

MAGYAR NYELVÖR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. KÖTET.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA
1896.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára
Létszám: F 836/1965

A MAGYAR NYELVÖR

1896. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYÜJTŐI

22

<p>Adonyi
Ágai Adolf
Albert János
Alexics György
5 Antibarbarus
Arany János
Árpás Miklós
Ásbóth Oszkár
Baján Miksa
10 Bakoss Lajos
Baksay Sándor
Balassa József
Balássy Ferenc
Balásy Dénes
15 Barcsa János
Barcza József
Barczány Imre
Bartók Jenő
Bartha József
20 Belányi Tivadar
Bencés I. II.
Bene István
Beöthy Zsolt
Berencsy János
25 Bernáth Ottó
Bódiss Jusztin
Bodonyi Nándor
Bodor Dezső
Borbás Vince
30 Borsodi Miklós
Breth Gyula
Budapesti Hírlap
Csapodi István
Csécsi Miklós
35 Csendes Aladár
Cserép József
Csizmazia Ferenc
Deák Béla
Demjén Kálmán
40 Dézsi Lajos
Domonkos István
Dömök Erzsé</p> | <p>Dvorzacsek János
Efendi
45 Endrei Ákos
Erdősi József
Fejér József
Feltóthy László
Földes János
50 Gózon Imre
Gósy Géza
Grátz Mór
Gulyás István
Halasi Viktor
55 Halász Ignác
Halász Gyula
Harmat Géza
Herrmann Antal
Hevess Kornél
60 Horváth Cézár
Horváth István
Horváthné Katona Linda
Jacobi Gyula
Jakab Ödön
65 Jaksics Lajos
Jede Viktor
Jendrassik Ernő
Kalmár Elek
Kanyaró Ferenc
70 Kaprinay István
Kardos Albert
Kárpáthy Gusztáv
Karsa Ferenc
Kassai Lajos
75 Kerekes Lajos
Kicska Emil
Király Károly
Kiss Ernő
Kiss Ignác
80 Kiss Lajos
Kóbori János
Kolumbán Samu
Komjáthy Sándor
Korányi György</p> |
|---|--|

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

85	Korponay Ilona	Ruprecht Lajos
	Kovács Károly	Sándor József
	Kozári Gyula	135 Sassi Nagy Lajos
	Kőrösi József	Schäfer Károly
	Krausz Sámuel	Schneider Mátyás
90	Kriza János	Schön Bernát
	Kropf Lajos	Schuchardt Hugó
	Kulesár Endre	140 Sebestyén Ede
	Kunos Ignác	Sebestyén Károly
	Lasz Samu	Seemann Gábor
95	Laukó Albert	Simonyi Szerafin
	Lázár István	Simonyi Zsigmond
	Legányi Gyula	145 Szabó Béla
	Lintner Lajos	Szalay Gyula
	Lukács Lőrinc	Székely Ilona
100	Margalits Ede	Széll Farkas
	Máté Lajos	Szemkő Aladár
	Mazuch Ede	150 Szemlér Ferenc
	Melich János	Szigeti József
	Mikó Pál	Szigetvári Iván
105	Minimus	Szilasi Móric
	Miskovits F. Henrik	Szini Péter
	Molnár Bertalan	155 Szinnyei József
	Molnár Sándor	Szokolay Hermin
	Móra István	Sztrókay Lajos
110	Mosdóssy Andor	Tolnai Vilmos
	Munkácsi Bernát	Tóth Béla
	Nagyszigethi Kálmán	160 Tömlő Lajos
	Német Péter	Török Konstant
	M. Németh Sándor	Trencsény Károly
115	Olasz József	Turcsányi Andor
	Ratzenberger Ferenc	Ujlaki István
	Rechnitz Ignác	165 Varga Gábor
	Paal Gyula	Varjas Gábor
	Pálovics Miklós	Vas Miklós
120	Pándi Manó	Vasárnapi Ujság
	Pápay József	Vázsonyi Izidor
	Perényi Adolf	170 Veszprémi
	Péter János	Vida Sándor
	Péter Móric	Volák Lajos
125	Prikkel Marián	Vozári Erzsé
	Pruzsinszky János	Vozári Gyula
	Radó Antal	175 Wallentinyi Samu
	Révész József	Weiller Gyula
	Révész Samu	Wolff Béla
130	id. Rimler Pál	Zilahy József
	Rovara Frigyes	Zlinszky Aladár
	Rozvány György	180 Zolnai Gyula.

*Megjelenik
minden hónap*

*15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

*és
kiadó hivatal*

Budapest

New-York palota.

XXV. kötet.

1896. JANUÁR 15.

I. füzet.

BEKÖSZÖNTŐ.

Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Isten. — Rendkívül örülnek, ha ez a régi magyar mondás ezúttal is valónak bizonyulna, — ha amilyen szívvel-lélekkel szenteljük mi gyöngye örömet nyelvünk megismerése és művelése ügyének, szintoly érdeklődéssel, szintoly lelkesen fogadnák olvasóink mindazt, amit e lapok édes anyanyelvünk javára és dicsőségére munkálnak.

Nemzeti létünk ezredéves örömnünnepével saját létének is mintegy ünnepi esztendejét kezdi meg folyóiratunk. E huszonöt év harcaira és SZARVAS GÁBOR dicső munkájára büszkén tekinthet vissza a Magyar Nyelvőr, de egyúttal azon tudattal, hogy e szép multjából szent kötelességül örökölte legnemzetibb tudományunk ápolását, a magyar nyelvnek mindig teljesebb megismerése és ki-művelése munkáját.

A harcok után immár rég elkövetkezett a békés, gyümölcsöző munka kora. A nyelv-művelés terén is kevésbbé van már szükségünk elvi fejtegetésekre, hanem inkább arra, hogy mentül előbb megrostáljuk az egész irodalmi nyelvkincset: szavait, szó-lásait, formáit és szerkezeteit. Az idegen csemetéket és fattyuhaj-tásokat mind sorra vesszük s ha lehet kigyomláljuk, hogy meg-óvjuk tőlük a magyar nyelv s a magyar észjárás eredeti jelességeit és szépségeit. E célra ezentúl állandó rovatokban bíráljuk az irodalmat: első sorban a napi sajtót, mely nagy elterjedésénél s olvasottságánál fogva épen annyit árthat, mint amennyit használhat a nyelv ügyének; de e mellett bírálni fogjuk a könyvirodalmat is, a szépirodalmat, ifjusági iratokat, iskolai könyveket és szakmunkák műnyelvét.

Bírálatainkban lehetőleg óvakodni fogunk a meddő tagadástól. Általában törekedni fogunk, hogy tetteleg is előmozdítsuk a nyelv-művelés ügyét, hogy összegyűjtsük s fejtegyük mindazt, ami példa-képpül szolgálhat: az igaz magyar stílus szépségeit és

finomságait. Annyival nagyobb erre a szükség, mert a nyelv-művelés, a nyelv művészete nálunk mai napság nem eléggé öntudatos. Az írók s az iskola emberei keveset foglalkoznak a művészi beszéd, a szép és kifejező stílus technikájával, a fordítók csak kevéssé eszmélnek a magyar s az idegen nyelv stílusának megfeleléseire s eltéréseire.

Hogy általában a nyelvhelyesség s nyelvművelés kérdéseiben rendszeresebben s biztosabban haladhassunk, nemrég indítványt tettem (s az Akadémia el is fogadta), mely szerint az Akadémia nyelvtudományi bizottsága rendszeresen fogja tárgyalni az irodalmi szókincs és nyelvtan egyes fontosabb, megoldatlan kérdéseit. Így fognak egymásután napirendre kerülni a következők:

A napisajtóban lábrakapó idegen szók közül melyek a fölöslegesek? — Mely szójelentések, szóhasználatok kerülendők mint idegenszerűek? — Mely szóösszetételek és képzések ellenkeznek újabb jeles íróink nyelv szokásaival? — Mely elavult szókat lehetne mai szókincsünk gazdagítására fölélesztetni? — Mely tájszókat lehetne irodalmi nyelvünk fölfrissítésére leginkább ajánlani? — Minő hangalakok kerülendők az irodalomban, vagy viszont melyek ajánlhatók a fölvételre? — Minő eljárást kövessünk az ikes igékre nézve? — Minő mondat szerkezetek kerülendők vagy ajánlandók? — Mik a hibás szórend esetei? — A tárgyas ragozás kétes esetei. — A költői és prózai nyelv közti különbség a nyelvhelyesség szempontjából.

Minden kérdésnek kellő előkészítés után lehetőleg csak olyan részleteit vesszük föl, melyekre nézve közös egyetértő határozatra juthatunk. A tárgyalásokra, mivel tulajdonképp a helyes irodalmi szokás megállapításáról van szó, meghívjuk az Akadémia irodalmi osztálya tagjait is. Megállapodásainkat a nyelv- és széptudományi osztály nyilvános ülésén mutatjuk be, azután az eredményt közöljük az Akadémiai Értesítőben és a Nyelvőrben.

Addig is, míg ezek a tanácskozások remélhetőleg tisztázni fogják fontosabb vitás kérdéseinket, nagy gondot fogunk fordítani a kérdések és feleletek rovatára. Amennyire erőnktől és segédeszközeinktől telik, készséges tanácsadással és fölvilágosítással fogunk szolgálni olvasóinknak minden nyelvi kétség esetében, s lehetőleg röviden és velősen fogunk mindenre megfelelni. Azonban nemcsak egyes olvasóink fölvilágosítására szolgálhat ez a rovat, hanem a maguk részéről olvasóink is elmemozdító kérdéseikkel sokszor nagy szolgáltatokat tehetnek nyelvünk megismerésének s igen hasznos gondolatcserékre adhatnak alkalmat.

A kérdések és feleletek rovatán kívül is nagy gondja lesz folyóiratunknak a tudományos eredmények népszerű-

sítésére. Össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, tekintettel a műveltség történetére. Ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattannak fontosabb eredményeit — egyszersmind a stílusra való tekintettel.

Mindezek fölött rajta lesz, hogy kisebb-nagyobb értekezésekkel lehetőleg minden irányban tovább fejlessze nyelvünk szerkezetének és történetének, szókincsének és nyelvtanának ismeretét, hogy napfényre hozza s megmagyarázza a kevésbbé ismert nyelvkincseket mind a régi irodalomból, mind a nyelvújítás irodalmából, mind pedig a nép nyelvéből.

E változatos és érdekes föladatok megoldására megigérte közreműködését nyelvészeinknek egész derék csapata, nem akarom őket név szerint eldicsérni. De rajtuk kívül a nemzeti ügy érdekében följánlotta támogatását — bár nem mindennapi kenyere a nyelvészkedés — sok jeles írónk és tudósunk, köztük ÁGAI ADOLF, ALEXANDER BERNÁT, BÁNÓCZI JÓZSEF, BEÜTHY ZSOLT, CSAPODI ISTVÁN, HERMAN OTTÓ, KOZMA ANDOR, RADÓ ANTAL, RÁKOSI JENŐ, RIEDL FRIGYES, SZILY KÁLMÁN, TÓTH BÉLA, VIKÁR BÉLA.

De iparkodni fogunk, hogy lassankint valamennyi olvasónkat céljaink szolgálatába édesgessük. Hiszen már maga nyelvérzéke képesít mindenkit, hogy anyanyelve kérdéseihez s kivált a nyelv-művelés kérdéseihez bizonyos fokig hozzászólhasson, mert ez utóbbiakban az eligazodás nagyrészt a nyelvérzék s az ízlés dolga. Azonkívül majdnem mindenki ismeri nyelvünknek egyik-másik olyan részletét, amelyet a szaktudós még nem ismer s melynek közléseért hálás lesz.

Hogy mennyi és miféle segítségünkre lehet minden olvasónk. arról lesz alkalmunk még többször és bővebben szólni. Ezúttal csak reményünket fejezzük ki, hogy sok-sok művelt magyar fog támogatni munkánkban: édes nyelvünk megismerésében, jelességeinek megértésében s fejlesztésében. Ami jó és szép van a magyar nép lelkében s ami jót és szépet alkottak nyelvünknek nagy íróink: az el ne vesszen, el ne romoljon, hanem neveljen és gyönyörködtessen bennünket nemzedékről nemzedékre.

SIMONYI ZSIGMOND.

NEMZETI VONÁSOK A SZÁLLÓ IGÉKBEN.

I.

ALEXANDER BERNÁT a Budapesti Hírlap 1895. évi 47-ik számában egy elmés tárcában megkísértette belsőleg rendezni a szálló igéket, a melyeket TÓTH BÉLA könyve oly nagy gazdagságban, oly helyes szempontokból, annyi szeretettel, szorgalommal összegyűjtve tár elénk. A szálló ige, ez a Tóth Béla meghatározása szerint *közmondássá lett idézet*, tudatosan rövidített kifejezése, mintegy stenografikus jele egy-egy gondolatsornak, ép úgy mint a szó a gondolatnak. Szálló ige formájában terjednek legbecsesebb gondolataink; mi több, csak az a gondolat lesz közkinccsé, amelynek számára meglettük a szálló ige formáját. Elősegíti ezt a kifejezés bizonyos elméssége, metaforikus volta, szellemes fordulata, de egészben a szálló ige mindig rövidre vont kifejezése egy nemzet eszének, erkölcsének, érzelmi világának.

Bizonyára nem éréktelen dolog nyomában járni egyben-másban e nemzeti szellemnek, mely a szálló igéken keresztül megnyilatkozik. A Tóth Béla szép könyve mintegy ki is hí rá. Helyesen fogva föl föladatát, nagy súlyt helyezett a magyar történet és irodalom adataira, az idegen részekben is lépten-nyomon előforduló magyar vonatkozásokra; ezeket is mindig magyar szemmel nézte. Jogos büszkeséggel vallhatja tehát, hogy gyűjteménye nemcsak számban múlja fölül a BÜCHMANN *Geflügelte Worte*-ját, de nemzeti szempontból is gazdagabb amaz érdemes múnél.

Mi által lesz a szálló ige egy nemzet történetének, jellemének kifejezőjévé? Úgy, hogy az egyes koroknak, az egyes nagy férfiaknak, akik korokat alkotnak, a nemzeti jellemnek épen azon vonásai foglaltatnak belé, amelyeket mindenki elismer, amelyek mindenkire hatnak, amelyek a legjellemzőbbek, mert lényegesek. A szálló ige közkinccsé lett gondolat, de csak az a gondolat lesz közkinccsé, amelyet mindenki megértett, amely mindenkire hatott. S épen ezért a szálló igéken keresztül nyomozhatjuk, mennyiben tudott egy-egy nagy gondolkodó, költő vagy államférfi a maga korára hatni, mit értett meg a közönsége belőle? S minthogy mindenkinek nagysága annyi, amennyit korára hatni tud, megkapjuk működésük, jellemük legértékesebb vonásait is.

Az a költő, akinek verseit nem idézik, az az államférfi vagy

hadvezér, aki nem hagyott maga után szálló igét, vagy akiről népe nem tartott fönn ilyet, nem is hatott soha igazán. Ha maga tudta eszméit szálló igékké sűríteni, annál jobb; ha nem, de mindenki megértette, közönsége igyekezett szálló formát adni neki. xiv. LAJOS nem mondta a *L'État c'est moi*-t, de egész abszolút monarchiájával kifejezte, SZÉCHENYI is nehézkesebben vonta össze *Hitel*-ének alapeszméjét, mint a szálló ige: *Magyarország nem volt, hanem lesz* hirdeti. Az a névsor, amelyet a Tóth Béla könyvének névmutatója feltüntet, az európai intelligencia elitejéé.

Épen ezért e szárnyas szavak voltakép mindig nagy teher hordozói; kifejezésük szerencsés módja az az erő, mely mégis könnyen röppenti őket tova. Ebben például: *Cogito, ergo sum*, megvan a DESCARTES racionális filozófiájának egész alapja, röviden, érthetően és jellemző alakban kifejezve. *Écrasez l'infâme* hangzik VOLTAIRE ajkairól a francia fölvilágosodás kérlelhetetlen csatakiáltása a kereszténység ellen. A *Kategorikus imperativus*-ban megvan a KANT egész rideg morálfilozófiája, a *Struggle for life* két szóval élénk tárja a DARWIN-féle evolucionizmus lényegét.

Nemzetünk történetének, a magyar népjellemnek egyes és épen lényeges oldalait is élesen, mintegy a villám pillanatnyi, átható fényével világítják meg e szárnyas szavak. *Vox diabolica: hui, hui. A sagittis Hungarorum libera nos Domine*, írja a krónikás, s egyszerre előttünk állnak Kelet száguldó csordái és a középkori nyugat babonás félelme. *Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est*: Szent István uralkodásának a sovínisztaktól sokszor megtámadott alapelve, melynek Magyarország a nyugati népek családjába való belépését köszöni. Milyen szomorúan igaz hazánk és Ausztria viszonyának rajza e pár szóban, melyet gróf KOLLONICH LIPÓT kardinálisnak tulajdonít a közhit: *Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam*, vagy a KAUNITZ-éban: *Divide et impera*. ZRINYI jelszava a *Sors bona, nihil aliud* kifejezi a középkori lovagvezér egész vakmerő elszántságát, aki már újkori hadsereget hirdet, de maga még megtoldja egy lépéssel a kardját, ha rövid, míg ellenfele, MONTECUCCOLI herceg, akár mondta, akár nem — mert nem egészen bizonyos — hogy a hadviseléshez három dolog szükséges: *Pénz, pénz, pénz*, kifejezte vele a modern hadviselés szellemét, mely nálunk épen vele kezdődik.

Természetes, hogy az újabb korból több szálló ige maradt reánk, mert a szálló ige se él mindörökké. Némelyik fenmarad

lényegénél fogva, másik alkalmazásában vagy ama szenzációnál fogva, melyet a hozzáfűződő esemény ébreszt a lélekben, de nem mind egyformán. SZÉCHENYI, KOSSUTH és DEÁK jelleme, politikája, viszonya korukhoz egész jelentőségében elénk tárul a róluk fennmaradt szálló igékben. Milyen szépen jelzi viszonyukat nemzetükhöz a róluk szálló elnevezés is. SZÉCHENYI a *legnagyobb magyar*, mert abban az időben magyarságra volt leginkább szükség, DEÁK a *haza bölcse*, mert akkor már magyarok voltunk, de nem voltunk elég bölcssek tudni, mit tegyünk sorsunk bonyodalmaiban és a *Kossuth apánk* mennyi gyöngédséget, ragaszkodást, bizalmat foglal magában. Itt már nem a nagy ember áll szemben nemzetével, az atya viszonya ez a gyermekhez.

SZÉCHENYI reformszemléének egész lelkesedése lüktet e néhány szóban: *Magyarország nem volt, hanem lesz*. Bibliai alakjában már szerényebb, a lelkesedés merész szárnyát megszegi az aggodalom, mely a harcok viharától remeg: *A kisdéd makkból idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja*. — A *Kelet népe*, utolsó nagy munkájának címe, mely szintén szálló igévé lett, két szóval jelzi nemzeti politikájának alapfelfogását: „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklét megőrizni és kifejteni szeplőtelen minőségében.” VERSEGHY nyomán ő hirdette, hogy *Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen*, aki mindig a hon-szeretet nehéz oldalait emelte ki a szájhős hazafiaskodók ellen. E felfogás szemében az a tüntetés, melyet Petőfi vezetése mellett az ifjú Magyarország rendezett, bár először merte nyíltan hangoztatni a nemzet követelményeit, csak *esernyős forradalom* lehetett. A szakadó eső mintha csak a túlságosan fellobbant lelkesedést oltani eredt volna meg. Ime a SZÉCHENYI gúnyja, melyet majd apró rakéták alakjában röppentgetett (*feu de paille: magyar szalmatűz; vegyes házasság: Ausztria viszonya Magyarországhoz, nemes magyar és magyar nemes*), majd tragikai mélységgel sóhajtott, mint a KOSSUTH ellen annyiszor hangzott, egyébként angol eredetű szálló ige: *Le chemin de l'enfer est pavé de meilleurs intentions*. Szinte ez az egyetlen mondata, mely KOSSUTH ellen közönségessé vált, pedig mennyi nem lehetett volna azzá az ő áradata mellett is szentenciózus, nyugtalan elméjének fordulataival meglepő, fantáziája képeivel buja stílusában.

De már ekkor megszűnt hatalma, KOSSUTH beszédeinek vihará elnyomta az ő óvó hangjait. A *Magyarország nem volt, hanem lesz* kiegészült ezzel: *Veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélküle-*

tek, ellenetek, ha kell. A *Tengerre magyar-t* csakhamar követi a *Talpra magyar!* Milyen jellemző Kossuth szónoki pátozására az a jelenet, midőn így szólt: *Leborulok a nemzet nagysága előtt*; minő lelkesedést ébresztett idehaza is, midőn Birminghamben *névtelen félistenek-nek* (*the unnamed demigods*) nevezte a szabadság harcosait. Mikor Cegléden katonákat toborozni megjelent, de csak kevesen sorakoztak a zászló alá, így sóhajtott föl: *Hosszú rab-szolgaság nem szül hősokeket*, s egyszerre 800 honvéd állott készen. Széchenyi szavaiban a gúny elméssége, Kossuthnál a szónoki pátoz az a pszichológiai mozzanat, mely a tömegek lelkére sohasem téveszti hatását.

Vessünk fátyolt a multakra, Kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad, Jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket, Hazudni nem szabad. Ime három sorban a magyar történet egy jelentős kora, amint DEÁK FERENC eszének bölcsességében, lelke egyenességében, szolid stílusában megnyilatkozott. Oly nagy volt e szavak igazsága, hogy csupán azzal hatottak.

A költemények közül is azoknak váltak szavai szálló igékké, melyek korukkal leginkább egybeforrtak. Majdnem egytől egyig jeles költők versei. Máséból elvétele ha maradt egy-egy röpke szó Javarészt hazafias versek; egy népnek sem volt annyi oka féltetni nemzetiségét, mint a magyarnak, nem csoda, ha lépten-nyomon azért lelkesül. BERZSENYI-től *A magyarokhoz*, VÖRÖSMARTY-tól a *Szózat*, a *Főti dal*, PETŐFI-től a *Talpra magyar* majd minden sora szálló ige, ARANY-tól a *Balladák*, JÓKAI-nak regénycímei lettek szálló igékké; ő adja íróink közt a legjobb, legjellemzőbb, legelmésebb címeket. A többi szálló ige legjava is a kiváló versekből való, amelyek mindenki szívéből szólnak, mindenki ajkán élnek. Sok ígét nem abban az értelemben veszünk, amelyben a vers használja, de találóan fejez ki valamely állapotot, helyzetet, illik valamely esetre s mert a kifejezés kéznél van és a másik hasonló műveltségű megérti, alkalmazzuk. Ezért nehéz a szálló igék gyűjtése, a *mit és mit ne?* kérdése. Ezek *szálló költemények*, melyekből jóformán akármikor szakíthatok szálló ígét, mert az egész száll. Innen az a sajátos jelenség is, hogy annyi szálló idézet ölt a közhasználatban komikus alakot. Az eredeti költemény rendszerint komoly, fenséges, egész kor szívverését mutató, az élet eseményei oly köznapiak, kicsinyesek! Oly helyekben mint *Ébredj nagy álmaidból, ébredj Árpád fia*, vagy: *Nyugosznak ők a hősfiak, dúló csaták*

után, az eredetinek dagályos hajlama is elősegíthette, hogy többnyire fonák értelemben vesszük.

Idegen szálló ige is lehet magyarrá, magyar viszonyok tükrévé, főleg ha alkalmazása fontos, vagy remek költeményben remek fordítás azzá avatja. Szinte együtt élt a nemzettel ez a HORATIUS-féle szentencia: *Fortes creantur fortibus et bonis; Est in juvenis, est in equis patrum Virtus, neque imbellem feroces Progenerant aquilae columbam.* BARÓTI SZABÓ-nál így hangzott: *Igaz szó: Nem szülnék sólyomfiakat soha gyáva galambok.* A fölébredt nemesi lelkesedés ereje BERZSENYI-nél így alakítja: *Csak sast nemzenek a sasok S nem szül gyáva nyulat Núbia párduca.* VÖRÖSMARTY, a tehetetlen kor késő unokája megint visszatér BARÓTI SZABÓ-hoz: *Oh mert a hosszú nyugalom henyésége lerontja A nagy nemzeteket s a sas fia gyáva galamb lesz.* PETŐFI a negyvenes évek lázas hevével dörghi: *S így hazugság itt az örök igazság is, Hogy az oroszán nem szülhet nyúlfiat; Ti dicső apák, ti bajnok oroszánok, Ha ti a halálból most föltámadnátok És látnátok satnya maradványokat.* Még TÓTH KÁLMÁN Losonczi Özveggyé-ben is előjön ezzel a változattal: *Hát a magasban repült sas Bujkálódó bagolyt nemze?*

De más szálló igék is nyerhetnek nemzeti érdeket. A Horatius féle *Risum teneatis amici* érdekesebb lesz reánk, ha tudjuk, hogy azt II. JÓZSEF jegyezte arra a felíratra, mely a magyar szent koronának Bécsbe vitele ellen tiltakozott, a XI. LAJOS-nak tulajdonított *Divide et impera*, hogy azt KAUNITZ mondta ki politikai alapelvül. A horatiusi *Justum et tenacem propositi virum*-ot szavalva lépett vérpadra 1795. május 20-án LACZKOVICS JÁNOS, a Martinovics összeesküvésének részese. A horatiusi *Carpe diem*-et közelebb hozza a BERZSENYI remek fordítása: *Minden órádnak leszakaszod virágát,* a tyrtaiosí: *Θεσπόμεναι καλόν*-t az ARANY-é: *Szép a halál a harcmészón, Valaki ott meghal dicsőn.* VIRÁG BENEDEK is lefordítja a Vergilius-beli *Jam proximus ardet Ucalegon*-t így: *Már égdegel szomszéd Ucalegon* (Változás).

Érdekesekek azok a tanulságok is, amelyeket a magyar népjellemre vonatkozólag rejtenek a szálló igék. De ezekről jövőre.

(Vége következik)

ZLINSZKY ALADÁR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK GYŰJTÉSE.

A Nyelvőr már két ízben is intézett nyelvújítási adatok gyűjtése érdekében felszólítást a nyelvészekhez és irodalombarátokhoz. Először 1881-ben, arra kérve őket, hogy amennyiben egyes új szók szerzőjére és képzése módjára még emlékeznek, szíveskedjenek az adatokat a szerkesztőséghez beküldeni.

Hogy a gyűjtésnek ez a módja nem vezethet sikerre, előre látható volt. Emlékezetből nem lehet adatokat gyűjteni, s ha lehetne is, megbízhatóságukra ki merne valamit építeni. Ime egy pár példa. Toldy Ferenc úgy emlékezett, hogy az *ábra* szót Szemere Pál (Nyr. 11 : 465), Gyulai Pál úgy emlékezett, hogy a *meneszt* igét Szenvey József használta először (10 : 274), holott mind a két szó megvan már Bartzafalvinál is. Pónori Thewrewk Emil úgy emlékezett, hogy a *pír*, *küldemény*, *kezdemény* szók az atyjától valók (10 : 174), holott az első megvan már Sl.-nál, a két utóbbi pedig (noha más jelentéssel) az 1807-ik évi Baranyamegyei Tiszti Szótárban is. Helfy Ignác azt állította, hogy a *tény* szót Kossuth használta először, még pedig az 1841-ben megindult Pesti Hirlapban, holott Imre János Philosophiai Kis Szótárában megvolt már a *tény* 1831-ben, s 1834-ben már ki is volt nyomtatva (14 : 129); sőt a *virtus* szó lefordítására, mint ötlet, előfordul már Szemere Pálnál is 1811-ben (Sz. P. Munkái III. köt. 69. l.). Bánóczi József úgy emlékezett (23 : 183), hogy a *szemkőr*, *szemhatár* szókat ő csinálta, holott ez megvan ugyancsak a baranyai szótárban, amaz pedig már Verseghy Tudományos Mesterszókönyvében. Ha már ily kiváló férfiak emlékezetében sem lehet bízni, mit adjunk a kisebb emberek emlékező tehetségére. A nyolcvanas évek elején erősen állította valaki a hirlapokban (nevére már nem emlékezem), hogy a *tüntetés* szót Benedek tábornagynagy hivatalában csinálták, mikor a pesti fiatal-ságot a demonstrálástól falragaszokon óva intették. Mesebeszéd, hiszen megvan már e szó, ugyanebben az értelemben, az 1834. évi Mathematikai Műszótárban, Szontagh Gusztáv katonai műszavai közt.

A második felszólítást Simonyi Zsigmond intézte a Nyelvőr dolgozótársaihoz (20 : 59). „Földolgozhatna mindenki — a szerint, amint kedve vagy ideje van, vagy amint tanulmányai adnak rá alkalmat — a jobb íróktól egy-egy kisebb vagy nagyobb munkát, lehetőleg egybevetve a Nyelvtörténeti Szótár adataival.” Erre kérte Simonyi 1890-ben a Nyelvőr dolgozótársait.

Kétségtelen, hogy a megbízható anyaggyűjtésnek ez a helyes módja; s mindamellett Simonyi felszólításának sem lett sikere. Öt év mult el azóta s ez öt év alatt csakis egyetlen egy idevágó tanulmány látott napvilágot: *Kiss Ignécé* Faludiról a Nyr. tavali évfolyamában.

Igen érdekes és tanulságos dolgozat volt ez, de épen abból a szempontból, a mire Faludinál, az első igazi nyelvújítónál, különösen figyelni kellett volna, a nyelvújítás története szempontjából, kevésbbé felelt meg a jogos várákozásnak. Legalább nagyjából meg kellett volna állapítani: mely szók azok, amelyekkel Faludi az irodalmi nyelvet gazdagította? Erre nézve a dolgozat nem nyújt tájékoztatást, sőt nem egyszer félre is vezeti az olvasót. Azt mondja például, hogy az *ebész* szót Faludi csinálta (24 : 23), holott a NySz.-ből kiki láthatja, hogy e szó már megvolt Faludi születése előtt. Nem lehet azt sem érteni, hogy a *boncsok*, *csend*, *megdöglet*, *fenekedik*, *negédség*, *nehezek*, *ráró*, *skófiomos*, *sokadalmaskodik* s annyi más mit keres Faludi szavai közt, s miért maradtak ki: *aggodalmas*, *hosszadalmas*, *akadékoskodik*, *arcátlankodik*, *becstelenedik*, *épitmény*, *teremtmény*, *agyonlő*, *szorultság*, *szökevény*, *előszoba*, *zsebóra* s ismét annyi más Faludi szavai közül. Ha Kiss Ignác nem röstelte volna dolgozata szótári részét a NySz.-ral egybevetni, tanulmánya sokat nyer vala becsben és használhatóságban.

Általános felszólításokkal, amint a kétszeri próba sikertelenségéből láttuk, nem fogunk célt érni. Nézetem szerint, leghelyesebb lenne, ha a Nyelvőr t. szerkesztője egyenesen megbízna fiatal nyelvtudósokat a nyelvújítási adatok gyűjtésével. A feldolgozandó munkákban időrendet kellene tartani. Először is a Dugonics, Baróti Szabó, Rájnisi, Révai, Virág, Sándor István, Csokonai, Földi stb. munkáival kellene kezdeni, és csak azután, mikor ezek már föl lesznek dolgozva és az adatok a Nyelvőrben közzé is téve, kellene áttérni Kazinczy, Szemere, Helmecey korára s utoljára hagyni a nyelvújítás befejező korszakát, mely Vörösmartytól Fogarasin és Jósikán át le egész Bugátig annyi árnyéklatot foglal magában. Ez a rend igen meg fogná könnyíteni az adatgyűjtők munkáját; a kik az első korszakot dolgozzák fel, a NySz.-ban, a későbbiek pedig az előzők adataiban biztos támaszpontokat találhatnának.

Egyszer már rendszeresen hozzá kell fogni ehhez a munkához is. Az irodalmi nyelvek fejlődése szempontjából tanulságosabb nyelvtörténeti probléma aligha volt és lesz valaha, mint a magyar neológia történetének megírása. Hogy egy irodalmi nyelv,

a nélkül hogy más nyelvvel elegyedett s eredeti jelleméből kivetkőzött volna, alig száz év alatt (az időközben bevándorlott s meghonosodott szókat nem is számítva), több mint tizenötezer szóval gyarapodjék, bizonyára példátlan a nyelvek történetében.

E korszak nyelvtörténetének megírására ma még senki sem vállalkozhatik. Hiányzik az előfeltétel: a nyelvújítás történeti szótára, ehhez pedig a nyelvújítási adatok összegyűjtése.

Természetes, hogy az adatgyűjtésnek a nyelvújítás mind a három kategóriájára, tehát nemcsak az új szók csinálására, hanem a tájszók alkalmazására és a kihalt szók föllevenítésére is ki kell terjeszkednie. Eddigelé, valljuk be őszintén, leginkább a csinált szókkal s ezek közt is legszívesebben a furcsákkal szerettünk foglalkozni. Ez pedig nem igazság. Ha a nyelvújítóknak azt a két-hármezer törvénytelen alkotást (csakis az életben maradtak számitanak) terhükre rójuk, a tíz-tizenkétezer törvényeset viszont javukra kell írunk.

NAGYSZIGETI KÁLMÁN.

A KERESZTNEVEK FORDÍTÁSA.

Schuchardt Húgó *Sind unsere Personennamen übersetzbar?* (Graz, im Selbstverlage des Verfassers, 1895.) című füzetében azt kérdezi: le lehet-e fordítani a vezetékneveket és keresztniveket?

Ha a furcsa kérdés megértése végett nem lenne szükséges: bizony nem is említeném, hogy Schuchardt Húgó e füzete politikai dolog. A német ember feljajdulása a belügyminiszter ama rendelete ellen, mely szerint az anyakönyvbe „az utóneveket is az állam nyelvén kell bejegyezni“. Schuchardt Húgó igen elmés és igen maliciózus fejtegetését ezzel végzi: „... tief beklage ich dass Szarvas Gábor mir nicht mehr sagen kann wie er darüber denkt, er dessen feines und sicheres Eindringen in die Tiefen der Sprache ich stets bewundert habe. Also, die Frage die ich an die Spitze gestellt habe, stelle ich wieder an den Schluss: Sind unsere Personennamen übersetzbar?“

Ha ez a kérdés tudományos kérdés volna: bizony nem vete-medném arra az oktan merészségre, hogy a Nyelvörben (mintegy Szarvas Gábor helyett!) én, a nem szakbeli feleljek rá. De ez a kérdés nem a tudomány, hanem csak az egyszerű józan ész és az igazságosság kérdése. Megfelelhet rá minden írástudó ember, akinek az elméjét a politika nem térítette le a nyugodt, a logikás eszmélkedés ösvényéről.

Hát arra, hogy a „sind unsere Personennamen übersetzbar?“ kereken azt felelem, hogy „nem“.

A vezetéknévnek és keresztnévnek körül fordításról egyáltalán nem lehet szó, mert ezeknek a neveknek voltaképen nincsen értelmök. Ami jelentésök az etimologia révén sül ki, az kelthet bennünk érdeklődést, kíváncsiságot; de nem támasztja soha azt a meggyőződést, hogy ez vagy az a név csakugyan *azt* jelenti. A név arra való, hogy valamely nemesség, család vagy személy képzetét alkossa meg lelkünkben. Ha Huszár nevű familiáról hallok, nem forog az elmémbe se katona, se ló, se az etimon: *cursor*, hanem csakis az a familia. Ha azt mondják nekem: „Itt volt a Miska“, én csak arra a Miskára gondolok és nem jut eszembe, hogy „quis sicut Deus“ járt nálam (mert az én velencei Vulgatám szerint: Michael: „quis sicut Deus“). Ha az Őrzi eltöri egy kedves régi cserepemet, emberségemre mondom, nem tűnődöm azon, hogy a kártévő a „Deus juramenti“ (mert megint csak az én velencei Vulgatám szerint: Elisabeth: „Deus juramenti“). Schuchardt Húgót, ezt az ő kis füzetét olvasván, elmés, értelmes embernek ítélem; de ez ítéletembe nem avatkozott bele az associatio idearum; pedig Larousse azt mondja (*Grand Dictionnaire Universel*, 9: 453. *Hugon*): „Le nom propre *Hugon*, de *hugu*, intelligence, signifiait proprement *homme d'esprit*, *homme intelligent*.“

Ámde ha külön-külön megkérdem a görögtől, a némettől, a franciától, az angoltól, a toscanai olasztól, a velencei olasztól és a magyartól: „Hogy hívták a kappadóciai sárkányölő szent lovacot, aki az equitum patronus?“, a görög azt feleli: „Γεώργιος“ a német: „*Georg*“, a francia: „*George*“, az angol: „*George*“, a toscanai olasz: „*Giorgio*“, a velencei olasz (a mi betűinkkel írva): „*Gyorgyo*“, a magyar: „*György*“.

Schuchardt Húgó erre alkalmasint azt mondja, hogy ezek az urak mind fordítottak, kivéve a görögöt, aki az eredetivel szolgált. Téved a jeles tudós, ha azt mondja; mert fordítás csakis akkor történik, ha én az én embereimtől azt kérdezem: „Hogy hívják az önök nyelvén a földmívest?“ Mire a görög azt feleli: „Γεώργιος“, a német: „*ackerbauer*“, a francia: „*labourent*“, az angol: „*farmer*“, az olaszok: „*lavoratore*“.

Ez fordítás; a másik nem fordítás, hanem azonegy ember neve, a különféle nyelvek átformáló ereje révén történt változások szerint.

Ezek a változások megvannak. Olykor nagyok, máskor kicsi-

nyek. De hiába, megvannak és megvolnának még akkor is, ha minden nemzet megesküdne, hogy végét veti nekik. Mert a nyelv, a szájpaddás, a gége csökönyös portéka; nem enged semmi unszolásnak. Ha beteljesednék, amit Schuchardt Húgó akar: hogy t. i. ne „fordítsák le“ (mint ő mondja) a népek az egymás személyneveit (magyarul: hogy a nemzetiségek nem az álladalom, hanem a maguk nyelvén iratkozzanak be az anyakönyvbe), még akkor is megváltoznék minden idegen név. *Karl Schneider* a magyar szolgabíró szájában, hiába, csak Kârl Snajdër lenne, ha kinpadra is vonjuk azt a szolgabíró; és az én szememben ez az átalakítás van olyan becses, mint a Schuchardt Húgó „Szabó Károlya“.

Ezt a dolgot *Schuchardt* maga is észrevette a Budapesti Hirlap ez évi 319. számának tárcájában, melyben őt Rákosi Jenő magyarosan „Sukhártnak“ írja. Hogy ezt az írásmódot én jogosnak ép úgy nem ítélem, mint ha a németek *Arany* nevét „Oronj“ formában írják: nem tartozik ide; de úgy a „Sukhárt“ mint az „Oronj“ jelesül bizonyítja az én állításomat, mely szerint a magyar a maga szájához igazítja a német nevet; a német pedig a magáéhoz a magyart és mind a kettőből idegen portéka sül ki. *Schuchardt* helyes ejtése teljességgel nem „Sukhárt“; *Arany* helyes ejtése teljességgel nem „Oronj“. Mind a kettő két, egymás nyelvének fonetikájában járatlan nép találgatása; és pedig bár jóakarátú, approximálásra törekvő, de hamis találgatása, mert, mondom, a nyelv, a szájpaddás, a gége nem engedelmes jószág.

Mondják, a nemzetiségek a magyar anyakönyv ellen azt fundálták ki, hogy a gyermekeiknek csupa olyan neveket fognak adni, amelyeket magyarra „fordítani“ (megint a Schuchardt helytelen terminusával élek) nem lehet. Hiába fáradnak a szegények. A *Walter* a magyarok szájában mégis csak „váltër“ lesz, *Eitel* „ájtël“, *Albrecht* „halbrek“; és mindez a változás dolgában csak quantitative különbözik a *Dorothea*: „Dorottya“, *Sigismund*: „Zsigmond“, *Oswald*: „Ozsvát“ viszontagságaitól. Ez az én chauvinizmusomnak elég.

Ép e jámbor elmélkedés írása közben ért engemet az a ritka kitüntetés, hogy a nagyszebeni Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt (dec. 19.) jóakarattal ismertette egy, a középiskolabeli grammatizálásról szóló cikkelyemet. Azért mondom ritkának ezt a kitüntetést, mert a szász sajtó nem igen szokott ügyet vetni a magyar irodalomra. Miért? Mert fölöslegesnek itéli a fáradságot, hiszen úgylis minden szász olvas magyarul? Vagy más okból?

Nem tudom és most az egyszer nem is keresem. De a szász ujságban, különös véletlenség révén van, valami, ami pompásan illik bele az elmélkedésembbe, mert — az én malmomra hajtja a vizet.

Ez a valami az én nevem. A Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt engemet így hív: *Toth Bela*. Hát ez helytelenség. Nem keresek a kákán csomót; nem az a baj az írásnak e módjában, hogy a hosszú hangzókön nincsen ékezet; ez a német betűszekrény szegénysége, semmi más, tehát a szász írótól nem függő dolog. A hiba az, hogy az én nevem német írásban csakis *Bela Toth*, hogy ne mondjam: *Adalbert Toth* lehet.

Ime a következtelen, azaz hogy jó nyelvértékű szász író, cikkelyemet németül adván, *Wlassics Gyulát* egynéhány sorral alább már *Julius Wlassitschnak*, *Eötvös József bárót*, *Baron Josef Eötvösnek* „fordítja.” Helyesen. *József* németül csakugyan *Josef*, *Gyula* pedig *Julius*. Mellesleg mondom, hiszen úgyis minden írástudó tudja, hogy a *Gyula*: *Julius*, *Béla*: *Adalbertus*, *Jenő*: *Eugenius*, *Szilárd*: *Constantinus*, *Soma*: *Cornelius* atyafisága képtelenség; az első három pogány magyar nevek bohó összeegyeztetése nyugati nevekkel; az utóbbi kettő pedig a nyelvújítás méhéből született monstrum. De hiába, ezek a balgatagságok az ő népes nemökkel egybe immár úgy megrögzöttek, hogy kiirtásuk szinte lehetetlen. Nyugodjunk hát bele a következetes következtelenség nevében.

De ép a következetesség indít arra a kérdésre: miért vagyok én a szásznak *Toth Bela*? És *Gabriel Szarvas* miért *Szarvas Gábor* a német Schuchardt Húgónak? A nyugati nyelv lelkével nem egyezik már az sem, hogy a keresztnév a vezetéknev után tevődjék. Igaz, hogy az olaszok is gyakran így írják, sőt hivatalos iratokban mindig; de csak azért, mert törvény kötelezi őket; ez a törvény pedig azért van, mert az olasz vezetéknevek között sűrűn akad ilyen: *Francesco*, *Giovanni*, *Paolo*; a paragrafus tehát arra való, hogy végét vesse holmi tévedéseknek. Olasz hivatalos iratokban az első név mindig a vezetéknev, a második a keresztnév, akár csak minálunk. De a németeket ilyen emberi törvény nem köti; nyelvük törvénye pedig ellene mond az ilyen rendnek.

Valamint hogy a mi nyelvünk törvénye nem tűri a *Hugo Schuchardtot*, a *Heinrich Hänert*; nekünk a gráci jeles tudós *Schuchardt Húgó*, a szebeni szász lap vezére pedig *Häner Henrik*. Ha nem így írja a magyar és nem amúgy a német: súlyos vétség történik a nyelv lelke ellen, sőt mi több: balgatagságot

követ el, aki ilyesmire vetemedik. Egynémely kivétel mégis van; *William Shakspeare* magyarul se „Shakspeare Vilmos“, valaminthogy németül se „Wilhelm Shakspeare“; és *Jules Favre* is csak a Pallas Nagy Lexiconában „Favre Gyula“, németül pedig nem „Julius Favre“. De viszont *Victor Hugo* nálunk „Húgó Viktor“ („Húgó Győzőt“ is olvastam az ötvenes évek irataiban), és igazán nem tudom: mi mutatja jobban egy-egy név nagyságát: a teljes változatlanság-e (*William Shakspeare*) vagy a teljes megváltozás (*Húgó Viktor*).

A nagyszzebeni szász lap engemet shakspere-i tisztességben részesített; Schuchardt pedig ugyanilyen kitüntetéssel illette Szarvas Gábort. Azt hiszem, nemcsak a magam, de ami szegény jó mesterünk nevében is mondhatom: „Múljk el tőlünk e pohár.“ Mi megelégszünk azzal, ha a német csak úgy emleget bennünket, mint „Josef Eötvöst, Alexander Petőfit, Michael Vörösmartyt, Maurus Jókait“. Miattunk ugyan ne tegyen erőszakot a nyelvén.

Valaminthogy mi sem teszünk erőszakot a mi nyelvünkön, se az ő, se a más kedvéért. A magyar álladalom hivatalos nyelve a magyar. Tehát magyarul írnak nálunk minden hivatalos iratot. Hivatalos irat az anyakönyv is. Ennélfogva a magyar *Szabó István* így kerül bele: „Szabó István“; az oláh *Mitru Pertia*: „Pertia Dömötör“; a szerb *Vaszilje Popovics*: „Popovics Vazul“; a tót *Jano Halina*: „Halina János“; a szász *Friedrich Welther*: „Welther Frigyes“. Ha ezek az urak történetesen Grácban születnének, házasodnának vagy halnának meg, az odaváló anyakönyv lapjaira igen helyesen és bölcsen így írnák be őket: „Stefan Szabó, Demeter Pertia, Basilius Popovics (vagy Popovitsch), Johann Halina, Friedrich Welther.“

És ugyan „fordítana“-e a gráci anyakönyv írója, mikor ezeket a neveket így jegyezné be? Bizony nem „fordítana.“ Csak a német nyelv lelke és a maga józan esze szerint járna el. És vajjon ki követelné tőle, vagy hasonló esetben az angoltól, olasztól, franciától, spanyoltól, hogy ne így járjon el? Senki.

Schuchardt Húgó azonban mitőlünk azt követeli, hogy ne így járjunk el. Nem hinném, hogy ez a kitűnő tudós azt mondja erre: „Ej, magyar? Az más.“ Mert ez ellene volna az igazságnak. Schuchardt Húgó pedig az igazság embere, mert a tudomány embere, még pedig a legelső közlő. De hát inter arma silent Musae. A politika fegyverei zörejenek közepette mertem én őt laikus létemre az igazságra és az igazságosságra figyelmeztetni, azt hiszem, teljes sikerrel, mert tudom, kihez szóltam.

TÓTH BÉLA.

TÖRÖKSÉGEK A MAGYAR NYELVSZERKEZETBEN.

Különböző nyelveknek egymásra való hatása leginkább két társadalmi jelenség kapcsán szokott előfordulni: egyik a műveltségi áramlat, mely többször a legmesszebb eső, sőt rég óta kihalt nyelvek teréről is hoz irodalmi úton elemeket; másik a szoros történelmi érintkezés, illetőleg bensőbb fokán a fajkeveredés. Míg az első csak felületesen érinti a nyelvalkotmányát s a műveltebb néprétegek útján terjedve pusztán egyes szókat vagy mondásokat telepít: az utóbbi mélyen behatol a nyelv szerkezetbe is, azaz nemcsak a szókincset gyarapítja új elemekkel, hanem változtat a nyelvtani vonásokon is. Hogy mennyire történik ez a mondat- és jelentéstan terén, annak ékesszóló bizonyosságai a nyelvhelyességért folytatott küzdelmek, melyekben a „nyelvörködés”-nek legfőbb gondja éppen a jelzett szakaszokba vágó idegenszerűségek elharapózása ellen irányul. Hasonló tünetmények észlelhetők, bár kisebb botrányára a nyelvérzéknek, a hang- és alaktan terén is. Ismeretes pl. a szláv *-nik* képzőnek nagy hódítása a nyelvújítás műszavaiban (*elnök, szónok, tábornok* stb.), vagy az *-ista* képzőnek újabb divata az *irodista, polgárista* (ad analogiam: *zsurnalista, gimnazista*)-féle szavakban. Hangtani tekintetben befolyásolták az indogermán nyelvek a magyarságot a hangrendi törvény meglazulásában (a mélyhangú szókban szereplő *e* és *i* hangzókkal), vagy a szókezdő mássalhangzó-csoport megtűrésében (*drága, krajcár*), mely sajátságok ilyen hatás alatt nem állott altaji nyelvekben kevésbé észlelhetők.

Hogy a törökségnek nyelvünkre gyakorolt hatása az utóbbi fajtából való, az már eleve is sejthető azon körülményből, hogy a magyarság története kezdő korától fogva jelentékeny mennyiségben olvasztott mintegy évezreden át török törzseket is nemzettestébe. Igaz ugyan, hogy mai segédeszközeink mellett — a midőn t. i. a volgai törökség (csuvas, baskir, kazáni tatár) ismeretére csak gyér források állanak rendelkezésünkre — még nem valami nagy a kimutatható török szókincs, legfeljebb negyedrészt annyi, mint a szlávságé; de feltűnő ebben az igeszók nagyobb száma (törökből valók: *csavar-, csihol-, gyúr-, ír-, öröl-, szán-, szór-, szűr-, söpör-, tűn-*; a szlávságból: *sétál-, dicsér-* s talán még egy-kettő), mely

csak intenzív nyelvérintkezés alapján érthető. Tényleg föl is vesz ilyen török nyelvtani hatást Simonyi (Magyar Nyelv 1:121) a kérdő és határozatlan névmások személyragozásában (*mid* van, *kije* van: török *ne-n* var), valamint a főhangsúlyos névszónak az ige előtt való állásában (*téged* szeretlek: *seni* severim). E példák ha nem is állanak ki a tűzpróbát (vö. ugyanis: vogul *χḡnχäm vārem?* ,ugyan kicsodám tette?' Vog. Népk. Gyűjt. 3:172; *χḡnχäm ūrentē'im* ,kicsodámat várom?' Uo. 4:63; *manūrem tārātē'im?* ,micsodámat bocsássuk alá? Uo. 1:133; votják *kudmī kužmo?* ,*kink'* v. ,kicsoda közülünk erősebb?' *kuddi vīlū vuttodī?* ,*kitek'* v. ,kicsoda közületek dob magasabbra?' *maid van?* ,*mid van?* Votj. Szótár) — mégis alkalmasabbakkal helyettesíthetők.

Ilyen szerény nézetem szerint az a hangsajátság, melyet egy másik dolgozatomban ,hangtörés'-nek neveztem (l. NyK. 25:280. és Ethnogr. 4:179), melynél fogva t. i. bármely fölismerhető hangtani (*j*, vagy jésített mássalhangzó) befolyás nélkül *a*, *o*, *u* hangokból *i* alakul pl. ezekben: *ipa* (vog. *up*, osztj. *ūp*, *ōp*, finn *appe*), *in* ,sehne' (vog. *tān*, osztj. *lūn*, *ton*, finn *suone*), *tipor-* (vö. *tapirgál*), *piszok* (vö. *paszat* ,mocsok, piszok'), *fing* (vö. vog. *ponn-*, osztj. *pun-*), *cimpa* (vog. *tāmp* ,schnauze'), *tidő* ,nyírhéjfáklya' (osztj. *tunda*, *tondax* ,nyírhéj', vog. *tönt*), *iparkod-* (finn *uppera* ,diligens', vog. *āpēr*, *oapēr* ,ügyesség', *āpēr-* ,ügyeskedik'; bár van magashangú párja: déli vog. *jeprīñ* ,ügyes'). Ez a hangsajátság nincs meg a legközelebbi rokon nyelvekben; ellenben kedvelt a csuvasban, mely egyetlen mai képviselője annak a törökségnek, honnan a magyar nyelv e fajta elemei kerültek, pl. a köztörök *bal* ,méz', *bakir* ,réz', *balčik* ,sár', *bar-* ,menni', *bak-* ,nézni', *tari* ,dara', *tamir* ,ér', *tut-* ,tartani', *karin* ,has', *katī* ,kemény', az arab *haber* ,hír'; *ħazine* ,kincs, kincstár' (tatár *ħazna*) itten: *pīl*, *pē'ger*, *pīldēk*, *pīr-*, *pēχ*, *tī'rē*, *tīnār*, *tēt*, *ħī'rēm*, *ħī'dē*, *ħībār*, *ħīsnā*. Ugyanezt közös magyar-török szókban is észleljük, így: *tinó* (köztörök *tana*, csuvas *tīnā*), *dīšnó* (köztörök *toñuz*, csuv. *sīsnā*), *csikó* (csuvas *čīčā*, mongol *daya*), *tiló* (tat. *talkē*, csuv. *tī'lē*), *ír-* (köztörök *jaz-*, csuv. *šīr-*), *csihol-* (köztör. *čak-*, csuv. *čīχ-*), *szirony* ,festett bőr' (tat. *soran*, csuv. *sērān*). Ilyenek még: *hernyó* (hírnő), *hilinta*, *birka*, *csipa* stb. s néhány más adat (l. Ethnogr. 4:179).

A török hatással lehetne talán kapcsolatba hozni a magyar hangzórendszernek azt a jelenségét, hogy az *o*, *ö*, *ē* (*u*, *ü*) rövid hangzók mellett a hosszú *ó*, *ő*, *é* (*ú*, *ü*) hangzók szűkebbek (zártabbak), miből egyéb körülményekkel egybevetve (l. NyK. 25:263.

278. 283. ll.) azt lehet sejtteni, hogy ilyen hangzók (*o*, *ö*, *e*) a nyelvnek valamely korában a rövid hangzósorban is lehettek. Ezen szűkebb rövid hangzók ugyanis szerte divatosak a volgai törökségben (csuvasban és tatárban) s föltűnő, hogy amennyiben eddig a finn-ugor nyelvekből ki vannak mutatva, mindenütt nagy török hatással járnak együtt. Megvannak a török elemekben bővelkedő déli vogul nyelvjárásokban, ellenben (az *e*-t kivéve) nincsenek meg az éjszakiban; megvannak a votjáknak szerfölött törökös kazáni tájbeszédében, ellenben hiányoznak a többi részeken; az *o* és *e* — mint Weske kimutatta — megvan a cseremiszen is, mely tudvalevőleg a csuvasnak állott erősen hatása alatt.

A jelentéstani török hatásnak érdekes esetét mutatta ki Budenz (Ugor Összeh. Alakt. 258) a ,valamivel foglalkozót' (vmit őrzőt, készítőt) jelentő *-s* képzésben (pl. *kapus*, *csikós*, *lakatos* stb.). Szerinte „számba jön, hogy ilyen értékű képzés már más alakban van a magyarban és pedig egyik legrégibb foglalkozásra nézve: *halász* (meg: *vadász*, *madarász*, *juhász*) s hogy másrészt az *-s*-féle példák közt van török eredetű alapszóval való (*kapu-s*, *csikó-s*), meg hogy épen szorosabb értelmű és hasonló képzés a törökségben szélitiben el van terjedve és igen használatos (pl. *kapu-ži* ,kapus' *balik-či* ,halász', *ašži* ,szakács', tdk. ,ételes')⁴. Budenz úgy véli, hogy maga e *-ži*, *-či* képző csuvasos *-žē*, *-š* mása jött volna át a magyarba (a szláv *-nik* módjára); de ennek ellene mondanak a *szatócs* és *szűcs* szavak (tal. *satěučě*, csuv. *sođaš*; csuv. *šewēs* ,szabó'), melyekben a szóban forgó képző magas másául *cs* jelentkezik. A hatás tehát nem alak-, hanem pusztán jelentéstani: a magyarban az *-s* képző új alkalmazáskört nyert a hozzá hasonló hangzású török *-ži*, *-či* analógiájára. Figyelemre méltó e tekintetből a magy. *bájos*, *bávós* ,incantator, zauberer' szó (l. NySz.), mely a tatár *bayēučē*, *bayučī*, *bakuči* ,varázsló' (tdk. ,néző'; *bak*, ,nézni') mása. E mellett a *báj* ,magia, incantatio' (Moln. Alb.) elvonásnak látszik, mit a *bűvös-bájos* változata, a *bű-bájos* összetétel segített elő (vö. török *böyü*, *böjü*, *boyu* ,varázslat', *böyüči*, *boyučī* ,varázsló'. Budagov 1:287; továbbá oszm. *baj*- ,binden, bezaubern, betrüngen', mely utóbbival azonban a *bűvöl*- analógiájára támadt *bájol*- ige aligha függhet össze).

Az alaktani vonások közül igen föltűnő az első személyű *én* (*engem*) névmás előrészének egyező alakulata a csuvaséval. Megvan a vogulban is: *äm*, *am* ,én', *änēm*, *oqnēm* ,engem' az *m* kezdetű többes mellett (*man* ,mi'), mellyel szemben azonban az

osztják alakok: *ma* ,én', *manem* ,engem' és ,nekem' (déli: *menem* ,nekem'). *

A magyar *én* és vogul *äm*, *ān* világosan eredetibb * *āmn* egyszerűsítéseinek mutatkoznak, melyben az előrész legalkalmasabban nyomatékositónak vehető (im én, en ego'). Ugyanilyen nyomatékositó szerepel azonban a csuvas első és második személyű névmásokon is, még pedig egyes és többes számban egyaránt: a köztörök *ben*, *men*, *min* ,én' [hangzása itt: *è-bé*, *ep*; a *biz* ,mi' itt: *è-bér*; hasonlóképen a *sen*, *sén* ,te' : *è-zé*, *es* s a *siz* ,ti' : *è-zér*; de a ragozásban egyformán: török *baña*, *maña* ,nekem' : csuvas *maná*, török *saña*, *siña* ,neked' : csuvas *saná*; *bizä*, tatár *bözga* ,nekünk' : csuv. *pirä* stb. A felötlő találkozás a magyar-vogul és csuvas névmásszerkezetben aligha tartható pusztá véletlen művének s gondolnunk kell valamely ősi török-ugor érintkezésre, melynek különben egyéb nyomai is kimutathatók (l. „A török műveltségkora“ Ethnogr. 5 : 135—139 ll.).

Már Simonyi rámutatott arra, hogy a *vala-ki*, *vala-mi*-féle névmási szerkezet előrészének másai a rokon nyelvek körén túl (vog. *al-khan* ,valaki', *āl-mär* ,valami', cseremis *ala-kö*, votj. *olo-kin* ,valaki' id. stb. l. NyK. 24 : 368. és hozzá 25 : 56. l.) a törökségben is előfordulnak, jelesen a kazáni tatárban, hol: *ällä-kém* ,valaki', *ällä-nej* ,valami' s önállóan *ällä* (Budagovnál: *älä*) ép úgy, mint a votják *olo* talán' jelentésű. Minthogy a rokon nyelvekben a létige alakjai eltérnek (votj. *van* ,van', *vlläm* ,volt', *val* ,vala'; cseremis *ul-*, *ol-*, *il-* ,esse'), alig lehet szó a magy. *vala-ki* és *vala* ,erat' egybefüggéséről, hanem inkább arról, hogy mind az idézett névmásokban az előrész ősi török átvétel. E szerint a magyar *vala-(ki)* kezdő mássalhangzója analógiai hasonulással (a *vala* igéhez) volna magyarázható; vagy pedig az átadó török nyelvjárásban járulékmássalhangzónak tekintendő. Ilyen *v* járulékmássalhangzót egész szabályosan fejleszt a csuvas nyelv köztörök *o*, *u* és *ö*, *ü* ellenében (pl. *vil-* ,meghalni' : tör. *öl-*, *vot* ,tüz' : tör. *ot*, *vorom* ,hosszú' : tör. *uzun*, *vël* ,ő' : tör. *ol*) s egyes példákban

* Itt tehát különös magyar-vogul egyezés van az osztják ellenében, aminők még pl. a *három* és vog. *xürém*, *khörém* találkozása az osztják *xülém*, *xudem* ,három' (finn *kolme* stb.) alakokkal szemben, továbbá a magy. *négy* (*nígy*) és *negyven* tőszótagbeli magánhangzóinak kétneműsége párhuzamosan a vog. *nülä* ,négy' és *nülemen*, *nalimen* ,negyven', de nem így az osztják *nél*, *nēla*, *nēda* ,négy' és *nēl-jañ*, *nēda-joñ* ,negyven' alakokkal.

(mint: *vará* ,aztán, tovább': tat. *arē*, *vī'že* ,éhes': tat. *ač*) *a*-val szemben is. A magyarba is ájtött egy ilyen kezdő mássalhangzójú török szó, jelesen a *válú*, melynek megfelelői: csuv. *volak*, csere-misz *volak*, tatár *ulak* ,válú'.

Az *em-ez*, *am-az* összetett nyomatékosított névmásoknak elő-részt Budenz az elavult *émett*, *imett* ,in wachem zustande', vala-mint az *imént* alapszavának értelmezi, amennyiben t. i. ez a finn *ilma*, vog. *elēm*, *ilēm* ,luft, himmel' fejlett ,világosság, fény' jelen-tését (finn *ilme*, *ilmi* ,palam, manifeste') vette volna magára s aztán, a francia *voici*, *voilà* módjára körülbelől ezt tenné az ,em-ez'-ben: ,láttnivaló ez'. Ámde máskép tanít bennünket a vogul nyelv, hol e használatban *an-ti*, *än-tē*, *änfē* ,íme ez, emez', *an-ta* ,íme az, amaz' összetételek járnak, s ezekben az *an*, *än* — való értelme szerint: ,most, íme' — török eredetű szó: votják *ini*, *ni*; *ini*, *ni* ,már, immár' (*ta-ni*, *ti-ni* ,íme ez'), cserem. *ine* ,tehát' | csuvas *inde*, tat. *inde*, csag. *indi*, oszm. *imdi* ,most, már, tehát' | altaji-tatár *em*, *emdi*, kondomi *am*, *amdi* ,most, már', kojbal-kara-gasz *am* ,jetzt', *am-ök* ,sogleich'. E mellett a magyar hangalakra nézve figyelembe veendő, hogy a *szám* és *szirom* szavakban is *m* felel meg köztörök szóvégi *n*-nek (tör. *san*, tatár *sēran* s ezzel egyezőleg még magy. *szirony* is), mely egyébként kedvelt csuvas hangváltoztató hajlandóság.

A mondattan körébe tartozó elemek közül már Vámbéry észrevette a *csak* kötőszónak találkozását a köztörök *anžak*, *ančak* ,nun, doch, zwar, fast, allein, aber' szóval; s egyszersmind azt állítja, hogy e szó a mondat elején egyberántott *čak* alakban is hallható, pl. „*čak buraja geldik* csak idáig (és nem tovább) jöt-tünk, *čak sonra* csak azután" (NyK. 8:134). A természetes úton kívül (vö. csuvas *lar-* ,ülni': jakut *olor*, *laža* ,herélt ló': tatár *alaša*) képzelhető a csonkulás analogikus elvonás útján is (pl. ,annyi csak'-ra gondolva).

A magyar *de* kötőszó eredetére nézve igen tanulságos egy hasonló alakú kötőszónak használata a tavdai vogulban ily mon-datszerkezetben: *äm vēr-khqr q̄sēm*, *tä nūn ā mēkētēm* én fiatal vagyok, de neked meg nem adom magam (az oroszban is: *da tjebje nje poddamsja*). Ez a *tä* még a kondai vogulban simuló szócska (pl. *tōñkhāt vōyūñl*, *-tākiv-tē oqti* útját látják, de maga nincs) s eredeti értelme szerint annyi mint: ,és', pl. *jī-tē khtēl* ,éjjel és nappal', *khwojēs-tē khwojēs* ,feküdt és feküdt' (a fenti pél-dában is: ,és maga nincs', vagy ,maga pedig nincs'). Fölismer-

szik alapul a tatár *-da*, *-dä*; *-ta*, *-tä* ,és, is, pedig' simuló kötőszócska, mely ,és, is' s ezenkívül ,de, hanem' jelentésben használatos a csuvasban is. pl. *mana da ona* ,nekem és neki', *mana-da*, *ona-da* ,nekem is, neki is' | *es iner kiles tären-de külmären* ,te tegnap ígérted, hogy jössz, de (v. és) nem jöttél'; *širarem-d* a *tobimarem* ,én kerestem, de nem találtam' (l. NyK. 2 : 54). A magyar *deg* és *dej* alakváltozatok szempontjából figyelemre méltó az előbb említett török köztöröknek is teljesebb *tayî*, *dayî*, *dayî*, *takî* ,még, is, pedig' jelentésű alakja.

Végül álljon itten a *reg-vel*, *hol-val*, *éjjel*, *nappal*, *estvel* határozók végzetéről per longum et latum adott újabb magyarázat (Nyr. 23 : 337—343. és NyK. 25 : 72—76. ll.) ellenében a következő pár csuvas szó: *ir-be*, *ir-bele* ,reggel', *kašpa*, *kaš-pala* ,este' (*ir*, *kaš* = köztörök *ir*, *keč* ,reggeli idő, est'), *kön šüdi-be* ,nappal, nappalnak világosságával', *kažala-ba* ,este felé, est tájban.' Ezekben a végzet a rendes *-ba*, *-bä* instrumentalis rag (= török *-bile* ,*-val*, *-vel*'; l. NyK. 2 : 19. és 48). Az az ellenvetés, hogy a *holval*, *reg-vel* végzete azért nem lehetne rag, mivel tovább ragozható (*hol-valra*, *reggeltől*; Nyr. 23 : 338), Simonyi „Önállósított határozók” értekezése után (Budenz-Album) nem jöhet tekintetbe.*

MUNKÁCSI BERNÁT.

FOLNAGY ÉS FOLNEGOVICS.

E kicsit különös cím alatt foglalkozott Melich a Nyelvőr utolsó füzetében (24 : 577) a *folnagy* szavunkkal és ezzel rá irányította a nyelvészek figyelmét erre az érdekes szóra, ami már magában véve érdemül rovandó föl neki. Magyarforrásokból ugyan nem hoz föl újabb adatokat, de összeállít szláv forrásokból egy pár adatot, amely új világot derít e szóra. Csak azt nem értem, hogy mondhatja cikkecskéjének legvégén: „Ez adatok vallomására azonban föl kell tennünk, hogy a magy. *folu-nagy* (rég *fol-nagy*) kifejezés a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején nyelvünk-

* Az itt említett lehetőség minden esetre érdekes. De erősen a Prikkel magyarázata mellett szól a *taval*, melyben a *val* kétségkívül időt jelentő főnév s a finn *vuote* szóval azonos (ahogy Szinnyi magyarázta Nyr. 8 : 203). A *hol-val* is a. m. reggel-idő, s talán mindkét eleme megvan ebben az osztják szóban: *holévat* ,holnap, másnap' NyK. 17 : 144, mert sem a *-vat* szóvég nem lehet a szélet jelentő osztják *vāt*, *vōt* szóval azonos, sem az *-ēvat*-ban nem láthatjuk az osztják ablativus *-īvet* ragját.

ben szélteben járatos volt.“ Tényleg Melich csak egy adatot hoz föl, amelynek koráról is beszámol, ez egy 1369 és 1398 közt kelt bolgár okiratban található, amelyet Szracimir, viddini cár, a brassai polgárokhoz és egyebek közt Herman Jakab *folnogy*-hoz is intéz. Minthogy Brassó vidékén a *falunagy* szó még ma is él, nem merném Szracimir leveléből azt következtetni, hogy a *folnogy* szó valaha a bolgár nyelvben is használatos volt, hiszen Melich maga is említi, hogy Duvernois (mert így irandó az ő *Dju vernua*-ja!) bolgár szótárában nincs nyoma. Én tehát nem tudok mást kiolvasni Szracimir leveléből, mint azt, hogy Herman Jakab *folnogy*-nak írta magát alá abban a levélben, amelyben a brassóiak szabad kereskedést kértek Viddinben. — Szracimir levelében egyenesen hivatkozik rá, hogy írásban fordultak hozzá (*što mi ste pisali i poručali*), Hogy Szracimir aztán válaszában Jakab *folnogy*-nak megadta a hivatalos címét és erre magyar szót használt, azon nincs mit csodálkoznunk. Ez a tény tehát se többet se kevesebbet nem bizonyít, mint hogy a *folnogy* illetőleg a *folnogy* szó a XIV. század végén (Szracimir 1369 és 1398 közt uralkodott Viddinben) Brassóban használatban volt.

Igaz, hogy Melich még más adatokat is hoz föl, de ezek az idő meghatározásánál abban az alakban, amelyben ő közli, nem jöhetnek tekintetbe, mert a források korát nem ismeri, amint fájdalom én sem ismerem. De más szempontból sem vehetjük így ez adatoknak sok hasznát, semmi esetre sem olvashatjuk ki belőlük azt, hogy a *folnogy* szó a szlávtságban valaha élt, tehát homlok-egyenest ellent kell mondanom Melichnek, aki ezt mondja: „A délszláv *folnogъ* . . . Régiségéért . . . kezeskedik (mint jövevény szó) a fönt fölhozott pár adat.“ Nem tudom kombinációba kívánja-e vétetni a *flъnodъ ot Рѣзнов*-féle adatot, valószínűleg nem, mert egy Brassóhoz oly közel fekvő helységben, mint amilyen Rosnyó (a szász Rosenau), nem csodálkozhatunk egy a *folnogy*-ot egy kicsit elferdítve visszatükröző *flъnodъ*-on (*лъ* és *тл* a bolgár írásban még ma is minduntalan cserélődik, *тл* pedig elég híven adná vissza a magyar *ol*-t, *dъ* a bolgár írásban hiányzó *gy*-t helyettesíti). De a „Venelin-kiadta bolgár okiratokban“ előforduló *folnogъ* sem bizonyít e szó szlávtsága mellett, mert Venelin bolgár okiratai egytől-egyig oláh területről származnak, ahol a bolgár nyelv régebben a hivatalos nyelv volt, gyűjteményének címe — magához a gyűjteményhez fájdalom nem juthattam — íme ez: Vlaho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramoty azaz *Oláh-bolgár vagy dákó-szláv okiratok*. Sz.-Pétervár, 1840. Ezekre tehát nem lehet így általánosságban hivatkozni, mert a bennük előforduló *folnogъ* valószínűleg semmivel sem bizonyít többet Szracimir cár *folnogy*-jánál, az csak azt mutatja, hogy a magyar földön használt *folnogy* szó az oláhok előtt is ismeretes volt mint hivatalos cím, tehát mint magyar szó. A „délszláv *folnogъ*“ régiségét pedig ez a *folnogъ* még kevésbé alkalmas bizonyítani, mint a Szracimir cártól használt szó, mert hiszen Melich nem ismeri a szóban

levő okiratnak vagy okiratoknak sem számát, sem korát, sem helyét, nem tudja az illető helyen vagy helyeken bolgár, oláh vagy magyar szónak tekintendő a *folnogъ* kifejezés, szóval teljesen tájékozatlan minden iránt, ami őt arra jogosíthatná, hogy következtetéseket vonjon le belőle. Mégis, és azt készségesen elismerem, érdekes e szó előfordulása az oláh-bolgár okiratokban, már azért is, mert Nyelvtörténeti Szótárunk mindössze egyetlen egy adatot idéz magyar okiratról. Tehát addig is, míg talán szegény holdogult Szamota társunk hagyatékából vagy történészeink följegyzéseiből napvilágra nem kerül több magyar adat, az oláh-bolgár *folnogъ* is becses ránk nézve. Jelentése Bogdan, a főt említett Szracimir-féle levél közlöje szerint annyi mint bíró; Melich állítása, hogy „a Venelinkiadta bolgár okiratokban a *folnogъ* „häuptling“-et jelent“, egyszerű félreértésen alapul. Miklosich azt említvén, hogy a Venelintől kiadott bolgár okiratokban sok román és magyar szó található, egyebek közt a *folnogъ*-ot is említi és ezt hibásan a magyar *főnök*-kel azonosítja, a *főnök* mellé azután egészen helyesen jelentésül a német „Häuptling“-et teszi. Ebből természetesen nem csak hogy nem szabad azt következtetni, hogy a *folnogъ* szó is „häuptling“-et jelent, hanem minthogy e szónak semmi köze sincs a magy. *főnök*-höz, a legnagyobb valószínűséggel azt következtetjük, hogy nem jelent „häuptling“-et.

Hátra van még a *Folnegovics* név, amelyet Melich, az igaz, csak egy „talán“-nal szintén fölvelt a „délsláv *folnogъ*“ régiségét bizonyító adatok közé. Az egész csak egy utolsó pillanatban fölbukkant ötletnek tetszik, mert nem tűnik ki, mikép képzelte el magának Melich a *Folneg-ovics* és a *folnagy* szó közt esetleg főnálló kapcsolatot. Családnevek magyarázatánál mindig kétszeresen óvatosaknak kell lennünk, mert ha a családi hagyományt nem ismerjük, a látszólag legvilágosabb esetekben is botlásoknak vagyunk kitéve, már pedig *folnagy* és *Folnegovics* összetartozása mellett a külső látszat sem szól valami nagyon. Baj az is, hogy a horvát akadémia nagy szótárában, amely a neveket is felöleli, mindössze egy adatot találunk a *Folnegovics* névre, ezt is a legeslegújabb időből, mintha a név vadonat új volna. Maretić merész föltevése, hogy a név régebben talán **Volnjegovics* volt és az *F* csak németes kiejtés következménye, úgy hogy eleinte csak *F*-fel ejtették volna, végre *F*-fel írták volna is (l. *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba* 52 k. l.), annál kevesebb hitelt érdemel, mert maga a **Volnjegovics* név nincs kimutatva és magyarázata „voluntatem curamque habens“ sem mondható valami nagyon sikerültnek.

Hogy a tőszó, amelyből Melich a *Folnegovics* nevet származtatja, mikép hangozhatott volna, azt nem mondja meg, csak éppen azt említi, hogy Daničić nyelvtörténeti szótárában (*Rječnik iz književnih starina srpskih*) nem található a *folnogъ* mása. Csodálkozom, hogy Melich megfeledkezett a horvát akadémia nagy szótáráról (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika na svijet izdaje jugo-*

slavenska akademija), amelyet ilyenkor első sorban szokás megnézni, de megnyugtatóására hozzáteszem, hogy ott sem található ilyen szó, ami jogot ad arra a föltevésre, hogy a szó aligha volt nagyon elterjedt. Tényleg egyetlen egy horvát forrásból mutathatom ki a magyar szó hű mását, az is később jelent meg nyomtatásban, mint az akadémia szótárának illető kötete. Előfordul ugyanis a *folnogy*-nak olvasandó *folnogi* alak egy 1630. nov. 10-ikén eszközölt összeírásban (*Urbarium et inventarium castelli Rakonok. Anno 1630 die 10 novembris*). Ebben a *villa Zelina comitatu Zagradiensi* lakosának van fölemlítve egy Nikol. Galić és jegyzetbe van vetve, hogy ez idő szerint *folnagy* lévén föl van mentve, de mihelyt nem lesz már *folnagy*, két napig fog gyalog robotot tenni (*Za sada je folnogi, libertinus. Ako nebu folnogi, tako bude dužen pešjom tlakom po dva dni*; l. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Vol. V. Urbaria lingua croatica conscripta. Zagrabiae 1894).

Ime az egyetlen előttem ismert adat a horvát forrásokból: *folnogy* 1630-ból Zágráb megyében. Nincs abban sem *e* sem *g* (mert *gi gy*-t jelent), ami a *Folnegovics* névben méltán föltűnik, ha *folnogy*-ból akarjuk származtatni, de így is becses adat, mert a magyar szó határát kiterjeszti egy kicsikét, tanulságos azért is, mert azt mutatja, hogy a horvát akadémia rengeteg és sok tekintetben kitűnő szótára is néha cserben hagy.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

IRODALOM.

Tóth Béla könyve Jézus Krisztus gyermekségéről.

E könyvet ismertetni már alig szükséges, csak épen köteles tartozást rovunk le, mikor kitüntetéssel megemlítjük a M. Nyelvörben is. Egy-két év alatt immár négyszer jelent meg, ezúttal pompás külsővel, negyedréti formában, ilyen címmel: *A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv, melyet mostan negyedszer bővebben és helyessebben nyomtattak. Szerzette Tóth Béla deák. Ama nemes származású Ajtósi Dürer Albert mester hét eredeti metszetével.*

Jellemzéseül elég idéznünk az új előszónak itt következő részét:

„Irtam pedig mindezt a mi eleink nyelvén. Tudom, sokan kérdezik, és talán gáncsolják is: miért szólok én, mai ember, úgy, mint a régiek. Megfelelek nekik. Én beszélni nagyanyámtól tanultam, attól az áldott jó lélektől, a ki engemet legjobban szeretett ez világon. Ő, az Istenben boldogult, pedig még régi magyar úrasszony volt, és a mi eleink nyelvén szólott. Ez a nyelv nekem drága kincs, ódon fényével együtt a szeretet melegsége, az én

nagyanym szeretetének melegsége árad öszülő fejemre. Iskolák bölcsesége, írók divatja arra oktatótt, hogy nem szabad többé ezen a nyelven szólni. De én mégis mindig ezeket a régi, elhaló hangokat hallom, mikor szívemben szeretet vagy. Melly nyelven írhatok vala hát, ha nem ezen, mikor a szeretetnek ez könyvét szerzettem?”

Hogy milyen nagy mester Tóth Béla a régi nyelv utánzásában, azt talán még fényesebben bizonyítja *Mikes CCVIII. levele*, mely az imént jelent meg A Hétben, s mely csalódásig s mondhatjuk meghatóan utánozza Mikes Kelemen kedves stílusát. Pompás kísérletek voltak e téren a mult századi báli levelek is, melyek egy-két évvel ezelőtt ugyancsak a Hétben láttak napvilágot.

SIMONYI ZSIGMOND.

Lád Károly Magyar Nyelvkönyve.

Gyakorlati M. Nyelvkönyv németajkuak számára. A Magyar Egyesület által rendezett m. nyelvi tanfolyamok látogatóinak használatára. 1896. Eggenberger. 115 l.

Ebben a könyvecskében igen ügyesen van összeállítva minden, amire a kezdő nyelvtanulóknak szüksége van. A szerző könnyű apró mondatokon kezdve példákban állítja össze a magyar nyelvtan legfontosabb tudnivalóit. Közben jelenkori jeles íróktól vannak apró olvasmányok, az újonnan előkerülő szóknak fordításával, végül pedig az egész nyelvtannak rövidre fogott vázlata. Módszere igen gyakorlati, s e tekintetben igen kevés kifogást tehetni.

Föltűnő, hogy a példamondatokat is megelőző olvasó gyakorlatok közül a legelső a kezdőre nézve igen nehéz kifejezéseket foglal magában: *elégge lassú mozgásúak, a Nagyvárad melletti Fece patak, kátyú, tavi rózsza*. Kezdeni nem is olvasó gyakorlatokkal kellene, hanem egyes szókkal, még pedig olyanokkal, melyek az illető német kifejezésekből erednek vagy velük véletlenül találkoznak. Az elsőre példák: *sógor, cégér, páncél, föld* (ném. *feld*) stb.: a másodikra: *fogni* (*fangen*), *várni* (*warten*), *épen* (*eben*) stb. E két szóosztályból kellene az első mondatokat szerkeszteni: *a sógor vár* = *der schwager wartet*.

A tárgyas ragozást, melynek használata olyan nehezére esik a németnek, talán nem kellene olyan korán szerepeltetni, mint a szerző teszi. Az ikes igéket pedig eleinte bátran lehetne az iktelenek mintájára ragozni: *ugorjak, ugorj, ugorjon*. A *várjak* és *várjam* mellett igen zavarólag hat a tárgyatlan s mégis *m-es ugorjam* alak (40. l.).

Az ilyenekről érdemes gondolkodnunk, mert igen megkönnyíthetik a kezdő dolgát, s mennél könnyebbé tesszük ezt, annál többet használunk az ügynék.

Nyelvi szempontból szintén kevés a kifogásolni való. Németes mondatok: *az almák jók; a körték édesek* (11. l.). — Az *ásó-*

kapa fordítása, *schaufel haue*, ezzel van azonosítva: *nichts*; pedig abban a mondatban (*ásó-kapa se választja el egymástól* 88. l.) az *ásó-kapa* = a sirásó ásója, vagyis a halál. — Nem helyeselhető mondás: *Im ungarischen kennt man keine eigentliche deklination der hauptwörter* (95). Helyesen így volna: *Im ung. wird die dekl. immer durch anhängesilben gebildet.*

A könyvecske minden esetre lelkiismeretes munka gyümölcse s a fölnöttek oktatásában hasznos segédeszközül fog bevélni.

SIMONYI ZSIGMOND.

A nyelvhelyesség irodalma.

Az ember azt hinné, hogy mióta a nagy nyelvi harcok elültek, a nyelvhelyesség kérdései iránt megcsökkent az érdeklődés. Pedig épen nem csökkent. A közönség köréből folyvást kapunk leveleket, melyek efféle dolgokról fölvilágosítást kérnek; a szakemberek pedig épen most serény munkásságot fejtenek ki e téren, úgyhogy ezúttal négy ortológus könyvről adhatunk számot, melyek közül egy az imént jelent meg, egy sajtó alatt, kettő pedig készül-ben van.

Megjelent Simonyi Zs. akad. pályamunkája: „*Német és magyar Szólások*. Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.“ (Franklin-Társulat 1896. Nagy 8r. VIII+456 l.) Ez voltaképen a legjobb írókból, a népnyelvből s a régi nyelvből szedett bő szólásgyűjtemény, melynek az a célja, hogy ahol szótáraink cserben hagyják a fordítót, találjon egy pár magyaros idézetet, melyet vagy mindenestül vagy legalább módosítva, utánózva fölhasználhasson a német szöveg magyarításában. Az Akadémiának e pályázattal az volt a szándéka, hogy fordítóinknak megbízható segédkönyvet szerezzen, mely az idegenszerűségeknek legalább nagyobb részétől megóvhatja őket.

Hasonló célt tűzött maga elé Szigeti József vasúti tisztviselő ily című, sajtó alatt levő könyvecskéjével: *Germanizmusok kikerülésére vezető német-magyar betűrendes Frazeológia*. Szigeti tüzetesen csakis azokat a szólásokat gyűjtötte össze, melyekben a németesség már eddig is elharapózott.

A két készülő munka közül egyik Béli Mihályé: *A magyar helyesírás és a helyes magyarság* (elő lehet rá fizetni egy koronával, a szerző lakóhelye: Felső-Rajk). A másik Sassi Nagy Lajos szegedi tanáré: *A helyes magyarság könyve*, mely bírálat alá veti sorban a szépirodalom, a tudomány, az iskola, a közélet, a napisajtó nyelvét stb. — Reméljük, hogy ezekről is nemsokára hírt adhatunk s beszámolhatunk olvasóinknak.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Szatmármegyei régi iratokból.

Sárosmagyarberkeszen (Szatmár m., előbb Kővárvidék) kelt múlt századi s kisebb részben e század elejéről való (1756—1823.) családi okiratok forogtak kezeim közt s nem mulaszthattam el az alkalmat, hogy belőlük több, egy s más szempontból érdekes helyet föl ne jegyezzek, melyeket az alábbiakban annyiival is inkább érdemesnek tartok közölni, mert egy alig ismertetett területre vonatkoznak és sok tekintetben *nyelvjárástörténeti* érdekekkel is bírnak.

Az évszám nélkül közölt adatok a múlt század második feléből (1756—88. évekből) valók.

1) *Hangtani* (illetőleg ortografiai) *érdekűek*:

Melly contractualis levelemnek rendi és modja mindenek én általam a fellyebb megírt mód szerént ménvén végben Lésznek: lesznek. Téjendi: teendi. Letéve: leteve, letett.

Nyilván a zárt *ē* hang olvasandó a következő adatokban, ami e vidék nyiltabb kiejtésre hajló természete mellett történeti érdekekkel bír: Égyfelől, édgyfelől (1820), édgyik, édgy-más, édgyütt (1823), égy (1788).

Közepső: középső (többször, 1815).

Felvőtte (a pénzt; ma: *vette*). Költ (mindig így): datum, kelt.

Ankájék: Ankáék. Esztendejig, mostanijak, jövőendőbelijek, tejendő, téjendi. Sőt latin szóban is: eja (ea) conditione.

Az *ly* hang mellett egy párszor föltűnik a vidék mai köz-kiejtésének *j*-je is: Mejrül: melyről (1783), fejül (1817): ma is ebben az alakban járja a felül szó; fejebb (1823): ma hosszú *j*-vel fejebb s így olvasandó bizonyára az okiratban is; ijjenkorig: ilyenkorig (1782). (Viszont minden alaposabb ok nélkül *lly* hanggal találjuk ezt: falus birállya: falusi bírāja, 1756.)

Azonn, ezenn: azon, ezen, az, ez; 10-kénn: 10.-én, Berkeszenn, dijjánn, örökkösönn, hűtelesen, ellen; tartozzonn; bizonn yos: bizonyos, törvényes; Aprilis Honnapja (!); ajjánlás és ajánlás, körrül és körül (váltakozva); darabb (többször): darab. (Mind az 1808. 1820. és 1823-ból való okiratokban.) NB. darabb 1788-iban is többször. Zállog: zálog (1756).

Egy felöll, másfelöll, földekröll, acquisitiojároll stb.; melyell: mellyel, Mihállly.

Cserés (ma is így): cserjés. Szengyörgy nap.

2) *Alaktani érdekűek*:

Elkerülhetlen szükségemtől viseltetvén (1782): rendszerint -hetetlen. A Somkuti határ széllye: széle. Szélylyébe: szélében. Berkeszenn: Berkeszen stb. (l. föntebb).

Suscriptionk és pecsétünkkel megerősítvén (1756): subscriptionkkal és pecsétünkkel. Tartozzon: tartozzék (1808).

3) *Mondattani érdekűek:*

Adjuk tudtokra és emlékezetekre mindeneknek. Adjuk tudtokra mindeneknek. E formula azonban már így is olvasható: Adom tudtára mindeneknek. Adom tudtára és emlékezetére mindeneknek. Sőt a két használatmód egymás mellett: Adom tudtára és hagyom emlékezetekre mindeneknek a' kiknek illik.

Tulajdon az maga pénzével: tulajdon pénzével. Tulajdon magok pénzekkel. Tulajdon magam lakó nemes házamnál. Mellyetis, a' mint fellyebbis mondám, magam szabad tellyes akaratomból attam és kötöttem le. (A népies szöfűzés érdekes történeti adatai, a mai irodalmi 'magam háza' szerkezettel szemben.)

N[eme]s Menyhárt familia szánto fölgyek. (Constr. ad synesin.)

A' Csere potlására való nézt (1820). Szegény állapottyára való nézt (uo.).

A' fen irt summat szép folyó pénzül letévén (1808): pénzben.

Adom tudtára... ezen Coromizáns Regiusok által megiratott Contractualis Levelemnek rendiben (1788).

4) *Szók és szólások:*

Allírásával: aláírásával (1808. 1823). Al-írásával (1820).

Illy conditio és alkalom alatt adá kötés veté zálogban. Tőnek mi előttünk illy vásárt és alkalmat. Illyen örökös és megmásolhatatlan alkalmat és Csere vásárt tevének.

Hogy azon 4 Vforint summa Pénzt az mi kezünkől felvötte legyen Nemes K. M. aszszony és hogy az meg irt Kaszálót Birodalma alá engete legyen Tkts K. J. Urunknak, mi előttünk, arol fide nostra mediante Adtestálunk. Melly földnek is birodalmában a Ttts Urat mind addig manuteneálni tartozom stb.

Ezen darabotska Cziheres gazos helyünket (1820). (Vö. „ciher: erdőcske vége, apró csere, csalit. Sz. D.“ Kreszn.)

Adom tudtára mindeneknek ezen Coranizáns Regiusok által megiratott Contractualis Levelemnek rendiben, Hogy én még a' fellyebb való esztendőkben el kerülhetetlen szükségeimtől viseltettvén...

K. Benedek ur elmaradott özvegyének: hátrahagyott ő. Holnap: hónap (1808—1823). (Vö. fönt Holnap.)

Nemes S. Berkesznek egyik hűtősse: esküdte.

Jobnyira: jobbára, nagyobbára (1820).

Parlag szánto földgyét adá örökkös Cseréül és meg hivhatatlanul (1823).

Megnapoztatván: megidéztetvén.

Megvolcsága: megvolta vminek.

(A szőlő) mostan nem a' leg jobb mivbe és statusba tsereltetett el (1817).

Békével szabadson birhassa (1808). Szabadson és békével birhassa (1815).

A felséges, Császári, Királyi és Apostoli Koronás Szentség.

A Somkuti Malom utra véggel járo főgyéért. (Vö. fróasztala az ablakra van véggel. Budapest. Hirl. V. 174. sz. tc.)

5) *Nevek: Határrészek, rétek:* Ág, Ágg. Dégmár (1808). Fentős (1817). Nagyfentősi Arok-fő (1823). Pálkut (1815). Puszta Pallag (1817). Ravasz Vár (1774). Vajos patak (1823). *Szőlő-hegyek:* Mikoltza (1776). Mikolczai hegy (1820). Felső-Kotyor (1817). Felső-Kotlyor (1820). *Családnevek:* Anka, Barassai, Berkeszi, Botoss, Brassai, Buda, Butsi, Csolti, Demeter, Domokos, Etsedy, Fányi, Fazakas, Galambos, Juhász, Katona, Ketzeli, Keresztélyi, Kertész, Krizbai, Lázár, Magoss, Magyarai, Martonosi, Menyhárt, Mikó, Musa, Pataky, Péchy, Sárközi, Sebe. Sebeß, Szerkes, Vass.

(Az okiratok özv. Péchy Lászlóné birtokában, Sárosmagyarberkeszen.)

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az anatómiai műszók ügye. Miháلكovics Géza, a kiváló magyar anatómus és orvos-tanar az Akadémia november 18-iki ülésén azon óhajlásának adott kifejezést, hogy az anatómiában használt műszókra helyes magyarsággal alkotott kifejezések jöjjenek használatba. E kívánsághoz a Hét nov. 24-iki számában Tóth Béla *Tü-dü-tér* cím alatt egy igen szellemes dialektikával írt cikkben szól hozzá s azt fejtegeti, hogy Miháلكovicsnak említett törekvése „épp oly dicséretes, mint a milyen fölösleges“.

Tóth Béla szerint a laikus egy csöppel se érti jobban a fordítást, mint az eredetit. A szakbeli a fordításon nem okul; neki nem fordításra, hanem a fogalom megismerésére és definíciójára van szüksége. A görög és deák mellett a magyar nyelvű szó őreá nézve fölös teher, sohasem használja. Másrészt a laikus előtt is ismert dolgokra nézve, tehát aminek az anatómia nyelvéből magyarnak kell lenni, arra megvan a magyar nyelvnek a maga köz ismeretű nomenklaturája. A hírlapirodalom lelkes ortológusa, Tóth Béla szinte örül a nemzetközi tudományos műszóknak, állítván, hogy *a rossz magyar szó leghatalmasabb irtója a világnyelv*, hogy szavak, még a nyavalyás rossz csinálmányok sem ölik meg a nyelvet, az idegen szó pedig soha nem üt sebet a nyelv testén. Ellenben a gondolat magyaros kifejezésére annál szeretőbb gondot kellene orvosainknak fordítaniuk, mert legtöbben bár magyar szókkal, de németül írnak. Az ilyen német orvosi nyelvet kellene szerinte magyarra fordítani.

Bár a Tóth Béla utóbbi tételeivel teljesen egyetértünk, a kérdés érdemében mégis Miháلكovicsnak kell igazat adnunk, aki magyarosságával is kiválik orvosi irodalmunk munkásai közül. Az ő törekvése, az anatómiai műszók helyes magyar fordítása szerintünk épen nem fölösleges. Jól mondja a jeles tudós, hogy az anatómiai műszóknak már csak rengeteg száma miatt is változtatnunk kell a mai helyzeten, mert ha itt is átvesszük a latin és görög elnevezéseket, akkor orvosi nyelvünk nem lesz többé magyar nyelv. hanem latin és görög szóknak tarka halmozata magyar szóviszonyítással.

Példát is idéz erre a tudományos nyelvre: „A *sternocleidomastoideus*-izom *proximális* részén a *parotis*-mirigy *mediális* oldalán fekszik egy *limphaglandula* csoport, mely beterjed a *stiloid*-nyújtványig.“

Vajjon nem helyesebb-e szerinte és szerintünk is:

„A fejbiccentő izom felső részén a fültövi mirigy belső oldalán fekvő nyirokmirigyek csoportja beterjed a karonyújtványig“ stb.

Aztán még azt is meg kell gondolnunk Miháلكovics szerint, hogy néha modern nyelvek (német, francia, angol) szavait is használnunk kellene, ha a nemzetközi tudományosság műnyelvén akarunk magunkat kifejezni, pl. a szem *anlagé*-ja vagy *ébauche*-a stb.

Őszintén kívánjuk, hogy Miháلكovicsnak dicséretes és épen nem fölösleges törekvését megfelelő siker jutalmazza.

ZOLNAI GYULA.

Pergament-körte. Nyilván azért hívják *pergament*-körtének, gondolták Czuczor-Fogarasiék, mert sima, fényes és ami fődolog, keménybőrű körtefaj. Akár a pergament. De mások, főleg a régibb időbeliek, már nem ilyennek ismerték ezt a nemes gyümölcsöt. Pázmány Péter legalább más néven emlegeti, midőn azt írja róla, hogy „a víz-öntözés vadkörtvélyből *bergamotot* vagy kármánykörtvélyt nem nevel.“ (NySz.) Erről a *bergamot*-ról, mint körtvélyfajról pedig azt jegyezték föl az idegenek, hogy eredetét a lombárdiai *Bergamo* városától vette. Ennyit vallanak a nyugati forrásaink, csak azt a magyarázatot fűzik még hozzá, hogy a bergamott-körte Kisásziából származik, és onnan került el Itáliába. El is nevezték e révén *pirum regium*-nak, vagyis fejedelmi körtének.

Hogy hívták vajjon e körtét Kisásziában? Nyilván olyan lehetett a neve, mely a *pirum regium*hoz legközelebb áll. Fogjuk vallatóra magát a kisázsiai, vagyis a török nyelvet. És ime, ráigazitanak bennünket a forrásaink egy olyan körte névre, mely a latin *pirum regium*hoz nagyon közel áll. Ez a kifejezés a *beg armudu*, mely azt jelenti, hogy „bég körtéje“. A *bég* szó pedig, főleg régibb időkben, fejedelem-félét jelentett. Ma már változott a jelentése, amint hogy az alakja is *bej*-jé finomodott. Zrinyi Miklós még csak *bég*-eket ismert. Ilyen *bég* lehetett az a fejedelmi úr is, akiről azt a kisázsiai körtét elnevezték. Ebből a *beg armudu*-ból támadt a latin kifejezés, és ugyancsak ebből támadhatott a megeurópaia-

sodott *bergamott* is egy kis hangátvetéssel és egy kis népetimológiai jelenséggel: a *begarmud*-ból *bergamott*, már csak azért is, mert az előbbi szó érthetetlen, az utóbbi pedig *Bergamo* városára hoz dicsőséget. És e dicsőség rajta is száradt Európaszerte.

Csak mi magyarok irigyeltük meg a sorját. Nekünk még Bergamo városa sem imponált, és minthogy annak a finom fajta körtének csakugyan olyan szép és simás a bőre, akár a pergamentnek, fogta magát a nyelvérzékünk és a népetimológiának mindent megértelmesítő erejével megalkotta a pergament-körte fajtát. A *béggel* pedig nem törődünk semmit.

KÜNOS IGNÁC.

Feszület. Ezt a különös észjárású kifejezést már megmagyarázta Ásbóth Oszkár, de magyarázata nem elég kimerítő (l. NyK. 18: 400). A keresztre-feszítés az ószlovén *raspetije* fordítása, mely szó szerint a. m. feszítés, szétfeszítés, s a keresztre-feszítésen kívül bizonyára a feszületet is jelentette, mint ma is jelenti a neki megfelelő orosz szó. — De még az a kérdés, hogy lett a magyarban a *feszítésből* *feszület*? Erre megfelel a NySz., mert azt látjuk belőle, hogy a XVII. századig járatos volt a szenvedő *feszíttetik* ige értelmében a *feszül* ige is, ép úgy, mint pl. *építtetik* helyett *épül*. Azt mondták pl.: „Fán *feszüle* áldott Isten. Mendazokért, kikért *megfeszültél*, kérlek. Akinek *megfeszülésének* históriáját jegyezte az *feszület*.” Veszprémben még gyermekkoromban járta ez a szólás: *Ha megfeszülsz, sem adok*. CzF. is idézi: „Ha megfeszülsz előttem, sem adok”; de úgy magyarázza, hogy itt az ige a. m. „túl-ságosan erőködik”. Pedig nyilván a régi használat maradványa s eredetileg a. m. ha keresztre feszítettet magad, akkor sem adok. — Maga a *feszület* a kódexek korában még elvont főnévül volt érthető, mint más ilyen képzések: *születet* „születés”, *mívelkedet* „művelkedés”. Konkrét értelmét, melyben maiglan fönmaradt, nyilván szintén a szláv kifejezés hatása alatt vette föl.

SIMONYI ZSIGMOND.

Hogy hangzik a „veszt” ige fölszólító módja? Sehogy. Erre a kérdésre és megállapításra Maywald Józsefnek egy bírálata eszméltet, amelyet a Philologiai Közlöny novemberi füzetében egy botrányos magyarsággal készült fordításról ír. A magyarul alig tudó fordítónak bűnlajstromába veszi a bíráló ezt a mondatot is: „tudták, miként alkalmazzák görög mestereik szabályait a nélkül, hogy eleven önállóságukban valamit *veszszenek*” (PhK. 716. l.).

Bizony alig mondta volna így bármelyikünk a *veszt* ige fölszólító alakját, s bizony — voltaképen még sem mondhatjuk másképp.

Ime a szabályt mutató világos példák:

oszt: *osszak*, *ossz*, *osszon*.

foszt: *fosszak*, *fossz*, *fosszon*.

ragaszt: *ragasszak*, *ragassz*, *ragasszon*.

akaszt: *akasszak*, *akassz*, *akasszon* stb.

Nyilvánvaló, hogy az *szt* végű igék szabálya szerint a *veszt* ige fölszólító módja is csak így hangozhatik: *vesszek*, *vessz*, *vessen* stb. Amint olvassuk is az Érdy-Codexben: „*Vesszők* (azaz: vesszük) el szemönket, hol ott látjok az sok gonosságnak tengörét“ (517. l.). Így Bornemisznánál is: „*Veszed*-el (olv. vesszed el) isten ezeket, wiits meg (azaz: újíts' meg) ő tiszteleteket“ (Ének. 171).

Azonban nem tagadhatjuk, hogy a *veszt* igének e szabályszerű fölszólító alakjai ma egészen szokatlanok s természetesnek találjuk, hogy az említett bíráló a fordító legbotrányosabb grammatikai hibái közt idézi föltűnő szedéssel a *veszszenek* szót.

A *veszt* ige tehát ime egyike a magyarban is kimutatható defectivumoknak, aminőkből egyszer próbaképen többet összegyűjtöttünk (l. Phil. Közlöny XV. 1049. s köv. ll.). A fordítónak ez esetben az volt a hibája, hogy nyelvérzéke nem tiltakozott a különben szabályos, de szokatlan alak ellen. Mert a nyelvben nem minden jogos, a mi törvényes!

A mai irodalmi nyelv a *veszt* ige fölszólító alakjait a vele egy többől fakadt, újabbszerű *veszt*-nek alakjaival pótolja. A kérdéses mondatban tehát mindnyájan *vesztiszenek*-et írtunk volna. Érdekes, hogy ez a *veszt* ige a régiségben, ha a NySzótárnak hihetünk, Faludi előtt alig fordul elő. Mindössze Radvánszkynek egy XVI. századi adatából ismerjük a *vesztése* ‚vesztise‘ alakot és Faludiból a *veszejtse*, *veszejtsék* formákat.

Még megemlítem, hogy Nagybányán a *veszt* igének fölszólító alakjait így mondják, magam is így szoktam mondani: *él ne vesztezsd*, *él ne vesztesse* stb., amely alakok nyilván egy *vesztet* igére viendők vissza, noha ezt magát emlékezetem szerint aligha használják.

Ajánljuk ez ige megfigyelését is gyűjtőinknek figyelmébe.

ZOLNAI GYULA.

Szabács Viadala 10. sorát Szilády, s őt követve Zolnai így olvassa: *És Szabácsvár tájatt hoztata számán*; pedig az eredeti kéziratban ez áll: *Es Sabach vartayath hoztata zaman*. Semmi okunk sincs a világosan egybeírt *vartayath* szót ketté választani, hisz így is megvan a világos értelme. *Várta* a régi nyelvben igen gyakran ezt jelenti: propugnaculum, warte, bastei (l. NySz.); tehát az egész sor így olvasandó: *És Szabács vártáját hoztata számán*. Figyelmet érdemel az is, hogy az egész költeményben sehol sem áll *Szabácsvár*, hanem mindig csak *Szabács*.

BALASSA JÓZSEF.

A Müncheni Töredékek egy helyéről. Zolnai a Nyr. utolsó füzetében (581—2) azzal vádol, hogy merő ‚közbeszólhatnámság‘ viszketege indított engem rövided, helyreigazító cikkelyem megírására. Nem vagyok érzékenykedő; de megvallom, hogy az egész replikában csak ez az, a mi bántólag hatott rám. Rólam eddigelé senki fia meg nem bizonyíthatja, hogy kákán csomót szoktam

volna keresni, s ha olykor tollat veszek kezembe, főleg ha mások unszolására bíráló cikkelyt kell írnom, mindig igyekszem a menthető ügyet védeni és oly hangon írni, a melyet ne legyen okom megbánni. A Zolnai önkényes ráfogása csak az ő érzékenységtől föltüzelt képzeletének kohójában eredett. — Miután ellenvéteit megtette, „re quasi bene gesta“ egy kis szellemi röppentyűt is nyilaz felém. Magam is jóízűen nevettem rajta; de azért én, a „bódiskoló Homéros“, kénytelen vagyok arra figyelmeztetni Zolnait, hogy voltakép ő nyissa föl jobban a két szemét, s ha nincs rajtok hályog — amitől, kívánom és hiszem, az Ég megóvta — észre fogja venni, hogy replikájában ez egyszer elvetette a súlykot. Mert hát miről is van szó?

A következő mondatnak: „Solet apostolica sedes *honestis petentium desideriis* favorem benevolum impertiri“ pleonasztikus fordítása a tisztos régiségben imígy hangzik: „Szokott az apostoli székek *tisztességes kívánságok kérésére* jó akaratot és kedvet közleni avagy osztogatni“ (Nyr. 24:416). Ezt én ma is tudom érteni és az idéztem *in existimantium arbitrium venire* = a kritika ítélőszéke elő kerülni-fele szólások szerint magyarázni, — más szavakkal: a szorosán véve személyt jelentő *petentium*-nak elvont főnévvel való fordítását nem tartom se képtelenségnek, se föltétlenül hibásnak. Ugyanis a föntebbi latin példának jelzővel bővített alakja ez volna: *in severum existimantium arbitrium venire* = a kiméltlen kritika ítélkezése elé kerülni. Szakasztott ilyennek látom én ama régi fordítást is, annyiaval inkább, mert még a „kritika ítélkezése“-féle pleonazmus is egyezik a föntebbi régies tisztességű fordítással.

Amde én azt is mondtam a Zolnai szerint beleszólhatnám-ságos, apró cikkelyben: „Nem mondom ugyan, hogy az idézett helyet manap is egészen a régi módon fordítanók.“ Vallom ugyanis, hogy a *petentium* és *desideriis* jelentését nem lett volna szabad a régi fordítónak fölcserélni, bár ez is menthető, mert: *peto* = kérek, óhajtok, kívánok, s *desiderium* = sóvárgás, esengés. Az előbbi nyilatkozattal én csak azt akartam mondani, hogy nem kell mindjárt a régiek fordítását agyongáncsolni. Azt pedig váltig állítom, hogy az *-ans -ens* végű participium többes geetivusát, amely ilyenkor valamely elvont (*petitionis*), de többször hiányzó főnév helyett áll, mintegy az emberek egy-egy osztályának jelzésére, — sokszor nem fordíthatjuk le nyelvünkön betűről betűre, hanem — miként bármely latin stilisztika, még a magyarban egyetlen Pirchalé is, megmondhatja — különféleképen, ú. m. *könyörgő hang, gúnyos megjegyzések v. a gúny veszedelmes nyilai, a förtelmes rágalom nyelve v. rágalmazó nyelv, hetvenkedő beszéd*; továbbá így is: *az érthető bosszú műve, az elkeseredett elégtelenség fékeveszettsége, a sértő lenézés v. becsmérlés kifejezése, az undok pletykák műhelye, a népi mozgalmak erőszakossága, a botor fenhéjázás indulatoskodása, a tisztos figyelmeztetés ajánlata, kívánsága v. kérő szava*. Mindezeket én, ha kell, a tisztos tudás követelése szerint, az egy-

házi latinság szellemével is teljesen egyezőleg, ép oly ékesen lefordítom latinra a Pirchala-féle isk. könyvek legjobbja értelmében, mint ahogy a kérdéses *honestis petentium desideriis* diktálja, vagyis ekképen: *supplicantium, illudentium, calumniantium, superbientium, admonentium* stb.

Ime ily alapon mertem én a kérdéses fordításnak védelmére kelni. Azt hiszem, ezek után már Zolnai is hajlandó lesz a fölhozott példák erejét elismerni és logikámnak józanságát megengedni, mikor az én felszólalásom csupán egy türehető fordításnak akart védelmül szolgálni. — Egyébiránt mindenben a béke dicsértessék!

BÓDISS JUSZTIN.

Legyen a t. cikkírónak az ő fölfogása szerint. Hát én is azt a *tisztességes kívánságot kérem* tőle: ne vitassuk tovább ezt az ügysem ide való kérdést. bizzuk a nyájas olvasó belátására.

ZOLNAI GYULA.

Megokol. E szónak, mely nem rég újra vita tárgya volt (Nyr. 23 : 184, 223), ráakadtam a Magyar Nyelvészetnek 1861-i kötetében (340. l.) a mainap szélteben ismert jelentésére a székely nyelvjárásról szóló egyik közleményben. még pedig Vutkovich S. kisdéd szótára vezetett rá (vö. az *indokol*-féle cikkelyt). A Magyar Nyelvészetnek cikkezője, Lőrincz Karoly, egész világosan kimondja, hogy a *megokol* jelentése a székely beszédben: *okadólag megfelel valamiről*. E szerint nem lehet azt állítani, hogy a kérdéses szót Bánóczi az eddigőtől eltérő jelentésben alkalmazta volna, hanem legfőllebb annyit, hogy neki része volt abban, hogy az illető szó nagyobb keletűvé váljék.

BÓDISS JUSZTIN.

Sítét, sötét. A régi nyelvemlékek olvasására nézve Szilády Aron „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig” c. munkáknak ismertetésében (Irodalomtört. Közlemények 5 : 117—118) néhány pontban kifogást emel. E kifogások a *kivél* = kívül, *Szittyá* = Scythia és *sítét* = sötét szókra vonatkoznak.

Minthogy a két előbbire Simonyi a Nyelvtudom. Közleményekben (25 : 251—252) már megfelelt, csak a *sítét* : *sötét*-re vonatkozó észrevételekre kell megjegyzést tennem.

A munkámban kifejtett észlelet szerint magas hangzóink közül az *i* némely szókban kettős fejlődésen ment keresztül: előbb a rövid hangzók általános tűneménye szerint nyíltabbá vált (*ē*) s aztán ajakos ejtésű *ō* lett belőle. Ilyen esetek véleményem szerint: *sítét* > *sētét* > *sötét*; *kiz* > *kēz* > *köz*; *szig* > *szēg* > *szög*; *zild* > *zēld* > *zöld*. Ha az *ő-ző* nyelvjárások mai alakjait is számba vesszük, ilyen fejlődést többet is idézhetnénk: *mig* > *mēg* > *mög*; *higy* > *hēgy* > *höggy* stb. Szilády a munkánkban (17. l.) említett két köznyelvi példa közül a *sötét* szót bolygatja meg, azt állítván, hogy ennek *sítét* és *sētét* alakjai nem abban a menetben fejlődtek és tűnnek föl, mint ahogy mi állítjuk. Hogy a fejlődés menete a szó

összes változatai közt hogyan képzelendő az ő véleménye szerint, arról nem találunk kijelentést.

Azonban ellenvetéseit, amelyekkel nézetünket megdőnteni iparkodik, épen nem mondhatjuk meggyőzőknek. Abból ugyanis, hogy a *sítét* alakra a NySzótár csak két adatot idéz, s hogy ezek véletlenül későbbi emlékekből valók, mint az *e*-vel irt adatok, még épen nem következik a *sétét* ejtésnek régibb volta. Mért ne tarthatnók épen azt a két adatot a régibb ejtés megőrzőjének, hiszen tudjuk, hogy a nyelvfejlődés a nyelv egész területén nem szokott egyenletesen haladni. Nem kell példát idézni arra, hogy némely nyelvjárási alakok ma is századok előtti állapotot őriztek meg. Aztán a NySzótár idézetei nem is teljesek, nincsenek meg bennük az Árpád-kori oklevelek nagybecsű kincsei, amelyek pedig sokszor fényesen igazolják a későbbi nyelvtörténet alapján tett következtetések helyességét.

Hogy épen ez oklevelek egyikében Szilády egy *Setit* tulajdonnevet talál 1211-ből, az a *sítét*-nek régibb voltát a főntebb említett oknál fogva szintén nem dönti meg. De azt is tudnunk kellene, valóban egykorú 1211-iki oklevél-e az idézet forrása, avagy egy 1211-iki oklevélnek csak későbbi másolata, amit az ortográfia kérdésében mindig figyelembe kell vennünk. A Königsbergi Töredék *setitsege* alakjára némi emphasisissal mondja Szilády, hogy „ez se nem *sétét*, se nem *sítét*, se nem *sitté*”. Bizony, nem egyik sem, hanem *sétét*, ami az első szótag kérdésében a *sétét*-tel egyértékű! Mind ez, mind pedig az 1211-iki *Setit* adat csak azt jelentik, hogy a *sötét* szó az illető frók nyelvjárásában már áthaladt az *i* → *ë* változáson.

A Münchener Codexnek egy nyílt *e*-s alakjára (*sétét*, *e* helyett: *sétét*) azt a megjegyzést tettük, hogy vagy tollhiba vagy különös tájnyelvi sajátosság a várható *sétét* ejtés helyett (Nyelvmemlékeink 127. l.). Szilády ebben is rendszer-erőltetést talál, pedig a mai *sötét* alakot valóban nem vezethetjük vissza másra mint eredetibb *sétét* ejtésre, amelyet a codexszel egy eredetű Bécsi Codexben meg is találhatunk: *sétét* (74. l.).

Szilády bírálatáról lévén szó, megjegyzem, hogy könyvem 22. lapján a későbbi másolatokban fönmaradt emlékek mellőzésénél csak az ismertebbeket tartottam szükségesnek fölemlíteni, már pedig a szintén későbbi alakjában fönmaradt 1511-iki somlyóvásárhelyi urbarium, amely az Akadémiai Értesítő 1852. évfolyamában jelent meg, nem tartozik az emlegetett vagy közkezen forgóbb nyelvmemlékek közé.

ZOLNAI GYULA.

Csélcesap. Prikkel M. az én magyarázatommal szemben azt vitatja, hogy a cimbéli szó első tagja *csel* (dolus). Erre már sokan gondolhattak, köztük úgy látszik Pázmány is, és lehet, hogy igazuk volna, ha meg tudnák magyarázni, honnan került az *é* a *csel* szóba. Prikkel ezt meg is próbálja, azt állítván, hogy **csél*: **csele* olyan mint *fél*: *fele*; *kéz*: *keze*. Csakhogy, fájdalom, elfelej-

tette a bizonyítást s nem mondja meg, hogy honnan tudja ezt, vajjon a nyelvtörténetből vagy a rokon nyelvekből-e? Kérem, pótolja ezen fontos mulasztását s engedje meg, hogy addig a magam véleménye mellett megmaradhassak. SZILASI MÓRIC.

Keshedés, kesedés. A Nyelvőr 24 : 585. lapján a Gyalog-ösvényből *keshedés* van idézve. Én csak *kesedést* ismerek, és *kesedést* irtam. A *h* közbeszúrása a korrektor bűne vagy érdeme.

BAKSAY SÁNDOR.

Az új Tájszótár szerint *keshed*, *kessed* és *kesed* alakokban járatos ez a szó. A szerk.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A nyelv-kórház újra megnyílik. A *szemész* a beteg szemeket gyógyítja és operálja, a *fogász* a rossz fogakat plombozza vagy húzogatja: szintűgy a *nyelvész* is nálunk akár egyebet se tegyen, mint hogy a beteg irodalmi nyelvet orvosolja és hibáit irtogassa. Néhai való jó Szarvas Gábor nagy buzgón operálta s nyesegette az irodalmi fattyuhajtásokat, de ezek, mint a Hydra fejei, párosával sarjadoznak, ahol egyet-egyet levágott, s egyesek igazán járványszerű szaporasággal burjánoznak. Valamint a szem-bajosok a szem-kórházba, úgy gyülekeznek a mi nyelv-kórházunkba is seregesen a nyelv nyomorékjai s várják a gyógyulást vagy a halált. S valamint a kórház betegei néha megfertőzik magát az orvost, úgyhogy gyógyíttatnia kell magát orvostársaival: úgy ragad mi ránk is észrevétlen egy-egy idegenszerűség s kérnünk kell dolgozótársainkat, vessék alá a magunk hibáit is akár kiméletes, akár szókimondó bírálatuknak.

Károlyi Gábor névtelen gyűlölete. Eötvös Károly a K. G. emlékére rendezett ünnepen „a többi közt elmondotta, mily mélyen gyűlölte K. G. az osztrákokat. *E névtelen gyűlöletnek* oka egy epizódra való élénk visszaemlékezés“ (BHirl. 1895. X : 28). Nem hiszem, hogy ez a csinos kis német csemete Eötvös K. lelkiismeretét terhelné, bizonyára csak valamilyen tudósítója torzította el, amit mondott. Ha nem csalódom, már többször is találkoztam lapjainkban ezzel az idéttlen *névtelenséggel*, pedig a szótárak is megmondják, hogy *namenlos* annyit is tesz, mint *kimondhatatlan*. Tehát *kimondhatatlan gyűlölet* vagy *szertelen, féktelen gyűlölet* stb.

ANTIBARBARUS.

Jókai menlevele. Kár, hogy Jókai köszönő levelében, melyet 1895. X. 26-án intézett az Emkéhez, egy szeplő esett, mely igen zavarja a szép levél élvezését. Azt mondja ugyanis: „Én a hozzám intézett elismerést mint elévülhetetlen *menlevelet*“

fogom az utókor areopágja elé bocsátani.“ Ebben a nyelvészti különösen az busítja, hogy úgy látszik Jókai maga alkotta ezt a németes összetételt. Legalább nagyobb szótárainkban nem találok. Ballagiban a *geleitsbrief* és *schutzbrief* „kisérő levél; igazoló levél; szabadlevél (= *freibrief*), véd-útlevél (!), védlevél (!); hitlevél“ és „védlevél, menedéklevél, ótalom-irat.“ A XVI. XVII. században a *salvus conductus*-t a német *geleitbrief* mintájára *glitlevélnék* is mondták vagy rövidebben *glít*, *gelít*, *glét*-nek is. Legcsodálatosabb kifejezést Thaly Kálmán használt: *menevéd!* (L. Nyr. 14: 181.)

Egy füst alatt újra megrójuk a *menhely* és *menház* szokat, melyek oly szívós életűek, holott a *küzdő*, *kötszó*, *kötjel* s egyéb társaik már rég helyet engedtek a magyaros *küzdőtér*, *kötőszó*, *kötőjel*-feléknék. Amazokat helyesen így mondjuk: *menedékhely* (l. NySz.), *menedékház*, vagy még jobban s rövidebben így: *menedék*. Pl. *hajléktalanok menedéke*, *gyermek-menedék*, *honvéd-menedék*.

ANTIBARBARUS.

Is, is, is, — talán sok is már az is. Némely író, kivált hirlapíró roppant kedvét leli az idegen szók használatában. A *fin de siècle* emberei nem is tartanak magukat a kor színvonalán állóknak, ha lépten-nyomon *décadence*-t, *pose*-t, *attitude*-öt, *contemplálást*, *renitentiát* nem emlegetnének, hol magyarosan írva, hol eredeti helyesírással, de leggyakrabban mindenféle helyesírási szabályt csúffá téve. E külföldieskedő, főképp franciáskodó íróink természetesen a latin nyelvet már teljesen elavultnak tekintik s legfőljebb csak azért becsülik még valamire, mert stílusukhoz szintén nem kevés idegen szót szolgáltathat. De épen a latin szók használatában követik el a legtöbb botlást; eddig az iskolavégzett ember a latinból konyitott valamit a franciához, most a francia kulccsal igyekszik a latin nyelv zárjait fölnyitogatni. Így történik aztán, hogy egyszerre csak szokatlan alakú és képzésű latin szavak kerülnek forgalomba: ha a francia *général* latinul *generalis*, *horrible* meg *horribilis*, sőt *tour* szintén *turris*, természetes, hogy *inférieur*-nek, *supérieur*-nek sem felelhet meg más, mint *inferioris* és *superioris*. Az *inferioris* szóval már évekkal ezelőtt találkoztam a Budapesti Hirlapban, ha jól emlékszem. Béla Henriknek egy tárcájában. a *superiorist* azonban csak a napokban találta elénk Ambrus Zoltán. Jung-Ungarn e vezéralakja, midőn a M. Hirlap nov. 27-ki számában megteszi a Sudermann Otthonában Magdát játszó Duset *superioris* lénynek. Pedig még az alimnáziumban megtaníthatott volna bennünket Phaedrus: *superior* stabat lupus, longeque *inferior* agnus.

KARDOS ALBERT.

Ajánlatos kifejezések. 1. Az idegen szók annyira elhatalmasodnak mai irodalmunkban, hogy örülnünk kell, ha egy-egy új, helyes és kifejező magyar szót hoznak forgalomba. Egy pár ilyen figyelemre-méltó új alkotást és javaslatot akarunk ezúttal fölemlíteni, s kérjük olvasóinkat, szaporítsák ezt a lajstromot.

Sugall: szuggerál. Legújabbán Szily Kálmán figyelmeztet

többünket, hogy a *sugallás* — a mellett hogy hangzásra annyira hasonlít hozzá — a *suggerálásnak* jelentését is ügyszólván teljesen fődözi. Egyes esetekben eleinte egy kissé kényelmetlen lehet, de csak tessék bátran alkalmazni, rövid idő múlva teljesen fődözni fogja a fogalmat.

Mibőllett: parvenü. Egy olvasónk, Jeszenszky Ignác úr, avval a kérdéssel fordult hozzánk, vajjon helyes-e, ha készülő munkájában a parvenüt magyar szóval *mibőllett*-nek nevezi. Mi nem csak helyesnek, hanem annyira magyarosnak és találónak tartjuk, hogy ezennel ajánljuk íróink figyelmébe. (E mellett a parvenü lehet *fölkapott* is, *fölkapott ember*, aki fölkapott az uborkafára.)

Udvarnagy: udvari marsall. Ezúttal a hivatalos körök szokatlanul szerencsések voltak az új méltóság elnevezésében (illetőleg a címnek megválasztásában, mert a szót eddigi szótáraink is ismerték), s ez talán Pápay Istvánnak, ő fölsége kabinetirodája titkárának érdeme, ki a Nyelvőrnek is előfizetője s olvasója. De érdekes, mennyire vérvé vált napisajtónknak az idegenség: hiába kapta az új méltóság ezt a pompás magyar nevet, azért ők a kinevezés óta is folyvást *udvari marsall*-nak nevezgetik. Valóban nem értjük! Hát nóbelebb így?

SIMONYI ZSIGMOND.

2. (A hetvenes évek vége felé egyszer Arany János magához kéretett a Margit-szigetre, hogy átadja a Nyelvőrbe szánt apró közleményeket, melyek aztán — mint már néhány előbbi küldeménye — *Szalontai J.* álnévvel jelentek meg. Ezek között volt, de valamiképp kimaradt a közlöttek sorából a következő kis összeállítás, melyben hibás vagy idegenszerű kifejezések helyett jó magyar szókat akart ajánlani Arany János. Közülök egy pár, minő *tűzálló*, *vízálló*, azóta amúgy is elterjedt az irodalomban, a *bíbornok* helyett sokan *bíboros*-t irnak, a *rövidlátó* és *közellátó* közt pedig különbséget tesznek az orvosok. S. Zs.)

Vízhatlan: *vízálló*; tűzbiztos: *tűzálló*; tűz-vizbiztos: *tűz-vízálló*.

Pipadohány: *vágott dohány*; rövidre vágott v. rövidvágott: *kockás dohány*; hosszuvágott: *laskás dohány*.

Rövidlátó: *közelnéző*, *közellátó*.

Palackérett bor: *leszedhető*, *üvegre szedhető*.

Udvarképes: *palotás* (ember, asszony).

Bíbornok: *választó pap* (mint egykor: *választó fejedelem*).

ARANY JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *A nyelvhelyesség kérdése.* A nyelvhelyességről a mai fölfogás miben különbözik Szarvas Gáborétól?

A Philol. Közönyben (1895. 756) egy Szarvas Gaborról szóló cikkelyben ezt olvassuk: „...ma már a nyelvhelyességről

való fölfogásunk eltér az övétől". Nem ismeretlen ugyan előttünk amaz újabb álláspont, melyet a nyelvhelyesség terén Noreen, Darmesteter, Setälä, Gaston Paris és mások elfoglalnak. De épen ezt az álláspontot nem értjük. Mert a nevezett tudósok szerint „nem a nyelvtudomány ítéli meg a nyelvbeli kifejezés helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat. A nyelvtudomány előtt nincs jó és rossz, helyes és helytelen. A nyelvészetnek feladata a megértés, nem pedig a megítélés" stb. Brassai Sámuel is legújabbban így tanít: nyelvi kérdésekben a norma az usus és a gramatika szabályai nem kötelezők (Föv. Lapok, 1895. III.16). Ez nézetünk szerint a múlt minden tévedésének szentesítése s jövőre kimondása a nyelvromlás teljes szabadságának. E szerint nyelvhibáról nem is lehet szó: és minden (a sok hibásan képzett szó és kocsintás), amit a közhasználat, a szokás szentesített, egyúttal helyes grammatikailag is. Pedig már Quintilianus mondotta: „Aliud est Latine, aliud grammaticè loqui".

Felelet. A Nyelvtud. Közleményekben magam gondoskodtam Noreen és Setälä nézeteinek ismertetéséről s reájuk semmi cáfoló megjegyzést nem tettem, mert titkos célom az volt, hogy Szarvas Gabort ellenkező nézeteinek kifejtésére indítsam. Sajnos, neki nem volt ideje erre, s most már nekem kötelességem szint vallani.

Sok tekintetben igazuk van az idézett tudósoknak, s igazuk van némileg abban is, hogy az irodalmi nyelvet nem a közbeszéd s különösen nem a népnyelv és a nyelvjárások mértékével kell mérni, hanem hogy az irodalmi nyelv mintegy külön nyelvjárás, melynek külön nyelvszokása s külön szabályai vannak. Valamint tehát egy-egy nyelvjárásban helyes az, amit a helyi szokás elfogadott: ép úgy helyes — elméleti szempontból — az irodalmi nyelvben is minden, amit az irodalmi szokás szentesített.

De vannak viszont olyan szempontok, melyekre az említett tudósok nem vetettek ügyet. Különösen kettőt kell kiemelnünk: az egyik a mellett szól, hogy az irodalomnak több szabadsága van a nyelv használatában, mint a nyelvjárásoknak: a másik ellenkezőleg azt mutatja, hogy az irodalomban vannak olyan korlátok, melyekkel a nyelvjárások nem törődnek.

Annyiban van nagyobb szabadsága az irodalomnak, amennyiben fölvehet a különféle nyelvjárásokból mindent, ami neki tetszik, ami céljainak megfelel, amit pl. akár a művészeti stílusban, akár a tudományszakok műnyelvében hasznosíthat. Sőt, mivel az irodalom művelői és olvasói jobbra más irodalmi nyelveket is ismernek s értenek: az író idegen szokat és szólásokat is alkalmazhat, még olyanokat is, amik a közbeszédben s népnyelvben szokatlanok.

Ellenben korlátozza az irodalom nyelvbeli szabadságát a nemzeti közművelődés szempontja, s különösen ez az, amit azok az urak nem méltattak figyelemre. Az irodalom — kivált mai napság — nem kizárólag ama felső tízezernek készül, hanem azt akarjuk, hogy művelő, nemesítő hatása terjedjen ki az

egész nemzetre, a népnek széles rétegeire. Már pedig hogy remélhetjük ezt az eredményt, ha kerüljük azt, ami a néplelekkel, a nép gondolatvilágával rokon, s ha Horatiussal (*Odi profanum vulgus et arceo*) és Kazinczyval lenézzük s távol tartjuk magunktól az „értelmetlen tömeget“?

De nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek is nagy szolgálatot teszünk, mert ezzel az általános művelődés tartalmasabbá, gazdagabbá, többoldalúvá lesz, ha sikerül „*az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és kifejezni szeplőtelen minőségében*“, - mint Széchenyi mondja a Kelet Népében. Más nagy szellemek is átlátták az evvel járó rendkívül nagy nyereséget. Humboldt Vilmos a többi közt Schillerhez intézett egyik levelében tanulságosan fejtegeti, hogy nem mindent tarthatni a nyelv javításának és gazdagításának, ami első tekintetre annak látszik, mert nagyon kell ügyelni az illető nyelvnek sajátosságaira. „Nemcsak hogy a nyelv maga organikus egész, még *a beszélők egyéniségével is oly szoros kapcsolatban van, hogy ezt a kapcsolatot semmiképen nem szabad szem elől téveszteni*“. (Vö. Benfey: Geschichte d. Sprachw. 518.)

Látnivaló, az irodalmi nyelv fejlődésében minő ellentétes irányok érvényesülnek, pedig az említettekhez még más ellentétek is járulhatnak az egyes nemzetek sajátos viszonyai miatt. Nekünk például a másnyelvű népek áradatában rajta kell lennünk, hogy a magyarság erősen megállja helyét s hiven megőrizze sajátos nemzeti jellemvonásait, melyeknek ezredéves létét köszöni. De a történet arra tanít, hogy ezeknek a jellemvonásoknak egyike, a magyarságnak beolvasztó ereje, épen a nagy alkalmazkodó képességen alapszik, mellyel más népektől elfogadja mindazt, amit beleilleszthet a saját lelki világába s így nyelvébe is. A magyar nyelvnek idegen elemeit, nemhogy szégyenkeznünk kellene miattuk, inkább becsüljük meg azért is, mert megkönnyítették másajkú népeknek nyelvünk eltanulását s lehetővé tették lassú, de azért diadalmas térfoglalását.

Vázlatos megjegyzéseinkből az is kiderül, hogy a nyelv-helyesség kérdéseit csakugyan nem pusztan a gramatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése. Azonban másfelől kétségtelen, hogy az egész stilisztikának teljes és erős nyelvtani alapon kell állania, a nyelvtörténet s az élő nyelv teljes statisztikáján s megértésén kell alapulnia.

Szarvas Gábornak tehát igenis igaza volt abban, hogy a nyelvművelést nem szabad egészen szabadjára hagyni, hanem ellenőrizni és bírálni kell nemzeti alapon, a nyelvtörténeti fejlődés s a nyelvjárások ismeretétől vezérelve. Talán csak azt nem miltatta eléggé, hogy az irodalmi nyelvnek bizonyos fokig mégis külön s a nyelvjárásoktól független élete van.

Egyébiránt nézetem szerint ma kevésbbé van szükségünk

ilyen elvi, elméleti vitákra, mint arra, hogy a további nyelvművelésnek erős és biztos alapot adjunk azáltal, hogy mai irodalmi nyelvünket is minden irányban, kellő kritikával átvároljuk, olyan tüzetesen s alaposan, ahogy a régi nyelvet s a tájszólásokat már nagyrészt földolgoztuk.

SIMONYI ZSIGMOND.

2. **Madarka, lovacska.** Hibásnak lehet-e mondani nyelvtanilag a következő provinciálizmusokat: madarka, kosarka. lovacska-ját (e h. madárka, lovacska-ját)? Hibásak-e ezek vagy csupán megengedhetők?

Felelet. A kérdéses alakok nyelvtanilag semmi esetre sem hibásak. Általában a tájnyelvi alakok és ejtismódok nem hibák, hanem a nyelvfejlődésnek az irodalmi alakoktól eltérő, de fontos és sokszor igen tanulságos tünetei. Ha azonban a t. kérdező a 'nyelvtanilag' kifejezésen azt érti, hogy az irodalmi nyelvben megengedhetők-e az idézett alakok vagy nem: e kérdésre már tagadólag kell válaszolnunk. Mert a *madarka*, *kosarka* ejtismód, valamint a *lovacska*-féle ragozás csak igen kis vidéken divatozik, tehát a köznyelvi használattal ellentétben áll. (A *madarka* alakról l. Simonyi: Tüzetes M. Nyelvt. 295. l. stb., a *lovacska*-feléről uo. 290).

3. **Forintonként** vagy **forintonkint**, kilogrammonként v. kilogrammonkint, kilométerenként v. kilométerenkint stb.? Melyik helyesebb?

Felelet. Mind a kétféle alak helyes s a különbség köztük nem több mint pl. a *szerént* és *szerint*, a *mindég* és *mindig* és más hasonló hangváltozatok közt. Ezek közt mindig az *i* hangzós alakok az újabbak, azonban a kérdezett *forintonkint*-féle ragos formák előkerülnek már a régibb irodalomban is, pl. *castélyonkint* castellatim (Calep.), *fejenkint* (Komj.: Róm. 12 : 5), *kevesenkint* (Born : Préd. 561), *egyenkint* (Kulcsár : Evang. 402), *darabonkint* (Molnár A.: Summ. bon. 225), stb. A mai irodalmi nyelv, úgy látszik, mégis inkább az *-nként* alakot kedveli.

4. **Fölmentették** vagy **fölmen-ték**? Melyik a mai nyelvszokásnak megfelelőbb és szabatosabb alak: ti engem fölmentették vagy fölmentték? Szerintem az első.

Felelet. A t. kérdező maga adta meg a helyes feleletet. Az irodalmi nyelvszokás a kötőhangzós *fölment-é-ték* alakot használja, bár a népnyelv majdnem mindenütt kötőhangzó nélkül *tanít-tok*, *fűt-tök* stbit mond. (Vö. Sim: Tüz. M. Nyelvtan 230.)

5. **Szölő** vagy **szőlő**. A Nyelvtört. Szótár I. és II. kötete következetesen *szőlőt* ír, a III. kötet *szőlő*-t, jóllehet a példákban alig egy-két kivétellel *szőlőről* van szó.

A Borászati Lapok állandóan *szőlővel* foglalkoznak, mások ismét csak *szőlőt* helyeselnek. A nép hol *szőlőt*, hol *szőlöt* mond. Vajon melyik a helyes?

Felelet. Helyesnek helyes mind a két írás. A *szőlő* ejtés eredetibb, a mennyiben a megfelelő csuvas szóban (*širla* ,bogyó‘ l. Nyr. 11 : 61) *rl* mássalhangzócsoporthoz találunk s ebből a magyarban előbb hosszú *ll* fejlődött, mint a *tarló*, *sarló*, *parlag*-ból *talló*, *salló*, *pallag*. A hosszú *ll*-es alaknak az egyszerű *l*-es ejtés úgy lépett a helyébe, mint pl. a régi *hallad*, *szallad* szókban, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.

6. **Rögtön vagy röktön?** Helyes-e és mivel magyarázható a *rögtön* szónak *k*-val (*röktön*) való írása?

Felelet. Mai ortografiánk szerint a *rögtön*-t csak *g*-vel írjuk s ez írásmódban az etimologiai elvet követjük, amennyiben a szó a *rögvest* alakkal együtt egy elavult *rög*- igéből származtatható, amelynek olyan hajtása, mint *men-ten*, *foly-ton* a *men-ni*, *foly-ni* igéknek (vö. Magyar-Ugor Szótár). A *k*-val írás (*röktön*) annyiban volna jogosult, amennyiben mai nyelvérzékünk előtt a szó elemezhetetlen s az amúgy is csak tájdivatos *rögvest*-tel igen kevesen érezhetik eredeti összefüggését.

7. **Méltányos vagy méltános?** Melyik szó jobb: *méltánosság* vagy *méltányosság*? Én következetesen a *méltánosság*-ot használok, származtatva ezt innét: *méltó*, *méltán*, *méltános*, *méltánosság*; *-ány* *-ény* képzőt pedig nem ismerem.

Felelet. A *méltánosság* volna tulajdonkép a helyesebb, minthogy a szó eredetét a *méltán* ,merito‘ határozóra kell visszavinnünk és névszókhoz járuló *-ány* *-ény* képzőt nem ismerünk. Irodalmi nyelvünk azonban csak a *méltányosság*, *méltányos* alakokat ismeri. A *méltányos* alak keletkezését néhány hasonló, adverbiumból származott melléknévnek analógiájával magyarázhatjuk és menthetjük, aminők: *hiányos* (vö. vminek *hián*), *magányos* (vö. *magán*: magában), amelyek már a nyelvújítás előtt megvoltak; továbbá ezen újabb hajtások: *általányos* (vö. *általán*), *viszonyos* (vö. régi *viszon-ellen*, mai *viszont*). Ez alakok keletkezéséről Nagyszigethi Kálmán írt érdekesen és helyes fölfogással a Nyelvőr IX. kötetében (157. s köv. ll.).

ZOLNAI GYULA.

8. **Szilveszter vagy Sylvester?** A Főv. Lapok szilveszteri számában a vezércikknek *Sylvester* van fölibe írva, a negyedik lapján pedig egy cikknek ez a fölirata: *Szilveszteri hangulatok*. Melyik helyesebb?

Felelet. Ha magyarul írunk, nyilván a *Szilveszter*. Mert a keresztnévnek nagy többségét kétségkívül magyarosan írjuk, s példájukra aztán még a nálunk ritkábban használtakat is úgy írhatjuk. De a *Szilvesztert*, minthogy a nevenapját annyszor emlegetjük, nem is kell a ritkákhoz számítanunk. Még kevésbé helyeselnéni, ha az *Arthur*, *Mártha*, *Mathild*, *Edith*, *Judith* neveket *h*-val, a *Lydia*, *Fanny*, *Betty*, *Jenny* neveket *y*-nal írják, holott helyesebb az *Artur*, *Edit*, *Lidiá*, *Zseni* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. Ismeri-e az előbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szokat:

habarcos, háborság, hancsér (satelles; häscher), *hadonáz* (belligero; krieg führen?), *hadokoskodik* (belligero; krieg führen), *hagymács* (allium silvestre), *hagymás betegség* (hagymáz, tifusz), *hajjagatni, meghajjagatni, hajnál* (e helyett: *hajnal*), *hajlangó* (pronus; geneigt), *hajtott*, ilyen használatban mint: „hajtott és pálcás gyolcs; hajtott gyolcs”, *halálni* (moriór; sterben), *abroncsos-hal, retyke-hal* (salmo hucho? salmo umbla? rötél? Vö. Hermann Ottó: Magy. halászat 824), *veréb-hal, látó-halló, halvány*, főnévül, mint e mondatban: „Mennyi különböző vizek, ezek *halványokban* (?) állapotnak, azok forrásokból szökdécselnek”, *szél-hám* (helcium laterale?), *szél-hámos* (extremus; extrem?), *hamalia* (hamarja; citus, festinatus; geschwind, schnell), *hangani* (tönen, lauten), *hánt* (e helyett: *hant*), *háporka* v. *haporka, háránt* v. *hárant* (devolvo. converto; abwenden, ablenken, abwälzen, überwälzen), *harkalni?* *harmot* (e helyett: *harmat*), *harmilc* (e h.: *harminc*), *hatal* (e h.: *hatalom*), *le-határoz*, *rendfa-ház, szenes-ház, haszug* (e helyett: *hazug*), *hehëgetni, herént* (e helyett: *herélt*), *hermec, hézagú* (jelző nélkül, tehát nem ilyen formán: nagy hezagú stb.), *hinárol, hinárlék, orsós-hintó, hídni* (e helyett: *hinni credere*), *hiedel* (e helyett: *hicdelem*), *hittogás, heűség, hüűség, hüűség* (e h.: *hiűség*), *hódolt* (e h.: *hódit*), *hógyagozni, hollú* (e helyett: *holló*), *hamály* (*homály* helyett), *homolok* (*homlok* helyett), *hoporcso* v. *hoportos, táska-hordozó, horhadni, horhanni, hortyé, hottyog* (*hortyog* helyett), *horvas, hustál* („vorstadt” értelemmel), *hóg* (*húg* „jüngere schwester” helyett), *húnni* (*húnyni* helyett), *hurcsol* (*hurcol* helyett), *kereszt-húzó, hívség* (refrigerium; kühle. labung). *hüvelvény*.

2. Irodalomtörténeti dolgozatokban olvastunk egy párszor hivatkozást a népnyelvben állítólag ma is hallható *szobábele, pincébele, korsóbele*-féle alakokra (*szobába, pincébe, korsóba* stb. helyett). Használtnak-e valahol csakugyan ilyen ragos alakokat?

3. A keresztnevek fordítása. Hazánkban igen sok két-, sőt háromnyelvű helység és vidék van. Vajjon az ilyen helyeken a magyarok keresztnevét mindig magyarul, a németekét mindig németül, a tótokét tótul ejtik-e, stb.? Vajjon a *Károly* nevű magyart német ismerősei németül beszélve is *Károly*-nak nevezik-e („Wie geht’s Károly?”) vagy pedig *Karl*-nak? Viszont egy-egy

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre írják le. Ezzel szerföltött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A szerk.

német *Johann*-hoz vagy *Hans*-hoz magyarul vagy tótul beszélve nem alkalmazza-e a nép is a névnek magyar *János* v. *Jancsi* v. tót *Jano*, *Janko* formáját? Kérjük olvasóinkat, igenlő felelet esetén legalább négy-öt ilyen példát közöljenek az illető két-két nyelvből.

4. Mely vidékeken használja a nép a *fekhely* főnevet?

5. Egy kis fejtörő. *Ráhagy*: mire vonatkozik itt a *rá*? valakinek az állítására-e vagy pedig a személyére? Ha pl. én mondtam valamit s barátom helybenhagyta: vajjon *ráhagyta-e* vagy pedig *rámhagyta*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Egy takaró szálíg mind elpusztult.

(Annyit sē árt, mint egy leesött mákszem.

Ehatalmadzik a csimasz (poloska) mint a fene.

Ejnye de kutya erős ez a kárbor (karbol).

Roszsabb még a hátramenésnél is.

Ott haggya majd, mi h e n c s é g e s (mihelyt) nem lesz pénz.

(Mög sē láttya, mint a katona a subadarabot.

Kérem szépen, ez az esz p ö l é r (pain-expeller) mindenfélérü jó.

(Soha se bántottuk az életben egy keresztül-szalmaszállá se.

Ugy költött a gazembör, mind a hájder fene.

(Mög sē látja, mint süvényön a likat.

Nincs orvosság, mely megint fölápolja.

Persze azokat segítik dupla mosan.

(Összemegy mint a colostok (zollstock).

Ne merj neköm p é n t y ö g n i (visszafelelni).

De elnyüglődik (elbajlódik) azzal a fatuskóval.

Hiszen az a vella már régön olyan nyagda (hibás, rozoga) vót.

Ugyan hagyd el aszt a béelt szájút (vastag ajkú).

(Ugyse lösz belőle semmi sē, mert faj fajra üt, mint a bicskei malac.

Ott kaptam Budapesten a borzasztó hasigatást a fejembe.

Ni ni a kis macska, hogy b a r k á c s o l ez megint (szaladgál).
(Kecskemét.) KEREKES LAJOS.

Ide elő történt: régen történt.

(Beleszorult abba a lilék. (Arról mondják, a kinek a halálát nehezen várják.)

(Mégjárta száz tú hosszát: sokat barangol.

Neki áll az egyessígnék: beleegyezik.

Abba állapította még magát: abban állapodott meg.

Icsíg még így: így meg így.

Földuzza az orrát: megharagszik valakire.
 Elmíri a farkát: elbizza magát.
 Dugig van: tele van.
 Beletud: beleszámít például kártételt a fizetésbe.
 Arra vetém: annak tulajdonítom.
 Mēghitēlni: megesketni.

(Tetétlen, Hajdu m.)

BARCSA JÁNOS.

Tájszók.

Székelyföldiek.*

balfülvel halgassa: nem hallja.	csikorog: ,Kéjeték hogy vad-
balkézvel várunk: azaz egyik-	nak? Csikorgunk ahogy lehet;
kel sem. Az evők mondják az	hát kéjeték és?
evés alatt érkezőknek.	csimmasz: cserebogár-kukac.
béesett a kürtőn: bajba ke-	csingolázní: függve ingani,
veredett.	hintázní.
békazsír: víz. ,Békazsírval	csinogat: csinosít. ,Ne csino-
kentem meg a csizmám'.	gazsd annyit magadot'.
békötött fejű: megesett sze-	csipor: csupor.
mély. (Ezeknek nálunk nem	csóré-purdé: meztelen. ,Csóré-
szabad hajadon fővel járni,	purdé, vaskandóré, künn a
ruhát kötnek a fejökre, ha a	segged, takargazsd bé'. (Gyer-
kapun kimennek.)	mekek mondják egymásnak)
belé tőked: belé köt, akad,	csőkevész: törpe, törpén ma-
jut valamibe. ,Az az ember	radt.
úgy belém tőkett vala, hogy	csubukol: cubukol, pl. sárban
szinte megvert. Mikor ennek	vagy vízben.
a híre az uram filibe tőkett,	darabcsální: darabolni.
erőst megharagutti'.	darék: derék.
bétakarodott: minden ta-	dengelni: döngölni, hátba
karmányát és gabonáját be-	verni.
hordotta.	dérceg: délceg.
csandargat: csóvál, pl. ku-	derék: tőkepénz.
tya a farkát, kocsis az ostorral.	difámál(?): tréfál, gúnyol.**
csapa: csipa; csapás: csipás.	dörgölőzní: törülközni, sur-
csércse: a disznó állán gyak-	lódni.
ran látható kinövés.	duktig: dugulásig. ,Egyeték
cserepes: szertelen, helytelen.	duktig, inkább has hasagy-
cserepeskődik: helytelenke-	gyon, de étel ne maraggyon'.
dik.	dugvateli: egészen tele.
csérpenyő: serpenyő.	dulló: szolgabíró.

* Vö. Nyr. 15 : 432. 472. és hozzá 21 : 470.

A szerk.

** Lat. *diffamo*. Z. Gy.

- duzmálni, duzmálódni: összehuzták a harangot: egyszerre mindeniket kényelmeskedni. buzták.
- duzzadoz: duzzog, haragszik. összeköppörödik: összeszárad, aszik. Ne tegyétek a csizmátokot a fűtőhöz, met mind ésszeköppörödik.
- dürüszöl, duruszol: durván megsúrol. Dürüszöld meg a lovakot (takarítsd meg). esténleg: este korán.
- egercsél: a marháról mondják, mikor kopár legelőn favelet szed. fallik a szán oldalos úton.
- eggyaráncsú: egyenlő. fanyalog: fenjárólág betegeskedik, rosszul érzi magát.
- eggyetlemben: Eggyetlemben egy karajcárom sincs. felendelődik: a gyomra fölhaborodik (hányás-inger)
- egy járást: egy úttal. Egy járást tedd meg eszt és. feles, felesen: számos, számosan.
- elérlik: meggyengül, megrevesedik pl. a bőr, szíjj, kötél. feleség: félben lévő, csonka, befejezetlen.
- eleredni vmit: elkezdeni. Eredd el az orsót (fonny egy kicsit rēja). feltódnai: ha két ember pl. lovat cserél, az olcsóbbat pénzzel kell feltoldani, hogy értéke a másikhoz felérjen.
- elfallat: elsompolyog. No csak ne fallass el, mikor dolgozni kell. fenyekedik: fenyeget.
- elhül vmitől: elszokik. Elhültem a dologtól. Elhült a szeretője tőle (hütelen lett). feszedőzik: feszeng.
- eligazodik: elvégeztetik. [Egész mondatot szeretnének. A szerk.] fincol: táncol, pl. a délceg ló.
- elkárhozik: megromlik. Jaj azok a kalongyák ebbe'z esőbe a mezőn mind elkárhoznak. foglantu: a késen és acélon olyan fogantu, melynél fogva szíjra lehet kötni.
- elkényszeredik: elkedvetlenedik, elkeseredik. fonul: fonódik.
- elkótyázni: ellicitálni. főrevaló: süveg. Tegye fel a főrevalóját.
- elmulat: elmulaszt. A tehen elmulatta a futosását: elment, elmúlt a közösülő ösztöne. (Csak ebben a kifejezésben.) fővül: fő.
- elnézni: meglesni. Elnézem eszt a tyukot, hova menyen tojni. fujladuda: siró. Ne bógj többet te fujladuda.
- elsózni: megsóva eltenni, megsózni pl. húst. furdáj: furdály, dohánykóró.
- esik: Ha úgy esik (esetleg), én is elmenyek kéjtelkvel. fűbúza: még szárba nem indult vetés.
- összecsepezt: összecsapzott. füvel: legel, füvet eszik.
- gerény, görény: 1) sovány; 2) gerinc. Mëjen éles ennek a lónak a háta gerénye! füventibe: ifjúkorában. Ez a pityóka füventibe ojan jó ízű vót s most, hogy megvényült, semminek sem jó.
- gac, gacul: csúf, csúful. Gac üdő van. Gacul fű a szél.
- gajától: sebesen, érthetetlenül beszél.

gombójál: fonalat gombójába teker.

gomogag: gömbölyü.

gőgös: az ételben válogatós.

gübö: a folyó mélyebb helye.

gübü: piszkos, sáros. „Ne járj örökké abba sárba, te gübü!”

gyakor: tömött, sűrű, pl. hajat, erdő. Gyakor marha: jól termett, győző.

gyapár: borzas, összecsapzott pl. erdő, mely törpe, sűrű és borzas fákból áll. Gyapár haj: borzas, fésületlen, összecsapzott haj. Gyermekeknek is mondják: „Gyere te gyapár, hadd fésüljelek meg. Gyermekegyapár!”

gyér marha: gyenge, mely hamar lesoványodik és hamar elfárad.

habari: sebes beszédű.

hajtó: határpásztor, ki a tilosból marhát hajt.

halkad: az eke után a föld, ha nem omlik össze, hanem nagy halkakban (darab) fordul fel.

halok: fejszével vágott nagy darab forgács.

halokra lépik pl. az ökör: lassan, de erővel és kimérten.

hamarüdön: rövid időn.

hammász: hamuégető.

hammászni: hamvat égetni.

hanyítani, hanyigálni: dobni, dobálni.

hanyítóból: dobva. „Hanyítóból megütöm a fecskét. Úgy hanyítóból megmondtam neki, hogy töllem akar alá s akár fel!”

háportyika: hártya.

harizsál: terít, megbolygat. „Harizsáld meg aszt a buzát, hadd szárogyon!”

harog: horog, hargalni pl. „a kaput behargalni!”

háponika: nagy, bő ruha; az is, akin az ilyen ruha van.

hazaju: menyasszony.

hëa, héja: hija vminek.

hecska, hecskás, hejka,

hejkás: gyermekek illetik vele egymást, olyanforma, mint „barátom”. „Gyere hejkám, valamit adok. Jaj, hejkám! mit hoztak nekem!”

hëngér: pusztító, röntó, csapása valaminek. „Ne egyél annyit te kényer-hëngér! Bánny szépen az ökrökkel te marha-hëngér.”

hetel: soká marad. „Eleresztlek, de osztán ne hetej oda. Eriggy má te, ne hetej!”

hevibe: heven, melegen. „Hevibe ivott”: melegen ivott. „Induj hevibe, mikor mondom. Most hevibe kell utánna járni a dolognak!”

hibók: nagy eső után a szeke-rektől összekevert sár.

hím: szín. „Ennek a posztónak mik a híme s mik a fonája?”

hiripel: hörög, fullad. „Az öreg immá elig tud hiripelni. Oh, vén hirip!”

hopocál: Ha pl. egy hosszú és vékony deszkát rövid szekéren szállítanak, annak a megtámasztatlan része hopocál. A gyermek is hopocál a hajlékony deszka vagy gyalog-híd közepén.

horgasin: a térdel átelleni hajlás.

horvaszt: gyökerestül kidönt. „Horvaszd ki innet eszt a fát!”

hönörög, tönörög: hengereg.

hörköl: hátrál, mint a rák; hörköltet: hátráltat, hátrahajt.

hurutni: köhögni.

hutyorog: gyengül, szakad. „Ne húzd tovább, ne szoricsd jobban aszt a csaptató-rudat,

met erőst hutyorog s még ha
nem egyeb, eltöröd'.
hú zalkodik: vonakodik.
hú zintani: pillanatig húzni.
igazat venni: „Ha a te igazat
vettem vóna el, rējtam
akármikor igazat vehecc, ne
féj'.
imola: hosszú fűszál.
iran: szalad, „A madár elirant'.
istempej: támasztó, függőleges
oszlop.

istenkédik: kér, könyörög.
„Ne istenkéggy annyit'.
iszontalan: iszonyú, bor-
zasztó. „Mennyi iszontalan sok
ember vót itt'.
itas: részeg.
itkányos, ritkányos: iszá-
kos, részeges.
ittvaló: ide való.
ízént: ize szerént. „A szájom
ízént'.
jó erkőcsű: engedelmes, pl. ló.

FEJÉR JÓZSEF.

Keresztnevek.

Mëndi, Mëngyi: Menyhért. Angyél: Angelika. Gyëtró: Gert-
rud. Birigitta: Brigitta. Isvány: István. Viktór: Viktória. Gëci:
Gergely. Adány: Ádám. Kálmány: Kálmán. Palkó, Pali, Palya
(a Jászságban): Pál. Vëron: Veronika. Amál: Amália. Polla:
Apollónia. Dora (rövid o-val): Dorottya. Bora: Borbála. Lidka:
Lidia. Pëti, Pëtyi: Péter. Bera: Bertalan. Gerzson: Gerzón. Ètka:
Etelka. Pörzse: Erzsí. Pannus, Panni: Anna. Fërgyi: Ferdinánd.
Gizel: Gizella. Franci: Franciska. Gyura: György.

(Tisza-Süly.)

SZÉKELY ILONA.

Öltözetnevek.*

Bekecs. Bondsur. Bunda. Dolmány. Guba. Ködmön. Gunya.
Mondúr. Pruszlik (pruszli, puszli). Újjas. Kőce. Csurapé. Hacuka.
Vikler. Szűr. Putina. Deríkrealó. Bekötő.

Női ruhák nevei: Rokoja. Szoknya. Viganó. Bugyogó. Kan-
tus. Rékli.

Botos (= harisnya). Topánka. Kamásli (= cipő).

(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

Hibaigazítás.

A Nyelvőr múlt évi decemberi számában az 581. lap hat első
sora sajtói tévedésből került e hasáb élére s az 580. lap kezdetétől
olvasandó.

* A ritkább öltözetneveknél célszerű lett volna némi leírást
is adni.

A szerk.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKÉSZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXV. kötet.

1896. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A JOGÁSZNYELVRŐL.

A vasúton élénken társalogva ült együtt hat utas, egyik sem ismerte a másikat. Egynek közülök ki kellett szállni a legközelebbi állomáson s a társaságnak egy másik tagja kifejezte ezen való sajnálatát. Erre egy harmadik — ki valószínűleg angol volt — megjegyezte, hogy ő legjobban szeret így, egészen ismeretlen emberekkel elmulatni s ő sohase kérdi senkitől, ki vagy mi. Az első ekkor azt mondta: ő, ha egyik sem mondja meg, mégis kitalálja mindegyiknek foglalkozását, csak feleljen neki valamely szokatlan kérdésre. Midőn ráálltak, kitépett tárcájából öt lapocskát s mindenikre egy-egy kérdést írva, átadta utitársainak. Ráírván feleletüket egyenként, visszaadják, s ő, amint olvassa a választ, minden gondolkodás nélkül azt mondja az egyiknek: kegyed természet-tudós, a másiknak: kegyed katona, a harmadiknak: filologus, a negyediknek: politikus, az ötödiknek: gazdaember. Valamennyit eltalálta. Természetesen mindegyik kíváncsi volt tudni, minő kérdést kapott a többi, s ime, valamennyi egy és ugyanazon kérdésre felelt: Mi emésztí meg azt, amit maga hozott létre? A természettudós azt felelte: az életerő; a katona a háborút írta fel; a filologus Kronost; a politikus a forradalmat; a gazda a medvét.

A Fliegende Blätter-nek ez az adomája nagyon elmésen példázza azt az általános tapasztalatot, hogy minden életpályán más-más észjárás fejlődik, más-más iránya a gondolkodásnak. Minthogy pedig a gondolkodás a beszédben ölt testet, önként előáll az a jelenség, hogy a különböző foglalkozású emberek — valamint a tudományos pályákon forgolódók, ép úgy a mesteremberek stb. — sok tekintetben más-más nyelven beszélnek s úgyszólván egymányi nyelvjárást fejlesztenek a köznyelven belül. E nyelvjárások főleg a számtalan műszóban s a szakba vágó kifejezések szabatosabb használatában különböznek, de ezzel aztán együtt jár sok más apró vonás. Az orvos minden gyúladást *lob*-nak, minden

daganatot *dag*-nak és minden hegedést *heg*-nek mond. Mindenki beszél az isten *jövottáról*, de már valamely adoma jellemző *vottát*, valamely intézkedés káros *vottát*, e vagy ama szabálynak fölösleges *vottát* s más efféle *vottá*-s kifejezéseket legtöbbször nyelvészek irataiban olvasunk, kik a kezükben forgó régi nyelvenlékek példájára alkalmazzák oly sűrűn. Az ügyvéd nem száz forintot hitelez ismerősének, hanem száz forint *erejéig*, s a világért sem mondaná, mint más emberfia: *illetőleg*, hanem okvetetlen így mondja: *illetve*.

Ez eddig nem volna baj s így van minden népnél a világon. De minálunk a múlt század végén s a jelen század első felében oly gyorsan helyettesítették a latin tudományos irodalmat a magyarral, s általában oly hirtelen keletkezett a virágzó nemzeti irodalom, hogy nyelve nem fejlődhetett ki egészen természetes úton s nem simulhatott rögtön a beléje öntött új tartalomhoz, a fogalmaknak s gondolatoknak egész új világához. Hozzájárult még ugyanezen időben — s azóta folyvást — az a szertelen nagy hatás, mellyel a német klasszikus és tudományos irodalom volt a mi irodalmunk nyelvére s mely a századok óta meghonosult latinosságokat még a németességek özönével növelte. Ez a két tényező okozta nálunk a tudományszakoknak egyrészt műnyelvi, s másrészt — ami még nagyobb baj — stílusbeli számtalan hibáját.

A műszók alkotásában történt nálunk legtöbb hiba, de a jogi műnyelv terén mégis sokkal kevesebb, mint pl. a természettudományokban. Az első jogi munka, melyben nagyobb számú új műszót találunk, *Georch Illés* háromkötetes *Honnyi Törvény-e* (1804—11). De az ott alkalmazott szók többnyire helyesen vannak képezve; ott olvassuk pl. először a *törvénytár* kifejezést corpus iuris helyett; a *teljes hatalmu képviselőt* plenipotentarius értelmében; továbbá az *engedményest* (cessionarius), *hagyományost* (legatarius), *nyugtató levelet* (expeditoria) stb. A praefectio, mely a magyar Verböczyben *fiúággá tétel*, Georchnél *fiúítás*, s ebből módosult később a jobbhangzású *fiústítás*. Az *álladalom* szót, mely a *status* szószerinti fordítása, már Barczafalvi Szabó Dávidtól, a múlt századi híres szógyártótól, kapta készen, hasonlóképp az idegen képzőjű *tanácsnok*-ot s a nagymerészen alkotott *környülményt*. Emezt már Dugonics is felkapta volt, s tulajdonképp ő tőle vette Georch, ki egyáltalán nagy bámulója volt Dugonicsnak, sőt ennek stílvirágaiból egész gyűjteményt állított össze. („Etelkából kiválogatott remekje a helyes magyarságnak.“ 1800.) Szintén Dugonicstól vette az *iromány* szót, csakhogy más értelemben használja: docu-

mentum literale. A *gyám* főnevet is használja (*gyámatya* 1:144. l., *gyámi* hatalom 26. l.), de ezt talán Sándor István rövidítette a régi *gyámol* főnévből. Úgy látszik tehát, hogy Georch maga csak szabályos alakú műszókat képezett, a többi mind más nyelvújítók írásaiból szedte össze.

Mert már Georchnek elődei is próbálgattak jól-rosszul egyes jogi fogalmakra magyar műszókat alkotni vagy pedig megállapítani a forgalomban levő szók közül. Legérdekesebb talán az, hogyan jutottak magának a jog fogalmának magyar elnevezéséhez. * Ismeretes dolog, hogy régente többnyire *jus*nak mondták s a nép mai napság is a *jussát* szokta emlegetni. De voltak rá már jórőgen magyar kifejezések is. Egyik volt az *igazság*, melyet pl. ilyen kapcsolatokban olvasunk: „Hamar megbékéllék (a király) a németekkel, hogy megérté, hogy igazsága nem volna a Bécsországhoz“ (Heltai). „Vadnak sok urak, nemesek és ez országbeli falus emberek közzől, kik az király jussát azaz igazságát gonoszúl magoknak tulajdonejtották.“ (Veres Balázs az ő magyarított Tripartitumában vagyis Magyar Decretumában 1565.) — De alkalmazták ugyanígy a rövidebb *igaz* szót is: „Az ő igazának megoltalmazása“ (a magyar Decretum 1639-ki kiadásában). S még a jelen század elején is emlegették némelyek a nemzet igazait stb. — Azonban e kifejezések nem voltak elég szabatosak, mert a „jus“-on kívül mind a „veritas“, mind a „justitia“ fogalmát egyesítették magukban. Ez indíthatta a mult század közepén Faludi Ferencet arra, hogy új elnevezést keresett; s erre a célra az *ügy* szót vélte alkalmasnak, melyet úgys régóta használtak a jogi ügyek, illetőleg peres ügyek jelölésére, aminthogy a perlekedőket mindig mondták *ügyes-bajos* embereknek. Faludi tehát az *ügy* szót egyenesen a jogra, az *ügyest* a jogosra s az *ügyetlent* a jogtalan fogalmára alkalmazta; pl. „Mi ügygyel mondhatjuk boldogságnak azt, ami nyomorúsággal végződik?“ „Nem mulik idővel az ügyes adósság;

* A magyar népnek régi jogi műszavai közül ezúttal csak hármat említek, a *bíró*t, *bírságot* és *törvényt*. Az első kettő nyilván a *bír* igéből származik. A *bíró* neve eredetileg azt fejezte ki, hogy a többi bírja, hatalma és hatósága alatt tartja, tehát büntetője és ítélője. A *bírság* is először bírást, lebírást, hatalmat jelentett s úgy aztán büntetést. — A *törvényt* némelyek a *tör* igéből magyarázták, hogy mintegy megtöri a bűnöst. De kétségtelen, hogy nyelvünk e szót, legalább alap-szavát, a törökségből vette, mert ott *töre* a. m. törvény, s hogy ez ősrégi török szó, bizonyítja a VIII. századból fenmaradt orkhoni fölírat.

a szegény ember nem veszi magá júsát avval, hogy adása nem akar megemlékezni kötelességéről.“ „Akkor feniforgott a sok felmészárlás: ki atyját, ki fiát, ki egy testvérét ölte meg, ügyetlenül.“ (Minden Munkái 166. 283. 658. ll.) — De Faludi, midőn a kétértelmű *igazság*-ot mellőzte, csöbörből vödörbe jutott: mert az *ügy* szó a ráfogott, elvont „jus“ jelentés mellett szívósan ragaszkodott a konkrét „causa“ jelentéshez, s így maga is kétértelmű volt, nem is említve, hogy az *ügyes* és *ügyetlen* régóta egész másféle értelemben voltak járatosak s így elég ügyetlen kitételei voltak a jogosnak és jogtalanoknak. Nem csoda tehát, hogy az irodalom nem fogadta el e műszókat s később megint újakat keresett.

Nem tudom, ki alkalmazta először a *jog* szót mai értelmében, de annyi bizonyos, hogy már félszázadnál idősebb, mert 1836-ban megvolt már (vö. Kunoss: Szófüzér, és RMNy. 1:20). Hol vették a *jog*-ot? Nyelvemlékeinkből került elő e század elején, s régi kódexeinkben jobbot, jobb oldalt, jobb kezét jelentett: menj szent Ferencnek jogjához; ülj én jogom felől; a te jog szemed, jog kezéd stb. A jobb kéztől a jus fogalmához nyelvújítóinkat a következő okoskodás vezette: a német, francia, olasz nyelv e két fogalmat egyformán jelöli, *rechte hand: das Recht; main droite: le droit; mano diritta: il diritto*; miért ne alkalmazzuk hát mi is a jobb kéznek rég elavult nevét a jog fogalmára? Megerősítette őket ebben egyes akkori nyelvészek etimologizálása, kik egyrészt a *jog* szóban vélték felfedezve az *igaz* szó gyökerét, másrészt az *iktatást* is *jogtatás*-ra, azaz jogba való helyezésre magyarázták (innen ez a maig is elég elterjedt okatlan és bosszantó írásmód: *igtat, igtatás*). Mindez csupa álokoskodás volt. Mert egy az, hogy a német *Recht* stb. kifejezések nem a jobb kéz fogalmából indultak ki, hanem a *recht* és *droit* melléknévnek „egyenes, helyes“ jelentéséből. Más az, hogy a *jog* szó sem az *igaz*-nak, sem az *iktatás*-nak nem gyökere, hanem ellenkezőleg maga is képzett szó. Nyelvemlékeink *jog*-ját valószínűleg *jóg*-nak kell olvasni s mindenestre a *jó* szó származéka (mint a *jobb* kéz is) ugyanazzal a képzővel, melyet párjában, a *balog*-ban világosan látunk. Hisz maga a *jó* is előfordul nyelvemlékeinkben, a többi közt a Halotti Beszédben is, a jobb oldal értelmében (l. a Nyelvtört. Szótárt). * — A jognak tehát mai magyar neve csupa félreértés és álokoskodás ered-

* A *jog, jóg* szó eredetileg jót, bonus-t, rectus-t jelentett, s nem tagadhatni, hogy ebből az alapjelentéséből kifejlődhetett volna esetleg

ménye, de azért Isten mentsen, hogy háborgassam jogászaikat e műszó használatában, melyet a szokásjog oly erősen meggyökereztetett, hogy a nyelvésznek vétő-joga immár teljesen elévült.

Ugyanez áll az *ügyvéd* szóról, melynek azonban csak az a hibája, ami a *honvéd* szónak, hogy t. i. a *véd* ige főnév gyanánt van bennük használva, mintha a táblabíró *táblabír*-nak hitták volna, vagy az ajtónállót *ajtónáll*-nak. Az *ügyvéd* szónak sem érdektelen a története. A Wagner-fele latin-magyar-német Phraséologiában, melyet Faludi felügyelete alatt nyomtattak a XVIII. század derekán, az ő befolyásának számos világos nyomát kimutathatni. Lehet, hogy az ő kedves *ügy* szava is így jutott be ama szótárnak egyes cikkeibe. Így a *jus* cikkben azt olvassuk: '*jus suum persequi*: a maga ügyét folytatni'; a *defendo* cikkben: '*semper te defendam*: fogom ügyedet támogatni'; és *defensito* alatt: '*ügyeit forgatom, támogatom, védőgelem*.' Innen van aztán, hogy a *cognitor* cím alatt ezeket olvassuk: '*tanácsossal segítő, prókátor, szószóló, ítem ítélő, ügyvizsgáló*'; *Gerichtsbeisitzer*; vulgo *procurator judicialis*.' Úgy látszik, ez indította 1786-ban Barczafalvit arra, hogy a prókátort *ügyészre* magyarítsa, s ezt a szót is mindjárt fölkapta és terjesztette Dugonics. 1806-ban már azt olvassuk Szirmay Antalnál: „A fiscalist *ügyvéd*lő-nek vagy *ügyész*-nek kezdik nevezni, de kérem a nemzetemet, tartsa meg az előbbeni *fiskus*, *fiskális*, *prókátor* nevezeteket. Mert az eleink is azoknak nevezték; lásd Gyöngyösit: Piros-pozsgás legény a város fiskussa; és a régi magyar példabeszédet: A fiskus bika alatt is borjut keres. A haza hozzászokott; más nemzeteknél is csak *fiskál*, *advokat*; a köznép *fiskáros*-nak nevezi; érteni sem fogják az új nevezeteket, melyek nagyon erőszakosak. Ha maradhat németből *borbély*, *pék*, *vincellér*, miért ne maradhatna a deákból: *fiskus*, *fiskális*, *prókátor*, *agens*?" Megjegyzem még, hogy Baróti Szabó Dávid az ő Kisded Szótárában (1792) az *ügyészt* vagyis prókátort még *ügyfolytatónak* is nevezte. Sándor István pedig (Toldalék a Magyar Deák Szókönyvhöz 1808.), a *pártfogó* mintájára *ügyfogyó*-t is csinált. Mindezek

természetes úton is a '*justitia*' és '*jus*' jelentés. Érdekes, hogy nyelvemlékeinkben csakugyan van néhány ige, mely ilyenféle jelentésfejlődést mutat. Ilyen jelesen a *joglani* ige a Bécsi kódexben ('menden feleségek tisztességet joglanak ő férjeknek': *cunctae uxores deferant maritis suis honorem*). Továbbá a *jóg* származékai a *gyógyul* és *gyógyít* igék, melyek nyelvemlékeink szerint eleinte így hangzottak: *jógul*, *jógít*, tehát annyit tettek, mint javul, javít.

helyébe aztán a hibás alkotású *ügyvéd* szót tették s használták annyira, hogy a nép is elfogadta kénytelen-kelletlen. Csakhogy bizony a nép, mint Szirmay megjövendölte, nem igen érti a szónak alkotó részeit, úgy hogy nem ritkán *üdvégy*-et mond helyette, valamint a honvédeket *honvédoknak* nevezi, mert nem érzi ki belőle a védelem fogalmát.

De ámbár a *jog* s az *ügyvéd* hibás kifejezések, hiábavaló erőlködés volna mai napság elejtésüket sürgetni. Amely szók a szaktudomány körén kívül is oly erős gyökeret vertek, azok ellen sikeresen csak úgy küzdhetünk, ha egészen érthető és tetszetős kitételeket ajánlhatunk, minő pl. az *indok* helyett az *indító ok*, *indokolás* h. *megokolás*, *érv* helyett *okadat* stb. De már nem remélhetjük, hogy a hibás képzésű *elv* helyett ismét visszafogadják a *principiumot*, az *írnok* helyett az *íródedéket*, *elnök* helyett az *előülőt*.

De van a hibás szónak egy fajtája, mely leginkább sérti a magyar nyelvérzékét s melyet mindig könnyű a jó és hibátlan kifejezéssel helyettesíteni: a németes úgynevezett igetős összetételeket. *Zárbeszéd*, *bírvágy*, *gyűllhely*, *nézpont*, *küzd tér*, *küzd-homok*: ha az ilyenek iránt kérdést intézünk a romlatlan nyelvérzékhez, ez ép úgy meg fog botránkozni, mintha *író-toll*, *főző-kanál*, *beiktató-beszéd* helyett *írtollat*, *főzkanalat*, *beiktatbeszédet* mondanánk. Mondjuk tehát és írjuk így: *záróbeszéd* v. *végbeszéd*, *birtokvágy* v. *pénzvágy*, *gyűllhely* v. *gyűléshely*, *nézőpont* v. *szempont*, *küzdőtér* stb.

Természetesen még nagyobb a hiba, ha maga az előtagul használt igető is meg van csonkítva: *támpont*, *gyúpont*, *boncjegyző-könyv* stb. Mondjuk hát: *támaszték* v. *támasztópont* v. *támaszpont* (a *támaszt* ige mellett jogosult a *támasz* főnév, ha tekintetbe vesszük a *szakasz*, *eresz*, *válasz* szók analógiáját), továbbá *gyújtópont* v. *tűzpont*, *góc*, *gócpont* (a *góc*, *gócal*, *góc-alja* Erdélyben tűzhelyet jelent) és *boncolás jegyzőkönyve* vagy akár *boncolási jegyzőkönyv*.

Egyébiránt a jogi műnyelv kérdését igen alaposan s a legjózanabb elvekből indulva tárgyalta Bakos Gábor „A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei” című könyvében, melyet a legmelegebben ajánlunk olvasóink figyelmébe (ára 1 frt 20 kr. nyomt. Rudnyánszky A. Bpest 1883). Én ezúttal inkább csak történeti érdekű részleteket mondtam el. Gyakorlatibb célokat fogok egy következő cikkemmel szolgálni, melyben a kuriális stílus ferdeségeit s ártalmait kívánom megvilágítani.

SIMONYI ZSIGMOND.

NEMZETI VONÁSOK A SZÁLLÓ IGÉKBEN.

(Vége.)

A magyar népjellemre érdekes világot vet mindjárt Az *török áfium ellen való orvosság* híres mondata: *Ne bántsá a magyart*, melyet ZRINYI ágyúira is ráöntetett. Magyar alakja ugyancsak Zrinyi kedvelt jelmondatának: *Nemo me impune lacessit*. Mennyi nemzeti büszkeség van e szavakban! Csak megnevezem magamat s már tudnod kell, kivel van dolgod; a magyart büntetlenül senkise bánthatja. Vagy abban, amelyet VIRÁG BENEDEK kiáltata Melpomené-jével a romlásnak indult magyar fülébe: „Mondd ki, talán jó foganatja lesz mostanság, mikor égdegel szomszéd Ucalegon, hogy: *Magyar a magyar* (Magyar óda). Arany János is ezt írja: *Magyar a magyar Zsigmondnak, szerb a szerb Lazárevicsnek* (Szib. Jánk). Azaz ezt a dicső nevet csak önnönmagával lehet méltán megmagyarázni. Maga ez a kifejezés *magyarán*, *magyarázni* is — hogy a magyar szónál egy kicsit elidőzzünk — a nemzeti büszkeség egyik alkotása. Az érthetőség, világosság, józanság, nyíltság s némi nyersesség nyilatkoznak meg benne jellemző magyar erényekként, mint az ily kifejezések mutatják: Fejezd ki *magyarádban*, mit akarsz (NSzótár). Csak *magyarán* ki vele! Hanem én is *magyarán* odamondtam ám neki. Annyit is tesz: *magyarhoz illően, helyesen* mint ebben: magyarán megüli a lovat. *Magyarázni*: világosan, érthetően, magyar módon megmondani valamit. Az érthetőség és nyersesség kettős értelme a pointeje annak az anekdotának, amelyet a GYÖRFY IVÁN Garabonczás Diák-ja említ: „No fiúk ezt most még egyszer megmagyarázom, hanem aki még akkor se tudja, azt magyarán megrázom.“ Igaz, a német *deutsch mit jemand reden* is a. m. ohne Umschweife und Hintergedanken frei heraus, kurz, klar und ehrlich grob (Borchardt). A francia is mondja: *Je parle français, moi. Je vous le dis en bon français*. A latine is a. m. magyarán.

Az olyan kifejezések, amelyeknek a magyar állandó epitetonja, rendesen fontos nemzeti jellemvonást fejeznek ki. Van mindenekelőtt magyar büszkeség. Még a szelid Kölcsey is azt vallja: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak.“ Van aztán: magyar vitézség, magyar becsület, magyar lovagiasság, amit a régiek körülbelül a *virtus* szóban foglaltak össze. Magyar józan-ész, magyaros őszinteség, magyar vendégszeretet, sőt magyar sógorság

is, amit a származását emlegetni szerető, barátkozó hajlam alkotott, hogy vendégét a rokoni kötelék erejével is magához fűzze. Némi igazság kedvéért elismerjük aztán hibánkul a *magyar szalmatűzet*, no meg a *magyar indolenciát*. „Ilyen ám a magyar!” — kiált föl Naplójában a jó öreg Keresztessy a kilencvenes nemzeti mozgalmak apadtakor. „Minden buzgósága hasonlít a pozdorja tűzhöz, mely először ropogva ég, azután pedig hamar elalszik és unalmas füstöt hagy maga után.” (315. l.) Széchenyi is emlegette a magyar *feu de paille*-t.

Az idegenekkel szemben már kevésbbé vagyunk igazságosak. Az angol nagyra van az ő *gentleman*-ségével, a francia a maga *esprit*-jével, a német is szereti emlegetni a *Gemüth*-jét, a *Gelchrsamkeit*-jét, s a *deutsche Treue*-t. Mi már inkább a hibát látjuk meg bennük: a németben a *nehézkesség*-et, a franciában a *frivolitás*-t, az angolban a *flegmá*-t. Még kevésbbé vagyunk elnézők a hazai nemzetiségekkel szemben. THEWREWK ÁRPÁD egy röpiratában (Petőfi-e vagy Arany? 29. l.) megbotránkozott Arany Jánosnak ilyen kifejezésein, hogy: *bolond cseh, buta oláh, bottal az ebre!* (Az egri leányban, a csehről). Pedig Arany ezúttal is lényeges nemzeti jellemvonást fejezett ki. A büszke, hódító faj, amely lefoglalta magának az alföld gazdag rónáját s kopár hegyek közé szorította a nemzetiségeket, korán nagyobb kultúrára is téve szert, lépten-nyomon érezteti velük uralkodói megvetését. Lehet, hogy ezért nem is simultak hozzá az alattvalók. A besenyőt, a kunt rövid idő alatt beolvasztotta, rokon faj volt, megosztotta vele földje javát; de hogy eleinte nem jó szemmel nézte ezeket se, tudvalévő. A krónikás. szavai is arra utalnak, hogy kijutott nekik is a megvetésből: Tonsa capita Cumanorum mactabant tamquam crudas cucurbitas (Anonymus). *Vad rác* (Ányos, Kalapos király: Vad rácság pediglen kit alig esmértünk). *buta oláh, pimasz cseh*: ezek azok a titulusok, amelyeket a magyar más nemzetiségű honfitársainak osztogat. *A tót már nem is ember*, valaminthogy a kása sem étel, amely szólás Jókai szerint egy kuruckorbeli anekdotához fűződik (Az élet komédiásai). A *cigánykodás* se szép tulajdonság. A *csehül állunk* ULÁSZLÓ királyunkról regél, de hogy a cseh nemzetre se nagyon megtisztelő, nyilvánvaló. Még a mongol típusával és kegyetlenségével ijesztő *kutyafejű tatár* is *szegény tatár*-rá vált az idők folytán, ha nem is azon metamorfózisnál fogva, amelyet VÖRÖSMARTY a Szép asszonyban, KISFALUDY KÁROLY a Bánkodó férjben megénekelt. A *zsidó* nem panaszkodhatik kizárólag mi ránk, neki más

nemzetektől is kijutott. Sokkal szerencsésebb volt ezeknél a *lengyel*. Tóth Béla közli a magyar-lengyel barátságnak egy népies eredetű históriás énekéből a következő két sort: *Wegier Polak dwa bratanki, tak do szabli, tak do szlanki*, ami SZÁDECZKY LAJOS fordításában annyit tesz, hogy: „Magyar és lengyel jó barát Karddal s pohár közt egyaránt. Vitéz, bátor mind a kettő, Áldd meg őket ó teremtető!” Ellenben *halzsíros finn* rokonainknak még ma se nagy a becsülete nálunk.

De legérdekesebb a *német*-tel, azaz *osztrák*-kal való viszonyunk. Ez a kegyetlen faj, a magyarnak valóságos Júdása, még a legrettenetesebb időkben, a kuruc-labanc harcok, meg az abszolutizmus nyomása alatt se igen tudta a magyar indulatát a kétségbeesésig vagy az elkeseredés dühéig fokozni. Legválságosabb napjaiban se tört meg a büszke magyar lélek. Akkor kelt az az aránylag még legdühösebb nyilatkozata, hogy: *Az németnek, ebhitűnek fogadásában annyit se bízz, mint az ebnek ugatásában* (kuruc tábori dal), ami szintén inkább megvetést fejez ki. Még a Rákóczi nóta is inkább csak utálattal emlegeti a németet. De e két korszak legelterjedtebb éneke, a Rákóczinak tulajdonított *Ne higgy magyar a németnek* meg a *Jaj de huncut* vagy *Mégis huncut a német*, amelyek valódi-szálló költemények, inkább a g ú n y hangján szólnak a német álnokságról, amely a magyart törbe ejti, kizsákmányolja. Békés napjainkban aztán leereszkedőleg megadjuk a *német sógor* címet neki. — Ellenségeink is ezt az oktalan kevélységünket vetik szemünkre. A labanc nóta *nagy pipájú, kevés dohányú* nemzetnek csúfolja a magyart. — Feltűnő, hogy a törökről sincs egyéb megvető címzésünk, mint a *hitetlen, pogány*. (Aranynál is: Pogány török a Morávan érkezik új haddal. Rozgonyiné.)

Magunk között, bor mellett már inkább felsóhajtunk, hogy: *Szomorú a magyar nóta Háromszáz esztendő óta. A Sírva vígad a magyar*, amelyet talán a BAJZA *Borének*-e hozott forgalomba, vagy amint TÓTH KÁLMÁN variálja: *Igyunk nagyúr, nem boldog a magyar*, jellemünk két végetére utal, a büszke komolyságot felváltó csapongó vígságra.

Latin nyelvű szálló igék közt is találunk célunkra becseseket. Ez hogy: *Extra Hungariam non est vita*, bár én is hiszem, hogy a Mária Terézia magamegelégedett korában keletkezett, általában is kifejezi a magyarnak földjével való elégedettségét; erre sohasem panaszkodott, mint ahogy PETŐFI is énekli: *Ha a föld isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta*. — Még speciálisabban jellemző ez a

leoninus: *Multa licent stultis, pictoribus atque poetis* s mely alighanem tősgyökeres magyar variánsa ennek a HORATIUS Ars poetica-jabeli szálló igének: *Pictoribus atque poetis Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*. Tóth Béla a következő tanulságos magyarázattal kíséri:

„Hajlandó vagyok ezt a mondást, melynek külföldi nyomát különben sem találom, magyar eredetűnek hinni. Egyik legerősebb nemzeti vonásunk látszik benne: a kevély keleti nép hagyományos megvetése mindenki iránt, aki nem a saját földjén vet búzát, hanem eszével, tudományával vagy művészetével keresi kenyerét. Nálunk az író *skribler*, a költő *poéta*, a képiró *piktor*, a szobrász *sárgyúró*, a színész *komédiás*, az újságíró *federvieh*, az ügyvéd *prókátor*, a mérnök *földkóstoló*, a zoologus *bogarász*, *pókász*, a tudós *könyvmoly*, a tanító *preceptor*, az orvos *felcser*, a gyógyszerész *patyikus*, a hivatalnok *tintanyaló* stb. E szavak közül egynehányról azt hihetnők, hogy a helyes nyelvérzék műve; vagyis némely neologizmusok helyett a község még mindig a régi szókkal él. Csakhogy e szóknak kivétel nélkül csúfolódó ízük van. A fenti leoninus a maga eszejárásával, mely a képirót, költőt az ostobák sorába állítja, tősgyökeres magyar, és meglepetés volna reám nézve, ha valamikor idegennek bizonyosodnék.“

Egyszóval a szálló igék sok irányban sok tanulságos megfigyelésre adnak alkalmat s megérdemlik a történetíró, a népszichologus érdeklődését egyaránt.

ZILINSZKY ALADÁR.

HOGY HANGZOTT NYELVÜNK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN?

(Akadémiai fölolvasás.)

I.

A hangtani törvények, melyeket nyelvtörténeti vizsgálódások közben felállítunk, ritkán tekinthetők végleg érvényeseknek. A kutató rég letűnt korok felé fordítja tekintetét s az élő beszédet, a hallható hangot akarja felismerni a néma betűkben. Gyakran még ez a néma kalauz is megtagadja a szolgálatot, midőn oly korok nyelvállapotát kutatjuk, honnan még irott emlékek sem maradtak reánk. S a süppedő talaj, melyen ilyenkor járnia kell, a nyelvészt csak nagyobb ovatosságra, minden legapróbb részletet

gondosan számbavevő körütekintésre inti. A kutatásnak ez a nehézsége s a megállapított tények ellenőrzésének majdnem teljes hiánya, megkövetelik, hogy e tényeket időnként újra és újra megvizsgáljuk a tudomány folyton javuló világító eszközeinek segítségével. A nyelvtudomány feladata is, épúgy mint minden más tudományé, az igazság kutatása; s az igazság — Lewes szerint * — abban áll, hogy a képzetek rendje megfelel a tünemények rendjének, vagyis hogy a gondolat mozgása követi a dolgok mozgását. Azonban a nyelvtörténeti vizsgálódások közben sohasem láthatjuk tisztán, elfogulatlanul a kutatott tünemények rendjét, a megismerendő dolgok mozgását. A régibb korokba mindig csak saját lelkünkkel nézhetünk, s a mi felfogásunk a nyelvről az a színes szemüveg, mely megnehezíti a dolgok tiszta látását. Egy-egy újonnan felfedezett nyelvemlék, valamely rokon nyelvnek alaposabb megismerése, halomra döntheti az eddig kétségtelennek tartott törvények egész sokaságát; a nyelvre s a nyelv történeti fejlődésére vonatkozó felfogásunkat teljesen megváltoztathatja a psychologia és physiologia tudományának haladása; s a nyelvésznek ilyenkor le kell mondania eddigi hitéről, meggyőződéséről, az igazság érdekében fel kell áldoznia akár legszebb ábrándját is, hogy mint Madách Ádámja újult erővel új célok felé törjön.

A magyar nyelvtörténetnek egyik legérdekesebb kérdése, hogy mikép hangzott nyelvünk abban az időben, mikorról írásba foglalt legrégebb alakja reánk maradt. A tökéletlen írásmód, mellyel a HB. írója a maga nyelvét jelölte, olyan mint egy elmosódott, homályos kép, melyből eredetijének, az élő embernek vonásait kell megismernünk. Csakis a legnagyobb ovatossággal, minden számbavehető segítő adatnak gondos figyelembe vételével szabad e kérdésben véleményt mondanunk, s még akkor is több lesz e véleményben a magunk hitéből, mint a tények valóságának felismeréséből. Nem csoda tehát, ha ilyen esetben az egy nyomon járó kutatók véleménye is gyakran eltérő, szerteágazó; s ha az igazság felismerését meg akarjuk közelíteni, a rendelkezésünkre álló adatokat többször és több oldalról kell megvizsgálunk, hogy mindig közelebb jussunk valamivel a tünemények rendjének megismeréséhez.

Ily céllal tette Szinnyei József új vizsgálat tárgyává a HB. s vele együtt a régi magyar nyelv rövid magánhangzóinak kérdé-

* A philosophia története, I. k. 23. l.

sét 1895. március 4-én tartott akadémiai felolvasásában, * meg-támadva azt az eddigi, általánosan elfogadott véleményt, hogy a régi magyar nyelv rövid magánhangzói a maiaknál rendesen egy fokkal zártabbak voltak. Felolvasása végén tarthatatlannak állítja ezt a tételt, s arra az eredményre jut, hogy „az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.“ Azonban Szinnyei értekezésével e kérdést nem tekinthetjük végleg eldöntöttnek; tárgyalása folyamán néha új oldal-ról világítja ugyan meg, azonban nyelvtörténetünknek e valóban sarkalatos tételét, véleményem szerint, nem sikerült megdöntenie. Ép ezért nem tartom fölöslegesnek, ha én is ismételve tárgyalom e kérdést, összevetve a nyelvtörténet és a rokon nyelvek nyújtotta adatokat a nyelvek fejlődésére, változására vonatkozó ismereteinkkel. Remélhetjük, hogy a több oldalú, elfogulatlan vizsgálat közelebb visz bennünket célunkhoz, az igazság megismeréséhez.

Szinnyei fejtegetéseinek eredményét a következő pontokban foglalhatjuk össze: 1. „A mai nyelv *a* hangjára nézve ** nem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb hangot (*o*) ejtettek helyette.“ (Nyr. 24: 197. l.) — 2. „A mai nyelv *o* hangjára nézve sem áll az, hogy az Árpádok korában egy teljes fokkal zártabb (*u*) hangot ejtettek helyette. — 3. S ha e szerint a mélyhangoknak egy fokkal zártabb kiejtéséről szóló eddigi elmélet nem áll, akkor egyúttal elesik az a következtetés is, amelyet belőle a magashangokra nézve vontak.“ (Uo. 204. l.) Tehát Szinnyei szerint nem állíthatjuk, hogy a mai magyar nyelv rövid magánhangzói az Árpádok korában általában egy fokkal zártabbak voltak. Azonban ezt a tételt, ilyen alakban Szinnyei előtt senkisé is állította föl. Nyelvtörténeti kutatásainkban nem is szabad a régi korok hangalakját a maival magyarázni, hanem mindig az ellenkező utat követve, a multat kell a mai nyelvtények magyarázatára, megvilágítására felhasználni. S a kik eddig e kérdéssel foglalkoztak, mindig csak a régi magánhangzók nyíltabbá válásáról szóltak, de sohasem állították, hogy mai nyelvünk rövid hangzói mindig ily úton keletkeztek.

Riedl Szende tárgyalta e jelenséget legelőször. A hang-súllynak a magyar hangzórendszerre való befolyásáról szólva

* Megjelent a Magyar Nyelvőr 24. kötetében.

** A magyar *a* hangot, Szinnyeit követve, ez értekezésemben én is *a*-val fogom jelölni, bár nincs nagy szükség e megkülönböztetésre, ha következetesen jelöljük az illabialis *á*-t.

B. J.

(Magyar Hangtan 102—106. l.), összeveti a HB. nyelvét a magyar nyelv mai alakjával. „Ami a hangzók minőségét illeti — mondja — ha a legrégibb magyar nyelvemléket a későbbiekkel, sőt a mai nyelvvel összehasonlítjuk, bizonyos szabályszerű folyamatot tapasztalunk azoknak változásában, mely a hangsúlyos szótagokban a nehezebb hangzóktól a könnyebbekhez halad; a nem hangsúlyos szótagokban pedig az említettel ellenkező irányt, t. i. nehezebbektől könnyebbekhez követ“. Majd az egyes hangokat tárgyalva így szól: „Ezen hangzónak (o) a hangsúlyos vagy törzsszótagokban való szélesbülése, vagyis átmenete a súlyosabb *a*-ba igen gyakori a magyar nyelv történelmi korában.“ Továbbá: „*u* a törzsszótagokban gyakran *o*-ba ment át.“ Riedl tehát csakis arról szól, hogy a HB. óta az akkori rövid magánhangzók gyakran nyiltabbakká váltak; arra azonban nem is gondol, hogy így magyarázza a mai nyelv összes rövid hangzóit, sőt inkább a ragokban a fejlődésnek ellenkező irányát látja, s megemlíti azt is, hogy a mai *a* és *e*-nek megfelelő a HB.-ben is *a*, *e* (uo. 103. l.).

E kérdést részletesebben és behatóbban tárgyalta Simonyi Zsigmond a régi magyar nyelvemlékek olvasásáról szólva (Nyr. 8. 9. k.); de ő sem állította, hogy a mai magyar nyelv rövid hangzójának az Árpádok korában mindig egy fokkal zártabb hang felelt meg. „Az árpádkori nyelvemlékek pontos megfigyelése és összevetése — írja Simonyi — arra a meggyőződésre juttat bennünket, hogy majdnem általános volt a rövid magánhangzóknek a mainál egy fokkal zártabb kiejtése“ (Nyr. 8 : 481). Az egyes hangokat tárgyalva ő is mindig az Árpád-kori hangból indul ki, bemutatja, hogyan változott nyelvünk története folyamán, s utal mindig azokra az esetekre is, midőn ez a nyiltabbá válás, főleg a környezet gátló hatása következtében nem történt meg. E mellett részletesen tárgyalja azokat a szavakat is, amelyekben a mai nyelv rövid magánhangzója eredetibb hosszú hangból fejlődött (Nyr. 9 : 3. s köv. ll.). S midőn a magyar magánhangzók történetét vizsgálva, nekem is tárgyalnom kellett e kérdést, arra törekedtem, hogy a nyelvjárások, a nyelvtörténet s a rokon nyelvek bizonyító adatait mérlegelve mintegy ketté válasszam a mai nyelv rövid magánhangzóit, kutatva, hogy melyeknek felelt meg a régi nyelvben szintén rövid, de zártabb hangzó, s melyek keletkeztek a hangfejlődésnek valamely más útján. E mellett külön ki is emeltem, hogy ezt a hangtörvényt „nem úgy kell értenünk, hogy pl. a mai *a* hangnak a régi nyelvben mindig *o* felel meg, hanem hogy a

régi nyelv *o* hangjából az újabb magyar nyelvben *a* lett; e mellett a mai *a* más úton is fejlődhetett. A rövid magánhangzóknek e nyiltabbá válása azonban csakis a fő első tagjában, s a ragok és képzők előtt megmaradt tövégi hangzón történt meg; a szó belsőjében álló, valamint a ragokhoz és képzőkhöz tartozó mai rövid magánhangzók mind hosszú hangzóból rövidültek. E mellett a rövid magánhangzóknek ez a nyiltabbá válása sem történt meg minden egyes esetben; ha pl. az illető rövid magánhangzóra [vele egy szótagba tartozó] *l* vagy *v* következett, ez megakadályozta a nyiltabbá válást s megőrizte a magánhangzót eredeti minőségében“. (TMNy. 111—113. és vö. NyK. 24 : 403—4.)

Tehát Sz. megfordította a tételt; így aztán cáfolnia kellett olyasmit is, amit senki sem állított, s csakis ily módon fejezhette be értekezését avval, hogy „a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan“ (Nyr. 24 : 205). Pedig ha a tételt világosan állítjuk föl, talán nem is állunk oly nagyon messze Sz. felfogásától, melyet ép ez értekezésében fejt ki. *A HB. kora óta* — így állíthatjuk föl tételünket — *az akkori felső- és középső nyelvállású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak, hacsak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta*. Szinnyei is elismeri, hogy a mai *a* hangnak megfelelt egyes szavakban kétségtől *o* is (i. h. 197), azonban úgy látszik, hogy ő ezt csak ritkább megfelelésnek tartja, másrészt meg a HB.-nek s az Árpád-kori okleveleknek erre vonatkozó adatait nem tekinti bizonyító erejűeknek.

A következőkben tehát a rokon nyelvek, az idegen nyelvekből átvett szavak, s a nyelvtörténet adatainak tanúságával azt kell kimutatnom, vajjon nyelvünknek egy régibb korszakában valóban egy fokkal zártabb hang felelt-e meg a mai nyelv egyes rövid magánhangzóinak; továbbá, hogy e hangfejlődés szókincsünknek mily körére terjedt ki.

II.

A magyar nyelvnek legrégebbi alakját a rokon nyelvek segítségével kell megállapítanunk. Csakhogy ebben a tekintetben a kutatás még nagyrészt a kezdet nehézségeivel küzd; a legközelebbi rokon nyelvekkel csak a legújabb kutatások révén ismerked-

hettünk meg behatóbban, az ugor nyelveknek egy jó részét pedig még mindig csupán a régibb közlésekből ismerjük, melyek ép hangtani tekintetben alig tekinthetők megbízhatóknak. A vogul és osztják nyelv tanulmányozása mindenesetre igen nagy fontosságú a magyar nyelvtörténetre nézve; a gazdag nyelvény, melyet Munkácsi Bernát gyűjteményeiből és nyelvtani feldolgozásai-ból megismerünk, szókincsünknek és a magyar nyelv szerkezeté-nek már eddig is számos homályos részét derítette föl; s Mun-kácsi legújabb tanulmánya * a magyar magánhangzók történetét világítja meg új szempontból.

E dolgozatában Munkácsi szembe állítja a magyar szókat a vogul és osztják nyelvek megfelelő szóalakjaival, s mivel egy-részt szógyűjteménye sokkal gazdagabb az Ugor Szótárban tárgyalt szavak soránál, másrészt pedig a rokon nyelvek szóalakjait pon-tos és megbízható megfigyelések alapján közli, egybevetései nagy-ban gyarapítják eddigi ismereteinket. S igazat kell adnunk Mun-kácsinak abban is, hogy ha a szorosan vett magyar nyelvtörténetet elhagyjuk s a rokon nyelvekhez fordulunk, „fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk legszorosabb rokonságát, az uralvidéki ugor nyelveket (vogult és osztjákot) vonjuk vallatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink ered-ményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények föl-derítését célozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fokán álló nyelvekre is“ (i. h. 170. l.).

Mai rövid magánhangzóink régebbi történetére nézve is e legközelebbi rokon nyelveket kell első sorban megkérdeznünk, s Munkácsi összevetései erre nézve elég világos eredményt nyújta-nak. A mai *a* hangú szavakat szembe állítva a vogul és osztják nyelv szavaival, azt látjuk, hogy az esetek egész sorában *u* és *o* felel meg nekik, ami mindenesetre a mellett bizonyít, hogy ez az *a* régibb zártabb hangból keletkezett (i. h. 268—272). Hasonló eredményt láthatunk az *o* hangnál; a mai magy. *o*-nak igen gyak-ran *u*, máskor *ō*, *o* felel meg (uo. 275—7). E jelenségek alapján Munkácsi is arra az eredményre jut, hogy a magánhangzó-emel-kedés (illetve: nyiltabbá válás) törvénye megvolt a magyar nyelv-nek valamely ősi korszakában.

Amit ily világosan láthatunk a mélyhangok sorában, sok-kal nehezebben figyelhető meg a magashangokon. Az *e* és *ě*-nek

* A magyar magánhangzók történetéhez. (NyK. 24: 168. és 257.)

az urali ugor nyelvekben a mély- és magashangoknak egész változatos sora felel meg, melyekből csakis e nyelvek hangtani viszonyainak részletes tanulmányozása után lehet majd az eredeti hangállapotot megismerni. Azonban Munkácsi eddigi összeállításából is azt látjuk, hogy a mai *e* hangnak gyakran *é*, *e*, sőt néha *i* felel meg, s hogy a mai *ë* hanggal szemben is néha *i* áll (i. h. 259—261).

E legközelebbi rokon nyelvek adatai tehát már arra mutatnak, hogy mai rövid magánhangzóinknak egy része nyelvünknek egy régibb korszakában tényleg zártabb hangszínű volt, hogy tehát eredeti szókincsünkben a rövid magánhangzók nyitabbá válása valóban megtörtént. S ha majd részletesebben ismerjük az egyes urali ugor nyelvek hangtörténetét, s mai nyelvjárásaik változatos hangalakjából megállapíthatjuk az eredeti közös alakot, hihetőleg még több bizonyítékát is nyerhetjük e hangváltozás megtörténtének.*

A magyar szókincsnek egy másik, szintén igen jelentékeny része idegen nyelvekből való. Szókincsünknek ebben a részében világosabban láthatjuk a hangfejlődés menetét, ha a kölcsönadó nyelv hangalakját összevetjük a régi és a mai nyelv alakjával. Ugyanazon szónak e különböző alakjai a főbb állomásokat jelölik, melyeken az illető szó története folyamán végig haladt. Igaz ugyan, hogy ezt a kutatást is megnehezíti főleg az a körülmény, hogy néha nem ismerjük az átadó nyelvnek azt a szavát, vagy az illető szónak azt az alakját, melyet az érintkező magyarság az átvétel idejében hallott; másrészt meg írott nyelvünkbe is az idegen eredetű szó mindig sokkal később jut bele, mintsem a beszélt nyelvbe. A beszélők ajkán az élő nyelvhasználat már változtathatta a szó alakját, mielőtt írásba foglalták.

Legtöbb nehézséget nyelvünknek legrégibb idegen elemei, a török eredetű szók okoznak. A török jövevény szavak nyelvünknek két külön korszakából valók; az egyik korszak jóval a honfoglalás előtti időre esik, míg a másik érintkezés a XV—XVII. századokban történt. Természetes, hogy mostani tárgyunkra

* Az összehasonlításnak első feladata, hogy a különböző vogul és osztjáki nyelvjárások adatait összevetve, megismerjük a közös urali ugor hangalakot, mely a mai változatos alakoknak alapjául szolgált. Ezt kell azután a magyar nyelv adataival összevetni, s csak úgy juthatunk megbízható eredményre. Azonban a rokon nyelvek mai adatait nem szabad minden egyes esetben az eredeti alaknak tekinteni, melyből a magyar hangalak egyenesen magyarázható.

csak a régiebb jövevény szavak tartoznak, mert az újabbak a magyar nyelv mai alakjának megállapodása után jutottak nyelvünkbe. Azonban a török jövevény szavaknak e ketté, vagy esetleg több csoportra választása még nem történt meg, másrészt meg nem is ismerjük azt a csuvas nyelvjárást, melyből a régiebb török átvételek a magyar nyelvbe jutottak. Úgy hogy a török eredetű szavak leg-régiebb alakját csak a mai török nyelvjárások összehasonlítása útján sejtethetjük. Ily módon is megállapíthatunk legalább annyit, hogy az eredeti *u* hangnak a mai magyar nyelvben gyakran *o* felel meg. Erre nézve a legtalálóbbs példák:

homok, oszm. *kum*, alt. *khum*, kirg. *kumak*, kojb. *kum*, jak. *kumax*, tat. *khom* és vö. a régi nyelvben: *humuk*, *kumuk* (1055), *humuch* (1095), *humuk* (1269) l. NyK. 25 : 136. | *korom*, oszm. *kurum*, kirg. *krum*, kaz. tat. *korom*, csuv. *xorom* | *or*, *orv*, *oroz*, csuv. *vorv*, kojb. *oyır* és a régi nyelvben: *vr* BC. *vroce* MC. *vrv*, *vroc* DebrC. *wroz* Jord. ÉrdyC. *wroth* JordC. *wrw* WinklC. *wruot* KulesC. | *borjú*, oszm. *buzayu*, kirg. *buzau*, alt. *buza*. (Vö. NyK. 25 : 278. és uo. 156.)

Sokkal világosabban látjuk a rövid magánhangzók fejlődését az ószlovén nyelvből átvett szavakon. Az esetek egész hosszú sorában azt tapasztaljuk, hogy az ószl. *o*-nak a mai magyar nyelvben *a*, az *u* és *ü* hangoknak *o*, továbbá a magashangok sorában az *e*-nek gyakran nyílt *e*, s az *i*, *ı̃* hangoknak *ē*, *ö* felelnek meg. (A példák összeállítását lásd TMNy. 170. l.) Az ószlovén jövevény-szavaknak e bizonyító erejét kétségbe vonja Szinnyei, arra támaszkodva, hogy nem ismerjük az átadó ószlovén nyelv megfelelő hangjainak kiejtését. Igaz, hogy holt nyelvvel szemben mindig jogosult némi kétség, ha az egyes hangok pontos hangszinét akarjuk megállapítani. Azonban az összehasonlító nyelvészeti vizsgálódás mindig juthat annyi eredményre, hogy a régi korok magánhangzóinak hangszinét megközelítő pontossággal meg tudja állapítani. Szinnyei is (i. h. 199—200. l.) az eddigi felfogástól való eltérésnek csupán lehetőségét emlegeti, midőn az ószl. *o*-ról azt mondja, hogy „lehetett (legalább részben) nyíltabb, a magyar *a*-hoz hasonló hang is“; majd alább: „nagyon valószínűnek tartom, hogy . . . nem zárt *o*, hanem az eredeti hanghoz közelebb álló * magyar *a*-féle hang lehetett.“ Ugyanígy szól az ószlovén *u* hangról is (uo.

* De a mai indogermán hangtan az ilyen esetekben nem az *a*, hanem az *o* hangot tekinti eredetibbnek (vö. pl. Petz : Az indg. hangtan mai állása, NyK. 23 : 83).
S. Zs.

203. l.): „az ószlovén *u* betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak hallhatta Ebből azt lehet következtetni, hogy az ószlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt.“ *

Ha teljesen elfogadjuk Szinnyi állítását, s az ószl. *o* hangot a szavak egy részében *o* és *q* között álló *q*-nak, az *u*-t pedig *u* és *o* között álló *u*-nak nézzük, még ez esetben is nyiltabbá kellett válniok, hogy a mai magyar *q* és *o* legyen belőlük. E mellett figyelembe veendő, hogy maga Szinnyi is az ószlovén szavaknak csak egy részében tekinti az *o*-t ilyen közép hangnak (vö. 201. l.), tehát a többi esetben szerinte is *o*-ból lett a mai *q*.

Ezen kívül előttünk áll az *ü*, *ĩ*-vel ejtett ószlovén szavaknak egész sora, melyekben szintén nyiltabbá vált a magánhangzó. Addig is, míg az erre leghivatottabbak nyilatkozni fognak az ószlovén rövid magánhangzók hangértékéről, legyen szabad a szláv összehasonlító nyelvtudomány eddigi megállapodásaira hivatkoznunk e hangok kiejtését illetőleg. Brugmann nagy munkája (Vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen) az indogermán összehasonlító nyelvtudomány eredményeit foglalja össze, tehát megbízható kalauzunk az e nyelvekre vonatkozó kérdésekben. Hangtana bevezetésében az ószlovén (vagy mint ő nevezi: *altkirchenslavisch*, *altbulgarisch*) nyelv kiejtéséről szólva elsorolja e nyelv magánhangzóit: *a*, *e*, *o*, *i*, *ĩ*, *u*, *ü*, *y*, *ě*. Ezek közül bennünket most csak a rövidek érdekelnek, melyek közül az *i* és *u* a rendesen használt hangértékkel bírnak, tehát a nyelv felső állásával képezetnek. Ezeknél valamivel nyiltabbak az *ĩ* és *ü* (*ĩ* spricht man als sehr geschlossen *ě*; *ü* ungefähr wie das *u* von engl. *but*), tehát ezeket jelölhetjük *ĩ* és *u*-val. Az *e* és *o* szintén valamivel nyiltabbak az illető betűk szokott hangértékénél (*e* und *o* sind offen), tehát így jelölhetjük őket: *e*, *q*. (Vö. i. m. 31. l.)

Az ószlovén nyelv rövid magánhangzóinak most említett hangértéket elfogadva, e nyelvből átvett szavainkban a következő hangfejlődéseket állapíthatjuk meg:

ószl. *o*, hangértéke: *q*, mai magyar nyelvben: *q*;

"	<i>u</i> ,	"	<i>u</i> ,	"	"	"	<i>o</i> ;
"	<i>ü</i> ,	"	<i>ü</i> ,	"	"	"	<i>o</i> ;
"	<i>e</i> ,	"	<i>e</i> ,	"	"	"	<i>e</i> , (<i>ě</i>);
"	<i>ĩ</i> ,	"	<i>ĩ</i> ,	"	"	"	<i>ĩ</i> , <i>ě</i> ;
"	<i>ü</i> ,	"	<i>ü</i> ,	"	"	"	<i>ě</i> .

* Sz. még az orosz *o* nyiltabb ejtésére is hivatkozik, csakhogy állítását hihetőbbé tegye; erre vonatkozólag vö. Ásbóth megjegyzését NyK. 25: 468. l.

Tehát mindezen rövid magánhangzókkal szemben a mai magyar nyelvben rendszeren a legközelebbi nyiltabb hangot találjuk, mely az eredeti hangtól a nyíltságnak vagy egy teljes vagy legalább háromnegyed fokában különbözik.

Az olasz, latin és német nyelv szavai nagyrészt aránylag újabb időben kerültek a magyarba. A német nyelvből legrégebben átvett szavakon szintén meglátszik a rövid magánhangzók nyiltabbá válásának nyoma. Szinnyei e német szavakról nem szól, csak mellékesen említi, hogy a régi német *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Csakhogy erről a lehetőségről a német nyelvészek mitsem tudnak; a kfn. *u* és *o* a felső és középső nyelvválással ejtett rövid magánhangzók, s ezekből lett a legrégebbi átvételekben az egy fokkal nyiltabb *o* és *a*.

Pl. *boglar* n. *buckler* | *font* (és *funt*) n. *pfund* | *koh*, *kohó* n. *kuche* | *ortály* n. *urtheil* vö. *urtály*, *urtályozni* MÁ. | *ostrom* n. *sturm*, vö. a régi nyelvben: *strumlas*, *strumlottak* SzabViad. *ustrom* Mon. | *pont* n. *punkt*, vö. *punct* és *punt* NySz. | *torony* kfn. *turn*, vö. oklevelekben *Symonthurnya* (1324), *Chaakturnia* (1343) || *bak* n. *bock*, vö. *bok* Mon. | *lat* n. *loth*, vö. *lot*, *lott*, *lót* NySz. | *lator* n. *lotter* (Nyr. 18: 215).

A latin és olasz eredetű szavakon már nem történt meg a rövid hangoknak ez a nyiltabbá válása. Egyes ingadozó alakokat találunk ugyan, mint *fundál* és *fondál*, *fundamentum* és *fondamentom*, *summa* és *somma*, *turnátor* és *tornátor*, azonban az ilyen esetekben is a latin írott nyelv hatása alatt az esetleg változott kiejtés csakhamar visszatért az eredeti alakhoz. Csupán az *um* és *us* végű latin szavakban lépett az utolsó szótag helyébe *om*, *os*; pl. *finom*, *klastrom*, *templom*, *papiros*, *plebános*. De ezekben sem szólhatunk egyszerű nyiltabbá válásról, mivel e szavak *um*, *us* szótagjából bizonyosan csak azért lett *om*, *os*, mivel a magyarban *um* végű szó egy sincs, *us* végű is ma alig akad más, mint az írott nyelvbe újabban átvett néhány latin eredetű szó.* E latin szavaknak *um*→*om* és *us*→*os* hangváltozása tehát csak analógikus fejlődés s nem is tekinthetjük bizonyító erejűnek felállított tételünk mellett.

Végig tekintve ily módon a magyar nyelv idegen elemein,

* A kódexek nyelvében még gyakori az *-us* végű melléknév is: *csudálatus*, *jószágus*. Ezekkel együtt válhatott nyiltabbá a latin eredetű szavak *us* végszótagja.

azt látjuk, hogy a régibb átvételekben a rövid magánhangzók általában egy fokkal nyiltabbakká váltak. Azonban ez a változás csak egy bizonyos korra szorítkozik; a német nyelvből újabban átvett szavakban, valamint nyelvünknek latin és olasz elemeiben ugyanis a rövid magánhangzók a nyíltság fokára nézve rendszeren változatlanok maradtak.

E hangváltozás okát kutatva, nem fogadhatjuk el Sz. álláspontját, hogy az illető átadó nyelvek hangjai, az *u* és *o*, már eredetileg is nyiltabbak lehettek, s az *u* a *mi u* és *o* hangunk között, az *o* pedig az *o* és *a* között állott; hogy tehát a magyar beszélő a két szomszédos hang között válogatva mindig a nyiltabbat fogadta el. Láttuk, hogy az egyes átadó nyelvek hangtani viszonyai jóformán kizárják ezt a 'lehetőséget', s ép ellenkezőleg a mellett tanuskodnak, hogy úgy az ószlovén, mint a középfelnémet nyelv eredeti hangja s a mai magyar nyelv magánhangzója között a nyíltság tekintetében rendszeren egy egész, néha körülbelül $\frac{3}{4}$ foknyi a különbség.

Ha idegen szavak jutnak valamely nyelvbe, a hangok alkalmazkodnak az átvevő nyelv hangkészletéhez s a beszélő az ismeretlen hangot azonnal a hozzá legközelebb álló megszokott hanggal helyettesíti. Azonban ez átvételek alkalmával semmi szükség sem volt arra, hogy az *o* helyébe *a*, az *u* helyébe *o*, s az *i* helyébe *ë* lépjen, hisz a magyar nyelvben ekkor is megvoltak az *i*, *o*, *u* hangok, s ha ezek a nyíltság fokában talán egy kissé el is tértek az átadó nyelv hangjaitól, mégis oly közel estek hozzá, hogy azonnal helyükbe léphettek. Kétségtelen, hogy az átvétel idejekor az átadó nyelv *i*, *o*, *u* hangjainak a magyarban is ugyane hangok feleltek meg, s a régi nyelv ezt számtalan adattal bizonyítja is. (Vö. NyK. 25 : 157.) A török és német eredetű szavak közül már láttuk az erre vonatkozó legfontosabb bizonyító adatokat; álljon itt még néhány példa az ószlovén eredetű szavak közül:

asztal ószl. *stolŭ*, vö. *osztol* okl. 1293. | *kakas* ószl. *kokošŭ*, vö. *kokos*, *Cokos* okl. 1275. | *konyha* újszl. *kuhnja*, vö. *kuhnya* okl. 1237, *kohnya* okl. 1380. Pesti, MA. | *malaszt* ószl. *milostŭ*, vö. *milost* HB. | *tömlöc* ószl. *timŋnica*, vö. *timnucebelevl* HB. *temnec* NySz.

Láthatjuk tehát, hogy az idegen eredetű szavak eredeti hangállapotjukkal jutottak a magyar nyelvbe s a rövid magánhangzók nyiltabbá válása nem az átvétel alkalmával, hanem később történt, midőn már a magyar nyelv szókincsének alkotó elemeivé lettek. Az eredeti szavakkal együtt jutottak bele e szavak a hangváltoz-

tató hajlamnak egy bizonyos áramlatába, mely nyelvünk történetének egy valamely korszakában magával ragadta az összes felső és középső nyelvallású rövid magánhangzókat, s hacsak valami gátlók nem állt útjában, mindnyáját egy fokkal nyiltabbá változtatta. Tehát az idegen eredetű szavak tanúsága is a mellett szól, hogy ez a hangváltoztató hajlandóság tényleg működött a magyar nyelvnek egy régebbi korszakában.

(Vége köv.)

BALASSA JÓZSEF.

JEGYZETEK AZ ANTIBARBARUSHOZ. *

adandó alkalommal : ink. alkalmilag, ... alkalom adtával. —

* 100 *esztendeje is így mondták.*

adug : adat. — *S a hist. adat?*

alighanem megjön : ink. aligha meg nem jön. — *Nem ink, hanem úgy kell.*

alkatrész : ink. alkotó rész. — ?

ausgemachte Sache : tiszta sor. — *De ez sem tiszta.*

ausholen, weit : nagy feneket keríteni. — *Parasztos.*

auslassen, sich über etwas : l. kiterjeszkedik. — *Kiereszkedni.*

ágyat őrizni * : ágyban maradni. — * *Tropus.*

áll : † *jót áll* : kezeskedik, felel róla. — *Nem áll!* [hogyan t. i. hibás.]

által. Németes az *által* szenvedő ige v. igenév mellett, mert a magyaros beszéd a -től raggal jelöli meg azt, akitől szenvedünk valamit, akitől ered a cselekvés. — *Nem okvetetlen.* ¹

* Széll Farkas és Szily Kálmán urak szívességéből közölhetem ezeket a becses lapszéli jegyzeteket, melyeket Arany János jegyzett Antibarbarusom cikkei mellé. Az a nagy figyelem, mellyel nagy költőnk ugyancsak prózai könyvecskémet végig olvasta, ismét mutatja, mennyire foglalkoztatta őt folyvást a nyelv s a nyelvművelés ügye. A jegyzeteket itt-ott megcsonkította a könyvkötő kése (A. maga köttette be közbe-
rakott irólapokkal), de rendszerint könnyen kiegészíthetők. Kiegészítéseim szögletes rekeszben állnak. Ami itt az egyes cikkecskék végén a gondolatjel után következik, az Arany megjegyzése. E jegyzetek, mint látjuk, rendesen ellenvetések, kifogások. Helykimélés céljából mindjárt itt a lap alatt bátorkodom egyes helyekhez fölvilágosító jegyzeteimet fűzni. — Az Antibarbarusból való idézetekben a kereszt annyit jelent, hogy az utána köv. kifejezés helytelen, ellenben *hs.* = helyes; *ink.* = inkább.
S. Zs.

¹ Arany maga is sokszor alkalmazta így az *által*-t, még versben is, s e használatot minden esetre erős irodalmi hagyomány menti. Most bőven szóltam e kérdésről a Magyar Határozók c. munkában 2 : 171 — 175.

árny: árnyék. *Hamlet apja árnya*.¹

átöröktti: ink. örökbe v. örökségül hagyja, átruházza, átadja. —

*Miért rossz?*²

beállítják fizetését: lefoglalják. — *E sem jó!*

belát vmit: ink. átlát vmit v. belát vmibe. — „*Azt magam is belátom.*“

beljebb: ink. bellebb. — *Miért?*³

bevallja a vádlott: inkább kivallja (ellenben bevallják jövedelmüket a polgárok). — *Bíró előtt bevall.*

bír vmivel hs., de szokottabb van vmije. — *Semmivel bíró*.⁴

Birtokos személyragok közül. a 3. személyű több birtokost jelölő alak helyett az egy birtokos. főleg akkor kirívó, ha egymástól távolabb állnak vagy ha a birtok neve megelőzi a dativust. — *Ha ige áll közül: „a szegényeknek télen nincs fája“, ez csakugyan rossz, a többi kérdéses.*⁵

Uo. A köz nyelvszokás a birtokos többségének megjelölését csak akkor mellőzi, ha a birtokszó a birtokos szóval szoros genitivusi viszonyban van, pl. a munkások panasza e h. a m. panaszuk, az ösöknök dicső harcait zengi el. — *De tegyük az ígét közbe: az ösöknök elzengi dicső harcaikat.*

† *bűverő**: varázserő, bűvös e. — { * *Ez mért nem?*

† *bűvkör*: bűkör*, varázskör. — { * *ha ez lehet.*⁶

cum—tum lat.: m.: „—is, de különösen“; l. Összetett mondat

I.1. — *Hát ,mind—mind‘ nem jó? Mind Pál, mind Péter = Pál is, de különösen Péter?*⁷

† *dicsvágy*: becsvágy, * dicsőség vágya, hírszomj. — * *Hát ez már jó?*⁸

† *elfogadta* a követséget a király: fogadta. — *De ha arról van szó, el-e? nem-e? Hát a nép most nem autoritás?*

ellát: versorgen, versehen, nem besorgen: † a gazdasági

¹ Úgy látszik, azt akarja mondani Arany, hogy itt az *árnyék* más értelmet adna.

² Már most nem mondanám rossznak, de akkor azért mondtam, mert *öröktti* különben a. m. örökké tesz (*meg-ö.*), a régieknél pedig a. m. örököl.

³ Mert a legtöbb nyelvjárásban vagy *bejjebb*, vagy *bellebb* van, s az utóbbi jobban föltünteti az alapszót.

⁴ L. erről Arany Próz., Visszatekintés, és Szarvas Nyr. 6 : 493.

⁵ L. e kérdéstről Joannovics, Füredi és Brassai cikkei Nyr. 2., 13., 14. és 15. kötetében.

⁶ Mert *bű* a *bűbáj*-ból megengedhetőbb elvonás, mintsem *bűv* a *bűvöl* igéből.

⁷ A felelet épen az idézett Összetett mondat c. cikk I.1. g) pontjában található.

⁸ A *dicsvágy*-ban nem a *vágy*, hanem a *dics* van hibáztatva.

tárgyak ellátása: megszerzése. — *Vendégét el- és szívesen is látja a magyar.*¹

elnapol: ink. elhalaszt, fölfüggeszt. * — * *Ez is eredetileg latin* [t. i. a *fölfüggeszt*].

† *előérzet*: sejtelem. — *Ha előszó nem rossz, ez miért?*²

elsőbb az öccsét hitta be: ink. előbb. — *Amaz sem rossz.*³

† *emlény*: emlék. — *A ne felejcs is* [*emlék legyen*]? *aztán ez is csonka szó.*⁴

† *erélyes*: energikus, erős. — *Practice*: „T. belügyminiszter erős ember.”⁵

ARANY JÁNOS.

IRODALOM.

Négyesy László Stilisztikája és Szerkesztéstana.

I.

Stilisztika. Középiskolák IV. osztálya számára szerkesztette *Négyesy László*. Budapest, 1895. Lampel Róbert.

A Nyelvőr új programja a magyar stílust is figyelmébe veszi s így kötelessége lesz a stílus iskolai törvénykönyveit fölülvizsgálgatni. Am a könyv, amelyről szólni akarunk, ez új program nélkül is magára vonja a nyelvész érdeklődését és méltónak mutatkozik arra, hogy e helyen jelességeit kiemeljük.

Nem mint iskolakönyvvvel akarunk vele behatóbban foglalkozni, nem azt vizsgáljuk, mennyiben új a fölfogása, berendezése, tárgyalása módja, mennyiben felel meg a pedagógia és didaktika követelményeinek. E szempontból röviden csak annyit mondunk, hogy Négyesy Stilisztikája a legjobb iskolakönyvek közül való. De közelebbről szemre vesszük, s mert csak dicséret illetheti, megdicsérjük azt a szakavatott és ügyes tárgyalást, amellyel a stilisztika tételei alatt a nyelv jelenségeit elemzi és magyarázza. Mert a stílus tulajdonságai egyrészt a nyelv jelenségein alapulnak, hisz mi egyéb a stílus, mint a nyelv művésze? Mégis elmondhatjuk, hogy a stílusnak a nyelvhez való viszonya, a nyelvi jelen-

¹ Ebben az értelemben az *ellát* nincs is hibáztatva.

² A német *Vorgefühl* utánzása.

³ De az irodalom inkább a másikat használja (vö. MHat. 2: 349).

⁴ A *nefelejcs nefelejcs* legyen. Azóta az *emlény* jóformán úgyis elavult. — Az *emlék* csonka szó, de ez az elvonás nem alaptalan (l. Antib. a Szóképzés cikket 49. l. 4). Az *emlék*-et nem az *emel* igéből képezték, mint Albert J. véli Nyr. 21: 51, hanem az *emlékezik*-ből; Kazinczynál még elvont értelmű, a. m. emlékezés, Erinnerung (Munkái 5: 77, l. Nyr. 3: 77).

⁵ Erre ott van az *energikus*; a másik ilyen esetekre való: *erős akarat* stb.

ségeknék a stilisztikában való fontossága egyetlen iskolakönyvünkben sem volt eddig ily mértékben, ily alapos, színvonalon álló fölfogással kidomborítva. Az ide vonatkozó részletek és fejezetek a nyelvész-szakemberre is élvezetes, sőt több tekintetben tanulságos olvasmányok. Egész fejezeteket idézhetnénk, nemcsak például, bizonysgul, hanem mert úgy vannak írva, hogy e folyóirat lapjain is helyet foglalhatnának. Azonban legyen elég e kiemelkedő helyekre a tárgyalás sorrendje szerint röviden utalnunk s hosszabb idézet helyett csupán néhány talpraesett észrevételt jegyeznünk ide.

Mindenekelőtt helyeseljük, hogy az olvasmányok első csoportjába a régibb nyelvből is vett föl részleteket a szerző (a Példák Könyvéből, Pesti Gáborból, Heltaiból) és szemelvényei kicsinyben a magyar nyelv és stílus fejlődését is szemléltetik, a régi példákhoz adott nyelvi magyarázatai pedig csekély kivétellel kifogástalanok.

Ami a könyvnek elméleti részét illeti, helyesen figyelmeztet például Vörösmarty nyelvének újszerű és sajátos szépségeire, melyek mellékneveknek főnévül való használatában, sokat mondó jelzőkben, szórendi szabadságokban, újszerű kifejezésekben stb. nyilatkoznak (159. l.).

Megszívlelésre méltó, amit a szükségtelen idegen szókról mond: „Azt hiszik, egy-egy dolgot jobban kifejez az idegen szó: olyan *gemüthlich* mulattunk, olyan *herzig* zene, nagyon *fesch* fiatal ember, *chic-esen* köszön, egész *hübsch* ruha; vannak akiknek minden második szavuk: *fád*, *blöd*, *schlampet*, *Wasserleitung* stb. Sokszor csak hanyagságból használják az idegen szót, mert röstelnek kissé gondolkodni, hogy megtalálják a megfelelő magyar kifejezést. Másrészt meg újságot éreznek az idegen szó használatában. Olyanok is vannak, akik nyegleségből használják az idegen szót, utánozva az előkelők beszédjét, hogy műveltséget és előkelőséget fitogtassanak. Így aztán olyan szavak is elterjednek, amelyekre nincs szükség.” És alább: „Nyelvünkre most a német nyelv hatása a legerősebb, mert a németek azok a szomszédaink, akiktől legtöbbet tanulhatunk. Egyszersmind a germanismus az, amitől legjobban kell óvni nyelvünket.” (166—167. l.)

Igen alaposan, világosan és kellő részletességgel ismerteti a nyelvújítást, jól választott példákban mutatván be a nyelvújítónak az úgynevezett nyelvgyazdagítás céljából követett mindenféle eljárásuk módját (167—169. l.). Helyes itt egyebek közt ez a megjegyzése is: „A *pincér* szót nem volt szükség épen a *pince* szóból képezni, mint a német teszi (*kellner*). Így az idegen eredetű szókat üldözték ugyan, de az új magyar szók alkotásával sokszor idegen szellemet oltottak a nyelvbe” (169. l.).

Helyes, amit a rokonértelmű szókról mond, „jól fejti ki a stílusban értékesíthető hasznukat (171—172. l.). Nem kevesebb dicséret illeti a jelentés-árnyéklatokról írt fejtegetését is (172—176. l.), ami annál fontosabb, mert a tanítás grammatikai fokán e kérdéssel behatóbban még nem foglalkozhatni s másrészt a jelentés-változások, az átvitelek a stilisztika képeinek szolgálnak alapul.

Itt elfogadta szerzőnk, amit Simonyi műszavával szemben a metafora magyar nevéül a Nyelvőr 20 : 215. lapján ajánlottunk : a *hasonlati átvitel* elnevezést.

Jól beszél a beszédrészekről, érdekesen fejtegeti őket a stilisztika szempontjából s hasznos tudnivalókat mond a régi igealakokról (176—178. l.). Új és kitűnő a közmondások méltatása is (180—181. l.).

A tudomány színvonalán áll és igen becses részlet a mondat-szerkezetnek stilisztikai szempontból való tárgyalása (182—186. l.). Egy-egy teljes mondatot, egyszerűt vagy periodust, *pont*-nak nevez itt a szerző, ami nem rossz újítás a stilisztika műnyelvében. A szórendről tett megjegyzését pedig érdemes szószerint idéznünk : „Az igeit olyan mondatban, melynek egy részét sem emeljük ki különösen (normális mondatban), az alany után szoktuk tenni, a többi mondatrészt utána ; de ha valamely mondatrészt ki akarunk emelni, azt az ige elé tesszük. Figyelni kell azonban az *is* elhelyezésére, meg az igeekötőkre. Szórendünket egy veszedelmes germanismus fenyegeti, az, hogy sokan állandóan hátra vetik a mellékmondat igéjét, mint a németben szokás“ (186. l.).

Helyes a következő megjegyzés is : „Az euphonia nemcsak kellemét emeli a stílusnak, hanem érthetőségét is. Minő nehéz pl. a sok egytagú szóból álló mondatot felfogni. Épen úgy a sok egyhangzójú szót is. A szók közti különbség könnyebben felismerhetőkké teszi a szókat“ (188. l.).

A választékosságról szólván jól jegyzi meg : „Egyes szók számúzza vannak az irodalomból, pl. *izé*. A *hát* (*nohát*) szócskát is csak bizalmasabb előadásba valónak tartjuk ; a *hászen* (= *hát hiszen*) alak is póriásnak tetszik. *Illat és szag, ízlel és kóstol, leány és lány, év és esztendő, eb és kutya* közt az elsők egy fokkal szebbeknek látszanak“ (209. l.).

Sok talpraesett megjegyzést, finom stilisztikai megfigyelést, nyelvész érdeklődő észrevételt idézhetnénk még, azonban helyet kell hagynunk néhány kisebb kifogásunknak is. De ha valamiben, a kifogásban szem előtt kell tartanunk Ovidius szavát : Nil, nisi quod prodest, carum est. Azt hiszem, az itt következő gáncsok nem lesznek kárára a könyv második kiadásának.

Előre bocsátjuk, amit a nyelvész vethet a könyvnek szemére, vagy legalább megjavíthat benne.

A 48. lapon ezt az elavult műszót használja Négyesy : *név-hajlítás*. Alig kell mondanom, hogy ma *névragozás* a *declinatio* magyar neve. — Pesti Gábor *tereh* alakjánál (51. l.) megjegyezhető, hogy a nép — természetesen a *h* hangoztatása nélkül, mint *cse(h)*, *mé(h)* stb. — ma is használja a *tere(h)* alakot. — *Állapot* a mai *állapot* helyett (51. l.) általános a régiségben ; nem lehet tehát erdélyies alaknak mondani. Az 52. lapon a 7. olvasmány jegyzetei közt a *vizslájé*, *paracskójé* alakok *j* hangját (hiátus-töltők) meg kellett volna magyarázni. A szókincs gyarapodásánál

(165. l.) megemlíthetjük a jelentésátvitelt is, mint az új fogalmak megnevezésének egyik módját, amint pl. Góbi a maga Irálytanában helyesen teszi. — A jövevényszók tárgyalásában (uo.) említetlen maradt az olasz nyelv hatása. pedig latin szavaink egy része is voltaképen olasz révén, olaszos ejtéssel jutott hozzánk. — A *gyök* szót ma már nem idézhetjük a nyelvújítás szócsonkításai közt (168. l.), hisz a népnyelvben is megtaláljuk *gyök*, *gyűk* alakokkal több vidéken (l. TSzót.²). Az *asztalnok* sem a nyelvújítás szava (169. l.), megvan már a kódexekben. Ilyen tévedéseket Négyesy-nél, aki a nyelvészethen sem járatlan, csak elhamarkodással magyarázhatunk. — A rokonértelmű szók közt (171. l.) a *lég*-ről úgy beszél, akár a *mennny*-ről az *ég* mellett, hogy t. i. ritkább a *levegő* szónál. Bizon, e merész neologizmusról, a *levegő-ég* vakmerő össze-rántásáról jobb ha nem is beszélünk, hiszen könnyen kerülhető. Ellenben a *fivér* és *nővér*-ről nem mernők azt mondani, hogy ezek már kezdenek ismét kiszorulni. (Vö. egyébként, amit e szokról a „Mondattani bűvárlatok” I. fejezetében olvashatni, Nyelvtud. Közlem. 23. köt.) — A régies *szólvám*, *szólvád* alakokról azt jegyzi meg Négyesy, hogy egy jeles költőnk e század elején megpróbálta használni, „de a kísérlet nem talált követőkre” (177. l.). Egy jeles követője mégis volt: Arany, az Elvesztett alkotmányban. — Nem érthetünk egyet a szerzővel a *kell hogy*-os mondat szerkesztésnek hibáztatásában (185. l.). Utóvégre ez olyan vidékiesség, erdélyies mondatfűzés, amely az irodalomban, már kényelmességénél fogva is, méltán kezd polgárjogot nyerni. — A *tankönyv* szót (pl. 188. l.) bátran kikerülhette volna a teljesen megfelelő *iskolakönyv* v. *iskolai könyv*-vel. — Az ikes igék „szabálytalan használatával” szemben is (192. l.) engedékenyebbek lehetünk ma már, mikor különösen némely alakokban az irodalmi szokás is leveti magáról — Ágaiként — az „ikes igát”. Még jogosabb liberálizmussal vehetjük zokon, hogy az *írnánk* alakot *írnök* helyett ridegen kiközsíti az irodalomból, mikor használatát az irodalmi nyelv alaktana elleni hibának mondja (192. l.). Könnyebb elbeszélő stílusban föl sem tűnik már ez az alak, mert a közbeszédben is általános; de előfordul már régi íróknál pl. Faludinál is: „Ha *tudhatnánk*, a jövődébéli idők mit szülnek fejünkre” (l. Nyr. 24: 463).

Egyéb kifogásaink a következők.

Több helyen kelletténél bővebben magyaráz a szerző s igen keveset biz a tanárra, így pl. a 49. l. jegyzeteiben. — A 180. lapon meg kellett volna mondani a *kiráigta az iszákot* szólásnak a jelentését. Nem minden tanár fogja tudni; megvallom, magam sem tudom. — Nem találom elég szerencsés rendszernek, hogy az archaizmust a nyelvtisztaság elleni vétségek közé osztja be Négyesy (193. l.). Hát a mi jó régi szavaink, ódon szólásaink, legyenek még oly tősgyökeresek, nem tiszta magyarságok-e?! Ide iktatja a vidékiességet is (tájszók, tájszólások). Mindkettő csak a világosság ellen vét, de nem fertőzteti meg okvetetlen a nyelv tisztaságát. Igaz ugyan, hogy a nyelvtisztaságot a szerző a

nyelv épségének egyik tényezőjeként tárgyalja, emezt pedig az érthetőség és szabatosággal együtt a világosság kellei közé osztja. De minek ez a mesterkelt rendszerezgetés s miért nem veszi az archaizmust és provinciálizmust, a hová valók, az érthetőség hibái közé! Azt sem érthetjük, mit keres a hangzatosság (euphonia és eurhythmia) szintén a nyelv épsége kellei között? (193. l.). Mintha erőnek erejével mindent a világosság fő kategóriája alá akarna a szerző besorozni. — A synecdochénél (200. l.) meg lehetne említeni, hogy általában metonymiának is nevezgetik. — A hasonlatnál (201. l.) nem ártott volna a „homéri hasonlatról” is szólni, hiszen éppen a Toldiban van rá egy pár remek példánk. — Az inversionál e régi sorról: „Régi jó barátim | nekem kik valátok” azt jegyzi meg, hogy versnek a közönséges szórenddel is jó volna: „Kik nekem régi jó | barátim valátok” (204. l.). Négyes előtt alig kell magyaráznunk, mennyire gyarló volna ezzel a szórenddel a verssor ritmusa. — Végül az interrogatio tárgyalásánál (205. l.) föl lehetne említeni, hogy az állító formájú kérdés általában tagadó kijelentésnek, a tagadó alakú pedig állításnak felel meg.

Még a stilisztika-író stílusára akarunk egy-két megjegyzést tenni.

„Sokat *beszélnek* [Vörösmarty fejtegetett epigrammjaiban] a jelzők is” (159. l.). Jobb volna: *mondanak*.

„Nyelvünk közepes lágysága miatt *nem szeretjük* továbbá a sok kemény mássalhangzó összetorlódását (ez a keménység, asperitas), de mivel a *t* és *k* sokat szerepel ragozásunkban, ezek néha kelletlenül összetorlódnak; valamint *sok hosszú szót sem egymás mellett*” (187. l.). Mindenki érezheti az utolsó kifejezésben az állítmány bántó hiányát, mert a verbum regenstől sok mondat választja el.

„*Metaphora* lehet nemcsak a főnév használatában, hanem a melléknévvel, határozóval, igével is alakul *metaphora*” (198. l.). Egy kis pongyolaság.

„A *metaphora* olyan hangulatot *költ*, amelyen körből van véve a kép” (uo.). Helyesen: *kelt*. A *költ*, bár amannak pusztán hangbeli változata, más használatra van irodalmunkban lefoglalva.

A képzavar tárgyalásánál így ír: „e két *képből* egy harmadikat *gyűrni* nagy hiba” (198. l.). Nemcsak hogy nem elég választékos itt a könyvíró, hanem mintha maga is képzavarba esnék.

Nyelve magyarsága ellen csak a mutató névmásnak németes használatáért tehetni egy pár helyen kifogást: „A stílusbeli kép abban áll, hogy egy dolgot mondunk, de *azzal* egy mást értünk” (197. l.). Helyesebb: *vele*. „Ilyen, mikor egy nagy dolog helyett csak *annak* a kitetszőbb pontjait említjük” (200. l.). Helyesen: csak a kitetszőbb pontjait.

ZOLNAI GYULA.

II.

Stilisztika. Középiskolák IV. osztálya számára szerkesztette *Négyesy László*. Budapest, 1895. Lampel R. (Wodianer F. és fiai). **Szerkesztés-tan.** Középiskolák számára. Ua. Uo.

Ha elnézzük az élő beszéd pongyolaságát s megbocsáthatjuk a szépirodalmi mű stílusbeli fogyatkozásait, melyeknek utóvégre is csak az író vallhatja kárát, szóljon a beszélő meg a szerző mentiségére, hogy kifejezéseiknek a köznyelvben való megöröködésére nem számítunk. Másként vagyunk azonban a tudományos kézikönyvekkel, melyek nemcsak arra vannak szánva, hogy ismereteket terjesszenek, hanem hogy a tanuló ifjúságot szókincsen is gyarapítsák, helyes és szép kifejezésekre is szoktassák. Kiváltképp pedig a nyelv művészetével foglalkozó könyvekre vagyunk kényesek. Itt a remekírókról vett példákkal egyenlő fontosságú a könyvíró saját stílusa. De azért sok volna példás magyarságot követelnünk, megelégedhetünk azzal is, ha legalább nyelvünk törvényei ellen nem vét az író. Sajnos, hogy Négyesy könyvei (nem tekintve tárgyi jelességüket) ennek a követelménynek nem felelnek meg teljesen.

Különösen szemet szúr egy idegenszerűség: az *egy* gyakori használata Stilisztikájában, de kivált Szerkesztéstanában. Szerinte:

„Van egy közös irodalmi nyelv is egy közös szókincscsel (St. 164. l.). Ezeket bolygatni és helyettök újakat terjeszteni egy új nyelvújítás lenne (Uo. 170). Ez metonymia és egy stilisztikai ékesség (Uo. 177). — Ha egy üdvözlő levelet írunk . . . (Szerk. 181). Annál fontosabb az előzetes kigondolás és elrendezés egy irodalmi mű alkotásában (Uo.). Valami szerencsés gondolat vagy egy jobb terv (182). Ha aztán egy kész mű van előttünk (Uo.). A feltalálásnak van egy közös neve is (Uo.). Az írásművet úgy tekintetjük, mint egy hosszabb vagy rövidebb ideig tartó közös foglalkozást egy tárggyal (196). Az egész mű egy szép szövedék“ (192).

Mindezekben a jelzős kifejezések előtt németes az *egy*. Határozott névelő kell a helyére a következőkben:

De mégis valamelyik nem uralkodó egy műben (184). Az egység tekintetében megkívánhatjuk egy műtől (190). Szeretik is összehasonlítani egy írásmű összeállítását (191). Nem elég pl. egy kérés levélben arra ügyelni (194). Egy szónok is elérheti (194).

Szabatosság híjával vannak: A stilisztika nem arra tanít csak, hogyan alkossunk meg egy-egy helyes mondatot, hanem — hogyan *írunk* le egy tárgyat, hogyan *mondunk* el egy történetet (St. 2). (Helyesen: *írjunk*, *mondjunk*.) Azt hiszik, hogy egy-egy dolgot jobban *kifejezi* az idegen szó (e helyett *kifejez*. Uo. 166). A szavakba foglalást *egyéb* munka előzi meg (e h. *más* m. Sz. 181). Írásbeli vagy szóbeli közlésre van-e *számítva* (e h. *szánva*. Uo. 186). De az *nem* a legkönnyebb feladat *eldönteni* (helyesen *az* nélkül. Uo. 192). Nem egyformán alkalmas akármelyik részből kiindulni (helyesen: nem egyaránt való akármelyik rész kiinduló pontnak).

Uo. 192). *Másokat* hozzátold az eseményhez, mert az *kiegészíti* a történetet. (Uo. 216.)

Főmondat nélkül szokatlanul külön pontba foglalja az ily mellékmondatot is: Ugy, hogy a műben egyes gondolatokból (e h. -tól) kezdve stb. (Uo. 191).

Szórendi különossége, hogy a hangsúlyos szót nem az állítmány elé veti, hanem latinosan leghátul, mint például: A magyar nyelvet jellemzi a kettős hangzórendszer (Sz. 187). A közlő előadást nevezzük leírásnak, elbeszélésnek, jellemzésnek stb. (Sz. 183). Leirhat elvont fogalmakat (jobb: gondolati tárgyakat) stb., akkor nevezzük ismertetésnek (Uo.).

Nem igen izléses kifejezés: Olyan szép stílust akkor még nem tudtak abból *csinálni* (St. 5).

Ha „legeredményesebb a stílustanulás, ha tervszerűen történik s ha van, aki vezesse az embert — — s ilyen vezérlő az iskola meg a stilisztika”: akkor jó példát adjon magyarságával a stilisztika írója.

KULCSÁR ENDRE.

Kozma Andor : Humoros históriák.

(1896. Athenaeum.)

Mikor esztendeje a magyar irodalom csatamezővé változott és rajta ádáz harcokat vívtak a Guelfek és Ghibellinek, a nemzetiek és kozmopoliták, Kozma Andornak derék szerep jutott a küzdelemben. Dicsérte Arany Jánost és a magyarságot; őt magát pedig dicsérték a magyarságáért.

Ezt a dicséretet bőven meg is érdemli. Mert amiképen tudásra, higgadtságra, eleven észre nézve több ő fiatalságban osztályosainál: azonképen magyarsága is amazokénál tisztább, előkelőbb és gyökeresebb. Stílusának fordulatai, szókötése sőt szókincse is mind igaz magyar, idegen olvasmányok, idegen hatás, sőt még a pesti nyelv se ronthatta meg. És ereje leginkább ez erős nemzeti vonásban rejlik; ez ragadta meg a közönség figyelmét mindjárt első kötetének megjelenése idején, ez vonta feléje az igazi magyar kritikának érdeklődését, a valódi magyar közönség becsülését. Mert hiába! a nemzetietlen árnyékalkotások tetszhetnek egy szűkkörű irodalmi felekezethöz, útát találhatnak elrontott izlésű, kisebb közönséghez is: de nem maradandók, a divat egyéb árucikkeivel együtt elenyésznek.

A Humoros históriák legtöbbje is jó magyaros észjárásra, humorra vall; megérdemli a nevét. Akad köztük persze gyöngébb is; hogyne akadna, mikor az egész kötet minden darabja vásárnapi tárcának készült és az írónak mindig nincsen ideje, hogy gyorsan jót alkosson. A Csapdában, a Tan-út, a Bagaméri bölcs, a Thácitusz amint elbeszéléseknek vagy képeknek gyöngék, azonképen nyelvre is pongyolábbak, elhamarkodottak.

Hanem ott van a Saristyáni groom vagy a Jegyes

ember és az egész kötet legtöbbet érő darabja, a Csehiben bál lesz. Olyan pompás fotográfiák, hogy párjukat kereshetjük, de meg nem találjuk a mai irodalomban. Tolnai Lajos irt valaha ilyen zsánerképeket, mikor még nem volt olyan epés, mint mostanában.

Ezeknek a dolgozatoknak a nyelve és frazeológiája aztán egészen más, mint a szokott újság-stílus. Színes és meglepően kifejező, bár egyszerű és minden sujtásos mesterkedés nélkül való. Nem tobzódik a magyarságban, mint a nemzeti reakció néhány megtévesztett nagyon fiatal írója, nem is él archaizmusokkal, nem petőfieskedik, nem tóthbéláskodik; jár a maga lábán, szól a maga nyelven ilyen formán:

„Ha azonban kis tarka pruszlikot, meg piros karton szoknyát adnának rá, minden drótos elzékenyednék a láttára, mert valamennyi a maga otthon hagyott kis cselédjeire gondolna“. (A saristyáni groom.)

Egyébaránt Kozmának ez a könyve csak alkalmat szolgáltatott rá, hogy vele foglalkozzunk éppen ezen a helyen. A Nyelvőrnek idei első száma már mindenütt új életre keltette a szunnyaadó kérdést: mit tegyünk a magyar irodalom világpolgári karaktere ellen?

És a harcban, mely meg fog indulni, Kozma Andornak a mi táborunkban, a mi felünkön nagy lesz a föladata és sok a dicsősége.

SEBESTYÉN KÁROLY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Deres. * A Debrecen városi régi jog a következő testi fenyegetéseket alkalmazta.

1. *Vesszőzés*. Nem egyéb volt, mint *seprűzés* (*virgatio per carnificem*).

2. *Pálcázás, korbácsolás*.

3. *Furatossal való megverés*. A *furatos* a közepén kifűrt kerek lapát volt s ezen eszközzel való megverésre leginkább azokat ítélték, akik szitkozódtak. „*Adtá*-val szidta Tóth Mihály az öcsesét, *furatossal* üssenek rajta 12-ét.“ (1751. évi ítélet.)

4. *Megverés a fa-lovon*. A *fa-ló* nem szolgált eredetileg a testi fenyegeték végrehajtására, hanem oly megbecsztelenítő rendeltetése volt, mint a szégyen-fának (*pellengér*); reáültették t. i. a bűnöst a fa-lóra s ülve ott kellett maradnia, néha hosszabb ideig, mi által a közgúny tárgyává tettek. Csak kivételesen verettek meg eleintén a bűnöst a fa-lovon, azonban a XVII. század vége felé

* E nyelvtörténeti szempontból is érdekes jogtörténeti közlemény, valamint a következő is a *nyelvváltság*-ról, az Ügyvédek Lapja 1895. évi 51. sz. tárcájában jelent meg. Innen vettük át némi módosítással a nyelvészek tanulságára.

már sűrűn találkozunk ítéletekkel, melyek szerint a fa-lovon való nyargalásra ítélt bűnös, midőn jelképes nyargalását, t. i. a fa-lovon való ülését elvégezte, leszálláskor a fa-lovon megveretett.

E büntetést illetőleg bővebb felvilágosításul közlök néhány íteletet:

1) 1662. 13. Martii. Szücs János káromkodásért és pecsét-idezet nem böcsülésért *két-két óráig nyargaljon a fa-lovon.*

2) 1663. 1. Octobris in Senatu. Definitio causae contra Joannem Kis blasphemum... *Az fa-lóhoz kötöttségén, veretessék meg erősen s üzetessék ki a városhól, ha az után itt akar lakni: kövessen Ecclesiát. (Az eklésia-követés-ről l. Jogtud. Közl. 1894. 51. sz.)*

3) 1665. 3. Novembris in Senatu. Megbizonyította a dominus A. (bíró) elégséges tanuk által, hogy az I. (vádott) nyelvét megeresztvén éktelen szitkokkal szitkozódott, azért városunk törvénye szerint pro nunc prima vice az *fa-lóra ültetessék*; ha többször azt cselekszi s szitkozódik: halál leszen a fején.

4) 1669. 1. Julii in Senatu. Veres Jánosnak de Szoboszló gratia adattatik, de ma s holnap az *fa-lóra ültetessék.*

Végre ide iktatom a Hajdu-kerület 1698. évi november 22-én hozott statutumának tárgyunkra vonatkozó részét:

5) Valaki *adtával, teremtetével* káromkodik, elsőben *egész vasárnap fa-lovon üljön*, elbocsáttatván *keményen megveressék*, 2-do ha ugyanabban compariáltatik: *fa-lóra ültetessék*, egész nap követ tartson a nyakában, elbocsáttatván megkiáltsa, hogy halált érdemelt volna; 3-tio ha ugyanazon vétekből találtatik: irremissibiliter megkövezessék.

Ezen adatok szerint nem szenved kétséget, hogy a később szokásba jött *deres* elnevezés a *fa-lóval* szoros kapcsolatban áll és igaza van Szinnyi Józsefnek, midőn azokkal szemben, kik a *deres* szót részint szláv, részint német jövevény-szónak vitatták, azt a véleményt fejezte ki, hogy „a *deres* szónak se a szláv *derati* (schinden), se a német *dresch*-hez semmi köze, hanem egyszerűen a *deres lóról* vett tréfás elnevezése annak a sokaktól megfektűt padnak.” (Nyr. 24:468.)

SZÉLL FARKAS.

Nyelvváltság. E kifejezés voltaképeni jelentésére nézve, minthogy a Nyelvtörténeti Szótár nem világítja meg s csak egy idézetet hoz föl reá, a Debrecen városi régi büntetések módjaiból nyerhetünk fölvilágosítást. A büntetés egyik neme volt a *nyelvkimetszés*, melyet a XVII. század folyamán már nem teljes szigorúságban, hanem csak jelképileg alkalmaztak. Ez a jelképi büntetés abból állott, hogy az elítélt nyelvére vasfogót vetettek és a hóhér által uccáról-uccára hordoztatván őt, kikiáltatták, hogy a becstelenítésért nyelvének kellene ugyan kimetszteni, de a tiszteletes tanács megelégedett azzal, hogy a bűnös nyelvének *vasfogó legyen a virága.*

Úgy a nyelvkimetszést, mint a nyelvre való fogóvetést meg lehetett váltani. Kivételt tett az a visszaeső, ki feltételes

ítélet erejű kötése ellenére újból becstelenítést követelt el. Erre nézve álljon itt a következő adat:

1656. 20. Novembris in Senatu. Farkas János köti magát Ádám Demeterné ellen arra, hogy ennek utána ötet megbecsüli, nem diffamálja, az asszony is illendő becsületét megadja; ha violálná az kötésit: *nyelve válthatatlan legyen.* (Debrecen város jkönyvéből.)

Az itt elmondottakból nyilvánvaló, hogy a Werbőczy Hármaskönyvében a becstelenítés büntetéseül meghatározott *nyelvváltság* honnan származott és tulajdonképen mit jelent. A nyelvvaltság ezek szerint nem egyéb, mint az a pénzérték, mely az eredeti vagy jelképi testesonkító büntetés (nyelvkimetszés, nyelvreváló fogóvétel) megváltásául annak helyébe lépett. (L. bővebben Jogt. Közl. 1894. 51. sz.)

SZÉLL FARKAS.

Irva lett. Bódiss Jusztinnak a Nyelvőr mult évi decemberi füzetében „a nagyszzebeni gimnáziumnak egy következetes német-ségéről” írt cikkére (580—581. l.) két helyreigazítást kaptunk. Az egyikben Veress Ignác kijelenti, hogy a megtámadott értesítőbe egy betűt se írt, a másikban Strauch Béla, az értesítő illető részének szerkesztője, azt hangoztatja, hogy az *irva lett*-féle alakokat hivatalos szövegben ép úgy nem tartja hibáztathatónak, mint a *-tatik -tetik*-es szenvedő alakot.

A SZERK.

Menevőd. A mult füzetben megrovott fattyúhajtasok közt e szót olyan formán említi Simonyi, mintha a Thalys Kálmán lelkét terhelné. Megteremtőjét nem ismerem ugyan (bizony nagy szükség volna, mint Nagyszigeti sürgeti, a nyelvújítási adatok rendszeres gyűjtésére), de olvastam e szót már Kemény Zsigmondnál is: „Erélyes és vakmerő férfiu lévén (Szerémi), a rablás hírére minden *menevőd* nélkül a basánál termett” (Rajongók III. 111).

ZOLNAI GYULA.

Vándormagyarok. A minap sétálván Pozsony egyik aszfaltos uccáján, hallok egy gyereket kiabálni: „Michl, kumm, spül ma csikós!” Kíváncsi voltam, milyen lesz az a csikós-játék. Hát csak azt látom, hogy Michl előkerít egy igen közönséges pergőcsigát, s azt pergeti ostorával, míg el nem vétette a csapást, s a csiga el nem esett, akkor aztán a másik pergette. Kérdeztem tőlük, mért híják a játékot csikós-nak? „Weil das a csikó is”, felelte Michl, a csigára mutatva. A *kreisel* német szót nem is ősmerték. Több helyt kérdezősködvén, hallottam még *csigó*-t és *csigóst*-t is. Hát a pozsonyi német gyerekek fejében két ősmert magyar szó keveredett össze, miket elégszer hallhatnak a városba jövő csallóközi iskolásoktól: *csiga* és *csikós*. Mindenesetre érdekes adat a magyar szavak vándorlására és átalakulására.

TOLNAI (LEHR) VILMOS.

Vándorlegények. Igazán el lehet mondani egyik-másik szavunkról, hogy házról-házra jár, akár csak a drótos tót s bár leg-

jobban csak otthon van, azért megél mindenfelé s ismeretséget tud magának máshol is szerezni. Én négy ilyen vándorra akadtam mostanában: ezek a mi *mulat*, *kapu*, *szorul* és *falat* szavaink.

Nagyobb hitel kedveért elmondom a találkozás történetét is. Egy kapitány vezetése alatt század-gyakorlatra indultunk ki. Valahogy nem akart menni sehogy se a hadoszlopba fejlődés s a kapitány bosszusan kiált rá az egyik társamra: „Sie, jetzt können Sie nicht kommandieren; aber wenn Sie in einem Wirtshaus mulatieren, da hört man schon Ihre Stimme!“ Figyelni kezdettem rá, s a „mulatieren“ csakugyan a mi „mulat“ szavunk hű képmásának bizonyult. Később meg a bakák között akadtam rá. Jön az egyik a városból s jelenti, hogy megjött, aztán így folytatja: „aj pána fel viđel som, tam sa mulatíruval“. S ez utóbbi adatot épen olyannak a szájából hallottam, aki magyarul káromkodni is alig tud.

A *kapu* szóra nézve maig se vagyok tisztában. Tótul *brana* a neve. S mégis hogy a minap őrszolgálaton voltunk, minduntalan azt hallottam, hogy „pod kapure“ (a kapuhoz) egyik se szívesen ment jelző őrnök. Annyiszor s annyi változatban hallottam „od kapure, pri kapure“ stb., hogy szinte tót szónak néztem egészen. A magyar *kapu-ra* szót egységesnek vette a tót nyelvérzék s ragozta tovább a maga módja szerint.

Ha a baka rapportra van stimmelve holmi ügyetlenkedés miatt, *szorul*, mert könnyen *kinéz* a harminc napi kaszárnyika. Ha valakit patrolba küldenek ottkűnn az ibungon, s véletlenül nagy csapat ellenségre bukkan, *szorul*, mert könnyen elcsípi. Szóval, a *szorul* a *szorongás* „félés“ fogalmával és tövével egyaránt összevág. S minthogy ilyes esetek igen gyakoriak a bakaéletben, a szó egészen általánossá vált s mint ilyet használják a tótok is: „Ale si *soruloval* gu raportu“, incselkedik a cűg a bőrét szárazon elhozottal. „Aj! bol bi som *soruloval*, keđ bi pan hetman to viđel.“ A civileletben talán a „pácba van“ kifejezés volna egyetlen jó megfelelője.

Egy péknél hallottam először, amint egy tót asszony így beszélt: „Budzem prosić jeden *falatek* za dve dutki.“ *Falatek!* Nem a magyar *falatka*? S későbbi adataim igazolták, miket a Hernád völgyén hallottam: valóban, a tót *kus* „darab“ megfelelője itt: *falatek*, mely a magyar alakból ily analógiák után készült: *dudek*: dutka (garas), *filek*: filka, *csapek*: csapka sat.

MIKÓ PÁL.

A Duna-Tisza-közi tájszókhoz. Schneider Mátyás a Nyr. 24: 334—335. l. nagykőrösi szókat is közöl a szólásmódokkal együtt, amelyekben az illető szókat hallotta. Ezekre van nekem, mint kőrösi embernek néhány észrevételem.

A kőrösi asszony azt mondja, hogy „*nízöm*“ a szoknyám ajját, *érű* *ésszikra* sincsen, *emérű* mög csupa *csajok*, s az ilyenről szokták mondani: „Uccu kincsöm kis takaros, mikő sár nincs, félíg

csajkos'; de senki nem *hemperődik* végig az uccán, hanem *mög-*
vagy *régighempörődik* a pocsolyába; ha valamit *néz*, *ébambákodik*
vagy *ébangákodik* s a *zútrú* nem tér ki s nem is akar *mögáni*;
az eladni valóját *ëty forint nyöcven krajcáré* adja.

OLASZ JÓZSEF.

Ség. E szó a régi nyelvben mindössze csak egy helyt kerül
elő, Amade egyik költeményének eme versszakában:

Találok még,	Lesz nála érdemem,
Ki sebet <i>ség</i>	Találok még
Oly hivet szivemen,	Ki sebet <i>ség</i> .

Négyesy L. közölte e strófát a Nyr. 21: 230. lapján, ahol
egyszersmind a *ség*-nek „hegeszt, begyógyít” értelmet tulajdonított.
Meggyőződése szerint nem más e szó, mint a *segít* igének eredeti
képzőtlen alakja. A *segít*, *segéd*, *segedelem* szók kétségtelenül egy
**sege*- alapigére mennék vissza (vö. lapp *sagge*: trahere, elevare
MUSz. 336), amely hitem szerint Amade versében *ség* alakban
ránk maradt.

A *segít* igének általános „juvat” értelme természetesen nem
illik a *ség*-hez. Van azonban a régiségben példa arra, hogy a
„levat” igét is *segéll*-lel fordítják. Így teszem a RMKT. I. k. 253. lapján
közölt latin himnusnak egy strófája így van fordítva:

Artus meus male vexatur	Mert én testöm nagyon kénzatik
Morbo lupi venenosi;	Fene farkasnak sébével;
Sic sauciatur, cruciatur,	Sephesülhetik és gyöttretik!
Non est, per quem medetur	Nincsen kitől gyógyíttassék,
Seu <i>levetur</i> ,	Sem <i>segéltessék</i>
Atque curetur.	És vigasztassék.

Ugyanerre példa: „Fejefájásába hamarsággal való *segédségnek*
esmérjen” (NádC. 490); valamint: „Nem vala enneköm a kenba
segettöm” (NagyszC. 88b). Az „enyhít” értelem a *ség* igébe teljes-
tökéletesen beletalál; tehát a szóban levő bonyolult szórendű vers-
szaknak helyes értelme ez: Találok még oly hivet, | ki sebet
e n y h í t szivemen, | kinél lesz érdemem (jutalmam).

R. PRIKKEL MARIÁN.

Töndül. A Nyelvőr 21: 512. lapján Zolnai Gy. kétkedve
fogadja Szeremlei Samu adatát a *töndül* szóról s inkább *söndül*
azaz *zsöndül*-nek hajlandó olvasni. Kétkedése alaptalan. A *töndül*,
feltöndül közkeletű szó Kun-Szent-Miklóson. A. m. felveszi, neki
veszi — neki vette magát.

BAKSAY SÁNDOR.

Elkészve jut elő a Nyelvőr kéziratai közül e helyreigazítás,
érdekes bizonyosságul annak, hogy még mindig van új a nyelv-
járások napja alatt (vö. *tengül*, *tendül* Kassai). A szerk.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A magyar nyelv válsága. A Nyelvőr januári *Beköszöntő*-je vizshangot kelt a sajtóban s két figyelemre méltó fölszólalás is foglalkozik, bár általánosságban, a mai irodalmi nyelv magyartalan-ságaival. Az első Sassi Nagy Lajos cikke: *A magyar nyelv s a magyar újságok stílusa*, a Hazánk január 23-iki tárcájában. A cikk-író szemükre veti hirlapjainknak, hogy a nyelvhelyesség kérdésével keveset foglalkoznak. Rajta kívül, aki a Fővárosi Lapok 1894. máj. 18-iki számában szentelt egy hosszabb cikket ez ügynek, még csupán a Budapesti Hirlap két írója, Tóth Béla (1882. ápr. 20.) és Alfa (1894. máj. 3.), meg a Hazánk egy dolgozótársa (1895. nov. 15. sz. *Szépprózánk* címmel) szólalt föl e nagy fontosságú nyelvi s mondhatjuk irodalmi kérdésben.* De mind e fölszólalások s a Nyelvőr folytonos buzgólkodása is „nyomtalanul, hatás nélkül maradtak“. Így tehát csak helyeselni tudja a cikkíró, hogy a Nyelvőr újabban jeles stilsztákat, szépirokat is megnyert munkatársaiul s ezzel közelebb hozta a Nyelvőrt a nagy közönséghez. Azért örülünk épen Sassi N. L. cikkének is, hogy a napi sajtóban is fölkelti a szunnyadó nemzeties nyelvszellemet. Nem látjuk ugyan oly sötét színben a helyzetet, mint a fölszólaló, de igazat adunk neki azon észleleteiben, amelyekkel a nyelvtörlesztés különböző forrásaira reá-mutat. Nyelvünknek gyors térfoglalása a nemzetiségi vidékeken s a társadalom egyes idegen szellemű és eredetű rétegeiben, a nem-bánomság, a kritika hiánya, a különféle idegen műveknek nagy mértékben való elszaporodása s a nemzeti karakterű magyar iro-dalom lanyha támogatása — mind egy-egy ok a magyaros nyelv-szellem hanyatlásában. Különösen a napi sajtó gyors kezű és kevés készülségű munkásait teszi a bajért felelőssé, megjegyezvén, hogy „sok reporter nem is tud sem nyelvtant, sem stilsztikát s tudása nem ér fel egy 14 éves tanuló tudásával“.

E cikkekre a Fővárosi Lapok másnapi számában *A magyar nyelv válsága* címmel mindjárt vizshang támadt. A Pallos álnevű író védi a magyar hirlapirodalmat, amely szerinte a létező viszonyok között aligha lehetne magyarabb mint aminő jelenleg. A baj okát mélyebben, a társadalmi és politikai viszonyokban keresi.

Észrevételeit méltóknak tartjuk ide iktatni.

„Aki a hirlapi munkát ismeri, tudja az, mily lázas sietség-gel kell a lapot összeállítani. Nem csoda tehát, ha a gyors munka közben gyakran idegenszerűségek csuszhatnak a lapokba. Ez oly jelen-ség, mely minden nemzet napi sajtójánál észlelhető s ezért a magyar sajtónak nem vethető szemére. De sokkal nehezebb a magyar sajtó

* Ez nem áll; sokkal több ilyen cikk jelent meg a napilapok-ban. A többi közt pl. dolgozó-társunknak, Sebestyén Károlynak egy elevenen írt cikke volt a Pesti Hirlap 1894. karácsonyi számában: Küzdelem a magyarságért.

helyzete, mint bármely nemzeté a világon. Mert külföldi hírszolgálatára kényszeríti arra, hogy állandóan idegen nyelvekből fordítsa táviratait s fordítsa ezeket lehetőleg gyorsan, éjjeli munkában. Ezt nem lehet megváltoztatni s nem is fog addig változni, míg minden idegen országban nem tudnak magyarul táviratozni, — ami bizony csak messze jövőben várható.

A kapcsolatot, mellyel a nyugati sajtóval, különösen a bécsi távirati irodával s a többi német hírforrásokkal állunk s az éjjeli munka sietős volta lehetetlenné teszi, hogy különösen a híreket s a táviratokat tökéletes magyarsággal irhassuk. De voltaképen nem is ezek, nem is a sajtó buzgó és fáradhatatlan munkásai rontják meg a magyar nyelvet. A magyar nyelv tényleg észlelhető romlása és visszafejlődése mélyebb, társadalmi, sőt politikai viszonyokban rejlik.

A magyar nemzet a kiegyezés óta minden erejét a társadalmi úton való magyarosításra fordította s e téren tagadhatlanul eredményeket ért el. De mentül tágabb a kör, melyet a magyarságba fölvelt, természetszerűen annál többet kellett az ősi eredeti magyarságból áldoznia. A társadalmi beolvasztással együtt járt a gyöngülő magyar nyelvérzék.

A hibás magyarság tehát első sorban magából a társadalomból indul ki. Kisérjük csak figyelemmel közéletünk szereplőit s észlelni fogjuk, hogy a legritkább közöttük az, kinek nyelvérzéke — ha ugyan volt — nem romlott volna meg. A lapok nagy része naponként szószerinti szövegben közli a parlamenti beszédeket s valóban mondhatjuk, hogy ez úton terjed a legtöbb magyartalanság, ez úton terjed leginkább az irány, a beszéd pongyolasága. E beszédeket a lapok nem szokták „megfésülni”, pedig a legtöbbre ugyancsak ráférhetne a „fésülés”, — ámde a sajtóban az a vélemény uralkodik, hogy eredeti szövegen változtatni nem szabad. S még kitűnő szónokaink nagy része is mily szintelen, mily jellegtelen magyarsággal beszél! Ha az Országgyűlési Napló egy kötetét valaki úgy olvasná, hogy a szónokok neveit kitörölné, alig tudna az egyik s a másik szónok közt különbséget tenni. Pongyola irány és magyartalanság tekintetében a legtöbb megegyeznek.

Rontják a magyar nyelvet azok a szépirók is, kik tulajdonkép nem magyarul gondolkodnak, sőt gyakran egyáltalán nem is gondolkodnak. A magyarság hiányát azután a magyarkodással, szokatlan szólamokkal s azzal pótolják, hogy jó magyar szók helyett idegen szókat használnak.

Kétségtelen, hogy ma a magyar nyelv válságát éli. Kihalóban van a magyar önérzet s kihalóban a nyelv tisztasága, az irány tömörsége, fegyelmezettsége, a gondolat-kifejezés világossága iránti érzék. De kétségtelen az is, hogy e visszafejlődésben legkisebb részük van a sajtó egyszerű munkásainak.

Elismerjük a helyzet nehézségét: a hirlapírás természetében gyökeredző okokat. a nyelv terjedésének rohanó útját, a parlamenti beszédek pongyolaságának megmételvező hatását; de azt hisszük,

még mindig van út az orvoslásra. Sassi elismeri, hogy a nyolc-
száz magyar hirlap közül van egy néhány, amely kifogástalanul ír.
E lapok kétségtelenül a legolvasottabbak közül valók, így tehát hatá-
suk némileg csökkenti a veszedelem terjedését. Amit e lapok a
magyaros stílus érdekében megtesznek, arra erejükhez képest mind
jobban kell a többi hirlapoknak is törekedniük s éber szemmel,
a közkézen forgó segédkönyvek (a Nyelvtörténeti Szótár, az Anti-
barbarus és más effélék) tanulmányozgatásával sok hiba fölisme-
réséhez biztos érzéket nyerhetnek. De legtöbbet kétségkívül az iskola
tehet. A magyar nyelv tanárai, főképp a stilisztikai foktól kezdve,
oltsák be tanítványaik lelkébe a magyaros gondolkodás, a magyaros
beszédmód szellemét és szeretetét, mert a nemzeti vonás ebben
nyer legigazibb kifejezést. Szarvas Gábor maga is bevallotta, mennyit
köszönhet volt tanárai antibarbaruskodó oktatásainak (l. Tanáregye-
sületi Közlöny 1895/96. évf. 376. l.). Hirlapíróink pedig járjanak el
ama nagyok iskolájába, akiknek műveiből magyar szellemet, nem-
zeties, népies kifejezőmódot tanulhatni.* ZOLNAI GYULA.

Millennium és évezred. Sajátságos, hogy éppen a magyar
újságok egy része írja a *millennium*-ot a terézvárosi német kiejtés
szerint *millénium*-nak. Ezt csak avval az egy gyöngé okadattal
támogatták a BHirlapban, hogy a *millennáris* melléknév a francia
szótárakban *millénaire*. De ez nemcsak ezredévest, hanem általá-
ban akármiféle „ezerest” jelent, és latin szótárakban az „ezredéves”
csakugyan így van: *millennarius*, két *n*-nel. A *millennium*, valamint
a *centennium*, *decennium*, *quinquennium*, *triennium*, *bicennium*, semmi-
féle nyelv szótárában nem található egy *n*-nel írva. (*Decennia*,
centennia, a többesben, latinul a. m. tíz- vagy száz-éves ünnep.
— A Terézvárosban hallani még egy kiejtést: *das Millinéum*,
nyilván a *Jubiléum* mintájára.)

Némely nyelvészek, kivált kolozsváriak, hibáztatták a *-d* képző
miatt az *(év)ezred-et*, *(év)század-ot*, *évtized-et*, s helyettük ilyenek-
et ajánlottak: *évezer*, *évszáz*, *évtíz*. Emezek közül az első kettő
nyilván a német *Jahr-tausend*, *Jahr-hundert* utánzása, s akkor
még jobb az *ezerév*, *százév*, *tízév*, ahogy szintén írják. A német
Jahrzehnt t-je a német nyelvészek magyarázata szerint csak a
Jahrhundert és *Jahrtausend* véghangjából van véve. — Szótáraink
közül úgy látszik, először Baróti SzD. Kisded szótárában van meg
(1792): „*Század* . . . v. *Száz* : száz esztendőből álló idő, . . . vagy

* Ilyenkor, mikor az oktatásügyi költségvetést tárgyalják, az
országgházban is szokás a nemzeti génuszt emlegetni. Most Pázmándy
D. sürgette a germanizáló orfeumok ellenében a fővárosi magyar szín-
házak szaporítását. Visontai S. is ezt hangoztatta, mert „erre leg-
inkább van szükség a magyar fővárosban, mely sok tekintetben nem
empórium a magyarságnak. Életünk sem tartalmában, sem megnyilat-
kozásában nem magyar. Vendéglőink, kereskedőink, börzénk német,
éjjeli életünk meg pláne német.”

száz allya: száz vitézből álló sereg... Az előbbi századok jobbak voltak. Azután Márton J. latin-m.-n. szótárában (1818) fordul elő, *saeculum*: század, ugyanannak német-m.-l. szótárában (1823): *Jahrhundert*: század, *Jahrtausend*: ezered, *ezer-év*, *ezer esztendő*, *Jahrzehend*: *esztendő tized*, *tízév*. — SzD. alkalmasint Orczy Lőrinc-től vette, kinél 1789-ben ezt olvassuk: „Most vagy on kezdete arany századának, császárok atyjai lettek országoknak“ (id. NySz.). — Már most látnivaló, hogy ez a század nem volt a német *Jahr-hundert* utánzása, mert hisz ez év-száz vagy *esztendő-száz* lett volna. Azon-fölül a század szó, száz' értelmében már előbb is megvan Faludinál, ki az Udvari Ember maximáinak első százát *első század*-nak, a többit aztán *második* és *harmadik század*-nak nevezi. MA. szótára pedig a század-ot már *centuria*-nak is fordítja, tehát száz emberből álló seregek.

Ez a főnév tehát nyilván magában a magyar nyelv talajában termett, még pedig elvonás útján ezekből az igen régi kifejezésekből (melyeknek urát adja a NySz.): *százados hadnagy* v. *százados kapitány* v. csak *százados*: *centurio* (*vice-százados*: *subcenturio*, *századoság*: *centuriatus*); *ezeredes kapitány* (v. *ezeres kapitány*, *ezres hadnagy*) v. csak *ezeredes*: *chiliarcha* (*ötvenedes hadnagy*: *princeps super quinquaginta*) — s amely mindig magában, főnévileg fordul elő: *tizedes*, *decurio*, *Korporal*. A *tized* mint katonai szakasz neve előkerül a kuruc időkben, de már Calepinus szótárában is *decurionatus*: *tized alá való rendölés*. A *tizedes*-en és *százados hadnagy*-on eredetileg alkalmasint azt a *tized(ik)* vagy *század(ik)* vitézt értették, akinek a többi mind alá van rendelve.

Eredményül tehát kimondhatjuk ezt a nézetünket: Abból, hogy a *tized*, *század*, *ezred* ma *tizedrészt*, *századrészt*, *ezredrészt* is jelent, nem következik, hogy az *évtized*, *-század*, *-ezred* (v. *ezredév*) ne jelölhetné helyesen a *tíz*, *száz*, *ezer évnyi* időt. Még csak kétértelműséget sem okoznak ezek, valamint a *negyed-éves* jogász on sem fog senki háromhónapos jogászt érteni.

ANTIBARBARUS.

Botránkozás. „Ha nem botránkozunk meg az úri műkedvelők fölött, ne botránkozzunk meg a parasztműkedvelők fölött sem“ — ezt írja Palágyi L. (FővL. 1896. I. 7., 3. l.) Jeles íróink megbotránkoznának az ilyen magyarságban, valamint a botránkozásnak kövében botlunk meg, nem pedig *fölötté* (tudnivaló, hogy a *botránkozás* tulajdonkép a *m. botlás*, megütődés). De most mindig csak a *fölött* járja. Miért? Palágyi L. azt feleli: Mert s z a b a d o n b á n u n k a n y e l v v e l . Dehogy uram! mert a bécsi *über*-t követjük szolgálilag.

ANTIBARBARUS.

A *természetes* szónak egy új jelentése. „Pulay nem kolerában, hanem lágyéksérv következtében beállott has-hártyalob folytán, *természetes úton* halt meg“ (BHirl. 1893. 31. sz. 7 l.). — Az okhatározók fogalmazása sem igen mintaszerű.

SCHUCHARDT HUGÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Az ural ige szerkezete.** Kettőnk között fogadás történt s most a szerkesztőség döntését kérjük a felől, vajjon melyik helyesebb a következő két kifejezésmód közül: *Magyarország uralja a Habsburg-dinasztiát*, vagy pedig *a Habsburg-dinasztia uralja Magyarországot*?

F. Mind a régi íróknál, mind pedig a népnyelvben csak az előbbi szerkezettel találkozunk. A Nyelvtört. Szótár Pázmányból s más régi forrásokból csak ilyeneket idéz: „Oly felséges Istent uralunk, melyet emberi elme meg nem foghat. Béla után a fiát Gejsát uralák a magyarok. Valaki az mi urunk Krisztusnál *nagyobb urat uralhat*, asszonyunk szűz Máriánál *nagyobb asszonyt asszonyolhat*, az árthasson énnekem.“ — Ismeretes Kisfaludy Sándornak szálló igévé lett mondása: *Adja Isten, hogy a magyart a fél világ uralja.* (l. erről Tóth B. Szájrul szájra.) — Szintűgy a nép nyelvében. Egy olvasónk pl. arról értesít, hogy háza előtt a fás kocsival várakozó fuvaros bosszúsán ilyen szókra fakadt: „Ejnye de nem gyűnnek ki a fáér! de nagy *uralásra* várnak!“ A régibb Tájszótárban pedig ez van: „*Uralni*, hódoló tiszteletet adni, p. o. ugyan *meguraltatta* magát.“

Ez a visszaható *meguraltatja magát* igen közel jár a visszaható *uralkodik* igealak jelentéséhez. Maga az *ural* a. m. úrnak tart, úrnak vall, úgy mint *rosszal* „rossznak tart“, *javal*, *helyesel* stb. Hasonló még: *emberel*, *megemberel*, továbbá a régi nyelvben *asszonyol*, *istenel* „istenít“ stb. (l. Tüzetes M. Nytan. 453.).

Hogy mai íróink az *ural* igét ellenkező értelemben is használják, az tisztán a német *beherrschen* rovására irandó: *das Land beherrschen*: *az országot uralni*. Pedig magyarosan ezt is csak úgy mondjuk, mint *über das Land herrschen*: *az országban v. az ország fölött uralkodni*; hacsak más rokon szólást nem alkalmazunk: *az országot bírni*, *birtokolni* stb. (Az *ural* használatáról már a Nyrbn is volt szó 4: 55).

2. **Lehell, restell vagy lehel, restel?** A *sugall* ige szerint, melyet általánosan két *l*-lel írnak, helyesen írhatni-e két *l*-lel a *lehell* és *restell* igéket?

F. Helyesek két *l*-lel, de helyesek egy *l*-lel is. A két *l*-lel való írás szokottabb s általánosabban el van terjedve. Érdekes, hogy régi nyelvemlékeink a *lehell* igét rendszerint két *l*-lel írják (ez tehát nyilván *mozzanatos* ige volt, minők *fuvall*, *sugall*, *lővell*), ellenben a *restel* kódexeinkben mindig egy *l*-lel van s csak a nyomtatványokban kezd ingadozni, úgy mint *javal* és *javall*, *ural* és *urall*. Az utóbbi kettőre nézve megint az az érdekes, hogy *ural* csak egy *l*-lel, *javall* inkább két *l*-lel járatos (ellenben *rosszal* megint csak egy *l*-lel, mint ellentéte a *helyesel*).

3. *Utánszámítás* helyett hogy lehetne helyesebben lefordítani ezt a német szót: *nachrechnen*?

F. Minden esetre helyesebb s a mai nyelvszokásnak megfelelőbb: *utána számol* v. *újra számol*, ahogy szótáraink fordítják, s ahogy pl. a francia mondja: *compter de nouveau*. — Csak néhány évtized óta használják amaz *után*-nal összetett igéket, nyilván hogy a német igéket könnyebben s rövidebben fordítsák: *utánéneklő* (már Jókai Hétköznapijaiban): *nachsingen*, *utánfizetés*: *Nachzahlung*, *utánvétel*: *Nachnahme* stb. (egész sereg ilyen van szótárainkban). Különösen, hogy Arany János is sokszor élt prózában ilyenekkel: *utánzöngéni*, *utánnnyomozni*, *utánképezni* stb. (Ő nyilván jogosultnak találta az *után* névutónak ilyen főnév nélküli használatát, mert azt is írja egy helyt: „Király elől, apród utá n, kíséri tüzlidérc.” Régibb irodalmunkban csakugyan előfordulnak effélék (l. bővebben MHatározók c. munkám 2: 61–2). S. Zs.

4. Honnan származik a *lég* és *levegő* szó?

F. Ez régi szava nyelvünknek, amaz a nyelvújításnak egyik legmerészebb alkotása. A régi jó *levegő* az elavult hangzású *levæg* ige származéka, melynek jelentései a régiségben ezek voltak: 1) palpito, zittern; 2) fluito, volito, pendeo, schwimmen, flattern, schweben; 3) vacillo, wanken (l. NySz.). A második jelentésnek hajtása a *levegő* szó, mint egyszerű melléknévi igenév, amelyet azonban „aër” értelemben csak az *ég* szóval összekötve használtak a régiek. A *leveg*-nek későbbi fejlődése a mai *lebeg* ige; maga a *levegő* szó azonban megmaradt a régi alakjában, csak a népnyelv mond itt-ott *lebegő*-t is.

A régi nyelvnek „aër, luft” jelentésű *levegő* *ég* kifejezését egy hatalmas belső műtéttel, az *-evegő*- szótagok kiszakításával *lég*-gé alakították a nyelvújítók.

5. *Jövevényszó-e a ránc?* Melich János Szarvas Gábor után a *ránc* szót a középfőlnémet *runze* átvételének tartja (Nyr. 24: 560). E nézetet kétséggé teszi az eredeti szónak *u* hangja, amelyből a magyar *á*-t nem lehet megfejtetni. Én azt tartom, hogy a *ránc* a *ránt* ige származéka (hiszen a ruha összerántásából ránc képződik) s ehhez úgy viszonylik mint *bonc*: *bont*; *ar-c*: *orr*; *ér-c*: *ér*. Helyes-e a fölfogásom?

F. Hogy helyes-e, azt a következő nyelvtényekből a t. kérdező maga is megítélheti. A *bonc* szó (ha ugyan nem a *comb*-nak népies változatát érti rajta, amely egyszerű hangátvetéssel támadt) e kérdésben teljesen mellőzendő, mert tudvalevőleg a nyelvújítók alkotása és a *boncol* (tulajdonképp *bont-sz-ol*)* igéből van elvonva. Az *érc* mindenestül a német *erz* szó mása; hogy két első hangja azonos az *ér* igével, s hogy az *érc* is *ér* valamit, az merő véletlen-

* De az is lehet, hogy *boncol* a *bont* és *koncol* szók vegyüléséből támadt. S. Zs.

ség. Az *arc*, régiesen *orca*, ha mindjárt volna is valami eredeti összefüggésben az *orr* szóval (ami azonban még bizonyításra szorul), nem jogosít föl arra, hogy egy *-c* főnévképzőt tegyünk föl, aminőről nyelvünknek nincsen tudomása.

Egyben igazat adunk a t. kérdezőnek: a *runze* és a *ránc* megfelelése hangtani szempontból még valóban magyarázatra szorul.

ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

A Nyelvőr kéziratai közt több érdekes kiadatlan választ találtunk, amelyek részint az 1892. évf. utolsó füzetében (525. s köv. ll.), részint már előbb tett kérdésekre vonatkoznak. Könnyebb áttekintés céljából a kérdezett szók betűrendjében tesszük most közzé e válaszokat, a címszónál megjelölve a helyet, ahol a reá vonatkozó kérdés megjelent.

Abajdóc (Nyr. 21 : 238): A kishégányi (Bereg m.) egyház gondnoki számadó könyvében (a 30-as és 40-es évekből) a búza, rozs, tengeri és árpából összetöltötgetett vám *abajdóc*-nak nevezetik. Molnár Bertalan.

[*Ad*] *ki-ad* (Nyr. uo.): 'Jól *adja ki* magát azon a ruhán a pánt, fodor, vagy csipke. Jól fogja *magát kiadni* az a ház, ha felépül.' (Kishégány, Bereg m.) Molnár Bertalan.

[*Ágyaz*] *megágyaz* (Nyr. 21 : 239): A szöszt nálunk is megágyazzák, azaz a 'szöszfejet' balkézbe fogva jobb marokkal tépegetik, hogy a szálak rendben álljanak és úgy kötik fel a guzsalyra fonás végett (Kishégány, Bereg m.). Molnár Bertalan.

Alig (Nyr. uo.): 'Ugy elfáradtam, *alig vagyok el*. Ugy jól laktam, *alig vagyok el*' (Kishégány, Bereg m.). Molnár Bertalan.

Alkalom (Nyr. uo.): Ezt így használják: 'Alkalmam volt rá s bementem Beregszászba.' Kisebb épületre (mint szekérszín, tyukól, méhes, kamara stb.) szintén mondják: 'Igazán jó kis *alkalom*' (Kishégány, Bereg m.). Molnár Bertalan.

Aszok (Nyr. 21 : 379): 1) Széles deszkapalc avagy egymás fölötti polcok, melyeken vékony szalmarétegre a télire eltett gyümölcsöt széjjel terítik. 2) Deszkákkal különkerített hely, hová pl. a krumplit teszik télire. 3) Végig fektetett két borna (ászokfa), melyeken a hordókat tartják a pincékben. (Erdővidék, Udvarhely m.) K o l u m b á n S a m u.

Azsag (Nyr. 21 : 380): piszkafa: egy dorong, mellyel a sütőkemencékben a parázsát szétharizsálják (terítik). Ha a végére nedves szalmából vagy nyers növények lombjából seprőt kötnek, hogy vele a kihevült sütőkemencét kiséperjék, *penető* (másutt pemete) a neve. *Azsagon járó* = hoszorkány. (Erdővidék, Udvarhely m.) K o l u m b á n S a m u.

Bédzögő (Nyr. 21 : 525): Nálunk így mondják *bezzögő* és a. m.

podex, culus, pl. a' birka bezzegője. *Bezzegetni* azt jelenti: pedere. Egy népmesében az egyik szereplőnek három zsákot kell tele bezzegni vagy bezzegetni, ami a zsák szellős és a töltő anyag illanó voltánál fogva nehéz feladat. (Rábaköz, Bősárkány.) Gősy Géza.

Béretéttiink (Nyr. uo.): E helyett: megette az ételt, többször hallottam: *bévíltette*. Mondják ezt is: *bérébb tette* e helyett: belebb tette. Különben az ökör-járomnak függőlegesen álló két darab fáját *béfá-nak* mondják. (Rábaköz, Bősárkány.) Gősy Géza.

[*Bolondít*]. *Kibolondít* az eszemből (Nyr. uo.): Használják néha, de többnyire így is: *kibódít* a beszédből stb. (Rábaköz, Bősárkány.) Gősy Géza.

Bida (Nyr. uo.): Nem forog közszájon, csak annyiban ismerem, hogy nálunk egy embert, akinek az egyik szeme kifolyt, *kis biddá-nak* csúfolják. (Rábaköz, Bősárkány.) Gősy Géza.

Bidli: éjjeli edény (Nyr. uo.): Nálunk a gyerekszobában: *bili*. Azt hiszem, hogy a *serbli* becéző változata, minő pl. *Tini*, *Betti* stb. A *bidli* hasonló módon a *serbedli* szóból válhatott. Képzelesemhez a mellett hogy általában a gyerekszoba nyelvéhez alkalmazkodott, hozzájárulhatott még bizonyos euphemistikus célzat is. Szilasi Móric. — *Bidli* Kun-Félegyházán éjjeli edény, de csakis kis gyerekeknek. Szigetvári Iván. — *Bidli* Félegyházán a m. éjjeli edény. Cserép József. — Fehér megyében ez a népies dajkaszó így hangzik *bili*, s az éjjeli edényt jelenti. Ez a szó nem egyéb, mint a német dialektikus *scherbl* második szótagja, ebből *serbili* (Bácskában *serbli*). Balassa József. — Itt Budapesten hallottam *bili-nek*, *biliké-nek*. Soprony megyében a lovak itatására való féloldalas sajtárt *pitli-nek* mondják. Csapodi István. — A *bidli-t* korántsem tartom dajkaszónak. A nép okvetlenül valami edényt (készült legyen az akár fából, akár porcellánból) ért alatta. Szergényben és Kemenesalján (Vas m.) az itatásra használt fadongájú edényt (melynek egyik dongája hosszabb és lyuk is van rajta) nevezik így. De nálunk Vasban és Veszprém megyében is nem *bidli-nek*, hanem *pitli-nek* ejtik. Azt hiszem, hogy mindkettő egyazon fogalom. „Hozd ki azt a *pitlit*, hadd itatom meg a szürkét.” Lasz Samu.

Binye lakás (Nyr. uo.): Szatmár vidékén használatos szólásmód. *Binye* oláh szó = lat. *bene* 'jól'. A *lakás* pedig a m. lakmározás. Jelentése tehát e szólásmódnak: lakmározás, dárídó, vig és bő mulatság. Pl. „Vót osztán *binye lakás*, hogy egy hétig is alig józanodtunk ki!” Ruprecht Alajos.

Borrosta (Nyr. uo.): E szó itt a Répce vidékén általános használatban van és a m. ecset. Talán a ném. *borste*-ből származik. Rovara Frigyes. — Nálunk a *borosta* (egy *r*-rel) azt a templomi tárgyat jelenti, amellyel a katolikus pap a híveket szentelt vízzel behinti. Áll egy fanyélből, melynek egyik vége gömböt képez és ebbe ujjnyi hosszú és ujjnyi vastag szőrcsomók vannak kefésmódra beerősítve. Így hívják a hasonlóan készült üvegtisztító eszközöket is. (Rábaköz, Bősárkány.) Gősy Géza. — Soprony

megyében a kocsmárosok *borostá*-nak (egy *r*-rel) hívják a boros üvegek kimosására való kefét, melynek fája köröskörül szőrös. Csapodi István. — Szerényben (Vas m.) a sertések szőréből készült meszelőt *borostá*-nak nevezik. 'Van-e igazi *borostája*?' T. i. hogy sertés szőréből készült-e, s jó fajtájú-e az? Lasz Samu.

Bósál (Nyr. uo.): *Megbósálja* a kakasa jércét, a kácsér a tojót. *Jól megbósálták egymást*: jól megtépték, megcibálták, megfejték, megkontyolták egymást (asszonyokról, gyermekekről). (Sárospatak.) Ujlaki István.

Bóság (Nyr. uo.): *Bóság csirke*: amelynek a fején a rendestől elütő tollbokréája, búbja, kontya vagyon. (Sárospatak.) Ujlaki István. — *Bóság csirke* v. tyúk Zemplénben a. m. bóbitás. Különben *bósa* Félégyházán tetűt jelent: 'De sok *bósád* van! Gyere, *bósát* keresek a fejedbe'. *Bóság, megbóság* Zemplénben azt teszi: 'megbúhoz'. Cserép József.

Bosztihó (Nyr. uo.): Félégyházán *basztuha*, pl. 'Te basztuha; te nagy basztuha', a. m. élheterlen, ügyetlen, málészájú, mafla. Cserép József.

Botorkál (Nyr. uo.): E szónak csak állítólagos 'keresgél' jelentése iránt volt kérdés intézve. Ily jelentését a válaszolók egyike sem ismeri. Azonban ide iktatjuk Beöthy Zsolt észleletét, mely szerint Komáromban *támolyog* a részes, *tántorog* a sebesült, *botorkál* a sötétben haladó ember.

Bóssze (Nyr. 21: 526): Jelentését nem ismerem. Rábaközben azonban sok család viseli a *Bóssze* (egy *sz-szel*) nevet. Gósy Géza.

Brizli (Nyr. uo.): A borjunak az a része, mely az éteklapon, persze német spájzcetlin, mint *Kalbsbries* fordul elő. (Tejmirigy.) A borjunak a gégején, annak derekatáján van s embryo korából maradt meg, mert később, mire nekitehenkedik vagy nekibikásodik, elvész. Az embernél is előfordul, azaz mindig is ott van, de csak akkor válik szembetűnővé, ha mint golyva szökken ki a torkon. (Ez a glandula thyroidea = Schilddrüse.) Ágai Adolf. — *Brizli, prizli*, németül *bries*, a szopós állatnak, kivált a borjunak mellkasi mirigye, mely igen jó enivaló. A csecsemő gyermekben is megvan. Bugát elnevezte *kedesz*-mirigynek, *kedveszközlő* mirigynek. Csapodi István.

Bucok, buksz (Nyr. uo.): Gömörben a Sajó völgyén *buckó* alakban járatos. 'Buckó gyerek' = erős, vastag, zömök; 'buckó fejű' = nagy fejű. Albert János. — *Buckó* és *bucók* a. m. tuskó; emberről mondják 'zömök, tömzsi' értelemben. (Rábaköz, Bósárkány.) Gósy Géza. — *Bucok, buckó* Zemplénben a. m. tömzsi kis ember v. gyermek. Cserép József.

Bugáz (Nyr. uo.): Ez az ige Zemplénben azt teszi: a tányér-rózsának v. kendernek, ha érett, a magját kivetni. Cserép József.

Huppan (Nyr. 21: 191): A. m. tompán puffan, pl. a faltömés, vagy mikor valakit ököllel hátba ütnek. 'Ugy ütötte, csak úgy *hupogott*!' (Somogy-Sámsón, gyermek szójárás.) Jede Viktor.

Huzint (Nyr. 21: 192): Mikor a csutorából jót iszik, vagy

vesszővel valakit jól megcsap, akkor a sámsoni ember azt mondja : „De jó rá huzéntottam!” (Somogy-Sámsón.) Jede Viktor.

Irrengés (Nyr. 21:288): Nálunk az *irrengés* nem „opprobrium”, hanem „rebbentgetés” értelemben járja. Pl. a juhász *irrengeti* nyáját, azaz: a bundáját, két szélét felemelve, rázogatja s ezzel a juhokat ijjesztgeti, hogy a tilosba ne menjenek. (Nagyszalonta.) Rozvány György. [Ez az adat csak az *irrengetés* szót magyarázza meg. Az *irrengés*-t nem használják? A szerk.]

Iszantékos (Nyr. uo.): Nálunk *iszantékos* és sikost, csúszóst jelent. A gyermekek, ha a Kölesér befagy, azt mondják: „Menjünk a Kölesérre *iszankodni*; hej, jó *iszankodó* van ott!” (Nagyszalonta.) Rozvány György.

Iszaplik (Nyr. uo.): A m. a folyóvíz iszapja lerakodik. Pl. „Kiöntött a Kőrözs, most *megiszaplik* a kaszálónk.” (Nagyszalonta.) Rozvány György.

Iz (Nyr. uo.): Gömör megyében általában, de különösen Csotnek völgyén az *íz*: rákfenével átkozni szokta egymást a nép: „Az *íz* egye meg!” De hogy tudtával van-e a nép annak, hogy az *íz* a rákfenét jelenti, vagy csak mint őseitől rámaradt szólásformát használja-e, arról nincs tudomásom. Pálovics Miklós.

Izék (Nyr. uo.): A ló. juh, de különösen a szarvasmarha etetésénél a széna, szalma, vagy (s főleg) a szalmával kevert széna visszamaradt, el nem fogyasztott törmeléke, melyet aztán vagy szegény emberek szegény táplálékhoz szoktatott lovai emésztének meg, vagy mint almot használnak föl. (Gömör m.) Pálovics Miklós. — Nálunk *izik*; azt a takarmány-maradékot jelenti, melyet a jőszág (ló, marha, juh) meg nem evett és a zablóban, vagy a jászolban, vagy a földön hagyott. (Nagyszalonta.) Rozvány György. — Én e szóval több helyen találkoztam, de ily kifejtéssel: *izzék*, és nem törmeléket jelent, hanem a takarmány azon megmaradt részét, melyet a szarvasmarha meg nem evett, hanem otthagyt. (Paks.) Bene István. — *Izék*; más alakja *izik*. Én Udvarhely m. Erdővidékről közlök egy harmadik alakot is: *izink*. Jelentése: széna- és szalmaféle takarmány-maradék, mit a barmok a jászolban v. egyébütt evés után visszahagynak. A hunyadmegyei lozsádi *izik*-nek ugyanez a jelentése. Kolumbán Samu. — Az *izék* Tokaj-Hegyalja vidékén a m. a takarmány vagy kukorica-szárból visszamaradt, a marhától fel nem emésztett hulladék, mely mint hasznavehetetlen eltakaríttatik. Ezen izékre nézve egy közmondás is divik vidékünkön. „Ha Gyertyaszentelő B. A. napján a veréb a kerékvágásból iszik, — gazda, az *izéket* is tedd el!” Azaz még arra is rákerülhet a sor. Állítólag hidegebb idő lehet, vagy hosszú telet jelez. (Bodrog-Keresztur.) Breth Gyula. — Ezt a szót *izék* (nem *izék*) a nép itt általában használja; jelenti pedig azon takarmány-maradékot, melyet a gazdasági állatok (ló, szarvasmarha és juh) érintetlenül hagynak. Törmeléket soha sem jelent nálunk az *izék*. (Békés-Csaba.) Id. Rimler Pál.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok Csököly és Kis-Korpád nyelvéből.

Egy napig a Kaposvár szomszédságában levő Kis-Korpád nevű faluban időzvé, átrándultam az innen félóránnyira fekvő Csököly nevű községbe is, melynek lakossága úgy érdekes viseletével mint szokatlan beszédjével teljesen különbözik közvetlen szomszédaitól is. Sajnos, időm rövidsége miatt mindössze csak két órát tölthettem ebben az érdekes faluban, de e két óra alatt is alkalmam nyílt némileg megismerkednem a csökölyi nép dialektusával. Mivel se jellemezhetném jobban e falu népségének szokatlan s az egész környék lakosságának beszédmódjától eltérő nyelvét mint azzal, hogy a Csökölytől félóránnyira eső kiskorpádiak minduntalan kinevetik és kigúnyolják a csökölyieket beszédjük miatt. A hely közelsége mellett mindenesetre érdekes ez a nyelvi eltérés.

A míg a korpádi nép nyelve, csekély eltéréssel, a dunántúli nyelvjárás általános sajátosságait mutatja, addig a csökölyi nyelv annyira eltér a köznyelvtől, hogy megértése nagy nehézségbe kerül.

Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, mintha a korpádiak nyelvében nem volnának szokatlan nyelvi eltérések.

Ime néhány példa a korpádiak nyelvéből: Az aratók künn *gráblyáznak* (gereblyéznek) a réten s az egyik arató azt mondja a másiknak: *kácss* (kiállts) oda neki, mire a másik fontoskodva kérdi: de *meghalli-e?* (E helyett: meghallja-e?) Majd a fiú kérdi az apjától: *me glöjte* (meglelte) kee ödös apám a szöget? Mire az apa feleli: *Me glöjtem* ödös fiam, *me glöjtem*. Az egyik szekéron apró gyerek nyafog, mire az apa haragosan odaszól: micsoda *rés* (rívás) az ott, mér' *rén* (ri) az a kölök?

Nagy szenvedéllyel rövidíti meg a korpádi ember az egyes alakokat, mint, a *kácss*-nál is láttuk, de amire még számos példa van. A fiú kérdi: *Bökötte* (bekötötte ödös apám a lovakat? Az apa feleli: *Bököttem* fiam, *bököttem*. Hasonló rövidítéssel mondják a *kellene* igét, midőn azt kérdik: *kélne* (kellene) magának?

Följegyeztem hamarjában egyes kifejezéseket is, melyek a köznyelvben másutt vagy ritkán vagy épen nem fordulnak elő, s amelyeket a szomszéd csökölyi nép már nem használ.

A *bugyellárist* sem a korpádi, sem a csökölyi ember nem ismeri; annál kevésbé természetesen a *pénztárcát*. E helyett Korpádon a *bukszában*, Csökölyön pedig az *eszrényben* tartják a pénzt. A míg a korpádi ember, mint mi is, *ivópohár*-ból iszik, addig a csökölyi a *kalázli*-t használja. A korpádiak, csupán nyelvi eltérést értve, *szobá*-ban laknak, a csökölyiek *kamarában*; a korpádiak a *padlásra* mennek föl, a csökölyiek a *hejba* vagy *hejába*, amint szintén hallottam. A korpádi ember *mellényt* visel, a csökölyi

puruszlájkot; amaz *tarisznyába* rakja az elemőzsiáját, ez a *lelejébe*. A korpádi asszonyok *réklit* hordanak, a csökölyiek *levest*; azok *röpkét*, ezek *kacabajkot*; azok *ködmént*, emezek *bundát*. A korpádiak *kepét* hordanak be, a csökölyiek *kalangyát*; a kaszaköszörülőt azok *tokmány*nak (más vidéken a köszörűkő tartóját hívják így), ezek *fejntok*nak nevezik. A mi *lámpánk*nak Korpádon *lámpi*, Csökölyben *mencses* a neve, míg a bocskort mindkét helyen *toppantyúnak* mondják.

Megegyező kifejezések még: *apámuram* (e helyett: *ipamuram*), *anyámasszony* (e helyett: *napamasszony*); *sógoromasszony*—*sógoromuram*.

Mikor Csökölybe értem, az első asszony, akit megszólítottam, beteg gyermekehez sietett haza. Kérdeztem, hogy mi a baja a kis fiának, mire azt felelte, hogy a többi gyerekek nagyon *megzsőjtörözték* (megverték) s most otthon fekszik. Egy másik asszony könnyes szemmel jött ki a templomból s mikor megkérdeztem tőle, hogy miért sír, panaszosan mondta: Ugy *megperejdikált* a pap, hogy egészen *kirejtem* a szemeimet. Egy öreg csökölyi paraszt pedig, akitől tüzet kértem, a *lapickáját* fájditotta s utasított, hogy a gyújtót a *főszélnek* tartsam. Szinte azt hittem, hogy valami afrikai néptörzs közt vagyok, midőn egy kérdésemre a csökölyi ember ezzel kérdezett vissza: miként *tutejtont* kee? Csak később tudtam meg, hogy ez annyit jelent köznyelven: *mit is mondott kend?*

Érdekes sajátsága a csökölyi dialektusnak, hogy a szóközépi *v* rendszerint *h*-ra változik, mint a következő példák is bizonyítják: sógoromuram nem látta kee a *lohakat*? vagy: nem tudtam vele keegazéttatni a *lohaknak lehelét* (e h. lólevelet, passust).

Érdekes hangzováltozást mutatnak a következő példák is: *tisztölöm kontöket* (e h. kendteket), vagy: eemegek *tüsököt* vágni (e h. tüskét vágni), szedök *rejbözlít* (e h. ribizlit) stb.

Leginkább szembetűnő hangtani sajátsága a csökölyi dialektusnak az, hogy a bosszú *í-t ej*-vel pótolja, amint az a következő példákból is kiviláglik: Feltötte már a *hejdasba* a *hejzökat*? vagy mikor a tyukokat hívják: *hejjad* már anyja, *hejjad*! — *Ejdos* szülém, monggya még a *bejró urnak* stb.

Említésre méltó sajátságok még a rögtön észrevehető *ö-ző* sajátságon kívül, mely a felsődrávai nyelvjárást általában jellemzi, hogy nem tűri szó elején a kettős mássalhangzót; krajcár, pruszlik, klázli helyett tehát azt mondják: *karajcár*, *puruszlájk*, *kalázli*, *derót* stb. stb. Jellemző hangtani sajátságok vannak még a következő szókban: a jegyzőt *jegző*-nek, a fejkötőt *fejketé*-nek, a tüskét *tüsök*-nek, az ispánt *jespány*-nak* mondják. A *derót* szóval kapcsolatban egy rátóti-féle mese is keletkezett a csökölyiek naiv észjárásáról, mit befejezésül ide irunk.

Mikor a telegráf-állomást Csököly szomszédságában is felállították s a csökölyi ember félfüllel meghallotta, hogy azok a

* „Nemzetös jespány ur, aggyon nêkôm keet hoód feôdet!”

drótok mire valók, odament a telegráfisthez és szerény alázatossággal mondta neki: „Jó napot kívánok *derótos* úr, a fiamnak szeretnék valamint *derótozni*!”

HALÁSZ GYULA.

Szólásmódok.

Tamásiék leányát elvette egy nem élni való gazembőr.

Ahhoon ni, a tinó nyajja ki a szemedet.

Ne krasnyogjon már no a lábával (a. m. a cipőt a földön huzva járni).

Tudom szögdicsőlt is vele a macska idáig.

De sokat nyervákol ez a macska má megin.

Má megin de plengyuha vagy (hanyag, rendetlen), lecsúszott a kapcád.

Ne féj, ott majd eltránszpurálnánk ötet.

Annak a nagy szájabákónak úgy össze vót karmizsálva a pofája, hogy no.

Atulanfogvást békesség vót a háznál.

Annak mongyák szipirtó, aki ojan kaszvány (sovány); sipityka meg annak, aki vékony hangú.

De nem feküdnék egy fedelék alatt magával, semmi áron se.

Nem szeretem én, ha valaki ojan buszma (félénk).

Ugyan ne egre-ugrálj mán azon a diványon.

Hallja, maga ügyis már ojan idejevesztett (megvénült).

Ne bajlodjon mindig, mert összecicinga bingáлом!

Ojan mint a lipántus (döglőfélben levő) csirke; mindig gubaszskodik.

No már az igaz, hogy veletök már az Űristen sem bír, annyira mög vagytok áradva.

Eridgyön innen, maga nincs ki négy sarokra.

Csak úgy dusálták a hátát a kutyák, még se tudták mögharapni.

Te Kati, princöltesd már (ugrasd) mög aszt a macskát egyször.

Fene tuggya, mijjen népség; az egyik ojan nyelprigy (csacska, fecsegő), a másik mög bégla (selypes)

(Kecskemét.)

KERESKES LAJOS.

Dűlőnevek.

Pálláza, Setét lápa, Kovasszó, Hegymás, Heregvár, Örhegy, Szárazág, File lova, Hegyes kukucsá, Lóhullás, Tető, Rákos, Borostyános, Málnabikk, Bagjas, Ispánvőgy, Nagy bé, Kis bé, Köves út, Kőhártya, Ördöggő, Kődöggő, Veres bérc, Tiszám, Merke vőgye, Ispán vőgye, Meggyes vőgye, Kis vess, Nagy vess, Kis herceges, Nagy herceges, Lugzós, Barca-juk, Eresztényvőgy Forró ág, Evetes

ág, Picsán paggya, Csengős, Bajdásszó, Cinkásszó, Bagdasszó, Hel-
lásszó, Körtasszó, Tetű lápa, Ördögtáncápatető (egy szó!), Böcs,
Musak, Farkas-juk, Öjfészek, Bagú-juk (bagoly-lyuk).*

(Várasszó és Istenmezeje, Heves m.)

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Székelyföldiek.

kaffantyú: nagy, fából készült kapukilincs.	mellyel a nyírfa ágából készült seprűt szoritják össze.
kajsa: ferde, pl. tál, tányér.	kavilla ökör: kóválygó.
kankó: horog.	kavillál: kóvályog. „Jere haza gyermek, ne kavillálj annyit!”
kankós: borgas.	kénszereg: kelletlenül, lustán, csak kénytelenségből dolgozik, megy.
kaptány: vadfogásra szánt láncc, mely úgy van készítve, hogy a családok után nyúló vad száját vagy lábát bekapja és megfogja.	késleg: járómű nélkül. „Csak késleg hajtottam az ökrököt az erdőre, met a szekeret most csináják”.
karé: 1) héj, pl. kenyérkaré; 2) kör, pl. „a lovak karéba állottak”; 3) szemét, mely a gabonából rostálás közben a rosta kérge mellett kikerül.	késlel: késik.
káré vall: vmije kárba megy. „A lovamat káré vallottam”.	kételen: kelletlen. A restnek mondják: „Mozdúlj te kételen csúszó”.
kárhózik: mulat, játszik, dévajkodik. „Újetek szépen te, ne kárhozzatok annyit”.	kézen-közön: „A féjszit kézen-közön elhergültetek úgy-e?”
karisztol: gyűjt, keresgél. „Karisztolj össze egy kicsi für-gácsot s tégy tüzet”.	kicsikkan (t. i. a láb): az ízületben kifícamodik.
karittyá: pásztorgyermekektől az erdőn fenyőkéregből csinált vízmerítő, olyanforma, mint a kászu.	kidollik: kiönt, kiárad, telben a patak.
káva: gyűrűbe font pattantyú,	kimarul: kifícamodik.
	kimosít: hamar, könnyedén kimos.
	kinagyolni: a fát vminek csak úgy nagyjában kifaragni.

FEJÉR JÓZSEF.

Javítandók.

- Nyr. 24: 587. l. a tájszók közt *pasta* h. olv. *pajta*.
 25: 12. l. felülr. 8. sorban *nemesség* h. olv. *nemzettség*.
 alulr. 6. s. *labourent* h. olv. *laboureur*.

* A nevek a földrajzi fekvés szerint vannak egymás mellé írva
 V. Gy.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

A KERESZTNEVEK 'FORDÍTÁSA'.

Nagyon le vagyok kötelezve Rákosi Jenő és Tóth Béla iránt, hogy, a Budapesti Hirlapban és a Nyelvőrben, a személynevekről irt füzetemmel foglalkoztak. Igen szeretetreméltóan és hizelgően bántak velem; sőt félek, hogy igen messze mentek, kimélni akartak s a támadást, mint a színpadon szokás, csak markirozták velem szemben. Legalább úgy látom, hogy akik más alkalommal oly jól tudnak találni, itt jobbról-balról döfnek el az ember mellett és nem céloznak a szív iránt. Ezt akarom a Nyelvőrbeli cikkekre vonatkozólag a Nyelvőr olvasói előtt részletesen kimutatni.

Mindenekelőtt Tóth Béla egy tévedésben leledzik, amely a vitát csak külsőképen zavarja. Ő az én kifejezésemet, *Personennamen*, így adja vissza: *vezetéknevek és keresztnévek*, holott csak ez utóbbinak felel meg; ez öszhangzásban van a mi nyelvhasználatunkkal, ami világosan kitetszik magából a füzetemből is, ahol a *Personennamé*-kkel a *Familiennamé*-kat állítom szembe, meg az ügy mivoltából is, amelyből kiindultam, — no mert a vezetéknevek 'fordítása' eddigelé fölülről még hál' Istennek nincs kilátásba véve. Azért nem használtam a *Taufnamen*, *keresztnévek* szót, mert nemcsak oly nevek forognak kérdésben, amelyeket a keresztény kereszttségben kap az ember; *Vorname*-t vagy *Zuname*-t azaz *előnevet* vagy *melléknevet* pedig azért nem mondhattam, mert ezekhez a magyar a többi nemzetekkel ellenkező értelmet fűz.

A keresztnéveknek — hogy Tóth Bélával szóljak — ez a különböző elhelyezése semmi szorosabb összetartozásban nincs a tölem fölvetett kérdéssel. Nálunk, németeknél is gyakran előre vetik a családnevet, különösen fősorolásban. A magyarok nem fogják tölem rossz néven venni, hogy úgy hívom őket, amint maguk magukat: *Szarvas Gábor* stb.; hogy a Literarisches Centralblatt 1895. évi 51. számában nem így történt, nem az én bűnöm, a neveket tudtomon kívül forgatták vissza.

Épúgy teljesen mellékesek, amit Tóth Béla fődolognak tekint, a kiejtésbeli változások, amelyek a különböző népek szoros hangszokásain alapulnak. Ha *Walter* a magyar ajkon *Váltér*-re, *Éitel Ájtél*-lé lesz, ezek végtére is igen csekély különbségek; hasonlókat, sőt még nagyobbakat a németek kiejtése közt is találunk, amennyiben *Albert*-et némelyek nyílt, mások zárt *a*-val ejtik, *Sigmund*-ot meg hol *sz-szel*, hol *z*-vel. Más a viszony például *Dorothea* és *Dorottya*, *Theodor* és *Tivadar* közt, mert *Dorothea* és *Theodor* a magyarra nézve semmiféle nehézséget nem okoznak. Ismét más a viszony végre *Johann* és *János*, *Desiderius* és *Dezső* stb. között, minthogy itt egyéb is közbejátszik, mint a hangbeli különbözés. Mi németek *Jean Jacques Rousseau*-t írunk és legtöbbször, minthogy *ä* és *ã* hangunk nincs, *Šan šak*-ot ejtünk; de még senkinek se jutott eszébe, hogy *Schang Schack R.*-t írjunk vagy *Johann Jakob R.*-t 'fordítsunk'. A kívánság, amit én kifejeztem, csupán az írás megtartására vonatkozik és meg nem foghatom, hogyan okozhatna ez a keresztnevéknél nagyobb nehézséget mint a családneveknél. Hiszen a kiejtésre vonatkozólag maga Tóth Béla sem tesz a nevek két faja közt különbséget, amint a *Karl Schneider* = *Kárl Snájdër*-re* tett megjegyzése bizonyítja. Mi csak a gyakorlati követelésben térünk el egymástól; én azt mondom: 'amint a *Schneider*-t megtűrjük az anyakönyvben, meg kell a *Karl*-t is túrni'; Tóth Béla meg így szól, azaz így kellene szólnia (mert e részt egy kissé homályban hagy minket): 'amely kevéssé tűrhetjük a *Karl*-t, annyira tűrhető a *Schneider*.'

Mint ez utóbbi esetben, azon mód áll a dolog köztem és Tóth Béla közt arra nézve is, ami igazán veleje az egész kérdésnek. Mindaketten abból indulunk ki, hogy a keresztnevék le nem fordíthatók, még pedig azért nem, mert tulajdonképp nincsen jelentésük, — és teljesen ellentétes eredményre jutunk. Én azt vallom: 'ha a keresztnevék le nem fordíthatók, hagyjuk meg őket változatlan'; Tóth Béla meg így szól, azaz ismét így kellene szólnia, mert csakugyan ez a véleménye: 'ha a keresztnevék le nem fordíthatók, más módon kell őket helyettesíteniük'. Én nem akartam a dolognak röviden a *tertium non datur*-ral vetni véget, a *tertium non detur*-t mutattam ki tüzetesen. Itt nem ismételhettek s nem is akarok mindent ismételni, csak ennyit mondok. A valamely

* Mért nem *Snájdër*, miért *Ájtél*? S nem volna-e *Snájtër* még helyesebb?
Sch. H.

népnél használt keresztnemeknek más népnél használtakkal való helyettesítését sokszor fordításnak nevezik; én erről mint „fordításról” ma csak a körök között beszéltem, mint maga Tóth Béla is teszi. Nagyon csudálom, hogy ezt ő „a Schuchardt helytelen terminusának” nevezi; ha nem vette is észre idézőjelemet, mégsem kellene föltennie, hogy akkora ellenmondásba jöjjenek önmagammal, hogy azt mondjam: lefordítják a lefordíthatatlant. Ami a helyettesítés lényegét illeti, nagyrészt általában lehetetlen, semmikép sem nyugszik egységes alapelven, sokszor, még az épen választott szempontból véve is, hibás, néha teljesen önkényes és mindig céltalan. Legkevésbé sem szolgálja a nyelv tulajdonképeni célját, a megértetést, mert hisz a keresztnemeknek semmi jelentésük sincs, előttük minden purifikáló törekvésnek meg kell állapodni; a cél pedig: az idegen neveket saját nyelvünk hangviszonyaihoz alkalmazni, mint már mondtam, minden teketória nélkül magamagától is elérhető. A helyettesítés annyival kevésbé írható e célnak javára, minthogy nagyobb részét vagy a hangbeli alkalmazkodás szüksége nélkül használják, vagy ez alkalmazkodáson messze túl mennek benne. Valami ösztön ad alapot természetesen ennek a helyettesítő eljárásnak, de ennek a keresztnemek mivoltához semmi köze, nem egyéb mint az a nem világosan öntudatra jutó, kissé fantasztikus kívánság, hogy más nemzetiségű egyedeket bizonyos értelemben a magunk nemzetiségébe sorozzunk vagy bekebelezzünk. Emlékeztet arra, ahogyan a régi festők a három királyokat német nyárspolgárokként, vagy ahogy a régebbi francia színészek a görögöket és rómaiakat francia viseletben ábrázolták. De az efféle átöltöztetés egyszersmind egyenruhába való bűjtatás is. Vegyünk föl négy személyt: *Jorje Meyer, Giorgio Meyer, Georg Meyer, Meyer György*, a kiknek a keresztnévük nagy valószínűséggel, ha nem teljes bizonyossággal, a nemzetiségükre is rámutat. Ha itt a magyaroknál mai nap kedvelt módszert alkalmazzuk, akkor nemcsak a nemzeti különbség, hanem egyáltalában a négy személy közti különbség is eltűnik a megnevezésben; mind a négynek *Meyer György* lesz a neve. Ez mindenféle elnevezésnek a céljával ellenkezik és így e módszer nemcsak céltalan, hanem céllellenes is.

Nem mondhat nekem ellent senki, míg az ilyen helyettesítésekről, azaz azonosításokról való kritikámat meg nem bírálta. Ezt azonban Tóth Béla nem teszi. Sőt azt az engedményt adja számomra, hogy *Jenő* = *Eugenius*, *Szilárd* = *Constantinus* és ha-

sonlók ,balgatagságok', melyeknek a ,kiirtásuk szinte lehetetlen'. Én azonban azt hiszem, hogy ez mégis lehetséges, és minden esetre szükséges egyéb balgatagságok meggyökerezését elhárítani, amelyek már kisarjaztak. Kimutattam, hogy a különböző nyelvek keresztneveinek azonosításai tudósok és féltudósok körében készülnek és sohasem lesznek valósággal népiesekké. Ez a dolog természetéből következik; a legcsekélyebb gyakorlati szükségünk sincs tudni, vajjon valamely népnek akármelyik neve egy másikénak megfelel-e és melyiknek. Hozzam-e föl magamat tanuságul? Ámbár mint nyelvbűvár a különböző nyelvek közötti associatiók iránt hajlandóbb vagyok, mint amennyire a gyakorlat szempontjából kedves előttem, ily associatiókat azon sok év alatt, hogy magyarul olvasok, a magyar keresztnevek bennem mégsem támasztottak, ezek engem csak mint valóságos vagy költött személyek ismertető jelei s nem alaki vagy fogalmi eredetükre való tekintetből érdekelték: *Nándor*, *Gábor*, *Tivadar* előttem ép oly igazi magyar neveknek tetszetek, mint *Árpád*, *Béla*, *Géza*. Összefüggésük az idegen nevekkal csak külső körülmények következtében merült föl eszemben; hogy *Nándor* = *Ferdinand*, azt hiszem, a Herkulesfürdőbeli Nándor-udvarnál; hogy *Gábor* = *Gabriel*, az Ungarische Revueből, amely *Gabriel Szarvas*-t ír; hogy *Tivadar* = *Theodor*, csak nem régiben jöttem rá hasonló úton. Minél lazábban kapcsolódnak össze az én lelkem előtt valamely nép keresztnevei a más nép keresztneveivel, annál szorosabban fűződnek össze a személyiségekkel, akik viselik. Míg a ,napot' a körülmények szerint a *Sonne*, *soleil*, *sole* elnevezések alatt egyforma közvetlenséggel tudom magam elé képzelni s majdnem hasonlóval a Stagiritát az *Aristoteles*, *Aristote*, *Aristotile* nevek alatt, addig valamely mai személyiség előttem mindig csak egy névben él, pl. a híres oxfordi nyelvtudós mint *Max Müller*; már *Müller Miksa*-t hallva mindjárt más személyiségre gondolok, talán egy magyar névrokonára. *Paul Hunfalvy*, bár épúgy tekinthetjük magyarnak mint németnek, én előttem csak német keresztnevével lebeg, mert ez alatt a név alatt ismerkedtem meg vele; *Hunfalvy Pál* teljesen idegenszerűnek tetszik előttem. Viszont csak *Szarvas Gábor*-t s nem *Gabriel Szarvas*-t ismerem, mert alig olvastam tőle egy sort is németül. Hinni merészkedem, hogy itt nem valami bennem leledző idioszinkrasiáról, hanem általános lélektani tüneményről van szó. Talán azt fogja most nekem valamely magyar nyelvtudós mondani: ,én is csak egy név alatt gondolok az oxfordi tudósra, de ez éppen: *Müller*

Miksa’. Ez ellen nem szólhatok; mivel azonban tudományos olvasmányaiiban a *Max Müller* névvel bizonyára sokkal gyakrabban s valószínűleg előbb is találkozott mint a *Müller Miksa*-val, különös erőfeszítésbe kellett kerülnie, hogy ez utóbbit amaz fölött nagyobb súlyra juttathatta.

Én az én füzetemben „unsere Personennamen”-ről beszélek, vagyis a nálunk európaiaknál mai nap divatos, családnevektől kísért, keresztnevekről. Más idők és más népek keresztneveinek lefordíthatóságába nem bocsátkoztam bele. Tehát eszembe se jutott Szent Györgyről beszélni vagy valami hasonló esetet fejtegetni. Ennélfogva nem értem, hogyan tulajdoníthat Tóth Béla nekem e felől nézetet s hogyan mondhatja ezt azután hibásnak. De ha már szóba hozta a dolgot, valóban el akarom róla mondani a véleményemet. A *Szent György* kifejezés, mint Tóth Béla is kiemeli a tőle fölvetett kérdés által, egy teljesen meghatározott, minden katolikussal közös képzetre vonatkozik, következőképen ép úgy lefordítható, mint *Wien*, *Bécs*, *Vienna*, vagy — mert ez is tulajdonnév — *nap*, *Sonne*, *sole*. De jól megjegyzendő, ezt csupán Szent Györgyről mint a mennyország lakosáról értem s nem a kappadókiai Georgios hercegről; azt fogom mondani: „a spanyol *Szent Györgyhöz* esedezett”, de nem mondhatom: „[a szentnek] szülei a *György* nevet adták neki” — ez szembeszökő anakronizmus lenne. Magának a szent nevének a lefordíthatósága egyáltalában nem vihető át a szentről vett keresztnévre, amelynek, mint már megegyeztünk, nincsen jelentése. A keresztnév megválasztását a legkülönbébb okok határozhatják meg; megemlítem egyebek közt a jóhangzást, mind a keresztnévnek magában, mind a családnévvel kapcsolatban való jóhangzását, és e jóhangzás változó a nyelvhez képest, amelyhez a keresztnév tartozik. Nem volna-e pl. nevetséges egy *Francesco Franceschi*-t a magyarban mint *Franceschi Ferenc*-et említeni? Vannak ugyan ilyen korcs alakulások, de ezek adott körülményeken alapulnak s bizonyos értelemben történetiek; szántsándékkal nem lehet képeznünk ilyeneket. Folyton és folyton arra kell utalnom, hogy a keresztes családnevek szoros egységet alkotnak, amely meg nem engedi, hogy az egyik résszel külön eljárást kövessünk. Sőt ahol a névadás közvetlenül, tudatos úton valamely szentnek tiszteletéből származik, még ott is közre szoktak a helyi viszonyok játszani, tehát a szentnévnek helyi változata sem közömbös dolog.

A Tóth Béla kiindulópontja és végeredménye közt semmi összefüggést, sőt még csak a kísérletét sem vagyok képes fölfedezni.

Megelégszik azzal, hogy a miniszteri rendelet okoskodását ismétli: „A magyar álladalom hivatalos nyelve a magyar. Tehát magyarul írunk nálunk minden hivatalos iratot. Hivatalos irat az anyakönyv is. Ennélfogva . . . így kerül bele az oláh *Mitru Pertia*: *Pertia Dömötör*“ stb. Épen ez ellen az *ennélfogva* ellen irányul az én füzetem éle. Valóban zavarban vagyok, hogyan tudnám ellenfelelmet arra kényszeríteni, hogy bizonyítékaimra feleletet adjon. Kísért-sük meg még egyszer. Kérdem: vajjon ez a mondat: „*Schiller* nagy költő“ ép olyan jól van-e mondva magyarul mint ez: „*Petőfi* nagy költő“? Ha azt felelik: „nem“, ezt következtetem: hogy jó magyarsággal írjunk, nem szabad az embernek nem magyar dolgokról és költőkről írni. Ha azt felelik: „igen“, tovább kérdezem: vajjon ez a mondat: „*Friedrich Schiller* nagy költő“ ép olyan jól van-e magyarul mint ez: „*Petőfi Sándor* nagy költő“? Ha azt felelik: „nem“, akkor világos, hogy itt különbséget tesznek a kereszt- és családnév között. Kérem tehát, mutassák ki nekem e megkülönböztetés jogosságát, amely szerint egy német *Karl Heinrich* a magyarban *Heinrich Károly*-lyá, egy *Heinrich Karl* ellenben *Karl Henrik*-ké változnék.

Ne tegyen az ember erőszakot a nyelven, mondja Tóth Béla; de hogyan kerülhetni ezt el ő szerinte? Mit tesz az a pár tucat keresztnév a személyek és helyek egyéb tulajdonneveinek rengeteg tömegével szemben, amelyekkel iskolakönyvekben és tudományos munkákban, hirdapokban és szinlapokon, szóval mindenféle nyomtatványon találkozunk? Aki *Pertia*-t ír, az bizony *Mitru*-t is írhat, és aki az egyiket kiejti, kiejtheti a másikat is. És ami minket, németeket illet, hát valóban azt hiszi Tóth Béla, hogy mi az *Alexander Petőfi*-vel és *Maurus Jókai*-val sokat nyerünk? *Sándor* és *Mór* egyetlen egy németnek sem okoznak semmiféle nehézséget, de még nem találtam magyarul nem tudó olyan németet, aki a *Petőfi* és *Jókai* névvel könnyű szerrel boldogult volna.

Tóth Béla azt mondja: „Schuchardt Hugó e füzete politikai dolog“. Mindenesetre van benne politikai, de a politikai nem tőlem származik. Igényt tartok magamnak Tóth Béla szavaira: „az elméjét a politika nem térítette le a nyugodt, a logikás eszmélkedés ösvényéről“. A miniszteri intézkedés politikai tett; én ezt politikán kívüli világításba helyeztem, az elmélet, a tudomány, a logika oldaláról világítottam meg. A gyakorlatnak különös esetéből indultam ki; ennek a gyakorlatnak nincs mindig politikai színezete. A tudósok köztársaságában a keresztnévek kérdése már azért is

más szerepet játszik, mint a magyar királyságban, mert itt egy nyelv se tart igényt a másik fölött való felsőbbiségre, és az igazságtalanság, vagy, nem bánom, az igazságtalanság gyanuja ki van zárva. Mai nap a tudományban még a külsőségekben és apróságokban is igen szigorúan járunk el, mint a forrásmegjelölésben, idézetekben, írásmódban. Ehhez az „akribiához”, mint mi németek mondjuk, tartozik mármost az is, hogy valamely író nevét épen úgy írjuk, amint ő maga írja. Ez az egyedül közvetlen, fáradság nélküli, célirányos eljárás; az az eljárás, amely a keresztneveket valamiképen anyanyelvünkhöz iparkodik alkalmazni, nehézségekbe ütközik, következtelenségekkel jár, tévedéseket idéz elő. És épen a tudósoknak, akiknek annyi idegen névvel, szóval, sőt mondattal van dolguk, mit használ az, ha még egy pár nevet a szokottabb alakban használhatnak? Német- és Angolországban általában a keresztnevek megtartása a szokásos. A magyar nevekkal csakugyan kivételt teszünk; *Alexander Petőfi*-t, *Maurus Jókai*-t stb. írunk, de egyszerűen azért, mert a magyarok magukat (megengedem, hogy következetesen) ezen nevek alatt mutatták be előttünk. A németek a magyar keresztnevek „fordítására” épen nem gondoltak s nem is gondolhattak volna s elég nehezükre esnék nekik a „visszafordítás”. Franciaországban egy idő óta az észszerű eljárás felé hajlanak. Az *Académie des Inscriptions et Belles-lettres* 1895. dec. 6-iki ülésében „GASTON PARIS, Schuchardtnak, az Akadémia külső levelező tagjának egy füzeté alkalmából azon óhajtságának ad kifejezést, hogy az Institut évkönyvének legközelebbi kiadásában a tagoknak és a külföldi levelezőknek keresztnevei a legnagyobb pontossággal közöltessenek és példákkal mutatja ki a nagy kellemtelenségeket, amelyek a keresztnevek fordításából vagy megmásításából származnak” (Revue critique, 1895. dec. 23. sz. 492 l.). Olaszország jelenleg makacsul viselkedik; a római büszkeség utóhatását látom ebben, amely nem engedte, hogy valami idegen dolog átalakítás nélkül jusson körükbe. De az olaszok is azt mondják: *Max Müller* s nem *Massimiliano Müller*, *Johannes Schmidt* s nem *Giovanni Schmidt* stb. Legradikálisabbak e dologban a magyarok, — a *Müller Miksa* név fokmérőül szolgálhat e tekintetben. De náluk is vannak eretnekek, s remélem, hogy ezeknek a vallása lesz győztes. Ahol most vagyok (Gothában), nincs anyagom statisztikai vizsgálódásokra; csak annyit mondhatok, hogy az Egyetemes Philologiai Közlönynek imént kezemhez jutott januári füzetében, a 66. s köv. lapokon *Constant Martha*, *Théodore Reinach* s hasonlók

fordulnak elő. Azonban maga Tóth Béla is megenged kivételeket, mint *William Shakespere*, *Jules Favre*, a keresztnévek előretételével; sőt a hátratételnél is óvakodnak néha a magyaros keresztnév alkalmazásától: *Húgó Viktor* és nem *H. Győző*, — vajjon épígy *Göthe Wolfgang* és nem *G. Farkas*? Most veszem észre, hogy nem minden családnévnek kell változatlanul maradnia, pedig főntebb ezt tartottam a Tóth Béla véleményének, sőt a *Húgó* névben nem is pusztá magyaros írással állunk szemben, mint a Rákosi *Sukhártjában*, mert hisz akkor *Ügo*-t kellene írunk, hanem valóságos 'fordítás' az. Mely családnévek maradnak hát változatlanul, melyeket kell magyarosan írni, melyeket kell 'lefordítani'? És mik ebben a vezérlő alapelvek? Amint látszik, itt jókora anyag gyülemlik össze a jövőbeli *Grammatica Elaboratior* egy fejezete számára, egész csomó szabállyal és *amnis—axis—callis—crinis*-féle kivételekkel. További adalékokat nyújt ez irányban vagy legalább gondolkodásra késztet az 1896-iki Akadémiai Almanach. Ez sok tudóst keresztnévének csak kezdőbetűivel jelöl meg. Azt kellene hinnünk, hogy a kezdőbetűkre ugyanaz az elv áll, mint az egészen kiűrt keresztnévekre; de itt *Leitner G. W.* áll, azaz *Gottlieb William* (vagy talán *Wilhelm*?; minthogy Budapesten született, ott bizonyára tudják, hogy melyik), pedig mégis csak *T.(eofil) V.(ilmos)*-t várnánk. *Teofil*-t legalább az elkeresztelő könyvecske szerint; az Almanach naptárában (nov. 2.) ugyan *Gottlieb* áll. *Jones W. Henrik*-nél *Henrik* magyarul van, *W.* nem. De mármost vannak esetek, amikor bizonytalanságban lehet az ember, — némely író sohasem írja ki a keresztnévét; legalább a felől kellene mindenkor bizonyossá tenni minket, hogy a dolog bizonytalan, hogy ne keressünk magyar keresztnéveket a rövidítések alatt. Továbbá: miért (*De Gubernatis*) *Angelo* s nem *Angyal*? *René (de Maude)* s nem *Renát*? (Aztán tessék a szórendben való következetlenséget is figyelembe venni!) Miért (*Virchow*) *Rudolf* s nem *Rezső*, holott a naptár (ápr. 17.) *Rezsőt* mutat? Miért (*Buttler Dundas*) *Ede*, míg földije (*Gladstone*) *Eduárd (Vilmos)*, meg a francia *Sayous* s a német *Zeller* is *Eduárdok*? A *Villari* keresztnéve, *Pasqual*, se nem olasz (*Pasquale*), se nem magyar (*Paszkvál*). Még maguknál a magyaroknál is *Viktor*-t találok a *Győző* mellett, *Ferdinánd*-ot *Nándor* mellett. Igen tanulságos (*Blaydes*) *Fridrik* — (*Müller*) *Frigyes* mellett. Nyilván azért tartották meg a *Fridrik*-et, mert ez a név az angolban szokatlan. Ezen alapelv szerint egy *Ludwig Müller* nevű németből a magyarban *Müller Lajos* lenne, míg egy *Louis Müller*

nevű németet már *Müller Louis*-nak hinának, egy *Louis Meunier* nevű franciát meg ismét *Meunier Lajos*-nak. Ha a nemzetieskedő állásponthoz ragaszkodunk, akkor gyakran két, sőt több idegen keresztnévet is egyetlen eggyel kellene helyettesítenünk, pedig ez, mint már említettem, a keresztnévnek mint ismertető jelnek a természetével ellenkezik. Így pl. *Samu*-t és *Sámuel*-t a németben egyformán *Samuel*-lel, *Andor*-t, *András*-t és *Endrét* *Andreas*-szal kell kifejeznem. De nem esnek-e *András* és *Endre* mint ismertető jelek ép oly messze egymástól, akárcsak *Kálmán* és *Kelemen*? Mi közünk a gyakorlatban ahhoz, hogy amazok azonos, ezek meg különböző eredetűek? Másrészt meg kétségeink is lesznek, hogy két vagy több név közül melyiket válasszuk valamely idegen keresztnév kifejezésére. *Jókai Mór* nálunk majd *Moriz*, majd *Maurus* alakban jelenik meg; hogy a kettő közül melyiket válasszuk, nincs más mód, mint magát a költőt megkérdezni. Szóval, zavar a zavar hátán, egyik baj a másik mellett, s mind ez oly sürgősségtelen, mint semmi más e világon!

Ha az oxfordi *Max Müller*-t a magyarok *Müller Miksa*-nak nevezik, hát ez őt vajmi kevéssé bánthatja; ha ilyen címzésű levél jutna hozzá, joga lenne visszautasítani azzal, hogy „ez nem én vagyok”. Egy nagyszebeni *Max Müller*-nek azonban most már nem lehet meg ez a joga; az állam ráerőszakolja a *Miksa* nevet s ezt én az egyéni szabadság olyan megsértésének tartom, amely a magyar államnak annyira dicsért liberális intézményeivel a legnagyobb ellenkezésben áll. Bármily maliciózan nyilatkoztam is e dologról Tóth Béla szerint, mégsem nyilatkozhattam eléggé maliciózan. Mindenkinek a maga teljes neve, a kereszt- és vezetékeve együttesen, egyéni tulajdona, valóságos *nomen proprium* ebben az értelemben is; hogy e miatt a nyelv karakterén bárminő csorba eshetnék, merő alaptalan állítás. Azt mondják, nem akarnak erőszakot tenni a nyelven, s a helyett erőszakot tesznek az embereken. Mert csak le azzal az álarccal: végre is hova lyukad ki ez az elkeresztelés? A keresztnévek egyszersmind a nemzetiségnek is ismertető jelei, amelyhez mindenki ugyanazzal a teljes joggal ragaszkodik; a német *Karl Schneider*-nek, a magyar *Schneider Károly*-nak mondja magát. Ezt a különbséget akarják eltörölni; amit tesznek, nem az, hogy *Karl Schneider*-t magyarul írják, hanem hogy magyarrá bélyegzik őt. Azonban a palackra ragasztott vinyetta még sose változtatta meg a palack tartalmát. Igazságérzetem, amire Tóth Béla apellál, eléggé eleven volt akkor, amikor a miniszteri ren-

delet ellen fordult. Tóth Béla teljesen félreérti azt, mikor a német embernek a belügyminiszter rendelete ellen való följajdulásáról beszél. Az én nemzetembeliek előttem határozottan azt bizonyították, hogy füzetemben nem állok „német nemzeti“ állásponton. Egyetlen sorommal sem okadatolhatja Tóth Béla a fölfogását; én általában a nem magyarokról beszélek és ha főképen német példákat hoztam föl, azért tettem, mert nekem mint németnek ezek estek legjobban a kezem ügyibe. De hogy teljesen megnyugtassam őt az igazságérzetemről, ezennel kijelentem, hogy ha esetleg azt hallanám, hogy a németek folytatnak hasonló törvényes háborút pl. Elzászban a francia vagy Pózenben a lengyel nevek ellen, épúgy fogok német sovinizmusról beszélni, mint ahogy most magyar sovinizmust emlegetek. Mindaddig azonban, míg nekem még egy ilyen miniszteri rendeletet valahonnan nem mutatnak, engedjék meg, hogy unikumnak tekintsem ezt.*

Egyébként mi, Ausztria és a német birodalom németjei, nevek dolgában türelmesebbek vagyunk a köztünk elszórtan lakó magyarokkal szemben, mint a magyarok a köztük régtől, sűrű csoport-

* Mikor ezt irtam, még nem volt e dolgokról biztos értesülésem; ellenkezőleg: kellemetlen fölfödözésekre lehettem elkészülve, mert egy francia barátom váltig erősítgette, hogy a németek Elzász-Lotharingiában épúgy cselekesznek, mint a magyarok. Elég fáradtságomba került, míg megszerezhettem a német rendeleteket, s ezeket — noha a nyelvtudományi szempontot nem érintik — itt közlöm, mert részrehajlatlan akarok lenni, s mert a Nyr. olvasóit érdekelhetik:

„Auch sind — soviel das deutsche Sprachgebiet betrifft — französische Vornamen zurückzuweisen“ (Verfügung des Generalprokurators vom 29. Sept. 1877. Art. 7).

„Zur Beseitigung von Missverständnissen bemerke ich zu dieser Vorschrift was folgt: Meine Anweisung bezieht sich aber auch nur auf solche Vornamen, welche in deutscher und französischer Sprache unter verschiedener Form vorkommen. Französische und überhaupt fremdländische, in deutscher Sprache nicht vorkommende Vornamen sind nicht verboten.“ (Verfügung des Generalprokurators vom 18. Juni 1878.)

„Vornamen, für welche eine deutsche Form besteht, sind in dieser einzutragen; da wo der Gebrauch der französischen Sprache ausnahmsweise gestattet ist, hat jedoch der Standesbeamte auf Verlangen der die Beurkundung veranlassenden Person die französische Form zu gebrauchen“ (vom Ministerium erlassene Dienstanweisung für die Standesbeamten vom 8. Okt. 1893. §. 24).

Megjegyzem, hogy Elzász-Lotharingia 1700 községéből 309 föl van mentve a német nyelv használata alól, s ez körülbelül megfelelhet a francia s a vegyesnyelvű vidék tényleges kiterjedésének. Sch. H.

tokban megtelepedett németekkel szemben. A magyarok, mint nálunk mondani szokták, még a *siller*-borból is *Petőfi*-bort csinálnak, de mi nem állunk érte bosszút. Nemcsak hogy meghagyjuk a kereszt-neveiket, ha csak maguk el nem cserélik, hanem a magunk kereszt-nevéül is szívesen átvesszük őket; egész sereg német viseli a *Béla*, *Géza*, *Ilona*, *Irma* stb. neveket, anélkül hogy egy szót is értenének magyarul. Mire vagyunk képesek ebben a tekintetben, mutatja a kiel *Hoffmann Aruforgalma* kisasszony, akiről a Budapesti Hírlap január 5-iki száma ad hírt.

SCHUCHARDT HUGÓ.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

V. 1

Minthogy ez értekezésnek első négy fejezete még a múlt évben jelent meg, a Nyelvőr új olvasóinak tájékoztatására előbb röviden elmondom, miről volt eddig szó, s amit eddig még meg se mondtam, mi az értekezés célja.

Ismeretes dolog, hogy az iskolából kikerült ember még az egyszeregyet se tartja bizonyosabbnak, mint azt, hogy az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány — az ige — számban és személyben alkalmazkodik. Azzal, hogy az iskolában egyéb ismertető jeleit is emlegették a mondat e két főtagjának, annál kevésbbé törődik, mivel ezekre ott se vetettek valami különös ügyet. Teljesen meg van győződve arról, hogy akármely mondat alanyát és állítmányát biztosan fölismeri. S valóban, ha elébe tesszük pl. ezt a két mondatot: *A vad almafa fanyar gyümölcsöt terem*, — *A vad almafán fanyar gyümölcs terem*, — legkisebb habozás nélkül megmondja, hogy az első mondatban az *almafa*, a másodikban *gyümölcs* az alany s mindkettőben *terem* az állítmány. Ha gyanítaná, mily lélekölő vakoskodás ez az ő biztos tudása!

Nos, ha gyanítaná? Meglehet, hogy oly dühbe jönne, hogy kidobná mind az alanyt, mind az állítmányt a mondatból. Ezt cselekedte Brassai, midőn megnyílt a szeme. A mondatban nincs dualizmus, hangzék kiáltó szava a pusztában, nincs két főtag, alany és állítmány, hanem csak egy fejedelem, az ige s ennek határozói. A mondat részei: a hangsúlytalan inchoatívum, a főhangsúlyos zöm, a hangsúlytalan pótló s az alhangsúlyos szükséges egészítvények. — Meglehet, hogy több higgadtsággal, de sokkal sértőbb

különböztetéssel, a gramatikának hagyná az ostoba alanyt és állítmányt (mintha bizony a szegény gramatika nem a logikától vette volna át az alanyt és állítmányt, gyermekded bizalommal a nagytekintetű és csalhatatlanság fényében tündöklő tudomány iránt), az okosabbat pedig lefoglalná a logika vagy pszichológia számára. Ezt cselekedte Gabelenz, midőn a gramatikáin kívül pszichológiai alanyt és állítmányt különböztetett meg. — Meglehet, hogy sutba dobva minden gramatikát, logikát és metafizikát, pipaszó mellett hízóinak szemlélésében gyönyörködnék szabad idejében. Ezt kellett volna nekem cselekednem.

Gabelenz nem bántotta a mondat dualizmusát, az alanyt és állítmányt meghagyta a mondat két főtagjának, de úgy, hogy e mondatban: *Vasárnap tegnap volt* (Sonntag war gestern) a *vasárnap*, ellenben ebben: *Tegnap vasárnap volt* (Gestern war Sonntag) a *tegnap* lett az alany. Brassai, miután évek múlva Gabelenz cikkére bukkant, azonnal észrevette, hogy ez a mondat-dualizmus 'alapjában és lényegében' hasonló az övéhez, ha a zömöt és egészítvényeket egybefoglalva, csupán inchoativumot és tüzetes részt különböztet meg. Ebben a tágabb értelemben Brassai újra elismerte a mondat dualizmusát.

Én nagyjában mind a kettővel egyetértek, de egyikkel se teljesen. Brassai inchoativumának, zömének és egészítvényeinek hallatára borsószik a hátam. Ez tulajdonképp csak annyit tesz, hogy minden mondatnak van eleje, közepe és vége. Ezt úgy is tudta mindenki. Az inchoativum hangsúlytalanságát sem ismerem el. Hogy annak, amit Brassai e néven nevez, egyenlő, sőt erősebb hangsulya is lehet, mint magának a zömnek, minden kétséget kizárólag kimutatta Joannovics. Azt is tagadom, hogy Brassai szükséges egészítvényeinek hangsulya csak másodrendű, a zöménél gyengébb volna. Gabelenz szerint alany volna minden szó vagy szólás, mely a német jelentő mondatban a második helyen álló személyes igét megelőzi. Alany volna a *vasárnap* és *tegnap* ebben a két mondatban is: *Vasárnap volt tegnap.* (*Sonntag war gestern.*) *Tegnap volt vasárnap* (*Gestern war Sonntag.*) (A vastag szedés erősebb, a dőlt szedés gyengébb hangsulyt jelent). Gabelenz semmibe se veszi a hangsulyt s ezzel az ő *pszichológiai* alanyát és állítmányát egyszerre lokális alannyá és állítmánnyá devalválja. Egyébiránt, hogy miben értek egyet másokkal és kikkel s miben ellenkezem velök, az értekezés folyamán ki fog tűnni.

Csak arra kérem az olvasót, ne tartson attól, hogy a már

meglevő alanyokat és állítmányokat még egy újjal akarom szaporítani. Épen ellenkezőleg, azt szeretném kimutatni, hogy nincs szükség se grammatikai, se logikai, se pszichológiai, se lokális alanyra és állítmányra, hanem csak egy igaz alanyra és állítmányra, a mellyel mindenki beérhetné. De arra nem kötelezem magamat, hogy ezt az egy igaz alanyt és állítmányt meg is találom. Nem oly könnyű dolog ez, mint a ráckevei káplán szerint az egy igaz valásra rátalálni. Az egész értekezésben nem mondok semmi újat, csak a fogalmakat tisztázom s közbe azon elmélkedem, ami önként következik abból, amit mások már százszor elmondtak.

Ami az alany és állítmány fogalmának tisztázását illeti, ebben úgy járok el, hogy összeszedem azokat az ismertető jeleket, melyek nagyobbbrészt már több mint két ezer éve keresztül-kasul ott hevernek ama fogalmak tartalmában, s vizsgálom, melyek lényegesek, melyek csak eshetőlegesek, melyek összeférők, melyek összeférhetetlenek ez ismertető jelek közül. Ily ismertető jelt hetet találtam. Ezek a következők.

1. Az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány — az ige — számban és személyben alkalmazkodik, más szóval, az alany = nevező, az állítmány = ige. Az iskolák e fő ismertető jele még maga magával se fér meg. Mert ki ismerné meg belőle az alanyt pl. ebben a mondatban: *A bölcsesség kútfeje az Isten igéje?* Nem azért dobom félre ezt az ismertető jelt, hogy ama mondatban nincs is ige, mely számban és személyben alkalmazkodhatnék az alanyhoz. Elismerem, hogy a *van* ige lappang benne s hogy a német így fejezné ki e mondatot: *Der Born der Weisheit ist das Wort Gottes.* De ha két nevező van a mondatban s az ige mind a kettőhöz alkalmazkodik számban és személyben, hogy ismerjem meg, közös jelből, melyik az alany közülök? A többivel meg már épen nem fér össze ez az ismertető jel.

2. A mondatnak két főtagja van, az alany és állítmány. Az alany az a tagja a mondatnak, a melyről valamit mondunk, az állítmány az a tagja, amit arról mondunk. Ebből a jelből mindenekelőtt azt következtetem, hogy pl. e mondatnak: *Katona bátyámat nagy veszedelem érte*, nem a *veszedelem* és *érte* a két főtagja, hanem ez a kettő: *Katona bátyámat* || *nagy veszedelem érte*. A fának sem a gyökere és a gyümölcse a két főtagja, hanem pl. az a része, mely a föld színe alatt s az, mely a föld színe fölött van. A két főtag-

nak magában kell foglalnia az egész fát. Ha már most ama mondatnak az a két főtagja, amint följebb megjegyeztem, akkor *katona bátyám* az, akiről valamit mondok *s nagy veszedelem érte* az, amit róla mondok. De mi szükség ezért gramatikai, logikai, pszichológiai alanyt és állítmányt, vagy inchoativumot és tüzetes részt különböztetni meg? Hisz nincs a világon az a gramatika, melyben az alanynak és állítmánynak ez a második ismertető jele elő nem fordulna. Bátrabban ígérnék érte ezer aranyat, mint egyszer egy bolond angol egy háromszinű kandúrért.

3. Az állítmány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában. Ebből azt következtetem, hogy az ige csak magán állva, de nem magán véve állítmánya a mondatnak. Ebben a mondatban: A *fiu* || tanul, állítmány az ige. De ezekben: A *fiu* || jól tanul. *Én* || orvos vagyok. A *gyermeknek* || könyve van. Magasan repül || a daru. E könyvet || atyámtól kaptam. Ez a levél || ma érkezett. János || levelet kapott, — nem állítmány a magán vett ige, hanem csak egyik altagja az állítmánynak. Ez az ismertető jel fölöslegessé teszi a kopulát s összefér a másodikkal.

4. Az állítmány az a tagja a mondatnak, melyet a másikkhoz képest erősebben hangoztatunk. Azt mondják, hogy az előbbi mondatok így hangzanak: A *fiu* || tanul. A *fiu* || jól tanul. *Én* || orvos vagyok. A *gyermeknek* || könyve van. Magasan repül || a daru. E könyvet || atyámtól kaptam. Ez a levél || ma érkezett. János || levelet kapott. Katona bátyámat || nagy veszedelem érte. — Elfogadom mind a hangoztatást, mind az ismerető jelt. Ez is szépen összefér a másodikkal.

5. A mondatból szólást, a szólásból mondatot csinálhatni. Pl. ebből a mondatból: Az *ucca* || széles, ezt a szólást: A széles | ucca; ebből a szólásból: Éneklő | madár, ezt a mondatot: A madár || énekel. A szólásban határozó és határozandó tagot lehet megkülönböztetni. A határozót hangsullyal különböztetjük meg a határozandótól. (Brassai.) A szólás határozó tagja predikatív értelmű. (Akármely logika.) Ebből legelsőbb azt következtetem, hogy a szólás határozandó tagja meg alanyi értelmű. Továbbá azt, hogy ami a szólásban predikatív értelmű, az a megfelelő mondatban állítmánnyá, s ami a szólásban alanyi értelmű, az a megfelelő mondatban alannya lesz. Ebből meg azt, hogy az alany határozandó, az állítmány határozó tagja a mondatnak. Mivel pedig a szólásban akárki könnyen rá-

ismer a predikatív értelmű tagra, azért azt ajánlom, hogy aki kétségben van valamely mondatnak állítmánya felől, változtassa azt megfelelő szólássá s ennek predikatív értelmű tagjából következtessen a mondat állítmányára. Pl. ha nem tudja bizonyosan, mi az állítmány a következő mondatokban: A *csukát* || *róka* fogta. **Por** lepi || a *könyveket*. A *béresnek* || a *foga* fáj. *E* helyen || **pihe**nünk. *E* pohárból || **is**znak. *E* szobában || **hál**nak. *E* földben || **búza** terem: — megtudhatja azt a következő szólásokból: **Róka** fogta csuka. **Porlepte** könyvek. A **foga**fájós béres. **Pihenő** hely. **Ivó**pohár. **Háló**szoba. **Búza**termő föld.

Ebből az 5. jelből még az is következik, hogy a mondat elsőrendű vagy főtagjainak tagjai, a másodrendű tagok megint csak alany és állítmány viszonyában vonatkoznak egymásra. Mert pl. e mondatnak: *Katona* bátyámat || **nagy** veszedelem érte, mind a két főtagja egy-egy szolás s e szolások tagjai megint csak határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. Az első szolásban: *Katona* | bátyámat, *katona* a határozó s *bátyámat* a határozandó tag. A megfelelő mondatnak tehát az lesz az állítmánya, ez az alanya. Ez a mondat így lesz: *Bátyám* || **katona**. A második szolásban: **Nagy** veszedelem | érte, *nagy veszedelem* a határozó s *érte* a határozandó tag. (Az igének e renden még nincs predikatív értelme.) A megfelelő mondatnak tehát az lesz az állítmánya, ez az alanya. Ez a mondat így lesz: *Ami érte*, || **nagy** veszedelem. (A relativ mondatra állítmány gyanánt vonatkozik a független mondat.) De a második főtagot nemcsak szolásnak, hanem oly mondatnak is vehetjük, melynek el van hallgatva az alanya. Ha mondatnak vesszük, akkor szolásra változtathatjuk. E szolás: **Nagy** veszedelem | éres, kissé szokatlan talán, de épen olyan törvényes, mint a *piros vér*folyás, a *szentkép árulás* vagy *Magyar nyelvőr*. A második főtag első altagja: **Nagy** | veszedelem, megint csak szolás s a következő mondat felel meg neki: *A veszedelem* || **nagy**.

Végre az is következik az 5. ismertető jelből, hogy a mondat legalsóbb rendű tagjai: *katona*, *bátyám*, **nagy**, **veszedelem**, *érte*, magukban véve mind határozó értelműek, mivel predikativé vonatkoznak bizonyos legalsóbb alanyokra, gondolkodásunk tárgyaira. A mondatnak minden tagja predikátum tehát — a maga rendén. Azért helyesen nevezte el Aristoteles a beszéd részeit kategóriáknak, azaz mondományoknak. (Κατηγορία = ὁ τι κατὰ τινός κατηγορεῖται amit valamiről mondunk, latinul prae-dicamentum, praedicatum.)

6. A mondat két főtagjának fölतालálásában jó szolgálatot tesz a föltehető vagy tapogató kérdés. (Brassai tétele.) Ez a mondat: *Én* || orvos vagyok, erre a két kérdésre felel: Mi vagy te? és Orvos vagy te? Ha az első vagy általános kérdésre felel, akkor az állítmány, illetőleg annak határozó tagja ismeretlen volt a kérdő előtt. Ha a második, vagy különös kérdésre felel, akkor az állítmány, illetőleg annak határozó tagja csak kétséges volt a kérdő előtt. Az alany — *Én* — és az állítmány határozandó vagy alanyi értelmű tagja — *vagyok* — mind a két esetben ismeretes és kétségtelen volt a kérdő előtt. Ha ezt a megfigyelést általánosítom, akkor a következő mondatokban: A *levelet* || *néném* írta. (Ki írta a levelet?) E *posztóból* || *kabát* lesz. (Mi lesz e posztóból?) A *gyermeknek* || *könyve* van. (Mije van a gyermeknek?) A *füge* || *Olaszországban* terem. (Hol terem a füge?) *Tegnap* volt || *vasárnap*. (Mikor volt vasárnap?) A *gyermeknek* || *van* könyve. (Van-e könyve a gyermeknek?) Az *idén* || *termett* bor. (Termett-e bor az idén?) — *néném*, *kabát*, *könyve*, *Olaszországban*, *tegnap*, *van*, *termett* az állítmányok, illetőleg az állítmányok határozó tagjai.

Ha általános kérdésre felel a mondat, akkor mondás vagy szerző ítélet, Kant szerint szintetikus ítélet, Aristoteles szerint mutató mondat (πρότασις ἀποδεικτική). Ha különös kérdésre felel, akkor ellenmondás vagy fejtő ítélet, Kant szerint analitikus ítélet, Aristoteles szerint választó, különböztető, vitató mondat (πρότασις διαλεκτική). Különös kérdéssel arra szólítjuk föl a felelőt, hogy válasszon két ellenmondó ítélet közül, azaz hogy vagy állítson vagy tagadjon valamit. Pl. Állat-e az ember? Felelet: Az *ember* || *állat*, vagy Az *ember* || *nem* állat. Olvas-e János? Felelet: *János* || *olvas*, vagy *János* || *nem* olvas. Ebből a két lehetséges feleletből kitűnik az is, hogy miért mondjuk a különös kérdés állítmányát kétségesnek.

7. A mondat állító vagy tagadó volta predikátumának minőségétől függ. Ebből azt következtetem, hogy annak, aki tudja, állító vagy tagadó mondattal van-e dolga, azt is tudnia kell, mi a predikátum benne. E hetedik ismertető jel bővebb tárgyalásának van szentelve az V. fejezet, mely úgy, mint itt következni fog, még a mult évben készen volt, de tér szűke miatt mindeddig sorára várt.

KICSKA EMIL.

SZLÁV IGÉK A MAGYAR NYELVBEN.

Munkácsi az idei Nyelvőr 16. lapján azt mondja: „Igaz ugyan, hogy mai segédeszközeink mellett még nem valami nagy a kimutatható török szókincs, legfeljebb negyedrészt annyi, mint a szláv-ságé; de feltűnő az igeszók nagyobb száma (törökből valók: *csavar-, csihol-, gyúr-, ír-, öröl-, szán-, szór-, szűr-, söpör-, tűn-*; a szláv-ságból: *sétál-, dicsér-* s talán még egy-kettő), mely csak intenzív nyelvérintkezés alapján érthető“. Munkácsi tehát tíz törökből került igét sorol föl és szembe állít vele mindössze két szláv eredetűt, amelyhez véleménye szerint „talán még egy-kettő“ hozzászámítandó. A *dicsér* ige szláv volta korántsem bizonyos. Munkácsi ugyan megkísérelte a *dicsér-* ige szláv származásának kimutatását, de elég a Nyelvőr 10:483. lapját összehasonlítani a Miklosich-féle Etymologisches Wörterbuch *dika-* cikkével, hogy meggyőződjünk arról, hogy Munkácsi össze-vissza fölhozott mindenféle oda nem tartozó dolgot, és hogy az egész szláv-ságban magában áll az a kis délszláv szócsoporthoz, amely még nem tudni milyen kapcsolatban áll a *dicsér* és *dicső* szavainkkal. Ha már most visszaemlékezünk, hogy Halász a *sétál* szót ugor eredetűnek állította (l. Nyr. 12:98. és k. l.) könnyen úgy tetszhetik, mintha nem maradna több a szláv-ságból származott ige, mint az a „talán még egy-kettő“. És Munkácsi tényleg körülbelül így képzelheti magának a dolgot, és mintha ez már dogmává vált volna nála, amelynek alapját sem érdemes már vizsgálni. Hiszen már több mint tíz évvel ezelőtt hasonló állítást kockáztatott, akkor is nagy nyomatékkal és annak teljes tudatában, hogy ezzel igen jellemző vonást érint, pedig akkor is, most is csak úgy gondolomra vetette oda teljesen tarthatatlan állítását. Munkácsi ugyanis a NyKözl. 17. kötetében a 67. lapon így nyilatkozik: „Ha elfogadjuk bizonyos kritériumok döntő erejét a nyelvbéli hatások nagyságának megítélésében, úgy van okunk, melynek alapján vélhetjük, hogy a magyarság hatása, ha nem is nagyobb, de legalább nem sokkal is csekélyebb fokú a szláv-ságénál. Ez t. i. az a tény, hogy míg a magyarban összesen csak is egy igét bizonyíthatunk kétségtelenül szláv eredetűnek, addig csak a déli-szláv nyelvek szókincsében tizennégy ige és három kötőszó fordul elő, melyeknek magyar részről való származása elvitázhatatlan — mi elég nyomós körülmény, hogy egy másíknak erejét, mely szerint a magyarból

átment szavak csak harmadrésznyi számát teszik a szláv kölesön-szóknak, ellensúlyozhassa“. Itt tehát Munkácsi határozottan e gy-nek mondja a szláv-ságból került igék számát és fontos elvi kérdéssel hozza kapcsolatba az igéknek egy nyelvből a másikba való vándorlását. Vajjon melyik igére gondolt akkor, a *sétál* vagy a *dicsér* igére? Talán egyikükre sem, mert két évvel előbb a Nyr. 10:482. l., a mikor a *dicsér* ige szláv voltát bizonyítgatta, még más két igét is említett „szláv-ból ájtött“-nek, a *csinál* és *henyél* igéket. A *henyél* lehet minden más, csak szláv eredetű nem, a *csinál* azonban kétségtől szláv; lehet, hogy ez lebegett akkor szeme előtt.

De mielőtt Munkácsit elhamarkodottsággal vádolnám, föl kell azt a kérdést vetnem, nem leli-e helytelen állítása abban magyarázatát, hogy az igazi tényállás megismerése akármilyen körülményeknél fogva rendkívüli nehézségekbe ütközik. Erre a kérdésre tagadólag kell felelnem.

Az egyetlen nehézség, amely ennél a kérdésnél megzavarhatja a kutatót, az a körülmény, hogy a szláv-ból került magyar igék csaknem egytől egyig olyan alakot öltöttek, hogy ép úgy magyar képzővel főnévből származott igéknek volnának tekinthetők, mint egyenesen szláv igéből módosultaknak. Legjellemzőbb példa erre a *keresztel* igénk. Hogy a *kereszt* szláv szó, azt senki se tagadja, de már a *keresztel* igét Halász is, Balassa is magyar képzésnek tartja, míg én sajátos jelentéséből azt olvasom ki, hogy semmi egyéb, mint az egy jelentésű ószlovén *kr̃stiti* mása (l. Nyr. 12:99, Ung. Revue 1885. 276. és NyK. 18:351. és k. l.). Egészen érthetetlen Halász okoskodása, hogy *keresztel* nem lehet az ószlovén *kr̃stiti* mása, „mert ebből nyelvünkben *keresztől* vált volna“! De miután megemlítettem azt a körülményt, amely egy kicsikét megnehezíti a szóban levő kérdés tiszta megoldását, hozzá kell mindjárt tennem, hogy ez aránylag csak igen ritkán teszi lehetetlenné a kérdés végleges eldöntését. Munkácsi pedig két ízben fontos következtetéseket vont le olyan állításból, amelyet csak úgy talá-lomra, talán tisztán egy általános homályos benyomás hatása alatt vetett papirosra.

Az épen említett általános homályos benyomás abból volna magyarázható, hogy Miklosich egy csoportban sem ejtett annyi hibát és akkora hibákat, mint épen a szláv-ságból származtatott igék csoportjában. Halász húsz igen mutatta ki, hogy Miklosich sem a magyar nyelvet, sem a magyar nyelvészetet nem ismerte

kellően, mikor szlávból kerülteknek mondotta az illető igéket — azt mondom húsz igen, mert a *keresztel* és *sétál* igéket meggyőződésem szerint nem sikerült Halásznak 'visszahódítania'. De ebben az alapvető cikkben is találhatott volna Munkácsi több magyar igét, amely Halász meggyőződése szerint is szláv eredetű, ilyenek a *babrál*, *bérmál*, *csinál*, *kalapál*, *parancsol*, *varázsol* igék (l. Nyr. 10:196). Halász, igaz, még többet is szláv eredetűnek tart, névszerint a *gáncsol*, *mázol* és *panaszol* igéket is; de *gáncsol* az olasz eredetű *gáncs* főnévből továbbképzett ige, *mázol* nem lehet a szláv *mazati* mása, azt Halász maga is átlátta később, *panaszol* pedig ép úgy lehet képzés a szláv eredetű *panasz* szóból, mint az ószlovén *ponositi* egyenes örököse.

Foglaljuk össze az eddigi eredményt: Halász hat igét említ, amelynek szlávságában kételkedni nincs okunk; ha hozzávesszük a fõntemlített *keresztel* és *sétál* igéket, nyolcra nő a számuk. Ha már Munkácsi az idegenből átvett igéket méltán olyan fontosaknak tartja, végig nézhette volna a Miklosich értekezésének legvégén található indexet és könnyű szerrel találhatott volna még annyi ide tartozó igét, hogy még a tíz török eredetű ige is kisebbségben maradt volna. Ott van az *abárol*, *gázol*, *kapál* (a *kapa* elvont szó; Balassa téved, mikor megfordítva állítja a viszonyt, l. Ung. Revue i. h.), az elavult *nádol*, *pamacsol*, a régi *parázsol* (hogy *pamacs* és *parázs* csak az említett igékből elvont főnevek, arra maga Munkácsi tanít bennünket Nyr. 10:343!), *perzsel*, *vádol* (Miklosich az indexben csak a *vádol*-ból elvont *vád* szót említi, de, a szövegben fölhozza az igét is, csak hiba, hogy a megfelelő szláv igét — ószlov. *vaditi* — nem említi). Ez megint nyolc ige, amelynek szlávága kétségtelen, tehát az előbbi nyolc igével tizenhat. De Miklosich összeállításai ki is pótolhatók, szláv eredetű pl. a *párol*: ószl. *pariti*, a *zabál*: ószl. *zobati*, az újabban fölvetett *verbuvál*: tót *verbuvat* és a régente széltiben használt *hahotál*: ószl. *chochotati*, amelyből a most is általánosan használt *hahota* el van vonva. Ez megint négy ige, összesen tehát húsz! Csak ezután jön az a „talán még egy-kettő“.

Nem tudom, kívánja-e Munkácsi, hogy bebizonyítsam külön-külön, hogy az említett igék tényleg szláv eredetűek; ha igen, minden pillanatban szolgálatjára állok; addig kérem kell, érje be azzal a biztosítással, hogy egyetlenegy összeállítást se említettem, amelynek kész bizonyítása kezemben nem volna, csak idő híjában nem bocsátkoztam a közlésébe. Azután meg reményelem, hogy

Munkácsi maga is könnyen meg fog győződni állításaim alaposágáról, ha egy kicsit utána jár a dolognak, és szívesen fölment a részletek előadásától. Csak azt jegyzem meg, hogy úgy mint már a *vádolni* igénél ki is fejtettem, Miklosich kiinduló pontja nem mindig helyes, így pl. lehetetlen volna a *varázsolni* igét az általa fölhozott *vražati* alakból magyarázni, az csakis a sokkal gyakoribb *vražiti* igéből származhatik, amely végig vonul valamennyi szláv nyelven. No de ez már a részletekhez tartozik, amelyekre amúgy is rá kell majd egyszer térnem.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

VATALÉ.

(A Bécsi és a Müncheni codex eredetéhez.)

A címül írt szó legérdekesebb szavaink egyike. A nyelvtörténetben mindössze két adattal van meg:

„Mikor bemennétéc asaitoba hog' nomnatoc ôtuen *vatale* bort: ut exprimeretis quinquaginta lagenas, BécsiC. | tû elôtôcbe kel eg' ember viuen eg' *vatale* vizet MünchC. NySz.“

Mindkét esetben *vatalé*-nak olvasandó. A codexek e ritkasága megvan a népnyelvben is, amit a következő adatok bizonyítanak:

vatalé: kis hordó, melyben a munkásoknak szoktak vizet vinni (Pannonhalma, Nyr. 12:188; Csallóköz, Nyr. 16:140; Pozsony m., Nyr. 8:471) | *vatalle*: rövid dongájú, 7—10 literes lapos füles hordó; a vállon szíjon vagy kötelen hordozzák (Zala m. Nyr. 23:565. 24:37) | *vatolaj* ua. (Sopron m., Komárom m. Nyr. 24:180) | *vatalé*: flaskó, palack (Székelység, Tsz. idézzük a Nyr. 24:37. lapról) | *vatali* (Székelys., Nyr. 2:471, 556).*

A *vatalé* eddig ismert hangalakai változatai ezek: *vatolaj*, *vatalé*, *vatalle*, *vataléj*, *vatola* (CzF.), *vatolaj* (Nyr. 24:180), *vatali*, *fatalle* (Nyr. 24:37). Jelentésköre pedig: 1) flaskó, palack (Székelyföld, MünchC.); 2) csobolyó, légely (Dtül, BécsiC.).

Az a kérdés merül most föl, mi a *vatalé* eredete. Helyes etimológiai megfejtése azonban újabb és újabb problémákat vet föl, amelyeknek megoldása igen-igen kemény dió.

Simonyinál (MNYv. 1:108) azt találjuk, hogy „a *vatalé*-nak egészen ismeretlen az eredete“. Tudtommal a szó megfejtését csak

* Szinnyei úr szives adatai a MTSz.-ből.

Leschka kísértette meg. Elenchusában (261. l.) ez áll: „*vataléj* eine flasche, lagena posset quidem commodè deduci ex slav. *voda* aqua et *léj* funde, inde *vodaléj* vel *vodoléj*, i. e. vasculum, cui aqua infunditur et quod bibentibus ex se iterum aquam fundit.“ Úgy látszik azonban, hogy ez a ‚commodè‘ egyeztetés Leschkát sem elégítette ki, mert nyomban utána veti: „sed nonne potius deducendum est ex gallico *bouteille*.“

Mondanom sem kell, hogy Leschka magyarázata ki nem állja a tűzpróbát. Kárba veszett fáradság volna az is, ha valaki a szlov. *vatelj*, *vatlja*, *vàtal* (Janežić, Murko), *vâtal* (Wolf) vagy pedig a szlov. *vâtlica* (Wolf), *vâtljica* (Janežić) alakokból indulna ki, mert hiszen — nem tekintve a hangtani akadályokat — az idézett szavaknak ‚elle, ellbogen‘ a jelentésük; a *vâtljica* (die runde schüssel, Jan.; milchsüssel, Wolf) pedig a *latvica* mellékalakja (Wolf). A kultatót még a bolg. *vatala*, (*vâtâli* ‚poperečnik u tkačkago stánka‘ Duvernois) sem elégítheti ki, mert hiszen a bolgár szóban takácsműkifejezéssel van dolgunk (= magy. *vetéllő* ?), míg ellenben a mi szavunk ‚flaskó, légely‘ jelentésű.

A szláv nyelvek területén tehát hasztalan keressük szavunk eredetét; szókinésükben találunk ugyan félig-meddig hasonló hangzású alakokat, de ezekből a magyar szónak se a hangtanát, se pedig a jelentését megérteni, megmagyarázni nem tudjuk.

Más világításba helyezi szavunk eredetét az ‚Indogermanische Forschungen‘ legújabb száma. Ott a többek között Meyer Gusztáv-tól (‚Etymologisches aus den Balkansprachen‘) ezeket olvassuk:

„Weigand Aromunen II: 338 verzeichnet südrum. *vâtâlâh* (Szinnyei írása szerint: *vêtêslâh*) ‚schlauch von ziegenfell‘* und bestätigt damit die angabe von Kavalliotis, der no. 86. βατταλάχο, d. i. *vâtâlahu* (*vêtêslahu*) ‚acni‘ hat. Ich halte das wort für eine entstellung eines slavischen wortes: russ. *potrohâ* plur. ‚eingeweide‘, poln. *patrach*, *patroch* dass., daraus lit. *patrakai* ‚gekröse‘, rum. *patroacă* (*patroacă*) ‚kaldaunen‘, magy. *potroh* ‚dicker bauch‘ (vergl. MiklEtymWb. 353). Auch rum. *burdúf* ‚schlauch, wanst‘ dürfte hierin seine quelle haben“ (Indogerm. Forsch. VI: 117).

Meyer e származtatása teljesen el van hibázva. A rum. *vêtêslâh*, *vêtêslah* nem függ össze az idézett szláv alakokkal s egészen más az eredete. Meyer maga adja kezünkbe a fegyvert ahhoz, hogy nézetét lerontsuk. A rum. *vêtêslah* ‚kecske bőrből készült tömlő‘ jelent s a kecskének az új görögben βροδλι (‚von

* A ‚ziegenfell‘-t én emeltem ki.

der entwöhnung bis zum ende des ersten lebensjahres, < lat. *vituleus* Alb. Wb. 113, Ngr. Studien III : 14¹, Ind. Forsch. VI : 111) a neve s ugyanaz etimológiailag a zakon *vetüli* (vö. „das wort *vetüli* ‚die zweijährige ziege‘ als mit digamma anlautend anzuführen und unmittelbar mit *Ῥιταλός* zusammenzubringen, dürfte verfehlt erscheinen, da es vielmehr aus dem lateinischen entlehnt und ein diminutiv von *vitulus* ist.“ M. Deffner Zakonische Grammatik I : 14).

Ezekkel az adatokkal elérkeztünk a szó legelső forrásához : a lat. *vītūlus*-hoz (dim. *vitellus* ; 1) ein kalb, ein junges rind, eig. unter einem jahre ; 2) übertr. ein junges anderer thiere, des pferdes etc. Georges), amely megvan az olasz *vitello* ‚kalb‘, *vitelletto* ‚kälbchen‘ alakokban is.

Nem célom, de nem is értek hozzá, megállapítani, vajjon hangtanilag szabályosan megfelelőek-e az idézett különböző nyelvi alakok ; annyi azonban kétségtelen, hogy a lat. *vītūlus*, ol. *vitello*, új-görög *βιτοῦλι*, zakon *vetüli*, rum. *vētēlah* származás és jelentés szerint együvé tartoznak. Csupán az oláh alakról kell megjegyeznem, hogy használata metonimiás s nem magát a kecskét, hanem a bőréből készült tárgyat jelenti (vö. alább).

A magy. *vatalé*-t az oláh *vētēlah*-ból származtatom. Mielőtt azonban ez állításom igazolásához látnék, elejét akarnám venni a következő ellenvetéseknek :

1) A rumuny szó csak két adattal van igazolva s így vajmi ritka szó lehetett. * Hogyan lehetett volna egy ilyen ritkaságot átvennünk ? Erre a jogos ellenvetésre az a feleletem, hogy a magy. *érsék* egyértékese s eredetije : a cseh-morva *jaršik* (vö. Hunfalvy-Album, és Archiv für slav. Phil. 1 : 618. 619 ; az oklevélből csak *jaršik* s nem *jarsik* olvasható ki) csakis egyetlen egy oklevélben volt eddig föltalálható, s mégis a *jaršik* > *érsék* etimológia a helyes, nem pedig a *jaršik* < *érsék*. Az oláh *vētēlah*-nak a *jaršik*-kal szemben az az elsőbbsége is megvan, hogy két különböző helyről van igazolva (vö. Indogerm. Forsch. 6 : 117).

2) A másik jogos ellenvetés az, hogy mit keres a XV. század magyar nyelvében egy oláh jövevény. Nem feledve, hogy a mi legrégibb codexeink is valójában nyelvjárási emlékek, feleletül adhatjuk, hogy a legrégibb rumuny codexben számtalan magyar jövevény van (vö. Alexi Gy. : „A legrégibb rumuny codex magyar elemei“ Nyr. 15 : 204—212. 251—256). Ha a Voroneci codexben

* Egyetlen egy oláh szótárban sem találtam meg.

annyi magyar jövevény találhatott helyet a XV. században (írása 1494—1525 közé esik), nem látom az okát annak, mért ne őrizhették volna meg emlékeink a másik irányú, mindenesetre kisebb hatás nyomát a XV. század második felében.

Azt állítom, hogy a rum. *většláh*-ból van a magy. *vatalé* átvéve. Abban mindnyájan egyetérthetünk, hogy a *vatalé* eredetibb alakja: *vataléj*, s ez a **vatalaj* mása (vö. *vatolaj* Sopron m. Nyr. 24: 180; Simonyi Tüz. magy. nyelvt. 61, 66). Ki kell még mutatnunk, hogy hangtani törvényeink értelmében a *většlah* > **vatalaj*, *vatolaj* szabályos megfelelés. Az *ě* > *a* megfelelés szabályosságára szolgáljanak igazolásul a következő példák *: *kapica* < *kěpicě*, *faszolya* < *fasolě*, *esztena* < *stěně* stb. | ol. *lěcui* < magy. *lak-ni*, *těgědui* < *tagadni*, *sělěsui* < *szállásol* stb. (vö. Nyr. 17: 155). — Hosszas bizonyításra nem szoruló dolog, hogy az *ě* < *a*, *a* > *ě* teljesen szabályos hangmegfelelés. Több gondot okozhat a szóvégnék megmagyarítása. A szóvégi *h* > *j* megfelelést oláh-magyar jövevényekkel nem tudjuk igazolni. Valószínűvé teszük azonban ezt a megfelelést az ilyen alakok: *tolvaj*: vog. *tolmaj*, *eperj*: vog. *ăpărez*, *szederj* (vö. Nyr. 23: 1; Tüz. magy. nyelvt. 354). Nyomhatnak valamit a latban az ilyenek is: *zabadeh*, *segeh*, *eleueneh*, *taneh*, *tazyh*, *ydwezeh*, *tanoh*, *űduűzőh* (vö. Tüz. magy. nyelvt. 633. 634) és Simonyi magyarázata (uo).

A fölhozottakból mindenki láthatja, hogy a *vatolaj*, **vatalaj* < *většlah* egyezés ellen hangtanilag semmi kifogás nem emelhető. Ami a magyar **vatalaj* különböző hangtani változatait illeti, azok belőle igen könnyen megmagyarázhatók.

Hátra van még az egyezésnek jelentéstani része. Az oláh *většlah*, amint már említettem, kecskebőrből készült tömlőt jelent. A jelentés metonimiás (anyag a belőle készült tárgy helyett). Maga a tömlő bor- és víztartó készülék volt (vö. NySz. *tömlő*). A *vatalé* jelentését most már kétféleképp is magyarázhatjuk; vehetett a *vatalé* magában az oláhban metafora útján olyan jelentést, hogy nem csupán tömlőre, hanem egyéb bor- és vízhordó eszközre is használták s ez a jelentés maradt meg a magyarban. Lehetséges azonban az is, hogy a *většlah* olyan bor- és víztartó edényt is jelentett, amely kecskebőrrel, vagy akár milyen bőrrel volt bevonva. Az utóbbi esetre egy analógiát is idézhetnénk a *capa-pohár* szóval (Nyr. 14: 5, 6), mely nem csupán kecskebak bőrével bevont poharat

* A példákat részint Szinnyei, részint Alexi dolgozataiból merítjük.

jelent, hanem általában, tekintet nélkül az anyagra, minden szemölcsös, pöttyös, varacsos, barkás poharat (Szarvas).

Akár az egyik, akár a másik magyarázathoz csatlakozunk, a jelentéstani kapcsolatok könnyen megmagyarázódnak s így a jelentések is támogatnak abban a hitünkben, hogy az ol. *vēstlāh* > magy. *vatólaj* egyeztetésénél helyes nyomon jártunk.

A *vatalé* tudvalevőleg csak a Bécsi¹ és a Müncheni codexekben van meg, Elfogadott nézet, hogy e codexeink fordítói valahol a Dráva alsó környékén látták meg a napvilágot (Balassa, Hungaricum; Sándor József Nyr. 21 : 124; Szarvas Nyr. 23 : 565; 24 : 37). E nézetet az én megfejtésem nem zavarja, mert hiszen a *vatalé* nemcsak a Székelyföldön, hanem Dunántúl is ismerős. Sokkal nehezebb arra a kérdésre megfelelni, hogy van az, hogy az ország két legszélsőbb vidékén járatos. Az a nézet, amely azt állítaná, hogy a magyarság többi részéből kivett a szó, nem sokat lendítene a dolgon, mert hiszen a szónak másutt való előfordulása egyetlen-egy adattal sincs bizonyítva. Aztán meg azt sem szabad felednünk, hogy a két legszélsőbb nép nyelvében egyéb találkozássok is vannak s csodálatos véletlen volna, ha ezek egyformán, egyöntetűen veszték volna ki a magyarság többi nyelvjárásaiból. De ezeknek a dolgoknak, tényeknek az okozati összefüggése s megbeszélése nem tartozik tárgyalásunk körébe. A kérdés, amire a feleletet kerestük, az volt, mi a *vatalé* eredete. Azt hiszem, megtaláltuk.

MELICH JÁNOS.

GYÁM, JOG, ÜGYVÉD.

A Nyelvőr februári füzetében (49. l.) Simonyi Zsigmond, a *jogásznyelvről* értekezvén, egy igen érdekes újítással tesz kísérletet. Megkísérti t. i. a neologizmusokra is alkalmazni a nyelvtörténeti módszert; szakít tehát az eddigi szokással, amely a neologizmusokat kizárólag az írói önkény vagy hóbort törvénytelen gyermekeinek tekintette s nem is tartotta őket méltóknak arra, hogy a törvényes fejlődés szülötteivel egyforma elbánásban részesüljenek.

Teljesen osztozom Simonyi fölfogásában. A törvénytelen alkotású szók is tagjai annak az élő szervezetnek, amelyet nyelvnek nevezünk. Nekik is, hiszen élnek, megvan a maguk élettörténete. A társadalom nem állapít meg külön vizsgálati eljárást a törvénytelen születésű honpolgárok számára, miért tegye ezt a nyelvtudomány? Talán csak nem akar arisztokratább lenni a társadalomnál! A fattyu is élni akar, és ha annyi lenézés és üldözés közt is meg bírt élni, fel bírt nőni, helyet bírt foglalni az igaz

ágyban szülöttek közt, még akkor is külön törvény alatt álljon s a cigánysoron lakjek? Tessek elhinni, hogy a magyar neologizmusoknak keservesen kellett kiküzdeni a létjogot. Hány ezren pusztultak el közülök, mindjárt a születésük napján s hány száz hullott el a Mondolat óta maig az orthologia csatabárdja alatt. És azokat, amelyek annyi balszerencse közt mégis meg bírtak élni, ezentúl is csak szedtevedtével traktáljuk? Vajjon nem méltóbb feladat-e a nyelvtudomány számára, azt vizsgálni: miért élt meg ez vagy az az új szó, mi védelmezte meg az elpusztulástól a természetes kiválás során? A Horatius-féle „si volet usus“ s a Toldy-féle „úgy tetszett a nyelvérzéknek“ a mai nyelvtudóst már nem elégítheti ki. Igaz, hogy a „neologia rostálgattatása“, így felfogva, nagyon sok tanulmányt kíván, de annál méltóbb a vele foglalkozásra.

Idézzet cikkében Simonyi utal arra, hogy a nyelvújítási adatok hiányossága miatt még nem ismerjük eléggé a legfontosabb jogi műszók keletkezését s történetét.

Ez bátorít föl, hogy röviden elmondjam én is, amit a Simonyi tárgyalta szökről tudok. Vegyük őket sorra:

1) *Gyám*. — Simonyi rosszul sejtí, hogy e szót Sándor István csinálta s Geörch Illés tőle vette volna át. Hisz ezt már csak azon okból is alig tehette, mert a Honnyi Törvény I. kötete 1804-ben, SI. szótára pedig csak 1808-ban látott napvilágot. A *gyám*, *gyám-
atya*, *gyámnya* (s ez mind Simonyi Zsigmond Nyr. 1:47, mind Lukács Lőrinc Nyr. 11:465 figyelmét elkerülte), megvan már Barczafalvi Szigvártja I. kötetében. Nem is szükséges föltennünk, hogy az elvonás a *gyámol* főnévből történt, hiszen a *gyámol*, *föl-
gyámol*, *leggyámol* igék már akkor is ismeretesek voltak (NySz., SzD., Kreszn., MTSz.): ezekből pedig a *gyám* főnév, úgy szólván, magától következett. Ez magyarázza meg, miért fogadták el nyom-
ban az orthologusok is: Geörch Illés, Szilágyi János, Versegly, Kresznerics stb.

2) *Jog*. — E szó keletkezését részletesen elbeszéli a teljesen szavahihető, lelkiismeretes Stettner György (utóbb Zádor, ugyanaz, aki Fenyéri Gyula név alatt Kresznerics szótár-kéziratát sajtó alá rendezte) az 1832-ben kiadott 'Váltójog' című munka 174. lapján, ahol is így szól: „*Jog*, jus, Recht. Ezen szót Jankowichnak köszön-
jük; ő utána többen kezdtek vele élni s Döbrentei már 1822-ben. (Külf. Színját. II. kötetében 226 : „Ha a büszke bolond maga után levőnek tekinti is azt, a ki nemességét később kapta, az ahhoz való igaz jog (jus) nem tesz köztük különbséget.“) A szó törvényszerű-
ségének bebizonyítására rövideden csak ennyit mondunk: Valamint *justus*nak *jus*, úgy *igaz*nak hogy *ig* a gyöke, senki sem tagadhatja. Csak az lehet hát kérdés: vajjon az *ig*-ot szabad-e *jog*-gá változ-
tatni? Hogy az *i* önhangzót mássalhangzó előtt *j*-vé változtatni s valamely önhangzóval társítani nem tilos, mutatják a közajkakon forgó *ih*, *ihar*, *ihász*, *ihszalag* szavak, melyek az írói nyelven inkább *juh*, *juhar*, *juhász*, *juhszalag* alakban divatoznak. De hogy

a *j* mellé társított önhangzó épen *o* is lehet, példát hagyott rá a tiszteletes régiség a *jochtatnia*, *jonkabb* és *jorgasson* szavakban, melyeket ma így ejtünk: *iktatnia*, *inkább*, *irgasson*. Lásd Révai Antiquitates. § 122.“ — Megjegyzem, hogy a *jog* szót a Phil. Műszótár is Jankowichnak, a híres gyűjtőnek tulajdonítja.

Mi lehetett az oka, hogy a műnyelv nem maradt meg az *ig* szó mellett, amelyet a Baranyamegyei Tiszti Szótár már 1807-ben ajánlott a *jus* lefordítására, s miért kellett azt, a tiszteletes régiségre hivatkozva, *jogra* átidomítani? Nehezen csalódom, midőn ennek okát az *ig* egyes számbeli 3-ik személyének tulajdonítom. Az *iga* csakugyan kellemetlen félreértésekre adhatott volna okot, s ezért a baranyaiak az *ig* szót (az *igaz* gyökét!) magashangúnak vették, hogy a 3. személy *ige* legyen. De ezzel csak csöbörből vödörbe estek. A Révai venerabilis antiquitása nagyon kapóra jött a magyar törvénytudóknak.

3) *Ügyvéd.* — Ha a régi magyar nemesnek atyjafiával vagy szomszédjával valami ügye s baja támadt, fölkeresett egy procuratort, hogy a *causát* suscítálja, ágáljon benne, prosequálja, appellálja, termináltassa és obtineálja. Magyarul a régiek ezt a *causát* hol *ügynek*, hol *pernek* nevezték. A Hármas Könyv XVI. századi fordítóí, Weres Balázs, Heltai a *causam agere*, *causam obtinere* kifejezéseket *ügyet viselni*, *ügyet megnyerni* szókkal adják vissza; Laskai Jánosnál (1589) ellenben *pert viselni* és *pert megnyerni*. Számtalan adat bizonyítja, hogy az *ügy* (*causa*) és *per* (*processus*) nálunk egész a jelen századig jóformán egyjelentésűek voltak. A magyar prókátorok nem rechtsfreundok, hanem ügyek vagy perek gondviselői voltak. Nem Faludi különködő sugallatára javasolta hát Barczafalvi, a prókátor helyébe, az *ügyészt*, SzD. az *ügyfolytatót*, SI. az *ügyfogót*, Baranya az *ügyviselőt*, nem tudom ki az *ügyvédelt*, Pápay Sámuel az *ügyvédőt*, Pauly a *pervédőt* s ha nem csalódom Thaisz András az *ügyvédet* (Tud. Gyűjt. 1817. XII.17). Nem a *Recht*, hanem a *causa* lebegett az ő szemök előtt.

Eleinte az *ügyész* szót használták leginkább; minthogy azonban a fiskust a prókátortól meg kellett különböztetni, az ügyészt az elsőre foglalták le, a prókátor helyébe pedig a sok versenytárs közül kellett választani egyet. A század első felében az *ügyvédltő* kerekedett felül (vö. Szirmay), alkalmasint azért, mert ellenfelével, a *vádlóval* jól összeillett; de végre is az *ügyvéd* (a *causae patronus*, mint Thaisz értelmezi, i. h.) győzött. Ennek okát megértjük a *véd* főnév történetéből.

Baróti SzD. volt az első, ki a *védet* főnévül használta, még pedig, alkalmasint a *vád* szó analógiájára, *védelem*, *oltalom* értelmében. (Paraszi Majorság 1784. II.) Pár évvel később, 1790-ben, Kazinczy, a *véd-atyá* és *védfiu* összetételben él vele. (Orpheus II. 52. és 61.) SzD. 1792-ben fentartja a *védelem* értelmet, de így is szól: „Ő nekem *védem* (patronus), én neki *védettye* (cliens) vagyok“. Költők: Kis, Kisfaludy S., Verseggy, Virágh élnek vele (Nyr. 11:25); törvényhatóságok elfogadják (Zala Szótárában: *véd-*

levél). SI. szerint *véd* egyjelentésű a védelemmel, de azért *véd-atya* nála is tutor; ugyanígy Verseggy Lexiconában is, sőt itt a theodicea: *istenvéd* is. Mi több, az orthologus Vidovics „A magyar neologia rostálgattatásában“ (1826, a 98. lapon) köszönetet is mond a neologusoknak eme *helyesen rövidített szóért*. A közbeszéd a *védnit* ma sem igen használja; *védelmezni*t mond inkább helyette, s ez lényegesen könnyítette az *ügyvéd* győzelmét.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

IRODALOM.

Ez is millenniumi történet.

Magyarország története. 1000 sorban megszerkesztette: Bródy Sándor.

Olvastam valamikor: hogyan meséli el Hári János (Seres Imre) Homeros Odysseáját pipaszó mellett, s jókat kacagtam furcsa, bolondos ötletein; olvastam a Béka-egérharcot is, melyet Csokonai szintén néhány „pipadohány“ mellett írt meg, s gyönyörködtem elmességében; és olvastam a Magyar Hírlap „Millenniumi Albumá“-ban Magyarország történetét, melyet Bródy Sándor szerkesztett meg, bizonyosan néhány cigaretta elszívása közben; de ezt már nem kacagva, nem gyönyörködve olvastam, hanem szomorúsággal, felháborodással.

Azt tudom, hogy Bródy se paródiát, se szatirát nem akart írni, hanem meg akarta írni a magyar nemzet ezer éves történetét 1000 sorban, a Magyar Hírlap sok ezer olvasója számára, oly élvezetes és tanulságos olvasmányul, mely fölér holmi sok kötetes, száraz történelmi művel. (A M. H. ilyenformán hitta föl rá a figyelmet.)

S hogyan írta meg? — Csupán nyelvészeti és nyelvművészeti szempontból kívánok néhány jellemző sort bemutatni Bródy 1000 sorából.

„Egy nomád nép eljön ide haza és *megcsinálja* a magyar államot“. — Ez a megcsinálás aztán végig huzódik az egész történeten. — Kálmán királyunkban „az országcsinálás és megtartás ösztöne szinte öntudatos genievé fejlődött már.“ IV. László kardja „*csinálta meg* Habshurgi Rudolfnak a császárságát“. Róbert Károly „igazi lovag volt és országcsináló talentum se hiányzott belőle“. „Egy Károlyi ... *csinálta meg* a kapitulációt“. III. Károly *csinálta meg* a pragmatika sanctiót, Mária Terézia „az urát *megcsinálta* császárnak“ (!). 48-ban „*megcsinálják* újra a magyar államot“, — „a parlamenti kormányrendszer népképviselési alapon (lett) *megcsinálva*“. — (Az író aligha tudta, mit *csinál*.)

Őseink „kemény, büszke, *verekedő* nép voltak, ennyi az egész. Ha békében volt az ellenséggel, egymást *ütögették agyon*“. Szt. Istvánnak „a feleségével sok baja volt, a papok *ezt elbolondították*“.

A jó asszonyosság az urát is el akarta láb alól tenni“. A koronát „Salamon ellopta. Géza nem sokat *ceremóniázott*, kért egy *arany főveget* a görög császártól“. Kálmán idejében „a különösen szép és extravagáns lányokat és különösen rűt, elhagyott öreg asszonyokat sorra égették boszorkányság címén: Ennek a *komisz sportnak* jó időre véget vetett a lovagias és filozófus király“. (Hát ez a beszéd *különösen rűt!*) Kálmán egyébként „a pápát *megrendszabályozta*“. — Ettől kezdve egyre-másra *rendszabályoznak* királyok és királyokat. — II. Endre alatt „a vállalkozók[at] és bérlőket kellett *megrendszabályozni* és első sorban magát a királyt“. S csakugyan „az arany-bulla záradéka jogot ad a nemzetnek, hogy *megrendszabályozza* és *elkeresse* királyát“. Hunyadi „*megrendszabályozta* a törököt nem egyszer“. Bocskay „*megrendszabályozta* Rudolfot“. Ellenben II. Józsefnek nem sikerült „a nemességet *megrendszabályozni*“. (Bizony-bizony ennek az íróját sem ártana egy kicsit *megrendszabályozni!*)

„A kis fiú — II. István — ... valóságos *kis betyár* volt. A nagy *temperamentumu*, szép asszonyi állapotokban gazdag kún törzs vette körül“. „A szegény vak (Béla) arról híres, hogy *egy* igen harcias felesége volt, a bős Ilona, aki 68 *mágnást* vágatott *dirib-darabra*. Nagy *pánik* keletkezett [a börzén?], a még szervezetlen főrendiház *beadta a derekát*, nyilván a nagyszabású *antipeer-schubnak* *miatta*.“ „Bánk-bán megölte Getrudist, sokféle okból. Azért is, mert a feleségét elkerítette, azért is, mert az országot el akarta keríteni idegen *ficsuroknak*.“ Nagy Lajos katonáit „nem nézte *kanonen futtéráinak*!“ „Utána aki király lett — a leánya. Máriának hívták, de ha maga a boldogságos szűz Mária lett volna is!“ (!) Mátyás király „élni is gyönyörűen tudott, *intenzív* módra és *költőin*. Hatalmas, szép teste és *espritje* volt hozzá. Minden szép dolgot szeretett és pazarul *kultivált*“. ... Dózsa György „*egy lovagias zsvány*“. A pórlázadásban „a francia forradalomnak *egy groteszk prologusa* játszódik le.“ Mohácsnál „temetetlen hullák *trágyázták* az édes hazai földet. És ebből az állapotból szívja *táplálékát* az osztrák udvari diplomácia“. ... „Miksa császár is megpróbálta e hazát elházasodni, csak hogy szent István szép koronáját megszerezhesse — *ünnepi sapkának*“. „Szenvedélyes házasodó...“ Ez olyan botrányos mondat, hogy még itt is bajosan idézhetjük. Bethlen Gábor „mit tehetett egyebet, *megmegveregette* Ferdinándot“. „Nádasdy fejét a jóakarató császár csak később *nyiszáltatta* le Bécsnek piacán. A magyar nemzet története eddig olyan volt, mint „akinek nagy talentumai vannak, neki-nekidurálja magát“....

Nos hát ez oly izléstelen, póre, hánya-veti, fitymáló előadás, amelyből se élvezetet, se tanulságot nem merithetünk, vagy ha igen: nagyon szomorú tanulságot. Az a *cinizmus* ri ki belőle, amelyre csak azért nincs magyar kifejezésünk, mert maga a fogalom merőben ellenkezik a természetünkkel.

A krónika végén így kiált föl Bródy: „Oh, haza, megbocsáss egyik legutolsó tanulatlan és jelentéktelen fiadnak, a rekedt hangú

krónikásnak, ha néki úgy rémlik, hogy a te geniálitásodban feltűnedezik a koronkénti — elkábultság“. E mondat első részében levő *gúnyos* „kérencsél“-ést (az ő szava) *komolyan* kellett volna mondania; a mondat második felét pedig alighanem az íróra magára vonatkoztatja minden jó érzésű olvasó.

A gyalázatos stilust nyelvi hibák is szép számmal tarkítják. A magyarság siratta az Árpádokat: „ha zsarnokok *lennének* is, mindegy, csak *meglennének*“ — *volnának*, mindkét helyen, mert az nem mindegy! „Még Fiumét is rángatják el most tőlünk“ — szőrend! „Mátyás néhanap erőszakkal is *keresztül vitte* azt“ ... — a magyar *véghez* szokott valamit *vinni*. Petőfi „fiatal testét közös sirba *hányták*“ — *dobták* v. *vetették*. „Sokat haladtunk, *amíg* ő uralkodott“ (I. Ferenc József) — a *mióta* ő uralkodik; mert amaz egészen mást mond.

Aztán az egész műben csakúgy hemzsegek a szemenszedett idegen szók: *szangvinikus, tendencia, teoria, energikus, protestál, brutális, genie, exkluzív*, s még száz más. Ezeket mind könnyű szérrel fölcserélhetette volna az író „a világ legszebb nyelve, nekünk legjobb kincsünk: a magyar nyelv“ szavaival (az idézetet ő maga mondja); de persze akkor *csak* magyar nyelven *csinálta* volna meg a magyarok történetét. Aműgy azonban, mint századvégi (fin de siècle) beszéd, jobban *pánszol* az ezredév végéhez. Ezt az idegen szókkal való visszaélést ép oly joggal lehet *komisz sportnak* nevezni, mint a boszorkányégetést.

S az elmondottak mind 1000 sorban vannak megírva. Hány olyan ezer sort írnak manapság nagy Magyarországon!

TRENCSENY KÁROLY.

A hadügy története.

A hadügy fejlődésének története. Irta *Bárczay* Oszkár. Két kötet. (Akadémia kiad.)

A M. Nyr. nem hagyhatja említés és méltánylás nélkül a M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalatának e legújabbban megjelent munkáját, melynek szerzője nyelvi szempontból is nehéz feladatokkal állott szemben. A sok régi fegyver nevét, a hadviselésnek már régen elfeledt műkifejezéseit stb. igen nagy buzgósággal böngészte ki nemcsak a szakirodalomból, hanem a régi magyar nyelvemlékekből, a NySz.-ből, a Nyr.-ből és egyéb hasonló forrásokból is.

Azt hiszem, nem kisebbítem a szerző érdemeit, ha egy-két megjegyzést mégis teszek művére. Így a *sisak* részei között szerintem nem egészen helyesen sorolja fel a *pofa-ernyőt* is (1: 90), mert azt jó magyarul *orca-pánt*nak hitták, aminthogy nem is volt abban semmi ernyő-szerű. A *szemnyílás* helyett (2: 186) a régi magyar nyelvben használatban volt *szemhasítékot* (augenschlitz) tenném. Főlöskéges azt mondani *harangszerű sisak, kúpalakú sisak* stb., mert a *harangsisak, kúpsisak* is előfordul régebb íróknál.

A szerző a *visière*-t néha meghagyja a francia formájában, néha *viziér*nek írja, néha *arcvédő*vel, néha meg *arc-vért*-tel fordítja. Pedig azt hiszem, bizvást mondhatta volna egyöntetűen *sisakrostély*nek.

A szerző egészen külön fejezetben tárgyalja a magyar hadügyet, s bár előadása e részéből sokat lehet tanulni, de viszont igen sok hézaga is van. Nagyon szerettem volna, ha sok régi magyar fegyvernév meg volna itt magyarázva, esetleg képen is feltüntetve. Pl. nem látom az egész könyvben e szót *fentő*, mely valamiféle hajító-dárda volt. A *lancfa* és *ökletőfa* szókat sem találom, valaminthogy általában nagyon hiányosan és zavarosan van megmagyarázva a *gerely*, *kopja*, *dárda*, *dsida* közti különbség is. Itt, a magyar részben, nagyon kevés a kép is, pedig épen ebben a részben szorultunk volna legtöbb illusztrációra. S ha már megemlítettem a képeket, nem hallgathatom el azt a feltűnő és nagyon bosszantó hibát sem, hogy a nyilvános külföldi könyvekből átvett képek nagy része nincsen kellően megmagyarázva. A 127. lapon pl. egy számszerű van, melynek minden darabja valami betűvel van megjelölve: *A* rész, *B* rész stb. E betűk természetesen a szöveg-magyarázatra utalnak, de fájdalom, a szerző a képet e magyarázat nélkül közli. Ilyen kép, megjegyzem, igen sok van. Igaz, hogy pl. az említett képen a számszerű sok apró részecskéjét magyarul is megnevezni tetemes munkával járt volna, de már ezt a munkát, annyira amennyire lehet, mégis csak el kellett volna végezni.

De már nem folytatom a gáncsoskodást. Bárczay könyve első kísérlet e téren és nagy nyereség irodalmunkra, hogy megjelent. Fogatkozásai mellett is nagyon jó hasznát veheti mindenki, akinek hadügyi kérdésekben tájékoztatóra van szüksége.

RADÓ ANTAL.

Ifjúsági irataink nyelve.

1. Church-*Hegedűs* Pál: Két ezer év előtt vagy egy római ifjú kalandjai. (Wodianer kiad.) — 2. Homeros. *Havus* A.: *Ilias*; *Geréb*: *Odysseia* (egy kötetben; Eggenberger kiadása).

Az ifjúsági irodalom terén öröndetes lendület észlelhető az utóbbi években; öröndetes, nemcsak a mennyiség, hanem a minőség tekintetében is. Mig azelőtt ifjúsági könyvtáraink német termékekkel töltötték meg szekrényeiket, vagy többnyire avatatlan íróknak silány tartalmú és még silányabb magyarságú könyveit halmozták rakásra, mostanában évről-évre oly nagy számmal jelennek meg a jelesebbnél-jelesebb ifjúsági iratok, hogy szinte nehéz köztük a választás.

E helyt az újabb ifjúsági irodalom termékeit a nyelvtisztaság, a magyarosság szempontjából szándékunk megrostálni; hadd lássuk, minő nyelvet tanul az ifjúság olvasmányából.

A fenti művekben három íróval találkozunk; mindegyik ügye-

sen forgatja a tollat. Fordítanak és mégsem esnek idegenszerűségekbe. Műveiket feltétlen dicséret illeti meg magyarosság szempontjából. Mindazonáltal részben a gondosság, részben a nyelvbeli jártasság szempontjából elűtnék egymástól. Hegedűs Pálnak egyébként jeles könyvében a gyors munka következtében találunk egy-két szokatlan mondathalmazásra, idegenszerű mondatfűzésre, de ez elenyésző csekélység a 329 lapnyi műben. Így áll a 104-dik lapon *többször* erősebbek voltak, *többszörte* helyett; a 328-ikon *hősiünk és családuk*. — Nem helyeslem ezt se: *úgy ez, valamint a kertajtó feletti elveszett*; helyette az *is—is, mind—mind* vagy *egyaránt* a helyes és magyaros. Sorát ejthetné a Nyelvőr az *úgy—mint*-féle szerkezetek megvizsgálásának, mert az e fajta kifejezések: *úgy ő, mint* társa, az irodalomban nagyon kapósak ma már.*

Hogy a bevezetésbeli dicséretre mennyire rászolgáltak a fordítók, leginkább bizonyítja az, hogy az elég terjedelmes két kötetben a nyelvújítás fonák alkotásaiból nem találtam többet kettőnél: Hegedűsben *küldönc* (78. l.), Gerébnél *gyapjuköteg* (206. l.) Már ezeket Ha vas Adolf, akinek munkájából ugyancsak kitűnik a szaknyelvész, aligha másképp nem fordította volna. Az ő Iliasa nyelv és előadás tekintetében meghaladja a társa munkáját, aki pedig vele egy gyékényen árul. Ami az előadást illeti, eltalálja a naiv hangot, egyszerű, szabatos és világos mindenütt (a 8-ik lapon, alul — *úgy látszik* — a szedésben van a hiba). Hogy előadásában a daktílikus hang lüktet, úgy hiszem, nem hiba; de annyira nem lett volna szabad mennie, hogy szinte tökéletes hexametereket csúsztat a prózájába. Lehet, sőt valószínű, hogy ez önkénytelen történt, azért álljon itt két példa:

Átaluté karját könyökének alatta középen (71. l.).

Iphidamas holt teste felett elvágta fejét is (72. l.).

A nyelv ismerőjére vall a sok szép, magyaros kifejezés, a régi nyelv egyes szavainak és alakjainak használata, melyekből egy kis mutatóványt közlünk:

Régi szók: *néző*: jós; jobb *szerben* voltak (1. l.); *harcelősök* (25. l.); nagy *sebbel* jött (41. l.); a mi az őrszemet *nézi* (67. l.); *süvöm* (40. l.); a hajó *tatja* (106. l.); az *ül* igét az „ünnepele” értelmében szándékosan régiesen *üll*-nek írja („ülljünk diadalmi tort” (84., 92. l.).

Ritkább magyaros kitételek: *elment a fejedelmekhez*

* Tény, hogy csak legújabban terjedt el irodalmunkban ez az *úgy—mint* („úgy az első, mint a második” e. h. „*valamint* az egyik, *úgy* a másik” vagy *mind—mind*”), s világos, hogy csakis a német „*sowohl der eine, als auch der andere*” lehetett a példaképe. Volf Gy. megírta már 1872-ben (Nyr. 1: 291, 339), de már aligha ki lehetne irtani, mert most legjobb íróink is élnek vele, pl. épen az imént írta Tóth Béla is magában a Nyr.-ben (13. l. 16. s.) s én nem mertem kiigazítani.

S. Zs.

mind (2. l.) e h. mindnyájához; *lest áll* (6. l.); *előhasi bárány* (18. l.); *irdatlan nagy kő* Gerébnél is; *kihorgad a gerely* (51. l.); *hátrahőköl* (28. l.); *fejét lenyisszantva* (119. l.).

Hegedűs könyvében is van ilyen: a folyó *sebje* csatornát nyitott; *hepehupás* vidék. Egyáltalán nem volt azonban inyemre, hogy a római ifjú *Nagysám*-nak szólítja a leányt; hiszen e szó annyira új divatú nálunk, hogy egy 2000 év előtti történetben és rómaiak közt csakugyan meg nem állhat.

PERÉNYI ADOLF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szödni. A *szöd* igének eredetét eddig még nem tudjuk. Mielőtt eredetének kimutatását megkísérteném, lássuk előbb a jelentését.

Alapjelentésének megállapítására a NySz.-ból a következő példákat idézem:

Ha parančolz. elmegec a mezõre es gabona fõket zedec (BécsiC. 3). Minem zednek tũuissecrõl zõlõket avag korokrol figeket (MünchC. 26). Nekyk agakat zeghnek wala, nekik wyragot zednek wala (ÉrsC. 79). Keez vagyok en vram Cristusert zenuednem, kynek kerteben rosakat almakkal gevhtevk auagy zedek (CornC. 254).

Láthatjuk az idézett példákbl, hogy a *szöd* ige alapjelentése a nyelvtörténet folyamán nem igen változott és a mai használattal megegyezik. Ez az alapjelentés pedig a ,tépés, szakítás, letörés', csakhogy ez a cselekvés nem egyes, hanem több egynemű tárgyra vonatkozik és a *szöd* valóságos gyűjtő értelmű ige és magának a *gyűjt* igének szinonimája.

Kétségtelen azonban, hogy ez a gyűjtő értelem csak alkalmi használat folytán szűkült az egyszerű és eredeti ,tép, szakít, letör' jelentésből. Hiszen az idézett példák utolsó előtti-jében egyenesen a ,frango, rumpo, scindo' jelentésű *szeg* ige a párja.

Minthogy ugyanazon fogalomra több rokonértelmű kifejezés volt használatban, mint *tör, tép, szakít, szeg, szöd* stb., a nyelv gazdálkodó szelleme lassankint mindegyiknek szűkebb kört szabott és *szöd* idő folytával a több egynemű tárgy letépésének, leszakításának, letörésének jelentésére szorítkozott.

Hasonló észjárással fejlődött pl. az ó-német *klúbôn*, kfn. *klûben*, ,zerpflücken, spalten' jelentésből a mai *klauben*, mely annyit tesz, mint ,szedni' (Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 5. kiadás).

Ha már most a *szöd* rokonságát kutatjuk, azt találjuk, hogy csak egy ugor nyelvben van olyan szó, mely vele mind hangalakra, mind jelentésre nézve teljesen megegyezik, s ez a mordvin *sindebrechen*, *knicken*, *zerbrechen* (Ahlquist), *sinde-*, *sende-* tör, eltör, *sinde-va-* tör-ik (Reguly).

A magyar *széd* zárt *ë* (*é*)-je tehát minden valószínűség szerint eredeti *i* (*i*)-ből lett, ép úgy mint a *szēm* szóé, melynek magánhangzója az ugor nyelvek tanúsága szerint szintén zártabb *i* volt, a *d* pedig a rendes hangtani törvény szerint ered. *nd*-ből alakult.

HALÁSZ IGNÁC.

Tautologia trilinguis. A *lég* és *levegő* származásának tárgyalása (Nyr. 25:88) eszembe juttatja, hogyan sóhajtott föl egy vén rab, akit átkísértek hozzánk a váci államfogházba, holmi kőműves munkát végezni: „Bizony odaát (t. i. a börtönben) elveszik a szegín embertül még a *lebegő ajér luftyát* is.“ — Jászberényi ember volt.

TÓTH BÉLA.

Perdó. A NySz. e szót egy helyről idézve így magyarázza: „predo, räuber.“ Előfordul e szó Debrecen város régi jegyzőkönyveiben is, még pedig mint a hóhér neve, aki fogót vetett az elítélt nyelvére, kivitte a *plenger*hez stb. (L. Széll Farkas: A becstelenítés a Debrecen városi régi jogban. Jogt. Közlöny, 1894. évf. 51. sz.) A NySz. adataiban is így kell tehát értenünk e szót: Ők nem bírók, hanem *per d ó k* és hóhérok (GKat: Válts.).

BALASSA JÓZSEF.

Század. Antibarbarus azt állítja (86), hogy Baróti SzD. Kisdéd Szótára a *század* szót alkalmasint Orczy Lőrinctől vette, kinél 1789-ben ezt olvasni: „Most vagyon kezdete arany századának.“ — Egy nagy bökkenő van a dologban, t. i. az, hogy a *század* (centennium) szó megvan már a KSzótár első kiadásában is; ez pedig 1784-ben jelent meg.

KIRÁLY KÁROLY.

Tized. A *millennium és évezred*-ről szólva Antibarbarus épen azt a példát nem említi, mely legvilágosabban bizonyítja, hogy a *tized* nemcsak törtszám lehet, hanem egész más jelentésű főnév is. Számos alföldi városnak és falunak (Debrecen, H.-Szoboszló, Szentest stb.) egyes részei *tized* nevet viselnek akkor is, ha a község négy vagy hat részből áll is; s valóban a szoboszlói vagy szentesi ember épen oly kevéssé gondol a *tíz* számnévre, mikor a város első vagy második tizedéről beszél, mint a fővárosi ember, mikor Budapestnek V. vagy VI. kerületéről szól, aminthogy Debrecenben is kerület váltotta föl a *tized* felosztást. A *tized* tehát e helyeken városrészt jelent minden számra való vonatkozás nélkül, épen úgy, mint ahogy Róma *tribus*okra volt osztva, mikor már nem három törzsből, hanem húsz részből is állott.*

KARDOS ALBERT.

* Hogy a városnak $\frac{1}{4}$ v. $\frac{1}{6}$ -részét nevezik tizednek, az ép oly jelentésváltozás, mint hogy a német *Stadtviertel* vagy a fr. *quartier* szóban is elhomályosodik a $\frac{1}{4}$ jelentése, vagy mint 1858 óta a *tíz*-

Petzen, penzen. Frecskay János (Nyr. 24:586. l.) azt írja, hogy magyarországi németjeink a *zwicken*, *kneipen* kifejezésére nem a *petzen*, hanem a *penzen* szóval élnek. Sok némettel beszéltem már életemben, magam is német (sváb) vidékről származom, jelenleg szintén németek között élek, hogy azonban a „csipés” fogalmát *pëncënnel* fejezték volna ki, soha sem hallottam. *Pëncën* úgy a *hëra* (herren = uri), mint a *peiristeics* (bäurischdeutsch = paraszt németiség) nyelvéen azt jelenti: szekirozni, kínozni, hajszozni. „Der hat mich heute wieder gepenzt!” = Ez megint megkínzott, megszekirozott ma! — „*Vász pëncs tån an mîr ëvîh rum?*“ (Was penzest du dann an mir ewig herum?) = Mit kínnasz örökké? — *Nû, tën hæv ih heint mól rum kipëncet!* (Na, den habe ich heute einmal herum gepenzt!) = No, ezt ugyan meghajszoztam ma! — A „zwicken, kneipen” kifejezésére pedig az irodalmi „pfetzen”-nek teljesen megfelelő *pfëcá*-val élnek svábjaink, akik különben azt is használják: *cvîkâ*. — „Ich pit, her lëra, tër tō hot mih k’pfëct (k’cvikt)!” (Ich bitte, Herr Lehrer, dieser da hat mich gepfetzt, gezwickt!) = Tanító úr, kérem, ez itt megcsípett!

SCHÄFER KÁROLY.

Még néhány szó a *hol-val*, *ta-val*-féle határozók végzetéről. A Nyr. ez idei első füzetében (21. l.) szemben azon figyelmeztetéssel, mely szerint tekintetbe véve a csuvas nyelv analógiáit, a *hol-val*, *est-vel*, *nappal*, *éjjel*, *reg-vel* határozók végzeteit mégis azonosnak kell tekintenünk a *-vel* instrumentális raggal, S. Zs. szerkesztő védelmébe veszi a Prikkel-féle magyarázatot s arra utal, hogy ez utóbbi mellett „erősen szól a *taval*, melyben a *-val* kétségtelenül időt jelentő főnév s a finn *vuote* szóval azonos (ahogy Szinnyei magyarázta Nyr. 8:203)”. „A *hol-val* is” — szerinte — „a. m. reggel-idő, s talán mindakét eleme megvan ebben az osztják szóban: *holëvat* „holnap, másnap” NyK. 17:144; mert sem a *-vat* szöveg nem lehet a szelet jelentő osztják *vât*, *vot* szóval azonos, sem az *-ëvat*-ban nem láthatjuk az osztják ablativus *-îvet* ragját”. Ez utóbbi „sem”-megjegyzések egészen helyesek, de a tétel, melyet megerősíteni hivatva vannak, kicsiny körültekintés mellett is meg nem állhatónak bizonyul.

Mindenelőtt jegyezzük meg, hogy a NyK. idézett helyén — mely Ahlquist éjszaki osztják szövegeiből közöl mutatványokat — két ízben nem *holëvat*, hanem *halëvat* olvasható (így magánál Ahlquist-nál is). Ez az utóbbi alak egyéb változatokkal egyetemben előfordul Ahlquist osztják szótárában is a következőképen: „*holëut*, *holëvét*, *halëvat* Morgen, Osten”; hogy itt az igazi és eredeti értelem

krajcárost nevezzük *hatosnak*. Nekem erre a *tizedre* nem volt szükségem az *évezred* fejtegetésekor, mert emez, s a hozzá hasonló *század* és *tized* nem akármilyen mennyiséget jelent, hanem épen ellentétét az 0·001, 0·01, 0·1-nek, vagyis ezer, száz és tíz egészet. S. Zs.

voltakép határzói, kitetszik a szövegből (*ma ninēn xalēvat lillam* 'ich werde euch morgen auffressen'; *xalēvat, xotlas* 'es tagte am Morgen' Ahlq. 11. l.). Ha tovább menve az Ahlquist adatai mellett mindenkor tanácsos óvatossággal e szót a Vologodszkij osztják szótárában nézzük meg, ott a következő írásokat találjuk: „*xoleit, xolejit, xolajit* holnap“ (l. NyK. 11:47), melyekből már eleve gyanítható, hogy az Ahlquist-féle *v*, ha ugyan helyes hangjelzés, eredete szerint nem *v*, hanem valami *γ*-féle hang, melyből t. i. egyaránt fejlődhet *j* is, *w* (*v*) is. Teljesen tisztába jövünk a végzet természetével, ha szemügyre vesszük a következő éjszaki vogul alakokat: *xol* 'reggeli idő' (névszóilag), *xoli* 'reggeli' (jelzőileg), *xolit* 'reggel' (határzó), továbbá Castrén déli osztják szótárának ezen adatát: *xodai-xunl* 'morgenröte' (e mellett: *idai-xunl* 'abendröte'), melynek éjszaki mása: *xola xunl*. Látnivaló ezekben, hogy a *-t* az ismeretes vogul-osztják helyhatárzó rag, a *-j* (*-v*) elem pedig a tőhöz tartozó képzés, vagyis hogy a *xalēvat* végzetének azonosítása a finn *vuote* 'év' szóval lehetetlen.

Nincs semmi ok rá, hogy a *hol-val, reg-vel*-féle határzók végzetében egyebet lássunk a *-vel* instrumentalis ragnál. Hiszen az időhatározás ily módja egészen közönséges a nyelvekben: így alakulnak az orosz *utrom* 'reggel', *večerom* 'este', *nočju* 'éjjel' instrum. raggal a főnévi *utro, večer, noč* szavakból; hasonló szerkezetek a vogulban: *ētā-xātēlūtēl mini* 'éjjel, nappal megy', (kondai) *tonātēl* 'azután', *khotēlūtēl* 'naponként', *jitelūtēl* 'éjjelenként'; vö. *ālpēl* 'korán', *jotel* 'későbbben', *māntēl* 'vmely időtől fogva'; a votjákban: *ūjēn-nēnalān* 'éjjel-nappal'; a finnben: *myöhän* 'későn', *kauan* 'soká', *äskēn* 'imént, csak most', *varain* 'korán', *ammoin* 'régen', *muinoin* 'hajdan', *nykyisin* 'minap'. A magyarból is sok példával igazolható a *-vel* időhatározói használata (*tavasszal, ősszel, idővel*, idő jártával, azonnal, ezennel stb.), amint ezt éppen Simonyinak 'Magyar Határozók' művében láthatjuk (1:388). * Igen jól megérthetjük ez alapon a *taval*-t is, melynek eredetileg nem kell szükségképen 'mult év' jelentést tulajdonítanunk; mert lehet bár értelme valamely határozatlan 'akkori, távol eső idő'-é, ** úgy amint az *ez idén* szólás is nem szorosan ezt jelenti: 'ebben az évben', hanem ezt: 'ezen időben, ezen időtájt'. A kondai vogul és pelimi *molti* 'taval' is == éjsz. vogul *molti* 'minapában, régen, előbb'. Bajos a végzetet különálló névszónak vennünk azért is, mivel ez esetben az eredetileg ott szerepelt ragnak valahol a régiségben, vagy nyelvjárásokban mégis csak valami nyomát kellene találnunk. — Különben is föltéve, hogy a *taval* végzete a finn *vuote*- 'év, esztendő' szóval fölvett egyezése szerint tényleg szorosan 'év'-et jelentene, ez semmi-

* Ezt nem kell bizonyítani, s ép azért úgy éri tettem M. fejtegetését, hogy a m. *vel*-t azonosítja a csuvas *bile*-vel. S. Zs.

** Ha *ta-val* == akkori idő, akkor a *val* == idő, tehát nem pusztán viszonyrag. S. Zs.

képen sem volna alkalmas a *holval*, *regvel*, *éjjel*-féle *napszakot* jelölő határozók értelmének alakítására.*

MUNKÁCSI BERNÁT.

Holval, regvel, nappal, estvel, éjjel. Munkácsi e folyóirat januári füzetében a címbe szavaknak végzetéről „per longum et latum adott újabb magyarázat ellenében” a következő csuvas szókra hívja fel a figyelmet: *ir be*, *ir-bele* „reggel”, *kašpa*, *kaš-pala* „este”, *kon súdi-be* „nappal, nappalnak világosságával”, *kažala-ba* „este felé, est tájban”, amelyeknek *-ba*, *-bä* végzete nem egyéb, mint az instrumentális rag (= török *-bile*, *-val*, *-vel*). Világos ezekből, hogy a magyar *holval*-nak s társainak végzete is egy és azonos a *-val* *-vel* raggal. Ez Munkácsinak fölfedezése.

Szerintem e szavak *val*, *vel* végzete nem rag, hanem elhomályosodott főnév, amely vagy a „lux, splendor” értelmű finn *valo*, *valu* | észt *valu*, *valge* | mordvin *valda*, *valdo* | magyar *vil-* (*világ*, *villám*, *villog*) szavaknak mása, vagy esetleg a finn *vuote* (*vuode*), észt *võde* „tempus, annus” neveknek ivadéka (l. fejtegetésemet NyK. 25:72—76). Emez állításomnak igazolására nem egy rokonnyelvi és nyelvtörténeti erősségre tudtam hivatkozni, amelyeket Munkácsi, bár magyarázatomat el nem fogadta, mindaddig elfelejtett megcáfolni.

A *holval*-nak megtaláljuk hasonmását az észt nyelvnek *koidu-valge* (v. *valu*) „morgenröthe, morgenlicht” szavában, amelynek első része szintűgy mint a *hol* (vö. vogK. *kol*, vogL. *kuol*, osztB. *χola*, osztIrt. *χodaj*, zürj. *kia*, zürjP. *kila*) sajátlag „aurora, mane” jelentésű, míg a *valge*, *valu* „lux, splendor” a *val*-nak ikertestvére. Különben ép a magyarhoz legközelebb álló vogul s osztják nyelvben divatos a „hajnal” fogalmának ily összetétellel való kifejezése, teszem a vogT. *χoj-pus*, osztIrt. *χodaj-χunt*, osztB. *χola-χuntl* szavak igazában „hajnal-fény” értelműek. Elég okkal állíthatjuk tehát ugyanezt a *hol-val*-ról is.

Szintűgy jelentett a *regvel* reg-világot, a *napval* nap-világot. Az *est-vel* szó végzetébe már valamivel nehezebb dolognak tetszik a „lux” értelmet belemagyaráznunk; mindamellet jóval nagyobb a valószínűség, mint nem, hogy a *vel* eredete ugyanaz benne, ami a *hol-val*, *reg-vel*, *nap-val* összetételek második tagjáé. A nyelvtörténet ugyanis arra enged következtetnünk, hogy az *est-vel* összetétellel kezdetben nem egyenesen a sötétség beálltát, hanem a napnyugvással járó szürkületet, pirosságot akarták kifejezni (amely értelemben még ma is használjuk), vagyis eredeti értelme „crepusculum vespertinum; abenddämmerung” volt. Ebbe a jelentésbe pedig a *valo*, *valu* szó „lux, splendor” jelentése nehézség nélkül beiktatható. De e mellett az az eshetőség sincs kizárva, hogy a *vel* puszt-

* Csakhogy joggal föltehetjük, hogy a finn *vuote* eredetileg általában időt jelentett; l. erről fejtegetésemet Nyr. 5:3. (ezt Budenz is helyeselte MUGSzótára 559. lapján).

tán az analógia hatása következtében (*hol-val*, *reg-vel* stb.) ragadt a napnyugtát jelölő *est* (= *eset*) névhez. Az *éj-vel* alaknak keletkezésére már ezt kell kizárólag fölvennünk. A NySz. adataiból láthatjuk, hogy az *éj* kezdetben inkább *vel* nélkül fordul elő; csak később, midőn a *nappal* formával kezdik összekapcsolni, egyesült végleg vele.

En Budenzzel szemben (MUSzót. 104.) a *hajnal* szót is összetételnek gondolom, amelyben ugyanaz a *valo*, *valu* „lux, splendor” szó lappang (l. NyK. 25: 72—76).

Ez rövidesen a magyarázatom a címbeli szavak eredetéről. Munkácsi felföldözése épen nem ingatta meg, mert 1) csuvas példái nem sokat nyomnak a felhozott rokonnnyelvi bizonyságokkal szemben; 2) mivel a tárgyaltuk szóknak határozói szereplését igen könnyen s egyszerűen megmagyarázhatjuk a nélkül, hogy végzetűket azonosítanunk kellene az instruktivussal. A határozói szereplés nehézsége oly csekély, hogy nem lehet semmi okunk fönnakadni rajta. Abban ugyanis alig kételkedhetünk, hogy a határozói forma egykor határozottan el volt különítve a főnévitől a *-t* vagy *-n* időjelző raggal. Idővel azonban összeestek. Arra, hogy e változásnak mi volt az oka-alapja, két eléggé tetszetős eshetőséget gondolhatunk. Az egyik az, hogy nyelvünk az időragokat egyáltalán szereti elenyésztetni; a másik pedig, mely sajátlag ezekre a szókra vonatkozik, az, hogy a nyelvérzék látszat után indulva a *val*, *vel* végzetet összetévesztette az instruktivusnak ragjával s ezért nem tartotta szükségesnek külön ragot illeszteni hozzájuk. Emez utóbbi eshetőség, azt hiszem, valószínűbb, mint az első, noha az sem lehetetlen. Különben meg nem hagyható figyelmen kívül, hogy az *est-vel* szó a régiségben nem egyszer teljesebb *estvele* alakkal kerül elő (vö. *Estvelere* marad ev neky syralm (DomC.). *Estvelére* közelét az idő (Zvon.). Mikor a mi életünknek *estvelejeis* elközelítend (MA.). *Estveleiglen* es holualiglan, BécsiC.), holott határozóul rendes rövidebb formája járja. Ez a körülmény is hathatós tanúság arra, hogy valójában birtokos összetétel. A többi szónak teljesebb alakját nyelvemlékeink nem ismerik, de erre támaszkodva föltehetjük bátran, hogy eredetileg azok is hosszabbak voltak egy magánhangzóval.

R. PRIKKEL MARIÁN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Nemzeti irány..... Magyar tudományos irány? A felől való dolgokat se nem tudott, se nem sejtett, se nem érzett a jó peregrinus, Apácai Csere János. De abban különb volt a mai nagyságos uraknál, hogy igen jó magyarsággal fordított, excerpált és kompilált, mindeneknek előtte ismervén meg azt az igazságot, hogy a nyelv, melyet ő Apácafalván anyjától, a parasztasszonytól tanult, csupa gazdagság, csupa erő és páratlan a világon azzal a

kincességével, hogy a pór ajkán is megvan minden törzsökös szó, ami a világ tudományának beszédébe szükséges.

De óvakodok a szertelenségtől. A Csere János terminológiája úgyszólván csak tapogatódzás. Hanem a szegény bujdosó keze jó helyen keresgél: drágálatos bőségbe, a nép nyelvébe nyult és kutatása örök példánk: honnan kell szedni. Valahányszor elolvassom: miként ír ő a látás, hallás mivoltáról, egyszerű magyar paraszt nyelven, de a szóknak kincses bőségével, átkozom az átkot, mely a német nyelvújítás révén reánk szakadt és tudományunkat nem is reprodukciójá, de széles e világon példátlan szolgáltságú szófordítássá tette.

Ha a tudománynak akad nálunk egy Arany Jánosa, aki a nép nyelvének kincsét fölemeli méltó helyére: a művészet és tudás magasába, ma nincs tele az üres levegő a még üresebb jajgatással: nemzeti irány, magyar géniusz!

En a tudomány nemzeti irányát csakis a becsület, tiszta magyar nyelvben találom meg és nem is keresem másutt.

Ignotusnak azt irtam a minap a mi kis titkos korrespondenciánkban: „Az én ideálom az elektrommal világított Nagy-Szalonta“. A művészet dolgaira értettem. A tudomány dolgairól sem tudok másképen gondolkozni. Vagy tett, tehetett egyebet Herman Ottó és az ő iskolája, mint hogy dinamókat bizott magyar kézre, bebizonyítván, hogy a masinisztának nem szükséges épenséggel németnek lennie? Ez nemzeti irány.

(A Hétből.)

TÓTH BÉLA.

Jókai s a tegez. Minap egy vers jelent meg a Kakas Mártonban, mely azt mondá el, mint lőtte le két vásott fickó nyilvesszővel egy a fal mögött a padon ülő úr fejéről a kalapot. Ott ezt a két vers-sort lehetett olvasni:

És ime a tegez

Kalapot a fára szegez.

No hát ez jó rim, de a vers arról tesz tanúságot, hogy szerzője nem volt tisztában a *tegez* szó jelentésével, mert ő nyilván nyilvesszőnek értelmezte, holott a *tegez* (másképp a *puzdra*) minden szótárunk szerint a nyilvesszőknek tokját avagy tartóját jelenti.

Erre rá sem hederíttem volna, mert elvégre is egy élclaptól az ember nem vár semmi alaposabb nyelvtudást. Hanem a napokban kezembe vevén Jókai Mór Dekameronját, belefogtam (Nemzeti diszkiadás I.255) *Az áruló gyűrű* című török mese olvasásába és gyönyörködtem Jókai mesés fantáziája csapongásában. Amint mondom, javában gyönyörködtem, midőn egyszer csak a következő részlethez érek:

„Ez alkalommal is részt vett a szultán a lövöldözésben, de mindig rosszul lőtt; soha nem talált a célba. E miatt haragos kezdett lenni, s mint szokták a lövészek, okozta a szelet, az ideget, a tegzet,

a sütő napot a rosszul sikerült lövésért, végre kifakadt az ujján levő gyűrűre, az az oka, hogy a lövés mind félre megy.

Mert a nyíllövéshez szokás volt a hüvelyk ujjra egy kigyóformán tekergőző gyűrűt felhúzni, azzal fogták meg a tegez húrját, hogy a hüvelyk könnyebben húzhassa s épen a kellő időben pattanthassa el az íjját.

A szultán zugolódott gyűrűje ellen, hogy rosszul van csinálva, nagyon megfogja az ideget s nem tudja elég gyorsan elbocsátani; ezzel rántja fel a tegzet“.

No már tessék elhinni, ez a bosszantó kis lapsus engem annyira confundált, hogy a jó szultán az áruló gyűrűvel és az egész mesével telisteli kelet tarkabarka képe, az ő pazar pompájával egyetemben, egy csapásra széjjel foszlott és én a hetedik mennyországba buktam alá, erre az oly nagyon is prózai földre.

Hogy más, Jókai bájos fantáziájában gyönyörködni szerető olvasó ennek a kellemetlen eshetőségnek ne legyen kitéve, kérem a részemről is csodált és tisztelt költőt, szíveskednék a következő kiadásban az *íj*-at tenni a *tegez* szó helyébe. MINIMUS.

Pályadíj idegen szók ellen. *Jelenkor* cím alatt új irodalmi hetilapot indított meg Palágyi Menyhért. Hosszú életet kívánunk e lapnak, már csak azért is, mert — habár nem mindenben értünk vele egyet — szövetségést üdvözölhetünk benne a magyarságért, a nyelvtisztaságért való küzdelmünkben. Már az 1. szám kikel az idegen szók elhatalmazása ellen s egy-egy aranyat tűz ki a következő szók ízléses, szépen hangzó megmagyarítására: „szubtilis, bandális, pikáns, markans, illuzórius, cinikus, naiv, fantasztikus, obskurus, blazirt, brüszk, imponálni, demagóg, jargon, bürokratata, reklám, dilemma, sport, szalon, kuplé, paradoks, bizarr, groteszk, burleszk, triviális, verv, konvencionális, apokrif, lojális, verzió.“ A pályázóktól megkívánja, hogy az új kifejezés használhatóságát és hajlíthatóságát lehetőleg sokféle szólásban és mondatban mutassák be. A jelígyés levéllel ellátott küldemények április 15-ére a Jelenkor szerkesztőségébe küldendők (József-körút 48). — Valami nagyon vérmes reményeink nincsenek e pályázat felől, de a szerkesztő maga is azt mondja, hogy főcélja érdeklődést kelteni a nyelvtisztítás ügye iránt. Minden esetre érdekelni fog bennünket az eredmény s vissza fogunk térni a dologra.

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. A **Nyelvőr új iránya** ellen kétféle kifogást lehet tenni.

- 1) Minek száll annyival alább a színvonala? minek azok a tárcaszerű cikkek benne? s minek az a sok apró-cseprő dolog? —
- 2) A kritikája mért veszített annyit szigorúságából? miért hangoztat több dicséretet, mint gáncsot.

F. A színvonal leszállítása csak látszólagos, amennyiben most valamivel kisebb tért engedünk az olyan cikkeknek, melyeket csak a nyelvész szakember olvas. Az ilyenek úgy is találhatnak tért a Nyelvtud. Közleményekben. A Nyelvőrnek első sorban népszerűnek kell lennie, közkinccsé tennie a tudomány eredményeit, másod sorban pedig gyakorlatinak kell lennie s a nyelvhelyesség és nyelvművelés kérdéseivel foglalkoznia. Ezeknek szolgálnak az apró rovatok, melyek részint olvasóinknak tudásvágyát elégítik ki, részint pedig az ő tőlük jövő adalékokat közlik. — Ami a sok dicséretet illeti, ne tessék busulni: megjönnek már a gáncsoló cikkek is, csak éppen kezdeni nem akartuk ezekkel. Nézetünk szerint különben sem egészen helyes az a módszer, mely a gáncsolásban jóformán kimerítettnek látja a kritika teendőjét. A tudományos pedagógia legalább azt tartja, hogy nem szabad folyvást a hibákkal foglalkozni, hanem inkább a jóval, a helyessel, a követendő példával kell tanítani.

2. **Utánszámítás.** A 88. lapon adott válasz nem elégített ki, mert én tulajdonképp azt akarnám tudni, hogy kell az ilyen német kifejezést lefordítani: *Nachberechnung für Zeitschriften?*

F. *Utólagos fölszámítás, utólagos számla, pótló számla, pótlék-számla.* S. Zs.

3. **Írnatlak, kérnelek helyesek-e?** A Nyelvőr régibb évfolyamaiban böngészvén, érdeklél olvastam egyebek közt azt a kis tollharcot is, amely az *írnalak, kérnelek* formák körül, pro et contra, kifejlődött. Minthogy a Nyelvőrnek boldogult alapítója nem szólt a vitába, nem tudom, melyik félnek adjak igazat a Nyelvőr szellemében.

F. A Nyelvőr dicső emlékü alapítója, igaz, nem szólt a vitába, amint nem gátolta a szembenálló nézetek szabad nyilatkozását sem. De hogy melyik részen állt, az *írnalak*-féle alakok mellett-e vagy ellenük, azt már hallgatásával is elárulta. Ha hibásaknak tartja, bizonyára fölemelte volna a szavát ellenük. De kifejezte nézetét a kérdés szellőztetése alkalmával megjelent egyik cikkében, amelyet *Szamosi Gáspár* név alatt irt, — mert hisz ő rejtőzött e humoros öreg úr képébe. E cikkben Szarvas Gábor maga is használja a vitás igealakot. A Nemzeti Múzeumnak egy csodabogarára ugyanis ifj. Szamosi Gáspárnak ezt írja: „Megdicsérlek elsőbben is azért, hogy szemes, életrevaló fiú vagy, a ki nem elégszik meg azzal, hogy lát, tapasztal valamit, hanem végére is jár a dolognak....; de másodszor főképen azért kell *megdicsérnelek*, hogy ha rájöttél egy ilyen találós mese nyitjára, korántsem elégedel meg a föllelt eredménnyel, hanem“ stb. (Nyr. 20:525—526).

4. **A gyönyörű szó -ú -ű képzős melléknév-e?** A nyelvtani kézikönyvek azon állításával szemben, hogy az -ú -ű képző csupán jelzős szavakhoz járulhat, egy nyilvános vizsgálaton elnöklő

miniszteri biztos a *gyönyörű* szót mint kivételt említette föl. Erre vonatkozólag kérem a t. Szerkesztőségnek becses véleményét.

F. A miniszteri biztos úrnak tévedni méltóztatott. A *gyönyörű* szót nyilván a *gyönyör* főnév származékának tekintette, holott tudvalevő dolog, hogy a *gyönyör*-t csak a nyelvújítók vonták el a *gyönyörű* és *gyönyörködik* szókból. A *gyönyörű* végső hangjának rendeltetését pontosan nehéz megállapítani, épúgy mint sok egyéb hasonló melléknévét: *kescrű*, *sűrű*, *könnyű*, *szomorú*, *savanyú*, *sanyarú*, *domború* stb.

ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

A keresztnevek fordítását illető kérdésünkre (25:43) a következő válaszokat kaptuk.

1. Nagyszebenben több alkalommal hosszabb ideig tartózkodtam, de szász ismerőseim soha sem kereszteltek el *Johann*-nak, bár közülük többen egyáltalában nem tudtak magyarul. Egy jó, öreg szász atyafi, midőn meglátogattam, rendesen e szavakkal fogadott: *Es ist gut, János, dass du wieder kommst*. S ha távozni akartam, kíváncsian kérdezte: *Aber János, wann kommst du wieder?* Házi gazdám atyja (szász falusi pap) János nevű székely kocsisának mindig így adá ki a napi parancsot: *János, heute fahren wir...* Házi gazdám és családja egy házukban lakó magyar tisztviselő kis fiával így nyájaskodtak: *Na Károly, der Vater führt dich nicht in die Schule. Na servus Lajos, bist du wieder da?* szolítá meg házi gazdám Károlynak egyik játszótársát. Egy magyar bádigos pedig talán a *Stefan* névre nem is hallgatott volna, mert már a *„Machen Sie, István“*, *„Kommen Sie, István“* megszólításokhoz hosszú idő óta teljesen hozzászokott volt. Bátyám két évig lakott Nagyszénnén (szász falu), de ezen idő alatt, mint mondja, soha sem kereszteltek el *Stefan*-nak, hanem megmaradt ott is *István*-nak.

E példák arról tanuskodnak, hogy a német, illetőleg szász, legalább nálunk felé, nem fordítja le a magyar keresztneveket, hanem mondja úgy, ahogy először hallja. Ám ha valaki, magyar létére is, németül beszélve, *Johann*-nak, *Karl*-nak, *Stefan*-nak stb. kereszteli el magát, főleg ki tüntetni akar német nyelvismeretével, az ilyen a szászoknál is megtartja új keresztnevét.

Ellenben a Nagyszebenben lakó magyarok, főleg az iparosok és kereskedők, amint tapasztaltam, a német neveket mindig magyarra fordítják. Többször megtörtént velem, hogy, ha a környezetemtől hallott német neveket magyar ismerőseimtől is hallám, zavarba jöttem, hogy kiről van szó.

Nagyon érdekes azonban, amit székely atyámfi cselekesznek a szomszéd szász községek (Daróc, Kaca, Benne stb.) lakóinak neveivel. Ők nemcsak a keresztneveket fordítják le, hanem a családneveket is rokonhangzású, magyar

családnemekkel cserélik föl, vagy ha illet hirtelen nem találunk, akkor a szász családnévnek legalább kitörík a nyakát. A daróci *Johann Leonhard* szomszédot (a székely a szászt nagyon jellemzőleg szomszédnak hívja), aki községünkben többször megfordul, a székely bácsik *Léárdt János* szomszédnak keresztelik; *Stefan Filp* szomszéd pedig *Fülöp István* nevet kap, ellenben *Georg Kraus* szomszédot *Karasz György*-nek keresztelik. Hogy a *Karl* és más hasonló nevekkel, melyeknek megfelelő magyar nevek, mert úriak, falun nem divatosak, mit csinálnának a székely atyfiak, azt el sem tudom képzelni, de biztosan épen úgy kitörnék a nyakát, mint a *Kraus* névnek. Ellenben a szászok egymással beszélgetve is úgy mondják a magyar neveket, amint hallották: *Kovács János*, *Székely Sándor*, *Benkő András* stb., ha egy kissé német zamattal is.

Az oláh nevekkel sem bánik a székely különben. A *Joán*, *Gyorgye*, *Dimitriu*, *Pétru* nevű bádé-k (a székely az oláhot bádénak szólítja) azonnal *János*, *György*, *Demeter*, *Péter* nevű bádé-k lesznek. A székely különben minden oláhot, akinek a nevét nem tudja, gúnyosan vagy *Vaszi*-nak vagy *Nyikuláj*-nak nevez, még pedig hihetőleg azért, mert vidékünkön voltak és még most is vannak ilyen nevű elszékelyesedett oláh családok, melyek közül a legtöbbnek ma már jó hangzású magyar neve van és az ilyen családok ifjú sarjai, ha régi nevüket a gúny vagy harag a székelynek ajkára hozza, nem a legszebben imádkoznak. Az oláh a magyar neveket ép úgy tiszteletben tartja, mint a szász, kivel egy községben lakik. Hogy a magyar nevek az oláh ember szájából, mint általában a magyar beszéd, kissé sajátságosan hangzanak, az természetes.

Tapasztalatom tehát az, hogy a magyar ember a német és oláh keresztneveket nálunk mindig magyarul ejti ki, ellenben a németek és oláhok nem változtatják a magyar keresztneveket. — *Kóbori János*.

2. Három nyelvű (magyar-német-horvát) községben lakom. *Sándor*, *Laci*, *Károly* nevű gyermekeimet német társalgásban *Sándor*, *Laci* és *Károly*-nak szólítják és említik. Az iskolában, melynek előadása nyelve német, szintén így szólítják őket. Ugyanez áll a horvát beszédéről is. Viszont ha *Jano* nevű tót aratóról van a szó, az magyar beszéd közben *Janó*-nak, a *Karl* 'hausknecht' *Karl*-nak említettik. A horvát *Stefe*, *Jandre*, *Lovre* magyar beszéd közben nem *István*, *András*, *Lőrinc*, hanem megmaradnak a horvát alakjukban. Német beszéd közben is csak horvátos alakjukat használják. (Oroszvár.) — *Kaprinay István*.

3. Szülőföldemen magyar, német, szerb és tót nép lakik. Érintkezünk sokat német és szerb családokkal és általában mondhatom, hogy mindkét nemzetiség úgy nevez minket keresztnevünkön, amint otthon szüleink: vagyis magyarosan. Így a németek nem mondják soha *Ernst*, *Johanna*, hanem *Ernö*, ámbár ritkán tudják az ő-t kiejteni, hanem *é*-félét mondanak röviden; *Janka*,

Margit, *Irma* inkább *á*-val, mint *a*-val; Etelkát *Etus*nak nevezzük és a két szomszéd német család, kiknél csak a gyermekek tudnak magyarul, szintén *Etus*-nak nevezték kis hugomat. Engem se nevezett a német soha *Karl*-nak, a szerb se *Dragutin*-nak, hanem mindig csak *Károl*-nak (*ly*-t nem tudnak ejteni). Csak a *Jancsi*-t, *Karcsi*-t nem tartják meg. *Jancsi*-ből *Jáni* lesz. *Gyula* annyiban változik, hogy *cs*-vel vagy *ty*-vel ejtik. *Béla*, *Jenő* változatlanul maradnak. Már a szerbeknél *Ernö* *Erné* lesz ugyan, bár néha kimondják az *ő*-t, de *Margit*, *Janka*, *Etuska* marad úgy mint a magyarban, csak hogy az *a*-t nyiltabban (*á*) ejtik ki. *Károly* inkább *Károjj*. *Jancsi*, *Jáni*, *János* épúgy előfordul mint *Jovan*.

Viszont mi magyarok udvariasan *Lina*, *Vilma*, *Klementina*, *Válintin*, *Jáni* és *Édit* neveket mondunk, valahányszor németről van szó. Bár ez inkább az úri osztályról szól, kik érintkeznek a németiséggel, mert a magyar paraszt, valamint a kálomista úgy a katolikus, egy sem beszél a némettel németül, bár nagy része tud; míg a szerbbel mindjárt rára fordítja a beszédet.

A szerb keresztneveket, mint *Jelenka*, *Olga*, *Danica*, *Jelka*, *Nikola*, *Pero*, *Mito*, *Jasa*, *Szvetozar*, *Ilia*, *Milica*, *Ruzsica* mind úgy ejtjük mint a szerbek, de zárt *a*-val és nem *á*-val mint ők.

A tótok szokását e tekintetben nem ismerem, mert maguknak élnek s nem igen érintkeztem velük. (Újvidék.) — Kovács Károly.

4. Bácskában élő német ajkú rokonaim közül többen hol *Károly*, *Károl*, hol meg *Karl*-nak szólítanak. Apatinban és környékén sokszor hallottam, hogy a magyar cselédet *János*-nak emlegették vagy szólították. A bátyám neve — bár sem atyám, sem anyám nem tudtak magyarul — *Jancsi*. Emlékszem továbbá e nevekre is: *Juri*, *Jurá*, így is: *Gyuri*, mind megannyi változata *György*-nek; az ő nyelvükön különben *Jerg*, vagy kicsinyítve: *Jergl*. *Julá* (Gyula), *Sánd'r* (Sándor), *Márci* (Marci = Márton), *Pistá* v. *Pistë* (Pista = István), mert erről a szóvégi *á*-ról sohasem tudja az ember, hogy *á*-nak vagy *ë*-nek értse-e. Az első és egyetlen „elkeresztelés”, melyet hallottam, a *Hánzi* név volt. Az én kedves földim, a „Metzger Hans”, falunkból az első sváb parasztfiú, aki tudományokra adta fejét, még akkor is megtartotta a nevét, mikor már rég levetette a *pistóla*-nadrágot. Pécs vidékén is a boldogult laskafalusi plébánost, volt tanítóképzői tanárt, csak Heid *Hánzi* néven emlegették és emlegetik még ma is. — Schäfer Károly.

5. Tizenkilenc esztendőig Gömör vármegyében laktam, melynek lakossága tudvalevőleg többnyelvű. Rozsnyón a lakosság legnagyobb része magyar, de van egy-két német és tót család is, Nagy-Rócén felényi a magyar, felényi a tót lakosság. E két városban tartózkodtam hosszabb ideig. Mindkét helyen azt tapasztaltam, hogy a keresztnveket hol magyarul, hol németül, hol tótul ejtik ki. Mégis az az irányadó, hogy az illető maga hogy ejti ki és írja a nevét vagy hogy szereti, ha szó-

lítja k. Német Károlyt hallottam megszólítani *Karl*-nak és *Károly*-nak, magyaroktól, németektől, tótoktól egyformán; magyar Károlyt hallottam *Karl*-nak is a *Károly* mellett, ép így tót származású, de megmagyarosodott Jánost *Jano*-nak, Györgyöt *Gyuro*-nak, Józsefet *Josef*-nek és megfordítva. Egy György nevű, német anyanyelvű, de érzelemben derék magyar dobsinai polgárt messze vidéken magyar, német és tót egyaránt *Jóri*-nak hív, mert a dobsinaiak különös németiségükkel így hívják őt. Szóval, Gömör megyében azt tapasztaltam, hogy magyar, német és tót keverve szólítja meg a *Károly*-okat, *Johann*-okat, *Jano*-kat és *György*-öket. Mégis azt mondhatom, hogy a magyar ember pl. a megmagyarosodott tót *Jano*-t csupán tréfából szólítja *Jano*-nak, bár a legtöbb *Jano*-ból *János*-sá lett zokon veszi a csúfolódás számba menő *Jano* nevet. Általános szabályt különben nem lehet felállítani. Egy kizárólag németül beszélő nagy-rőcei művelt polgár a magyar Kálmánt és Gyulát német beszéd közben sohasem szólítja *Koloman*-nak és *Julius*-nak, hanem, bármily nehezen is megy rá a nyelve, mindig *Kalman*-nak és *Tyula*-nak. A leánygyermekét is *Mariská*-nak kereszteltette s úgy is hívja, holott a felesége is tősgyökeres német s csak néhány év előtt szakadtak ide Németországból. — Halasi Viktor.

6. Zentán a szerbeket a magyarok is szerb nevükön szólítják, pl. *Jócó*, *Péró* (*József*, *Péter*), s viszont a szerbek a magyarokat magyarul. — I. Bencés.

7. A magyart a szerbek szerbül hívják. Apám János és ha azelőtt a szerbek azt kérdezték, kinek a fia vagyok, csak azt feleltem: *Jankin sin sam* (János fia vagyok); a *Jócó*, *Péro* egész közönséges. Nevem *Ferenc*, de azon szerbek, kik anyanyelvükön kívül másképp nem tudnak beszélni, világ minden kincseért sem bíttak volna így, hanem: *Fránci*, tehát egész németesen, ha már elrácósítani nem bírták. (N.-Kikinda.) — II. Bencés.

E kérdésünkre további feleleteket is szívesen veszünk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások. *

Ablak. Ablakján a pénzt ki nem szórja. D. — Ablakon hánynak be neki. E. (Szerencsés). — Ablakot ugrik. D. (Rosszban járt,

* Ezt a két közmondáscsoportot abból a mutatványívből vesszük át, melyet Margalits Ede tett közzé a „Magyar közmondások és közmondásszerű szólások“ c. sajtó alatti művéből. A mutatványívet, melyben előszó is van, kíváncsra mindenkinek megküldi a szerző (Huszár-ucca 6). Az egész munka tíz füzet lesz 40 kr-ával. — A gyűjtemény Erdélyi 9000 közmondásával szemben mintegy 20,000-et fog adni, s e gyarapodást jó részben a Nyelvőrnek s a Nyelvtörténeti Szótárnak

baj érte). — Ha a szükség beköszön az ajtón, a szeretet akkor az ablakon ugrik ki. D. — Ha ablakkal beéred, ne nyiss kaput sziveden. D. — Ha feje befér is az ablakon, de nyelve be nem férhetne. D. — Ha Isten akarja, az ablakon is beveti. D. — Háznak ablakán senkit se hagyj benézni. D. — Kár hogy a szíven ablak nincs. D. — Késő akkor betenni a kalitka ablakát, mikoron a madár kiröpült belőle. Bethlen Gábor lev. — Kiment a ház az ablakon. E. (Megtudták, mi történt a házban). — Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. D. — Kivered az ajtón, bejön az ablakon. E. — Mindent az ablakon vetnek be neki. D. (Szerencsés). — Nem teszi az ablakába. E. (Nem fog vele dicsekedni). — Talán az ablakon hányják be neki azt, amittől meggazdagodik? D. — Téli ablak. E. (Pápaszem). — Vak ablak. D. — Világos mint a vak ablak. Ny. 1.

Ajtó. Aki utolsó megy ki a világból tegye be az ajtót. D. — Aki végül maradt, tegye be az ajtót. E. — A kutya meg az úr nem csukja be az ajtót. Nyr. 3. — Az okos nem tartja két ajtó között az ujját. D. — Az okos nem nyit annak kaput, ami ajtón beférhet. D. — Addig állja meg az igazat, míg az ajtón kilép. D. — Ajtó közé nem teszem a kezemet. B. — Ajtó közé nem teszem ujjamat. P. — Ajtón a kanál. Ny. 2. (Elkéstél az evéstől). — Ajtóstul dül a tanyába be. D. — Ajtóstul rohant be a házba. ME. (Szobába). — Ajtót mutat. E. — Ajtót sem nyitottak rá. E. (Beteg volt, feléje se néztek). — Bebukott az ajtón, mintha égből pottyant volna le. E. — Behúzták utána az ajtót. Ny. 4. (Nem szívesen látják). — Ha a szükség beköszön az ajtón, a szeretet akkor az ablakon ugrik ki. D. — Ha egy ajtón kiverik, a másikon bemegy. B. — Harmadnap vendégnek ajtó megett helye. KV. — Hátsó ajtó. E. (Kibuvó). — Hivatlan vendégnek ajtó megett helye. KV. — Hivatlan vendégnek coki legyen neve, ajtó megett helye. E. — Kend is fel van Csurinál az ajtóra pingálva. Ny. 1. (Dicsekedik, pedig hitelbe iszik). — Késő akkor zárnod, ajtót lakatolnod, mikor oda a fakó. (Szőke). KV. (Fakó, lónév; szőke, tehénnev). — Későn jöttél, hanem mosdjál és kendjél ki az ajtón. K. (Kendjél, kendővel törülközzél ki az ajtón: siess el innét). — Kivered az ajtón, bejön az ablakon. E. — Kutya se teszi be maga után az ajtót. — Magad után az

köszöni. — Minden esetre kritikaibb gyűjtemény lesz az eddigieknél de még nem elég kritikai. Nem idézi pl. pontosan a helyet, ahonnan az idézetet veszi. Hogy járjunk így utána a dolognak, ha pl. az ő magyarázata kétes? (Pl. „A legjobb ételt soha asztalra nem teszik“ szerinte = a szakácsné torkos, pedig hihetőbb magyarázat szerint az anyatejre vonatkozik.) Hát ha az illető helyén más és jobb magyarázatot találunk? — Az elrendezés elég kényelmes, de sok helyet pazarol az ismétlésekkel; ugyanazt a célt szómutatóval is el lehetne érni.

A mutatóvány megértésére megjegyezzük, hogy DJ = Decsi János legrégebbi m. km.-gyűjteménye, M. = Molnár A., P. = Pázmány, KV. = Kisviczay, Sz. = Szirmay, D. = Dugonics, E. = Erdélyi, B. = Ballagi, Ny. = Nyelvőr, ME. = Margalits Ede (amiket sehol közölve nem talál).

ajtót ne csukd, megbánhatod. D. — Nagy úr és kutya után teszik be az ajtót. E. — Ne nyiss annak kaput, mi az ajtón befér. E. — Nem minden kulcs nyit meg minden ajtót. D. — Nem sokat vásitom ajtaját. E. (Koptatom). — Nyitva az ajtó, akár fel akár alá. Decsi János és M. — Öregnek az ajtóban, ifjunak lesben a halál. Sz. — Rátörték az ajtót. D. — Reszket mint a kutya az ajtó előtt. D. — Ritka ház ajtó nélkül. — Sokszor megmutatták, merre van az ajtó. D. — Szegénynek ajtaját nem őrizi a manó. D. — Tartja, mint siket az ajtót. Ny. 2. — Tátva nyitva az ajtó. D.

MARGALITS EDE.

Levelek.

Gombóc Pétör levele az ú n á s z á h o n.

Kelt levelem Okorágon.

Szeretve tisztótt kegyös nászom!

Kiványom a zistentű, hogy ezön pár rönd irásom a legjobb egészségbe talája mind a zegész csalárgyává, mög a háza népévé, mindönnémű apró morháivá egybe.

A mütt szombaton bé köllött mönnöm Söllére a piharcra, ök kis búzikám vót elanni való, mondom a gyeröknek:

— Hejdi, gyerök, mönny é a Gát alá burgonya-szönni; ha haza gyüök, én is émék.

Azzá befogtam a lákat, émöntem bé Söllére, elattam a búzát, dej még annyi időt sē hattam magamnak, hogy egy mésző hort mögigyak: igetök vissza, kimék a Gát alá, hadd ním, a gyerök hanyadán van?

Há igyöm csak ott fekszik ám a Szatyor-Nagy Joskoék főgyik végin a kendör tüébe, oszt szili a fogát, szili a fogát, mint akinek túsök mönt a körme alá.

— Há gyerök — mondok — rosszak ögyék é a dógodat! Mi lött tégödet? Igy hévízálad é la zisten dērága naptját? A legyöket veröd a térdödrü?

Aszondi, hogy ü rosszú van. A hasát is fájléti, mög a fejét is.

— Akkó csak erigy, oszt tövögygy le. A zanyikád főzzön herbatetet, az maj möghaszná, mer az mindörrü igön hasznos.

Napszáttakó mögyök haza; a gyerök még rosszabbra vátt. Másnap évittem a ziványi fiveshön, az adott neki valami kanalas medecinát, mög aszonta, hogy mosakoggyék mög gatyakötésig hideg vízbe. Eccör-kéccör próbáta, de nem fogott rajta.

— Gyerök — mondok — még utóbb is doktorhon kő, hogy vigyelek.

— Aszt nē tögye kê, édös apám — aszondi — úgy sē haszná a patikaszőr néköm.

— Mi haszná — mondok — ha még a sē haszná?

Hogy üneki má sēmmi sē haszná.

Éhozattunk neki a szengáli javast, hogy óvasna rá. A falunk-

béli bóbaszüle mög szömvizet csinált neki, ha nőtalan-ha szöm ártott vóna neki.

A zannyyik is mögtövött mindön lehető, de nēm vót foganattyá.

Ėccör aztá csak kikupál ám a nagy titok. Mikó a zágyát veti a zannyyik, csak kihúlik ám a zágy feje alól a Szatyor-Nagy Joskóék lányik — azaz hogy a formája. Valami szigeti piktorrá vétotte lē magát 25 karajcárér a múlt söllei vásárkó, rá lehető ősmerni.

— Reg fussa ē la dógod, gyerök, hát csak ez a bajod? Ettü mönt ē la zétvágyad?

Mer az igaz, hogy azüte, müte így van a gyerök, alig övött napyába valamit. Tennap is erővē ötetött mög a zannya vele ē tácsa tészta levest, mög ē fé szá csurkát ahho a kis pörkött kapisztáhó, amit kivövött magának.

Peig azelőtt vót ám étvágya a gyeröknek! Ė szegés könyér, mög ē tácsa gajginya sömmi vót neki; a gajginyát kívátt módnekün szerette savanyétott buborkává.

De most jába kináli a zannya. Nēm kő neki még a zsémlye se, peig aszt is szerette zsírba-sütt hajmávâ, mög fris koporeccâ.

Legfőjebb ē kis gyümölcs; aszt még mögössze; a zeste hozott át a Kisfali ángyom ē kis szárított kürfét, abbú övött ē sziporkát.

Mikó asztá látta, hogy nem hisz neki a zannya, akkó előgyütt az igazi szinnē:

Hogy annak a lánnak, törik-szakad, de a züvejének kő lönni, mer müte aszt a lánt möglátta, züte regtün-fogtun, szörtén-szálán êmönt a zesze.

Tegétt asztá mondom a zannyyikomnak:

— Tē asszony! ez a gyerök még utóbb is elemészti magát. Valamit kő vele gondónunk.

— Há csak gondójon kê, — mondi a zasszony.

Akkó asztá kapom magam, êküdom a bácsám uramat, mög a Pétörék asszonyikat a Szatyor-Nagy Joskóékhoz kérőbe.

Aszt izenték, hogy űk nēm bānik, dej legalább annyit izennyünk mög, hogy mennyit möringol a gyerök a lánnak.

Mögizentünk, hogy kerek ē száz foréntot. Így asztá tisztába gyüttünk egymássâ. Űj borra mögtarcsunk a lagzit. Kétöket is szivessen lássunk.

Ezzē bezárom levelem, hagyom tisztötömet tisztötlettē.

Gombóc Pétör
okorági lakós.

U. i. A Balog-komának is tisztötömet ajálom. Egybe aszt is ideirom, hogy a gyerök tisztán kapiszta-ütetkő lösz ippös-ippen 22 esztendős, a lány mög 18.

(Ormánység, Baranya m.)

BODONYI NÁNDOR.

A berugás szinonimikája.

Nem hiába hogy hazánkban terem a világ legjobb bora és az ország legnagyobb része megtermi — vagy legalább a filokszéra előtt megtermette — a maga borát, van is tömérdek kifejezésünk az *ivás*, főleg a *berugás* fogalmára.

Összegyűjtöttem néhányat közülök leginkább az én vidékemről (Makó, Csanád m.), ahol pedig csak olyan bicska-nyitó löre terem.

Hanem azért a makói ember is *beasszekurál*, *beállít*, *becithilíngöl*, *becselekszik* egy pár litert, *becsudálkozik*, *becsüccsint*, mint a tataiak is, *beérkezik*, akár a vespéremi ember, *bekáfol*, *beköpörcöl*, mint Kecskeméten is megteszik, *beképel*, *bekap*, *belöccsöl*, *benyakal*, *benyal*, alaposan *beruházkodik az itallal*; de már a szatmáriakkal együtt *berütytteni* nem szokott, csak *betűröközik* néha-néha.

Ilyenkor aztán *be van hajítva*, *be van rugva* (Jók: Lenci frater, Bpest 1888. 9), *elázott*, *ellátta magát*, *fölöntött a garatra* (TóthB: Szájrul-szájra 25), *elkészült* (TóthE. Falu rossza. I. 6: ... mikor egészen *elkészültél*), *kikészült*. Erre nincs mit tennie, s *felhúzott állapotban* vagy *jól felhúzva* botorkál hazafelé, s nem igen látja az utat, bár *illuminálva van*. Mentegetődzik is otthon az asszonya előtt, hogy csak *főhőrpintött eggy kicsit*, *eggyet-kettőt köppintött*, *eggy kicsit az üveg fenekére nézett*, s csak *féteherre akarta magát leinni* (TóthE: Falu r. I.6). De az asszony nem hisz neki, hiszen látja, hogy *gógyos*, *kapatos*, *kótyagos*, sőt egészen *tökrészög*.

Hanem aztán az is megesik, hogy az asszony is *öntögeti a bort a konty alá*, *körösztebe is áll a szöme* csakhamar. De azért, kivált ha embere is *vele tart*, *rózsaszínben látják a világot*. Elkövetkezik azonban, hogy *oda lesznek* mind a ketten. *Úgy berugnak*, *mint eggy ágyú*, *részek lesznek*, *mint a csap*, s azt *se tudják*, *fiúk-e* vagy *lányok*. De azért a makói ember nem szokta *meghúzni a nagy harangot*, sem úgy *berugni*, *mint eggy úr*, vagy *mint eggy csikó*; *majmot sem fog* (er hat Affen), mint ahogy mindezt Léván megteszik.

Az Orbán *süvegét sem szokta föltenni* (TóthB: Szájrul-szájra 25), se félig-meddig *jó fejfel lenni* (Jók: Pol. div. III.68: félig-meddig jó fejfel lett a társaság), se *nyakban nincs* (Jók. A magy. nábob. 7. kiadás 354: Az iskolamester már akkor magyarán mondva nyakban volt. *Hazánk* 1895. márc. 27: ... Este egy kicsit nyakban voltam.) Azt sem mondja, amit egy kitünő nyelvészünk szokott mondani: *Ingadozik a magyar nyelv*.

Hanem bizony *duplázik a szeme*, bár nincs *úgy kinyalva*, *mint az öreg ököré*. Így csak Félegyházán esik meg.

Bezzeg azonban másnap, mikor *zinterödött a gyomra*, *pókhálós*, *kicsike a szeme*, vagy éppen *cérnán lógnak a szemei*, — de megfogadja, hogy nem iszik többet!

Hanem hát csak a fogadásnál marad mindég.

KISS ERNŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A KERESZTNEVEK „FORDÍTÁSA”.

Schuchardt Húgó cikkelyének (Nyr. 25 : 97) a következő két tétel a veleje: 1) kívánatos, hogy az embernevek eredeti alakja internacionális megkímélésben részesüljön; 2) a keresztnév a nemzetiség kifejezője.

Ami az első tételt illeti: sokan vagyunk hívei e régi utópiának, meg annak a másiknak, mely szerint a földrajzi neveket se „fordítsuk le”. Ez afféle eruditusok volapükje lenne. Én, mondom, hive vagyok; sőt azt szeretném, ha tudományos könyvekben, folyóiratokban az immár csaknem mindenütt ismeretes fonétikus jelekkel kötáznánk le azokat a neveket, amelyeknek jussa van a megkímélésre. Mert az mégis nagy helytelenség, hogy a világ eruditusai és írói csak papiroson, néma jelben ismerik az egymás nevét. Nem rólunk magyarokról szólok. Mi bámulatos poliglottok vagyunk ebben a tekintetben is; többnyire igen becsületesen el tudjuk olvasni még az olyan angol neveket is, aminő *Dickens*, melynek ejtése „Boz” (miként Bernát Gazsi írta). Rákosi Jenő maliciózuskodott vagy tréfált az ő „Sukhárt”-jával. Igen jól tudja ő, hogy az „Šuzart”. De a franciák, az angolok már igazán nem tudják. Schuchardt Húgó soknyelvű kongresszusokon alkalmasint maga is tapasztalta, hogy párizsi, londoni tisztelői nem tudták, kiről van szó, mikor a *Schuchardt* név helyes ejtését hallották. A párizsiaknak a gréci jeles tudós (most már magyar kótával élek) „Ügó Süsár” vagy „Szüsár” (valóban nem tudom, melyik a kettő közül, mert beláthatatlanok a francia olvasás útjai, mikor idegen névről van szó). Az angoloknak pedig alkalmasint csak valami „Szköcserd”-féle nevű kitűnő nyelvészről van fogalmuk.

Én tehát a fonétikus jeleket is óhajtom. Hadd tudják meg a franciák, hogy *Jókai* nem egészen „Zsoké”, és hadd tudják meg a németek, hogy a boldogult boldogtalan Braun-Wiesbaden nem valami jó rimet csinált *Tokaj und Jókai* könyvének címében.

(Tokáj, Jokáj, vagy talán inkább: „Dogáj, Jogáj”, mert a német olvasás útjai szintén beláthatatlanok.)

Hasonlóképen gondolkozok a földrajzi nevekről. Borsószik a hátam, ha elgondolom, hogyan olvassa el a francia, az angol az ilyes neveket: „Hajdú-Böszörmény, Munkács”; és hogyan a magyar ezt: „Darjeeling”. Ámbár a fonétikus kóta se teszi mindentudóvá az idegen gégét, nyelvet, fogat, ajkat. De legalább megközelítés történik a révén és az is jobb a semminél. És tudományos valóság, hogy *Nagy-Várad* nem „Gross-Wardein”.

Csakhogyz ez mind utópia. Soha nem születik e világra német ember, aki „pozsonyer zwiebackot” mártogasson a borába és az idők végéig sem leszen magyar leány, aki „wieni rongyért” menjen a boltba.

Utópia az embernevek fonétikus, de még Schuchardt-féle írása is. Lám én tudákos könyveimben (*Szájru! szájra* és *Mendemon-dák*) így szoktam írni: Cesare Lombroso, Jean de La Fontaine, Charles Darwin, Christian August Tiedge. Írom pedig azért, mert azt vallom, hogy vannak erős individuumok, akiknek a neve fogalom-má lett s akik az eruditus tudatában csakis *így* élnek. Sajnos, csupán a magyar eruditusok számára írhatok így; mert csupán bennök bizakodhatok, hogy megértenek. Nem-magyaroknak teljességgel nem szabad azt írnom: Kossuth Lajos, Petőfi Sándor. Mert mi magyarok tudjuk, hogy a nyugati nyelvekben a keresztnév a vezetéknev előtt jár; de az idegenek nem igen tudják, hogy van a világon két nyelv: a magyar és a kínai, amelyben megfordítva áll a dolog. S ha én a románnak, germánnak, szlávnak azt írom: Kossuth Lajos, az én idegenem azt hiszi, hogy valami Lajos vezetéknevű emberről van szó, akit az apja a nagy magyar iránt való tisztelet okáért, amerikai módon, Kossuthnak kereszteltetett.

Mert nincs igaza Schuchardt Húgónak, mikor azt állítja, hogy a nevek elhelyezése nem valami fontos dolog. Szerinte a németek is gyakran előre vetik a vezetéknevet, különösen felsorolásban. Én azt merem mondani, hogy ez *csakis* holmi lajstromokban történik és ekkor is többnyire vesszöt tesznek a vezetéknev után, annak a jeléül, hogy voltaképp hátul kellene következnie, vagy zárójelek közé rakják a keresztnévet: Schneider (Karl). Sőt az idegenek érzéke egyenesen nem tűri a nevek magyaros rendjét. A Crédit Lyonnais konstantinápolyi fiókjában egyszer valóságos harcot kellett vívnom a franciákkal, hogy kiadják a magyar rendben írott nevemre érkezett pénzt; ők csak *Monsieur Bélával* akartak szóba állani, mert *Tóth* az keresztnév, hiszen elül van! Nem győzte meg őket

még francia nyelvű útlevellem sem. „Ez pusztá *coïncidence* is lehet!“ A nagykövetségről kellett szereznem tanúságtévő hites embert, aki megoktatja a franciákat: mi a vezetéknevem, mi a keresztnévem.

Viszont a magyarok — nem a tanulság révén immár engedékenyebb érzékű magyarokról szólok — nem tűrik a *Karl Schneider*-féle elhelyezést. Ez az ő fülökben képtelenség. A Nyelvőr most azt a kérdést bolygatja: le szoktuk-e „fordítani“ az idegen neveket? Azt hiszem, mindenki azt feleli e kérdésre, amit úgysis mindnyájan tudunk: hogy a házunkba járatos tót Janót, német Hanzit soha sem hívjuk Jancsinak; mert a Jancsi az más ember. Tudjuk azt is, hogy a szegény magyar katona szájában *Liechtenstein*: „Lik Istvány“, *Hohenlohe*: „Holló uram“ volt és lesz. Fontosabb volna azt kutatni: hívja-e a nép *Karl Schneidert* „*Kárl Snajdër*“-nak.* Az én tudomásom szerint soha sem hívja. Legtöbbször azt mondja: „A *Kárl* járt itt“, mert népünknek szokása, hogy a nem-magyart többnyire csak keresztnévén hívja. A *Karl* neki kész definíció; megvan benne, hogy az a német járt itt, akit ismerünk és nem a magyar *Károly*, akit szintén ismerünk. Ha többféle *Karl* van, például *Schmied*, *Müller* és *Schneider*, a mi népünk így distingvál: „A *Kárl* járt itt, a *Snajdër*“. Ha pedig többféle *Schneider* van, például *Johann*, *Schursch* és *Karl*, ekképen magyarázza ki magát: „A *Snajdër* járt itt, a *Kárl*“. vagy ritkábban: „A *Snajdër Kárl* járt itt“. De „*Kárl Snajdër*“-t, még egyszer mondom, az én tudtommal soha sem emleget a magyar nép. És pedig azért nem, mert a vezetéknevnék és keresztnévnék illetén elhelyezése ellen érzéke tiltakozik. Ezt az érzéket nem bírta megrontani a közöshadsereg-beli „Stefan Kovács“ sem.

Megvallom: az én érzékem sem egészen nyugodt, mikor magyar textusban ezt írom: *Cristian August Tiedge*. Jobb szeretném így írni: „Tiedge Christian August“. És talán nem vétenék nagyot; hiszen kitünőség, egy Schuchardt állítja, hogy a nevek elhelyezése nem valami fontos dolog. Én azonban következetesen ragaszkodom az én utópiámhoz: magyar eruditusoknak szánt könyvben „legyen az idegen híres név teljesen változatlan. Nem írom hát még azt sem: *Lombroso Cesare*, holott az olasz psychia-

* Azért nem „Snajdër“, mert *Weiss* sem „Vájsz“, hanem „Vajsz“, sőt népetimológia révén „Bajsz, Bajc“, mert *Meyer* sem „Májër“, hanem „Majër“ a magyar ember szájában. Első cikkelyemben is „Ajtël“-t kellett volna írnom. Az én nyelvem a borsodi nyelv. Másutt, meglehet, más-kép van.

ter hivatalos neve hazájában is „Lombroso Cesare” és nem „Cesare Lombroso” mert Itáliában törvény, hogy a nevek rendje ez legyen: 1) vezetéknev, 2) keresztnév. Ez a törvény azonban csak az okiratokban hajtodik végre. A közélet, az irodalom nem is hederít rá. Sőt ha olasz irodalmi munkában azt találnám írni: „Lombroso Cesare”, kacagnának rajtam, mert ez a név, így, nem a torinoi tudóst jelenti, hanem valami hatóság előtt figuráló embert és szakasztott az az értelme van, mintha franciául azt mondanám: „le sieur César Lombroso”.

Szóval, még egyszer mondom, vannak olyan nevek, amelyeknek változatlanságát nekünk magyaroknak respektálnunk kell. Szent igaz, hogy Jean-Jacques Rousseau nem kelti bennem a *Contrat social* írójának fogalmát, ha Johann Jakob, Giovanni Giacomo vagy János Jakab. Miért? Mert Rousseau volt olyan erős ember, hogy a keresztnévét is fogalommá tegye. Gyakran hívják őt pusztán *Jean-Jacques*-nak is. És nincsen litterátus ember, aki azt higgye ilyenkor, hogy Weiss úrról, a francia íróról van szó; pedig annak is Jean-Jacques a keresztnéve. Minden német muzsikuss tudja, kicsoda a *grosser Franz*. Wagner nevezte így Lisztet. Schubertre nem gondol senki, pedig az is *Franz* volt és költőség dolgában, bizony mondom, hallatlanul nagyobb az ő druszájánál. Ha azt írom: *János Jakab* vagy a *nagy Ferenc*, nem ért meg egy lélek sem. Szóval, a jeles emberek nevei szálló igék gyanánt járnak szájrul szájra s valamint sok szálló ige nem tűr fordítást, azonképen ezeket a neveket sem lehet „lefordítani”.

Hogy kik ezek a jeles emberek? Bizony annak egyelőre nincsen törvénye, még *amnis*, *axis*, *callis*, *crinis*-féle kivételekkel sem. Mi magyarok ma is többnyire az ötvenes évekbeli szokást követjük: *Húgó Viktor*, *Dumas Sándor*. És hogy is lehetne más, mint Húgó Viktor! Hiszen a Peleskei nótáriusban is azt éneklik: „Húgó Viktor, Götte, Börne, bár az oldaluk betörne!” Alexandre Dumas pedig, mikor itt járt, *Dumas Sándornak* írta magát a Nemzeti Casino vendégkönyvébe. A sok Daudet Alfonz, Ohnet György, Verne Gyula stb. után engemet sokan excentrikus embernek bélyegeztek, mikor azt mertem írni: Paul Bourget és nem Bourget Pál. Ugyanezt mondták reám, említett könyveimben a változatlan neveket olvasván. Törvény? Szabály? Azt hiszem, meglesz majd az is, ha leszoktunk a régi rossz divatról. *Schuchardt* *Húgóból* azonban soha sem lesz „Hugo Schuchardt”, mert ő tiszteletbeli magyar ember s ez az „elkeresztelés” a mi vonzódásunk jele.

Egy dolog már is bizonyos: hogy a hatóságok sehol nem követik és nem is fogják követni azt az irodalmi szokást, mely a híres emberek vagy egyáltalán az emberek neveiből megkristályosodott szálló igéket csinál. Mert a hatóságok nem *bel espritk*. Német chauvinizmus,* magyar, olasz vagy török chauvinizmus? Elzász-Lotharingia, Fülöpszállás, Nápoly vagy Erzerum? Arról én nem is beszélek. Sőt még nem is diadalmaskodok azon való örömben, hogy a német az ő hódított tartományaiban ugyanazt az elméletet valósítja meg, amelyet én hirdetek. Erről csak a Schuchardt Hugó cikkelyének jegyzetéből értesültem. Vagy szükség volt róla értesülnöm? Hát van nemzet a világon, amely nem jár el szakaszított így? A hivatalbéli előtt rovatos papiros van; a rovatok: vezetéknév, keresztnév, kor, foglalkozás stb., szóval a generáliák. Ezeket a rovatokat be kell tölteni. És ez a betöltés minden teke-tória nélkül, a törvény szerint történik.

A nyáron, mikor Nápolyban voltam, a Santa Lucián a rendőrök nyakon csíptek valami ágról szakadt vén csavargót, aki aztán azzal próbált kicsikarni egy kis jóakaratot maga iránt, hogy azt mondta, hogy ő a *Jean-Jacques Rousseau* szépunokája. A rendőrtiszt, meglehet, olvasta valamikor az *Émile*t és talán szent borzadály is futotta végig ama nagy név hallatára. És mégis hogy írta be azt a nagy nevet az ő rovataiba? Neki nem az ermenonvillei remetével, hanem „le sieur Jean-Jacques Rousseau”-val levén dolga, bizony csak azt írta bele: „Rousseau Giovanni Giacomo.” És ha a torontáli Charlevilleben bukkannék föl valami elsvábosodott francia, aki ugyanazzal dicsekednék, amivel a nápolyi csavargó, a magyar szolgabíró is csak azt jegyeznék föl, hogy „Rousseau János Jakab genfi születésű, 1778-ban meghalt író ivadékanak állítja magát”, Strassburgban pedig, hasonló esetben, a német tisztviselő: „der Betreffende rühmt sich ein Nachkomme des in Genf gebürtigen, im Jahre 1778 verstorbenen Schriftstellers Johann Jakob Rousseau zu sein”.

„De Rousseau nem Giovanni Giacomo, nem János Jakab és nem Johann Jakob, hanem csakis Jean-Jacques!” kiált most minden ember, akiben egy mákszemnyi litterátorság van. Hiába, az

* Azért nem írom, mint a Nyelvőr (bizonytalán nem Schuchardt Hugó): „sovinizmus”, mert ez esetben is „kímélendő” névről van szó. Tehát nem „darwinizmus”, hanem „darwinizmus” és nem „meltjüzysta”, hanem „malthusista”. [Hát akkor *kálvinista* sem, hanem *calvinista*? — A szerk.]

olasz, a magyar, a német tisztviselő mégsem írhatott egyebet az ő rovatába: mert törvény szerint nem volt szabad egyebet írnia. „Törvény szerint? Hol a törvény, hol a paragrafus?” kérdehetik most az én tisztelt ellenfeleim. Megvan a törvény, meg a paragrafus. Sikerült fölfedeznem. Magyarországon az 1844: II. t.-c. és az 1868: XLIV. t.-c. 1. §-a szerint az álladalom nyelve magyar. Azt hiszem, egy kis fáradsággal sikerülne fölfedeznem még olyan törvényeket és paragrafusokat is, melyek szerint a német birodalomban az álladalom nyelve német, Olaszországban olasz, Franciaországban francia, Rácországban rác. E törvényeknek pedig az az értelme, hogy a hivatalos iratokban *más* nyelvet használni nem szabad. Tehát a keresztneveket is az illető álladalom nyelvén kell írni.

Első cikkelyemben megírtam, miként vélekedek a keresztnevek ilyen „fordításáról”. Erről nincs több mondanivalóm. Csak azt említem még egyszer, hogy szeretném, ha nem volnának a világon *Eugenius*: „Jenő”, *Adalbertus*: „Béla”, *Julius*: „Gyula” szabású „fordítások”. De ha vannak, hiába rugódozunk ellenük. A hivatalos használat a szótár szerint igazodik és nem is tehet egyebet, mert a szótárakat a nyelvtudósok csinálták. Jól-e, rosszul-e, abba már nem avatkozhatik a hivatalosság, mert a tudományos kritika nem az ő dolga. Neki egyszerűen azzal kell élnie, ami van, amit az akadémiák szentesítettek.

Az említett paragrafuson kívül a művelt álladalmak alkotmányában van még egy sarkalatos tétel: „A törvény előtt mindenki egyenlő”. E tétel szerint a hivatalok a „j'appelle un chat un chat” rendszerét követik, nem *schönggeistoskodnak* semmi nagy férfiú kedvéért és *Johann* nekik csak „Johann”. Azért említem ép ezt a nevet, mert a németek között mintegy titkos értelmű a maga különös változataiban. *Johann* a közönséges halandó (Johann Schmied), *Johannes* az irodalmi férfiú (Johannes Scherr), *Schani* a bécsi fiákeros és füttyművész (Schani Schraml), *Jean* a kozmopolita muzsikusz (Jean Becker), *Hans* a wagnerista-schopenhauerista teuton, a „deutsche Urkraft” kifejezője (Hans Richter). A hivatalos iratokban azonban ez a sok jelentős *Johannes*, *Schani*, *Jean* és *Hans* mind csak egyszerű *Johanná* közönségesedik. Mert a hivatalok, mondom, nem *schönggeistoskodnak*.

Ez körülbelül megfelel Schuchardt Húgónak amaz igen súlyos tételére is, mely szerint ha *Karl Schneidert Schneider Károlynak* jegyzik be, nem annyit tesz, hogy *Karl Schneidert* magyarul

írják, hanem hogy magyarrá bélyegzik őt. E tételnek én kereken ellene mondok. Igen jól tudom, mi a Schuchardt Húgó beszédének célzata, nem is vitatkozok hát úgy, hogy Jean Becker, Henri Heine és a német Jacquesok ezrei még mindig nem bélyegződtek franciává e keresztnevek révén; valamint Meyerbeert sem bélyegezte olasszá a nem eléggé zenés csengésű ‚Jakob‘ helyett magaválasztotta ‚Giacomo‘ és Petőfit sem bélyegezte németté az ‚Alexander‘. Schuchardt Húgó a mi nemzetiségi állapotainkról szól és plágiumnak, emberrablásnak tartja, ha a nagyszebeni szász *Karl Schneider* hivatalos iratokban mint magyarrá bélyegzett ‚Schneider Károly‘ forog; vagyis az a *Karl Schneider* a szász nemzetiségre nézve már mintegy elveszett.*

Bizony nem veszett el. Ezt a megbélyegzett ‚Schneider Károlyt‘ soha semmi nem fogja kényszeríteni, hogy magyar ajkúnak vallja magát. Valahány népszámlálás történik: az anyanyelv rovatába beleírathatja a németet, beszélhet, írhat németül és bátran szidhat bennünket a németországi ujságokban. Az a szegény ‚Károly‘ bizony nem teszi őt tüstént hazafivá. Az nem magyarrá, csak magyar alattvalóvá ‚bélyegezte‘ volna őt, ha egyáltalán szükséges volna ilyes bélyegre. Mert azt talán mégis fölösleges külön hirdetni, hogy az erdélyrészi szászok is magyar alattvalók. Ez alól pedig nem szabadítja föl őket se egy, se százezer *Karl*; azon pedig a világ összes *Karl*jai sem változtathatnak, hogy a magyar álladalom nyelve a magyar, mert az jogokban és szentesített törvényekben gyökerezik.

TÓTH BÉLA.

HOGY HANGZOTT NYELVÜNK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN?

III.

Az eddigi fejtegetések során meggyőződhattünk róla, hogy nyelvünknek egy régebb korszakában a rövid magánhangzóknak egy egész sora tényleg egy fokkal nyiltabbá vált. E tény elismerése elől Szinyei sem zárkózik el teljesen; elismeri, hogy a mai *o* hangnak az Árpádok korában egyes szavakban *o* felelhetett meg (197. l.); a rokon nyelvek adataiból is — noha helyesen utal a

* Érdeemesnek tartunk itt még egy körülményt fölemlíteni. Saját katonaságunkban, a közös hadsereg magyar ezredeiben, német névre keresztelik a magyar legényeket: a Kis István ott hivatalosan *Stephan Kis*, a Nagy János *Johann Nagy* stb.!

A szerk.

kutatás nehézségére — néha az eredetibb zártabb hangra következtet (198. l.); azonban végleges eredményt csakis a további kutatásoktól vár. Munkácsi B. kinek dolgozatára már hivatkoztam, ép a legközelebbi rokon nyelvek egybevetésével mutatja ki, hogy mai rövid hangzóinknak igen gyakran eredetibb zártabb hang felelt meg, csakhogy szerinte a nyiltabbá válás a magyar nyelvnek valamely ősi korszakában történt, s „e törvény jelenségeinek már csak legvégső fejlődésmozzanatai jelentkeznek a pozitív nyelvtörténet határánál“ (NyK. 25 : 282). A HB. korabeli hangállapotot illetőleg körülbelül egy nézetet vall Szinnyeivel. „Az Árpád-kor hangzórendszere csak igen csekély fokban különbözött a maitól, mely főképen abból állott, hogy a nyiltabb *o*, *ö*, *ë* hangok mellett, vagy talán azok helyett a zártabb hosszú *ó*, *ő*, *é* hangoknak megfelelő zártabb rövid *o*, *ö*, *e* hangok divatoztak, melyek a későbbi századokban nyiltabbá váltak“ (uo. 283. l.).

Idegen eredetű szavainknak vizsgálata azonban amelletts tanúskodott, hogy ez a nyiltabbá válás nem történhetett a pozitív nyelvtörténet határain túl, hanem mindenesetre az új haza elfoglalása s az ószlovén néppel való érintkezés után. Ha figyelembe vesszük, hogy az ószlovén szavak rövid magánhangzói majdnem teljes következetességgel végig mentek e hangfejlődésen, s hogy a legrégebbi német átvételekkel is hasonló változás történt, ellenben az olasz és latin, valamint az újabban átvett német szavak rövid hangzói változatlanul maradtak: e tényekből világosan megállapíthatjuk az időpontot, melyben e hangváltozás megindult s amelyben véget ért. Az ószlovén szavak a keresztyénség első századaiban jutottak a magyarba, ugyanezen időből valók a legrégebbi német elemek is; ellenben az eddig kimutatott olasz eredetű szavak legnagyobb része az Anjouk és Mátyás király korában, a XIV. és XV. században vétettek át, a legtöbb német szó pedig csak a XVI. századon túl jutott a magyar nyelvbe. még pedig részint a könyvnyelvből, részint a bajor-osztrák nyelvjárás útján. Latin szavak mindig jutottak a magyarba, de nem az élő, hanem legnagyobb részt a könyvnyelvből, ezért kiejtésük is állandóbb, változatlanabb. Világosan láthatjuk tehát, hogy a magánhangzók nyiltabbá válása az ószlovén és az újabb olasz átvételek közé eső korban, vagyis a XIII. és részben a XIV. században történt.

Ugyanezt bizonyítja legrégebbi nyelvemlékeink írásmódja is. A HB. és KT. valamint a XI—XIII. századból való okleveleink a mai *a*, *o* hangok helyén igen gyakran *o*, *u*-t, s az *ë*, *ö* helyén is

néha *i*-t írnak, míg a későbbi nyelvemlékekben a rövid hangzókat a nyíltságnak mai fokán látjuk s csak néha találkozunk még egy-egy zártabb magánhangzós alakkal.

Azonban Szinnyei régi nyelvemlékeinknek ép ezt a bizonyító erejét vonja kétségbe s azt igyekszik kimutatni, hogy helytelenül olvastuk a HB-et, midőn az *u*-t *u*-nak, az *o*-t *o*-nak néztük, mert ebben, valamint a többi egykorú nyelvemlékben, az *u* nem mindig *u*, hanem gyakran *o*, s az *o* sem mindig *o*, hanem gyakran *q*. Nézzük tehát végig Sz. fejtegetését, hogy megítélhessük, vajjon mennyiben sikerült megváltoztatnia a régi nyelvemlékek olvasásáról vallott eddigi meggyőződésünket.

Midőn a magyar nyelvet először akarták írásba foglalni, a latin betűsor 5 magánhangzó jegyével kellett a magyar nyelvnek 16—18 (vagy ha a hosszúakat nem számítjuk külön, 8—9) magánhangzóját jelölni; természetes tehát, hogy ugyanazon betűvel több hangot jelöltek, bár egyes betűkapcsolatokat is használtak. Az *a* betű két hangot jelölt: *á*-t*, mely e korban valószínűleg megvolt épúgy az idegen, mint az ugor eredetű szavakban (vö. TMNy. 87. l.), és *q*-t, még pedig nemcsak szó végén, hanem bizonyosan szó belsejében is. Ehhez kell csatolnunk a megfelelő hosszú hangokat (*á* és *â*), melyek bizonyosan szintén megvoltak ebben a korban. Az *e* betű szintén két rövid (*e*, *ê*) és két hosszú hang (*é* és *ê*) jelölésére szolgált.

Az eddigi felfogástól Szinnyei főleg az *o*, *u* és *i* betűk hangértékének megítélésében tér el. A régi nyelvemlékeket olvasva, az *o* betűt eddig mindig csak az *o* és *ó* hangok jelének tartottuk; evvel szemben Sz. azt bizonyítja, „hogy a régi magyar nyelvemlékekben alkalmazott *o* betű szintén kétféle, t. i. egy zártabb (*o*-féle) és egy nyíltabb (*a*-féle) hangnak a jele lehetett“ (195. l.). Ez állítását egyrészt a régi okiratok ingadozó írásával bizonyítja**,

* Szinnyei az *á* hangzós szótagok előtt mindig *á*-nak olvassa az *a* betűt, olyforma jelenséget látva ebben, a milyen az illabialis hangok illeszkedése a székelység nagy részében (i. h. 113. l.). Azonban ez ötletet, mivel nem lehet sem bizonyítani, sem cáfolni, csak kételkedve fogadhatjuk.

** Az oklevelek ingadozó írása legkevesebbet bizonyít. A legtöbb ingadozásnak — mint Szamota István kimutatta — az az oka, hogy okleveleink nagy része csak későbbi másolatban maradt reánk s „az átirók gyakran már kétszáz év múlva sem tudták helyesen elolvasni a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem saját koruk kiejtése szerint

másrészt avval, hogy „néhány olyan nevet, amelyet a mi Anonymusunk *o*-val ír, Constantinus Porphyrogenitusnál *α*-val találunk írva“ (uo.); végül a KT. újonnan felfedezett szalagjaira hivatkozik, melyekben a *-val* és *-nak* ragokat többször *o*-val találjuk írva: *scovol*, *wylagnoc*, *leannoc*, *oznoc* stb.

Régi nyelvemlékeink olvasását illetőleg Munkácsi már említett értekezésében majdnem ugyanezt a nézetet vallja. A magánhangzók nyiltabbá válása szerinte a HB. korában már rég befejeződött, s „az árpádkori s Halotti Beszéd *o*-ja, amennyiben a későbbi nyelvemlékek, illetőleg mai nyelvjárások (*o*-val nem váltakozó) *q*-jával szemben áll, voltaképen nem *o*, hanem *q*-féle hangnak jelzése“ (NyK. 25:272). Ez állítását nagyrészt ugyanazon okokkal támogatja, mint Szinnyei; emellett figyelmet érdemel, amit a *magyar* név régi írásmódjáról mond.

E bizonyítékok nagy része oly meggyőző, hogy Szinnyei következtetését elfogadva, el kell ismernünk, hogy legrégibb nyelvemlékeinkben az *o* betű nemcsak az *o*, hanem emellett az *q* (s hozzátehetjük, hogy ezenkívül valószínűleg még az *â*) hang jelölésére is szolgált; de semmi esetre sem fogadhatjuk el Munkácsi nézetét, hogy az *o* voltaképen nem *o*-t, hanem egy *q*-féle hangot jelölt. Az *o* betűnek kettős értékét különben is könnyen érthetjük: az *q* hang számára a latin betűsornak nincs jegye, így tehát mindenestre valamely rokon hang jelét kellett számára lefoglalni. Az *â* hanggal a nyelvallás, az *o*-val az ajakzárás tekintetében egyezik, úgy hogy nem csodálhatjuk, ha első könyviróink az *q* jelölésére a két szomszédos hang közül majd az egyiknek, majd a másiknak a jelét használták.

Áttérve az *u* betű hangértékére, Szinnyei ismét azt bizonyítja, hogy ez is kétféle hangot jelölt: *u*-t és *o*-t (i. h. 201—203); azonban ez állítását bizonyítva már csak az oklevelek ingadozó helyesírására tud hivatkozni. Ez az ingadozás az *u* és *o* betűk között sokkal ritkább, mint az *o* és *a* közt, úgy hogy ez maga nagyon gyenge bizonyíték. Különben is említettem már, mily keveset lehet az oklevelek ingadozó helyesírásából következtetni. Az *u* betűnek

írták le, innen van aztán az a látszólagos ellentmondás némely hangok fokozatos fejlődésében“ (NyK. 25:129). E mellett figyelembe veendő, hogy a XIII. és XIV. század ép az átmenet korszaka volt, s kétségtelen, hogy míg egyik vidéken már *q*-t ejtettek, másutt még általános lehetett az *o*; s bizonyosan csak hosszú ideig tartó ingadozás után terjedt el a nyiltabb ejtés az egész nyelvterületen.

nyiltabb hangú értékét emellett az ószlovén és az olasz nyelv kiejtése módjával akarja legalább hihetővé tenni. Az ószlovén nyelvről láttuk már, hogy semmi okunk sincs e nyelv *u* hangját a magyar *o*-hoz közel álló hangnak tekinteni; azt is láttuk, hogy az ószlovén nyelvből átvett szavak az eredeti *u* hanggal jutottak a magyarba, s ennek helyébe lépett később az *o*. Az olasz *u* hangnak nyiltabb ejtését is minden ok nélkül állítja Szinnyei. Igaz ugyan, hogy az olasz nyelvben kétféle *o* és *e* hang van, egy nyiltabb és egy zártabb, azonban az *u*-nak nyiltabb ejtéséről mitsem tudunk, s a nyiltabb *o* hang is (melyet az olasz nyelvészek *o*-val jelölnek) mindenesetre közelebb állott a magyar *o*-hoz, mintsem az *o*-hoz. Egy nagyon döntő bizonyítékot is hozhatunk fel a mellett, hogy a magyar fül nem is hallotta az olasz nyelv *o* és *u* hangját *o*, illetőleg *o*-nak. Az olasz eredetű jövevényszavakban ugyanis az *o* épűgy, mint az *u*, változatlan maradt s nem lépett e hangok helyébe a nyiltabb *o*, *o*, midőn a magyar nyelv az illető szókat átvette. Pl. *bomba* ol. *bomba*; *csonka* ol. *cionco*; *forint* ol. *fiorino*; *golyó* ol. dial. *cojo*; *kontó* ol. *conto*; *torta* ol. *torta*; *dupla* ol. *duplo*; *furfang* ol. *furfante*; *kurta* vel. *curto*. De nem is volt semmi szükség arra, hogy íróink az *o* hangot *u*-val jelöljék, hisz a latin nyelvnek is megvolt e két külön hangja s mindegyik számára külön betűje. Miért kellett volna tehát a magyarban a két hangot összezavarni? Ezt az ingadozást csak valami fontos okkal lehetne valószínűvé tenni.

Az *i* betűvel még rövidebben végez Szinnyei. Pedig ha elhisszük is minden eddigi állítását, még mindig nem következik, hogy az *i* betűvel régi íróink az *ē* hangot is jelölték; maga Sz. is csak annyit mond róla, hogy „könnyen meglehet, hogy a zárt *ē*-t is jelölték vele“ (204. l.). Az ingadozás e hang jelölésében igen csekély; úgy hogy semmi okunk sincs elhinni, hogy az *i* betűt e korban az *ē* hang jelölésére tényleg használták.

Az Árpád-kori írásmód birálatában tehát Szinnyei csak az *o* betű hangértékét illetőleg változtatta meg eddigi felfogásunkat, kimutatva, hogy ez a betű az *o* hang jelölésére is szolgált. Az *u* és *i* betűk ily kétféle értékének csakis lehetőségéről szól, pedig csak a legkényszerítőbb okok előtt lehetne meghajolnunk, hogy írásmódunknak ily zavarosságát, ingadozását elhihessük. S ha még a hosszú magánhangzókat is figyelembe vesszük, még bonyolódottabb lesz ez az írásmód. Vajjon képzelhető-e, hogy míg a hosszú magánhangzókat (*ó*, *ú*, *i*) állandóan egy és ugyanazon betűvel

jelölték, a megfelelő rövid hangok mindegyike számára minden ok nélkül vegyesen használtak két betűt? Mi ok kényszerítette íróinkat arra, hogy míg a hosszú *ó* jele mindig *o* volt, a rövid *o*-t majd *o*-val, majd *u* val írják; vagy hogy míg az *é* jele állandóan *e* volt, az *ē* számára majd *e*-t, majd *i*-t használjanak? Eddigi ismereteink szerint tehát a latin nyelv egyes betűinek a régi magyar írásban a következő hangok feleltek meg:

Betű	A jelölt hang			
	rövid		hosszú	
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>á</i>	<i>â</i>	<i>á</i>
<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>â</i>
<i>u, v, w</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>ú</i>	<i>ű</i>
<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>e</i>	<i>é</i>	<i>é</i>
<i>ev, eu</i>	<i>ö</i>		<i>ő</i>	
<i>i</i>	<i>i</i>		<i>í</i>	

A régi magyar írásmódnak e bírálatát Szinnyei legfőbb bizonyítékul használja fel a magánhangzók nyiltabbá válásáról szóló elmélet ellen. Ha régi nyelvemlékeink *o*, *u*, *i* betűi nem jelentették minden egyes esetben ugyanezeket a hangokat — így véli Szinnyei — hanem az *a*, *o*, *ē* hangok jelölésére is szolgáltak, nem is lehet velük a magánhangzók régebbi zártabb ejtését bizonyítani. Ebből most már azt következteti, hogy ezeket a magánhangzókat az Árpádok korában nem is ejtették zártabban. Láttuk azonban, hogy rövid magánhangzóink egy jó részének zártabb ejtését nemcsak régi nyelvemlékeink írásmódjával bizonyíthatjuk, hanem a rokon nyelvek s az idegen eredetű szavak meggyőző adataival is. Úgy hogy ha Sz. állításait az *o*, *u*, *i* betűk Árpád-kori hangértékéről teljesen elfogadhatnók is, még akkor sem dőlne meg hangtörténésünknek e fontos tétele; legfőlebb megnehezítené a részletes kutatást az írásmód zavarossága és következetlensége, ha a nyelvésznek még avval is vesződnie kellene, vajjon az oklevelek és az első nyelvemlékek *o*, *u*, *i* betűs adatait mikor kell nyiltabb, s mikor zártabb hangzóval olvasnunk. E zavar és kétség azonban — mint láttuk — csak az *o* betű olvasását nehezíti, úgy hogy csupán az *o*-val irt szavakban kell e betű hangértékét a rokon nyelvek vagy az átadó idegen nyelv segítségével az egyes kétes esetekben külön megállapítani.

E fejtegetések folyamán azt hiszem, sikerült kimutatnom,

hogy hangtörténetünknek a rövid magánhangzók nyiltabbá válásáról szóló, valóban sarkalatos tétele nemcsak hogy nem tarthatatlan, hanem ép ellenkezőleg oly kétségtelen, amennyire a rendelkezésünkre álló eszközökkel a rég letűnt korok hangtörténeti jelenségeit kétségtelenné tennünk egyáltalán lehetséges. Természetes, hogy ez a nyiltabbá válás nem történt egyszerre; az *o*-ból és *u*-ból nem lett a szavak egész sorában hirtelen ugrással *a* és *o*, hanem hosszú időn át történt lassú fejlődés eredménye ez a változás. Midőn a beszélőknek egy bizonyos csoportján valamely hangváltoztató törekvés hatása jelentkezik, az egyforma helyzetben levő hangoknak egész sora érzi ezt a hatást és változni kezd. A magyar nyelv is egy időben nyiltabbban kezdte ejteni a felső és középső nyelvválású rövid magánhangzókat, s e törekvés hosszú időn át hatott nyelvünk fejlődésére, úgy hogy szájról-szájra, nemzedékről-nemzedékre szállva a beszéd, a kezdetben csak csekély eltérés mind nagyobb és nagyobb lett, míg végre, körülbelül másfél vagy két század lefolyása alatt, a régi *u*-ból *o*, az *o*-ból *a* lett. A fejlődés folyamán az illető magánhangzók végig mentek a nyíltságnak minden egyes fokán az *o* és *a*, másrészt az *u* és *o* helyzete között; természetes tehát, hogy egy ideig a kiejtés a két szélső határ közt ingadozott, s míg a beszélőknek egy része, és pedig az új nemzedék, a nyiltabb ejtés felé törekedett, addig a másik rész még a régibb ejtismódhoz ragaszkodott. Azt azonban nem remélhetjük, hogy sikerül kétségtelenül megállapítanunk, vajjon a HB. korában e hangok a nyiltabbá válásnak melyik stádiumában voltak; vajjon mennyivel ejtették már ekkor nyiltabbban az *u* és *o*-val jelölt hangokat a mi mai *u*, *o* hangunknál.

Midőn e hangok nyiltabbá válása véget ért, e hangváltoztató törekvés is megszűnt tovább hatni a magyar nyelvterületnek nagyobb részén.

Azonban egy kisebb részen tovább is működött. Így történt aztán, hogy az északkeleti, valamint a királyhágóntúli nyelvjárásterület a régibb *ë* hang helyett is ma általában *e*-t ejt, a királyhágóntúli nyelvjárásterületen emellett még az *o* is nyiltabbá vált, s ma vagy csak bizonyos helyzetekben, vagy általában *a*-t ejtenek helyette (MNYvjárások, 71. l.). Így pl. a régi nyelv *szüm*, *nüm*, *mígé* szavait a magyarság nagy része ma egy fokkal nyiltabb hangzóval ejti: *szëm*, *nëm*, *mëg*, míg az említett nyelvjárásterületeken egészen nyílt magánhangzó lépett az *ë* helyébe, s *szem*, *nem*, *meg* hangzik.

IV.

Felolvasása végén Szinnyei egy általánosabb következtetést is von a régi magyar nyelv hangzását illetőleg. „S ha már most, miután lehullott a szemünkről a lepel, melyet a régiek tökéletlen írása borított reá — így fejezi be értekezését — tisztábban látva hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződésem szerint arra az eredményre fogunk jutni, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.“ Szinnyeinek ez az állítása azt a hitet kelti, mintha a mai felfogás szerint valami óriási különbség volna a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között. Pedig az elfogulatlan vizsgálat ép az ellenkezőről győz meg. Hangalak tekintetében alig találunk egyéb különbséget e két kor nyelve között, minthogy a rövid magánhangzóknak egy része egy fokkal zártabb volt, a másik részéről meg sejtjük, hogy ebben az időben valószínűleg még hosszan ejtették őket. A mássalhangzók kiejtésében pedig alig van számbavehető eltérés. Úgy hogy ha tényleg sikerülne e két nyelvallapot hangzását még sokkal közelebb hozni egymáshoz, azt kellene megállapítanunk, hogy köztük semmi különbség sincs, s a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem változott. Pedig a nyelvek története másra tanít. Ha a többi európai nyelv fejlődését tekintjük, e több századra terjedő időszakon át, nagy változásoknak vagyunk szemtanúi. Németországban a XIII. század elején, midőn a Nibelung ének keletkezett, a középfelnémet nyelvet beszéltek; Angolországban is ez a század a középanyol nyelv kezdő kora volt (Early Middle English); Franciaországban pedig az ó-francia nyelvet beszéltek egész a XIV. századig. S ezek a nyelvek annyira különböznek a maitól, hogy majdnem önálló nyelveknek tekinthetők, sőt az ó-franciával szemben sokan valóban erre az álláspontra helyezkednek.

S amíg ezekkel a nyelvekkel ily nagy s a nyelv egész szerkezetére és hangalakjára kiterjedő változások történtek, a magyar nyelvnek régi és mai alakja alig térnek el jobban egymástól, mint ma egynémely nyelvjárásunk, pl. a palóc és a felsőtiszai, a székely és a szegedvidéki.

A már említett hangtani sajátságokon kívül, a HB. nyelve mai nyelvünkötől főleg csak a következő pontokban különbözik: 1) egyes ragok és képzők teljesebb alakjukban jelentkeznek; 2) egy-két rag ez időben, úgy mint a névutók, illeszkedés nélkül járult

még a tőhöz; 3) néhány ma már csak tovább képzett alakban élő szónak tőalakját használták; 4) használtak oly szavakat is, melyek a mai nyelvből kivesztek; 5) van végre e nyelvben néhány mondattani régiség is.

Valóban meglepő, mily nagy fokú az egyezés a HB. és a mai kor magyar nyelve között; pedig az élő nyelv folyton változik, s annál gyorsabban, ha virágzó irodalom, megállapodott irodalmi nyelv nem áll a változásnak útjában. S noha a mi irodalmi nyelvünk csak a XVI. és XVII. század folyamán kezd megalakulni, nyelvünk változása mégis lassú lépésben halad s majdnem teljesen egyformán az egész nyelvterületen, úgyhogy mai nyelvjárásaink is sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint bármely más európai nyelv. Nyelvünknek ez állandósága mind az egymás után következő történeti korszakokban, mind az egymás mellett élő nyelvjárásokban oly sajátos jelenség, hogy okát mindenesetre keresnünk kell s talán meg is fogjuk találni nyelvünk külső történetében.

Ha tehát szabad jósolnunk a nyelvtörténeti kutatás jövő eredményeiről, én inkább hiszem, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása még több tekintetben különbözött a maitól, mintsem nyelvtudományunk eddigi eszközeivel képesek voltunk megállapítani.

BALASSA JÓZSEF.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

V. 2

Aristoteles óta ismeretes az a két tétel, hogy mind annak, amit mondunk, vagy állításnak vagy tagadásnak kell lennie s hogy a mondatnak e minemősége predikátumának állító vagy tagadó voltától függ.

Az első tétellel újabb időben sehogy se tudnak megbékélni a logikusok. Helyességét nem vonják kétségbe, de mégis irtóznak az ítéleteknek efféle fölosztásától: az ítéletek vagy állítók vagy tagadók. Irtózásuk oka az, hogy a tagadó ítéletek felekezete csekélyebb vagy éppen csekély értékűnek tetszik nekik az állító ítéletek felekezetéhez képest. Már pedig minden helyes osztályozástól elvárjuk legelsőbb azt, hogy tagjai azon rendűek, logikailag azon értékűek legyenek. De hadd beszéljen helyettem a logikusok korifeusa, Wundt. Ismeretes dolog, úgymond ez, hogy az ítéleteket ős időktől fogva állítókra vagy tagadókra (bejahende und verneinende

urtheile) szokás osztani. E fölosztás, ha nem mondható is épen hamisnak, mert való igaz, hogy minden ítéletnek vagy állítónak vagy tagadónak kell lennie, nem felel meg az ítézés logikai mivoltának. Az állító és tagadó ítéleteket még oly értelemben sem lehet egymással külön osztályokul szembe állítani, mint ahogy általános és partikuláris ítéleteket szoktunk megkülönböztetni. Eredetére s mivoltára nézve minden ítézés állítás. A tagadás csak másodrendű funkciója a gondolkozásnak s már meglevő pozitív ítéletekre támaszkodik. Az állítás nem is találó kifejezés a pozitív ítélet számára, mert azonnal ellentétét, a tagadást juttatja eszünkbe. A tagadásnál csakugyan mindenkor és szükségképen a megfelelő pozitív ítéletre gondolunk, de nem megfordítva, ennél amarra (Logik I.187).

E nyilatkozatból világosan látjuk, hogy Wundt is megbotráncozott ama tételben, de hogy a botráncozás követ elhárította volna, azt nem látjuk. Sőt ellenkezőleg, azt látjuk, hogy még megtámogatta a követ, hogy csak valahogy ki ne mozduljon helyéből. Föltétlenül való igaznak jelenti ki, hogy minden ítéletnek vagy állítónak vagy tagadónak kell lennie. Pedig épen az a botráncozás köve, hogy ezt föltétlenül igaznak tartjuk, holott csak bizonyos föltétel mellett igaz. A tétel így hangzik helyesen: Minden ítélet vagy állítás vagy tagadás, ha ellenmondásnak (fejtő ítéletnek, vagy különös kérdésre adott feleletnek) tekintjük; de se nem állítás, se nem tagadás, ha mondásnak (szerző ítéletnek vagy általános kérdésre adott feleletnek) tekintjük.

Wundt két különböző szempontból nézi az állítást és tagadást, amazt a szerzés, ezt a fejtés szempontjából. Igen természetes, hogy így nézve a tagadás nem lehet azonrendű az állítással, valamint az alvó ember sem azonrendű az éber emberrel, ha amazt bizonyos fiziológiai állapot, ezt pl. munkában forgolódás szempontjából nézzük. Az is természetes, hogy az állítás, ha szerző ítéletet értünk rajta, nem találó kifejezés, de az éberség se volna találó kifejezés, ha munkásságot akarnánk rajta érteni. Mivel azonban minden hasonlat sántikál, mutassuk meg inkább egy példán, hogy Wundt csakugyan más-más színű üvegen át nézi az állítást meg a tagadást.

Ha erre az általános kérdésre, *mi a torokgyík oka*, azt feleljük, hogy *a torokgyíknak meghűlés az oka*, akkor eszünk ágában se volt, vagy legalább nem kellett szükségképen ez ítélet tagadó formájára gondolnunk. Ezt az ítéletet csak annyiban nevezhetjük

állításnak, amennyiben e kifejezésen sokszor a német *behauptung*-ot is értjük. De ha állításon a német *bejahung*-ot akarjuk érteni — s itt csak is ezt lehet rajta értenünk — akkor azt az ítéletet nem nevezhetjük állításnak, mert erre a kérdésre: *was ist die ursache der bräune*, a német se *ja*-val se *nein*-nal nem felelhet. Ellenben ha erre a különös kérdésre, *meghűlés-e a torokgyík oka*, ugyanazt feleljük, azt t. i., hogy *a torokgyíknak meghűlés az oka*, akkor az ítélet tagadó formája is lelki szemünk előtt forgott, még pedig épen oly szükségképen, mint ahogy állító formája is szemünk előtt forgott volna, ha azt feleltük volna a kérdésre, hogy *a torokgyíknak nem meghűlés az oka*. Hisz a kérdés épen azt a követelményt foglalja magában, hogy választást tegyünk a két ellenmondó ítélet között. Micsoda választás volna az, ha a két ítélet közül az egyikre vagy a másikra nem is gondolnánk? Erre a kérdésre, *ist ver- kühlung die ursache der bräune?* a német már egyszerű *ja*-val vagy *nein*-nal is felelhet. A *ja* ezt az ítéletet jelenti: *die ursache der bräune ist ver- kühlung*, a *nein* ezt: *die ursache der bräune ist nicht ver- kühlung*. Az első ítélet tehát állítás (*bejahung*), a másik tagadás (*verneinung*).

Hogy a különös kérdésre a német egyszerű *ja*-val vagy *nein*-nal is felelhet, annak oka az, hogy az ily kérdésre adott felelet semmi olyast nem foglal magában, a mi benne ne lett volna már magában a kérdésben. Elégséges tehát valami szócskával megjelöl- nünk, hogy a két ellenmondó ítélet közül melyiket tartjuk igaznak. Hisz ha a kérdező előttünk áll, még ily szócskára sincs szükségünk, elég csak fejünkkel bólintanunk vagy fejünket ráznunk, ebből a jelből is megérti, állító vagy tagadó formájában tesszük-e az ítéletet magunkévá. Nekünk a *ja* és *nein* szókra nincsenek meg- felelő kifejezéseink. A *nem* csak a német *nicht*-nek felel meg, az *igen* — mely eleinte, mint a Nagyszombat-vidéki *i velmi* szószerinti fordítása, *igenis* volt — csak a folyó században kezd a *ja* értelmére kapni. De mindazáltal, hogy a *ja* és *nein* szócskákra nincsenek megfelelő kifejezéseink, mi se vagyunk kénytelenek az egész kér- dést, sőt még az állítmány főhatározóját se mindig ismételni. Erre a kérdésre, *meghűlés-e a torokgyík oka*, egyszerűen azt felelhetjük, hogy *az* vagy *nem az*; erre a kérdésre, *az iskolában voltál*, azt, hogy *ott* vagy *nem ott* stb. Ezek a feleletek még mindig magya- rosabbak, mint az *igen* vagy *nem*.

Látnivaló, hogy ez a mondat: *a torokgyíknak meghűlés az oka*, mondás is, ellenmondás is lehet s hogy csupán az utóbbi

értelemben illik rá az állítás elnevezés. De ebben az értelemben csakugyan úgy rá is illik, nem mondom, hogy a magyar állítás, hanem a német bejahung, hogy találóbb kifejezést nem is képzelhetnénk. Mivel a mondatnak e kettős értelmét a legcsekélyebb külső jel sem árulja el, azért a mondást könnyen összetéveszthetjük az állítással. Wundton is megesett ez a tévedés. Midőn elismeri, hogy minden mondat vagy állítás, vagy tagadás, akkor (helyesen) ellenmondásnak nézi az állítást. Midőn nyomban erre borsózni kezd a háta e fölosztástól, akkor (helytelenül) mondásnak nézi az állítást. Így nézve a tagadás nem lehet azonrendű az állítással s a fölosztásnak helytelennek kell látszania. De ha állításon ellenmondást értünk, azt, amit valóban értenünk kell rajta, akkor meg kell vallanunk, hogy a tagadás azonrendű az állítással s a fölosztás ellen nem tehetünk többé kifogást. Az ellenmondás az igazságkeresés eszköze. Midőn azt kérdezzük, *meghűlés-e a torokgyík oka*, akkor arról akarunk megbizonyosodni, állító vagy tagadó formájában igaz-e ez a mondás: *a torokgyíknak meghűlés az oka*. Mert a mondás csak formájára nézve szerző ítélet, tudásunkra nézve csak akkor lesz valóban szerzeménnyé, ha igazságáról meggyőződünk. Az igazságkereső előtt teljesen azonrendűnek és egyenlő értékűnek kell lenni a tagadásnak az állítással. Mihelyt ennek vagy annak nagyobb értéket tulajdonítana, már előre megalkotott ítélettel, azaz elfogultan indulna az igazság keresésére. Az állításnak csak akkor tulajdoníthatunk nagyobb értéket, ha a keresés folytán igaznak kellett elismernünk. De ebben az elismerésben a tagadás is részesülhet s akkor ennek kell nagyobb értéket tulajdonítanunk. Így pl. ez az ítélet is: *a torokgyíknak nem meghűlés az oka*, értékesebb az orvosi tudomány előtt, mint a megfelelő állító ítélet. Amaz legalább szűkebb körre szorítja tudatlanságunkat, ez teljes tévelygésben hagy bennünket. Tudásunkra nézve tehát, ha még oly csekély, mégis inkább szerzemény az az ítélet, mint ez az ítélet. S ha a tagadásnak fosztó vagy ellenkező értelmet is tulajdoníthatunk, mint pl. ezekben: *Péter nem lát*, vagy *nem alszik*, vagy *nem boldog*, akkor az efféle ítéleteket valóságos szerzeményekül, általános kérdésekre adott feleletekül is elfogadjuk. De mennél jobban érezzük, hogy ez ítéleteket az ellenmondás kerülő útján szereztük, annál csekélyebb értékűeknek tartjuk őket az oly igaz ítéletekhez képest, melyek nemcsak értelmükre, hanem formájukra nézve is szerző ítéletek. Midőn Wundt a gondolkodás másodrendű funkciójának nevezi a tagadást, akkor (helytelenül) nem ellenmon-

dásnak, hanem efféle mondásnak nézi azt. Nem a tagadás, az ellenmondás, hanem a hozzá hasonló mondás az, amit a gondolkozás másodrendű funkciójának nevezhetünk. A tagadás csak akkor volna másod, sőt utolsó rendű funkciója gondolkozásunknak, ha a forma szerint helyes mondás igazságához soha kétség nem férhetne. De még ekkor is azonrendű volna az állítással, mivelhogy mind az egyik, mind a másik egyaránt fölösleges volna.

Ha az efféle ítélet: *Péter nem lát*, szerző ítélet is lehet, akkor a szerző ítéletek is kétfélék s hogy megkülönböztethessük őket, külön-külön nevet kell nekik adnunk. Ilyen nevekül legalkalmasabban s már régóta forgalomban is vannak a *pozitív* és *negatív* kifejezések. Igaz, hogy ezek ugyanazt teszik, amit a magyar *állító* és *tagadó* kifejezések, de ezen nincs okunk fönnakadni, ha meggondoljuk, hogy az idegen szót sokszor csak azért fogadjuk be, hogy más értelemben élhessünk vele. Hiszen már közmondássá vált az egyszeri embernek az az éles különböztetése, hogy más a *kell* és más a *muszáj*. Ha a *pozitív* és *negatív ítéleteken* mindig szerző ítéleteket, azaz mondásokat, állító és tagadó ítéleteken mindig fejtő ítéleteket azaz ellenmondásokat értünk, akkor könnyen megbékélünk azzal a tétellel, hogy mind annak, amit mondunk, vagy állításnak vagy tagadásnak kell lennie. Azzal a vargafolttal toldjuk meg a tételt, hogy mind az, amit mondunk, különös kérdésre adott felelet, azaz ellenmondás is lehet s mint ilyennek csakugyan vagy állításnak vagy tagadásnak kell lennie. Wundt érzi ugyan, hogy a pozitív és állító ítélet közt valami különbségnek kell lenni — azért mondja, hogy az állítás nem találó kifejezés a pozitív ítélet számára — de hogy miben áll ez a különbség, arról nem tud magának számot adni. De hogy is adhatna, mikor a szerző és fejtő ítéleteknek külön fejezetet szentel ugyan (149. l.), de inkább csak a történeti hűség kedvéért s Kant iránt való tiszteletből, nem hogy hasznát is vegye az elmélkedésnek. Már pedig a pozitív és állító ítélet közt csak az tud különbséget tenni, aki azon szerző, ezen fejtő ítéletet ért.

Ennyit az első tételre vonatkozólag.

KICSKA EMIL.

IRODALOM.

Nyelvelmékek irodalma.

Szilády Áron a Königsbergi Töredékről. — Szamota István a tihanyi apátság 1055-iki alapítóleveléről. — Szalkai László glosszáinak és Marmelius latin-magyar szójegyzékének kiadása ugyan ő tőle. — A Batthyány-misekönyv magyar naptára és lapszéli jegyzetei. — XVI. századi magyar glosszák az Egyetemi Könyvtárban.

Az az üdvös érdeklődés, mely nyelvünk legrégibb emlékei iránt néhány év óta mutatkozik, a múlt év folyamán is több kiadatlan nyelvelmék közzétételében s fontos tanulmányokban jutott kifejezésre. A Nyelvőrben megjelent hasonló célú dolgozatokat nem lévén szükséges említeni, rövid tájékoztatásunkba csak azon értekezéseket és közléseket foglaljuk be, melyek más folyóiratokban és kiadványokban láttak napvilágot.

1. Első helyen Szilády Áronnak a *Königsbergi Töredékről* június 10-én olvasott magvas értekezését kell említenünk, mely az Akadémiai Értesítő mult évi októberi füzetében, a Töredék szalagjainak lehető hű másolatával*, jelent meg. E bámulatos olvasottsággal, nagy filológiai kritikával és szerencsés leleménnyel irt dolgozat az újonnan fölfedezett szalagoknak hézagos és homályos értelmét földeríteni s az egész emlékek tartalmát és eredetét meghatározni iparkodik. Toldy az ő idejében napfényre került fő töredéket egy Mária szűz anyaságáról szóló elmélkedés végének mondta. Szilády ma a szalagok értelme s a nyelvelmék után következő latin szöveg alapján annunciatio-ünnepi elmélkedésnek tartaná, amely vélekedés, mint mondja, „olyszerű feltevessé is bővíülhet, hogy a königsbergi töredékek egy XIV. századi magyarlatin Marialénak a töredékei“. A szalagok egyik oldalán olvasható *amen* szó pedig azt mutatja, hogy két elmélkedésnek töredékeivel van dolgunk.

A tudós értekező Jacobus de Voragine, Bernardinus de Bustis és Temesvári Pelbárt ide vágó munkáit, meg a kódexek s a biblia parallel helyeit híván segítségül, sorra veszi az új töredékek szavait s igyekszik összefüggésüket, értelmüket megmagyarázni. Hozzávetéseiből főlemlítjük a nevezetesbeket.

12/13. sor **: *angyoluknak korát hamar elémúlhasa, mennyeknek eget megétörje*. Az *elé-* és *mégé-* igekötőket Szilády *ele* (tán *elē*?) és *mégé-*nek olvassa, de azt hisszük, bizvást föltehetjük még e korban a hosszú *é*-s ejtést is.

* E másolat nem fénykép, hanem csak utánzat alapján készült színnyomat, használói tehát a kétes helyeket ne tekintsék az eredetiinek föltétlenül megbízható másaiul.

** Vö. a Nyr. mult évi 113—114. ll. megjelent szöveggel.

18/19. s.: *mënnnyeknek egét mëgëtörjed, több szulgád és në lëgyën.*

31/32. s.: *bínnnek veszélyével.*

44. s.: *látuk új látóküet.*

Legfontosabb, amit ez utóbbi kifejezésről a 40. és 44. sorban előforduló *látókő*-ről mond (*látóküben, látóküet*). Ez szerinte *oraculum*-ot jelent s még a pogány korból származhatott, „mint a régi magyar *nézők, égbe nézők, látók* jósló helyének közönséges neve“*. Szilády szerint ez annyival valószínűbb, mivel „Sz. Mária *fenestra coeli* nevezetének magyarázataiban is találkozunk a *lapis specularis* kifejezéssel“. (Ez utóbbi kifejezés tulajdonkép egy ásványfaj neve, amelyet a régiek vékony lemezekre hasítva, ablakul használtak.)

Az 51. sorban olvasható *pustebele* szóra nézve Szilády bizonyossá teszi, hogy a. m. „posztóba“. A *puste* azonban, *posztó* h., még magyarázatra szorul, bár valószínűleg csak tollhiba lesz.

Az 54. sor *vy ignec chudaia* kifejezését Szilády így olvassa: „új *ignek* (a. m. igének, szónak) csudája“ s olvasását a latin *nova salutatio, salutatio inaudita, novitas verborum* kifejezésekkel támogatja, bizonyítékul hozván föl azt az adatot, hogy „a köznépi nyelv példabeszédszerűen használja ma is az *ígrül-igre* kifejezést“ (e h. ígérül-igére). Ismét egy ritka népnyelvi adat, mely régiségünk homályát deríti föl. (Vö. NépkGy. 2:377. Tüz. MNy. 291.)

Végül a régi Töredék latin eredetijére mutat rá az egyik apokrif evangéliomban (Pseudo-Matthaei cap. XIII.) és Origenes egy homiliájában, a nyelvemlék vers-voltára nézve pedig azt mondja: „nincs elég okunk arra, hogy nyelvemlékünket verses maradványnak tekintsük“.

2. Nagy fontosságú az a tartalmas dolgozat, amelyet a kora véget ért Szamota István, az Árpád-kori oklevelek magyar szavainak jeles kutatója, a *tihányi apátság 1055-iki alapítóleveléről* írt. (Megjelent a Nyelvtud. Közlem. 25. kötetében és különnyomatban.) Szamota Istvánban kiváló és nehezen pótolható erőt vesztett a magyar nyelvtudomány. A Schlägli Szójegyzék gondos kiadása, valamint a most ismertetendő dolgozat és nyelvemlék-kiadások föntartják nevét nyelvészetünk történetében s fogalmat adhatnak a jogos reményekről, melyeket erőszakkal ragadott sirjába. Egy nagy, de kiaknázatlan kincseshányát igyekezett ő párosult történeti és nyelvi tudásával föltárni: az Árpád-kori s későbbi okleveleknek gazdag tanulságokat rejtő szókincsét, amelyből a tihányi alapítólevélről szóló dolgozatában, valamint eddigi nyelvemlék-közléseiben már is sok fontos adatot hozott, mintegy mutatóvívnyul, napvilágra**.

* Csakhogy nincsenek rá adataink. Mindössze egy helyet idéz Nagy Gyula is a *látó* szóra mint a *lapis refugii seu speculationis* kifejezés fordítására. (L. Akad. Értes. 1895. 29. l.)

** Ezek közül mint kisebb rendszeres gyűjteményt a Természettud. Közöny 1894. évfolyamában megjelent becses *Régi magyar megfigyelések*-et kell említenünk (természetrajzi és halászati nevek régi okiratokban 1600-ig).

Szerencse halála szerencsétlenségében, hogy hagyatékul maradt gyűjteménye is már nagy mennyiséget — mintegy 20,000 adatot — ölel fel, amelyeknek mielőbbi közzététele mulasztthatatlan kötelesség.

A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele tulajdonképen legrégibb hiteles és egykorú nyelvemlékünk. Ez az első eredeti oklevél, amelyben magyar szavakat találunk. Van benne 58 magyar szó s több képzős és ragos alak, amelyek a szókincs, illetőleg a hangtan és alaktan szempontjából rendkívül fontosak. Csak a legfontosabbak említésére szorítkozunk.

Teljesen ismeretlen szók voltak eddigelé: a ,halom, domb' jelentésű *ség**, melyet Szamota több későbbi oklevélben is megtalált s azonos a vele egy jelentésű vogul *süñkw* szóval (vö. Szilasi: Vog. szójegyz.); továbbá az ismeretlen jelentésű *szarm*, melyet *zorm*-nak írva több más oklevélből is idéz a szerző s szerinte valami rév-félét jelenthetett. Prikkel M. legújabbban (NyK. 26: 85), nem elég alappal, a *szárny* szó ősi alakjának tartja, ugyanannak, amelyből már Budenz a *származik* igét magyarázta.

Teljesebb alakjuknál fogva fontosak: *siher*, a mai *sír* ,sepulcrum' és *vejesz*, későbbi okiratokban *vejsz* (a NySz. azonban nem ismeri), ma *vejc* ,nádból kötött halfogó' (TSzót.). Itt említhetjük a *Fadd* helynévnek teljesebb *Fotudi* alakját is, amely tehát olyan rövidülést szenvedett, mint *ketted* > *kedd*, *látod* > *lúdd*.

Eredeti alakjukban mutatkoznak még ez oklevélben a következő szláv szavaink: *megya*, ma *megye*; *brokinya*, ma *berkenye*.

Alaktani szempontból legnevezetesebb a -*ra* ragnak teljes alakja: *reá* (vö. *reám*, *reád* stb.), mely 12 eset közül hatban még külön szónak van írva, pl. *feheruaru rea* Fehérvárra, *kuta rea* (olv. *kutá reá*) kutjára stb. Említést érdemelnek a -*di* és -*gy* képzős helynevek, mint *holmodi* (vö. *halom*), *fizegy* (vö. *fűz*), *sumigy* (vö. *som*, ma is megyenév: *Somogy*) stb.

Azokból a jegyzetekből is, amelyekkel Szamota a tihanyi nyelvemlék szavait megvilágítja s amelyekben gazdag gyűjteményének egyes adatait mutatványként előszedi, igen sok nagybecsűt és figyelemre méltót említhetnénk. Ilyenek pl. a *han* szó (a *Hanság* alapszava), melyet eddig nem ismertünk; a *nyugulm* szó (1221-ből és 1328-ból), amely eddig csak a HB.-ből volt ismeretes; a *só*-nak eddig ismeretlen *sojt*, *sajt* alakja (vö. ma is *sajtalan*), a *lapú*-nak teljesebb *lopuch*, *lapuh* ejtése, mely a szó eredetének vitájában a szlávból való származtatás részére döntő erejű, stb. stb.

Néhány észrevételt is teszünk, nem a ,csöndes' szerző, hanem az olvasó kedvéért.

Az *aszó* ,völgy' szónak az *aszni* igéből való származása, amit Szamota minden kétkedés nélkül hirdet (NyK. 132. l.), jelen-

* Ez, a képzőt is ide számítva, immár harmadik eredeti *ség*-ünk: a -*ség* képző, mely szintén önálló szó volt (vö. Nyelvemlékeink, 5. l.), a *ség* ,hegeszt, begyógyít' ige Amadénál (l. Nyr. 21: 230; 25: 82) és a tihanyi alapítólevél *ség*-je.

téstani okból alig fogadható el. Az *eleui* alak (133. l.) szerintem inkább *elövi*-nek mint *elevi*-nek olvasandó, mert nem áll az, hogy a kettős *uu* egyszerűen *v*-nek olvasandó. (Vö. *ruusz* 'ruvosz' a. m. ravasz, azaz róka, a tihanyi oklevélben.) A *feheruuaru*-t is szerintünk *Fehérváru*-nak (Fehérvár), az *uluues*-t *ülyüves*-nek (ölyves) kell olvasni. A *meneh* (menő) *eh*-je nem *ē*-t (147. l.), hanem *é*-t jelent. Az *i* > *ē* hangfejlődésre nemcsak azokat a szókat hozhatni föl például, amelyeket Szamota a 154. lapon említ (vö. Nyr. 25: 34, 35). Hogy a *Tymis* (Temes), *Lyndua* (Lendva) szók helynevek, a kérdésben nem tesz különbséget. A *j*-nek *h*-val való írására idézi Szamota a *feheruuaru* (Fehérvár, Fejérvár) szót is (146. l.); csakhogy ebben a *h* bízvást *h*-t is jelenthet, mert ma is megvan a *fehér* ejtés. Végre Szamota kétségesnek mondja a *castelic*, *kastelic* szókat. Kár, hogy nem idézi mind a két mondatot, amelyben előfordulnak (egyáltalában nem ártott volna az oklevelet teljes szövegében is közölni), mert a fölhozott helyen *-ig* ragos szónak is nézhetjük: *kastélyig*. Hogy előtte a latin *ad* viszonyzó áll, tehát a rag mintegy fölösleges, az mit sem számít, mert hasonló eset magában az oklevélben is előfordul: *ad* holmodi *rea* (holmodira); más oklevelekben pedig, amelyeket szintén Szamota idéz: *in* Alfalurameneben (Alfalura menőben), 1412.; *in* loco Rakosra Menebe, 1512.; *ad* Balwankure, 1265.; *ad* menytegdudurre (mennytőgödörre) 1401.

3. Szalkai László glosszái, melyeket szintén Szamota tett közzé (Nyelvtud. Közlem. 25: 452—459), eddig is ismert, de kiadatlan nyelvemlék voltak. Az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy papír-kéziratában vannak e magyar jegyzetek, amelyet Szalkai László, a Mohácsnál elesett esztergomi érsek mint iskolai kézikönyvet sárospataki tanuló korában 1489—90-ben másolt (vö. Nyelvemlékeink, 27. l.) A glosszák a kéziratnak *Ecloga Theodoli* * című fejezetében találhatók s bár nem nagy számúak, a XV. század nyelvéből mégis több becses adatot őriztek meg.

Első helyen kell emlitenünk, hogy a nyelvemlék határozottan a felsőtiszai *íző* nyelvjárás maradványa **, amely nyelvjárás régi nyomait eddig csak a Döbrentei-Codexig tudtuk visszavezetni (l. Nyelvemlékeink, 173. l.). Hogy azonban az úgynevezett *ízés* még Szalkai idejénél is régibb eredetű, azt az oklevelek egyes adatai mutatják. Pl. 1193-ból: *feyrhigaz* v. i. Fejéregyház; 1240: *Feyr-egghaz*; 1342: *Feyr Rakathya* (Szamota adataiból, NyK. 25: 134); 1394: *Zypazzon*, nőnév, a. m. szép asszony (uo. 163. l.).

Szalkainál *é*-t a köznyelvi *é* helyén a következő szókban

* E Theodolus v. Theodulus pásztori költeményéről a nyelvemlék kiadása alkalmából Vári Rezső értekezett a Philol. Közl. múlt évi 433—439. lapjain.

** Az író neve is (Mátészalkai Szalkai) a szatmármegyei községre utal.

találunk *: *ides* 8, 117, 238, *ikes* 147, *iktelen* 251, *ület* 12, *inek* 102, 117. *irdemleni* 152, *iszak* 61, *filte* 183, *fírfi* 57, *fírjinék* 193, *kíp* 67, *kíppen* (rag) 244, *kiszelét* (kényszerít) 99, *kiszetítés* 94, *míltóság* 92, *míne* (ivit) 38, 153, *mírgével* 9, *nígy* 22, *níp* 170, *nízis* 232, *rít* 207, 234, *szípsíg* 202, *títemíny* 68, *vín* 189, *víve* (véve. veve?) 194 | *beszíd* 20, 200, *kevily* 146, 163, *szemírem* 164, *termíszet* 153, *tervín* törvény 93. *törtínet* 82. Fontos az *eleztyb* (primus) alak 156, amennyiben eldönti, hogy a többi nyelvmélekek *elezteb*-jében az utolsó szótagot *é*-vel (*elestébb* v. *eleztébb*) s nem *e*-vel kell olvasni (vö. Nyelvmélekeink, 109. l.).

Képzők közül *í*-vel találjuk a következőket: *-ség: beléndesség* 87, *ídessíg* 117, *felesíg* 26, 94, 200, *felsíg* 125, *kerekésíg* 239, *kevilyísíg* 163, *kiessíg* 3, *nevetsíg* nevetség 164, *szípsíg* 202 (csak kétszer *-ség: kevilyiség* 146, *nedvesség* 142) | *-ás, -és: íntis* 26, 94, *jövís* 43, *kérdís* 174, *kiszetítés* 94, *küszedís* a. m. küszködés 71, *mennyütís* fulmen 51, *nízís* 232, *vetekedís* 156, *vetís* 141, *zöngís* 78 (csak: *tekéntés* 143) | *-ék: ágyík* 74, *játík* 157, *maradík* 75, *vidík* 84 (de: *maradék* 53, *vidék* 201) | *-mány, -mény: títemíny* 68, *vetemíny* 141 | *-ván, -vén: emelvín* 65, *eregítvín* öregítvén 148, *küszöd-vín* küszködén 70, *vetekedvín* 70.

Ragok közül a következőket találjuk *í*-vel: *esztendőkínt* esztendő(n)ként 150; *szerínt* (v. *szerínt?*) 172. 219; *poétakíppen* 244, és e föltétes módú alakban: *vakmerőkídnínk* vakmerőkídnénk 33.

Említésre méltó a *húgy* 'csillag' szónak teljesebb *l*-es alakja, amelyet már Budenz is sejtett: *hulgh* 61 (de: *hugy* 168), továbbá a *varázs* főnév, melynek eddig csak származékait (*varázs-ol, -os*) ismertük a régiségből, és ez az ismeretlen és megfejtetlen szó: *czaykatchat* 'manes, spiritus inferiores'. (Nincs-e valami összefüggésben a féleszűt jelentő *csajbatag, csajpota* tájszókkal?)

4. A Nyelv- és Széptudományi Értekezések XVI. kötetében (7. sz.) jelent meg a *Murmeliuss-féle latin-magyar szójegyzék* 1533-ból, a 152. és 153. l. hasonmásával, közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. E régi nyomtatványról, mely Komjáthi Sz. Pál fordításával egy évben s egy helyen látott napvilágot, már Bod Péter is megemlékezik Pápai Páriz szótárának 1767-iki kiadásában s azóta is többen emlegették (vö. Szabó K. Régi M. Könyvtár, I. k.). Egyetlen ismert példányát a schwazi (Tirol) Ferenc-rendi kolostor őrzi. Erről írta le nyelvmélelkünket Szamota István 1893-ban. Címe: *Lexicon Joannis Mermellii In Quo Latina rerum uocabula in suas singula digesta classes, cum Germanica et Hungarica interpretatione Vt autem quodquis uocabulum facile inueniatur praestabit Index copiosus.*

Hogy a magyar részben ki volt Murmelius tolmácsa, egyelőre nem tudni. A magyarítások természetesen legtöbbszörire csak egyes szókból vagy jelzős kifejezésekből állanak, de akad egy-egy

* A példákat mai helyesírással adjuk. A számok Szamota kiadásának sorait jelzik.

helyen bővebb körülírás is, mint pl. fucus: *csak kezetelő ray* (1210. sz.) * azaz ,csak készet élő raj'; ambidexter: *ki mint két kézre tudia* (754. sz.); eruca: *almaba esut feruk* (1229. sz.); motacilla: *myndenkor farkq ingato mader* ** (1098. sz.); anisum: *ol fy* (v. i. fü) *ki embernek io sint ad* (1453. sz.).

Olykor etimológiázásba is ereszkedik magyar tolmácsunk, pl. epitaphium: *koporsofelet valo iras. ταφος az az koporso επι az az felete* (1671. sz.); poëta: *Vers szerző iu az görög igheből ποιηω czelekődöm* (2332. sz.) stb. Néhol meg jámbor észrevételeket is biggyeszt a magyar kitétel mellé: cicercula: *Tatarka ninczen magyar orsakban* (1540. sz.); cereuisia saxonica: *Saxonizabeli sőr magyarnak nehez es segen ital* (2180. sz.). A latin papa szóhoz meg csupán ezt a megjegyzést veti: *Bölcsesequel es igaz isteni tudomannual wen emberuek [olv. -nek] kelene lenny* (2241. sz.).

Nyelve általában sok régiességet mutat. Pl. általános az u a mai o helyén az -s képző előtt *sorus* szoros 370. sz., *sarus* sáros 320, *homalus* 249 stb.; de egyéb esetekben is, pl. *harum* (rendesen így) három, *barum* 384, *maium* 531, *alum* 969, *faidalum* 883; *hunurgatas* hunyorgatás 184; mai a helyén o: *morha* 401, *rouaz* 510, 511; magashangú szókban ö helyett ü: *ezüstüs* ezüstös 1599, *ezüstüzni* ezüstözni 1602. *köntüs* köntös 2046, *büdüssege* bűdössége 983 stb. Említést érdemelnek az íző alakok: *lylek* lélek 6, *iy* ej 159, 161. stb., *nyha* 205, *nimet* 427, *halhy* halháj 1134, *dyohy* 1359, *arnik* 1777; *czeppenis* cseppenés 233, *ewltetis* ültetés 1272, *kenetis* 1688, -*kint* rag 79, 956.

Fontosabb tőalakok: *berk* berek 285, *kől* kölyök 498, *sark* 311, 810; *embernek agioka* e h. ágyéka 780 (így még 799, 909), *agiokban* ágyéokban 897; *sanak* (olv. száznak) száznak 689, 983; továbbá hogy a rokonsági fogalmakat 2. szem. birtokosraggal fordítja: *feleségöd rokona, wöd, ipad* stb. (2233—2239).

A -*tyü*, -*tyü* képzőt itt is -*te* alakban találjuk, mint a Beszt. és Schlägli Szójegyzékekben: *kopolteia* kopoltyúja 1229, *pattanthe* 2411, *sarkante* 2417.

Van e nyelvemlékben több ismeretlen szó és kifejezés is: *erkölet* 396, *fiylttös* 608, *surnia* azaz első sakal 702, *velckas torok* 708; *kelemes hal* 1149, *isamo* (olv. iszamó) *hal* 1173 stb. Még csupán a *lant* szónak eredeti, németes alakját említem: *laud* 2493, *lautus* lantos 2492, mely utóbbira Szamota két oklevélbeli adatot is idéz: *Lawthus*, *Lautus* mint személynevek. (Vö. ném. *laute*, l. Melich, Nyr. 24:302.)

A szójegyzék megérdemli, hogy a nyelvész behatóbban is foglalkozzék vele.

5. Teljesség kedvéért meg kell még említenem két nyelv-

* Szamota a szójegyzék adatait könnyebb idézés végett megszámoztta. Idézeteinkben mi is e számokat használjuk.

** Sajtóhiba *madar* helyett. Sajtó- és helyesírási hiba igen sok van e szójegyzékben.

emléket, melyeket magam tettem közzé. Egyik a *Batthyány-mise-könyve magyar naptára és lapszéli jegyzetei* 1489-ből, melyek eddig nem voltak kiadva (vö. Nyelvemlékeink 27. l.). A kódex a Nemzeti Múzeum tulajdona lévén, a benne levő nyelvemléket a Múzeum folyóiratában, a Magyar Könyvszemlében kellett közölnöm (108—116. l.). A nem nagy anyagot tartalmazó nyelvemlék néhány régi szóalakja s főkép a keresztnéveknek régi formái miatt becses. A közléshez a kolofonnak s a naptár egy lapjának hasonmása van mellékelve.

6. A másik nyelvemlék eddig teljesen ismeretlen volt: lapszéli és sorközi magyar glosszák az Egyetemi Könyvtárnak egy XVI. századi latin kódexében (a század elejéről). Rövid ismertetéssel és jegyzetekkel való közlése a Nyelvtud. Közlemények 25. k. 49—51. ll. jelent meg. Maga a latin kódex annyiban is érdekes, mert ugyanazon latin szerzetesi szabályokat foglalja magában, amelyeknek magyar fordítását a XV. századi Birk-Codexben bírjuk.

ZOLNAI GYULA.

A Vasuti és Közlekedési Közlöny.

A Vasuti és Közlekedési Közlöny kiváló állást foglal el a hasonló irányú szaklapok között s így azt hinné az ember, hogy közleményeinek nyelvi helyessége megüti azt a mértéket, melyet a sajtó termékeire méltán alkalmazhatni. De nem így áll a dolog. A vasuti hivatalos nyelv minden germanizmus, hibás szóösszetétele, németes szórendje és egyéb nyelvkorcsai sötétlenek a Közlöny hasábjain; de nemcsak a „hivatalos rész“-ben, melyről elvégre feleljen a beküldő hivatal (kereskedelmi minisztérium, vasuti igazgatóságok stb.), hanem egyéb cikkeiben is, melyek a szerkesztőségben készülnek. Mutatóba hadd soroljak elő egy-néhány helytelenséget, melyet az 1895. évi 147. számból szedtem.

Uj vasuti hálózat Szerbiában c. cikkében ez fordul elő: „ha ennek az annuitását *leütjük* az effektive beszerzendő 105 millió dinárból...“, pedig az *abschlagen* ige ilyen fordításánál még Ballagira sem hivatkozhatik a szerkesztőség. — A *mellett* névutóval a szerkesztőség igen pazarul bánik és a német *bei* praepositionának megfelelőleg derűre-borúra használja. Ime néhány példa: „... az egész kerület a legnagyobb erőfeszítés *mellett* (e h. erőfeszítéssel) sem „hoz össze“ többet 10,000 tonnánál“ (uo.); „... és ez 20 para tonna-kilometrikus tarifa *mellett* (e h. alapján) körülbelül 8.400,000 dinár bevételt eredményezne“ (uo.); „... a megnyitás a bizottság nézete szerint a hiányok pótlásának feltételezése *mellett*“ — (e h. feltételezésével; a csákovár-bócai vasút műtan-rendőri bejárása).

A kötőszók használatával a szerkesztőség szintén nincs tisztában, mert a *miután* és *minthogy*, a *de* és *hanem* közt nem ismer különbséget, a *mind*—*mind* helyett pedig németesen *úgy*—*mint*-et használ: „*Miután* (e h. minthogy) a magyar kereskedelemügyi miniszterium is egészen hasonló rendeletet fog kibocsá-

tani ...“ (Osztrák vasuti ügyek); „... a srenji vasut építésére nem 700,000, *de* (e h. hanem) 1.650,000 dinár, kilométerenkint nem 33,000, *de* (e h. hanem 75,000) dinár szükséges. És itt figyelembe kell venni, hogy a vasutépítés Szerbiában nem olcsóbb, *de* (e h. hanem) drágább, mint az előrehaladott országokban ...“ (Uj vasuti hálózat Szerbiában); végre: „Az angol kormány Birmában két új vasutvonalat épített, melyek *úgy* (e h. mind) kereskedelmi, *mint* (e h. mind) katonai szempontból nagy fontossággal bírnak“.

Hibás szóösszetételektől és képzésektől (mint pl. *versenyképes* e h. versenybíró, *mérv* e h. mérték stb.) sem riad vissza a hetenkint csak háromszor megjelenő szaklap, mely tartalmának nagyobb részét készen kapja a hivatalokból és nem védekezhetik még avval sem, hogy nem ér rá elolvasni, amit irt.

Fel kellene még említenem a *forgalomba helyezni* germanizmust s a szórendi vétségeket, melyek e vasuti lapnak rövidke 147. számát kellemetlenül tarkítják, de ettől megkimélem az olvasót; befejezésül csak a Közlemények c. rovatából idézem a következő mondatot: „A nevezett vállalkozó cég az alagutat 5½ év alatt elkészíteni köteles“ (e h. a nevezett v. cég köteles stb.).

Örvendetes volna, ha ez a szaklap is a millenniumi évtől kezdve tisztább magyarsággal hirdetné a vasutasoknak az ő tudnivalójukat.

SZIGETI JÓZSEF.

Német és magyar szólások.

Könyvemnek egy agyafurt bírálója kiszedte belőle s külön füzetben tárgyalta az összes sajtóhibákat s ezeknek nagyobb részét nem sajtóhibáknak, hanem valóságos nyelvtani baklövésekül akarja föltüntetni. Könyvem a magyaros fordítás előmozdítására való; így tehát, ámbár bírálóm csak német „hibákat“ szedett belőle, kénytelen vagyok megfelelni neki, nehogy az ügy szenvedjen, ha a *calumniare audacter*-ből itt is *aliquid haeret*.

A rosszakarat, mellyel ama röpiratgyártó már mintegy 15 év óta (hasztalanul) üldöz, kezeskedik róla, hogy az összes hibákat kifürkészte, már pedig amennyit ő idéz, az épenséggel nem sok ekkora gyűjteményes munkában.* Mindenki nevetni fogja bírálómat, ha azt akarja elhitetni, hogy ígét nagy betűvel irok („er *Reizt seinen Durst*“), hogy nem tudok különbséget tenni *Schuld* és *Schlund* közt, hogy a *Blässlein* téhénnevet a *blasen* ige származékának tartom, hogy a *Nachtigall* szót himneműnek vélem stb.

Csak egy pár dolgot akarok itt külön kiemelni, főleg azért, mert általánosabb érdekűek. Avval dicsekszik jeles ellenfelem: „Ich habe als Ungar der Kenntniss der deutschen Sprache und Literatur viel, sehr viel, ungemein viel zu verdanken“, s azt hiszi, hogy ő igazán, tőkéletesen jól tud németül. Pedig nagyon is elmaradt s elavult német tudás-

* Különben is más korrigálta a könyvet, mert beteg voltam, mikor sajtó alatt volt.

sal rendelkezik. Mint az iménti idézetben látjuk, azt hiszi ő, hogy a *Kenntnis* szót még ma is két s-sel kell írni. Azt hiszi, most is nagy betűvel kell írni az ilyen adverbiummá lett kifejezéseket: jmdem *zu liebe, zu stande bringen, von statten* gehen, *zu statten* kommen, *zu schulden* kommen lassen, holott ma kis betűvel, sőt egy szóba is írják ezeket: *zuliebe, vonstatthen* stb. Továbbá *den kürzern ziehen*, amit ő szintén hibáztat. (Hogy íródeákjaim effélékben itt-ott következtelenek voltak, az nem csoda; hisz még a németek sem tudták ebbeli szabályaikat minden ingadozástól mentté tenni, l. pl. az osztrák helyesírási könyvek közül Stejskalét 1892. 36. 37. l. Egy párszor valóságos főnevet is kis betűvel írt egyik íródeákom, ki a Nyr. írásmódjához volt szokva: ums *leben* bringen, einen heftigen *streit*, de ez talán csak nem fog ártani a magyaros fordítás ügyének.)

A röpiratosnak elmaradottságát bizonyítja az is, hogy nagy kegyesen sajtóhibáknak nyilvánít olyan dolgokat is, melyek szándékosak. Pl. davon *lass ich* mich nicht abbringen, doch *wär es* ungerecht, lang *möcht er* da verweilen, so *verschaff* dir einen. Szerinte helyesen *lass* vagy *lasse* irandó. Tudatlanságában persze nem is sejti, hogy a pedáns hiányjel s a csak papiroson élő néma *e* ellen újabban méltán egész hadjáratot indítottak a német nyelvművelők. L. pl. O. Schröder könyvét: Vom papiernen Stil 1889, Wustmann híres Sprachdummheiten című könyvét (mely különösen azt a sok hiányjelt teszi nevet ségessé), J. Schmidt cikkét Zeitschr. f. öst. Gymn. 1890. 392. s köv. l. (a néma *e*-ről) stb., hol igen jeles írókból vannak olyan példák összeállítva, minők az én látszólagos sajtóhibáim. — Az ilyenek olvasásával bírálóm igen hasznosan fölfrissíthetné negyven évvel elmaradt német tudományát.

Még csak két érdekes kifejezést említek (a többit engedjük el neki). Én azt írtam: „Wenn das Feuer schon *auf den Nägeln* brennt.“ Ő szerinte csak így helyes: *auf die Nägel*. Schuchardt Hugó azonban azt írja nekem márc. 12-én kelt levelében: „Wenn es auch richtig ist, dass man sagen sollte: es brennt mir *auf die Nägel*, so sagt man doch jetzt allgemein *auf den Nägeln*, ich habe es nie anders gesagt und gehört“.

Egy szólásomat így idézi a bíráló: „Auf der 288. Seite liest man: *Nach dem Rechten* (so!!!) *schauen*. (Spielhagen.) Was soll diese angeblich bei Sp. vorkommende Redensart bedeuten? Der Verf. setzt erklärend hinzu: nach der Wirtschaft schauen. Diese Deutung ist unbegreiflich! Spielh. wird nicht *Rechten*, sondern nach meiner Vermuthung *Rechen* geschrieben haben“. Nem nagyszerű, nem klasszikus konjektúra? De nem akarom ezt a hálás alkalmat diadalmas frázisokkal kizsákmányolni; elég az hozzá, hogy Spielhagennél azt a szólást sokszor olvastam, s hogy általában nem valami nagy ritkaság, bizonyítja Sanders és mások, kik még kézi szótárakban is megemlítik!

Hibáztatja azt is (néhány más bírálómmal együtt), hogy a német s a magyar mondatok nem mindig pontosan felelnek meg egymásnak. Ez igaz, de oka az, hogy a fordítást nem magam csináltam, s a föl-

használt német fordításokat, ámbár kritikával használtam, nem akartam minden egyes esetben átdolgozni s újjáalakítani. Bajnak pedig azért nem tartottam, mert munkám nem tulajdonképi szótár, hanem inkább elmemozdító anyaggyűjtemény olyanok számára, akik mind a két nyelvben némileg jártasak, akiket tehát azok a csekély eltérések nem zavarhatnak meg. Egymást teljesen fődöző fordításokat ritkán is találunk szépirodalmi munkákban; a tudományos irodalomból viszont nem igen gyűjthettem volna magyaros szólásokat.

Az akadémiai bírálók egyike szintén több kifogást tett munkám ellen. Az egyik az, hogy a németből s nem a magyarból indultam ki: ennek épen ellenkezője áll, mert én magyar forrásokból magyaros szólásokat gyűjtöttem, csakhogy a német főszók szerint rendeztem, mert a németből magyarra való fordítás segédeszközeit akartam gyarapítani. — A másik, hogy gyűjteményem nem teljes: ugyanezt a szemrehányást tették a NySz.-nak, sőt a Grimm-féle szótárnak, de ez tudtomra nem ártott e munkák jó hírének, mert mindenki tudja, hogy szótár sohasem lehet teljes, és szólás-gyűjtemény még kevésbbé. — Végre a harmadik kifogás az volt, hogy gyűjteményem rendezetlen, mert pl. három szólás így következik egymásután: aus dem *Gedanken* schlagen, aus der *Hand* schlagen, aus dem *Kopf* schlagen, holott az első s a harmadik összetartozik. De mindenki láthatja, hogy itt a *Gedanken*, *Hand* és *Kopf* főszóknak betűrendje volt a döntő, mint a többi cikkekben, s mint pl. a NySz.-ban, hol ez az elrendezés igen célszerűnek bizonyult.

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Peszmet. Hosszutóthi György követ Bethlen Gergely fejedelemhez terjesztett egyik jelentésében ezt írja: „Itaque Kazul (Persarum) confestim bis coctis panibus (*Peszmet* vocant) veneno infectis aliquot centenos camelos onerari iubet“ (idézve a NySz.-ban és Kresznericsnél is II.127). Az itten említett *peszmet* szó, mely egyébként a régiségben még több helyt előkerül, szülőföldemen, Csémen (Komárom m.), még manap is járatos a nép körében *peszme*g alakkal s „összesült, agyonégetett valami“ (pl. kenyér, lepény stb.) jelentéssel, tehát az eredetivel majdnem teljesen megegyezően. A régi Tájsszótár is említ adatokat a *peszme*g-re, csakhogy ezekben már elváltozott az eredeti értelem, t. i. rosszul sült, főtt, vagy keletlen tésztára mondják. Ami pedig a *peszme*g alakját illeti, már a régiségben is előkerül ily formában: „Vettünk *peszme*gnek való öt fertály buzát (MonTME. I.285). *Peszme*get süttetett“ (Gvad: Kár. 164).

R. PRIKEL MARIÁN.

Hogy hangzik a „veszt“ ige fölszólító módja? A Nyelvőr januári számában (25:31) e kérdés után eme rövid felelet áll: „sehogy.“ E kérdés további magyarázatával nem foglalkozom, de arra a „sehogy“-ra azt felelem: valahogy mégis hangzik. A székely-

földön (Udvarhely m.) a *veszt* ige fölszólító módja általánosan használatos. Ime erre egy pár példa: „Nem pénzezem (pénzzel játszik) többet, hogy annyit *vezzek*. De bizon jáccoggy, hogy *vezz* te és, ne *vezzünk* örökkéig mű. Anyám, aggyon egy zacsokót, hogy ne *vezzem* el a pénzt.“ Megjegyzem, hogy beszédben magam is mindig ezen alakokat használom.

KÓBORI JÁNOS.

Somogyi nyelvsajátságok. Halász Gyula a Nyr. 93. lapján a *káccs* (s ép így *káttok*, *kácc*), *meghalli-e*, *réds*, *gráblázni* (nem pedig *gráblázni*) alakokról azt véli, hogy tisztán csökölyiek. Téved, mert Belső-Somogy nagy részében meghallhatta volna őket. Kár, hogy Mérőben, Jután, Szembéken (Szent-Benedeken). Kutason nem töltött egy-egy félórácskát.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Még egyszer a ,folnogy‘.* Ásbóth Oszkár figyelmére méltatta a *Folnagy* és *Folnegovics* szavakról írt cikkelyemet. Egy adattal gazdagította is ismereteinket, amennyiben egy 1630. nov. 10-én kelt összeírásból egy horv. *folnogi* alakot közöl. Ezen az egy pozitív adaton kívül ,fájdalma‘ kifejezése mellett konstatálja, hogy ,[Melich] a források (?) korát nem ismeri, amint fájdalom *én sem* ismerem‘, de azért nagy fennen írja, hogy ,Melich nem ismeri a szóban levő okiratnak vagy okiratoknak sem számát, sem korát, sem helyét, nem tudja az illető helyen vagy helyeken bolgár, oláh vagy magyar szónak tekintendő[-e] a *folnogъ* kifejezés, szóval teljesen tájékozatlan minden iránt‘. Ez a sok ,vagy‘-ozás elmaradhatott volna, ha Ásbóth pontosan megnézi azt a helyet, ahonnan én a Venelin-féle adatot közlöm. Miklosich ennyit mond: ,*folnogъ* (főnök, Häuptling) gram. 36‘: ebből semmi esetre sem lehet azt következtetni, hogy ,okirat vagy okiratok . . . , hely . . . vagy helyek . . .‘, mert akkor több szám állana a ,gramm.‘ után, amint pl. az *orsagъ*, *orъsagъ*‘ után 36, 52, 54 számok állanak. Ásbóth ,fájdalmának‘ legnagyobb kifejezése mellett nem ismeri a Venelin-féle adat korát stb., de azért csakis én vagyok a ,teljesen tájékozatlan‘. No de hát mentse az ő tájékozatlanságát ,fájdalmának‘ újabb kifejezése, amely pedig hangzik ekképen: ,magához a [Venelin]-gyűjteményhez fájdalom nem juthattam‘. Örömmel konstatalem, hogy én hozzáfértem a Venelin-féle gyűjteményhez, s amint már a Miklosichból vett idézet is tanúsítja, egyetlen egy adatban meg is találtam benne a *folnogy*-ot. — Hangzik pedig ez az adat ekképen: ,*Въсакымъ našimъ věrnikomъ. Cerkovnimъ starěišinamъ. I vsēmъ vlas-telomъ. Španovomъ. I porkalabomъ. I plemenitimъ ljudemъ. I nihъ*

* Hadd álljanak itt ez alkalommal a köv. idézetek: „Minthogy az folnagyok közönséges szolgák [= a közügyet szolgálják], . . . az folnagyoknak mindenféle vetéséből és borából fele dézmáját meg kell engedni; . . . tartozék pedig minden folnagy az [kiküldött] dézmásnak másod magával gazdálkodni, étellel, itallal, abrakkal“. „Az folnagyok reá vigyázzaak, hogy az dézmások salariumjakot rostálva ki ne vegyék“ stb. ErdőrszEml. 6: 159. (1609 Kőhalomszékéből. Uo. bíró is előfordul.) Vö. még Murin. 36. l. S. Zs.

slugamъ. I moim dobrymъ varošemъ. I slobodnimъ Selomъ. I tēmъ Selomъ koi su birovie. Nemešemъ. I *folnogemъ*. I vamošemъ. I vice-vamošemъ. I vьsēmъ našimъ. I inēmъ vьsēmъ na zemli i na vodē, i povsudu, koi su podъ moomъ oblastъju. I inēmъ ljudemъ, koi drъže častъ i vsakomu čelovēku. Moemu orsagu Ugrъskoi Zemli. I u nej oblasti u vsakomъ mēstē kto gde lakue'. — Ez az adat Zsigmond magyar király 1418. július 14-én kelt okleveléből van véve. Az oklevél a vodicaí * monostor kiváltságlevele s a benne előforduló *i folnogemъ* (és a falu-nagyoknak) többes dativusi alak; olvasni *i folnogyemъ-nek olvasom*. mert ez oklevélben a *g* ami *gy* hangunkat is jelenti. A Venelin-gyűjteményben még három Zsigmondtól eredő oklevél van, de egyben sincsen *folnogъ*.

Ásbóth nem érti, mért írtam én azt, hogy a magy. *folnogy* a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején szélteben járatos volt. E szavaim igazolására hadd idézzem Szalay József *Városaink a tizenharmadik században* (Budapest, 1878) című művéből a következő helyet (57. l.): 'A bírói tiszttel jelzésére a bíró (judex) elnevezés még nem általános érvényű, szinte használatosabbak voltak a *major villae* és *villicus*. A *major villae* név köztük a legérdekesebb, amennyiben e névre szomszédainknál sehol sem akadunk. s így okunk van hinni, hogy ez a község főnöke eredeti magyar nevének fordítása. A magyar elnevezésre mindamellett az egész Árpádkoron át nem akadunk, sőt a későbbkori városi emlékekben sem fordul tisztán elő. Van azonban Fejérnél (CD. VIII. I. 486) Róbert Károly korából egy okmány közölve, melyben ily névvel találkozunk: 'Nicolaus filius Nicolai *Folunog* dicti'. E tulajdonnév tartá fenn kétségkívül a major villae-nek megfelelő eredeti magyar nevet, mely bizonyára *falunagynak* hangzott'. **

Elismerem, hogy ellenfelemnek igaza van abban, hogy az eddig ismert adatok mindegyikében a *falunagy* magyar tisztség neve s így talán csakis Magyarországon (beleértve Horvátországot is) volt járatos. De mert szláv: még pedig horvát és bolgár nyelven irt okiratban is előfordul, bizonyossá rá, hogy az illető nyelvekben magyar jövevény szó. S nem kutatjuk azt, vajjon a magyar *falunagynak* az átvétele kényelemből, vagy pedig azért történt, hogy szláv megfelelője nem fűdte teljesen a magyar szó fogalom körét, a fő, hogy benne van — s többször van benne nem magyar nyelvű okiratban. még pedig ragozott alakban. — Egyébként béke velünk.

MELICH JÁNOS.

Virágja. Széll Farkas *Nyelvváltság* című közlésében (Nyr. 25: 79) ezt olvasom: „... a tiszteletes tanács megelégedett azzal, hogy a

* Vodica-ra vonatkozólag ennyit mondhatok: 'Vodica ili Vodicy mēsto na samoj granicē meždu Maloju Valahieju i Vengrieju, u beregovъ rēki Černoju, nepodaleku otъ mēstečka Mehadii (Mehadia)'. Venelin 7. Slovnikъ.

** Szalay megemlíti még (60. l.), hogy Teleky gr. a *falunagyot* egynek vette a 'faluvéne' kifejezéssel. Szalay kimutatja, hogy a falunagy 'major villae', ellenben a 'falwyne', faluvéne 'senior, esküdt'.

bűnös nyelvének *vasfogó legyen a virága*.“ Az a közlés, sajnos, csak másod kézből került a Nyelvőrbe; nem tudom hát, ki mondja a dőlt betűvel nyomtatott szókat: Széll Farkas-e, vagy a régi forrás, melyből tudós kutatónk merített. Azt hiszem, a *virágának* e ritka alkalmazása mégis csak a régi forrásból való, mert az érdemes közlő úgy élt vele, mintha nem egészen értené. Valóban igen kevesen tudják ma, hogy a *virágja* értelme „büntetése, rossz következése” is. Nem lelem ez adatot se régi, se új szótárakban. De Borsod, Szabolcs és a Hajdúság népének szájából számtalanszor hallottam; és magam is borsodi nyelvű ember lévén, gyakran használom, egész önkéntelenül. „Korhelységének az lett a virágja, hogy a sövény alatt halt meg. Megmondtam, hogy a mászkálásnak betörött orr lesz a virágja. Csak aztán börtön ne legyen a virágja annak az uraskodásnak.” Ezek, megvallom, itt, az íróasztalom mellett gyártott példák. De mégis a véremből valók, mert, mint mondtam, sűrűn élek nem készakartva is a *virágja* ilyen alkalmazásával. Ép ezért kétséges szememben a „bűnös nyelvének vasfogó legyen a virága”. Ebben a konstrukcióban nincsen meg a tárgy, melynek *virágja* („büntetése”) a vasfogó. Ha így lenne: „a becstelenségnek a bűnös nyelvén vasfogó legyen a virága”, tökéletesen érteném. Ezért óhajtom, hogy Széll Farkas adja urát ez igen érdekes frázisnak, munkatársaim pedig közöljék, amit tudnak a *virágja* ez értelméről.

TÓTH BÉLA.

A tárgyas ige alkalmazása Mikesnél. Mikes Kelemen többféle esetben a mai irodalmi szokástól eltérően, tárgyas alakú igével él. Ez esetek a Törökorsz. Levelekből vett adatok tanúsága szerint a következők.

a) Jelzői relatív névmással álló tárgy mellett: A szigetek felé kételenítettünk, a mely szigeteket nevezik Insula principum (36. l.). A mely várost csak török lakja (89).

b) A relatív névmás tárgyragos alakja mellett: . . . A melyet megmondom csak rövideden (203). A kit vezérnek mondják (97). A kiket úgy szeretik, hogy csak meg nem bódúlnak (192). Kész pénzt ad, a melyet ők interesre adják (183). A főnek egy vicéje vagyon, a kit Olendárnak hívják (182). Kit is kéreté, hogy lenne jelen (25). A kit férjhez adta (41). Leginkább erre is tanítják azokat, a kiket a császár udvarában nevelik (174). Az ifjakat, a kiket az udvarban nevelik (uo.). Ezekből veszen maga mellé, a kiket akarja (176). Az az út, a melyet te világítottad (189). A melyet Chátodanak hívják (175). A melyet a császár láthatlanná teszi (177). A melyet be nem várják se fennt se alatt (192). A kit vezérnek mondják (97). Mert most farsangba csak hozzák nekünk a sok tűzokat halva és elevenen, a kiket az ónos esőkbe fogták (182). Az emireknek egy fejek vagyon, a kit Nakib Eszrefnek nevezik (uo.). A kit az Úr Jézus állítsa jobb keze felől (146).

c) Az *ilyen* jelzővel ellátott tárgy mellett: A ki írásban teszi, hogy egy ilyen legény egy ilyen leányt magához akarja venni

(187). Egy ilyen fejedelem asszonyt máskép is gyomlálhatták volna e világból (93).

d) Ha főnévi igenév a tárgy (ma is meglevő székely nyelvsajátosság): Inkább szeretem fázni és jól lakni (155). Az idegen miniszterekkel jobban tudná a külső dolgokról végezni (95). A törökök szeretik szép és cifra templomokat építeni (183).

e) Ha nyomatékos *egy* (=egyik) a tárgy vagy a tárgy jelzője: Egyet a többi között, hogy még igen gyengének látták, nem adák (97). A kik csak egy féle halat is kegyes szemmel tekintjük (104). Mert ő egy széket, a melyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért (118). Mert minap is eltemetők egy atyánkfíát (146). (Vö. Már itt két Rákóczyt temeténk el. 146. l.) De itt hagyjuk egy kedves bujdosó atyánkfíát (156).

TÖRÖK KONSTÁNT.

Vegyülékszók. Néhány különös alakú szót akarok megmagyarázni, a szóvegyülés tüneményével.

Félyheteg: felhő, felleg s különösen borulat. „*Nagy félyheteg gyűtt össze*“ (Nyr. 22:431). Bizonyára a *felhő*+*fergeteg*, *förmeteg* szóból alakult.

Javánkodik: jajgat (Lozsád, Nyr. 22:408). A *sivánkodik*: siránkozik hatása alatt keletkezett, viszont ez utóbbi a *sivít*-ből a *sopánkodik*, *siránkozik* miatt.

Kácsingózik: szerfelett óhajtozik vmi után (Nagybánya, Nyr. 14:428). Származhatott az *ácsingózik* vmire vár, óhajt, kíván vmit' (Nagybánya, Nyr. 13:527) s a *kacsint* szerelmes pillantásokat vet vkire' (NySz. TSz.) szók kölcsönhatásából. *Ácsingózik* meg nyilván az *ácsorog* rokona. Vö. még *kácsing vmire* (Nyr. 23:286.).

Kuncsorog (Nagybánya, Nyr. 23:428) a. m. áncsorogva várakozik vmire; vö. *kuncog*: majdnem siránkozva, síró hangon kér, könyörög (uo. 427); ez utóbbi a NySz.-ban is ismeretes. Tehát *kuncsorog* megint nem származott másképp, mint a *kuncog* s *ácsorog* kombinálásból. Világos, hogy ezen szók *kunyorál*-nak is rokonai.

SZILÁSI MÓRIC.

A névragok különírása a Halotti Beszédben. Szinnyei József nem hajlandó jelentőséget tulajdonítani a HB. ortografiájában annak a körülménynek, hogy a névragok néhányszor külön vannak írva főnevüktől (Nyr. 24:151, 152). Nézetét főképp a statisztikával támogatja, ami pedig, véleményünk szerint, ez esetben nem lehet döntő bizonyíték.

Ha mellőzzük is azt a körülményt, hogy a másik sorba elválasztó jel nélkül viszi át a ragot a nyelvmélek írója (6/7 és 7/8 sor, l. Nyelvméleink 57. l.), megmarad négy világos esetünk, amikor ugyanazon sorban határozottan külön szóként írja a szót és ragját. Mert nem fogadhatjuk el Szinnyeinek azt a kifogását, hogy az 5. sorbeli *gímilce tvl* ragja csak azért van főnévétől kissé távolabb írva, mert „az *e* betű bajuszától nem is férhetett hozzá közelebb“. Nézzük végig a nyelv-

emléket s látni fogjuk, hogy az *e* betű bajusza sehol sem oly peckes, hogy a következő betűnek barátságos hozzásimulását meggátolná: mindenféle betű, maga a *t* is, amellyel a *tv*l kezdődik, szorosan melléje tapad s nincsenek például a *gimilce tv*l módjára írva a *meret*, *veteve*, *kegilmet*, *bunet* stb. szavak.

Az sem döntheti el a kérdést szerintem, hogy a *zumtuchel* és *horoguvac* szókban a *z* után és a *vec* előtt egy kis közt találunk, mert ez valóban pusztá véletlenség.

De visszatérve a négy elválasztó esetre, ezeknek jelentőségét az el nem választás eseteinek nagyobb száma épen nem semmisítheti meg. Maga az a tény, hogy az író többször, legalább is négyszer, külön szóként írja a ragot, mindenképen csak arra mutathat, hogy e ragok az ő nyelvérzéke előtt bizonyos fokig még külön szó benyomását tették. Mert hiszen miért épen csak e ragokat választja el annyiszor a szó többi részétől?

Amit Szinnyei az azóta ismertetett 1055-iki tihanyi alapító oklevélből fölhoz, a *-rea* rag írása, a Halotti Beszéd ragjairól vallott nézetünket csak megerősítheti. Nem lehet merő véletlen, hogy a *-ra* rag, amely itt még ősi teljesebb alakjában (*reā* vö. *reā-m*, *reā-d* stb.) mutatkozik, nem kevesebb mint hatszor van névszavától külön választva.* Az, hogy viszont hatszor egybeírva fordul elő, csak azt jelentheti, hogy raggá, alaki elemmé való fejlődése már akkor megindult volt.

Szinnyei statisztikájában azt is kiemeli, hogy 'csak különírva' egyetlen rag se fordul elő, mert pl. az *-ért* rag még kétszer világosan el van is választva szavától, egy szóban a *meret* v. i. *mérért*-ben nemcsak egybe van írva, hanem 'ugyancsak össze is van forrva' tőszavával. Csakhogy épen ez utóbbi okból a *mérért* kérdő szót nem hozhatjuk föl az *-ért* rag esetei között, mert nyilván való, hogy benne egy korán egy szóvá forrt, sőt hangkopáson is keresztülment névutós kifejezéssel van dolgunk: *mi érért*: *m'érért*: *mérért*: *mért* (vö. *azután*: *asztán*).

Véleményünk szerint a Halotti Beszéd ama néhány ragja, nevezetesen az *-ért*, *-nek* és a *-tól*, a nyelvelém korában még nem vesztette el a nyelvérzék előtt eredeti mivoltának, külön szót tevő jelentőségének benyomását, épen úgy mint ahogy a *-ként* módhatározó ragot még sokkal későbbi korban is névutóként fogta föl régi íróink nyelvtudata. Igazolják ezt a következő idézetek: Esaias *mondasa kent* (Born: Préd. 459). Valaki az Istentől nincsen, az ördögtől vagyon *Sámbár kent* (Matkó: Bányászes. 74). A *pápiatak-ként* a pohárban egy csep bor sines (Pós: Igazs. 457). Életem Istentől eltávozott s bódult, bolygó rühes *juh kent* (Rimai: Ének. 87). Már kétszer hátráltattam, hogy *fogadásom kent* a meghatározott időkre ki nem jöttem darabjaimmal (Révai levelében, Figyelő 1882. XIII.312). És ezt *maga kent* cselekszi (Révai, uo. 311. l.). Ez adatokhoz, melyeket Simonyi példái közül (Magy. határozók I.399—403. l.) idézünk, hozzá adhatjuk Dugonics

* L. Szamota István cikkében, NyK. 25:149. Szinnyei bizonyára tévedésből mondja a különírást ötszörinek, az egybeírást meg hétszerinek.

Példabeszédeiből e mondatot: „*Óriás ként* támadgya meg az eget is“ (II. k. 63. l.), amelyhez hasonlót nála bizonyára többet is találhatnánk. A népnyelv pedig tudvalevőleg néhol még ma is önálló szóként használja a *ként*-et oly módon mint a *tőlem*, *rólam* stb. határozókat: *én kéntem*, *te kénted*, *ő kiénte* stb. (l. Simonyi: M. névragozás 45. l.).

ZOLNAI GYULA.

Maradhass. Ritka példány a nyelv furcsaságai közül. Nem hiszem, hogy akadna grammatikus, aki rá merné sütni az „általános“ bélyeget. Pedig annyira általános, hogy egy nap akár százszor is előfordul a beszéd folyásában. Hogy palóc, tán mondanom se kellene; nekünk van az ilyen legtöbb furcsaságunk; más vidék kinevetne vele. Ha kötődik a legény a lánnyal, bizonyosan lesz módja hallani: „Ugyan már ádhass má!“

Keletkezésének legfőbb oka az, mert leginkább *-hat* képzővel fordul elő a *marad* ige, mely a „veszteg maradás, nyugton ülés“ kifejezője; pl. „Hogy im tē sosē marathacc az embértű!“ Ez a jelentő módú mondat ép úgy fejezi ki az óhajtást, mint amaz az óhajtó mód-ban levő az egyenes parancsolást. És ez a *-hat*, *-het* képzővel való parancsolás egészen mindennapossá vált néhány más igénél is. Így mondják: „Dögölhess má éccēr, nē zāvārd az embēr álmāt (e h. dögölly). Éhess má éccēr, ne várják utānnād (e h. égyē). Vārhaš sorodra“.

Nem volna érdektelen tudnunk, ha vajjon használatos-e más vidéken is ez a furcsa parancsoló mód.

MIKÓ PÁL.

Csiga és csikós. Tolnai V. cikkét (Nyr. 25 : 80) olvasván, arra gondoltam, hogy ha a pozsonyi gyerekek csikós-játékot, vagy *csikót* emlegettek, azt tudatosan is teheték, hisz ostorral hajtják csigájukat — szerintük *csikójukat*. S ime, németajkú kis budapesti tanítványom is, mikor csiga-játékánál találtam, magyarázni akarván játékát, így szólt: Das ist mein *csikó*. Kérdeztem, miért nevezi *csikónak*? Weil es herumrennt wie ein *Füllen*, wie ein *csikó*, felelte tanítványom.

Magyar vidéken csigának nevezik, de biz a magyar fiú is elkiáltja magát ostorcsattogatás közben: gyű te csikó, gyű te pejko!

WEILLER GYULA.

Magyar viselet. A fumei Magyar Tengerpart f. é. 10. vezércikke a magyar divat szószólóihoz a köv. kérdést intézi: „És nem tudnák, hogy a díszes magyar *atilla* az olasz *attillato* (velencei *atillā*)-ból, a rajta levő *zsinór* a német *schnur*-ból, a feszes *nadrág* az ószlovén *nadragy*-ból, a rajta ékeskedő *paszomán* az olasz *passamano* (velencei *passaman*)-ból, s még a *cérna* is, amivel az egésztest megvarrják, a német *zwirn*-ből származott át nyelvünkbe? Vajjon eleink Scythiából hozták-e magukkal ezt a ruhát?“ — Megjegyzendő, hogy a *sujtást* is francia eredetűnek tartják: *soutache*.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Osztani nézetét. „Kármán osztja Alexander nézetét.“ „Berzeviczy osztja azt a fölfogást“. Ilyeneket ír Böngérfi J. a MPaedagógiában 4 : 540, s ilyeneket szeltében olvashatunk az egész irodalomban, úgyhogy fölvette e szólást már az úgynevezett Nagy Szótár is (nagy t. i. az ő hibáiban). A Nyelvőr mindjárt kezdetben ostromozta ezt a németiséget (1872. 147) s az Antibarbarus is megróttá. De úgy látszik, kipusztíthatatlan. E szerint „er teilte das Schicksal seines Herrn“ = *osztotta gazdája sorsát*, „ich teilte seine Entbehrungen“ = *osztottam nélkülözéseit*, nem pedig : *osztozott gazdája sorsában, vele együtt szűkölködtem* stb. Mért írják épen a nézetről, a fölfogásról s az álláspont-ról, hogy osztják? Lehet, azért, mert magyarul is tárgyessel *helyeseljük vkinek nézetét, pártoljuk a fölfogását*. Mindazáltal kétségtelen, hogy az az *osztás* nem magyar, hanem német. Vajjon csakugyan kiirthatatlan volna már ez a germanizmus? Vajjon nem szoríthatnák-e ki ezek a jó magyar szerkezetek : *osztozik nézetében, csatlakozik fölfogásához?*

ANTIBARBARUS.

Vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Semmi hiba rajta a helyes magyarság szempontjából, de bizonyos, hogy aki minisztériumnak ezt a címét így megállapította, nagy lélekzetű, erős beszélő lehetett, mert ugyan próbára teszi a nyelvet e titulusnak a kiejtése. A név egyszerre könnyebbé válik s megszabadul fölös terhétől, a nélkül hogy értelmében valamit veszítene, ha a *köz* szót elhagyjuk az *oktatásügy* előtt, hiszen úgyis csak a *köz* oktatás ügyéről lehet szó e kormányzati fogalomban. Mondjuk tehát egyszerűbben : *vallás- és oktatásügyi minisztérium*.

ZOLNAI GYULA.

A háború és a magyar nyelv. Ilyen cím alatt a BH. (1896. III.24.) a honvédelmi miniszter kifogására, mely szerint a magyar nyelvnek a közös ezredekben való használata háború idején nagy zavarokat okozhatna, a többi közt a következő megjegyzéseket teszi : „Hogy, ha háború van, milyen nyelven történik egy gyors közlés, ami egy-egy csata sorsára befolyással is lehet : ki kérdi, ki kutatja, ki erőszakolja? Erről nincsen szó. Ott sem forma, sem nyelv nem dönt, hanem dönt a pillanat szüksége. És az 1866-iki hadjárat véres eredményei megmutatták, hogy a német nyelv nem panaceaja a nyert csatának, attól még tömegesen lehet csatát veszteni.

Konfuziók nem a különféle nyelvekből származnak, hanem a föladatakra képtelen, konfuzus emberektől. Hiszen világszerte a nemzetek a legkényesebb dolgokat külön-külön nyelven intézik el. A diplomácia is letért az egy nyelvről s nevezetes diplomáciai okmányok szerkesztődnek olasz, angol, német, francia nyelven. És mégis a népek össze tudnak veszni, mikor szükségét látják, és el tudják kerülni az összeveszést, ha ennek van nagyobb haszna. Tessék a fordítást pon-

tos, lelkiismeretes és rátermett emberekre bízni. Akkor megteheti a honvédelminiszter első kötelességét, amely minden magyar miniszternek első kötelessége, hogy megvédelmezi a magyar nemzet s a magyar nyelv jogait“.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Történeti vagy természeti tudomány-e a nyelvészet?

A magyar nyelv c. munka 2. lapján a történeti tudományok közé van sorolva, az 5. lapon pedig a szerző a *physis* híve. Nem következetlenség ez?

F. Hogy a nyelv természetes úton keletkezett, evvel a „*physis*“ hívei nem azt akarták mondani, hogy úgy lett, mint valami természeti tárgy, hanem csak a mesterséges úton való keletkezését tagadták. Az idézett két hely tehát nincs egymással ellenmondásban.

Ma rendszerint a történeti vagy szellemi (erkölcsi) tudományok közé számítjuk a nyelvészetet, de igaza van Osthoffnak, hogy voltaképpen mind a két tudománycsoporthoz tartozik (Das *physiol.* u. *psychol.* Moment 47). Sőt Techmer fontosnak tartja, hogy a nyelvtudománynak természettudományi, lélektani és történeti oldalát különböztessünk meg s hogy ezek közül egyet sem szabad elhanyagolnunk s egyet sem kellenén felül becsülnünk (l. Internat. Zeitschr. für Sprachw. 3: 403). Természettudományi, amennyiben ilyen úton vizsgálja a hangok képzését, akusztikai benyomását stb. Lélektani, amennyiben a nyelvnek (a hangnak, a formának) s a gondolatnak viszonyát és kölcsönhatását nyomozza. Történeti végre annyiban, amennyiben a mai nyelvet a történeti fejlődés alapján iparkodik megérteni s azzal együtt az emberi gondolkodás fejlődését is földeríteni.

2. *Aki vagy amely?* Melyik helyesebb a *gyermek* szó mellett? Hogy a szabály betűje szerint az előbbi, azt nem kell bizonyítani de az én fülemet nagyon bántja „az a gyermek, *aki* iskolába nem jár“.

F. Azt gyanítjuk, hogy akinek ez bántja a fülét, annak a semleges-nemű német *Kind* cseng a fülébe, melyet *der* vagy *welcher* alakkal nem lehet összekötni! Mert itt az *aki* ellen sem a szabály betűje, sem a magyar nyelvérzék nem tehet semmiféle kifogást. (Hisz a régiségben s a népnyelvben a *ki*, *aki* még élettelen tárgyakra is vonatkozik!)

Igaz, előkerül néha — de ritkán — a *mely* is személyre vonatkoztatva. Ime néhány példa: Olyan, mint amaz anya, mely vigyázva szoptatja gyermekét (Pázm: Préd. b4; a XV—XVII. századból 12 ilyen példa van a NySz.-ban). Jámbor hugomnak, mely még segítséged nélkül szűkölködik (Bár: Munk. 8b: 42). A lányhoz, mely nem ismerve virít (Kaz: Munk. 6: 51). A csecsemő, mely egészséges és ép vala (Bajza 2: 109). Ennek ellentéte az igazi tudós, amelynek feladata... (MHirl. 1896. III.11). — De ez a mai irodalmi nyelvszokás szerint épen nem mintaszerű használat, s még kevésbé a népnyelv szerint, mert ez jobbára vagy *amelyik*-kel, vagy *aki*-vel helyettesíti. (Szinte

föltünőnek találtam, mikor egy csiki népmondában a rövid *mejj*, *amejj* alakokat találtam Nyr. 6:177—8; de ott is van: a kérébe, *amejji*-ket... vágott)

3. **A király szó eredete.** Csakugyan a szláv *kral*-ból lett a m. *király*? Hisz akkor *karál*-nak kellene lennie, mint *brat* > *barát*, *klas* > *kalász*, *plašt* > *palást* stb.!

F. Igaz, hogy az *i* hang föltünő, de a *király* és *kral* szók hangzása és jelentése különben annyira egyező, hogy alig lehetne őket elválasztani egymástól, még ha nem találnánk is más példát erre a járulék *i*-re. Igaz, hogy másféle mássalhangzók között, de mégis hasonló módon szerepel az *i* ebben: *zsinór* < ném. *schnur*. Továbbá a *király* mellett *kērály* is előkerül (NySz. a XVII. sz.-ból), ehhez pedig egészen hasonlóak az ilyenek: *gērābla*, *gērāggya*, *dērāga* e h. grāblya (gereblye), **grād* (garád), drága (l. MTsz. e három címszó alatt), *tērāgya* e h. trágya Nyr. 6:467, *pēlajbász* 6:373. Vö. még az *i*-hangú *filagória*, *filegória* mellett is: *flegória* NépkGy. 1:228. SIMONYI ZSIGMOND.

4. **A kérdés megvitatásához láttak — helyes-e?**

A Budapesti Hirlap múlt évi dec. 29-iki tárcájában Katang, azaz Herczeg Ferenc így ír: „A direktor szavait mély csend követte. Aztán a képviselőház rossz magyarságán szólva, a kérdés *megvitatásához láttak*“. Minthogy a jeles elbeszélőnek nem lehet föladata ezt az ortologus észrevételét meg is okolni, a Nyelvőr t. szerkesztőségét kérem, világosítson föl a tárcában is föltünően szedett kifejezés magyartalanságának okáról.

F. Nem tudjuk eldönteni, miben látja Herczeg Ferenc a rossz magyarságot: az aláhúzott *megvitatás* szóban, a *megvitatáshoz hozzálátni* kifejezésben, avagy abban, hogy *vmihez hozzálátás* helyett *vmihez látnak* honatyáink. De bármelyiken akadt fönn érzékenységekben is dicséretes nyelvérzéke, bizonyos, hogy ártatlanul veti a képviselőház szemére a föntebbi kifejezést.

A *megvitat* igét nem érheti kifogás, mert bár régi íróink csak „megostromol“ értelemmel használják (a NySzótár legalább nem ismer egyéb használatára példákat), magát a *vitat* szót únos-úntalan olvashatjuk a régiségben is „dissero, disputo, affirmo; erőrttern, behaupten“ jelentéssel. Ezzel pedig a *megvitat* ugyanolyan viszonyban áll, mint a *beszél* a *megbeszél*-lel.

A *hozzálátni vmihez* kifejezés szintén régi jó szólásforma. Megvolt már a kódexek korában s a Nyelvtörténeti Szótárban ki-ki számos példát találhat rá. Végre azon, hogy egyszerűen *megvitatáshoz látnak* a honatyák s nem *hozzálátnak a megvitatáshoz*, szintén nincsen hibáztatni való. Az előbbi szerkezet magyarossága kitétszik az ilyen népies szólásokból: *láss a dologhoz*; te a *gyerekekhez láss* stb. Arany-nál: „Akkor maga uti *készülthez látott*“ (Rózsa és Ibolya). „Dámi a fejszével *favágáshoz látott*“ (Nagyid. cig.). Gvadányinál: „A *kappanhoz* ugyan magyarosan *láltam*, egészen megettem, csak a nyakát hagytam“ stb. (Vö. Lehr Toldi-kommentárját, 312—313. l.)

5. *Hisz vmibe, bízik vmibe helyes-e?* Egyik történetírónk, Marczali következetesen használja a *hisz valamibe, bízik valamibe* kifejezéseket. Én az egészet eleinte a *glauben an eine sache, sich trauen auf eine sache* ízetlen magyarosításának tartottam. Mióta azonban Arany-nak Szent Lászlójában azt olvastam, hogy „összegyűl a tenger néző *hinni a csodába*“, magam sem tudom *mibe* vagy *miben* *higgyjek*, bár *hisz bele, bízik bele* még ama stílusújító történetíróknál sem járja.

F. A kérdett határozó-használat: *hisz vmibe, bízik vmibe* nem általános ugyan, de mégis előfordul egynéhány nyelvemlékünkben. Pl. „Te *beléd* bízott én lelkem“ Apoc. „Hűnek [azaz: hívének] ő *belé* tanítványi“ crediderunt *in eum*, MünchC. (Vö. Simonyi: Határozók I. 90.) Ez a szerkesztésmód valószínűleg az egyházi latinság hatása alatt keletkezett (vö. *credo in unum Deum* az apostoli hitvallásban és a főtebbi bibliai helyben is), itt pedig a görögből magyarázható (l. Krebs-Schmalz: Antibarbarus der lateinischen Sprache, *credo* alatt). Az említett történetíró azonban kétségtelenül ellenkezésbe jut az általános nyelvhasználattal, mikor a *hisz* és *bízik* igéket *-be* ragos határozókkal kapcsolja össze.

6. *Közvetve, közvetlen helytelenek?* Ennek a két számkivetett árvának az ügyét akarom még egyszer felkarolni. A *közvetlen* és *közvetve* szokat tették az örökükbe, s az előbbi már számos pártolóra is talált. Én nem tudok e jövevényekkel megbarátkozni, a jogaiból kitolt két árvát pedig, a *közvetve* és *közvetlen* határozókat, törvényes alkotásoknak, tehát jóknak és helyeseknek tartom. A *közvetlen* ugyanis szakasztott mása a régi *okvetlen* szónak, amely előfordul már Pázmánynál is. Ha ezt az *okvetlen*-t felbontjuk, lesz belőle: *okot nem vetve*. Ugyanígy lesz *közvetve* v. i. „közt vetve“; *közvetlen* pedig: *közt nem vetve*. Ha jó és helyes *okvető* és *okvetlen*, akkor épen olyan jó és helyes *közvető*, *közvetlen*, és *közvetve*. Hogy a neologia szülöttei, az bajnak nem baj. Hiszen vannak a neologianak jó és helyes alkotásai is. Miért száműzte hát a Nyelvőr a *közvetve* és *közvetlen* határozókat? Kiss Ignác.

F. A Nyelvőr alapítója a *közvetett* és *közvetlen* szokat sohasem tartotta hibásaknak, sőt az összevont *közvetlen*-t is megengedhetőnek mondta (l. Nyr. 21: 271). Azonban tény, hogy helyettük a *közletes* v. *közletett*, *közletve*, *közletlen* alakokat ajánlta és hozta forgalomba (l. Nyr. 18: 231). A *közvetett* és *közvetlen* kiküszöbölésére egyedüli oka az volt, hogy velük együtt a hibás *közvetitni* „vermitteln“ igét is kiirthassa, s e célra a *közletni* szót tartotta legalkalmasabbnak.

7. *Megoldás, megfejtés vagy kivétel, kidolgozás?*

Én amazokat ajánlottam a feladványoknál használatos *kivétel*, *kidolgozás* helyett. Kollégáim azonban helyesebbnek találják a németes régi kifejezést, mivel — szerintük — nyelvtanit nem, csak számtani feladványt lehetne „megfejtteni, megoldani“. Pedig én szinte látom azt az

észt, mint áll neki finom késével a 'fejtésnek', vagy parányi kezecskéivel az 'oldásnak'. Melyikünknek van igaza? Schäfer Károly.

F. A t. kérdéstevőnek teljesen igaza van, mikor a *kivitel* (Ausführung) és *kidolgozás* (Ausarbeitung) helyett az eredeti, magyaros szemléleten alapuló *megoldás*-t és *megfejtés*-t ajánlotta és használta. A *kivitel* és *kidolgozás* német szemléletek utánzatai, amelyekről régi nyelvünk mit sem tud; a *megoldani* és *megfejtteni* igéket azonban már a régi irodalom is használja a kérdésbeli metaforás értelemben: „Sámson meséjét *megórák*“ (v. i. *oldák*); „a homályos dolgot *megfejteti*“, „*megfejtén* az kérdést“ stb. (l. NySz.).

A számtani és nyelvtani föladatok megoldása közt nincs olyan különbség, amelyet a nyelvbéli kifejezésben föl kellene tüntetnünk.

8. **Vállalkozni vagy vállalkozni?** Melyik a helyesebb írásmód? És ha *vállalkozni* a helyesebb, miből lehet e szót származtatni? Én eddig mindig egy *l*-el használtam.

F. Etimologialag csak *vállalkozni* a helyes, s nem kell sok eszmélkedés hozzá, hogy rájőjjünk a szó eredetére is. A *vállal-köz-ik* a *vállal* (*elvallal*, *fölvállal*, vö. *vállal-at*) igének visszaható alakja. A *váll-al* pedig nem más mint a *váll* 'humerus' szónak igei származéka s eredetileg azt teszi: vállára vesz, magára vesz, fölvesz. Innen van, hogy a régi irodalomban a NySz. szerint más igekötővel mint a *föl*-lel nem is fordul elő. Hogy sokan *vállalkozik*-nak ejtik, a kettős *l*-et elhanyagolva, az egyike a legközönségesebb hangváltozásoknak s már a régiek-nél is szerte olvasni egy *l*-es alakokat.

9. Melyik jobb: *hadastyán-e* vagy *aggharcos*?

F. Kétségkívül az *aggharcos*. A *hadastyán* a régi *aggastyán*-nak csinált mása, hogy ne mondjuk, paródiája (vö. Nyr. 23:227). Úgy keletkezett, hogy az *aggastyán*-t az *agg* melléknévből származtatták (*agg-as-tyán* v. *agg-astyán*). Azonban már ki van mutatva, hogy az *aggastyán* nem egyéb mint az *Ágoston* szónak változata, a régiek ugyanis a vén embert 'öreg Ágostonnak' nevezték (l. Nyr. 17:529, 18:26, 81).

10. Mi jobb: *sétatér-e* vagy *sétány*?

F. A *sétatér* teljesen hibátlan szóösszetétel, a *sétány* ellenben olyan képzés, amelyet semmi eleven képzőnkkal nem lehet megmagyarázni. Van ugyan egy diminutív értékű *-ny* képzőnk, de működése rég elavult s csak nyelvhasonlítás útján fejthetjük le néhány szavunkról (*kicsiny*, *sovány*, *szegény* stb. l. Budenz: Ugalakt. 251).

11. **Honnan ered a *paraszt* szó s mikor kezdik használni?** Nem a *parazita* szóból származott-e?

F. A *paraszt* az ószlovén *prostū* 'simplex, rudis' átvétele (l. Nyr. 11:362), a *parazitá*-hoz tehát semmi köze. A NySz. tanúsága szerint nyelvünk már a kódexek kora óta ismeri s kezdetben az eredeti 'simplex, rudis' jelentéssel is járatos volt, pl. „yozagos myuelkedések,

kyket tartoznak tyztan es *parasztol* (olv. parasztól v. i. parasztúl) tartany“ : tenentur simpliciter observare (EhrC. 80). Így mondja még Arany is: „Dolmányán a szabó *parasztot* (azaz : ki nem hímezett, egyszerű, csupasz helyet) nem hagyott“ (Toldi XI. é.). A *parasita* ellenben eredetileg asztaltársat, vendéget jelent s később a „hivatlan vendég, élösködő“ gúnyos árnyéklat tapadt hozzá, amely jelentésből a *paraszt* fogalmát csak erőltetve lehetne kimagyarázni.

ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(L. Nyr. 25 : 43.)

I. Az egyes szókat illető kérdéseinkre a következő válaszokat kaptuk.

Abronsos hal : Olyan halról mondják, amelyen a bordát képező szálkák erős kidomborodással összeérnek. „Nagyon abroncsos halat vettem, sok szála van benne.“ (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Habarcos : Bereg megye déli részén csak a *habarcos* szót ismerik s a híg sárról (habarékról) mondják. „Milyen *habarcos* ez a sár, né!“ Szini Péter. — *Habarc*-ot nem hallottam, csak *hibarc*-ot, a. m. sár. (Oroszvár.) Kaprinay István.

Háborság : Nálunk csak a *háborságos* szót ismerik. „Sok ember *háborságos*. Ez az ember háboros.“ Értelme : holdkóros, alvajáró. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Hadonáz : Így is : *hadonász*. Rendes köznyelvi jelentésén kívül csak ebben az értelemben hallottam még : nagyokat mondani, nagy hangon beszélni. (Bács megye.) Schäfer Károly.

Hagymás betegség : A tifusz neveként nálunk járatos, de többnyire *hajmás betegséget* mondanak, mint rendesen *hajmát hagyma* helyett. (Ujvidék). Kovács Károly. — A *hagymás betegség* kifejezést a tifusz nevéül Csanádban, Makón és vidékén használja a nép. Barczány Imre. (Vö. MTSz. A szerk.)

Hajlangó : Csak a *hajlangós* szót ismerem. „A nád-szál hajlangós.“ A. m. minden kis szellőre meghajlik. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Hajtott gyolcs : Ha a vásznat a fehérítés után, vagy a gyolcsot összehajtják : *hajtott gyolcs* ; ha gömbölyű fára van fölhengerítve : *pálcás gyolcs*. Ritka kifejezés. (Félegyháza, Göröcs Pál közlése.) Szalay Gyula.

Halvány : E szó alatt nálunk a Tisza szabályozása által ott hagyott régi medret értik, melyben nem folyik a víz. „Hova járt maga, komám? Oda várom halászni a *halvánba*! Oszt vót-e szerencse? Vót valamicsodás!“ (Beregszász.) Szini Péter. — E kifejezést hallottam : „A halványos víz nagyon bűzös“. Értelme : halvány víz, széles víz, posványos víz, békanyálás, zöldes színű víz. (Alpár, Félegyháza.) Szalay Gyula.

Háporja, haporja : E szót Bereg megyében nem használják, de ismernek egy *huporjás* vagy *hupolykás* melléknevet s a testen levő

hólyagos kiütésekre, vagy bőrfelömlésekre mondják. „Nézze mán, komám-asszon, hof fêhupolykádzott ennek a pulyának a kis testi.“ A dombos földet is nevezik *huporjásnak*. „Ez a jó föld, komé, me' *fehuporodott* a közepi!“ Szini Péter.

Harkal: A béka az álló vízben *harkal*. A. m. brekeg, kuruttyol. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Harmot: A *harmat* szónak ilyen ejtését Kecskeméten hallottam. „Harmot. A fű nagyon harmotos.“ Szalay Gyula.

Hehegetni: A. m. nevet: ,he-he-he'. Annyit is tesz mint a munkásokat messziről kalap-integetéssel hívni. (Félegyháza.) Szalay Gyula. — Nálunk azt teszi: hesegetni, hessegetni, baromfiakat hajszolni, különösen kis gyermekekről mondják, ha kergetik a baromfit vagy galambokat. (Újvidék.) Kovács Károly. — Nálunk a *hehegetni* szót kétféle értelemben használják. Gyakran e helyett: *hessegetni*. „Minek *hehegeted* asztat a libát?“ Gyakrabban fordul elő azonban a *líheg* szó helyett. „Úgy éfáratt, hogy alig tud mán *hehegni*!“ (Beregszász.) Szini Péter. (Az utóbbi példa a *heheg* igét mutatja, amelyre már a Nyr. 21: 93. l. is kaptunk válaszokat. A szerk.)

Hidni: „Azt nem lehet *elhidni*“ a. m. elhinni. (Ada és Szolnok felé.) Szalay Gyula. — A *hidni* (*hidje*!) igét néhány mesterember-től hallottam itt Györszentmártonban, de ugyanők írás szerint így szoktak beszélni előttem: *mond-ja tud-ja*; tehát affektálnak. Bódis Jusztin.

Hóg (húg): *Hóg* helyett *huog* használtatik Göcsejben. Kaprinay István.

Hollú: „Holló“ h. néha hallani. (Újvidék.) Kovács Károly.

Húmni: E szót *húnyni* helyett Csanád megyében, Makón és vidékén a buvócska (bujócska) játéknál kizárólag használják, míg egyébként *húmni*, *húnyni*, *elhúmni*, *elhúnyni*, egyéni izlés szerint vegyesen van használatban. Ha jól emlékszem, a *húmni* szót Fehér megyében a velencei tó tájékán lévő községekben is hallottam. Barczány Imre. — *Húmni* húnyni helyett, a *húmócskát* játszó gyerekek mondják. Aki eltakarja szemét, míg a többi elbújik, az a *húmó*. (Újvidék.) Kovács Károly. — *Húmni* Makón a gyereknyelvben járatos, mikor *hunyócskát* játszanak. Kiss Ernő. — „Egész éjjel a szememet le se tudtam *humni*“. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Látó-halló: Nálunk a. m. a) az élénken, gondosan megfigyelő s tapasztalni, tanulni szerető ember; rokonértelmű felei: *szemfüles*, *szemes-ügyes*; b) olyan, aki keresi az alkalmat, hogy lásson, halljon, hogy abból, amit látott, hallott, *temondát* (pletykát) gyárthasson. Közszájon forgó mondás: „Ne légy ojan mindent (v. ojan sokat) látó-halló! Ne láss, ne haj s békében élhecc holtod napjáig.“ (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — Nálunk arról mondják, akinek nincs dolga, csak a városban jár, hogy mindent megtudjon, aki mindent tud, pletykál. Pl. „A látó-halló már megint jár. De látó-halló vagy!“ (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Lehatároz: Ha több paraszt beszélget s egyik beszéli a dolgot, hogy hogyan lenne, azt mondja rá a másik: „No má kee nagyon jó

lehatározta, úgy történik meg, amint kéd emonta! Akkor is használják e kifejezést, ha a hitelező az adós vagyonából a tartozást lefoglalja: „*En ezt lehatározom.*“ (Félegyháza.) Szalay Gyula. — Egyetlen-egyszer hallottam ebben az értelemben: leszavazták az előbbi indítványt és ezt határozták. Kombináló szóalkotás. Egy tudákos magyar paraszt mondta. (Újvidék.) Kovács Károly.

Pálcás gyolcs: l. *hajtott gyolcs* alatt.

Rendfa-ház: Így hallottam Somogyban, de főleg Zala megye nyugati részében nevezni azt a farakást, melyet a gazdák télen át szép rendben összeraknak, hogy nyáron át jól megszáradva, annál alkalmasabb legyen a tüzelésre. Horváth István. — „Vigyázzunk, aztán szépen rendfaházba rakjuk ám!“ Vasuti munkások mondták, kik a keményfát kunyhó alakban rakták. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Szélhám: „Szélhám ennek az embernek a mestersége“ a. m. jár egyik városból a másikba, hogy valakit becsaphasson. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Szélhámos: Két használatát ismerem. „Az csak olyan szélhámos ember“ a. m. csaló. És: „Ej de szélhámos idő van“ a. m. bolondos, rossz idő. Egy idevaló kocistól hallottam. (Félegyháza.) Szalay Gyula. — *Szélhámos* azt jelenti, amit a német a *windbeutel*, *schwindler* szóval fejez ki. Vagy itt, Pécs környékén, vagy Bácskában hallottam. Schäfer Károly.

Szenesház: Szénház, színház (nem theatrum!), szin, sütőház, sütő a Székelyföldön az a rendesen külön álló kisebb épület, amelyben sütőkemence, katlan és tűzhely van, s ahol kenyeret, kalácsot sütnék, mosnak, szapulnak s nyaranta főznek is. Az egyik vidéken az egyik, a másik vidéken a másik nevezet járatos. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — Vidd a szenes-házba, v. i. oda, ahol szenet tartanak. (Félegyháza.) Szalay Gyula.

Veréb-hal: „A veréb-hal nem nől nagyra“. Értelme: kis hal, az úgynevezett „dörgencs“. (Alpár, Kécske, Tiszamente.) Szalay Gyula.

2. A *szobábele*, *pincébele*, *korsóbele*-féle alakokról nem közvetlen tapasztalat, hanem csakis közvetett hallomás útján szólhatok. Szatmár vármegyében Jánk tájékán lakott ismerőseim említették ezt nekem, mint furcsaságot, s ahogy a Nyelvőrben olvastam, eszembe jutott. Ugyanott az *el*, *be*, *ki*, *fel*, *le* igekötőkhöz mindig hozzáteszi a nép a *felé*-t, így: *elfelé*, *befelé*, *kifelé*, pl. *elfelément*, e helyett *elment*. Különösen az *el* igekötőnél hangzik ez nagyon különösnek; a többi alakok nem annyira furcsák, habár az értelemben ott is különbséget tesznek, nem lévén teljesen egyértelmű a *kiment* és *kifelément*. De ismétlem, mindezeket csak közvetett hallomás útján tudom s így teljes szavatosságot nem vállalhatok, habár akiktől hallottam, magok is egyszerű emberek, akik a földműves nép körében éltek ott egy-két esztendeig s a fent említetteket a szatmári népről beszélgetve mondták el nekem kérdés nélkül. Halasi Viktor. — Mikófalván, a palóc földön (az Eger folyó forrásához közel), a mezei munkásoktól hallottam néhányszor ilyes kifejezéseket: *hossz ebbel a kossóbelék kis vizet, agyonüttek abbal akapábal, bele né ejcs valamit abbal a víz-*

bel. Hogy itt a *-bel* rag csakugyan a HB. *világbelé* alakjának ragjával azonos, ezen semmi kételkedni valónk nincs; de hogy a régiségből maradt-e meg, ezt már nagyon nehéz volna eldönteni, mert — amint a középső példa mutatja — ugyanazon vidéken a *-val*, *-vel* ragnak is hasonló alakja van (Vö. Nyr. 21 : 467. l.). Az is lehetséges tehát, hogy itt újabb analogikus hangfejlődéssel van dolgunk. Bartha József. — Horváth Cirill tanár (kinek „Nemzeti irodalmunk a reformációig” c. munkájában olvastam először a *korsóbele*-féle alakokra való hivatkozást, 32. l.) közli velem, hogy ezen alakokat ő előtte mint egyetemi hallgató előtt Budenz említette volt egy alkalommal palóc sajtáságként, s mikor maga a dolognak utánajárt, emlegettek neki öregeket, akik még ilyen alakban szokták volt mondani a *-ba*, *-be* ragot. Zolnai Gyula.

3. A keresztnevek fordítására vonatkozólag még egy válasz: Ősz óta Lőcsén tartózkodom, ahol tudvalevőleg három nyelvű a lakosság. Német családnál lakom, de nevemet ez ideig Johannra nem változtatták. Így áll a dolog más nevekkal is. A tótok szintén magyarul mondják nevünket. A németek e nevet: *Sándor*, egészen *Sänder*-nek mondják. A magyar névhez néha még kicsinyítő képzőt is tesznek: *Ján-chen*, *Lajos-chen*. Gyulát *Julus-chen*-nek hívják.

Mi, magyarok, szintén meghagyjuk a német nevet magyar beszéd közben is. Pl. *Tante Sophie*-t mi nem *Zsófi* néninek, hanem *Sophie* néninek hívjuk. Épen így mondunk *Julie*-t *Juliánna* helyett. Berencsy János.

4. *Fekhely*: A székelységben használt szó ugyan, de a *fekvőhely* járatosabb. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — Újvidéken néha hallani a *fekhely* szót, jelentése „fekvőhely, hálólhely”. Kovács Károly. (Vö. Nyr. 4 : 3, 4. A szerk.)

5. Egy kis fejtörő. *Ráhagy*: a *rá* minden bizonnyal a személyre vonatkozik: Jól emlékszem, még kis gyermekek voltunk — a mikor még a temérdek nyelvtan-tanulás nem ronthatta meg nyelvérzékünket — fürdés után mikor öltözködtünk, ki-ki igyekezett a kalapját tenni leghamarabb a fejére, különben *ránk* maradt a *fűfájás*, s mindannyian *rádhagyom a fűfájást*, *Jóskára hagyom a fűfájást* kiáltással siettünk öltözködni. Különben is a magyar ember feleségére hagyja a vagyont, ellenségére a betegségét s *rád* hagyja a beszédet. Feltóthy László. — *Ráhagy* Makón és vidékén mindig 3-dik személy állítására vagy cselekményére vonatkozólag van használatban. Pl. Összevisszahazudott előttem mindenfélét, de én csak *rádhagytam*, hadd beszéljen; vagy: *hagyd rá*, mert hasztalanul beszélsz neki. Barczány Imre. — A kérdés nem oly könnyű, mint első pillanatra látszik. A palócságon, ha valaki nagyon nyakaskodik állítása mellett, amelyet azonban helybenhagyni nem lehet, vagy nem akarunk, azt mondjuk: *rádhagyom, beszéljen, amit akar; rádhagytá, beszélj, ami neked tetszik; rádhagytá, amit én mondtam*. Világos, hogy itt a ráhagyás mindig az állításra vonatkozik. De figyelembe kell vennünk a következő példákat is: *Rám hagyta, hogy hozzak neki a vásárról kalapot. Rád hagyta, hogy olyat végy, aminőt akarsz*. Ezekben a *rádhagyni* ige jelentése: rábíz, megbíz. Bartha

József. — Véleményem szerint a *ráhagy*-ban a *rá* igekötő az állításra vonatkozik, de ha nem tesszük ki, hogy mit hagyott rá, akkor mindig odateendő a birtokos személyrag (-*m*, -*d*). Ha pl. én mondtam valamit s a barátom helybenhagyta, akkor *állításomat ráhagyta*, vagy az állításomat a birtokos -*m* raggal pótolva, egyszóval *rámhagyta*. Az én állításom egy velem. Ha a te *állításodat hagyta helyben*, akkor *állításodat ráhagyta*, egyszóval *rádhagyta*. Halasi Viktor. — Az én apám (Zala m., Túrje) mindig *rámhagyta*, akarok-e tovább tanulni vagy otthon maradni. Zoltvány Irén társam (Érsekújvár) és mások mindegynek mondják a két szólást. Bódiss Jusztin. — A szóban levő kérdést nem volt alkalmam megfigyelni, de az én nyelvérzéke szerint csak így kellene mondani: *rám hagyta*. Mint analog dolgot megjegyzem, hogy az én fületem mindig bántja ez a dunántúli kifejezés: *adja oda* (nekem) azt a könyvet stb. Én csak így vagyok képes mondani, ha a magam számára kérek valamit: *adja ide* v. *adja nekem*, mert az *adja oda* kifejezést ez utóbbi értelemben is használják. Ha a kis fiam azt mondja nekem: *Papa, adja oda ezt a papirost* (t. i. neki adjam), önkéntelenül azt kérdezem: *kinek adjam?* Zolnai Gyula. — Véleményem szerint azt kell mondani: *ráhagyta* és nem *rámhagyta*. Megpróbálom e két szó közötti különbséget néhány példában megvilágítani. Gazdag, magtalan nagynéném a minap azt mondá, hogy birtokát *rámhagyja*, de ha tanácsomat *ráhagyja*, birtokát a rokonok között egyenlően osztja meg. A multkor két vitatkozó kartársam *rámhagyta*, döntsem el, melyiknek van igaza, de az én véleményem mindkettőtől különbözött, s így természetesen az én véleményemet egyik sem *hagyta rá*. Ha tanárom a vizsgálaton egy fogós kérdését *rámhagyja*, nem tudom, hogy a kérdés megfejtését *ráhagyja-e?* Ha szerkesztő úr „kis fejtörőjének“ ezen megfejtését *ráhagyja*, átadja az örökkévalóságnak, a helyett, hogy *rámhagyná* ezt a kis írásomat. Kóbori János. — Egyetemi hallgatóim szerint legtöbb vidéken (pl. Debrecenben, Szatmárban stb.) „*ráhagyják*, amit mondok“; egy váci hallgatóm szerint azonban „*rámhagyják*, amit mondok.“ Ballagi Teljes Szótárában a *ráhagy* szó 3. jelentése „más akaratának enged, nem mond ellent; nem kell mindent *ráhagyni a gyermekekre*“. Tompa Mihály is így írja egy levelében (Arany Lev. 1: 299): „Nem vagyok egy véleményben veled! Azok sem voltak, kik Pesten *rádhagyták*, hanem megcsaltak, de én nem csallak meg“. Nyilván ez az eredetibb forma, hogy t. i. *ráhagyják vkire az állítását*; de minthogy a 3. személyű *ráhagyja*, *ráhagytam* stb. fordul elő leggyakrabban, még pedig tárgyeset nélkül: a határozóban lassanként elhomályosodik a személy képze. Simonai Zsigmond.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

- Abbú bizon nem eszik ű keme!
 Attú koppan az álla!
 Abbú bizon paszuly se lessz.
 Duplom os on megadta néki a kőccsönt.
 Beóférolta a jó helyre (bejuttatta).
 Ékomendálta a jányát (férjhez juttatta).
 Ihatik ű mán arra hideg vizet.
 Összebujtak, mint a rektor malacca.
 Összementek, mint a rántás.
 — Nem ér* a mán egy hajétófát.
 Jól tuggya magát kellelni.
 — Így s így, meg így = így, meg így.
 — Aszt nem éri hajasonn, kopaszonn is bajosonn.
 — Ab beszél, akinek a háza ég.
 — Ényelné az a világot is (telhetetlen).
 — Elolvad a kezébe, amihe nyul (préda).
 Aki bolon, bolondot csinál.
 — Ém is másolta a dógot.
 — Nem tettem én elibe esz szalmaszálat se.
 — Aszt ugyan nem teszi a bugyellárisába.
 — Jól fêkösse a gatyáját, ha jén velem kezdeni akar.
 — Hasára esett a mulaccság (megcsömörlött).
 Lúba verte a pénzit (lovat vett).
 — Oda se nézek én neki (nem törődöm vele).
 — Attúl az orrod fokhagymás!
 Szépen néz ki! (bajban van).
 — No hiszen ű is szép egy manér!
 — Jól belé verte a csufot (lepirongatta).
 — Százhusz gémnnek hatvan keszeg!
 — Anyye, komám, beg akkurátus mulaccság vót!
 (Beregszász.) SZINI PÉTER.

Keresztnevek.

Andri, André, Andor, Endre : András. Bori, Borka, Borca :
 Borbála. Bódi, Bódizsár : Boldizsár. Mari, Marcsa, Mări, Măris, Maris,
 Mariska : Măria. Pista, Pityu, Petyu, Pesta, Estók, Istók : István.

* A dült é e vidék kiejtésében eltér a köznyelvi é ejtismódjától, de hogy miben, azt a közlő pontosan nem állapította meg (amint mondja, „az i—e hang összetételéből származott tompa é hang^a”).

Miska, Misa, Misu, Misi : Mihály. Menyu, Menyhárt : Menyhért. Gabi : Gábor. Sándri, Sanyi : Sándor. Zsuzsi, Zsuzska, Zsuzsika : Zsuzsánna. Julis, Júcsa, Juli, Juliska : Juliánna. Zoli : Zoltán. Magdus, Magda : Magdolna. Viktu : Viktória. Feri, Ferkó, Ferkő : Ferenc. Lidu, Lidi : Lidia. Erzsi, Erzsus, Erzsike : Erzsébet. Eszti : Eszter. Berti, Bertus : Bertalan. Ferdi, Nándor : Ferdinánd. Béni, Benő : Benjámin. Zsanka : Zsófia. Pirka : Piroska. Ágni : Ágnes. Máli, Amál, Málka : Amália.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Ruhanevek.

A Nyr. 25:48. l. között ruhanevek közül nálunk (Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.) a ,bondsúr‘ b a n d z s ú r néven használatos és posztóból készült rövid kabátot jelent, amely vattával van bélelve; ha nincs bélelve, akkor mondúr, dolmány vagy újjas nevet visel.

G u b a. Tudtommal Borsod, Szaboles, Szatmár, Ugocsa és Máramarosban van elterjedve. Hosszú fürtökben lelőgő szőr fedi. Ára átlag 15—20 frt, de van 100—200 forintos is.

B u g y o g ó. Nálunk a Tisza mentén, sőt Heves megye több helységében a gyermeknek bőre szabott nadrágját nevezik így.

Női ruhák: Pruszlík. Ennek teljesen megfelelne a ,mellényke‘ név. Különböző női mellény is, mely színes tarka perkálból, de a módosabbaknál bársonyból, vagy ami még gyakoribb, selyemből van készítve. Rendesen az ünneplő pruszlíkok ezüst vagy arany sújtással vannak díszítve a hátán, a vállakon s az elején. Egyébiránt a pruszlíkot nem annyira a test melegének megővésére, mint inkább a derék karcsúságának fentartására viselik.

Bajka. Női felső kabát, alul ráncos bő széllel, vattával bélelve.

Bokorugró. Némely községben, minők: Kőtelek, Süly, Pély, Vezekény, Tisza-Beő. Fegyvernek, majdnem térdig érő, apró ráncokba szedett bő szoknya.

Megjegyzem, hogy a kantus és bugyogó nálunk nem női ruhanemek; g u n y a néven pedig kivétel nélkül mind a férfi, mind a női ruhákat értik.

Vannak még egyes községeknek, hogy úgy mondjam ,jellemző elnevezéssel bíró ruhadarabjaik is, melyeket divatba jöttük óta maig is azon a néven ismernek. Ilyenek:

N y á r i k a. Vékony nyári derék-ruha a nőknél.

S z á l l í t ó. Lenge, könnyű, felülről ráncba szedett s alul szabadon bőre hagyott ruha-derék, melyet olykor szalaggal, vagy derék-szíjjal szorítanak a testhez.

(Nagy-Körű, Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.)

ERDÖSI JÓZSEF.

Állatnevek.

Bogoly: bagoly. — Tündelevény, szárnyas eger: denevér. — Csupák: rövid szarvú ökör. — Barázdabillegető: billegény. — Cinke: cinege. — Pápista varju: fekete varju. — Bűdös banka: bubos banka. — Bába szarka: zöld harkály. — Lébucai: halászmadar. — Disztó: disznó: — Kendermagos tyuk: szürke tollú tyuk. — Menetke: menyét. — Gözü: vakondok. — Csuszó: kigyó. — Gagó, cakó: gólya. — Kuvikk: kisebb bagolyfaj, melyet halálmadárnak is neveznek. — Kokas: kakas. — Vizi bika: bölömbika. — Vizi tyuk: szárcsa. — Lú: ló.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Tájszók.

Tolnamegyeiek.

böllenget: piszkálgat, szekíroz.
bilingel, bilingérez: bön-
gész, tallóz.

csete: a földi bodza gyümölcse.
iszterje: eresz.

megnyilal (lovat): belevág a
körme elevenjébe.

órradzó: kantárfej abból a
célből, hogy a ló a száját ne
tátogassa.

óvantag: csibe-kullancs.

poszka: sovány, hitvány (több-
nyire disznó.)

rag-alja: a tető és padlás al-
kotta lapszög.

siska-(fülű): törött, hajlott
fülű (többnyire) disznó, mely-
nek füle eltakarja szemét.

támalék: segítő, védő.

taksony: a Gleditschia triacan-
thos, tüskéslepény, „Krisztus-
tővis” hüvelyes termése.

unokasarju: a harmadik ka-
szálás.

üszéng: a jószág előtt meg-
maradt széna vagy csalamádé.

(Dombovár, Tolna m.)

TÖMLŐ LAJOS.

Palóc nóta.

Hallottad-é híré¹t Gémér vá²rmegyé¹nek,
Jés annak a híres p³éls⁴őci t⁵émlé⁶nek?
Oda v⁷ót b⁸é⁹z¹⁰ó¹¹rva ké¹²t b¹³é¹⁴je¹⁵i legé¹⁶ny;
Hogy a g¹⁷un¹⁸ér nyak¹⁹át kicsavarintotta sz²⁰egé²¹ny.

Rimaszombat f¹él²ő f³újdogl⁴ál jaz sz⁵ell⁶ő;
Szomor⁷óú hírt hallok magam sorsa f⁸él⁹ő:
L¹⁰átom jaz t¹¹érv¹²é¹³nybe' huszonné¹⁴gyen vannak,
Mind a huszonné¹⁵gyen r¹⁶áolam tan¹⁷ácsko¹⁸znak.

BODOR DEZSŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. MÁJUS 15.

V. füzet.

A JOGÁSZNYELVRŐL.

A műszóknál még sokkal fontosabb a stílus és főleg a mondatszerkezet, mert ha ez hibás — pedig itt sokkal több alkalom van a hibára — nagyban akadályozza a tartalom megértését. Mondanom sem kell, minő kárral jár ez a jogtudományban s a törvénykezésben, ahol egy-egy rosszul szerkesztett tételnek félreértése annyi pénzbeli s időbeli veszteséget vonhat maga után.

A mai jogi stílus hibái részint idegen hatás eredményei, részint pedig olyan homályosságok, melyek jobbára épen a szabatosságra való törekvéből származnak.

Mielőtt a valóságos idegenségekről szólnék, meg kell említenem egy látszólagos idegenszerűséget, a *szenvedő ige használatát*. Ez ma azért látszik idegenszerűnek, mert a németben, franciában stb. általános használatú, holott jóformán ismeretlen a magyar előbeszédben, amennyiben nem áll az irodalmi nyelv hatása alatt, mint pl. a szónoklat. A nép nyelve tényleg nem ismer más szenvedőt, mint a *születik* igét s az állandó *dicséртessék*-et. Hajdanában a nép is alkalmazta — mert az írók maguk nem csinálhatták — a szenvedő *tat*-os, *tet*-es igét, tehát irodalmi nyelvünkben fenmaradt régiességnak kell ezt tekintenünk. Azonban ha valahol, a jogi életben károsak az ilyen elavult szerkezetek, hol — legalább amennyire lehet — alkalmazkodni kell a nagy közönség nyelvérzékéhez. A nép fia, ha olyan alakot hall, minő pl. *iratott*, ezt nem értheti úgy, hogy „valakitől valami iratott“ közvetlenül, hanem hogy valaki csak rávett mást az írásra, „iratott valakivel valamit“. Hogy a mai magyar nép nyelvérzékére nézve mennyire érthetetlen a szenvedő ige, hadd bizonyítsa az az érdekes eset, melyet a boldogult Löw Tóbiás közölt egyszer a M. Nyelvörben: -

„Nem rég két magyar földmívelőt kellett tanúul megidéznünk. A tanúvallomás után következett a megeskütés. Kijelentettük nekik, hogy az esküt, úgy amint felolvassák előttük, szóról szóra kell utána mondaniok.

— Megértettek jól? kérdezé az elnök.

— Meg, uram! volt válaszuk.

— Mondják tehát! s a jegyző elkezdte az esküt előttük olvasni:

Esküszöm —

— Esküszöm, ismétlé az első.

— Hogy mindazok —

— Hogy mindazok

— Melyek iránt —

— Melyek iránt

— Megkérdeztettem —

Itt a tanú kissé habozott, a jegyző tehát ismételte: megkérdeztettem; erre azonban a tanú határozott hangon mondá: megkérdeztek.

A második tanú is, mintha csak összebeszéltek volna, ismétlés után sem hozhatta a megkérdeztettem alakot, hanem társát utánozva, úgy mondá ki, hogy: megkérdeztek.

A tanúk tehát nyilván úgy értették a jegyző olvasta szót, hogy a jegyző magáról mondja, hogy *megkérdezette* őket. Feleletükben egyúttal megmutatták, hogyan fejezzük ki magyarosan a cselekvést, ha a cselekvőre nem kell vagy nem lehet ráutalni: a cselekvő ige többes 3-ik személyével, *megkérdeztek*. Így pl. Mondják, hogy az éjtszaka hó esett; nem pedig: Mondatik, hogy hó esett. Még fölöslegesebb a szenvedő alak, ha meg kell vagy meg lehet nevezni a cselekvő alanyt, s azért a bpesti VIII—X. ker. járásbíróság nagyon helyesen teszi, midőn megmagyarosítja az ilyenféle mondatokat: „*A kért kielégítési végrehajtás elrendeltetik*“. „*A felperes keresetével elutasítatik*“ s ezt teszi helyükbe: „*A járásbíróság a kért kielégítési végrehajtást elrendeli*“. „*A felperest a járásbíróság keresetével elutasítja*“.

De van számos olyan hiba, mely nemcsak nyelvérzékünkre, hanem eredeténél fogva is idegenszerűség. Ezek közül a régiek latinosságok, az újabbak németességek. Amazokkal bizony egyesekkel úgy vagyunk, mint némely rosszul képzett műszókkal: annyira megállapodtak s gyökeret vertek, hogy el nem lehetne már pusztítani. Ilyen pl. az *élni* ige mindenféle elvont főnévvel összekötve: *jogorvoslattal élni* (e. h. jogorvoslatot keresni), *perújítással élni* (pert újítani, perújítást kérni), *felfolyamodással élni* (felfolyamodni) * stb. stb. Mindez valószínűleg a latin *utor*-féle kifejezések mintájára keletkezett s olyan régi, hogy pl. ez a szólás a népnyelvben is

* Ezeket s a következő példákat a Jogtudományi Közlöny 1889. é. 37. számának „Curiai Határozatok“ c. mellékletéből szedegtettem. A zárójelbe tett számok az ottani folyó számokat jelölik.

meghonosult: *élni a gyanúperrel*; pedig ezzel is nyilván a jogászok ajándékozták meg nyelvünket. Az erdélyi jogászok azt mondják: *jogorvoslatot közbetenni* v. *közbevetni* (szintén régi latinizmusnak látszik), s azt mondják, az erdélyieknek sok ilyen eltérő kifejezésük van. Aki ezeket összegyűjtené s a királyhágón-inneniekkel összehasonlítaná, nagyon érdekes és hasznos munkát végezne.

Az *él*-igés szerkezetnek egy furcsa változata a következő (618): „Vagyoni követelés válóperben az I. f. bíróság által külön perre utasított s ez ellen *felebbezés nem használtatott*, e miatt az e. b. ítélete feloldatott“. Itt a szenvedéllyel hajhászott szenvedő igék közé nem illett volna a „*felebbezéssel nem éltek*“, azért került helyébe ama „*használtatott*“. Az egész így lett volna magyarosan: Vagyoni követelést válópörben az I. f. bíróság külön perre utasított [minek is a szenvedő szerkezet, mikor világosan meg van nevezve a cselekvő alany?], s ez ellen (a felek) nem felebbeztek: e miatt a kir. tábla feloldotta az ítéletet.

Latinos a relatív névmás használata mutató névmás helyett az ilyenekben: *minélfogva, miért is*; ezek az egyszerű magyar emberre nézve teljesen érthetatlenné teszik az egész körmondatot. Pl.

„Ha valamely folyamban a halászati jog többeket illet, egyik sincs jogosítva arra, hogy a vízen keresztül hálót vonhasson; *minélfogva* nem forog fenn birtokháborítás, ha a szomszédos halászati joggal bíró [olvasd: ha a halászati joggal bíró szomszéd] a másik által vont hálót [a másik vont hálót] eltávolítja“ (638). „A belügyminisztérium rendelete értelmében L. K. a magánzáloglás gyakorlására fel volt jogosítva, *minélfogva* csupán csak a záloglás gyakorlásáért alperes ellen kártérítéssel [talán kártérítésért vagy kártérítést követelve] fellépni nem lehetett volna“ (644, hasonló kép 648.)

A következtetést efféle mondatokban magyarosan ilyen kötőszókkal kell kezdeni: *ennélfogva*, v. *azért tehát*.

A latinosságoknál feltünőbbek — mert újabbak s még nem szoktuk meg annyira — a németes kifejezések. Ezeknek is csak két leggyakoribb fajtáját kívánom említeni.

Az egyik a szórendnek nagy elnémetesedése. Ez annyira lábrakapott újabban, hogy a Nyelvőrhez egyszer panasz érkezett Tisza Kálmán ellen, azért, hogy így mondja: *meg kívánom jegyezni*, nem pedig (mint hibásan szokták írni) *megjegyezni kívánom*. Annyira jutunk hát már, hogy éppen a helyeset kezdi hibáztatni. Legközöségebb szórendi germanizmus, hogy a mellék-

mondatigéjét némelyek legvégül helyezik el. Leginkább olyan mellékmondatokban tűnik fel e hiba, amelyekben összetett ige-név van (infinitivus v. participium). Ezt a germanizmust Kazinczy fordításai honosították meg, ki e dologban öntudatlan engedett a német szerkezet hatásának, s minden lépten-nyomon ilyeneket irt: „A vig nép mindent megtesz, amit néki *megtenni kell*“ (e. h. *meg kell tennie*; az eredetiben: Ein fröhliches Volk thut alles, was es zu thun *hat*). „Aki a természet vendégségét *megemészteni akarja* (e. h. *meg akarja emészteni*; der das ganze Gastmahl der Natur verschlingen will). Ez éppen olyan hiba, mintha az ember németre így fordítana: *der das ganze Gastmahl ver will schlingen* (mint az egyszeri szolgabíró mondta: *Haben Sie geschrieben unter, müssen Sie zahlen be*). A németben ugyanis szörendi szabály, hogy a mellékmondatban az ige mindig leghátul áll, s ép oly állandó szabály, hogy az összetett ige-nevek elválhatatlanok. Ami nyelvünkben ellenben sem az ige-nek nem kell végül állni, sem az ige-névnek nem kell együtt maradni. A mellékmondat és főmondat szórendje közt egyáltalán nem tesz különbséget a magyar, s innen van, hogy a szóban forgó hibát újabban még a főmondatokba is átviszik! Hibásak pl. a következők:

„Alperest a kereseti ingatlanságok visszabocsátására végrehajtás terhe mellett *kötelezni s ebből folyólag viszkonkeresetével elutasítani kellett*“ (645. Helyesen: Alperest a ker. ingatlanságok visszabocsátására *kötelezni kellett* végrehajtás terhe alatt, s ezzel kapcsolatban viszkonkeresetével *el kellett utasítani*). „Felperes keresetének a másodbírói ítélet megváltoztatásával *helyt adni kellett*“ (uo. Helyesen: *helyt kellett adni*). „Vádlott fegyházbüntetése *hat évre leszállíttatik*“ (648. Helyesen: *leszállíttatik hat évre*, vagy: *hat évre szállíttatik le*). „A viszkonkeresetileg érvényesített követelésre nézve . . . *biztosítási végrehajtás elrendelhető*“ (649. Helyesen: *elrendelhető a biztosítási végrehajtás*, vagy: *biztosítási végrehajtást rendelhetni el*).

A második szemenszedett germanizmus, melyet ezúttal meg kívánok bélyegezni, az ilyen kifejezésekben ékeskedik: „A foglaló felvétele által a szerződés *szóbelileg* megkötöttek tekintetik“ (589. Helyesen: *szóval* v. *élszóval* megk. tekintendő). „A *viszkonkeresetileg* érvényesített követelés“ (649. *viszkonkeresettel*). „A törvény nem zárja ki, hogy a lefoglalt termés értéke bírói úton *közokiratilag* megállapíttassék“ (650. *közokirattal*). *Levélileg, levélbelileg írásbelileg, rendkívülieg* (e. h. *levélben, írásban, rendkívül*): ilyeneket egész lelki nyugalommal írnak azok, akik a széphangzásra hivat-

koznak, mikor *elnök* helyett *előülőt* ajánlanak nekik. Pedig itt nemcsak a széphangzás hiányzik, hanem a magyarosság is. Ezeket a nyakatekert kifejezéseket annak a véletlennek köszönhetjük, hogy a német nyelv a ragtalan melléknevet alkalmazza egyúttal módhatározásra is: *brieflich verständigen, sich ausserordentlich freuen* stb. A fordítók tehát ez esetekben is megtartják a *levélbeli, rendkívüli* szokat s csak a szükséges módhatározó raggal toldják meg gépiesen, sőt még ennek a *-leg* ragnak a választására is nyilván a német *lich*-nek hasonló hangzása indította őket!

Ha már most az ügyvéd azt írja: „A többiről is majd *levélbelileg* fogom értesíteni“, s olyan kliensének írja, kinek nyelvérzéke még nincs eléggé elművelve, képzelhetjük, mennyi fejtörést fog neki okozni, vajjon minek libeg ott az egyik szó végén az a *lileg*, mikor egészen fölösleges és ottléte által csak nehézkessé s homályossá teszi a mondatot. S itt áttérhetünk feladatunknak utolsó részére, a stílusbeli homályosság megvilágítására; ámbár már az eddig felsorolt visszasságok is, láttuk, nem nagyon mozdítják elő az előadásnak világosságát.

De leginkább árt e világosságnak az, amivel jogászaink éppen a szabátosságot akarják elérni. E végre ugyanis mindent, ami logikai tekintetben összetartozik, egy egységes mondatba szeretnek összesűriteni. Ebből azonban gyakran olyan szertelen tömörttség keletkezik, melyet a laikus egy olvasásra soha meg nem ért, de azt tartom, a jogász is igen ritkán.

Pl. „Nyilván elévült illeték alapján történt zálogjogi bekebelezés mint érvénytelen a tkvi rendtartás 148. §-a alapján törlendő“ (614). Ezt a mondást a jelzőknek ama rengeteg láncolata teszi oly nehezen érthetővé, holott ép oly logikus, de azonfelül teljesen világos a mondat, ha a jelzőket külön mellékmondatba foglaljuk, s erre előre ráutalunk a hangsúlyos mutató névmással, így: *Az olyan zálogjogi bekebelezés, mely nyilván elévült illeték alapján történt, törlendő, mint érvénytelen, a tkvi rendt. 148. §-a alapján.* Vagy, ha tetszik, így: *A zálogjogi bekebelezés, ha nyilván elévült illeték alapján történt, törlendő...*

Vagy: „Az a körülmény, hogy felperesnőnek a házasság tartama alatt gyermeke nem született: felperes jelenlegi lakhelyénél fogva illetékes lelkésznek bizonyítványával igazolandó“ (615). Világosabb így lesz: *Az a körülmény, hogy a felperesnőnek házassága idején gyermeke nem született, azon lelkész bizonyítványával igazolandó, aki a felperesnek jelenlegi lakhelyén illetékes.* — Vagy: „Az ítelet hozatala után csupán az illetékesség ellen emelt kifogást

elvető határozat *ellen* is élhet jogorvoslattal alperes" (570). Helyesebben: Az ítélet hozatala után kereshet jogorvoslatot az alperes csupán *ama* határozat ellen is, *mellyel a bíróság az illetékesség ellen emelt kifogást vetette el*.

Ha így alakítjuk e mondatokat, új alakjuk által sokkal érthetőbbek lesznek. anélkül, hogy tartalmukat bármivel is bővítettük volna, tehát anélkül, hogy a szabatosság ellen vétettünk volna.

A szabatosság céltévesztő eszközei közé tartozik általában jogászainknak ama furcsa szokása, hogy — miután minden meghatározó mozzanatot beékeltek a mondatba — leghátra szeretik tenni a fődolgot, a lényegét, holott ezt kell az olvasónak legelőbb ismernie, hogy a másodrendű részleteket mindjárt megérthesse az adott helyzetben, a kellő vonatkozásban. Így került az iménti példákban leghátra a „*törlendő*“, „*igazolandó*“, „*élhet jogorvoslattal alperes*“; a főtebbi javított kiadásban ezeket is alkalmasabb helyre tettem. — A három idézet közül az elsőben különösen zavaró volt a következő kitétel beékelése: *a tkvi rendtartás 148. §-a alapján*. Ez nem tartozik az ítéletnek lényegéhez, hanem már megokolás, melyre csak akkor van szükség, ha már tudja az olvasó azt, amit meg akarunk okolni.

Még nagyobb ferdeség aztán az, hogy gyakran teljes formális megokolást bocsátanak előre, sokszor három-négy pontba foglalva, s csak végül mondják el a megokolandó dolgot. Ezt a stilisztikai mákvirágot jellemzi a német copfos *in anbetracht*-nak szolgálai fordítása, ama kiállhatatlan „*tekintve*“, mely annyira lábrakapott nemcsak peres iratainkban, hanem az országgyűlésben is, különösen a határozati javaslatok fogalmazásában. Ime egy-két példa (a rövidebbekből, mert sajnáljuk a helyet rájuk!):

Tekintve, hogy az 1881. LIX. t.-cz. 69. §-a 2. pontja új bizonyíték alapján a kitett határidőn belül feltétlenül és arra való tekintet nélkül megengedi a perújítást, hogy az alapperbeli ítélet meg nem jelenés indokából hozatott, vagy hogy használhatta-e újból fel a most felhozott bizonyítékot vagy sem? perújításnak helye van makacssági ítélet ellenében is (600).

Helyesen: Perújításnak helye van makacssági ítélet ellenében is; *minthogy* az 1881. LIX. t.-cz. 69. §-a 2. pontja új bizonyíték alapján a kitett határidőn belül feltétlenül megengedi a perújítást, tehát tekintet nélkül arra, vajjon az alapperbeli ítéletet meg nem jelenés okából hozták-e, vagy hogy használhatta-e az újító fel a most felhozott bizonyítékot vagy sem.

Tekintve, hogy az osztr. polg. törvénykönyvnek az ideigl. törv. szab. 156. §-a által érvényében fentartott 344. §-a értelmé-

ben, az ingatlan dolgok tulajdonával a nyilvántárolásba bejegyzett, rajtok fekvő terhek is átvétnak; *tekintve* továbbá, hogy a 928. §-hoz képest, ha a dolgon fekvő terhek a nyilvántárolásból láthatók, ha csak világosan nem fogadtatott, hogy a dolog minden tehertől ment, szavatosságnak helye nincs; *ennél fogva* a vevő nem követelheti az ingatlanak a bejegyzett szolgalmától való mentesítését olyan adásvevési szerződés alapján, melyben az eladó ingatlanak a terhektől való mentességét nem állította (640).

Helyesen: A vevő nem követelheti az ingatlanak a bejegyzett szolgalmától (szolgálmánytól?) való mentesítését (fölmntesítés?) oly adásvevési szerződés alapján, melyben az eladó az ingatlanak a terhektől való mentességét nem állította. *Ugyanis*: 1. Az osztr. polg. törvénykönyvnek ... 344. §-a értelmében: a vevő az ingatlan dolgok tulajdonával a nyilvántárolásba bejegyzett, rajtuk fekvő terheket is átvészi. 2. A 928. §. szerint: ha a dolgon fekvő terhek a nyilvántárolásból láthatók, ha csak az eladó világosan nem fogadta, hogy a dolog minden tehertől ment, szavatosságnak helye nincs.

A regényíró nagyon helyesen cselekszik, ha az olvasó érdekét mindinkább fölsigázza s csak legvégül árulja el a bonyodalmak megoldását. Az ellenzéki szónok legalább hatásossá teszi föllépését, ha néhány *tekintve* előrebecsátása után csak végül csattantja ki határozati javaslatát, mint valami epigramma pointejét. De hogy a jogásznak, a bírónak mi célja lehetne ama nem annyira érdekesítő, mint figyelemfárasztó inverzióval, azt nem tudom elképzelni.

Láthatja az eddigiekből a nyájas olvasó (vagy akár haragos olvasó, ha ki talán itt-ott találva érezte magát), hogy van jogászaink nyelvén és stílusán elég javítani való. De vigasztalhat bennünket az, hogy a javulás már megindult. Nagy része volt a törvénykezési stílus javításában a bold. *Vajkay Károly* kir. táblai elnöknek. Kellemesen lepott meg 1889-ben az akkori belügyminiszter intézkedése, midőn tisztviselőinek meghagyta a hivatalos stílusnak magyarosítását s egyszerűsítését. Ugyanakkor Vécsey Tamás nyilvántotta azt az óhaját, mely szerint „hasznos volna előadót találni az egyetemen a szabatos magyar stílus curialisra, törvényszéki ékes-szólásra, a szóbeliség és nyilvánosság előkészítéseül a jogi műnyelv magyarsága, egyöntetűsége és csínossága érdekében“. 1890-ben Szilágyi Dezső mint igazságügyminiszter, 1893-ban pedig Hieronymi Károly mint belügyminiszter intézkedett, hogy legalább a törvényjavaslatok nyelve és stílusa szigorú bírálat alá kerüljön, s hogy így a törvények lassanként helyesebben s világosabban szóljanak.

SIMONYI ZSIGMOND.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

V. 5

Közelebbről érdekel bennünket a második tétel. Mert ha áll az, hogy a mondatnak állító vagy tagadó volta a predikátumtól függ, akkor annak, aki tudja, állító vagy tagadó mondattal van-e dolga, azt is tudnia kell, melyik tag a predikátum benne. S ha ezt tudja, azt is tudnia kell, melyik a szubjektum benne. Ez csak az a tag lehet, melynek semmi köze a mondat minőségéhez. Ebben a második tételben tehát még egy ismertető jelére akadunk az alanynak és állítmánynak. Próbáljunk szerencsét vele.

Ime két mondat: *Péter olvas* és *Péter nem olvas*. Kétségtelen, hogy az egyik állítás, a másik tagadás. Kétségtelen továbbá, hogy e minőség mindkét mondatban a második tagtól függ. E két mondatban az új ismertető jel szerint tehát a második tag az állítmány s az első az alany. Eddig simán megy a próba. Az új ismertető jel szépen összefér az állítmánynak eddig kifejtett ismertető jeleivel. Mert 1) csakugyan a második tag, az olvasás vagy nem olvasás az, amit Péternek az alanynak tulajdonítunk; 2) a második tag foglalja magában az igét; 3) ezen van az erősebb hangsúly; 4) ha szólásra változtatjuk a mondatot, ebből kerül ki a szólás határozó tagja: az *olvasó Péter*, a *nem olvasó Péter*; 5) ez a tag az, melyet az egyszerű feleletben el nem hallgathatunk, pl. *Olvas-e Péter?* felelet: *olvas* vagy *nem olvas*. Sőt e példában még azzal a jellel is összefér az új ismertető jel, hogy az alany nevező esetben áll, az állítmány ige.

Lássunk egy más példát. Mi az alany s mi az állítmány ebben a mondatban: *nem Péter olvas*. Hogy erre a kérdésre felelhessünk, előbb azt kell megállapítanunk, állítás vagy tagadás-e ez a mondat.

Szólítsunk föl akárkit, kinek a fejét nem zavarta meg a tudomány, hogy feleljen e kérdésre, állítás vagy tagadás-e ez a mondat, és itt a nyakam, azt fogja felelni, hogy tagadás. Csak a tudós fogja kissé vakarni a fejét, azután kénytelen-kelletlen azt süti ki, hogy állítás. Tessék már most hasznát venni az új ismertető jelnek, mikor azt se tudjuk, állítás-e vagy tagadás-e a mondat.

De ezt talán csak azért nem tudjuk, mert nem hallgattuk meg az okokat, amelyekkel mindkét fél a maga véleményét tá-

mogatja. Jól van, hadd halljuk tehát ez okokat. A hazül hozott ésszel gondolkozó tanulatlan ember előtt azért tagadás az a mondat, mert hát tagadva van vele valami. Ennek okaival hamar megismerkedtünk, de tudásunkon nem lódtottak egy hajszálnyit se. A tudós szerint azért állítás az a mondat, mert nem az állítmány (olvas) van benne tagadva, hanem az alany (Péter) s ez nem minősíti a mondatot. Ez az ok, midőn épen a mondat alanyát és állítmányát keressük, *petitio principii* s annyit nyom a latban, mint az előbbi. Megint ott vagyunk tehát, a hol előbb voltunk.

No de fogadjuk el egyelőre a tudós véleményét, hogy az a mondat állítás, hogy *nem Péter* az alany s *olvas* az állítmány benne. Ha ez áll, akkor ama mondattal valami *nem Péterről* azt mondjuk, hogy *olvas*. Ennélfogva a mondat így hangzik: *nem Péter olvas*. A megfelelő tagadás meg így: *nem Péter nem olvas*. E mondatokból a következő szólásokat alkothatjuk: az *olvasó* nem Péter, a *nem olvasó* nem Péter. A tapogató kérdések meg ezek lesznek: Mit csinál nem Péter? Olvas-e nem Péter? S ha a két új mondatot az előbbi kettő mellé állítjuk, e négy mondatot kapjuk:

1. <i>Péter</i>	} <i>olvas</i> .	3. <i>Péter</i>	} <i>nem olvas</i> .
2. <i>Nem Péter</i>		4. <i>Nem Péter</i>	

Minthogy az egymás alá irt két-két mondat alanya nem ugyanaz, különböztessük meg őket egymástól úgy, hogy az 1. és 3. mondatban pozitívnak, a 2. és 4. mondatban negatívnak nevezzük az alanyt. Ezek az elnevezések bizonyára könnyebben megóvnak bennünket a félreértéstől, mint ha azt mondanók, hogy az egyik mondatban állítva, a másokban tagadva van az alany.

E negatív alanyú mondatok, a belőlük alkotható szólások s az őket kicsikaró kérdések szükségkép következnek a tudós véleményének helyességéből. Aki elfogadja e véleményt, az ne riadjon vissza tőlük, vagy ha nincsenek inyére a következmények, utasítsa vissza az előzményt is. De ne úgy, mint Wundt teszi, aki egyszerűen azzal akarja a dolgot elütni, hogy a negatív alanyokat logikai képtelenségeknek nevezi, mert, úgymond, soha se juthatunk abba a helyzetbe, hogy valami *nem-ember*-féle alanyról kelljen valamit mondanunk. (Logik I.188.) Wundt csak nem vonhatja kétségbe, hogy az efféle mondatok, minő *nem Péter olvas*, a legközönségesebbek közé tartoznak s azt csak nem foghatja rá a beszédre, hogy az efféle mondatok csupa logikai képtelenségek volnának benne. Aki maga is minden lépten-nyomon mond effélet

s a példamondatban maga is a *nem Pétert* tartja alanynak, az ne hirdesse oly fönnen, hogy a negatív alanyok logikai képtelenségek.

Mert tagadhatatlan, hogy negatív alanyok előfordulnak a beszédben. Ilyen alanyú mondatok pl. a következők: A *nem*-ehetés betegség jele. A *nem*-magyar nemzetiségek **nincsenek** megelégedve. A *nem*-akarásnak **nyögés** a vége. A *nem*-orvos **ne** ártsa magát a gyógyításba. A *nem*-jót **kerülni** kell. (Tény az, hogy) a *nem*-én és az *én* **hatnak** egymásra. Az is tagadhatatlan, hogy az ily negatív formába öltözött fogalmak, ha alanyokul állanak a mondatban, semmi befolyással sincsenek a mondat állító vagy tagadó voltára. De hogy is lehetnének, mikor ez még akkor se tőlük függ, mikor állítmányul állanak a mondatban. Följebb azt láttuk, hogy a pozitív mondásból, ha ellenmondásnak tekintjük, mindig állítás lesz. Ebből azt lehetne következtetni, hogy a negatív mondásból meg mindig tagadás lesz, ha ellenmondásnak tekintjük. Ez nem áll. Az efféle mondatokat: Betegségének *egyetlen* jele a **nem**-ehetés volt, — János csak **nem**-politikai körökben forgolódik, — Házasság életük **boldogtalan** (= *nem*-boldog) lesz — nem tartjuk tagadásoknak, hanem állításoknak. Ennek oka az, hogy az ellenmondás útján szerzett fogalmakkal, nem törődve formájukkal, pozitív értelemben élünk.

A negatív alany miatt tehát bátran állítás lehetne e mondat: *nem Péter olvas*. Ami a tudós véleményét megingatja, nem az, hogy a negatív alany logikai képtelenség volna, hanem az, hogy ama mondatban negatív formába öltözött, de pozitív értelmű — fosztást, ellenkezőt jelentő — fogalom tulajdonképpen nincs is. A *nem Péter* csak látszólag ily negatív fogalom benne. E látszatot annak köszöni, hogy a tulajdonnév előtt ki szoktuk hagyni a névelőt. Tegyük csak valami köznevet a *Péter* helyébe, pl. *nem a gyermek olvas*, azonnal kitűnik, hogy nem valami *nem-Péterről* akarunk valamit mondani. Ha a *nem Péter* negatív fogalom volna, akkor az analóg mondatnak így kellene hangzania: a *nem-gyermek olvas*.

Ám ha a *nem Péter* nem negatív formába öltözött fogalom, akkor csak tagadott fogalom lehet, olyan, mely szűkebb körre szoríthatja ugyan tudatlanságunkat, de e kört mégis végtelennek hagyja. Kísértsük meg tehát az ellenkező véleményt, azt, amelyen voltunk mindnyájan, mielőtt logikát tanultunk volna, hogy e mondat: *nem Péter olvas*, tagadás. Ha ez áll, akkor az új ismertető jel szerint csak a *nem Péter* lehet benne az állítmány. Megegyeztethető-e az új ismertető jel az állítmánynak előbb kifejtett ismertető jeleivel?

Azzal a jellel, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, melyet a másikhoz képest erősebben hangoztatunk, bizonyára meg-egyeztethető. Hisz ama mondatot mindenki így hangoztatja: **nem** Péter olvas. A megfelelő állítást pedig így: **Péter** olvas. Az efféle hangoztatás: *nem* Péter **olvas** csak a tudósok koholmánya. Hogy a **„Péter olvas“** állítás, az már csak minden kétségen fölüll áll. De az is kétségtelen, hogy nem azonos ezzel: *Péter olvas*. A különbség az köztük, hogy amely fogalom a határozandó az egyikben, ugyanaz a határozó a másikban, és megfordítva, amely fogalom a határozó az egyikben, ugyanaz a határozandó a másikban. Ha áll tehát, hogy az alany és állítmány határozandó és határozó viszonyában vonatkoznak egymásra, akkor e két mondat alanya és állítmánya nem lehet ugyanaz, hanem ami alany az egyikben, állítmánynak kell lennie a másikban, és megfordítva, ami állítmány az egyikben, alanynak kell lennie a másikban.

Azzal a jellel, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, melyet a másiktól mondunk, szinte összefér az új jel. Mikor azt mondom, hogy **Péter** olvas, vagy **nem** Péter olvas, akkor a *Péter* nevet tulajdonítom vagy nem tulajdonítom valakinek. De kinek? No hát annak, aki olvas. Mert ama két mondat teljesen egy-értelmű ezekkel: az **Péter**, aki olvas (aki olvas **Péter**); az **nem** Péter, aki olvas (aki olvas **nem** Péter.) Talán szabad reménylenem, hogy e magyarázatot senki se fogja csűrésnek-csavarásnak bélyegezni. Igen erős bizonyosság annak helyessége mellett az, hogy a francia nem is tudná ama mondatokat másképp kifejezni, mint e magyarázó mondatok szó szerint való fordításával (c'est Pierre qui lit, ce n'est pas Pierre qui lit). E magyarázó mondatok tulajdonkép két-két mondatból, egy fő- s egy relativ mondatból állanak. Az efféle mondatok, mint a III. fejezetben kimutattuk, alany és állítmány viszonyában vonatkoznak egymásra. Az alanynak az alárendelt, az állítmánynak a főmondat felel meg. *Péter* és *nem Péter*, mint a főmondatok állítmányai semmi szín alatt se lehetnek alanyokká, ha a fogalmak viszonyának megváltoztatása nélkül egybevonjuk a fő- és alárendelt mondatot. Ennek az egybevonásnak alsóbb fokán szólássá változik az alárendelt mondat s ekkor a következő két mondat áll elő: az olvasó **Péter**, az olvasó **nem** Péter. Ezekben már nyilvánvaló, hogy *Péter* és *nem Péter* az állítmányok. Ugyane mondatokat így is rendezhetjük: **Péter** az olvasó, **nem** Péter az olvasó. Ezek már csak annyiban különböznek a még inkább egybevont **„Péter olvas“** és **„nem Péter olvas“** monda-

toktól, hogy azokban különvált az egyébiránt elhaligatott *van* ige, ezekben egybeolvadt az *olvasó*val. Az egybevonásnak e fölsőbb fokán már szólássá vékonyodott az eredetileg két mondat s e mondatban: a *könyvet Péter olvassa*, csupán szólás számba is mén.

De az egybevonásnak legfölsőbb foka az, midőn a mondat az időre való vonatkozás kötelékéből is kifeslett. Az efféle szólás határozandó és határozó tagjából a megfelelő mondat alanyára és állítmányára lehet következtetni. Ez az előbb kifejtett jel se hazudtolja meg az új ismertető jelt. Mert bizonyos, hogy e mondatoknak: **Péter olvas** és **nem Péter olvas**, nem ezek a szólások felelnek meg: az **olvasó** Péter és az **olvasó** nem Péter, hanem ezek: a **Péter** (nevű) olvasó és a **nem Péter** (nevű) olvasó. Ezekben *Péter* és *nem Péter* a határozók, tehát ezek a megfelelő mondatok állítmányai. A '**Péter olvassa**' mondatból még a következő szólás származik: **Péter olvasta** (könyv). Ennek is *Péter* a határozó vagy állítmányi értelmű s *olvasta* a határozandó vagy alanyi értelmű tagja.

Minthogy a '**Péter olvas**' és '**nem Péter olvas**' mondatok a legközönségesebbek közé tartoznak, az azokat kiváltó kérdések se lehetnek oly szörnyű ritkaságok, mint aminőket följebb a tudós véleményéből következtetve hallottunk. Efféle feleleteket efféle kérdésekre szoktunk kapni: Ki olvas? Péter olvas-e? Az a tag, melyet az egyszerű feleletben el nem hallgathatnánk, kétséggkívül a *Péter* vagy *nem Péter* ama mondatokban. S a IV. fejezetben kimutattuk, hogy az ily el nem hallgatható tag a mondat állítmányának felel meg. Ez az ismertető jel is összefér tehát azzal, hogy a mondat állító vagy tagadó volta az állítmánytól függ.

Hátra volna még egy jel, az t. i., hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában. No ezzel a jellel már csak senki se békélteti össze azt a véleményt, hogy a *nem Péter olvas* tagadás és hogy ennél fogva a *nem Péter* az állítmány benne. Mert ha a *nem Péter* állítmány, akkor az *olvas* csak alany lehet, s ha az *olvas* alany, akkor az állítmány se nem ige, se igét nem foglal magában.

Ez bizony fogas ellenvetés. Nem csoda, hogy annyi okos ember meghunyászkodott előtte s megvallotta, amit előbb csigán se mondott volna, hogy a *nem Péter olvas* állítás. De ha meg nem ijedünk tőle, ennek az ellenvetésnek is kivonhatjuk a fogát.

Az ellenvetés cáfolására a könnyebben kezelhető állító mondatot választjuk. Hisz ha bebizonyítottuk, hogy ebben *Péter* az

állítmány, azt is elhiszi mindenki, hogy a megfelelő tagadó mondatban *nem Péter* az állítmány. A bizonyítandó tétel tehát az, hogy ha e mondatban: **Péter** olvas, a *Pétert* tartom állítmánynak, az nem ellenkezik az állítmánynak azzal az ismertető jelével, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában.

Említettük már, hogy e két mondat: *Péter olvas* és **Péter** olvas, nem ugyanazon mondat. A közönséges írásban ugyan semmi különbséget se látunk rajtuk, de mihelyt kimondja őket valaki, azonnal meghalljuk a különbséget. A hallható különbség nem csupán abban áll, hogy az egyik mondatban az *olvas*, a másikban a *Péter* szó van erősebben hangsúlyozva, hanem abban is, hogy az első mondatban a *Péter* szó hangsúlya majdnem oly erős (sőt épen oly erős is lehet, de erről később), mint az *olvas* szó hangsúlya, ellenben a másik mondatban az *olvas* szó teljesen hangsúlytalan. Amiben fülünk ily nagy különbséget érez, abban értelmünk ne lásson egyéb különbséget, csak azt, hogy az egyik mondatban az állítmány, a másikban az alany van erősebben hangsúlyozva? Ez azt tenné, hogy értelmünk semmi különbséget se lát e két mondat között. Mert ha a fogalmak ugyanazok s viszonyuk is ugyanaz, hol akkor a különbség? Ha még azt mondanák, hogy az egyik mondatban az ige, a másikban a névszó van erősebben hangsúlyozva, akkor legalább objektív, bár még mindig hiányos megfigyelés értékével bírna nyilatkozatuk. De midőn azt mondják, hogy az egyik mondatban az állítmány, a másikban az alany van erősebben hangsúlyozva, akkor szubjektív vélekedésüket csusztatják a megfigyelés helyébe, épen úgy, mint az a beteg, aki az orvosnak arra a kérdésére, hogy mit érez, azt feleli, hogy tüdőgyuladást, holott csak szegezést érez.

Igen kevésre becsüli az a hangsúlyt és igen homályos fogalma van annak az alanyról s állítmányról, aki azt hiszi, hogy a hangsúlyos vagy hangsúlytalan alannyal vagy állítmánnyal már mindent megmagyarázott. Pedig lám, csak vissza kell kissé pillantanunk, hogy átlássuk, mily fontos dolog az értelemre nézve a hangsúly. Csupán ebből az egyszerű jelből következtettük azt, hogy az egyik mondatnak ez a szólás felel meg: az olvasó Péter, a másiknak ez: a **Péter** (nevű) olvasó. (Aki a *nevű* közbetét miatt talán a fejét csóválná, az gondoljon a *farkasordító* tételre.) A hangsúly megfigyelése nélkül soha se tudtuk volna meg, hogy az egyik mondat ezekre a kérdésekre felel: Mit csinál Péter? vagy Olvas-e Péter?

a másik ezekre: Ki olvas? vagy Péter olvas-e? De még erősebb okokat is hordhatunk össze a hangsúly fontosságának bizonyítására. Ismeretes dolog, hogy a *van* szóban két igét, avagy inkább két beszédrészt látott a skolaszticizmus, 1) *verbum verum*, 2) *quod nec est nomen, nec verbum*, sed *copula verbalis*. Pedig e rop-pant különbség külső jele nem egyéb, hanem hogy a *van* ige, mint bármely más ige, egyszer hangsúlyos, másszor hangsúlytalan a mondatban. Ismeretes az is, hogy az *az* szócskát, ha hangsúlyos, mutató névmásnak, ha hangsúlytalan, artikulusnak nevezzük. Mily nagy különbség ez az értelemre nézve, annak illusztrálására szolgáljon az, hogy Brassai megtámadja Fábiánt, amiért „a magyar izkét” egynek meri tartani a mutató névmással. Ez, úgymond Brassai, „hódelatos bók a külnyelvi filológiának. Minthogy héber, görög, német a mutatóból csinálta az artikulusát, a magyarnak is abból kell származtatni!” (III. ért. 218. l.) Mondhatott volna-e Brassai illet, ha a hangsúlyos és hangsúlytalan *az* között óriási különbséget nem érzett volna. Ami az *az*-ról áll, ugyanazt mondhatjuk az *egy*-ről is. Ezt is artikulusnak hívjuk, ha hangsúlytalan, de számnévnek, ha hangsúlyos.

No már, ha a hangsúllynak oly hatalma van az értelemre, hogy ugyanazon szóban két beszédrészt láttat vele, akkor azt is megteheti, hogy ugyanazon szóban egyszer alanyt, másszor állítmányt láttasson vele. Sőt ezt még könnyebben, mivel azt úgy se vonja kétségbe senki, hogy ugyanazon szó alany is, állítmány is lehet más-más mondatban (pl. a *pók* állat, ez az állat *pók*), s mivel azt, hogy alanyon és állítmányon bizonyos viszonyban álló két fogalmat kell érteni, még azok is elismerik, akik az alanyt mindig nevező eset, az állítmányt mindig ige, vagy kopulált nevező formájában keresik. Ha alanyon és állítmányon bizonyos viszonyban álló két fogalmat kell érteni s ha ugyanazon szó ugyanazon grammatikai formában alany is, állítmány is lehet más-más mondatban: akkor ama viszonynak nem lehet ismertető jele a grammatikai forma, hanem csak az, ami ugyanazon két szóból álló mondatban egészen más, bátran mondhatjuk, hogy megfordított értelmet adhat, a hangsúly. S valóban mindazon jelek közül, melyeket följebb már összeegyeztettünk, csupán a hangsúly érdemli meg igazán a kalauz nevet az alany és állítmány keresésében, mert a többinek föltalálására is ez vezetett bennünket.

EGY DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS-SZIGET.

Az alföldi 'híros városnak' (Kecskemét) van mássa Komárom megyében; ez a rokon ha nem dicsekedhetik is a 'város' névvel, mégse marad mögötte annak, mert ez is 'híros és nevezetős'. Már maga az elnevezése is olyan furcsa, hogy nehéz volna igazában megállapítani, hogy mikor is kaphatta tulajdonkép ezt a nevet és miért. Így aztán, mint az ilyenfajta helynevek magyarázásánál rendszeren történni szokott, az emberi elme hamar könnyen hívő lesz és megtéved. Ma *Kocs*-nak hívják, hogy hajdan mi volt, nem tudom. Azaz, ha igazat adnék egy a lakosság körében, főleg a kaputos emberek között elterjedt nézetnek, mondhatnám inkább, hiedelemnek, elfogadnám, hogy régi, nagyon régi, már a rómaiak idejében is mint *Villa Coccea*, nem tudom melyik *Cocceus* gyarmata volt Bregetio közelében.

A köznép is regél róla, nevet keres neki, csak hogy már nem megy olyan messze, közelebbivel is megelégszik. A helység pecsétjén, ami most már kikopott a használatból, valami ábrázolás látható; olyanforma, mintha egy kos volna belevésve, talán az is. *Kos* és *Kocs* milyen hasonló hangzású! Elég arra, hogy elcsavarja az egyszerű nép fejét és elhitesse vele, hogy azért neveztek *Kocs*-nak, mert híres *kostenyész*tő hely volt. Ez a naiv hit befészkelte magát még Fényes Elek lelkébe is, aki egyik munkájában (Komárom vármegye 153.) ugyancsak ezt vallja*.

Van még egy harmadik vélemény is, hogy talán a 'kocsi' szótól vette nevét, mert hajdan itt gyártották a legjobb kocsikat!

Talán nem végzek fölös munkát, hogy ha a helységnek erről a nevezetességéről, a *kocsi*-ról is elmondok egyetmást, mert igen sok nyom mutat arra, hogy ez a fontos közlekedő eszköz is innen származott, e falutól kapta nevét és nem megfordítva.

A régibb írók közül Pápay Sámuel, Gyarmathy Sámuel és Cornides, kivált ez utóbbi váltig bizonyozta, hogy a *kocsit* vagy legalább ennek sajátságos készületű nemét Komárom vármegye *Kocs* nevű helységében találták föl, melyet elsőben *kocsi* s z e k é r n e k, s utóbb csak *kocsi*-nak neveztek (CzF.). Újabban Riedl Frigyes bizonyított a *kocsi* magyar volta mellett (Nyr. 11 : 103), s történeti adatokkal meggyőzően támogatja a végeredményben kimondott állítását, hogy „a *kocsi* szó, mint ezt Cornides is fejtegette, magyar szó, amely a XV. században valószínűleg a komárommegyei *Kocs* helységtől vette nevét.“ Riedl bizonyítását támogatja Szamota István közleménye is (Nyr. 24 : 554), amelyben még több s eddigelé

* Ez a naiv hit alkalmasint eltalálta vagy föntartotta az igaz eredetet. Gondoljunk csak arra, hogy a *kos* szónak török formája *koč*, továbbá hogy vannak más ilyen állatnevekből lett helyneveink is: *Kosd*, *Borjúd*, *Borjas*, *Belényes*, *Ókrös*, *Ókörvölgy*, *Ókörpatak*, *Tinód* stb.

ismeretlen adatot hoz föl külföldi írókból a *kocsi* magyar volta mellett.

Fölötte érdekes, hogy e szó etimológiájára vonatkozólag a legtöbb adatot épen a külföldi írók nyújtják, akik mindnyájan meg-egyeznek abban, hogy a *kocsi* csakugyan a szóbanforgó helyséből, *Kocs*-ról származott.*

A *kocsi* magyar volta mellett leginkább az a körülmény bizonyít, hogy nálunk már a XV. században divatos volt, míg a külföldön csak a XVI. század folyamán lett ismeretessé. Talán igazat adhatunk Herbersteinnek, aki világosan megjelöli, nemcsak, de pontosan meg is határozza a származása helyét („sex infra Jaurinum milliaribus in pago Cotsz i”), amely nem más mint ami Kocsunk. A Pallas Lexikonában pedig most azt olvassuk hogy „francia okiratok szerint már a XV. században kapott egy fr. király a lengyel fejedelemtől egy Magyarországbán készült és mint ujdonság és kényelmessége által igen becses kocsit, melyet Párizs közönsége nem tudott eléggé megbámulni. Ez időtől fogva a kocsikészítés egész Európában kifejlődött“.

Ezt a helységet tehát (csakugyan) nem ok nélkül mondtam ‚hírosnek‘, mert hiszen hire-neve a félvilágra terjed. Főntebb még mást is mondtam, azt ugyanis, hogy rokona az alföldi ‚híros városnak‘. Ez is igaz, mert a nyelve, a kiejtése szakasztott mássa azénak. A kocsi ember se veszi jó néven, hogy ha a kisálkodó szomszédok azzal fogadják, hogy ‚mönnyünk a högyre, szöggyünk möggyet‘ stb., inkább alkalmazkodik a szomszédtság é-zó nyelvéhez,

* Tudtomra még egy francia is megpróbálkozott e szó etimológiájával, Molièrenek egyik kommentátora. A ‚Tartuffe‘ c. vígjátékban ugyanis előfordul egy ilyen hely: „Vous irez par le coche, en sa petite ville“ (Hintón utaznak majd kis városába). A névtelen kommentátor e helyre ezt jegyzi: „Le coche, du mot hongrois *kotsi*, chariot couvert, non suspendu, dérivée de Kottsée, aujourd’hui Kittsée, ville de Hongrie, ou cette sorte de chariot a été inventée“.

De természetesen akadtak olyanok is, akik nem adtak hitelt e forrásoknak és más-más eredetet igyekeztek e szóra rábizonyítani; az egyik (Benkő) németnek mondja, a másik (Weigand) csehnek, a harmadik (Diez) olasznak, a negyedik (Larousse) meg a szó francia voltát vitatja (Nyr. 11:103). Diez az olasz *cocchio* (kocsi) szót *cocca* (eine art schiff)-ból származtatja csak a hangtanra támaszkodva, anélkül, hogy történeti bizonyítékát is adná a dolognak. Pedig nem ártott volna, mert így nem elégszünk meg az eredménnyel és a ‚lehetőségre‘ egy más lehetőséggel felelünk. A „Neuer lit. Anzeiger“ (1806. 46. l.) említést tesz a *kocsi*-nak ilyen latin elnevezéséről is: ‚cocius currus‘. (Állítólag 1499-ben fordul elő.) Ebből nem nagy nehézséggel megfejtethetnők az olasz *cocchio* alakot, Grimm legalább lehetőnek mondja, hogy a lat. *cocius*-ból talán csak az *i* tisztán hangoztatása kedvéért lett *cocchio* és nem *coccio*.

P. J.

bár nem kevés megeröltetésébe kerül azt a jó zamatos alföldi ki-ejtést fölaldozni, csakhogy megszabaduljon a csúfolódók seregétől.

A felső dunántúli nyelvjárásban, úgy hiszem, egyedül áll ez a helység, valóságos sziget. Nyelve világosan rámutat a lakosok hovatarozóságára. Az ő-zése azt bizonyítja, hogy az Alföldről szakadt ki, onnan vándorolt a mostani lakóhelyére.

A lakosság nagyobb része református vallású, virágzó gyülekezete volt már régi idő óta. Úgy gondolkoztam, hogy talán az anyakönyvekben vagy más okiratokban találok valamit a lakosságra vonatkozólag, ami egyszersmind nyelvi sajátosságából vont következtetésemet megerősíti. Az egyház irattárában csakugyan találtam is egy kis leírást Komáromi Pál kocsi prédikátor tollából, aki 1724-ben megírta azon lekipásztorok lajstromát, akik e virágzó gyülekezetben tanítottak 1614—1724-ig. Leírta pedig úgy, amiképen vagy szavahihető emberekől kitanulhatta vagy régi írásokban látta.

E negyedrét füzet címe: „Succinta descriptio rerum ecclesiasticarum in ecclesia reformata Kocsiensi factorum imprimis de successione ministrorum ab anno 1612.” (Megvan ennek hasonmása a Nemzeti Muzeumban is 1043. Qu. Hung. II. sz. a. Eklézsiái gyűjtemény 44—47. lapján. Úgy hiszem, hogy ezt is Komáromi Pál írta, egy időben amazzal, tehát édes testvérek.) A rövid, mindössze pár lapra terjedő leírás egyébként magyar nyelvű és a prédikátorok lajstroma előtt röviden megéri a gesztesi dominiumhoz tartozó jóságok reformálását is. Az időt határozottan nem tudja ugyan megjelölni, de fölteszi és nem minden ok nélkül, hogy „ez a boldog emlékezetű úri ember (Török Bálint) ebben az ő jóságáiban is nem mulatta el az evangeliumnak terjesztését, aminthogy ezt másutt (t. i. Pápán és Debrecenben) véghezvitte.” E szerint tehát az örökös úr itt is református gyülekezetet alapított volna. De ez csak rövid életű volt, az akkori háborús világ csakhamar megzavarta fejlődésében. „Ezeknek utána penig, írja Komáromi Pál, mikor írnak 1594. 1595. nagy török haddal feljövén Szinán basa Győr alá, megveszi azt és ezt az egész vidéket tűzzel vassal rontván, iszonyú pusztaságra fordítja, úgy annyira, hogy az egész tartomány nevezetnek győri pusztának mind ez mai napig. Ebben a pusztában voltanak ezek a helyek épen 1611. és 1612. esztendőig.”

Így nem maradhattak e helységek, az akkori örökös úrnak Enyingi Török Istvánnak gondoskodnia kellett a pusztán maradt helyeknek a betelepítéséről. Ugyancsak ebben a Succinta descriptióban közli a megneveztem prédikátor a földes úrnak a telepítésre vonatkozó levelét, „amelyről, úgymond, hogy a posteritas is megemlékezzék, ime szóról-szóra leirom.

Ily renddel vagyon azért a levél.

Mi Enyingi Török István Hunyad vármegyének örökös főispánja, a felséges magyar királynak tanácsa és főkapitánya Pápán.

Adjuk tudtára és emlékezetül mindeneknek, a kiknek illik, mint-hogy az elmúlt háborus időben a mi gesztesi várunkhoz tartozó jóság-

gunk teljességgel elpusztult volt, mely pusztá falunkat most akarjuk megszállítani és építeni, azért valakik reá akarnak szállani, adtunk mindenknek hat esztendeig való szabadságot, hogy szabadosok legyenek minden szolgálattul és adófizetéstül; eltelvén pedig a hat esztendő, annak utánna esztendőnként summa pénz fizetésben végeztünk vélek szolgálatjokért. Ennek bizonyosságára adtuk e mi pecsétes levelünket kezünk írása alatt. — Datum in arce nostra Papensi 27. die Aprilis 1612. Steph. de Enying m. pr.“

A betelepülés e fölhívás után nemsokára meg is történt, legalább erre enged következtetni a Descriptionnak egy helye, ahol ugyanis az 1617. évről szólva mint „derék helyről“ emlékezik meg. Hogy honnan települtek ide az új lakosok, arról nem szól az írás.

Azonban erre a kérdésre is megadhatjuk a feleletet, még ha történeti adatokkal nem támogathatjuk is állításunkat, de pusztán nyelvi okokból, e helység nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata nyomán egész biztossággal kimondhatjuk, hogy a betelepülők alföldi magyarok voltak.

Még talán közelebbről meghatározhatjuk a helyet is, a honnan ide szakadtak. E helység nyelvjárásának hangzó rendszere, az *ő*-zést nem tekintve, kevésbé különbözik a köznyelvitől. Egészen ráolvas-hatjuk mindazt, amit Balassa József a „Kiskunsági nyelvjárásról“ mond a „Magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“ című munkájában (48. l.). Majdnem teljesen kétségtelen, hogy e helység lakosságának túlnyomó része a Kiskunságról telepedett ide.

Igazán sajátosságos, hogy századok leforgása után is megőrizte azt a jó ízű kiskunsági kiejtést, hiába csúfolta az *ő*-ző környezet, nem hagyott föl vele, pedig ugyancsak megszenvedett érte. Nem is csuda, hogy ha már megsokalta a küzdelmet, az örökös civódást és kezdi lassankint a szomszédság *ő*-zését sajátjává tenni. Az ifjabb nemzedék már a kétféle ejtés között ingadozik, jó részük van ebben a tanítóknak, akik minden áron a köznyelvi ejtést akarják itt meg-honosítani.

PÁPAY JÓZSEF.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Azt hiszem, jó szolgálatot fogok tenni a nyelvújítási adatok jövődöbéli gyűjtőinek, ha a Nyelvőr eddigi huszonnégyszázötöd kötetében szerte szórta közzétett adatokat, némely megjegyzések és helyre-igazítások kíséretében, betűrendes jegyzékbe szedem össze. Nem sok lesz az egész, mert egyfelől a Barczafalvi-Dugonics előtti korra ezúttal nem szándékozom kiterjeszkedni és másfelől csakis a hitelt érdemlő adatok összegyűjtésére fogok szorítkozni s a kellő gond és kritika nélkül kiírogatott szójegyzékeket mellőzni fogom, valamint a többi jóhiszeműleg közölt, de utóbb tévedésnek bizonyult

adatokat is. Természetes, hogy még az itt következő, sokszorosan megrostált lajstrom sem lesz teljesen hibátlan.

E betűsoros jegyzék elrendezése ez: Az illető szó után következő név annak az írónak a neve, akinél e szó legelőször fordul elő, ha talán más alakban, vagy más jelentésben is, mint ahogyan ma ejtjük, vagy értjük. Az író neve után jövő számok a Nyelvőr illető kötetét: lapját jelzik, ahol az illető adatot közölték. Azután következnek, egyik-másik szónál, alkalmi megjegyzéseim az esetleges alak- és értelem-változatokról.

ábra, Barczafalvi. 11:465; 24:382. — Érdekes, hogy 1787-ben a *forma*, 1793-ban a *dráma* szót akarja vele kifejezni; szomorú ábra: tragoedia; víg ábra: komoedia.

adag, Bugát. 13:321. — Helmezy a Jelenkorban (1832. évf. 127) a portiót *szabat*-nak nevezte.

alag (él az *-ít*, *-cső* összetételekben), Barczafalvi. 11:465. — Még Ball. Teljes Szótárában is: bor-alag: pince, holt-alag: kriptá. Az *alagút* először Kiss Károly Hadi Műszótárában 1843; eleinte még az *alút*-tal váltakozik. (Bloch, 1846.)

alany, Bárány Péter. 10:308. Nála, az akkori helyesírással: allany, vö. allispán. Bánóczi hibásan tulajdonítja Imre Jánosnak. VI.205.

alap, Barczafalvi. 1:45; 10:174, 274, 457; 11:465. — „Az akkuzatívussa *alpot*; a plurálissa *alpok*“; de már SzD.-nál *alapos*, *alapít*, s ugyanennél így magyarázva: „ezen állapodik a dolog“.

alapmondás. Thewrewk József. 10:174. — Egy szótarunkban sincs meg.

alispán, Sándor István. 3:411. — Érdekes, hogy ő a substitulus vicecomest akarta alispánnak nevezni, az ordinarius vicecomest felispánnak, s a supremus comest főispánnak; ugyanígy az oberlieutenant, a mult század végén, felhadnagy s az oberstlieutenant: főhadnagy (M. Hirmondó 1780). A Pestmegyei Tiszti Szótárban (1807) még „első viceispán, második viceispán“, holott már Szirmaynál (Gloss. 1806.) „első allispán, másod allispán“.

álladalom, Barczafalvi, vagy Dugonics. 11:463. — Az *állam*-ra nézve vö. 11:467.

állítmány, Verseghy. 14:402. — E szó megvan már SzD., Sl.-nál „alapítvány“ értelmében; csak a mai jelentése van Verseghytől: „a praedicatum, melyet én állítmánynak nevezek“. (Lex. 7.)

állomány, Dugonics. 3:536. — Nála hypothesis és conditio; SzD.-nál substantia; Márton szótárában (1811.) behauptung; ma substanz és bestand is, noha az utóbbira az *álladékok* is jól használhatjuk, a teljesen fölösleges s még meg sem honosodott *állag* helyett. A debreceni Gramm. (1795) az *állományt* rosszalta, mert „a *mány*, *mény* csak cselekvő igék mellé tétethetik“.

állvány, Sándor István. 15:216.

*alvajárd*s, Bárány Péter. 10:308. — Lenhossék Mihály-nál (Tud. Gyűjt. 1817): *álomjárd*s.

angol, Sándor István. 15:216. — Márton szótárában még 1807-ben is csak *ánglus*, de már 1811-ben *ángoly* is.

áramlik, Verseghy. 14:402. — Nincs meg egy szótárunkban sem egész 1848-ig, sőt még CzF.-nél sincs; először a Toldy-féle Tud. Műszótárban (1858) a fizikai műszók közt, valószínűleg Jedlik ajánlatára. Még Ball. Teljes szótára is megkérdőjelezi.

arány, Vargyos (WF). 17:313. — Hibásan tulajdonították Simonyi 1:45, Szarvas 10:457., Lukács Lőrinc 11:465 Barczafalvinak. Mai proportio értelme egész határozottan Verseghynél 14:402. Az arány és irány közti különbségről Kunoss 1835-ben (Gyalulat 27): „directio értelmében helytelenül használtatik *arány*, mert ez annyi mint proportio“.

árny, Kazinczy. 3:77; 4:455. — „Annyi mint *árnyék* s hangja mint *szárny*. Megkurtítva alkalmasabb az összeforrasztásra s a közönséges szó így poetaivá vál.“ (Munkái VII. Gloss.). Ellenben Dessewffy József szerint a „kemény és nyelvficamító *árnyt* írni, sokkal jobban sérti a fület, mint száz pirosítsát“. (Dess. lev. Kaz.-val. II.83.)

aszkor, Bugát. 13:321.

belváros, Barczafalvi. 1:46; 11:465. — Az előtt *belső város*. Vö. M. Hírmondó I:532: „Bétsnek belső és külső városában 76 iskolák vagynak“.

bérköcsi, Sándor István. 15:216.

betűrend, Sándor István. 15:216. — Márton 1799-iki Lexiconában még *abc-rend*.

bonckés, Bugát. 13:321. — Lukács Lőrinc uo. téved, midőn a *boncol* szót Horváth Ádámnak, és a *bonc* elvonását Bugátnak tulajdonítja. A *boncol* megvan már a XVII. században Nánási V. Gábor és Pathai János munkáinak címlapján is. Vö. Szabó Károly R. M. Könyvtár I:487, 531. (A NySz. csak PPB.-ből idézi.) A *bonc* pedig megvan már 1800-ban Nyulas Ferencnél (Erd. orv. vizek I. XXX. l.) a *boncmester* összetételben.

bonctan, Bugát. 13:21.

börönd, Barczafalvi. 1:46, 48; 11:463.

csavar fn., Bugát. — Tőle van a *csavarház*, *csavarorsó*, *csavarmenet* is.

cselekvény, Barczafalvi. 11:464. — Nála *cselekvények* = acták (iratok), s ugyanígy még Baranyamegye Tiszti Szótárában is (1807); de ugyanazon évben Pápay Sámuelnél, noha megrovással, mai értelmében is. (Veszp. Tiszti Szótár 17.)

csillagászat, Sándor István. 15:216. — A *csillagász* szót a NySz. szerint Orczy használta először; azonban csak Helmecczy tette közkeletűvé a Jelenkor révén. (Phil. Műsz.)

csónakda, Széchenyi. 16:233. — „A halhatatlan gróf Széchenyi István alkotta új szó“ — mondja CzF.

csontváz, Barczafalvi. 11:464.

cikk, Barczafalvi. 11:464: — Tájéző is.

cím, -ez, Barczafalvi. 1:46; 11:464. — Nála titularis még *címzes*, de Nánásy Benj. jogi könyvében (1798) már *címzetes*.
dán, Sándor István. 15:216.

delej, Bugát. 13:321.

dombor, Versegghy. 14:400. — Él a -mű összetételben.

egyen, Versegghy. 14:401. — Él az -érték, -ruha, -súly összetételekben.

egyenlet, Dugonics. 3:408.

egyetem, Versegghy. 14:400. — Vö. Szvorényi Fejl. tün.

24. I. Szemere Pál (Munkái III.83.) megjegyzi: „Különös, hogy Versegghy az *egyetem* szóval már több esztendővel élt, s utána Kazinczy épen azon gondolatra jött. Kell-e több argumentum; kell-e erősebb, e szó jósága s következésképp fennmaradása felől? Thaisz András szerint (Tud. Gyűjt. 1817. XII:32) *egyetem* inkább unitas, einheit. A Jelenkorban (1620) még allgemeine Zeitung: egyetemi ujság.

egyközű, Dugonics. 3:408. — A *párhuzamos* végkép ki fogja szorítani, nem azért, mintha jobb volna, hanem mivel jobban emlékeztet a *parallélára*.

egynemű, Pethe. 3:409.

együttható, Pethe. 3:409.

éjszaki fény, Barczafalvi. 11:464.

ejteget, -és, Barczafalvi. 11:465.

életkép, Thewrewk József. 10:174.

ellen, fn. Versegghy. 14:402. — Vö. Kazinczy munkái VII. köt. Gloss.

ellenszenv, Bugát. 13:321.

elnök, Bugát. 13:321.

előd, Sándor István. 15:216. — Szirmay A. a Glossariumban (1806) az avantgardeot elődi seregnek nevezi: „Quia Eleud Pater Zobolsu, ideo populariter Eleud dictus est, quod Antesignanorum Dux fuerit“. Anonym. Bel. Not.

előjel, Sándor István. 15:216.

előzmény, Barczafalvi. 11:464. — Nála objectum. „*Előzmény*, valami csak előttem áll, objectum; mert így szoktuk mondani: Ne előzz, azaz, ne állj előttem“. 11:374. De már Pápay Sámuelnél a Veszpr. Tiszti Szótárban: antecedens, ez pedig Versegghynél: előzet s viszont ez. SzD. és SI.-nál: praeventio és praeoccupatio. Széchenyi a Stádiumban a praeliminarét nevezte *előzménynek*. (Törv. tud. Szt.)

elv, Dugonics. 3:464, és Hollosovszki. — Dug. az *eleve* szóból vonta el és nála *elev* a. m. a latin lemma. (Tudák. 10.) Hollosovszki a Rózika titkaiban (1808) kurtította *elvre*. Közforgalomba hozta Helmezy (Phil. és Törv. tud. Sz.); Vidovich (Neol. rostálg.) hibásan tulajdonítja Kazinczynak.

emeltyű, Sándor István. 15:216.

eredmény, Bugát. 13:321. — Fog. 1836-iki szótára még nem ismeri.

értelmény, Barczafalvi. 11:467. — Nála intelligentia, ars, artificium. Versegghynél (Lex.) notio.

érültés, Kazinczy. 13:376.

érvény, -es, -telen, Fogarasi. 21:182. — CzF.-ban nyíltan magáénak vallja. A nép is használja ilyenformán: „Az idén a krumpli nem érvényes“.

érzék, Márton István. — Nála sensus aestheticus voluptatis et taedii, tehát a mai *érzet*. (Ker. theol. morál); ugyanígy SI. Mai értelmében Fejér Györgynél (1807). Kazinczy is él véle (3:77): „A nagy vacsorák s esti gyülekezetek mind elaltatták *érzékeit*“. (Szivk. Reg. 226.) Versegghy rosszalja, mert *érzék* annyit tesz, mint sentiebam (!). Lex. 73.

érzelem, Bárány Péter. 10:308. — A kódexekbeli *érzelem* szót Révai elevenítette föl. „A tudós Révai élt ezen szóval; csak olyan mint *értelem*. Szükséges pedig ez a szó, mert *érzés* sensatio; *érzelem* pedig sensatum vel idea sensu percepta“. (Kovács Mih. Chémia I.173.)

esernyő, Barczafalvi. 1:46; 11:465. — SI.-nál *esőellenző*, Erdélyben ma is *esőtartó*.

estély, Barczafalvi. 1:46. — Nála a stilus magyarosított kiejtése. A mai *estély*, *estvély* alakban, először Kazinczynál („Rájok jött az estvély“ Vak Lantos 106) 1794-ben a. m. *este*, s így elvonás a népies *estvéli* szóból. Még 1838-ban is (Tud. Társ. Szót.) *estét* tesz, s ugyanott a soirée: *estvény*; 1846-ban (Ball.) *estvély* már soirée is.

észlel, -és, -et, Barczafalvi. 11:467.

fegyház, Sándor István. 15:216.

fehérje, Bugát. 13:322. Nála a *kocso-nya* mintájára: *fehérnye*; mai alakja Szily Kálmántól. 15:171.

felület, Barczafalvi. 1:47; 9:10; 11:464. — Vö. „Keresztületbe kiszakasztott arató gabona“ 13:91. A *felületes* tovább-képzés Thaisz Andrástól. (Phil. Szót.)

festvény, Barczafalvi. 11:464.

figyel, Sándor István. 15:216.

fogat fn., Kazinczy. 3:216. Vö. Szvor. Fejl. tűn.

folyékony, Nyulas Ferenc. (Erd. orv. vizek I:XXXII.) Hibásan tulajdonítottam Versegghynek 14:402. Ennél *folyadékony*. Lex.

folyós, Barczafalvi. 11:467.

forgatag, Sándor István. 15:216.

forgattyú, Sándor István. 15:216.

futam fn., Sándor István. 15:216.

fuvola, -áz, Barczafalvi. 1:47; 11:465.

függvény, Versegghy 14:402. — Nála *függemény* alakban és inhaerentia értelmében. A mai alak sok furcsa értelemváltáson ment át: SzD.-nál kárpit, superlát; SI.-nál quaste; Fogarasi-nál vignette, etiquette; még ugyanígy CzF.-ban is; végre Győry Sándornál (1832) a matematikai értelemben vett functio.

füzet fn., Kazinczy. 3:134. — Vö. Szvor. Fejl. tűn.

geny, Versegghy. 14:402.

górcső, Bugát. 13:322.

gömb, Dugonics. 3:408. — A Debr. Gramm. megjegyzése ellenében, hogy a *gomb* és *gombolyog* analógiája nem elegendő erre az elvonásra, főlemlíthető a népies *gömböstű*, amelyről a *gömb* levaladása már egészen természetes. Sl.-nél a *globus tormentarius ágyúgomb*, sőt *ágyúgombótz* is.

gúny, Versegghy. 14:401. — „Mintha gyémántra akadtam volna — mondja Kisfaludy S. — úgy megörültem, midőn Versegghyben magányt, szomjat, *éhet gúnyt* s magamban *dühöt* találtam“. (Ball. Nytud. Ért. 9:17.) Vö. *éh* NySz.; *düh* SzD.

gúnyor, Barczafalvi. 1:47; 11:465. — Érdekes, hogy a *gúnyor* majd húsz évvel idősebb a *gúnynál*.

gyógyász, Kisfaludy K. 13:322.

gyógyszer, -*ész*, Bugát. 13:322.

gyök, Dugonics. 3:410. — Tájsszó is. 8:217, 218.

gyönyör, Versegghy. 14:400. — Rögtön elfogadta az egész költői irodalom; használta Kazinczy, Virág, Szemere s ez okból majd Kazinczynak, majd Szemerének 10:174, 176. tulajdonították.

hadastyán, Samarjay. XXIII.228.

hajlam, Bugát. 13:374.

hányados, Pethe. 3:409.

helyettes, Barczafalvi. 1:47; 11:465.

henger, Dugonics. 3:410.

hiányjel, Versegghy. 14:402.

honvéd, Kisfaludy K. 10:174. — „Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti, Míg győz, vagy testhantok közt sírt talál“. Az élet korai című, 1821-ben írt versében.

horgony, Thewrewk József. Mai alakja Jósikától 10:174.

hőmérséklet, Bugát. 13:322. — Ugyanebben az értelemben *mérséklet* már Nyulasnál 1800-ban.

hulla fn., Pólya József vagy Szemere. 3:162. — Toldy és Szvorényi ennek, Bugát (Term. Szóhalm.) amannak tulajdonítja; Szarvas hibásan Bugátnak, 10:403. Fogarasinál (1848) *uas*, de már 1852-ben „leiche“ a jelentése.

hüllő, Barczafalvi. 11:467. — *Kételtű* Földitől.

idom, Barczafalvi. 11:465. — Szerinte „ez a szó él a dunamellékiek közt“.

ifjonc, Barczafalvi. 1:47; 11:464.

igény, Helmeczy. 4:347.

illetmény, Bárány Péter. 10:308. — Nála *relatio*, mai *competentia* értelmében megvan már Puky Tisztí Szót. 1831.

ima, Barczafalvi. 1:48; 11:466.

ind (el az -*ok*, -*okol* összetételben), Sándor István. 15:216.

indítvány, Thewrewk József. 10:174. — Egész a harmincas évek közepéig *indítmány*-nak írták.

inger, Bárány Péter. 10:308. vagy Baróti Szabó Dávid. 15:217. Sándor István az utóbbiának vallja.

iroda, Fogarasi. 16:234. — Még 1848-ban *irota*, csak a Bach-időben veszi fel mai alakját.

irnok, Dugonics. 5:462.

íromány, Dugonics. 3:408. — Nála matematikai formula; a maihoz közelebb járó értelme Barczafalvitól. 1:94.

ismétel, Bárány Péter. 10:308. — Nála voltaképen *ismétit*; a mai alak Pápay Sámueltól Veszpr. Tiszti Szótár *repetere* alatt. Kresznerics megjegyzi: vox heri et hodie nata, jam tamen civitate donari incipit.

iszony, Verseggy. 14:401.

jelkép, Sándor István. 15:217.

jellem, Szemere. 6:544; 10:402.

jövedék, Sándor István. 15:217. — Nála annyit tesz, aki vagy ami jön; s ebből azt következteti, hogy a régi magyaroknál ez lehetett a *vendég* neve. Mai gefälle értelmében, az adó-nemmel együtt, csak 48 után jött divatba; legelőször az 1853-iki Új törvényhozási szótárban.

kapcsolat, Verseggy. 14:402. — A logikai *copulára* alkalmazza; a grammatikai *copulára* szintén ő javasolja a mai *kötőszót*; Pethénél: kötszó 3:410.

kecs, Kazinczy. 3:78. — Szemere tanúsága szerint.

kedély, Bugát. 13:375. — Nála voltaképen *kedvély*; ez eleinte gemüth (Orv. Szókönyv) és laune (Kunoss Szófüzer), de már a Zsebszótárban a *kedély* is, talán Szemerétől.

kegyel, Sándor István. 15:217.

kelengye, Barczafalvi. 1:94.

kényszer, Sándor István. 15:217.

képezet, Bárány Péter. 10:309. — Nála ideale, SI-nál már phantasma, v. opinio, persvasio.

kísérlet, Bugát. 13:375.

kóbor mn., Verseggy. 14:401.

korány, Vandza. — Kazinczy csak elfogadta 3:500. Szemere meg is dicséri, hogy még ilyen jelentéktelen embertől is átveszi azt, ami jó. (Munkái III.)

kórjel, Bugát. 13:375.

kóroda, Bugát. 13:375.

kőb, Dugonics. 3:409. — Az arány ez: ha cubulus: köből, cubus: köb.

könnymű, Kazinczy. 6:14. — Ugyanígy *szabadelmű* még CzF.-nál is; *szabadelvű* legelsőbbben Bloch Ném.-Magy. Szótár. 1847.

könyör, Verseggy. 14:402.

kör, Dugonics. 3:409.

körülmény, Barczafalvi. 11:464.

következmény, Barczafalvi. 1:94; 11:466.

közömbös, -ség, Barczafalvi. 1:95; 11:466.

(Vége következik.)

KIRÁLY KÁROLY.

ATILLA ÉS SUJTÁS.

Atilla. A flumei Magyar Tengerpartból való idézet (Magyar viselet, Nyr. 25:179) eszembe juttatta Körösi Sándor elmés szófejtését, mely szerint a magyar *atilla* dolmány az olasz *attillato* (velencei *atilà*)-ból ered (Nyr. 15:97—101). E magyarázatnak mindmáig senki sem mondott ellene. Én sem mernék kételkedni benne nyelvészeti szempontjából; egy más tekintet azonban arra az ítéletre bír, hogy Körösi Sándor tetszetős vel. *atilà* > *atilla* szófejtése pusztán véletlen találkozás. Ez a más tekintet pedig a történelmi. *Atila*, *atilla*, *átilla*, *attila* nevű dolmányt vagy egyébnemű ruhát régi nyelvünk nem ismer. Azt már Körösi Sándor is tudja, hogy se C., se MA., se Kr., se a NySz. nem említi s az ő legrégebbi forrása is csak CzF. „Alkalmasint Attila névével hozták kapcsolatba“, úgymond, „s mint minden nyelven érthető személynevet nem vették föl a szótárba.“ Engemet már most tíz esztendeje se igen nyugtatott meg ez az argumentum. Most, hogy megint eszembe jutott az *atilla* kérdése, még erősebb lett a kétségem. Az utóbbi években nem egyszer foglalkoztam a régi magyar öltözet dolgaival. Most gyanúsna vagy legalább is különösnek tetszett nékem, hogy az *atilla* soha sem akadt a szemem elé. Nem hogy a régiség, de még Apor Péter sem említi. Legalább én nem láttam sehol. Haj de én az én keveset olvasó szemem látásában nem igen bírok. Ezért Radvánszky Béla báróhoz, a régi magyar élet kitűnő ismerőjéhez fordultam. Radvánszky Béla báró azt felelte kérdésemmre, hogy ő az *atilla* szónak a XVI. és XVII. század írott emlékeiben nem akadt nyomára. Ez a nyilatkozat, azt hiszem, döntő. Szinte lehetetlen, hogy főúri családaink ruha-inventáriumaiiban csak pusztán véletlenség révén ne fordulna elő a hosszú dolmánynak e neve, ha már a XVI. és XVII. században is járatos volt. Az *atilla* tehát okvetetlenül később keletkezett; ennél fogva olasz, vagy szorosabban velencei eredetében hinni nem lehet. Az *attillato*, *atilà* hozzánk csak a régi érintkezések révén kerülhetett volna; elképzelhetetlen, hogy az utolsó kétszáz esztendőben valami turista plántálta ide. De XVIII. századbeli nyomára sem bírtam akadni. A szó tehát minden bizonnyal ebben a században keletkezett és egy húrón pendül a *zrínyi*, *buda* stb. elnevezésekkel; azaz Attila (köznyelvünkben mindig Atilla. Átilla) király tiszteletére való elkeresztelés. Id. Szinnyi József közli velem, hogy ő az *Attila-dolmány* [így] első nyomát a Honművész 1840-iki 9-ik számában leli. A negyvenes években sűrűn járták az ilyen történelmi ruhanévek, például a kettős ujjú *zrínyi* (a felső, rövid és igen bő ujj hasított volt). Nem tudom, akkor vagy 1859 után keletkezett-e a *buda*, mely CzF. szerint „jelenlenn divatos, sajátos magyar szabású felső öltöny, melyet panyókán is szokás viselni.“ A hatvanas évek elején volt egy *árpád* sőt *árpádka* nevű felöltő is (Körösi Sándor említi az idézett helyen). Volt *magyarka*: „hosszabb szabású magyar dolmány, mely a divat

szerint majd *zrínyi*-, majd *rákóczy*-, s legszokottabban *átilla*- v. *atilladolmány*-nak neveztetik, CzF. Emlékszem egy *rákos* nevű, mellben szűk, alul igen bő, sarkig érő mentére (gyermekkoromban magam is viseltem.) Szótáraink nem tudnak róla, valamint a *hunyadi-szűrről* sem. Kőrösi Sándor azt hiszi, hogy az ilyes elnevezések mind az *atilla*: Atilla hamis analógiájára épült dolgok. Az analógia kétségtelen; de hogy hamis-e, az csak akkor volna bizonyos, ha megesküdhetnénk rá, hogy az *atilla* és az *atilla* találkozására nem pusztán véletlenség. Ámde a nyelvtörténet azt bizonyítja, hogy az *atilla* elnevezés velencei érintkezéseink megszűnte után sok évszázaddal keletkezett.

Sujtás. Az említett kis cikkely (Nyr. 25:179) végére a szerkesztőség ezt írta: „Megjegyzendő, hogy a *sujtást* is francia eredetűnek tartják: *soutache*“. Ez tévedés. Megfordítva áll a dolog. A *soutache*-ről minden francia etimológiai szótár elismeri, hogy magyarból való kölcsönzés. Sachs-Vilatte és Henri Stappers (Dictionnaire synoptique d'étymologie française) szerint a *sujtás* a *soutache* etimonja; a szó sajtóhibáktól torzított voltában is felismerhető. Larousse Grand dictionnaire universel-je azt mondja: „*soutache* s. f. (du hongrois *szuszak*, frange)“. Nem tudom, honnan vették a franciák ezt a szót, melyet csak Sándor István említ, azt mondva róla, hogy belőle ered a „sörényest, gubancost“ jelentő *szuszakos*. SzD. szerint *szuszakos*: „szálkás, bojtos“. A *soutache* főértelme különben „tresse de galon qui s'attache au shako des hussards“, vagyis *vitézkötés*, mert a csákó bojtos zsinórja nálunk nem „sujtás“. A *soutache* csak másodsorban teszi azt, aminek mi értjük a *sujtást*: „lacet étroit que l'on coud sur certains vêtements, pour y figurer des dessins variés“. Az előbbi meghatározásban előfordul még két szó, melyet a franciák magyar eredetűnek vallanak: *shako* és *hussard*. Miért írják a *shako*-t *sh*-val és miért nem *ch*-val, ahogy ejtik? Azt ők tudják. A *hussard*, *housard*, *houssard* dolgában persze még csak a „husz“-nál járnak: „du hongrois *huszar*, le vingtième; de *husz*, vingt, parce que, dans les guerres contre les Turcs, chaque village devait fournir, sur vingt hommes, un homme équipé“. (Larousse.)

TÓTH BÉLA.

IRODALOM.

Jakab Ödön elbeszélései.

Falu. Elbeszélések. 1896. Lampel R.

Jakab Ödönnek a Marosszéki történetektől a Faluig következően egy törekvése volt: népi kívánságnak lenni és maradni. Mikor fölkerült Budapestre, elkezdett fővárosi történeteket írni, de azok is falusi ember pesti élményei. Ez sajátos vonás, épen olyan, mintha valaki lipótvárosi történeteket ír; talán nem olyan pikáns, de leg-

alább is oly gyökeres, igaz és élettel teljes. Jakab Ödönt ezért a népi törekvésért gúnyolták, ki is pécézték; de úgy tetszik, nem fogott rajta; megmaradt annak, aki volt.

A legújabb könyve falusi históriákat regél. Kicsinyesek ezek a históriák, nincs is meséjük: egy-egy paraszt-típusnak jól megrajzolt, sok meleg szeretettel megfigyelt képe az egész. Nem is a mesék érdekelnek benne, hanem a nyelv és stílus. Ez a nyelv pedig színes és jellemző, helyel-közzel egészen a dialektus. Természetesen sokat lehetne vitatkozni azon, mennyire való a tájnyelv ilyenféle irodalmi munkába; megvan az a bizonyos határ, melyen túl a tájnyelvi szók és szólások bántanak, keresetteknek, hatásvadászónak tűnnek föl. De bizvást elmondhatjuk, hogy Jakab e határt nem lépi által. Sőt itt-ott, a lélek egy-egy szenvedélyesebb kitörésénél — mert van erre is példa e kis képekben — várnók a legegyszerűbb, legtermészetesebb kifejezést, mely először tódul a fölizgatott embernek ajakára. Azért tetszetős az ilyesféle párbeszéd:

— Édes apám, csendesebben beszéljen, mert behallszik a szava!

— Ha behallszik, behallszik *s annyi!* (*Égés van Bedében.*)

Ezek a fordulatok sok becses megfigyelni valót kínálnak Jakab Ödön nyelvében. Viszont azonban tagadhatatlan, hogy a művelt ember, sőt még professzor is néha kirí soraiból. Úgy jár vele, mint azok a híres népszínműírók, akik szörnyű zsiros szájjal beszéltek lobogós gatyájú hóseiket; mint az Alföld teje-méze, úgy foly ajkáról a Bánat Pistának a Magyar Nyelvőr népnyelvi gyűjteményeinek egész áradatja: aztán egyszerre csak rákap ám az uras beszédre és úgy vall szerelmet a Juliskájának, mintha az Juliette marquise volna. Bizony ilyen 'kocsintás' akad Jakab Ödön írásában is. Mert már milyen parasztleány az, aki a szeretőjével így beszél:

— De hogy' kezdjem? Mit mondjak?... Csak én érzem, Eszter, hogy milyen nehéz nekem ez a dolog!... Magad is jól tudod, hogy ez a szegény áldott öreg asszony a gyermekségemtől fogva az édes anyámat *pótolta* (!)

És ennél is bántóbb aztán, mikor ugyanez a parasztleány Arany Toldijából kér hasonlatot, mondván: „Ez az árva öreg asszony a mi szívünk között: *élő tilalomfa*“ (!) (*A tilalomfa*).

Öt azonban semmi ilyen diszharmonia nem zavar, ahol az író beéri a legegyszerűbb hatással is, és a maguk nyelvén szólaltatja meg együgyű földieit. *Boldizsárné asszony* pesti kirándulása nagyon ügyesen jellemzi a jóakarató-kövér butaságot, mely bőven tenyészik a vidék rejtett zugaiban. Boldizsár bátyám uram levele illő módon készít elő bennünket az invázióra és minden kellemességeire; a felesége pedig alkalmat ad nekünk is, hogy a vidék szemüvegén által tekintsük meg szép fővárosunkat. Több szatira Pestre itt ugyan nem ártott volna, de már a mi poétánk olyan, hogy az nem szeret szatirizálni.

Egy-két novella e kötetben erősen emlékeztet a költőre és a székkelyre együttesen; ennek a csekély számú, de becses fajnak

bámulatos balladáit jutnak eszünkbe, ha az *Égés van Bedében!* vagy a *Testvér* című elbeszéléseket olvassuk. Ezekben aztán a nyelv is hozzásimul a tárgyhoz, hajlékonyabb s emellett egyenletesebb is. Épen ezekben rejlik Jakab Ödön nagy ereje és költészete. Mert, hogy költőnek mennyivel különb, mint prózairónak, azt megmutatja koszorúzott Árgirusa is, melynél nem alkotott még soha becsesebbet.

*

Legyen szabad e helyütt pár sort szentelnem *Árgirusnak*, Toldi egyenes ágon való leszármazottjának. Nemcsak külső körülmények teszik e rokonságot oly közelivé, hogy t. i. amikép Arany llosvaiból merítette a száraz anyagot és formálta istenadta géniusza szerint: azonkép Jakab Ödön is Gyergyai Albertnek sokkal költőibb, kidolgozottabb Árgirusából merített. E külső körülménynél jóval fontosabb Jakab Ödönnek azon becses törekvése, mellyel a népmesét a népmesék hangján, nyelvén, stíljében kívánja megalkotni. Nem vág e folyóirat körébe annak kutatása, mennyire sikerült a népi motívumok népi földolgozása, az elhitetés, a csodás elem alkalmazása; de igenis föltétlenül jogunk és reánk is vár a föladat, hogy stiláris jelességeit dicsérő elismerésben részesítsük. Hogy ez a dicséret se minden föntartás, gáncs nélkül való, az, úgy gondolom, nem bántja Jakab Ödönt, mikor megjegyzéseinkből könnyen megláthatja, a javítani ügyekvő kész jóakaratot.

Kifogásunk az Árgirus ellen egy irányban volna. Nem sikerült a nyelvet *egyenletessé* tennie; nem sikerült a szeplőktől megóvnia. De hogy is sikerülhetett volna, mikor annak a népi nyelvnek állítólagos „bundaszaga” ellenére is oly érzékeny a bőre és a nap oly forró sugarakat lövell le rá, mialatt Árgirus királyfi az országutat, a nádast, a hegyfokot, a levegőveget rója? Finom bőrön az ilyen nap mindig ejt szeplőt...

„Hát még az éj[t]szaka micsoda *regényes*“ (!)

zengi a 47. lapon, kellemetlenül kizökkentvén olvasóit hangulatukból.

Csakhogy a nádasnak az a természete,

Veszedelme is van, nemcsak költészete,

ugyancsak a 47. lapon. Ez körülbelül egészen németül van mondva, de azért Voss nem vette volna be népies idilljeibe.

Ellenben csodáljuk őszinte lélekkel egy-egy gyökeres fordulatját:

S *komponára* téve fogainak számát,

Súlyra megütötték volna a két mázsát (54. l.),

mondja az óriásról.

Nem szedegetem széjjel tovább e szép elbeszélést. A maga egészében oly értékesnek, tartalmasnak ítélem, hogy minden dicséretet, ami része lett, megérdemeltnek tarthatok, és minden vádat, mely épen nyelvét akarta olyan súlyosan elítélni, igaztalannak vélek.

Az ilyféle alkotások, még ha nem is érnek föl Jakab Ödön művével értékre és tartalomra, mindig többet használnak és kevesebbet ártanak a magyar irodalomnak, mint a nyelv és szellem léha kozmopolitái.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Vidéki Költők Albuma.

Kiadták Justh Béla, Kovács Zsigmond, Sárosi Árpád. Kassa, 1896.
Ára 2 frt 50 kr.

Vidéki Költők Albuma! Micsoda érdekes, eredeti vállalat ez. Három író összebeszél, hogy Magyarország ezredéves fennállása évfordulóján egy 405 lapra terjedő kötetet bocsát a nagy közönség elé az ország különböző vidékein élő körülbelül másfél száz író verses műveiből. A könyv létrehozatalának célja az volt, mint azt a tulajdonképeni szerkesztők, Kovács Zs. és Sárosi Á. az előszóban kifejtik, hogy a vidék írói között ilyen úton létesítsenek összekötő kapcsolatot s hogy ezen kívül megmutassák a vidéknek, ennek a jótalanul lenézett barbár területnek, szellemi előhaladottságát.

Ámbár a kötetben több ismert jó névvel találkozunk, mint a Justh Béla, Dömötör Pál, Fejes István, Dengi János, E. Kovács Gyula, Szalay Fruzina, Kisfaludy Atala stb. nevével, a legnagyobb rész az *Új Idők* szavaival élve *homo novus*. A kötetbe azonban csak válogatott költemények kerültek be, olyanok, melyek irodalmi színvonalon állanak s helyet foglalhatnak a fővárosi lapok hasábjain is.

E vállalatnál két tapasztalat ölik szemünkbe. Az egyik az, hogy a vidék irodalma igyekszik lépést tartani a fővárossal; a másik pedig, hogy a budapesti sajtónak nincs oka olyan vállveregető leereszkedéssel beszélni a vidékről, mint ahogy rendszeresen szokott; hisz a vidék szolgáltatja folyton a legjobb erőket a főváros nemzetietlen, szürke irodalmának.

Kissé hosszú bevezető soraim célja nem is más, mint hogy rámutassak a *vidéki* szó elfogult értelmezésére s az abból származó helytelenségekre. A szerkesztők, noha „Fölvívás”-ukat a vidék legjobb költőinek többször is megküldték, ezek dolgozataikkal csak részben támogatták ezt az irodalomtörténeti szempontból is érdekes, szép vállalatot; hiányzik a kötetből Szabolcska Mihály, Nógrádi Pap Gyula, Petri Mór stb., csupán csak azért, mert nem bízták a vállalat sikerében, illetőleg, mert írtóztak a *vidéki* szótól.

Azonban így is figyelemreméltó gyűjteményt látunk magunk előtt, mely azt bizonyítja, hogy a költés reális korunkban is hatalmas irodalmi ág, s aránylag nem igen sokat csökkent a hazafiság s az idealizmus sem. (E tekintetben a lenézett vidék sokkal előbb van, mint a főváros.)

Leszámítva néhány általános hibának nevezhető idegenszerűségét, nyelve méltó kifejezője a kötet tartalmának, sőt nem egy helyen feltűnően gazdag és színes is. Így pl. a Domбай Hugó nyelve, mely hasonlít a Móra István tősgyökeres nyelvéhez. (A mi nyelvünk.) Mind tartalmilag, mind alakilag szépek és kifogástalanok a Fejes István, Chay (Bóra) Péter, Dengi, Janka Kálmán, Justh Béla, Kisfaludy Atala, Kőrödy, Kovács Zsigmond, Kuszka, Lukács Ödön, Regőczy, Sárosi Árpád, Szabó Géza, Szalay Fr., Szini Péter,

Szücs József, Vékony Antal, Vértessy Ida stb. költeményei. Van a kötetben aztán vagy 25—30 igazán szép vers, melyek közül néhány már országszerte ösmeretes: Hej, be hangos a Becsali csárda! (Balog Istvántól.) A faluban a legárvább én vagyok, Házunk felett még egy csillag sem ragyog! stb. (Szabó Gézától).

Csak itt-ott akadunk egy-egy nyelvi hibára. Ilyenek: a *-va ve lesz*-féle körülírt szenvedő alak 33, 109, 316. l.; pl. „Csak föl lesz verve íróasztalunk“. Továbbá *-va ve lett* 82, 342. l.: „Az éhes vadaknak *lett* zsákmányul *dobva*“. — „Aztán rám borultál, hogy *egy* esküt tessel“ 145. l. — A szavak közül: *nyugágy, bítkör, dícsének, álomszegény, búgazdag, zárda* stb. — A helyesírás ellen is tehetni néhol kifogást: *egyébb, meg könyül* és *áld e h.: áldd*.

Meg kell említenem e két érdekes szót: *meglantolom* „meg-énekelem“ 153. l. és *csevejde* 253. l. (a MTsz. szerint „helytelenkedő gyűlevész nép, lábatlankodó gyermekek“.) SASSI NAGY LAJOS.

Hevesi Sándor könyve a színműről.

Nemrég került ki a sajtó alól Hevesi S. könyve: „Dráma és színpad“. A szerzőt újságíró-barátjainak jóakarata megtette kiváló esztétikusnak és jeles magyar stilisztának. E helyütt természetesen csupán a stilisztáról leszen szó. Nem kívánok szörszálakat hasogatni és csupán csak azokat a nyelvhelyi helytelenségeket akarom felsorolni, amelyek a Hevesi említett könyvében igen gyakoriak.

A szerző, aki erősen bízik széptani elveinek mintegy csálhatatlanságában, meglehetősen kemény szavú minden más fölfogással szemben. Könyvében csakúgy hemzseg ilyféle kitétel: „*hamis osztályozás, hamis irány, hamis elmélet, . . . hamisították*“ Aristoteles fogalmazását“ stb. Úgy látszik, nem tudja, hogy a magyar nép nyelvén a *hamis* szó annyit tesz mint hamiskodó, csalfa; hamis tehát leginkább az olyan ember, aki tréfából megcsalja a társát. Másféle *hamist* nem ismer a magyar ember s így nem ismerheti azt a magyar irodalmi nyelv sem. Hamis osztályozás, irány, elmélet helyett ajánlatos: *rossz v. hibás osztályozás, bal irány, ferde irány, álelmélet, hibás elmélet, hazug elmélet*. Aristoteles elméletét pedig nem „hamisították“ meg. hanem *kiforgatták, megrontották*.

Az én egykori jó öreg nyelvmesteremnek volt egy kedvelt mondása: „*-tatik, -tetik* sohasem *mondatik*“. Ilyenkor mindig nagyokat neveltünk. Valóban kár, hogy szerzőnk nem nevetett velünk, mivel akkor bizonyára nem alkalmaz annyi szenvedő igét.

Minden után a jó magyarság egyes számot követel. Német izűek az ilyenek: *minden gyöngeségeivel, minden társaikkal, minden divatok*. Hibás továbbá: Hályogot borít Lear *szemeire* e helyett *szemére*. (Ha csupán egy szemről van szó, akkor magyarul úgy mondjuk, hogy *félszem*.)

Némethon. Nekünk magyaroknak egyes-egyedül csak Magyarhonunk van. Némethonról csupán germán fajbeli beszélhet. Mi *Németországról* szólhatunk.

„Az elmés galloknak *nagyon rosszul áll* az érzelgősség“. Imígyen kiált föl a szerző ékes pesti magyarsággal. Helyesen: Az elmés galloknak *nem való (vagy nem illik)* az érzelgősség.

Szó fér még egy-két kifejezése módjához, pl. az *által* sürű használatához stb.

Szerzőnk nem egyszer kifogástalanul forgatja a pennát, veszen tehát ügyet jeleseink műveinek nemcsak belső foglalatjára, hanem stílbeli szépségeire és finomságaira is, mivel e tulajdonságok nagy hasznára vannak az olyan embernek, aki másokat oktat s aki másoknak kíván irányt adni.

HARMAT GEZA.

Földes Béla Nemzetgazdaságtana.

A Nemzetgazdaság- és Pénzügytan Kézikönyve. Irta Földes Béla. Második átdolgozott kiadás. Budapest, Zilahy Sámuel.

Földes kézikönyve tele van magyartalansággal, hibás új szavakkal, helytelen szórenddel, tehát hozzájárul az ifjúság nyelvérzékének a megrontásához.

Mikor Földes második átdolgozott kiadású kézikönyvében legelőször találkoztam ezzel az új szóval *jav*, nem gondoltam sajtóhibánál egyébre. De mikor lépten-nyomon újból találkoztam vele, akkor bizonyosságot szereztem arról, hogy a *jav* Földes könyvében igazándi műszó, amellyel nyilván nemzetgazdáink gyarapították a magyar szókincset. Ime pár szemelvény: „A csereérték főfeltétele: 1. a használati érték, 2. a *javnak* csak fáradság útján lehetséges előállítása“. (15. l.) „Azon *jav*, mely a csereforgalomba kerül, árúnak neveztetik; azon *jav*, mellyel az árúk rendszeren megszerezhetnek, csereeszköznek neveztetik“. (16. l.) „Egyezmények, melyek által az egyes vállalatok bizonyos földrajzilag megállapított *javra* szoríttatnak“. (55. l.)

Földes azonban a *jav*-on kívül még több új magyar szót használ. Ilyenek: *álláshely*, *vetésforgás*, *folyóbeszakadás*, *lát* (névszó), *vámbezlet*, *vámkülzet* stb. Például szolgáljanak a következő mondatok:

„Említendő még, mint a vállalat sikerességének egyik feltétele, az üzlet *álláshelyének* helyes megválasztása“ (56, 136). „Ezen tényen alapul a *vetésforgás*“ (137). „A *vetésforgás* rendszerei“ (138). „A *vetésforgás* célja lévén, hogy a föld“ stb. (141). „A szabad gazdasági rendszer, vagy magas gazdaság tudományos továbbfejtése a *vetésforgási* rendszernek“ (uo.). „A kereskedelem leginkább nagy közlekedési gócpontokat keres fel, tehát nagy folyók, *folyóbeszakadások*, tengerpart mellett fekvő helyeket“ (56). „*Lát* után beváltandó“ (234). „Ezek a *vámbezletek*“ (Zollenclave) (250). „*Vámkülzet* egy állam területének azon része“ stb. (uo.). „A kommunizmus csak igen eszményi *közületekben* létesíthető“ (287). „Ugyanakkor lassanként megszűnt a középkori *naturalgazdaság*“ (379).

Emez ékes új magyar szavakra nincsen semmi szükségünk, mert a velük kifejezett fogalmakra jó magyaros szavaink vannak. Például: *folyóbeszakadás* = *torkolat*, *vetésforgás* = *váltógazdaság*, *közületek* = *közösségek*, *egyesületek*, *testületek* stb.

Nagyon kedveli a szerző a német *bilden* szót, ezt sok helyütt gépiesen lefordítja. Azután sokszor ügyet sem vet a magyar nyelv ama sajátosságára, hogy ha mind az alany, mind az állítmány névszó, akkor ige nélkül alkot mondatot. Ilyen példák: „A munkaeszközök és munkaanyagok összege *képezi* egy nemzet termelő tőkéjét“ (43). Magyarul: A nemzet termelő tőkéje a munkaeszközök és munkaanyagok összege. Továbbá: „A munkamegosztás *képezi* a forgalom okát“ (57). A munkamegosztás a forgalom oka stb.

Szóról-szóra fordítja le a szerző ezt a német frázist: *Was verstehen wir darunter?* Így: Mit értünk *alatta*? A magyar ember *rajta* ért, nem *alatta*. Példák:

„Munka *alatt* gazdasági értelemben mindég emberi munka értetik“ (26). Magyarul: Munkán gazdasági értelemben mindég emberi munkát értünk. „Az alaptőke *alatt* értjük azon tőkét, mely az üzlet berendezésére szükséges“ (49) stb. stb.

A régi jó magyar *inas* és *legény* szavak helyett természetesen az újabb keletű, németből fordított *tanonc* és *segéd* szavakat, használja (*Lehrling*, *Gehilfe*).

A német határozatlan névelőt az *ein-t* használja sokszor, mikor a magyar szófűzésnek arra semmi szüksége sincs.

„A termelésnek rendezése és a túltermelés távoltartása kétségtelen *egy jogosult törekvés* a termelők részéről“ (55). Magyarul: kétségtelenül *jogosult törekvés* a termelők részéről. „De *egy erős test* ezen káros hatásokkal megküzd“ (314). „Az állampolgárság, illetőség *egy* jogviszony, melyből jogok és köteleességek származnak“ (338).

A német nyelv szellemének felel meg a következő szerkezet: „Ezen gazdasági mód célszerű *lesz* hegyek oldalán, merev sziklatalajon“ (164). *Dieses wirtschaftliche Verfahren wird zweckmässig sein* stb. Magyarul: E gazdasági mód célszerű hegyek oldalán, merev sziklatalajon. „Minden államban a jog alkotására egyedül az állam van hivatva; az államnak tehát egyik főadata *lesz*, hogy az embereknek a javakhoz való viszonyát legcélszerűbben, legmegfelelőbben szabályozza“ (285).

Idegen ízű a következő mondat: „A pénzforgalom és a pénz maga tehát mindinkább nagyobb jelentőségre vergődtek és *az egész állami életre döntő befolyással bírtak*“ (376). Magyarul: *döntő befolyással voltak*. — Érthetetlen a következő két mondat: „Szerinte (Marx szerint) a tőke a munkajövedelem egy részének elkobzásából keletkezik, de *maga részéről* ismét az új társadalmi rend alapján el fog koboztatni“ (195). „A merkantilizmus híres államférfiak között is *számított hű tanítványokat*“ (379).

Hadi lábon áll Földes az ígkötőkkel, s nem tudja, hogy

köztük meg az ige között nagyon laza a kapcsolat, mert rögtön elválnak egymástól, mihelyt nem az igekötőn, hanem vagy magán az igén, vagy más szón van a hangsúly:

„Az újabb korban csakugyan ezen nézet hatását *észre vesszük*“ (44., vesszük észre helyett). „Egyesek arra is törekednek, hogy a másik termelési eszköz, a föld, az állam tulajdonába *átmenjen*“ (uo., menjen át). „Egyezmények, melyek által az illető ágban csak az árak közösen *megállapíttatnak*“ (55., állapíttatnak meg közösen). „A tanoncrendszer tehát nem teljesen *eltörlendő*“ (187., törlendő el teljesen) stb. stb.

Az idegenszerű szerkesztésnek egyik diszplédája így hangzik: „A javak átmenete igen gyakran úgy történik, hogy az átengedésért teljesítendő ellenszolgáltatás csak jövőben *ígértetik adatni*“ (57).

Nagyon szereti F. a szenvedő alakot: „Az előállítási költségek levonása után a tiszta hozadék *nyeretik*“ (85). „Megjegyzendő, hogy számos szükséglet, melyről azelőtt a magánháztartásban *lett gondoskodva* (víz, világítás), most közös, nyilvános intézetek útján is *elégítettik ki*“ (113). „Ha előbb oly tárgyak *kerestettek*, melyek kiválóan álló tőkékkel *állíttattak elő*, továbbá ha előbb külföldi cikkek *fogyasztattak*, most pedig belföldiek“ (119). „Új családok letelepítése *nehezítettik*“ (134).

A szórend ellen sokszor vét a szerző, mikép a fentebbiekből többszörösen meggyőződünk. Mutatványul szolgálok még egy pár diszplédával: „Azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy csak az, ki kellő értelmiséggel és felvilágosodottsággal bír, a munka szabadságát *helyesen fogja fölhasználni*“ (38). Helyreigazítva: fogja helyesen fölhasználni a munka szabadságát. „A törvényektől függ a munka gyümölcsének élvezete, és *azért a munka ott legsikeresebben foly*, a hol a polgári intézmények a munkásságot, a biztosságot... előmozdítják“ (39). Helyreigazítva: és azért ott foly legsikeresebben a munka, ahol... „A másik elmélet az iparral foglalkozott és annak felvirágzására a lehető legnagyobb *kivittelt iparcikkekben tartotta szükségesnek*“ (379). Németül: *Ausfuhr in Industrieartikeln*. Magyarul: Iparcikkekből való kivitel, vagy iparcikkek kivitele.

Ilyen és ehhez hasonló, közkézen forgó kézikönyvek mótelyezik meg a tanuló ifjúság nyelvérzékét, úgyhogy mikorra kikerülnek az iskolából, nem tisztult, hanem megromlott nyelvérzékkel lépnek a közpályára. Innen van, hogy műveltjeink legtöbbje nem tud jól magyarul. De hogyan is tudnánk magyarul, ha maga az iskola nem épít, hanem rombol? Sem tanító, sem hirlapíró, sem törvényhozó, sem miniszter nem tud helyesen írni és beszélni, s innen van, hogy iskolai könyvek, hirlapok, országgyűlési beszédek és törvényfoglalmazványok terjesztik valamennyien a magyartalanságot.

LEGÁNYI GYULA.

Finn vélemény az Árpád-kori magyar kiejtésről.

A Jagić-féle *Archiv für slavische Philologie* legújabb füzetében (18. köt. 258. s köv. ll.) Setälä Emil, a jeles finn nyelvész, Szinnyeinek az Árpád-kori magyar kiejtésről írt nagy fontosságú értekezését (Nyr. 24. k. és különny.) ismerteti, és főeredményével — hogy a magyar vocalismus egy évezred alatt semmi lényeges változást nem szenvedett — teljesen egyetért, az okoskodást világosnak és meggyőzőnek mondja.

A rövid, de minden fontosabb bizonyítékot kiemelő ismertetésben néhány észrevételt is találunk, amelyek a kérdéssel foglalkozót s így e folyóirat olvasóit is érdekelhetik.

Setälä Szinnyeinek azt a következtetését, hogy a régi írásmódban következetesen *a*-val írt bizonyos hangok nyílt *á*-t jelentenek, nem tartja egészen kétségtelennek.*

Setälä kétkedéssel fogadja Szinnyeinek a szláv eredetű litván szók *a*-jára vonatkozó nézetét, azt t. i., hogy a régi szláv *o*-nak, mint a nyugati finnségben, azért felelne meg a litvánban is nyílt *a*, mert e régi szláv *o* hang — Szinnyi szerint — valószínűleg nyíltabb ejtésű lehetett. E hangmegfelelésnek Setälä azért nem tulajdoníthat nagyobb fontosságot, mert a litvánban nincsen rövid *o* hang.

Szinnyeinek a mai orosz kiejtés alapján hangoztatott ama sejtésére, hogy a régi szláv *o* (illetőleg Szinnyi kifejezése szerint *q*-féle hang) valószínűleg hangsúlytalan szótagokban fordult elő, azt jegyzi meg Setälä, hogy e gyanítást a szlávság régebbi korszakaira nézve semmi adattal sem lehet igazolni, sőt a magyar és finn nyelvek szláv jövevényei inkább ellentmondanak neki. Az expiratorius hangsúly ebben úgy látszik semmi szerepet nem játszott.

Az ismertetés végén azt az érdekkeltő kijelentést teszi Setälä, hogy más úton ő is arra az eredményre jutott, hogy a magyar vocalismus nagyobb változásainak a történetelőtti időkben kellett végbemenniük. Szeretnők, ha következtetésének ez útjával a jeles finn tudós mielőbb megismertetné a kérdés iránt élénken érdeklődő magyar nyelvészközönséget.

* Abból, hogy a szláv *a*-nak a magyarban hosszú *á* felel meg (pl. *mák* < *makъ*, *rák* < *rakъ* stb.), arra a lehetőségre utal a finn tudós, hogy a magyar *á* a megfelelő szláv hangnak eredeti hosszúságát tükrözné vissza. E következtetésre azonban szerintünk aligha van szükség. A magyar *á*-t a szláv nyílt *a*-val szemben egyszerűen abból magyarázhatjuk, hogy nyelvünkben rövid nyílt *a* nem volt s hozzá legközelebb a hosszú *á* hangzó áll.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Pótlások a Tüzetes Magyar Nyelvtanhoz. A TMNy. át-olvasása közben tettem némi jegyzeteket, melyeket a lapszámok rendje szerint szedtem össze a Nyr. számára.

„Hosszú és kettős mássalhangzók” 26. l. p. Hosszú ebben is: *zsupp* (Soprony m.).

„Hosszú magánhangzók” 63. l. *Könyér* é-je túl a Dunán nem zártabb *é*, hanem nyiltabb *é*, ahogy a megrövidítés (*könyeret*) nyílt *e*-je is bizonyítja. Ugyancsak nyiltabb *é* van ezekben is: *vezér*, *tündér*, *fehér* (ill. *fejjér*). Megemlítem, hogy a *miért*-ből, ill. *mér*-ből a soprony-megyei kiejtésben egyszótagú és diftongusos *mér* lett, csakúgy, ahogy *üveg*-ből, *süveg*-ből, ill. **ög*-, **sög*-ből: *ög*, *sög*.

82. l. Somogyban az *enyém* így van: *ényim*.

104. l. A tárgyas alak többes számú 1. személyének *u*, *ü*, ragja az én sopronymegyei szülem ejtése szerint nemcsak *o*, *ö*, hanem *ë* is, pl. *tösszëk*, *vëgyëk*. Másrészt *könyvenk*, *fogánk* nyílt *e*, *a*-val hangzik *ü*, *u* helyett.

128. l. *lóbál* helyett nálunk *lombál* járja s a hinta neve *lombita* (Horpács, Soprony m.).

142. l. Mint föltételezett alak van oda téve: **lëllebb*. Én egy zalamegyei, Kanizsa vidéki tanulótlól hallottam beszéd közben: *lëllebb*. [A gyermeknyelvből (a *föllebb* analógiájára) én is ismerem; kérdés, hogy ez esetben is nem ilyen eredetű-e ez az alak. Balassa J.]

153. l. Föltételes alak a **csolk*. Nálunk egészen közönséges, hogy levélben, ahol mindenki választékosabban szokta magát kifejezni, így írják: *csolkolom a kezét*. [A népies *csolk* alakban az *l* újabb betoldás és hamis analógia szülötte. B. J.]

254. l. A *sikál* megletét megerősíthetem, Soprony megyében csak így mondják. Ide sorozhatom még ezt: *mángol*, *mángúnyi* e h. *mángorl*. A mángorló pedig *mángu* lett elvonás útján a *mángul*-ból (analógiája: *szapul*, *szapu*).

347. l. Soprony megyében azt mondja a nóta: „Karika *gyürejë*, barna szeretejë.”

365. l. Nem tartom magyaros összetételeknek az ilyeseket: *acél-tiszta*, *jéghideg*, *mézédes*, *villámgyors* stb., de különösen a színeket nem mondjuk így magyarul: *aranyárga*, *hajnalpiros*, *hófehér*, *kökénykék*, *tejszín*, *tengerzöld*, *vöröspiros*, *vörvörös*, továbbá *koromfekete*, *égbék*, *rózsapiros*, *rózsabarna*, *tüzzvörös*, stb. A magyar ember azt mondja: *égszín* *kék*, *vöröszín* *vörös*, *rózsaszín* *piros*, *hószín* *fehér* stb. Az összetett melléknevek ismertetéséből kimaradtak a kopott végű *rózsaszín*-, *violaszín*-félék.

413. és 415. l. *lóng* és *lombál*.

449. l. A *szakul* ige Soprony megyében *össze-szakul* kapcsolatban azt jelenti, hogy a gyümölcs a rázódástól összetörik, *összezuzuk*; puha tárgy ügyetlenül fogva, szintén *összezszakul*.

463. *szélhűl* mellől kimaradt a *szélhűdött*, *szélhűdés*. [*Szélhűdik* megvan a maga helyén 457. — S. Zs.]

492. l. A *hátrálék* nem kétes alak. Soprony megyében csak így mondják.

550. l. A *kövecses* magyarázatában nem szabad szem elől téveszteni, hogy Soprony megyében *kövécés* illetőleg *köv'écés* a kavics neve.

551. l. Hevesmegyei palóc dadánk a kis gyermekünk lábát *lábincó*-nak mondotta. Különb ennyira szeretete a kicsinyítést, hogy a *vizeskében* levő babát *szárazkába* szokta tenni.

564. l. Soprony megyében így ejtik: *föllebb*, *bellebb*, *lëjjebb*. Vas megyei cselédemtől hallottam: *müveltyebb*.

630. l. A magam gyermek korából is emlékszek, a gyermekeim beszédjén is tapasztalom, hogy *volnék* helyett könnyen *vónák*-ot ejt a gyermek nyelve. Ez nem annyira tájszólás, mint inkább a gyermek analógia-keresése. [A gyermeknyelvből kezd azután terjedni a felnőttek beszédében is. — S. Zs.]

631. l. Az *írj(on)* alak ismertetéséből kimaradt, hogy nemcsak *gy* lehet a *j*-ből, hanem *ty* is. A nyugati nyelvjárás úgy mondja: *rak-tya*: rakja.

643. és 148. l. („*vissza* e h. **vissz-vá*“). A *vissza* határozónak vas megyei alakja *viszha*. [Előkerül a régiségben is, NySz. — S. Zs.]

655. l. Az alól a szabály alól, hogy a módhatározó *-n* rag kötőhangzója nyílt *a*, *e*, a *nagyon* és *szépén* szavakon kívül még egy kivételt tudok. Én mindig így ejtem: *készén*, s ha emlékezetem nem csal, Soprony megyében is azt mondják: *készén van*. [A 657. lapon még egy csomó kivételt felsoroltam, s ott van Tinódiból ez a forma is: *készön*. — S. Zs.]

681. l. Az én érzékem szerint *régett* kötőhangzója szabályszerűen *végétt* illetőleg *vígétt*. [Csakugyan van *végétt* ejtése is Arad megyében, Nyr. 9: 379. — S. Zs.]

CSAPODI ISTVÁN.

Csélcsap. Szilasi, amint már magyarázó cikkelyemben is megemlítettem, teljesen figyelmen kívül hagyta a *csélcsap*-nak és származékainak a régiségbeli jelentéseit. Tudnivaló ugyanis, hogy e szó mint ige főkép *scurrari*, *nugari*; *possenreissen*, *possentreiben*, mint főnév *scurra*, *nugator*; *possenmacher*, *possentreiber*, *schussbartel*, *schwätzer* jelentéssel volt régente járatos. Csakhogy a *szél* szónak 'ventus' értelme ebbe sehogy se illeszthető bele, míg ellenben a *csel* név fogalma egészen odatalál, mert a tréfa, bohóság, színészkedés tudnivaló legtöbbször megjátszáson, cselen fordul meg. Erre Szilasinak nincsen szava, amint nem is lehet. De meg aztán az is nagy kérdés ám, ismerte-e egyáltalán a régiség a magyarázatának alapjául állította *szelet csapni*, *szélcsapó*, *szélcsapás* kifejezéseket! A NySzótárnak semmi tudomása sincs róluk. Baróti, Sándor I., de még Kresznerics és Kassai se ismerik (a NSzótár az első, melyben előkerülnek). Ha a *csélcsap*, melynek a régiségben kiterjedt rokonsága van, eredetileg a *szelet csap* kitételrel függne össze, okvetetlen kellene ennek valamelyes nyomára akadnunk. De a *szelet csap* szóolás minden valószínűség szerint az

újabb kornak terméke, mely az ismert régi *levet csap* * (adulari, assentari SI. TSz.; Kassai: Szók. IV. Arra szorul, amit kap asztal felett azoktól, kik *levét csapják* Fal: NU. 322) kifejezés analógiájára jött létre. E mellett egy *szelet ver* kitéltet is lelünk a régiségben (vö. Nem hiába *vervén a szelet*: non frustra aërem verberans Helt: UT. U4), amely ugyan jelentősen összevág a *szelet csap* szólással, de nem tartható a magyar elme eredeti szüleményének, hanem a Vulgata *aërem verberat* kitétele utánzatának. Azonban mégis könnyen föltehetni, hogy a *levet csap* mellett némileg ez is közreműködhetett a *szelet csap* megteremtésén szintűgy, mint a *nevetést, zajt, hahotát, lármát csap* szólások. Bárhogy történt is a dolog, az az egy több mint valószínű, hogy a *szelet csap* ivadékaival ismeretlen volt a régieknél; azért Szilasi nagy hibát követett el, midőn a *csélcscap* szó eredetét ebből akarta leszármaztatni.

De utóvégre tegyük fel, hogy szélteben-hosszában járta vala, a *csélcscap*-ot mindamellett se lehet eredetére nézve vele kapcsolatba ejtenünk, mert a *szél* fogalma nem talál bele a vitás név jelentés körébe. Ezen állításomat, azt hiszem, eléggé megbizonyítottam magyarázatomban; legfőleg újabb erősségekkel lehet még szembeszökőbbé tennem. Már maga az a körülmény, hogy a *csélcscap*, *csélcscapó* nevet leginkább a bohóskodó, tréfaszerző, cseltes színészek jelölésére alkalmazták, oly számottevő bizonyosság értelmezésem helyes volta mellett, amelyet Szilasi, nem mondom, megdönteni, de még csak megingatni se tudna. Hozzáteszem, hogy emellett *hazug, ravasz, cselszövő, csalfa, álnok* jelentéssel is járatos volt, s ez megint csak azt bizonyítja, hogy valósággal a *csel* szó lappang benne: „*Czelczapo* hazug ne leg (Mel: Sám. 380). *Csélcscapó* és tekergő hazugság (Bal: CsIsk. 470). A *csélcscapok*, hazug hírharangok, trágárok az udvaroknak toldaléki (Com: Jan. 143). Nagyobb gyönyörűsegec vagyon hazugocnak, *czelczapoknak* tragarsagokban“ (Born: Evang. IV. 389) stb. A *csélcscap* egyéb alakjaira vonatkozólag számba veendő a következők: „Hazugsággal *czelczapot* (= cselst szőtt, ravaszkodott) körülle (Csákt: AU. 6). Utvesztő *csélcscapás* (= csalás, cselszövés) a dolgod (Matkó: BCsák. 263). Te minden *csélcscapóságnak* (= csalfaságnak, álnokságnak) tseh mestere“ (Nyr. 6: 364) stb. Tinódinál a *csélcscapás* szó majdnem mindannyiszor „ravaszság, cselszövés, álnokság“ értelemmel fordul elő. Ime egypár példa: „Nagy hüvségét jó Petruit megmutatá: *csélcscapását* (= álnokságát) néki lám senki sem látta (RMKT. 4: 4). Sok ravaszságával és sok *csélcscapásával* (= cselszövésével) megnyeré a császárt (uo. 14). Nagy *csélcscapásával* (= ravaszságával) országot felvevé (uo. 44). Véli *csélcscapását* (= álnokságát, csalfaságát) hogy senki sem tudná, ki miatt lön néki szörnyű halála“ (uo. 50) stb.

* Ennek eredetéről Dugonics a következő tetszetes magyarázatot adja: „Midőn a magyar asszonyok vagy hízelkedni, vagy jó barátaiknak kedveskedni akarnak, őket ebédre híván, oly levessel szolgálnak, melybe tojás sárgáját vervén, azt kanállal csapkodják és ezt legjobbnak állítják. Mihelyt észreveszik tehát, hogy a gazdasszony *csapja a levét*, tüstént észreveszik, hogy ezt nem ok nélkül cselekszi“ Példab. 2.: 170).

P. M.

Mindez, úgy gondolom, bárkit meggyőzhet róla, hogy a *csélcsep* név *csél* része igazában nem más, mint a *csel* szónak mássa.

Ámde itt meg kell egy kissé állapodnunk. Itt van az alkalom, hogy Szilasi ellenvetésével foglalkozzunk. Vegyük csak szemügyre a latolóra, miben is áll voltakép a magyarázatunknak útját szegő állítólagos nehézség. Semmiben másban, mint hogy elfelejtettem kimagyarázni, hogyan-mikép került az *é* a *csel* szóba. Szilasi ezt oly fontos mulasztásnak mondja, hogy mindaddig, míg helyre nem hozom, ragaszkodni akar a maga véleményéhez. Engedjen meg, de a szememre vetett hiba nem terheli lelkiismeretemet, mert a szóbeli magyarázatot a valóságban megadtam azon kijelentéssel, hogy az *e*-nek *é*-re változását „a szókezdeti hangsúly hatása okozta“ (Nyr. 24 : 574). A **keze* > *kéz*, **fele* > *fél* szavakat csak azért hoztam fel analógiául, mert a *csél* (*csel*) is szintúgy, mint ezek, teljesebb (**csele*) alakból sarjadzhatott. Szilasi talán azt akarja tudni, honnét gondolom, hogy a *csel*, *csél* eredeti alakja **csele* volt. Sem a rokonnyelvekből, sem a nyelvtörténetből, hanem következtetni merem ragozott és továbbképzett alakjaiból (vö. *cselet* csapni, *csele-finta*, *cselefedés*, *csele-csala* stb.), meg egyéb szavaknak analógiájából.

Azonban a *csélcsep* *é*-jének magyarázatát nem erre a körülményre alapítom. Az *e* > *é* változás az egytagú, főleg folyékony mássalhangzóra végződő szavainkban oly gyakori, hogy egész sereg esetet idézhetek rája, teszem: *lel* > *lél*, *szel* (ige) > *szél*, *kel* > *kél*, *nyel* (ige) > *nyél*, *jel* < *jél*, *hel* > *hél* (Dtúl), *mer* > *mér*, *ver* > *vér*, *nyer* > *nyér*, *jer* > *jér*, *cserben* > *csérben* hagy, *les* > *lés*, *vesz* > *vész*, *vet* > *vét*, *ken* > *kén* stb.; többtagú szavak első tagjában: *vele* > *véle*, *cseklye* > *cséklye*, *fenkő* (köszörű) > *fénkő*, *sellő* > *séllő*, *cseri* > *cséri* barát, *kesely* > *késely*, *leledzik* > *léledzik* stb.

A Pázmánynál található nyílt *cselcsep*, *cselcsepás* alakokkal okvetetlen számolnunk kell. Nincs se okunk, se jogunk hozzá, hogy ezeket tisztán az író etimológizáló hajlandóságának rovására írjuk.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Csákány. E szó előfordul Kakas István „Iter Persicum“-ában. Minthogy a német kiadások egyike sincs kezem ügyénél, a Párizsban 1877-ben megjelent francia fordítást használom. Tectander von der Jabel, az út leírója szerint (1602. november 26-án): „Le grand-duc [Boris Fédorovitch] était assis sur le trône dans tout l'appareil de la souveraineté. Il portait une couronne d'or, une robe de brocart d'or tombant jusqu'aux pieds; il avait à la main un bâton en bois noir incrusté d'or et il le tenait comme un sceptre“ (19. l.).

E botra nézve Schefer, a kitűnő orientalista, ki a francia fordítást kiadta, a következő jegyzetet közli:

„Un baston ferré d'une pointe d'acier carrée, lequel baston est en forme de cross, nul ne l'osant porter que les empereurs, qui est un baston dont jadis les grands ducs recevoient hommage du Tartare Distkrim (Decti Qirim, les steppes de la Crimée) — Margeret „Etat de l'empire de Russie et grand duché de Moscovie“, édition publiée par H. Chevreul. Paris, 1855. p. 10. — Tectander donne à ce

sceptre le nom de *Tzakan*. Ce mot est une corruption du persan *tchogan*, qui est le nom du bâton recourbé par un bout qui sert aux cavaliers à ramasser et à pousser la balle dans le jeu du mail.“ (108. l.)

Miklosich szerint a m. *csákány* szó szláv eredetű.*

KROPF LAJOS.

Az -nkéd rag a Balaton-melléken. Sokszor volt már alkalmunk a népnelvben meglepő régiességekre bukkanni, de úgy látszik, még mindig nem vettünk észre minden rejtőző ősi maradványt.

A Balaton-melléken tett följegyzéseim közt keresgélve, ime egy vörösberényi (Veszprém m.) asszony szavai közt, amelyeket még 1892-ben jegyeztem le, nagy meglepődéssel olvasom ezt a határozott adatot: „*naponkéd* ide gyűvők“. Ez adatban az -*nként* ragnak (*naponként*) régi s kiveszettnek hitt alakja van megőrizve. A népnelvből eddig nem ismertük, Simonyi Tüz. M. Nyelvtana sem tud rá példát idézni. Többször magam se hallottam, de a följegyzés teljesen pontos, és bizonyára több adatban is megfigyelhetnék — ha tudnák, mi mindent kell és lehet megfigyelni — akik a néppel folyton érintkeznek.

ZOLNAI GYULA.

Maradhass. Mikó Pál közlése szerint a *maradhass* ige használatáért más vidéken kinevetnék az embert; pedig itt Göcsejben szintén nagyban használja a köznép: „Maradhass mán na!“ Sőt ezt is: „Nyughasson ked“. (A parancsoló módot még a jelentő mód helyett is gyakran lehet hallani. *Mehetünk* helyett *mehessünk*, *felosztjuk* helyett *felosszunk*.)

KISS LAJOS.

Maradhass a jelzett értelemben Szegeden és környékén általános használatban van.

KISS JÁNOS.

Domokoson, Szolnok-Doboka megyében, a szóban forgó kifejezés nem használatos, de igenis használatosak e kifejezések: *ülhess*, *nyughass*. Ezek a parancsolás szelidebb kifejezései.

Példák: *Ülhess* a helyeden, s ne változtasd annyit. (A szolgának is mondják, hogy ne változtassa szolgálata helyét.) *Nyughass* mán gyermek. (Azaz, ne helytelenkedjél.) Montam, hogy *nyughass* a büredbe. (Mondtam, hogy maradj csendesen.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Maradhass dívik Székesfehérváron, *nyughass* (v. maradj vesztég) Esztergomban.

RÉVÉSZ SAMU.

Kornyikál. E szót én a *krónikál* változatának tartom, s a *krónika* szóból származtatom. Kutatva az adatokat, melyek véleményemet megerősítsék, a következőkre akadtam:

Czuczor-Fogarasi szerint: *kornyikál*: kellemetlen, rekedt, fül-sértő hangon kiabál vagy énekel. Változatai: *kornyikol*, *kornyékol*.

* Budenz szerint eredetije a tatár [?] *čakan* s ezt vette át az orosz is (NyK. 6:302). Vámbéry szerint is = „csagataj *čakan*, hosszú nyelvű balta“ (uo. 8:134). A magyarok eredete c. munkájában azt mondja, hogy e szó „csak a kirgizeknél fordul elő“ (395) s hogy „töve *čak* vágni, metszeni, melyből a török *čaku* „kés“ is származott“ (320).

A szerk.

A M. Tájsz. szerint: *kornyicsál*, *kornicsál* (Szeged); *kornyicsol* (Heves m.), *kornicsol* (Szeged); *kornyikál* (*tornyikál* Székelyföld): Balaton mell., Vas m., Veszprém m., Komárom m., s én hozzáteszem: Somogy m., *kornyikol* Debrecen vid. — Talán ide sorozható ez is: *kornyál*: rémesen ugat (Háromszék m.). Az utóbbit kivéve mindennek megegyező jelentése: kellemetlen, fülsértő hangon énekel. Somogyban mondják is így: „Ne kornyikálj a fülembé!”

Ugyancsak a CzF. szótárában: *kornyika*: idétlen, kellemetlen kiáltozás, fülsértő, rekedt hangú ének, milyen pl. a gajdoló részegké. Néhány szóval előbb pedig: *kornika*, a régiéknél a mai *krónika*. Ez a legerősebb bizonyítékom. — A származtatás ezek szerint igen egyszerű: *krónika*-ból hangcserével lett *kornika*, ekből *kornikál*. Az *n*-et fölváltja az *ny*: *kornyika*-*kornyikál*. (A fentiekben is: *kornyicsál*-*kornicsál*; *kornyicsol*-*kornicsol*).

Az irodalomtörténetet is segítségül hívja: tudjuk, hogy a *regösök*, *hegedősök*, *igricsek* hangszeren játszó énekmondók voltak; de az *igric*, *regös* szó később már zeneszó mellett való *gajdolást* és *tréfálkozást* is jelentett. (Innen a *joculator* elnevezés is.) A regösök rendje megszűntével az egyes dalosok becsülete is fogyton-fogyott. Már-már bohócokká aljasultak. Háttérbe szorították őket a deákos műveltségű, literatus emberek, a *krónikások*, kik megvetettek a hegedősök „csacska énekeit”, „hazug csácsogásait”, — s a „lőtt dolgokat tanulságul rendölik versekbe” — és énekelik lant kíséret mellett, mint Tinódi lantos Sebestyén deák is. — Már most — célunkhoz képest — mondhatjuk, hogy e *krónikások* épúgy, mint az előbbi *regösök*, *hegedősök*, *igricsek*: *krónikáltak*, *kornikáltak*, *kornyikáltak*.

A *kornyikál* szónak mai, megváltozott jelentése: „kellemetlen, fülsértő hangon énekel” — az énekmondók elfajulása óta keletkezhetett, amikor belőlük vásári bohócok, képmutogatók, uccai énekesek, énekes koldusok váltak. Erre mutat a Tokaj vidéki tájszó: *krónikáz* = mókázik, tréfálva ingerkedik, — s az efféle mondás: „Ne kornyikálj, mint az énekes kódís!” (Somogy m.) TRENCSENY KÁROLY.

Véd-oszlop. Nagyszigethi Kálmán Nyr. 25:122. ezt írja: „Pár évvel később, 1790-ben Kazinczy, a *véd-atya* és *védfiú* összetételben él vele” t. i. a *véd*-del. Tehát a cikk írója szerint Kazinczy él először a *véd*-del való összetétellel. Figyelmeztetem Szabó Károly „Régi magyar könyvtár”-ának első kötetére, amelynek 408. lapján ezt olvassuk: „Debreczen. 1661. Püspöki János. Az Keresztýénség *Véd-oszlopának* Meg-Dűlése, . . . Nyomtatattot Debreczenben 1661-dik Eszt.” Tehát már 129 évvel 1790 előtt találkozunk a *véd* összetételével.

SZABÓ BÉLA.

Hogy az a könyvcím valóban úgy hangzott volna, abban nagyon kételkedünk, Szabó K. az id. h. megjegyzi: „Megvolt a nagyenyedi ref. coll. könyvtárában, gr. Kemény József Lexicon eruditorum Hung. c. kéziratára szerint Püspöki szó alatt”. Nagyszigethi K.-nak előszóval közölt igen valószínű véleménye szerint az eredeti címben *végő-oszlop* volt *végvár* értelmében (1. NySz. *vég* 5., *végvár*, *véghely*, *végház*). A szerk.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Pályázat idegen szók ellen. A Jelenkor 10. száma közzéteszi a pályázat eredményét. Igen sokan, százkilencen, pályáztak. Munkáik közül a szerkesztőség 24-et közöl mint figyelemreméltót. Ezeknek kettejét mi csak azért tarthatjuk figyelemkeltőnek, mert mai nap, hál' Isten, annyira nevetségesek. Ime: „*gyengér, dalma, ebillemes, aljatang, hervanc, csempér*“ (53); „*illamos, hírlet, gacs vagy ozson, keve, kétértély, teskély*“ (73; ki hinné, hogy ez utolsó szó a. m. groteszk? hisz akkor még több alapja van a Ballagi odorjasának, mert Grotte = odor!)

Tizenhárom dolgozatot különösen megdicsérnek s ezekből válogatták ki jutalomra a köv. tíz szót: 1. *szűlfinom* szubtilis, 2. *útszéli* banális, 3. *gerjes* pikáns, 4. *ebhitű* cinikus, 5. *hátmügi* obszkurus, 6. *magaúnt* blazirt, 7. *förmeteg* brüszk, 8. *tömegbujtó* demagóg, 9. *haszonhír* reklám, 10. *birok* sport. — Az 1. és 9. szót Kálmán Margit ajánlotta, a 2. 4. és 8-at Molnár Ferenc, a 3-at Bursics Ernő (és még ketten), az 5-et Szigeti József, a 6-ot Csapodi István dr. (ezek ketten kedves dolgozótársaink), a 7-et Ehen Jánosné, a 10-et Vajda János.

Az eredmény érdekes, s az ítélettel egészben véve mi is egyetértünk. Legjobbak az *útszéli*, *hátmügi*, *magaúnt*, *birok* és *förmeteg**, s e körülmény arra vall, hogy az *efféléket* nem annyira *kigondolni* kell, mint inkább a meglevő *dúsgazdag nyelvkincesek* közt *megkeresni* s *megtalálni*! Azonban a többiben is elismerést érdemel az ügyes lelemény. — Egyiket-másikat talán még igazítani, javítani lehetne. A *banális* inkább *elcsépett*, *köznapi*; az *útszéli* inkább a *triviális*-nak felel meg. A *magaúnt* igen jó ugyan (vö. *maga-megúnt*: taedio affectus NySz.), de ma a *blazirt*ot talán könnyebben kiszoríthatná a *fásult* szó. A *demagógra* a jutalmazott *tömegbujtó* mellett még ezeket ajánlották: *népkolompos*, *népszátyár*, *népkupec*, *népkanatató* (helyesebben *-kontató*). De számbavehető volna még a *népbujtó* s a *népboldondító* is. — Legkevesebbé tetszik nekünk a *gerjes*; nyelvérzékünk nehezen tudna vele megbarátkozni, s a nyelvújítás *gerj* szava már teljesen elavult. Ennél még jobb volna a 94. sz. alatti *ingeres*, mely ugyanannyit mond s legalább meglevő szóból van alkotva. De nézetünk szerint a *pikáns* fogalmának legjobban megfelel ez a rég meglevő szó: *csipőkés*, mely a *csipős*-nek kicsinyítése (vö. *édeskés*, *fanyarkás* stb.). CzF. szótára (1862) alkalmasint a népnyelvből vette; így értelmezi: „aminek kissé csipő ereje van“, s ilyen példákat idéz: „csipőkés must, mely még meg nem forrott; cs. kenőcs, ír valami seben; cs. éjjeli szél“.

* *Förmeteg* Dunántúl főnév s a. m. *förgeteg*, de a *förmed* igéhez melléknévi szerepben is csatlakozhatik, mint *hervatag*, *fonnyatag*, *bágyatag*, *csüggeteg* a *hervad*, *csügged* stb. igékhez.

De megfelelhet a *pikáns*nak minden használatában. — A *kupléra* ajánlott *sördal* igen jó ötlet s megérdemelt volna egy díjat.

Kár, hogy az ajánlott szóknak megokolását nem közlik, vagy legalább használatukra útmutató példákat. Csak a *birok* szót okolja meg Vajda János, így : „Bárha közönségesen szűkebb értelemben használjuk, a *bírni* többől eredvén * mindennemű sport összefoglaló megjelölésére kiválóan alkalmas. Így beszélhetünk *úszó-birok*, *lovaglóbírok*, *kerékpár-birok*ról stb. A sport-ember volna *birok-ember* stb.“ (Érdekes, hogy a sportra a finnek is alkottak honi szót.)

A többi húsz szóra, melyeknek jó magyar mássát még nem találtak, a Jelenkor új pályázatát hirdet s hozzájuk csatolja még a következő tizet : *póz*, *sablón*, *tabló*, *panordma*, *bazár*, *katasztrófa*, *szuggerálni*, *politika*, *diplomata*, *trenirozni*. (Határideje jún. 15.) — Itt legjobban a *politika* lép meg. Hiszen ha ez idegen, akkor a *szálfinom* utótagja, melyet ők megjutalmaztak, szintén csak idegen szó !

Jókai vojvodája. Már Jókai is, mint a vén cigány, „minden nap egy nótát feled“. Millenniumi színművének ilyen címet adott : A Barangok vagy a peoniai *vojvoda*. Hát nem vajdának híjják azt magyarul, akit a szláv népek *vojvodának* mondanak ? (*Voj-voda* tkp. had-vezér.) Vagy talán javítani akarja Jókai ami jövevényszavaink kiejtését ? No hiszen akkor a nemzeti díszkiadásban furcsán festenek majd ezek az elvárható javított kiadású címek : Az elátkozott *cselyád*. A kis *králok*. A *mlin* alatt. A *penez* v. a *penyáz* betegsége. A fekete *diamantok*. A 3 *márvel* fej. A régi jó *tabulabírák*. *Türk* világ Magyarországon. Az utolsó budai *basi*. A *jenicserik* végnapjai stb.

Bánffy Dezső és Kossuth Ferenc egyetértése. A sok visszavonás közt ez ünnepi esztendőben jól esik egy olyan jelenséget látnunk, mely ellentétes pártjainkat hazafias egyetértésben tünteti föl. Kormányunk elnökéről olvassuk gyakran, hogy *általa egy-egy interpelláció lett elválaszolva*. S ime, most látjuk, hogy az ellenzéki Kossuth Ferenc is így ír magyarul az Egyetértésben : „*Javaslatunk el lett fogadva minden párt által*“ (ápr. 19.). Kossuthnak választói ezt bizonyosan csak így mondanák az ő paraszti magyar eszükkel : *Javaslatunkat minden párt elfogadta*.

Törhetetlen : rendületlen. *Törhetetlen* = ném. *unverbrüchlich*. Ez a német oltvány immár törvénykönyvünkbe is belekerül. Az ezredévi törvény ugyanis azt mondja : „Magyarország apostoli királya törhetetlen bizalmát nyilvánítja szeretett népe hűségében“. Nemsokára talán a Szózatot is átalakítjuk németajkú honfitársaink kedvéért, így :

Hazádnak törhetetlenül
Légy híve, oh magyar !

A németnek persze könnyebb lesz megtanulni magyarul, de minket is

* Eredetéről l. *A magyar nyelv* 2 : 115.

könnyebb volna germanizálni valamely — immár ugyan alig — lehetséges új Bach-korszakban, ha így lassanként egész irodalmi nyelvünket a németnek utánzójává, illetőleg előkészítőjévé tesszük.* ANTIBARBARUS.

Költőink magyarsága. Se szeri, se száma annak a sok nyelvbottlásnak, amikkel legújabb költőink műveiben találkozunk. Azok a fiatal óriások, akik megvetik a magyar nemzeti szellemet és világpolgárságért lelkesednek: nemcsak tárgy, felfogás, de a kidolgozás és kifejezések tekintetében sem számíthatók magyar költőink sorába. A költészetnek elengedhetetlen kelléke a nemzeti vonás; aki a költői nevet meg akarja érdemelni, annál a nemzeti léleknek kell megnyilatkoznia. És íme, mennyire terjed az idegenség.

A Magyar Hirlap f. é. husvéti száma nem kisebb költőtől, mint Endrődi Sándortól hozott *Ünnep nélkül* c. költeményt. Ebben a 40 soros versben öt idegen kifejezést találtam: „Miféle *náció*hoz tartozom?“ „Sőt *fantáziám* olyan kicsapongó“. „Vagy éppen ez a hőmpölygő *chaosz*, ez a *harmoniatlan* zűrzavar“. „Egy régi név, egy *fantóm*, mely kísért“.

Azt hiszem, hogy legalább költőink írhatnának magyarán. Mert ha ő tőlük sem, ugyan kitől tanuljunk és kihez forduljunk útbaigazításért?
B—i J—s.

Új idegenszerűség. A Budapesti Hirlap márc. 8-iki számában J—k J—f, *Hirlapírók fölületessége* cím alatt, levelet intéz a szerkesztőhöz, amelyben egy könyv- és cikkcímekben általános idegenszerűségekre figyelmezteti az írókat. *A legyilkolt Carnot.* — *A kérekerült tettes.* — *A meglopott vasut.* — *Az épülő negyedik Dunahíd.* — *A készülő kiállítás* stb. egymást érik hirlapjaink vezércikkei s hírei fölött, pedig nyilvánvaló magyartalanságok, s a német, francia s tovább menve a latin nyelv hatásának tulajdonítandók. A magyar ember új ujságol: *Kérekerült a tettes!* — *Épül a negyedik híd.* — *Jön az árvíz!* — *Jön a tatár!* — *Tűz van!* stb. A latin *Gabii capti*-t is, amelynek a fentebbi címek szakasztott másai, jó magyarsággal nem úgy kell fordítani: *Az elfoglalt Gabii*, hanem legföljebb *Gabii elfoglalása*. Megjegyezzük, hogy Tasso époszának ilyen betű szerint fordított címe már úgyszólván vérünkbe ment: *A megszábadított Jeruzsálem* (*Jerusalemme liberata*); ilyen címmel jelent meg a Jánosi Gusztáv fordítása is, holott jó magyarsággal *Jeruzsálem megszábadítása*-nak kellene a költeményt neveznünk. Ugyanígyen Milton *Elveszett paradicsom*-a is.

Helyesen utal azonban a cikkíró azon kivételes esetekre, midőn

* Német-m. szótárainkban, úgy látszik, még nincs meg a *törhetetlen*-nek ez a jelentése, de CzF.-nál már közeledik ehhez a 2. értelmezés: „kemény, szilárd, elszánt, eltökélt lelkű, vagy megrögzött, makacs, átkodott szívű“. Ballagi Kossuthból idézi: „Törhetlen állhatatossággal lelkünkben“. Szarvas a *megtörhetetlen* szót így fordítja a NySz-tárban: *unerschütterlich*, de az idézett példában a. m. meg nem szeghető. Azonban tényleg olyanféle jelentése van a *megszeghetetlen* szónak a NySz. második idézetében: Istenfélők valának, megszeghetetlen járván úristennek parancsolatiban.

a melléknévi igenév valóban, lényegileg, jelzője a főnévi fogalomnak, pl. a *pénzhamisító banda* vagy hasonló, mert ebben épen a pénzhamisítás egyesíti a jeles szövetkezőket bandává. Ilyenek: *Olajba főtt Szent János, leláncolt Prometheus, Örjögő Lóránt* stb.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Gondolkozik* vagy *gondolkozom*? A Nyelvőr IV. füzetének első cikkelyében e szavakat olvasom: *gondolkozik, bizakodhatok, ragaszkodik, diadalmaskodik, vélekedek, vitatkozik*. Mivel a Révai-korszak óta nagyon tótosan hangzik fülünkben az ily ragozás s mivel itt Erdélyben a legmiveletlenebb nép körében is csak elvétve lehet hallani *eszek-iszok*-féle kifejezést: nagyon szeretném tudni, vajjon mi szépséget talál Tóth Béla úr a fennebb kiírt korcs alakokban és mint *véleked* az ő borsodi nyelvérzéke, vajjon lesz-e kelete ezután is nyelvünkben az úgynevezett ikes igéknek?

F. Furcsa, hogy Verseggy épen a *gondolkozom*-féle *m*-es alakokat mondta tótosaknak, mert olyanoknak tartotta, mint ha valaki azt mondja: *vagyom, megyem* e h. *vagyok, megyek*. Tény, hogy a magyar nyelvjárásoknak jó része megszüntette a két ragozás közti nagy különbséget, s az is tény, hogy ennek igen érthető oka volt. Ennélfogva az írótól sem oly főbenjáró vétek, ha *gondolkozik*-féle alakokat használ. Hogy pedig nem kell azt mondani: *véleked*, ha mondja is valaki azt, hogy *vélekedek*, azt ugyanazok a nyelvjárások bizonyítják. Erre a kérdésre még visszatérünk; addig utalok *A magyar nyelv* c. könyvem fejtegetéseire 2: 234—251. és 1: 292—295.

SIMONYI ZSIGMOND.

2. *Megoldás, megfejtés vagy kivitel, kidolgozás?*

Az e kérdésre adott felelet a német *Ausführung* és *Ausarbeitung* megfelelő magyar szavainak a *megoldást* és *megfejtést* mondja. Nyelvtani vagy számtani feladványra vonatkozólag — igaz — teljesen kielégítő ez a két magyar kifejezés; de nem így áll a dolog, ha a feladvány valamely testes tárgy, mely bizonyos célnak megfelelően. „*Die Ausführung der Maschine ist gut.*“ Ezt magyarul nem mondhatjuk így: a gép megoldása v. megfejtése jó; mert ezen csak azt értenők, hogy a gépnek szerkezete jó, — pedig az *Ausführung* azt jelenti, hogy a gép bizonyos megszabott szerkezeti tervnek pontosan megfelel, anyaga jó és tetszetős külseje van. Tehát, ha a gép kitűzött céljának meg nem felel is, még mindig jó lehet az *Ausführung*-ja. Nyilvánvaló, hogy a szerkezeti terv *Ausführung*-ja *megoldás* v. *megfejtés*, de már a tárgynak magának ezen terv alapján való *Ausführung*-ja nem az. Ez utóbbi *Ausführung* megjelölésére eddig — sajnos — a *kivitel*-nél jobb szavunk nincs. Nagy köszönettel vennék a magyar műszakiak, ha ezen rossz szó helyett jó magyar és találó kifejezést ajánlana a tek. Szerkesztőség.

Még egy megjegyzésem volna. Az *Ausführung* és *Ausarbeitung* műszaki értelemben nem fedik teljesen egymást; mert míg az első kifejezés a kész tárgy szerkezetét, külsejét és anyagát magába foglalja, az utóbbi, az anyagra való tekintet nélkül, pusztán a tárgyra fordított munkát jelöli meg. Rossz *Ausführung* azt jelentheti, hogy a kész tárgy szerkezete nem felel meg a megszabott tervnek, vagy külseje nem tetszetős, vagy anyaga rossz, vagy ezek közül kettő vagy mind a három rossz. De a rossz *Ausarbeitung* már pusztán a tárgyra fordított munka rossz minőségére vonatkozik. „*Die Ausarbeitung der Maschine ist schlecht*“. Ezt nem magyarosíthatjuk így: a gép megoldása v. megfejtése rossz. Ma még úgy mondjuk: a gépnek kidolgozása rossz, v. i. a gép rossz munkának eredménye. Hogy a kidolgozást jövőben szintén kiküszöbölhessük, kérek helyette is megfelelő, jó, magyar szavat.

ÁRPÁS MIKLÓS.

F. A fölszólalónak teljesen igaza van. Az itt említett fogalmakra mai irodalmunkban elfogadott szók a *kivitel* és *kidolgozás*, s ezek helyesek is, mi legalább jobbat, célszerűbbet nem tudnánk helyettük ajánlani. — Régebben azt is mondták: *kiművelés*, *kimunkálás* (sőt: *kimunkálkodás*, *kimunkálódás* NySz.).

3. **Cékla.** Mi helyesebb: *cékla* vagy *vörös répa*? Amaz szlávizmusnak látszik, mert a tót *cviklaval* egyezik.

F. *Cékla* ép oly helyes, mint a *vörös répa*, mert amaz is már bevett s meghonosult szláv jövevényszó, ép úgy mint maga a *répa*, továbbá a *retek*, *ugorka*, *tök*, *bab* és sok más.

SIMONYI ZSIGMOND.

4. **Fellábad-e vagy fellábad?** Én ez utóbbit tartom helyesnek, mert a fellábadás arra vonatkozik, hogy a beteg hosszú betegsége után ismét lábra kap.

F. Nem mondhatjuk, hogy a t. kérdezőnek a megokolásban föltétlenül igaza volna. Bár a *fellábadás* tényleg a beteg lábraállásával szokott legtöbbször együttjárni, még nagy kérdés, hogy van-e csakugyan köze a *lábbad* v. *láb*ad igének a *láb* főnévhez. Ma épen ezért mindkét írásmódot (*fellábad* és *fellábad*) helyesnek és megengedhetőnek kell tartanunk, amint az akadémiai helyesírási szabályoknak Simonyi készítette revíziója is megengedi. Nagyon valószínű, hogy a *lábbad* ige nincs is eredeti összefüggésben a *láb* főnévvel, bár ma etimologizáló nyelvérzékünk kétségtelenül kapcsolatba hozza vele s nyilván ebből magyarázhatjuk az egyszerű *b*-vel való ejtés- és írásmódot, amelyet már régibb íróinknál is megtalálunk. A *lábbad* ige eredetileg azt tette: „úszni“ s *-ad* *-ed* képzős származéka a régi nyelvben megvolt *lább*-, *fluctuo*, *fluito*, *vado*, *schwimmen*, *waten* igének (mint *él* > *éled*, *forr* > *forrad*, *csügg* > *csügged* stb.). Maga a *fellábad* pedig eredetileg csak fölemelkedést s nem lábraállást jelentett, amely utóbbi képzet csak metonímia vagy inkább népetimológia útján tapadt hozzá. Budenz is elvlasztja a *lábbad* igét a *láb* főnévtől s a *lobog*-gal állítja eredeti kapcsolatba (MUSz.).

ZOLNAI GYULA.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. Ismeri-e az élőbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szókat:

idő v. *üde* (e h. *ide*), *edeig*, *edeje*, (ezek h. *ideig*, *ideje*), *idejénkor* (a. m. idejében), *igazítlan* (e h. *igazítatlan*), *igrül-igre*, *igent* (e h. *igen*), *ejed* v. *ejjed* (e h. *ijjed*), *ellik*, (e h. *illik*), *illóra* venni a dolgot (e h. *illára*), *ilyenség*, *inkelkedik* (e h. *incselkedik*), *fél ing*, *irdos-birdos*, *irrengés*, *ismértés* (e h. *ismeretes*), *istár*, *juvna* a halak (e h. *ivna*), *izom*, *izzat* (e h. *izzaszt*), *jav* v. *java* (kötél, amelyre a hálót kötik), *jégy* (e h. *jegy*), *jublér* (aranyműves), *látókő*, *látókép*, *bagifán* (vö. *bagifona* MTSz.), *pongár*, *törheszteni*, *szolgavas* vagy *vas szolgafa*?

2. Ismerik-e valahol a *főreg* szót? (Kassai szerint Erdélyben mondják e h. *főveg*, azaz *főveg*.)

3. Borovszky Samu úrtól kaptuk a következő kérdést:

„Dolny István csanádi püspök 1700. ápril. 26-án kelt levelében olvasom: „Mivel azon a földön sok mé tartó gazdák vannak, nem csak désmát vegyen azokbul törvény szerint, hanem a kinek el adó szándéka vagyon a szegények közül, megh vegye az Uraságh pénzén, és *astronnara* vervén, úgy a mint a halat, Kecskemétre vagy is Vácra vitesse a szegénységgel és adgyon mindgyarást hírt énnekem, hogy mindgyarást küldhessek érettek vagy embereket rendölhessek annak föl hozására“. Minthogy e szót a szótárakban nem találom, kérem a Nyelvőr t. olvasóit, világosítsanak föl jelentésére nézve“.

4. Hogy nevezi a nép február 22-ikét: *Üszögös Szent Péter* vagy talán *Izékes Szent Péter* napjának, s van-e valami magyarázat a néptudatban bármelyik elnevezés eredetére nézve?

5. Mondja-e a nép: *készakarva*, vagy talán csak a *készakartva* alakot ismeri?

6. Melyiket használja a nép a következő két egyeztetésmód közül: „János és Péter *elment*“ vagy „János és Péter *elmentek*“; — „Fa és bokor *díszíti* a kertet“ vagy „Fa és bokor *díszítik* a kertet“?

7. Egy kis fejtörő. *Hadargás*: ezt a szót ajánlta nem rég egy jeles írónk — nem mondjuk meg mire. Kíváncsiak vagyunk, vajjon olvasóink közül azok, akik ama jeles cikket nem olvasták, minő fogalmat kötnének ehhez a *hadargás* szóhoz? Mit gondolnak, jeles írónk mit akart evvel kifejezni?

8. Még egy kis fejtörő. Mi volna a német *schlagfertig* szóra a legalkalmasabb magyar kifejezés?

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példákat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszetre írják le. Ezzel szerfölött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok, szólásmódok.

Mégtaposta, mint Macsári a tepsit. (Szomszédjai sokszor elkérték tepsijét málé sütni, de málét kevésszer vittek haza benne; ilyen esetekben a tepsin töltötte bosszúját.)

Lékapta, mint Bíró a maglót. (Nem akart a magló az ólból – kijönni, Bíró aztán bement, hogy majd kihozza onnan; de úgy megtalálta fogni, hogy megdöglött bele.)

Bétenkint, mint Bakó Gyulába. —

Elmént a világra, mint a Surányi kutyája. —

(Elíg baja, hogy nincs haja. (Oly esetekben használják, midőn — nem hiszi valaki azt, amit a másik mond.)

Elszalatt, mint Margitáru a bivaly. —

Elkütte, mint Lakatos a kutyát. —

(Hamar kék (kellene), mint a kutyának a lágy kényír. —

(Földes, Szabolcs m.)

BAKOSS LAJOS.

Találós mesék.

Egy hajmáskéri lánytól hallottam a következő találós verseket vagy mint ő mondta, találalmányokat.

Szürke a ruhája,
Benne hál a házba.

(Boglyas kemence.)

Erre megy a tipe topa,
Hátán van a gelegonya,
Szeme négy, füle négy,
Körme pedig huszonnégy.

(Huszár és lova.)

Fölültem a zörgödére (kocsi),
Émémentem a zajgodába (vásár),
Megvettem a likasomat (fazék),
Betettem a vörösömet (hús),
Rátettem a csúcsosomat (cserépfödő),
Oda mentem a kanos egér (macska),
Úgy megütöttem a kantrafoniával (csipér [csipő] vas),
Hogy mingyárt a kukamoniába szalatt (kemencealja, falyuk).

A két szőröst tedd össze,
A golyóját hagyd közte.

(Szem.)

Télen-nyáron fűtik, még sem melegesznek nála.

(Pipa.)

Erdőn terem, réten hizik,
Minden háznál pofon verik.

(Szita.)

Ut fut, minden házhoz befut.

(Út.)

Három lába, egy farka,

Ma is volt a markomba.

(Lábas.)

(Veszprém m.)

KOVÁCS KÁROLY.

Tájszók.

A b a u j m e g y e i e k.

- a b a r l o v i k : mosogató dézsa. „Az abarlovik a kútnál van“.
 b a l a m u t a : zavar, galiba. „Balamutát csinál“.
 b r a d a v k a : szemölcs. „Két bradavkája van az arcán“.
 b r a t e r k i n y a : oly nő, ki az oltáregyesület tagja. „A braterkinya a templomba siet“.
 b r a z l é t a : karperec. „A kisasszony brazlétát kér“.
 b r i d o s e m b e r : fukar, zsugori, irigykedő.
 b u r k á r : kövező. „A burkárak a duffartban (durchfahrt) dolgoznak“.
 d i n y a n k a : tökkáposzta. „A preparandista jóllakott dinyankával“.
 d r u s l y á k : tésztaszűrő, durchschlag. „Elromlott a druslyák“.
 d z i g a r o s k a : szivargyári munkásnő. „Józsi dzigaroskákkal ment a bálba“.
 f r a j e r k a : szerető. „A bandistának frajerkája van“.
 f r a j e i m i r k a : szobaleány, komorna. „Új frajeimirka van a grófnál“.
 h l y e b a r k a : kenyeres asszony. „A hlyebarka pénzt olvas“.
 k l a b o r k a : halottat öltöztető asszony. „A klaborka hozza a partét“.
 l o p a c k a : lapocka. „Lopackájára ütött“.
 l o p a t a : lapát. „Lopatával szórja a havat“.
 m i s a l o f k a : egérfogó. „Misalofkát vett a drotártól“.
 m i s k á r : herélő. „A miskárokat nézik a realisták“.
 m u c s a r k a : lisztes asszony. „Két mucsarka veszekedik“.
 p a r a z o l k a : napernyő. „A szakácsné parazolkát kapott“.
 p e r s c e n k á r : rongyszedő v. gyűrűs tót. „Gyűszűt kapott a perscenkártól“.
 p i l k á r : favágó. „A pilkárak ácsorognak“.
 p l u c k á r : kőműves. „Andris a pluckároknál hanlanger“ (nap-számos).
 p r e d z v e r s z k a : zsemlés asszony. „A gimnazisták körülállják a predzverszkát“.
 p r i p o v e d k á k a t : beszél: mesét mond.
 p t a c s k á r : madarász. „Herlicskát láttam a ptacskároknál“.
 s u r c i k : kötény. „A surcikban hozta az almát“.
 v o j a c s k i n y a : az a cseléd, aki katona szeretőt tart.
 z a p r a c s k a : rántás. „Borecsa néni zapracskát csinál“.
 z a v a d z á l n i : útban állni, lábatlankodni.

(Kassa.)

LINTNER LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

FELHIVÁS ÉS KÉRELEM.

SZARVAS GÁBOR, a magyar nyelvtudomány örök érdemű bajnoka, 1895. október 12-én hunyt el. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület rögtön, a temetés napján tartott választmányi ülésében mozgalmat indított meg a nagy tudós emlékének megörökítésére. Hogy mennyire igaz érdemnek a szolgálatában állott ezúttal a kegyelet, mi sem bizonyítja jobban, mint az a szép eredmény, melyre a gyűjtés néhány hónap alatt, leginkább a középiskolai tanárok körében vezetett. Szarvas Gábor szobra ma már biztosítottnak tekinthető. Egy csekélyebb összeg az még, amelyre a szoborbizottságnak szüksége van, hogy nagy tudósunk szobrát Budapest valamely közterén felállíthassa.

Teljes bizalommal és reménnyel fordulunk mindazokhoz, kik nyelvünk ügyének igaz barátai, tegyék lehetővé szíves adományaikkal, hogy nyelvünk művelésének, tisztaságának egyik legnagyobb bajnoka a hozzá méltó, látható és maradandó emléket is megkapja nemzetétől, azt az elismerést, amelyet annyira megérdemel.

E folyóiratban terjesztjük elő kérésünket, amelynek megalapításától haláláig szerkesztője és első munkatársa volt; ahol nagy küzdelmeit vívta nyelvünk tisztaságáért; ahol érdemei nagy részét szerezte. E folyóirathoz küldjék be szíves adományaikat.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület nevében

Budapest, 1896. május 20.

BEÓTHY ZSOLT,
elnök.

SZIGETVÁRI IVÁN,
főtitkár.

A NYELVÚJÍTÓK.

Mi a Magyar Nyelvőr célja? Megváltozott e cél azóta, hogy Szarvas Gábor 1872-ben az első számban kifejtette? Védi még a Magyar Nyelvőr a tiszta magyarságot az idegenszerűségek és a honi fattyuhajtások ellen egyazon buzgó feltékenységgel? Tanítványa Simonyi Zsigmond Szarvas Gábornak avagy ellenfele? Követője-e halála után, aki volt munkatársa, jobb keze életében?

Azt gondolom, senki se kételkedhetik abban, mi értelmű e kérdésekre a felelet. És mégis miért dicsérnek bennünket? Hogy merik azt mondani, hogy a Magyar Nyelvőr megjavult Szarvas óta, mert ez az ember arra törekedett, hogy nyelvünket elszegényítse, eldurvítsa?

Néhány esztendő óta talán fegyverszünet van. A nyelvújítás ellen való harc elült; Istennek hála, lassan-lassan divatjokat mutak legtorzultabb alkotásai; megint másokkal megbékélt az eleinte lázadozó nyelv és egy részük még a nép nyelvkincsének is részévé lett. Új „alkotásokra” pedig senki se gondolt.

Így a Szarvas Gáborban testet öltött orthologia elérte célját és az idegenszerűségekre fordította immár figyelmét; ostorozta a mondatszerkesztésben, fordulatokban megnyilatkozó barbárságot és a hivalkodó, míveltséget fitogtató újságstílust, mely latin, francia, angol szót használ ott is, ahol ép oly jó és kifejező, sőt sokszor jobb és kifejezőbb magyar szóval rendelkezünk.

Laeti pacem agitabamus, mint szegény Hiempsal panaszkolja, mikor inne újra fölűti fejét egész szócsináló dühével a nyelvújítás szelleme. Ez a nyelvújítás mindenestől elvetendő, elítélendő, mert forrása a tökéletes tájékozatlanság.

Nem beszélek arról, hogy megindítójának fogalma sincs arról, mi a józan purizmus; nem beszélek arról az eredendő hibáról, melyben e mozgalom fogantatott, hogy t. i. a nyelv szelleméről, a nyelvészet újabb irányairól sejtésük sincs e szócsinálóknak. Nem kiáltom oda nekik: értsük meg egymást! Mert hiszen mi soha se fogjuk egymást megérteni. Hanem egészen egyszerűn megkérdezem:

Ha az egész nyelv fejlődése lélektani folyamat, számos természeti és lelki tényező összhangzó működése; ha a hang- és értelemváltozások okai a nép lelkében gyökereznek és az új fogalmakra nyert új szóknak úgyszólván pragmatikus történetük van: hogyan lehet akkor a nyelv ügyét, tisztítását pályázatok útján előbbre vinni?

Hiú hatásvadászat az egész! Tiltakozás a modern áramlatok ellen és maga is fattyuhajtása a modernségnek, igazán beléillő a papirosvilágba.

Az egyik újság pályázatot hirdet a szép férfi természetrajzára, a másik a löverseny győztesére, a harmadik a legnépszerűbb képviselőkre; ez a negyedik új szókra. És ez cselekszik a leggonoszabbul. Mert nem bánjuk mi ama nyegleségeket, lovak, képviselők nem érdekelnek bennünket; de nyelvünket hagyjátok, az nem jó frivol játékszernek!

Ezer meg ezer idegen szó van, mindegyikre akad jó magyar szó, mégse használják azok, akiknek kényelmesebb a francia, sőt még a német is. És íme a nyelvújítók kipécéznék tíz olyant, amire maguk se tudnak magyar szót találni és megindítják vele a szócsinálás áradatját. Mindenki mosolyog rajtuk. Hisz ez a kor nem a nyelvújítás kora; a mi időnk nem alkalmas ilyen fölbuzdulásra; érzi, hogy nincs szüksége rá; minden téren működnek olyan írók, akik erős, gyökeres magyarságukkal, biztos nyelv-érzékükkel példáját adják a magyar írásmódnak. Jókai, Mikszáth, Ágai, Tóth Béla, Kozma Andor a széprózában, Rákosi Jenő, Balogh Pál vezércikkeikben, Móra István verseiben, Herman Ottó, Szily Kálmán s megannyi más tudományos munkáikban oly fokon mutatják a magyar nyelvet, amilyenen Arany óta nem állott, ahol új és értelmetlen nyelvújítók csinálmányaira nincsen semmi szükség. De ez mind hiába van. Itt a pályázat — s pályázó mai napság mire ne akadna? — Lássuk hát legalább az eredményt.

Igazán elhiszik a nyelvújítók, hogy ezentúl *szubtilis* helyett *szálfinom*ot fogunk mondani? A *szubtilis* szó igazán nem találta még meg magyar elnevezését. De a *szálfinom* nem arra való, hogy helyettesítse. Maga a *finom* szó se eredeti magyar. De ez nem baj. Ez az összetétel olyan képzetet költ bennünk, amelynek a *szubtilis*-hez semmi köze sincs. Az *útszéli* épen nem *banális*; mert akárhány előkelő banálítás van, amire bajos volna ráfogni, hogy *útszéli*.

Hanem aztán a *gerjes*! Micsoda szó ez! Mennyire födi a *pikáns* fogalmát! S mily kitűnő alkotás! Épen olyan, mint a 'külterjes' és 'belterjes' (ezek szintén nagy divatban voltak valaha; s most szinte ismeretlenül hangzanak, mikor Széll Kálmán a delegáció élén a királyhoz szólva, él velük; ma már csak mégis az *extenzív* és *intenzív* mellett maradunk). Úgy gondolom, egyik se fog a nyelv közkinsévé válni, még a *birok* se. Akár arról lesz

szó, hogy az úzás az én kedves *birkom*, akár arról, hogy a kerék-pározás az ő kedves *birka*. Hiszen Hőke Lajos már 1873-ban ajánlott magyar szót a „sport”-ra, ő azt gondolta, hogy *fic* lesz a legalkalmasabb elnevezés (csak el kell vonni a kész *fickándozik* igéből). És íme mégse beszélünk *ló-ficről*, *vízi-ficről*, *testi-ficről*. Mikor Szarvas Gábor a körmére koppintott Hőke uramnak (Nyr. 2: 174), akkor aztán visszavonult és azzal védekezett, hogy „tréfásan ajánlotta”.

A Nyelvőrnek kettős kötelessége, hogy a nyelvújítók e fonák munkája ellen tiltakozzék. Neve és multja kötelezik rá egyért azért, mert e törekvés újabb korcsokat fog vetni, pedig a régi nyelvújítás korcs szülöttei is elcsufították eléggé a családot; másodszor meg azért is, mert a Magyar Nyelvőrnek kell éreznie a kor szükségeit, megértenie törekvéseit s a fölösleges zavart okozóknak most is elállni az útjokat.

Mi ezennel megtesszük és ajánljuk a Jelenkornak, kövesse viszont ő is Hőke Lajos példáját.*

SEBESTYÉN KÁROLY.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

V.

Tekintsük meg immár, hogy mi különbséget lát értelmünk e két mondatban: *Péter olvas* és *Péter olvas*. Az első mondatot valóban két fogalomnak (két szónak, két szólásnak), a másikat csak egy fogalomnak (egy szólásnak, egy szónak) érzi. Ha a második mondat az értelemre nézve csak egy szólás, egy szó, akkor vagy névszónak vagy igének kell lennie. Névszó nem lehet, mert akkor így kellene hangzania: *Péter* (nevű) olvasó vagy *Péter* olvasása (vö. kutyaugatás, szélfuvás stb.); tehát csak ige lehet. S ha ige, ki tagadhatja, hogy nem foglal ígét magában?

* Teljesen egyetértek dolgozótársunkkal, csak hogy én nem látom olyan veszedelmesnek a dolgot. Sőt elismerem, hogy egyes pályázók hasznos észleleteket közölhetnek, jelesen azok, kik nem maguk faragják a szót, hanem a meglevő nyelvkincsből keresik elő egy-egy fogalomnak magyar kifejezését. Azért szólunk hozzá komolyan a pályázat eredményéhez, s ugyanolyan célt tűzünk ki a német-magyar szótárra vonatkozó új rovatunkkal is.

A s z e r k.

A **Péter olvas** éppen olyan szólás mint a **feje tetejére esett**, melyről a II. fejezet elején kimutattuk, hogy, mint bármely ige, mondat is lehet, de ebben a mondatban: *Péter a feje tetejére esett*, csak szólás számba mén. A **Péter olvas** mondat is csak szólás számba mén a következő mondatokban:

<i>Könyvet</i>		Péter olvas.
A <i>kertben</i>		
<i>Fönnhangon</i>		

Ezekben állítmány a **Péter olvas**. Ki tagadhatja, hogy ez az állítmány nem foglal igét magában?

Tekintsünk még a következő mondatokra:

<i>Péter</i>		könyvet olvas		<i>a kertben.</i>
<i>Péter</i>		a kertben olvas		<i>könyvet.</i>
A <i>kertben</i>		fönnhangon olvas		<i>Péter.</i>
<i>Fönnhangon</i>		Péter olvas		<i>a kertben.</i>

E négy mondatnak más-más az állítmánya, de valamennyi állítmány igét foglal magában. Minthogy ez az ige valamennyiben ugyanaz, röviden azt mondhatjuk, hogy az első mondatnak *könyvet*, a másodiknak *a kertben*, a harmadiknak *fönnhangon*, a negyediknek *Péter* az állítmánya. Ugyanoly rövidítés ez, mint mikor azt mondjuk, hogy e mondatoknak: **tanító** vagyok, egészséges vagyok, **Bécsben** vagyok, **jobban** vagyok, *tanító, egészséges, Bécsben, jobban* az állítmányai. Jól meg kell azonban jegyeznünk, hogy így csak rövidség kedvéért beszélünk, vagy inkább azért, mivel jobban értünk a fejtegetéshez, mint a szerkesztéshez. Mert tulajdonképen se a *tanító* nem állítmány, se a *vagyok*, hanem a kettő együtt, egynek véve. E szólásban: **tanító** vagyok, éppen oly egységes egészt kell látnunk, mint ebben: **tanítóskodom**, azaz mint följebb mondtuk, egy szót, egy fogalmat.

Ha így fogjuk föl az állítmányt, akkor igaza van Balognak, hogy „állítmány semmi más szó nem lehet a mondatban, csak ige“. Mert ha a **tanító** vagyok¹ szólást egy szónak vesszük, akkor az csak ige lehet. De e törvény vesztére lesz annak, aki a fa miatt nem látja az erdőt, aki e törvény értelmében ugyan, de analizáló szemmel keresi az állítmányt e mondatban: *én tanító* vagyok. Mert azt fogja tartani, hogy ebben a *vagyok* az állítmány, ami éppen oly tévedés, mintha azt mondaná, hogy ebben: **tanítóskodom**, a *kodom* az állítmány. Ha már analizáló szemmel nézzük a mondatot, akkor mondjuk inkább azt — azaz hogy mást nem is mondhatunk, mert helyesen csak azt mondhatjuk — hogy a *tanító* az

állítmány. A **„tanító vagyok“** szólás, mihelyt fejtegetni kezdjük, ismét két tagra oszlik, de ezek ismét csak határozandó és határozó, vagy ami egyre megy, alany és állítmány viszonyában vonatkoznak egymásra. Annak megismerésére pedig, hogy melyik tag a határozó s melyik a határozandó, csak egyetlen, de biztos jelünk van, a hangsúly. Minthogy e jel szerint a *tanító* a határozó tag, tehát ha kifejtjük a szólásból, bízvást és helyesen nevezhetjük állítmánynak. De ami a **„tanító vagyok“** szólásról áll, az a **„könyvet olvas“, „Péter olvas“** stb. szólásokról is áll. A fejtegető előtt ezen szólásokban épen úgy állítmányok a *könyvet*, *Péter* stb., mint a *tanító* abban, hogy **„tanító vagyok“**.

De azt mondják, a *vagyok* nem ige, csak kapocs, ellenben az *olvas* valóságos ige, mely ama kapcsot már magában foglalja. Abból tehát, hogy a *vagyok* előtt álló nevező predikátum, még nem következik, hogy az *olvas* előtt álló nevező is predikátum legyen. Sőt, mivel állítmány csak az a szó lehet, melyhez a kapocs tartozik, az *olvas* okvetetlen állítmány.

Ez megint csak analízis, egészen helyes analízis, csak az helytelen, amit következtetni akarnak belőle. Ha az **„olvasok“** magában foglalja a kapcsot is, akkor e két fogalomból állott egybe: *olvasó* és *vagyok*. E két fogalom közül az első névszó. Az **„olvasok“** tehát az által lett igévé vagy állítmánnyá, hogy a névszó egybeolvadt az ú. n. kapoccsal, mely magán véve csak olyan ige, mint az **„olvasok“**. A különbség csak az köztük, hogy a **„vagyok“** általánosabb értelmű, mint az **„olvasok“**. De magán véve az **„olvasok“** is általánosabb értelmű, mint a **„könyvet olvasok“**. A **„könyvet olvasok“** is úgy lett igévé vagy állítmánnyá, hogy a névszó egy szólásba olvadt az igével, mely ez esetben épen úgy számot tarthatna a kapocs névre, mint az előbbi esetben a *vagyok*. Akinek a fejtegetés viszketege nem hagy békét s azt tartja, hogy a **„könyvet olvasok“** e három elemből áll: *könyvet*, *olvasó*, *vagyok*, attól azt kérдем, hogy melyik névszóhoz tartozik hát tulajdonképen a *vagyok* ige? Aki magyarul tud, csak azt felelheti, hogy a *könyvet* névszóhoz, mert amaz elemekből csak így lehet azonértelmű mondatot szerkeszteni: **könyvet vagyok olvasó**. Igaz tehát, hogy állítmány, ha analitice vizsgáljuk a mondatot, csak az a szó lehet, melyhez a kapocs tartozik, de ebből nem következik az, hogy az *olvas* okvetetlen állítmány volna. Sőt ellenkezőleg, az következik, hogy *Péter* az állítmány, mivel a kapocs ő hozzá tartozik. Ezt világosan láthatjuk, ha jövő időre vonatkoztatjuk a mondatot: **Péter fog**

olvasni. Tartozhatik ugyan a kapocs az *olvasni* névszóhoz is: *Péter olvasni* fog, de ez más mondat s a jelen időben ez felel meg neki: *Péter olvas*. Tagadhatja-e még valaki, hogy a *Péter állítmány* nem foglal ígét magában?

Azt amit kapocsnak nevezünk, akár éknek is nevezhetnők. Az alany és állítmány közt nem a *van* ige a kapocs, hanem az a viszony, hogy határozandó és határozóul vonatkoztatjuk őket egymásra. Ezt a viszonyt inkább lazítja, mintsem szorosítja a *van* ige, mert a 'homo mortalis' szorosabb szerkezet, mint a 'homo est mortalis'. A *van* igenek nem kapcsolás, hanem igésítés, állítmánnyá tevés a funkciója. Ezt a funkciót bármely más ige is elvégzi, ha hasznát vehetjük a mondatban. Hogy mégis kiváltképen a *van* igenek tulajdonítjuk e funkciót, annak oka az, hogy ez a legáltalánosabb, tartalmára nézve legüresebb ige, ennélfogva legkevésbé változtatja meg az értelmet, ha más határozottabb jelentésű igenek nem vehetjük hasznát a mondatban s mégis igévé vagy állítmánnyá akarunk tenni valamely névszót. A *van* ige ilyenkor egy szólásba olvad a névszóval, még pedig úgy, hogy a szólás határozandó tagjává lesz (orvos vagyok, itt vagyok, gyógyuló félben vagyok) s nem jelent egyebet, hanem csak azt, hogy e névszót időre és valamely személyre akarjuk vonatkoztatni, azaz igévé, állítmánnyá akarjuk tenni. A *van* ige a predikátumalkotó elem az efféle szólásokban; nem kapocs az alany és állítmány között, csak kisegítő eszköz; azért helyesebben is nevezzük segédigének, mint kopulának.

Ha azonban oly szónak, mely e predikátumalkotó elemet már magában foglalja, azaz valamely más grammatikai igenek hasznát vehetjük a mondatban, akkor nincs egyébre szükség, mint hogy ez a grammatikai ige ahhoz a szóhoz vagy szóláshoz csatlakozzék, melyet állítmánnyá akarunk tenni, vagy, ha nem akarna csatlakozni, hogy legalább bocsássa el magától e predikátumalkotó elemet s maga egyszerű névvé változzék. Mind a két eset előfordul nyelvünkben.

Az első esetre szolgáljon például a következő két mondat: A *bibliát szó* szerint fordították le. — *Szó* szerint a *bibliát* fordították le. Látnivaló, hogy a grammatikai ige ahhoz a szóláshoz csatlakozik, melyet igésíteni, állítmánnyá akarunk tenni s hogy e miatt saját közelebbi határozóját is félrelöki. Ez az a tulajdonsága a magyar igenek, melyet Fogarasi és Brassai vettek legelsőbb észre, s melyre építette az utóbbi ama tételeit, hogy a mondat fejedelme az ige s a szórend kulcsa a hangsúly. Minthogy igen

Brassai csupán a grammatikai, az analitikus igét, nem az igévé lett egész szólást, a szintetikus igét értette, találójában nevezhette volna el a mintegy parancsszóra ide-oda ugráló igét szolgának, mint fejelelemnek.

A másik esetre szolgáljon például a következő két mondat: A *biblia szó* szerint van lefordítva. *Szó* szerint a *biblia* van lefordítva. E példából világosan látjuk azt is, miért kell az igének az előbbi esetben ide-oda ugrálnia s a maga közelebbi határozóját félrelöknie. Azért mert magában foglalja a predikátumalkotó elemet, s a névszónak épen erre van szüksége, hogy predikátummá lehessen. Mihelyt a grammatikai ige e predikátumalkotó elemet kibocsátja magából, mint névszó békével a maga külön határozója mögé vonulhat. Hogy a névszó csakis e predikátumalkotó elem miatt vonja magához a grammatikai igét, megtetszik abból is, ha szólásokra változtatjuk az efféle állítmányokat: *szó* szerint fordít, *fönnhangon* olvas. Ezekből a következő szólások származnak: *szó* szerint való fordítás, *fönnhangon* való olvasás.

Bebizonyítottuk tehát, hogy a *Péter* állítmány volta e mondatban: *Péter* olvas, az állítmánynak minden eddig kifejtett ismerető jelével megegyeztethető, még azzal is, hogy az állítmány annyi mint ige. Mert ha szintetikus szempontból nézzük a *„Péter olvas”* mondatot, akkor az épen olyan szólás, mint a *„tanító vagyok”*, sőt azt mondhatjuk, hogy egy szó s mint ilyen csak ige lehet. Ha pedig analitikus szempontból nézzük, akkor az *olvas*-ban foglalt predikátumalkotó elem tulajdonképpen a *Péter*-hez tartozik, mivel fölbontva így hangzik a mondat: *Péter* (van) az *olvasó*, vagy az *olvasó Péter* (van), s e predikátumalkotó elemmel egynek véve az állítmány megint csak ige. Most már arra a kérdésre is felelhetünk, állítás-e vagy tagadás ez a mondat: *nem* Péter olvas. Minthogy e mondat kétségkívül ennek az állításnak mond ellen: *Péter* olvas, tehát csak tagadás lehet, s ha tagadás, a *„nem Péter”* az állítmány benne. Igaz tehát a tétel, hogy a mondat állító vagy tagadó volta a predikátum minőségétől függ s hogy annak, aki tudja, állító vagy tagadó mondatlall van-e dolga, azt is tudnia kell, melyik tag a predikátum benne.

De a nevezős alany hívei még mindig kételkedve rázzák fejüket. Van még egy erősségük, amely mögött még mindig teljes bátorságban érzik magukat. Azt kérdik, ha a *„Péter”* vagy a *„Péter olvas”* állítmány e mondatban: *Fönnhangon Péter* olvas, mi akkor az alany benne, talán bizony a *fönnhangon*?

E kérdés elől még a mi jó Brassaink is kitért s a helyett, hogy egyenesen felelt volna, arra a nyilatkozatra ragadtatta magát, hogy „az alany cselecsap fogalma a magyar mondatban nem csak haszontalan, hanem mint világtalant vezető vak kalauz merőben mellőzni való“ (III. ért. 277. l.), a *fönnhangon* tehát nem alany, hanem — inchoativum vagy, mivel a mondatot így is rendezhetjük: **Péter** olvas *fönnhangon* — pótló egészítvény. Nos hát, én se felelek egyenesen a kérdésre, csak a mondat elemzésének két módját mutatom be, azt, ahogy már a népiskolában elemzik a mondatot s azt, ahogy én képzelem magamnak az elemzést.

A tanuló olvassa: *Fönnhangon Péter* olvas. No mi az, amit eddig olvastál, kérdi a tanító. Mondat. Jól van. Mik a mondat főrészei? Az alany és állítmány. Mi az alany? Az, amiről valamit mondunk. S mi az állítmány? Az, amit az alanyról mondunk. Miről ismerjük meg az alanyt? Arról, hogy megnevezi azt, aki valamit cselekszik vagy valami állapotban van. S miről ismerjük meg az állítmányt? Arról, hogy ige vagy segédige által kapcsolt név. No hát mi az alany abban a mondatban, melyet olvastál? *Péter*. S mi az állítmány? *olvas*. Miért alany a *Péter* s miért állítmány az *olvas*? Azért, mert *Péter*-ről azt mondjuk hogy *olvas*. És mit keres a *fönnhangon* a mondatban? Az határozó. S mit határoz meg? Az állítmányt.

Ezt én nem elemzésnek, hanem marcangolásnak nevezem. Három darabra tépték a mondatot s az egyikre ráfogták, hogy alany, a másikra, hogy állítmány, a harmadikra, hogy az állítmány határozója. Elemzésen én olyan műveletet értek, mely által valaminek belső szerkezetét ismerjük meg, úgy, hogy ha ismét egyberakjuk az elemeket, ugyanazt kapjuk, amit szétszedtünk. Ám hadd rakja valaki ismét egybe a mondatot ezekből az elemekből: *Péter* = alany, akiről valamit mondunk, *olvas* = állítmány, amit az alanyról mondunk, *fönnhangon* = az állítmány határozója. Ezekből az elemekből legföljebb ezt a mondatot rakhatja egybe: *Péter fönnhangon olvas*. Ez pedig más mondat.

Én így képzelem magamnak az elemzést. A tanuló olvassa: *Fönnhangon Péter* olvas. No mi az, amit eddig olvastál? Mondat. Hogy mondanád ugyanazt másképen? Aki *fönnhangon* olvas, az **Péter**. Hát még másképen? A *fönnhangon* olvasó **Péter**. Jól van. Maradjunk előbb a harmadik mondatnál. Kiről mondunk ezzel valamit? A *fönnhangon* olvasóról. S mit mondunk róla? Azt, hogy az Péter, hogy Péternek híjják.

De nem folytatom tovább, mert a helyes elemzés művészet, én pedig csak műkritikus vagyok. Inkább visszatérek még egyszer a *„Péter olvas“* és *„Nem Péter olvas“* mondatokra.

Azt mondtuk, hogy e két mondat egyértelmű ezzel a két mondattal: Aki *olvas*, **Péter**. Aki *olvas*, **nem** Péter. E magyarázó mondatok két-két mondatból, egy alárendelt s egy főmondatból állanak. A főmondat az egyik magyarázó mondatban állító, a másikon tagadó. Az alárendelt mondat mind a kettőben állító. De tagadó is lehet s akkor a magyarázó mondatok így hangzanak: Aki *nem* olvas, **Péter**. Aki *nem* olvas, **nem** Péter. Ha az utóbbi két-két mondatot is egybevonjuk, a következő mondatokat kapjuk: **Péter** nem olvas. **Nem** Péter nem olvas. Állítsuk e két mondatot az előbbi kettő mellé:

1.	Péter	{	olvas	3.	Nem Péter	{	olvas
2.			nem olvas	4.			nem olvas.

Fölösleges szószaporítás volna még egyszer bizonyítani, hogy ha analitikus szempontból indulunk ki, a 2. és 4. mondatban ismét *Péter* és *nem Péter* az állítmány s a *nem-olvasó* az alany. Ezek tehát negatív alanyú mondatok, míg az 1. és 3. pozitív alanyú mondatok. Minthogy azonban a mondat állító vagy tagadó volta nem az alanynak, hanem az állítmánynak minőségétől függ, tehát a 2. mondat állítás, a 4. mondat tagadás.

Ha ellenben szintetikus szempontból egy szólásnak, egy szónak vesszük a *„Péter nem olvas“* mondatot, akkor a *Péter* a határozó vagy állítmányi értelmű s a *nem olvas* a határozandó vagy alanyi értelmű tag benne s az egész szólás ige számba mén. Az ige aztán magában is mondat lehet, mint épen ebben: **Péter** nem olvas, vagy predikátuma lehet valamely más mondatnak, mint pl. ennek: **Péter** nem olvas *könyvet*. Az efféle mondatokban negatív ugyan az állítmány, de a mondatok állítók. Ez nem is lehet másképp, ha meggondoljuk, hogy az, ami az efféle állítmányban negatív, tulajdonképp az alanyhoz tartozik. Ez a mondat: **Péter** nem olvas *könyvet*, egyértelmű u. i. ezzel: Aki *könyvet* nem olvas, **Péter**, vagy A *könyv-nem-olvasó* **Péter**. A *nem-olvas* csak azért kerül a *Péter* mögé, mert ennek igésítését, állítmánnyá tételét bármely ige elvégzi, ha már benne van a mondatban. Semmi szükség tehát arra, hogy ezt a különben is elhallgatandó *van* ige tegye meg.

Ha az efféle negatív állítmányokat az időre való vonatkozásból kifejtve, névszóká változtatjuk, az efféle negatív fogalmakat

kapjuk: **bornemisza** (**bort** nem iszik), étel nem kívánás (**ételt** nem kíván), **kérőt** nem rágó (**kérőt** nem rág), **számba** nem vétel (**számba** nem vesz), **meg** nem állható (**meg** nem állhat), **meg** nem fogható vagy **megfoghatatlan** (**meg** nem lehet fogni), **hozzá** nem járulható, vagy **hozzájárulhatatlan** (**hozzá** nem lehet járulni), **meg** nem hűlés (**meg** nem hül) stb. Az efféle negatív fogalmak, ha a *van* segédige által igésítve állítmányul kerülnek valamely mondatba, ezt nem teszik tagadóvá, amint megtetszik a következő két mondat összehasonlításából: *Megcsömörlésének a meg nem hült leves volt az oka. Megcsömörlésének nem a meghült leves volt az oka.* Az első mondatnál állítom, hogy a meghült leves ellenkezője, a forrón maradt leves volt a megcsömörlés oka; a második mondatnál tagadom, hogy a meghült, a hideg leves lett volna a megcsömörlés oka. Az első esetben, ha igaz a mondat, jól tudom, mi volt a megcsömörlés oka; a második esetben csak annyiban nem teljesen ismeretlen előttem a megcsömörlés oka, amennyiben, ha igaz a mondat, egy lehetséges okát kirekesztettem. Az első esetben negatív formába öltözött, de pozitív értelemű, a második esetben tagadott fogalommal van dolgom. Az első mondat általános kérdésre (mi volt megcsömörlésének az oka?) adott felelet vagy mondás is lehet, a második mondat csak különös kérdésre adott felelet, csak ellenmondás lehet. Mindazáltal igaz marad, hogy a negatív formájú, de pozitív értelmű fogalom ellenmondás útján szerzett fogalom (azaz tagadott fogalom volt, mielőtt negatív fogalommal lett volna); azért kevesebbre becsüljük, mint a nem csak értelmére, hanem formájára nézve is pozitív fogalmat.

KICSKA EMIL.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Vége).

különc, Helmeczy. 4:347.*külszén*, Kazinczy. 3:134.*külváros*, Barczafalvi. 1:97; 11:464.*külvilág*, Kazinczy. 3:78.*lámpa*, Verseggy. 24:469.*láthatár*, Barczafalvi. 1:95; 11:464; 34:382.

láz, Bugát. — Csak a mai (orvostudományi) értelme van tőle. 'Tumultus' értelemben megvan már Otrókocsinál; tehát hibásan van Kazinczynak tulajdonítva 4:455. Vö. SzD.

létesít, létesül, Barczafalvi. 11:467.

lég, Kazinczy. 3:78. — Ekként magyarázza: „összevonva a *levegő ég* használhatatlan szóból“. (Vö. Fogarasi eltérő előadásával: *Az új szokról*. 10). Az *aër* legrégibb magyar neve: *ég*; később megkülönböztetésül az *ég erősségétől*, a firmamentumtól, *levegő-ég*-nek nevezik; de már a mult század második felében sok írónál egyszerűen *levegő* is, noha PP. ez értelmét még a legutolsó kiadásban sem ismeri. Mai tudósainak a *lég* és *levegő* közt különbséget tesznek; amaz *gas*, emez *luft*.

lény, Bárány Péter. 10:305. — Nála voltaképen *lőny*; ugyanígy SzD.-nál, s ez okból SI. ennek tulajdonítja. Mai alakjában Szemerétől. Kazinczy így magyarázza: „Lett a *le* gyökérből (*le*-het), mint a *mén* a *me* (*me*-het), *ény* az *i* (*i*-hatik) gyökerekből. A lágyító *y* szebb hangzat kedvéért adatott hozzá, amit annál kevésbé rosszalhatunk, mivel a *mén* is gyakran *mény*-nek mondatik; az *ény* pedig soha *y* nélkül ezen értelemben elő nem fordul“. (Tud. Gyűjt. 1818. III.79.) Verseghy tiltakozik az ilyen szóképzés ellen (Lex. 161).

lényeg, Helmezy. 13:321. — Előbb (péld. Verseghy, Lex.) *mivolt*, Balogh Pálnál *létalap*. A Jelenkorban (1832. 125) *létény*, *létedelem*, de már (767) *lényegileg*.

Lipcse, Sándor István. 15:217.

lob, Bugát. 13:375. — Csak a mai orvostudományi értelmé van tőle; a szó megvan már nemcsak Verseghynél 14:402, hanem a NySz.-ban is.

magány, Verseghy. 14:401. Vö. Magyar. Aglája 1806.

magasztos, Barczafalvi. 11:466. — SzD. és SI. nem fogadja el.

megokol, Bánóczi. 23:224. — Székely tájszó.

mellső, Sándor István. 15:217.

meneszt, Barczafalvi. 1:95; X:147, 274, 457.

menhely, Thewrewk József. 10:174.

minta, Sajnovics. — „Ezen szóval Sajnovics után kezdetek némellyek élni, mint Faludi, Vajda“. Hibásan tulajdonították Barczafalvinak. 1:95.

monda, Dugonics. 23:30. — Mai értelmében Kármán 22:549. Vö. SI.

mondat, Barczafalvi. 11:467. — SI., Kresznerics nem fogadja el.

mozzanat, Bugát. 13:375.

műtő, Bugát. 13:375.

működik, Bugát. 13:375.

művész, Barczafalvi. 1:95; 10:457.

művészet, Sándor István. 15:217.

napszaka, Barczafalvi. 11:466.

naptár, Barczafalvi. 1:95; 11:466.

növény, Barczafalvi. 11:466. — A plántát Gyöngyösi

(Dug. kiadás II.375) *növeténynek*, követői (Verseghy, Aglája 79) *növöténynek* nevezték, alkalmasint a népies *gyövötény*, *jövötény* mintájára. Molnár János pedig (Könyvház) átvetéssel *nötervénynek*. Barczafalvi ötlött a *növevényre*. Földi a természetrajzi műnyelv első úttörője 1793-ban a *növevény* mellett nyilatkozott. 1836-ban (Fog. Zsebsz.) már *növény*. Ilyen elisio a népnél: *győtény* a *gyövötény* helyett; így akarta Kölcsey az immigranst *jövénynek* nevezni. (Törv. tud. Műsz.)

nyomaték, Verseghy. 14:402. — Nála voltaképen *nyomadék*, de értelme: nachdruck; SzD.-nál *nyomadék*: amit kinymnak, ugyanígy Kreszn.

nyomatatvány, Barczafalvi. 1:94; 11:466. Márt. Szót. (1811): exemplar.

nyughely, Sándor István. 15:217. — Sl.-nál számtalan ilyen képzés: búvhely, gyúlhely, evhely, járhely, görfa, ülpad, térhang stb.

olvasmány, Barczafalvi. 11:466.

ömlik, Kazinczy. — „Az Istenek atyja intett, s élet ömlött a porba“ (Param. 42). „Zengzetekre ömlődözve énekle most“ (Uo. 39). „Térdre ömlött előtte“ (Marm. I.91). Simonyi (10:226) szerint előbb nem fordul elő. A műnyelvbe Kovács Mihály vezette be először: *megömlés* fusio. Chem. I.45.

ömlengés, Kazinczy. 3:542. „Szabad ömlengést ad phantaisiejének“. K. nagyon szerette az *-ng* képzős igéket, s derűreborúra alkotta őket: ébreng, *dereng*, folyong, gyúlong, gyülong, nyúlong, omlong, *ömleng*, piheng, szintügy Helm. köszöng, emleng stb. 4:220, 347, 456.

önismeret, Bárány Péter. 10:309. — Pázmánnál „magaismeret“.

önkéntes, Barczafalvi. 11:466.

önszeretet, Bárány Péter. 10:309. — Az előtt „magaszeretet“.

örjögés, Kazinczy. 3:134.

örmester, Sándor István. 3:411.

örszer, Sándor István. 15:217.

összhang, Bárány Péter. 10:308.

ötvény, Bugát. 13:375. — Az *öttevény* szó megvan már a régi nyelvben; mai értelmét B. ruhazza rá.

pamlag, Barczafalvi. 1:47; 11:466.

párhuzamos, Pethe. 3:410.

pazar, Verseghy. 14:401.

perc, Pethe. 3:411. — Még Kazinczynál is a régi *percents*. A secundum Pethénél *második perc*, Verseghynél (Lex.) *másodperc*.

pincér, Pethe. 3:411. — Kunoss a *bornok*-kal, Bugát az *étnök*-kel, Freckay a *pincés*-sel akarták kiszorítani, de siker nélkül.

pontosság, Verseghy. 14:402.

pongyola, Kazinczy. 3:542. — „Meg tudta adni ez éneknek azt a tetsző pongyolaságot, melynek a gyermekkori poesis munkáiban kellett mosolyogni“. Gessner idyll. *3. (1788.)

rag, Kresznerics. 8:424. — Suffixum értelemben.

ragály, Bugát. 13:375. — Contagium értelemben.

redőny, Szemere. 10:176.

rém, Kazinczy. 4:220. „Az ami rémit, kísértet, spectrum“.

roham, Bugát. 13:375.

rokonszenv, Bugát. 13:375.

rovar, Bugát. 13:375.

rugósság, Bárany Péter. 10:309. — A *ruganyos* (rugánós alakban) Gergelyffytől 1809. (Techn.) 14:405; tehát nem *rug+any+os*, hanem *rugánós*. A *rugalmasság* Helmeczytől.

sanyar fn.: Verseghy. 14:401.

sarj, Verseghy. 14:401. — Kazinczy a *kardot* akarta így nevezni. Honnan vehette?

sarkigazság, Verseghy. 14:402. — Az axiomára ma sincs jobb szavunk.

sav, Nyulas Ferencz. — Lukács Lőrinc tévedett, mikor Bugátnak tulajdonította. 13:375. *Savany* Pethétől.

sáv, Verseghy. 14:401.

sebész, Bugát. 13:322.

seborvos, Sándor István. 3:411.

séta, Sándor István. 15:217.

sírkert, Sándor István. 15:218. — Toldy szerint: „igen költői s versben is a használhatatlan (?) temető helyén felette szép“. 10:217. Petőfi a „temető“ szót nem találta ilyennek.

sokszorozás, Maróthi. 14:360. — Ő előtte a magyar aritmetika-írók *sokasítás*-nak hívták; a mai *szorzás* Győry Sándortól. (Math. Szt.)

szabadelvű, Kisfaludy K. 6:14. — Nála voltaképen *szabadelmű*, vö. *könnyelmű*.

szabvány, Sándor István. 15:218. — Nála demensum, pensum.

szakma, Barczafalvi. 1:96. 11:466.

szálloda, Fogarasi. 16:233. — CzF. *csarnok* cikkében F. magát vallja szerzőjeül. Eredetileg *szállotá*-nak csinálta a *palota* formájára. Így van ez 1848-ig minden szótárban.

számadol, Sándor István. 15:218.

számla, Fogarasi. 14:401. — CzF. *számla* cikkében F. magáénak vallja; eredetileg csak annyit jelentett, mint maga a *számlálás* (Fog. Szót. 1836), de már 1846-ban (Bloch Kiegész. Szót.) *contót* is tesz; ennek eddigi neve *árjegyzék*.

szélhámós, Tóth Béla. 22:422. — Csak a mai értelmében. Vö. NySz.

szellem, Kazinczy. 4:220. — „A *szelelek*, spiro, szóból, mint a *kelek*-ből a *kellem*“. CzF. szerint annyi mint „szelelő valami“. Kaz. már 1810-ben használja. (Levelek Kishez I.339): „Európának dolgait philosophiai *szellem* (Geist) igazgatja“. Nyomtatásban először Szemerénél 1811-ben, Hiller egy német dalának fordításában (Szvor. Fejl. tün. 24).

szélsőség, Sándor István. 15:218.

szemle, Barczafalvi. 1:96; 11:466. — Nála csakis a „szemle-cső“ összetételben.

szemöld, Kazinczy. 4:455. — Szemere diadallal írja K.-nak, hogy a *vakond* népies szóban talált rá analógiát.

szempont, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

szende, Mátray G. 16:233.

szender, Verseghy. 14:402.

szenv, Barczafalvi. 1:96, 11:466. Vö. *ellenszenv*, *rokonaszenv*.

szenvedelem, Kazinczy. 13:322.

szenvedély, Helmeczy. 13:322.

szerep, Barczafalvi. 1:96; 11:466. — Dugonics azt állítja: „ez a szó igen régi magyar szó.“ (Jolánka I.214).

szerkezet, Barczafalvi. 11:467. — Megvan már a Krizacodexben; ő csak fölelevenítője.

szilárd, Szemere. 10:175.

szívély, -es, Döbrentei. 11:518.

szólam, Thezarovich. (A logyika talpkövei. 1820; írta 1812-ben). Nála voltaképen: terminus; középszólam: medius terminus; végső szólamok: extremi termini. Döbrenteinél 11:517; 13:374 sprache, ma phrasis.

szomj, Verseghy. 14:401.

szónok, Verseghy. 14:402.

szörny, Verseghy. 14:401. — Kazinczy hozta divatba, s ezért a kortársak rendszerint neki tulajdonítják. A vele egyjelentésű *szörnyeteg* Baróti Szabó Dávidtól. „Keservében dühödött a *szörnyeteg* annyi jók özönén“ (M. Muzeum 1788. I:58). Hogy e szó csakugyan e helyen fordul elő elsőben, bizonyítja Kaz. Uo. 185. — Verseghynél rendszeren *szörnyet*, innen *szörnyetes*: monstrosus.

szűnnap, Barczafalvi. 1:96; 11:466. — Nála voltaképen *szűnnap*, az ünnep formájára, sőt még Kresznericsnél is (A Császárok. Pozsony 1806. IV.): „Újra hozzáfogtam a fordításához a tavali (1801) *szűnnap*ekben; de már Georchnél (Honnyi Törvény, 1804) és Mart. Szt. *szűnnap*ok.

tábornok, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

talaj, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

tan, Sándor István. 15:217. — Nála *tanhely* összetételben; önállóan Helmeczytól. A tudomány szó egymaga nem lévén

elégséges a scientia és doctrina együttes kifejezésére, Kisfaludy K. baráti köre 1829-ben sokat tanakodott a szükségpótló szó megalkotásán, míg végre Helm. javaslatában állapodtak meg (Bug. Term. Szók). E szó eleinte nagy visszatetszést szült; Bugát-éptanát (diaetetica) *ebtannak* csúfolták.

tanácsnok, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

tanár, Fogarasi. 13:322. — Nála doctor, mai értelmében Bugáttól: quasi *tan-árasztó*.

tanoda, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

tanulmány, Barczafalvi. 1:96; 11:466.

taps, Sándor István. 15:217.

társadalom, Barczafalvi. 1:97; 11:466. — Nála collegiumot jelent; utóbb casino is (Fog. Zsebsz. 1836); mai értelmében a Tud. Társ. Zsebsz. (1838) kevésbé ismert új szónak jelöli.

téboly, Versegghy. 14:402.

tekintély, Kossuth. 14:129.

telep, Sándor István. 15:218.

telj, fn., Versegghy. 14:401.

termény, Barczafalvi. 11:467.

termeszt, -*mény*, Barczafalvi. 11:467.

testőr, Sándor István. 3:411.

tetszhalál, Bugát. 13:375.

tév, Sándor István. 15:218. — A *-hit*, *-út* összetételben maradt meg.

titoknok, Barczafalvi. 1:96; 11:465. — *Titkár* Szemerétől uo.

toborz, ige, Versegghy. 14:402.

torz, Barczafalvi. 1:96; 11:466. — Nála a *trotz* magyarítása; mai értelme elvonás a *torzas-borzas*, *torzonborz* szókból.

tömeg, Vörösmarty. 13:321. — „Vocem hanc primus V. in medium protulit; paulo post unanimi consensu pro exprimenda *massa* assumpta sit, adeo quidem ut ne portae inferi quidem adversus eam valeant“. A „gyurma“ cikkben pedig: „Cum tamen vox *tömeg* pulvere pyrio celerius per universam Hungariam propagata fuisset“. (Bugát, Term. Szót.)

tömör, Barczafalvi. 1:96; 11:465. — Nála regiment, Sl.-nál törpe.

történelem, Döbrentei. 11:517. — A forradalom előtti szótárak nem ismerik; először Bloch: Zseb. Függ. „a legújabb magyar szavak közt“ 1852-ben.

tört-szám, Maróthy. 14:360. — A tört-számot a régi arithmetikák, Apáczai Csere is, *darabszámnak* nevezték, később Dugonics *töredéknek*, Győry Sándor, elég furesán, *töreknek*.

törzs, Kazinczy. 3:501. — Megvan MA.-nél is. 14:406, 493.

tőzsde, Fogarasi. 16:233. — Ő vonta el a *tőzsérből* a *tőzst* (handel, handlung), s ő függesztette ehhez a kaloda szóból kigondott *-da*, *-de* képzőt.

tudat, Barczafalvi. 11:467.

túdor, Bugát. 13:376.

tusa, Kazinczy. 3:501. „Viadal, küzdés, baj, bajvívás“.

tünemény, Barczafalvi. 1:96; 11:465.

újonc, Barczafalvi. 1:97; 11:466.

úrbér, Thewrewk József. 10:173.

urodalom, Barczafalvi. 11:466.

utánoz, Döbrentei. 3:317. — Kazinczynál: mímel.

ügyész, Barczafalvi. 1:97; 11:465.

ülnök, Barczafalvi. 11:465. Az *előülnök* összetételben.

úr, Dugonics. — „Nem nézvéen sem a nagy högyek domborodásait, sem a mély völgyeknek *üreit*“ (Tudák. 263). A szépirodalomban Kazinczy használta először (3:79), s ez okból neki tulajdonították e szót (Phil. Műsz., továbbá Szvorényi, Fejl. tün. 20. l.).

üteg, Szontagh Gusztáv. 13:321.

ütér, Bugát. 13:376.

vadonc, Barczafalvi. 11:465.

választmány, Barczafalvi. 11:466.

vallomás, Barczafalvi. 1:97.

varázs, Verseghi. 14:401.

véd fn., Baróti Sz. D. 25:122. „védelem, ótalom“ értelmében; „védő“ jelentéssel Kazinczy az Orpheus II.52. l. használja először: „...gyermekeknek *Véd-atyja* (Tutora)“; a 61. l.: „a kik *Véd-fiókat* megtsalták“. Mai összetételeiben mindig *védőt* jelent.

véglet, Barczafalvi. 11:467. — Nála fatum. A forradalom előtti szótárak nem ismerik; először Blochnál 1852-ben.

vegy, Barczafalvi. 11:467. — A *vegytan* összetételben maradt meg.

visszér, Bugát. 13:375.

viszony, Verseghy. 14:401.

vita, hibásan tulajdonítva Barczafalvinak 1:97. Vö. NySz.

vonadék, Barczafalvi. 1:97.

vonal, Sándor István. 15:218.

vörheny, Verseghy. 14:401.

zárda, Helmeczy. 16:233.

zongora, Barczafalvi. 1:47; 11:467.

zsarnok, Szemere. 14:402. (Toldy és Szvorényi egyező tanúbizonysága szerint). Jelenkor I:1 lapján még *zsarló*, de már február 4-ikén (78. l.) *zsarnok*. Születését ezek szerint 1832 legelőjére tehetjük. A *zsarolból* a *zsart* már előbb elvonták. Toldy Haramjaiban (1823) már *zsarpad* (tortur) 10:219.

KIRÁLY KÁROLY.

MÉG EGYSZER A „FOLNOGY” SZÓ.

Meg lehetek a fölszólalásom eredményével elégedve. Melich egy az első cikkében csak fölületesen érintett és azért jóformán hasznavehetetlen adatot teljes világításba helyezett és azonkívül még egy érdekes helyet idézett Szalay J. „Városaink a XIII. században” c. művéből, Simonyi is közöl egy pár új adatot, amely a Nyelvtört. Szótárban hiányzik, úgyhogy a *folnogy* szó egyre több életet nyer. Ezzel szemben mellékes dolog, hogy Melich okoskodása e cikkben is gyenge.

Első fölszólalásakor mindössze három adatot hozott föl: I. Joan Szracimir, aki 1369—1398. volt viddini cár, a brassóiakhoz írt levélben a címezésben egyebek közt Herman Jakab falunagyot (*folnogju* dat. 19) említi. II. A Venelintől kiadott bolgár okiratokban előfordul *folnogъ*. III. Bogdan az Archiv für. slav. Philologie című folyóiratban egy „*flъnodъ ot Rъžnov*”-ot említi, amelyben szintén falunagyot kell keresnünk.

Az I. adat értéke világos volt; az okirat kelte elég szűk határok közé szorítható, M. is megemlíti Bogdan nyomán, hogy „1369—1398 közé eső időből származik”.

A II. adat olyannyira nem volt világos, hogy Melich előadásából senki, aki meg nem nézte Miklosich értekezését, nem sejtette, hogy a *folnogъ* Venelinnél csak egyszer fordul elő, azt meg, hogy ez a *folnogъ* Zsigmond magyar királynak egy 1418-ban kelt kiváltságlevelében található, csakis az tudhatta meg, aki abban a szerencsés helyzetben volt, hogy Venelin nehezen hozzáférhető gyűjteményében fölkereshette az illető helyet.

Áttérek a III. adatra. Ez az adat, hangzanak Melich szavai „*flъnodъ ot Rъžnov* (= szász falu, Rosenau)”. Tehát megint semmi nyoma annak, hogy ki mikor használta ezt a kifejezést és kihez intézte. — M.-nek befejező okoskodása kizárólag e három adaton épül föl: hogy t. i. a *folnogъ*-nak mint jövevényszónak „régiségéért kezekedik a fönt fölhozott pár adat s talán a *Folneg-ović* szerbhorvát vezetéknév. Ez a d a t o k v a l l o m á s á r a azonban föl kell tennünk, hogy a magy. *falu-nagy* (rég *fol-nagy*) kifejezés a XIII. sz. végén, esetleg a XIV. sz. elején nyelvünkben szélteben járatos volt”. — Én egy árva szóval sem mondtam, hogy a *folnogy* nem volt az említett időben szélteben járatos, csak azt állítottam, hogy ezekből az adatokból ez nem következik semmikép sem. Tehát

nincs igaza M.-nek, mikor úgy akarja a dolgot föltüntetni, mintha én kerekén tagadtam volna a magyar szónak a XIII. században való elterjedését. „Ásbóth nem érti, mondja M., mért írtam én azt, hogy a magy. *folnogy* a XIII. sz. végén, esetleg a XIV. sz. elején szélteben járatos volt“. És egyszerre elkezd egészen másról beszélni, mint amiről beszélnie kellene: mi t. i. azt vártuk, hogy kimutatja, hogy de bizony abból a három adathból igenis azt következik, amit ő állított, ő pedig — Szalay József „Városaink a XIII. században“ című munkájáról beszél!!

De nézzük meg még egyszer a bolgár okiratokban a *folnogy* szót. Térjünk mindenekelőtt vissza Melich III. adatához, amellyel olyan mostohán bánik, hogy még azt sem ismétli, amit Bogdan főlemlít róla az Archiv f. slav. Phil. XVII. köt. 547. l., hogy t. i. az a *flъnodъ ot Rъžnov* a brassói városi levéltár 203. sz. okiratában található. Én azonnal megkértem Stenner levéltáros urat, szíveskednék nekem megírni, ez az okirat mikor kelt. A szíves és gyors felelet nagyon érdekes és jellemző volt: Brassóban nincs senki, aki a cyrill betűvel írt okiratot el tudná olvasni, várnunk kell, míg eljön vagy Bogdan tanár Bukarestből vagy Miletics tanár Szófiából! Szerencsémre Bogdan nemsokára el is jött és megállapította, hogy az okiratot egy Vlad fejedelem állította ki, hogy melyik, azt nem tudni. Ez ugyan elég tág tért hagy, mert a hat Vlad 1365 és 1512 közt uralkodott, de legalább körülbelül összevág a másik két adattal és egy negyedik adattal is, amely azóta került napfényre egy ránk nézve igen érdekes munkában. Az épen említett Miletics, a szófiai főiskola rendes tanára, t. i. kiadott 121 eddig csaknem egytől-egyig ismeretlen bolgár okiratot, amely mind a brassói városi levéltárban található. Ez okiratok szövegét rendkívül becses tanulmány előzi meg, amely a brassói bolgár telep történetére egészen új világosságot vet.*

Az itt közölt okiratok 97-ke így kezdődik: Milostiju božiju Jo chladi Basaraba voivoda i gospodinъ vŭ sei zemli ugrovlahiskoi, pišet gospodstvo mi mnogo zdravie *flъnočem* i poreм i siromahom ot zemle Brŭse. *Flъnočem* többes dativus, ha ragját az *-em-et* elvesszük, *flъnoŭ* marad, ami csak az előttünk már ismeretes *flъnodъ* változata. Az okiratot Baszaraba Mladi vajda írta a Bär-

* A 152 lapra terjedő munka a bolgár kultuszminisztertől Sbornik (ejtsd *zborník*) cím alatt kiadott vaskos kötetek XIII-ában fog megjelenni, a különlenyomat a következő címet viseli: *Novi vlaho-bŭlgarski gramoty otŭ Brašovŭ*.

caság lakóinak 1472—1476 vagy 1477—1481 közt, mert akkor uralkodott.

Most pedig áttérek Melichnek egy másik állítására, amelyre szintén már tettem észrevételt. Az a kérdés, lehet-e azt mondani, hogy a *folnogy* szó átment a szláv nyelvekbe. Melich első ízben három szláv okiratból mutatta ki a *folnogy* szót. Kettőről azt sem mondta, hogy ki mikor írta, kihez intézte, az elsőről már akkor is megtudtuk, hogy Szracimir, viddini cár, intézte a brassóiakhoz. Itt a címezésben fordul elő a sokat vitatott szó: Оѣ gospodina carê Sracimira županu Jakovu Herъmanu *folnogju* i Petru Faingъlju i vsemъ purgaromъ, ami Melich fordításában így hangzik: „Szracimir cár úrtól Herman Jakab ispánnak, falu-nagynak és Faingel Péternek és az összes polgároknak”. Minthogy a II. és III. okiratból első ízben semmi bővebb adatot nem közölt Melich, csakis az I. okiratról szólhattam. Erről pedig azt mondtam, hogy a *folnogy* nyilván úgy került bele az okirathoz mint magyar szó, mert ez volt Herman Jakab hivatalos címe. Melich azóta közölte a II. adatának a teljes szövegét is. Nézzük csak, milyen társaságban találjuk itt a folnagyot: *Nemešemъ. I folnogemъ. I vamošemъ. I vicevamošemъ*, azaz: „A nemeseknek. És a falunagyoknak. És a városoknak. És a vicevámosoknak!!” Ezek így következnek egymásután szóról szóra, egy betűt ki nem hagytam. És Melich újabb fölszólalása után is megmaradok amellett, hogy a *folnogy* nem ment át a bolgár nyelvbe, nem tekinthető ott „magyar jövevényszó”-nak, hanem igenis bolgár nyelven írt, de magyar földön lakókhoz címezett okiratokban található azért, mert olyan emberek írták, akik ha talán nem is a magyar viszonyokat, de legalább a magyar hivatalos címeket jól ismerték és nagyobb világosság kedvéért tudatosan használták a bolgár szövegben a magyar szót. A *folnogy* Szracimir okiratában (*folnogju*) és Zsigmond magyar királyéban (*folnogemъ*) semmivel sem nagyobb joggal mondható magyar jövevényszónak a bolgár nyelvben, mint akár a *szkupstina* szó, amellyel újságainkban találkozunk, szerb jövevényszónak a magyar nyelvben. De ha Melich a *szkupstina* szót mégis a magyar nyelvben szerb jövevényszónak találná kijelenteni, akkor azonnal igazat adok neki a *folnogy*-ra nézve is és visszavonom az itt mondottakat, mert ha ő mást ért a jövevényszón mint én, természetesen abban sem érthetünk egyet, hogy mi tartozik a jövevényszók közé az egyik vagy a másik nyelvben.

IRODALOM.

Radó Antal Ariosto-fordítása.

Ariosto Örjögő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Fordította, Ariostóról szóló tanulmányával bevezette és jegyzetekkel ellátta Radó Antal. 2 kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1894.

A nyelvtudomány haladásával lépést kell tartani az irodalmi nyelv fejlődésének is. Az a gazdag nyelvtananyag, melyet egyrészt a Nyelvtörténeti Szótár és a régi nyelvm emlékek új kiadása, másrészt pedig az új Tájszótár és a gazdag népi nyelvi gyűjtések tárnak fel, nem maradhatott hatás nélkül a gondosabb írók nyelvére. Nem azokra a sallangokra gondolunk, melyeket a népiességre törekvő, de a magyar nyelvérzéknek majdnem teljes híjával levő íróink aggatnak műveikre; hisz ezek nem diszítik a stílust, hanem csak lerínak róla. A nyelvésznek az olyan író kell igazi örömmel üdvözlőnie, akinek magyar nyelve megőrzi a maga egyéni, sőt gyakran helyi színezetét is; s ez utóbbi tekintetben az erdélyi írók válnak ki legjobban. A magyar irodalmi nyelv nem csontosodott meg annyira, hogy az író ne formálhatná a maga nyelvét szülő helyének nyelvjárása szerint; nyelvjárásaink pedig nem állnak oly messze egymástól, hogy általános hatásuk az irodalmi nyelv egységének kárára válhatna.

Radó Antal Ariosto-fordítása nemcsak az irodalomra nézve nyereség, hanem méltán magára vonja a nyelvész érdeklődését is. Költői nyelve könnyed és magyaros, megérzik rajta mind a népi nyelv, mind pedig a régi írók tanulmányozásának hatása; s e kettős hatás szerencsésen egyesül e műben, mely tárgyánál fogva is megtűri a régies és népies hangot egyaránt. Az egész fordításon népies, naiv hang vonul végig, s gyakran fülünkbe cseng a Toldinak és népballadáinknak hangja. Így pl.

„Szerelmes szívét busulásnak adta“ (1:198). — „S nagy haragra gyűltan löki onnan félre, Arcán a szégyentől meghajallván vére“ (1:226). — „Orcái a hölgynek íme lobbót vetnek, Mintha liliomra bibort csepegtetnek“ (1:234). — „És a súlyos páncél, Róbert mely takarta, A nagy hőtől szinte tüzet fogott rajta“ (1:328). — „Párja ellen nem tör a toportyánféreg“ (1:350). — „Megjohádzott ő már, dühe füstbe széledt“ (1:368). — Elbucsuzik „sok-sok nyájas szóval, vígságkívánóval, Áldatja Istentül mindenféle jóval“ (2:210). — „Gyalogösvényt vágok az alvó hadon át“ (1:250). — „Egy csöpp remény nem sok, de annyit sem adott“ (1:356). — „De szó terem nyelvén a két bájos lánynak“ (1:293). — „Emez a bolondját vad paripán járja, Az ökörre kapott, amaz meg számárra“ (1:258). — „Majd, mintha az értne, ledicséri rútul“ (2:207). — „Agramant királyt is szidta, mint a bokrot“ (2:238).

Egyes szavak és szólások: *örökkétig*; *kívül-béül*; *hősködi* vitézem; azután *kezesen* a lányhoz közelge (1:208); így *kocog* lassudan *cammogó* csacsiján (1:214); *tömös-tömve*; *köteles vagy véle* (1:347); üres *színek-szónak* kötve *higgyetek* csak (2:106); csak az után *lohol*, mely még fut előle (uo.); nekem *felkopnék az állam* (2:107); szilánkokra *zúzik* (2:170); újra a partra fut *eszehagyottképen* (2:114).

E népies hang kísér bennünket az egész fordításon végig, de különösen az Angyélikáról szóló részletet teszi széppé és kedvessé.

A régi nyelv hatását inkább csak egyes szavak használatában látjuk: *támadat* e h. napkelet (vö. NySz. 3:410); *násfa*; *leventa*; *agglant* am. vén bolond (vö. NySz. 2:521); *egyenlőz*: „Nincsen nála különb, nincs ki egyenlőzzé” (2:260, vö. NySz. 1:572); *óvást*: „Elhagyja szobáját, óvást, hallgatagon” (1:303, vö. NySz. 2:1162); *viszontag*: „Viszontag a király mondjon hitet arra” (2:94, vö. uo. 3:1216); *nyargalton nyargal* stb. Régies jelentéssel használja a *meg* igekötőt ebben az értelemben: *vissza* („Meg kellett vón’ hoznod, nem ma, de már régen” 1:191). A régi nyelv hatása érzik az ily kifejezéseken is: *kincs-érő*, *kantár megeresztve*, *jó hírem hagyottan*, *élete fogyottan*, Zerbín *tér-fogni* elnyargal a leányzó elül (2:160).

Majd tovább képezi a régi nyelv egy-egy alakját vagy szavát. Így az *aligon-alig* példájára használja ezt: *alighoggy-alig* (1:214; 2:108); a régi nyelv *ficere* szavából (NySz. 1:849) csinálja ezt: *ficerés* („Láttára e cifra, ficerés alaknak” 2:209). Az *-é* helyhatározó ragot szintén régiesen használja ebben: „Minden terve *helyé* ez az egy terv lépett” (2:78).

Néha a régi nyelv alapján merészebb ujitást is próbál vagy pedig mások ujitását alkalmazza; így pl. az *üld* igét használja *üldöz* helyett („olyan gyorsan üldi” 2:99), ezt az egyszerűbb alakot a régi nyelvtörténet csak a HB. *ildet* szavából ismeri; *mindütt* e h. mindenütt; *szanaszerte*; az *udvaronc* szó helyett ezt használja *udvarjáró* (1:375). Az *első*, *hátsó* stb. szavak mintájára használja ezeket is: *balsó*, *jobbso*.

Radó nyelvéen alig akad egy-két folt. Az ő stílusában feltűnő az ilyen idegenszerűség: „Nem is sejti a nő, hogy ez Lóránt *légyen*” (2:28), ámbár ez még elmehehet régiesség számba. A magyar ember ezt a megszólítást *életem párja*, csak nővel szemben használja, de barátját, még a legjobbat sem nevezi így.

BALASSA JÓZSEF.

Terentius magyarul.

Publius Terentius Afer Vigjátékai. A M. Tud Akadémia megbízásából fordította dr. Kis Sándor, kegyesrendi tanár. Ára 3 forint, 620 l.

A fordító Terentius műveinek átültetésében szakított a régi klasszikusok fordításánál megrögzött szokással, mellőzte az eredeti formát s egészen modern versalakba öltöztette a fordítást, a nél-

kül, hogy ezzel róla a klasszikus kor jellegét letörölte volna. Versformája az ötös jambus, melyet csak ott szakít meg anapesztus, ahol a cselekvény gyorsasága megköveteli; ritkán találunk ilyen, vagy három rövid szótagot a sor végső ütemében, és gyakori alkalmazását nem is helyeselhetnők. Legjobb volna pedig, ha az ilyen ütem a sor végén egyáltalán hiányzana (l. pl. 226. 238. 344. 608. 616. l.) Két helyütt vettem észre trocheust:

A ládácskát, melyben emléke van (177. l.).

Igy kell-e bánnöd velem, Dorio? (476. l.)

Ezek közül is az utóbbi valószínűleg sajtóhiba s egy ékezzel (*vélem*) kijavítható, az előbbit pedig enyhíti az, hogy a *-ban*, *-ben* rag *n* hangja több nyelvjárásunkban nyújtottan hangzik. Ezeken kívül a verselés valóban kifogástalannak mondható.

A verselés azonban csak külsőség; sokkal nagyobb érdeme ennél a könyvnek az a tiszta, könnyen érthető és zamatos magyar nyelv, amelyet műfordításainkban keveset találunk. Olvasás közben szinte felejtjük, hogy fordítást olvasunk, s ha a sok latin név nem figyelmeztetne bennünket, azt hihetnők, hogy eredeti mű van előttünk. Csak egy helyet találtam az egész könyvben, mely a világosság és érthetőség szempontjából kifogásolható, s ez a *Herélt* „előbeszéd“-ének következő része: Nem rég adatta . . . hogy' került.

Kitűnően eltalálja a fordító azt az alantabb járó, de mégsem póriás hangot, amelyen a komédia beszélni szokott, sőt még az egyes szereplők ajkára is állásuk, helyzetük és műveltségük szerint különböző beszédmodot tud adni. Meg nem állhatom, hogy egy minden tekintetben jellemző részt *Az elősdi*-ből ide ne iktassak:

Geta. Mondok: legelső szóra ezt vonom,

Magánosan volt, félre vontam, és:

„Látod“, mondok, „jó Phormio, miért

Huzakodtok, mért nem egyeztek, hiszen

Uram nemesen gondolkozik s kerül

Minden perpatvart. Hercules ucssegén,

Imént is azt tanácsolák neki

Baráti, hogy e nőt menten szórja ki.“

Anthipo. Mibe kezd! hová lyukad ki e beszéd!

Geta. „S ha kiszórja, hiszed, törvényeink szerint

Elítéltetheted? Már rendbe' van.

Megizzadsz abba', hé, ha ő vele

Tengelyt akasztasz; s még hogy szónokol.

De felteszem, hogy vesztes ő leszen,

Nem életébe, csak erszényébe vág.“

E szóra, látva, hogy megcsillapult.

Mondok: „Magunk vagyunk, szólj, mit kívánsz,

Hogy urunk e perpatvartól ment legyen?

A lány hadd menjen el, te pedig ne zörögj“.

Így beszél az ügyes, ravasz szolga s másképp nem is beszélhetne.

Nagyon helyesnek tartom a fordítónak azt az eljárását is, hogy nem egy jellemző tájszót és igen sok népies kifejezést alkalmaz. Manapság poétáink és íróink folyton az idegen után kapkodnak és szinte kírí nem egy alkotásukból, mennyire szeretik ismere- teiket (vagy tudakosságukat) a latin, francia, angol, sőt még uram- fia! a se-szinű német szavak és kifejezések feltalálásával is fitog- tatni. A századvége nekik okvetetlen *fin de siècle*, a kilátás *chance*, az anyakönyv *matrika*! (PNapló 1895. 250. sz.), a kitérés, ingado- zás nekik *lavirozás*, a felöltő példa *eklatáns*, a kizárólagos *exclusiv*, a benső *intim*, a hatékony *intenzív*, az átható szag *penetráns*, a csattanós, találó példa *frappáns*, a gavallér *gentleman* és így tovább a végtelenségek végtelenjéig. Pedig a mi nyelvünk nem az idegen- ből meríti erejét; ott a nép nyelve, ebből kell erőt és üdéséget szívní irodalmi nyelvünknek, ha az írók nemtörődomsége követ- keztében petyhedni kezdene. Szinte jól esik olvasnunk az olyan művet, mely a nép tiszta nyelvén szól hozzánk. A fordító, igen helyesen, szinte marokkal szórja a népies kifejezéseket, s amint a főntebbi idézet is mutatja, nem műve kárára. A sok közül ide iktatok egy pár példát, amelyeknek első sorban épen a Nyelvörben van helyük. *Eszembe villan* (10. l.); *villoglak* * mindenütt (32); *nem font be* (51); egy s más *nem süll el* (66); *E pitttyedt* ajku, *görnyedt vén kehes* (135); *torkig lakott* velük (144); *helyes legény* (168); *utána bomlik, áthortyog éjt-napot* (213); az anyó *csévelt* ** (240); *szem-fül efféle dolgokban* (248); *ebül vagyok* (278); *miért villogsz* (337); *lőgnál te már* (339); ha még tovább *csaholsz* (340); *magadra vesztegess, gyerek* (414); *uj ajándokon nyög* (427); *ki- mosdva, kenve-fenve megy ebédre* (455); *hűvösre juttat e heved* (uo.); *kalász helyett tüskés szénát kaszál* (454); *neked is hasad az Istened, úgy-e?* (455); *te rabló, törvénypecér te* (458); *mily ágon vallá rokonnak én velem magát* (uo.); *késő bánat gyáva gond* (462); *gyöngytanácsot adsz* (478); *módját ejtem* (479); *adósságom kitisz- táznám* (489); *réveden oda jutottam* (492); úgy nézem, a *főkötőt te hordod* (562); *ne kotyogj* (568); mit én mondok, *kutyába se veszik* (586); jön a *nász*, *** látom (608); kezd *hetet-havat darálni* össze-vissza (613); *hazug híren ne hagyj örülnöm* (614).

E kifejezések azonban, amelyeket a találomra felütött lapok- ról jegyeztem ki, csak igen csekély részét teszik azon eredeti, for- dulatos és találó népies szólásoknak, amelyek csakúgy hemzsegnek a könyvben s oly vonzóvá és könnyeddé teszik az olvasását.

Van a könyvben egynehány sajtóhiba is, a többi közt a

* *Villog* — keres, kutat, meglepetve körül néz (Mindszent).

** *Csévelt* (Mindszent) — a szövéshez való fonalat egy jó ujjnyi hosszúságú s ugyanoly vastagságú csőre felhajtja, falgombolyítja (*cséll- lenyi*, palócul).

*** *Nász* v. *nászuram*; így szólítja egymást a férj és nő édes atyja, anyjuk pedig: *nászaszony*.

338. lapon olyan, amely már a megértést nehezze teszi: hogy t. i. Aeschinus beszéde Samionak van tulajdonítva.

Erősen kihívja a nyelvész figyelmét a következő sor: *Féltél tán, hogy rosszul bánom veled?* — Az igaz, hogy *vkivel bánik* és *vmi* *bán*, de az első személyben mindakettő, az *ikes* is, *-k* raggal szokott előfordulni: *bánok vkivel* és *bánok vmit*, s ez — úgy vélem — az utóbbi ige tárgyas alakjának (*bánom*) gyakori használata következtében az ettől való megkülönböztetés céljából történt.

Ismertetésemet boldogult Csiky Gergely szavaival zárom, ki e fordítást a klassz. filol. bizottságnak azzal a kijelentéssel mutatta be, hogy szépnek, könnyen folyónak és kellemesnek olvashatónak találta; és bizonyára mindenki ilyennek fogja találni, s aki egyszer elolvasta, még többször is el fogja olvasni.

BARTHA JÓZSEF.

Mikszáth Kálmán Almanakja.

Mikszáth azt mondja, hogy „voltaképen az író csak annyiban különbözik a nem íróktól, hogy több elmondani való története van“, — én mégis úgy gondolom, hogy a történet elmondásának módja is különbséget tesz köztük. Ez az író művészetének titka, mely nemcsak a mese kikerekítésében, kompozíciójában sarkallik, hanem a kifejezések választékos szépségében, magyaros tisztaságában, hathatós erejében is. Én ezt akarom vizsgálni az Almanak íróiban.

Tizennégyen irtak az idej Almanakba kisebb-nagyobb elbeszéléseket s majdnem mindegyikükről azt kell mondanunk, hogy írásmódjuk nemcsak szintelen, hanem gyakran idegenszerű és pongyola is. Kivált a magyaros zamat hiányzik többük írásából. Beniczkyné-Bajza Lenke pl. így ír: Az ajtó~~tól~~ még egyszer visszafutott (32). *Megteszem e kívánságukat* (32). Nem tagadhatta, hogy örül, *miként* az íróasztal poros aktái helyett stb. (33). Vasrácsos kerítés tűnt szemeibe, *mely nagy kiterjedéssel bírt* (35). Jólét és izlés *áru*ta el magát (36). *Egy idej* hallgatás után (35). Nem... nagy elragadtatást éreztem a látottak *íránt* (43). — Ilyen szintelen Rákosi, Szomaházy, Murai és Pekár stílusa is. Pekár azonfelül nagyon pongyola is. Kivált a névelővel nem tud bánni. Ilyeneket ír: A dicsőségnek *a* tulajdon üstököse (186). Helyreállíthatásának *a* reménye (191). Menekült tőle *az* álmaiba (192). Ott rejtőzik ennek az arcnak *az* ösmeretlenné vált vonásai mögött (207). — Ugyancsak Pekár ír ilyen tautologikus mondatokat: Az erdőnek *vágott neki* (190). Ellenben helyes Tóth Bélánál: *neki vágott* a kertnek (27). Mereszték *rá* a túlvilágról üvegesedő szemüket *arra* (202).

Szintén nála, de másnál is, akad egy-egy germanizmus, bár meg kell vallanunk, hogy kirívó példákra hiába vadászunk az egész Almanakban. Mégis meg kell rónunk ezeket: *Úgy nézett ki* (Pekárnál kétszer is 186. 201), holott Mikszáth így mondja: *Úgy fest,*

mintha stb. (35). De még nála is előfordul e *lettes* germanizmus: *konstatálva lett* (V.). Tutsek Anna *egész* egyenesen (88) ír, s ismét Pekár vét a *folytán* használata ellen: A rögeszme *folytán* ... megkövesedének a gondolatai. (202).

Elvétik a reflexív igéket is. Gárdonyi illet ír: Az őszi napnak sugárömlésében *melengette magát* (103, e h. melegedett, sütkérezett). Murai meg: *Szórakoztatta magát* (169). Mikszáth itt is például lehetett volna. Ő így ír: A komiszabbak is egyszerre *elsöprődtek* (235). Ő belőle egy csöpp se *látszódjék* (236). Sőt Pekár is helyesen szól így: A huszárok ... sebesen *kihúzták magukat* (185). — Érdekes latinosság fordul elő Tömörkénynél: Mikor ... *ülnének* (68), mikor ... *fordítaná* (74). De ez úgy beleillik a bibliás magyar paraszt beszédjébe.

Egyébként is Tömörkény a legmagyarabb írók közé tartozik, bár némi erőtetettséget észlelhetni stílusán. Sőt egy kis furcsaság is akad, például: De ámbátor mégis (67). Erőtetí a magyarságot ezekben: Nem tudatik, ki helyezte vajjon őket (oszlopot, dombot) *idő előtt* oda (65). Azon irányban *adódik* föl a kérdés (66). A magok *emberemlékezete* szerint (66). *Annál inkább sem* ... (67). — Ezekben pedig egyenesen hibáz: Ilyen *rováncsok* vannak már ott *sokan* (66). (A vasvonal) *útközben* ejt egy kicsi állomást (68). Szokatlan ez a kifejezése is: *Eszméletébe* jutnak az öregek (67). Pekár szokottabban és magyarosabban mondja: *Észbe* kapott a kapitány (207). — Mäskülönben Tömörkény is szép magyaros kitételekkel él: *Embernyi* ember (65), *pusztát lakni* (66), *eszüket* tudják (66), néha, az ember esze *megállapodik* (67), *jótét* lélek ... sem szólhat bele (67), szótalan beszédességével *így adja föl a szót* (67), *bizonyos nevezetű* Hadady Gergely (74). *Lépésben megy a tött helyre* (74).

Kár, hogy a szerkesztő ilyen vétségeket megbocsát íróársainak: *Megjelentette neki a százada* históriáját (Pekár, 189), hol a *meg* is, az *a* is hibás. Napoleon elgondolkozva nézte *el* a halott katonát (Pekár 188). Ahogy *elnézek* a messze, érdes, háborgó oceanra (Pekár 194). *Kéblére* finom fehér selyem sál volt *általvetve* (Pekár 205). *Most három éve* (= 3 év óta) keresi a halált (Pek. 209). Nem helyes ez a Benedek alkotta szó sem: *nyomorultság* e helyett *nyomorult* *volta*. Tutsek Anna írja e szokatlanságot: *Honnan az Isten nevében* adjon ő most (88) és ismét Pekár követi el ezt: Édes anyja ... *eszélőstre vált* (191). De ő vigyáz a consecutio temporumra is illetéknépen: Akkor rohant be az öreg marquis, akiért *ment volt*, a doktorral (194). Ismét vét azonban a szórend ellen e különben is pongyola mondatában: Csak a halál után való örökös vágyában *vége* kimerült az egész valója (202).

De ideje már, hogy a zamatos, magyaros kitételeket is előszámláljam. S itt Mikszáthot illeti a fő dicsőség. Melléje sorakozik Tóth Béla, a legtanultabb magyar stílista, Tömörkény István és Gárdonyi Géza. Bársony már egy kissé elmarad tőlük, bár ő is ír illetéknépen: Nagy *feneket* *kerítesz* a kázusodnak (52). *Lerítt* róla a zavar (59). *Tisztára* a bolondok házába kerültem volna (58).

Ilyen jóízű Mikszáth e két kifejezése: Nagy kutya a vicebíró (cím), nagy kutya volt az öreg (222), sok fából faragott ember (221). Tőle valók ezek is: Külsőleg a *szalmájukra* (-jára) *nézve* majd mind jól fest, a *magra nézve* . . . no ott lehetne kifogást tenni. (V.) *Teszem azt* (221) . . . a bíróság se nagy világi *állás*, de ha kemény ember *állja*, hát mégis valami (221). Az idei termés még *lábon van* (223). *Toldom* pedig a fülem a tenyeremmel is (225). — Tóth Béla is igen jól mondja: Ilyet úgy se pipált még (15), egy szökéssel lent *termett* (27). — Szépek is, magyarosak is ezek: Buzakalászkok *szegették* . . . az utat (Beniczkyné-B. 33). Az arc gyenge *pirosságba borult* (Kóbor T. 115). Vörösmartyra emlékeztető jelző ez Pekárnál: *Örvénylő* felleg (186), a varjak serege *örvénylett* károgva (187). Ez is nála található: Nem tudta . . . *árját szegni* . . . gondolatainak (210).

De mindennek disze-virágai azok a közmondásszerű pompás kifejezések, melyek kivált Mikszáth stílusát ékesítik, bár másoknál is előfordulnak. Sorba szedem ezeket:

Király a király, mégis bizonyosan csak egy penicilust tart a zsebében (Miksz. IV.). Koldúsabb a devecseri énekes koldúsnál (Tóth 13). Nem úgy verik ám a cigányt. (Tóth 14). Ott van ahol a mádi *regálebérő* (Tóth 15). Megsejtette, hogy kutya van a kertben (Bárony 59). Vén lóból nem való poroszkát csinálni (Gárdonyi 106). A vármegyének is sok volt a rováson (Miksz. 222). Vő. Hosszú rovása volt a . . . legénynek a nemes vármegyénél (M. 222). Úgy beleillett ő ebbe az állásba, mint a *görcs a fába* (Miksz. uo.). Hamar lett lú, mint a szegény ember csikaja (M. 226). Okos szóbul ért az ember (M. 230). Szopik is, harap is az úr egyszerre, mint a kis malac (M. 235). Békasóból nem facsarsz kenderolajt (M. 235).

Ha ilyen változatos e könyv íróinak szavuk járása, bizonyára szókincsük sem marad el mögötte. Azt biztosra vehetjük, hogy olyan nagy munkásságú íróknak, mint az Almanak írói, elég gazdag lesz a nyelvük, ügyesen bánnak a szóval s érzik finom árnyéklataikat is. Másrészt azonban épen nagy és gyors munkásságuk szoktatta őket némi gondatlansághoz is, hogy ne igen legyenek válogatósak. De mintha mindegyikben megvolna már a törekvés, hogy amennyire-annyira kerülje a nyelvújítás divatba hozta rossz vagy helytelen alkotású szókat.

Talán Beniczkyné-Bajza Lenke üt el e tekintetben is leginkább a többitől. Egyre-másra használja ezeket: Kedélyhangulat (33, milyen szép e helyett Tóth Bélánál: lélekállapot 11), gyönyör (33), erély (34), vadállomány (34), színgazdag (36), hüvös közöny (36), jelentőségteljes (38), kedvenc (39, Mikszáth is IV.), kedély (41), örököső (41). De már *látóhatárt* is ír (33). Pekárnál kifogásolhatók ezek: szerelemvágyó (179), hozományvadász (180), édeleg (187), szerelemterhes szív (209), boldog *viránnyal* sarjadzának ki lelkében új életremények (210), örömittas (210). Szomaházy még mindig érettségi *vizsgát* (160) ír. Rakosi pedig *távírász-kis-*

asszonyt (82) emleget, pedig épen a B. H.-ban jelent meg egy kis elbeszélés, melynek *Telefonos-kisasszony* volt a címe. Mért ne lehetne hát *telegráfos-kisasszony* is (vagy legalább *távíró-kisasszony*)? — Ezt sem helyeselhetjük Tutsek Annánál: Hogy is nem *panaszolnak* ők soha (91). Murai meg ezt mondja: nagyobb *adag* a betegségből (171).

A többiek szókincsében sok szép, magyaros és megjegyzésre méltó szót találunk, de ezeket nem akarjuk itt mind felsorolni.

Nem hagyhatom megjegyzés nélkül a *szóalkotásban* főleg az -s képzővel való gyakor élést, ha nem visszaélést. Magánál Pekárnál ezek fordulnak elő: *sokfejes* (203), *tincsesen* (205), *gyerkőcös* (218). Tutseknél: *szilvaízes* (88). Tömörkénynél: *könynyesen* (67). — Merész alkotású Tóth Béla *gyógyszerészességű*-je (19) és összetételnek épen elég hosszú ez a szó: *tűzoltóféparancsnoki* (19).

A ragozást illetőleg ezek ötlenek szembe: *szóbul* (Mikszáth 230). Az összes Kovácsok *nősök* ... voltak (Rák. 81). *Elibem* állott! (Bárs. 52). Majd ... irodát *nyitasz* (148).

Érdekesebb a helyesírás. Az Almanak *cz*-párti ugyan, de az idegen szókat magyarosan írja, bár nem következetesen. Bársony így ír: *náció* (51), *kázus* (52), *fasé* (63); Tutsek így: *spájz-kulcs* (88), *Kóbor* így: *apatikusan* (111), *mehanikusan* (112); de már Pekár így: *medaillon* (190), *rococo* (190), *marquis* (194). — Szép következetesség mindenesetre! — Nem írtózik az Almanak a fonetikus írásmódtól sem, kivált ha jellemezni lehet vele. Így Bársonynál: *erigy* szívem, *erigy* (54), Gárdonyinál: *Mán* kezdődik, ... de még nem *formája* (107), *fülít* (108); de leginkább Tömörkénynél: *Kit ölték mán mög mögén?* *Miháj* (69), *aszongya* (68), *aszondta* (69), *szorídd* (72), *mög* stb. Bizony szinte kirína abból a világból, melyet rajzol, ha szokott módon írná ezeket!

Tóth Béla azonban nem jellemzés okából, hanem mert jobbnak tartja, írja így ezeket: *köll* (9), *hogyne kéne* (11). Mikszáth megint jellemez, mikor ezt írja *tú* (226), de hibáz ezt írván: *fakgatni* (224).

Midőn így végig vizsgáltuk Mikszáth Almanakját, s elmondunk róla jót-rosszat, amint megérdemelte, csak azt a kívánságot ismételhettük, bár minden magyar író olyforma gondot fordítana stílusára, szókincsére, mint Mikszáth Kálmán, akkor csakhamar kiszorítanák a szintelen, idegenszerű stílust. Kiss Ernő.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Ilyen cím alatt új állandó rovatot nyitunk s ennek szükséges voltáról talán nem is kell sokat szólnunk. Mindenki tudja, milyen hiányosak és hibásak a mi német-magyar szótáraink s mennyi hiba és idegenszerűség terjedt el épen e miatt a mi újabb irodalmunkban. Igen sok munkára van szükségünk, míg összegyűjthetjük a német-magyar

szótárban hiányzó anyagot és tisztázhatjuk a nyílt kérdéseket, melyekre szótárainkban nem találunk feleletet. Kérjük olvasóinkat, sziveskedjenek támogatni bennünket e gyakorlati feladatok megoldásában, részint azzal, hogy hozzászólnak az e rovatban tárgyalandó német-magyar megfelelésekhez, részint pedig azzal, hogy maguk is új meg új kérdéseket tegyenek szóvá, amelyek bőviben akadnak olvasmányainkban, iskolai és írói működésünk közben. Csak arra kérünk mindenkit, hogy röviden és világosan mondja el mondókáját, mert különben e nagyterjedelmű anyag nem fér el folyóiratunk szűk körében.

Schlagfertig. Legelőbb is összeállíthatjuk azokat a véleményeket, melyek e kedvelt és tartalmas német szó fordítására vonatkoznak.

Schlagfertig eredeti jelentésében helyesen magyarul így volna: *gyors kezű*. Tehát mostani átvitt értelmében per analogiám a. m. *gyors eszű*. Vagy pedig *szemes*? Szilasi Móric.

Ebben a német kifejezésben szerintem nem annyira az a bélyegző, hogy azonnal felel mindenre, hanem inkább az, hogy azonnal *meg tud felelni*, mert hamar jár az esze. Lehetne tehát a régi *hamar* melléknév fölhasználásával *hamar eszű* a *schlagfertig* magyarja. Ellenben ha magát a gyors gondolkozást akarjuk megjelölni, erre a *gyors eszű*, jelző maradna. A NySz. a következőkben ismeri a *hamar* jelzőt: h. beszéd, h. tanács, h. gondolás valaki ellen, h. elme, haragos, h. porú ifjú, h. nyilak, h. ló, h. halál, h. üdö, h. út, h. hír. Csapodi István.

Schlagfertig így volna visszaadható: *odavágós*; vö. *jól odavág neki* stb. Krausz Sámuel.

Schlagfertig: aki jól eltalálja, hogy mire mit kell felelni, visszavág, *odavág*, ahova kell (fején találja a szeget). A sanda mészáros nem *oda vág*, ahová néz. Jól *oda mondogat* egyik asszony a másiknak. Tehát: *odavágó*, *jól odavágó ember*. Azt is mondják, ha nem csalogdom: *tűzkő egy ember* (tűzköves); rokona a tűzről pattant asszonynak, aki sűrűg-forog, mindig helyt áll a talpán és jó nyelve van. Ezt én jobbnak találok magánál a németnél, mert még a sziporkázást is magában foglalja, ami a visszavágó szavakban lenni szokott. Turcsányi Andor.

Diese Antwort ist *schlagfertig*: ez a felelet *talpra esett*. Er antwortete ihm *schlagfertig*: *visszavágott* neki. Harmat Géza.

Ein schlagfertiger mensch: *helyén van a nyelve*. Veszprémi.

Véleményem szerint a *kikészült* szó felelne meg legjobban, de talán a *talponálló* kifejezés sem volna rossz. (Vö. *Megáll a talpán és Talpra magyar.*) Árpás Mihály.

Schlagfertig: a) hadseregnek *harcrakész* állapota; b) ... war die *schlagfertige Antwort* des Mädchens: ... volt a lányka részéről a *nyombankész* felelet. Kerekes Lajos.

Eine Faust im Sack machen, v. *eine F. in der Tasche* m. v. *ein Schnippchen in der T. schlagen*. Ezeket Ballagi így fordítja: *szűr alól fittyet hány, köpönyeg alatt mutat fület*. Mindakettő

megvan CzF. szótárában, s a másodikat Német és m. szólások c. könyvemben KisfK.-ból is idéztem. CzF.-nál azonfölül: *szűr alól beszél*: fenyegtetődzik, de tőle senki se fél. Egy bécsi sürgönyben (1896. V.30) a címbeli szólást lapjaink közös forrásuknak ilyen fordításában közölték: *a köpönyeg alatt szorítja kezét ökölbe*. A BH. így javította: *a suba alatt szorítja kezét ökölbe*. Itt a *suba* bizonyára az élőbeszéd-ből van véve. de a többi megmaradt németnek. — Kérdés: az említett szólások közül melyek legjáratosabbak a magyaros beszédben? s vannak-e még más hasonló értelmű kifejezések?

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Peszmet, peszmeg. Prikkel M. adatai szerinti értelme „összesült, agyonégetett valami”, vagy megváltozva „rosszul sült, főtt, vagy keletlen tészta”. A göcseji nép a *peszmeg* szó alatt a gyümölcsből készült ízeket, lekvárokat érti, különösen a szilvaízt. *Pekmez*-nek is mondja. [Vö. horv. *pekmez*, lekvár. — S. Zs.] KISS LAJOS.

Karancsi betűk. Kassai József Szókönyvében (3 : 114) Sándor Istvánra hivatkozva azt mondja, hogy „*Karantsi betűk*: Typi usu attriti”, s mindíg kész lévén etimologizálni, mindjárt meg is magyarázza: „Azaz karmolással elkopott öntött betűk. *Karmolás* szóból lett m. r. *Karams*, mint *Szerelmes* szóból *Szerems*, ebből *Szeremts*”. A CzF.-féle szótár már azt is tudja, hogy „*Karancs*: elavult szó, egy a *karamzsál*, *karamzsol* szók *karamzs* törzsökével, s jelent dörzsölés, körmölés által megkopott testet. Innen: *karancsi-betűk*, am. sok használás, sajtólás által elkoptatott betűk a nyomdában”. Ebből annyi áll, hogy a *karancsi betűk* kitétel csakugyan kopott betűk elnevezése volt, de a karmoláshoz nincsen semmi köze, hanem egészen más az eredete. Engem Bod Péter vezetett a nyomára. Ő ugyanis Magyar Athénásában (167. l.) Martonfalvi Györgynek egy munkájáról dicsérőleg nyilatkoztán hozzáteszi: „Csak az a kár, hogy Karancsi betűkkel nagyon nyomtatva, és kedvetlen az olvasó szemének”. A munka (Exegesis Libri secundi Medullae Amesianae) Debrecenben 1675-ben jelent meg, és mint Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában találom, **Karancsi György** könyvnyomtató sajtója alól került ki. Ez a Karancsi György 1662-től 1675-ig viselte Debrecen városa könyvnyomtatójának „méltóságos tiszttét”, s az ő betűi voltak a *karancsi*, azaz helyesen: *Karancsi-betűk*. Hogy pedig ezek a betűk mért váltak oly hírhedtekké, azt sejtethetjük abból, amit Ballagi Aladár „A magyar nyomdászat történelmi fejlődése” című munkájában (75. l.) a Debrecen-városi könyvnyomtató-műhely eredetéről elmond. A városi tanács 1630-ban az elhunyt Rheda Pál házát fölbecsültette 300 forintra, a könyvnyomtató műszereket 150, s a kopott betűkészletet 50 forintra, s mindezeket 250 frt tartozás fejében lefoglalta a maga részére. Úgy látszik,

a debreceni városi könyvnyomtatók azokkal az 1630-ban átvett kopott betűkkel dolgoztak tovább, s ezek (különösen a nagyobb-fajták) Karancsi korában — mint nyomtatványai mutatják — már annyira oda voltak, hogy csakugyan 'kedvetlenek' lehettek 'az olvasó szemének', amihez különben az is hozzájárult, hogy Karancsi uram a sajtó kezelésében is hanyag vagy ügyetlen volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

Szemény. Ezt a ma már ismeretlen érdekes szót Kúnos I. a Nyr. 22. k. 49—55. lapjain magyarázta. Kimutatja, hogy a perzsa *sekban*-nak 'kutyaőrző' volt az eredeti jelentése, s ezzel került a törökségbe is; kimutatja továbbá, hogy II. Muhammed szultán hétezer ily *sekban*-vadászt sorozott a janicsárok közé rendes hadi szolgálatra, e tisztükben azonban továbbra is megtartották ősi nevüket, s főnökük, a *sekban-basi* egyik legnagyobb janicsári méltósággá lett; kimutatja végül, hogy a *sekban* szóból a török népnyelvben szokott hangváltozással *sejmen* alak keletkezett. Mindezeket mondom, Kúnos szépen igazolja; azonban a főffé dologról, hogy t. i. a *sekban* milyen jelentéssel, micsoda úton-módon került át hozzánk, nem ad semmi felvilágosítást. Mert az a körülmény, hogy a régibb török nyelvben mindenféle, akár lovas, akár gyalog jövevényt is jelentett, ugyan legkevesebbé se teszi világossá a közte és a *szemény* név közt föltett jelentésbeli kapcsolatot. E szó ugyanis nyelvünkben kétségtelenül katonai kifejezés, bizonyos lovas harcosoknak volt jelölője. Arra az esetre tehát, ha valószínűsággal a törökségtől jött vala hozzánk, előbb, mint a török háborúk idején, semmiképp se vándorolhatott ide már csupán azért sem, mert a *sekban* magában a török nyelvben is csak a XV. század második felében vált hadi műszóvá, amikor II. Muhammed *sekban*-jait rendes janicsároknak alkalmazta a hadseregben. Azután meg Kúnos saját bizonyossága szerint ezen új tisztükben is megtartották régi nevüket; hogyan lettek tehát a magyarban *szemény*-ekké, holott tagadhatatlan a török katonaság révén kellett vala velük megismerkednünk? De meg továbbá tudnunk kell azt is, hogy a *szemény* a NySzótár hiteles tanúsága szerint lovas katonát jelentett, míg a *sekban*-ok a janicsárok, vagyis a gyalogság sorába voltak beosztva. Egyetlen egy helyet találunk Szalárdi krónikájában, ahol a *szemény* gyalogságra vonatkozik; de mint majd látni fogjuk, ez épen nem bizonyosság a *sekban*-nal való jelentésbeli összefüggésére.

Azt hiszem tehát, Kúnos nem tisztázta a *szemény* eredetét, s teljes jogunk s okunk van tovább kutatni, vajjon nem tehetünk-e szert valami kielégítőbb magyarázatra.

Legelőször is azt a kérdést teszem fel, származhatott-e a török nyelvből; volt-e, van-e itt oly szóalak, amellyel rokonságba kapcsolhatnók? Hogy jelenleg él-e a törökségben ilyen szó, nem tudom, de hogy valamikor járatos volt, határozottan állíthatom. Apini Zsigmond 1728. Nürnbergben kiadta 'Glossarium Novum'-jában, melyben korának divatos szavait és szólásait gyűjti egybe, a 477. lapon ezt az adatot találjuk: „*Saimeni*: equites Turcorum sagittarii", néhány levéllel tovább pedig (493. l.): „*Semenen*: milites provinciales Posniae". Ime itt

vannak a rokonul kinálkozó török szavak; vegyük szemügyre, melyiket választhatjuk a *szemény* név őseül. Egészen megfelelőnek látszik a *saimen* forma, amelynek jelentése is hozzáillik a *szemény*-nek 'lovas katoná' értelméhez. Hogy ez a *seksban* szóval eredetére nincs semmi összefüggésben, onnan is megtetszik, hogy Apini az utóbbit külön helyen s nagyon is eltérő jelentéssel közli (492): *„Segbans und Sarigias: impedimentorum exercitus Turcici custodes“*. A *semen* alak eredete könnyen összeeshetik a *saimen*-ével.

Kérdés azonban, igazolja-e a nyelvtörténet a *szemény* névnek itt felállított leszármazását? Lássuk, mit szól hozzá a régiség. Gyöngyösi 'Kemény János'-a II. könyvében, amelyben II. Rákóczy György szomorú véget ért lengyel hadjáratát leírja, egy helyütt eme kitételekre találunk: „Nincs köztünk vezérünk; kezd rendünk bomlani, a *szemény* zászlók is tőlünk elhajlani“ s néhány sorral utóbb: „A Chám is elfogván tőlünk vezérünket; pribék *szemények* is elhagyván rendünket.“ Hogy kik voltak e *szemények*, arra nézve megadja maga a költő a felvilágosítást ezen sorával: „Mert ott hagy a *kozák*, a svéd is elmégyen“. Világos ebből, hogy a *szemény* Gyöngyösinél *kozák* zsoldost jelöl. A NySzótár példái ugyanily értelemmel közlik. Minthogy eme példák ugyanannak a Rákóczy Györgynek levelezéséből vannak véve, aki Kemény Jánossal a Gyöngyösinél leírt lengyel hadjáratot vezette, sőt, ami több, alkalmasint ugyanarra a háborúra vonatkoznak, kétségtelen, hogy a *szemény*-nek bennük is az a jelentése, ami Gyöngyösinél, vagyis: 'kozák'. Van a NySzótárban ezeken kívül még egy példa, amelyben már egyszerűen csak 'zsoldos, szövetséges' az értelme: 'A *szeményi* gyalogság zászlóستul kiment az ellenség közibe' (Szal: Krón: 326). Úgy látszik ez a megjegyzés is Rákóczy hadjáratát illeti.

Ha már most a rokonul fölvelt *saimen* névnek 'equites Turcorum sagittarii' jelentését a *szemény*-nek 'kozák zsoldos' értelmével szembeállítjuk, önkénytelen is kétség támad bennünk a felől, hogy a két szó között rokonsági kapcsolatot hozhatunk létre. Valóban bajos volna kimutatnunk, hogyan fejlődött, fejlődhetett az eredeti 'török nyilazó lovas' jelentésből 'kozák' értelem. Igaz, hogy mind a kettő lovas katonát jelöl; csakhogy az is való, hogy török meg *kozák* nagyon eltérő két nemzetség. Mindamellett valahogy talán össze lehetne egyeztetnünk a két jelentést, ha akadna a régiségben csak egy példa is, amelyben a *szemény* 'török lovas' fogalmat jelölne. Pedig ha valóigazán a török *saimen*-nek mása, az eredeti értelem valamelyes nyomának meg kellene lenni emlékeinkben. Vagy legalább valami közlető jelentést találunk, amelynek segítségével a két szót összekötő hidat megépíthetnők. Így minden alaki hasonlóságuk mellett sem alkothatunk köztük rokonsági kapcsolatot. Ugyanez okból nem illeszthetjük a 'miles provincialis Bosniae' értelmű *semen* névvel sem egybe. Le kell tehát mondanunk arról a reményről, hogy a *szemény*-nek őst a törökségben találjuk meg.

De hát hol keressük? Talán Iránba kell érte fáradnunk? Nem; oly messzire nem szükség mennünk. Közelebb van hozzánk, mint gondolnók. Maga a *szemény* név igazít bennünket útba jelentésével. Ugyan

hova mutathatna a „kozák” értelem máshová, ha nem a szlávásra? Itt kell szétnéznünk; bizonyosan ezeknél rejtezkedik valahol az eredeti képmás. Oly szerencsések vagyunk, hogy kutatásunkban még idegen íróra se szorulunk reá. Akad ide haza is, aki nyomára vezet bennünket. Sándor István Sokféléjének hetedik darabjában Büsching mult századbeli földrajzíró után egy helyen (178. l.) ezt írja: „Azon *Kozákok*, kik perepútyostul egy helyről más helyre szoktak volt költözködni, oroszul s lengyelül nevezettek *Semecni* vagyis *Semjeni Kozáki*, mert oroszul *Semja* annyit tesz mint *Familia*, azaz Nemzetség vagy Házi-cseléd”. Kiegészítésképp pedig még hozzá teszi ehhez, hogy „a mult XVII. században az Erdélyi Fejedelmeknél is gyakorta zsoldban valának és *Szeményeknek* mondtattak”.

Ime itt van a *szemény* szó igazi őse a lengyel-orosz *semjeni kozaki*-ban. A *semja* főnév valóban „család”-ot jelent az orosz és lengyel nyelvekben (l. Mikl.: EtymWörthb. 291); tehát a belőle képzett *semjeni* melléknév am. „családos”. Mi azonban, látnivaló, főnévképen vettük át a jelölte „kozák” fogalom kifejezésére.

Ez ellen a rokonítás ellen már semmiféle nehézség sem emelhető, mert mind a politikai, mind a nyelvi történet hathatósan támogatja. Az előbbiből ugyanis tudjuk, hogy II. Rákóczy Györgyöt lengyel hadjárataiban számottevő orosz szövetséges had segítette; az utóbbi pedig világosan tanúskodik róla, hogy eme kozák zsoldosokat *szemények*-nek hívták.

Fejtegetésünk eredménye tehát az, hogy a *szemény* nem a perzsatorók *sekbán* név, hanem az orosz-lengyel *semjeni kozaki* kifejezés ivadéka. Végül pedig még megemlíthetjük azt, hogy eredeti „kozák zsoldos” jelentése, mint a Szalárdi Krónikájából idézett példa (*szeményi gyalogság*) mutatja, elváltozva, tisztán „zsoldos (szövetséges)” értelemmel is előkerül nyelvünkben. Az összefüggés magától érthető közöttük, mert a *szemény* kozákok tudvalevőleg zsoldosok voltak, kik ahhoz szegődtek, aki jobban fizette őket; a nevüket tehát könnyen átvihették egyéb zsoldosokra is.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Székfű. A Nyr. 23 : 474. l. néhány megjegyzést tettem a *székfű*, *székfű* (*Matricaria Chamomilla*) jelentésének és neve eredetének megállapítására s arra az eredményre jutottam, hogy azt merőben el kell választani a *szegfű* (*Caryophyllum*, *Dianthus*, Nelke) nevétől. Boldogult Szarvas G. elősmerte a szétválasztás szükségét és jogosultságát, de azt állította, hogy nyelvtörténeti adataink alapján az nem lehetséges, utalva a Nyr 15 : 502. lapjára s a NySzótárnak illető cikkére. Ugyancsak ő közli, hogy Fialowski Lajos állítása szerint a *Chamomilla* német neve *Stuhlkraut* s e szerint a *székfű* ennek pusztá fordítása is lehet. Simonyi Zs. is hozzászólván azt mondta, hogy a *székfű*: *stuhlkraut*-féle etimológia valóságát a növénytudósoknak kellene eldönteniök. Én már akkor is meg voltam győződve, hogy a *székfű*, *székfű* csakis a *szék*, *szik* szóval hozható összeköttetésbe, a *stuhlkraut*-tal semmiképen, de biztos adatok hiányában nem felelhettem azonnal. Ezért a legilletékesebb helyhez, a Természettudományi Társulathoz fordultam,

mely Közlönyében kérdésemre készséges felvilágosítást is adott. Ennek s a közben gyűjtött adatoknak alapján már most teljes biztossággal oldható meg a kérdés.

1) A régiségben a Chamomillának csakis ilyen alakjai vannak meg: *székfű*, *székfű*, *székfű*, és semmiképen nem tévesztendő össze a Caryophyllum számos *szek*—*szög* féle változataival, melyek mind a *szög*, *szög*-ből (clavis, Nagel), akár a német, akár az olasz szó fordításából származnak (vö. Nyr. 15 : 505). A NySzótárban (3 : 116) „nēmēs szēgfű = Chamomilla (Melius : Herb. 72)“ hibás idézet; helyesen idézi a NySz. (1 : 1029): „nēmēs székfű : Chamomilla (Melius : Herb. 72)“ s a Természettud. Közl. 27 : 219. l. Alföldi Flatt Károly szintén székfűnek.

2) A *Stuhlkraut* nem a *Matricaria Chamomillá*-nak, sem az *Anthemis*-nek (a Chamomilla közel rokonának) a neve, mert (l. bővebben Term. Közl. 27 : 220) az előbbinek német népies nevei: *Kamillen*, *Romey*, *Kermlein*, *Kermelchenblumen*, *Lungenblumen*, *Mägdeblumen*, *Kammellblumen*, *Kelmrigen*; stb.; — az utóbbinak pedig: *Römische Kamillen*, *Römische Hundskamille*, *Edler Romey* stb. — *Stuhlkraut*-nak németül csak az iglicetövis (gerlicetövis, ökörgűzs) híjják, tudományos nevén *Ononis spinosa* (Ulrich : Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen, 1875), vagy *Ononis arvensis* (Dictionarium botanicum von D. C. F. R. Leipzig 1781; 251, 410. l.) s így Fialowski Lajos adata csak tévedésen alapulhat.

3) A *székfű*, *székfű* előszava teljesen azonos a *széksó*, *széksó*-éval, minthogy szikes talajon terem leginkább s legfeltűnőbbben, tehát innen kapta alföldi magyar nevét; ezt saját tapasztalásaimon kívül növénytudósok följegyzései és nyilatkozatai is támogatják. Veszelszki azt jegyzi föl róla: „Dunántúl, Baltavár körül *pipitér*-nek hívják, a *székfű* nevet tán csak a *székes* helyekről adták reá, mivel leginkább a székeseken szokott tanyázni, amint Túron túl a Berettyó mellett való részen annyit láttam“.

Borbás Vince a Term. Közl.-ben kérdésemre, Veszelszki említett följegyzésén kívül, még a következőket közli: „A *székfű* v. *székfű* név, Veszelszki meg az én véleményem szerint is, Alföldünknek azon a táján szülemlett, ahol a szíkes föld nagyobb terjedelmű, s ahol a *Matricaria Chamomilla* seregesen és jellemző csoportokban szokott nőni. A *székfű* vagy *székfű*, mint népies szó, Stuhlkraut-féle orvos-ságfüvet aligha jelent. A magyar nép a *szék* szónak modern és orvosi értelmét régebben nem ismerte s az ilyenfélét drasztikusabb szóval szokta megnevezni. A *székfű* szó eredete látszólag úgy is magyarázható, hogy a virágzata sárga székből (középből) és fehér sugarakból alakul, mint a tojás széke, vagy sárgája és fehérje. — Hogy különben a növényiszavak keletkezése a vidék fiziognómiájával, a talajjal, a nép foglalkozásával stb. is összefügg, s hogy ennek folytán hazánknek más-más táján ugyanannak a fűnek más-más neve lehet, bizonyosága a *székfű*. Túl a Dunán s a Balaton mellékén nagyobb terjedelmű szék, ez a jellemző és sajátvirágos talajmező ismeretlen. Ezért az itt sem hiányzó *Matricaria* eredetileg róla nem lévén nevezhető, alföldi nevé-

től egészen függetlenül, *pipitér* nevet nyert, amely szó túl a Dunán meglehetősen ismeretes, sőt *Szent Iván pipitér* néven is említik.*

4) Újabb fűvészeinknek egyike sem zavarja össze a *székfűvet* s a *szegfűvet*. Az előbbi szót csupán csak a Chamomillára alkalmazzák. Csapó: Új füves és virágos magyar kert (1775) 253. l.: *székfű*; — Diószegi és Fazekas: Magyar Fűvészkönyv (1807): *székfű*; — Szádlér József: Magyarázat a magyar plánták szárított gyűjteményéhez (Pest, 1824): *székfű*, *székfű*; — Endlicher: Flora Posoniensis (1830): *székfű*; — Barra: Növénytan (1841): *székfű* (ezen kívül: *kis kamilla*). Legújabb tudósaink mind csak ezt a két nevet használják, melyet a régiéknél s a népnél találtak.

Mindent összefoglalva, a következő eredményt nyerjük.

A *székfű*, *székfű* név úgy a régiség, mint a népnyelv alapján teljesen megkülönböztetendő a *szegfű*-től, melyhez sem értelemben, sem alakban vagy származásban semmi köze.

A *székfű*, *székfű* nevét nem a német *Stuhlkraut* fordításából nyerte, nem is nyerhette, mert az egészen más növény, hanem termőhelyéről, a *szikes*-ről, *székes*-ről vette. TOINAI VILMOS.

Zavagy, vád. A *zavagy* szóra, mely egy mult századi (Baranyai-féle) pör irataiban fordul elő, Széll Farkas kir. táblai tanácselnök úr figyelemztetett. Ez iratok közt egy 1769-ben felvett tanúvallomásban ugyanis ezt olvashatjuk: „Mert alig valának azon csapszéken fél esztendeig, mingyarást *zavagyba esett* a menyecske paráznasága felől, mely dolog a Mtságos Uraság tisztjének Revitzky Uramnak is fülébe hatván, parancsolt a bagosi bírákra, hogy a dolgot vizsgálják meg, s inquirálják, kik is mikor azon Inquisitiohoz fogtak, történt hogy legelsőbben is Irinyi Mihályt, mivel *zavagyba volt* a menyecske, hivatták elő és ez mingyárt hite után megvallotta, hogy ő paráználkodott légyen Kis Imre Annával, Kozák Mihálynéval. Eskettettek egyebeket is és majd harmadnapig tartott az Inquisitio, melyben a tanúk holmi egy és más *zavagyokat* behoztak. De még ezen Inquisitio véghez ment volna, az alatt értésére esett az atyának, Püspök-Ladányba, minémű *zavagy* fért volna az leányához, ez érette jött és mondván Kozák Mihálynak, hogy mivel felesége illeten *zavagyba keveredett*, mig kitisztítja magát, elviszi magához Püspök-Ladányba“.

A NySz. nem ismeri a *zavagy* szót, s legalább tudtommal, nyelvészeti irodalmunkban eddigelé teljesen ismeretlen. Jelentése, mint az itt idézett szövegből kiténik, valószínűleg 'vád' vagy 'rágalom'; s a *zavagyba esett, volt, keveredett* kifejezéseket ma hivatalos nyelven így mondanák: vád alatt volt. A szó eredetét kutatva, a *za* kezdő szótag a szláv nyelvekre utal, s Miklosich szótárában (Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen) meg is találjuk a családot, melyhez valószínűleg tartozik. A *vada* tők közül a 3-ikhoz tartoznak a követ-

* Megerősíti ezt a Tájszótár (1838): „*Pipitér*, apró kapor [szintén a székfű egyik neve]. Kemenesalji szó. *Székfű*, chamomilla. Vas vármegyei“. [Így Veszprémben is. S. Zs.]

kező szavak: ószl. *vada* calumnia, *vaditi* accusare; újszl. *ovaditi* verrathen, szb.-horv. *osvaditi* bevádol, *osvada* vádolás, vád; s a horvát nyelvben megtaláljuk az alakilag majdnem teljesen egyező *zavada* szót is, a. m. ellenségeskedés, viszály. (L. Spicer Mór, Horvát magyar szótár.)

Az ószl. *vada* mellé állítja Miklosich a magy. *vád* szót. (Slav. Elemente, 2. kiad. 122. l.). Ez egyeztetés helyességét kétségbe vonta Halász I. (Nyr. 12 : 56), mivel a „magyar *vád* és ószl. *vada* sem jelentés, sem hangtani tekintetben nem egészen egyezik meg egymással“. Miklosich a Slav. Elemente-ben csak az ó-szl. *‘vada calumnia’* szót közli, ami jelentés tekintetében nem is felel meg teljesen a mi *vád* szavunknak. Azonban az Etym. Wörterbuch-ból fentebb idézett adatok azt tanúsítják, hogy e szónak is meglehetett a *‘vád’* jelentése, s hogy a jelentés különbözősége nem áll az egybevetés útjában. Alaki tekintetben csak az a nehézség, hogy „a magyarban a többi kölcsönvett kéttagú szláv szók példájára nem találjuk a várható *vada* vagy *váda* alakot“. (Halász i. h.) Igaz ugyan, hogy az ó-szlovén szavak végén álló *a* rendszeren megmaradt a magyarban, van azonban ez egyen kívül több példánk is, melyben az ó-szl. szóvégi *a*-val szemben a magyarban mássalhangzós szóvéget találunk: ó-szl. *beséda*, magy. *beszéd*; ó-szl. **ladijka*, magy. *ladik*; ó-szl. *lopata*, magy. *lapát*; továbbá új-szl. *breskva*, magy. *barack* (és *baracka*, Bács m.). Tehát a *vád* szót is a kétségtelenül szláv eredetű szók közé iktathatjuk, s a *zavayy* szó megegyezik vele jelentésére épűgy, mint eredetére nézve.

BALASSA JÓZSEF.

Vatalé. (Nyr. 25 : 116). Wagner Ferenc frazeológiájában *lagena* : „palatzk, vatalét, kulats“. Sajtóhiba-e ez a „vatalét?“ Vagy valamely textusból való helytelen kijegyzés : nominativusnak vélt accusativus? Avagy a Dunán túl csakugyan járta, járja ez az alak is? Nem tudom.

TÓTH BELA.

Pótolni. Sebestyén K. „kocsintás“-nak, művelt, uras beszédnek vallja a parasztleánynek ilyenforma beszélgetését : „Ez a szegény áldott öreg asszony . . . az édes anyámat *pótolta*“. Pedig e kifejezés egész Erdélyben ismeretes Vö. a moldvai csángó népdallal : „Vagyon egy barna asszonyom, Sz avar szűkségim pótolom“. (Erdélyi Népdalok. 1 : 430.)

KANYARÓ F.

Melenget. Ebben az alakban, azelőtt azt hittük, a *meleg* melléknévnek eredetibb kiejtése van megőrizve, mint az *ördögös*-ben az *ördögé* (így Budenz is, hivatkozván egyszersmind az osztják *mellenkre*). Azonban a NySz. a XVI. s XVII. sz.-ból csupa *melegget* alakot idéz, s ez nyilván olyan denominális gyakorító, minők *édesget*, *igazgat* stb. (l. Nyr. 6 : 193). — Úgy látszik tehát, a XVIII. század eleje óta kimutatott *melenget* ige úgy bővült a *melleggel*ből, mint *szépéget*, *hasogat*, *illégetből szépénget*, *hasongat*, *illénget* stb. a *tekinget*, *kacsongat*, *kurjongat*-féle mintájára, l. TMNy. 415. (Különben nehéz volna a képzését megmagyarázni, ha így elemezzük : *meleng-et*.)

SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

„A *bécsi járszalag* ugyanezen csapásra terelte a budapesti pénzügyintézeteket,” így ír a Főv. Lapok vezércikkezője még 1896. IV.16. Pedig a nyelvújításnak ez a németes összetétele (*Gängelband*) már-már elavult. Minek megint előrántani? A magyar *pórázon* vezet, *pórázon* hordoz valakit.

ANTIBARBARUS.

A Jelenkor pályázata. 1. Nem mint bukott pályázó, hanem inkább csak mint műkedvelő óhajtanék a koszorúzott szók némelyikére észrevételt tenni. Nem tetszik nekem pl. a *haszonhír* reklám helyett, azért is mert nem jó összetétel, de különösen, mert sokkal jobb helyette a régi *hírharang*. Ebben a régi versben, melyet Thalys után a NSz. idéz: „Hírharang kérlek ne légy, Hallgató és tűró légy; Ne szólj boszúságot” azt jelenti ugyan, hogy „szószatyor, ki házról házra híreket hord, város dobja”; de könnyen átvihető ezen értelme a reklám jelentésére. Ezt már meg is tette Vajda János (Új Idők II.396. l.). „Ma már nem is megy nagy író, nagy művész számba, aki legalább egy milliót nem *hírharangozott* össze műalkotásai áraban”. Tehát *hírharangoz* reklámot csap (vö. NSz. *hírharangol*) csak sokkal jobb, mint *haszonhírdet*.

Továbbá *szubtilis* helyett *szálfinom*, lehet ugyan helyes alkotás mint összetétel, de nekem nagyon is *finomult*. Új gyártmányok helyett inkább készletben levő szókincsünkben keresgélve, alkalmasabbnak kínálkozik: *kipécézett*. Hajlékonyabb is, pontosabb is, és mivel inkább csak tájshó, a jelentése. hogy úgy mondjam, nem olyan materiális, mint győztes vetélytársáé.

Véleményem szerint az *útszéli* is jobb volna a *triviális* szó magyarítására, úgyhogy mellékesen megmaradna az eredeti felfogás is. Banális helyett akkor mondhatnók *hétköznapi* vagy *köznap*, mint a Nyr. szerkesztője ajánlja.

Pikáns még úgy sincs lefordítva, mert *gerjes* elfogadhatatlan. Nagyon jó a szerkesztő ajánlotta *csipőkhés*, vagy ha jobban tetszenék, lehetne *csiklós* a. m. csiklandós MTsz. Ez is azért volna különb amannál, mert még nincsen annyira lefoglalva, mint amaz; tehát új fogalomra új szó volna.

Magaunt a szerkesztőnek se nagyon tetszik. Helyette a blazirtot így fordítanám: *dosztos* (vö. *doszt* MTsz.).

Hátmögi (obszkurus) helyett *látatlan*, vö. *látatos* jeles, fényes (SzD. Kisd. Szót.).

Nem kell új szót csinálni! Tehát *förmeteg* brüszk helyett mondjuk *peckes*.

De magóg helyett legjobb szeretném a *véres szájtút*. *Tömegbujtó* sehogyse kell; inkább *népboldondító*, de ennél is inkább, mivel szelidebb, *népámító*.

A pályanyertes szók között véleményem szerint a legsikerültebb az *ebhitű*.

SZILASI MÓRIC.

2. *Bazár*: *vásár* magyarul. „Menjünk a *bazárba*“, lehetne: *vásárházba*.

Pikáns: *csiklándós* vagy *csiklandós*. Nem jobb volna ez. mint a Nyrben ajánlott *csipőkés*? Mert a *csipőkés* aligha válhat be az erősségül felhozott példákat tekintve. („*Csipőkés* must, kenőcs, ír és éjjeli szél“). Ellenben a *csiklandós* legtöbbször megfelel a pikáns szó értelmének. *Csiklandós beszédek, megjegyzések, cs. látvány* vagy *látvánival, csiklandós íz vagy mártás* stb., *inycsiklandozó étkek*.

KANYARÓ F.

Hamis. Náció. Népieskedés. A Nyr. májusi füzetében Harmat G. igen méltatlanul bánik el Hevesi H. derék könyvével, a Dráma és színpaddal. Afféle apró vétségeket, mint pl. *szemeire* a hegett *szemére*, legjobb íróinknál is találhatni. Az meg épenséggel furcsaság, amit H. a *hamis* szó használata ellen felhoz. Hogy *hamis* csak am. hamiskodó, csalfa, és hogy ezért helytelen a *hamis irány* stb.? Ugyan már! Hát akkor a NySz. honnan szedi az ilyen kifejezéseket: *hamis ügy, hamis pecsét, hamis hír, hamis okoskodás* stb.? Nagyon igazságtalan az is, amit B—i J—s ír „Költőink magyarsága“ címmel. Endrődi Sándort említeni az olyan költők példajaként, akik „nemcsak tárgy, felfogás, de a kidolgozás és kifejezések tekintetében sem számíthatók magyar költőink sorába“! S mindez azért, mert egy versében öt idegen szó van! Engedelmet kérek, t. nyelvész uraim, a költő a maga helyén igenis használhat idegen szót, sőt néha csakis ezekkel fejezheti ki gondolatát. B—i úr még a *nációt* is helyteleníti. Csakhogy ha Endrődi azt kérdi: „Miféle nációhoz tartozom“, ez egészen mást tesz, mint ha azt mondaná: Miféle nemzethez tartozom? Már csak Arany János is tudott magyarul, hanem azért B—i úr az ő verseiből is szedegethetne egész garmada idegen szót. Az ő verseit módosítva, ajánlom B—i úr figyelmébe:

Túl o z n i r ú t. Ez ellen a morál,
A társas illem egyként perorál!

Általában nagyon sajnálom, hogy a Nyr. emberei néha összetévesztik a népiességet vagy inkább népieskedést a magyarossággal. Nem tartozik ide annak a vitatása, vajjon az „Árgirus“ valóban „oly értékes, tartalmas-e, hogy minden dicséretet, ami része lett, megérdemelt“: hanem már azt az „úri népiesség“-et, amely összeszövi a tájszólási kifejezéseket az afféle regényes szókkal, aminőket Sebestyén úr is idéz, sohse állítsunk föl mintaképül! Ne méltóztassék olyan nagyon lelkesedni, ha valaki egy-egy tájnyelvi virággal cicomázza nyelvét. A népieskedés még nem népiesség s a nem-népies költő sokszor magyarabb lehet a népiesnél!

ADONYI.

Némethon. Nem tudom, kinek a révén terjedt el az a nyelvészeti babona, hogy mi magyarok csak *Magyarhonról* beszélhetünk, de már *Némethonról*, *Olaszthonról* stb. nem. Ha jó összetétel ez hogy *fulevél* (fának a levele), mért ne volna jó ez is: *Némethon*, értsd *német ember hona*? Furcsa dolog ezt úgy érteni, mintha azt jelentené:

az én német hazám. Klasszikusainkból elég példát idézhetnék véleményem igazolására, de a dolog olyan nyilvánvaló, hogy beérem eggyel:

. . . Most, végezve tisztem,
Frankhonba szállnak vágyaim,

mondja a dán Hamlet, Arany János fordításában. Ezt kívántam megjegyezni a Nyr. 222. lapján lévő rosszalást illetőleg.

RADÓ ANTAL.

Ártatlanul megrovott szók: megbeszél, fenkö. A helyes magyarságért való dicséretes buzgókodás, mint minden nemes érzés, tévedésbe is ragadhatja az embert. Menthető és ártalmatlan az efféle tévedés, ha laikusok és olyanok követik el, akiknek a szavuk nem számíthat tekintélyre. De nagyobb hiba, ha bíráló filologusok vetnek egymás szemére hibául jó, magyaros kifejezéseket. Ezt teszik a Phil. Közlöny májusi füzetében Váczy János és Kempf József, akik előtt a jó magyarság tárházai, legalább a NySzótár és a Tájszótár, bizonyára nem ismeretlenek.

Váczy a *megbeszél* szót nem tartja magyarosnak s megrója érte. Négyesyt (id. h. 456. l.), pedig e szóban nincs semmi kifogásolni való. Megvan már a kódexekben, bár nem a mai jelentéssel. Régen u. i. azt tette „elbeszélni, elmondani“ (enarro, denarro, erzählen NySz.). Hogy e helyett ma „megvitat, meghány-vet, tárgyal“ értelemmel használjuk, ez a *meg* igekötő jelentéstani szerepének természetes kifolyása. Amint megmagyarázhatunk egymásnak, megértethetünk, megvitathatunk egymással valakit, épen úgy *meg* is beszélhetjük azt a dolgot. Valószínű, hogy épen e *meg* igekötős igék hatása alatt jutott a *megbeszélés* a mai értelméhez.

Kempf J. meg azt mondja bírálatában, hogy „a *fenkö* helyett jobb volna *köszörűkö*“ (PhilKözl. 442. l.). Vajjon miért? Nyilván igetöves összetételnek nézi a *fenkö* szót, olyanak mint *kötszö, küzd-tér* stb. Csakhogy a *fenkö* már a XVI. század óta mindig ebben az alakban mutatkozik, sőt *fenőkő* egyáltalában elő se fordul. A mai népnyelv pedig a *fenkö* mellett ugyanazon jelentéssel egy *fén* főnevet is ismer: *fén* a Palócságban; *kasza-fén* Zala megyében; *fén-tok*, *fén-tok*: a kaszafető kő tokja, több vidéken (l. MTSz.).

Egy füst alatt nem hagyom szó nélkül, hogy a *fenkö* hibáztatója a német *Bestattungsort* fordítására *temetkezési hely*-et ajánl (uo.). Hát ezt jó magyarsággal *temetkező hely*-nek kell mondanunk.

ZOLNAI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Késefán (kisefán) járni:** hogy magyarázható ez a szólás? Pázmánynál így fordul elő: „Jobb a papnak késefán járni, mint jámbor házasságban élni“. Az összefüggésből úgy vélem, ez az értelme: szabadon csapongani, lekötve nem lenni.

F. A *késefán járó* nyilván a lógós lovat jelenti, melynek nem

kell a többi két lóval a koei terhére húzni. Legalább a Pallas Lexikona szerint (a Hámfá cikkben) „a lógós istrángját a *kisafára* kapcsolják“. Azonban az új Tájszótár szerint a *kisafa* rendszeren „a négyes fogat első két lovának hámfája“, és „*kisafás*: a négyes fogat első két lóva között a jobboldali“. (Vö. *késefa*, *késefás* NySz. 1:739.)

A *késefa* talán abból a *kés* melléknévből lett, mely szabadot jelent és a *kételen*-nek ellentéte. Vö. *kés-kételen* NySz. 2:159. és MTsz. és uo.: *késen*, *késleg*: szabadon, nyűg nélkül, teher nélkül (hajtani a marhát).

2. **Gondolkozik vagy gondolkozom?** Kíváncsi vagyok, mint felel meg szerk. úr ezekre is: 1) Kiváncos-e a m. nyelvben a nem csekély számú *k* hangot szükségtelenül is szaporítani? 2) Bármely nyelvvalak, még ha a nyelv szerkezetének romlásából is származik azonnal bevihető-e az irodalomba, ha egy-két nyelvjárás, elvéve bár, egyes példákban használatuk mellett szól? 3) Nem tanácsosabb az ily könnyed eljárás helyett, ha az irodalom bizonyos óvatos tartózkodással törekszik, ha kell a közélettel is szemben, az eredeti magyar nyelv-sajátságoknak lehetőleg teljes és hív megőrzésére?

F. 1) A 3. szem. *gondolkozzék* és *gondolkoznék* sokkal sűrűbben fordul elő, mintsem az 1. szem. *gondolkozom*, *gondolkozzam*, *gondolkoznám* alakok. Ha tehát a sok *k* hangot akarjuk kevesbiteni, sokkal jobb a 3. személyben kerülni a *k* hangú formákat s azt mondani: *gondolkozzon*, *gondolkozna*. — 2) Az ikes ragozás nem most „romlott“ meg, hanem már kétszáz évvel ezelőtt, s nem „egy-két nyelvjárás“ ragozza „elvéve“ az iktelenek módjára az ikes igéket, hanem a nyelvjárásoknak többsége, s épen a középsők, melyeknek legnagyobb a befolyásuk a magyar köznyelv megalakulására. — 3) Óvatosságunk csak annyira terjedhet, hogy most még ne hibáztassuk az ikes igéknek régi ragozását, mert hiszen mellette szól az irodalmi hagyomány s a szélső nyelvjárások részben megőrizték. Az írónak mindakét irányban szabadságot engedhetünk, hogy aztán az irodalmi nyelvben magától szabályozódják a használat.

SIMONYI ZSIGMOND.

3. Mi helyesebb: *a rozsdá megfogja a vasat* vagy *a vas megfogja a rozsdát*?

F. Amennyire mi tudjuk, csupán az előbbi kifejezés van használatban: *a rozsdá megfogja a vasat*, s ez természetes, könnyen érthető metaforán alapszik, amelyben képzeletünk a rozsdának támadó erőt tulajdonít. A másik kifejezésmód, legalább a t. kérdezőtől kifejezett formában, teljesen szokatlanul hangzik előttünk. Lehet azonban, hogy mondanak pl. ilyesmit: *a vas rozsdát fogott*, úgy mint *tüzet fogott a házfedél*. Ebben a szólásban a *fog* ige a *kapni*-val egyértékű volna, de már a *megfog* szóval egészen más szemlélet jut kifejezésre, amelyben természetesebb, ha a rozsdát, mint ha a vasat képzeljük személyesített alanynak.

III.

4. Helyes-e a Kölcsey használta *védleni* ige („Szondi melynek sáncait *védlette*“)?

F. A *védleni* igét nyilván a *véd* főnévből képezték nyelvújítóink. Hogy ki, azt nem tudjuk. Nagyszigethi K. említi (Nyr. 25 : 122), hogy *ügyvéd*-t is használt egyik szógyártónk. Minthogy ugyancsak a N. K. valószínű sejtése szerint a *véd* főnevet a *vád* szó analógiájára kezdhették használni, alig tévedünk, ha viszont a *véd* (*ügyvéd*) és *védleni* szókat a *vádló* és *vádlani* (*vádolni*) szók hatásából magyarázzuk.

5. *Átalános, átalában, egyáltalán vagy általános, általában, egyáltalán?* Szerintem *l* nélkül kell írni, mint az *át*, *átal* szó származékait.

F. Való, hogy a kérdezett szavak az *átal* határozószónak hatásai, de nem helyes a belőle vont következtetés. Valamennyiüket *l*-el is írhatjuk, amint valóban ejtjük is ekképen, még pedig azért, mert maguk az *át*, *átal* szók is eredetileg *ált*, *által*-nak hangzottak (l. NySz.).

6. *Odaérkezik, hazaérkezik vagy oda érkezik, haza érkezik?* Egy posta- és táviró-tiszt fordult hozzánk azzal a kérdéssel, hogy a fentebbi kétféle ortografia közül melyik a helyesebb. Ő mindig egy szónak szokta venni s a szerint díjaztatta az *odaérkezik* és *hazaérkezik* kifejezéseket, azonban az illetékes posta- és táviró-igazgatóságnak számosztálya rendesen kifogást emelt e díjazás és írásmód ellen, mert *oda érkezik* és *haza érkezik* szerinte két-két szóból álló kifejezések.

F. A kérdéses kifejezések azon határozós szólásaink közé tartoznak, amelyekben a határozó már-már igeikötővé lesz nyelvtudatunk előtt (akárcsak azt mondanók: *megérkezik*, *visszaérkezik*). De tény, hogy az *oda* és *haza* szónak külön határozói jelentését még sokkal erősebben érezzük, semhogy a két szóba való írást megokolatlannak mondhatnók. Az irodalmi szokás sincs még e tekintetben megállapodva, bár a jövő alkalmasint az egybeírásé lesz; egyelőre tehát mind a két írásmódot jogosnak tarthatjuk.

7. *Éjtszaka-e vagy éjszaka?*

F. Ha a népnyelvet kérdezzük meg, aligha fogunk a *nox*, *noctu* (Nacht, nachts) kifejezésekre egyéb alakokat találni mint: *éjcaka*, *éccaka*, *iccaka* vagy hasonlókat, amelyek mind a *t*-vel való *éjtszaka* változatai. (Csodáljuk, hogy e szónak népies alakjai az új Tájszótárból teljességgel kimaradtak.) Ha a régi nyelvet fogjuk vallatóra, azt tapasztaljuk, hogy a *nox*, *noctu* jelentésre egy-két (a XVII. század végénél nem régebb) adatot kivéve, mindig csak a *tés* alakok járatosak. Ellenben a *septemtrio* (Nord) jelentésre — bár szintén találunk *écak*-féle adatokat — már az ÉrsC. óta a mai *észak* alak a járatosabb. Ebből világos, hogy a *septemtrio* és *nox* (illetőleg *noctu*) jelentésű szavaink alakilag nem teljesen azonosak. Amaz az *éj* és *szak* szónak egyszerű összetételét mutatja, míg a *nox* jelentésű magyar kifejezés-

ben az *éj* főnév -t ragos alakban egyesül a *szaka* szóval: *éjt-szaka*. Ezt a -t elemet a régi határozott genitivus maradványának tartjuk és az *éjt-szaka*-hoz hasonlóak még a *hetet-szaka*, *telet-szaka*, *nyarat-szaka* kifejezéseink is (l. TMNy. 651).

A mai művelt beszédben s az irodalmi nyelvben is többé-kevésbé affektálnak tartjuk az *éjtszaka* helyett az *éjszaka* ejtést és írásmódot. Meg kell ugyan engednünk, hogy már jó ideje használja irodalmunk az *éjszaka* alakot is, de ezt az írásmódot nyilván csak okoskodás szülte, mely részint a 'septemtrio' jelentésű *észak*-ból, részint pedig a *t* elem érthetetlen voltából indult ki. Az élőbeszédbe ezt a formát csak legújabb időben viszik át, s jobbra mesterkéltséggel beszédüektől hallani.

ZOLNAI GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Zarka Máximái.

(Pest, 1807.)

Ez a címe azon munkának, melynek némely szembeötlőbb kifejezéseit és szavait szeretném a M Nyelvőr olvasóival megismertetni. Az egész munkában 123 máxima, tanulságos történetke van; a tanulságot a szerző röviden az egyes máximák homlokára írta s a történetkéek ezek megvilágítására szolgálnak, melyeknek anyagát többnyire a görög és római történelemből vagy a mythologiából veszi.

*

Tsak retekre, fog. és vereshagymára egy ezer és hat száz Talentom, az az: Kilentz száz hatvan ezer Botos Tallér kelt el (7. maxima).

A halál utolsó perczentésénél maga sem várt egyebet (8. m.).

Az ör állók bor álomban keveredtek (uo.).

Szerentséssen el illantott (uo.).

Meleg nyomban utól érte (uo.).

Bé is való sodott (9. m.).

Követ kö hegyen nem hagyott (uo.).

Vagy talán a' himes hiúsághoz ragaszkgöyek? (10. m.).

A másik... meszszi re tünde klö pofát száz meg száz szünnel borétott tarka ruha viseletet hordozott magával (uo.).

Sokat bajviaskodol (uo.).

Hólag fakasztó Kézi munkával ag g veszödséged nem lészen (uo.).

Hát hoszszat heverve, hörgő hortyot huzhatz (uo.).

Téged s a te fertelmes állatásidat nem követ (uo.).

Polykratest fel dagasztotta a magán Uralkodásnak vágyodása (11. m.).

Ne talán meg másollya kedvét a' szerentse (uo.).

Kik olly szemtelenül vagdalódszának másokról, Momusoknak neveztetnek (12. m.).

Nem lett é volna jobb ... kerékre tenni, hogy ... odébb kerekkelhetné (uo.).

Minden Bolondnak a' maga Böltésége tetszik (13. m.).

Az izre esett hörpögetések a' perlekedésre hevetették a vendégeket (uo.).

Mind egy arányossak 's egymástól nem különböznek (uo.).

A torkosságnak uttya bé vagyon vágva, mert minden hiúságon túl, közönségesen élnek (uo.).

Irgalmatlan nagy feje ... két felé meresztett dolzó (?) szemei ... bëllett szája; iz ette fekete fogai; alélásig bűdös lehelete ... rövideden: szörnyetéknek lehetett mondani (14. m.).

De valamint az izundorodásig meg fogyott testében a Természet ajándéka, úgy ellemben a Böltesség, az Erkölt, mely benne bámulásig tündöklött stb. (uo.).

Azon közben kérelik tőle a Tanítványok (uo.).

Mert ha én vadon természetemnek 's vásott igyekezetimnek engedelmes helyt adtam volna (uo.).

Mind addig uralkodna a' dög halál, míg még egy Római nemes Legény az újjon támadott buz barlangba belé nem ugrana (17. m.).

Márkus Kurtzius egy el vesztegetődött indulatu Római legény (uo.).

Három napig egy huzomban minden tágitás nélkül evett, ivott (uo.).

Az Anya szivessen meg illetődvén, egy ájulásból a másikra jutott.

Butzefalus (N. Sándor lova) szilaj egy marha volt (20. m.).

Ámbár a törzsökből nem lesz borotva, de a' fa vágóból még is lehet Filozofus (21. m.).

Plátó is egyik Dialogussának ezen homlok írást [a. m. cím] adta (22. m.).

S több efféle boldogtalan bolondoskodásokat vitt véghez egész rövid életében (23. m.).

Rugott eszü ember (24. m.).

Nagy vastagon [a. m. gorombán] azt felelé (uo.).

Ha azt ... a Tsászári Tárházból való arany Bokállyából [a. m. pohár, serleg] ihatná meg (uo.).

Arannyal gazdagon ki varrott és zsáfrángolt vörös Barsony Kárpitokat terítettett (uo.).

A pervátáknak bűdös folyásaiban belé mártogatták (uo.).

A' Mesternek is akad mestere. A' leg jobb úszó leghamarébb fojlik a vízben (26. m.).

Egy nyomot se mehetett [t. i. tovább] (uo.).

Szolon ... a hizelkedés nótáját éppen nem esmérte (30. m.).

Iffjantán ki tetszik kiből mi válik végtére (31. m.).

Roszszul érzette magát [benne] a jó lélek esméret (uo.).

A' Bálvány azt a' jövendőt regülte (32. m.).

Az aszszonyi állatok a magok férjekhez állandósak voltak (uo.).

Sok hordó borokat gördéltetett (33. m.).

A' mesterséges [a. m. ügyes] lopás hol mikor jutalomra talál (34. m.)

Derekasként meg töltötte magát arannyal (uo.).

Enyeledés (a. m. enyelgés, uo.).

Szeme pillántsait [a. m. szemhéj] fel nyitották (37. m.).

Megállották a felek az ítéletet (uo.).

A' ki a' Házasság törésben megtapasztaltatik, két szeme ki szurassék (39. m.).

Ezrenként imádták (a. m. kérték) a királyt, hogy tágétaná a büntetését oly bűnnek ... (uo.).

Hegyes megvettéssel ötet el kerülte (40. m.).

Igen el kintsesedett, annyira fel dagadt maga meghitt kevelységében (41. m.).

Az elsőségért való vetelkedés nagy próbákat forgat (35. m.).

Szörnyetekés [-tekes v. -tékes?] tsuda álat (uo.).

Szádban szakad keserősége (47. m.).

Mindeneknek szomorú szeme láttára (uo.).

Nem kívánna a szerentsével ölben ereszkedni (53. m.).

Ki mivel vétkezik, azzal bűnhődik (56. m.).

És mind ketten Midást birasították arra, hogy tenne köztök ítéletet (uo.).

Az olyan emberekről kik oda tsapják a levét hova nekik tetszik, mondják: a. m. Proteo Polioque mutabilior (58. m.).

Heventében, a. m. hirtelen (60. m.).

Szana szélte nyargalózik (61. m.).

A' vér ontó győzelemnek gőze atyafi vért szomjúhozat a' vias vitézzel (63. m.).

Sziligyülésre [a. m. szelidülésre] a végpróbát megtegyék (uo.).

Aprólékos állapotért nem érdemes szót szaporítani, pert állani (66. m.).

Idő vonva fel épült a város (72. m.).

Tzigora, tsollán stb. magoktól nőnek (73. m.).

Adgy szállást a' Balázsnak, majd ki méri a' ház helyet (75. m.).

Tündöklő (a. m. clarus) tanító Mesterek (uo.).

Ebtől tanuld a hűséget (78. m.).

Juppiter arany eső képpen szerződött [a. m. jutott] Dánáé szobájába (79. m.).

Boszszazkodott ... a kerekess lemondáson (83. m.).
[Vö. kereken megtagad vmit.]

Kéllteltem (uo.). A. m. kérlteltem.

Égből száll az a harmat, mely — — — tsömör, nádra*,
has rágás nélkül tölti gyomromat (uo.).

Katonáskodásra vetette életét (84. m.).

Meghasználták ezen alkalmatosságot (uo.).

Két szemét kitolatta és az volt érdemeinek béres jutalma
(86. m.).

Róma falain túl koldus gulibát készítettén (86. m.).

Katzirtos és feslett gondolkozásu egy személy volt (87. m.).

Derekán ölelték a szerentsét (89. m.).

Folár puhaságokban töltötte életét (uo.).

Körmön font legény (96. m.).

Ha mit fogadtál, tartsd meg szentül, mert ha gondatlanul
vissza szegődel az ígérttől ... (98. m.).

Nyomban el is kapta vissza szegődésének érdemes
büntetését (uo.).

Lemes vasát [ekéről van szó, hihetőleg lapos vas] asztal
gyanánt maga elbe fordítván. (100. m.).

Bizonyos belső sugarlás [a. m. sugallat] után (uo.).

Az Atyai szeretetnek erejét, érdemét csak a' szülő Atyák
érzik (102. m.).

Esze ment ember (uo.).

GÖSY GÉZA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Én nem tom, hajja, hogy mit akar véllem ez a zohota (nátha),
de mán aligség alig vagyok el!

Ardeji pirulát vegyék, komámasszon, neki. Maj kipurgájja
(kitisztítja) az istenesen!

Héjj, komám! (huncut a világ, még a pap se igaz! Vigye el az
ördög a tökéletlenségét! Nekem ugyan jól betett! (Rászedte.)

A beregi ember Beregszászban így fakadt ki a lovára: „Ánnnye
az istennyt a dögjének! Beg megütte az orcájáva' a pofámot!”

Hogy az Isten akárhová tegye, be belém verte a csufot! (Meg-
tréfálta.)

Mit csufondároskodik én rajtam? Nem vagyok én hozzávaló!

(Nem egy a szór a selyemme'!

(Kifele áll mán-onnen a szekere rudja! Mahónap kiteszik a
szürit! (Elbocsátják.)

Mit élősködik én rajtam? (Nékem se hánnya tán be az Isten
szórolapátta'!

* L. Nyr. 18:135. Itt férfiről van szó, tehát nem matrix
értelemben veendő. Talán tollhiba. G. G.

Coki néki attu!

Tuggya, komám, fejtű büszhődik a hal!

Rábizonyétotta a dögöt.

Ellaktuk a lakadalmát, mámmost osztán akár fejszéve hajigájja egymást!

Annyiba veszem, hogy a csizsmám se törülném hozzá.

Jobban teszi ken', ha befogja a bagólesőjét! (Gúnyos megjegyzés arra, ki sokat beszél.)

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Né ré véröm! (Ne sírj fiam!) — Annyian vannak mind a ragya. — Ördög érje el a lábodat! — Tudom mögütné a körmét. (Ugyancsak fizetne.) — Szalajtott embör. (Nem somogyi, beköltözött.) — Mögembörötte magát. (Kitett magáért.) — Lót-fut, mint a kutyába a fájás. — Ojan rongyos a kabáttya, hogy hét macska sē fogna benne egeret. — Az én ládamba bizon nem tőri ki az egér a nyakát. (Tele van.) — Úgy úszik, mind az öreg fejsze. — Úgy elmönt mellettem, még as sē monta: papucs. — Bocskorba szörözni, csizmába köteni. — Ollan orcát vág, mint akinek kendőrföd nem jutott. — Feszt, mint két szöm krumplic három zságba. — Ollan szöke, mind a biháborgyú. — Nagy pampulája van. (Sokat beszél.) — Szögényöknek zálogba van az asztaluk. — Nem csúfolom ám a portékáját. (Rendes árat ígérek.) — Lēfizetöm dērekastú ēggyütt. (Tőkét és kamatot.) — Főpofosztá, mind a kōszörūs a kutyáját. — Avval a szōsszel mōnt el. (Azzal az ürügy-gyel.) — Úgy jár a szōme mind az egerészō macskáé.

(Csurgó, Somogy m.)

ENDREI ÁKOS.

I k e r s z ó k.

szemre-fejre néz: mindent hirtelen áttekint, kifürkész, különösen mikor az ember ismeretlen társaságba megy s az ismeretlen arcoktól mintegy visszadöbbenik, ijed. „Egyet se szót, csak nézett szemre fejre“.

szök-rug: ugrál, táncol, jó kedve van; azután az állat, midőn „páráját“ kiadja, megdöglök; például: a vadász „um meglütte a nyulat, mingyá összeszökte-rugta magát“.

tesze-fosza: taráta ember, kin csak úgy lig-lóg a ruha, mintha úgy dobálták volna rája; továbbá a szoba, udvar, ha minden „szana-szét, szerte-szét“ hever.

üt-vét: az olyan ember üti-véti a dolgot, akinek akarata van annak megtevésére, de nincs neki kellő ereje.

vici-k-vacak: lim-lom.

vikég-vakog: mokog, érthetetlenül, szakadozottan beszél; például: a gyerek, mikor beszélni tanul.

(Csókút, Veszprém m.)

TOLNAI JÓZSEF.

Tájszók.

Gömör- és hevesmegyeiek.

- bábaguzsaly: bizonyos réti fű, nem szereti se a marha, se a juh.
- banyak: bal kezű.
- csavirga: gyöngye bor.
- érődik: érik. „Lassan érődik a barack“. (Rimaszombat.)
- focsok: agyag, sár, amiből a fazakat csinálják.
- folyosó: betegség egy neme, felfűvódás az arcon, orbánc.
- gyöveszt: lop, elesen. „Gyövesztük el aszt a köpű mézet“.
- kominár: kéményseprő. (Rimaszombat.)
- konda: disznósűrre, nyáj. (Rimaszombat. Debrecenben nem ösmerik, de igen az őrzőjét kondás-nak.)
- malina: málna.
- ovatkozik: hivatkozik. „Mindíg rám ovatkozik“. (Beje.)
- pemecsel: bemázol, pl. az ember arcát pemecseli a borbély, mikor borotválni akar.
- piszkol: szid, dorgál. „Megpiszkolták a gyereket“.
- posztorkodik: sűrög-forog valami körül, alkalmatlankodik. „Menny el, ne posztorkoggy, nem való a díjáknak“, mondta egy hentes egy fiúnak, aki szintén húst akart vagdalni mellette.
- resseség: csípőssége a bornak forrás idején. (Szent-Erzsébet.)
- rugdoskodik: rugdalózik pl. a gyermek. (Várasszó.)
- siska: egy fűnek a neve.
- szemzeg v. szemel az eső: permetezik.
- szírony: a tavasz felé elolvadt hó megfagyott állapotban. „Megbír a szírony, nem rogyok le alatta“.
- szivalkodik: szárad (?). „Hadd szivalkoggyék meg (a nedves forgács), akkor összeszeggyük és bevisszük a pitarba“.
- táskúl a gyenge lucerna; „a fal eltáskúlt“: levált a falról, de még nem esett le.
- ugroskál: ugrándozik, a gyerek, a nyul. (Szent-Erzsébet.)
- zárkál: zárogat. „Bezárkájja az ablakot“. (Várasszó.)
- zavadzál: útba van, alkalmatlan, lábatlankodik. „Tedd férre aszt a kossót, ne zavadzájjon itt“. (Rimaszombat.)
- veddrád: köpönyeg, felöltő, kabát, gúnya, túllel álló. „Add elő aszt a veddrádot. Ojan kékszínű veddrád vót rajta“.
- virad: figyel, ügyel? Kapott a gyermek egy ajándékot, s testvéréhez szaladva így hívja fel rá figyelmét: „ide viraggy“! Másféle körülmények közt is mondják figyelem fölkeltésére. (Szent-Erzsébet környékén.)
- virít: mutat. „Virícsd ide“. (Uo.)

VOZÁRI GYULA.

Nógrádmegyeiek.

- ganga: az úgynev. surc (kötény).
- hazafi leány (Gyarmat vid.): oly jobb módú parasztleány, ki szolgálatba nem megy.
- hurritani: kiáltani; hurrits: kiált.
- kecele: bő kötény.
- őke, őke, őke, így hívják magukhoz igen sebesen a ludakat.
- patyikulus: kissé becsipett (részeg).
- rangasz: ruházatban rendetlen.
- szoknying: paraszt női ing.

(Pálfalva.)

DÖMÖK ERZSI.

Tolnamegyeiek.

béci: kis bárány.	lőncse: lencse.
buksifejű: akaratos.	masinázni: csépelni.
bumfurdi: szeleskedő.	murci: új bor.
Burcsi: kutya név.	neszes: lármás.
csömöge: a préselés előtt ősz-	part: földbevágás.
szetört szőlő.	paszita: keresztelési lakoma.
Csőre, Csőrike: Örzi, Er-	pinceszter: préházi mulatság.
zsike.	remonda: komisz.
Grétya: Grethe, Margarethe.	szaumogni: töltött disznó-
hercsula: mondják a kérdezős-	gyomor.
kódó gyereknek.	szanó: szán.
hordozni: kocsin vienni.	szurgyik: odú.
jó táncos: derék vagy híres	szuszimuszi: lassú.
legény.	tasak: bőrtok, tarsoly.
kapca: harisnya.	tohonya: lusta, rest.
klumpa: facipő.	trityi: térdigérő szűk gatyá.
kotró: kéményseprő.	véka: kosár.
Lapsi: kutya név.	zsizsa: gyertya, mécs (dajkaszó.)

(Gyöng.)

KEREKES LAJOS.

Esztergom megyeiek.

folyva: folyvást, folytonosan.	üreg. Ez a pandalos sír; illetve
gyentől: ajánl, szerez. „Gyentő-	pandal.
jön ked egy jó bírest nekem“.	pinyige: szerető, mátká. „Elmék
kukorica-torsok: kukorica-	mán pinyigémhöl“.
csutka.	siska: gombóc, közepén lekvár-
lipityő: Közönségesen hordo-	ral. Sajátságos, hogy a tőszom-
zott felső kabát. „Ojan melegem	szédos Ebed községben már a
vót, hogy még a lipityőmet is	banyakemencét jelzik siska szó-
ledobtam“.	val, míg Bács-Szt.-Tamáson a
macaj: téli kabát. „Felhúzó-	siska a leányok huncutkáját
mán a macajom, mer' rá jár	jelentí, Bihar megye Poklos-
az idő“.	telek községében pedig a sző-
pandal: kettős sír. Például egy	lőkben felburjánzó gazt.
háznál két személy hal meg s	temni: temetni. „Máma temik a
egy sírba akarják helyezni. Meg-	másik anyámat (őreganya).
csinálják a sírt egy személy	trehany: lusta, lomha, rendet-
számára, a másik koporsó szá-	len. „De trehany egy lány az
mára a fal oldalába vájnak egy	én szolgálóm“.

(Muzsla.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Hibaigazítás.

A 232. l. utolsóel. sor végő-oszlop h. olv. vég-oszlop.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és

kiadó hivatal

Budapest

New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

A MAGYAR MEG A NÉMET.

Egy népszerű fölolvasásból.*

Aki magyar szavakat beszél, az kérdés ha magyarul beszél-e? Gondolkozván ezen dolog felől, arra a tételre jutottam, hogy: Az beszél jól magyarul, aki magyarul gondolkodik!

Hogyan? hát a magyar máskép gondolkodik, mint más nép? Igenis máskép! Mert minden népnek megvan a maga sajátos eszejárása, és épen e sajátosság képezi egy részét annak, amit újabban szeretnek a nép géniusának nevezni. — Ha valami jóhoz jut a francia, azt mondja *Diable*, a német *Göttlich*, — ha pedig valami nem ízlik a franciának, *Mon Dieu*-t emleget, a német meg: *Pfui Teufel*-t.

És amint gondolkodik a nép, a szerint is beszél.

Én most erről s ennek is csak egy példájáról akarok szólni; könnyebb megérthetés végett hasonlítsuk össze, egymás mellé állítván a magyart — meg a kedves sógort, a németet.

Nem is hogy különbség van közöttük, hanem valóságos ellentétek. Mintha az Uristen is csak azért helyezte volna őket egymás mellé, hogy az ellentétek annál jobban kitűnjenek! Ezen ellentétek egyike röviden ilyen formán fejezhető ki:

A magyar szereti a nagyot, a német a kicsinyt.

A magyar a nagyot látja meg, azt teszi előre, a részeket csak azután veszi figyelembe, ha épen kell; a német azt mondja magáról, hogy ő „gründlich” alapos, de én sokszor inkább „gründelnd”-nek szőrszálhasogató, kicsinyesnek mondanám, — ő a kicsinyen kezdi, a részeket vizsgálja, az apróból csinál nagyot.

A magyar mindig a főbbet, az egészet vagy a birtokost

* Az egész fölolvásás megjelent a *Rábavidék* tárcájában 1892. febr. 28. A szerző szívességéből közlünk itt egyes részeket, melyek érdekesen hasonlítják össze a magyar eszjárást a némettel.

A szerk.

veszi tekintetbe, s csak azután a részt vagy birtokot; a német előbb látja meg a gombot, azután a kabátot s csak aztán az embert; előbb az ablakot, azután a házat, aztán annak tulajdonosát; azért mondja: *der Knopf des Rockes vom Bedienten des Herrn Grafen; die Scheibe des Fensters vom Rathause der Stadt Körmend*; míg a magyar fölülről kezdi a dolgot: *a gróf úr inasa dolmányának a gombja; K. város tanácsháza ablakának üvegje*.

Nem tartozik ugyan szorosan e tárgyhoz, de mégis érdemesnek tartom itt megemlíteni a magyarnak azon arisztokratikus gondolkodása módját, hogy úgy tesz mint a nagyurak, akik közönségesen csak úgy öltözködnek, mint más emberek, minden megkülönböztető jel nélkül, hanem a birtokra teszik az ő birtokjoguk jelét. Házukon, kocsijukon a korona, — cselédségükön a libéria. Így a magyar is a birtokost hagyja változatlan és csak a birtokot jelzi, hogy az valakié — a birtokraggal: *az ember háza, az asszony ruhája*. A német ellenkezőleg.

Ha számokról, valami összegről van szó, akkor a magyar a nagyobbhoz nyúl előbb, azután méltatja figyelmére az apróbb összeget, a német meg természetesen épen megfordítva: ha pl. 23 forintja van, előbb nézi meg a hármat, azután a huszat, és azt mondja: *drei und zwanzig Gulden*. — Hanem a logika csak eddig tart; ha nagyobb összegről van szó, ott már megakad. Itt van pl. egy nagyobb szám: 23.456,798. A magyar elkezd a legnagyobb, aztán szép sorban elmondja valamennyit. Hát a német? Annak, ha következetes akar lenni, úgy kellene, hogy elkezdené a legkisebben és sorba menne a legnagyobbig: *achteneunzigsiebenhundertsechsfünfzigviermalhunderttausend* stb., de nem úgy tesz ám, hanem kezdi a legnagyobb számnak a kisebbik részén és úgy megy tovább:

21.354,687.

Ugyanilyen formán áll a dolog az időmeghatározással.

1892. 2/21. — 21—2. 1892. Azt mondja talán valaki, hogy ez mindegy, mindenik a mai dátum; de nem egészen mindegy, mert az első magyarul van, a második németül. A magyar előbb mondja az évet, azután a hónapot, végre a napot, a német természetesen ellenkezőleg. Eddig jó volna, mindenik a maga logikája szerint, hanem ha aztán még valami jön hozzá, akkor már vége a logikának, már t. i. a németének. Mert nézzük csak pl. a halotti jelentéseket; a magyar szépen elmondja, hogy: *hült tetemei f. febr. hó 21-én d. u. 3 órakor* stb.; a német pedig azt mondja: *die ent-*

seelte Hülle wird den 21. Febr. N. m. 3 Uhr bestattet. Itt már megint vége a logikának: előbb a nap, azután a hónap, azután az óra, végre jön, ha kell, az évszám; kicsiny-nagyobb, legkisebb-legnagyobb.*

Mivel a dátumnál, meg a levélírásnál vagyunk, megemlítek még egy más ide vágót. A levélírást s így a címzést is, a nyugoti népektől tanultuk, meg is látszik rajta. Először írjuk rá azt, amit utolján kell olvasni, ami legkisebb, t. i. a címzett nevét, azután azt, ami legelől való, ami legnagyobb, t. i. a helységet, a hová a levél indítandó, — végre utolján azt, ami másod sorban való, a lakás számát. Valóságos német logika! Magyar ész szerint így kellene a levelet címezni:

Budapesten
V. ker. Nádor-utca 23. sz.
N. N. úrnak.

vagy pedig:

Pozsony-szombath. vasut
T.-Keresztur felé
Zsebeházán
N. N. úrnak.

Hogy ez az igazi magyaros címzés, bizonyítják a régi korból való levelek, mikor még az idegen befolyás nem rontotta meg annyira a magyar érzéket, pl. 1591-ben így írtak: „Ez levél adassék Wittenbergában Albertus Szempczinek, nekem szerelmes öcsémnek tulajdon kezébe hiven“. — Megjegyzem, hogy erre nem én jöttem rá, hanem egy német folyóiratban olvastam, ahol az író olvasóit arra figyelmezteti, hogy ez volna a levelek címzésének okosabb

* Itt a szerző azt fejtegeti, hogy a hónapnak számmal jelölése sokszor kétértelműséget okoz, pl. 8.12 lehet aug. 12. és dec. 8. De ezen könnyen segíthetünk úgy, hogy a hónapot római számmal jelöljük; tehát aug. 12. = VIII.12., ellenben dec. 8. = XII.8.

A szerk.

és célszerűbb módja. Még megérjük, hogy a németektől tanuljuk el, hogy hogyan kell magyarosan gondolkodni.

Pedig még ama levélcím sincs jó magyarsággal írva! mert magyar észjárás szerint a család nagyobb, előbbre való mint az egyén, tehát nem Albertus Szempezi, hanem Sz. A. A német persze megfordítva teszi a kisebbet, a keresztnévet előre, azután a családet; de csak addig tart a logikája, míg egyes emberekről beszél, mihelyt névsort csinál, a magyar észjárásra szorul, és úgy írja, hogy Berki Paul, Budai Franz, Körmender Johann stb.

Hadd emlitem meg itt egyúttal az asszonyok neveinek írását, annyiival inkább, mert e tekintetben olyan zűrzavar uralkodik nálunk, aminek nem egyhamar akad párja. A németnek itt is a kicsinyen kell kezdenie, tehát először is azt mondja, hogy *Teréz*, aztán következik, hogy kinek a családjához tartozik, tehát *Therese Körmendi*, végre mely családból származott: *geb. Berki*. De nekünk fölösleges ilyen mesterkedés; nekünk megvan a józan egyszerű észjárásunk, mely igen szépen elégít ki bennünket: első a családfő, tehát Körmendi Pál; annak a neje a *Körmendi Pálné*, punctum, egyszerű, világos, mindenki tudja, hogy ki az. — Ha aztán azt is meg akarjuk mondani, hogy ő nagysága „micsoda leány“, akkor egyszerűen utána tesszük a nevét *Berki Terézia*, anélkül hogy a születését emlegetnők. De lehet máskép is. A magyar lovagiaság mindig lehető szabadságot és önállóságot engedett az asszonynak, a többek közt azt is, hogy megtartsa házasságában is a saját nevét, tehát marad Berki Terézia, utána lehet tenni, hogy Körmendi Pálné (de ez változó dolog, mert egy asszony lehet öt férfinak is a felesége, persze egymás után). Azért a logika megáll, mert előbb volt Berki Terézia — azután lett Körmendi Pálné. — Bizonyosságul említek néhány példát. Hunyadi Erzsébetnek ki hallotta hírét? Még Hunyadi Jánosnénak se igen, de *Szilágyi Erzsébetről*, mindenki tud, ha egyebet nem, hát azt, hogy „levélét megírta“. *Lorántffy Zsuzsánna* neve ismeretes, de előbb egyet gondolkodnunk kell, ha meg akarjuk mondani, hogy ki volt az ura? — *Dukai Takács Judit* már asszony volt, mikor Berzsenyi megénekelte. — Igaz, Arany János egy helyütt említ *Rozgonyi Cicellét*, de ez csak olyan költői szabadság, mint a szalontai 300 vitézek; a költemény címe ott is *Rozgonyiné*. —

Tehát: a magyar szereti a nagyot, a német a kicsinyt, ez a szabály, s ennek a szabálynak csak alkalmazása mintegy az a másik sajátság, hogy a magyar szereti egyesíteni, össze-

foglalni, a német pedig szétbontani, amit csak lehet. — Ebből aztán ismét többféle ellentét származik.

Olvasom egyik lapban a nagykorösi öreg ember elbeszélését, hogy azt mondja: „A hadbiztos úgy nézett ki mint — —“. No ez se igaz ám! gondoltam magamban, hogy a nagykorösi ember ezt a kifejezést használta volna! És riktig! néhány nap múlva közölte ugyanazon lap (a Pesti Hirlap), hogy a nagykorösiek tiltakoznak az ő emberük szájába adott magyartalan kifejezés ellen, s hogy az ő népük meg sem érti azt a kifejezést, annak bizony-ságául elmondják, hogy midőn az 50-es években a vizsgáló bíró azt kérdezte egy károsult féltől: „*hogy nézett ki az az elveszett borju?*“ ez azt felelte: „hát biz a kerítésre tőtte az állát“.

Miért nem helyes magyarul az, ami németül van gondolva? A fentebb említett szabály miatt. A német szeret aprózni, megosztani mindent. Saját *magát is kettőnek* képzei, így aztán egyik kinéz a másiktól; kiveszi magát: nimmt sich aus; leülteti magát, mintha egyik állana és az a másikat leültetné. De aki két személyben ült le, csak egy személyben kel fel: *er steht auf*, ha csak hosszabb útra nem készül, akkor már: „*er macht sich auf und schickt sich an eine Reise anzutreten*“. A német azt mondja: „*geh g'schwind, nacheinand*“, s azt gondolja, hogy az egyik tolja a másikat, akkor gyorsabban megy. A magyar ezt nem tudja megtenni; hogyan menjen *egy ember egymás után?** sőt épen ha sietős a dolog, akkor többeket is nem egymásután, hanem *egyszerre* küld: *menj, vagy menjetek egyszerre, egyszeribe*. A magyar *jó színben, egészséges színben, jó húspan, jó bőrben van, olyan mint az élet, vagy a halál, olyan, hogy az anyja sem ismer rá, de soh'se néz ki semmiből, amiben nincs benne*.

Sőt nemcsak az egyet hagyja meg a maga egészében, hanem egyesíti, összefoglalja mindazt, ami valami viszonyban van egymással. Kettőt, hacsak lehet, párosít, az egy aztán ennek a párnak a *fele*. Nincsenek *kezei, szemei*, csak egy pár *keze, szeme* stb., aztán *fél kézzel üt, fél lábon áll, fél füllel hall*, — a házaspárnak egyik fele a *feleség*, — a perlekedők egyike alperes, a másika felperes, vagy *panaszos fél, vádlott fél*, — egymással küzdők vagy játszó *ellenfelek*.

* Tudtunkra a magyar beszédben is járatos, legalább Dunán túl: eredj szaporán, *egymásután!* De arra vonatkozik tulajdonképp, hogy végezd szaporán egyik dolgod a másik után.

A szerk.

De nem csak kettőt, hanem többet is szeretünk egyesíteni, ha magyarosan gondolkodunk. A magyarnak nincsenek *hajjai*, csak *haja* van, amelynek ha egyes részét veszi, akkor azok már *szálak*. A magyar inkább elenged vagy hozzá ad egy-két napot, csak hogy hetekben beszélhessen, míg a német *in 8 Tagen*, vagy *14 Tagen*-t számlál, de ott aztán már meg is akad a logikája, 21 napra nem terjed a következetesség.*

Innen származik a magyarnak az a sajátsága is, hogy a számnév után nem használ többes, hanem csak egyes számot. Ő neki *sok ember* csak egy csoport, *ötven forint*, *száz forint* csak egy summa pénz, nincsenek *tíz újjai*, csak *tíz ujja* van. Mózesnek nem *öt könyvei* vannak, hanem *öt könyve*. — Csak ha nyomatékosan ki akar valamit tüntetni, ekkor használ egy helyett többes számot: ki vagy a mennyekben; 300 vitézek. Az én atyám házában sok *hajlékok* vannak, — nem csak sok, de igen sok.

Szinte ebből a sajátságból származik a mi beszédmódunk és stílusunk különbözősége, amire ugyan kevesen ügyelnek, pedig kár, ha nem teszik. — Miért egyszerűbb, világosabb a magyar stílus mint a német? Azért, mert a német a beszédet is szereti megszaggatni és közbeszúrt mondatokkal tarkázni, a magyar pedig, amennyire lehet, inkább együtt tartja az összevalókat. Csak egy példát vegyünk.

„*Die Jagdutensilien, welche ich für den Herrn Grafen, — der ein grosser Jäger ist, — bestellt habe, sind angekommen*“. — Vehetnénk még cifrább példát is, de csak maradjunk ennél. Aki nem tud magyarul, az ezt így fogja fordítani: *A vadászati szerek, miket én a gróf úrnak, aki nagy vadász, rendeltem, megérkeztek*. — Aki pedig magyarul gondolkodik, az így beszél: *Megjötték a vadászszerek, miket rendeltem a gróf úrnak, aki nagy vadász*.

Nem akarom én ezekkel a németet gyalázní, csak azt akarom kimutatni, hogy különbség van a magyar meg az idegen észjárás, s ennek folytán a beszéd között, és hogy a mienk jobb; miért vesszük tehát kölcsön mástól, ami rosszabb!?

Elmondom még, hogyan jártam én egyszer. Egy német születésű úr említette, hogy a fia *keresztül esett* a vizsgálaton; én gratulálok neki, ő meg ezt rossz néven veszi! Csak magyarázat után

* Az is különös, hogy a német az első héthez a nyolcadik napot is hozzászámítja, de a másodikhoz a 15-iket nem. A francia következetesebb, mert nemcsak *huit jours*-t mond, hanem *quinze jours*-t is.

értettük meg egymást, hogy ő németül gondolta, amit magyarra fordított, t. i. *durchgefallen*, én meg magyarul értettem, hogy átesett. Hát mi a különbség? Az, hogy a magyar a gabonatisztításnál is csak az öreg szeméttel törődik, az apraját üsse kő, ami átesik a törekrostán, az mind jó, beválik; ellenben a német a szemét aprajára fordítja figyelmét: ami átesik az apró rostán, az hulladék, amit fenn fog a rosta, az a java.

*

Most aztán a t. közönség is felfohászkodik: hála Isten, át-estünk ezen is. Csak németül ne tessék gondolni, mert akkor azt jelenti, hogy — megbuktunk!

TURCSÁNYI ANDOR.

TÖRLEJT, VELLEJT.

A mai nyelv e két szót már nem ismeri: kihaltak még valamikor a XVI. század végén.

Pedig hajdanában, a kódexek korában a *törlejt* ugyancsak divatos szó volt. A NySz., elkezdve az Ehrenfeld-kódexen, írott nyelvemlékekből tizennyolc, de nyomtatott könyvből már csak egy adatot (Pontianus historiája, 1573) idéz a *törlejt* szó használatára. Jelentését ekként állapítja meg: *comparo, concipio; schaffen, verfassen*. CzF. szerint annyit tett, mint: valamit eléállít, alakít, szerez, pl. verseket, könyvet. A *vellejt*re mindössze csak egy adat van a NádC. és WinkC. teljesen egyező részében: „És ezeket mondván, az földre magát lebocsátá és kicsinded nyugodalmnak utána esmégy egy kicsinded erőt vellejte“. Jelentése, a NySz. szerint, „lego, sammeln“.

A *vellejt* igét a NySz. egymagában álló, rokonságtalan szóként közli; a *törlejt*-et ellenben a *töröl* s végelemzésben a *tör* ige nagy kiterjedésű családjához tartozónak mutatja be. CzF. azonban ezt nem tartja egészen bizonyosnak, csak lehetségesnek: „hogy a vers-, könyvtörlejtés stb. törlésekkel járván, talán a *törlejt* vagy *törölt* ige a *töröl* igétől származik, mint a *tekerült* ige a *teker* igétől“. Szerintök valószínűbb, hogy valamint a régi *sáméntalan* a *táméntalan* változata, a *törlejt* vagy *törült* is hajdanta *szörlejt* vagy *szörlít* volt s a *szerez* vagy *szöröz* igével egy családból származott.

Ne kérdjük, hogy ki nevet itt, de azt csakugyan kérdezhetjük,

hogy van-e valaki, aki akár a *töröl* igéből, akár a *szörlejt*ből való leszármaztatást nyugodt lélekkel alá merné írni? A *vellejt*nek CzF. nem kísérti meg a magyarázatát.

Az a magyarázat, amelyet a következőkben elő fogok adni, a *vellejt*re nézve kétségtől helyes; a *törlejt*re nézve pedig, ha nem is egészen bizonyos, de minden esetre sokkal hihetőbb, mint az eddigiek.

Nem régebben történt, hogy Baróti Szabó Dávid Paraszti Majorságában egy szót kellett megkeresnem. A keresettet nem találtam mindjárt, hanem helyette egy keresetlenen akadt meg a szemem. Kiírom ide az egész helyet, hogy az olvasó lépésről-lépésre ellenőrizhesse következtetéseimet. SzD. a takarékos gazdáról énekelvén, így szól:

Piatzról

Nem veszen olyanból, melyet vagy határa terem meg
Vagy maga készíthet; pénzt ki nem adja szironyból
Fontt kosarakra; se lent nem vesz, sem kenderi vásznat;
Mert Majoros vagyományt adván, fog gyűjteni kéntset;
Velleget hogyha pedig mástól, táskára szorúland.

(Par. Maj. 1779. I. 50, 51. II.)

Velleget? Mi ez a *velleget*? A mondat értelméből azt látjuk, hogy a jó gazda eladogatja a természetényeit, de fölöslegeset ne igen v e v e g e s s e n, mert akkor erszényre szorul. *Veveget* helyett áll tehát a *velleget*. Vajjon pusztá költői szabadság-e ez, s a *velleget* igét SzD. uram komponálta-e hamarjában, mivel daktilusra volt szüksége? Nem valószínű, hiszen tudjuk, hogy a *hív*, *szív* igéket az alföldön *híl*, *szíl*-nak is mondják s hogy a *szivács*-ot, *szijács*-ot, *szilács*-ot, *sziló*-kést, *szivó*-kést vidékenként hol emígy, hol amúgy ejtik.

Lássuk azonban a szótárakat. A *velleget* nincs meg egyikben sem, sem a NySz.-ban, sem CzF.-nál, sem a régi Tájszótárban. Tehát csakugyan SzD. csinálta volna? Ha csinálta, bizonyosan valami analógiára csinálta. A *vész*: *vëllëget*hez legjobban hasonlítana a *tész*: *tëllëget*. Nézzük, ismerik-e a szótárak a *tëllëget* igét? Ezt csakugyan ismerik. CzF. azt mondja, hogy *telleget* a székelyeknél am. teddegél. És mit mond Kriza? A Vadrózsák 520. lapján meg-
lepetésemre ezt olvasom: „*Telleget* = teddegél, s így *elleget*, *velleget*“. A 497. lapon *Elleget*, *öllöget*: eddegél. — Az 523. lapon: *Villöget*, *villeget*: viddegél. — *Illogat*: iddogál; *illint*: hörpent.

Megvan tehát! A *velleget*, szintűgy mint a *telleget*, ma is élő szó. A gyakorító *vellegettel* szemben a régies *vellejt* mozzanatos jelentésű, s ezzel mind a származása, mind a jelentése egész biz-

tosan meg van magyarázva. A *vellejt* ép oly viszonyban van a *vesz*-szel, a minőben pl. a *merít* a *merrel*. A NádC. id. helyét tehát ma így mondanók: „Kicsinyded nyugalom után ismét egy kicsinyded erőt vőn“.

És most térjünk át a *tellegetre*. Ennek egy *tellejt* vagy pedig az őző vidékeken *töllejt* mozzanatos ige felelne meg. S valamint a *béllésből* dissimilatio útján *bérlés*, *kallóból* *karló*, *mangolásból* *mangorlás*, *ócsállásból* *ócsárlás*, *sugallásból* *sugarlás*, a székelyeknél *elódallásból* *elódarlás* stb. keletkezik, ép úgy keletkezhetett a *töllejt*ből a *törlejt* ige. Jelentése jóformán ugyanaz volna, mint magáé a *tesz* igéé: csinál, készít, eszközöl (régiesen szerez) stb.

Lássuk, megfelelnek-e ennek a jelentés-magyarázatnak a kódexek idevágó adatai a NySz.-ban:

1) „Hosszú beszédet törlejte“; „Úgy törlejté és úgy szabá az ő beszédét“; „Nagy édös beszédet törlite“; „Ő az császárt megmeveté, mert ő beszédét így tenlité“; „Ne akarj sok beszédet törlejtened“; „Kezde édes beszédet törléteni“; „Nagy viadalt veleik törlétenek“.

Mindezen mondatokban a *törlejt* helyett ma *tart*-ot mondanánk, de régente beszédet *tettek* is. „Teek bezedeth myndenrel, kiket kezde Jezus tenni es tanoytany“ (JordC. 706). „Felállt a polgároknak beszédet tenni“. (Illy. Préd. II. 97); „Hosszú oráció tön“ (Helt. Krón. 70); „Tön nagy csodálatos predikációt“ (VirgC. 75); „Krisztus temető predikációt tett neki“. (Pázm. Préd. 31) stb. „Erős viadalt tőnek“ (Tin. 275).

2) A régiek a *törlejt* igét ‚szerez‘ értelemben is használták: „Ez irásokat törlejtötte és szerzötte Vilhelmos doktor“; „Írástörlejtő mester“; „Verstörlejtő mester“.

Állítsuk ezekkel szembe: *írástevő*; *vígságtevő*; *bosszúságtevő*; „A szövétnekek mindenfelé világosságot teyenek“.

3) A *törlejtő*nek a BécsiC.-ben egy egészen különleges jelentése is van: statuarius, bildgiesser. Ezt Káldi képformálónak fordítja. Itt is megvan a ‚készít, csinál‘ értelem, csak hogy egy speciális műveletre alkalmazva. Ilyesmire a mai nyelvben is találunk példát. Vö. a törvényt szabni, rendet szabni, büntetést szabni, árat szabni igeikkel a *szabó* különleges jelentését.

Minthogy tehát sem alaki, sem jelentésbeli nehézség nem forog fenn, a föntebbiekből azt a végkövetkeztetést merem levonni, hogy a *törlejt* a *tesz*, *vellejt* a *vesz* ige származéka.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMÉK A NEMZETISÉGEK NYELVÉBEN.

1. Magyar szók a hazai rutén nyelvben.*

A Nyelvőr „Külföldi magyarok” cím alatt gyűjti egy idő óta a külföldre származott magyar szavakat. Hazánk nyelvi viszonyai mellett azonban még ennél is fontosabb feladat azon magyar eredetű szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában már teljesen meghonosodtak. Az ily irányú kutatásnak, gyűjtésnek nem csupán nyelvészeti, hanem egyúttal művelődéstörténeti jelentősége is van. Az erre vonatkozó gyűjtés eredménye a legbiztosabb fokmérője annak, milyen irányban gyakorolt a magyar szellem nyelvünk szókincse által befolyást a köztünk lakó népek szellemére.

Az én töredékes és semmi esetre sem kimerítő adataim a hazai rutén, vagy a mint közönségesen nevezik, az orosz nyelv köréből vannak merítve. Hivatásomnál fogva olyan helyen (Ungvárott) lakom, hol a hazai rutén nép nagy számmal fordul meg, részint mint cseléd és munkás, részint pedig mint katona is. E nép egyébként évszázadok óta folytonosan testvéri érintkezésben él a magyarsággal. Értelmisége teljesen beolvadt a magyar nemzettestbe, azzal egynek érzi magát. A vidék, melyre adataim vonatkoznak, tulajdonképen a magyarság és ruténség határvonala, ahol a két nyelvterület közvetlenül érintkezik egymással. Az összegyűjtött szavakat Ung, Bereg, Máramaros, Szabolcs és Zemplén megyékből való tanítványaim beszédjében figyeltem meg, s így a magyarországi ruténségnek csaknem egész területéről származnak.

R u h a n e m ű e k: *ágytakaruv*: ágytakaró; *esernyövka*: esernyő; *gombostüvka*: gombostű (a *-ka* szláv kicsinyítő képző); *kepenyág*: köpönyeg; *nadrágé*: nadrág; *nyakkendövka*, *nyakravaluv*: nyakkendő, nyakravaló; *ujjas*: ujjas; *zseb*: zseb; *zsebkendövka*, *zsebbevalovka*, *zsebrevalovka*: zsebkendő, zsebbevaló, zsebrevaló.

G a z d a s á g i k i f e j e z é s e k: *béres*; *csiku*: csikó; *gulya*; *hátasluv*: hátasló; *kaszálu*: kaszáló; *kert*; *kondás*; *mires*: *mérés? (majdnem egy holdnyi földterület.); *napszám*; *napszamos*.

B u t o r o k, h á z i e s z k ö z ö k: *bádog*: félliter-forma edény; *dézsza*; *faragu*: faragó, rövid nyelű és széles élű fejsze; *fejsza*: fejsze;

* Vö. Csöpey: M. szók a rutén nyelvben, NyK. 16. k.

gyalu; *horduv*: hordó; *kancsu*: kancsó; *koporsov*: koporsó; *lábás*; *lőcs*; *rúd*; *serpenyu*: serpenyő; *vágukés*: vágókés.

Igen sok magyar szavunk a hivatalos érintkezés révén ment át ruténeink nyelvébe így: *esküty*: esküdt; *hagyaték*; *járás*; *járás-bíruv*: járásbíró; *követ*; *százalék*; *szolgabíru* vagy *szolgabíruv*: szolga-bíró; *tárgyalás*; *törvényszék*; *uraság*; *választás*; *város*; *végrehajtv.*

A felhozottakon kívül érdekes megemlíteni, hogy néhány melléknevünk is csekély változással feltalálható ruténjeink nyelvében; így: *barnasztélj*: barna, barnás: *hamisnéj*: hamis; *tarkasztélj*: tarka; *szivkasztélj*: szőke, szürke. Érdekes továbbá az is, hogy a magyar *fogd meg* náluk egyes helyeken a kutyauszítás kifejezése. A magyar koldus náluk *kovdus* alakjában gűnynév, valamint a *rongyos* is az.

Megjegyzem, hogy az itt közölt magyar eredetű rutén szavak leginkább Ung és Bereg megyék rutén népe körében vannak elterjedve.

MAZUCH EDE.

2. Magyar szók a gölnievolgyi németeknél.

A gölnievolgyi német dialektusban sok a magyar szó, s ennek több oka van. A szepesiek általában jó hazafiak, nekik jó iskoláik is vannak, hol magyarul tanulhatnak; a gömöri és abauji magyarokkal sokat érintkeznek (a gölnievolgyiek különösen Mecenzéfen a híres heti vásárokon), azután mesterlegényeik sok évig vándorolnak magyar vidéken, lányaik pedig kivétel nélkül magyar városokban szolgálnak és szégyennek tartják, ha magyarul meg nem tanulnak. Innen a sok magyar vonatkozás ruhában, szokásban és még nyelvben is a gölnievolgyi németek közt.

A *Tasche* szót csak az irodalomból ismerik, a helyett a *zseb* az elfogadott, hasonlóképen Svedlérben csak a *bogár* szót használják a *Käfer*, vagy egy légyfaj helyett. *Attila*, *bekes*, *huszár*, *csákó*, *bunda*, *fokos* — ezekre nincs is megfelelő német szavuk. Különösen a gazdaságnál sok a magyar szó. Fiatal ökör: *túlok*, vagy *bika*. Az ökör szarváról lelógó szíj: *sallang*. Az ökröknek csak magyar nevük van: *Villás*, *Bimbó*, *Bodza*, *Széka*, *Szarvas*, *Virág*, *Kajla*, *Gombos*, *Kesa*. Sok ló neve: *Csillag*, *Fakó*, *Sárga*. A *Lämmchen* szó = *baránal*, a *Widder* szó = *barán*, mindkettő a magyar *bárán*y-ból. A *Schäfer* neve *juhász*, egyiké *bacsa*, faházuk *Kolibe* = *kaliba* (inkább tót).

A kutyák nevei: *Vigyázz*, *Tisza*, *Duna*, *Bundás* stb.

Egy bot elnevezése: *bunkó*; szerszámok: *csákány*, *kosze* = kasza. A juh és marha összeolvasásánál szokásos a *rovás*. Eladásnál *oldomást* (áldomást) isznak. A Bettler *koldos* (koldus); ez csúfnév is, valamint a *betyár*, *zsivány*, *pogány* is azok. A *Knödl* helyett *galuska* a szokásos és a *disznótorr* használatos. Az ölésnél a disznót *auf die másik Seite* fordítják, és ha leisszák magukat, rámondják, hogy *da es részeg*, hogy dolgait nem tudja *rendeln* (= rendezni). Az államfogház *Timlec* (= tömlőc). *Tschürr* = vízvezeték, *csurogni*-ből.

A gyermekek *frickskein* babbal, bizonyára *fricskázni*-ből, és játszanak: *Kuschalpalk* (= guzsalylabdával). A kopogtatásnál az embert a *szabad* szóval fogadják. Káromkodni magyarul szoktak, hogy az ember haja égnek áll (ha még van).

Magyar családnév a tiszta német községben több van, így: Mátyás, Horváth, Liptai, Német és Szilárdy. A keresztnévek: *Károly*, *Jancsi*, *Lajos*, *Ferenc* formában használatnak és soha pl. *Ludwig* ejtéssel. Mesékben a rablófőnök mindig: *hádnák*, bizonyára a magyar: *hadnagy*. A „*csapat Jungen*“, a „*sereg Gänse*“ mindennapi kifejezések. Egy dülő neve *Taragos*, talán *tarajos*-ból?

Sajnos azonban, hogy már sok tót szót is használnak. Ezek igéi az *ein* végzettel felismerhetők az infinitivusban, pl. *drimein*, *dichein*. Nem volna-e tanácsos ezen a vidéken is magyar népiskolát és több kisedővót felállítani? Allami népiskola a Szepességen különben sincs, pedig eltótosodunk. És az az eset ritka, hogy pl. Svedlér a tót Óvíz nevű falut majdnem egészen elnémetesítette. Az ellenkezője meg a rendes. Videant consules.

RATZENBERGER FERENC.

3. Magyar szók a hajdumegyei oláhoknál.*

Magyar-oláh községben, Kisházán, töltöttem néhány hetet, s elég alkalmam volt megfigyelni, mint keverednek s honosodnak meg magyar szavaink az oláh nyelvben. Nem messze a falutól van az oláh *temető*. Néha elmegy az oláh a *vrás*-ba (város). A gyermeke *irkê*-be ír; az uccán felkapaszkodik a *síraglê* (saroglya)-ra. Az oláh is *dunê*-val takarózik; a lovát az *istáló*-ba vezeti és ad neki *ábrák*-ot; ugyanott akasztja fel a *gyeplau*-t is. Ha elmegy

* Vö. Alexics: M. elemek az oláh nyelvben. Nyr. 16. 17. k.

A szerk.

a *bold*-ba egy *fél meszej*-t kér; de azt a *hordo*-ból ereszteti. A *koldus* is jár néha, s ha nem adnak neki, előkerül a *fené* is. Az oláh gyermeket a *bélcs*-en (bölcson) kívül a *tekenau*-ba (tekenőbe) is fektetik. Az udvaron áll a *kosáru* (kosár; kosárszerűn font s tetővel ellátott tengeri-száritó, oszlopokon áll). A ház kerítése *culáp*-okból áll. Ha az óra-*mutatau* deket mutat, előkerül a *máj*, *pészulé* hozzá, *kalák* (kalács). Ha *baju* van, elmegyen a *birau*-hoz, ez a *kisbirau*-t küldi idézni. Lakadalomkor a menyasszony *cipau*-t húz; de a vőlegény is elég *nyáikos* (nyalka) és *ászlau* (zászló)-val mennek az esketésre. Ha az oláh ember valami jó *bólonde*-re akad, tud ő *cselui* (csalni) is. Az *aldomás*-t ő is szereti. *Csizmét* csak a gazdagja visel. A szegény szereti a *bogói*-t is. Ha a kertben sok a *goz*, az *árso* (ásó)-val kiássa. Akad itt nagyon sok *bobon* (babona) is. Ha sok a *gunoi* (ganaj), befogja a *Bimbau*-t, *Daru*-t, *Virág*-ot, *Csákó*-t (tehennevek); vagy a *Betyár*, *Bátor*, *Bicskás*, *Bársony*, *Büszke*, *Szürke*, *Vilma*, *Jancsi*, *Pista*, *Rátottá*-t stb. (lőnevek) s kiviszi a mezőre. A *bojtár* mindennap kihajtja a *csurdé*-t. Némelyiknek *déráb* számra van a *zséb*-ben a *cukúr*. A gyermekek a *démb* (domb)-ra mennek játszani egy *csomau*-ban. Ha az oláh a boltba megyen, veszen *dohán*-t. Otthon *pohár*-ból iszik; a kutjának *csont*-ot lők s így nem *csudé*, ha az éhes marad. A *dobé* csak esténként szólal meg.

Cserébe aztán a kisházai magyarok is vesznek fel néhány oláh szót. Télen *lúdáj*-t sütnek (tök). *Szkarcá*-val (fa haja) rakják meg a tüzet. Ha baj van, *tulváj*-t (jaj istenem) kiáltanak, vagy pedig *au*-t (jaj) mondanak. De ha jó kedvük van, elmennek *petrecselni* (mulatni.) A gyermekek örömet el-eljátszadoznak a *vêvericá*-val (katica bogár.)

Álljon itt még néhány észleletem a kisházai magyar nyelvjárásról: az igéket igen gyakran a magánhangzós mult időben használják: „Nem evém még ma semmit”. „Nem adám neki”. „Most ugyan nem bánták, de —”. stb. A *-cska*, *-cske* kicsinyítő képzőt különösen kis gyermek testrészeire alkalmazva *-ikó*-val pótolják. Pl. *szájikó*, *lábikó*, *kézikó*, *fejikó*. Fordul elő néhány különös szó is. A jégen csúszkálót majd *megjejezi* az anyja; az uccán kóborgót majd *meguccázza*; így keletkeztek: *megbotoz*, *megcukroz*, *megnyeresegez*, *megkenyerez* stb.

RECHNITZ IGNÁC.

VASUTI GERMANIZMUSOK.

Ha akár a legfelsőbb, akár az alsóbb rangú vasuti hivatalokban divó magyar nyelvet szabatosság és tisztaság szempontjából közelebb szemügyre vesszük, sajnálattal tapasztaljuk, hogy a vasutasok az utolsó húsz—huszonöt év alatt magyarság tekintetében nagyon keveset haladtak és nyelvük még ma is csak olyan németes, mint akkor volt, mikor magyar anyanyelvű embert a vasutaknál lámpással sem lehetett találni.

A vasuti hivatalokban ma már csekély számú kivétellel csupa magyar származású, magyar iskolát végzett tisztviselő működik s beszédjük, írásmódjuk azért mégis a német hivatalos szólásmódok szolgái utánzásából áll.

Nem kutatom itt, hogy mi az oka ennek a nyelvbéli elmara-dottságnak, az alábbiakban csak rá akarok mutatni a bajra, arra a számtalan germanizmusra, mely a vasuti hivatalos stílust a magyarság rovására ékteleníti és a magyar fülnek érthetetlen zagyvalék nyelvvé süllyeszti.

A vasuti germanizmusok részint a szó összetételben, részint a szófűzésben nyilvánulnak.

Az elsőre szolgáljon például az *esőléc*, mely *vízvárító* vagy *vízvezető* léceket jelent, de e jelentését magyar ember az *esőlécből* ki nem vehetné, ha nem ismerné még a német *Regenleiste* szót, melynek kaptájára készült.* A másik fajta germanizmus példájául kikapom a sokból a *vonatot fedezni* szólást (némelyek úgy is mondják: *a vonatot takarni*), melyet németül úgy mondanak: *den Zug decken*. Itt a *fedezni* vagy *takarni* jelentése nem egyezik a német *decken* jelentésével, mely e példában azt akarja kifejezni, hogy a *vonatot biztosítani* (v. *védetni*, mint Révész szótára mondja).

Lássunk néhányat az első fajtájúakból, melyek mind onnan származnak, hogy a német szóösszetételben rejlő mondattani viszonyt a magyar másképp fejezi ki, pl.:

<i>hátülés</i> (Rücksitz)	e h. <i>hátsó ülés</i> ,
<i>hőnfutás</i> (Heisslaufen)	„ <i>áthevülés</i> ,
<i>hosszkazán</i> (Langkessel)	„ <i>fekvő kazán</i> ,
<i>irodalap</i> (Bureauschreiben)	„ <i>hivatali irat v. lap</i> ,
<i>kéjvonat</i> (Vergnügungszug)	„ <i>kiránduló vonat</i> ,
<i>műkő</i> (Werkstein)	„ <i>faragott kő</i> ,
<i>tűzajtó</i> (Feuerthüre)	„ <i>fűtő ajtó</i> ,
<i>zsákvasut</i> (Sackbahn)	„ <i>vakpálya</i> .

A másik fajta, frazeológiai germanizmusok keletkezése többféle okokból magyarázható, még pedig: a) abból, hogy az illető szólásban levő német szó többféle jelentését a fölszines író nem

* Révész S. Vasuti Szótárában, melynek többször is hasznát vesszük, *vízvárító*, *vízvető*.

veszi figyelembe és mindenkor csak a legelterjedtebb és leggyorsabban keze ügyébe eső jelentését magyarítja; b) a magyarban használt szó értelmének nem-ismeréséből; c) a megállapodott magyar szólamódokban való járatlanságból; d) a magyar szóvonzat meghamisításából.

Lássunk példákat:

a) csoportbeliek:

ajánlat-kiírás (Offertausschreibung) e h. *pályázat-hirdetés*,
fogűr (Zahnweite) e h. *foghézag* v. *fogköz*,
ömlesztett állapotban való rakodás (alla rinfusa) e h. *zsák nélküli rakodás*,
üres mozdony (leere Locomotive) e h. *magányos* v. *vonat nélküli lokomotív*,
vastartó (Eisenträger) e h. *vasgerenda*,
alapkiemelés (Fundamentaushub) e h. *alapásás*,
egészségügyi vonat (Sanitätszug) e h. *betegszállító* v.,
éles kanyarulat (Scharfe Curve) e h. *hirtelen k.*,
födött kocs (gedeckter Wagen) e h. *födeles k.*,
felülvizsgálás (Überprüfung) e h. *másodvizsgálás* v. *újra megvizsgálás*,
távirat-leadás (Depeschen-Abgabe) e h. *‘távirat’-továbbítás*,
lengő ütközés (schwebender Stoss) e h. *szabad illesztés*,
lombfűrész (Laubsäge) e h. *vázoló* v. *fonálf.*,
mező (Feszerben, Feld eines Schuppens) e h. *pászta*,
műtárgy (Bauobjekt) e h. *műépítmény*,
nyílt kocs (offener Wagen) e h. *födeletlen k.*,
nyugvó ütközés (ruhender Stoss) e h. *alátámasztott illesztés*,
repülő födél (Flugdach) e h. *félfödél*, v. *félereszű födél*,
sínbőség (Schienenweite) e h. *sínköz*,
beállítani messzelátót (Fernrohr einstellen) e h. *igazítani*.
beállítani mérőasztalt (Messtisch einstellen) e h. *irányítani*,
beállítani v. *beszüntetni forgalmat* (Verkehr einstellen) e h. *félbeszakítani* v. *szüneteltetni, megszüntetni*,
előállítani bevágást (Einschnitt herstellen) e h. *létesíteni* v. *csinálni*,
felállítani díjszabást (Tarif aufstellen) e h. *megállapítani* v. *készíteni* v. *kidolgozni*.
felállítani díjtételt (Frachtsatz erstellen) e h. *d. szabni*,
felállítani közeget (Organ aufstellen) e h. *kirendelni*,
hideg mozdony (kalte Maschine) e h. *fütellen m.*,
kiállítani fuvarlevelet (Frachtbrief ausstellen) e h. *kitölteni* v. *megírni* v. *elkészíteni*,
kiállítás a menetjegyeknek (Ausstattung der Fahrkarten) e h. *külső alakja*,
kiállítás a kocsiknak (Beistellung der Wagen) e h. *szolgáltatása*,
kivinni építést (Bau ausführen) e h. *végrehajtani, végbevinni*,
A fentebbi osztályozás szerint a b) csoportba tartozó ger-

manizmusok közül hadd elemezzem a következő nagyon is használatos kitételt: *egy tételt a számadásba bevezetni* (eine Post in die Rechnung eintragen). Aki ezt a fordítást minden gondolkodás nélkül használja, nyilván nem tudja, hogy *vezetni* mindig csak azt jelentheti: valakinek a járásban segédkezni, vkinek irányt mutatni. Minthogy ez értelemben tételt a számadásba nem lehet 'bevezetni', azt oda nyilván *be* kell *írni* vagy *jegyezni* vagy *iktatni*.

Hasonló értelmetlenségen alapulnak a következő

b) csoportbeliek:

beereszteni padlót (Fussboden einlassen) e h. *befösteni*, *bemázolni*,
bevezetése vmely forgalomnak (Einführung eines Verkehrs) e h.
létesítése,

bevezetni új menetjegyeket (neue Billets einführen) e h. *forgalomba tenni*, *kiadni*,

bevezetni utasítást (Instruction einführen) e h. *életbe léptetni*.

elnapolni határidőt (Termin vertagen) e h. *elhalasztani*,

erős lejtő (starke Neigung) e h. *meredek* emelkedés v. lejtő,

erős forgalom (starker Verkehr) e h. *sűrű*, *élénk* f.,

erős oszlop (starke Säule) e h. *vastag* o.,

erős szállítmányok (starke Transporte) e h. *nagy* sz.,

erősíteni vonalat (Zug verstärken) e h. *vonat kocsijait szaporítani*,

eső ablak (Fallfenster) e h. *toló* (*húzó*) a.,

felengedni utánvételt (Nachnahme auflassen) e h. *elengedni*,

felvenni új viszonylatokat (neue Relationen aufnehmen) e h. *létesíteni*,

futó deszka (Laufbrett) e h. *kalauz-padló*,

futó súly (Laufgewicht) e h. *súlykolonc*,

gázégető (Gasbrenner) e h. *gázlángzó*,

hamis bevallás (falsche Deklaration) e h. *hibás* b.,

hamis irányítás (falsche Instradierung) e h. *helytelen* i.,

hamis vágányon haladni (auf falschem Geleise fahren) e h.
vágányt téveszteni,

hamisan állított váltó (falsch gestellter Wechsel) e h. *rosszul* v.
helytelenül á. v.,

holt teher (todte Last) e h. *meddő* t.,

jelzést adni (Signal geben) e h. *jelt adni*; (*megálló*) *jelzést adni*
(Haltsignal geben) e h. *megállást jelezni*,

könyvvezetés (Buchführung) e h. *könyvvitel*,

nyers téglapítmény (Ziegelrohbau) e h. *csupasz* t. é.,

vonni árkot (Graben ziehen) e h. *ásni*,

elhurcolt podgyász (verschlepptes Gepäck) e h. *eltévedt*, *elterelt*,
útjavesztett p.,

felmetezni váltót (Wechsel aufschneiden) e h. *felvágni*,

futásbér (Laufmiete) e h. *menetbér*,

hordani terhet (Last tragen) e h. *viselni*,

hordrugó (Tragfeder) e h. *viselő* v. *tartó* r.,

zárfa (Schlagbaum) e h. *gémfa*,

zárfék (Schlussbremse) e h. *végső v. vonatvégi f.*,
zárkalauz (Schlusseconductor) e h. *végső v. vég-k.*,
zárlámpa (Stocklaterne) e h. *végjelző lámpás.*

A vasuti nyelv legtöbb dudvája, idegenszerűsége azonban annak tulajdonítható, hogy a jó vasutasok a megállapodott magyar szójárásokat és szólásmódokat nem igen ismerik, vagy ha ismerik is, nyelvérzékük annyira gyöngé, hogy inkább a német járom alá hajtják fejüket, mintsem a magyaros szólásmód keresésében fáradoznának. Aki pl. azt mondja: *az árak esnek* (die Preise fallen) vagy *panaszt emelek* (ich erhebe Beschwerde), az szándékosan kerüli a magyaros beszédet, mert jó magyaroktól úton-útfélen hallhatja, hogy *az árak csökkennek*, *panaszt teszek.*

Az efféle vasuti germanizmusok közül elősorolom a következőket:

adni ellengőzt (Contradampf geben) e h. *ellengőzzel hátrálni*,
csinálni késést (Verspätung machen) e h. *késni v. késleltetni*,
emelni díjszabást (Tarif erhöhen) e h. *fokozni*,
használni vonatot (Zug benutzen) e h. *vonaton menni v. utazni*,
helyezni forgalomba (in Betrieb setzen) e h. *forgalmat megindítani v. megnyitni*,
helyezni szolgálatba (in Dienst stellen) e h. *szolgálatra fogni*,
hosszú keréktáv (langer Radstand) e h. *nagy tengelyköz*,
hozni tudomásra (zur Kenntnis bringen) e h. *értésére (tudomására) adni*,
hozni mozgásba (in Bewegung setzen) e h. *elindítani*,
kimondása a kihallgatottnak (Aussage des Einvernommenen) e h. *állítása, nyilatkozata, bemonddása*,
lejtébtöltése a terhelésnek (Reduzierung der Belastung) e h. *csökkentése*,
magas kamatok (hohe Zinsen) e h. *nagy k.*,
magasabb kocsiosztály (höhere Wagenklasse) e h. *felsőbb k.*,
magasabb érték (höherer Wert) e h. *nagyobb érték*,
magasbitani a díjszabást (Tarif erhöhen) e h. *fokozni, drágítani*,
előmelegíteni (vorwärmen) e h. *melengetni*,
csavaranya (Schraubenmutter) e h. *csavarház v. -tok*,
behozni késést (Verspätung einbringen) e h. *kipótolni, helyrehozni*,
előírni (vorschreiben) e h. *megszabni, rendelni, meghagyni*,
felhasználás (Verbrauch) e h. *fogyasztás*,
jótállás (Gutstehung) e h. *kezeség*,
kiugrás (Vorsprung) e h. *kiszögélés, nyulvány*,
kocsioldal-toldat (Wagenaufsatz) e h. *vendégoldal*,
túleröltetni (überanstrengen) e h. *megeröltetni*,
túlhalmozni (überhäufen) e h. *elhalmozni*,
utántenni a tüzre (nachlegen aufs Feuer) e h. *rarakni*,
utántölteni (nachfüllen) e h. *feltölteni, rátölteni.*

Vannak végre a vasuti germanizmusok között olyanok is, melyek szomorú életőket annak köszönnek, hogy a némethez szokott

magyar száj vagy toll már nem tudja, mely raggal vagy névutóval jár némely főnév egyik-másik ige mellett. Ilyenek:

d) csoportbeliek:

vonattal utazni (mit einem Zuge fahren) e h. *vonaton u.*,
érték után díjaztatni (nach dem Werte tarifiren) e h. *szerint*,
árút értesíteni (ein Gut avisiren) e h. *árúróól értesítvényt külden* v. *írni*.

túllépni a határidőt (Frist überschreiten) e h. *elmulasztani* v. *átlépni* stb.

A fennebbiekben elősorolt nyelvkorcsok csak csekély részét teszik a buján tenyésző idegenszerűségek sokaságának, de ezért ne essünk kétségbe az iránt, hogy valaha — majd egy-két évtized múlva — ha a mai fő- és legfőbb vasutasok helyüket a fiatalabb és magyar műveltséget szerzett utódjaiknak átengedték, ezek az imént megrótt hibák és helytelenségek a vasuti hivatalokból is ki fog-nak pusztulni.*

SZIGETI JÓZSEF.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Kegyed és Ön. A *Kegyed* szó történetét Döbrentei így adja elő „Külföldi színjátékai“ I. köt. (Bécs, 1821) 142. és 143. lapján:

„A magyar kénytelen a társalkodásban mindég a sok különféle hosszú titulusok említésére, mikor valakivel beszél, s ez nálunk az emberi osztályokat távolabb tartja egymástól, mint a többi európai nemzeteknél s a titulus örök említése bizonyos hidegen elválasztó falat von közébe s az idegent nem szólíthatjuk meg oly bizodalommal, mint a német, francia s olasz. A játékszínen épen

* A t. cikkiróval különben egyetértünk, csak abban nem merünk, hogy a vasuti műnyelv megjavulását reményli. Kételkedésünkben épen a főt sorolt példák erősítenek meg, melyek nagy része, és sok-sok más is (a rossznak megjelölésével és a magyaros, helyes kifejezés ajánlásával) benne vannak Révész S. vasuti szótárában, még pedig tíz éve, hogy ez megjelent s a szakköröknek kezeügyében van. A fiatalabb s jobb nyelvérzékű tisztviselő nem sokat tehet, mert hivatalba jutva, kénytelen elfogadni a készet, ott se hatásköre, se joga és hatalma nincs valamin javítani.

Nem javul sőt romlik még a vasutasok nyelve, erről minden utazó meggyőződhetik. Azelőtt a kalauz azt kiáltotta hogy *me-hett*, most azt rikkantja, hogy: *kész (fertig)*; ha valamely elkésett utas föl vagy le akar szállni, azt kiáltja: *kíartlani (aushalten)*; szerinte a vonat Érsekújváron nem vesztegel vagy tartózkodik 8 percig, hanem *föntartása* van 8 percig.

A szerk.

kedvetlen a sok hosszú titulus, sokszor akadályoztat is a külföldiek kifejezése magyarrá tételében, minden személy pedig nem tégetheti a másikat.

Szerencsém lévén együtt lenni novemberben 1820 Pesten Vitkovicsnál Gróf Majláth Jánossal, Szemerével s Thaiszszal, ez előjött, s minthogy a szükségét nyelvünkben érzettük, gondolkodtunk kipótlásán. Szemere a *Kegy*-et vélte legjobbnak, mert a régi idő úgyis ebből vette az egykor tiszteletben volt Kegyelmedet, a mi utóbb Kelmed, Ked lett s elaljasodott. E szerint a Sie, Vous, Ella, Lei megszólítás nyelvünkön így esnék: Honnan jó *Kegy* vagy *Kegyed* s ezzel meg lehetne szólítani minden ismeretlent, minden rangút a sok titulus említése nélkül. Tréfás megegyezésünknel fogva, én kész lettem jegyzésben ezt a Publicum eleibe hozni“.

Eddig Döbrentei. — Az itt elmondottakat megerősíti maga Szemere is (Munkái II.257).

A *Kegyed* azonban Kazinczynak nem tetszett. Kishez (1831. március 7-én) írt levelében „a Döbrentei által folyamatba hozni akart, de *Kend*-hez közeljáró *Kegyed*-et“ fitymálva említi.

Széchenyinek sem tetszett a *Kegyed* (vö. CzF. a VI. kötet-hez függesztett végszó 3. lapján), részint „mert hozzá szokván művelt európai nyelvekben a *you, vous, Sie* rövid megszólításokhoz, hosszalta azt, részint ezt mondá: hány ember van, kinek kegyére nem hivatkozhatunk; pl. vajjon a büntető bíró hívhatja-e a büntetett vádlottat vagy a miatt épen elítéltet *kegyednek*? És csakugyan Széchenyi vala az, a ki e tekintetben is merész újítással állott elé. T. i. az utóbbi időkben a *maga* címezés is nagyon divattossá lett a népnél, mely ha nem maga szőrű emberrel van dolga, de még sem tekintetessel vagy nagyságossal stb., azt *maga* szóval tiszteli meg. Nagyobb polgári állásban levők némely alattok vagy náloknál alantabb állókat szintén magáztak. Ezt sem lehetett általánosan címezési szóvá tenni. Igen, de azt mondá Széchenyi: *maga* és *ön* némileg együvé tartozó szók (vö. magadicsérés, öndicséret, magahitt, önhitt, magaszeretet, önszeretet stb.), miért ne lehetne az utóbbit is, mint az elsőt, önállólággal használni? Tehát legyen *ön* a megszólító általános cím, rövid is, nincsen is egy vagy más értelemben elköptatva“. — És lön!

Atila. „A városok vették fel leginkább napjainkban az úgynevezett Atila- vagy Zrinyi-dolmányt, de alatta pantalon viselnek, s azt utánzák mostan a mezők is, a hol nem ritkaság látni nemes Atilában és pantalonban“. (Társalkodó. 1832. évf. 398. l.) Vö. Nyr. 25 : 217.

LUKÁCS LŐRINC.

Üzem. 1868-ban, mint a Pesti Napló nemzetgazdasági szerkesztője, a *Betrieb* szónak az *üzem* fordítását faragtam. Az 1880-ki Ballagiban ezt már bentlaljuk, de a II. kiadásban (1862) még nincsen nyoma. Ott csak annyit találok: *üzés*, folytatás; *Betriebs*-art alatt: kezelés módja, *üzelem*; *Betriebs*-Capital *üzérleti* alap.

Világos, hogy a legegyszerűbb kifejezés, az *üzés*, nem elégíti ki a szükségletet: *üzési* igazgató, a vasutat átadták az *üzésnek*. A bánya élénk *üzése* nem felel meg egészen a *Betrieb*-nek. Lehet oly iparvállalatot üzni, mely e pillanatban üzemben sincs.

KÖRÖSI JÓZSEF.

IRODALOM.

Régi és ritka szavak az új magyar Tassóban.

Torquato Tasso: „A megszabadított Jeruzsálem“. Fordította János Gusztáv. Kiadta a Szent-István-Társulat. Két kötet XXXII és 328—332 l. 1894.

Két év előtt jelent meg a magyar könyvpiacra János Gusztáv veszprémi kanonoknak — saját szavai szerint — „szerény igényekkel útnak bocsátott Tassója“. A kritika egyhangú dicsérettel fogadta Tasso új fordítását, de nem eléggé méltatta azt a nagy tanulmányt és hangyaszorgalmat, aminek János a régibb és ritkább szavak összekeresésében és alkalmazásában tanújelét adja. Pedig János Tassója igazán szép, igazán tősgyökeres, zamatos magyar nyelven van írva és magyarossá, zengzetessé tesz munkáját egyebekben kívül épen ezek a szerencsés ízléssel megválasztott és mértéktartással értékesített régi és ritka vagy táj- és népnyelvi szavak. János Gusztáv Tassója tehát nemcsak irodalmi szempontból érdekes, érdekes és tanulságos az a nyelvészet szempontjából is. És e tekintetben újabb műfordítóink között ritkítja párját. Érdemes arra, hogy igaz elismeréssel adózzunk neki.

Mielőtt az alábbiakban szógyűjteményemet közölném, még a következőket kell megjegyeznem: „a tájzavak — a fordító szíves felvilágosítása szerint — kivétel nélkül Veszprém és Balaton vidékiek“. A régi és ritkább szavakat illetőleg „bizony megesett — írja a fordító — hogy a keresett szavat megtaláltam ugyan jegyzeteim közt; de annak idejében elmulasztottam melléje jegyezni: hol olvastam? Ezekhez odatettem, hogy a szónak nem tudom urát adni“.

Meg kell tehát elégednünk, ha annyit tudunk, hogy János Gusztáv a régi és ritka szavakat és szólásokat a régi biblia-fordításokból, Molnár Albert, Pázmány, Czeglédi István, Páriz-Pápai, Gvadányi, B. Szabó Dávid, Arany János munkáiból és a Nyelv-történeti Szótárból gyűjtötte össze.

Az egyes szavak mellé a hosszabb fölvilágosító jegyzéseket kérelmemre maga a fordító írta. (L. a lap alján.) Fogadja érte e helyütt is őszinte köszönetemet.

ajazni. Óh híres Oradin, ki ha ajzod íjjad. VII.100. * A hölgynek is nyíllal ajazva már íjja. XX.62.

* A római számok az éneket, az arab számok a versszakot jelentik.

ájtat: áhitat. Szent félelem olvadt abba s buzgó ájtat. III.5. (Így még III.54. XI.15. XII.23.)

akkorba, akkoridőn: akkor. VI.105. XII.25.

alantfél: alantfélen, az alban. Alattas-, alantásfél. Balaton-vid. Jó Tankréd gyorsan, alantfélről támad tör Argantra. XIX.11.

aljnép: csöcselék. Micsoda hatalom az, melynek csak az aljnép engedelmes? V.37.

állatni: állítani. Nyílt csatába küldsz, vagy várfaladra állatsz. II.46. Az utakra aztán őrszemeket állat. XI.86 (és még többször).

bajállás, bajt állani. Bajállásra termett, vakmerő levente. III.18. Elfogadta a bajállást a keresztény. VI.20. Bajt állani karddal ez a mesterségünk. II.51. Bajt állani kardra csak kevesen mernek. III.38. Bajt az én urammal nem te álltál volna. VI.84. Ahol a két bajnok majd kiállhat bajra. VII.83.

bajmesterség, bajveszély. A bajmesterség már rég száműzve s eltűnt Az erő; csak a düh dacol már helyettük. II.52. XII.62.

bakoló. Haragos jobbjától várfal jobban fél, mint bakoló szer-számtól. III.39. XI.83. Bakoló tornyok. IX.9. XIII.1. Várbakoló gépek. XI.39. 40. (I. Ar: TSz.)

búskodni: búslakodni. XII.99. (így Ar: Toldi.)

békel, békell. Ha bántod, ösztöne, dühe ostorozván, Rád ugrik a kézhez békellett oroszlán. I.85. Békelli haragját. II.20. Lábadohoz bizony nem jó szívvel békeltek. II.65. Elesik az ottan és remegő ajka megnyílik utolsó, békellő szavakra. XII.65. Vidám megbékelés. XVI.25.

bék: béke. Hagyd már végre békem. XIII.42. Beléphettek béken (e h. békén). XIV.78. *Békes*: békés. XIII.15. *Békidő*. VIII.65.

börc: göröngy.* Uttörő csapatot szintén küld előre, Elöttük az utat egyengesse, törje; Teregesse börcét, temesse horgossát, Víjja, nyitogassa járatlan szorossát. I.74. Horgas, rögső utat gyorsan igazít-nak. XVIII.61.

busa: duzzadt, vastag (busafejű: nagyfejű, Balaton m., Zala m.). Busa kosfej végük szorítva vaspánttal. XI.37.

csalkép. Míg aludt, nyugalmát csak Ámor zavarta, Lelke szeme elé csalképeit tartva. VII.4. Nem hisz a csalképnek. XIII.44. Csak valamely csalkép meg ne csaljon újra. XVIII.10.

cselleng: kullog, sompolyog, kelepcel, lesködik, fel-alájárkál. SzD. Magy. Vir. 300. NySz. Csellengve, csapongva a várba lopózik. I.52. Addig cselleng köztük, amíg sokat megtud. XIX.60. (Így VIII.51 XIX.76.)

cserkel (cserkelik a Bakonyban a vadászok a szarvast: nyo-mozzák, üldözik, lopva megközelítik. Veszpr. és Vas m.). Küldi szá-mos könnyű fegyverű lovassát, Közel-távol a tájt cserkeljék, kutassák. I.74. Megkerüli hátba, cserkeli oldalba. VII.97.

* Veszprém, Balaton m.; *börcös*: sziklás, köves; talán a *bércből*, kicsinyített értelemben. — *Horgas, horgos*: görbe, döcögös, gödrös. A régi biblia-fordításokban. Vö. „A *horgasok* egyenessé és a darabosok sík uttá lesz-nek“. Pázm. Préd. 76. Előfordul BSzabónál is Magy. Vir.

csiggatni: fékezni, békíteni (Balaton m., előfordul Komárom, Tolna m., sőt Szegeden is). Csiggassátok kissé heves indulattok. IV.83. S döllyfös szive habját csiggatni igyekvék. V.45. Csiggatja haragjuk. V.85.

csitogat: csitítgat. Mig dühét a zultán vérrel csitogatja. IX.40.

csukik: csuklik. (Arany J.) Ül a pogány, meg se csukik a nyeregben. VI.32. De a cserkesz meg se csukik a nyeregbe'. VII.86.

délszín (valamely dolog délszínre kelt = nyilvánvalóvá lett. SzD. Magy. Vir.). Erejét a javas összeszedi szinte, Hogy az igazságot derítse délszínre. II.10. Engedd sűrű fátylad e képről levonnom, Hogy késő koroknak délszínben ragyogjon. XII.54. XIV.24. Délszínre hozza a mélységes titkot. XIX.75.

dicsősködni: dicsekedni. IX.80.

dittámfű. * Dittámfű, sáfrány sincs kéznél rájuk tenni. XIX.113.

édesedni: kedvet kapni. (Pázmány P.). Hogy sokféle népe édesedjék hadra. XX.27.

egybeverni: összegyűjteni. Itália népét gyűjti, veri egybe. VIII.62. A szétszórt hadat rögtön veri össze. IX.13. Csendre verődven. VIII.85.

egy végben: egyszerre. A seregnek, amely sir s örül egy végben. III.6.

egykorás: egykorú. Bár nem egykorások, megmérkőznek mégis XIX.13.

ehülni: vágyódni. Pénzemre ehült. IV.58. Prédára ehültek. IV.15.

eloldallni: elszökni. X.2. XII.51.

engeszt: csillapít. Az igazság, a kérő személye engesztlik haragját. II.52. XIX.20. Engesztli tél fagyát. II.84. I.42.

enyhő: enyhe. (Veresmarty, XVII. sz. csak egy helyen) Enyhő lehével legyezze a szellő. XIV.59.

élemes: élemedett (csak SzD. és SI.). Vezeti élemes élete párjához. VII.17.

felbúsult: commoveor, sich erzürnen. (Az ő haragja igen felbúsula MA. Bibl. I.253. NySz.) Feledve sorsának felbúsult haragja. XVI.7.

félreút. X.55.

félszakosan: félszakra. (Veszprém és Balaton m.; Erdélyben: félszakra: félig.) Ledől félszakosan. XI.85.

fölérez. Valamint az ember, ki hosszú, lidérces Nyomasztó álmából csudik, fölérez. XVI.31.

főlnagyzani magát: föltolni magát. (Egész a trónusig nagyzotta fel magát. SzD. Magy. Vir. 312.). Főlnagyzotta magát fő-fő tisztességre. II.58.

fölözni: fölülmulni. (Gyakori a Balaton mellett). Nem csupán ezeket fölözé, de kivált Valamennyi bajnok közül ifju Rináld. I.58.

fenteregni. (XVII. sz.). De hagydtétlenségben fenteregni. XIV.24.

* „Dittamo e croco non aveva“ — találtam az olasz eredetiben; a *dittamonak* népies magyar nevét nem tudván, átvettem az olaszt. De meg úgy rémlik előttem, mintha a nép szájáról is hallottam volna; de nem merem állítani.

füremedni : frissülni. Testét nem csupán ő érzi füremedni. XIII.78.

fortélyozó : fortélyos. Alakos, hizelgő, fortélyozó elme. II.58.

hadbatanult, hadbatanultság. IX.44, 89. XI.40.

hajlatni. (MA.) Baráti tanácsok békére hajlatják A vakmerő ifju háborgó haragját. V.51.

hevély. (Jósika M.). Harc hevélyi népét veszélybe sodorták. I.79 III.36.

hívságos : hiú, üres, hiábavaló. Levetik szívüknek hívságos köntösit. III.7. IV.82. stb.

himet varr : példát vesz. * Mesterül varr himet álnok csalárd-ságra. II.58. Himét varrja rólad, ura- s mesteréről. XIV.24.

hajdanízben. Egyik úgy miként a másik, hajdanízben Az Urat szolgálván, voltak papi tisztben. I.39.

holízben : mikor (Faludinál). Én neked lelkedet, testedet, holízben Rabszolgáló voltál, tisztán megőriztem. VI.71.

horgad : meghajol, sich biegen. (NySz.) Jó Tánkréd, derékba horgadva, . . . tör Argantra. XIX.11.

ingyen : haszontalan, hiábavaló. Jó vezető nélkül ingyen fáradságtok. XIV.35.

idétt, időtt : időben. Éjidezt behordnak még több eleséget. VI.1. Ostromidezt. VI.78. Ezidezt. IX.16. Záporidezt. XII.47. Télidezt. XIV.34.

iramat : iramodás. Fut, fordul, megint fut és egy iramatba' reá visszapattan. III.45.

iratos : tarka. Gyöngyök ezre egy nagy pajzsra veti fényit, Rajt iratos képek hosszú sora fénylik. XVII.58.

járó. ** Megrakja őrséggel, hol járóját tudja, Ne legyen a várnak se ki- se beutja. III.65.

joházni : szelidülni. (A joh régi szótól. L. Arany BHal.) De eztán joházva, Féktelen haragját jól megzabolázza. XIV.26.

kelletés. Sziveket fogó lép maguk kellettése. XIV.75. Kelleti, kínálja megvetett szépségit. XVI.39.

kendeni : cirógatni. Kendi, simogatja. XVI.23.

kerék : kör (Faludiból). Jobbja vasát lusta kerékben forгатja. IX.97.

késkedni. Menj a hadba vissza, késkedni mi késztet? XI.75. XX.76.

készantag : készakarva. (Apácainál kizsántag.) Halálveszedelmét keresé készantag. XX.122.

készség : készülődés. Aranynál sokszor. Vö. NySz. Kapzsi arabokkal lát hadi készséghez. IX.6 Még a tábor ekként lát ostrom-készséghez. XVIII.49.

koholni. Eltörik a földi emberkéz koholta Sáracél, ha sujt az örök kovács verte . . . fegyverre. VII.93.

* Szólás. „Pokolban olyan himre akadtál, a mellyről követőddel is himet akarsz varratatni“. Matkó : BCsák. „Vétkes példáról himet varrani“. Czegl. Japh. 214.

** Meabilis, gangbar PP.; vadum; furt. „Azon a vizen keresvén járó. Monum. Hist. Írók“.

kötést kötni: szövetséget kötni. Harcot illetőleg hátha kötést kötnénk. III.26.

kusadni kusodni. * Jó Tánkréd kusodva tör Argantra. XIX.11. Hallgat, kusad némán. VIII.82.

kusol: meglapul, fr. *coucher, couche-toi!* ném. *Kusch dich!* a magyar *kusti!* Kusolnak és távolmaradnak a szörnyek. XIV.73. **

lépvést: lépegetve, e h. lépést. XIX.27.

lebír: legyőz. Im, a legerősebb hősök lebirója. III.37. Balszerencse kényit, veszélyit lebertuk. VIII.15. XVII.70. I.43.

megbír: meg-, legyőz. Hadakat megbirták, várakat megvették. II.66. Hogy' hiszi megbirni ezt az erős várat. XIII.65. II.68. X.18. stb.

megidül: fölüdül. Megidül, föliled a hervatag rózsza. XX.129.

megural: urának tisztel. Jajszóra, imára mely siket, a tenger, Kit meghall, megural, te vagy az az ember? II.76.

megül: megszáll. Megüli a várost. VIII.10. VIII.36. X.12. Halál szárnya arcát. érzékit megülte. XII.70.

melleszteni. Gyöngé testét már-már körmei mellesztik. XVIII.50.

mennyég: menny. XVIII.64. XIX.47.

mód: dolog (a lehetőség kifejezésére). Nehéz mód, szerelem titkát sejtegetni. XIX.96.

műves, mives. Ékíti, mint mives aranyát zománcsal. XVI.23. III.30. Ördögművesektől egybefonva, szöve. XVI.1.

naponta: egész nap; a nép 'nappal' értelemben használja. Veszprém m. Futott egész éjjel, másnap is naponta VII.3.

nemszó: ellenmondás. Gyöngéd harag- s nemszó. XVI.25.

nyakbavető: nyaklánc. Majd miként rubintos nyakbavető lán-gol. XV.5.

nyék: fonással kerített hely, akol, cserény. (Arany J. Jánosi nem Aranytól vette.) Odujában a vad, szelid nyáj nyékében. II.96.

nyomakodni: tolongani. Sűrű tömegekben nyomakodik a nép. V.28. Nyomakodik, hátrál, körbe megkörnyékez. VI.42.

nyombul: nyomban. Késedelmet nem tűr; sereget szed nyom-bul VIII 8.

nyugatni: pihentetni. Vértelen testüket kardukon nyugatják. XII.58.

oldalast: oldalon, oldalvást (a Balaton mellékén járatos). Olda-last találja hős Dudót. III.45.

osontani: osonni (mint illantani; illanni. SzD.; osontani gyakori a Balaton mellett). Az éji homályban ő is elosontott. XII 51. XIII.68. XIX.66. 75.

óvást. Kart emel kar ellen mindegyike óvást. VI.42.

örös: őr. A királyi kapu örösét megölve. XVI.35.

örtartó örálló. Örtartó okos ész. XV.66.

* Aranyánál *kushad*. T. E. III. é. Én *kusodnak* meg *kusadnak* hallottam. — J.

** „Még most is nevetem, hogyha jut eszembe

Mint *kusoltam* mint a vizsla a verembe.

Gvadányi R. P.

örvend valamit. De az erőt nem csak az ember örvendi. XIII.78.
paszita: keresztelő lakzi (Dunán túl). S népének illatos virágok borítják Torán, paszitáján bölcsoját és sírját. II.176. XVII.20.
pillanatidő. Csudálatos tűzláng csapott föl előttem... pillanatidőben. XIII.48.

regzett: kiválasztott. * Frankország négy folyamszegte tágas áldott Szigete küldé e regzett daliákat. I.15. 37.

rögtönöst: rögtön. X.49.

sebkérő: tépés (régi szó). De a szerelem sebkérőt ad kezébe. XIX.112.

serdül-fordul. Kerül, serdül-fordul. XIX.60.

sikkong, sikkant. Tankréd sikkongva ott terem mellette. III.29. Tombol, sikkong Argant szörnyű nagy haragja. III.45. Sikkongat szörnyű fájdalomában. IV.1. Rettentően bömböl, nagyokat sikkantva. VII.55.

sivárló: sivó, sivár. Sivárló homok. XV.17.

sudár ** Látom a csillagot... s belőle egy sugárt kiszakadni, Melynek, mint ecsettel vont arany fonál, ott Hol a hős test feküdt, sudara leszállott. VIII.52.

suta: tompa. Leesett tarajja Szép sisakját sután, éktelenül hagyja. X.1.

szegni vminek, vmire, vmit. Mint nagy bika ha szarvát A kutyáknak szegi. III.32. Törik, szegik addig A hullám erejét, mely sarkukba zajlik. III.45. Csalfa csábos Ámor, bárhogy erőködjék, Nem szegheti soha szárnya magas röptét. V.62. Mint a kos, fejét ha szegi öklelőre. VII.88.

kézbe szegik: megtörik a kezében. Lomha erélyt, melynek kézbe szegik kezdett dolga. I.30.

szemfogó, szemverő: csábító, káprázatos. S mi szemfogó testen egész a csipőig, Szépséges derekát a fénynek kitárja. XV.59. Csudálják szokatlan szertartás szemverő pompáját. XI.12. Szemverő keleti pompában tündöklő. XVII.10.

szemfűl: figyelmes. Szemfűl lesz, hegyezi füleit a hangra. XIX.62.

szemhegyre venni, szemre venni: szemügyre venni (Faludi F.). Szemhegyre vehette, jó közelből látván. VIII.54. Szemhegyre vevé s ment mindenütt nyomába. XII.51. Szemhegyre vesz embert. XIX.60. 79. Im lerántom Sűrű ködfelhőjét a halandó testnek, A tiszta lelkeket, hogy szemre vehessed. XVIII.93.

szépeget: szépítget. Magát szépegette. III.1. XVI.25.

szer (többféle jelentéssel). Számlálja meg, ha egy szerben ülni vágyik Veled, szolganépit, adozó jobbágyit. V.19. Ily nagy király

* *Regzeni*: kiválasztani. Kiregze egy nagy sereget az ő népéből. Kiregzeék közüllök a szép menyecskéket. Egy regzett napon hárman öszvegyülnének. Ha a regzett napra meg nem fizetne. SzD. Magy. Vir. 453.

** *Sudara* az ostornak: az ostor vékonyabb vége. Az ostorhoz (szőlő-pásztorok, átalán a pásztornép kenderből font ostora) külön fonnak és csatolnak finomabban font *sudarat*; ez szokott csattanni. Balaton mell.

gyűjté népét hadi szerbe. XVII.9. XX.24. A nehéz alkotmány száz könnyű kerekén . . . kerül, fordul fürgén, hamar szerrel. XVIII.45. Látták mennyi tenger szer, alkotmány volt ott. XVIII.46.

színel: a) színét, javát venni vminek; b) csinosítani; c) színlelni. * Vilmos itt színelte négyszáz jó vitézit. I.39. Mint mikor a műves Sárga aranyt színel ragyogó rubinnal. III.30. Rajt zölddel s arannyal kiszínel fegyverzet. III.39. Tovább mért színeljek? Emberi szörny, aki részvétnek nem tudja még jelét se adni. Váltott-e csak színt is? XVI.56.

színt színlel. Színt színelve aztán szólt. III.19.

színlevegő: java levegő, a levegő színe-java. Mintha úsznék fenn-fenn a szín-levegőbe', Mely aransugárral kihimezve, szöve. XIV.4.

szünik vmitől. Szünjenek a harctól. XIX.5.

tappot: nyomot (Balaton-melléki, Veszprém-vidéki tájszó). Elme nem eszméle, szem tappot se láta. XII.47.

temerdek: rendkívüli. Alakjára barlang, nagyságra temerdek. XIV.48.

térül, térít. Mint hosszú hajtásból mikor kifáradva Kullogva, zihálva térül az ebfalka. VII.2. Tankréd dűhe térül. XII.66. Rosszul őrzött. balga, időtlen szemérem Térülj, távozz tőlem. XIX.91. S szivük háborgása nyugalomra térült. IX.1. X.36. S elmék háborgása békességre térül. XII.93. Tereli, téríti a szaladó népet. IX.55. Kit szitokkal, kit meg bottal térít, nógat. XIX.47.

top: pillanat. A két hős . . . egy topban . . . gyorsan eldöb-ban. XVI.27.

törvénynek áll. Jöjjön meghajolva, Álljon most törvénynek s magát igazolja. V.55.

törvényt lát: íté, ítéletet hoz. Győzötteknek törvényt esze szerént lásson. I.33.

tűrőmtudomány: türelem. Tűrőmtudományhoz a pogány nem érte. VI.38.

urkodni: uralkodni. Fő lenni, urkodni tud, mint senki jobban. III.59. Sors hatalma nem fog urkodni fölöttem. X.24. Kártékony csil-lagok urkodnak az égen. XIII.53. Hol őseid hajdan urkodtak. XX.135.

uszkorál: uszkál. S uszkorálunk élő, színezüst habokban. X.67.

vermelődni: magában tünődni, teprengeni (SzD. Told. a Kisd. Szótárhoz). Majd azon tünődik, vermelődik. IV.2. Más módot nem lelek, bárhogy vermelődjem. VI.88.

vértett. Felbőszíti őket nem a szörnyű vértett. VIII.75.

virrongás: villongás, pörlekedés. (XVII. sz.) Viszály és virrongás magvát hintoné el. V.35. Harag-, virrongásnak legyen immár vége. V.59. II.88.

vissza: viszály. (Vö. Arany: BHal. I. é.) Ha okát vizsgálom

* *Színelte*: 'válogatta' értelemben olvastam valahol. „Talám meg-színli az badat, az javát viszi el . . . az többit nekem hagyják“ Bercs. Lev. 579. — SzD. Magy. Vir. 405. I.: Azzal színli másallya és kelleti tanítását. U. o.: Annak is szép mívét kék zománcz színlette.

visszának, kudarcnak. 130. Szíts haragot, pártos visszá a seregben. VIII.3.

zargatni: zaklatni. (Járatos a Balaton mellett.) Türelmét veszítve ezenközben Argant Hozzája lép s királyt ily zokszókkal zargat. VI.2.

SZEMLÉR FERENC.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A *strike* (sztrájk) magyarosodása. Hogy a sztrájk nálunk is mennyire divatos lett, arról elég szembeszökő képet ad 'A főkapitányság könyve' (A m. kir. rendőrség 1894. évi jelentése). Minden néven nevezhető munkás pártjára kelt s a jövevény meghonosodott, csak még a neve furcsa egy kissé: *strike*. Csodálom, hogy a 'Jelenkor' nem hirdetett rá pályázatot,* pedig erre is szánhatott volna egy aranyat. — Most már nem is szükséges, mert pályázat nélkül is megmagyarosodott.

A Budapesti Szemle májusi füzetében (243. l.) ilyen értesítést olvasunk róla: „1894 folyamán több *szüntetés* (strike) folyt le különböző eredménnyel“. *Strike* tehát *szüntetés*. Csakhogy utána nyomban ezt olvassuk: „1894. március havában a cipőfelrészek munkásai két hétig *szüneteltek* (miért nem: *szüntettek*?), a *munkaszünet* kedvező eredménnyel végződött a munkásokra, minthogy a *munkamegszüntetés*-nek eredménye volt a bérviszonyok szabályozása“.

Kissé bosszantó, hogy a vendéget mindjárt a bemutatás után más és más néven nevezi. Még ez csak hagyján! de alább már ilyenekkel is találkozunk: „A börmunkások tizenkét hétig *szüneteltek*, *strike*jokat siker koronázta“. Az ezüstmunkások meg már nem is *szüneteltek*, hanem „nyolc napig *strike*oltak azért, hogy 15%-nyi béremelést vívjának ki“. — Vége!

De mi ez? Újra életre kél a már-már elhaló csemete: „Nagy mérvű volt és fölötte tanulságos az asztalos-munkások *szüntetése* . . . E követeléseket a *szüntetés* kitörése után kilencven műhelyben elfogadták. A *szünetelő* (még se: *szüntető*) segédek, pénzforrásaik elapadása miatt, kénytelenek voltak ismét munkába állni; erre azok a munkaadók is visszavonták kedvezményeiket, akik a *szüntetés* kitörése után a munkások követeléseit elfogadták volt. A felsorolt *szüntetések* alatt rendőrségünk jól tartotta magát“.

Ez a *szüntetés* szó Joób Lajos cikkében fordul elő s talán tőle is származik; azonban könnyen lehetséges, hogy a szerkesztőség tollából pattant ki, mert az épen nem kedveli az olyanfajta röfös szokat, amilyen lehetett a *szüntetés*-nek a közleményből kitetsző prototypusa is, a *munkamegszüntetés*. Még a legmakacsabb ortológus se szólhatja meg, mert nem fejezi-e ki elég szembeszökően s egész helyes formában a fogalmat? Ballaginnál már találkozunk a *szüntető*-vel, aki felsőbb

* Időközben megtörtént.

parancsra szünöt dobol (ht. = hadtudomány). Azonban a mi *szünteté-sünk* bátran tolmácsolhatja a *strikeot* is, és talán nem sok időbe telik, mikor a cipőfelrészek munkásai nemcsak *tüntetnek*, hanem *szüntetnek* is, mert nagy ám az analógia hatalma.*

Fölötte érdekes, hogy egy bötű cserével a *szüntetés* *tüntetéssé* lesz, ezt azután a *büntetés* sújtja kérlelhetetlenül.

Még csak azt jegyzem meg, hogy valamelyik napilapunk, talán a BHírlap két vagy három évvel ezelőtt a sztrájkot *munkahagyásnak* írta. Gondolkozzunk rajta, melyik jobb? PÁPAY JÓZSEF.

Zerrbild, Karrikatur. Rendesen *torzképnek* mondják, Ballagi *torzalaknak* is. Más és talán mindakettőnél jobb kifejezést olvasunk a Jelenkor 114. lapján: „Kapva kap minden alkalmon, hogy . . . fül nem hallotta új nyelvet kötyvasszon magának, mely valóságos *gúnymása* annak, mit anyanyelvünknek nevezünk“. Vö. *képmás*.

Emporkömmling, Parvenu. A *mibőllett* és *főlkapott* mellett, melyeket a 37. lapon említettünk, van még egy tetszerős szavunk: *szerencsefi* Ball. (a legújabbban főlkapott tréfás *nyomorfi* párja). SIMONYI ZSIGMOND.

Schlagfertig: 1) *talpraesett* (felelet), 2) *visszavágó* (felelet és ember). Révész Samu.

1) *Ütőre áll a keze*; 2) *nyelve hegyén a szó*. Bodonyi Nándor. *Készbeszélő, rögtönszóló*. Belányi Tivadar.

Visszavágó, gyorseszű, vált az esze, jól v. gyorsan vált az esze. Földes János.

Er antwortete ihm *schlagfertig*: megfelelt neki *ízibe*. Har-mat Géza.

Eine Faust im Sack machen: *suttyomban fenyeget*. — *Ein Schnippchen in der Tasche schlagen:* *suttyomban fittyet hány*. ÁRPÁS MIKLÓS.

Waschecht és farbenblind. Ballagiban egyiket sem talál-tam; Révész Vasuti szótára a másodikat *színvaknak* mondja, pedig helyesen talán *színtévesztőnek* kellene nevezni. Az első lehetne *színtartó*; így jelzi egy fővárosi rőfös bolt a kirakában levő *waschecht* szöveteket (ellent. *színehagyó*). SZIGETI JÓZSEF.

Schöngeist. Sokszor gondolkodtam e szó magyar fordításáról. *Szép-lélekre, művészlélekre, szépszellekre, művészszellekre* gondoltam. Talán a Nyrbén lehetne tisztázni a kérdést. KOZÁRY GYULA.

Kérdések. Hogyan fordítandók: *stichhältig?* *Stichprobe?* *Leistung?*

** *Munkaszüntetés: lófuttatás.* Ma már csak *futtatás-ról* beszélünk, s mindnyájan tudjuk, hogy mit értünk rajta; ép így lehet *szüntetés* is. P. J.

A kuglizás mûszavai. A Nyr. régi kéziratai közt találtunk egy 1880-ban kelt érdekes levelet, melynek fõrészét hozzászólás végett itt közöljük:

A homonnai „Nyári Társaskör“ azon kérdéssel foglalkozott: miképen lehetne a kuglizásnál rendesen használt német és francia eredetû kifejezéseket jó hangzású és életrevaló magyar kifejezésekkel pótolni? A kísérlet nem sikerült, azért a Nyelvõrhöz fordulunk a következõ kérdésekkel:

1) *Kuglizni?* (A *tekézni* kifejezés a tekeasztalra, billiárdra vonatkozik.) 2) *Kuglizó?* 3) *Kriegspartie?* 4) *Labinet?* Ez talán maradhatna? 5) *Vandli?* jobb, bal vandli; *vandlizni?* Képzeltetni, mily gyönyörûen hangzik ez: „Prämien-partieban vandli nem gilt!“ 6) *Tour?* A *sor* vagy *kör* nem talált tetszésre; talán *fordulás?* 7) *Jungferstich?* 8) *Kuglipénz?* 9) *Bogenschub?* KÁRPÁTHY GUSZTÁV.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hátralék. Ez a szó is világosan beszélõ példa arra, hogy a szónyomozás, ha nyelvtörténeti adatokkal nem rendelkezik, nem egyéb sötétben való tapogatózásnál.

CzF. úgy képzeli, hogy a *hátra* igehatározóhoz hozzáfüggedt a *-lék* képzõ; Simonyi Zsigmond ellenben azt sejtí (Tüz. M. Nyt. 492), hogy a *hátrál* igehez az *-ék* képzõ járult s az így keletkezett szóból lett utóbb a *hátralék*. Csapodi István meg is nyugtatja Simonyit magyarázata helyessége felõl, kijelentvén, hogy Sopron megyében csakis *hátrálékot* mondanak.

Feltûnõ azonban, hogy a *hátralék* egész 1848-ig nincs meg egy szótárban sem, a *hátrálék* pedig maig sincs meg egyben sem, noha a „restantia“ fogalma már 1848 elõtt is nagyon ismerõs fogalom volt Magyarországon, úrnak kamat, parasztnak adó alakjában. Kellett tehát, a *restancia* mellett magyar nevének is lenni. Volt is, csak hogy egy kissé hosszacska. Többnyire *hátralevõ tartozás*-nak vagy *hátralevõség*-nek nevezték. A szókurtítás korában a Veszprémmegyei Tiszti Szótár (1807) *hátrálétel*-re, Bitnicz Lajos pedig a Gazdasági Szótárban (1831) *hátrálételre* rövidítette. Ez utóbbit el is fogadta legelõször a Tiszán túli kerületi tábla hivatalos szótára: a Törvénykezési s Tiszti Szótár (Debrecen 1837): *restantia*, *hátralét*; *restantia contributivialis*: *addí hátralét*. Innen átvette a M. Tud. Társaság Törvénytudományi Szótára, s egész 1848-ig, úgy látszik, mindazok, akik neologice akartak beszélni, *hátralétnek* nevezték a restantiát.

A *hátralék* szótárilag csak 1851-ben jelenik meg elõször, Bloch „Legújabb magyar szavak“ címû szótárkájában. „Welthistorische Ereignisse haben neue gesellschaftliche Verhältnisse und neue Institutionen geschaffen“ — mondja a szerkesztõ elõszava. Kétségtelen, hogy a *hátralétet* a Bachrendszer alakította át *hátralék*kra. Akkoriban vagy kevéssel az elõtt keletkeztek az *illeték*, *járadék*, *jövedék*, *jutalék*,

százalék stb. szavak, s ezekkel egymaga állt szemben az 1848 előtti törvénykezés *hátralét* szava, hasonló hozzájuk, de kissé mégis különböző. Nyilvánvaló, hogy nem dacolhatott sokáig, neki is illeszkedni kellett a rendszerhez. Így lett belőle, először a beamter-ajkakon: *hátralék*, s ezt a jegyzőktől, végrehajtóktól annyit emlegetett *hátralékot* javította utóbb a nép ortológiája *hátrálékra*. NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Imrő, Endrő. A halasi parasztszínészek között volt egy *Imrő Juci* is. Ez a vezetéknév nyilván az *Imre* név elváltozása. Szótáraink nem ismerik, de CzF. szótára említi az *Endre* névnek hasonló *Endrő* változatát (egy régi székely népdalban is *Andrew* van Nyr. 14 : 566). Az *ő*-végű alakok a hosszú-hangzós **Imré* és **Endré*-formákból lettek, amint hogy nem csak *Endrőd*, hanem *Endréd* nevű helységeink is vannak. **Imré* eredetileg *Imreh* volt, **Endré* pedig *André* (l. ezekről TMNy. 289. 287). Szentendre neve még Gvadányinál *Szent-André*.

Gyevi Marcsa, Gyevi Julia. Ezek a nevek is szerepeltek januárban a 'Falu rossza' halasi paraszttelodásán a színészek névsorában. Kevesen tudják, honnan ered ez a vezetéknév. Az *Algyő*, *Felgyő* helységnevekből. Szintúgy van a szegedi uccák közt *Gyevi sor*, s Algyő mellett *Gyevi fok*. *Győ*: *gyevi* úgy viszonylik egymáshoz, mint *hő*: *hevt*, *kő*: *kövi*, *tő*: *tavi* stb. (vö. TMNy. 327). — Az *Algyő*, *Felgyő* rendes melléneve már most alkalmasint csak *algyői*, *felgyői*. Vagy mondják tán még így: *algyevi*, *felgyevi*?

SIMONYI ZSIGMOND.

Maradhass. Akárhányszor hallottam gyerekkoromban (Veszprém m.): „Majd segíték rajtad mindjárt, csak ne *nyughass*, ne *maradhass* vesztég, ne *hallgathass*“ — de mindig fenyegető értelemmel. Diákkoromból meg egy nótára is emlékszem:

„Menjék már a téns urfi — *nyughassék* már tőlem.

Isten bizon megütöm — kitélik az tőlem“.

TURCSÁNYI ANDOR.

Holval. E szó magyarázatára Munkácsi 131. l. hivatkozik a *tavasszal*, *ősszel*, *idővel*, *idő jártával*, *azonnal*, *ezen* szóalakokra, mint amelyekben kétségtelenül a *-vel* raggal van dolgunk. Csodálkozom, hogyan hivatkozhatik az *azonnal*, *ezen* adverbiumok analógiájára. Ha belepislantott volna a NySzótárba, vagy pedig Simonyinak idézte munkájába (2 : 355), meggyőződhetett volna, hogy ezekben legkevésbé se lappang a *-vel* rag, hanem eredetileg összetételek voltak, melyek az *azon*, *ezen* mutató névmásokból s a *hely* főnévből szerkeződtek egybe (**azon-helyt* és **ezen-helyt*). S valamint ezekben csak látszat a *-val* *-vel* rag, ép úgy lehet az a *holval*-ban és társaiban!

R. PRIKKEL MARIÁN.

Gyórré. Zolnai Gyula a Nyelvemlékeinkben (248) ezzel a komentárral kíséri az ÉrdyC.-beli (496) *Wesprymee*, *Gyórrée* alakokat:

„am. Veszprémbe, Győrbe. Az egyszerű -é lativusragot látjuk rajtuk, amelyet ma csak a *fül-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a -be raggal továbbragozott *Szeged-é-be*, am. Szegedre“. Van ennek más nyoma is. A *Győrré* az ÉrdyC. írójának korában sem élhetett elevenebben, mint ahogy ma él. Sőt a győri ember szájából nem is hallani soha: *Győrbe*, hanem csak *Győrré*. CzF. így említi meg: „régiesen is *Győr-ré*“ Ez az igen érdekes jelenség az én tudtommal ma már csak jaurinizmus. A nyolcvanas évek elején győri úri embertől ezt is hallottam: „Komárommá ment“. Fontos volna pontosabban kideríteni e nyelvszokás vidékét és az összes analógiákat. TÓTH BELA.

Győrré az irodalomban is elég szokott alak (valamint *Kolozsvárrá, Fehérvárrá* is). Hallgatóim értesítése szerint Rábaközben, Csorna vidékén nemcsak azt mondják: *Győrré*, hanem azt is: *Szillá* e h. Szilba. — A *Szegedébe* alakhoz hasonlóknak látszanak: az Arad megyében járatos *Ménésibe, Kerekibe* e h. Ménésre, Kerekre (ámbar más megyékben *Kereki* nevű helységek is vannak), továbbá *Duna-Patajiba* (ezek szintén hallgatóim közlései), Zalában *Szepetkre* mellett *Szepetkére* (Burány G. közlése); végre az ismeretes (*Rima*)-*Szombatjiba*, vagy tán az *i*-képzős melléknév lett ezekben főnévvé? de miért s hogyan? — (A -vá, -vé ragnak helyi használatáról l. M. Határozók 1 : 309.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Fardagály és krinolin. * A *fardagály* szót hiába keressük a NySz. *F* betűjében, de megtehetjük a Szómutató segélyével a *D* betűben, még pedig ily formában *far-dagály*, tehát mint összetett szót. Ez eklatáns példa arra nézve, hogy a szóknak nem-ábécés rendben való elhelyezése mint nyithat kaput a szófejtő bravúrnak. A szerkesztőség hozzáteszi, hogy *tournure* a jelentése, ámbar tudtommal ez a mesterséges *tumor podicis* egészen *fin-du-XIX-siècle* találmány.

Nézetem szerint azonban *fardagály* egyszerűen az ó-francia *verdugalle* szó (francia *vertugale, vertugade, vertugadin*, angol *farthingale, vardingale, verdingale*) elrontása, és nem *tournure*t jelentett, hanem a krinolin ősenek, az abroncsos szoknyának volt neve. Ezt a divatot Sóvári Soós Kristóf Postillái szerint (1598) nálunk szintén ismerték a XVI. sz. végén, tehát épen akkor, midőn a *fardagály* grasszált Bogáthi Fazekas Miklós Aspasiája (Kolozsvár, 1591) és Pázmány P. Kalauza (1613) szerint. Ha jól tudom, a divat II. Henrik király idejében (1547—1558) keletkezett Franciaországban és lassankint elterjedt széles Európában. Erzsébet angol királynő és kortársnői

* Nyr. 23 : 33. én is magyaráztam a *fardagály* szót, de itt — különösen műveltségtörténeti szempontból — teljesebb s pontosabb megfejtést ad a szerző, ki külföldön élván az enyémet nem ismerte. — Egyébiránt mégis helyesnek tartom, hogy e szó a NySzban a *dagály* szóhoz van sorolva, valamint pl. hogy *aggastyán* az *agg* szó családjában van, holott eredetileg nem oda tartozott. A népetimológia által az ilyen szók idővel csakugyan más szócsaládhoz csatlakoznak, mint amelyhez eredetileg tartoztak. S. Zs.

arcképeiken úgy vannak ábrázolva, mintha valami óriási nagy dobot viselnének a szoknyájuk alatt. A divatot még a férfiak is utánózták annyiban, hogy a szoros kapcás nadrág fölött (nálunk *salavári* volt ennek a neve) bugyogós uszógatya-féle kurta nadrágot viseltek s ezt is abroncsokkal mesterséges úton kiduzzasztották. Angliában a fardagály divatban maradt II. Károly uralkodásáig a XVII. sz. harmadik negyedéig, midőn egy időre eltűnt. Anna királynő idejében a XVIII. sz. elején azonban ismét megjelent az abroncsos szoknya és nem oly régen tűnt el nálunk sem utódja, a krinolin.

A *krinolin* neve, mint tudjuk, onnan eredt, hogy eredetileg szőrháróból (fr. *crin* szőr, sörény és *lin* kender vagy len) készült. A *fardagály* eredeti neve *verdugalle* pedig Skeat etimológiai szótára szerint a spanyol *verdugo*-ból ered, mely fiatal, hajlékony zöld gallyat és ebből készült fa abroncsot, *verdugado* pedig abroncsot jelent. Tehát dédanyáink és elődeik — midőn Csúzi Zsigmond szavaival élve (Evang. trombita 1723) — „abroncsokra keretvén sátor formára cirkalmazták“ szoknyáikat, fa abroncsokat használtak e célra, nem pedig mint anyáink acél abroncsokat, mert ilyenek gyártását nem ismerték még a jelen század elején sem; sem pedig vas abroncsokat, mert ezek persze megint nagyon súlyosak voltak volna. KROPF LAJOS.

Tegez. Úgy látszik, nem Jókai az első, aki a *tegez* szót nyílvessző értelemben használja (Vö. Nyr. 25 : 134).

Már Földinek 1793 aug. 12-én Kazinczyhoz intézett levelében, midőn Kazinczy Anakreon-fordításainak magyarságát bírálja, találjuk a következőket.

„De nézzük húromat Nem tágitotta-e meg A' zápor *tegzen*?“ Barátom! meg engedj! a' húr nem a *tegzen* van. A *tegez* = pharetra, a' Nyíltok, a' régi Magyaroknál, melyben a' Nyilakkal élők az el löni való kész nyilakat, vagy nyíl provisiót tartották, melyet magokkal hordoztak, mint ma a' Potrontasch (Patroltasch) vagy Pantallér, melyben Vitézeink a' töltéseket tartják. A nyilazó eszköznek Arcusa magyarul: *kéz ív*, vagy *ív*. A' kéz ívnek a húrja, melyre az el lövő nyílot fektették, magyarul *ideg*. Már a' nyilokat az *idegbe* veték (Molnár Albert) az az, az el lövésre, célozásra el készítették“. (Kaz. levelezése 2 : 306.)

Kemény Zs. Zord időiben meg ezt olvassuk: „Biztos helyről irányzott *tegez* vesszeje ölte meg“ (54. l.). VIDA SÁNDOR.

Öbrül. Palóc szó. Járatos Terbeléten, Nógrád megyében. Szótáraink nem ismerik. Jelentése: fölocsúdni, fölserkenni, fölébredni; munter werden, erwachen. Különösen tréfás beszédben fordul elő, s valószínűleg bizonyos gúnyos jelentés-árnyéklat van benne, mely mintegy jelezni akarja, hogy a megszólított aluszékony jószág, vagy hogy a fölkelés nyújtózkodással történt. Például a gazda bemegy az istállóba, hol szolgálja alszik s odaszól neki: „Pista! kukoroggy fél!“ Ez rá felel: „Fél vónék má, gázdurám.“ — „No jó, hogy korán félőbrütél; meggyünk töretnyi; téggyig ér a hó, nem tudunk fát hozni.“ Vagy más esetben: „De korán félőbrüteték, még a kákás sē kukorított“.

Világos, hogy az *öbrül* az *éber* szó továbbképzése s köznyelvi ejtéssel *ébrül* volna (= éberré lesz). Maga az *éber* melléknév azonban az *öbrül*-nek megfelelő ejtéssel nem igen járatos az említett vidéken. A kissé föltűnő hangváltozatnak igazolására a baranyamegyei *möröges méröges, főrges féröges* alakokat idézhetjük (Nyr. 14 : 142) s a köznyelvi *vörös* szót, melyet a *véres* változatának szokás tekinteni.

Az *éber* szót különben csak származékai: *ébred, ébren, ébreszt* tartották fön, s irodalmi jelentése is: „vigil, circumspectus; széttekintő, ügyelő” csaknem egészen ismeretlen; helyette inkább körülírást használ a nép: „száz szeme van; úgy alszik mint a nyul” stb. Más vidékről azonban annál gyakoribb az *éber* szó származékaiban az *é:ő* hangváltozás: *öbred ébred, öbreszt ébreszt* (MTsz.). MIKÓ PÁL.

Pótlások olasz jövevényszavainkhoz: *espiaskodik* (espiáskonnya): kémkedik MTsz.; — ol. *spiare* „spähen”.

kóstál: sokat *kóstál* sokba kerül. — Téved, aki azt hiszi, hogy a magy. *kóstál* a ném. *kosten* mása. Ez ellen a legerősebb ok az, hogy soha egyetlen egy német igei jövevényszó sem jött át *-ál* végzetten (vö. *kóstol* < n. *kosten*; *sádol* < ném. *scheiden*; *simföl* < n. *schimpfen* stb. stb.), ellenben az olasz és latin igék *ál*-t kapnak (vö. *szekundál* < ol. *secondare*; *prenumerál* < lat. *praenummerare* stb.). A magyar *kóstál* < ol. *costare* (< lat. *constare*) mása.*

MELICH JÁNOS.

Peszmege. R. Prikkel Marián és Kiss Lajos közlései (Nyr. 25 : 173 és 270) eszembe juttatják, hogy Szabolcsban *peszmege*: „hitvány, vézna, csenevész”. „Peszmege gyerek. Peszmege virág. Ez a körtve csak olyan peszmege”. TÓTH BÉLA.

A mádi regálebérlő. Kiss Ernő (Nyr. 25 : 267) a „közmondásszerű pompás kifejezések” közé sorolja ezt a fél soromat: „Ott van ahol a mádi regálebérlő”. Ha ezzel a dicsérettel a napi sajtóban illetnek, elszenvedem a hazáért. A Nyelvőrnek azonban minden sora dokumentum; vagy legalább kellene, hogy dokumentum legyen. Ezért mondom: múlték el tőlem a Kiss Ernő édes pohara. Az a mádi regálebérlő semmi közmondásszerű pompás kifejezés, hanem bolondéria: ** az „ott van, ahol a mádi zsidó” tréfás variánsa. E bohó variánsokat,

* A MHatározók 1 : 22. és 26. lapján már olasz-latin eredetű kifejezésnek van mondva a „mit *kóstál*?” s azonosítva van evvel: „quanto *costa*?” — Egyébiránt a német *treffen* nyelvünkben *trafál, eltrafál*, de ez alkalmasint az *eltalál* formáját követte. A szerk.

** Ez a véletlenül idebiggyesztett furcsa szó eszembe juttatja, hogy érdemes lenne ügyet vetni nagyszámú *makaróni-szavainkra*, melyeket minden szótárunk fitymálva mellőzött, holott e bohóságok is tagadhatatlanul állandó nyelvbeli jelenségek: régi deákos műveltségünk hírmondói. *Bolondéria, patvarista, vakarista* (non est bonus patvarista, qui non est bonus vakarista), a török eredetű *per sundam-bundam* (šundan-bundan: „innen-onnan”), *pipa-*

tudtommal, Csepreghy Ferenc kezdte a „Sárga csikó“ népszínművében, ezt adva a zsidó korcsmáros szájába : „Ott vagyok, ahol a mádi izraelita“. Azóta e furcsa eufemizmusoknak nincsen szeri-száma : „A mádi liberális ; a mádi hitközség elnöke ; az X. Y. hírlap mádi levelezője ; a mádi földesúr“ stb. Az én jámbor regálebérlőm e környülrótt mádi zsidók nem egészen ízléses sokaságához tartozik és esze ágában sincsen, hogy a magyar nyelv életrevaló jelenségének tartsa magát. Tréfa akar lenni, durván burleszk elbeszélésben, semmi más. Épen ilyen a Kiss Ernő (Nyr. 25 : 268) említette „merész alkotású“ *gyógyszerészségű és tilzoltófőparancsnoki* szavam is. Ha én az ilyesmit nem pusztán a paprikajancsiság kedvéért és mellesleg a bután koholt szók csúfolása végett írnám, valóban nem volnék méltó, hogy magyarul fogó tollat vegyek a kezembe.

TÓTH BELA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Pályázat idegen szók ellen. A Jelenkor közzéteszi a második pályázat eredményét. Erre 130 pályamű érkezett s jutalmat a köv. tíz szó nyert : sablon—*kapta*, szalon—*nagyház*, kuplé—*sördal*, bazár—*végycott*, panoráma—*ezerlátó*, jargon—*fajszólás*, burleszk—*bohókás*, szuggerál—*átsugall*, illuzórius—*déliabós*, triviális—*alpári*. — Örülünk, hogy ezúttal már nem jutalmaztak holmi *gerjes*-féle csinálmányokat.

A *sördal*ra nézve elfogadták a mi véleményünket (234), de érdekes Tóth Bélának egy azóta megjelent nyilatkozata, PH. 1896. VI.4 : „Egy-egy orfeumi *gajd* (ez elvonás lehetne a *couplet* magyar neve) országossá válik a kintorna révén“. — Az *átsugall*áshoz vö. nálunk a 37—8. lapon mondottakat.

A Jelenkor új pályázatot nyit a következő idegen szóknak egyértékű magyar kifejezésekkel való pótlására : *konstatál*, *prejudikál*, *precedens*, *incidens*, *perhorreskál*, *szubvenció*, *interjú*, *sztrájk*, *publicista*, *bojkott*, *plágium*, *prognosztikon*, *programm*, *pavillon*, *profán*, *misztikus*, *opportunist*, *kombináció*, *spekuláció*, *kongresszus*, *refrén*, *poent*, *deficit*, *konkrét*, *totalizátor*, *tip*, *dualizmus*, *realizmus*, *statisztika*, *korzó*. (Határidő aug. 15.)

Az újak közt legmeglepőbb a *konstatál*. Hisz e helyett minden gondos írónk úgyis azt mondja : *megállapít*. Vagy talán az a baj, hogy ez mást is jelent?! Ha igen, akkor ugyan szépen leszünk. — A *sztrájk*ról jelen füzetünkben van szó. — Ami a *konkrét*et illeti, örülünk, hogy még a Jelenkor sem elégszik meg az azelőtt divott *összserű* és *összetes* szókkal. Bánóczy J. az *elvont*

tórium, *dorgatórium* és az ilyes furcsaságoknak egész légiója valóban érdemes a följegyzésre. Nem csak a magyar maccaronicumokkal foglalkozó Tolnai Vilmos örülne e gyűjtésnek, de a nyelvtörténetírás is nyerne a révén. [Vö. Idegen képzők átvétele c. cikkemet Nyr. 8. k. — S. Zs.] T. B.

ellentétéül a Nyrben az *összevontat* ajánlotta, de ez húsz év óta sem tudott elterjedni s pl. a nyelvtanban kétértelműséget is okozhat. Némelyek a *magánvalót* kezdték használni, de mások ezt a *Ding an sich* kifejezésére alkalmazzák.

ANTIBARBARUS.

Inferioris, superioris. Kardos Albert kifogást emelt két újságíró ellen, mert az egyik Duseban *superioris* lényt lát, a másik pedig állítólag *inferioris* jelentőségű nyelvbottlást követett el. Nem tehetek róla, de részemről fölmenteném az illetőket a pongyolaság vádjá alól. Akárhány szót vettünk át a franciából, de mivel nem tudtunk megbarátkozni e szavak végzetével, megtoldottuk őket *per analogiam* latin eredetű végzetekkel. Innen van, hogy *naivitás, lojális* stb. alakok szerepelnek nyelvünkben. Többet mondok. Nemcsak *normalis* és *abnormis* alakokat teremtett a latin-magyar nyelvérzék, hanem rendszerint még ma is *konfortáblist* fogadunk vagy az egyszerűség kedvéért *konflison* járunk.

A francia *être supérieur* mutatja, hogy értelmileg a francia *supérieur* annyira túlszárnyalja a phaedrusi *superiort*, hogy a *superiőr* magyar alak is kétségkívül a francia szóból származik; ezt egyébképen Kardos is elismeri. Ilyen esetekben a nyelv rendes fejlődése vagyis a gramatikai szabályok nyűge alól felszabadított nyelvérzék dönt. Csodálnám, ha Kardosnak kitűnő debreceni nyelvérzéke elfogadná az ilyeneket: Duse *superior* lény és ez az egész vita *inferior* jelentőségű kérdések körül forog. Hisz ez lehetetlen!

Egyébképen megjegyzem, hogy némi pedánszást láttam már abban a régebben olvasott megjegyzésben, amikor Volf György csak fölszínességet látott a *praecisítás*-ban a latin *praecisio* helyett. Ámbátor *ae*-vel írják is ezt a szót, eredete mégis, mint afféle *mot savantnak*, a francia *précisre*, vagy jobban mondva a latin-német *präcisre* vezetendő vissza, úgyhogy az újságíróktól gyártott *precizítás* egészen egy vonalon áll az említett *naivitással*.

Nem akarok ezen a helyen hosszasan foglalkozni azzal a tudakossággal, amikor valaki *geniálist g*-vel ejt, az ismert *zseniális* helyett. Az ilyen férfiúban hibásan dolgozik a latin nyelv *geniusa*, mert elpártolt a francia *génietől*. Qui bene distinguit, bene docet.

Azért ha minden áron szükségünk van a fogalomra, a magyarban csak *superiőr* és *inferiőr* alakokat lehet használni. Én az *o*-ra ékezetet is tennék. Mert ezek a szavak már magyar elbánásban részesítendők. Az idegen latin, francia és német szavak átvételével foglalkozik a Philologiai Közönyben megjelent „Horatius vagy Horác” című értekezésem, melyben néhány száz példával igyekeztem igazolni azt az érdekes tényt, hogy a latin nyelv ugyancsak erősen befolyásolta őseink magyar nyelvérzékét. Az idegenből vett szavak *-as, -is* végzete *-ás*-nak és *-is*-nek ejtendő magyar *s*-sel, mert ezekkel a latin-magyar hybrida végzetekkel még a franciából átvett szavakat is meg szoktuk toldani.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Közösügyes latinság. Dolgozótársunknak „Horatius vagy Horác” c. értekezése nagyon tanulságos volt, s teljesen igaza van

abban, hogy a *naivitás* és *lojális*-féle szóalakokat a latin-magyar nyelv-érzék hozta létre, mely érezte, hogy itt a latin *-itas* és *-alis*-nak megfelelő francia képzésekkel van dolga. De hogy magyarázhatni a *szuperiöris*, *inferiöris* alakokat a latin-magyar nyelvérzékből? Hisz éppen ennek kell lehangosabban tiltakoznia ellenük. Én azt tartom, ehhez a furcsa toldáshoz a francia nyelvnek nincsen semmi köze, hanem német talajból való oltványkák. A magyar-író látván, hogy az *-al*, *-ar* végű latin-német szokat magyarul *-issel* mondjuk, pl. *territorial: territorialis*, *Singular: szinguláris*, ezt a toldalékot önkénytelen átvitte az *-or*-végű melléknevekre is, pedig ezeknél semmi szükség rája. — Vannak már más ilyen közösiügyes latin formáink is. Újságiróink a *Kontinent: continens* stb. mintájára a német *Malkontent*-ből *malkontens*-t kerekítenek, pedig a latinban nincs ilyen szó, s ha volna, *male-contentus* volna; továbbá a német *turbulent*-ből *turbulens*-t, holott a rendes lat. forma *turbulentus* (amaz, bár előfordul, szokatlan). Sőt, minthogy a nőnemű német *-e* szóvég rendszerint a latin *-a*-nak felel meg, a német *Serie* lassankint *szériává* lesz (*series*), és iskolai lapokban, a német *Periode* néha *perióda* alakot ölt *periodus* helyett.

Hát *szuperior lény* miért lehetetlen? tán nincsenek nekünk *or*-végű mellékneveink? *komor*, *botor*, *bátor*? — *Szuperior* és *inferior* csak azért nem kell, mert a *felsőbbrendű*, *alsóbbrendű* (*felsőbbfajú* stb.) tökéletesen ugyanazt mondják.

ANTIBARBARUS.

Várszínház avagy Burg-színház? A Jelenkornak a magyarságért és a nyelvtisztaságért való küzdelme dicséretre méltó, de csak addig, míg kritikával magyarosít és nem holmi vad erőszakossággal veti el a sulykot. Már pedig az 5. sz. 80. lapján többek közt azt olvassuk, hogy „a nemzeti színház igazgatósága az új daraboknak választásánál rendszeren a bécsi *várszínházat* követi“. Az író tehát a bécsi *Burg-színházra* erőszakolja a *várszínház* elnevezését, nem vetvén ügyet arra, hogy hiszen ő tulajdonnevet fordít.

A bécsi *Burg*nak (az osztrák főváros azon részének, melyben uralkodónk lakik) jelenleg semmi köze a vár fogalmához. A régi *Burg-színház* kiegészítő része volt a *Burg*nak, s bár az új *Burg-színház* a Franzens-Ringre került, megtartotta régi nevét, s ez a név nem fordítható le. Ép oly oktalanság tehát bécsi *várszínházat* emlegetni, mint ahogy nem beszélhetünk pl. párizsi *francia színházról*, hanem a *Comédie française* avagy a *Théâtre français*ról, és nem szólhatunk a londoni *földgömb-színházról*, hanem csakis a *Globe-színházról*.

Molnár György, a megboldogult jeles Shakespeare-ábrázoló, „A bécsi színházokról“ irt színművészeti tanulmányában folyton-folyvást hibásan *Károly-színházat* emleget, holott e színház egyik tulajdonosától *Karl* német színésztől vette nevét. Ő tehát ugyanoly erőszakos magyarosító eljárást követett, mint a Jelenkor írója.

HARMAT GÉZA.

Sugallás. Ezt a szót ajánlja Szily Kálmán a *suggerálás* magyar kifejezésére (l. Nyr. 25 : 37). Ki fogja-e a latin kifejezést szorítani, nem tudjuk, de hogy igen találó magyarítás volna, abból is látszik, hogy már Brassai is *sugallat*-tal fordította egyszer a *suggestio*-t a Budapesti Szemlében (70. k. 286. l.). ZOLNAI GYULA.

Árjaizmus. *Képez* tősgyökeres germanizmus és nem más, mert a többi nyelvben nincs meg. *Leült magának a kályha mellé* szlávtság és nem más, mert a többi nyelvben nincs meg. — *Ma délben babokat és gyümölcsöket ettünk. Szép gyöngyök vannak a nyakán,* stb. Mik ezek? Germanizmusról, latinizmusról, szlávizmusról, gallicizmusról meg a többiről nem lehet szó, mert ezek valamennyi nyugoti nyelvben így vannak, vagyis — sit venia verbo — árjaizmusok.

Azt hiszem, van sok eset, mikor lehetetlenség meghatározni, kicsoda hozta be a nemzetközi nyugati jövevényt; és ilyenkor volna szükség olyan általánosabb szóra, aminő az én árjaizmusom. — Az 'idegenség' nem elég. Idegen a török is, mégse mondja *faszullialar, meivalar, bondsuklar*. 'Nyugatiság' volna talán a jó szó; bár van sok keleti nyelv is, amelyben ugyanilyeneket találni. EFENDI.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **A betűk és hangok előfordulásának aránya.** Egy író-gép szerkesztésén dolgozom s azt kellene tudnom, vajjon a magyar írásban az egyes betűk milyen gyakran fordulnak elő.

F. Tudtomra még senki sem állított össze efféle statisztikát. Azt kellene tennie, hogy 3—4 egyforma nyomású magyar s német lapon megolvassná az egyes betűk előfordulását s abból kiszámíthatná a százalék szerinti arányt. Így számítottam én ki egyszer, hogy a magyar hangok közt a magánhangzók 43, a mássalhangzók 57 %-ot tesznek. (Ez annyiból érdekes, mert mennél több valamely nyelvnek a magánhangzója, annál lágyabb s kellemesebb hangzásúnak mondhatjuk. Ennek megállapítása volt célja Förstemannak is, mikor kiszámította, hogy a görögben 46 : 54, a latinban 44 : 56, a gótban 41 : 59 a magán- és mássalhangzók aránya. Kuhn Zeitschriftjában 1 : 165.)

SIMONYI ZSIGMOND.

2. **Előljáróság v. előjáróság v. elüljáróság?** Nézetem szerint egyaránt helyesek, de célszerűbb lenne új szóval *előjáróság-nak* mondani, mert a bíró, a jegyző, a közgyám nem elől jár, hanem eljár a község ügyeiben.

F. Nem hisszük, hogy az *előjáróságot* el lehetne fogadtatni az irodalommal s a közönséggel, mert az *előljáróság* épen elevenen szemlélteti a kifejezte fogalmat. Az *előljáró* régi jó kifejezés (l. NySz.), amely a fogalomnak eredeti mivoltát tükrözi, a község első, elől járó személyének jelzésében. Ezt a szemléletet kár volna eljteni

a miatt a kicsinyes fölfogás miatt, hogy az *előljáróság* tulajdonkép eljár s nem elől jár a község ügyeiben. A t. kérdező az *előljáróság*-ot is ép oly helyesnek tartja, mint az *elől-* vagy *előljáróságot*. Ámde az *előjáróság*, *előjáró* nem azt mondanák, amit mondaniuk kellene. Mert *előjár* (vö. *előjön*, *előhoz* stb.) nem egyértelmű az *előjár*-ral és az *előjáró* az irodalomban nem is használatos.

3. *Körözik-e vagy körzik?* A BHirlap idei febr. 3-iki számának szerkesztői üzenetei közt a *körözni* szót magyarázván, azt mondja: „*Köröz* annyit tesz, hogy köröket formál. *Körözik* vagy *körzik* annyit tesz, hogy körben forog. Pl. a pörgettyű *körözik*“. Nekem úgy tetszik, hogy az utóbbi jelentésben inkább *körzik* mint *körözik* a helyes.

F. A mi nyelvérzékünk szerint is *körzik* a helyesebb alak. Mert ha eszünkbe idézzük a *-z* denominális igeképzőnek egyéb ikes alkalmazásait, csaknem kivétel nélkül azt találjuk, hogy a mássalhangzós végű igékhez segédhang nélkül járul a *-z*: *virágzik*, *vérzik*, *porzik*, *habzik* (a *habozik* „dubitát“ szót csak az iktelen *haboz* hatása miatt mondjuk így), *patakszik*, *tajtékszik*, *magzik*. A *z* előtt kötőhangzót csupán ezekben találunk: *gyümölcsözik*, *könnyezik* (régén *könyvezik*), *malacozik*, *gyöngyözik*. De nyilvánvaló, hogy mindezekben azért nincsen kötőhangzó nélküli alak, mert a *-z*-t a *tő* végén álló hanggal (*c*) vagy hangsoporttal (*lcs*, *ngy*) igen nehéz volna együtt ejteni. A *könnyezik* meg a régi *könyvezik*-nek asszimilációs alakja s mint ilyen megtartotta *e* hangzóját, amely az *nyv* mellett szükséges volt.

4. *Képző-e a mersz, félsz főnevekben az sz hang?* Arany János egy jegyzetében, amelyet a Buda Halála XI. énekéhez írt, azt mondja, hogy a *mersz* és *félsz* az ő véleménye szerint nem 2. személyű igealakok, hanem „valóságos főnevek, *-sz* képzővel“. Vallotta-e valamikor s vallja-e ma is a nyelvészet ezt a nézetet?

F. Tudtunkkal az újabb magyar nyelvtudomány, a Buda Halála keletkezésének idejét (1863.) is ide számítva, nem ismer ilyen deverbális *-sz* névszóképzőt. Nem is lehetne e két szón kívül egyéb példát idézni rá, legföllebb olyanokat, amelyekben mindenki a 2. személyű igealakra ismerne rá. Pl. *kapsz* ebben a szólásban: „Majd lessz *kapsz*“! *Fogsz*, *Hazudsz* kutyanevek stb. Mindezeket s így a *félsz* és *mersz* szókat is egyszerűen 2. személyű igealakoknak lehet csak magyaráznunk (l. Simonyi cikkét: Névszókul használt igealakok, Nyr. 7. köt.):

ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(L. Nyr. 25 : 328.)

A májusi füzetben tett kérdéseinkre a következő válaszokat kaptuk.

1. *Ejed v. ejjed (íjjed h.)*: Csikban nem hallottam *mégijedni-t*, hanem csak *mégējedni-t*. Péter János. — *Éjed, éveszt, éveszget* Csikban és Háromszéken, *jed, jeszt, jeszget, jeszteget* Udvarhelyszéken, Marosszákon használatos. *Éjedés, éveccség* (éjedség), *éjesztés, éveszgetés; jedés, jeccség, jeszgetés, jesztegetés*. A *jedet* szó csak *jettemben, jettedben, jettében* stb. alakokkal való mondásokban él, pl. „*Jettemben* azt sem tuttam, hova legyenek. *Jettében* azt sem tutta, mejik lábán áll” stb. P a a l G y u l a.

Fél ing: A. m. a csecsemők ingecskéje, amely csak köldökig ér s az eleje egész, a háta meg végig-le nyitott. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a. — Hont és Bars megyében *fél ing*-nek a hátul hasított s a nyakszirten megköthető inget nevezik. Többnyire gyermekek számára készítik s lábszárig ér. B e l á n y i T i v a d a r.

Igazítlan: Tordán használják „igazítatlan” értelemben. „*Igazítlan* hazavitte” pl. a kovács a javítani való szerszámot. K a n y a r ó F e r e n c.

Igrül-igre: Nagy-Körösnön széltében ismeretes. „*Igrül-igre* émontam én mindönt” a. m. töviről-hegyire elmondtam. Hitelt érdemlő tanúk szava alapján Fehér megyében és Tolna megyében (Kölesden) se volt ezelőtt ismeretlen. S c h n e i d e r M á t y á s. — Nagy-Körösnön széltiben járja az ilyen kifejezés: „*igrül-igre* úgy émonta othonn a prédikációt, amint a templomba hallotta!” O l a s z J ó z s e f. (L. még a kiskunsági tájszókat e füzetben. S z e r k.)

Irdos-birdos: Nekem is feltűnt ez a szó Meliusnál. Én a Komárom-vidéki *irdatlan* (i. nagy” Merényi: Népm.) szó társát sejtem benne. A Melius említette *irdos-birdos sajtok* durván, ormós felülettel készített vékonyabb fajta juhsajtok lesznek, amit ma is készítenek itt nálunk a Mezőségen. A Merényi *irdatlan nagy* hegy, erdő” (irtatlan?) kifejezésének, úgy látszik, megfelel az erdélyiek hibás etimológiával alkotott *irgalmatlan nagy* jelzője. K a n y a r ó F e r e n c.

Izom: A Székelyföldön széltében használt szó. Emberről, állatról mondják: „Ojan *izmai* vadnak mind az ujjom”. *Izmos ember, izmos állat* metonimiával szólva azt is teszi: jól született, jól nőtt, jól fejlett, erős. Szokott mondás: „Tagba szakadt, izmos, erős legény”. „Jókötesű, izmos, erős ökör”. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a.

Szolgafa, szolgavas, vas szolgafa a székely lakóházbeli vagy szénházbeli nyílt kályhánál használt s fából vagy vasból készített az a sarkán fordulható eszköz, amely arra való, hogy a főzés végett karjára akasztott üstöt a tűz fölértartsa. A székelységben szokottabb neve: *üstláb, üstkar*. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a.

2. *Főreg*. A székely nép sem *főreget*, sem *főveget* nem ismer, hanem *főrevalót* és *fejrevalót*. Így nevezik köz névvel a férfiak kalapját, sapkáját, kucsmáját; így azt a kisebb szőr, szőttes, karton és selyem

kendőt, amelyet a nők fejökre szoktak kötni. Pl. „Tégye föl a *fürevalóját*“, mondják a férfinak. „Az urnapi vásáron magamnak is, a leányaimnak is vészek egy-egy fejrevalót“, mondja az anya. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a.

3. *Aztronnara*: Tollhiba e h. *azt tonnára*. Dolny István ama levelében mézet akar vétetni a parasztgazdáktól „és aztronnara (értsd: *azt tonnára*) vervén, úgy a mint a halat, Kecskemétre vagy is Vácra“ viteti a szegénységgel vagyis a jobbágyokkal. Az az érthetetlen *aztronnara* szó tehát csak két szó gondatlan összeírásából keletkezett. Kanyaró F. — Dolny István levelében e szó: *aztronnara* hibás olvasás vagy tollhiba e helyett: *azt tonnára* (t az r helyett) vervén, úgy amint a halat. Krausz Sámuel.

4. *Üszögös Szent Péter*: Nálunk febr. 22-ike *Üszögös Péter napja* név alatt ismeretes. A néphit, illetőleg a hiedelem hozzá a következő. Ha Ü. Péter szombati napra esik, előtte őszön a búzát szombati napon nem vetik, mert *üszögös* lesz; ha pénteki napra esik, pénteken nem vetnek búzát s így tovább; ha Ü. Péter napkor esős, locs-pocs, vagy ködös idő van, *üszögös* búzára számítanak. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — Szent Péter *üszögös*, Mátyás *jégtörő* jelzőjét — valószínűleg már századokkal ezelőtt — e mondásból nyerte: *Péter üti az üszköt, Mátyás töri a jeget*. (Péter febr. 22., Mátyás febr. 25.) „Péter üti az üszköt“: kioltja a tüzet, mert már a szobában nem kell állandóan tűz, minthogy nincs hideg; Mátyás töri a jeget: felszakad a folyók jege s elmegy, mivel meglanyhult az idő, egy szóval: vége a télnek. Hogy a *Péter üti az üszköt* mondás származása és értelme egészen világos legyen, még elmondok egyet-mást. Tudnunk kell, hogy amikor a székely házban jobbra ma is használt nyílt kályhába tüzet raknak, egy-egy méternyi s néha még hosszabb hasábfákat tesznek rá, amelyeknek aztán a *puckon* levő vége ég a gócban, a másik vége a tűzhelyen keresztül tett *vasmacskán* fekszik. A hasábokat, a midőn a gócbeli végök le-leég, *felszítják*, hogy a tűz ne szakadjon le. Amikor pedig már nincs többé tüzre szükségök, akkor az egyik végükön élőszenes vagy pedig lánggal égő hasábokat, amelyeknek most már s ezután is *üszög* (tüzes üszög, holt üszög, szítós üszög) a nevök, a másik végükön megfogják s aztán vagy egymáshoz, vagy a góchoz, vagy a tűzhely lapjához *ütögetik* mindaddig, amíg az élőszenes réteg lehull rólok s az égés megszűnik, a tűz kialszik. Minthogy febr. 22-ike azaz Szent Péter napja táján kezdik naponkint ily módon a szobabeli tűz kioltogatását, innen van ennek a Szent Péternek az *Üszögös* neve. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a. — Sopron megyében, meg Kemenesalján csak *Üszögös Szent Péter*-nek hívják a kérdéses napot azért, mert a hétnek azon napján, amelyre febr. 22-ike esik, azon esztendőben (tehát ez idén szombatnap) nem jó búzát vetni, mert megüszkösödik. Turcsányi Andor. — Nagy-Körösön épen az idei febr. 22-én hallottam egy parasztasszonytól *Üszögös szent Péterre* vonatkozólag a következőket: „Üszögös szent Péter napján a szántóvető embör nem vet, mer akkó *üszögös* lősz a gabna. Hogy talámány-e ez, vagy valóság, nem tom“. Schneider Mátyás. — Országszerte

csakis *Üszögös* (és soha sehol *Izékes*) *Sz. Péterről* hallani. De magam nem is *Üszögös*, hanem *Üszöges* formában ismerem. Állítólag e napon nem szabad szántani, még a legkedvezőbb időben sem, mivel abban a földben *üszög* esik a gabonába. Belányi Tivadar.

5. *Készakarva, készakartva*: Nálunk a *készakarva* szó a használt, pl. „*Készakarva* döntött föl a szankót”. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — Hont és Bars megyében használják a *készakarva* szót is szélében, s szándékos, önkéntes akaratból eredő cselekvést jelent. Ezzel csaknem egyértelműleg fordul elő ugyanott a *szándékkal* szó is, de jobbadán csak ártó cselekvésre. Belányi Tivadar. — Soha se hallottam: *készakartva*, mindig csak *készakarva*. (Körmend) Turcsányi Andor. — Tordán és vidéken *készakarva* járatos. A *készakartva* e vidéken, hol máig is *csikó* néha a csikó, hihetőleg a nehéz kiejtés miatt kiveszett. Kanyaró F. — Nálunk Keszthelyen, a Balaton partján a nép egyáltalán csakis a *készakarva* alakot használja, noha még ezt is ritkábban, mert legtöbbször csak azt mondja: *erővel*. Pl. „*Erővel* bántott meg; *erővel* nem jött el” stb. Bernáth Ottó. — *Készakarva* a székelységben mindenütt gyakorta járatos szó; *készakartva* alakot nem hallottam soha. (Marosvásárhely.) Paal Gyula.

6. Nálunk csak a „János és Péter elmentek”-féle egyeztetésmódot hallani, a másikat nem. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — Nálunk így beszélnek: „Julcsa, Marcsa lementek a pincébe” (Népdal). „Tölgy meg ihar az erdőn szeretnek”. „Fa meg virág díszítik a kertet”. De: „a kertnek olyan jó földje van, hogy fa meg virág egyiránt díszlik benne”. (Körmend.) Turcsányi Andor. — Hont és Bars vármegyében, de egyebütt is, a népnyelv rendszeren egyes számú állítmánnyal viszonyítja az összevont mondat alanyait, ha mindjárt személynevek is, pl.: „Örebbik uram (a férj bátyja) meg a bíró meggyűtt a vásárró”. „Kata meg Zsuzska reggelig verratott a halottná”. „Má virágzik ar rozs meg ab búza is”. „Ló, tehén, bornyú réggétő estélyig észí a serengét”. (A *sereng* a. m. sarjú, második kaszálású széna.) Belányi Tivadar. — Tordán, János és Péter *elment* v. „J. és P. *elmentek*” egyaránt magyaros egyeztetésmód. De már a másik példánál „Fa és bokor *díszíti* a kertet” jóval jobban hangzik, mint ez: *díszítik* a kertet. Kanyaró Ferenc. — „János és Péter *elment*”; „János és Péter *elmentek*”, mind a kettő használatos, de az első gyakoribb. „Fa és bokor *díszíti* a kertet”; „fa és bokor *díszítik* a kertet”, az utóbbi egyezésmód csak ritkán hallható. Ha nem személynév, hanem két vagy több egyes számú dolognév az alany, a székel nyelvjárás többször egyes számú állítmányt mond, akár ige az állítmány, akár névszó. Pl. „A búza és rozs virágzik. A búza és rozs szép”. De megesik, hogy ha a mondat hosszú volta miatt a beszélő figyelme meglankad, még többes számú alanyhoz is egyes számú állítmányt mondanak. Pl. „Azok a fák, amiket apám tavaj a Beséről *

* *Bese* nem régen még szép, szálas tölgy- és bükk-erdő volt Marosvásárhely közelében. P. Gy.

hozatott vôt, elfogyott“. De az ilyen eset csak egyesek tévedése. (Marosvásárhely). P a a l G y u l a.

7. *Hadargás*: En e szónak, amennyiben ebbeli érzékemre támaszkodhatom, a szóban és cselekedetben való bizonytalan gyors kapkodást tulajdonítom. Sz t r ó k a y L a j o s. — A *hadargás* szó képzettársítás útján a nyelvérzékben csakis hadaró, sebes, vibráló beszédet juttat eszünkbe. A nép sohasem értené máskép. Ha jól tudom, a derék Vajda János szeretné vele helyettesíteni a *manőver*-t, de amennyire megítélhetem, nem lesz kelete. Belányi Tivadar. — Véleményem szerint a *hadargás* szó valószínűleg a *jargon* magyarosítása akar lenni. Megerősít e hitemben a *jargon*nak legjobb német egyértékese a *kauderwälsch* szó, mely körülbelül annyit akar kifejezni, mint a szavak össze-vissza hadarását. Kerekes Lajos. — Aki gyorsan, *szapirnyázva* (*hablatolva*) beszél, az *hadar*, tehát *hadargás* = gyors, elkapkodott beszéd, de a *g* betű fölösleges, mert *hadarás* is elegendő. Vagy a *háborgás* mintájára készült s azt teszi: tumultus, Streit, zavarás? Turcsányi Andor. — A *hadargás* szót az a valaki a *had* és *kavargás*-ból tákolta össze és így manővert is jelenthet. Ha így van, nem valami szerencsés találmány, mert se szép se jó. Hogy nem szép, minden olvasó szépérzékére hivatkozom; hogy nem jó: a *kavargás* fogalma bizonyítja; ez ugyanis számítás és terv nélküli vegyülést jelent, míg a *manőver* nagyon is tervszerű mozdulatokat fejez ki. Egy előfizető. — Romlatlan nyelvérzékű emberektől kérdeztem: vajjon tudják-e, mi az értelme e szónak. Sokan nem tudták, sőt nem is sejtették, hogy mit jelent. Néhányan meg találgatták. Gyors, szinte érthetetlen, elharapott beszédmódnak mondták, egyenlő értékűnek a *hadarás* szóval. Mások meg hüónak, zenebonának, lármás gyűlevésznek vélték. Har mat Géza.

Azt hisszük, ezek az elfogulatlan vélemények eléggé elítélik Vajda János szerencsétlen csinálmányát. Ő különben abból indult ki, hogy a magashangú *hederítés*, *hederítés* csekély mozgást fejez ki, ennél fogva a mélyhangú *hadargás* valami nagy, hatalmas mozgalmat jelenthet.

A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tiszavidékiek.

Érdekel mán engem is betegség. Érdekli mán a nyavaja: fogdossa.

Elszámítottam anni, de nincs értékem (v. írtikem), hogy a vásárra mennyek: érkezésem.

A hidlás ajja annyira teli van mán ganajlével, hogy feneklik: átcsap rajta, kicsurog alóla, mert már a fenekét éri.

Van talán nekem is annyiéő g ó g y ó m: sütni valóm.

Hogy el-i győhetek vagy nem, azt előre meg nem mondhatom, az határoz, jár-e a hidas vagy se: attól függ.

Kalamol a macska: a sötétben egyet-mást megzördít, megmozdít. Kalamol a szívem: rendetlenül dobog.

Maj keresek, ha elmengyek képeére. Biz én magam nem vesződöm, inkább képeére adom.

A kis gyermek kever: széke van.

Nem szólt az egy márja hangot sem. Egy márja hangot se aluttam.

Másánt is lehetne az: másként.

Naplik tán a szemed, hogy nem látod? Úgy látom neked is naplik ma. (Annak mondják, aki holmi apró hibák vagy hóbortokkal bosszantja az embert.)

De nagy omlás! (Nagy és kövér termetűekre mondják.)

A baj napról-napra öröklődött: húzódott, míg aztán megöröklődött, krónikussá vált.

Ponkrot lett a csizmám: tönkre ment, bankrot.

Rontya a fejem a köszvény: hasogatja, kínozza.

Suján fogja a hideg: erősen, szerivel.

Rám szakatt a hideg.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Csak attúl lopnának el egy fej (fürt) szőlőt, ölömre menne (kész volna ölni) mingyár.

Úgy teccett a látása nekem (v. úgy láttam) hogy ez az egész hegy tükre (legszebb része a hegynek).

Kukoricafödemet azé (azért) szántotta, meg ganajozta ki.

Félcsizmaszárig való jég volt.

Ezen a szőlőhegyen a szőlőnek csak a tuskója maradt meg.

Dagasztalom (dagasztgatom v. dagasztom) ezt a téstát.

Ténfereg v. hentereg a disznó a pocsolyában.

Ha a víz egy helbe sokáig áll, megposhad, megáporodik (megszagosodik).

N. N. má sok helen megtilódott (volt).

Kocójja össze (javítsa meg) egy kicsint eszt a csizmát!

Örökké nyafog, sít-rí az elkényeztetett gyerek.

A macska nyafog, nyávog, nyiácsol, vernyákol.

Nyaggatja (bosszantja v. kínozza) a macskát.

Gügyörész v. gagyog a beszélni kezdő gyermek.

Összeáklálta v. összetákolta egye-bugyán v. tesze-foszán (hitvány munkát végzett).

Összegubancolódott v. össze galabodott v. összegabalodott (összekuszálódott) a pamuk.

Üzve-hajtva (pihenés nélkül) köll itt mindent dógozni.

Eltracsol v. eltereférél napestig. (Elbeszélget haszontalanul egész napon át.)

Öregébül (nagyjából) kifaragta a kapanyelet.

Megemberőt v. megkénát egy pohár borrré.

Hátba zuháta (verte).

Pötyög (gagyog) a kis gyermek.

Lopva takarútak. (Ha esős időben kapkodva sietve takarulnak.)

Csupa csatak-latyak (sáros idő).

Te lucskos (lucskos: piszkos víz v. hig sár) nyelvű!

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Hasonlatok.

(Nem disznókodom én vele, mint a forbágyiak a miatyánkkal. Debrecen. (A forbágyi atyafiak nem tudták megtanulni a miatyánkot. A pap végre híveit külön-külön tanította meg az imádságra s kikötötte, hogy aki nem tanulja meg, fizet egy forintot. Mikor azonban a falu bírójára került a sor, ennek sehogy sem ment fejébe a miatyánk; kivett tehát a zsebéből egy forintot s így szólt: „Itt a forint, tisztelendő uram, nem disznókodom én a miatyánkkal“.)

(Zörög mint a fatarisznya. Debr. (Valami fából készült szekrény lehetett e fatarisznya, melyet hátukra kötve hordoztak az emberek. Így magyarázzák.)

Fél mint Samu a nadrágmentől. Debr. (A nadrág falunadrágja volt.)

Úgy ismeri mint Faragó az ajert. Debr.

Toszigájja mint Gyurka az ajtót. Debr.

Mosojgott az ina: részegen tántorgott. (N.-Enyed.)

Úgy szeressen mint Isten a suhai malmot. (Beleütött a vilám. Torda.)

Úgy vágja mint Sallai a szalonát (rosszul, Torda).

(Pénzihe van mint az olának a szappan. (Abauj m.)

(Előre küdi már a párnákat.* (Bethlen, Erdély.)

(Ne kérj a sarkodtól tanácsot: ne restelkedj. (Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Átkok.

Békák kuruttyoljanak a sírhalmodon.

Orrod lyukaiban tartsanak a legyek országgyűlést.

A golyák gombolyítsák fel a vékony beledet.

Szél verje össze az akasztófán a bokáidat.

Akasztófáról nézd a bucsusokat

Ugy táncold végig a várost, hogy a lábad a füled tövit verje.

Borotváljon meg kilenc templom zsidó.

(Győr.)

SCHÖN BERNÁT.

Helynevek.

1. Szántóföldek: a) Úrszere, b) Alsó határ, c) Nyáros, d) Dellő, e) Rét, f) Árpás, g) Leshégy fő dűllőkben. A dűllők

* Mit jelent?

A szerk.

ezek : Úrszére. Szakati. Berék. Hágó. Félhold. Rodina. Farkas ordító. Csomboros mező. Kurta árok. Kert mège. Kukuk ódal. Kút vápája. Dellő (a marhák delelő helyéről). Rét. Tóér. Tórajövő. Fok. Foktető. Hidegláb. Kövesláb. Árpás. Eszterpuja. Kijáró. Kicsi leshégy. Nagy leshégy. Körtepaták ódala. Bernád mezeje. Csitkókosár. Kőköröcsén domb. Leshégy vápája. Baga árka tartománya. Csűr árka. Köves liget. Bűdös tó. Csicsora (a legmagasb határrész). Feketelik. (A helyszínén látható fekete kőbarlang-forma mélységről nevezik így. Ennek a szomszédságában kőszéntelep is látható.)

2. Kaszáló helyek. Runk és Hiófabércé földüllőben. (Mindezek az erdő területében tett régi irtványok, most szénatermő helyei a község lakosainak): Nagy patak tartománya. Szénégető (ez egy kis cserés hely, s hihető, hogy ezelőtt a kovács cigányok ott égették a szenet). Jancsó bérce. Alsó csinált út. Felső csinált út. Gyuri bérce. Nagy biró. Ökör árka. Keserű kosár. Biró patak tartománya. Piszt-rangos. Bérceki. Osztó bérce. Bús ősvényje. Alsó és Felső poklos. Gyümölcsénes. Bűdös tó.

A fentirt két földüllőben levő erdőrészek: Sasfészek teteje. Kőlik bérce. Csapodó. Kóp (a legmagasb erdőrészlet). Kicsi hajtás. Kádár János mezeje. Agyagos. Pál patak bükke. Áfonyás. Hidlás. Gábor bérce. Köz bérc. Korcsoma farka, vagy: Németek vágása. (Elnevezése onnét van, hogy 1840 körül néhány fogarasi német itt vágatott egy csomó ölfát s a mint az Olt vizén a tutajokat Fogarasba akarnák szállítani, épen a falu mellett az Olt vizébe süllyedt a sok tűzifa, maig is ott van az Olt fenekén, egy kis sziget alakulván belőle.) Vágások. (Levágott erdőrész.) Kupás bérc. Hányások teteje. (Határ-szél a szomszédos Apáca községgel, s minthogy itt-ott halmok vannak hanyva, innen veszi nevezetét.) Somos árka. Faragvány. Pap erdeje.

Patakok: Nagy patak. Pál pataka. Körte pataka.

Árkok a határon: Saja árka. Rodina árka. Dezső árka. Csorgó árok. Baga árka. Csűr árka. Buza pataka. Sáros árok. Ökör árka. Biró pataka.

(Datk, Nagy-Küküllő m.) KRIZA JÁNOS.*

Kutyanevek.

Húpász. Mocskos. Fülök (nagy füléről kapta). Hattyú. Fűtyőri. Csemege. Ordas. Findsa (kicsiny alakjáról). Huszár (erős volt). Duna. Sajó. Vitéz. Kávé. Bársony (sima szőrű). Bankó. Garajcár. Muki. Makszi. Kirolin. Talpas. Kőri. Gyilkos. Tarka. Lucskos. Tubák. Bodré. Bodri. Vigyázz. „Mi gongya rá.” Sündöri (mivel mindég az ember mellett sündörög, gazdája mellé húzódik).

(Debrecen.)

VOZÁRI GYULA.

* A Nyr. régi kézírataiból.

Tájszók.

Kiskunságia k.

csafrinka: pajkos, ugri-füles.
igrül-igre mindönt kibeszét
 neköm a Zsuzsó: betűről-betűre,
 átul-cettig.

Kaszás: a nagy Orion kardja.
 Megtaláljuk, ha a nagy Orion
 Betelgeuse nevű jobb válla és
 Rigel nevű bal térdé közt egy
 egyenes vonalat húzunk.

krusnyog: gurnyaszt, egy hely-
 ben összehúzza magát. „Egész
 nap csak itthun krusnyogtam“.
sánta Kata: a Sziriuszt hívja

így a nép, amiért „ujan billegve
 mén az égön, mintha sántítna“.
 „Viszi máñ a sánta Kata az
 étét az ő Kaszássa után“.

susogóba mőnt: asszonyt szo-
 kás küldeni, hogy puhatólódza
 ki: adnák-e a lányt a kérőhöz?
tyúkverő: mikor a legényes ház-
 tól a lakodalmas nép másnap reg-
 gel, hajnalban átmegy a leányos
 házhoz s ott tyúkokat vernek
 le, ők maguk, hogy abból ké-
 szüljön az ebéd.

(Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Az észbeli gyarlóság szinonimikája.*

böhönye: hájfejú.
bang a. bangó: bambácskó,
 bákó.

babajkó, bajkó: eszelős,
 bamba; használják becéző ér-
 telemben is: „óh, te kis ba-
 bajkó!“

bamba: gyöngé elméjű, szelid
 bolond, akivel csak pistikázni
 szoktak. „Ez csak olyan pista“.
 „Nem vagyok én pityi-palkó!“
 „Ne bambálgodj már!“ = ne
 tedd magad bolondnak.

bászli: ua.

bárgyu: ua. (erősebb ért.)

büge: ua.

buga: buta, korlátolt elméjű.

buta, butu, buti, bumfordi,
buszma: bamba, nem vir-
 gone.

bószmók: bámész.

bangyi: seggős, aki a tréfák cél-
 táblája; gyöngé elméjű. „Sur-
 ján bandi“ = eszelős. „Bandi
 vagy te!“ „Bandi legyenek, ha
 nem igaz!“ = bolond legyenek.

(Vö. pista, bolond-istók, pityi-
 palkó, szél-gáspár.)

bomlott: aki megbolondult;
 arra is mondják, aki bortól,
 szerelemtől elveszti az eszt:
 „Bomlik már“. „Ugyan ne
 bomolj!“ mondják annak, aki
 nem fér a bőribe.

balog-süti (a suta és balog
 szavakból): sületlen, idétlen,
 hülyéske, félszeg észjárású.

csajla: 1) kajla pl. kalap;
 2) olyan is, akinek csára mén
 az esze.

csajkos: 1) görbe lábú; 2)
 olyan is, akinek csára áll
 eszének a szekere rúdja.

csiri-csaré: hepre-csóré; hely-
 telen, fél-bolond.

csél-csap: akinek rakoncátlan
 jó kedve van. „Ne bomolj te
 csél-csap!“

eszelő s: ua.

esze-ment: ua.

esztelen, -kedő: ua.

együgyű: bárgyú.

félkegyelmű: ua.
 féleszű: ua.
 félnadrágos: félbolond.
 félcsizmás: ua.
 félcsákó: ua.
 fity-firitty: helytelenkedő,
 herde-berde ember; bolondos,
 jó kedvű.
 gaja: híg eszű, híg velejű.
 góció: fej (tréf. ért.). „Nem sok
 lehet a gócióba!”
 gógyé: ua.
 gógyés: kótyalagos.
 gyeleviszi: élheterlen, gyüge,
 tutyi-mutyi.
 gyezsépgyűes: szája hült,
 együgyű.
 gyatra: gyarló.
 gyüge: híg eszű, tutyi-mutyi.
 hájfejű: ua.
 hajkora: szeles bolond (haj-
 kurász = úz, kerget).
 hellengős, herde-berde,
 hepre-csóré, hetre-füles,
 helytelen: ua.
 bebrencs: szél-gáspár.
 híg eszű, híg velejű.
 hibás: 1) nehézséges, kórsá-
 gos; 2) hülye.
 hibbant elméjű. „Möghib-
 bant az esze.”
 holdas. „Feljött a hava!”
 hóbölg: csavarog; ész nél-
 kül jár. kel.
 hóbölgős: hóbörgős, hóbortos.
 hógöli.
 hülye.
 hodsá: l. karasa.
 kajlálkodik: (vö. csajkos,
 csajla) akinek hajsza, kajlára
 mén az esze. Szatmárban:
 kajla, eszű.
 karasa: aki sokat beszél ész
 nélkül karatyol.
 kótyalagos*: eszelős.

kótyagos: ua. (de a bortól is).
 kalakótya*, kalótya: hóbortos.
 kerge birka: aki azt se tudja,
 mit csinál.
 kecmergő eszű.
 kajkó = bajkó, babajkó.
 kajneszes: neszenákos, ne-
 szenátus. holdas.
 kuka: 1) belga, süket-néma;
 2) kákó.
 lüdöge: együgyű, élheterlen,
 gyámoltalan (kis gyerek vagy
 fia-állat, csirke, bárány). „Kis
 lüdögém, hogy elbogarász
 maga; mikor meg szeszélt
 szórok nekik, mingyárt elveri
 a többi”; „ennek a lüdögének
 a keziből kiveszi még a kakas
 is a kenyeret”.
 lüki.
 lunátikus: holdas, szeszélyes.
 lónés: ua.
 melák, nagy melák (a követ-
 kezőkkel rokon, de szelidebb
 ért.).
 mamlasz: tátott szájú, bamba,
 tehetetlen.
 málé: ua.
 mulya, mula, muta, mu-
 tuly: ua.
 matuti, makutyi: ua.
 molopotyi, molopotyi:
 ua. Olyan tutyi-mutyi, gyüge,
 gyeleviszi, anyámasszony ka-
 tonája.
 megbomlott az esze.
 mögkergül: megbolondul.
 méla: értik alatta a melankó-
 likust is az urak meg az írók;
 de a nép csak így: „Ugyan
 ne melázz már!” (annak mond-
 ják, aki olyan együgyű kép-
 pel kipistikázni akar valakit
 vagy valamit); „nagy méla

* Vö. elkótyászni az időt: ellazsukálni, ha-
 elkótyavetyél, kótyavetye, kótyára vág

- ez!“ figurás, gúnyolódó ember.
 nederkő: féleszű, neszenákos, neszenátus.
 nedelkő: ua.
 nyáladék: élheterlen, tacsó.
 nyeleviszi: gyeleviszi, egy-
 ügyű, híg velejű.
 nyetrefüles (l. hetrefüles).
 öklöm-pipa: otromba ember.
 pista: olyan bárgyú ember,
 akivel csak pistikázni szokás.
 pityipalkó: ua.
 pityókos: (részegség szava).
 „Pityókos eszű“ mondják an-
 nak is, aki bort nem iszik,
 de kótýalagosan beszél vagy
 úgy viseli magát.
 pota, tahó, matyó: pápis-
 ták gúnyneve (buta, tudatlan).
 pipogya: tedd ide, tedd oda
 ember.
 pupák: élheterlen.
 riherongy: ua.; de inkább
 anyagi élheterlenség, értsd: ,te
 szegény, piszkos, élheterlen‘!
 seggős: (bűnbak-féle), aki a
 társaságban minden tréfának
 céltáblája.
 séró: fej (tréf. l. góció).
 sikebóka: eredetileg siket, de
 2) együgyű.
 suta: 1) balog, aki balkezes;
 2) „óh, be suta egy ember“!
 olyan mutuly, muta, (l. balog-
 süti).
 szeleverdi: szeleburdi,
 széllé-bélelt, szél-gás-
 pár.
 tacsó.
 tápész: pipogya.
 tutyi-mutyi: ua. (élheterlen).
 tedd ide, tedd oda ember:
 ua.
 tütő bolond; tütő vak is van:
 egész bolond.
 tök-filkó: számár, nagy számár.

Más szólások: Te hat ökör! nagy marha, szarvasmarha; valóságos jószág; csak a szarva hiányzik; csak épen hogy nem bög; csak ép hogy nem legel; nagy ló; lófej; lófejű; Isten lova (a számár, mert azon járt Krisztus); vastag fejű, nehéz fejű. Meg-marhultál? Megveszett ez! Párja sincs! Három sarkos. Nincs ki négy sarokra. Nincs ki a hatra. Hiányzik egy kerék. Több van egy kerékkel. Három fertály eszű. Nincs ki mind a négy fertály. Nincsenek otthon; elmentek hazulról. Tán elment az eszed sétálni? Nincs helyén az esze. Nincs hozzá csizmája. Nincs elég vágott dohánya. Ész nélkül vagy? Megvesztél? Babot ettél? Tiszta örült ez! Tisztára megbolondult. Megbomlott. Most bomlik. Bomlott óra! Ne bomolj! Feljött a hava: bomlik már! Te holdas! Ne veszelkedj! Ne járd az eszed! Az eszed tokja! (bolond vagy; bolondot mondtál). Bolond vagy: küldj mást! Nincs, kivel beszélni. Nincs, kivel el- vagy: kikezdeni. Én is voltam egy garason a vásárba (engem nem állít az úr falhoz). Falhoz állít. Lóvá tesz. Elálltat. Elámit. Áprilist járat vele. Orránál fogva visz. Megnyergelte: annyira ural- kodik egy okos a másik élheterlenebb felett, mintha már nyerges is tett volna rá s lovagolna rajta. „Könnyű szögént megnyergelni; hisz’, magával jötheterlen“! Nem nőtt még be a feje lágya. Víz- eszű; víz fejű; hígeszű, hígvelejű. Agylágyulásban szenved. Félre- beszél. Nincs helyén az esze. Kajla eszű; kajneszes, csajbók (görbe lábra is): mind olyan, akinek csára mén az esze. Csára mén az esze. Akár a lóval imádkozzál! Akár a csás ló!

(Kiskúnság.) KOMJÁTHY SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓFORDÍTÁSOK.

Szilasi Móric (Nyr. 25:277) a *szubtilist* így fordítja: „kipécézett”.

A mennyire az én hiányos nyelvismereteim terjednek: ez a fordítás helytelen.

Azért emlegetek nyelvismereteket, mert a latin *subtilis* és az ő árja származékai a fogalmaknak igen tág körét fejezik ki. A deák törzsökshő, a francia *subtile*, az olasz *sottile*, az angol *subtile* mind más és másképp beszél. Az egyik szüksézáú, a másik csakúgy ontja az árnyéklátokat. Alkalmasint ilyen bőbeszédű a német *subtil* is és valamelyik értelmének magyar egyértékűje csakugyan a Szilasi Móric ajánlotta „kipécézett” lehet. Ebbe én nem szólhatok bele, mert német nyelvismeretem, sajnos, igen gyarló. Ami azonban a kérdéses szó sokféle deák, francia és olasz értelmét illeti, jó lélekkel mondhatom, hogy egyik sem támasztja bennem a „kipécézett” képzetét.

Kipécézett az én tudomásom és érzésem szerint csakis az, amit meghatározásos szótáraink, CzF. és Ballagi mondanak; vagyis: „kijelölt, valaminek szánt” és egy messzebb értelmében „kipányvázott” („akasztófára kipécézett”).

Hogy csak egynéhány példát említsek: *une poussière subtile* nekem nem „kipécézett por”, hanem „finom por”. *Un poison subtil* nekem nem „kipécézett mérég”, hanem „hathatós, az egész testet gyorsan, könnyen átjáró mérég”. A *vue subtile* nekem nem „kipécézett látás”, hanem „éles, mélyreható látás”. *Un escamoteur subtil* nekem nem „kipécézett ezermester”, hanem „ügyes, gyorskezü ezermester”. *Le renard est un animal fort subtil* nekem nem az, hogy „a róka igen kipécézett állat”, hanem az, hogy „a róka igen furfangos, ravasz állat”. *Un logicien subtil* nekem nem „kipécézett logikus”, hanem „okos, elmés, eszes, éleselméjű logikus”. *Un raisonnement subtil* nekem nem „kipécézett okoskodás”, hanem „körmön-

font, szőrszálhasogató okoskodás'. *Uomo sottile* nekem nem ,kipécézett ember', hanem ,kákán csomót kereső ember'. *Vino sottile* nekem nem ,kipécézett bor', hanem ,gyenge bor, vékony bor, vinkó'. *Filo sottile* nekem nem ,kipécézett fonál', hanem ,vékony fonál'. *Charta sottile* nekem nem ,kipécézett papiros', hanem ,vékony, finom papiros'. *Persona sottile* nekem nem ,kipécézett teremtés', hanem ,karcsú, nyúlánk, vékonypénzű, vékonydongájú teremtés'. *Mano sottile* nekem nem ,kipécézett kéz', hanem ,sovány, ösztövére kéz'. A szó deák és angol értelme, azt hiszem, körülbelül benne van a francia és olasz példákban. A német értelemről nem szólhatok, mert németül, még egyszer mondom, csak oly hiányosan tudok, hogy az ilyes aprólékos, részletezett (vagy itt már csakugyan ,kipécézett') árnyékolások vagyis nyelvművészetbeli dolgok vitatásába bocsátkoznom balgatagság lenne.

Szilasi Móric azt mondja, hogy *brüszk* magyarul ,peckes'. A német világon kívül ez sem áll meg. (Egyébiránt nem tudom, megáll-e ott is?) *Peckes* énbennem nem támaszt más képzetet, mint ,begyes, feszes, rátartós', szóval amit CzF. mond. *Réponse brusque* nekem nem ,peckes válasz', hanem ,nyers, goromba, dercés válasz', már csak azért is, mert peckes inkább csak ember lehet. *Un départ brusque* nekem nem ,peckes elutazás', hanem ,hirtelen elutazás'. *La brusque apparition d'une comète* nekem nem ,egy üstökös peckes megjelenése', hanem ,egy üstökös váratlan megjelenése'.

Nem győzöm eleget hajtani, hogy e szavak német értelméről nekem sejtelmem sincsen. *Subtil* csakugyan lehet ,kipécézett', *brüsk* (vagy hogyan is írja a német) pedig ,peckes'. Csak azt mondhatom, hogy az én lelkem világában a fogalmaknak illetően tágu-lása vagy miye ismeretlen.

Mindezeket nem azért írom, mintha részt akarnék venni ama folyóirat hirdette pályázat megvitatásában. Az az egész pályázat képtelenség; a nyelvtudomány és nyelvművészet dolgaiban teljesen járatlan emberek agyában fogant képtelenség. Jámbor felszólalásomnak csak az a szándéka, hogy gátat vessen a Szilasi Móric ajánlotta, nyilván igen egyoldalú szók elterjedésének. Mert a Nyelvőr mégis a legerősebb szóterjesztő minálunk. Népieskedő íróink a táj-szók rovatából puskáznak. Régtől óta figyelem ezt az alapjában öröndetes, de a gyakorlatban szomorú jelenséget. A Nyelvőr minden hónap 15-én jelenik meg. Fogadást ajánlok, hogy 20-ától már olvasunk olyan tárca-cikkelyeket, amelyek a Nyelvőr 15-iki adatait

„földolgozták”; még pedig kritika s ami még nagyobb baj: nyelv-érzék nélkül. Azok a jó urak azt hiszik, hogy minden talált pitykét tüstént föl kell varrni valahová. Frakkra-e, kaputrokkra-e, dolmányra-e? Az mindegy. De varrni kell. És az a legnyavalyásabb dolog, hogy mindig csak egyszer varrják föl, akkor is frissiben. Egy, két vagy tíz esztendő múlva talán csakugyan akadna olyasmi, amire illenék az a pityke. Haj de ők akkor már régesrég elfeledték azt a becses talált jószágot; a Nyelvőr a papirosos kosárba, a kályhába vagy a szatócs boltjába került. A népnyelv kincsének is „aktuálisnak” kell lennie. Ha egy, két vagy tíz esztendő, már mintha nem is volna. Mindig az új füzet a becses. Mert kényelmes. Egy-egy füzetet évekig megőrizni — ugyan ki követelheti azt a fáradságot századvégi embertől? — Az olyan szóajálgtatások, aminő a Szilasi Móricé, már maradandóbbak. Ezért mondok ellenük az én legjobb tudomásom szerint.

De még egyszer kijelentem: képtelenség az ilyen szófordítgatás mindenestül.

A nyelv művésze vagy alkot vagy másol; azaz vagy eredetit ír vagy fordít. Én nem tartom magamat művésznek; de vagyok olyan magyar ember, hogy mikor alakot, helyzetet festek, a dolog igazi neve elsőben ne idegen nyelven jusson az eszembe. *Szubtilis, brüszk, blazírt* * ép úgy nem foroghat a fejemben, mint *magnus, parvus, grand* és *petit*. És nem forognak a fejemben ezek a szók akkor sem, mikor idegen írásban vannak előttem. Ha valamely idegen nyelvet teljesen értek: minden szófordítgatás távol vagyon tőlem. Bánóczi József és Alexander Bernát, a léleknek e tudós boncolói, talán mosolyognak rajtam, mikor megvallom, hogy két-három idegen nyelv magától válik a fejemben magyarrá. Gyöngé-

* Szilasi Móric a *blazírtot* így fordítja: „dosztos”. E szót ő a népies *doszt-* (*dosztig-*)ből alkotta. Ámde a *doszt* (*dosztig*) a tót *dosti*: „elég”. Azt hiszem, eben gubát cserél, aki ama francia-német szó helyett ehhez a tóthoz folyamodik. Egyébiránt minden valamirevaló írónak megvan a maga tíz-hús szava a fr. *blasé* esetről esetre való kifejezésére. Hol az etimon, a βλάξ, fordítása: érzéketlen, tompa, eltompult, hol pedig francia jelentései: elpuhult, egykedvű, unott, csömörlött, eltelt, elfanyalodott, nekisavanyodott, fagyos, hidegszívű, kelletlen, mindennel jól lakott, életunt, világunt, magaunt, kifáradt, nembánom ember stb. Különben megtörténhetik, hogy a művész a *blazírt* parasztlegényről azt mondja: „dosztig van az étellel”, ha már azt nem akarja mondani, hogy „torkig van az étellel”. De általánossá tenni azt a furcsa *dosztost*, aligha járja.

ségnek gyöngeség lehet, hogy nem veszem észre a bennem folyó processzust. Dehát fordít az ember, amikor olvas? Azt hiszem, nem fordít, csak ért. És ugyan franciául érti-e a franciát, olaszul-e az olaszt? Én magyarul értem. Mint a mai emberek mondanák: lelkem fülében a magyar szó zeng, a magyar ritmus lüktet. Nem is jut az eszembe, hogy más nyelvű az az írás. Mert magyarul gondolkozok, az idegent olvasván. És én tudatlan a mondó vagyok, hogy akivel nem ez történik, vagy nem eléggé magyar ember, vagy nem tudja eléggé az idegen nyelvet. Mihelyt szótárhoz kell nyúlnom, vége elmém e könnyű, mély és gyönyörűsége, szinte azt mondom: költői munkájának. Elveszett az idegen író, elvesztem én, a magyar olvasó. Kezdődik a *rana coaxat*. Az iskolai föladat. Deres fővel kilencszendős fiú vagyok. Kiveri a homlokomat a verejték: szent Isten, mi az a titkos értelmű *rana* és mi a rejtelmes *coaxat*? Szóval ez már nem a művészet dolgaihoz tartozik.

Én pedig most a művészet dolgairól beszélek. És a magam szegénységében is kevélyen. Mert fordítván, még én, a gyér szókincsű sem éreztem soha, hogy ami nyelvünk nem eléggé bőséges. Sőt a stílus színeit pazarul ontó Alphonse Daudetval, az emberlelket apróra bontó Paul Bourgetval szemben is mindig fölemeltem a fejemet: „A magunkéból adok nektek. És válogatom, hogy mit adjak; olyan nagy a gazdagságunk. Holott a német nyelvujítástól nem kértem kölcsön semmit. Amim van, mind a régisége és a régiséggel egy népé. És ti mégis ajándékot kaptok; egy szegény kis ember kezéből. Ha értenétek ami nyelvünket — minden művésznek örök kára, hogy nem érti — megköszönnétek a rátok halmozott kincset“.

Aki nem így beszél, aki nem ilyen chauvinista a mi dicsőséges nyelvünk tiszteletében, ne avatkozzék az íróművészet dolgaiba. Fogalma sincsen a magyar nyelv gazdagságáról, nem ismeri történetét, nem tudja, hogy Arany János élt valaha ezen a világon és nem sejtí, hogy az örök forrás, a nép, él az idők végéig. De vajjon beszélhetné-e így én, beszélhetne-e más, ha valamely gonosz és buta hatalom (szerencsére nincsen olyan) reánk kényszerítené, hogy a *subtile*, *brusque* stb. szavakat mindig csak azon egyértékűvel fordítsuk le? Vagyis ha szótárunkból kiközösítenék azt az ezernyi ezer árnyéklatot, mely a szüksézzavú nyelvek színesebb visszatükrözésére való! Ez a magyar nyelv kirablása, sőt — *salva venia* — kiherélése lenne.

Az 1863-iki ínség idején egy porosz földbirtokos tudakozta

egy kint utazó fiatal mágnástól: mi a csapás oka, melyik vetemény fizetett rosszul?

— A mák! felelte a magyar gróffi.

A német földesúr, azt hiszem, legott tudta, hányadán van az ifjú dalia gazdatudománya.

Én is tüstént tudom, hányadán van a magyar nyelvtudománya azoknak a becsületes szándékú hazafiaknak, akik azon jajgatnak, hogy nyelvünk legnagyobb baja a sok idegen szó. *Szubtilis, primás*. „Szálfinom” és „áldornagy” azonnal végét veti a veszedelemnek. Nemkülönb az „országjárati észléset” ad instar *politika*.

A nyelvtudomány dolgaival nem foglalkozó olvasókat szívesen kérem: ne feledjék, mit írt egyszer Rákosi Jenő ezekről a szófordítgató nyelvészekről. Azt írta: „Ezt minden buksi tudja”. Valóban tudja. Ha ez volna a magyar nyelvtudomány, a tót szolgáló is a szavamba vághatna. ha azt találom mondani: „recept” vagy „kálium bromid”. Okos, művelt magyar tehát ne higgyen ezeknek a nyelvmentőknek, akik a mákot öntözik sajtárral, mikor a búzakazal ég. A magyarság veszedelme nem az idegen szó, hanem az idegenes szólás. A németesség; melynek csúfos példája ép ez álpróféták írása és beszéde. Ezt ők maguk se tudják, a szegények. És ez a szerencsétlenség. Vérükké vált a némettség. Különb a némettől tanulták az ő dühös purizmusukat is. A francia háború óta a *post* nem *post*, hanem „*briefbeförderungsamts*”, a *redakzion* nem *redakzion*, hanem „*schriftleitung*”, a *pianoforte* nem *pianoforte*, hanem „*leisestark*”. Jól van-e így, jobban van-e így? Én bizony nem tudom. Csak azt tudom, hogy a nyelvészkedésnek ez a módja igen könnyű. A német nyelvben talán nem tesz kárt. De ha az avatatlan magyart arra oktatjuk, hogy nyelvünknek egyetlen baja a sok idegen szó, az ékesen viruló mák mellett gyom veri föl a búzát.

Ami különben az idegen szókat illeti: minden szakszerű írásban helyük van. A széppróza felől kár jajgatni. Nincsen olyan íróművésziünk (az igaziakról beszélek, a többi szóra se érdemes), aki ne élne nyelvünk gazdagságával és ok nélkül *konstatál, szekiroz, ordinári* dolgokat venne a tollára.

TÓTH BÉLA.

MELY SZÓKKAL GAZDAGÍTOTTA FALUDI AZ IRODALMI NYELVET?

Nemcsak a XVIII., hanem bizonyára a XIX. század magyar írói között sem volt egy sem, aki annyi új, ő előtte egy írónktól sem használt szóval gazdagította volna irodalmi nyelvünket, mint Faludi Ferenc.

A Magyar Tudós-Társaság már 1834-ben, mikor a Nagy Szótár dolgozó társainak utasítást készített, Faludit azon magyar írók közé sorozta, kiknek munkáiból minden szót föl kell venni a szótárba. (Fájdalom, CzF. e megbízásnak, épen Faludit illetőleg, miként ezt már Szarvas Gábor, Nyr. VII., kimutatta, nagyon tökéletlenül feleltek meg.)

Mikor ötven évvel utóbb, az Akadémia második nagy szótárának, a NySz.-nak szerkesztői munkájukat megkezdették, megütközéssel vették észre, hogy az a munkatársuk is, aki Faludi feldolgozásával volt megbízva, mily hiányosan végezte földadatát. Még egy másik munkatársat is meg kellett bizniok, hogy a legnagyobb vigyázattal, újra dolgozza fel F. összes munkáit.

Azt lehetett volna várni, hogy ily gondosság és előrelátás mellett a NySz.-ban csakugyan meglesz F. minden szava, vagy legfőljebb csak egy-kettő fog véletlenségből kimaradni. Azonban F. nyelve oly rendkívül gazdag, hogy a másodszori feldolgozás is csak nagyon tökéletlenül merítette ki a munkáiban rejlő szókincset.

Elmondom, hogyan jutottam e tapasztalatra.

Arany János azt jegyezte meg egyszer (Nyr. VII.), hogy a nyelvújítás előtti magyar nyelvet illetőleg, Faludira csak nagyon vigyázva szabad hivatkozni, mert F. maga is a nyelvújítók közé tartozott.

E megjegyzés arra indított egy barátommal bennünket, hogy a NySz.-ból kiírjunk minden szót, ami ott legelőször Faludiból van idézve. Azt reméltük, hogy így hamarosan tisztába hozhatjuk: miben és mennyiben tartozott F. a nyelvújítók közé?

Munkánk azonban nehezebb lett, mintsem gondoltuk. Nagy bajunkra volt az, hogy a NySz. Páriz-Pápai és Bod Péter szótára közt nem igen tesz különbséget. Sok olyan szót PPB.-vel jelöl, ami már PP.-ban is megvan, és viszont másoknál, amelyek még PP.-ban nem és csakis PPB.-ben találhatók, PP.-ra utal. Ez ugyan, általában véve, nem valami nagy hiba, de nekünk sok dolgot adott,

mert Faludi munkáinak legnagyobb része a PP. és PPB. közé eső időben jelent meg.

És alighogy bele kezdtünk munkánkba, azt vettük észre, hogy Kresznerics sok olyan szót idéz Faludiból, amelyek a NySz.-ban egyáltalában megsincsenek. Ilyenek péld. *kiépül, erdőség, lenehezedik, napirend, nádul, remetéskedik, tollazat, letromfol* stb. Beláttuk, hogy kitűzött kérdésünkre, pusztán a NySz. alapján, nem felelhetünk meg; szükségesnek találtuk F. munkáit újra földolgozni.

Az alább következő szójegyzékbe van munkánk eredménye összefoglalva. Jegyzékünkbe fölvevünk F. munkáiból minden magyar szót, tájszót, összetett szót, elavult szót, amelyet F. korában s ezt megelőzőleg az irodalom, a NySz. tanúsága szerint, még nem, vagy már nem használt. Utólag azután, mikor láttuk, hogy roppant terjedelmes lesz, rövidítettünk rajta. Kihagytuk a már előbb is előforduló igékből az *-ás, -és*-sel képezett főneveket, az *-ó, -ő*-vel képezett igeneveket, az *-s* képzős mellékneveket, s az összetételek közül azokat, amelyek csak úgy alkalomadtán jöttek a tollára s nem váltak egységes szóvá s végre kihagytuk az olyan szokat is, amelyekből, már Faludit megelőzőleg, akár *-ás -és* képzős főnevek, *-s* képzős melléknevek, akár igekötős igék sarjadzottak. Így péld. az *alkalmatlankodás, eszmélkedik, fösvénykedik, gyülemény, kiható, maskarás* szokat kihagytuk, mert az *alkalmatlankodik, fösztéskédik, fösvénykedés, gyüleményes, kihát és maskara* szók már Faludi előtt is megvoltak az irodalomban.

A fölélesztett régi szavakat †-tel, a NySz.-ból kimaradtakat *-gal jelöltük; az ezek után következő számok a Toldy-féle kiadás illető lapszámára utalnak.

<i>ágazódik</i>	*balsors, 549	*belekezd, 487
<i>aggodalmas</i>	balszerencse	*belemárt, 687
<i>agyarol</i>	bankó	*belemerül, 767
<i>agyonlő</i>	*becseppent, 292	belesleg-belé
<i>akadékoskodik</i>	becsmérez	*beleterem, 671
<i>alacsonyserű</i>	becstelenedik	*beültöztet, 20
<i>alkhatatlan</i>	bejöganszik	berűg
<i>álomkép</i>	*begyökerezik, 444,	beszegődtet
<i>arcátlanzkodik</i>	560	beszoktat
<i>ártalmaskodik</i>	*behurcol, 143	betéve (könyv nélkül)
* <i>árulgat</i> , 162	beigazodik	bevágtat
* <i>áthordoztat</i> , 760	bekiván	birkás
<i>áttördel</i>	belebeszél	biztos
<i>azonoszerű</i>	belefür	bomlottság
<i>balhír</i>	belekeveredik	botlakozik

- bökkenős
 búcsúszó
 burnót
 büszkeség
 bűzös
 cimboráz
 cinkosság
 csalakozik,
 csatolat
 csemegéskedik
 csemegéz
 csipdez
 csipkemű
 csiszolódik
 *csodasép, 787
 csokoládé
 csosz
 csukladozik
 csuszamít
 *csúhódik, 211
 dévajság
 dicsőségeskedik
 dönt
 *döntöget, 837
 durváskodik
 ebédlő-szoba
 eblelkű
 édenkert
 egybecsatol
 egybeforr
 egybehány-vet
 *egybekever 175, 728
 egyedülség
 együttjár
 elasszonyodik
 elasszonyosodik
 *elbeszélget, 377
 elbizonyosodik
 elcsavarít
 elcseppen
 *elcseppent, 19
 elcsuszamít
 eldobban
 éledéz
 elfenül
 elhalálozik
 *elhatalmasodik, 605
 *elhazud, 766
 *elhínteget, 653
 elhorgad
 elidőz
 eligazul
 elillan
 elizetlenedik
 elizetlenít
 elkedvetlenül
 elkeményedik
 elkeserít
 elkeserül
 *elkever, 875
 elkomorodik
 ellen-bástya
 ellenfél
 *ellenlecke, 464
 ellövellik
 elmerevenedik
 *elnémul, 316
 *elolvasztat, 171
 előaprít
 előbbség
 előbb-utóbb
 előcsosz
 elő-hátra tekint
 *előhord, 424
 előigyekezik
 *előkap, 157
 előkép
 előkerekedik
 előkerül
 *előkeveredik, 104
 *előkiván, 746
 *előlévcel, 117
 előléptet
 *előparancsol, 274
 előpironkodik
 előrándul
 *előre-bocsát, 673
 előre-rándul
 előröppen
 előrugaszkodik
 *előszáguld, 637
 *előszedeget, 165
 előszín
 előszoba
 *elő-szült
 előtálal (erraten)
 előtálal
 *előparancsol, 964
 elparasztosodik
 elpatkol
 elperdül
 elröppen
 elröppent
 *elsebesül, 154
 elsemmisedik
 elsikkad
 *elszégnyenül, 152
 eltálal
 eltávolít
 elutáltat
 elvénül
 engedelmetlenkedik
 *enyhítget, 406
 érdemeskedik
 *erdőség, 905
 erőn erővel
 értelmetlen
 eszeficamodott
 éten-estig
 *faluhely, 214
 farkas-ordító
 feddeget
 fejeskedik
 fejesség
 fejdegél
 fejtekezik
 fele-félben
 félrebeszél
 félreccsal
 *félreért, 88
 *félrehív, 243
 félrchord
 félrehorgad
 félrehorgadozik
 *félrejár, 843
 félrelép
 félrelopja magát
 *félremagyaráz, 491
 *félremegy, 191, 690
 *félrepillant, 268
 *félrerúg, 27, 297
 *félreszándékozik,
 111
 *félreszedi magát 672

<i>félretakar</i>	<i>főzemény</i>	<i>*helyrehoz, 675</i>
<i>félretaszít</i>	<i>fütdögél</i>	<i>heti</i>
<i>félretér</i>	<i>galibátlan</i>	<i>*hétszámra, 127</i>
<i>félreugrik</i>	<i>gerjedelem</i>	<i>heveskedik</i>
<i>*félrevet, 94</i>	<i>*gerjedelmes, 17</i>	<i>hideglelős</i>
<i>fennyel</i>	<i>gondolomformán</i>	<i>himbáldozik</i>
<i>fennkölt</i>	<i>gyakorlatlanság</i>	<i>himbáltat</i>
<i>fennyentartás</i>	<i>gyalázkodik</i>	<i>hírhordó</i>
<i>ficamít</i>	<i>gyarlódik</i>	<i>hívaldogál</i>
<i>finnyal</i>	<i>gyarlósít</i>	<i>hívságoskodik</i>
<i>fogadatlan (unerbe-</i>	<i>gyermekszoba</i>	<i>hőfehér</i>
<i>ten)</i>	<i>gyilkoskodik</i>	<i>horgadozik</i>
<i>*foltozgat, 730</i>	<i>gyomos</i>	<i>*horgásztat, 596</i>
<i>forróságos</i>	<i>haboztat</i>	<i>*hosszabbacska, 59</i>
<i>főlaprít</i>	<i>hadi isten</i>	<i>hosszadalmas</i>
<i>főbillelt</i>	<i>hadi törvény</i>	<i>*hozzáadogat, 553</i>
<i>főlbiztat</i>	<i>hahotáz</i>	<i>*hozzá-édesedik, 696</i>
<i>*főlékesül, 566</i>	<i>hajatlan</i>	<i>*hozzá-érti, 270</i>
<i>*főlelevenedik, 25</i>	<i>hajatlanság</i>	<i>*hozzá-fordul, 674</i>
<i>*főlengesztel, 658</i>	<i>hajfonadék</i>	<i>*hozzá-készít, 422</i>
<i>*főlerőlködik, 701</i>	<i>*hajnalodik, 934</i>	<i>*hozzá-lágyul, 206</i>
<i>*főlfűszerszámoz,</i>	<i>*hajpor, 141</i>	<i>hozzá-néz</i>
<i>597</i>	<i>hálálkodik</i>	<i>hozzá-részelkedik</i>
<i>főlhabar</i>	<i>*haldokol, 183</i>	<i>hozzá-szegődik</i>
<i>*főlháborgat, 44</i>	<i>halmoz</i>	<i>hozzá-szelidül</i>
<i>főlhapsol</i>	<i>háló köntös</i>	<i>időz</i>
<i>főlhevül</i>	<i>háló szoba</i>	<i>igenséggel</i>
<i>főlhorgaszt</i>	<i>*hamarít, 934</i>	<i>ijedelmes</i>
<i>főlhúzódik</i>	<i>hámatlan</i>	<i>ijedelmeskedik</i>
<i>főlkever</i>	<i>hamislelkű</i>	<i>*ijedelmesség, 220</i>
<i>*főlkoronáz, 842</i>	<i>hasonlatoskodik</i>	<i>ilyenmi</i>
<i>*főlmarcangol, 705</i>	<i>haszontalankodik</i>	<i>illykor</i>
<i>*főlmérgesedik, 755</i>	<i>*határjel, 52</i>	<i>ír-fír</i>
<i>*főlpírít, 697</i>	<i>*hátrahordoz, 27</i>	<i>ízlelt</i>
<i>*főlpírul, 869</i>	<i>hátrál</i>	<i>javasol</i>
<i>főlráncol</i>	<i>*hátramaraszt, 115.</i>	<i>†jeleskedik</i>
<i>főlszárnyaz</i>	<i>229</i>	<i>jóravaló (mai ért.)</i>
<i>főltorlik</i>	<i>*haza-szólít, 610</i>	<i>jövedelmes</i>
<i>*főltömjéncz, 260</i>	<i>hebehurgyáskodik</i>	
<i>fönnszinlik</i>	<i>hegyibe</i>	

(Vége köv.)

LUKÁCS LŐRINC.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI NÉPNYELV.

Hangtan és alaktan.

I. H a n g t a n. Általános tulajdonsága az alsófehérmegyei magyar beszédnek, hogy a hangokat alsó nyelvéállással ejti ki. E szerint:

1) az *a*, mint legnyiltabb a mély hangok közt, a legáltalánosabb is, úgyannyira, hogy a rövid *o* hang¹ használatát szinte egészen kiszorította. Legfelebb csak az egyhangúság kerülése végett maradt meg egy-két helyt, különösen azon *-n* ragos módhatározókban, melyeknek első szótagjaiban *a* hangok vannak: *asszan*, *bar*, *baras*, *barsó*, *bakréta*, *bizá* (bizol), *csakras*, *fadar*, *gambas*, *halam*, *kaparsó*, *malam*, *mantu* (mondta), *papak*; de *hajason*, *kapacon* (kopaszon), *bajason*, *nyájason*, *jutányason*, *szargalmatason*. Így mondják a több. sz. 3. szem. birtokosragot is: *ablakjakra* ablakjokba, *csákójakba*.

Némelykor a hosszú *ó* is a nyiltabb *â*-ra megy át: *áram*, *râzsám*, *ânâdi*, *vâna*, *jâkat*, *csâkat* (csókot), *bucsuzâdik*. Leginkább Becében és Medvésen hallottam.

Az *a* hangot még a köznyelvi zártabb *u* helyén is megtaláljuk néha: *csadálkazit*, *elindaltak*, *jahak* (juhok), *szigarán*.^{*} Sőt miriszlói és medvési embertől ezt is hallani: *Krisztas Arank*.

2) A magas hangok kiejtésében is a legsőbb nyelvállás a leggyakoribb. A keleti székely közép *ë*-jét az alsófehérm. népnyelv általában nyilt *e*-vel hangoztatja. Ugyanez a hang áll sokszor rövid *ö* helyén, mikor a megelőző szótagban *ü*, *ű*, *ő*, *ó* hangok vannak: *köszennem*, *felötezett*, *gyűjjen*, *űjjen*, *gyüvek* v. *gyüek*, *sütettem*, *ütettem*, *küdem*, *küggyen*, *rücskel*, *füstel*, *üszkes*, *tüker*, *külembőség*, *Filep*, *pőrej*, *csütertek*, *nyüstek*, *kőccsen*, *büdesség*, *üstet* stb. Sőt *ü* helyett is néha, leginkább a több. 3. szem. birtokosragban: *feredik* fürdik, *serít* sürit; jó *nevek* van, *szerencséjjeik*, *föggyek* stb., azonban ez utóbbiakban tulajdonképp szintén *ö*, ill. *ë* helyébe lépett az *e* (*nevök*, *földjök*, ill. *nevëk*, *földjëk* stb.).

3) Ugyancsak általános nyelvi tulajdonság az *ö*, *ő* hangoknak legmélyebb nyelvállással s legnyitottabb ajakkal való kiejtése; ez által képződik az *e* és *ö* hangoknak az *a* vegyülete, melyben az ajakállás a nyilt *e* és *ö* hangok közt a középső helyet foglalja el. Ezt a hangot a M. Nyelvőr egy gyűjtője *æ* betűvel, Balassa hangtanában *Ä* betűvel jelöli. Pl. *kæræm*, *ækær*, *æræm*, *æræk*, *tæræk*, *kætel*, *kæzel*, *æræg* (néha *ærdeg*), *nyæg*. (Pázm. Pr. 269. l. *nyeg*) stb. Sőt néha ehhez a hanghoz illeszkedik a szomszéd szótag *e*-je is, pl. *æræg* öreg stb. Némelykor felső nyelvállásnál megy ez végbe s az *ö* -nek ejtődik: *fëdem*, *fëarvas*, *ékémék* ökemék, *fëcseperedett*.

^{*} E legutolsó példa olyan származék, mint *szomorán* e mellett: *szomorún*, tehát nem tartozik a szakaszban tárgyalt tünemények közé. A többi példák is előző *o* hangzós ejtésnek (*csodál*, régi *indól*, *joh*) elváltozásai.

4) *a* helyett *e*: *elig*, *hengya* (Bükkös), *deged* (Szentbenedek), *hermanika*, *tréktus*; — *krécár* (krajcár).

5) *o* helyett *e*: *hezsd*.

6) *ú* helyett *ó*; *ü*, *ű* helyett *ö*, *ő*: *kócs*; *öveg*; *tő*, *szőcs*.

7) *i* helyett *e*: *cepő*, *diheget*, *esmé* ismét, *ejen* ilyen.

8) Ezen általános hangfejlődés mellett, valószínűleg külső hatás folytán, a felsőbb nyelvválás példáit is találjuk:

a) *e* és *é* helyén *i* és *í*: *sævín*, *tærvín*, *szígyen*, *pínz*, *vírem*, *csípel*, *kævís*, *szíjjé*; *lián* (v. *ján*), *kínyér*, *ingemet*, *csicse*, *vider*, *béressit*, *ríggé*, *íppeg* éppen stb., mint a felsődunántúli s alsódrávai nyelvjárásban.

b) *e* helyén *ö*: *nemös*, *öste*, *müköt* miket, *telkünköt*, *felkött*, mint a székely nyelvjárásban.

c) *o* helyén *u*: *hun*, *huú*, *hunnat*, *bugja*, *tuvébb* v. *tujább*, *csumá* (csomó), *sohun* v. *suhun*, *kudús*, *lú*, mint a nyugoti nyelvjárásban.

9) Általános tulajdonságnak mondhatjuk a hosszú hangzók kedvelését, még nagyobb mértékben, mint a felsőtiszai és kalotaszegi nyelvjárásban. Egytagú szókban is: *bé*, *vér*, *nyér*, *tőt-mút* (telt-mult), de leginkább a többtagú szók első szótagjában és pótló nyujtással, kiesett mássalhangzó helyett: *gyérmek*, *álma*, *bógáti*, *Lápád*, *tánul*, *élvitte*, *vádászás*, *'erre*, *párré* (porrá), *nyúttó*, *múlat*; *hájjan*, *gyakarájuk*, *meghótt*, *asztára*, *kéd*, *ódal*, *fájjal* (faljal), *vóna*, *mére való* (mellre való), *nékü*, *akká*, *miká*, *eccé*, *máccá*, *harmadikszá*, *fejivé*, *ríggé*, *bizá* bizol, *haragszá*; *naprá*, *kézel* stb. Ellenben rövid hanggal ejtik e szót: *lang* e h. *láng*.

10) Előre- és hátraható hangzóilleszkedés van a következőkben: *dühüs*, *füsü* v. *fösü* fésü, *fazakas*, *gömböstő*, *gömbkötő* (Enyeden és vidékén), *henem*, *gyartya*, *sohun* v. *suhun*, *saha*, *küvül*, *tava*, *kürül*, *kúdus*, *cakhal* (cethal) stb.

11) Mássalhangzó-nyujtás leginkább az *l*, *s*, *j* hangokban: *vélle*, *nállunk*, *töllek* tőlük, *éllek*, *szállak*, *béresse*, *megíjjed*, *újjobb* stb.

12) A mássalhangzók asszimilációjának azon esetei mellett, melyek a magyar előnyelvben általánosak, ilyenek is előfordulnak, főképen a *jt*, *rt*, *lj*, *rl* találkozásokkor: *böttös* bőjtös, *gyüttő*, *nyüttó*, *lüttő* (lejtő), *megbútt*; *mett* (mert), *barsétt* (borsért); *ájjan*, *újjen*, *hájjan*, *fájjal* (faljal); *váttig*, *féttibe*; *salló* (sarló), *béllő* stb. Ezekon kívül: *ekicsi*, *akúkki*, *tüszéj* (tűzhely), *eccé*, *máccá*.

13) Mássalhangzó-csere részint az asszimiláció fennakadása vagy továbbfejlése által, részint az által támad, hogy az egyszerű zárhang helyén affricata keletkezik, továbbá az *l* és *ly* helyébe a felsőtiszai nyelvjárás módjára gyakran *j*, — *ny* helyébe a szó végén *n* kerül: *hadnak* hagynak, *hathattya*, *vadnak* vannak; *téringet*, *ædvegy* és *ædzvegy* özvegy, *füdöz*, *decka*, *recket*, *kapackadik*, *irtódzik*, *räckodik*, *Gyergyey* Gergely, *gyerjegygyék* gerjedjen (magyarlapádi népm.), *térgyel*, *gyegy* jegy, *listya* lista, *bihaj* bivaly; *kiráj*, *ján*, *juk*, *méjj*, *pájinka*, *fejüetti* felülteti, *mejjé* mellé, *mejjül*, *menyek* megyek; *asszan*, *taran* torony. — Más természetűek: *tanál*, *íppeg*, *esmé*, *tiló* (kiló), *kétriselő*, *inkáj*, *legaláj*, *míncsáb* (mintsem).

A *gy* helyett *g* áll ezekben: *genge*, *egedül*, *egenest*, *girgya-gargya* (a *gyertya* szó kettőzése egy medvési népdalban).

Feltűnő a gutturális explosivából a *ty* hang képződése ezekben: *tyát*, *tyáttoz* (Csúcs-Koppánd, Magyar-Lapád, Medvés, Maros alsó járása); *tyérem* (Süllye), *ötyer* ökör, *ötyéme* (Csúcs-Koppánd). Ez a jelenség egyenesen az oláh nyelv hatására mutat az említett helyeken; az oláhban u. i. a gutturális a mellette álló palatálissal ezt a *jés* hangot adja: *chiar* = *tyár*, *chiamá* = *tyáma*.

14) Bővebb alakok a szó közepén vagy végén ezek: *dara-bant*, *feredik*, *szereda*, *tekenyő*, *cserefa* cserfa, *karántabban* korálban, *nékijek*, *tésis* (hangbeli pleonazmussal: *tés* + *is*), *rappantat*, *vetthet* (vehet), *tünelődik*, *kényvezik*, *másat* mást, *pirinc* princ, *harmadikszá* harmadszor, *csitkó* csikó, *tángyér*; *megyen*, *viszen*, *vagyan*, *teszen* s a *d* tövű igék mult idejű 3. személye: *maradatt*, *feküdtet*, *apadt* sth.

15) Összevonással hallottam ejteni a következőket: *csál*, *csálódik* (csinál), *kátt* (kiált), *kábál* kiabál, *sájm* (sólyom), *micsa* (micsoda), *múta* (mióta), *ett* (evett), *tűs*, *tűsel* (tövis, tövisel), *haca*, *észkasabb*, *mesturam*, *csás* (csálés), *nassás* (nagyságos), *szembejki* (szentbenedeki), *vájkal* (vályogol), *tam* (tudom), *Isten uccsegen* (Isten úgy segéljen), *hójsz* (hóviz), *igyekezett*, *tán* v. *tám*, *meghótt*, *jándék*, *jába* (iándék, iába is), *sérc* (sértesz), *édem* (édesem) sth.

16) Hangátvetéssel ejtik: *feteke*, *lékri* rékli, *peterzsejem*, *Szenbedenek* Szentbenedek, *terenye* tenyerem, *makverő* vakmerő (Bece).

17) Hiatus gyakran előfordul: néha a szokásos *j*-vel van kitöltve. Pl. *Há* asztán *huá*? *Há* ide menyek né! *Há* eccé adafardul. *Gyüek* (jövök), *fijam*, *hijú* sth.

18) Rövidítések: *bá*, *báty*, *tesvér*, *Isván*, *sérgünk*, *fató* (fotogén), *tülő* (kilogramm), *rece* (recepisse), *tæræ búza*. — Nagy divata van ezen tulajdonságnak a *hej!* figyelmeztető szó után a megszólításoknál, különösen Becében, Istvánházán, Bükkösön: *Hej Ká* (ti), *hej Pi*(sta), *hej Má*(rci)! *Hej Bá*(dar), *hej Pa*(jkos), *hej Ré*(ndes)! *hej sá*(gar)! *Mit má*(nd) *ké*?

II. Alaktani sajátságok: a) A *-szer* és *-vé* ragok eredeti alakjukban, illeszkedés nélkül vannak még meg: *háramszer*, *sakszer*; *hótté*, *párré* porrá, *baldaggé*, *ájbé* olyba.

b) A Kis-Küküllő vidékén *-nitt*, *-ni* helyhatározó ragokat használnak *-nál* és *-hoz* értelemben: *Menyek a papni*, *szamszédni*. *Há hú vótá*? *A papmitt*, *szamszédmitt* (Medvés). Csúcs-Koppándon s Fel-Enyeden *-nál* a. m. *-hoz*: *Megyek a papnál*; *nállunk*: hozzáink. *Után*: *-ért* célhatározó értelemben: *Megyek, küdek utánna*. *Mián*: miatt.

c) *Lag*, *leg* módhatározó rag: *formállag* (formán), *várólag* (várva), *menőleg* (menve). — *Féleles*: félbenvaló.

d) A tárgyrag néha kötőhangzó nélkül áll az *m* és *n* után: *samt* somot, *tarant* tornyot; kötőhangzóval ebben: *másat*.

e) A több. 3. szem. birtokosrag mellett a birtokos névmás is többesben van: *az ök szüvek*, *beszéggyek*, *haragjak*, *arédjjak*, *maguk*

főggyek; csak *ő kémék* névmása van egyes számban, nyilván a könnyebb kiejtésért. Ezen kifejezésben pedig, melyet mindig így hallottam: *vége nekem, neked, nekünk, nektek*, a birtok személyragja egyes 3. személyben marad minden személyű és számú névmás mellett. Személyragos határozók közt pleonazmusos alak: *rajtadon fejül*. Birtokos nélkül van személyragozva: *a nyárára*.

f) A *-hoz, -höz* végéről a *z*-t elhagyják s a hangzót megnyújtják a tisztai és dunántúli nyelvjárás módjára a vajasdiak: *komámhó, nénémhő*, ami Erdélyben elszigetelten álló tulajdonság. A vajasdiakat Bethlen Gábor Lippáról telepítette be 1617-ben s régi nyelvük több emlékét megőrizték.

g) *-ül, -öl* rag: *bennül, fennől* a. m. belülről, fölülről, —*küj*-jel e h. kívülről.

h) Az igeragozás 2. szem. *-l* ragja általános használatú az iktelen igéknél is: *maradhatal, engedhetel, hazul hozol, nézel*; a vajasdiak nyelvében még ezek is: *állal, ülel, látal, kapal, futal, jutal*. Még általánosabb a felszólítóban: *aggyál, fussál, vegyél, vigyél* stb. (mint a Felső-Tisza mentén); viszont a 3. személy úgy a fölszól. mint a feltételes módban az ikes igéknél is többnyire az iktelen alakokkal áll: *alugyan, hazuggyan, lakjan, jáccan, tærtínjen*; *alunna, hazunna, lakna, jáccana, tærtínne*. Olykor a 2. személyben is hallani: *csadálkazz*.

Ikes harmadik személyűek ezen igék is: *fárrik forr, lépik, kárik, szunnyadik, pisílik, csücsüllik, békéllik, lármázik, kelletik*; *kénék* kellene. Ellenben: *és az eső*. Ezeken kívül sok reflexiv igét képeznek, mint: *adódik, csállódik csinálódik, bacsáttódik, dühüdzik, jáccódik, hallatik*.

A vajasdiak nyelvében a magas hangú igék 3. szem. ragja *t* után *-je* alakban mutatkozik, épen úgy mint az alsódrávai dialektusban: *tehettye, szerettye* (teheti, szereti) stb., sőt ezen analógiára: *essze a marha a kóstat* (Szentbenedek).

A *t* végű igék jelentő módjának egy. és több. 3. szem. alakjai a felszólító módéval gyakran egybeesnek. *Elmanta a grófnak, hagy né ki fagyassza az ételt* (mlapádi népm.). *Mi ütett hezzá, hagy min* (mind, folyton) *sir? Há, instállam, sirassa a fiát, mē katanának vitték* (Ózd). *Annak aggya a jányát, aki megkacagtassa* (mlap. népm.). *Amiká meglássák az ærdægæk, hagy az ember még áll, nagyon megijjettek*. (türi népm.).

A 2. szem. fölszólító alakokban a *-sza* nyomósító rag használatos a *haca, nősza, nesze* mellett ebben is: *csákalsza ingemet*.

A *-ka* kicsinyítő képző *-kó* alakban járatos: *fácskó, pálcikó, Anikó*, sőt *nénikó*.

Mondattan.

Az névelő áll *a* helyett elbeszélés közben a mássalhangzós kezdetű szók előtt, különösen oly embereknel, akiknek nincs elég gyakorlottságuk a folyékony elbeszélésben, vagy néminemű el-

fogultság akadályozza őket benne. Névelő áll ezen határozók előtt: *a reggel, a délbe, a tegnap, a tegnapelőtt*. Ugyancsak *a* névelő hallszik *kettő* előtt a számsor olvasása közben; *eggy a kettő*. Ez azonban inkább toldaléknak veendő az egytagú *eggy* szóhoz, az egymásután álló szók szótagjainak hangbeli aránya végett, mint a székely gyermek mondja: *eggy a, négye, öte, hate, héte* stb.

A *va, ve* határozó igenévnek gyakori használata van ilyen intransitív igékben is: *le van feküve, el van utazva, menve, fel van állva, nem vót legyüve*.

A perf. mellett *lessz* ige áll ily értelemben: úgy *lessz*, hogy... lehet, hogy... Pl. *Évette lesz, megfázatt lesz*.

A főnévi igenevet, a mozgást jelentő igék mellett, ilyen szerkesztéssel használják: *ékkütem fa-hardani, templamba mentek urvacsara-venni, zab-aratni járagattam* (mlap. népdal).

Némely igék tárgyasan ragozódnak, ha mellettük főnévi igenév áll tárgyképen, bár ezen igenévnek nincs külön tárgya: *szeretem, szereted, szereti beszélni; szeretem itt lenni; nem merem ránézni; de már: nem kíván szállani, haza akar menni*.

Mert kötőszó egyszerűen kapcsoló vagy magyarázó értelemben: *Hadd é, mé kérek én* (miriszlói népm.). *Ne bússújj, mé nem hagy el az Isten* (mlap. népm.) *Há, gandájja magába, ha nem is nagy kutya, de amé kicsi, megnő*. (miriszlói népm.) *Kéttl csállak, haty tépjem ki az erdőt, mé tám nem járak én annyit ide, hagy vigyem haza mind* (tíri népm.).

A *s* kapcsoló gyakori használata elbeszélésben általános erdélyi szokás. Már nem is annyira mondatkötő; inkább a szövegző hangtani kapocs jelentőségét vette fel. *Telik-múlik az idő s megnőtt a jánka s miká esmét megkérdeszte a napat, ez asz manta... Jál van s bétarisnyáltak s émentek az erdőbe. Szedik a sak virágot s eccé az asszan asz mangya... Keresi az annyát s tyáttaz s jár az erdőn, sir s búsul s nincs az anyja... A ján bemenyen s nincs senki s nem gyű senki*.

Fölszólító mód áll *hogy* kötőszó mellett oly esetekben, mikor a mondat az egyszerű kijelentés mellett legfeljebb csak a beszélő hangulatát jelzi a tartalommal szemben: *Szinte, hagy kimaraggyan. Szinte, hagy amájják a drága templom æssze* (Mlap. Bükkös). *Nem ám, hagy valami haszanvehetlen legyen* (nem valami hasznavehetlen, Medvés). — Főmondatokban is néha: *Legyen* (lehet) *vaj hat esztendeje. Legyen* (lehet) *egy annyira, mint ide Lapád* (Medvés, Mlapád).

Fölszólító ige *hogy* kötőszóval, főnévi igenév helyett: *Félt, hagy szójjan; meg kell, hagy tegye*; leginkább kötőszó nélkül: *Hát meg kell keressük, itt kell legyen* (mlapádi népm.) *Itt kell haggyam galambamat* (becsei népdal). *Ne fekügyél le, mé bé kell fagjad az ékræket* (miriszlói népm.) *Látam, már el kell pusztújjak* (uo.). *Mit vált miccsájjan? a szegin ján é kellett mennyen cselédnek* (mlap. népm.).

Fölszólító módú ige kötőszó nélkül, leginkább a célhatározó

értelmű mellékmondatokban: *Ajj meg, mutassak én neked valamit* (Nagyenyed). *Ajj meg, ájj meg, kérgyelek meg* (becsei népdal). *Menyek a siratójzába, bucsúzzam el utójjára* (uo.). *Hadd é, verjék az ebattát, mé nem becsüte meg magát?* (mlap. népd.) *Ej! füzessem ki eszt a katanát* (miriszlói népm.) stb.

Ezen analogiára a *hogy* elmarad néha alanyi mellékmondatokból is: *Elég, eggyet eltemettél* (becsei népd.).

Célhatározó és következményes mellékmondatokban az ige mindjárt a *hogy* kötőszó után áll; s ha összetett ige, akkor a határozója elválik tőle s utána kerül: *Gazdag házhaz járt, hogy kérje meg a jánt* (mlap. népm.). *Abba járak, hogy hazzam el* (miriszlói népm.). *Ment az annyház, hogy az évét vegye fel* (uo.). *Tám nem járak én annyit ide, hogy vigyem haza mind.*

A három első mondatban az elválasztott határozó hangsúlyos; ugyanígy van az imperativusban is: *Ajj meg, hadd el!* Ez a szórend néha az értelemmel is annyira összefüggésben van, hogy ez egyenesen a szórendtől függ: *Ajan hideg vót, hogy fattak meg* (szinte megfagytak); míg ellenben: *ajan hideg vót, hogy megfattak.*

Főmondatban is áll ez a szórend, de csak ha eléje gondolhatunk egy másik mondatot kiegészítésül, mely után a mellékmondatban ilyen szórend állana: *öl meg a nevetés; fagyak meg* (szinte megöl, megfagyok; olyan kedvem van, hogy öl meg a nevetés) stb.

LÁZÁR ISTVÁN.

A 'LESZ' MINT IDŐKÉPZŐ.

A Nyelvőr hasábjain pár év előtt egy kis polémia folyt le. A vita éle a körül forgott, vajjon a *lesz* mint időképző megvan-e nyelvjárásainkban, s ha megvan, vajjon használatos-e az *ír lesz* a jövő jelölésére is, mint pl. a *vala, volt* a múlt kifejezésére. (Az *irva lesz*-féle germanizmusokról nem fogunk e pár sorban szólni.)

α) *Irt lesz*: „Azt N. mondhatta, — ő *mondta lesz*, vaj tám csak te képzölőd, s nadzood...“ (NyK. 3:18. Háromszéki nyj. Vass J.)

„Az előbbiből folyólag (*irni fogott* használatából) lehet e vidéken is a *lesz* segédigével amolyan székelyes szólást hallani: *mondta lesz* (tán *mondta* vagy *fogta mondani*), *elment lesz* (tán *elment*)“ (NyK. 2:369. Kapnikbánya és vid. Vass J.)

„Követ *haztak lesz* annét. *Lehetett lesz* att valami. *Gandal-tam lesz* akkor réád is“ (Kolumbán S. értesítése Lozsádról.)

„*Elment lesz* (tán *elment*) előadást tartani“ (Kolozsvárt hallottam).

„*Mondta lesz* (= talán *mondta*), *elment lesz* (= talán *elment*)... nem egyszer hallottam Abrudbányán és Verespatakon... Más vidéken csak egy kolozsvári nőtől hallottam egyszer...“ (Nyr. 22:227. Kanyaró F. Elöttem Kanyaró azt említette, hogy a *mondta lesz, elment lesz* alakokat mindég csakis 3. személyben hallotta.)

Péter Jánostól arról értesülök, hogy Csikban is használatos az *irt lesz*, s mindég valószínűséget, lehetőséget fejez ki.

„*Ő mondta lesz* Ezen a mintába kitett mondatok leg-alább itt Sepsiben (Háromszék) nem járnak. Én épen nem ismerem“. (Kis Mihály lelkész Krizához irt leveléből, mely jelenleg az Akadémia tulajdona.)

E tagadó adatot azért említjük, mert a Vass József háromszéki közlése nagyon gyanús adat. Gyanús azért, mert a szöveg, amelyben az egyetlen háromszéki adat előfordul, csinált, mesterkelt, mert Vass József egy mesét igyekezett háromszéki nyelvjárássra „fordítani“.

Értesülésünk szerint nem használatos a kérdéses alak Udvarhelyszéken, Szolnok-Dobokában (Nyr. 17: 315).

Látjuk tehát, hogy az *irt lesz* főleg Erdélyben fordul elő.

β) *Ir lesz*: „*Elmenyen lesz* (tán elfog menni); *ő tudja lesz* (tán ő tudja — nem jövőben, hanem most)“. (NyK. 2: 369. Kapnikbánya és vid. Vass J.)

„Nem tom mics *csál lesz*, mett nem valék honn“. (Nyr. 3: 52. Csángóság, Szarvas Gábor.)

„Elvisszük szüleinkét is, ha mig *úlnék lesz*. Alig *váram lesz*, elmények“. (Kolumbán Samu értesítése Lozsádról.)

A székelység (Csik-, Három- és Udvarhelyszék), úgy látszik, nem használja a cimbéli alakot, mert több kérdezősködésünkre az volt a felelet: nem ismerjük, nem járatos. Ugyaníly értelemben nyilatkozik Kriza is, mikor ezt mondja: „*Ő mondta lesz, elmenyen lesz* itt szokatlanok (Keresztúrfiszek), valamint Sepsiszékekben is“. (Vadrózsák: Néhány szó a székely nyelvjárásiokról, 556. l.) A már említett Kriza, illetve Kis-féle kéziratban ugyanez áll.

Vegyük még tanúink sorába a következő két adatot:

„A *lesz* igét jövő idő kifejezésére segédigeként Szatmárt is használják. Tanuló koromban sokszor hallottam ott efféle kapcsolatot: Majd ha *lehet lessz* korcsolyázni. Délután majd *lehet lessz* sétálni“. (Nyr. 22: 137. Zolnai Gy.)

„Az északkeleti nyelvjárásterület Tiszán inneni részében gyakran használják az ilyen szerkezeteket: El *kell lesz* hozni. El *lehet lesz* hozni“. (Nyr. 22. k. Balassa J.)

Kár, hogy Balassa nem említi a helységet is, ahol a kérdéses alakot hallotta, mert az eddigi adatok mind olyan helyekről szólnak, ahol a magyarság az oláhokkal nagyban érintkezik.

A lozsádi *élnek lesz* és *várom lesz* tisztán jövő idő.

Az a kérdés már most, hogy keletkezett az *irt lesz*, s hogy az *ir lesz*? A keletkezést az *ir lesz*-szel igyekezzük megvilágítani.

Tudjuk azt, hogy főképp a székelységben használják a *lesz* igét a valószínűség, a lehetőség kifejezésére. Pl. Kriza kiadatlan kéziratából: „Hol van apád? — otthon lessz (= úgy hiszem, otthon van). Mennyire van ide Kolozsvár? — 40 mfdnyére lessz! Hol vadnak a katonák? — Útba lesznek (= tán utaznak). Lehet-e az

urakkal találkozni? — Várjon kjed, mett eddég asztalnál lesznek! (= úgy hiszem, már asztalnál vannak)“.

Látjuk tehát, hogy ezekben a feleletekben a nem biztos tudás mindég a létigével van kifejezve. Ámde, ha a felelőnek cselekvő igével kell válaszolnia, ha pl. azt kérdezik tőle: „Mit csinálnak az urak? Mit csinál apád?“, mit tesz akkor a kérdező? Két mód áll rendelkezésére, hogy a kérdésre megfeleljen. Egyik az, hogy azt mondja: „úgy hiszem, talán ...“ a másik pedig a — kombinálás. Az *ir lesz* alaknak a keletkezését ugyanis mi olyanféle kombinálással akarnók megmagyarázni, amilyen a szóalkotás terén is előfordul.

Ha ugyanis valakitől azt kérdezték: „mit csinál apád?“ s azt akarta reá felelni, hogy „talán ir“, de ez időben figyelme mással volt elfoglalva, gépiesen elkezdte mondani, hogy „ir....“ Ekkor mintegy magához tért, s minthogy már az *ir*-t kimondta, egy segédessző után kellett nyulnia, amely zavarából kisegítse. Ez az essző pedig megvolt a *lesz*-ben.

Lelki jelenségből kell magyaráznunk az *ir lesz* keletkezését, s valamint egyes vegyületek, amelyeket először csak egy ember alkotott, képesek meggyökeresedni, épűgy válhatott egyes vidéeken, főleg Erdélyben, használatossá az *ir lesz*. *

Támogatja ezt a feltevést az is, hogy népmesei közlésekben sem az *ir lesz*, sem pedig az *irt lesz* nem fordul elé. Úgy látszik, hogy inkább csak feleletekben hallható, s így különösen akkor, mikor a megszólított nincs mintegy előkészítve a kérdésre.

A jövőt kifejező *ir lesz*-re az a megjegyzésünk, hogy ezen használata csak másodlagos. Itt ugyanis az általános jövő-idejűséget jelentő *lesz* segítette az alakot oda, hogy egyes helyeken az *ir lesz*-ben összetett jövőt érez a nyelvérzék.

Ha az *ir lesz*-nek kellőleg meg tudjuk magyarázni az eredetét, akkor az *irt lesz*-é igen könnyen magyarázódik az analógia segítségével. Erdélyben ugyanis használatos az *irok vala* és *irtam vala* v. *volt*. Az aránypár mármost ez: *ir vala* : *irt vala* = *ir lesz* : *irt lesz*.

MELICH JÁNOS.

* Az északkal. nyjárásokból közölt lehet *lesz*, *kell lesz* különösen a rokonjel. *szabad lesz* analógiájából magyarázható, valamint a *muszáj* igéből is lett: *muszáj lesz*, *muszáj volt*, s viszont a *szabad*ból *szabadna*, *szabadjon*, mint lehetne, lehessen. — Egy fűst alatt megemlítem Molnár Ágostonné úrhölgy érdekes szóbeli közlését Kis-Besenyődről, Szabolcs megyéből: „Majd ha szüretelnek, megtalálni lesz“ a meglótt nyulat. Ez tehát a határozatlan alanyú *megtalálni* jövő ideje, úgy mint van *látni volt* és *látni vala* 19 : 247.

S. Zs.

A MAGYAR KÖNYVKERESKEDELEM NYELVE.

Kissé különösen hangzik, de mégis valóság, hogy a magyar könyvkereskedelem, a magyar irodalom közvetítője, jobbára német nyelvű, és német meg latin nyelvűek csekély-kivétellel a műszavai is.

Ennek a jelentékeny hibának egyik oka, hogy a magyarországi könyvkereskedelem német származású és még nem tudott egészen átplántálódni, magyarrá változni. A régi, német tulajdonosok helyébe lépett új emberek a régi nyomokon haladnak. A könyvkereskedők nagyon maradi népek. Az új üzletek tulajdonosai, különösen a vidékiek, nagyjából zsidók és német reformátusok, akik szintén ragaszkodnak a német nyelvhez, melyen egy részük jobban is beszél mint magyarul, sőt többen egyáltalán nem is tudnak magyarul. Van aztán a fővárosban is néhány nagyon előkelő cég, amely szintén tartózkodik a magyar nyelv gyakori használatától. Hibások egyébként ebben a dologban maguk az írók is egyenként és „sajtó” néven egyesülve is, mert nem érintkeznek kiadókkal és a könyvkereskedőkkel, s így alkalmuk sincs a könyvkereskedelem belső dolgait megösmerni. Nálunk egyáltalánban senki sem érdeklődik a könyvkereskedések ügyei iránt, míg más országban a közönség és sajtó nagyon élénk kölcsönhatásban van vele.

Ez az elhagyottság talán nagyobb akadály a megmagyarosodásnak, mint a maradiság, mert ha érdeklődnének iránta, segítenék a változtatás nagy munkájában és utat mutatnának neki: nem hihető, hogy megmaradna úgyszólván megátalkodott németségében. Akkor, ha nem is rohamosan, de okvetetlen meghódolna a magyar nyelv előtt. A Magyar Nyelvőr, mely már nagyon sok szolgálatot tett a magyarságnak főleg az idegenségek kiirtásával, bizonyára nem fog elzárkózni akkor, amikor a könyvkereskedelem, az irodalom nagyon közeli és fontos tényezőjének érdekében kopogtatnak nála. Ellenkezőleg: szívesen ad szabad teret a hibák elsorolásának.

Mindenekelőtt arra volna szükség, hogy a műszavak magyarok legyenek, hogy legalább a tiszta magyar üzletek ne kénytelenkedjenek német szókkal. Itt közlöm a főbb műszavakat kellő magyarázattal; a Nyelvőr olvasói között sok az irodalmi ember: talán találnak megfelelő és főképp könnyű, kényelmes magyar szókat helyükbe.

Auflag. Ha vmely könyvből pl. 1500 példányt nyomtatnak, annak a könyvnek 1500 auflagja van. (Megjegyzem, hogy *példány* v. *példányszám* nem alkalmas.)

Remittenda. A kiadótól bizományba kapott könyvek közül amiket visszaküldenek a kiadónak, amiket tehát remittálnak: remittenda.

Disponenda pedig amit eladnak vagy a következő esztendőre is megtartanak bizományba. Ezeket diszponálják.

Szaldó. Az az összeg, amellyel a könyvárus az évi leszámolásnál adósa a kiadónak.

Szaldó-reszt. Ha a könyvárus évközben is fizetett számlájára, ha az előző évről adós maradt, vagy a leszámolásnál nem fizeti egyszerre tartozását, ebben a három esetben *saldo* helyett *saldo-restet* ír a magyar könyvárus. — Ide tartozik a *saldo-vortrag* is.

Kontinuáció. A füzetes munkákat és folyóiratokat nevezik kontinuációnak. Ha valamelyik lapra új rendelés jön, azt a rendelést kontinuálják.

Kontinuáció-lista az a nyomtatvány, amelyre ezeket írják.

Defekt. Ha egy műből hiányzik egy ív, vagy bármennyi, vagy ha egy ív hiányzik s egy másik kétszer van benn, akkor az a könyv defekt. A fölös számú ívek, ha pl. egyik-másik ívből többet nyomtatnak, azok *defekt-ívek*.

Komplet. Egy 10 kötetből álló mű, ha mind a tíz kötete megvan, akkor komplet.

Pro komplet-et akkor ír a könyvárus, ha az első füzetnél v. kötetnél az egész évfolyam vagy mű árát akarja jelezni.

Egyelőre ennyit. Ha látom, hogy az illetékes egyéniségek érdeklődnek a dolog iránt és iparkodnak javítani a hibákon, akkor előszedem a többit is. Az ügy mindesetre megérdemli, hogy foglalkozzanak vele, s hiszem, hogy most, alkalmat adván nekik, kezükbe fogják venni és megindítják a magyarító eljárását.

SEBESTYÉN EDE.

*

Szívesen fogadunk ilyen közleményeket, amelyek (mint a multkorai vasúti cikk is) egyes szakok műszavait tárgyalják. Az itt föladott kérdéseket is ajánljuk dolgozótársaink figyelmébe, de egy pár hozzátétést mindjárt magunk is kockáztatunk.

Auflage alig lehet más, mint *kiadás*, pl. *1500-as kiadás*.

Remittenda: visszaküldött(cikk)ek, disponenda: megtartottak.

Szaldó elfogadott magyar neve *egyenleg*; persze jobb volna a *fizetség*.

Kontinuáció: folytatás; — folytatás(ok)-jegyzék(e).

Defekt: hiányos; — defekt-ívek: fölös ívek.

Komplet: teljes; — pro komplet: a teljes munka v. évfolyam (10 frt).

Igen célszerű az ilyen műszókat valamely más nyelvből is összehasonlítani, mert pl. a francia műszó sokszor inkább vezet helyes magyar elnevezésre, mint a német.

A szerk.

JEGYZETEK AZ ANTIBARBARUSHOZ.*

II.

fenék; szíve fenekén: ink. sz. mélyében, szívében. — *Mért hiba?* Csak *trópus*.

férfit; csodálatos f., nagy f., ... ink. ember. — *Miért?* ez csak *synecdoche*, minden *nyelvben*.

Fokozás. A szépalakú, nemeslelkű-féle mellékevek fokozása rendesen az előtagban történik: legszebbalakú, nemeslelkű. — *De akkor külön is kell írni!*

föl és *fel* egyenlő helyesek ... — *De az euphonia is lök vmit a latba.*

föladta tervét: ink. lemondott, letett róla ... — *Nem ink., hanem rossz.*

fölibém, -d, -je stb. ink. fölem, -d, -je (v. fölibe) .. — *Oh nép!* *följebb*: ink. föllebb. — *Mért?*¹

föltevés = *annahme*, *hypothesis*; vö. *föltét*, -el. — *Hát hibás?*² *†fölvesz* bérkocsit: vesz v. fogad. — *Nem vesz.*

†fürlyuk: fürás. — *Füru-lyuk*, Toldi I.

(*†gép*: gépely.) — *Egyik eb, másik kutya.*³

Görög neveket ne írjuk latinosan, tehát .. ne *ch-t*, hanem *kh-t*: *Akhilleus*..; ne *ae-t*, hanem *ai-t*: *Khimaira*..; az -os végű neveket ne -us véggel: *Priamos*, *Olympos* ... — *Miért?* *χ* hangja nem *k+h*... *Athenai?* *Thebai?*.. hát az *y?* vagy *ü?* ez a *bökkenő*!

†gyakorló orvos: működő* orvos... — **Művelkedik volna ez is.* gyanánt a helyettesítés kifejezésére csak akkor szolgál, ha vele jár vmi csalás v. csalódás .. — *Ez nem korrekt. Szándékosan is mondhatom: Felszántottam Cegléd utcát ugar gyanánt, belévetém a rózsámat búza gyanánt.*⁴

†hadköteles: hadra k.; -ség *hs.* — *Hs. az, hogy a had (van) kötelesség.*⁵

* Folytatólag közlöm itt Arany Jánosnak *Antibarbarusom*hoz írt bíráló megjegyzéseit; az első közleményt l. ez évf. 69. lapján. S. Zs.

¹ Mert a *j*-nek irod. nyelvünkben semmi jelentést nem tulajdonít nyelvérzékünk, s tényleg *föl-jebb*, *fel-jebb*nek sehol sem ejtik, hanem *föllyebb*nek, de ennél meg sokkal elterjedtebb a *föllebb* és *főjebb*, *fejebb* ejtés. Egyébiránt a *följebb* írásmódot is lehet védeni.

² A *föltevés* és *föltétel* csak azért voltak fölvéve, hogy meg legyen állapítva a kettő közti különbség, mert sokan összezavarták.

³ Arany talán a *gépelyt* is csinált szónak tartotta.

⁴ L. most *MHatározók* II. k.

⁵ Én úgy gondoltam, hogy *had-kötelesség* rendes birtokos összetétel: a had kötelessége.

†*hallszerv*: halló organum (h. szer*). — **Ez az organumot is?*¹
hamis: az, aki v. ami játszva, tréfából megcsalja az embert,
 csalfa, hamiskodó...; †*h. pénz*: rossz pénz... — *Hát a hamis kutya?*
 †*hamistlan*: hamisítatlan*, romlatlan, igaz(i). — **Hát ez*
jó, hamis rossz?

Handwerk; man legt ihm das H.: bekötik a zsákja végét.*
 — **Nem hallottam.* [E megjegyzés csak az aláhuzott *vég*it szóra
 vonatkozik.]

Helyesírás... A hosszóság megjelölését hibásan elmulasztják
 a következőkben, melyeket a köz nyelvszokás hosszú mássalhangzó-
 val ejt: †*rossz*, *köny*, *vajon**, *épen*, *-képen*, *aféle*, *ahoz**... Hibás
 etimológia szerint írják ezeket: †*higgyen*, *különb***, *különben***,
*mértföld*** (l. ezeket): *higgyen*, *külömb*, *külömben*, *mértföld*...
 Apjuk és apjuk, késők és késük (az elsők a régibb alakok) egyaránt
 helyesek, mert mind a két kiejtés divik, de a 2. helyen állók aján-
 latosabbak, mert általánosabbak,*** s mert soha sem okoznak
 kétértelműséget, mint pl. *aranyok*, *ökrök*... — **Én egy j-vel,*
ezt is egy h-val mondom. ***Nem értem a logikáját.* ² — ****Tagadom.* ³

Helyhatározók... Hibásan használják néha az *n*-ragos
 helyh.-t: főiskolán e h.-ban, az egyetemen: -ben... — *Járt külföldi*
akadémiákon: *hibás* ez? *Kecskeméten, Szegeden, Magyarországon.* ⁴

†*hírnök*: hírmondó*, hirdető (Ar.), hírló (Vör.). — **Csak-*
hogy ez nem herold.

hív: †életbe hív: é. léptet, létesít, megteremt. — *Trópus.*

†*hordár*. — = *hordó*.

†*hosszu* képet csinál: leesik az álla, elhül. — *Trópus.*

igazítani: †szép szóval mit sem lehet i. (ausrichten): sem-
 mire sem lehet menni. — *Erdélyi szó.*

Igeidők... Folyó csel. ir, bef. irt, beá. irni fog; p. meg-
 irtam a levelem s most el fogok menni*... Mindez a jelen időben
 volt gondolva: most irtam, most fogok menni**... Mai élő beszé-
 dünkben.. a mult idő eseményeit a bef. cs. alakjaival fejezzük
 ki: p. Apollón Délosban született (születék)***... A latin, fr. és
 német alakok így felelnek meg... beá. cs. jelen: irni fog v. irandó,
 mult: irandó vala×... — **Elmegyek.* ***Megyek, akarok menni.*
 ****A latin is. ×Ez irni akar, irni akart. Ez is csak olyan fogd*
rá schéma, mint a többi.

Igekötő... †Fben marad, hová ment közelebb anyja is:
 elment. — *Ez különböző árnyalat.*

Igemód... wie die Presse erfährt, soll sich der Feind er-

¹ Igaz, hogy a *szer*nek amúgy is sokféle jelentése van, de azért ilyen
 összetételekben kifejezhette volna az organumot is (mintegy halló-műszer).

² Pedig az oka meg van mondva az ill. szók alatt, hova itt
 utalás van. Egyébiránt most helyeseknek tartom a *különb* stb. alakok-
 kat, s az *utcat* is, mint irodalmi népetimológiákat.

³ L. bővebben MNyelv 1: 282.

⁴ Vö. most MHat. I. k.

geben haben: †a P. értesülése szerint az ellenség megadta volna magát (20. l.). — *Ez (rövidebb példákban) népies. Ez volna már az a keresztút (a merre igazítottak bennünket). A kétkedést valamely hallott dolog iránt igen sokszor így fejezi ki a m. nép.*

Igenév... I. Németes* a fölszólító inf.: †fölkelni! tüstént abbahagyni!... Acc. c. inf. a magyarban csak ezen igék mellett van: lát, hall, hagy...; pl. hagyta sirni a gyermeket.** Két inf. nem hibás, de nem is szép: fogalmazni akarna*** tanítani... II. Melléknévi igenév.. 3) A beálló csel... éppen levelet vala irandó×.. a cselekvő használatban a latinosság kerülendő: †T. Bécsbe utazott, az ottani alkudozásokban részt veendő... III. Határozó igenév.. 2) A -ván vén... nem magyaros a főgondolat után való magyarázó odavetése, pl. teljes erejét a közügyekre fordítá, barátiért és ön jó híréért gondosabban munkálkodván.×× — *Nem mindig. **Kétes. ***Három is lehet: fogalmazni akarni tanítani, de nem szép. ×Ez is olyan, mint az alábbi [t. i. a részt veendő]. ××Nálad nélkül mintegy árván, kietlen pusztákon járván. Csokonai.

†indok: ok, indító ok.

†indokol: megokol, okadatol.* } — *Ergo okadat is.

†indokolt: megokolt,* alapos. — *Ezt Budenz csinálta.¹

†jármű: járomű. — Alkalmatosság.

Jelző. I. A melléknévi jelző... Melléknéviileg használt főnév... ha a jelzett tárgynak más tárgyhoz hasonlóságát mondjuk meg: aranyhaj, bibor ajak, .. árnyékvilág*... Néha van jelzőjük... még határozóknak is: szép csöndesen, nagy búsan**... Az értelmező lehet szintén főnév s ilyenkor sokszor kétféle rendben is*** mondhatjuk: Zrinyi, a költő: a költő Z. ... II. A főnévi jelző... Volt vmikor a mban külön birtokos (genitivusi) rag -n×, de ez most csak a személynévmasban van meg: ten fejedre, minmagunk... A ragtalan főnévi jelző után csak melléknévi jelző előzheti meg a jelzett szót: Isten tüzes haragja×× — *Hattyunyak (Brassai szerint = a hattyu nyaka). — **Nagy-fel, nagy-le, nagy-messze stb. — ***Helyes! mert némelyek hol az egyik, hol a másik mellett kardoskodnak. — ×Ezt a rokonságból sütik ki. — ××Istennek szent fia. Régi ének.

jön... †úgy jött neki, mintha álmodnék (Jók.): úgy tetszett n. — Ezt én is irtam: „Úgy jó neki, mint egy álom“, s nem hiszem, hogy német.

jut; †azon meggyőződéshez jutott: a. mggyőződésre j. — Itt a hez a hibás, nem a jut.²

¹ Vö. a Nyrben újabban közölt adatokat. Érdekes különben, hogy — mint most Bánóczy József figyelmeztet, — Arany János sok idővel ezen megjegyzése előtt maga is alkalmazta a megokolatlan szót: „Így került oda az egy, mely B. urat kétségbe ejté s fellobbantá az ily megokolatlan kritika ellen“ (Kis polemia, Hátrahagyott Munkái 2:329).

² Az Antibarbarus sem mond egyebet, csakhogy fölteszi, hogy ezt az olvasó a jut szó alatt keresi.

†*kedély* ... (kedélyesen) nagyon jóízűt mulattunk. — [A *t* áthúzva s helyette oda írva:] *en*.¹

†*kereslet*: kelendőség. — *Kelet*; *nincs keleti az árpának*.
kinevezni vkit bíróvá, jegyzővé, a bizottság tagjává: ink. bírónak, jegyzőnek, a b. tagjául. — A -vá vé aláhúzva.

†*kivan*: vége van, levan.* — **Ezt nem hallottam*.²

†*kizárja* az ajtót: fölzárra,* kinyitja, fölnyitja. — **Ez sem épen jó*.

kor; késő* korában: ink. késő vénségében. — **Ez nincs, de 'öreg korában' is hibás? ezt is a neologizmusok rója bűnül?*³

korlátlan (korlát-tlan h.) hs. — *De akkor 'lehetlen' is (lehetés = lehetet: lehetet-tlen)*.⁴

†*koszorulány*: nyoszoló lány. — *Régen is volt*.

†*köny*: könny. — *Ez egyszerű tetszéstől függ*.⁵

†*közöny*, *közönyös*: közömbösség, közömbös. — *Nem tudom, mivel jobb*.⁶

†*közvetlen*: közvetetlen, közetlen.* — *(*Brassai*.)

ARANY JÁNOS.

IRODALOM.

A Tüzetes Magyar Nyelvtan legtüzetesebb bírálata.

Király Pál: Nyelvtudományi irodalmunk újabb jelenségeiről. A Simonyi-féle T. M. Ny. I. kötetének bírálata. 48 l. (Szerző sajátja).

Ha babéraidon akarsz pihenni, csakhamar fölkel az irigység. Csak mostanában olvastam ezt ilyen elmés formában, de az igazság, mely benne ki van fejezve, olyan ősrégi, hogy már csak ezért sem lephettek meg a fura bírálatok, melyek két utolsó pályamunkámról napvilágot láttak. Egyébiránt nem valamennyit az irigység szülte. Vannak köztük olyanok is, melyeket elfogultság, maradi-ság, fél-tudomány sugallott (olyan szerzőktől, kikről azt mondják: *jórávaló emberek, de rossz muzsikuskok*), s vannak olyanok is, melyeket elfogulatlan, ítélni tudó s tájékozott emberek irtak, s

¹ Pedig *jóízűt mulattunk* nagyon kedvelt népies szerkezet, legalább Dunán túl.

² A dunántúli népnyelvből, l. Nyr. 1:197.

³ Erre a föltevésre nézetem szerint semmi okot nem adtam.

⁴ Tulajdonképp már a *lehetetlen*-ben elveszett egy *t*, mint érinti is Arany a zárójelben (Budenx magyarázata nyomán).

⁵ Nem gondolnám, mert akkor a *szennyet*, *mennyet* is egyszerű ny-nyel írná, akinek tetszik.

⁶ Nem is jobb, tévedés volt: nem gondoltam, hogy a *közömbös* újkori csinálmány, s utóbb Nagyszigethi K. bebizonyította, hogy a *közönyös* még természetesebben magyarázható. S. Zs.

melyekből szívesen okultam. De nem szégyen bevallanom: még amaz előbb említettek bírálatából is tanulhattam egyet-mást, már csak azért is, mert a vak tyúk is talál búzaszemet. Sőt megvallom: akik rosszakarattal irtak rólam, azoknak bírálatából legjobban iparkodtam kiválogatni s hasznomra fordítani mindent, amiben igazuk volt, s mélyen át vagyok hatva annak a régi jó mondásnak az igazságától: *Becsüld ellenségedet, ő mondja meg vétkeidet!*

Ezt azért bocsátottam előre, hogy olvasóim ne tartsák csupa okvetetlenkedésnek, ha egy-egy ellenbírálatot teszek közzé. Az ilyenekben nem is annyira személyes ügyemet tárgyalom, hanem inkább arra keresek alkalmat, hogy általánosabban elterjedt balvélemények ellen küzdjek s megvédjem az újabb nyelvtudomány igazait.

Az eml. bírálatok közül legsilányabb s mindamellett kiválóan nagyhangú és nagyképű, azonfölül a legőszintébb ellenséges indattal van írva Király Pálé (kit a geografusok talán jó nyelvésznek s a nyelvészek jó földrajzírónak tartanak). A szerző annyira megy, hogy részrehajlással, pájtáskodással, lelkiismeretlenséggel vádolja összes akadémiai bírálóimat s azt mondja: „Olyan méltatlanságot követtek el az Akadémián, amilyenhez hasonló alig történt még valahol“ (48). Hét akadémiai pályadíj odaitélésében bíráim voltak elhunyt jeleseink közül Hunfalvy Pál, Budenz József, Szarvas Gábor, élő társaink közül pl. Imre Sándor, P. Thewrewk Emil, Volf György, Lehr Albert, Szinnyi József. Már most valóban kíváncsian, de nyugodtan várom. vajjon e súlyos vádat az akadémiai bírálok fogják-e egyáltalán feleletre méltatni, s ha igen, milyenre. Én itt — szem előtt tartva föntebbi elvem — csak röviden akarom bizonyítani, hogy bírálómnak nincs logikája és ítélete, hogy továbbá a nyelvtudományban tájékozatlan, s hogy végre nyelvérzéke sokkal gyöngébb, mintsem hogy oly felvállról beszélhetne az én stílusomról.

Az ítélet hiánya a legneveltségesebb félreértésekre vezeti. Nem érti, amit olvas, és természetesen mindig azt hiszi, hogy az íróban van a hiba. Azt írja pl. (25): „Alaptalan beszéd, hogy „Az imperativus *lëgyën, tëgyën* stb. e helyett van **lëvjen, *tëvjen*.“ Ha ez igaz volna, akkor a *lő, hí* igék imperativusa is *lőgyön, hígyon* volna. A *lëgyën, tëgyën* stb. *gy*-je nem assimilatio, hanem keményedés útján állott elő, mint *hajma: hagyma, verje: vergye* stb., vagyis ezek helyett vannak: *lëjen, tëjen*“. — Nem akarom bírálómat ferdítéssel vádolni, csak ítélet hiányával. Mert ime. én ugyanúgy magyarázom a *lëgyën*-féle formákat, mint ő (l. TMNy. 631): „A mai *lëgyën, lëgyën* kétségkívül **lëjen, lëjen*, ill. **lëvjen, lëvjen* volt valaha. Vö. *lëjen* Nyr. 4:449. és *liwyen* RMNy. IIb:240“. Én tehát a mai formát szintén *lëjen*-ből magyarázom, csakhogy megemlítem, hogy ez a *lëjen* még régebben *lëvjen* volt. Szó sincs tehát arról, hogy én a *j > gy* változást assimilatióval okolnám meg; hisz közvetlenül ez előtt említem magam is a *vergye*-féle dunántúli formákat. — A logika hiányá-

nak további bizonyítéka ez: K. P. azért hányja szememre a képezelete szülte magyarázatot, mert „ha ez igaz volna, akkor a *lő* imperativusa is *lőgyön* volna“. Nem éri tehát föl ésszel, hogy ha már most mindkettőnk magyarázata igaz, akkor sem tudjuk még egyelőre megmagyarázni (kettőnk eszével sem). vajjon mért épen a *lējēn j*-je változott *gy*-re, s mért nem a *lőjön*, *híjon* alakoké?!

Jellemző továbbá K. P. logikájára, de egyúttal igazságérzetére nevezve is a köv. eljárása: Szegény Budenz, Szarvas, Riedl Sz. nézeteit mind sületlenségnek tartja, valahányszor szerencsétlenségekre mi is egyetértünk velük. A *nép* szó Budenz adta magyarázatáról meg épen azt mondja: „Ennek a származtatásnak az önkényességénél csak a vakmerősége nagyobb. Ilyen csak olyan nyelvésztől telhetik ki, aki sem nem szokta, sem nem tudja kutatni és vizsgálni azokat a szemléleteket, amelyek alapján a szók támadnak; vagy pedig az olyantól, aki az összókat is a megegyezés (conventio) szándékos alkotásainak tartja“ (16). A 35. lapon is azt veti szememre, hogy legtöbb gondot a nyelvhasznításra fordítok, de ebben is legnagyobb részt [!] csak Budenzet másolom. „Pedig hogy Budenznek mennyi az achillesi sarka, arra nézve elég sok adatot [!] szolgáltat épen Simonyi, számos helyen [!] bírálgatván, sőt cáfolgatván mesterét“. S nyomban ugyanazon a lapon önállóságra való törekvésemet megrója s a hiúság viselkedésének tulajdonítja. — Uram, uram! hol van itt a logika?

Még ez is olyan: Több helyen megrója, hogy idegen nyelvészeket is idézgetek, holott azok nem értenek a magyar nyelvhez (pl. 22. l.), másutt meg (28) gúnyosan kárallja, hogy Paul könyvét nem olvastam behatóbb figyelemmel.

En a *házam*, *házad* formák ragjait birtokos személyragoknak nevezem. K. P. ellenben (43) nagy garraal erősítgeti, hogy a „személyragok igeragok“, ellenben a szóban forgók nem *birtokos személyragok*, hanem „birtokragok, még pedig, minthogy a birtokló személyre is rámutatnak, *személyes birtokragok*. Ez a józan logika!“ Így kiált föl saját logikájában gyönyörködve K. P. No én ezt a szálfinom logikát nem irigylem. Ha még *birtokosragoknak* mondaná, azt érteném, mert az *m* és *d* kétségkívül a birtokost jelentik, nem pedig a birtokot! De akkor aztán mi különbség marad a *birtokos személyrag* meg a *személyes birtokosrag* között?! — Ugyanazon fejtegetésében olvassuk még ezt a csattanós mondást: „Látunk és barátunk egy pillanatra sem hágy bennünket kétségben a felől, hogy amaz a *többes számú első személyre*, emez pedig egy *egyes számú s harmadik személyű birtokra* vonatkozó kifejezés“. Emebben tehát ő szerinte többes számú első személy egyáltalán nincs kifejezve!

Ugyanott megrója, hogy én a birtokos személyragozás keletkezését a többi közt a francia *mamie* alakkkal is megvilágítom (melyben a kezdő *m* ugyanolyan értékű, mint a *házam m*-je), s kérdi: „Micsoda módszer az, mely ismeretlennel akarja megvilágosítani az ismerettest?“ Furcsa észjárás, mondhatom. Hát melyik az ismeretes, szembetűnő dolog: az-e, hogy a magyar *-m* az *én*

névmásból lett, vagy pedig az, hogy a francia *m-* a *ma, mon* névmás rövidítése? A „józan logika“ meg fogja engedni, hogy én itt ismeretlent magyaráztam ismeretessel.

Hogy K. P. az ő ítélő erejével sokszor a legegyszerűbb, legvilágosabb magyar mondatot is képtelen megérteni, annak legcsattanósabb bizonyítéka a következő. Az *irand* igealakról szólóiban idézi ellenem ezt a csodálatos igeformát: „*eelhetend vala* (Érdi * c. II.477)“, s fölteszi rólunk azt az együgyűséget, hogy ezt egy szavára elhisszük. Ime, az ÉrdyC. 477. lapján ez van írva: „Azt lathwan az ew attya el chodalkozeek raytta. *Ez leanzo ha eelhetend vala my naggyaa leezen*“, vagyis: ez leányzó, ha *éltetend, valami* naggyá leszén! — S most arra kérem, idézzén hitelesebb bizonyítást arra az érdekes igealakra, — ha tud!

S ebből a példából már azt is sejthetik olvasóim, hogy minő állapotban leledzik K. P. tudományos módszere s a nyelvészetben való tájékozottsága. Azonban vegyük ez oldalról közelebb is szemügyre az ő bírálatát.

K. P. mindenek előtt azt követeli, hogy a tudományos nyelv-tanban sehol se közöljünk föltevést, hozzávetést („találgatást“, mint ő mondja), hanem csupa határozott megállapodást, dogmát, szentírást. Nyilván nincs fogalma a tudománynak módszeréről, fokozatos fejlődéséről; nem tudja, hogy igen sokszor egy-egy új föltevés többet lendít a tudományon, mint tíz megállapodás. S a hozzá hasonló tudós abban is különbözik a közönséges tudósoktól, hogy hozzávetéseit is nagy magabiztában tény gyanánt árulja s aztán — hogy többet ne beszéljek e tárgyról — úgy jár, mint épen itt járt K. P. a ténynek tartott *éltetend valával*! — Furcsa, hogy viszont olyan esetekben, mikor a tudománynak biztos megállapodásáról szólhatunk, bírálonk — a helyett hogy örülne ez eredményeknek — teljesen önkényes találgatásokat állít ellenükbe. Az *-nként* ragról pl. kimutattam, hogy eredetileg semmi köze nem volt a *-ként* raghoz, de ő most is azonosnak tartja a kettőt (42). A *farcsik, farcsika* szót, melyről Budenz külön cikkben bebizonyította, hogy kicsinyítő képzés, s melyet Arany *farocskának* is ír, ő összetett szónak véli ebből: *far-csukló, far-csikló*, mert „nem magára a farra vonatkozik, hanem a far[nak] csukló-csontjára“ (33). Hogy a *ló* hová lett, azzal ő nem törődik, s ő szerinte bizonyosan a *fark* sem a *far* kicsinyítője, hanem „egyszerűen“ ebből van rövidítve: *far+k(övető)*, ami a *fart* követi. Pedig nagy tekintély, K. P. maga mondja nekem (23): „A magyar nyelv úgy alkotta a szavait, hogy azokból sem elharapni, sem eldűnnögni nem lehet egyetlen hangot sem, vagy különben megszűnnek szók lenni“. — Ugyanott (33). a *kanca* és *patkó* szókat, melyekről minden kezdő nyelvész tudja, hogy jövevényszók, eredeti magyar képzéseknek állítja (*kanból* és *patából*!).**

* Helyesen Érdy.

** Szintoly nevetséges, mikor (16—17) a *karót* a *kar* főnévből, a *koldúst* a szláv *koledából* s a *megyét* a *vár-megéből, vár-mögéből*

K. P. mindenütt kevesli a fejtegetéseinket és sokalja a „példákat“, amiket idézünk. Látszik, hogy nincs fogalma a tudományos adatok céljáról és értékéről. Nem tudja, hogy a nyelvtörténeti adatok, helyesen elrendezve, már maguk is nagyrészt érthetővé teszik a történeti fejlődést. Nem tudja, hogy pl. a Nyelvtörténeti Szótár, noha semmi fejtegetés nincs benne, hanem csupa „példa“, mégis számot ad szavaink történetéről. S nem tudja — pedagógus léte — hogy még iskolai nyelvtanok is vannak, melyek minden fejtegetést mellőzve, csupán példákkal oktatnak (pl. Vernaleken: Deutsche Beispielgrammatik). S hogy a példák biztonságosabbak s hasznosabbak, mint a fejtegetések, azt már abból is láthatta volna K. P., hogy íme, fejtegetéseim szerint többnyire hibások, adataimban ellenben még ő is ritkán talál kivetni-valót, pedig ugyancsak kerestén-keresi.*

Adataim közül leginkább azokat rója meg, amelyek ritkaságok és furcsaságok. Megint a mai módszerben való teljes avatatlanságát mutatja, hogy nem tudja fölérni, milyen nagy hasznát vesszük az ilyen kivételes, ritka formáknak és szerkezeteknek a nyelvélet titkos lélektani rugóinak megfigyelésében. Ha pl. azt magyarázom, hogy a *vegyít* szó az *elvegy-ít*, *elegy-ít* igéből van elvonva, ezt semmivel jobban meg nem világíthatom, mint ha azt emlitem, hogy *kisded* helyett is előkerül a *ded* alak és *föllebbezen* helyett is hallottam ezt: *lebbezen föl*.** — Azt is rám fogja (22), hogy „az élő beszédből legfőlebb egy-egy értéktelen furcsaság ragadja meg“ figyelmemet. Tudatos hazugságot nem tehetek föl róla, azért ezt az állítását is csak annak a rendkívüli ítélehiánynak tulajdonítom, mellyel beszél e dolgokról, mint a vak a színekről. Könyvemben — mindenki könnyen meggyőződhetik róla — épen a mai élő beszédből, a különféle nyelvjárásokból, száz meg száz új, eddig nem közölt adat van, s ezeket részint saját megfigyelésemből, részint az egész országból összeseregülő egyetemi hallgatók közléséből vettem (a lehető legjobb alkalommal, akkor, mikor egyetemi

magyarázza. A *megye* nemcsak a *vármegyében* fordul ám elő, hanem jelentett mindenféle határt, pl. szántóföld határát; kétségtelen, hogy a *mezsgye* szó párja s hogy mind a kettő szláv eredetű.

* Máshol meg az adathalmazást vetvén szememre azt mondja, hogy „a példák sokasága nagyrészt pusztá adathalmaz“ (7). Ha ítélni tudna a dologról, látná, hogy én mindenütt csak a fontosabb s tanulságosabb bizonyító adatokat idézem (vö. pl. e tekintetben a gyakorító igékről szóló részt a gyakorító igékről szóló részletes értekezésemmel a NyKben!); az adatoknak teljességére csak fontos és ritka jelenségek tárgyalásában törekedtem.

** Nem tudom, honnan vette azt az állítását, hogy ezt a kifejezést zsidó gyerektől hallottam (22). Megnyugtathatom, hogy igazhívő katolikus volt az a gyerek (Ráth Mór könyvkereskedő kisebbik fia), aki 1878-ban a 2. osztály egyik latin órájában, a Horatiusok történetét fordítva mondotta ezt így.

előadásaimban az illető nyelvi jelenségeket fejtegettem). Csak talá-
lomra veszek elő egy pár lapot (397—405) s kiírom az ott talál-
ható eredeti adatokat: *veszelődik* Bakony 397. *vaktál* Miskolc, *kop-
lódzik* Nógr. 399. *rugdál* Somogy 400. *faricskál* népn., *farikcsál*
Losonc 401. *hajingál* Misk., Rimaszombat, *tekintgelődik* Adony 402.
üldögel szék. és Dtül 403. *morzszikál* Debr. 405.*

Nevetségessé teszi magát bírálóm azzal, hogy nem tudja
(mint ő szokta rólam mondani), amit minden iskolás fiú tud: hogy
t. i. mi az *a* hangtan, mi az az alaktan, jelentestan, mondatan.
Ha a hangtanban szölünk a mondatról, ő azt akarja, hogy logikai
fejtegetéseket adjunk s ne a mondatnak hangtani jellemzését (15).
Azt kívánja, hogy az alaktanban szöljünk az igeidők (37, 39), a
ragos névszók használatáról (40) s más effélékről. Risum teneatis
amici? Tehát sejtelve sincs e mondat tani dolgok fontossá-
gáról? Különben hogy kívánhatná, hogy a hangtanban és alak-
tanban, tehát mellesleg és futólag végezzünk velük?!

Igen jellemző az ő tudományára nézve, amit az igeire
vonatközlőleg vet szememre (40): hogy t. i. én az igeről úgy
beszélek, mintha mondatrész volna, pedig minden iskolás gyerek
tudja, hogy az ige csak beszédrész. Lehet, hogy az iskolás
gyerek csak ennyit tud, de aki a nyelvészethez konyit, annak azt
is kell tudnia, hogy ige = igei állítmány, s hogy az ige formai
szempontból a legfontosabb mondatrész. Úgy látszik, bírálómra
nézve teljesen kárba veszték Brassai kötetnyi fejtegetései (lám,
iskolás fiúnak Brassai sem válik be, mert az *ige* nála is a. m.
igei állítmány), de legalább olvasta volna el a Nyrben (17. k.)
Balogh P. szép értekezését: Az ige szereplése a mondatban.

K. P. teljesen tájékozatlan a magyar nyelvhasználatban, sőt
fogalma sincs a nyelvhasználatról általában s azért kicsinyli jelen-
tőségét. Azt mondja: „A magyar és az ugor nyelvekre nézve igazi
közös alapnyelvet idáig még senki sem ismer“ (36). E szerint
hogyan hihet — ahogy hisz uo. — az indogermán nyelvcsalád
rokonságában és közös eredetében? hiszen ennek közös alap-
nyelvét sem ismeri idáig még senki. — Hunfalvy, Budenz negyven
évi munkássága bírálónk tudományában semmi nyomot nem hagyott.

Ime, a legfontosabb elvi és módszerbeli kérdésekre nézve
bírálónk leplezetlen tudatlanságban, a bibliai ártatlanság állapota-
ban jelenik meg a világ előtt. De ilyennek mutatkozik természet-
esen a legtöbb részletkérdésben is. Ezek közül is csak a fontosabbakat
említem: egész könyvet kellene róluk írnom, de erre se kedvem, se
érkezésem, se kiadóm nincsen.

K. P. nem hiszi el a kemény és lágy mássalhangzók köl-
csönös hasonulását, nem hiszi, hogy ő maga is *dobtam*, *vágtam*
helyett tényleg azt mondja *doptam*, *váktam* (11). Ez csak annak
bizonyosága, hogy ő a legközönségesebb szóalakok kiejtését sem

* Lehet ugyan, hogy ezeknek egy része közölve is van már a
Nyrben vagy szótárainkban, de én nem onnan vettem, nálam eredetiek.

tudja megfigyelni. Ha tanítóképző létére csak egy kissé megfigyelné magát a gyakorlati nyelvtanítást, akárhányszor láthatná, hogy a gyermek diktálásra ilyeneket ír: *feletkezik, imátkozik, fokság* stb. Miért épen ilyen esetekben véti el? mért nem írja *feleti, imátás, fokd meg* e h. *feledi, imádás, fogd meg*? S aztán miért van *menyegző, lélegzik* e h. *menyek(e)ző, lélekzik* stb.? továbbá *aggat, szaggat* e h. *akgat, szakgat, küzdés* a régi *küszödés* helyett? s a *vazsmegyei* „od vód valami ödven ember“ stb. stb.?

A 18. l. megrója, hogy társam az összetétel tárgyalásában „váltig két összeteeendő szót emleget, holott az épen tárgyalt *szó+össze+tétel* már maga is három szóból áll!“ Ugyan ne tréfáljon, mert saját tanítványai megbuktatják az urat. Tehát csakugyan nem tudná jobban elemezni az épen tárgyalt *szóösszetételt*? Akkor annyit tud hozzá, mint akik nem tudjak, vajjon *gyászisteni tiszteletet* irjanak-e vagy pedig *gyász-istenitiszteletet*! Minden iskolás fiúnak kell tudnia, hogy az összetétel mindig két részre oszlik: *gőzhajó-járat, várkert-rakpart* stb., tehát *szó+összetétel*! Hogy aztán az előszó is, az utószó is lehet megint összetett szó, az természetes. — Különben magát az *összetétel* szót sem érti K. P., más-kép nyelvész létire nem elemezné így: *össze+tétel*. Hisz, ha ez lehetne a magyarban, akkor lehetne *össze+asztal* meg *össze+szó* is! Lehet igenis *összeszólalkozás*, de ez nem *össze+szólalkozás*, hanem *összeszólalkoz-ás*, s ép így az *összetétel* az *összetesz* ige származéka. (Csak kivételkép van *lecsepp, általút, kiút*, de az utóbbit maga K. P. helyteleníti 46. l., neki tehát nem szabad rá hivatkoznia).

A 27. l. azt állítja, hogy a kötőhangzók „halva született elméletét“ már egyszer visszavontam. Bocsánat, ez nem úgy igaz; szó sincs róla, hogy visszavontam volna. — Aztán meg ő szerinte minden kötőhangzó ejtéskönnnyítő segédhangzó. E szerint pl. *budai-a-k*, három magánhangzóval, könnyebb ejtésű, mint *budai-k*, két magánhangzóval! A XV. században még az egyesszámú tárgyeset is így volt: *budai-a-t* (EhrC.); ha ez könnyebb ejtésű lett volna, mért hagyták el?*

A 30. l. azt mondja, hogy a képzők közül „a névszókból igéket képező *-ik-et*“ kifelejtettem, pl. *ok-ik*. Valóban úgy látszik, hogy bírálónk nem tud jól magyarul, s hogy ezt az igét így ragozza: *okikott, okiktunk* e h. *okott, oktunk*; mert különben hogy mondhatná képzőnek azt az *ik-et*, melyet mi az egyes 3. személy ragjának tudunk? S még ő akar a 32. lapon minket megtanítani a

* K. P. azt mondja (8—9), hogy Balassa, velem ellentétben, segédhangzónak nevezi a kötőhangzót. Ez nem áll, mert amit B. segédhangzónak mond, azt én is úgy nevezem, pl. 311 a *síralom* nekem is „segédhangzós alak“. Különbség van, uram, a kötőhangzó s a segédhangzó közt. Mégsem olvashatta könyvünket oly „nagy figyelemmel s türelemmel“, mint a 7. l. állítja. — Azt is megrója, hogy az *üttem, futtam* alakokról nem szólok (22), pedig igen is szólok, még pedig bőven 237. l.

képző és rag közti különbségre! Szerinte a többesképző helyesen többesrag, pedig uo. maga mondja, hogy a rag „csak az alakot módosítja a szónak mondatba illesztése érdekében”. Mintha a többesképző nélkül a névszó nem lehetne ép úgy alanya, tárgya, határozója, jelzője a mondatnak! — A 41. l. viszont azt rója meg, hogy a *-lag leg*, *-lan len* és *-szér* „képzőket” a névragok közé iktattam, holott szerinte 1) „egyik sem tartozik a mondatszerkesztés eszközeihez”, s 2) „melyik névszót ragozhatná vki ekképen: *emberleg*, *emberlen*, *emberszer*, *szépszer*?” Az első okadat olyan szembetűnő tévedés, hogy nem szorul cáfolatra. A másodikra meg csak ezt viszonzom: A *-kor* s a *-tt* rag úgy-e bár nem képző, hanem rag? s melyik névszót ragozhatná vki ekképen: *fakor*, *asztalkor*, *Király Pálkor*, *tudatlankor*? vagy *fátt*, *székett*, *erőtt*?

A bírálatnak legklasszikusabb csodabogara az (30), hogy a MünchC. *hatsz tenned* s az EhrC. *hathatsz vallanod*-féle szerkezetét pusztán latinból való legszolgáibb fordításnak tulajdonítja, e h. *tehetsz*, *vallhatsz* (mert latinul *potes facere* stb.). De akkor miért nem írják ugyanazon kódexek írói ezt: *tatsz élned* = *facis vivere* e h. *éltetsz*? Ha a *hat* csupán képző lett volna, hogy követhette volna el a fordító azt az otrombaságot, hogy önálló szavá tegye? — De hisz azonfölül ki is mutattam a *potest*-jelentésű *hat* igét ilyen példákban: „ki nélkül emberi töredelmesség *semmit nem hat*” = nihil potest stb. Ezt ugyancsak láthatja, akinek van szeme látnia. De bírálónk úgy tesz: ami neki legsajátabb s legönkényesebb föltevése, azt szentírásnak tartja, s ami világos, mint a nap, az nem hatol keresztül az ő szeme hálóján.

A 33—34. l. az idegen képzőkről szólóban így tanít engem: „Az ismert *-nok* nem sokat bizonyít, mert az nem *-nok* alakban, hanem egész szók részeként jött át nyelvünkbe s idővel úgy elemződött ki képzővé”. Bírálónknak nyilván igen rossz emlékezete van, mert különben tudná, hogy ezt a hasznos tudnivalót én tölem tanulta, l. MNyelv 1:126—9. s régebben a Nyr. 1878-i kötetében: Idegen képzők átvétele.

A 34. lapon megint klasszikus dolgot követ el: a *-ság ség* főnévképzőről azt állítja, hogy „önálló szóul ma is él vagy hűsz helyneveinkben: *Sághegy*, *Ságvár*, *Ipoly-Ság* stb.”! Hogy ez mennyire nevetséges, azt bírálónk meg fogja ítélni ebből az egyetlenegy kérdésből: Hogy magyarázza meg abból a *ság*-ból a Besztercei szójegyzék *aggság* és *alétség* formáit s a Bécsi és MünchC. ilyen mellékneveit: *magasság*, *kazdagság*?? Az ő hangtana szerint nyilván nem illeszkednek a magyar képzők, hanem ellenkezőleg, disszimilálódnak: a képző mély hangja mély hang után *magasra* változik!

A 37—38. lapokon a jelen idő s a folyó cselekvés, a 25. lapon pedig a jövő idő s a beálló cselekvés kategóriái közt nem tud különbséget. Tessék tudomást venni Szarvas Gábornak *A magyar igeidőkről* szóló pályamunkájáról; már 1873 óta rendelkezésre áll az olvasó közönségnek.

Azt tartom, már ez elég csinos kis csodabogár-gyűjtemény s a többi egyelőre elengedhetjük neki. De még röviden le kell számolnunk bírálónkkal mint a helyes magyarság legfőbb örével és bírójával, ki azt hiszi, hogy ő tőle nincs föllebbezés, csak Istennél a kegyelem! Pedig először is mint nyelvész igen gyöngye megfigyelő képességet s botrányosan gyenge ítélő tehetséget árul el a helyesség s helytelenség megkülönböztetésében; másodszor pedig, ámbár úgy látszik ő is magyar anyanyelvű, vizet prédikál és bort iszik, úgyhogy sokkal csúnyább magyartalanságokat követ el, mint aminőket rám akar sütni.

Arról nem szólok, hogy az én stílusomat bírálva olyan szók használatát is rám fogja, amelyek csak valami célra adatokul szerepelnek a szóképzés tárgyalásában (*házagol, elpityerdül, kifogásolás, befolyásolás, kiadóság, olvasóság* stb.) Arról sem szólok, hogy olyan műszókért ró meg engem, amelyekről nyelvész létére tudnia kellene, hogy másoktól erednek (*képzőbokor* pl. Budenz műszava s nem is „értelmetlen műszó“, mint ő mondja; a *nyelvtanost* határozottan az én új szavamnak állítja 15. l., holott Veress Ignác régóta él vele s igen szerencsés alkotás a *grammatikus* helyett). — Különben is olyan szókat hibáztat, melyek vagy kezdettől fogva kifogástalanok, vagy pedig az irodalmi nyelvszokástól régóta szentesítve vannak: *megokol* (!), *szókinsz, befolyásol, folyomány, cselekvény, párhuzamos, kitevő, kikövetkeztet, kizdrólag* stb.* — Az megnevetséges korlátoztság, hogy tudományos munkában megrója az itt-ott előforduló latin műszók használatát.

De legcifrább, amit az idegenszerűségek rovata, ill. rovása alatt hord össze.

Először is németesnek tart sok kifejezést azért, mert ő nem tud németül. Pl. a kedves *tanulmányozás* szó helyébe bátor voltam a rövidebb *tanulmányt* tenni („a nyelveknek lélektani tanulmánya“), s ő kioktat, hogy ez idegenség, mert *tanulmány* = értekezés. Csak-hogy az értekezés németül *Studie*, a tanulmányozás pedig *Studium*. — „Magánhangzót nyiltabbra változtat“. Ő nyilván azt hiszi, hogy ez így van németül: einen Vokal auf einen offenern verändern. — „Mind a hangvesztő tők“, ez szerinte „goromba németesség, *alle die!*“ No már ez csakugyan goromba németesség volna.

Hibáztat továbbá, saját becses nyelvérzékére támaszkodva, sok olyan szerkezetet, melynek helyessége már alapos megvitatásban ki volt mutatva. Neki pl. hibásak ezek: A szók „idővel — az összetételnek elhomályosodásával — jelentésükben megfogyatkoztak“ (28). „Különösen utalhatunk a szóképzésről szóló fejezetnek bevezetésére“ (46). Nekem itt a birtokot kellett kiemelnem, s ilyenkor, mint Brassai helyesen vitatta, a birtokos jelző *nek*-kel jár. — Az *egy* névelő használatára nézve, melyet több helyen minden igaz

* Mellesleg emlitem, hogy mikor ő maga alkot egy-egy szót, csak kirívó ízléstelenségét leplezi le; vö. „célosan és sikeresen“ 35. *terjedelmileg* 22. *hasonlószerűség* 22.

ok nélkül megró, ajánlom szíves figyelmébe Arany J. jóízű Kis polemiáját (Hátr. Prózáiban). — „Ha az írásban *elő is fordul*“ e h. *előfordul is* (47): erre nézve rég megcáfoltam az ő véleményét, a Nyr. 1880-i kötetében. tessék arra megfelelni, ha tud! Hiszen Arany J. is azt írta a Toldi szerelmében: „Tudja már a Pejko, *ha nem is tanítja*“, s ehhez a glosszáriumban külön megjegyezte, hogy nem idegenszerűség. — K. P. szerint a mondatrészek[nek] számbeli egyezése ellen is vétünk, mikor így szólunk: „Birtokos *összetételnek* kell tekintenünk az olyan összetett *főneveket*“ (48). Pedig K. P. ellenében tüzetesen kimutattam a Nyr. 1884-i kötetében, hogy ez a szerkezet nem hibás. sőt magyarosabb az egyeztető szerkezetnél, s ép oly magyar észjárásban gyökerezik, mint pl. *a magyarok királya* e h. *a magyarok királyuk, a fák levelei* e h. *a fák leveleik*, sőt *a fák teteje* e h. *a fák tetejeik*, továbbá *két ember* e h. *két emberek* stb. De persze, bírálomat nem lehet tudományos okokkal meggyőzni. Ő most sem elégszik meg vele, ha *lovát teszi olvasóit*, mert *lovakká* akarja *őket* tenni, s nem bánja, ha *szegények pórokol járnak*, vendégeit pedig bizonyára a logika szigorú szabályai szerint így kínálja: *Méltóztassanak helyeket foglalni!* Szóval, mindenképen *csehekül vagyunk*, ha egymást kapacitálni akarjuk.

De tovább megyek. Némely megrovásában egyenesen szegénységi bizonyítványt szolgáltat kezembe a saját nyelvérzékéről. *Fogjuk látni* helyett ő szerinte jobban van: *látni fogjuk* (20), tehát nem érzi e két szórend finom különbségét, holott, ha volna nyelvérzéke, meggyőződhetett volna erről a Nyr. 12., 13., 14. k.-ben közölt cikkeimből. — Szerinte hibás az *azt* névmás ezekben: „A XIV. sz.-ban *azt mondták*: fá, kezé“ (23). „Régente *azt mondták*: Egré“ (26) „Föltehetjük, hogy a *lészek* stb. mellett *azt is mondták* valaha: **irszok*“. Szerinte ezekben nem *azt*, hanem *ezt* kell mondani, Így hát Petőfi rosszul írta*: „De a halál *azt mondja*: csitt!“ s a nép is rosszul beszél: „*Azt sem mondta*: beföllegzett. *Azt sem mondta*: papucs“ stb., hanem így van jól: a halál *ezt mondja*: csitt! *ezt sem mondta*: papucs!! — Én *azt* írtam: „A -né képző rendszerint csak feleséget jelent . . . Már állatokra nem alkalmazzuk, mint a német: *Hündin*“. Ha neki hiszünk, itt a *már* rosszul van mondva, mert „arra a félreértésre adhat okot, hogy valaha a mi nyelvünkben is lehetett *kutyáné*“. ** De akkor *azt* sem szabad mondanunk: *már ez más!* mert *azt* hinnék, hogy valaha nem volt más. Aki ilyen tösgyökeres magyar kifejezést meg nem ért, az minden esetre nagyon — bátor, ha a magyarság s magyartalanság kérdéseiben mer ítélni.

De kérem, most jön a java; hátra van még a fekete leves! Minthogy K. P. nem tud németül, — furcsa, de igaz: ő

* Úgy hallom, Petőfit is javítgatta már K. P., — így hát igen jó társaságban vagyok.

** Így legföljebb akkor érthetné valaki, ha ilyen szórenddel írnam: állatokra *már* nem alkalmazzuk.

sokkal inkább ki van téve nálamnál a germanizmus veszélyének, sokkal kevésbé tud ettől óvakodni. Nagy bizvást alkalmaz egy-egy szerkezetet, mert nem tudván németül, sejtelve sincs róla, hogy idegen csemetét ápolgat, a velünk született utánzó ösztönnél fogva csak utánoz másokat, akiknek Csáky szalmája a mi nyelvünk. Én pl. azt irtam: „Olyan fogalom a szótó, melyre a nyelvi jelenségek magyarázatában szükségünk van“, s ő ezt így javítja: magyarázatá*nd*l (20). Tehát nem tudja, hogy ezt csak a német mondja így: *bei der Erklärung sprachlicher Erscheinungen*. (Ha pl. franciául tudna, már ott is egészen más fordulatokkal találkozánk: *en expliquant..* vagy *pour expliquer..*)* — Bírálata címlapján mindjárt egy szemenszedett németiség ékeskedik: *szerző sajátja* = *Verfassers Eigentum* (s egyebütt is) e h. a szerző sajátja. Olyan ez, mint az ügyvédek ékes stílusában: *fölperes állítja* = *Kläger behauptet* s más effélék. — Előszava is németből oltott szerkezetel indul: „*ügy* az egyetemen, *mint* az Akadémiában“ — *sowohl an der Universität, als auch in der Akademie* (l. Volf Gy. fejtegetését Nyr. 1: 291, 339).

De elég ebből ennyi. Utoljára tartogattam K. P. gyarló nyelv-érzekének és ízléstelen stílusának legszebb virágát: „Magának használt volna a helyes meghatározásból *önként származandott helyes szempontokkal*, az olvasóinak pedig a magyar nyelv szóhangjain tapasztalható sajátságai iránti érdeklődéssel“ (12. a jelzőknek ebben a galandféregyszerű evolúciójában is megnyilatkozik a jeles tollforgató). — Egyébiránt, hogy mennyi érzéke van az irodalmi nyelvhelyesség kérdéseiről, azt már rég bebizonyította, mikor iskolai nyelvtanában afféle, nyelvjárások zugából előszedett formákat akart meghonosítani, minő pl. ez: *mettől (mettől meddig)*!

No de bucsuzzunk el immár — a vizontlátásig! Sajnálom, hogy udvariatiannak kellett lennem nemcsak a dolog érdemében, hanem a formában is. Olvasóim előtt mentsen ki az a körülmény, hogy a forma udvariati voltában messze elmaradtam bírálómtól, ki ugyancsak kíméletlenül megvádolt mindennel, — csak éppen még ezüstkanállal nem. *Amilyen a mosdó, olyan a törülköző*.

* Nálam németesség gyanánt bélyegzi meg az *ismeretes* szónak *bekannt* ért. való használatát (7), s aztán ő maga alkalmazza ugyan ebben az értelemben (44). — Még jobb, hogy az *egy* névelőt, melyet mint említettem, nálam igaztalanul ró meg, éppen ő maga alkalmazza németesen, ahol nem kell: „Össze van itt zsufolva ezer meg ezer példa..., hogy *egy* [nem két?] vastag könyvvé halmozódjanak“ (21)!

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kuna. Gyakran hallottam gömörmegei származású szüleimtől emlegetni, hogy nagyatyám az egyszőrű emberek társalkodására ezt a közmondást szokta mondogatni, „Kuna kunával, bika (= béka) bikával”: *similis simili gaudet*. Kérdezgettem, mi lehet az a *kuna*; ők nem tudták megmondani s ebből én azt gyanítottam, hogy obszcén dologról van szó. Most olvasgatva a MTSz. íveit, szemembe tűnik a *kuna* „menyét” szó (vö. *kuna* 4). A közmondás tehát világos: menyét menyéttel, béka békával. (Amaz szárazföldi állat, ez vízben lakik). Jónak láttam megemlíteni ezt, mert 1) a MTSz. csak egyetlen egy adatot tudott a *kuna* „menyét” szóra fölhozni, Bars megyéből s az én adatom Gömörből (Jánosi) megerősíti ezt (habár nagyapám Barsban is tanulhatta azt a mondást); 2) nincs tudomásom róla, hogy ez a közmondás föl volna valahol jegyezve.

MIRÓ PAL.

Katona. A BH. 1895. XII.23-iki szerk. izenetei közt ezt olvassuk: „A *katona* szó magyar; vele rokon szót nem találunk semmiféle európai nyelvben, de még a magyarral rokon ázsiai nyelvek közt is csak a japánban jöttünk a nyomára; ebben a nyelvben ugyanis a *katona* szó kardot jelent s nagyon valószínű, hogy a magyar *katona* és a japán *katona* ugyanegy eredetre vezetendő vissza”. — Szép, hogy a BH. egy előfizetője kedviért átkutatja az összes európai és ázsiai nyelveket. Arról pedig nem tehet, hogy épen a hozzánk legközelebb eső európai nyelveket, a szláv nyelveket nem ismeri. Ott van a horvát és szerb nyelvben a katonának *katana* neve, a ruténben *katuna*, az oláhban *kătană*. Igaz, hogy ezek alkalmasint a magyarból való jövevényt szólnak; de ott van mellettük az ósláv *katunŭ* szó, mely tábornokot jelent s mely alkalmasint a mi *katona* szavunknak is apja (l. NyK. 6:306, 17:112), — annyival inkább, mert eddigi tudásunk szerint a szlávágból sokkal több szót kaptunk, mintsem Japánból.

Férj. A Nyelvőrben több adat volt közölve, melyek szerint a *férj* szót „feleség” helyett is használják (l. most MTSz. és NySz., a legrégibb adat 1750-ből). Ez azonban nem dönti meg a *férj*-nek eddigi magyarázatát. A másik jelentésben nyilván csak félreértésből kezdték használni olyan vidékeken, ahol már csak a műveltektől, pl. a papoktól, hallották a szót. Ezt bizonyítja egy érdekes adat, melyet most a Háztartás c. lapban olvasunk (1896. 187. l.): „Azoknak is [a parasztnak] már nagyobb része kezd művelődni. Ha pl. valamelyik hozzánk jön, azt kérdezi: Ugyan kéröm, itthon van-e a kögyed *nője*? Persze azt akarja kérdezni, itthon van-e a férjem”.

SIMONYI ZSIGMOND.

Redő. Az e szóról támadt vitához (Nyr. 24. k.) kívánok még egy-két adattal járulni. Pannonhalma vidékén néhány vén ember és asszony tud a maga gyermekkorából bizonyos régyös v. régyös

ruháról (rékli, kabát), amely az asszonyoknál volt hajdanta divatos és rendkívül gazdag ráncoltságáról kapta a nevét; sőt az egyik öreg azt is mondta, hogy ismer vidéket a Bakonyságban, Csesznenen belül, ahol a ráncos gatyát fiatalkori hallomása szerint *regyös*-nek (az *e* nyílt!) mondták. Egyben mindjárt itt megjegyzem, hogy a „Csicsáéknál ég a világ. Most varrják a rēdős gatyát“ kezdetű nótát (Nyr. 24 : 376) sem én, sem vele. levő Balaton-melléki, oda való születésű, tapasztaltabb rendtársaim nem hallották soha is a jelzett módon, hanem igenis *ráncos*-nak, vagy *hat szél gatyát* v. *selyem szoknyát* változatban, úgyhogy legfőleg talán uri népnek a szájából hallhatta az illető közlő az említett formában. De most csak a magam biztos tapasztalatára hivatkozom, s ez nem egyéb, mint hogy én, mint paraszt születésű fi, jó ideig viseltem gatyát még télen is, amikor persze alul nadrág is volt rajtam; mert hát így követelte a szokás és meg is szóltak volna, ha rangomon felül öltözködöm. Ilyen minőségéből tudva tudom, hogy én magam *rēdéztem* ki a gatyámat (vagy *rēdēkre* szedtem), eleinte pedig boldogult édes apám *rēdēzte* vagy *rēdēlte* meg, mikor még kevésbbé értettem hozzá. Volt kis fanemű szerszámunk is (máshol csontból v. vashól is), amellyel megcsináltam a hegyesszögbe verődő, ferdés ráncokat (*rēdēkēt*), amelyek annál szemrevalóbbak voltak, minél szélesebb volt a gatyának fölül levő lyukja (győrszentmártoniasan : prémje), amelybe a gatyamadzagot huzzuk, mert akkor kényelmesebben rendbe szedhettük a ráncokat. Így készült nálunk a *rēdēs* gatyá. Megjegyzem egyúttal, hogy legények számára lányok is szoktak rá vállalkozni, hogy szépen *kirēdēzik* vagy *megrēdēlik* jövődöbéliüknek gatyáját. És én mondhatom, hogy még keszthelyi deákkoromban is, mikor a *plico* ígét tanultam és felmondtam, tanítóm és társaim figyelmeztetése ellenére is következetesen *rēdēzēk*-et ejtettem a könyvünkben levő 'redőzők' helyett. Velem egészen egy értelemben tanúskodik e dologról Szabó János, Balaton-melléki, nálam valamivel idősebb rendtársam. Egy szentpéter-uri (Zala m., Kanizsa és Keszthely között) tanuló társam pedig figyelmeztetett rá, hogy egy szombathelyi piperkőc úr mennyire *kirēdēzi* a szakállát (t. i. nagyon mesterkéltén rendezgette az orcáján levő szőrt), és én később többször jól szemügyre vettem az illetőt, hogy megtudjam, milyen is hát a *rēdēs* szakáll.

BÓDISS JUSZTIN.

Herkópáter. Melich nézete szerint (Nyr. 24 : 251) e név „nem egy *Herkó páter* től, hanem a Szepességben gyakran hallható *herr gott vater*-től ered, s mai alakja népetimológia eredménye“. Azt tartom, tévedésben van; legalább Szőnyi Nagy István tornai prédikátornak 1675-ben Kolozsvárott kiadott „Mártírok koronája“ című munkája azt vallja, hogy hajdan valóságos élő személy, egy híres jezsuita páter volt e névnek viselője. A nevezett könyv végén a következő följegyzést találjuk róla : „Bélépének hozzánk három Páterek : Keglevich Uramnak Udvari papja, Hamar Ferentz ; másik egy *vérrel híres Hirkó nevű pap*. *Hirkó páternek*, mintegy körülöttem forgolódó Mészárosnak egygy fejsze vala kezében“ (Idézi Kassai is). Ez az adat határo-

zottan a mellett szól, hogy a *herkópáter* név valóságos *Hirkó páter*-től származik, nem pedig a szépeességi *herr gott vater* népetimológiai ivadéka. Különben Melich magyarázata csak azért se valószínű, mert a *herkópáter* szélteben él népünk tudatában; már pedig a szépeességi németiség sokkal is csekélyebb hatással volt reánk, mintsem hogy e név emlékét ily terjedelemben s ily maradandóan belénk olthatta volna.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Áldomás. A Zolnai közzétette Münchener Töredékekben (Nyr. 24 : 415—420) három helyen sajátos *licentia* jelentéssel kerül elé: „Kyknek chak es nem egiebeknek attiafyaknak beutelesere *aldomas* engettessek: *licentia concedatur*. Auagy *aldomas* adatot nekiek eő tartoman szerint valo pispeknek hatalmaual: vel *licentiam eis dederint*. *Aldomasok* legien az ministerek bochatni eőket ualamely isten felökhöz: *licentiam habeant ministri mittendi eos ad aliquos deum timentes*“.

Zolnai jegyzetben hozzáveti, hogy ez a jelentése „eddigelé ismeretlen volt“; de téved, mert a régiségben nem ismeretlen az *áldomás* szónak ezen értelme; legalább a Lobkovitz-kódexben egy helyen találkozzunk vele: „Az Kegelmetek *aldomassabol* (az eredetiben: vobis indulgentibus) akarok predikallanom. hog ma tele aldamast veg“ (195). Itt a „Kegelmetek *aldomassabol*“ kitételnek jelentése, mint az eredeti latin szöveg is mutatja (vobis indulgentibus), világosan am. kegyelmek engedelmeből; tehát az *áldomás* szó *licentia*, *indulgentia* értelemmel van alkalmazva. De későbbi nyelvemlékünkben is találunk példát e jelentésére, nevezetesen Rákóczy Györgynek levelezésében: „Hétfőn isten *áldomásából* az gyógyi förödőben akarok menni“ (58). A NySzótár ezt a példát hibásan veszi az *áldomás* *benedictio* értelméhez, mert az *isten áldomásából* kifejezés könnyen észrevehetően ugyanazt akarja mondani, amit az *isten engedelmeből* szólás; vagyis az *áldomás* szó *engedelem* jelentésű lenne.

Egyébként úgy vélem, épen nem tarthatjuk valami feltűnőnek ezen értelmet. Az *áldás* és az *engedelem* fogalma közt természetes átmenet van; ezt akárhányszor tapasztaljuk, midőn pl. rokonainkról vagy jó ismerőseinkről halljuk, olvassuk, hogy ez vagy az végre megnyerte szüleinek *áldását* házasságához, apja nem adta meg *áldását* a tervéhez stb., mert az *áldást* ilyenkor önkénytelen is *engedelem*re értjük.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Zavagy. E szóhoz (Nyr. 25 : 275) megemlítem a székely *zuvat*, *zuvatol* kifejezéseket; értelmük: vád, pletyka, becsmerlet; rossz hírbe kever, főleg nőt. Példák: Mondd meg János a feleségednek, engem *zuvatba ne keverjen*. Hogy azt én mondtam volna? . . . Hitvány zuvatbeszéd. Az a Boriska nagy zuvat! Rólam ne zuvatolj, engem ne zuvatolj, Véri! — E szavak és kifejezések ismeretese Udvarhely megyében, a népnyelvben — ott hallottam, bár ma, úgy hiszem, ritkábban hallhatók. Értelme, sőt igei alakja is, teljesen megfelel a Balassa J. közlötthe mult századbéli perirat *zavagy* szava jelentményének, úgy a

horvát *zavada* szó jelentményének is. Hogy a magyar *zavagy* székely *zuwat* lett, érthető hangtanilag is, itt azonban jelentmény és mondat-tani szerep a két szó azonsága mellett világosan beszél. E szerint: *zavagy zuwat*, *zuwatol* = vád, pletyka, becsmérlet, rágalom és rágal-mazó. *zuwatoló* — még pedig nőre, női hírre vonatkozólag. (Egész más szó a székely *szuwat*.)

BALÁSY DENES.

Vád. Balassa egy 1769-ben fölvett tanúvallomásban több ízben találta a *zavagy* szót és ebből kiindulva rátér a *vád* szavunkra, s ezt Miklosichcsal az őszlovén *vada* szóval hozza kapcsolatba, holott ez egyeztetés helytelenségére már Halász is rámutatott. Hogy a *vád* sza-vunk nem a szláv *vada* közvetlen utóda, azt már a nyelvtörténeti ada-tok is mutatják. A *vád* régebben ismeretlen szó volt (l. Simonyi, Magyar Nyelv 1:250), egészen nyilvánvaló, hogy csak a *vádolni* igéből vonták el, amint ezt nem régen magam is fölemlítettem (Szláv igék a magyar nyelvben Nyr. 25:115). Ami pedig a hangtani nehé-zséget illeti, Halász helyesen mondja, hogy a két tagú szláv szók nem szokták végső *a*-jukat elveszíteni, a szláv *vada* tehát *vada* lett volna, illetőleg maradt volna a magyarban. Ez ellen semmit sem bizonyítanak Balassa példái, amelyek vagy kezdetűl fogva 3-tagúak (*beséda*: *beszéd*, **ladijka*: *ladik*, *lopata*: *lapát*), vagy a magyarban lettek 3-tagúak, mint *breskva*, amelyből mindenekelőtt **bereszskva* lett és csak így a 2-tagú *baruck*, természetesen föltéve, hogy Miklosichcsal egy (újszlov.) *breskva* alakból szabad kiindulnunk, ami korántsem bizonyos.

Megjegyzem még, hogy éppen nem ritka tűnemény, hogy igét vettünk át a szlávból és ebből azután hol korábban, hol későbben — a *vád* esetében ugyancsak jó későn — főnevet vontunk el; így keletkezett a *parancs*, *kapa*, *séta*, *parázs* és még egy-két főnevünk. Így lesz *vaditi*-ből *vádolni* és csak ebből *vád*!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Azonnal, ezennel. „Ha belepislantott volna“ — így írja rólam R. Prikkel Marián (fent 318. l.) — „a NySzótárba, vagy pedig Simonyi-nak idézte (tehát egyszersmind 'belepislantotta') munkájába, meggyő-ződhetett volna, hogy ezekben (t. i. a címbeli szókban) legkevésbé sem lappang a -vel rag, hanem eredetileg összetételek voltak, melyek az *azon*, *ezen* mutató névmásokból s a *hely* főnévből szerkeződtek egybe (**azon-helyt* és **ezen-helyt*)“ — „Belepislantván‘ pedig a NySzó-tárba azt látjuk, hogy az *azonnal* és *ezennel* alakok igazolva vannak a nyelvemlékekből is (pl. *azonnal* kywe zalla az vyzből, JordC. *azon-nal* eldöle, DebrC. *ezennel* megh ölneelek teghedet, JordC.); ellenben az *azon-helyt* csak Heltaiból és Pethőből, tehát újabb kelettel. Gene-tikus viszonyról az *azon-helyt*, *azonnajd* és *azonnal* közt nem lehet szó: egymástól függetlenül keletkezett időhatározó kifejezések, emez a *tavaszzsal*, *nappal*, *éjjel* szerkezetével, amaz esetleg idegen mintára alakulva (vö. a Simonyitól idézett horvát *k mestu*, ném. *auf der stelle* kifejezéseket; az oroszban is: *tut* 'ott' és 'legott', vagyis 'azonnal').

MUNKÁCSI BERNÁT.

Holval, estély. R. Prikkel M. közlése (318) eszembe juttat egy túladunai szóalakot. Az *est* szó, ebben a rövid formájában, csakis mint *estig*, *napestig* ismeretes nálunk, rendesen *este* a teljesebb alakja. Ellenben melléknévi továbbképzésben sem *esti*, sem *estei* nem lehet, hanem *esteli* vagy *estéli*, sőt *estveli* vagy *estvéli* harangszó. Mi az az *-el*, *él*? A *-vel*, *-vél* is annál kevésbbé lehet a *-vel* rag, mert önállóan (**estvel*) sohasem járja. Határozottan összetételt látok benne, s a *hol-val* csoportjához sorozom. — De mármost egy kérdést bátorkodok fölvetni: Nem lehetne-e ezen az alapon a nyelvíjtás *estély* szavát igazolni? Persze ott a bökkenő, hogy nevezőként nem állhat meg sem *összel*, sem **estvel*; de egészen megrögződött az ugyancsak a *holval* csoportjához sorozható *réggel* v. *régvel*, annyira, hogy a *rég* v. *régg* egészen erőltetettnek látszik.

CSAPODI ISTVÁN.

A magyar Tasso szavaihoz, melyeket Szemlér F. közölt, a következőket jegyzem meg (l. 310—314. ll.):

Uszkorál, *csuszkorál*. Szemlér Ferenc a magyar Tassóból kijegyezte az *uszkorál*: uszkál szót. Ennek párjául a sopronymegyei *csuszkorál*: *csuszkál* szavunkat szeretném észrevétni. *

Dittámfü. Tasso *dittamo* szava kétségtelenül a *Dictamnus fraxinella*, melynek népies neveiül Gőnczy könyve (Pestmegye viránya) az ezerjófű, körislevelűfű, szarvasgyökér, diktamnos neveket sorolja föl. Én Szent László füve nevét is tudom, de nem emlékszem, honnan.

Ehülni. Jánosi Gusztáv *pénzemre ehült* kifejezése a sopronymegyei s általánosabban túladunai *mégehül*, *ehés*: megéhezik, éhes szó alkalmazása.

CSAPODI ISTVÁN.

Szubtilis. Tóth Bélának fentebbi cikke alkalmából (Szófordítások⁴) megemlítem, hogy a *szubtilis* szót a nép is használja. Többször hallottam Székesfehérvárt parasztasszonyoktól ilyen kifejezést: „Nagyon *szubtilisan* mérte meg a húst“ (v. egyebet). Azt teszi, gondolom: túlságig pontosan, egy cseppel se adott többet.

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Titokszerű mondás. A Hét VII. évf. 32. számában következő rejtett értelmű mondás olvasható: „Egy vén leány vállomásaiból. Csak az lényeges kelléke a boldogságnak, ami magában az emberben van. S mivel ez rendszerint kevés, *érzik magukat csak*, akik tul vannak a nélkülözésen, *éppoly boldogtalannak*, mint azok, akik még vergődnek az inségben. — Schopenhauer“.

Közi KERÉKES LAJOS.

* Vö. TMNy. 421. s uo. még *mászkorál*, *iszkurál*, *sütkörél*.

A *nyargonc* pusztulása. Még bizonyára emlékeznek rá némelyek, hogy mikor a bicikli divatos kezdett lenni, magyarul *nyargonc*-nak (nyargaló targoncának) akarták nevezni, míg a józanabbak a *kerékpár* és *vasparipa* közt ingadoztak. Szerencsére az a *nyargonca* halva született. Annál makacsabban életben igyekeztek tartani édes testvérét, a *nyargonc*-ot. Hogy mi lehet ez, széles Magyarországon nem is sejtik, csupán Budapesten a lóvonatos vasut dédelgette, az kényszerítette ennek a rettenetes szónak megtanulására a fővárosba került tősgyökeres magyar kocsisait, no meg úgy fülhegygel meg-meghallotta a közönség is, ha lóvonatra szállván, a Margit-hid előtt még egy lovat fogtak a megálló koci elé. Amit ugyanis a magyar ember nyelve *forspont*-ra formált, amit utóbb egész helyesen *előfogat*-nak fordítottak, azt a neologus bölcseség *nyargonc*-nak keresztelte. Hiába, szabályzat szabályzat, az hivatalosan így követelte, nem lehetett megengedni. Végre ütött neki az utolsó órája. Megindult a Víg-színházról Ó-Budára a villámos vasuti forgalom, nincs többé e kocsinak előfogatra szükségük. A nyáron át villámossá leszen a zugligeti vonal is, s akkor aztán véglegesen eltemetkezik korcs vérei, a *költönc*-család sírjába a *nyargonc* is s föltámadás reménye nélkül várja maga után a nyalka *udvaronc*-ot, a mesterinasokat megnyomorító *tanonc*-ot s a fővárosi hatóságtól dédelgetett *lelenc*-et és *áponc*-ot.

BUDAPESTI HIRLAP júl. 24. sz.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Nyilvános rendes egyetemi tanár vagy egyetemi nyilvános rendes tanár*, — e két kifejezés közül melyik a helyesebb?

F. Grammatikailag egyik kifejezést sem érheti kifogás s egyiket sem lehet a másiknál helyesebbnek mondani. A nyelvszokás azonban az utóbbit használja inkább és egyéb hasonló címek analógiája szerint valóban ezt tarthatjuk ajánlatosabbnak. Mai nyelvszokásunk ugyanis előre bocsátja az iskola nevét, aztán jelöli meg a tanári állás különböző fokozatát. Azt mondjuk: *főgimnáziumi rendes tanár*, *redlikolai helyettes tanár*, *egyetemi magántanár*. Ép így *egyetemi nyilv. rend. tanár*.

2. *Méneseibe, Kerekibe* magyarázata? Arad megyében azt mondják: „*Méneseibe*, *Kerekibe* megyek“, holott e falvak nevei *Ménés*, *Kerek*. Mi ennek a magyarázata?

F. Ezekkel a helyhatározó alakokkal épen most foglalkozott a Nyelvőr szerkesztője (319), azonban keletkezésükről nem lehet kétségtelen magyarázatot adni. Ismernünk kellene az ilyen helyneveknek régi alakjait: *Ménés* v. *Ménesi*, *Kerek* v. *Kereki*? stb. A kérdést mint egyelőre el nem dönthetőt ajánljuk dolgozótársaink, kivált pedig történetbúváraink figyelmébe.

3. *Nekitehenedik* jelentése. Ágai (Nyr. 25:91) ezt írja: „A borjunak a gégején annak dereka táján van s embryo korából

maradt meg, mert később, mire *nekitehenedik* vagy *nekibikásodik*, elvész⁴. Tehát Ágai szerint *nekitehenedik* azt jelenti, hogy a borju tehénné fejlődik. Nem kell-e ez ellen az igaz magyarság nevében tiltakoznunk, minthogy ez magyarul csak azt jelentheti, hogy valaki nekidől, neki-támaszkodik vminek?

F. Tudtunkkal a nekitámaszkodás kifejezésére *nekitehénkedik*, *rátehénkedik* járja inkább. Ám ha *nekitehenedik*-et mondanak is ilyen értelemmel, Ágai kifejezését nem lehet magyarság szempontjából kifogásolni. A *nekitehenedik* 'tehénné fejlődik' kifejezésmódban Ágai helyes analógiák után indult, olyan kifejezések után mint: *nekiemberedik*, *nekivörösödik*, *nekikeményedik*, továbbá *fiatalodik*, *öregedik* stb.

4. **15-én, 15-ikén, 15-dikén, 15-ödikén** — melyik ezek közül a helyesebb írásmód?

F. A négyféle írásmódhoz, amelyet a t. kérdező fölvet, még egyet ide foghatunk, hogy t. i. az első esetben a szám után a kötőjel elé még pontot is szoktak írni: *15.-én*. Ez ötféle írásmód közül egyiket se lehet tulajdonképpen helytelennek mondani. A legutóbbi azonban, amely a kötőjel elé a sorszám kifejezése céljából még pontot is tesz, szükségtelen pedánszást árul el. Minthogy félreértést a rövidebb írásmódok sem okozhatnak, mi a legrövidebbet, a *15-én, 16-án, 15-étől, 16-ától* stb. írásmódot ajánljuk s legfőlebb az *ik* kitételét tartjuk még megengedhetőnek: *15-ikén*; a *-d* képzőnek (*15-dikén*) vagy pláne az előtte levő magánhangzónak kitétele (*15-ödikén*) teljesen fölösleges.

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

(Nem ős csürbe cséplünk. (Akkor mondják, ha vmely társaságban egy újonjött, kikapva egy szót, beszélni kezd, azonban más dologról, mint a régebben ott levők.)

Világon éltikbe örökké a kalány az első. (Mindig csak evésre gondolnak.)

Felbogozta a farkát. (Megharagudt és elment.)

Elsundálta-bundálta a pénzt. (Csalással, alattomosan a maga zsebére rakta.)

Rókát fogott. (A kabát, vagy bárminemű ruha, ha kiég egy darabja.)

Ne g ü n y ö l ő g g y é l mind rajtam. (Kis gyermeknek mondják, ki szüntelen a nagyok térdén, hol mászkál.)

Ma az előjárók a p a s z t n a k. (Isznak vhol a korcsmában.)

Szereti a h ő c ő k t e t é s t. (A kis gyermek, kit folytonosan az ölben kell hordani, ringatni.)

Jó a baráccság, de nehéz az osztozás. (Közm.)

Yizbe ölték a halat. (Ha vkit ellenségei el akartak emészteni, de a helyett sokkal jobb sorsa lett.)

Szeretne (elmenni) a dolog temetésire. (Dologkerülő ember.)
Két ember és be tud verni a fünek a farka alá. (Jó sokat kaszál rövid idő alatt.)

Mi a sújt csináltak?! (Miféle rendetlenséget.)

Nem kételen vele. (Nincs rászorulva; nem szükséges ezt vagy azt tennie.)

Vastagon nehezkédek. (Nagyon szenved.) Vastagon megvótak száradva (nagyon). Jó vastagsága van: nagyon gazdag.

Itlan meghal: szomjan.

Troppba jőjj (ügetve).

A borra lettem volt. (Arra gondoltam.)

(Előbb a szóga szógájjon, azután aggyák a bért. (Közm.)

(Fátához fakalán. (Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten.)

Aggy egy nyalántás bort. (Egy kortyra valót.)

(Te se iszol melegen. (A dologtól v. a munkában nem melegedel meg, mert rest természetű vagy.)

Maga meg van nyilazva. (Házasszonyon kívül jutott teherbe.)

(Ki fél, az él. (Közm.)

Valamit bonyolítanak (csinálnak, készítenek).

Egybe jövök. (Azonnal.)

Meghót még akkorjába (akkor).

Fekletul. (A gyermekeknek mondják este.)*

A mejik tyúk előre kotkodácsol, az tojott meg.

(Kottyanj belé szilvalé, téged borsoltak belé. (Ezzel pirongatják le azt, ki kérdéslenül vmi dologba beleszól.)

(Elvitte a Hosszú Pálné székit. (Az, aki sokáig odamarad, ha vhová küldik.)

(A rest embert nagy hejt éri a nap. (Melege van, mert nem szeret dolgozni.)

(Ha koresoma, ne ócsárolj; ha dolog, ne dicsérd. (Tréfás szólás.)

(Rossz fészki (fejsze) nem vesz el a favágóról. (A rossz holmit nem kell féltetni; ha elvesz is, hamar megkerül.)

(Nem lesz belőle gállickő. (Előreláthatólag nem sikerül.)

Ha egy macskát megtámad egy kutya s oda menyen egy más kutya, a kutyanak segít, nem a macskának.

(Jól hámlik a hársa. (Jól foly a dolga.)

(A te nagyád jobban kel. (Öreg ember mondja a fiatalnak, a m. te jobban bírod magad.)

Az emberek cinerendibe** mentek. (Sorjába.)

Menj a pusztiba. (Ilyesféle kifejezés: menj a manóba.)

(Eldőjtötte a tejet. (Rossz fát tett a tűzre.)

Eltörött a csiporka. (Gyermekeknek mondják, mikor sír.)

(Csíkmegye.)

PÉTER JÁNOS.

(Összement mint a privigyei szűr: megszegényedett.

Jó módja van mint a szentesi halottnak. (T. i. egy szentesi

* Ebből: fejk le tul?

Z. Gy.

** Oláhul cine rend a. m. tarts rendet.

Z. Gy.

gazdag meghalt és a temető szélére az országút mellé kriptába temették. Álhalott volt és addig lármázott, míg ki nem nyitották a kriptát és ekkor sétálva találták. Még a kriptában is sétált.)

Já szēm szēmēre, nem megyünk semmire.

Mindjárt két felé vágják a napot: mindjárt deket harangoznak.
(Dunántúl.) SIMONYI SZERAFIN.

Megette a kenyeri javát.

Holnap estig itthon kell lenni, különben két kézzel várlak benne-
teket (várva várlak).

Nem birok hozzá egy csipetet sem (nem értek hozzá egy
cseppet sem).

Csillagok virítanak a fellegek közt.

Részeg ember imácsága, özvegy asszony sohajtása sose megy
a mennyegbe. (Közm.)

Az öregnek kevés kell, ha megütik, baglik fel.

(Sirok, Heves m.) VOZÁRI GYULA.

Nem vetek belé sok bizadalmat.

Nem vetek belé három napat, eső lesz.

Nem ér egy fakóvát.

Úgy maratt mind az ujjam.

Mingyár hire futamodott a dolognak.

Vigyázz magadra, mer ma megfoglak, de elolvacc a kezem
között!

Úgy láccik, ennél az embernél is hijánzik az ötödik kerék (a
józan ész).

Úgy megcsinálta mind a pinty.

Ojan igaz mind a máji nap, hogy még ott se voltam.

Úgy fussan ki a két szemed? „Úgy, ha nem mondak igazat“.

Annyi a dógom, hogy (ha száz kezem vóna, még akkor se tud-
nám elvégezni.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

(Angyal szót ki belüled. (Jót mondtál, kedvemre valót.)

(Csúnyán néz, mint aki bēngēzni járt, oszt sēmmiccsē tanát.

(Főtűzte a gúgyélát: haragszik. (Lefonta a gúgyélát:
megbékült. (Gúgyēla: a guzsalyszárra kötött szözcsemó.)

Kitétt magáé, mint táci kutya a gazdájáé. (Agárfuttatáson elől-
járt a táci ispán kutya; de mikor épen majd elfogta a nyulat, ráért
a szükség, lekukorodott görcsölni.)

(Kis úr: kis harag.

Kisün érkezett bajuszfaszolásra. (Kopasz szájú.)

Kukurikul, pejig még a torongya sē száratt fő. (Torongy:
a csirkének a köldökszínórja. Ez a rendes kelésnél teljesen fölszívó-
dik, mikorra a csirke kibújik; csak az olyané lóg, akit úgy segí-
tettek kikelni. Rendesen elveszelődik az ilyen csirke, liba, mi.)

(Megmászta a bűdösbogár a lelkét. (Mást gondolt, me-
g bódádozott.)

(Mónár gondja az öllés. (Annyit tesz: tudom én, mi a tenni-valóm.)

Rendőssen mégmosta az anyja a fejit. (Szőke.)

Nagyot hall mint ősszel a mónár.

(Ritka az az igazi páros két ökör. (A békeeséges házaselet.)

(Sajtalan az a harag, akitül senki se fél.

(Sok tarka macskája van. (Hazug.)

Szemibe néz mint Ime Pista a gyíknak.

Mosolyog mint Mózsés a moslékra.

(Félegyháza, Kiskunság.) MÓRA ISTVÁN.

Beszédtöredékek.

Szómát összekevernek sárrée, abbúl asztán összegömbölgetnek s vellávée ráraktyák a tó p o k r a. (Boronafal készítése.)

Az Isten két medvét kiröhentett az erdőbül (a prófétát kopasznak csufoló pajkos gyermekekre).

Ráröhentek (sokan és erősen egyszerre megtámadták).

Égy gyerek megbolondított eccer égy asszont, a kalaptyábo cseresnyét méretett, osztán éeszalatt vele, nem is füzette ki.

A túske bujkáló, mikor az eper érik, akkor röptet (akkor kezd röpnülni v. akkor tanítja röpnülni kicsinyeit).

A mi kutyánk kerembózsát (forgolódott önmaga körül), osztán agyonlúttuk.

Forognak a kutyák (nemzenek).

De as se teszi fő a bagót.*

Én sohasem bagóztam vóna, hanem mikor a plébános urnál kaszátunk a Sipos Gyurival ezelőtt két esztendeje, a plébános is oda-gyütt, hun kaszátunk; a Sipos Gyuri asztán monta a plébános urnak: „Plébános ur, aggyon ek kis bagót, maj jobban fog a kasza!” A plébános ur meg elővett en négyes szivart, osztán a S. Gyurinak atta. A S. Gy. etördéte aszt, oszt nekem is adott belüle. A S. Gy. rábisztatott, hogy tegyem be. Így szoktam rá. Osztán nem köllött több bisztatás, most asztán foltatom, mint a szabó a mestersiégét.

(Vacsora közben egy kocsis beszélí prószával telt szájjal egy iszákosról). Valami feketét attak neki innyi, nem tom mi lehetett (spiritusz volt sötét-zöld üvegben), de attul annak eccerre ojjan fehér lett az ajaka, köpködött tüle, asztán meg így földagatt a pofája.

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

* Mit jelent?

A szerk.

Családnevek.

1.

Anók. Ámon. Babai. Bakkó. Baksa. Banic. Bedő. Bende. Benkő. Berta. Bide. Bogár. Böröc. Butkovics. Csarmasz. Csádé. Csepek. Csepli. Csiszár. Csobod. Csonka. Csorba. Cár. Ciráki. Darvas. Dán. Dolofcsák. Domán. Domokos. Domsa. Drávéc. Duics. Durgó. Erős. Fábíán. Fábics. Fülebies. Geci. Gölöncsér v. Gelencsér. Gőmbös. Gönc. Gurica. Hajma. Hári. Hidi. Ihász. Imris. Ivók. Jandorsics. Jádi. Juhász. Karanc. Kelemen. Kóka. Kulyka. Kund. Kurdi. Lanovics. Lánccét. Lángi. Lőci. Mēlhart. Micski. Mikulyka. Nadrai. Nyul. Ódor. Paizs. Pádēr. Piros. Pluhán. Pór. Razga. Rinkóci. Rógány. Ruba. Rudovics. Sánta. Sebrek. Sifter. Sipos. Sitkovics. Szēlid. Szép. Szijártó. Szikora. Szikra. Szirgyák. Szobodics. Szücs. Talián. Tanics. Tombor. Torma. Tóka. Truzsics. Turba. Turbék. Tusnyai. Tüskés. Vajda. Varga. Vida. Vendég. Vörös.

(Marcali, Somogy m.)

SIMONYI ZSIGMOND.

2.

Átal. Babolchay. Babos. Bakaes (1759-ben kihalt). Balog. Bankó. Berke. Bertalan. Bocor (kihalt). Bokányi. Búzás (fiága kihalt). Császár. Cseke. Cseresnyés. Csóbor. Csótár. Csupor (kihalt). Domian. Dienes. Fityók. Fliszár. Gaal. Gróza. Gödör. Györe (fiága kihalt). Győri. Györke. Gyura. Hajdú. Horvát. Jakabfi. Józsa. Kondorai (kihalt). Kósa. Lancsák. Luttár. Magai. Melke. Mónok. Magyar. Mesterházy. Nemes. Német. Pajcsics. Pintér. Rákos. Salamon. Soos. Szabó. Szaknyéri. Szél (itt kihalt). Szép. Torda. Tóth. Török. Vass. Vajda. Véghy. Zakál. Zob (itt kihalt).

(A néhai jeles író és septemvir Császár Ferenc is az itteni család sarja volt.)

(Szentgyörgyvölgye.)

GÓZON IMRE.

3.

Antonya. Albert. Bacó. Barra. Bodor. Beke. Bence. Bencő. Cike. Csáka. Csiki. Dēák. Dónát. Fótos. Fancsali. Farkas. Gothárd. Gábor. Horvát. Józsa. Kálmán. Kovács. Kényeres. László. Lőrinc. Mihály. Nagy. Orbán. Péter. Rigó. Rádúj. Sándor. Szabó. Zóltán. Vas.

(Homoród-Almás, Udvarhelyszék).

KRIZA JÁNOS.

Helynevek.

1. Szántók: Határszék. Csere. Nagymező. Bérés. Nagy-sás. Devescer. Csonkatemplom. Papcsereje. Bottelek. Pisztrangos. Kerekmagyaró. Bacósöge. Lencsésponk. Cikenyire. Kopáca. Parattyá. Kődesza. Boszorkányvápája. Agyagas. Petőcsereje. Bossaszópataka. Kűshégyköze. Nagymál. Nagymáteleje. Nagymálfarka (farka = a hegy vége). Tamás-

vápája (vápa = lankás helyen kráterszerű mélyülés). Borozdásfődek. Sősmart. Köves. Akasztófa. Nagymálmőge (a Mál-hegység mögötti rész). Kerekponk (ponk = kisszerű domborulat). Szentjánoskútja. Árnyék. Vörösódal. Kűsmeződ. Borozmán. Várhégy. Homoródódal. Meszőgető. Nagyhágó. Rigótanóroka. Miskadombja. Lőrincepataka. Szilvápataka. Szármány. Bossóföd (borsóföld). Kötérce. Szaniszlóköve ajja. Avastető. Avasajja. Recsenyéd parraga. Almáspataka. Aranyasódal. Merkelábja. Mihálykőkertje. Belmező. Benceútja. Jakabútja. Botos. Sütőpataka. Hégyesajja. Gyurtyán. Kárhágó. Kerekbükkeleje. Hégyhát (egy kis fensík). Reztető ajja. Gálhegyemőge. Ponk. Szégrét.

2. Legelők, kaszálók: Fenes. Ütőmpataka. Borozdák. Hókódal. Csedőkert. Botné ódal. Szalván. Függőbukk. Merke. Csikó. Kicsi likat. Ínkecske ajja. Kongófa. Mège likatja. (Likat = kis kerek völgy.) Dugászóárka. Kőhátja. Kőajja. Tibamezeje. Kőorr. Eröss. Kőbükke. Merke szurduka. (Szurduk a. m. torok, pl. Rikatorka.) Láz. Árpapatak. Kakod. Cintus. Árpásza. Étevény. Hótárok. Parálikatja. Pusztaponk. Kűsmiháj. Csákalikatja. Somosmező. Kajmáca. Őzeresztő. Nagy-rész. Vészmart. Kuaszó. Hosszumező. Orbános. Izsákmezeje. Les. Ejtőkő. Asztalkő. Kurdékútja. Bük köz. Kőmezeje. Mácsó. Farkasmező. Vasyástere. Csíhánoskút. Birtalan. Birtalan karéja. Suadás ajja.

A homoródszentpáli határon: Csontos (csuportos kősziklától nevezetik így egy határrész). Radica (erdő neve). Várca. Cigánydomb. Lókötő parrag. Sórhegy.

(Homoród-Álmás, Udvarhelyszék.)

KRIZA JÁNOS.

Találós mesék.

Micsoda sajtárt affognak? (Micsoda sajt árt a fognak?) —
(A kemény.)

Se ütetik, se vetik, se virágzik, se magzik, mégis terem. Mi a?
(Gomba.)

Egy lába van csizma nélkü,
Efeje van kalappá! (Gomba.)

Áj elejbém, tégy belém,
Végezd dógod, haggy helén. (Láda.)

Négy lába van, két tápa van. Mi a? (Böleső.)
Micsoda mag nem kél ki? (Pacsmag.)

Mindig vót, mindig lesz,
Eszteendő sose lesz. (Hold.)

Micsoda megy feje tetején a templomba? (Csizmába a szeg.)

Micsoda tők nem rohad é? (Csütörtök.)
(Tapolca, Zala m.)

VÁZSONYI IZIDOR.

Egy fa felnőtt ága nélkül,
Madár rászállt szárnya nélkül,
Mind megötte szája nélkül.

(Gyertya.)

Négy tipe tompa,
Két fényes gombja,
Hátul a rudja.

(Macska.)

Se ajtaja, se ablaka,
Mégis négy kisasszon lakja?

(Dió.)

Meddig fut a farkas az erdőbe?
(Közepéig, mert azután kifelé
szalad.)

Hegyen megyen, vőgybe vág,
Kanál füle, bőr nadrág,
Maga a mészáros.

(Farkas.)

Vas feje, fa lába. Mi a?
(Kalapács.)

Mi körül terem a bor?
(Magva körül.)

Csont kúrtön kúrtölnek,
Arany deszkák hasadnak,
Fődi férgek mozognak.
(Kakas kukorékol, a nap felkél,
az emberek járnak-kelnek.)

Kiment a ház az ablakon,
Benne maradt a gazdasszon.
(A víz a ház, mely kimegy a
halfogó lyukain, de benne marad
maga a hal, a gazdasszony.)

Nekem van egy ojan kemencém, amék tele van seregéjjel. Mi a?
(Száj, benne a fogak.)

A kőműves hová teszi a téglát először, mikor házat akar építeni?
(Maga elébe.)

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Rímes mondások.

Eljű az üdő,
Megfő a tüdő.

Nem élek,
Csak égek.

Az igiret szép szó,
Ha megaggyák, úgy jó.

Kezes
Fizess!

Éggyik füle bal,
A másik nem hall.

Egér nem fér jukábo,
Tököt köt a farkáro.

Kicsi lőjánt valahul
Bábo fogta gát alul.

Fijam disznócskájó,
Apám szalannájó.

Jó gazda
A gazba.

Kicsi csupor,
Hamar felforr.

Én ittam már,
Kend issza már.

Neki dül az asztalnak,
Mind ökör a járomnak.

Teremtette
Faszekere!

Ojan kerek,
Mind a retek.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Háromszékmegyeiek.

alítsd el: altasd el.	lisztláng: fátolszítán átejtett (keresztüliszitált) búzaliszt.
ángyika: a testvér bátya felesége.	uszt: harmat vagy eső utáni nedvesség; pl. usztos fű: harmatos vagy vizes fű.
bakszoka: az ú. n. réti kecske-disz' nevű növény.	patró: éjjeli őr.
burhány: burján, mindenféle hasznavehetetlen növény.	sas: a deszka kerítéseknél a földbe vert fa, amelyre a deszkákat szögeznek.
döng, megdöngöl: ököllel hátba üt.	sósdí: sóska.
facska: kis fadarab.	megszokotál: megvizsgál.
hagyati: olyan, aki sokszor elhagyja, elhanyagolja a dolgait.	ták: ügyetlen.
kalafinta: nyakon ütés.	takaróruha: asztalkendő-féle.
kanapé: fából. azaz deszkából készült pad, amelynek háta is van.	tasli: nyakleves, nyakonütés.
kukk, kukkot dobni: magasra dobni.	tászli: ügyetlen.
lajhó: rest, lomha.	túlú: toll; pl. lúd-túlú.
lájbi: mellény.	változó: fehérmű.
lám: lássam.	vinye: kovácsműhely.
lámsza: lássamsza.	zelegor: izgága ember, aki mindenütt zavart csinál.
	zsebrák: fősvény.
	zsitár: határpásztor.

PÉTER MÓZES.

Szatmármegyeiek.

kártús: merítő veder.	pokolszőkés: mérges kelés.
melyikszor: ahányszor.	sóbanfőtt: leves-hús.
muta: buta.	tenni: ültetni.
nyiszog: nyőszőrög.	vetrece: gulyásos.
nyiszoró: nyoszolyó (koszorús lány).	

(Szinérváralja.)

BAJÁN MIKSA.

Hajdumegyeiek.

csihad a fájdalom: csillapodik.	megé pül: kigyógyul.
eszmélkedem: emlékezem.	pepecs: tifusz.
helyettes: helybeli, néha e h. választott' (pl. hivatalnok).	számít valahova: szándékozik v. hova menni.
lágylás: hóolvadás.	tanyasi: tanyai.
machina* v. vizipuska: tűzi fecskendő.	uzsovál: gyakorol.

(Tetétlen.)

BARCSA JÁNOS.

* Hogy ejtik a ch hangot?

Szerk.

Kassavidékiek.

bunyó: barack. A hüvelykujjat a mutató és nevetlen ujj közé dugni és úgy döfölni. „Édes anyám, olyan bunyut kaptam, hogy fáj“.

cséklyés: csámpás. „Jaj de cséklyés a csizmád, mind elcséklyézed“.

drindál. Ha csárdást táncolnak és hozzá még danolnak, nevezik drindálásnak.

dudrál: dörmög magában, pl. ha vkit szídnak, és nem meri hangosan nyilvánítani véleményét.

gobolyós: sodrott, táskás, lukacsos.

híveljen ki. „Leteszem egy kicsit (a levest), hadd híveljen ki“ a. m. hűljön ki.

hurkálló: daráló kézi malom; árpát és kukoricát darálnak benne; szükségből búzát is.

jaslicskár: betlehemes.

jujok. Csengetyűforma tokcskaiban fényes, apró, fekete magvak vannak, mint a puska-por. Virágja sárga, fekete pontokkal pettyezve. Bóditó szer. Ha magvát megfőzik, fogfájás ellen használják, t. i. párájával párolja a nép a fogát. Ha gyermekek pajkosságból esznek belőle, halálra betegesznek tőle.

kancsal: bandzsál.

kecskeláb: a strimfli gúnyneve. „Kecskeláb“-nak hívják azt a kétágú karót is, ahol kerítés helyett sövényt használnak, mely sövény a karóhoz van fonva.

„Kecskeláb“ a sütőteknő alá tett gömbölyű alkotvány is.

keleti, keletteti magát: kedvelteti.

kokulya. Az uri asszonyok hajukból perecforma gömbölyűséget csináltak, hajtüvel föltűzték és a homlokon felül két oldalról viselték.

kopader: halom, rakás. „Minek szed (a tálból) a tányérra oly kopadert“.

kulajsztra: borjas tehén teje, amely, ha forralják, összemegy.

mákovita: bolondító. „Megeszi ez még a mákovitát is“ = nagybélű. „Nem tudom mit főzök, panaszkodik egyik asszony a másiknak. — Főzzél mákovitát“.

murcolni: piszkolni. „Vigyázz, ne murcold be a ruhádat“.

murkos: piszkos, morcosos, pl. murkos ember.

pulya: kölyök.

sikálló: nyújtófa.

smurkál: pislogat.

svarbál: rendetlen, hányi-veti munkáról mondják.

szamuklál: lassan, vontatva tesz-vesz. „Szamuklál a dolgon“.

szarvacska: kifli.

szurmos: piszkos. „Olyan szurmos ing volt rajta“.

tolka: böhmische talkedli.

virkolák: vad, csúnya, szúrós szemű emberre mondják. „Úgy néz mint a virkolák“.

vőt vett a házhoz. Ha lakodalom után a vőlegény a mennyasszonyos háznál marad.

KORPONAY ILONA.

Hibaigazítás.

A 300. lapon a 3. cím így javítandó: Magyar szók a bihar-megyei oláhoknál.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

CÍM ÉS RANGSOR.

Nem régiben a Fővárosi Lapok hasábjain egész csatározás folyt arról a kérdésről, vajjon a címek s a tulajdonnevek minő rangsor szerint helyezkednek el a magyar szórendben: vajjon a cím szavát vagy pedig a tulajdonnevet illeti-e meg az első hely, vajjon azt kell-e mondani: *Károlyi gróf* vagy *gróf Károlyi*, *Kovács doktor* vagy *doktor Kovács*. Ezt a vitát röviden ismertetni akarjuk s egyúttal saját véleményünket is elmondjuk a dologról.

Tudjuk, az irodalomban jelenleg mind a két használat divik; Balogh Pál azonban, ki ezúttal fölvetette a kérdést, csak ezt az elrendezést tartja a magyar észjárás szerint helyesnek: *Károlyi gróf*, *Kovács doktor*, mint *Mátyás király*, *József császár* stb. A mellette s ellene szóló okadatok egy része jól van előadva Balogh Pálnak második cikkében, melyben már az ellenvetésekre felel, s azért ebből idézzük a következőket (I. Föv. L. 1895. III.7):

„Mi, kik Andrássy grófot és Bánffy bárót irunk, igen jól tudjuk, hogy régi és rögzött szokással állunk szemközt, mely okiratok, magánlevelek nagy tömegében, irodalmi használatban és közbeszédben birja jogosultságának látható jeleit. Ismerjük a tekintélyi bizonyítékot is, hogy főnemeseink, köztük a nyelvérzékben és irodalmi műveltségben kiváló Zrinyi Miklós, Koháry István, Károlyi Ferenc, Széchenyi István, Eötvös József a rangszót nevük elé irták. Még sem véltük fölöslegesnek a kérdést, vajjon ez a régi szokás nem volt-e csupán megszokott hiba, s az idézett tekintélyek ez általuk nem vitatott, nem vizsgált dologban nem tévedtek-e?

„Kerestük a szabályt az analóg nyelvszokásokban, és valamennyi rangszóra nézve, mely a különböző hivatások létráin előfordul, azt a szokást találtuk, hogy a magyar rangszó a magyar tulajdonnév után következik, mint ennek névhatározója, értelmezője. Ez analógiákból vontuk le a szabályt, hogy a *gróf*, *báró* stb. rangszavak is a tulajdonnév után irandók.

„Ők, kik *gróf* Andrásst és *báró* Bánffyrt írnak, e bizonyításhoz siettek ellent mondani. Szerintük a *gróf* és *báró* nem rangszó, milyen a *király*, *pápa*, *tábornagy*, *miniszter*, *főispán*, *bankár*, *jegyző* stb., melyek hivatal, foglalkozást jelentenek s a tulajdonnév mellett értelmezői, névhatározói jelleggel bírnak, míg a *gróf* és *báró* szavak címszók, milyenséget fejeznek ki, jelzői szerepük van a mondatban, s azért helyük a tulajdonnév előtt van.

„Egyik-másik ez okoskodás kapcsán felhossa analóg bizonyíték gyanánt, hogy valamennyi családnév is jelzője az egyéni név (keresztnev) viselőjének, s ezért írjuk azokat magyar nyelvszokás szerint az egyéni név (keresztnev) elé. Amiből következik, hogy a *gróf* és *báró* cím viszont jelzője lévén a családnévnek, a szórendben ezt meg kell előznie. Végül Kozma Andor ma a közjog tekintélyére hivatkozik és a turopoliai gróf példájából azt következteti, hogy a grófi címnek, ha személyre szóló hivatal s nem családi rangot jelent, a név után lehet helye, máskülönben a név elé irandó a jelzői disztinkció szabálya szerint feltétlenül.

„De egykor valamennyi méltósággal hivatal járt, e címen sem létezett tehát köztük különbség. A comites s a barones egyaránt hivatal viseltek a rendi világban; minden grófság, kezdve a comes palatinuson, végezve a comes comitatuson, megannyi ispánság volt, személyre szóló és életfogytig tartott. Később lett az ispánok családjából főrendi nemzetség és állásukból örökölhető hivatali dignitás. Aki a nem örökölhető turopoliai grófságban hivatalt lát és a grófi rangot tisztség értelemben rakja a név után, — az kénytelen hasonlóan eljárni a többi grófokkal és bárókkal is, mert ezek rangcíme is valaha tisztséget jelentett. Ha áll az első esetben, hogy a grófi cím nem a családnév jelzője, hanem a személynév meghatározója, — állni kell valamennyi esetben, mert a jogtörténeti forrás bennük azonos.

„A közjog előírja e rangszók számára az előjáró jelzőket is. *Tekintetes és nagyságos* a magyar közjog szerint legitim megszólítása, jelzője a magyar zászlósoknak, kormánytagoknak és főrendeknek. Ezek jelzők s a név elé irandók; a *gróf* és *báró* cím nem jelző, hanem névhatározó, s a név után van a helye. *Bánk bán*, *Simon bán* nevét sehol nem olvashatni *bán Bánknak*, *bán Simonnak*, s a főurak, kik a horvát, temesi bán, az erdélyi vajda rangját viselték, soha nem írták magukat *bán herceg Béla*, *vajda Szapolyai István* mintára.

„A családnévvel való analógia a szórend kérdésében nem talál; annak a nemzetségi rang gyűjtő nevével semmi analógiája

nincs: amaz személyt különböztet meg a sokasagtól, emez osztályba soroz egy már megkülönböztetett személyt. Amaz individuumot, emez kategóriát állapít meg. S bár nyelvünk megadja ahhoz is a módot, hogy a kategorikus megkülönböztetés esetében a rangszóból jelzőt csinálhassunk, de ebből nem következik, hogy a rangszó mindig jelző. István nádort gyerekkorában egy kis diákpajtása kategorikus megkülönböztetéssel hívta játszani: „*Palatinus Pista*, gyere labdázni“, — de azért nem lett belőle soha sem *Palatinus István*, sem *nádor István*, hanem — *István főherceg-nádor*.

„A *nemes* címre való hivatkozást meg épen gyermekesnek találom. Valaki azt vitatta, hogy a *nemes* Gerecze Péter analógiájára kell *gróf* Andrássyt és *báró* Bánffyt írni. Holott a nemesi címek: a *tekintetes*, *nemes*, *nemzetes és vitézlő* mindannyian jelzők s nem rangszók, nem névhatározók, mint a *gróf* s a *báró*. Fordítsuk csak meg az értelmet és hangsúlyt, csináljunk a jelzőből névhatározót, — legott a név után kerül. Legyen elég a vitézlő helyébe vitézt tennünk, s a vitézlő Jánosból legott *János vitéz* lesz, nem pedig *vitéz János*“.

Rákosi Jenő ugyanebben a kérdésben a többi közt ezeket írja (uo. III.9):

„Hát nem elég-e bajnak már az, hogy napok, sőt szinte évek óta vitatkozunk azon, hogy a két alak közül melyik a helyes, és maig sem tudjuk? Ez nem elég komoly állapota-e a mi magyarságunknak? Az nem volna olyan nagy baj, ha nem tudnók bizonyítani, melyik mért jó vagy rossz, a paraszt sem tudja bizonyítani, de használni jól használja. Azonban bizony kegyetlen helyzet, hogy azon nem tudunk megegyezni: melyik a helyes, melyik a helytelen. Ez már nyelvbeli, magyarságbeli érzékenységünk betegségét, nyelvünk magyarságának komoly veszedelmét jelenti. Mert ki tudja hát, ha mi nem?

„Kozma Andornak tanítása ez: „A vezetéknév elé irt jelzés az illető családok nevének kiegészítése a végből, hogy a család elsőbbsége, magasabb rangja, átöröklődő kiválósága már a névben is kifejezésre jusson“. Ebben a mondatban kétféle dolog van összekeverve: a jelző és a rang, méltóság, polgári állás stb.

„A jelző mindig a szó és a név elé kerül. Mikor valaki állandó jelzőre tesz szert, az nevévé válik, az is elül kerül. Ide tartozik a *Kis János*, *Gólya-Kiss János* stb.

„Nem tartozik ide, mert sem nem egyszerű jelző, sem nem név a *báró*, a *gróf*, a *herceg* stb. Ezek rangot, osztályt, kiváltságot

jelentenek. Az ilyen jelentései szó csak akkor megy a név elé, a mikor melléknévvel fejeztetik ki, mert a melléknév magyarban nem áll meg, csakis előtte a szónak, a melyhez tartozik. Mondjuk tehát *méltóságos* Nagyné, *nagyságos* Kissné és Nagyné *méltósága*, Kissné *nagysága*.

„Mondjuk Kiss János *nemes ember*, vagy *Nemes* Kiss János, az a János, aki a nemes Kissek közül, nem a paraszt Kisek közül való. Azt mondtam *paraszt Kisek*, mert itt a *paraszt* szó a Kisnek jelzője és melléknévi jelentősége van. Csak ily értelemben kerülhet a *gróf* és *báró* is a név elé. Ez a Bánffy a *gróf* Bánffyak közül való, nem a *báró* Bánffyak közül. Itt a *gróf* és *báró* melléknév és jelző. Ellenben ha polgári állását (vagy közjogi állását) fejezem ki emberemnek, mindig csak így mondom: Kis János *paraszt*, és nem *paraszt* Kis János; Klein János *polgár* és nem *polgár* Klein János; Bánffy Dezső *báró* és nem *báró* Bánffy Dezső; Széchenyi István *gróf* és nem *gróf* Széchenyi István; Esterházy Mihály *herceg* és nem *herceg* Esterházy Mihály; János Szalvátor vagy néhai Albrecht *főherceg* (kir. herceg) és nem *főherceg* János Szalvátor és *kir. herceg* Albrecht; I. Ferenc József *király*, és nem *király* I. Ferenc József.

„Kétségtelen, hogy ez, ami ma cím és nem név, régen rang, méltóság, hivatal volt vegyesen. Rang, hivatal, méltóság, polgári állás, közjogi állás pedig a magyarban, amennyiben nem kifejezetten melléknév jelentéssel használjuk, mindig a név után következik. *Kis Pál juhász, Nagy Péter gazda, Sövény János ispán, Külley Károly tiszttartó, Ehes Ferenc tanító, Szilágyi Dezső házelnök, Pulszky Agost képviselő, Beöthy Zsigmond főrend, Wlassics Gyula miniszter, Tauffer Emil professzor, Széll Ignác államtitkár, Reiszig Ede főispán, Nopcsa Elek báró kir. biztos, József kir. herceg, Albrecht főherceg, Ferenc Ferdinánd kir. herceg, Széchenyi István gróf, Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Radvánszky Béla báró koronaőr* stb. Ezekhez járul *Kis Mihály káplár, Nagy Peti firer, Gyalog Ernő hadnagy, Lovassy László ezredes*. Mindez utóbbi ellenben a katona zsargonban: *káplár* Kis Mihály, *firer* Nagy Peti, *hadnagy* Gyalog Ernő, *ezredes* Lovassy László.

„Mindez rám nézve gyermekkorom óta dogmatikusan így van. Így hoztam magammal a Dunántúlról. Hallottam azonban, hogy az erdélyi részekben azt is mondják: *gróf* Bethlen János, és azt is: *tiszttartó* Nagy Ferenc. Mondják-e azt is, hogy *püspök* Szász Domokos, nem tudom. Nem lehetetlen, hogy ott a titulusok hibás használata is jobban elharapózott a nyelvben, mint nálunk.“

Kozma Andor erre így felelt (uo. III:10):

„Ne feledjük el, hogy még a *főherceg* és *király* sem pusztán címet és rangot, hanem állást és foglalkozást is jelent. A többi példában pedig a nevet követő szó mind csak az egyéni állásra és foglalkozásra vonatkozik.

„A *gróf* szó ellenben, valahányszor azt a családi név elé írjuk, mindig pusztán csak címet és rangot jelez.

„Avagy hiszi azt valaki komolyan, hogy a mai gróf az a gróf, vagy olyan gróf, mint az ősi comitatus feje, a comes vala?

„Verba valent usu. Ha még olyan azonos is ez a *gróf* szó s az a *gróf* szó: ez a *gróf* szó mégis csak a család rangjának és címének a családnévhez tartozó jelzése, az pedig az egyéni állás és foglalkozás megnevezése volt.

„Ha állana, hogy a *gróf*-nak a név után van a helye, akkor is a családnév mögé, nem az egyéni keresztnév mögé tartoznék. Mert a grófi cím és rang a családé. Már az a kis gróf is gróf, akit még meg sem kereszteltek. *Károlyi gróf István*. Ez monstruózus és lehetetlen dolog lenne. De nem is lenne helyes.

„*Szántó Kovácsot* vallatják Hódmező-Vásárhelyen s nem *Kovács szántót*. Szántó Kovács már nem szánt, hanem szocialista röpiratokat olvas. De az ősei jó szántó emberek lehettek s családi rangul és címül szerezték meg nevük elé a díszes *szántó* jelzést.“

Álljunk meg itt egy percre.

Az utolsó példával Kozma Andor önmaga alatt vágja a fát. Mert lám, az a *szántó* szó — mint K. A. maga mondja — már nem a foglalkozást jelenti, hanem „családi rangul és címül“ szolgál: mégis ott maradt, ahol kezdetben volt, a családi név előtt (azért volt elül, mert megkülönböztető jelző volt, pl. a *bognár* Kovács-csal szemben, mint Rákosi példái közt a *gróf* Bánffyak a *báró* Bánffyakkal szemben). Ott maradt a régi helyén, mert a beszélők ehhez a szórendhez hozzászokva megtartották akkor is, mikor a szónak jelentése megváltozott. Amde K. A. maga megengedi, hogy a *gróf*, amíg állást jelentett, hátul állott, pl. *Kendei János gróf*. Már most a király megengedte, hogy ez a gróf, miután állásától föl volt mentve, megtarthassa s fiaira is átörökítse méltósága címét. Vajjon akkor *Kendei János grófot*, akinek nevét talán húsz éven át ebben a formában szokták meg, hirtelen *gróf Kendei Jánosnak* keresztelték volna el? Miért tették volna ezt? erre a kérdésre alig lehetne feleletet találni. Ha én hordáromnak azt mondom: Gelbgieszer úr, jól tudom, hogy itt az *úr* nem igazi urat

jelent, hanem csak udvariassági címül szolgál; azért úgy-e bár mégsem mondhatom úgy, hogy *úr* Gelbgieszer!

Még csak arra teszek megjegyzést, hogy a *gróf* a család nevéhez tartozik, merthogy „a grófi cím és rang a családé“, tehát „*Károlyi gróf István*“, ez pedig lehetetlen. Először is, akár *Károlyi István grófot*, akár *gróf Károlyi Istvánt* mondunk, ezzel nem azt akarjuk kifejezni, hogy a családjá gróf, hanem hogy ő maga gróf. Az pedig kétséget nem szenved, hogy nem csak a családjá, hanem ő maga is gróf; hiszen egyszerűen *István grófnak* is nevezheti környezete! — Viszont azt mondjuk: *ifjabb Szinnyi József*, holott világos, hogy az *ifjabb* és *idősebb* jelzők nem a családra, hanem az egyénre vonatkoznak. Tehát látnivaló, hogy ez a szempont semmikép sem könnyíti meg a kérdés megoldását.

Másodszor pedig K. A. okoskodása szerint is kétségtelen, hogy hibás Budán a *Főherceg-Albrecht-út* s a Józsefvárosban a *Főherceg-Sándor-uca*. De nem mond véleményt más efféle kifejezésekről, melyek ismét pusztá címek. Vajjon helyes-e a *herceg Bismarck*, az *örgróf Pallavicini* s a *lovag Falk Zsigmond*? Nem hiszem, hogy nyelvérzéke ezekbe bele tudna nyugodni.

Továbbá avval a családi okadattal kizárja e vitából, illetőleg egyszerűen mellőzi a doktori címet, holott ennek használata ép úgy kérdésben forog, mint a *grófé* s *báróé*. S mondok én egy csomó más szót is, mely pusztá cím, nem pedig foglalkozás vagy állás neve: *úr*, *asszonyság*, *bácsi*, *néni*, *bátyám*, *öcsém*. Vajjon mondhatjuk-e másképp, mint így: *portás úr*, *hordár bácsi*, *Sándor öcsém*? A *bácsi* és társai, a kár valóságos rokonságot jelentenek, a kár pusztán udvarias címek, egyformán hátul állanak. Ez is mutatja, hogy az ilyen különbségeknek a magyar szórendre nincs befolyásuk. S mind a hat szó azt mutatja, hogy a magyar nyelv a címeket hátul rakja, nem elül! (Vö. *úrfi*, *kisasszony* stb.)*

Ugyanaz nap Szilágyi Sándor is fölszólalt s abban a hiszemben volt, hogy eldönti a kérdést, ha viszont azt kérdi:

„Látott-e valaki olyan magyar levelet a XVI—XVIII. századból, melyben az illető *gróf*, *báró* vagy *herceg* ezt a rangjelzőt neve után tette volna? Én nem láttam soha, de nem is hiszem, hogy valaki látott volna“.

No, ez a hivatkozás nem nagyon szerencsés. Abban a három században árasztotta el nyelvünket a legtöbb latinosság s a XVIII.-

* Vö. még a *királyi tanácsost*, mely szintén pusztá cím.

ban már jött a németességek özöne is. Akkor nem csak azt mondták, hogy *gróf* Széchenyi, *báró* Apor, hanem azt is, hogy *frater* Bernáld (EhrC.), *frater* Pósa-házy (Pós.), *pater* Székely (1709. LevT. 2:447), továbbá *generális* Hadik, *major* Nagy, *consiliarius* Láng; efféléket pl. Kazinczy korában seregesen találunk. Szilágyi S. majdnem arra is díjat tűzhetne, hogy mutassunk neki író-t a XVI—XVIII. századokban, aki a mellékmondatok nagy részében ne latinos kötőmódot alkalmazna a jelentő mód helyett (*midőn ezt elvégezték volna* stb.). Ezek az idegenszerűségek természetesen leginkább az írók, a műveltek nyelvében harapódtak el, s ha itt-ott ráragadtak is a romlatlan népnyelvre, a rendes, magyaros kifejezés-módot soha ki nem szorították. S egyes erősebb nyelvérzékű régi íróknál is találunk az általános magyar analógiának megfelelő szerkezeteket, minők: Boleslaus *hercegh* ÉrdyC. 295. Geyssa *herczek* 399. (valamint pl. Lompert *pyspek*, zent Stanyzlo *pyspek* uo. 296.) aranyas bezzedw zent Janos *doktor* (VirgC. 14), Ágoston *doctor* (Matkó). S aki ma azt írja: „Midőn ezt Nagyságodnak legmélyebb tisztelettel *jelenteném* . . .”, az hivatkozhatik ugyan a több évszázados szokásra, stílusa mindazáltal nem felel meg a magyaros mondatszerkesztés követelményeinek.

Ezzel szemben nem sokat nyomnak Dr. Jókai Mór szavai sem (uo. III.12):

„A magyar, százados szokás szerint, a név elé teszi a *nemes*, a *gróf*, a *báró*, a *doktor* címet, másodiknak jön a praedikatum, harmadiknak a vezetéknev, negyediknek a keresztnév: latinban elsőnek jön a cím, másodiknak a keresztnév, harmadiknak a vezetéknev, utolsónak a praedikatum.

„*Gróf* Kriptavári Dörgedelmy Uzindur“.

Comes Uzindur Dörgedelmy de Kriptavár.

„Így helyes. Ez csak cím. Hanem aztán:

„A gyűlés végeztével jól lakatta az egész sokaságot Dörgedelmy Uzindur *gróf*“.

Finite congregatione bene habitavit totam multitudinem Uzindur Dörgedelmy, *comes* munificentissimus.

„Ez meg így helyes. Ez már minőség“.

Világos, hogy Jókai nem a százados szokásból, hanem tisztán a latin nyelvből vonja itt el a magyar nyelvre rátukmált szabályt. Világos ez abból a körülményből, hogy Jókai szerint a *gróf* szó még főispánt is jelent, csak azért, mert a *comes* szó is jelenthet főispánt! — Az ellen pedig, hogy a cím és jelleg közt

szórendi különbség volna, megint csak az *úr* és *bácsi*-féle mindennapi példákra kell hivatkozzunk, pedig ezek kétségkívül pusztán címek, és épen Jókai mond el cikke elején egy kacagtató anekdotát, mely megvilágítja a magyar *úr* s a német *Herr* szórendi különbségét.

De még gyöngébb Jókai okoskodása abban, ami most következik:

„Azonban a grófnak hitvestársa is lesz. Hát azt hogyan lássuk el titulussal és minősítéssel?

„A teljesen korrekt név így hangzanék: „Gróf Kriptavári Dörgedelmy Uzindurné, született Terrahegyi Rákostavy Orsolya grófnő“. Ez nagyon hosszú: sem társalgásban, sem irodalomban meg nem szokható.

„Dörgedelmy Uzindur grófné?“ Ez abszurdum. Férfi név után női jelző. No hát akkor: „Dörgedelmy Uzindurné grófné“. Ez lehetetlen!

„Tehát német módra „Dörgedelmy Orsolya grófnő“. Így meg a sógorasszonyát hívják.

„E szerint a legmagyarabbul van írva így: Gróf Dörgedelmy Uzindurné.

„A hölgyek iránt való tekintetből kénytelenek vagyunk az eddigi címrendet megtartani“.

Én pedig bátorkodom bebizonyítani, hogy épen a hölgyek iránti tekintetből célszerűbb a másik címrend, amely szerencsére egyúttal magyarosabb is.

Jókai Mór dr. azt mondja, *Dörgedelmy Uzindur grófné* azért képtelenség, mert férfi név után női jelző van benne. Legmagyarabb ő szerinte a *gróf* Dörgedelmy Uzindurné, s nem veszi észre, hogy itt női név előtt férfi-cím van! Hát lehet, hogy Jókai így tudakolná e hölgy címét: Kérem, mi ez a Dörgedelmy Uzindurné, *gróf*-e vagy *báró*? Más emberfia így kérdezi: *grófné*-e vagy *báróné*?

Ennélfogva mégis csak jobb az, amit Jókai lehetetlennek mond, de amit lehetségesnek bizonyít az, hogy tényleg használják: * Dörgedelmy Uzindurné grófné. Azonban legegyszerűbb ilyenkor a *gróf-né* címét föloldani: „Dörgedelmy Uzindur *gróf neje*, Véghlesy Leopoldina bárónő.“ — Az ilyen föloldások nyelvünkben elég közön-

* Legtöbbször a Budapesti Hirlapban, de egyebütt is. Vö. még az ilyeneket: „Özv. Károlyi Istvánné grófnő“ Pesti Hirlap 1895. VII.24. sz. 6. l. Apafy Mihályné fejedelemné B. H. 1896. VIII.13. 3. l.

ségesek. Pl. egész helyes összetétel a *fejtető* (*fejtetőre* állni stb.) és a *névnap* (*névnapra* való vers, *névnap*i köszöntő), mégis föloldjuk őket ilyen esetekben: a *fejem*'*tetején* (nem a *fejtetőmön*), a *király neve-napja*.

De ha furcsa a Jókai *gróf* Dörge-delmy Uzindurnéja, még furcsább a született grófnők s bárónők idegenszerű címezgetése, mely csak néhány év óta* kap lábra, pl. a Vasárnapi Ujság s a Magyar Szalon arcképei alatt: „*Gróf* Zichy Paula és *báró* Kotz Henriette“, holott úgy látszik, egyik sem férfi (Vas. Ujs. 1895. 272. l.); „*Gróf* Bethlen Katinka“ (Vas. Ujs.; így írja Szádeczky L. is az 1895-i Századokban: „*Gróf* Bethlen Kata élete“); „*Báró* Sennyey Mici rajza, *báró* Vécsey Paulina rajza, *gróf* Pejácsevich Jolán rajza“ (MSzalon 23:306, 328, 334, 360), s így még igen gyakran. „Az oktatásügyi miniszter *herceg* Sabran Eleázárné szül. *gróf* Kálnoky Adél úrnőnek köszönetét nyilvánította.“ Úgy-e bár, furcsa grófok és bárók!

Hát kérem, lehet, hogy ezek a magyar úri hölgyek még most is rendesen németül beszélnek és írnak, s akkor egészen természetes, hogy így írják nevüket: *Gr.* Paula Zichy, *B.* Henriette Kotz. De ilyenkor a *Gr.* nem *Graf*, hanem *Gräfin*, a *B.* nem *Baron*, hanem *Baronin*. Tessék tehát helyesen lefordítani: *grófnő* Zichy Paula, *bárónő* Kotz Henriette! Nemde cifra magyarsághoz jutunk, ha Kozma Andor, Szilágyi Sándor és Jókai Mór útmutatását követjük.

Egyébiránt már most nem csak az arisztokrata nőkkel gyűlik meg a bajunk, hanem még inkább a *doktor* nőkkel, mert ezek neve valósággal kétértelművé lesz a *dr.* címnek előretételével. Ha azt olvassuk: *Dr.* Varságh Zoltánné, *Dr.* Wartha Vincéné, akkor kérdés marad, vajjon a férjük-e a doktor vagy pedig ők maguk. Az egyik esetben tehát ez lesz a célszerű kifejezés: Varságh Zoltán *dr. neje* (kevésbé szép: Varságh Zoltánné *dr.-né*), a másikon ellenben ez: Wartha Vincéné *dr.* —

A Fővárosi Lapokban még Brassai Sámuel szólott a vitához ilyen cím alatt: *Qui bene distinguit, bene docet* (III.18). Fejtegeté-

* Szilágyi Sándor itt is hivatkozhatnék a régiségre, mert abban csakugyan találunk ilyeneket is: „*Gr.* Széchy Anna Mária“ így írja alá kilenc levelét (M. Hölgyek Leveli 250, 251); ugyanaz írja: „*Ngs. gróf* Czobor Erzsébet, Csáky Ferencné . . ő kmének“ (257). Vö. még: „Az *ngs. gróf* Apponyi Éva asszonynak“ (uo. 316.) — A M. Szalon következetlen, mert magyarosan is írja: „*Nemes* Eliza *grófnő* rajza, Bethlen Vilma *grófnő* rajza“ (24:328, 330).

sében új csak az volna, hogy a címek „vezeték-névvel kapcsolva jelzők, kereszt-névvel párosítva jelzettek, . . pl. *gr. Bethlen Józsefnek* három fia vala: Gábor, József, Kamilló, . . és úgy emlegették a háznál, hogy *Gábor gróf, József gróf, Kamilló gróf*“. — De Brassai bácsit ezúttal cserbehagyta az ő méltán híres logikája, mert a kimondott megszorítással ellenmondásban van cikkének vége, mely így szól: „*Gróf Teleki Géza és Teleki Géza gróf*, mind a kettő helyes, mert az előbbi szólam az illető egyént a nem gróf Telekiektől, az utóbbi a nem Géza nevű Telekiektől különbözteti meg“. S ezzel a helyes magyarázattal ismét nem hangzik össze, amit ő maga ír, hogy t. i. „*gr. Bethlen Józsefnek*“ volt három fia. Hiszen nem az a kérdés, hogy melyik Bethlen Józsefnek volt három fia (a *gróf Bethlen Józsefnek-e* vagy a *báró Bethlen Józsefnek*), hanem az itt a kérdés, hogy melyik grófnak volt három fia. Felelet: *Bethlen József* grófnak.

A Brassai *gróf Bethlen Józsefe* szintén arra vall, amit már Rákosi említ, hogy t. i. Erdélyben a köz nyelvszokás is elfogadta ezt a formát. Magyarázatul arra gondolhatunk, hogy Erdélyben sokkal több a gróf és báró, tehát a köznép is többször hallhatta s így eltanulhatta a latinos és németes címezést. Érdekes volna, ha olvasóink megfigyelnék e tekintetben az egyes országrészek nyelvszokását. A dunántúlról már idéztük Rákosi Jenő értesítését, s íme ezzel egyező tudósítást idézhetünk az alföldi nyelvszokásról is. Marcziai György lovag *Nemesség* című munkájának bírálója hibáztatta a *lovag* cím hátratételét. Erre a szerző így felelt (Turul 5 : 96):

„Azt nem hiszem, hogy a könyvismertető úr azokat is tudatlansággal vádolja, akik a hercegi, grófi és bárói címet a név után említik fel, mert akkor az egész Alföld s a magyar irodalom legtöbb közlönye nem tud magyarul“.

Marcziányi György lovag, ki e dolgokban illetékes szakember, ugyanakkor (1887. elején) a M. Nyelvőr szerkesztőségéhez is levelet intézett, s ebből alkalmoszerű lesz itt a következő részletet közölni:

„A hercegi, grófi vagy bárói cím (legalább eddigi hitem és tapasztalataim, nemkülönben nyelvismeretem szerint) a magyarban rendszeren és helyesen a név mögé tétetik, nem pedig a név elé, m. p. *nagykárolyi Károlyi gróf, galánthai Esterházy herceg, Batthyány herceg*, ami kétségtelenül magyarosabban hangzik mint pl. *herceg Batthyány* . . A hercegi, grófi és bárói címek eredetökre nézve éppen olyan idegenek a magyar előtt, mint a lovagi cím, csak azzal a különbséggel, hogy az előbb-

nevezett három címet később hazánkban honosították és törvényesítették, míg a hasonlólag bizonyos nemes rendfokozat megjelölésére szolgáló *lovagi* cím a magyar nemesi hierarchiába nem vétetett fel. De ebből korántsem következhetik, hogy azért, mert idegen cím, a többi cím megkülönböztetése céljából, a helyes nyelvérzék rovására a névhez *elől* tétessék, mert akkor pl. a francia *marquis* vagy *marquisnő* címét a szabály elfogadása után szintén hasonló elbánásban kellene részesíteni, p. „Ott láttuk *marquisnő de Panges Jolán* úrnőt is“ a helyett: „Ott láttuk *de Panges Jolán marquisnőt* is.“

*

Az egész vita eredményét nézetünk szerint így foglalhatjuk össze:

A *gróf, báró, doktor* címeket a főnemések, a műveltek s az írók nagy része — latin s német minta szerint — régóta a nevek elé rakja, oly régóta, hogy ez az idegenszerűség úgyszólván meghonosult, bevett szokássá lett s egyes vidékeken a közbeszédben is elterjedt.* Akik így beszélnek és írnak s ezt helyesnek tartják, azok különben egészen jó nyelvérzékű magyarok, csak a szokás hatalmának engednek, mint ime Kozma Sándor, Szilágyi Sándor, Jókai Mór és Brassai Sámuel példája mutatja.

Van azonban egy másik, általánosabb érvényű nyelvszokás, mely szerint a cím és foglalkozás szavait hátrateszük s azt mondjuk: *Mátyás király, Kis úr, Zichy leány*, tehát hasonlóképen *Batthyány herceg, Bánffy báró, Zichy grófnő*. S eme legutolsó példánkat az ellenvéleményű urak sem tudnák másképp kifejezni, mert a „*grófnő Zichy*“ csakugyan lehetetlen, a *gróf Zichy* pedig csak férfi lehet s nem nő!

Azonban lehetséges az országos nyelvszokás szerint is a *gróf Zichy János*, ha a *báró Zichy Jánostól* való különbséget kell kiemelnünk. Ilyenkor a címet csakugyan jelzőül alkalmazzuk, mely a névnek hangsúlyos meghatározója csak úgy, mint pl. az *ifjabb Zichy János* az *idősebb Zichy Jánossal*, a *bognár Kis János* a

* Pl. Erdélyben, mint Rákosi J. említi. Erre vall, hogy Szilágyi Sándor is azt mondja: *Gróf Bethlen Kata* (Vértanuk a m. történetből 1867. 379), de azt is: a násznagy „*kormányshéki titkár Köleséri Sámuel*“, „a dolgot *akkori kolozsvári pap Deáki József* tudatta vele“ (uo. 385, 391) stb.

*szabó Kis Jánossal, vagy a költő Zrínyi Miklós a szigetvári Zrínyi Miklóssal szemben.**

Ebből az is következik, hogy különbség van a *Zichy János gróf* s a *gróf Zichy János* közt, s hogy ez utóbbi formának csak korlátozott szerepe lehet.

Mi tehát íróinknak általános használatra azt a szórendet ajánljuk, amely nem idegen minta szerint alakult, hanem a magyar ésjárás uralkodó analógiáit követi:

SIMONYI ZSIGMOND DR.

MELY SZÓKKAL GAZDAGÍTOTTA FALUDI AZ IRODALMI NYELVET?

(Vége).

<i>kallangos</i>	<i>kibaktat</i>	<i>kifittt</i>
<i>kámpol</i>	<i>kibizonyosodik</i>	* <i>kiforral</i> , 774
<i>kanász</i>	* <i>kibocsátkozik</i> , 503	* <i>kifosztogat</i> , 259
<i>kantároz</i>	<i>kibortt</i>	<i>kifüggeszt</i>
<i>káplánkodik</i>	<i>kicsal</i>	<i>kifütyöl</i>
<i>kardszój</i>	* <i>kicsapat</i> , 90	<i>kigombolyít</i>
<i>katonatiszt</i>	* <i>kicsatol</i> , 28	* <i>kigyőz</i> , 398
<i>kegyeskedik</i>	<i>kicsike</i>	<i>kihajhász</i>
† <i>keményebbescskén</i>	<i>kicsinként</i>	<i>kihazud</i>
<i>kémeskedik</i>	<i>kicühődik</i>	<i>kihül</i>
<i>kendőzködik</i>	<i>kiderül</i>	<i>kihagzul</i>
<i>kerekeken</i>	* <i>kidolgoz</i> , 747, 772	<i>kikémel</i>
* <i>keresztülcsap</i> , 395	* <i>kiékesget</i> , 365	* <i>kikérdez</i> , 745
* <i>keresztülejt</i> , 17	<i>kiékesít</i>	<i>kikereng</i>
* <i>keresztülforgat</i> , 442	<i>kiékesül</i>	* <i>kikerít</i> , 119
<i>keresztülgázol</i>	* <i>kiélesül</i> , 365	<i>kikészt</i>
<i>keresztüljár</i>	* <i>kiemelkedik</i> , 12	<i>kikészül</i>
<i>késedelmeskedik</i>	* <i>kiéptt</i> , 334	* <i>kikürtöl</i> , 303
<i>keserkedik</i>	* <i>kiépül</i> , 665	* <i>kinyugosztal</i> , 261,
<i>keverék</i>	<i>kifelé</i>	701

* „A költő Zrínyi Miklós“ lehetőségét érdekesen vitatta Greguss Ágost a Nyr. első kötetei egyikében. —

Még megemlítem, hogy a *dr.* cím össze is kerül a *báró* és *gróf* címekkel. Ilyenkor a legmagyarosabb elrendezés a következő: Eötvös Loránd *báró doktor*, Galantai Esterházy Miklós *herceg doktor*.

Utólag megjegyzem, hogy a *gróf Bánffy* és *doktor Jókai* németességét az idegenszerű hangsúlyozás is elárulja, mert a *Bánffy* és *Jókai* van bennük kiemelve, holott a magyar kiejtésben (csekély kivétellel) az elül álló jelzőt szoktuk kiemelni.

kiparancsol
kiperzszül
*kipusztul, 214
*kirándul, 267
kiröpt
kiröppen
kiröppent
*kiruház, 656
kisikamlík
kiszapul
kiszid
kiszínlét
kiszínlík
kiszoktat
kiszorít
kiszorul
*kiterem, 663
*kitollaz, 349
*kiün, 704
kivénhedik
kivicsorít
kivigasztal
kocsikáz
kortyoz
könnnyűsleges
körülseregel
körültekinget
*közbejárul, 729
közlel
különösködik
külsősleges
lapos-guta
lapátöz
látsszat
látsszatos
látsszatosság
lealjasít
lealjasodik
leapaszt
*lebíllent, 351
lecsatol
lecsíp
leckéz
leegyenít
ledönt
*lefogy, 416
lehámoz
lehorod

lehorpad
*lehurcol, 701
lehül
*lekárhoztat, 665
lekörömszél
leckötelez
*lemerít, 681
*lemond, 94, 245
*lenehezedik, 614
lenyomorít
lenyugszik
lenyugtat
lenyugosztal
lerongyosodik
leskel
leszab
leszégyenedik
*leszégyenít, 184
*leszoktat, 310
letermett
*letromfol, 763
lobbantat
locskál
lustosság
maga-elvélte
magánlét
majdani
majdanság
marcongat
mátyás
megbirkózik
megcsonkul
megdöbben
megdögönyöz
*megdőli, 855
*megemleget, 702
megfajul
megfelejtkezik
megficamít
*megfrissül, 26
megfutamlík
meggyanul
meggyarlít
meggyarlódik
meghalálozik
meghíszeltet
meghítség
meghurogat

megiffít
megkivántat
megkomorodik
*megleckéz, 659
megmerészli
*megokul, 153
megölelkezik
*megpántlikáz, 709
megpárosodik
*megrakogat, 91
megsikamlík
megszab
megszivel
*megtímad, 518, 590
*megtoldal, 778
megvendégel
megyész-püspök
mennyországoskodik
merevenít
mesteri
messzesleges
mezőföldi
mohó
molyette
mulandóság
munka-győző
*napi-rend, 196
napszámra
*neki-bátorodik, 372
neki-dől
*neki-élesíti, 370
neki-megy
neki-örül (vminek)
*neki-szokik, 328
*neki-tüzesít, 86
nemcsedik
*nódul, 853
nyakoncsapás
nyakláló
nyelvbótlás
nyelvjárás
nyikkan
obsit-(levél)
ócsálkodik
oldal-fegyver
ország-világ
otthonos
otthonoskodik

*otthonosság**ördögösködik**örizget**örömrá**örömszózat***öszvealkalmaztat,*
339*öszveaprít**öszvebeszélget***öszveédesedik, 241**öszveforr***öszveházasít, 189***öszveházasodik, 670**öszvekerül**öszvekeverődik***öszvelép, 875**öszvemocskolódik***öszvemocskosít, 411***öszverakodik, 429***öszvespékel, 187***öszvesürüdik, 699***öszveszaporít, 664***öszveszaporodik,*
730*öszveszedeg***öszveszekik, 722***öszvetöm, 655**öszveül***öszvezagyvál, 76**özönöz**padka**pajtáskodik**parittyáz***pázsitzöld, 607**példázódik***pénzetlen, 259**piciny**picinység**pihékönnyű**pihenger**pittyenger**pojfoncsap***pórnép, 601***pórsereg, 871**póznál**puruttyaság**ragadozó-madár**ragyogtat**rakoncátlan***rakul, 554**reá-ajánl***reá-bátorít, 225,*
460**reá-bátorodik, 109,*
215*reá-békéllik**reá-bizonyodik***reá-csal, 95, 781**reáemlékeztet***reáérkezik, 482***reáérti, 271***reáforr, 243***reágyöz, 826**reágyüll***reá-igérkezik, 208***reá-izen, 277***reá-köszörül, 102**reá-küld**reá-merészel***reá-nehezedik, 116**reá-oktat***reá-szaporodik, 259***reászárad, 538***reászül, 243***reátermett, 417**reávisel**remekmunka***remetéskedik, 349**rendbe szed**ritkaságos**rosszalkodik**rosszkor**sajnos**sajnosan**sebeskedik**segélget***semmihitű, 57**setéteskedik**sínekedik**súgdal**súgdogál**sűrűsödik**sütemény**szaladozik***számlálgat, 192**szavahitt**százszorta**szebbecske**szed-vesz**szegődtet***szégyenkő, 63***széllyel-csillagzik,*
653*szembeütközik**szemelő***szépnem, 206**szennyeshedik**szerencsétlétődik**szerkivül**szétterjed**szíjazat**színeskedik**színváltozás**szorgolódik**szorultság**szökevény**szunnyadalmas**†szülemény**taligáz**táncika**tanultság**táskáz**taszogat**távolít**†tehetetlen**tekerékes**tekerődzik**tekinteteshedik**temérdekeskedik***tengeri-rabló, 645**tenyészetlen**terebély**teremtény**terepes***terméketlen, 7**tetszeteshedik**tetszetesség**†tolakozik**toldal**tollaz***tollazat, 638**torlatlan**többrevágtyás**törlődzik*

* <i>túl</i> hagy, 150	<i>vagyonos</i>	* <i>vissza</i> fárad, 321
* <i>túl</i> lép, 676	<i>valumentényire</i>	* <i>vissza</i> formán, 479
<i>tüled-hozzád</i>	<i>való-igaz</i>	* <i>vissza</i> hirdet, 98
<i>tünderkert</i>	<i>váltó-pénz</i>	<i>vissza</i> jövet
† <i>türedelem</i>	<i>varró-vánkos</i>	* <i>vissza</i> kíván, 42
† <i>türedelmes</i>	† <i>védelem</i>	* <i>vissza</i> lát, 95
† <i>türedelmesség</i>	<i>végbemenetel</i>	* <i>vissza</i> nyújt, 193
* <i>tüskéses</i> , 701	<i>végszózat</i>	* <i>vissza</i> piरणkodtat, 186
<i>ugyancsak</i>	* <i>vélemény</i> , 39	* <i>vissza</i> rándul, 726
<i>unalmaskodik</i>	<i>vérpatak</i>	* <i>vissza</i> szerez, 99
<i>urahagyott</i>	<i>veszteség</i>	* <i>vissza</i> táncol, 217
<i>utaz</i>	<i>vidékes</i>	<i>vissza</i> térít (recom-pensat)
<i>útvesztő-kert</i>	<i>villangos</i>	<i>zsebóra</i> .
<i>űröget</i>	<i>virradoz</i>	
* <i>vadászkodik</i> , 643	<i>vissza</i> dobol	

E gyűjtemény (több mint 600 szó van benne) elég terjedelmes arra, hogy a szókinés minőségéről, mellyel F. az irodalmi nyelvet gazdagította, határozott ítéletet mondhassunk:

1) Szóelvonás csak egyetlen egy van közte. (A *mohon* ige-határozóból a *mohó* melléknév.) Faludinak tehát nem volt köze a Wagner-féle Phraseológiában nagy számmal található (*arány, csíny, heveny, illa, rom, szemérmet* stb.) elvonásokhoz. Vö. Nyr. 17: 313.

2) Mást, mint élő képzőt nem ismer. Jól tudja, mihez mi illik. Csak egy esetben függeszt ige-határozóhoz -s képzőt, t. i. az *otthonos* szóban (vö. *hiános, magános, nyilvános* stb.); egy esetben pedig ragos alakból formál igét: *hátrál*. Az -*almas -elmes* végű mellékeveket különösen szereti s olyat is csinál (a *hosszadalmast*), amelyhez -*alom, -elem* képzőjű főnév nem is tartozik.

3) Szóösszetételei közül feltűnőek: a *hófehér, pázsitzöld, pihekönnyű* (noha már Rimainál *tejfehér*, Zrinyinél *jéghideg*, MA.-nél *tűzveres*), továbbá a *zsebóra* (noha már *asztal-keszkenő* a XVII. században).

4) Végeredményül kijelenthetjük, hogy a szócsinálásban Faludi nem volt nyelvújító, csakis a szólásokban s a mondatfűzésben. Vö. Kiss Ignác Nyr. 24. köt.

*

A szerkesztő úr kívánságára toldalékul elsoroljuk még a NySz. azon fogatkozásait, amelyeket e tanulmányunk közben észrevetünk, de a fentebbi jegyzékben nem tüntethetünk elő:

épitmény csak F.-ból van idézve, holott megvan már Weres Balás 1565. évi Magyar Dekretomában. (Másodrés. Tit. 85.)

hírhordó PP.-ban nincs meg, csak PPB.-ban.

hullogat nincs meg a NySz.-ban, holott F.-nél 887. l. megvan, de megvan MA.-ben is.

ijedelem: a NySz. csak Kr.-re hivatkozik, holott megvan F.-nél 96. l., sőt Gyöngyösinél is. Vö. Kr.

elkékül csak F.-ből van idézve, holott megvan már Megy. Praxis pietatis, 1636, 84. l.

tehetetlenség: a NySz. idézi PPB.-ból, pedig nincs meg benne.

LUKÁCS LŐRINC.

JEGYZETEK AZ ANTIBARBARUSHOZ.

III.

Latin szavakat ne használjuk németesen csonkított alakban: †*stil*: *stilus* (irály; ellenben gót *stil*, mert ebben* a jelentésben a németből van átvéve); †*filozóf*, *pedagóg*, *dialóg*, *Vergil*, *Horác*, *Homér*..; kivéve az -iv végű mellékneveket, melyek már nagyon is meghonosodtak** ilyen alakban: *relativ*, *frequentativ*... †*epikurói bölcsesség*: *Epikuros*féle b.× De viszont nem helyeselhető: *hollandus festők* e h. *hollandi f.*×× — **Hát ez ok?*¹ — ***Hát amazok?* — ×*Epikurus*. — ××*Ha a nemzet hollandus, a festő nem?*²

láb; a hegy lábában: *ink. tövében*. — *Mért?*³

†*látgyöngöseség*: *szemgy.*, *rövidlátás*.* — **Ez is német; közel-látás volna*.

legelteti szemét a képen: *ink. jártatja, gyönyörködteti*. — *Régi trópus*.⁴

†*lövölde*: *lövő*, l. *hely*, *céllövő*.* — **Ez jobb*.

ly h. legtöbb vidéken v. l-et v. j-t mondanak; igazi hangzása* olyan, mint az összeolvadt *lj* hangoké; az ajánlja, üljön szókat csakugyan így ejtjük: ajánlja, üljön. — **Ki hallotta valaha*.⁵

¹ A *stil* mind jelentését, mind alakját tekintve más szó (a ném. *stil*), mint a *stilus*, valamint pl. *Ágost* (ol. *Agosto*) más, mint *Augustus* stb.

² A *hollandus* ma már nálunk elavult latinos forma, ép úgy mint pl. *svékus* (svéd), *ánglius* stb.

³ Amazt a német trópus utánzásának tartottam.

⁴ Minden esetre idegen trópus fordítása, l. Nyr. 1. k. Egyéb-iránt ma már a rég meghonosult szólásokat nem kifogásolom, ép oly kevésbé, mint a rég meghonosult szókat (vö. *hadat visel* = *bellum gerere* stb., l. alább *tart*), kivéve ha újabb nyelvünk maga el-elhagyja, vö. alább: *megtalálni*.

⁵ A *palócok* tényleg úgy ejtik.

megéi: †hogy a nemzeti ügy diadalát megéljük (erleben) megérjük, megérem még azt az időt. — *Helyes!*

†*megtalálni* vkit vmi iránt: megkeresni v. ink. fölkérni. — *Régi, de nem pártolom.*

†*mérföld*: ink. méröld (nem a méréstől; régente mélföld = meile). — *Tehát német. Nem tudom.*¹

Mívelettő ige: †engedte magát megcsaltni: megcsalatta magát,* v. meg hagyta magát csalni. — *Ez nem jó.*²

†*mozdony*: mozdító gép, lokomotív. — *Hajtó gép.*

N é v m a g y a r í t á s . . A m. nevek v. helységnevekből lettek . . v. foglalkozásjelölő szók . . v. vmi jellemző tulajdonságtól . . v. az apa keresztnévéből. — *Vagy ezek egyikétől sem: Arany, Vas etc.*³

N é v m á s o k . . †önmagam, önmagad, önfejed, önnön-házunk stb..* †ami megenni való ajánlja magát (Jók.): ami megenni való** ajánlkozik. . †megnézte[×] már magának azt a házat: megnézte már azt a házat . . magamnak is rosszul ment dolgom (ritkább az ilyen szerkezet: magamnak is ugyan kutyául lett dolga[×] Pet.) — **De a múlt század vége s a jelen eleje így használta.* — ***valóul.*⁴ — [×]*De kinéz jó.* — [×]*Ezt úgy sejttem P. csak maga [?] gondolta jobbnak így.*

†*ormány*: orny*, orr. — *?!⁵

†*sérv*: sérelem, sérület, sértés stb. — *Sérvs nekem is volt az oldalamon.*

sürgős hs.* (ami maga is sürög és másokat is sürgésre készít) = sürgetős. — *Hs. bizony, mert a paraszt is sürgöst mond.*⁶ *szabadjon, -na* hs. — *Nem igen!*

†*szakma*: szak. — *Szakasz (volt rég).*

S z ó k é p z é s . . (50. l.) Hibás elvonás . . Az ilyen csonka szó ép oly hibás marad, ha aztán képző járul is hozzá; pl. rohan, nyargal: roham, nyargam. — *Ha folyam lehetett, ez mért hibás képzés.*⁷

†*szólam*: szólás, mondás. — (*Szólam aláhúзва.*)

¹ A *mérföld* minden esetre egyeredetű a német *meile*-vel, habár a szláv v. olasz alakból van is átvéve (*miglia* lat. *milia* passuum). L. még a *Helyesírás*-hoz tett megjegyzést.

² Én jónak érzem; vö. *rászedeti magát, itatja magát* a bor stb. eff.

³ A jellemző tulajdonság rovatába sorozhatók.

⁴ Azt tartom, amaz is kifogástalan s a mellett egyszerűbb; vö. *ami látnivaló csak akad, ami szépet csak találtam.*

⁵ A régi Tájszótárból vettem, de ott csakugyan hibás adat volt.

⁶ Némelyek a *sürgöst* hibáztatták és *sürgetőst* akartak helyébe; vö. még: *sietős* (tehát nem *siettetős*) és *szorgos* (ered **szorgós*).

⁷ A *folyam* és *kellem* főneveket másképp alkotta a nyelvújítás, nem a *foly* és *kell* igékből -am -em képzővel, mint a *rohamot* s *nyargamot*, hanem elvonással a *folyamat*, *folyamodik*, *kellemetes*, *kellemő* szókból. Vö. még *áram*: *áramlik*, *villam*-os: *villamodik*.

†szőnyegre kerül: szóba kerül, napirendre k. — *Trópus*.¹

tart: németes az ilyen használata*: †nem fog soká tartani, és nálunk is szőnyegre hozandják: nem sokára nálunk is szóba kerül majd; beszédet, prédikációt tart**: ink. mond. — *Jó. — ***Régi már*.²

†távol áll v. *legyen tőlem, hogy**: eszem ágában sincs, ments' Isten.. †távolról sem felel meg** a várakozásnak: korántsem, legkevésbé sem. — **Régóta él*. — ***Ez is régi metaphora*.

†teljesíti* hivatását: követi h.-t, teljesíti földadatát. — *Hát parancsot? ígéretet?*³

(†titkár.) — *Titkos (Mátyás Fl.)*.

†történész: hisztorikus, történetbuvár; történettudós; történetíró. — *Történelem? ubi es?*⁴

†törzs: törzsök, faderék. — *Hát torzs? torzsa?*

(†tüzer.) — *Pattantyús*.

újon született: ink. uj* született. — **Ujonnan régóta*.

úrrá lenni vmi fölé: átvitt értelemben mondvá németes.. †nem tudott úrrá lenni indulata fölé: n. t. indulatán uralkodni. — *Nem ura indulatának: ez magyar*.

utolsó; az utolsó két év alatt, az u. ülés jegyzőkönyvét fogja fölolvadni a jegyző — hs. kifejezések. — *Nem hs. biz az*.⁵

†üteg: batteria. } — *Legyen: ütés! igaz, de mind ütés le-*
†ütem: ütés. } *gyen: a tactus is meg a pofonütés?*

†valjon, valljon, valyon, vajon: vajjon. — *Vajon?*⁶

†valószínűtlen: ink. valótlanszinű*, nem-valószínű. — **E bizony nem jó*.

választani vkit királlyá, jegyzővé: ink. királynak, jegyzőnek. — *Jegyzőnek, bírónak teszik, választanak királylyá v. királyságra*.⁷ *vergődik*; †nagy hírre, hatalomra v.*: jut, tesz szert. — **Ez hiba!*?

vesz: †bátorságot vesz magának*: bátorkodik; †szabadságot vesz magának*: mer, merészel, megengedi magának. — **Régi. vérszomjas**: ink. vérszomjazó. — **Réges régi*.

¹ Vö. Nyr. 8: 129.

² L. a *legeltet* cikkhez való jegyzetet, és vö. Volf Gy. Nyr. 1: 293.

³ Ezek semmi kifogás alá nem esnek; hisz magában az én cikemben is ott van ez a szólás: *teljesíti földadatát*.

⁴ Fölöslegesnek tartottam a *történet* mellett; más nyelveknek sincs erre két külön szavuk.

⁵ Ezeknek hibáztatása a logika túlzása. Más nyelvekben is ok nélkül hibáztatták az ilyeneket: *a két utolsó, a három utolsó*, holott csak egy az utolsó (igaz, hogy logikusabbnak látszik *az utolsó kettő, az utolsó három*, de már vö. három közül *az utolsó kettő*, holott e kettővel nem áll szemben *az első kettő*).

⁶ Vö. a *Helyesírás*hoz való jegyzetet.

⁷ L. most bővebben a *MHatározókban*.

világlatban tartani : ink. evidenciában v. szemmel t. — *Nyil-rántart*.

viseltetik; tisztelettel, kegyelettel v.*: ink. viselkedik** v. van iránta, tiszteli, kegyelettel ragaszkodik hozzá. — **Ez régi.* ** *Ez újítás.*

zár; azon kívánsággal zárom* soraimat, így zárja be cikkét: ink. fejezem be, végzem. — **Trópus.*¹

†*zsebóra*: zsebbeli óra. — *Zsebkendő*: zsebbeli v. zsebbevaló óra, kezkenő. ARANY JÁNOS.

LAIKUS NYELVÉSZKEDÉS.

Az elmúlt nyáron egy szomorú barátom nevében gyászjelentést fogalmaztam. Ezt a záró mondatot írtam alá: „Övéinek kegyelete viraszt sírja felett“. Mikor a temetésről haza jöttem, hát látom, hogy „viraszt“ meg „sírja“ van a gyászlapon kinyomtatva. Mi az oka ennek? Hát a könyvnyomtató s egyszersmind korrektor gépies eljárása, mellyel a nyelvérzék hiányában szenvedő írókat utánozza. Sok író nem gondolván a helyes kiejtéssel, az egészséges nyelvérzékkel: vakon indul a nyomtatás igazsága után, mint az egyszeri kassai finác, aki váltig esküdözött rája, hogy nyomtatásban hiba elő nem fordulhat, mert ott minden szándékosan van elkövetve. Márpedig álljon elő az az ember, aki romlatlan érzékű magyar vidéken *rr*-rel hallotta a „viraszt“ szót kiejteni, meg a „sírja“ szót *i*-vel hallotta kimondani. Pszichológiailag véve a *virasztó* anyának ugyan legkevésbé sem ellentéte a *könyező* szem, de nyelvészetileg annál nagyobb. No, a *varró* tí és *cikázó* gyermek közt meg már lélektani rokonság sincs. Furcsa nyelvérzék, amely épen ott írat kettős betűt, ahol az nem hangzik és megfordítva: ahol kettő hangzik, csak egyet. Mert hogy a *virasztó* anya *könnye*-zik, a magyar gyermek *cikkázik*, a *varó* leány meg dolgozik, az bizonyos, akár tetszik valakinek, akár nem.

A *viraszt* kategóriájába tartoznak még a többi közt a következő szavak: *szőlő* és nem *szöllő*, *ülő* (Ambos) és nem *üllő*, *var* (näht) és nem *varr*, *lábad* (genesen) és nem *lábbad*. Mert hasztalan mondanák nekem, hogy a *var* (Scharf) főnév és a *varr* (näht) ige megkülönböztetésére kell az utóbbi szóban *rr*-t írni; hát mért nem az előbbi különbségetjük meg *rr*-rel, ha a kiejtésök egyforma? Az pedig tökéletesen egyforma. De mire való a mondat logikája, mely nyilvánvalóvá teszi, hogy melyik fogalmat kell érteni. Hát ha a kiejtés helyességét a kiírás hasonlósága miatt írásaink-

¹ Ezzel, igaz, lehet védeni az ilyeneket, de így honosult meg a legtöbb idegenszerűség, hogy t. i. valamely közönséges kifejezésünk helyett lefordítottuk az idegen nyelvben megfelelő szép trópus: *szőnyegre hoz* e h. megemlít, szóba hoz, szóvá tesz stb. stb. S. Zs.

ban elrontjuk, ha a lényeket az alaknak alárendeljük: akkor következetesnek kell lennünk a szóval mondott és írásba vett fogalom közt előfordulható zavar kikerülése okából mindenféle hasonló esetben. Akkor *vagy* (kötőszó) és *vagy* (ige), *mén* (főnév) és *mén* (ige), *tűz* (főnév) és *tűz* (ige), *ék* (Zierde, főnév) és *ék* (Keil, főnév) közt stb. miért nem teszünk szintén valami alaki különbséget az írásban? S valóban kedvem volna — a helyes kiejtés után indulva — az *áll* igét is *l*-lel írni, mert az a meggyőződése, hogy itt is csak megokolhatatlan megkülönböztetés oka az *ll*-nek, nehogy valaki ezen igét az *ál* (hamis) melléknévvel összetéve szedje. Ellenben a *hal* (főnév) és *hall* (ige) alaki különbségét teljesen elismerem, mert ez a helyes kiejtésnek hű képe. És így vagyunk még sok más szóval. Azért nem szabály szerint kell beszélni, hanem a beszéd szerint kell szabályt csinálni — ha lehet. És aztán ezen szabály szerint írni.

A *sír* csoportjához számítandók a következő hosszú kiejtésű, és hála Istennek, ma már legtöbbszörre hosszan is irt tőszavaink: *íz, úr, kút, tűz, ordít, tanít, bízik, múlik* stb. De ha képzőt vagy ragot függesztünk hozzájuk, némelyikben a *tő* hosszú hangzója kiejtésbeli változást szenved, amit írásban is fel kell tüntetni, mint: *urat, urastul, tűzes, tűzőn, bizalom, mulandó*; ellenben *úri, tűzi, bízás, múlás*. Ezt tessék a tiszta nyelvérzéknek megfelelő szabályra ütni, — mely alól nincs kivétel! Tehát nem a szabály, még kevésbé a rossz szokás, hanem a szabályba foglalhatatlan nyelvérzék vezette kiejtésünket és tollunkat. S ha majd egynémely szót helyes kiejtés szerint, de a bevett rossz szokással meg nem egyező, módon írunk le: talán egy kis ideig csodálkozást fog okozni, de aztán majd követnek a vakon másoló uraságok is. Akkor vége lesz az afféle bizonytalanságnak és következetlenségnek, hogy ugyanazon egy cikkben ugyanazt a szót három-négyféleképpen is találjuk írva, pl. *kívül, kívül, kívül, kívül*, melyek közül én a harmadik alakot, mint a kiejtésnek megfelelőt tartom helyesnek. Különös, hogy a Budapesti Hírlap meg a Pallas Lexikona a kiejtéssel ellenkező rövid ékezetet alkalmazza.

A régieket az *ilyen* vagy *olyan* rossz bosszantotta. De akadtak aztán egészséges nyelvérzékű, bátor emberek, akik javítottak a dolgon. Még pedig az első két hibán és társain már jó idő óta, a másik kettőn meg alig 10—15 esztendeje. S kinek van e javítás ellen kifogása? Ma már csak *ilyen* vagy *olyan* rosszon bosszankodunk. —

A germanizmus ocsmány kinövésai a következő szavak és kifejezések: *karkötő* (Armband = karperec), *külvülről* (auswändig = könyvnélkül), *babkává* (Bohnenkaffee = szemeskávét), *bőr* (Haut = pille a tejen), *koszorús leány* (Kranzmädchen = nyoszolyó leány), *a fülemüle ver* (énekelt), *a méh szúr* (csíp), *kilenc lett doba* (kilencet dobta), *ez nem olvas* (nem számít), *kéretik az ajtót betenni* (kérjük az ajtót bezárni), *öt év előtt* (öt évvel ez előtt = ötödéve), *így csinál* (így tesz), *a festék beszárad* (megszárad, kiszárad, Jókai-

nál olvastam), *Bodri névre hallgat* (Bodri a neve = Bodrinak hívják) stb. stb. Sőt a germanizmus már a közmondások terére is rá merte tenni szentségtelen lábát: „Aki sokat markol, keveset *fog*“ (szorit). „Szólj igazat, *beverik* a fejed“ (betörík), stb.

A Budapesti Hirlapot magyarság dolgában is szívesen olvasom, mégis találtam benne efféle tájszerűségeket: a Tüske Béni, a Gyurka, nem hagy *békem* stb. S ha „a Tüske Béni“ névelős személy-tulajdonnévre gondolok, eszembe jut ennek az ellentéte, mely szerint: „elnök megnyitja az ülést“ (*az* elnök), „igazgató jelenti“ (*az* igazgató) stb. E jeles lap pártjára kélt a *Hököm* Mátyásnak is, holott maga elismerte, hogy ez csak dunántúli hüvelyk. No, a dunántúliaktól nem akarnék magyarul tanulni; most köztök élek, hát mondhatom; ellenben magyarságot sokat tanulhatnának ők tőlök.

Mivel a jó kiejtésre kiváló gondot fordítok, nehogy félre értse nek, sietek kijelenteni, hogy én a miskolcvidéki tiszta magyar nép kiejtésének sem vagyok szélsőségbe eső vak követője. Nem mondom én a világerő sem, hogy a *tíglinc*, *ápfog*, *ászló* stb. irodalomba való szavak; de azért mégis csak a nép vezeti az én nyelvi tudásomat, mert az nem olvas rossz fordításokat, nem igen hall magas műveltséget affektáló urakat és hölgyeket, legfeljebb egy-némely főokos paraszt követi az ezektől itt-ott ellesett idegen kifejezéseket — rosszul.

Mi természetesebb annál, mint hogy laikus nyelvész létemre igen, de igen sok nyelvi kérdéssel magam sem vagyok tisztában. Ezt korántsem restellem megvallani. Ime, a sok közül csak egy példát említek meg. A magyar ember beszédében *mindég*¹, írásban, mindig². Származtatva a szót: *mind*+*ig* (rag). Ezt érteném, azon oknál fogva, hogy a kiejtés szerint *aggya*, pedig az már bizonyos, hogy írásban *adja*. Származtatni sem mindig tanácsos, mert akkor *senki* helyett *semki*-t, *aggat* helyett *akgat*-ot kell írunk, pedig tiszta dolog, hogy nem kell, mert a kiejtés szerint igazodunk. Ezért bánt engem az a *mindig*, valahányszor leírom.*

Jelenvaló írásomért bátran alávetem magam a kritikának, legfeljebb — hisz avatatlan nyelvész vagyok — egy-némely okoskodásban elkövetett botlásért kérek bocsánatot s kérem tévedéseimnek jószándékú helyreigazítását.

SEEMANN GÁBOR.

* A *mindég* ebből rövidült: *mindétig*, ill. *mind-éltig*, vagyis egész élet(em)ben. A régebbi nyelvben mindig háromtagú, s mellette ez is van: *örökéltig* (l. NySz. és MHatározók 2: 357).

A GEOLÓGIA MŰSZAVAI.

Minden tudománynak sok fogalma van, és épen ez viszi rá a tudósokat, hogy rendkívül sok szót képezzenek. A nyelvészet ez ellen nem tesz nehézséget, kifogást és nem is tett sohasem mindaddig, amíg csak az új szók alkotása a nyelv szellemébe, törvényeibe nem ütközött. Kazinczy óta a magyar tudomány rohamosan fejlődött, de sajnos, gombamódra szaporodtak a leghibásabb képzésű szavak és kifejezések is, úgyhogy ezek sokszor még magyar hangzásúak sem voltak. Különösen a természettudományokban találkozunk e szomorú jelenséggel, pedig a magyar nyelv sem szegény, elég változatos, szabatos arra, hogy a tudós szépen, érthetően ki tudja magát fejezni, csak tartsa szem előtt, amit a nyelvtudomány joggal megkövetelhet tőle.

Nem róhatjuk le eléggé hálánkat a Nyelvőr iránt, amely annyi akadály s félreértés dacára kitartóan küzdött a szaktudósok önkénye, nyakatekert szavai ellen és megmutatta, hogy lehet, csak akarni kell, új és mindamellett magyaros, teljesen kifejező szavakat alkotni, megmutatta azt is, hogy nemcsak új szavak alkotásával segíthetünk magunkon, hanem azzal is, hogy a tájszavakhoz fordulunk és ezeket igyekezünk népszerűsíteni és a tudományban elfogadtatni.

A növénytan terén nagy buzgalommal gyűjtik össze a növények neveit és mindazon szólásmódokat, mondákat, amelyek a növényvilágra vonatkoznak; de e buzgalomnak nemcsak a növénytanra kellene kiterjednie, hanem az állattanra s még inkább a geológiára is, mert ezen a téren eddig alig találkozunk valami hasonló irányú törekvéssel. Én egyelőre a törmelékközetekre (kavics, homok, agyag stb.) szeretném a figyelmet reáirányítani, mert itt mutatkozik a legnagyobb szükség. Kevés, hozzá rossz szó van használatban, s így épen nem kell azon csodálkoznunk, hogy a magyar geológiai és földrajzi munkákban nincsen megállapodás; az egyik tudós így, a másik amúgy nevezi el ezt vagy azt a törmeléket.

Egész másként van ez a német geológiai munkákban, iskolakönyvekben, folyóiratokban egyaránt. Itt sokkal nagyobb a meg egyezés, nincs annyi félreértés, ismétlés, terjedelmes körülírás; a főbb tudományos műszók mind meg vannak állapítva, s erre a tudósok csak úgy tehettek szert, hogy összegyűjtötték a tájszavakat, és azokat, amelyeket a nép általánosabban használ és a dolgot jobban is kifejezik, felvették a tudományos munkákba, majd egyes szaküléseken, értekezleteken megbeszélték és végre közösen elfogadták. Az ember csaknem élvezettel olvassa az ilyen munkában a laza törmelékek leírását, melyben a *Sand, Kies, Seifen, Grus, Geröll, Geschiebe, Schotter* és más szavak szintén pontosan meg vannak határozva, egymástól kevés szóval megkülönböztetve, pedig elég nagy hasonlóság van közöttük.

Ezt az utat kell nekünk is követnünk, mert csak így törülhetjük ki tudományos, sőt iskolai könyveinkből a rossz képzésű,

nyakatekert szavakat és kifejezéseket. Mielőtt pontosan kifejező, megállapodott műszavakra szert tehetnénk, nekünk is a lehetőségig össze kell gyűjtenünk az e körbe tartozó szavakat; valamint meg kell állapítnunk azt is, hogy hol és milyen értelemben, árnyéklattal használják őket.

Egyelőre a törmelékközetekre vonatkozó tájszavaknak jártam utána és sáfarkodásomról a következőkben számolhatok be. — A *kavics* szót csaknem mindenfelé ismerik az országban, különösen az Alföldön. Szeged, Nagy-Kikinda, Zenta táján annyira általános, hogy alig használnak mást helyette. Az utóbbi két városban még a *pilkát* is használják kavics értelemben. Kalocsán *kockát* is mondanak: menjünk a vasútra kockát (kavicsot, követ) szedni. Léván, Pannonhalmán és, amint hallottam, Győr, Vas, Sopron, Somogy megyékben nagyon használják a *kövecés*, *küvecés* szavakat, a nélkül hogy a kavics teljesen ismeretlen lenne. Győrött a Rábcának egyik sekélyebb fürdőhelyét *kövecsesnek* mondják, valamint itt és az előbbi helyeken az utat nem annyira kavicsozzák, mint *kövecsezik* vagy *küvecsezik*. Pozsony megyében azonban, úgy látszik, teljesen ismeretlen a *kavics*, mivel Galántán, Tós-Nyárasdon és más helyeken a nép csak *kövecset* (nem kövecset) használ. Pannonhalmán, Pápán a kisebb szemű, legömbölyödött fajtájú kavicsot még *göbéc*snek [így Veszprém-ben is — a szerk.] vagy *göbéc*sének mondják, míg az ökölnyi vagy még nagyobb daraboknak *kavics* vagy egyszerűen *kű* a neve. A *göbéc*s vagy *göbécse* szót sem az új, sem a régi Tsz. nem ismeri a fentebbi jelentésben, hanem igenis megemlíti mindakettő a *göbéc* szót. Háromszékben, Hétfaluban, Udvarhelyen t. i. a patak-meder fenekén levő vízvájta mélyedést vagy vízmerítő helyül vajt gödröcskét nevezik így. Az országnak nem egy helyén (Kalocsa, Veszprém, Székesfehérvár, Komárom) a finomabb fajtájú, szítálatlan, súrolásra szolgáló kavicsot, kövecset *murván*nak is nevezik [Zalában *murgyának*], míg Nagy-Kikindán, Tós-Nyárasdon, Léván, Pannonhalmán ez a szó teljesen ismeretlen. Okvetlenül meg kell még említeni Veszprém, Szombathely, Pápa városokat és ezek vidékét, mert itt a nagyobb darab kavicsra még a *sóskő* is használatos, ha mindjárt sós íze nincs is neki. Az egyik Fűteleken (Sopron m.) tartózkodott kartársam a *pitykőt* említette meg nekem, s rajta lapult kisebb vagy nagyobb kavicsot értenek [Esztergomban is], és a gyermekek parittyába szokták tenni, mivel igen jól hasítja a levegőt.

Utána jártam egyéb szavaknak is, de kevés felvilágosítást kaphattam. Ilyen a *dara*, *hőmpöly*, *görgeteg*, *görkő* szó. Egyes geológiai munkák, pl. Szabó (Geológiája (1883), Roth Ásványtana a *darát* olyan közettörmelékre mondja, mely valamely összetett kristályos közetnek szétmállásából keletkezik és így rendesen a képződés helyén marad. Az Alföldön nem ismerik ebben a jelentésben, hanem igen is használják a tört vagy durván őrlt, egyszerűen darált kukoricára; a Székelyföldön is használják, amint mind a két Tsz. említi, csak hogy egészen másra, t. i. az apróra

reszelt vagy morzsolt tésztára. A *görkő* előtagja szemmel láthatólag el van vonva a *gördül*-ből. azonban már a *görgeteg* valóságos tájszó, csak hogy használják-e a mogyoró nagyságú, azonkívül a koptatástól gömbölyű kavics kifejezésére, amint ezt Roth mondja, nem tudom. A *hömpöly* szót sem hallottam senkitől s azt hiszem, hogy csak úgy vonták el a *hömpölyögni* szóból, bár a *hömp* szó már előfordul, legalább a MTsz.-ban ezt olvashatni: „*Hömp*: kő-hömpölyeg, hegyoldalból, hegyszakadékból nagy főlhőszakadás alkalmával levált és az áradattól tovasodort agyagtömeg, amelybe hengerzése közben kövek ragadnak bele, s az egész gömb- v. tojásdadalakúvá lesz és később a szárazon megkeményedik. Székelyföld Nyr. 21:284.”

A törmelékközetekhez tartozik továbbá a homok és homokkő. Hogy ezek petrográfiailag micsoda elemekből állanak, azt magyaráznom fölösleges, bár az is igaz, hogy egyes vidékeken nem tudnak semmit sem róla. Galántán, Tós-Nyárasdon, Füteleken, Szombathely mellett csaknem kizárólag a *főveny*, *főheny* járja; divatos nagyon a Balaton vidékén, ahol a tóból hullamverés útján kivetett finom homokot nevezik így s megfestve téntaporzót készítenek belőle. — Ha a homokot valami kötőanyag, pl. mész, összeragasztja, előáll a *homokkő*. Pannonhalmán a pázmándi hegyben elég van belőle, csak hogy a nép nem homokkőnek, hanem *terméskő*nek nevezi.

Az eddig említett törmelékközeteken kívül még sok más is van, ilyen különösen az *agyag*, *televényföld*, *tályog*, *lössz*. Azonban ezekre igen kevés tájszót hallottam és inkább a Nyr. olvasóinak szivességére vagyok utalva. Épen nem volna rossz, ha az agyagra vonatkozó tájszavakat is össze lehetne gyűjteni, akkor nekünk is lehetnének jellemző tudományos szavaink, amint vannak a németeknek. De nemcsak a tájszavakat kellene összegyűjteni, hanem meg kellene állapítani a jellemző agyagok kémiai, geológiai szerkezetét és ebben az irányban rendkívül sokat tehetnek, amint tettek is már, a Földtani Társulat s a Természettudományi Közlöny. Ezekhez kellene abból a különös agyagból, törmelékből egy keveset beküldeni és így ismernők a tájszavat és azt is, hogy mire használják a szót.

Összefoglalva az eddig mondottakat, a következő kérdéseket lehetne feltenni:

1. Használják-e a *kavics*, *pilka*, *göbéc*s, *murva* szavakat, hol és mily jelentésben; vannak-e más hasonló értelmű szavak?

2. Használják-e *homok* helyett *fővenyt* vagy más szót; vannak-e a homoknak jellemző, állandó jelzői: pl. *futó homok*, *sívó homok*, *csúszó homok*?

3. Milyen szavakkal jelzik az agyagot, tályogot vagy másféle földet?

4. Ide csatolhatjuk még azt is, hogy használják-e valahol a *pala*, *tuffa*, *lössz* v. *lősz* neveket, ha mindjárt német vidékeken is? vannak-e még más szavak is használatban, amelyek másnemű, különös jellemző, törmelékközetekre vonatkoznak?

MISKOVITS F. HENRIK.

SZĚG, SZÖG.

Simonyi Zs. az ő Magyar Nyelvének második kötetében bizonyítva a nyelvemlékek nagy fontosságát a szőfejtésre nézve, több más példa közt felhossa a *szőghaj*, *szēghaj* (= barna, gesztenye színű haj) szóalakot (192. l.), amelynek előrésze szerinte „eredetére nézve azonos a ‚nagel‘ jelentésű *szēg*, *szög* szóval“. Állításának igazolására két XVI. századbéli példát idéz, melyek szerinte amellet szólnak, hogy a régiségben „a barna színnek egy változatát a *szögfüről* vagy *szegfü-szegről* nevezték“: Una suba mardurina damascena coloris caryophylli: egy *zekfew* kamoka nesth suba (RMNy. IIb: 210). Az atlacz selymet *szegfüszünt* most meg nem küldhetem (Nádasdy F. csal. lev. 29). „A fűszerül használt *szegfűszeg*, teszi hozzá, ép oly alkalmas volt egy bizonyos barna szín jelölésére, mint például a gesztenye a gesztenyeszínű hajéra“. Bármily szellemes is e magyarázat, tagadhatatlan gyöngéi vannak; egyik az, hogy az idézett példákban *szegfű*, nem pedig pusztán *szeg* szinről történik említés; a másik, hogy Simonyi nem magyarázza meg, hogyan vált az eredeti *szegfű színű haj* egyszerű *szeghaj*-já. Arra meg nem találunk példát nyelvemlékeinkben, hogy a caryophyllumot valaha tisztán *szeg*-nek nevezték volna.*

De tovább megyek s azt mondom: a *szēghaj*-, *szőghaj*-nak semmi köze sincsen a *szegfű* névhez, hanem a *szēg*, *szög* előrészában a ma már divatját multa, de egykoron széltében használt *szēg*, *szög*: ‚fuscus, brunus, subniger‘ melléknévre kell ismernünk. Nyissuk fel csak a NySzótárt s egyben meggyőződhetünk ez állításnak igaz voltáról. A ‚barna‘ jelentésű *szēg*, *szög* szóra ugyanis a következő példákat találjuk:

„Béla király sánta és fekete *szeg* ember volt (Helt. Krón. 38b). Egy *zēgh* men lowam vala (RMNy. II.186). Bajánháznak hagyom a *szeg* lovat, melyet katonának hívok (Gér: KárCs. III.363). *Szög* ló van alatta, de szomorúsággal jártatja az lovat a szép holdvilágnál (Zrinyi II.67). Vala pedig Béla király fekete *szēg* szünű, kiről osztán a váraست nevezték *Szekszárd*nak (Pethő: Krón. 33). Az az *szeg* török ló béna (Mon. Okm. XXIII.266). Maga is *szög* legény, lova is szerecsen (Gyöngy: KJ. 109b). Ábrázatom teljes és piros, kerek, barna, *szeg*; szemöldököm is barna. 1759. (Hazánk I.216). Hol dühös Ibrahim *szeg* paripájával, Izupoly fél mázsát nyomó buzogányával“ (Orczy. KöltSz. 206).

De e példákat még jóval régiebbekkel is megtoldhatjuk, nevezetesen hivatkozhatunk Kézaira, ki krónikájában ezt írja I. Béla királyról: „In suo monasterio dicto *Sceugzard* sepelitur; hic enim calvus erat et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive, sicut erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit“. Thuróczy felhossa Sz. Lászlóról, hogyan tündöklött a harcban „super equo illo, quem *zug* nominabat“ (II.49). Egy 1334. évi oklevélben erre a kitételre akadunk: „De quattuor equatilis indomitis duas: unam *zug* coloris et

* De a gyümölcse most is *szegfű-szēg*, s épen annak van szegszine.

S. Zs.

aliam zeu“ (Jerney : Régi magy. nyelv. 133); egy másikban pedig, mely 1370-ben kelt, olvassuk, hogy Jákó fia, János bizonyos jobbágytól „unum equum *zug* coloris“ erőszakos mód eltulajdonított (Sztáray Oklevéltár I.372) stb.

Az újabb korból megemlíthetjük a következő adatokat: „*Szeg* herélt ló 1688; *szeg* sárga kancza ló 1686: *szeg* kancza ló, hódos 1708 (Borovszky : Lovak és ökrök régi megjelölései Nyr. 22 : 518—522); *szeg* ló : equus badius, spadiceus; *szeg* róka : vulpes ventre et pedibus nigris; *szeg* sárga : fulvus, rufus; *szeg* szín : color fuscus, ferrugineus, aquilus (Sándor Istv : Toldal. Szók).“ „*Szeg* significat subnigrum, fuscum, ita : *Szek*-piros, *Szek*-fü, *Szeg*-ló, *Szeg*-menyecske“ (Szirmay : Hung. in. parab. 45) stb.

Eme példák után, úgy gondolom, fölösleges bővebben fejtegetnem, hogy a *szög*-, *szög*-haj-ban igazán nem a *szegfű* 'caryophyllum' szó, hanem a 'fuscus, brunus, subniger' értelmű *szög*, *szög* melléknév lapang : ez már csak azért is biztosra vehető, mert hisz jelentése a. m. barna haj. A *szegfű*, mint a Simonyi idézte két példa bizonyítja, egykoron kétségtelenül használtatott a barna színnek jelölésére, valamint egyszer-másszor még ma is élünk vele ily értelemben (vö. *Szegfűbarna* : a barna szegfű szirmaihoz hasonló színű NSzótár), de a *széghaj*-nak *szög* része csak az esetben volna gondolható az ivadékaul, ha emlékeinkben valahol meglelnők a föltett eredeti *szégfűhaj* alakját.

A *széghaj*, *szöghaj* etimonjának tisztábatétele, azt tartom, egy új vizsgálni való tárgyat állít elénk, amely nem más, mint a *szög*, *szög* szónak az eredete. Kiegészítésképp erre is ki kell terjesztenünk nyomásunkat.

Eleinte abban a hitben voltam, hogy idegen nyelvből kaptuk, mert egyértékes társa, a *barna* melléknév szintén külföldi sarjadék. A látszat támogatta ebbeli véleményemet. Sandersnél ugyanis egyebek közt ezt találtam : „*Schéck* : ein thier, nam. pferd, weiss mit grossen dunkein, oder dunkel mit grossen weissen flecken. Bei pferden : agat-oder braun-; fuchs-; gelb-; hell-; pfirsich-; pomeranzen-; schwarz-scheck“. Tekintetbe vévén, hogy a magyar *szög* szó is majd mindig lóra vonatkozik, nem látszott lehetetlennek, hogy esetleg a *scheck*-kel rokonságban van. A jelentésbeli különbség könnyen kiegyenlíthető köztük. Igaz ugyan, hogy a *szög*-nek értelme legtöbbször 'barna, gesztenye színű', de nem kizárólagosan, mert teszem Calepinusnál már *leucophaeus*, azaz 'szürke' illetőleg 'fehéres' a jelentése, Sándor István pedig a *szög rókát* 'vulpes ventre et pedibus nigris'-nek, tehát körülbelül t a r k á n a k magyarázza. A jelentés megszorítása különben is rendes módja az átvételnek. De még egyéb körülmény is szól a mellett, hogy a *szög* formát a német *scheck* ivadékaának tartjuk, az tudniillik, hogy a *braunscheck*, *schwarzscheck*, *gelbscheck* szóalakok mellett a magyarban *barnaszög*, *szégsárga*, *feketeszög* formákat találunk.

Azonban ezen látszólag annyira világos egyeztetésnek útját állja az alaki nehézség; a *szög*-nek *sz*-ével szemben ugyanis a németben s áll. Már pedig tudva levő dolog, hogy a német szókezdő s náluk vagy megmarad változatlanul, vagy pedig *cs*-, esetleg *zs*-re változik, de soha

sz-re. Kérdés azonban, nem volt-e a *scheck*-nek a régiségben *seck* formája? Épen nem valószínű. Kluge értelmezése szerint ugyanis „nimt man entlehnung aus frz. *eche* ‚schach‘ an; vgl. engl. *checky* karriert“. A középfelnémetben is *schëck* volt az alakja.

Azért most a rokon nyelvekhez fordultam felvilágosításért, s reáakadtam rokonságára a következő finn-ugor szóalakokban:

mord. *šämen* ‚rost‘ | mordE. *čemeň* ‚rost‘ || cser. *šeme* ‚niger‘ | cserM. *šimä* ‚schwarz‘ || zürj. *sim* ‚rost‘ | votj. *šinem* ‚rost‘ || finn *himiä* ‚subobscurus, colore fuscus, haud clarus‘ | észt *hāmar*, *hāmmār* ‚dunkel‘ || vog. *sēmel* ‚schwarz‘ (vogL. *šemel* ‚schwarz‘, *sim* ‚rost‘) | vogP. *šimel* ‚rost‘ | vogK. *šimil* ‚rost‘, *šemel* ‚schwarz‘ || osztB. *sam̃i* ‚rost‘; végül ezekhez tartozik a magyar *szenny* ‚sordes, squalor, macula‘ szó is (l. MUSzót. 291—292. ll.).

A *szëg*-nek ‚sötét, barna, feketés‘ jelentése ezekhez a rokon nyelvi formákhoz vezet bennünket. A finn *himiä* alak értelme teljesen összevág a *szëg*-ével, de a többié is nagyon közel áll hozzá. Formailag azonban nem tudok végleges magyarázatot adni róla. Budenz az elősorolt nevek alapszavául egy *sem*- alakot vett fel. Föltéve már most, hogy a *szëg* is ennek közvetetlen ivadéka, *g*-je csak valamely képzőmaradványnak gondolható.

Megjegyzem, hogy a török *šeng*, *čeng*, *čang* ‚szenny‘ szavak is alkalmas rokonaiul kínálkoznak a *szëg*-nek, de legalább én már csupán a jelentés szempontja miatt is jóval inkább húzok az ugorok felé, mint ezekhez. Elvégre akárhogy áll a dolog, az az egy több mint valószínű, hogy a *szëg*, *szög* szót már maguk a hazafoglaló őseink is használták a barna, sötét színnak kifejezésére.

R. PRIKKEI MARIÁN.

IRODALOM.

Német-magyar tőzsdei zsebszótár.

Irta Frommer Rudolf; előszóval ellátta Simonyi Zsigmond.
Budapest, 1896. Ára 1 frt.

A magyarosodásnak valóban örvendetes jele ez a kis könyvecske, mely a börze nyelvét akarja magyarrá tenni. Az ezredéves ünnep alkalmából ugyanis a börze tanácsa elhatározta, hogy tagjai ezentúl a magyar nyelvet használják az üzleti érintkezésben. Természetes, hogy ez átalakulás nem történhetett minden nehézség nélkül. Eddigél még kereskedelmünk sem tudott egészen magyarrá válni, s a kereskedelmi szakismeretek műnyelve alig tudja lerázni a németesség jármát, pedig elég gazdag irodalom s nagy számú, az ország legkülönbözőbb vidékein elhelyezett szakiskola igyekszik a fejlődést helyes útra terelni. A börzének egyszerre kellett a magyar nyelv használatát elfogadni a megfelelő kifejezések és szókészlet nélkül. Ezen a bajon akar Frommer könyve segíteni, s a tényleges szükségletet tartva szeme előtt, feladatát elég sikeresen oldotta meg.

Összegyűjtve a börzén előforduló szavakat és szólásokat, vagy megkeresi a már meglévő helyes és találó magyar kifejezéseket, vagy pedig maga csinál újakat. Frommer mindkét feladatát ügyesen és helyes nyelvérzéssel oldotta meg; szavai találók és lehetőleg rövidek, ami szintén fontos kellék a börzei érintkezésben. Néha azonban nagyon is rövidek az ő kifejezései és szavai, úgy hogy homályosakká válnak; így pl. *Ausgang* ilyen fordítása *kiment* érthetetlen (hacsak nem sajtóhiba, mint pl. „Tel quel : *ahogy*“ e h. *úgy ahogy*); *documentarisch* nem mindig fordítható így: *okmányokkal*, mint melléknév a. m. *okmányokkal történő*, ily esetben egy-két szólas közlése kellő felvilágosítást nyújthatna; az *alla rinfusa* kifejezés fordítására sem elég *öntve*, hanem: *kiöntve*, *hajóba* vagy *vaggonba töltve*.

Egyáltalán igen jó volna, ha a remélhetőleg rövid idő múlva megjelenő 2. kiadásban az egyes szavak használatát magyarázó és megvilágosító szólások minél nagyobb számban fordulnának elő. Nem tartom szerencsés alkotásnak a *fel pénz* és *alp pénz* szókat az *Agio* és *Disagio* magyarázására; ilyen esetben legjobb az úgy is eléggé meghonosodott idegen szóhoz ragaszkodni, melyet akár magyarosan is írhatunk: *ázsió*, *dizázsió*. A *zsiró* és *zsirál* szintén eléggé meghonosodott szók, úgy hogy helyet foglalhatnak a magyar részben is a *forгатmány* és *forгатni* mellett, de semmi szükség sincs a *hátiratolni* szóra. Hiszen sokszor a szerző is megtartja az idegen eredetű szót, pl. *bon* (21), *csekk* (23), *vignetta* (53), *spekuláns* stb. (47), *medióra*, *ultimóra* (106, 51); s néha az ilyen szónak ügyesen ad új, magyaros formát, pl. *arbitrál*, *arbitrálás* (*arbitrage* h. 17, 89), *kontraminál* (26).

Az új szavakat Frommer igen helyes nyelvérzéssel, sőt néha valódi népies szellemben alkotta; így pl. igen ügyesek a *tőkebíró* (kapitálsfahig), *hitelbíró* (accreditiert, creditfahig), *fizetőképes* (solvent), *pénzesít* (financieren), *pénzügyes*, *pénzesítő* (Financier), *tőzsedekolompos* (Matador), *fiadzás* (junge Actie, Neuemission), *gabalyodás* (Débacle), *lanyhafi* (Flaumeier) szavak, vagy a *fölít szedem*, *alját nyelem* (ich bin gut od. schlecht gewickelt) kifejezések.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A Kassai Múzeum-Egylet III. évkönyvében előforduló régi szók és szólások.

A Kassai Múzeum-Egylet III. évkönyvében (szerk. Stöhr Antal) lapozgatva, a következő följegyzésre méltó dolgokat böngésztem össze. Előre kell bocsátanom, hogy én kénytelen vagyok úgy adni az anyagot, ahogy az évkönyvben nyomtatva találtam. Az írásmód felelőssége természetesen a szerkesztőt terheli.

A kassai aranyműves céh 1601-ik évből való artikulusai közt többek között ezeket olvashatni:

„Szabad legyen az *mester remekhez niulni*. — A próbát fel nem éri. — Az Czehmesterek minden fertálj esztendőben a több mesterek művet meglátogassák és próbát szedjenek. — A Czehből ki teggék és mivet megtiltsák. — A Czehnek titkait a ki giüloisegbol es irigisegből ki hordozza és kinilatkozkodik ... — Ki mivét nagy aron adja, Biró uram hirével elvegie es confiscallia, melinek és miveket araliak, szabad legyen az mi Czehünk czechmesterinek azokat meglátogatni. A ki közüllünk kóróztót (körösztöt?) bocsat, betegségben avagi niomorusagban, ket resze az böcsületes tanaczé. — A hol a czechnek szüksege kevanna, tartozzék négi ifju mester fenforgolodni, es zolgálni a czechmester akarattiabol“.

A szatmári aranyműves céh 1625-ik évből származó, úgynevezett conföderationalis levele jó részben 'özö kiejtéssel van írva, pl. *remők*. Érdekesebb szók benne: „Az *ballo penzt* ha meg atta, ot az hol remekét megh chinalta annak az helinek modia szerent, tsak egy mester asztalial tartozzanak“.

Az 1600-iki céhregistromban ezeket olvashatni: „*Kinjaro jel. Proba teő. Piskolcz. Kéneső. Eresztő viasz*“.

Az 1637-iki registromban; „*Kün járo jel* (t. i. a mellyel a cehmester a céh tagjait tanácskozásra összehivta). *Ponczok* (ném. *punzen*). *Probatü. Toroni kolczia. Mirtik keő. Kincses szelencze*“.

Egy 1606-iki fölszabadítási följegyzésben előfordul: „Jamborul kij töltötte az ő *apród* [inas] *esztendejet*, ugy mint negi esztendöt“.

Az inas fölszabadító formulában (1639): „Az tiszteség dolga penigh csak egi czerna szálon áll, azt igen kell az embernek oltalmazni, mert ha annak az kötele egiszer elszakad, igen nehez azt heliere allatni. — *Kontár helien* szabad két hétig mivelned. — Ha *kontárnál* czoniab mivelnél, tegedet az legienek felköltenek es meg is büntetnek érette, ugi hofi nem itellem hofi annyi hasznót vöttel volna az *kontár uradnal*, az mivel megh büntetnek érette. — Ha az legéninek *bokretat* vagi *keszkenöt* adna valaki, tartozol az Vradnak *hirre adni*. — Urad hire nélkül magadnak nem szabad czinalnod, még csak egi *pellet* (?) *forrasztot* is magad szüksegére. — Niarban Vrad hire nélkül semit ne *kurutiol*, szölöben az vagi gyümölczre“.

Ali basának a Kassa alatti táborban 1682-ben Kovács Gergely és családja részére kiadott *salvus conductus*ában található: „*Divanos* fű fű Urak. — Minden heliéken *szirénen* (=serényen) vigiazo vitizik. — Vitézlő fű *Kalauusak, Piri bégek* es mas *martaloczok*. — Az Hatalmas Geüzhetetlen *Tündeklő* és *Fénieskedő* Csaszarunk birodalma. — Hatalmas Csaszarunknak *Kéntesihez* ragaszkodtanak“.

Egy 1692-iki okiratban előkerül: *Dézmabeli sertés. Dézmabeli Bárány. Gönczy Hordó bor. Löre Hordó. Káposzta Hordó. Budajietze. Méz ictze*.

A beregszászi törvényszék 1736-ban két boszorkánypört tárgyalt; az erről szóló iratok érdekesebb szavai és kifejezései:

„Volt szó mindenkor felőle, hogy *tiszta sült boszorkány*. — Eő *nyargalta meg az tináját*. — Egyszer etszaka *meghviszketvén a lába térdi alatt, meghcseszolta* [megvakarta] *az gatyáján által*, a mindjárt kifakadott, és regvel megnizvén, látta, hogy *éárvíz* [sár-víz?] megyen ki belőle. — *Keresztül vizelvén* az utat, más uton térjen vissza. — Megtetteti, hogy az *anya teje is kesereő lesz*. — *Le esett a lábáról* a tüzhelyen és nagy kiáltással kiáltotta *ketté szakadott*. — *Elesett* az egész kezének *az ereje*. — Az erdőben való tőkén hagyott *túrós béles darabok*. — Gaál Mihályné *vérben beteg*. — Megdöglük minden ok nélkül egy szép *kancza tinó*. — Megdagadozva, *pöffedezve* mind lába, hasa, orcája *az holddal tartja járását*. — Készebb vagyok *világban bujdosni*, hogy sem a hóhért engedgyem *viremben keverőzni*. — *Ebagyában* [ágyában?] *szülöttek* ezt rajtam véghez vihetitek; de fellebb való *az faluban fülel*, azt nem háborgatjátok. — Abrakosztóné *szerelme győtri* most Micsó Istvánt. — Kész az *fejére eskünni*. — *Férre huzta a száját egész fülig*. — Két csomó *dohányt* adott az Urának. — Abrakosztóné éjszaka *lepke* képében nyomta. — Buzát vitt az ott való *kvártéjosnak*. — László Jankó *kondaskodván, beszalasztotta* sertéseit Abrakosztóné kerttyébe. — *Szelet hajtott* reája és mindgyárt *oda lött* a legény. — Az *nyakát hátra tekerte*. — Könnyörögni kezdvén, *táult rajta*. — *Holmi ruttságot* adott neki ennyi, u. mint az embernek *fejevelejét tengeriben, holmi genyettséget, görengyibékdát, csik gyanánt csuszókat* s ezekhez hasonló állapotokat. — Hamis *cifra boszorkányok támadtak* most *az faluban*. — Egy *lepke* nagy *szuszogással* repkedett. — Mivel *vesztették, döglött* kutyákkal-é, *csuszókkal-é, mosatlan gyapjuval-é, gönyettséggel-é?* — Hasában nagy *gömök* nővén, azok kínozták. — Az *lyukak* az fatensnek *bötyökben* az első három esztendeig is egymásután *fakadoztak lábán*, és az *bötykőn jártak és vakon*, az iránt Abrakosztónéra *gyanakodtak*. — Felkelvén az *lócról* (lóca), az *tüzet össze verni*, hogy elhamvadott. — A fatens is *reá sir* mindig, hogy eő *rontotta meg az urát*. — Négy almát adott az Olenik leányának, az *kendert midőn nőtték a barázdán*. — Minden *ujság*on megdagadt az lábok, *hód fottára* pedig meglohad“.

ALEXICS GYÖRGY.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Waschecht és farbenblind. Feleségem amaszt moshatónak fordítja. A németes *színvak* ellen én mindig küzdöttem s a magyar szemészeti irodalomban meglehetősen ismertté tettem a *szintévesztő* kifejezést, mely eredet szerint Imre József dr. hódmezővásárhelyi szemorvostól való (Term. Közl. XI. 1879), bár ő maga sem igen volt e szavával megelégedve.

A látásnak azt a nagyon ritka hibáját, mikor valaki semmi szint

sem lát, minden csak fehér meg fekete meg szürke neki, én *színnemlátás* néven neveztem. Az az elég gyakori hiba, amit a német *farbenblindnek* mond, nem abban nyilvánul, hogy a színekre nézve vak valaki, hanem hogy összetéveszti a színeket, nem tudja melyik a vörös meg a zöld, melyik a sárga meg a kék. Nem lehetne rá kifejezőbb szót találni a *színtévesztés*nél.* — Csapodi István.

Emporkömmling, parvenu. Soprony megyében azt mondjuk: *gyütmönt*, tehát *jöttment*. Kár volna ezt az eredeti magyar észjárással alkotott szót írásztalnál kigondoltakkal helyettesíteni. — Csapodi István.

— A *mibőllett* helyett szerintem sokkal kifejezőbb a *semmibőllett*; vö. *sehonnai*. — Sebestyén Ede.

Stichprobe. Évekkel ezelőtt a Budapesti Hirlapban a fővárosi hatóságnak valami *szurpróbát* figuráztam ki. Én akkor az *egyes próbát* ajánlottam. Lehetne talán *véletlen próbát* vagy akár *találok próbát* is mondani. — Csapodi István.

— *Találomra tett próba.* — Wolff Béla.

— *Találompróbának* lehetne nevezni. Pl. a számvizsgáló bizottság a pénztári naplót csak *találompróbával* vizsgálta át. A könyvtárban *találompróbát* tartottak stb. — Zolnai Gyula.

— *Gondolompróbát* ajánlott bold. Ballagi Mór (élőszóval; szótáraiba tudomra még nem vette volt föl). — Simonyi Zsigmond.

— *Körömpróba.* — Földes János.

— *Kémpróbának* olvastam valahol. — Révész Samu.

— *Eine Stichprobe lehrte uns das Gegenteil*: a megejtett próba egészen mást mutatott. — Harmat Géza.

Stichhältig: helytálló. Földes János.

— Ehhez hasonló a *próbaálló* Ballaginál. — *Megállja a sarat v. helyet, kiállja a bírálatot.* — A szerk.

— *Stichhältiger Grund*: alapos v. helytálló ok. *Stichhältige Antwort*: megálló v. helytálló felelet. — Révész Samu.

— *Die Ausrede ist nicht stichhältig*: a kifogás nincsen megokolva; a kifogásnak nem adták meg az okát [népiesen: *kopasz mentiség* — S. Zs.]. — Harmat Géza.

Leistung-ra ezeket a m. szókat használják: *teljesítmény, szolgálmány, munka*. *Leistung von 4 Arbeitern*: négy munkás teljesítménye. *L. einer Maschine*: gép teljesítménye. *Künstlerische L.* művészi munka. — Révész Samu.

— *Munkabírátság, szolgáltatás* (bíralmasság és bíróság a régi Nyrben a *Tragfähigkeit*-ra van lefoglalva). — Földes János.

— *Eine tüchtige L.*: derék munka; *diese L. ist wahrhaft lobenswert*: valóban dicséretes eredmény. — Harmat Géza.

* Orvosaink a *színvakság* mintájára már *szóvakságot* is csináltak az *aphasia* fordítására.

— *Künstlerische L.*: művészi alkotás. — *Das ist eine L.*: jeles alkotás; ez aztán (az) alkotás! — Simonyi Zsigmond.

A kuglizás műszavaihoz. A *kriegspartie* hadakozós lehetne. A *vandli* és *vandlizás* lehetne *fal*, *falazás* v. inkább *párkány*, *párkányozás*; pl. *jobb párkánnyal*, *bal párkánnyal*, *nem szabad párkányozni*. — Zolnai Gyula.

Suggestion. Szily K. *sugallást*, a Jelenkor *átsugallást* ajánlott. Én azonban úgy vélem, hogy az *igézés*, *igézet* jobban fődözi a szuggerálás fogalmát, mert magát az élettani folyamatot hivebben tükrözi vissza. A hipnotizálásnál a szuggerált képzelődésére leginkább a szuggeráló szeme, tekintete hat, már pedig az *igéző szem*, *szemével megigézte* közkeletű kifejezések. Bátran hozhatjuk tehát a régi és jó *igézet* és *igézés* szokat a *szuggerálás* és *hipnotizálás* kifejezésére forgalomba. Eszerint: *igéz*, *megigéz*: *szuggerál*, *hipnotizál*; *igézet*, *megigézés*: *szuggerálás*, *hipnotizálás*. — Legányi Gyula.

Tourniquet. Ennek most nagy divatja van az ezredéves kiállításán, s úgy látszik, magyarul is legtöbbször *turnikénak* mondják és írják. Szótárainkban *keresztsorompó* és *forgattyu* van, de az első hosszú szó s a *sorompó* sokkal nagyobb tárgy képzetét kelti, a másíknak meg több értelme is van. Legegyszerűbben s legtermészetesebben *forgókeresztnek* mondhatjuk. — Simonyi Zsigmond.

Kongress. A kongresszust sem emlegették soha olyan sűrűen, mint az idén, s mindig csak a latin *kongresszust* hajtogatják. *Congressus* szó szerint a. m. összegyűlés, tehát *gyűlés*. Amit pedig ma értünk a *kongresszuson*, azt teljesen kifejezi a különben is járatos *nagygyűlés*; mert a kongresszus egyéb gyűlésektől abban különbözik, hogy nagyobb körre kiterjed, valamely szaknak összes képviselői megjelennek. — Simonyi Zsigmond.

Weitherzig. Erre a fogalomra, mely ellentéte a *szűkkeblű*-nek, régóta hasztalan keresek jó magyar szót. Ha pl. két jótékony egyesület közül az egyik felekezeti különbség nélkül segíti a szűkölködőket, a másik ellenben csak valamelyik felekezet szegényeit támogatja: világos, hogy az első egyesület német szóval *weitherzig*, a második pedig *engherzig* vagyis *szűkkeblű*. — Grátz Mór.

— A *szűkkeblű*-nek ellentéte *nagyielkü*, a *szűkmarkúnak* *bőkezű*; alkalmilag *elfogulatlan* is lehet a *szűkkeblű* ellentéte, mikor t. i. emez az *elfogulttal* rokonértelmű. A fentebbi példában vagy az *elfogulatlan* alkalmazható, vagy pedig tagadással: *nem szűkkeblű*. — A szerkesztő.

Anpumpen? Szó szerint a. m. szivattyúzni kezd, s átvittven „kölcönt kér vkitől.” E német szóban olyan jóízű humor van, hogy a magyarba is át-átveszik, sőt az irodalomban is jelentkezik, még pedig a „zsarolás” értelmében is; pl. „Hát csakugyan vannak kollegák, akik

megpumpolják a szüléket, maguknak holmi borraivalókat csikarnak ki? — Némely iskola tanítói a szó szoros értelmében *megpumpolták* a szüléket. — A borraivaló, lekenyerezés és *pumpolás* nyavalyája“. (Néptanítók Lapja 1896. 35. sz. 9. 11.) — Szerintünk ez ízléstelenség. Hogy lehetne mind a két árnyéklatot magyar szóval is jóízűen, humorosan kifejezni? — A szerkesztő.

Gúnymás. A Nyr. 316. lapján a Jelenkorból idézett mondatban *gúnymás* nem *karrikatúrát*, hanem, amint a mondat értelméből is kiérezhető, *paródiát* jelent. Hogy így van a dolog, bizonyítja a Jelenkor 368. l. olvasható e mondat: „(Radivoj alakja) valódi paródiája, gúnymása Shakespeare örökéletű Hamletjének.“ — Wolff Béla.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Sebesztha contra Palágyi. Palágyi Menyhért, a Jelenkor szerkesztője, nem rég nagyon megdicsért bennünket, hogy nem akarjuk már, mint Szarvas Gábor akarta, minden áron kiirtani a nyelvújítás alkotásait. Ellenben Sebesztha Károly most azt írja a Nemzeti Iskolában (VII.25): „Szarvas Gábor nagy szolgálatot tett, mikor figyelmeztette a nemzetet a nyelv és irodalom elposványosodására. Az irodalom jelesei rokonszenvvel fogadták fellépését s beállott a nagy visszahatás, az ellenkező áramlat, mely ma már megint túlzásba esett; Szarvas követői nem elégszenek meg azzal, hogy nyelvünből az idegent irtsák, hanem a már közhasználatban álló s az illető fogalmakat hűen kifejező s kellemes hangzású szavakat is ki akarják szorítani, minők a *jellem, szellem, erény, raktár, hordár* stb.“ — Vajjon melyiknek van igaza: Palágyinak-e, Sebeszthának-e? Nem feszegetjük; csak azt sejtjük, hogy Sebesztha úr sem azt nem olvasta, amit Palágyi írt, sem azt nem olvassa, amit a Nyelvőr ir, de ítélni azért ítél rólunk bátran és biztosan!

A SZERKESZTŐSÉG.

Balog tag féle. Különös, hogyan bánik a nép a megkülönböztetésre szolgáló *félé*-vel. Nálunk a gazda nem földet szánt, hanem *tagot*. Balog gazduram nem a földjére megy ki, hanem a *tagra*. Ha munkásai vannak, azok nem a *Balog féle tagban*, hanem a *Balog tag félében* dolgoznak. És ha esetleg földjét eladja, azután is *Balog tag féle* marad. (Pálfa, Kemenesalja.)

Jegyzetek az Antibarbarushoz. Az Arany J. jegyzeteiben előforduló következő három kifejezésre megjegyzem, hogy nálunk:

1. igen gyakran hallani: nagyon *jóízűt* mulattunk (nagyot mulattunk, jót mulattunk). De: nagyon *jóízően* mulattunk, mikor az a bolókás (bolond) N. megrontotta a mulatságot.

2. Gyakran hallani, hogy: *kivan*, mégpedig gyermekektől. Ha

kergetős-féle játékba kapnak, kiolvassák mind, csak egy marad, ez a *lile* (fogó). Akit kiolvasnak, az *kivan*, s akik kivannak, azokat kergeti a *lile*.

3. *Koszorulány* nálunk koszorulány, vagy nyoszoló. De a nász-nagy felesége már nyoszolóasszony.

Megye. Erről a TMNyra vonatkozó ellenbírálatban Simonyi Zs. azt mondja (362. 2. jegyz.), hogy „nemcsak a vármegyében fordul ám elő, hanem jelentett mindenféle határt, pl. szántóföld határát“. — Nálunk ma is *megye* a község, rét, szántóföld, mező, udvar stb. határa, tehát a *megye* itt ma is megvan a *határ* értelemben. Sőt más kifejezést nem is hallottam. (Pálfa, Kemenesalja.)

SZTRÓKAY LAJOS.

A *megye* szót Dunán túl (Zala, Somogy, Vas), a *mesgye* formát pedig Dunán innen (Bars, Hont, Nógrád) közönségesen használják; jelenti pedig azt a kisebb-nagyobb közt, amely két földbirtok vagy két parcella-föld között szokott végig húzódni. Ha önkéntesen hagyták meg mesgyének, akkor *csapásnak* is hívják, s mezei közlekedésre való; ha pedig maga a föld parancsolta, teszem: bozótos, tuskés, köves területeken, akkor valóságos és hamisítatlan *mesgye* — amott *megye* — a neve.

Györre. Tóth Béla ezt jaurinizmusnak véli. Inkább archaizmusnak tartom, még pedig a szebbek közül. A népmesékben is általános: A szegény ember elment *világgá*. Hogy elérték *Nagy-Várad*dá, vala épen László napja. Ar. — Különben ott a párja a *Györött*, *Pécsett*, *Újvárott* formákban; ezeknek meg édes testvére a *földszint*, *oldalt* régies, mégis szép, magyaros ragozása.

BELÁNYI TIVADAR.

Tóth Béla közlését (318) nemcsak Györre nézve erősíthetem meg, hanem kipótolhatom Kapuvárral és Sárvárral is. Azonban jól emlékszek, hogy boldogult Csukási József, aki győri származású volt, mindig azon erősködött, hogy bizony ők se Győr-be, se Győr-ré nem jártak, hanem Győr-é. Ha emlékezetem nem csal, a sopronymegyei ember is inkább Kapuvár-á jár, mintsem Kapuvár-rá. Most vallatom vasmegyei cselédemet, aki Sárvár vidékére való. Arra a kérdésemre, hogy hogyan mondják, mikor valaki Sárvárra megy, azt feleli: „Sárvárra — azaz hogy Sárvára, legalább idős apám mindig aszt monta, hogy *Sárvára* megy“. Tisztán egyszerű *r* hangzik a kiejtésében. Nekem az a *Kapuvárrá*, *Györre* ejtés, de legkivált írás, úgy tetszik, mintha a Kapuvárra hatása volna.

CSAPODI ISTVÁN.

Szögedébe. E sajátosságos helyhatározó alakot a régi -é ragos *Szeged-é* (a. m. Szegedre) pleonasztikus megtoldásának tartjuk, de hozzá teljesen hasonló biztos példát eddig nem ismertünk. A *Ménesebe*, *Kerekibe*-féle adatok (amelyekkel Simonyi a júliusi füzetben foglalkozott, 319) nem egészen kétségtelenek. Annál jobban meglepett e füzet népnyelvhagyományainak sajtóra készítése közben Tolnai Vilmosnak alább olvasható rábaközi följegyzései közt (Csúfolódások) ez az adat,

a *Szögedébe* alaknak szakasztott mása: *Győrébe* a. m. Győrbe. Hogy ez a *Győr-é-be* alak valóban az -é ragos lativusi határozónak továbbtoldása, abból is megtetszik, hogy Rábaközben, mint ugyanazon közlemény is tanúsítja, a régi *Győr-é*-nek *Győr-ré* módosulása is járatos: „Gyalog mégy k^é *Győr-ré*?” (Vö. Tóth Béla közlését a *Győr-ré* alakról, 319. l. és Csapodiét az előbbi cikkben.) ZOLNAI GYULA.

Fél-ing. (Vö. 25 : 327.) Nagy-Kátán a kisebb leányok hosszú inget hordanak, de már a fölserdültek s az asszonyok korcos *pendelyt*, melyet derekukon megkötnek, ebbe kötik a felső testet takaró *fél-inget*, melynek dereka még rendesen durva vászonból van, de dudoros újjai finomabb vászonból s rendesen keményítettek. (A hosszú inget babaingnek hívják, ép úgy a hasítottat is). A fél-ing neve *ingváll* is, de ezt a nép nem ismeri. LAUKÓ ALBERT.

Át van fejezve. Ezt az érdekes kifejezést egy sárospataki parasztasszonytól hallottam, használta pedig *lefordít* értelemben, e h. le van fordítva (egy levélre vonatkozólag), nyilván e h. *át van fordítva*, ill. ki *van fejezve*.

Nem lett észrevevődve. Nekem Debrecentől Bpestig szóló mérsékelt jegyem volt. A (debreceni születésű) kalauz eltévesztvén a dolgot, H.-Böszörményig szóló újabb mérsékelt jegyet hozott. Mikor e rá nézve esetleg káros tévedésére figyelmeztettem, azt felelte piruló nehezteléssel: „Már mindegy uram! a jegyen való hiba *nem lett észrevevődve*“. Ez a kifejezés mutatja a nép nyelvének a futó láng módjára pusztító idegenszerűséggel való küzdelmét. A kalauz nyilván az *észrevevé* lettet zavarta össze a debrecenies *észrevevődött* alakkkal.

SASSI NAGY LAJOS.

Herkó páter. Érdekes, hogy Tompa is szerepelteti ezt a népszerű alakot Szuhay Mátyásában, mely a kuruc korszakban játszik. A költemény egyik szaka így szól:

Ott volt Herkó páter, a balogi barát,
Kedvére forgatván kancsót és csutorát:
Barátságyszerető s csintalan volt; neve
Fél-Magyarországon szóbeszéddé leve.

Ez is amellet szól, hogy Herkó páter mint reális alak él népünk tudatában. WOLFF BÉLA.

Zrinyi szórendjéhez. Valóban csodálkoznunk kell, hogy Zrinyi, aki mint kitűnő költő és tartalmas író annyi eszmét vetett papírra, a szórend iránt oly kevés érzékkel bírt. Igaz, hogy e rendetlenségnek igen sokszor volt oka a verselés, különösen a rimelés, de számos hely van azután olyan is, hol minden ok nélkül, úgy látszik mintegy szokásból használ Zrinyi a közönségestől elütő szórendet, s hol bárminemű versbeli hiba nélkül (sőt sokszor a ritmus előnyére) át lehetne alakítani a mondatot rendessé. Bizonyítják ezt prózai munkái is, melyek-

ben a költemények szabálytalanságai majdnem mind föltalálhatók, s melyeknek a mai nyelvtől való főbb eltéréseit fogjuk itt néhány példával megvilágosítani.

Vét Zrinyi különösen a magyar szórend azon legáltalánosabb szabálya ellen, hogy a hangsúlyos szó az ige elé teendő, amennyiben gyakran szúr hosszabb kifejezéseket a kettő közé:

Ezekkel a conditiókkal ők különböztetnek a többi köz vitézlő rendtől (Discursusok, Hadtud. munkák). Julius Caesar, Nagy Sándor *nem minden harcban* elsők voltak (Mátyás k. életéről való elméik. Hadtud. m.). Mire valók voltak a kémek, ha nem arra, hogy az ellenségről hirt halljunk bizonyosan, és *ne* minden bizonytalan szón kelljen megrezzenünk (uo.). Az ellenség *túl* egy folyóvízen vagyon s te innen (Aphorismák, Hadtud. m.). *Idegenek miatt* vitéz Nyáry Pálnak is Egret meg kelle adni. (Török áfium). *Miért* az Isten ennyi esztendőkből tőlünk elvonta, nem tudom (Hadtud. m. előszava). Mindenről gondolkodjál és arról is, *miképpen* visszajűhess (Aphorismák).

Ugyanezt a szétválasztó szórendet találjuk oly állandó hangsúlyú szavaknál is, melyeknek nem kell ugyan az ige előtt állniok, de közöttük s az ige között csak az igekötő vagy egy más határozó foglalhat helyet:

Könnyebben az orvosságot is feltalálhatjuk azután (Török áfium). A ki, hogy *jobban* bosszuját . . . kitölthesse (T. á.). Ennek a királynak *jóval is elébb* a szava elfogya a halálánál (Mátyás k. é.).

Az ige k ö t ő k elhelyezésében sajátságos, hogy ha az ígét tagadja, a tagadó (esetleg tiltó) szócska majdnem mindig az igekötő és ige közé kerül, tehát az igekötő az ígét megelőzi:

Nem is lesz teljességes (t. i. a munka), ha jó véget is hozzá nem ragaszt. (Discursusok. Lehetne így is: ha jó véget is nem ragaszt hozzá.) Utána indula . . . de el nem érheté. (M. k. é.) Ebben a hadakozásban a király semmit el nem mulata. (Uo.)

Az *is*-sel nyomósított kifejezés néha kelleténél távolabbra kerül az ígétől:

. . . mert *annak* is némelyike rossz (t. i. van) (T. á.)* Lengyeltől nem várhatunk semmi segítséget, mert *ő maga is* az elmúlt hadakozásban megerőtlenedett. (T. á.)

Sajátságos elhelyezése az *is*-nek, midőn oly összetartozó kifejezések tagjai közé kerül, melyeknek végén kellene állania:

A pápa követei és *a maga követei is által* [! ?] a királynak minden satisfactiót ígére. (M. k. é.) Néha magok között *is*, a hadak között támad a hír. (Uo.) Így Mátyás királynak *is* választását elébb vigadták meg. (Uo.)

Kisebb jelentőségű a jelzőnek, még pedig úgy a birtokos, mint a melléknévi jelzőnek a főnév után való vetése:

Látván *veszedelmét az atyjának*. (T. á.) Minden embernek *fegyvert, jót* hivataljához adni kellene. (Uo.)

* Lehet, hogy itt a birtokviszony erős érzeténél fogva jutott a 'némelyike' szó közvetlenül az 'annak is' után.

Költeményeiből csak a kérdőmondatok *é-jének* szórendjét említjük. E szócska legtöbbször ugyan az *igéhez* tapad, de néha a tagadó, sőt más szóhoz is:

Nem-e az fényös nap az, mely szöbb mindennél? (Zrinyiász.)
Nem-e ez az kék ég? (Uo.) Siklós várában-e ti akartok futni? (Uo.)

VIDA SÁNDOR.

Maradhass. Sokszor hallottam anyámtól (Bács megye): „Ugyan maradhass már, ugyan nyughassatok, gyerekek“, mindig felszólító értelemmel, de egyéb bővítmények nélkül.

WOLFF BÉLA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A Pesti Hírlap uralása. A P. H. szerk. izenetei közt VII. 29-én ezt olvastuk:

„— *Kíváncsi.* Ez ama sokat emlegetett szólásforma, ami *fölött* a tudósok nem tudnak megegyezni. Melyik helyesebb: *A király uralja a népet*, vagy: *A nép uralja a királyt*?

Szerintünk egyik szólásforma sem magyaros, de ha már a német „beherrschen“ igét átültették, akkor csak ez a fordulat helyes: *A király uralja a népet*.

A vitatkozást meddővé kell tenni ezzel a helyes magyaros szó-lással: A király uralkodik a nép fölött. Vagy ha már erővel idegen forma után kell menni, akkor is így: A nép urának ismeri a királyt“.

Kíváncsi vagyok én is, de csak arra, honnan tudja a P. H., hogy a tudósok *erre nézve* (v. *ezen v. e felől*) nem tudnak megegyezni? Mert amit a nyelvészek írnak, azt úgy látszik nem olvassa a P. H. szerkesztősege; másképp tudná, hogy a Nyr.-ben (melyet évtizedek óta ingyen házhoz küldünk neki) csak az idén bizonyítottuk be, hogy az *ural* ige magyaros is, régi is, a nép is használja, de csak így: *A nép uralja a királyt*, vagyis urának vallja a királyt.

Jósdá. Ósdi neologizmus, de azért még elég gyakran olvassuk, akik meg el akarják kerülni, jobbára a latin *orákulum*hoz folyamodnak. Pedig már szótárainkban találunk mellette két helyes, magyaros kifejezést: *jósszéket* és *jóshelyet* (az előbbi a *törvénytér*, *kormányter* mintájára). Vö. „Siloa patakja, mely az Isten *jóshelyénél* csörg“. (Jánosi: Elv. Paradicsom. 1:13.)

Plágium a Pesti Naplóban. Ne tessék megijedni, nem valami becsületbe vágó a dolog, de mégis jellemző, mert mutatja, milyen könnyen fogadnak el lapjaink egy-egy közleményt eredeti gyanánt akkor is, mikor nyelve és stílusa nyilván mutatja, hogy fordítás. A P. N. 1895. XI.18-i mellékletében *A tegeződés* c. cikkben ezt olvastuk:

„A XV. és XVI. sz.-ban kezdték a fejedelmeket és a legelőke-lőbb embereket címükön szólítani. Ez a szokás egészen napjainkig

fönmaradt; azt mondjuk Felséged, Fenséged, Hercegséged, s a t ö b b e s z á m ú 3. személyben beszélünk velük“.

T. i. így: *Eure Majestät gestatten* . . , de magyarul bezzeg nem mondjuk: Fölséged *megengedik*, hanem egyes számban: Fölséged *megengedi*! Világos, hogy az a beküldött cikk valami német lapból volt lopva. Q. e. d.

A két ige németes szerkezete. A Borsszem Jankó szerk. üzenetei közt 1896. VIII.30. azt olvassuk: „*Kérjük* a papirosnak csak az egyik lapjára *írni*“. Te is, fiam Brutus? Pedig éppen az előtte való lapon van kifigurázva ez a csodabogár; „Egy tacsó elveszett, Piff névre hallgat, kérem a megtalálót a Fekete Sas portásának átadni“.

ANTIBARBARUS.

Hadargás. E szót Vajda János dicső alkotásának tartottuk, mert ő ajánlotta a *manöver* helyettesítésére (a Vas. Ujs.-ban s az idén megjelent könyvében). Abban a szerencsés helyzetben vagyok most, hogy e szó történetére vonatkozólag pár adattal szolgálhatok.

A multkor ugyanis kezembe akadt Márki Istvántól *A sakkjáték tankönyve* (Gyula, 1872); ebben a tősgyökeres magyar szerző számtalanszor használja a sakkjáték elméleti részében gyakran használt *manöver* helyett a szóban forgó kifejezést. További kutatásom folyamán egy öreg sakkjátékosztól arról is értesültem, hogy a *hadargás* szót tulajdonképpen Vész János Ármin volt műegyetemi tanár és híres magyar sakkjátékos csinálta. Vész J. Á. a Pesti sakk-körnek sok éven át volt tagja, hol Márki Istvánnal együtt a nemes sakkjáték gyakorlatában egészen elmélyedve sokszor volt feltalálható († 1882).

KEREKES LAJOS.

Uccavágó nóta. A „Pesti Hírlap“ pünkösdi számában D'Artagnan úr „Az első színházak Budapesten“ c. tárcájában ezeket mondja: Apáink a hetvenes évek elején még a „Ródi, ródi . . .“ birhede *uccavágó nótát fújták* . . . stb. Nyilvánvaló, hogy D'Artagnan úr a német *Gassenhauert* fordította le ily szépen! Úgy-e bár, ehhez semmi kommentár nem kell! S ha D'Artagnan úr, kinek francia álneve magyar újságíró rejt, alkalomadtán újra írni fog egy-egy „szárnyra kapott“ dalról, úgy a magyar nyelv tisztaságának tesz szolgálatot, ha a fattyú „uccavágó“ nótát lenézi.

Csárdás-kisasszony. „Blaha Lujza élete“ c. könyvében Kéry Gyula a művésznőért való rajongását átviszi az alakokra is, melyekbe Blaha Lujza életet lehel a játékszínen. Lelkesedéséből azután az a furaság kerül elő, hogy Kéry a romlatlan és kevésbé romlatlan falusi lánykákról, a tűzről pattant, kikapós, virágos jó kedvű és dalos menyecskékről, akiket Blaháné mutat be nekünk, úgy beszél mint *falusi tévedt nőkről és csárdás-kisasszonyokról*. És ez ellen energikusan tiltakozunk. Mire való ez az előkelődség, amely itt legkevésbé sem stílszerű? Mit szólna Kéry úr, ha valamelyik író társa *kis bíró* helyett *községi előljárósági altisztet* mondana és a *kanász-bojtárt dísznőpásztor-segéd*dé léptetné elő?

HARMAT GÉZA.

Egy szegény polip történetéből. „... Észrevettem, amint búsan felém úszik egy csevoló. Nevén szólítottam, de ő büszkén azt felelte: „*Fejes Bömbösz* vagyok, megmagyarosítottam a nevemet, sokba, ötven halpénzembe (pikkely) került. Látod — folytatá — a homokba furakodó halat? az most *sárkányfej* vagy *ripacs*, nálunk skarpenának hívják; annak a falra festett négyfogú gömbhálnak most *fahák* lett a neve; a szemközi medence fenekére esett döglött hal pedig Solymásy úr szerint a *fogas durda*, míg azelőtt déntálnak vagy egyszerűen tengeri fogasnak hitták, Herman Ottó természetbúvár úr azonban szintén helyesebben *durbincs*-nak mondja“. — „Amott a másik döglött példányra ráismersz-e?“ — „Szegény szkombro!“ felelém. — „Dehogy szkombro, sokkal cifrább, *tündöklő simándok* névre tett szert. Vajjon mit szól hozzá a Természettudományi Társulat, és mit szól majd a Nyelvtör, ha ennek a tömeges névmagyarosításnak neszét veszi?“ — „Hát az a két úszó halacska nem aranyos durbincs vagy szada-e?“ — „Az volt, mikor ide hozták, de jelenleg *aranyholdas spár* a neve.“ — „Hát amott annak az egyetlen egy csemege-ráknak mi a baja, hogy úgy reszket?“ — „A szkampit gondolod? Az most *norvég rák* és nem azért reszket, mintha a hideg norvég fjordokra gondolna, de mert szemtanúja volt, amint az ugyanazon medencében lakó *botrogok* (a zacskós, oldalgó-rákok) három társát megették.“ — „De ez a *tüskés féreg* mit alkalmatlanokodik itt?“ — „Hiszen az nem féreg — mondtam én — hanem *tengeri sün*“. — „Igazad lehet, de most a férgek közé sorozták... A fejszehalat holdnak deklarálják és téged, kedves polipom, *téntaféreg* név alatt írnak le!“

VASÁRNAPI ÚJSÁG 27. sz.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Nembánomság.** Rákosi Jenő egyszer kifejtette, hogy a *tehetség* minő rossz szó, mert ígéhez nem járulhat a *-ség* képző. Most pedig ő maga írja 1895. XI.17-i vezércikkében: „Az a bárgyu *nembánomság* a való helyzettel...“ Már pedig az csak kétségtelen, hogy a *nem bánom* is ige! — Azt csak mellesleg kifogásolom, minő különös ez a szerkezet: *nembánomság* a való *helyzettel*! Talán... *helyzettel szemben*. — Mit szól ezekhez a t. szerkesztőség?

F. Először is nem áll, hogy a *tehetség* hibás szó volna. Ezt a föltevést megcáfolja egész sereg régi és népies példa: *lehetség, fizetség, nevetség, mulatság, jelenség, tanulság, nyereség, vereség, birság, vétség* stb., melyek a Nyr.-ben már kétszer össze voltak állítva (l. még TMNy. 585).

Másodszor: ha a *tehetség* hibás volna is, a *nembánomság* mégis helyes volna, mert itt a *-ság* képző nem ige-tőhöz, hanem ragos ige-alakhoz járult, még pedig úgy, hogy maga a *nem-bánom* előbb névszói értelemben volt véve, mint pl. Tóth Bélának ebben a kifejezésében:

„magaunt, kifáradt, *nembánom ember*“ (itt a 339. lapon). Ilyenek még az *eszem-izsom* ember, a *nem-szeretem* napok (Fal.), *nem-bánombul* lesz a *bánom* stb., továbbá a *találom*-próba (Stichprobe), *gondolom*-formán, a *félsz* és a *mersz*, a *hadd-el-hadd* és sok más ilyen kifejezés, melyek össze vannak gyűjtve a Nyr. 7. kötetében („Névszókul használt igealakok“).

A *nembánomság*hoz egészen hasonló az ugyanolyan értelemben járatos *nemtörődömség*, mely nyilván a *nembánomság* mintájára termett (pl. az idei Nyr. 264. l. vagy: „Az irányadó körök *nemtörődömsége* nagy mértékben fokozza a mai képzőművészeti mizeriákat“, ill. bajokat, Magyarország. 1896. VIII.29. 9); továbbá: „A *magyar-nemzszeretemség*, amellyel az ember Belgrádban találkozik . . .“ (Heltai Jenő, MHirl. 1896. V.16.) A tehető ige föltétes módjából: *közbeszólhatnámság* (Zolnai, Nyr. 24 : 582. e h. közbeszólás vágya) és *újat-mondhatnámság* (Király P. A TMNy. bírálata 14). Az utóbbiaknak mintája nyilván a közkeletű *úrhatnámság*, melyhez hasonló a — ha nem csalódom — Jókainál előkerülő *pénzhetnémség*. Ennek a kettőnek kétszeresen föltűnő a képzése: a *-hat* képző névszóhoz járult bennük, a *-ság* *ség* pedig ragos igealakhoz. — Mindezek nyilván tréfás, humoros képzések.

Egyébiránt a *nembánomságot*, mely igen jól fejezi ki az „indolentia“ fogalmát, Tóth Béla alkotta — mint ő tőle magától hallottam — a hetvenes években.

2. **Létezik.** Vonatkozhatik-e ez a szó tárgyra, vagy csak személyekről mondhatni-e? Helyes-e pl. *Kövek léteznek az udvarban*?

F. Nem helyes, valamint az sem, amit Budapesten sok helyen látni, hogy „Ez az üzlet aug. 1-jétől a Kerepesi-út 7. sz. alatt létezik“. De nem azért hiba ez, mert nem személyről van szó, hanem azért, mert az irodalmi nyelv szokás a *létezik* igét nem használnia helyhatározóval s nem mondja pl. azt sem, hogy Nansen most ismét *házájában létezik*, hanem *házájában van*. De mondja pl. *Isten létezik*. Azonban még ilyenkor is magyarosabb a *van* ige: *Van Isten*.

3. **A tagadó szók használata.** Arról vitatkozunk s kérjük a t. szerkesztőség döntését, vajjon helyes-e vagy helytelen: Nem mulaszthatom el, hogy a jelen alkalommal jót *ne* kívánjak. Vagy jobb-e így: Nem mulaszthatom el, hogy a jelen alkalommal jót kívánjak?

F. A tagadó szók használatának nyelvünkben sok csinja-binja van, s e tárgyról nem sokára bővebben szólunk. A kérdésbe tett mondat nézetünk szerint helyesebb az első formájában, tehát a tagadó szócskával.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok Kaba és vidéke nyelvéből.

A megfigyelésem alá eső helyek épen a szélén esnek azon nagy nyelvjárás-területnek, melyet tiszántúli nyelvjárás név alatt ismerünk.* Kaba, Tetétlen és Földes alig 3—4 mérföldnyi távolságra vannak a felsőtiszai nyelvjárás főképviseelőjéhez: Debrecenhez. A Debrecen és az említett községek közt fekvő Szoboszló és Szovát községek valószínűleg csak beolvasztás útján sajátították el a debreceni dialektust. Erre mutat az a jelenség is, hogy — bár szórványosan — de lehet az *özö* dialektust a nevezett helyeken hallani.

I. Hangtani sajátságok.

1) Magánhangzók.

Az említett három hely teljesen az *özö* nyelvjárás-területbe esik. Az eredeti *é* hangnak *é*-re, és az *é* hangnak *i*-re változása úgy történik, amint azt Simonyi a Nyr. 1880-i folyamában kifejti. Pl. *ül, szíp; fül, beszél, dél, fejjr; piz, tít.*

Nagyon szeretik a hosszú magánhangzókat; pl. *fűz, tűz, kút.*

Az *ó, ö* helyett bizonyos szókban és ragokban a zártabb *ú, ü*-t ejtik: *kű, lű, csű, -rűl -rűl, -bűl -bűl.*

Az *a* helyett *o*-t ejtenek ezekben: *kokas, jova, magos, tosztt, okoson.*

A mássalhangzó torlódások elkerülésére magánhangzót szúrnak közbe; pl. *östéráng, karajcár, Kirisztus.*** A hiatust pedig egy mássalhangzó közbeszúrásával kerülik el: *dēják, fájjr mēnt.*

2) Mássalhangzók.

Az *ly* és *lj*, sőt néha az *l* helyett is *j*-t ejtenek; pl. *kiráj, hej (hely), pájinka, jány* (lány); *vajja* (vallja); *ajja* (alja), *beszűj* (beszélj).

* Simonyi szerint (Magyar Nyelv 1:193) Kabát nyelvjási szigetként említik Debrecen mellett. Ez a megjegyzés felhívta figyelmemet e helység nyelvére s a múlt év őszén meg is látogattam. Ez alkalommal meggyőződtem róla, hogy itt szó sem lehet nyelvjárási szigetről, mert hisz nyelve teljesen a tiszántúli nyelvjáráshoz tartozik, s csak kis mértékben van reá hatással a szomszéd Debrecen nyelvjárása. Ugyanezt bizonyítja e dolgozat is, melynek segítségével pontosan megállapíthatjuk a tiszántúli nyelvjárás határát Hajdú megyében. E nyelvjárás területéhez Hajdú megyének csupán legdélibb szöglete tartozik, és pedig Püspök-Ladány, Kaba, Tetétlen, Földes. Tőlük északra már a felsőtiszai nyelvjárást találjuk.

BALASSA JÓZSEF.

** Hasonló alakok még Kabáról: *pelé* (pléh), *darót* (drót), *espanyol viack, ispiccol.*

B. J.

Talál helyett azt mondják: *tanál*.

A mássalhangzók kihagyása tömegesen fordul elő. Kihagyják az *l*-et ilyen szókban: *küd*, *vóna*, *vót*, *dóga*, *kiát*, *kúcs*, *nyóc*, *fót*, *zöd*, *föd*, *vögy*.

A *j* elmarad ezekben: *gyüt* (gyűjt), *nyút* (nyujt), *gyút* (gyűjt).

Az *n*-et hagyják ki ebben: *ikább* (inkább).

A *-ban*, *-ben*, *-hoz*, *-hez* és *-ért* ragok utolsó mássalhangzója elmarad: *-ba*, *-be*, *-ho*, *-hë*, *-ír*.

Az assimilatio esetét látjuk ezekben: *hallám* (hadd lám), *han-ním* (hadd nézem).

II. Alaktani sajátságok.

Analógia hatását látjuk ebben a szóban: *tanyasi*, melynél a *városi*, *falusi* szók lehettek a minták.

Az *i* kes igéket a nép összevissza használja. Ha megtartja is a 2. s 3. személyben, az első személyben elhanyagolja. Tehát: *dógozok*, *dógozol*, *dógozik*. A feltétes módban így ragozza: *dógoznék*, *dógoznál*, *dógozna*. E mellett a *hazucc*, *laksz*, *buksz* alakok egészen közönségesek. A felszólító mód 3. személyében megtartja az *ikes* ragozást, de az *é*-t *í*-re változtatja: *egyík* (egyék). — Ezt az alakot használja az iktelen igék mellett is, épúgy mint a debreceni nyelvjárás: *maraggyík*, *szalaggyík*, *jöjjík* stb.

A szenvedő alakot nem használják; helyette néha a visszaható ige áll. Pl. az ajtó *betevődik*. Ezt aztán még ott is használják, ahol egyszerű cselekvő ige is elég volna. Pl: *Lékaszálódik* ma ez a buza? e h. *Lekaszálják* ma ezt a buzát?

III. Jelentéstani sajátságok.

A *fiatal* szót kizárólag 'fiatal ember' értelmében használják. Pl: a fiatalok mulatságot rendeztek.

A *jámbor* elnevezést nem a legtöbb helyen használatban levő 'szelid' jelentésben használják, hanem az itteni jelentés majdnem összesik ezekkel: bárgyu, együgyű.

Az itteni nép a vonatnak *vakló* nevet ad. Mikor aratásnál a kévéket keresztbe rakják, a felső kévét *pap*nak nevezik, az alatta levőket pedig *papnénak*. — Ezt aztán tréfás kérdésre is felhasználják: Melyiket szeretnéd, a papot vagy a papnét? Mán biz én a papnét, mert a 17 kive, a pap még csak egy kive!

Ha nyáron a szérűn a nyomtatókat eső lepi meg, azt *medvének* nevezik. Azt mondják, hogy *medvét fogtak*.

IV. Mondattani sajátságok.

Az igeidők közül a nép összes nyelvi szükségletét fedezi ez a két alak: *ír* és *írt*. Ha a jövő időre akarják a cselekvést vonatkoztatni, akkor segítenek magukon a *majd* és más ilyen szókkal.

Kabán, épúgy mint Debrecenben, nem azt mondják, hogy: *el-*

megyek hozzád, hanem elmegyek nálad. Tetétlenül pedig *bizom benne helyett bizom hozzá.**

Hanem helyett mindig csak ha járja. Pl. *Elmégýék hozzád, ha tē is jőjj el azután!*
BARCSA JÁNOS.

Szólások.

(Szébbel, jobbal újítsa, csak ilyen el ne hagyja. (Ha valaki új ruhát vesz.)

Sok boldog új esztendő napokat engedjen az Úr Isten írni erővel, egíssíggel, ennek hátralevő riszit is töccsük el bikességgel, azt kívánom! (Új esztendei, ünnepi s névnapi jókívánat.)

Adjon az Úr Isten erőt egíssíget, bikessíget, azt kívánom! (Pohárköszöntő.) A többiek rámondják: Hallgassa meg a jó Isten! Vagy: Emelem poharam az örömszülőkír'. A többiek: Ítesse az Isten!

A bevezetés a beszédhez, ha nagyobb rangúnak mondanak valamit, ez: „Bocsánatot kírek bátor szólásomír' (vagy: beszídemír).“ A leghasználatosabb beszédpótlék s gondolathiányt eltakaró kifejezés: asszongya, vagy: mondok. Ha olyan jön elő a beszédben, amitől a hallgató nem szeretné, ha rajta elkövetnék, — elibe teszi: „Nem oda felelvén“. Ha kevésbbé válogatott szavakkal akarnak élni: „Tisztessíggel nem esik, szólnán“; vagy: „Köveccsíggel (= megkövetéssel, bocsánatkéréssel) legyen mondva“.

Mikor különböző dolgokat hoznak össze: „Hogy egyik szavamat a másikba öccsem“.

Ha valaki közbe szól: „Én tettem be a garast“.

Az esteli beszélgetésnek vége, mikor elálmosodnak, rendesen ez: „Bíz' így vót ez, komám! De haggyúnk mán hónapra is. Tegyük el a csendest!“ (t. i. feküdjünk.) Vagy: „Nyújjunk hosszat!“

Indulatos kifejezések: Disznó terem a káposztába. Aki áldója van. A jégen kopogódat. Szedte-vette teremtetten. (Láttam a bábádat! Atta teremtetten.** Ánnye a nyüstyít! Hogy a fíreg egye meg.

A férj a feleségét „szógám“, „ides szógám“ vagy „annyukom“-nak szólítja; a feleség a férjet „az én uram“ vagy „apjokom“-nak. A cselédség a férfit „gazd'uram“-nak, az asszonyt „kisasszonyom“-nak (Nyr. 20:288), a fiúgyermeket „kisgazduram“-nak szólítja.

(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

(Nem állít a falhó: nem teszen lóvá.

Eltűnt, főrín-lábán.

(Ementek hazúrú: elment az esze.

* Debrecenben is így mondják: „Csak ide tessik bízni.“ B. J.

** Ez atta teremtetten történetére vonatkozólag érdekes, hogy a hódmezővásárhelyi tanács 1756-ban panaszt tesz gr. Károlynál, hogy tisztartója a szénarakó embereket „atta teremtetten káromlásokkal illeti.“

D. L.

Egy idős az országúttá.

Nem lehet elindúni a beszídin.

Oda meek (megyek), a hova a király is gyalog jár.

Ott'hatta a poros álláson.

Elárúhatnak egy gyíkinen: egyformák.

Akinek a foga fáj, tarcsa rajt a nyevit.

Messzirű jött embernek szabad hazunni.

Csájuk a zsidót!: ha ketten gyujtanak szivarra vagy pipára egy szál gyujtóval.

Megeszi az utat (kimenés közben eszik).

A meghalást jelentik a következők: Ement tormát ázni. —

Deszkát árul. — Leköszönt a hivatalrú. — Meghót, nemrikót. —

Meghót, nem eszik több lágy cipót.

(Hajdu-Szovát).

RECHNITZ IGNÁC.

Csúfolódások.

Győr-Csanakon történt:

— Kámám asszon! Gyalog megy ké Győrré?

— Nem én! Maj taragácsot tulok!

Bodonhelén még fölhúszták a langalót kapca képibe (a lángost kapca helyett).

Kányba a torom ablakba vót ékkis fű, hát hogy a füet a bika lőégye, fölhúszták a toromba, nyakába kötelet kötöttek, asztán húszták Aszongya égyyik:

Hússz komám, kanyar ám,

Kányi bika harap ám!

Perszē hok kanyar, mer már fuldoklott.

Kányba történt: Esős üdő vót, és ott az asszonok úgy szoknak mēnnyi vetésér, hof fehér abroszt terígetnek magukra; azután hát az eskütt meglátto, hogy három asszon szēdi a vetist, szaladt az eskütt megmondanyi a bírónak. Hát ezek még minnyárt émēntek a kocsmába és a büntetés árát megitták előre; hát mikor kimēnnek, hom mēf-fogják az asszonokat, hát nēm asszonok vótak, hanēm három góla, ezek érēpūtek. Jajgatott a bíró még az eskütt, hogy hunnan vēszik most a pénzt.

Hát miko nagy árvíz vót Baboton, hajón mēntek templomba bē, aztán miko bēir a pap, főmēgy a prédikáló székbe, akko ékezdí otton:

„Jaj tenéked Kis-Babot,

Rajtad van a sulos bot!

Jaj, jaj, jaj, három jaj!”

Aszt ezér nagyon haragusznak a kisbabotiak, ha aszt mondják nékiek.

Szentiványi asszonok Győrbe járnak bőjbe húsvét előtt, aszt így kiabálnak: „ola-a-a-it, ola-a-a-it“! A gyerekek még eszt kiáltják: „Felé olaj, felé hut, Szentiványi kutykuruty!“

Elmönyünk Győrbe, asztán eláruljuk a pörge-sikót (taracka-fűből súroló csutak). Nohát csak hozzon egy pörge sikót.

(Rábaköz.)

TOLNAI VILMOS.

Tréfás jelzők.

Egyes sopronmegyei és szomszédos községek lakóiról a következő tréfás jelzőket hallottam:

Meggyes-makkos undiak, kaszaköves lédeciek, nagy botú búkkiek, szűrszabdaló csepregiek, kendervágós szemereiek, zöld korsó reszelő hegykőiek, dombvásító széplakiak, rókabőr árát megivó süttőriek, sárba süppedt endrédiak, ködkergető szerdahelyiek, verekedő szentmiklósiak, kenyeretlen vitnyédiak, zsványos kapuváriak, szánycsináló miháliak, behordó kiskfaludiak, lufuró tamásiak, esizmafás farádiak, káposzta fejű csornaiak, szép leány nevelő barbaecsiak, fazékcsináló dőriek, vörshajmás bágyogiai, káposztás szovátiai, szegény bika kintő kőnyiai (akik a bikát annyira kínozták, a toronyba fölhúzták, ottan meg is fujtották), csikóherélő páliak, bihalos szanyiai, sipkaszentülő potyondiak, szalmásfejű kereszturiak, kis tarisznyás kecőliek, aluttejcs vicaiak, szegény cirákiak (honnan a gombóc Győrbe szalatt), baltás himodiak, cifra táncos hővejek.

Másféleképen: Benyalogató szelesteiek, nagy botú búkkiek, nagy kőtenyes locsmándiak, bagó sügő lozsiak, kutkerülő szanyiai, szép leány nevelő csepregiek, nemes ládonyiai, szentes süttőriek, darázs dereku muzsaiak, hegyes szentmiklósiak, kálvárianyalogató széplakiak, szatyoresináló saródiak, hosszú hajú sütőriek, sárba süppedt endrédiak, szép szergényiek, zsuppos agyagosiak, kenyeretlen vitnyédiak, gogyolás nyakú kapuváriak, háto talicskás gartaiak, vadkörte rohasztó babotiai, borrohasztó veszkényiek, csiknyalogató osliak, bőrnadrágos szárföldiek, fekete szemű tamásiak, fehér farádiak, duda nyakú csornaiak.

(Miháli, Kiskfalud, Sopron m.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Helynevek.

Szántók: Bánya. (A rómaiak idejében itt sóbánya volt; most is több helyen sóforrások vannak. Egy földmíves nem rég egy római írásos sírkövet fordított ki ekéjével.) Lókod ősenje. (A Lókod helységbeliek ezen járnak Szentmártonba.) Zendes (most Endesnek mondják: szép szántóföld; a monda azt tartja, hogy hajdan a tatárok idejében, midőn a nagy táborszekerék mentek, zengett a hely, abból lett volna ez elnevezés). Akasztófa ajja. Nyir ajja (régén nagy nyirfás

hely volt, most szántó). Tanórok ódal (mellette szép kaszáló hely). Széles palló. Itató. Gyepös ódala (egy oldalas szántóhely Gyepesfalván alul). Szármán tető. Szöllő ajja (régén szőlő volt mellette). Kápolna. Lókert ódala. Kövecs. Lok (szép lapályos szántó). Aranyos (szép búzárt terem mint az arany). Sós kert. Harapégés (erdő volt, tűz harapjától feldulva lett szántóvá). Kánás (a benne húzott kánálisról). Bögözi földje (egy ily nevű családé volt egykor).

D ü l l ő k : Dobján szék. Gyepű. Nyikolád. Nagyvőgy. Hércég. Ravaszlik ajja. Harapégés. Kánás. Pap szénafű. Kósa cseréje. Nyikolád ajja. Lókod árnyéka. Lókodi temető. Seres. Kénosi heggy. Begő tető. Kénos pataka. Fajka. Széles palló. Egër. Nyusza. Rakottya. Rétszélye.

R é t e k : Űrkertje. Bója. Deszkáskert. Két árok köze. Komlósrét. Déllő. Alszei tanórok. Zelei kert. Liboc. Gálkert. Faluszénafű. Recsenyédi rét. Somos tanórok.

E r d ő k : Bükketű. Szabadok erdeje. Hosszúerdő. Almási heggy. Jegyics heggye. Űrerd' ódala. Nagyerdő. Heggyerdő. Ördögös ódala. Kősziklás heggy. Szármány.

H e g y e k : Táborhely. Jegyics heggye. Heggy orra. Nyikolád heggye. Bágyi heggye. Almási heggy. Kénosi heggy. Szármántetű. Macskaverű.

V í z e k : Homoród pataka. Lókod pataka. Kénos pataka. Gyepös pataka. Kánás pataka. Béres pataka.

K ú t a k : Nyikolád kútja. Kánás kútja. Ravaszlik kútja. Füle kútja. Orbán Borka kútja. Jegyics kútja. Kocsán kútja. Beke Ferkő kútja. Sós kútja.

U c c a n e v e k : Fogadó uccája. Sósút mezeje. Nagydvari ucca. Náci uccája. Szoros. Pap uccája. Templom uccája. Felsőzég. Alsözég. (Homoród-Szentmárton, Udvarhelyszék.)

KRIZA JÁNOS.

Rímes mondások.

Halász, vadász, madarász,
Annál asztagat nem lácc.

Adjan Isten egészséget,
Háromlábu feleséget!

Kása nem étel,
Tót nem ember.

A mezőnek szeme van,
Az erdőnek füle van.

Kotty belé,
Szilvalé!

Édes kicsi feleség,
Benned van a nyereség.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Sz a t m á r m e g y e i e k.

b é r ě n a : deszkakerítés.
e r k ő c s ő s : akaratos, rossz. „Be
erkőcsös gyermek ez“.

i h u t t : ivott. „Ihutt mán a
tehén?“
k a b a l a : olyan fa, melyre az

ekét teszik, ha szántani men- ennek csak jó szavazattya van“
nek. (papról volt szó).
szavazat: előadásmód. „Már ugyitok?: úgy-é, úgy van, fiúk?
(Dengeleg.)

VOZÁRI ERZSI.

Zemplén megyeiek.

babros: ügyetlen, dologhát- muszka v. muska: szunyog.
ráltató. „Ereggy innét te bab- nanó: vénasszony. (Csernahó).
ros!“ nyefeg: vontatva, szakadozva
bajmol: bajoskodik. beszél. „Nem tutta a leckéjét,
birbicses: kucséberes. csak úgy nyefegett“.
biskörtélyfa: birskörtefa. pomosznyik (pomocnica): be-
(Csernahó). járó asszony.
cvikli puszi: csók, melyet prófusz: kotnyeles, belebeszélő,
gyermeknek adnak felnőtteknek prókátor.
vagy egymásnak olymódon, hogy samrál: fejbe' néz.
csókolás közben a csókolandó sulpó: kamasz fiú.
mindkét arcát megcsípi. tajgós: bolondos, féleszü.
dsama: összefőtt étel, pép. v. k m á n y: börtönőr, Wacht-
érülködik: érintkezik. mann. (Csernahó).
iszkol: elillan, elsurran. „Hogy zsorvál: kunyorál, koldus mód-
meglátott, ugyancsak iszkolt!“ jára kér.
(Sárospatak és Sátoralja-Újhely vid.)

SASSI NAGY LAJOS.

Vas megyeiek.

ángol vëlla: vasvilla. lëlohál: lelcsol.
bölög: a néma beszédét fejezik macskanadrág: lisztes kása.
evvel ki. megzabukál: megmártogat.
böstörködik: fogát feni. passogat: pillogat.
csarmózkodik: körmösködik. pesztërice: nyirfagomba (nyir-
csingállódik: ránehezedik fatüdő).
vkire s hintálódzni kezd. retyetül: gyorsan beszél, még
csillent: elemel, ellop. pedig pletyka-félét.
csillegető: ragadós kezű. rozmaringos: rozmaringgal
devendíroz: hetvenkedik. készült mártás.
duhajkodik: mulat. sárzó: sárga föld, mellyel a szoba
dombít: kalapál a lábával (pl. földjét s a fal mellékét lekenik.
a ló), dörömböl. s^uókudik: sóhajt.
ezënteg: ezentúl. tana: tanya.
kitestül: elver. tápiszkodik: eltátja a száját.
kurkál: piszkál; megkurkál: tippá tesz: tönkre tesz.
megpiszkál. zanótos: boros.
kecel, kecre áll: négykézláb áll.
(Pálfa, Kemenesalja.)

SZTRÓKAY LAJOS.

Hevesmegyeiek.

cirifra: cifra.

csevice: savanyú víz.

ganga: fehér vászonkötény.

fáradt: sovány.

hibázik: beteg.

javított: hízott.

nemteltki: rövid bőr ujjas.

paraszt (állatról): szelid.

rangasz: lomha, rest.

(Mátramelléke.)

HORVÁTHNÉ KATONA LINDA.

Tiszasülyiek.

beszélő drót: telefon; de
mondják így is: telefont.„Léhet a telefonttal beszélni
Kőtelekről a Dobapartjára“.csajka: vontatott hajó. „Ojan
(sovány) ez a lúd, mint a csaj-
kások kormánytartója“. Mi az
a csajka? „A kinek a par-
ton megy a gőzzel“ vagyis
lő húzza.csapás. „Egyik kaszacsapás már
érett, a másik zöld“.csipkódní. „Még máma mindig
ijén helyről szédégettem, csip-
kodtam“ (a fűvet, az árokpartról
stb.)elbérmaálni: egymást gúnynév-
vel elnevezni.elmegy. Mikor a nap elmegv,
csak akkor hajt be a gulyás
(t. i. este).erősen: nehezen. „Erősen tudja
mëttanúlni.“gazság. „Tëritünk rá gazságot (a
szérüre, mikor készítik) és jó
mëgtapostattuk“.görgëttëm lëfelé: ledobáltam,
leszórtam.gusztálni. „Gusztáltam több
helyütt, de nem tanálkozik eb-
ben üszögös“ (a búzatáblában).hevér: heber. „Fëlhevërezzük a
tetejét“ (épületnek stb.).hop kintelen (kénytelen) nem
örömest. Inkább jáász szólás-mód. Arra értik, ha valaki mu-
szájból cselekszik.keselyëdik. „A repce már kese-
lyedik“ (pirul a fél oldala). Ke-
sely ló, ha egyik vagy több lába
fehér.kimëgy. „Mëgy ki a vëtés be-
lőle“ (ha kiritkul a búzaföld).

klánét: klarinet.

kormös hullám: olyan, amely
kivájja a partot.lyuggatni, lyuggalni. „A leg-
érettjét lehet már lyuggatni“.
(Ha az életet darabonként kez-
dik kaszálni. Mondják így is:
sorát vënni).

rëce: postai vevény.

sërgömalom: Ringelspiel.
(Mondják egyszerűen sërgőnek is).spekulál. „Mëllesem a Csolát
(kocadisznó neve), hogy beteg-
é v. csak spekulál“ (tetteti magát).studëroz. „Hát beteg-é a Csola,
vagy csak studërozott?“

tojjú: toll.

vërës nadrag, fűfaj. „A veres
nadrág hamis fű, úgy szalad
annak a tetején a kasza, mint
a jégen. Megválogatja a kaszát
is, meg a kaszálót is“.Időhatározók: Nem lehetett mesz-
szántani a tavaszba (tavasz-
kor). Ére jártam a tavaszba.
Aratásba nem lehet szögá-
lót kapni.

SZÉKELY ILONA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York-palota.

XXV. kötet.

1896. OKTÓBER 15.

X. füzet.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

VI. (utolsó) fejezet.

Kifejtettük tehát s az V. fejezet elején dióhéjba is foglaltuk már azokat az ismertető jegyeket, melyeket az alany és állítmány nevezetek alatt együtt szoktunk gondolni. Összesen hét ily jegyet találtunk, azaz vizsgáltunk meg közelebbről. Mert ha tovább akartunk volna kereskedni, egyet-kettőt még találhattunk volna. Pl. ezt: az alany a szűkebb, az állítmány a tágabb fogalom. De ennek külön vizsgálatába nyelvtudományi téren már azért sem bocsátkozhatunk, mivel tisztán logikai jegy. Elégedjünk meg tehát hét jeggyel s lássuk immár, mit tanultunk eddigi vizsgálódásunkból.

Az első tanulság az, hogy az alany és állítmány hét ismertető jegye közül hat elég jól összefér egymással, de egy jegy, az, hogy az alany = nevező, az állítmány = ige, sokszor oly negédesen viseli magát, hogy megveti a magához hasonló társaságát. Ezekben a mondatokban:

János || haragszik,

János || gazdag,

Jánost || a hideg leli,

Jánosnak || nagy feje van,

Jánosra || méhecske szállott,

hat jegy szerint az első tag az alany s a második tag az állítmány. Mert 1. mind az öt mondattal Jánosról mondunk valamit, azt, hogy *haragszik, gazdag, a hideg leli, nagy feje van, méhecske szállott rá*. 2. Mind az öt mondatban a második tag az, mely az igét foglalja magában: *haragszik, (van), leli, van, szállott*. 3. Mind az öt mondatban a második tagon van a főhangsúly. 4. Mind az öt mondatot erre a főhangsúlyos szóra, a tisztán predikatív értelmű tagra (a többi tag mind egyszersmind alanyi értelmű is) szoríthatjuk, ha egyszerűen felelünk e föltehető kérdésekre: Mit csinál János? **Haragszik.** Gazdag-e János? **Gazdag.** Mi leli Jánost?

A **hideg**. Nagy feje **van** Jánosnak? **Nagy**. Mi szállott Jánosra? **Méhecske**. 5. Mind az öt mondatnak e második tagjából válik a megfelelő szólás határozó, azaz predikatív értelmű tagja: **Haragvó** János. **Gazdag** János. **Hideglelős** János. **Nagy** fejű János. **Méhecske** szállta János. (Ez se szokatlanabb szólás, mint Faludi *légy este kép'-e*). 6. Mind az öt mondatnak a második tagtól függ a minősége, e példákban állító volta.

Ellenben amaz össze nem férő jegy szerint csupán az első mondatban alany az első s állítmány a második tag. A második mondatban még az első tag az alany, de már az állítmány, legalább azok előtt, akik következetesebben gondolkoznak, nem a *gazdag*, hanem a (*van*) — az ige. A harmadik, negyedik, s ötödik mondatban, *hideg*, *feje*, *méhecske* az alanyok s *leli*, *van*, *szállott* az állítmányok.

Mi következik ebből?

A parasztésszel dolgozó előtt az, hogy ez az össze nem férő jegy vagy egyetlen igaz ismertető jegye az alanynak és állítmánynak s akkor a többi hat jegy fagarast sem ér; vagy az, hogy az a jegy csak történetből kerül össze a többi igaz jeggyel s akkor mint hamis jegyet ebrúdon kell kivetni ezek társaságából.

De a tudós nem szokott ily parasztosan gondolkozni. A tudós az udvariasságnak ahhoz a szabályához tartja magát: úgy ítélj, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. Azt mondja tehát, hogy mind a két jegy igaz jegy, csak az alany és állítmány kétféle, grammatikai és logikai. Az az össze nem férő jegy — alany = nevező, állítmány = ige — a grammatikai alanynak s állítmánynak a megismerésére szolgál, a többi hat a logikai alanynak és állítmánynak a megismerésére.

Ez a különböztetés első hatásra mindenkinek bölcs Salamon fejéből származott ítéletnek fog tetszeni. De ha jól szemügyre vesszük, lassan-lassan arról győződünk meg, hogy a szokásos értelemben fűrt agy koholmánya. Erről úgy győződhetünk meg a legkönnyebben, ha szemünk előtt tartva eddigi vizsgálatunk eredményeit, meghallgatjuk azt a nagy német tudóst, aki saját és mások vélekedése szerint is első vette észre e különbséget.

Ismeretes dolog, hogy a grammatikai és logikai alany-és állítmány műszókat 1855-ben megjelent „Grammatik, Logik und Psychologie“ című munkájával Steinthal hozta forgalomba. Steinthal e munka nagyobb részében Becker „Organismus der Sprache“ című munkájának bírálatával foglalkozik. Elismeri, hogy Becker

fején találta a szeget, midőn a beszédet organikus alkotmánynak nevezte el, de mégse tarthatja őt az új gramatika kezdőjének, csak a régi befejezőjének, mivel a logikát nem csak ki nem rekesztette a gramatikából, hanem épen egynek tartja vele. Szerinte Becker hamis cégér alatt árul, midőn azt hirdeti magáról, hogy organikus alkotmányt lát a beszédben. Mert aki a beszédet csupán a gondolatformák megtestesülésének tartja, aki előtt a gramatika egy a logikával, az csak mechanizmust, nem organizmust láthat a beszédben (47—57). A logika u. i. mechanikus, a gramatika organikus tudomány. Becker szemében nem egyéb a beszéd, mint ami a régiek szemében volt, hangok és gondolatok „mechanikus konglomerátuma” (62). Becker előtt fogalom és szó, ítélet és mondat azonos dolgok, vagy legalább teljesen fődik egymást, ami távolról sem igaz.

Nem áll ez, úgymond Steinthal, kiváltképen a mondatról és ítéletről már annál fogva is, mivel „a mondat három alapelemből áll: alany, állítmány és kopula, az ítélet csak kettőből: alany és állítmány” (184). A mondatban attributív és objektív viszonyt különböztetünk meg a predikatív viszonyon kívül, az ítéletben csak predikatív viszonyt. Mert mit tart a logika az attributív és predikatív viszony különbségéről? „A logika? semmit, nem ismeri azt! A logika ismer egy *A* fogalmat s egy *B* fogalmat; ezek terjedelmükre s tartalmukra nézve különféleképp vonatkozhatnak egymásra s a logika készen kapja őket. Valamint a fogalmakat, úgy készen kapja azok kapcsolatát is, az ítéletet. E kapcsolatnak jele =. De hogy e kapcsolat predikatív vagy attributív értelmű-e, annak meghatározása a gramatika dolga; nem szólhat ahhoz se a logika se a metafizika egy kukkot se. *Isten = örök*, így hangzik a logikai ítélet. De hogy ez az *örök* predikátum-e vagy attributum, azt nem különbözteti meg, nem tudja megkülönböztetni a logika, mert nem ismeri a kopulát” (185). „Térjünk most az objektumra. A logika nem ismeri sem e fogalmat, sem e szót” (189). A logika az objektív (adverbiális) kapcsolatban is csak ítéletet lát. Pl. ebben: *pompásan virágzik*, ezt az ítéletet: *virágzása pompás*. Hogy a kapcsolat predikatív vagy objektív értelmű-e, azt nem döntheti el, mert nem ismeri a kopulát.

Kétféle alanyt és állítmányt kell tehát megkülönböztetnünk, gramatikait és logikait. „A szók (t. i. *alany* és *állítmány*) ugyanazok, de a két tudományban szükségképp mást-mást kell rajtok értenünk” (191).

Trendelenburg ezt mondja valahol: „Az ítéletet fogalmak kapcsolatának nevezik. Ez a meghatározás kelleténél többet foglal magában. A fogalmak predikative (*der Baum blüht*), attributive (*der blühende Baum*) s objektíve (*blüht herrlich*) lehetnek egybekapcsolva. Ítéletnek csak a kapcsolás első módja nevezhető. Különbséget kell tennünk u. i. a kapcsolás eredménye (*der blühende Baum*) és művelete (*der Baum blüht*) között s csupán a kapcsolás műveletét nevezhetjük ítéletnek“. Ezzel a nyilatkozattal szemben azt vitatja Steinthal, hogy de bizony csak ítélet az attributív vagy objektív kapcsolat. Mert „ha valaki azt mondja: *nem hittem volna: ez a fa virágzik*, s erre én azt mondom: *az ám, pompásan virágzik*, akkor az objektív viszonyban még egy ítélet rejlik azon kívül, melyet az állítmány fejez ki. Ez az egy mondat két ítéletet foglal magában. Az egyikkel helyben hagyom az előbb kimondott ítéletet, hogy *a fa virágzik*, a másikkal hozzá csatolom azt az ítéletet, hogy *virágzása pompás*“ (196).

Steinthal a nyelvész még Trendelenburggal, a logikussal szemben is föntartja azt a vélekedését, hogy „a formális logika két fogalomnak bármely kapcsolatában ítéletet lát“ s hogy az oly mondat, mely szubjektumból, predikátumból s objektumból áll, csak egy mondat, de két ítélet, s az oly mondat, melyhez amazokon kívül attributum is járul, csak egy mondat, de három ítélet. Az utóbbi esetet a következő példával világosítja: *der liebevolle Vater erzieht* (seine Kinder) *mit Strenge*. „Az attributum fontosabb itt, mint maga a predikátum (t. i. *erzieht*), logikai predikátuma ennek az ítéletnek, *der Vater ist liebevoll*. *Mit Strenge* is fontosabb predikátum a valódinál s ennek az ítéletnek a predikátuma: *sein Erziehen ist mit Strenge*. Az *erzieht* logikai és grammatikai predikátum (az első ítéletben), de egyszersmind logikai szubjektum“ (a harmadikban). (197.)

Ami most következik, azt eredetiben közlöm:

„Die Grammatik verdreht gar oft das logische Verhältnis von Subject und Prädicat. Beginnen wir mit den klarsten Beispielen. Die hypothetischen und die Adverbial-(oder Objectiv-)Sätze aller Art stellen logisch das Verhältnis von Subject und Prädicat dar; z. B. *Wenn das Auge brechende Medien hat, so kann es sehen*; oder: *weil das Auge u. s. w. oder: wenn das Auge sehen soll, so muss es brechende Medien haben*. In allen drei Sätzen haben wir ein logisches Subject: *brechende Medien haben* und ein logisches Prädicat: *sehen*; denn der letztere Begriff wird an den ersten geknüpft... Das logische Verhältnis, denke ich, ist hier unläugbar.

Aber der grammatische Ausdruck hat die Sache ganz anders gestellt. Die Sprache kann eine der Logik entsprechende Wendung nehmen: *brechende Medien ermöglichen dem Auge das Sehen*; hier ist grammatisch und logisch dasselbe Subject. Dasselbe drückt man aus durch: *vermöge brechender Medien sieht das Auge*. Das logische Subject muss doch wohl noch dasselbe sein, aber das grammatische weicht von ihm ab. — In einem Vortrage über den Blitz heisst es: *das Eisen leitet ihn*; Frage: wo ist das Subject? vom Eisen sollte nichts prädicirt werden, nicht von ihm sollte geurtheilt werden, sondern vom Blitze; folglich ist *ihn* das logische Subject. Umgekehrt, es sei vom Eisen die Rede, und man sage: *Electricität wird von ihm geleitet*; so ist *von ihm* das Subject. *Wie befindet sich Herr N.? Der Blitz hat ihn getroffen*. Im zweiten Satze ist *ihn* das logische Subject; denn vom Blitze ist ja gar nicht die Rede. *Wem gehört dieses Buch? Es gehört Herrn N.* Die beiden Dative (t. i. *wem* és *Herrn N.*) sind die beiden Subjecte dieser Sätze; denn an sie soll ein anderer Begriff angeknüpft werden, nicht die Person an das Buch... *Wie hat der Patient geschlafen? Er hat gut geschlafen*; *geschlafen* ist im zweiten Satze Subject, *gut* Prädicat; denn man will sagen: sein Schlaf war gut, ruhig. *Schläft er jetzt?* Nein, *er hat geschlafen*; *jetzt* u. *geschlafen* sind die Subjecte, *er* und *hat* die Prädicate. Ich überlasse es dem Leser, noch Sätze anderer Art zu suchen, in welchen das grammatische Subject und Prädicat von dem logischen abweichen, was die Unabhängigkeit der Grammatik von der Logik beweist“ (198—199).

Ezután hosszasan tárgyalja Steinthal a létulajdonító itelethezt (Existentialurtheile), de ebből a szakaszból csak a következő helyeket idézem:

„Wenn die Sprache sagt: *A* ist *B*, so wird allerdings gesagt: *A* existirt und *B* existirt und zwar in *A* oder ist identisch mit *A*. Denn der Satz drückt die Existenz des Subjects und die Inhärenz des Prädicats aus (202). Die logische Copula (hát mégis van?) ist ein Gleichheitszeichen; die grammatische Copula ist Zeichen der Existenz und Inhärenz des Prädicats im Subjecte“ (205). Itt emlegeti végre azt is, hogy ha így hangoztatjuk a mondatot: es sind **Menschen**, (*azok*) **emberek**, akkor logikai állítmány; ellenben ha így: es **sind** Menschen, **vannak** emberek, akkor logikai alany a *Menschen* (207).

Meghallgattuk Steinthalt. Tegyük föl most azt a kérdést, hogy mi hát a különbség a grammatikai és logikai alany és állítmány között. Erre a kérdésre a hallottak nyomán csak azt felelhetjük, hogy a grammatikai alany és állítmány szűkebb fogalmak, mint a logikai alany és állítmány. Grammatikai alanyon mindig nevezőt, grammatikai állítmányon mindig igét vagy kopulált névszót kell érteni. Logikai alany az előbbin kívül az objektív viszonyban álló ige, logikai állítmány az előbbieken kívül az attributum és objektum is.

Így képzelte Steinthal a gramatikai és logikai alany és állítmány különbségét. Csak az a baj, hogy azok az okok, melyeket e különbség mellett összehord, egészen mást bizonyítanak.

Mert ha áll az, hogy a mondat organikus szerkezetű dolog, akkor organikus test módjára kell azt tagolni. Így tagolva, a mondat nem szubjektumra, predikátumra, attributumra és objektumra bomlik, hanem mindenek előtt csak két tagra. E kettéválásának helye (vö. a *vadalmafa || fanyar gyümölcsöt terem*) oly világos, hogy az I. fejezetben (Nyr. 24:339.) nem is tartottam érdemesnek szót vesztegetni arra, hogy miért nem válik máshol ketté. De most ennek is meg kell mondanom az okát.

A mondat, ha helyesen tagoljuk, nem vokábulumokra s nem is tetszésünk szerint csoportosítható szókra oszlik, hanem oly részekre, melyek magukban is értelmes mondatok, vagy ilyenekre váltható szólások (l. pl. az V. fejezet elején ennek a mondatnak tagolását: *katona bátyámat nagy veszedelem érte*). Azt, hogy a tagok magukban is értelmes mondatok vagy szólások, világosan érezzük s ez az érzet vezérel bennünket, midőn oly biztossággal a mondat csuklójába eresztjük a bontó kést s ez figyelmeztet bennünket a tévedésre, ha félresiklott késünk. Figyelmeztette Brassait is, midőn (Nyr. 18:348) ezt a mondatot: *ő is kárt vallott*, e helyett: *ő is || kárt vallott*, így tagolta: *ő is kárt || vallott*; de Brassai nem hallgatott a figyelmeztető szóra, mivel akkor pro domo beszélt.

Ha áll továbbá, hogy a mondat organikus szerkezetű dolog, akkor annak a két tagnak, amelybe szakad, mint egy-egy orgánumnak bizonyos funkciót kell teljesítenie. S valóban teljesít is. Az egyik valami előttünk forgó dolognak (*ὄπισθεν*), a másik valami arról mondottnak (*κατηγορούμενον*) a funkcióját. Vagy más szóval az egyik valami határozandónak, a másik valami határozónak a funkcióját.

S ha mindez áll, akkor azt kérдем, ki lát valóban organikus szerkezetű dolgot a mondatban, az-e, aki pl. ezt a mondatot: *Jánost a hideg leli* így tagolja: ebben János az előttem forgó dolog, s az van mondva róla hogy a hideg leli, a mondat első tagja a határozandó, második tagja a határozó, tehát az az alany, ez az állítmány; vagy az, aki így tépi szét: *hideg* szubjektum, *leli* predikátum, *Jánost* objektum?

Hisz aki így bánik a mondattal, az nem organikus, de még mechanikus szerkezetet se láthat benne, mert csak a köveket látja, de az építményt nem. Aki így bánik a mondattal, az ne hirdesse magáról, hogy mondattani alapon tanítja a nyelvet. Hogy láthatna

az mondatot a szólásban vagy szóban, aki a mondatban is csak szétszórt vokabulumokat lát?

Azt mondja továbbá Steinthal, hogy a mondat három alapelemből áll, alanyból, állítmányból és kopulából, az ítélet csak kettőből, alanyból és állítmányból. Ez semmit se bizonyít a grammatikai és logikai alany és állítmány különbsége mellett. A mondat, ha organikus szerkezetű dolog, egyáltalán nem elemekből, hanem első sorban funkcionáló tagokból, orgánumokból áll. Még pedig nem háromból, hanem kettőből. Mert az állítmány magában foglalja már azt is, amit kopulának híznak. Ha nem foglalná magában, nem volna állítmány. A kopula nem harmadik azonrendű tag a mondatban. Az se áll, hogy a logika nem ismeri a kopulát. Hisz a grammatika is tőle vette. Pedig okosabban tette volna, ha a *van* igét is, mint a többit, csak igének, vagy legföljebb segédigének nevezte volna. A grammatikának semmi szüksége a kopulára. Még a logikának sincs szüksége rá. Ebben sem egyéb az nagyképzőkódó skolasztikus szórszálhasogatásnál.

Egyébiránt Steinthal maga cáfolja meg magát, midőn utóbb grammatikai és logikai kopuláról kezd beszélni s azt állítja, hogy a *van* ige a grammatikus előtt nem egyenlőség jele, hanem mindig létet jelent, tehát csak olyan ige, mint a többi. Ebből épen az ellenkezője következik annak, amit előbb állított, az t. i., hogy a mondat az, mely csak két alapelemből áll s a grammatika az, mely nem ismeri a kopulát.

De Steinthal nem azért tagadja meg a logikától a kopulát, hogy grammatikai specialitás gyanánt árulhassa, hanem hogy rá-süthesse a logikára, hogy nem tud különbséget tenni e két kifejezés közt: *deus aeternus* és *deus est aeternus* s kimutathassa azt, hogy a logika ott is csak predikátumot lát, ahol a grammatika attributumot és objektumot különböztet meg.

De hát miért különböztet meg a grammatika e mondatban: *a szürke ló vizet iszik*, szubjektumot, predikátumot, attributumot, objektumot, no meg artikulust. Azért, mert a fa miatt nem látja az erdőt, mert csak mechanikusan konglomerált elemeket lát. Nem különböztet meg biz az se szubjektumot, se predikátumot, se attributumot, se objektumot, csak nevező esetben álló fő- és melléknévet, tárgyesetben álló főnevet és igét. Ezek az elemek csakugyan koordinált dolgok, de az attributum és objektum nem azonrendű dolog a szubjektummal és predikátummal, mivel ezek magukban foglalják már azokat is.

Aki organikus szerkezetű dolgot lát a mondatban, annak látnia kell ugyan az elemeket is, de első sorban ezt a két főtagot: a *szürke* ló || *víz*et iszik. Mihelyt ezeket látja, azonnal világos lesz előtte, hogy az attributum és objektum benne vannak már a szubjektumban és predikátumban. Ellenben ha csak ezt látja: *ló* szubjektum, *szik* predikátum, *szürke* attributum, *víz*et objektum, akkor csak egy vázat lát s egy kalapot meg egy köntöst, melyet e vázra akasztottak. Miért nevezné különben bekleideter Satznak?

Steinthal azt állítja, hogy oly mondatban, melyben attributum és objektum fordul elő, a gramatika csak egy mondatot, a logika három ítéletet lát. Ez sem áll, mert a szokásos elemzés mellett a gramatika egy mondatot se láthat benne, a logika pedig, ha ügyesen tagolja az efféle mondatot, háromnál több ítélet eredményét is, de csak egy ítélet műveletét láthat benne. Az előbbi példában nem csak e két ítélet eredménye leledzik: a *ló* || *szürke* és *itala* || *víz*, hanem még pl. ennek az eredménye is: *az* || *szürke* ló. Az utóbbi ítélet s az előbbi kettő eredménye közt csak az a különbség, hogy ezekben: *szürke* | *ló*, *víz*et | *szik*, a hangsúlyos határozó megelőzi, ebben: a | *szürke* ló, követi a hangsúlytalan határozandót. De ez csak véletlen, mert vannak nyelvek, amelyeken így beszélnek: *szürke* ló az || *víz*et iszik.

(Folyt. köv.)

KICSKA EMIL.

AZ IDEGEN SZAVAK NYELVÜNK BEN.

— Nyílt levél a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének. —

Talán merészségnek látszik, ha a nyelvészet kérdéséhez valaki, aki nem szakember, s akit saját szaktudománya teljesen elfoglal, ezen folyóirat hasábjain szót kér. De soraimnak célja oly kérdés fölvetése volna, amelyet mi, az orvostudománnyal foglalkozók, talán inkább megérzünk, mint mások s amelynek szakszerű megbeszélését mégis általános érdekűnek tartom.

Kitűnő szakembereink, eléggé nem becsülhető munkássággal, kiművelték már a magyar nyelv szabályait s törvényeit, ezáltal immár lehetővé tették nyelvünk rendes fejlődését; eddigél azonban, legalább nézetem szerint, az idegen kifejezések sorsa még eldöntetlen maradt. Hiszen nem hiányzik ezen tekintetben sem a törekvés,

ezen folyóirat szerkesztője, továbbá Szily Kálmán és mások szólaltak föl ezen tárgyban, de talán nem volna fölösleges újból fölkelteni ezen irányban a nagyon is ellanyhult figyelmet, annyiival is inkább, mert csak nemrég küldött ki az Akadémia Mihálkovics tanár javaslatára bizottságot az anatómiai műszók tárgyában. Nem tudom, milyen eredménye lesz ezen tárgyalásnak; ha e bizottság célul tűzné ki az összes műszók lefordítását, ezt igen szerencsétlen vállalkozásnak tekinteném. Részemről elégségesnek tartom, ha átrostálják a köznép használta kifejezéseket, de azon testrészekre, amelyekről a nem szakembernek nincs tudomása, legalább is fölösleges újat alkotni. Az a példa, amelyet a Nyelvőr ez évi első számának 30. lapján olvasok, összeállításában kissé erőltetett, fordításában pedig sem nem hű (mert *proximális* és *mediális* nem *felső* és *alsó*), sem nem ment nyelvészeti hibától (*karcnyujtvány*). De ettől eltekintve, sohasem válhatnak a magyar kifejezések általánosakká. Talán az, aki alkotja e szavakat, megtanul ezekkel gondolkodni, más nem, s nagyon sajnálatosnak tartanám, ha Mihálkovics tanár kitűnő magyar boncolástanát a túlságos magyarítással nehezen használhatóvá tenné. Erre nézve tanulságos figyelembe venni nyelvünk fejlődését. A hatvanas években, sőt előbb is, megkisértették magyarra tenni a vegyülettan műszavait. Akkortájt adott egy ilyen műfordító a főntebbihez hasonló példát, amelyben hosszú latin nevet lefordított magyarra s igen büszke volt rá, hogy a magyar vagy három betűvel rövidebb! Ezt a szót ma alig lehet elolvasni. De még tanulságosabb példa: hányszor kisértették meg a hónapok neveit magyarra tenni? sikertelenül!

De azért teljesen értem Mihálkovics tanár törekvését. Aki kénytelen műkifejezéseket használni, ha nyelvérzéke van, csakhamar kényelmetlenül érzi magát s magyar szavakat keres.

Ennek a sajátságos helyzetnek okait kívánnám föltárni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a visszás helyzetet csak azért érezzük mi orvos-szakírók inkább mint a szépirok, mert azok elkerülhetik az idegen kifejezéseket, mi, ha érthetők akarunk maradni, nem. De senki sem kívánhatja, hogy mi orvosok egyedül javítsuk meg a helyzetet (ehhez hiányzik nyelvtudományunk, meg a hírünk is rossz!), a javítás csak általános hozzájárulással lehetséges s ezért a felhozandó példákban lehetetlen csak orvosi kifejezésekre szorítkoznom.

Legtöbb idegen eredetű szavunk a közéletben is a latin s görög nyelvből van véve, ezen kívül nagyobbára csak francia szava-

kat használunk még. Lássuk előbb ezeket. Azt mondják, a magyar embernek jó francia kiejtése van, meg hogy a magyar nem szereti a németet. Hát akkor miért vesszük át a német nyelven keresztül a francia szokat? Íme *forsziroz*, *zseniroz*, *trainiroz*, *fixiroz* (*angazsiroz* helyett már mondják *angazsál*) stb., vagy épen-séggel: *blazirt*!! Hiszen ezek szörnyűségek nyelvünkben. A francia *blasé*-ből magyar kifejezést képezünk *irt* véggel! s ha magyarosan képezzük: *blazált*, ezt nem értjük meg. A Budapesti Hirlap írja: *zsáner*, ez is hasonló hiba, csak rossz kiejtésű német ember mondja *zsáner* a francia *zsár* helyett, ez nem magyarítás, hanem egyszerűen németesség. Miután pedig *genre*-t nem lehet magyarul kiejteni, azt hiszem, itt nincs is helye a magyar helyesírásnak, de az ilyen szavakat dült betűvel kellene nyomtatni. Hasonlóképen helytelennek vélem, ha valaki *faradikus* és *galvánikus* áramról beszél. *Faraday* francia, *Galvani* olasz tudós volt, s amidőn a nevükről elnevezett áramot magyarul akarjuk kifejezni, semmi értelme a latinos *ikus* végződésnek; szerintem Faraday és Galvani áramáról, vagy ha melléknév kell, *faradés* és *galvános* áramról lehet szólni.

Nehezebb ennél a latin kifejezések használata. Ha valaki azt mondja: *maliciózus tendencia*, *paralytikus chorea*, *anatomikus laesio*, *histologikus analysis*, *individualis symptoma*, *spinalis ganglion* stb., akkor a mai fölfogás szerint jól beszél magyarul, pedig valójában csak rosszul latinul. A hiba kútforrása, azt hiszem, abban keresendő, hogy régebben nálunk a latin nyelv nagyon használatos lévén, az emberek módosítás nélkül vették át nyelvünkbe az összes latin kifejezéseket, sőt a görögöket is hozzábiggyesztett latin véggel, pedig a mi nyelvünk nem rokonabb a latinnal, mint a göröggel. A latin nyelv holt nyelv lévén, abból Európa nyelvei annektálták, amit használhattak, de nem úgy bántak vele mint mi a mi oláhainkkal, hanem átalakították saját nyelvük részévé. Ebben rejlik az élő nyelv ereje. És tette ezt nemcsak a rokon olasz és francia nyelv, hanem tette az angol, a német, tehát nem rokon nyelvek egyaránt. S a német elég nehézkesen erőlteti a melléknveket, de mégis áthasonítja.

A művelt nyelvek ezen példája mutatja, hová kell törekednünk, de nem hiányzik már ezen törekvésnek jele nálunk sem, bár nem elég öntudatos s nem eléggé rendszeres ezen igyekezet. Az első kérdés a helyesírásra s a kiejtésre vonatkozik. A latin nyelvet minden nemzet (sőt néha még egyes felekezetek is) más-ként ejti ki, fonográfus följegyzés híján ez a leghelyesebb is. Ki

tudná megmondani, hogy a latinok a *c*-t *c*-nek ejtették-e s nem mondtak-e *cs*-t mint az olaszok? A latin helyesírás pedig milyen lenne ma, ha e nemzet mint ilyen tovább élt volna? Hisz azóta Európa összes nyelveinek írásmódja nagyot változott. De végre, hisz a közéletben mi is a legtöbb latin és görög szót (a hangsúlyt persze mindig) magyarosan ejtjük ki, *stylus*-ban két *s*-t (nem *sz*-t) és *i*-t mondunk, *tipus*, *Mars*, *junius*, s majd minden *s* végződést *s*-nek veszünk, a *mensa*-t *menzá*-nak, a *resultatum*-ot *rezultátum*-nak mondjuk stb. Hát még írásban, ha e szót tesszük papírra: *analógiát*, ki állhatja ma meg, hogy az ékezeteket elhagyja? Ez az ékezet a keresztelés, s miután a magyar nyelv helyesírása fonetikai alapon nyugszik, követnünk kell az olaszok példáját, akiket pedig a latin nyelvben eléggé helyes érzékűeknek lehet tekintenünk. Így tehát minden latin és görög eredetű szó, amely a rendes beszédben, illetőleg írásszövegben előfordul, magyar helyesírással irandó: *aberráció*, *ftizis*, *rezultátum*, *hipnózis*, *hipotézis* stb., ellenkező esetben pedig dült hetével szedendő.

Fontosabb s nehezebb kérdés ennél még, hogy mennyit szabad átvenni ezen holt és idegen nyelvekből? Azt hiszem, csak is az alapszókat, nem többet. Például *tábesz* átvehető, ebből azonban melléknevet csak magyarosan szabad képezni, tehát *tábeszes* vagy talán még helyesebben *tábeszos*, s nem mint eddig sokan mondogatják: *tabikus*, *tabetikus*. Mellesleg megjegyezve, ezen latin melléknévképzés a latin nyelv szempontjából hibás is s német szomszédaink panaszkodnak, hogy nem képesek e szóból helyes melléknevet faragni, de azért mi gyötörjük magunkat tovább a *tabikus*-sal. Az *-icus* végződés így könnyen elkerülhető: *typicus* = *tipusos*, *thermometricus* = *termométeres*, *phonographicus* = *fonográf*, *epilepticus* = *epilepsziás*, *asthmaticus* = *asztmás* stb.; ahol pedig rosszul hangzanék az ilyen továbbképzés, ott elkerülhető: pl. *phthisicus* *folymat*: *ftizises* f. helyett a *ftizis folyamata*. Hasonlóképen segíthetünk a ritkább *-ius* végen: *grandifoliás*. Az *-ismus* végződés gyakran egyszerűen magyarosítható, ha alapszava hasonló értelemben használatos; *idiotismus*: *idiótaság*, *idealismus*: *ideálosság*, *germanismus*: *germánosság* (vagy *németesség*); persze nehezebb az ilyen alakokban: *hypnotismus*: talán *hipnótosság*, *absolutismus*: *abszolútosság*. Az *-ium* végezetre tanáccsal szolgál a nép *kalendárium*, *almárium*-ja s a mi *baktérium*-unk. Könnyű az *-osus* végezettel elbánni s a tarthatatlan *venosus hyperaemia* helyett *vénás hiperémiát* ír, akinek a *vénás* vagy *kékeres bővérűség* nem adja meg

a rimet. Az *-is* végződést pedig magánhangzójában a magyar nyelv hangszabályai szerint kell felcserélni: *brutalis* h. *brutális*, *realis* h. *reális*, *ammonicalis* h. *ammoniákos*. Nehezebb rendbeszedni néhány nem főnévből képezett melléknevet, mint pl. *katholikus*, ez görög szó lévén, változatlan alakja *katholikosz* lenne s *katolikos* magyarosabban hangzik, a *református* ember (*református* vagy) *reformált vallású*, a *lutheránus* (*luterus* vagy) *Luther vallású*. *Ikus* melléknévképzője a magyar nyelvnek nincsen, ha ezt latinnak tekintjük, úgy elég furcsán hangzik a *katolikus*, *energikus* (szerintem *energiás*) *asszony*. Van ez olyan furcsa, mintha valaki *katolika nőt* mond. Ezen irányban találkozunk tényleg a legnagyobb nehézségekkel, pl. a *cynikus* szóból a francia *cynique*-et. a német *cynisch*-t, az angol *cynical*-t, az olasz *cinico*-t alkot, a magyar nyelv terminusze szerint *cínos*, *cínies* lenne, (a *cynismus* : *ciniesség*), ami legalább az első pillanatra elfogadhatatlannak tetszik. (Hátha hozzászoknánk?) De hát nem kell a nehezebb végén kezdeni a dolgot.

Nem tudom, magyaros-e az *analóg*, *relatív*, *abszolút* stb. alak, s hogy nem lenne-e jobban hangzó a *relatívus*, *relatívosan*, *analógos*, *analógosan* stb. Végre helyes-e az igenevek eredeti átvétele? Pl. *competens*, *ambulans*, s nem kellene-e ezeket is rendesen képezni: *kompetáló*, *ambuláló* stb.

Hogy azonban valaki félre ne értsen, megjegyzem, hogy amennyire csak lehetséges, magam is kerülöm s kerülendőknék vélem az idegen kifejezéseket.

Hosszabbra nyult e levelem, mint óhajtottam, engem azonban annyira bántanak ezen rosszul egyeztetett, de tisztán latin és más idegen szavak, hogy időszerűnek vélem a kérdés ujólagos fölvetését. Talán halálatos munkát végezne, aki ezen irányban rendszeresen áttanyulmányozná nyelvünk természetét.

Fogadja igen tisztelt szerkesztő úr a legőszintébb tiszteletem nyilváníását, amelylyel vagyok kész híve

JENDRÁSSIK ERNŐ,
egyetemi tanár.

*

A t. fölszólalóval teljesen egyetértünk abban, hogy ne vegyünk át egy-egy egész idegen szócsaládot, pl. *electrum*. *electricus*, *electricitas*, *electrisare*, hanem csak az alapszót, a többit pedig képezzük a mi rendes magyar képzőinkkel, tehát *elektrom* : *elektromos*, *elektromosság*, *elektromoz*. Természettudósaink egy része már csakugyan következetesen így jár el.

Azonban nem szabad a dolgot túlozni. Nevezetesen nem szabad a magyar képzőket olyan alapszókhoz tenni, amelyek maguk nem jöttek át nyelvünkbe, vagy amelyek magában az átható nyelvben sem járatosak. A *cinikust* pl. nem változtathatjuk meg, mert a görög *cyon* (*kyon*) alapszót, amelyből származik, nem vettük át. A *katolikus*-ból nem csinálhatnánk *katolost* vagy más effélét; azonfölül ez a melléknév *katolikus*, *katholikus* alakjában már teljesen meghonosult, s még *katolikost* sem kell belőle csinálnunk, valamint pl. a *Jézus Krisztus* és sok más kifejezés is megtartotta az *us*-t. Az *-us* és *-um* csak a régiebb jövevényszóokban változott *-os*-ra és *-om*-ra.

A SZERKESZTŐ.

NÉHÁNY SZEMÉLY- ÉS HELYNÉVRŐL.

A Váradi Regestromban több magyar személy- vagy keresztes helynév jön elő, melyek mind megannyi figyelemre méltó adatokul szolgálnak régi neveink jelentéseinek nyomozásában és nyelvünk történelmi szavainak magyarázatában. E nevek közül itt most figyelemztetésül csak kettőt említünk meg.

Ezeknek egyike az *Igebő*, mely a VR. 157. bejegyzésében jön elő, mint a kolozsi várjobbágyok hadnagyának neve. (Endlicher: Monumenta Arpadiana 682. l. *Igeben*-nek van írva; mert a régi iratokban az *u* a szavak végén gyakran föl van cserélve *n*-nel.) Úgyde mit jelent itt az *Igebő*? Ez nem egyéb, mint a *Facundus* vagy *Facundinus* vértanú latin nevének magyarosítása; mivel *facundia* latin név magyarul bőbeszédet, *facundus* ékesszólót vagy bőbeszédűt jelent. Ugyanis mikor őseink a keresztény hitre tértek, még a görög és latin nyelvet nem értették, s az *e* nyelvű neveket nem ismerték: azért a vértanúk és más szenteknek görög és latin neveit, melyeket nekik a hittérítők keresztelés alkalmával adtak, ezek az ő kedvükért magyarra fordították, hogy jelentésüket megérthessék és saját nyelvükön is kifejezhessék. Így lett a *Facundus* vagy *Facundinus* vértanú latin nevéből *Igebő*, mely annyit jelentett, mint *bőbeszédű*.

E név a V. Regestrom 254-ik bejegyzésében *Egeben*-nek is van írva ekképen: . . . coadiuvantibus eos ioubagionibus eiusdem castri, scilicet *Egeben* principe exercitus etc. (Endlicher i. m. 705. l.), mert az *i* hajdan gyakran fölcseréltetett *e*-vel, és még most is némely vidéken *Imre Emré*-nek, *Istók Estók*-nak, *ismeret esmeret*-nek mondatik. *Egebő* tehát hajdan annyit jelentett, mint *Igebő* és

Ege annyi, mint *Ige*. (Van *Ege* nevű helység Udvarhely és ily nevű puszta Békés megyében; talán ez is azonos az *ige* szóval.)

De maga a *Bő* is kereszt- és helynév, mely a *Largus* vértanú latin nevéből lett magyarosítva; mert *largus* latin melléknév, mely magyarul annyit jelent, mint *bő*. *Largus* néven őt vértanú van említve a szentek névsorában (Stadler: Vollständiges Heiligen-Lexikon. Augsburg III. 684—685. l.).

E név, mint nemzetség neve, jön elő egy 1228-ban kelt oklevélben ekképen: Isep filius Ihonis de genere *Bu* (Beu, Hazai Okmánytár VIII. 13. l.), s így az itt említett nemzetség őseinek neve *Bő* volt. De mint helynév is előjön a VR. 246. bejegyzésében ekképen: Roma de uilla *Beu* impeciit etc. (Endlicher i. m. 702. l.). E név több más oklevélben is előjön, mint helység neve; mert itt meg kell említenünk, hogy több helységünk első birtokosai vagy telepítőik neveiről neveztetett el, és még ma is azoknak nevét tartják fenn. Így pl., hogy egynéhányat megemlítsünk: *Bothianus* hitvalló nevéből lett *Battyán* és *Bottyán* keresztnév, melyből azután alakultak a hasonló nevű helységek nevei: *Battyán* Baranya és Fejér megyében, *Bottyán* Bihar, Pest és Zemplén megyében *Fastidius* püspök latin nevéből magyarosítva lett *Csőmör* keresztnév, melyből alakult a hasonló nevű helység neve Pest m. *Peccelus* vértanú nevéből lett *Pécel* keresztnév s ebből a hasonló nevű helység Pest megyében stb.* Így a *Largus* vértanú nevéből magyarosított *Bő* keresztnévből alakult a hasonló nevű helységek neve, mint *Bő* Maros és Sopron megyében, *Mező-Bő* Torda m., *Tisza-Bő* Szolnok m., *Sárkány-Bő* Sopron m., *Száraz-Bő* pusztá Heves m.

Továbbá a *Bő* névből a *d* és *s* képzővel alakult a *Bőd* és *Bős* személy és helynév.

Bőd néven említetik 1266-ik évben kelt oklevélben a királyné katonáskodó jobbagya, kit több társával együtt a királyi szolgák vagyis a nemesek osztályába vettek föl: item *Beud* . . . qui fuerant jobbagiones exercitantes populorum Dominae reginae etc. (Fejér: Cod. Dipl. IV. III. 346. l.). E keresztnévből alakultak a hasonló nevű helységek nevei Abauj, Belső-Szolnok és Vas megyében és hasonló nevű pusztá Szabolcs megyében. Innét származik az okleveleinkben többször említett *Bődi* család neve is.**

* Így szent *Tichonius* nevéből *Tihany*.

S. Zs.

** Vajjon a *Beöthy*, *Bőjthi* családnevek nem ugyanezen *Bődi* név változatai?

S. Zs.

Bős, Beus, mint személynév előjön Jerney szerint egy 1195-iki oklevélben (M. Nyelvkincsek), mint helynév többször van említve okleveleinkben, *Bős* ma is fennlévő város Pozsony vármegyében és *Bősháza* falu a mai Szilágy megyében.

Ezek, úgy hisszük, eléggé fölvilágosítják s igazolják *Igebő* és *Bő* személy- vagy kereszt- és helyneveinket.

BALÁSSY FERENC.

A BUDAPESTI HIRLAP ORTOLÓGIÁJA.

„Ezt a napilapunkat nemes, hazafias törekvés lelkesíti, az a törekvés, hogy a nyelvünkben már-már meghonosodó s részben meg is honosodott idegenszerűségeket és szokatlanságokat (solœcismusokat) telhetőleg kerülje s a tudományos bűvárlat tanácsát, a romlatlan nyelvérzék sugallatát követve az eredeti észjárás szűlte kifejezéseket és szerkezeteket régi jogaikba visszaállítsa“. Így jellemezte a Budapesti Hirlapot néhány évvel ezelőtt a magyar ortalógia feje, e folyóirat megalapítója (l. Nyr. 20 : 509). Mindjárt megindulása után, 1883-ban pedig így szólt róla: „Amit mi igazi érdemül számítunk fel neki, az, hogy oly nyelven kezd hozzánk beszélni, amelynek hallatára néha-néha úgy tetszik, mintha a mult századok hatalmasan szóló hangjai csendülnének meg fülünkben, vagy dajkánk mondaná el meséjét a tündérkirályról“ (uo. 12 : 28).

Ma is habozás nélkül mondhatjuk, hogy a Budapesti Hirlap nyelve a leggondosabb, legmagyarosabb valamennyi napilapjaink között, hogy a helyes magyarságra való törekvésben elül jár társai előtt s mintegy gyakorlati foganatosítója a Nyelvőr ortalógiai eszméinek.

A nyelvújításnak számos szavával úgy vagyunk, mint a meghonosodott idegen szókkal: használjuk őket, mert már meggyökereztek irodalmi nyelvünkben s az ortalógia tudósai nem tudtak helyükbe életre való helyes szót forgalomba hozni. Azonban a nyelvfejlődés elvéből kiindulva nem tehetünk kifogást olyan írói törekvések ellen, amelyek egyes kiürthatatlannak képzelt hibás új szók helyébe többé-kevésbé szerencsés ötlettel új, helyes alkotású szót akarnak érvényre juttatni. Ha a forgalomba hozott új szó, amely a régi hibákat kiküszöbölni van hivatva, valóban helyes s ha megvan benne a szükséges alkalmasság, életrevalóság: miért vetnénk gátat neki pusztán az irodalmi nyelv konzervatív szelleme alapján? Ebből a szempontból váromozással nézzük a Budapesti Hirlapnak több helyes czoalkotását s nem jut eszünkbe a polgárjogot nyert neológiai korszok nevében tiltakozni ellenük. Hiszen a rosszat csak addig vagyunk kötelesek túrni, míg jobb nem terem helyettük. A BH. pedig, mint látni fogjuk, már is több korszok szavunk helyébe talált, szerencsés ötlettel, helyes és igen alkalmas kifejezést.

A lap ortológus szellemének föltüntetésére s egyszersmind példaadás céljából fölsorolunk egy pár helyes szóalakot és kifejezést, amellyel a BH. a más lapokban még általánosan használt korcs szavak helyett élni szokott.

1) Hibás képzésű szavak helyes pótlásai:

† *segély*, *segélyez*, *segélyezés* helyett: „A kereskedelmi miniszter *segélésével*“ (14: 353. tc.).* „A ref. papok *segítésére* megszavazott százezer forintnyi *állami segítés*“ (1896. I. 29). *Közsegélés* (15: 22). „Az egyházak *segítésének* tételénél erősebben megtámadták a kormányt“ (16: 50). „Pénz*segítséget* hoz a munkások számára“ (15: 347). „A város kiváló polgáraiból *segítő bizottság* [† *segélyző* b.] alakult“ (10: 236).**

† *ünnepély* h.: „A fogadtatásról, banketről s egyéb *ünnepségekről* mult számunk táviratai hoztak bő részleteket“ (4: 224). Az *ünnepség* szót Simonyi Antibarbarusa még nem ismeri s úgy tudjuk egyenesen a BH. alkotása, amely korcs elődjét már egészen kiszorítja. (Idézetünk egy 12 év előtti számból való). — „A beszéd, amelyet Á. J. tiszteletére rendezett *ünnepülésen* elmondott“ (11: 185). Ez utóbbi alkotás szintén igen szerencsés, sőt az általánosabb értelmű *ünnepségtől* alkalmasan meg is különböztethető.

† *óvoda*: „Iskolákat alapított, *óvóházakat* létesített“ (10: 247. vc.).

† *szálloda*, *szállodás* h.: „A *szállósok*. A kiállítási igazgatóság egyezséget kötött a *szállótulajdonosokkal*“ (16: 101).

† *képezde*, -i: „Az állami *képzőtanárok* helyzete“ (12: 105).

† *nyomda* h.: „A BH. *nyomtató műhelye*“ (16: 36).

† *főnök* h.: „A posta és táviró új *fejei*“ (1896. V. 23). „A rendőrfő megjutalmazta a rendőröket“ (15: 244).

† *védnök* h. rendesen *védőt* használ a BH., pl. „A fehérkereszt-egyesület *fővédője*“ (10: 238). „Az egyesület *védőhelyettese*“ (1896. V. 20) és „a vörös-kereszt-egyesület helyettes *védője*“ (10: 324).

† *udvaronc* h.: „A sziklaormon a király, előtte egy *udvarbéli*“ (11: 87).

† *lelenc* h.: „Talán most már mégis felépülhet a *talált gyerekek* menedékháza“ (13: 47).

* Az idézésben a kettős pont előtti szám az évfolyamot, az utána következő a „számot“ jelenti. Némelykor a kelettel idézzük a lapot. Rövidítések: tc. = tárcacikk; vc. = vezércikk. A hibás alakot, mint az Antibarbarus, †-tel jelöljük. Z. Gy.

* A *segély* szó — erre Gyulai Pál figyelmeztetett — már Bessenyeinél előfordul. Mivel pedig ez az írónk nem faragott új szót, ellenben sok szót vett föl a népnyelvből: föltehetjük, hogy a *segély* is régi népies szó volt.

Egy füst alatt megemlítem az *apály dagály*, és *tőzsér* szokat. Az új bőrze-szótárnak szemére vetették (Magántisztviselők Lapja 1896. 18. sz. 9.), hogy ezeket a „rossz, elvetendő szavakat“ meghagyta; pedig ezek régi szók s nem csinált szók. S. Zs.

†*függöny*: „*Kárpiteresztés* után a vendéget négyszer hívta ki az egyhangú taps“ (11:112),

†*zuhany* h.: „A fürdés többi módjait, kivált a gőzt és a *víz hullajtókat* (ahogy jó magyarsággal a *‘zuhanyt’* nevezhetjük) bátran használhatja“ (12:287. szerk. üz.). — Kétségtelenül magyaros, eredeti kifejezés mód volna, csak hogy származékszót (mint pl. *zuhanyoz*) nem lehet belőle alkotni.

†*vezényszó* h.: „A tisztek halk hangon *vezérszavakat* adtak tovább. A *vezérszavak* egyszerre hangossá lettek“ (16:123).

†*mérv* h.: „*mértékadó* személyiségek“ (10:246), „*mértékadó* politikusok“ (16:37).

†*tárna* h.: „Ércbánya-tárót nyitottak“ (11:174. tc.). „Bertalan-táró, Jakab-táró, Rózsa-táró“ stb. (15:21).

†*dalár* h.: „A budai *dalosok* a himnuszt énekelték“ (12:170. tc.).

†*lövész* h.: „A királyt nem kísérfeti el a brünni *lövők* ünnepe“ (12:170), *lövőegyesület* (5:226), „az ideai galamb*lövő* versenyek“ (uo.).

†*festészeti* h.: *festőmesteriskola* (9:291).

†*gyógyászat* h.: „a belorvoslat két egyetemi professzora“ (14:150. tc.).

†*időtartam* h.: *időtartás* (16:167).

2) Szócsonkitások helyes pótlásai:

†*ellenszenv, rokonszenv* h.: „hogyan a nagy közönségben az intézmény ellen *ellenérzés* ne keletkezzék“ (16:244); „hogyan az inségesek ügyét további érdeklődésükbe, *rokonérzéseikbe* beajánljuk“ (12:77. vc.).

†*lég* (*légnymás, léghajó*) h.: *levegőnyomás* (következésképpen így használva); „a kar ez énekét a Duna fölött 600 méter magasságban uszó *levegőhajóból* hallgattam“ (10:229); „valamivel több az a magasság, melyig *égi hajóval* feljutottak“ (12:37). Mindkét alak helyes volna, de mi a *léghajó* kiküszöbölésére a minden tekintetben alkalmas *éghajó* alakot ajánlanók.

†*telep* (gyermek-) h.: *gyermekgyarmat* (általánosan ezt használja, pl. 11:144, 16:45).

†*teljhatalmú* h.: „Nagy J. *teljes* hatalmú pápai megbízott“ (11:221); — †*egyenértékű* h.: „a tanító oklevelét tegye *egyenlő* értékűvé a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal“ (10:231); — †*egyenruha* h.: „katonai *formaruháját* viselte“ (12:54); — †*táv* h.: *messzelovaglás* (12:277. tc.), *messzekerékpározás* (13:179).

3) Hibás összetételek helyes pótlásai:

†*rakpart* h.: *kőpart*. Ferenc József *kőpart* (1896. I.18).

†*leltár* h.: *leletár* (13:33. vc.).

†*látcső* h.: *szemcső* (6:154).

†*véd-asszony, -törvény, -vám* h.: *védőasszony* (10:225); *védőtörvény* (13:303. vc.); *védővám* (16:103).

†*jármű* h.: *járomű* (1896. I.25); *vízjáróművek* e h.: „vízi járművek“ (1896. IX.11).

†*lőse* h.: „nehéz *lőttsebet* kapott“ (14:209).

†*lőpor* h.: „a *puskaportár-dülői fogház*“ (16:42).

†*gyógymód*, *gyógyintézet* h.: *gyógyításmód* (10:313), *gyógyító eljárás* (10:331); „elitelt *gyógyítóintézeti* igazgató“ (12:134), „*elmeorvosító intézetbe* szállíttatni“ (11:316), „elhatározták, hogy *elmeorvosló intézetbe* küldik“ (12:5), „a budapest-angyalföldi *elmebetegápoló intézet*“ (12:88).

†*tan-díj*, *-könyv*, *-szer*, *-terem*, *-ügy* h.: „az *iskolapénz* felemelése“ (1896. I.25), „*iskolaszer-* és *iskolakönyv*-kiállítás (10:228), *tanulóterem* (12:38). *iskolaügy* (1896. V.20), „*tanításügyi kongresszus*“ (15:343).

†*táp-anyag*, *-szer* h.: „az enyv mint *táplálék*, vagy mint ő mondja: *tápanyag*“ (10:290). „a székesfőváros kémiai és *táplálék*-vizsgáló intézete, hivatalosan: vegyészeti és tápszervizsgáló intézet“ (16:201).

†*áldozatkész* h.: „a főváros *úldozó készsége* (10:231).

†*gondolatgazdag* h.: „*gondolatos* és nagy látókörre valló beszédet mondott“ (12:256).

†*légmentes* h.: *levegő-hias* (16:36).

4) Egyéb, az általánosan használtaknál magyarosabb és helyesebb kifejezések: József *királyi herceg*, Mária Valéria *királyi hercegnő*, e h. *főherceg*, *főhercegnő* (ez utóbbiaknál magyarosabb és illetőbb elnevezések, megokolásukat l. az 1893. IX.21. sz.); *királyfi* e h. *koronaherceg*; „központi *tűzoltóház*“ e h. *tűzörlak-tanya* (12:141); „nemzetközi *kasszafurók*“ e h. *kasszabetörők* (16:87); „*ismerkedő vacsora* (10:319). *ismerkedő estét* tartottak“ (10:306) e h. *ismerkedési estély*; *forgó sebesség* e h. *forgási sebesség* (10:301); „mostani *foglalkozó köröm* az újságírás“ e h. *foglalkozás(i) köröm* (5:226); „*pillanatos* fölvetel“ (többször olvastuk így) e h. *pillanatnyi f.*; „nagy *súlyt vetett* a nőnevelésre“ e h. *súlyt fektet v. helyez* (13:301); „*füsttlen* puskapor“ e h. *füstnélküli lőpor* (12:122); „rosszkedvűen lépett be a *tulajdonát tevő* vendéglőbe“ e h. *t. képező* (13:292. tc.), stb. stb.

Még számos tősgyökeres, zamatos kifejezésmódot, találó, új elnevezést, nemzetközi fogalmaknak talpraesett magyaros kifejezéseit idézhetnénk e lapból, a nyelvéről főtebb mondott ítéletünk igazolására. Azonban áttérünk cikkünknek tulajdonképi céljára.

Nequid nimis! A Budapesti Hírlap ortológus buzgalma néha-néha mértéken túlcsap s elfogultságban rémeknek nézi a magyar szellemnek eredeti, igazi nyilvánulásait is, s másrészt némely szóhasználati, mellyekkel a korcsokat helyettesíteni akarja, maguk is valami hibában leledzenek. Ezekre akarjuk őt és olvasóit komolyan figyelmeztetni.

Sorra vesszük e szokat.

Cikk: a BH. következetesen *cikkelyt* ír helyette: *vezércikkely*, *tárcacikkely*, *cikkelytrő* stb., s ma már meglehetősen terjed ez a teljesebb alak. Igaz, hogy az irodalmi *cikk* szó valóban a régi *cikkely* (ném. *zwickel*) csonkítása (mint *gép* a *gépely*-ből) s hogy

a nemzetközi szerződéseket ma is *becikkelyezik* s nem *becikkezik* (bár annak, amibe cikkelyezik, *törvénycikk* a neve): mégis nincs szükségünk ezt az annyira megszokott *cikk* alakot kiirtani, mert a népnyelv is ismer egy *cikk* szót. Szatmár megyében (Nagybányán) ugyanis az almának, dinnyének vagy egyéb fölszelhető gyümölcsnek egy-egy szeletét *cikknek* nevezi a nép, pl. adj egy *cikk* almát, ettem egy *cikk* dinnyét stb. Az új Tájszótár nem ismeri ugyan ezt a *cikk* szót, de hogy nemcsak az én vidékem él vele, kitűnik e szótárnak *cikk*el szavából, amely Háromszékben azt teszi: cikkekre vagdal, szedel (tehát *cikk-el*).

Étlap: a BH. *étkeklapot* mond helyette (pl. 13:205) és Ágai is így írta nem rég a Nyelvőrben (25:91). Nyilván abból indul ki ez az ortológiai újítás, hogy *ét* nincs, csak *étek*. Ma nincs az irodalomnak *ét* szava, de megvolt a régi nyelvben (l. NySz.). sőt megvan ma is a népnyelv számos nyelvjárásában, pl. „falárd embernek sokba kerül az *éte*“, „sem *étem* sem *itom*“, „az *étem* elmaradt“ stb. (l. MTSz.). Az *étlap* tehát kifogástalan s amellet sokkal forgathatóbb szó mint az *étkeklap*! Ép így kifogástalanok *étvágy*, *étrend*, *étterem* is.

Belépti díj, belépti jegy: a BH. kezdeményére hovatovább tért vesztienek a *belépő díj, belépő jegy* előtt. Nem tagadjuk, teljesen kifogástalanok ez új alkotások; de nem lehet hibáztatni a megszokott *belépti díjat* és *belépti jegyet* sem. Mert mi kifogás érhetné a *belépti* alakot? Hogy nincs *belépt* főnév? vagy hogyha volna is, nem fejezné ki a kifejezendő fogalmat? E gáncsok egyike sem alapos. Először is, mert többolyan *-t* képzős főnevünk van, amelyet pusztán nominativusban sohasem használunk, ilyenek: *volt*-, amelyet csak személyragozva és valamely névszóval kapcsolatban mondunk: a te jó *voltod*, Isten jó*volt*ából stb.; *holt*-, csak személyragozva: *holtom*, *holtod* stb. (Számos hasonló példát l. „Defectivumok a magy. nyelvben“ c. értekezésünkben, Phil. Közl. 15. köt.). Mármint amint beszélhetünk *Tisza-menti* utazásról (holott *Tisza-ment* v. *Tisza-menet* nem mondható, épúgy mondhatjuk azt is: *belépti díj, belépti jegy*. Hogy a *belépti* alak jelentés szempontjából volna alkalmatlan, az szintén hibás ellenvetés. *Belépti díj, belépti jegy* ugyanis, etimológiailag azt teszik: belépésre vonatkozó, belépést illető, belépéshez tartozó díj v. jegy, amit a fogalom kifejezésére elegendő nyelvi vonatkozásnak tekinthetünk. (Szintügy helyes a *térti jegy* is.)

Könyomatos: a BH. ezt a rövid és jó kifejezést ezzé lapítja: *kövön nyomtatott lap* (14:95. stb.), *kövel nyomtatott újság* (12:343. stb.). Sőt magát a *könyomat*ot is hasonló körülírással kerülgeti: „Történeti tárgyú képe a Báthory István lengyel király előtt hódoló oroszok“, melynek *kövön nyomtatott mását* [e h. *könyomatos* v. *könyomatú* hasonmását v. egyszerűen *könyomatát*] nálunk is igen sok helyen meg lehet lelni“ (13:303). A *könyomat* a lithographiának kifogástalan magyarítása, hiszen tudvalevő dolog, hogy a *könyomat* csakugyan valami erre használt kőlapnak a nyomata, a *nyomat* főnév pedig egészen helyes alkotású.

Tehetség, tehetséges: ezek helyett a BH. a *tálentom, tálentomos* szavakat kezdte forgalomba hozni. Hogy mily alaptalanul tekintette Rákosi Jenő a *tehetség* szót hibás képzésűnek, e lap szerkesztője épen most fejtette ki (423. l.). Csak annyit adunk hozzá, hogy mind a *tehetség*, mind szakasztott párja, a *lehetség* szó századok óta megvannak nyelvünkben: amazi a XV., ezt a XVI. század óta bírjuk kimutatni (l. NySz.).

Középiskola, középkoktatás: a BH. úgy látszik ezeket is hibásnak találja. mert többször ír helyettük *középső iskolát* (pl. 14: 108. vc., 14: 167. vc.), *középső oktatást* (14: 163. vc.) Ez utóbbiak természetesen igen jó kifejezések, de nem érheti semmi kifogás a megszokott s amellet rövidebb, alkalmasabb *középiskolát, közép-oktatást* sem. Hiszen a *közép* szót ilyen melléknévi használatban a legrégibb emlékekben már megtaláljuk, sőt a *középső* alak csak később, a XVI. században fejlődött ki (l. NySz.).

Központ: a BH. e helyett következetesen *középpontot* ír, pl.: „a madridi *középponti* meteorológiai intézet igazgatója“ (16: 57. tc.). Bár kétségtelen, hogy a *centrum* fogalmát a BH. *középpontja* pontosabban, szabatosabban fejezi ki, de egészen kielégítő és megfelelő a használatosabb *központ* elnevezés is. A *köz* szót ugyanis közönségesebb jelentése mellett már a régi nyelvben is megtaláljuk „medium, medius“ értelemmel, pl. „szélin kopog, *közin* csupog“ (l. NySz. 2. és 3. alatt). De ha nem is volna meg ez a használat, a *központ* akkor is alkalmas volna a „középpont“ kifejezésére, mert hisz e pont az összes belőle kiinduló sugaraknak egyedüli *köz* azaz közös pontja.

Közvetve: a BH. egyik-másik cikkírója e helyett nyelvi tájékozatlanságból *közvetve* alakot használ, pl.: „Wagner csak *közvetve* hatott rá“ (15: 272. tc.), „akár közvetlenül, akár *közvetve* terhére legyen“ (1896. IV.13). Nyilván a *közvetetlen* alak vezette félre az ortológuskodó író, amelyet a Nyelvőr a *közvetlen* helyett mint helyesebbet használ és ajánl (vö. 25: 183). Csakhogy a *közvetvé*-vel épen fordítva áll a dolog: *közvetve* a helyes (*közvetve*, mint *vállvetve*), *közvetve* képtelenség.

Boncol: újabban ezt a szót is kerülni látszik a BH.; azt írja pl. egy idő óta: *bontóterem* e h. boncoló terem (14: 285, 16: 46), *bontó-tudomány* (16: 46), „megérkezett a vizsgálóbíró a törvényszéki orvossal s *fölbontották* sorra a halottakat“ (16: 179). Nemcsak hogy nem célszerű, de nincs is okunk ezt a megállapodott orvosi kifejezést az általánosabb értelmű *bont* igével helyettesíteni, mert a *boncol*, bár nem látszik igen régi eredetűnek (a NySz. csak a Bod-féle PP.-kiadásból, meg Sándor Istvánból idézi), a nyelvfejlődésnek egy igen közönséges útján, két szónak (*bont* + *koncol*) egymásra hatásából keletkezett (l. Nyr. 25: 88). Ellenben helyes, hogy *bonctani intézet* helyett *boncoló intézetet* mond a BH. (pl. 15: 81. stb.).

Fényképez: miért kerüli ezt is e lap? miért beszél „az égbolt *foto*gráfzott abroszáról“, „a csillagos ég *lefoto*gráfzolásáról“ (16: 167. tc.)? Csak nem abban a hitben, hogy itt is a németesen

használt *képez* disztelenkedik?! Mert *fény-kép* s ebből *fénykép-ez* teljesen hibátlan s igen szerencsés alkotású új szók.

Többlet: a BH. *költség-többlet* helyett hűségesen *több-költséget* mond (pl. 13:161. vc.). Bizonyos, hogy a *többlet* merő neologizmus. De szabályos úton (-l, -z képzős igéből -at -et névképzővel) keletkezett -lat -let, -zat -zet végű főnevünk olyan sok van, hogy az egész -lat -let, -zat -zet-et joggal kezdi önálló képzőnek érezni az irodalmi nyelvet is megillető analógiai érzék. (Vö. a -zat -zet-ről Simonyi: A magy. nyelv 2:106.)

Cseppkő: ezt a jó szót a BH. *csepegőkő*-vel akarja pótolni, pl. „*csepegőkő*barlangot földöztek föl Fiume mellett“ (11:213). Ez a szétnyújtott kifejezés legkevésbé sem életre való, bár a fogalmat jellemzően fejezi ki. A *cseppkő* is alkalmas kifejezőmód, mert hisz a csepegés cseppek útján történik. Hogy a *csepp* nem valami újkori szócsonkítás, alig kell mondanunk (l. NySz.).

Ezeket a tévedéseket vettük észre a BH. ortológiai érzékében és tudásában. Reméljük, hogy fölvilágosításaink meggyőzik a lap íróit s nem fogják tovább dédelgetni érdemtellenül a fölsorolt újításokat, hanem visszahelyezik jogaikba az ártatlanul elítélteket, amelyeket pusztításra kárhoztattak.

Még csak két. ortológus céllal használt. de szerencsétlen vagy legalább is alkalmatlan kifejezésére akarjuk a lapot figyelmeztetni.

A kétségtelenül hibás *horderő* helyett ezt olvassuk pl. az idei május 20-i számban: „szivemből kívánom, hogy e nagy *hordó-erejű* egyesület ezentul is fejlődjék és virágozzék“ (4. l.). Medicina peior morbo. A magyarnak nincs *hordereje*, de a *hordóerő*, ha alakilag kifogástalan is, mindig német ízű, sőt egyenesen komikus hatású. A magyar a „nagy horderejűt“ *nagy fontosságúnak* mondja. A másik a *vízgyógyintézetnek* ez a kifejezőmódja, amellyel a BH.-ban sokszor találkozni; *vízzel gyógyító intézet* (pl. 11:257). Kifejezésnek pontos, magyarsága kifogástalan, de — csakugyan a régiek echóját juttatja eszünkbe: *erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengése!*

Reméljük, nem értenek bennünket félre a Budapesti Hirlap érdemes ortológusai s midőn a Nyelvőrrel közös célért való buzgólkodásukat elismeréssel fogadjuk, bizton számíthatunk rá, hogy nyelvünk érdekében tett őszinte kifogásainkat figyelmükre fogják méltatni.

ZOLNAI GYULA.

DEBRECENI DIÁK-SZÓK ÉS SZÓLÁSMÓDOK.

Ha a XVI—XVII. századbéli debreceni „nemes tanuló ifjúságot“ hivatalból emlegették, *honesta cohors iuventutis; cohors studiosa; scholastica iuventus, candida turba** volt a címük, bár bizalmasan akkor is *nebulo* nevezet alatt szerepeltek.

A tanár neve a XVI. században *scholae rector*, míg *professor* csak a XVII. században. Az ifjúság legmagasabb tisztviselője *senior*, kinek hivataloskodása egy vagy fél évig tartott. Ennek a segéde volt a *contrascriba*, ki az énekekre s az előadásmulasztásra tartozott felügyelni. Azonkívül a bentlakó *cohors studiosának* egyik mentora az *oeconomus*, kinek gondja az ifjak 3 órákor való fölkelése, a világító anyag kimélése, a láрма, veszekedés megszüntetése s a magyar nyelven beszélők (*hungarisantes*) megbüntetése volt. Hogy a műzsafiai éjjeli békés nyugalmit mi se zavarja, minden éjszakra 2—2 *vigil* örködött; egyik 9—12 óráig, másik 12—3-ig virasztott s 3 órákor az *oeconomus* föl kellett álmából rángatnia. A vigili hivatal különben *büntetés* volt a *hungarismusért*, vagyis *magyar nyelvű társalgásért*. Kívánatosabb állás volt az *explorator*-é, aki naponként d. e. 9 előtt s d. u. 4 előtt nyakába vevén a várost, szimatolgatott, van-e valahol vendégség vagy lakodalom, s ha illet fedezett fel, jó torkú kántordiákokkal tért be a mulatók közé, hogy dalolásukkal az alma maternek *egy kis harapni valót vagy itókát* szerezzenek.

A körülményekhez képest igen tisztelt állás volt a *coquus*-é, aki városról az ételt szállította be a kollegiumba, hivatala 2 hónapig tartott. Ha az istenfélő civák főztjét rendeltetése helyére jutatta az éhes diáksereg, kezdődött a *lotor* hivatása, ki az edényeknek volt szorgalmas tisztogatója. Hivataloskodása pedig a jámbornak 3 hónapokig tartott.

A *senior* és *oeconomus* segédei valának a *collaborator*-ok, kik tanítással foglalkozának; az ő helyüket a XVII. században a *publicus praeceptorok* tölték be.

A városi vendégségeken szerepeltek a *cantorok* a magok *cantatio*-ival; főkántoraik neve: *docti ac eximii scholae cantores*. A kántorok után rangban következők neve: *ornati ac eruditi scholae collegae*. Az iskola polgárait a fentebb említett neveken kívül *scholae cives*-nek is hitták.

Iskolai ügyekben főfelügyeletet az egyházi és világi pártfogók gyakorlának, a *senatus scholasticus*. Az ő jóindulatuk folytán gya-

* Ezt és a debreceni diáknyelvre vonatkozó XVI—XVII. sz. szójegyzéket Géresi Kálmán „A ref. tanügy, különösen a debreceni főiskola legrégibb történetéből“ c. érdekes értekezéséből vettem, mely a Tiszántúli Ref. Középisk. Tanáregylet Évkönyvének 1879/80. évi folyamában jelent.

rapodott a *bursa convictualis*, mely a közös koszt költségeit fedezte; ugyancsak ők szaporiták a *bursa nigra vel sacra*-t, mely a külföldre menő diákoknak volt segítő pénztára, nem feledkezvén meg a *fiscus scholae*-ről sem, melyet a hagyományok fele illetett meg.

A főiskola középiskolai részében tanítottak a *publicus praceptorok* d. e.: 6—7; 9—10 és d. u. 2—3; 4—5. Ez *apró schola* osztályai valának: *Classis rudimentaria*. *Classis Donatistarum*. *Classis etymologica*. *Classis syntactica*. *Classis poëtica ac rhetorica*. Ezek elvégzése után a diák *frater novitius* lön.

Nem tudom mennyiben volt, vagy egyáltalában szokásban volt-e a régi diákoknak *coetus*aikat (lakó szoba) nevekkal ruházni föl. Az utóbbi évtizedekben azonban kétségtelenül megvolt e szokás, miről egyik *coetus*nak, a ma is ugyanazon névvel nevezett *Pannonia coetus*nak, jegyzőkönyve tanuskodik, amelyben *Eliseum coetus*ról is tevődik említés. Az említett jegyzőkönyv az illető *coetus* történetével foglalkoznék az 1870-es évektől a jelen napokig, de bizony meglehetősen soványan. Egy pár diákos meghatározást ad az iskolai élet egyes fontosabb képéről. Így a *legatio* (ünnepi követség) szerinte = szórakozás és mulatság, az *electio* (választás, hogy ki hova megy) = számítás és csalódás; *vacatio* = megnyugvás és édes visszaemlékezés időszaka. Főlemlíti az *electionalis csikóbőrös kulacsot*, amelynek ürege 10 icce bort tudott magába nyelni s nedűjéből nem egy eligens *nyeste le földig magát*. Mert biz' a *bánat-szalasztót* (bor) akkor is körülbelül úgy megitta a debreceni diák, mint a mai szük időben, sőt nem egyszer esett meg vele, hogy: *Aurora ő nagysága* ébren találta valamelyik X lábú asztalnál.

Említi a *diák tűzoltóságot* is, mely 1880 ápril 24-én oszlott fel. A tűzoltó zászló fölírata *tűzzel a tüzet* volt s nem is hiába, mert a *villás, vedres, fejszés, kis botos, nagy botos* ugyancsak megfeleltek kötelességüknek nemcsak a *kifutáson* (a tűzoltók gyakorlata teljes szerszámmal és machinával a nagyerdőn), hanem a valóságos vésznel is.

Nincs ugrás a természetben. Mint azelőtt sem, úgy ma sem igen jobb a Deákné vásznánál a debreceni diák. A délelőtti órákban biz' úgy megissza ő kelme ma is az *Áron lé*-t (Áron regalebérlő Debrecenben). *itókát, gugyit, zsidó fürdőt* (mind pálinka), meg biz' ő, mert: *nincs rajta görcs* (= jól csúszik a torkon, itatja magát).

Beh sokszor van pénz nélkül a valamire való debreceni diák. Pedig a természet megkívánja a *kan murit* (nagy lumpolás). Ilyenkor uram Isten, mi rántaná ki jobban a hinárból, mint ha egyik-másik ingóságát *német szóra* vagy *nevelőbe* adja (zálogba csapja). Akkor aztán tart a dárídó kakas kukorikolásig, nem baj, ha a *ne ríngass* (bor) *szídit* (fejébe száll) is, nem mozdul addig, míg a *pízbe* tart: *berug, bedörrent, behajít, becsíp, leszíjja* vagy *leszopja* magát, *beköp, felhajt a garatra* (lerészegszik) mind egy szálig, szóval iszik, míg *totaliter odavan*.

Mikor már *illuminált állapotba* (jó kedvbe, spicche) kezdenek jutni, felharsannak a megszokott szép mulató nóták:

Bőrrel kereskedik a vén Áron,
El is indult egy koszos számáron,
De a számár elakadt a sáron,
Igy hát Áron nem volt a vásáron.

Vagy:

Ne macerálj, ne povedálj Sára.
Nem iszom én senki rovására,
Ha iszom is, magam rovására,
Igy hát engem ne macerálj Sára.

Van pedig a nótázók közt egy jó éles hangú a kedvelt, ki az egész nótát csak maga fújja, a többiek pedig csak az *Aron*, illetőleg *Sára* rimeket *kontrázzák* minden egyes sor végihez.

A hangulat emelkedését jelzi a *Hagymási Péter*, *Hagymási Pál* (négyyszer), melynek első sora csendes szellő sutogás, másodika gyenge fajta szél, harmadika kavargó forgó szél, negyedike süvöltő, romboló, ordító orkánná lesz a *nemes kompánia* ajkán.

Mikor pedig már ezek az áriák törnek elő a torokból:

A vetésben a kanász, csak a feje látszik,
A konyhában a kanász menyecskével játszik.
Élet, élet, bundás élet, ez ám a gyöngy élet
Ha megunom magamat, magam is úgy élek.

(Itt is az egész szöveget csak az előénekes dalolja, a többi *bunda*, *bunda* dörmögéssel kíséri.)

A bundának se eleje, se hátulja,
Mégis bunda a bunda;
Tetves bunda, koszos bunda,
Mégis bunda a bunda —

már akkor az ébredő hajnallal a katasztrófa s a katharzis is megérkezőben van.

Szeretnél egy diák-kompániát úgy *borközi állásban* (nem egész józan állapotukban) látni, csak kopogtass ajtójukon, mindjárt öt-hat horizú hang hi be vendégszeretően: *bujj be, dugd be a kiped, herein!* De ha mindjárt első intrádára *ferde farú, ferde fenekű* nevet nem szeretnél kapni, könnyedén lépj, valahogy ne húzd ám a lábad! Különben, hogy az első lépés veszélyein túl vagy-e, akkor tudod meg legbiztosabban, ha azt mondják rád: *jó firma, jó pipa*, mert ezzel közéjük tartozónak vallanak. Megeshetik, hogy *jó pofa, jó blatt, extra blatt, jó maszk* vagy *jó maszke* lesz a neved, de ezzel még moralliter nem dorongolnak le.

Ne légy túlságos érzékeny, hiszen kisebb hibákért is készen áll az ő szájakban társukra a *félkótyó, hígvelejű, baszuta, mafla, bivalybórnnyu, félbolond, csajbókos, habókos* név, mert hát a gyen-

gébb tehetségüknek szerintök: *hiányzik egy kerék v. egy küllő, nincs ki négy sarokra, lóg egy deszkája, hübnere van.* Tudja ő kegyelmük, hogy kinek mi a hibája, s csóstól teremnek náluk a gúnynevek: *vín róka, csavargó, tekergő, nyúlgyirinc, nehezen hízó* (ösztvér diák); *nyakig láb, talpig fül; két ballábú* (ügyetlen járású), *ordas* (vörös arcú); *örült kakadu, tépett papagály, herélt kakas; csóri vajda* (a cigány „arcbőrű”). A lucus a non lucendo-félék is: *kis hamis, kis ártatlan, kis marha, kecses X úr; vasgyuró, vasmarku, fanyűvő* (cingár diák) minden megeröltetés nélkül ömlenek ajkukról. Akit a természet nem valami jó ábrázattal áldott meg, az szerintük: *kifogta a kípít*; aki szeret mulatni: *selmeci* (jó pipa), *jó tajtétk.*

De nemcsak egymás boszantásával lopják a drága időt, szóba kerülnek a gyöngéd nem tagjai is. Különös előszeretettel emlegetik a *jó vágású kis leányokat*; dicsérik egyiket-másikat, hogy milyen *jó modora v. jó tapintata van* (formás, gömbölyded) s mily *jó felfogása* (esős időben a fekete harisnya tartalma után).

Isten legyen annak a kompánistának irgalmas-kegyelmes, aki *ellantol, eleblábal* vagy *nyullá válik* (megugrik a boros üvegek mellől)! Nem mentheti azt meg a *tütü, csirkefogó, Mátyás János* (rendőr) sem a *megdögönyözéstől*.

Ha *kunérkodni* (rosszalkodni) akarnának, ott van a *szülei ház, kupi, nájgebájde, aranycsésze* (rosszhírű ház).

(Vége köv.)

BARCZA JÓZSEF

IRODALOM.

Tóth Sándor, *Az utolsó kuruc.*

Krónikás történetek II. Rákóczi Ferenc korából. A serdülő ifjúság számára. (Pataky L. rajzaival. Bpest, Eggenberger. Díszes félv.-k. 1 frt 50 kr.)

Szinte hihetetlenül hangzik, hogy a kozmopolitizmus derétől megcsapott magyar írók közt akad még ember, aki nem sikamlós, idegcsiklandó jelenetek festésében s kieszelésében találja kedvét, alkalmazkodván az olvasó nagy közönség szája ízéhez — hanem elmúlt idők daliáit szóaltatja meg s a magyar történelem legmegragadóbb korszakát rajzolja elbeszéléseiben. Nem csoda, ha írója az irodalom kevésbé ismert munkásai közé tartozik, — hisz kit érdekel ma a múlt, mikor lázas idegzetünk a rohanó jelennel se tud lépést tartani.

Pedig Tóth Sándor úgy is mint elbeszélő, úgy is mint stilszta megérdemli az elismerést és méltatást.

A kuruc korszakból vett rajzai elevenek, megkapók, külső és belső vonásokkal hűen tükrözik vissza a kort ragyogó daliáival, rajongó haza- és szabadságszeretetével, engesztelhetlen németgyűlöletével, s több furfanggal mint erővel küzdött gerilla harcaival. Látszik, hogy az író nagy kedvvel és gondnal tanulmányozta Thaly iratait, aki először ismertette meg velünk teljesen azt a bámulatos szép korszakot.

A kor alapos tanulmányára vallanak a régies hadi és tábori

műkifejezések, fegyverszerszámok elnevezései, amiről a mai nemzedék csak hírből tud valamit, mint: *Ocskay László ezeres kapitány* 43, *kapitányhadnagy* 35, 134, *palotáshad* 137, *főemberes úr* 19, *virgina szó*, *virginás* 39, 183, *kornétások*; *húzatta a tűzaknát*, *vettette a gyújtó koszorút*, *petárdát*, *tizenhat falrontó tátongett közben a falakra* 136, *falrengető*, *résbontó*, *seregbontó*: *ágyú* 29, *mezei sugár tarack*, *bomba-vető mozsár*, *kézi gránát* 30, *szakállas* 83, *dákos* (híres kurucfegyver) 37, *csábrág* („*egy kis pincetorokit ide dugtam ám a csábrágba*“ 135), *türkizes karmányú* 12, stb.

Szintén a kort jellemzi a sok latinos, németes, szólásforma pl.: *a confédérált statusok* 156, *oxicruciumok* 164, *kulinator uram*, *kurir*, *armádia* 28, *ketten vertek zélust a magyarban* 24, szörnyen *disgustálta már a beszédet* 94, *megtaksál*, *molestál* 91, *velítál* 144, *úri prézen-ciával jött kérdezősködni* 108, *az urak leültek langerpuffot(?) játszani* 30. Sőt ez az érdekes latinizmus is beleillik a kurucbeszédbe: „A felséges fejedelemnek, *gondolnám, nem sok ily derék szolgálai vol-nának*“ 20. Hiba azonban, hogy az író ilyes újabb kirívó kifejezéseket is belekevert előadásába: *előörs*, *erőd*, *sátorfüggöny* (régén *sátor-ellenző* volt a neve); *fegyvertárs* 179, a Brenner hada *készenlétben álljon* 35, *szemközt találta magát a kikerülhetetlennel* 163. Ez pláne erős germanizmus.

De a korfestő, régies vonás mellett megtaláljuk stílusában az igazi törül metszett népies előadás zamatát is. Nem keresi a sujtásos beszédet, de érti a módját.

Csak az igazán rátermett író tudja ellesni a népies előadás ilyen finomságait:

„Katonái, *de az asszonyok, gyerekek ott lesködtek alá az apróbb réseken keresztül, s ki ahogy tudta, fogyasztotta a generalissimus erejét*“ (131). Vagy: „Izenje meg nagyságod a felséges fejedelemnek, *hogy a Dunára nagyobb hadat*, aztán visszaszerezzük árvait“ (23). „*Láttál-e Jucikám lisztes zsákja népét?*“ (93). „Szalad száz, *valamennyi hogy a réműlettől összedugja fejét*“ (65). — „Híres rossz csont volt Bornemisza János; rosszabb a rossznál Rácz Miska, akik bizony kilopták volna a labanc tábornok is kellős közepéből, ha ugyan tehetik“ (32) stb. „Hajrá kuruc! Ne fétsd, nem apád!“ (45).

Régies-népies, divatja-veszett szép szólásforma ez is: „Almot a ló alá, *ne sajnálja kendtek*... Aztán *összegyűl kigyelmetek* s hallja parancsolatomat (113). *Lesz te kigyelmetek* ottben úri rend: fő-fő-labanc (33). Egy nem sok, annyit sem *kap nagyságtok*“ (150). Arany még ismerte („Nézzen Istent kigyelmetek”), a mai írók már aligha meg nem ütköznek rajta.

Hadd említsem még meg az *egy* — számnév és névelő — igazi magyaros, helyes használatát, pl. „Dicsőségre vigyék azt az embert, akinek *egy száz év* a joga, hogy... (9). Az ország csupa *egy* sír-halom (10). Bakafántos *egy* állapot“ (87). — El se hinnők, ha nem látnánk, hogy még Jóka is tud már ezzel az *egy-nyel* magyarosan elbánni, hanem csak amúgy németesen. Pl. a Nemzet IX.15-i számában így ír: „Nem irt már senki vezércikkelyt a Honba. *És nem is*

előfizetett rá. Egyszerre visszaestünk *egy* szégyenletes létszámba. — Akkor örököltém szüleim után *egy* vagyont: az ráment egészen... Minden hónap nyomdai költsége *váltoval lett fizetve* (Zichy N. és a Hon).

Hogy Tóth Sándor tanult, gondos stilisztá, ennyiből is látjuk. Érti a nép nyelvét, tud vele bánni. De szinte nagyobb érdemének tudom be, hogy az Arany-művészi stílusát is behatóan tanulmányozta, s egyes kifejezéseit alkalomadtán fel is használja. Pl. Piros, meleg vértől *iszamos* hiszen még a föld: jó Zrinyiétől (9). Elbe-zéli daliás *visszáját* Ócskay Lászlóval (162). Várjon kegyelmed *kicsinyég.* Közül-akarattal, szívből szívbe szállt a hősi elhatározás (167). Hogy esett volna egy *zokszó* a sor közül (126). Összedugott kézzel lopja Isten drága napját (142). Ki látott hadakozó feleket tűzokmódra *gunnyasztani* (91). *Szeme szikráit* is lohasztotta a tusa-kodó érzés, mely szívén erőt vett (33) stb. stb. Kevés írónkról lehetne kimutatni ennyi Arany-hatást. Német-hatást persze annál többet.

Végül ritkább s érdekesebb tájszavai és szólásai közül is föl-sorolok egynéhányat:

akációzuskodik 99, *avittas dolmány* 173, *bámé?* (az árva iglice-tüske volt bámé társuk) 17, *becsali* 147, *benfentes szolga* 163, *be-tátog a kertbe* 96, *bakafántos egy állapot* 87, *bónyál* 14, *borszipa* 42, *butykos* 153, *cseklész-* 51, *delfines pohár* 95, *felpénz* (felpénz köti vagy harmincát) 148, *fogadkozik* (főgeneralis uram fogadkozik, hogy teremtsereget) 171, *elhebehurgyázta a dolgot* 101, *hempergetőzik* 44, *hódas ló* 162, *ingergetőzött a házi úr* 95, abban az *izromban* megdőlt a vár 134, *kardos asszony* 53, ugyan *kertel* a hányiveti kuruc 68, *kőberes székér* 98, *kóristol* 80, *kurtán-furtán* ment a dolog 103. Hát vagyunk még *kurucokul* fiam? 128, *lécskál:* lézeng 92, *mordízzom* a lelkét 125, a fejeérhegyek közt *ófrál* 92, *ördög-lucerna* 96, dévajon *östörgött* Judit asszony körül 102, *petekol* (megérte azt a dicsőséget, hogy vitéz urának petekolhatott) 65, *respegen* nézte 57, *rémész* (a közeli rémész tája), ném. *remise?* 57, *selma* (nagy selmaság volt B. uramtól) 70, *toprongyos* falu 102.

Szólások: Feledi a szegény magyar a földi *aggságos állapotot* 39. Más *bibi*je is volt a dolognak 29 Szörnyen elővette a *bogara* 42. *Cédaéletre* adta fejét 78. Hozza az áldást, még pedig *csövestül* 53. Egyben *ellátta*, hogy van mit féltetni rajta 149. Az volt a dolog *fácítja* 30. A legény *fittyet sem hányt neki* 33. Örökre ott *hagyja a fogát* 59. Nem *fül tőle* egyikök *foga* sem 93. *Harapófogóval* kellett kiszedni a szót belőle 95. Forgatta, *harapdálta a mondást* 85. Vitte az *írháját* 135. *Irmagnak* való se jutott abból 141 *Kapóra* vette hírét 51. *Kézen-közön* forog a levél 174. *Kijárta* a turpisok szándékát 21. *Könyöklőre* hajlott keze 96. Társsa vitte a szót, míg a *lelkéből tartott* 96. Szeme messze *megszegett* az egerszegi úton 84. *Megszerzem* a sort, ha Isten tart 121. *Nótába vették* Rákóczi villámát 157. *Parolára jön* 77. Valósággal *tótágast állott a világ* 176. *Vadfogni ejti* sorát a Bakonynak 172.

Hát a germanizmusok, szórendi vétségek lajstroma hol van? Bizony sehol, mert ilyest az említett egy pár kivételével

keresve se találunk. Kuruc-magyar ez a könyv az utolsó ízig. Tóth Sándor az ifjúságnak szánta elbeszéléseit. Tárgyánál, nyelvénél fogva is oda való, az éredő ifjúság kezébe. Tanulhat belőle igaz hazaszere-
tetet, lelkesedést a mult iránt, s becsületes magyar nyelvet, ami szin-
tén nem utolsó dolog. A könyvhöz Pataky László rajzolt igen hangulatos
képeket.

ALBERT JÁNOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Hogy született a *nyugta* szó? A Vasárnapi Ujság 1894. ápr. 29-i száma elbeszéli ugyane cím alatt a *nyugta* szónak történetét. amelyet mint nyelvújítás-történeti adatot röviden ide jegyzünk.

Az 1848-iki *Kossuth Hírlapja* szerkesztőségében, amellyel a lap kiadóhivatala is együtt volt, egy alkalommal vagy 4000 nyugtatványmintát akartak nyomtatni. A szerkesztőség egyik tagja. Ferenczffy Antal — kinek elbeszélése alapján írja e történetkét a Vas. Ujság — megfogalmazta a minta szövegét s fölibe írta: *Nyugtató*. Meglátta e szöveget történetesen Veress Antal, Kossuth titkára, s mivel a *nyugtató* szót ki nem állhatta, hihúzta a végéről a *tó* szótagot és *vány-t** írt helyébe, mert ő így szerette: *nyugtatvány*. Nem sokára Bajza József, a szerkesztő érkezett meg, aki meg a *nyugtatvány*-nak volt nagy ellensége. Amint meglátja a gyűlölt *vány-t*, tollhoz kap és kitorli, hogy ismét a *tó-t* iktassa helyébe, mert szerinte csak így lehet helyes: *nyugtató*. De éppen e pillanatban lépett be a szerkesztőségbe valaki s holmi érdekes dolgokat kezdett beszélni. Bajza is oda fordult figyelmével s így a *-tó* a tollában maradt. A *nyugtató* tehát a kettős operáció után csonkán maradt: *nyugta*.

Mikor aztán a szedő gyerek kéziratot sürgetni bejött, nem lévén egyéb szedni való, kezébe nyomták a nyugtatvány szövegét, hogy nyomják ki 4000 példányban. Hogy a cím csonka, se *tó* se *vány* nincs rajta, hamarjában nem vették észre s menten ki is nyomták 4000 példányban a nyugtatványokat, tetejükön ragyogván kövér betűkkel a sajtóhiba: *nyugta*. Lett erre nagy riadalom és szörnyűködés a szerkesztőségben; minthogy azonban a nyugtatványra sürgős szükség volt és költségbe is került, nem dobták el, hanem kiki tetszése szerint hol *nyugtató*-ra, hol *nyugtatvány*-ra egészítette ki a csonka címet. De végre beleúntak s annyira meg-

* Azaz hogy *tvány-t*, mert ahogy a V. U. beszéli, csak 'nyugtatvány' lett volna belőle. Ez a kihúzás különben egy kissé gyanússá teszi az elbeszélést, mert hiszen, hogy *nyugtatvány*-nyá javítsa, elég lett volna Veress uramnak a *nyugtató* utolsó betűjét, az *ó-t* húzni át. Csakhogy akkor nem *nyugta* maradt volna a kézirat címében!

szokták ezt a megcsonkult teremtest — hiszen a szócsonkitások ideje akkor még nem járt volt le — hogy a *nyugta* szó végre közkeletű lett.

A *szivar* szó eredete. Erre vonatkozólag a Budapesti Hirlap XI. (1891-iki) évfolyamának 156. számában a szerkesztői üzenetek közt ezt olvassuk:

„Magyarországon a *szivart* Széchenyi István honosította meg a harmincas évek végén, vagy a negyvenesek elején, Londonban látván először e ritka jószágot. Ugyancsak ő csinálta a *cigarro* első magyar nevét is, mely ad normam 'fuvola' *szivola* volt. Konzeratívabb emberek még az ötvenes évek elején is használták a *szivola* szót, melynek 1846 táján keletkezett *szivar* változata ellen igen erősen küzdött a *Honderű*-ben a rózsavizbe mosdó Petricsevich Horváth Lázár, azt hirdetvén, hogy a *szivar* második szótagja az esztétika ellen vét. Végre azonban mégis győzött a *szivar*, és pedig e remek logika révén: „Ha van *fuvola* és van *fuvar*, miért ne lehetne *szivola* és *szivar*?” Mert akkoriban így nyelvészkedtek az emberek.“

Közöljük e két nyelvújítási adatot, mint oly szókra vonatkozókat, melyeknek eredetéről eddig nyelvészeink nem szólottak (Király Károly idei becses összefoglaló lajstromában legalább nincsenek meg) s tesszük ezt azon reményben, hogy irodalmunk veteránjai jobb tudomásukkal helyreigazítják a netán hibás emlekezéseket.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Keltýš. Hogy a szlávtság mennyi érdekes adatot rejt keblében a mi számunkra is s hogy kettős figyelemmel kell kísérnünk mindent, ami különösen a hazai szlávásra vonatkozik, elég szépen bizonyítja a *keltýš* szó története is. A *Český Lid* idei évfolyama 456. lapján érdekes magyar dolog ragadja meg az ember figyelmét; érdekes nyelvtudományi szempontból, s érdekes etnológiaiából.

„Egy orosz állítólag kitalálta annak a módját, hogyan kell a kenyeret megsütni anélkül, hogy az ember előbb lisztet őrölne.“ Ez az újdonság napihír formájában bejárta az ujságokat s ebből az alkalmából írja Holuby a következőket: „Eszembe jutott (t. i. e hír olvasásakor), amit Nyitra völgyében fekvő tót falvakban a *keltýš*ről hallottam ... Nyitra völgyében a tót asszonyok — leggyakrabban nagypénteken — *keltýš*t készítenek. Ahol nagyobb számú a család, negyed mérő — körülbelül 15 kg. — tiszta szép búzát vesznek s vizet öntenek rá. Ezt a vizet aztán kilenc napon át naponta leöntik s újból friss hideg (čerstvá) vizet öntenek a búzára, amíg ki nem csirázik (vykleje). Kilenc nap múlva a vizet egészen eltávolítják a búzáról s a kicsirázott szemeket mozsárban kásaformára összetörlik; a kását tek-

nőbe öntik. Erre megint hideg vízben áztatják három napig. Amikor aztán három nap múlva a vizet teljesen leszűrték, szítán egy tála átgömszölik s finom rétegekben (v tenkých vrsthách) megszírozott tep-sire kiöntik s végre a rérniben (v trúbe sporáku) megsütik“.

Holuby nagy sajnálkozással bevallja, hogy a szó alighanem a magy. *kelés*, *keltés* vagy *költés* átvevése. Holubyt megnyugtathatjuk, mert a szó „opravdive“ magyar s nem más, mint a mi *költés*, *kötés*, szavunk, amelyről a NySzótárban ez áll: „*költés*: édeske [Holuby is megjegyzi, hogy „ezek a vékony kalácsok édesek“]; azymus, panis dulciarius MA, ungesäuert, süsslich brod PPB. Innen tova (a tót) lesz majd uraságban, mert bőven van az vörös hajmában: válogathat mostan az kaszában, mely után kap az *kötés* (olv. kötes) cipóban (Thaly: VÉ. II: 5)“. A MTSz.-ban a *költés* „kicsíráztatott búzából készült lágy, édes süteményt“ is jelent s ebben a jelentésében közölve van Csallóközből, Tatáról és a Palócságból.*

Föltűnő e közlésekben, hogy a magy. *költés* a tótsággal érintkező vidékeken van meg s föltűnő, hogy a Vitézi Énekek is úgy emlékeznek meg róla, mint kedvelt tót ételről. A tót *keltýš* azonban minden kétséget kizárólag magyar eredetű. Holuby igyekszik arra is megfelelni, hogyan került ez a szó a tótokhoz. Elmékedésének menete ez: „... Galgóc és Nyitra közt számtalan a magyar nevű, de tót lakosságú község és dűlő, s e községek számtalan családja magyar nevű, bár magyarul már régóta nem tudnak és minden nyomás és kényszer nélkül eltótosodtak. A mondott *keltýš* is abból az időből őrződött még meg, amikor itt fölötte nagyobb számmal laktak a magyarok. Már a XVII. század elején Galgóc és Nyitra közt kisebbségben voltak a magyarok s idők folytán eltótosodtak“. E szerény bevallás egyetlen pontjára sem teszek e helyütt megjegyzést, csupán azzal a megjegyzéssel hocsátom olvasó közönségünk elé, hogy idegenben a tótok is jobban vallják be az igazságot, mint itthon. Legalább erre enged következtetni a *Slovenské Pohľady* idei évfolyama, ahol a tőlem különben igen tisztelt Šk. néhány reflexiót ír Kőrösi Józsefnek a BSzemlében „Magyarosodás és eltótosodás Nyitra megyében“ című értekezésére. Ott a többek közt Šk. kérdi Kőrösitől: „Kde sa vzali Mađari od mesta Nitry ešte i na sever, ku Hlohovcu (Galgóc)?“ Holuby erre bizonyára meg fogja adni a feleletet, s ha nem, tessék a magyar okleveleket, történelmet, az odavaló tót nyelvet áttanulmányozni, s bizonyára megtalálják a helyes választ.

MELICH JÁNOS.

Förfi. Mikó Pál (Nyr. 320.) az *öbrül:ébrül* magyarázatához példákat keres. A baranyai *mörges* és *förges* társául megemlítem én a vas-zalai *förfi*: *férfi* szót. Montanság hallottam vasmegyei cselédünktől, de meg régebb-ről is ösmerem Zalából, a másik kettővel együtt. Föltűnik nekem, hogy e példákban *r*-es hangcsoport követi az átváltozott *é*-t. Alighiszem, hogy ez az átváltozás szótag végén is előfordulhatna; a **förég*, **mörég*

* Én a MTSz.- és NySz.-beli *költes*-t egynek tartom a *költés*-sel s azért a MTSz. két cikke helyett egy rendsző alatt vettem volna föl.

ismeretlenek. Ellenben jó lenne megfigyelni, mondják-e **törd*-nek a *térd*-et, **kördöz*nek-e *kérdezés* helyett, vesznek-e **mörték*-et *mérték* helyett? A *véres: vörös* példa nem idevágós; egyszerűen *ö-s* ejtése a *véres*-ből lett *vörös*-nek.

CsAPODI ISTVÁN.

Budapesti maccaronicumok. Gyermekkoromban, a 60-as években, Budapest külvárosainak polgársága még jóformán egészen német volt. Magam is egyszerre tanultam meg a magyar és a német nyelvet, az előbbi anyámtól és az iskolában, az utóbbit atyámtól és játszótársaimtól. Emlékszem, sok tréfás német mondásunk volt, melybe magyar szavakat is kevertünk. Ilyenek voltak: *auf die másik szei'n* (a tulsó oldalra), *das ist scho' etwas andrás* (ez már más), *semmise macht nix* (nem tesz semmit), *ihm thut sei' lábahaxn weh* (fáj a lába), *az úr an der plank'n* (ez olyan szelidebb káromkodásforma), *aki haragszik, der kriegt haar im g'sicht* (népetimológia) stb. Ezeket a kevert szólásokat meglehetősen gyakran hallottam felnőttektől is, de legsűrűbben mi gyerekek használtuk. Volt egy ilyenforma diákdalunk is, melynek már csak elejét tudom:

Háromszor egy héten
Hat der student frei,
Akkor viszi végbe
Die grosse lumperei.

Megemlítem itt az *ugrándum*-ot, továbbá azt a makkaróni szót, melyet Verő György operettjében, a Szultánban énekelnek:

Ejnye, ejnye mily hamisság,
Mennyi *huncutéria*!

WOLFF BÉLA.

Makaróni-szavak: *diórium*: diópálinka; *meggyórium*: meggy-pálinka (Rozsnyó vid., vö. *szilvórium*; *klipitklapatórium*: kulacs); *kalandárium*: kalandozás, a budapesti magyarságban; *huncutéria*, Verő Gy. Szultán-jában fordul elő; *Palócia*: palóc vidék; *Tócia*: tót vidék; *mákovita*: bolondító (Nyr. 25:384) alkalmasint *mák* alapszóból az ismert *ákovita* mintájára készült; *elsundabundázni*, vö. *per sundám-bundám*; *szittyifikkál*, Szilády használta az Irodalomtört. Közleményekben.

HEVESS KORNÉL.

Kész van. A Nyr. múlt évi novemberi füzetében azt olvasom, hogy Sopron megyében gyakran hallható ez a kifejezés: *kész van* 'készen van' helyett. Ez az állítás csak tévedésen alapulhat. Hallani hallhatta a közlő valami Sopronból odatévedt *ponciktertől* (bohnyzüchter), de nem magyar származású embertől. Én is sopronmegyei vagyok, a közlőnek úgyszólván szomszédja; de ezt a kifejezést magyar ember szájából soha sem hallottam, csupán német mesteremberektől és undi horvátoktól. Ezekkel azonban, úgy hiszem, nem igen lehet bizonyítani.

KISS IGNÁC.

Igaz ugyan, hogy immár sok helyütt használják e kifejezést, csak hogy itt nem az a kérdés, el van-e már sok helyen fogadva a használata, hanem igenis az, hogy kiktől eredt a felkapása, vagyis

minő hatás (oláh v. német?) adott neki létet, továbbá kikre volt erősebb hatása, vagyis a magyarságnak melyik osztálya barátkozott meg vele jobban. A bold. szerkesztőnek, valamint Volf Györgynek és Négyesy Lászlónak felszólalásai megnyugtathattak mindenkit, hogy a kérdéses szerkezet nem eredeti népies s nem is tiszta magyaros. Tény, hogy egész a mai napig nem hatolt be a nép közé s nincs még általánosan elterjedve sem a negyedrészből, sem a félig, sem az egészen művelt osztálybeliek között olyanannyira, hogy a másik két szólásnak magyarosabb voltát ők is ne éreznék. Különben sem helyes a szerkezet nyelvtanilag. Mondhatom, nyomós bizonyítéknak egyedül a Csengeri János nyilatkozatát tartottam, akinek ép és erős nyelvérzékében nem mertem kételkedni, mikor azt vallotta, hogy mint szatmári születésű és Debrecenben tanult ember erősítheti a *kész van*-nak az ő nyelvén való nem idegen voltát. Ellenben Jámbor Tamásnak a Nyr. 24 : 423. l. megjelent tanúságtételei semmiképp sem győzhetnek meg bennünket egész bizonyossággal ama szerkezetnek magyarosságról és széltségben való elterjedtéről. Ugyanis az ily mondásokon kapva kap bárki, s hacsak vissza nem tartja az illetőt nyelvtisztogató hajlandósága s ebbeli tanultsága, beveszi hamar a vére, nyelve pedig egyszeri-kétszeri használat után törvényesíti őket a maga körében, mint a *jól v. rosszul néz ki* steff. szólás bizonyítja. Nem tudom, utána kutatott-e Jámbor T. a karcagvidéki ügynek; de azt hiszem, aligha úgy nem járt volna, mint én. Elmentem t. i. Kis-Cell vidékére s onnan Hosszú-Peresztegre, Vas és Zala határfalujába, ahol messze vidéken csakis néppel beszélhettem, amely állítólag már erősen hallatja az újdonsült szerkezetet. És bármennyire furfangoskodtam, hogy egy-egy ősmagyar rokonomból valahogy kiugrassam a szinte beléjük diktált *kész van*-t: egyetlen egy sem ment lépre kedvemért s bizony csak a két régi szerkezetet hangoztatta mindegyik. Már most, hazatértem után, vallatóra fogtam rendtársaimat és vallomásukból meggyőződtem, hogy körülbelül azt mondják ők is, amit e sorok elején magam is mondtam. Például az egyik azt írja, hogy Somlyó vidékén mesteremberektől hallani, a másik meg Veszprém tájékáról hirli ugyanezt; két komáromi társam megvallja, hogy nem találták igazoltnak állításukat, egy harmadik Komárom-vidéki fiú pedig szintén csak a mesteremberek beszédében tapasztalta; két városi fiú egészen megadta magát, hogy rosszul hallhatta, vagy tán nem is otthon állotta hajdanában a *kész van*-t, hanem egyebütt, s csak egy szolnoki meg egy Déván tanult társam erősítgette, hogy a nép, a parasztok és a cselédség is nyelvökre veszik immár.

BÓDISS JUSZTIN.

Úgy tudom: e kifejezésről azóta folyik a vitatkozás, mióta Szabolcska Üzenet c. versében írta, hogy „Kicsi fehér házunk *kész van* már egészen“ (1894 elején). Én egy régebbi nyomtatott adatra bukkanám a „Két erkély-szobácská“-ban. (Regény. írta Fligaré Carlén E. ford. Julia. Kolozsvárt, 1873). A regény így kezdődik: „Hej Károly! — Parancsoljon mérnök úr! — Fogjanak be! vagy mondtad-e már? — Mondtam biz' én; már épen négyszer is jelentettem, hogy *kész van*, viszontza Károly“. (Tovább nem is olvastam.)

Egyik tanártársamtól is hallottam e kifejezést, s szerinte Borsodban használják a *kész van-t*. TRENCSENY KÁROLY.

Ide iktatok még két újabban vett értesítést. Borsod megyében, Boldván a nép így beszél: *Kész van-e* már a csizmám? s már népdalban is éneklük:

Itt a farsang, de jó hír ez,
A kis leány mindent tervez.
Elmegyen a bálba,
Hisz a stafírunjja
Kész van már a sifonérba.

S ez a három sor refrénül tíz versszakon végig ismétlődik. — Molnár Ágostonné szíves közlése szerint Szabolcs megyében, Kis-Besenyődön is azt mondja a nép: mingyán *kész vagyunk* stb. — Azt meg már említettem, hogy kecskeméti és fehérmegyei (rácalmási) magyar cseléd-lányoktól is sokszor hallottam.

Irodalmi használatban magam is kerülendőnek tartom e kifejezést, de azt nem hiszem, hogy idegen eredetű volna, mert akkor, akik élnek vele, azt is mondanák: *a fal fehér van, a torony magas van. A kész van* nyilván e két kifejezés keveredéséből támadt: *a csizma kész + a csizma készen van*.

Ezzel talán befejezhetjük az ide vágó fölszólalások közlését.

SIMONYI ZSIGMOND.

Laikus nyelvészkedés. A 403. lapon ez olvasható: „Álljon elő az az ember, aki romlatlan érzékű magyar vidéken *rr*-rel hallotta a *víraszt* szót kiejteni“. Elő kell állanom az igazság érdekében, hogy a Balaton vidékén hatvan tősgyökeres magyar helységben mindig is *rr*-rel ejtik, legtöbbször így: *vërrad*, de egy *r*-rel még nem is hallottam. — A *lábbad* igénél hasonló tévedés forog fön. Ha e szót a *láb* szóból származtatjuk, akkor mit keres a második *b* a mi szép tájszónkban: „A hegypásztor beteges, ritkán *tëbb-lább* a hegyen, én is nehezen *tëbbek-lábbok*, kõne valakit fogannyi, aki vigyázzon a szőlõre!“ Így ejtik ezt Tapolcán és vidékén; a *lábbad* szó tehát annyit tesz, hogy innen-onnan kikecmeregghet, vánszoroghat; ém két *b*-vel írom, mint a *lább* ige származékát.*

VÁZSONYI IZIDOR.

A Laikus nyelvészkedést kiadtuk, mert sok jó van benne és sok mindennapi kérdést megpendít. De nem egy állításához szó fér, és csodáljuk, hogy eddig csak ezt az egy hozzászólást kaptuk. Hallgatólag magunk is helyreigazítottuk egy tévedését már ugyanabban a számban, hogy t. i. *kéretik az ajtót betenni* helyett a „laikus nyelvész“ helyesnek mondotta ezt: *kérjük az ajtót betenni*; l. a 422. lapon „A *kér* ige németes szerkezete“ c. cikkeskét (ennek 3. sorában az idéző jel a *Brutus?* szó után való). A SZERKESZTŐSÉG.

Kolomp. Legújabb időkben a Nyr. is megengedi már, hogy sok esetben az elvonás is törvényes módja a szóképzésnek, s nem egy

* L. a 237. l adott feleletet.

A szerk.

példát hoz fel erre a régi magyar nyelvből is. Ilyen pl. többek közt a *vád*, melyet Ásbóth Oszkár egész helyesen a *vádolból* vonat el, abban mégis tévedvén, hogy ez elvonást, Simonyi M. Ny. I. 247. lapjára nem ügyelve és csakis a 250. l.-ra támaszkodva, aránylag újkorinak állítja, holott a *vád* megvan már a XVI. sz. harmadik negyedében is (NySz.).

Ime egy másik régi szó: a *kolomp*, amelyet megint csak elvonás útján fejthetünk meg.

Először is nyilvánvaló, hogy a *kolompnak* a *kolompár*hoz (tót *klampár*, ez pedig ném. *klempler*) semmi köze sincs.

Másodszor, nyilvánvaló, hogy a *kolompot*, a rendes szóképzés alapján lehetetlen megfejteni. elannyira, hogy még CzF. sem kísértik meg a nálok szokásos *kol-o-m-p* módszert.

Állítsuk ellenben egymás mellé a következő igepárokat, kihagyván a fejlődés közbeeső állomásait:

* *böng* MA. (ma *bög*) — *bölömből*

csöng — *csörömpöl*

döng — *dorombol*

kong — *kolompol*

zöng — *zörömböl*,

úgy rögtön szemünkbe ötlük, hogy a *kolompol*-nak *kong*-ból való származtatása egészen természetes.

A felhozott analógiák közül a *bölömből* (ma már inkább csak *bömből*) ígére megjegyzem, hogy a *bölömbika* * szó első felében ez ígének elrövidült származéka rejlik.

Végül megemlítem, hogy ismerem a *doromb* hangszer-név tót származását, de azért a *dorombol*-nak macskára, medvére vonatkozó értelmét, a NySz. ellenére is, hajlandó vagyok inkább a *döng* (*donog*, *dunog*)-ból, mintsem a *doromb* főnévből származtatni.

KIRÁLY KÁROLY.

Szárazhid, utcaház. A gyermekben is megnyilatkozhatik a nyelvnek az az ősi teremő ereje, melyet a nagy írókban csodálunk; a gyermeknek dús képzeletéből, nyelvének szűz földjéből épen úgy hajthatnak új szók, sajátos, de azért mégis ismerős kifejezések, mint tavasszal az új levelek, a friss hajtások. Így keletkezhetett az én öt éves fiamnak ajakán a fentírt két szó. A *szárazhiddal* a viaductot, a vasúti pályatesteket a levegőben áthidaló átjárót akarta jelölni, *uccaháznak* pedig a *Durchhaust* nevezte el. Ez utóbbit talán apai elfogultság nélkül is sikerült alkotásnak mondhatom, mert teljesen megfelelő e fogalom két legfőbb ismertető jegyének, t. i. oly ház, mely lakásul is, uccául is szolgál.

KARDOS ALBERT.

Lebbezen fel. (Nyr. 25 : 363.) Két helyről is megerősíthetem ezen éktelenül kifincamított igealak létezését. Él és virul ő teljes éktelenségében Biharország nagy területén s különösen Nagyvárad tájékán. Kedves életem párját — azaz életem kedves párját semmikép se tudom

* A Nyr. 5 : 426. lapján valami sajtói démon összehabarcolta a *bölömbikát* a fölötté levő sorbeli *bolond petrezselyem*-mel, s az így született csodabogar bejutott azután az új MTSz.-ba is. Deleatur!

K. K.

róla leszoktatni s mindig összekapaszkodunk, valahányszor szóba jön a fellebbezés. De emlékezetes is nekem ez a szó. Egy drága orvos úr nem régiben 25 látogatás fejében kerek 100 frtot pörölt rajtam, meg is ítélték, sőt egy kis perköltséggel még meg is szereztek. Élttem k. párja szónokolt is ellene váltig, sőt keményen rám parancsolt:

— Lebbezz fel!

Úgy éreztem, mintha sarkantyút vágtak volna az oldalamba.

— Nem lebbezek, vágtam vissza dacosan.

— Lebbezz fel, mikor mondom!

— Nem lebbezek, dörögtem dühösen.

— De bizony fellebbezel! — Ez már az oktáva legtetetjéről hangzott.

— No jó, hát fellebbezek.

Hogy azonban némi kétségek ne támadjanak az olvasó lelkében, kijelentem, hogy nem a magas hang, hanem a helyes igealak juhásztott meg.

Nagy ritkán Egerben is hallható ez az igealak s itteni életemből még kedvesebb emléket idéz fel bennem. Kis iskolás koromban történt, hogy egyik nyavalygó társamat dévajságból így súgtam ki: „... azt indítványozta, hogy lebbezzenek fel“. A felelő terciát kapott, a sugót meg alaposan megkente a buzgó professzor.

Annak okáért hát sohse gyanúsítsa Király Pál a recepciót.

BARTHA JÓZSEF.

Balogék tagja. A Mátra vidékén is *tagnak* nevezik azt a szántóföldet, amit uraktól vesznek bérbe. Ezért *urak földjének* is hívják. „Hol voltál? Az *urakén*; a *tagban* v. a *tagon*; a Balogék tagján“.

HEVESS KORNÉL.

Írni fogna. A Nyelvtud. Közlemények legutóbbi számában (26 : 370—371) ennek a koholtta nyilvánított idóalagnak az igazolására nyelvtörténeti adatokon kívül két népnyelvi följegyzést is idéztem: Lőrincz Károlyét és Gonda Bélaét. Amaz szerint Kapnikbányán, ez utóbbinak nyilatkozata szerint meg Rimócon, Sóshartyánban, Megyesen és a Karancsságon használja a nép az *írni fogna* igei kifejezősmódot. Megtoldhatom s egyszersmind megerősíthetem most e tanuságtételeket a magam saját följegyzésével is, amelyet Balaton-vidéki népnyelvi gyűjteményemben találok s így hangzik: „Csak vóna ék kis gyümöcsöm, hát *fognék hoznya* Szabadibul“. (Szentkirályszabadja, Veszprém m.)

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Mestelen kard volt a hivatalos program szerint Erdődy István gróf főlovászmester kezében az országgyűlés ünnepies befejezésekor. Ha hivatalos köreink nem tudnak magyarul s mindent előbb németül fogalmaznak meg, legalább néznének bele a német-magyar szótárba.

Ott ezúttal is megtalálták volna, hogy „das Schwert *entblößen* : kardot *kirántani* (hüvelyéből), kardot *húzni*“, s akkor hamar kitalálhatták volna azt is, hogy *mit entblösstem Schwerte : kivont karddal*.

Tréfás indítvány. Porzó a Marienbadi sétákban (P. H. 1896. IX.20) azt írja: „Megkezdik az *évedet*... Szándékosan úgy írtam, hogy *éved* s nem is úgy, hogy *évad*. Nem tolleszuszam. Sajtóhibát emlegetni nincs bátorságom. Meg vagyok róla győződve, hogy hűségesen helyre ferditené a korrektor úr. Neki ősi szokása, a szabatos mondatnak kirántani a lábát s a mondva csinált, szándékos hibát visszagörbíteni a járatos fölfogás nyögébe. Első „Marienbadi sétám“ is ríjja ezt a felületes alaposságot.

„Tehát *éved*, kérem. *Évad* az *éjnek* folytatása, *éjek évadja* annak a legsűrűje. Amolyan összezengő, dallamos, kibővítő ismétlése ez a szónak, mint amilyen sok van a mi nyelvünkben is. De mivel számosan ifjabb író társaim közül le nem tehetnek róla — hiszen olyan szépen szól s ősmagyarán is hangzik — meg szeretném menteni. Az *ad*, *od*, *ed*, *öd* ragnak osztó, aprító értelme van s mivel a *saison* az esztendőnek része, legyen a neve *éved*.

„Ezennel közrelendítem s ha fölkapják és szárnyra segítik, a szógöröcsők beteg-házának javára lemondok az érette járó aranyról, melyet a „Jelenkor“ (nem is a Helmezy Mihályé, de a Palágyi Menyhérté) kitűzött rá“.

Azt tartom, Porzó csak tréfál. Ha *éved* az évnek egy határozatlan részét jelentené, akkor *negyed* a négynek egy határozatlan része volna, és így tovább. — Az *évad*ról meg Porzó úgy látszik azt hiszi, hogy csak a Nyelvőr fogta rá az évszak jelentését, pedig rég ki volt mutatva, hogy nem csak *éjnek évadján* van, hanem *gyapjnyírás évadán*, *légy ivadán* stb. S az *évad*ot immár senkinek sem kell megmenteni, megél az a maga emberségéből. Akinek éppen nem tetszik, mondhat *évszak*ot is helyette, hisz ezt a jó szót is kár volna elfelejtenünk (van is most egy Évszak nevű divatlapunk). De *évad* helyett *évedet* mondani egészen önkényes nyelvművelés volna. Nem is bizonyos, hogy rokona az *év* szónak, ellenben fölötte valószínű, hogy az *ivadékkal* egyeredetű.

ANTIBARBARUS.

Elnemzetlenít, elnemzetlenieskedés. E két csodálatos szóalakokkal a Budapesti Hirlap valamelyik írója akarná a magyar nyelvet megajándékozni. Meglehetősen nyelvérzék-eltempulás vehetett erőt azon a vezércikkezőn és tudósítón, aki e szókat a szept. 9-iki számban használgatja. „Hogy megvédelmezze faját az ellenséges indulatú nemzetiiségektől, amelyek a körükbe eső magyar népet elharácsolják, *elnemzetlenítik*“, írja a vezércikk. „*Elnemzetlenieskedtek* falvak, nagyobb vidékek.. hogy véreit az *elnemzetlenieskedéstől* megóvjá“ — olvassuk Bethlen Gábor gróf beszédének közlésében. Vajjon a nemes gróf nyelvérzéke bicsaklott-e meg illetéknéppen, vagy csak a tudósítóé, aki a vezércikk-íróval egy személynek látszik? Az *elnemzetlenít* azt akarja jelenteni, hogy „nemzetiellené tesz“, már pedig világos, hogy ezt a fogalmat, alakjá-

nál fogva, ki nem fejezheti, mert *nemzetlen* a. m. non genitus, non generatus. Helyesen azt kell mondanunk az első mondatban: *elnemzetietlenítik*. Még furesább a másik fattyuhajtás, amely ugyanabból a *nemzetlen*-ből (e h. *nemzetietlen*, vö. *nemzeties*, *nemzeti*) fakadozott. Ebben a *-kedik* igeképző sincs épen helyén, mert a valamivé válást (ez esetben a *nemzetietlen*-né fajulást) általánosabban az *-odik*, *-edik*, *-ödik* képző fejezi ki, pl. *pirosodik*, *keményedik*, *vörösödik*, *megmagyarosodik*, *elhazafiatlanodik* stb. S épen ez utóbbi alaknak világos analógiája szerint az *elnemzetlenieskedés* (!) helyett is azt kellett volna mondani: *elnemzetietlenedés*.

Elmagyarosodik, megmagyarosodik. Legyünk egyszer az igekötők használatában is sovíniszták. A sovínizmusáról ismert Budapesti Hírlap idei ápr. 13-iki vezércikke az örmény püspökség kérdésével foglalkozva így ír: „Az örménység oly időben, amikor sem kényszerítés, sem csábítás nem ostromolta, bizonyos öntudatossággal, a szándékosság és elhatározás egy nemével fölvette a magyar nyelvet. *Elmagyarosodott*. A szász ezt nem tette. Sőt a szász nem csak *el* nem *magyarosodik*, de sőt *eloláhosodik*“. Majd alább: „Ez az *elmagyarosodás* (t. i. az örményeké) okosságról, szeretetről és háláról tesz tanúságot“. Az én sovínizmusom úgy találja, hogy nekünk, ha nemzetiségeink magyarosodásáról beszélünk, nem *elmagyarosodást*, hanem *megmagyarosodást* kell hangoztatnunk. Viszont egészen helyes, hogy a szászoknak *eloláhosodásukat* veti szemükre a cikkíró, mikor kíváncsiabb volna, hogy ők is *megmagyarosodjanak*. Ha magyarjaink feledik el nyelvüket, ami fájdalom itt-ott ma is megtörténik, akkor az *eltótosodás*, *elnémetesedés*, *eloláhosodás* a helyes, megbélyegző kifejezések. Mert *elfajulunk*, *elromlunk*, *elpusztulunk*, *elerőtlenedünk* s a jótól sok egyéb módon *eltávolodunk*; de *megjavulunk*, *megnemesedünk*, *megigazulunk*, *megerősödünk* s a jó, a helyes útra sokféle módon *meg-megtérünk*. Éppen így: németesedjenek, tótosodjanak bár *el* egyesek a vérünkéből, de akik velünk egygyé lettek, azokat mi csak *megmagyarosodottnak* nevezhetjük.*

ZOLNAI GYULA.

Van szerencsém, vagyok bátor, vagyok tisztelettel.

A német szórend utánzásai: *Ich habe die Ehre; ich bin so frei; ich verbleibe mit Gruss*. Helyesen: *Szerencsém van; bátor vagyok; tisztelője* X. Y. Számos kereskedő levelében ezt a gyönyörű kasamadinert is olvashatni: „*öröklők* alázasos szolgája X. Y.“ Hát ez mi?

HEVESS KORNÉL.

* A nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának idei kiáltványában már helyes — mert a nemzetiségek beszélnek benne — a következő kifejezés: „Az 1848—49-iki évben Horvátország, a szerbek, románok és szlávok fegyvert fogtak az *elmagyarosítás* veszedelme ellen“ (B. H. máj. 1. sz.).

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Mérvadó vagy mértékadó?* melyik jobb?

F. A második minden esetre helyesebb képzés, de mégis szokatlan, mert kevésbé használják. Jobb a *hangadó*, legjobb az *irányadó*, s azonfelül általánosan járatos

2. *Szédelgő vagy szélhámós?* melyik jobb?

F. Az első sült németesség, a másik tősgyökeres magyar kifejezés.

3. *Emlézés vagy könyvnélkülözés?* melyik jobb?

F. A második jobb képzés a meglevő *könyv-nélkül*-ből, mint az első a sehol meg nem levő *emlék*-ből. De a *könyvnélkülözés* rossz nyomra vezeti a hallgatót, mert a nélkülözésre emlékeztet. Legjobb a *könyv-nélkül-tanulás* és a *magolás*.

4. *További — teketória?* Ez a szó *további* hogy jelenthet annyit mint *teketória*? A Pesti Naplóban ugyanis ma ezt olvastam: „Bélát *minden további nélkül* egyszerűen be lehetne dugni egy skatulyába“ (IX.30. a tárcában).

F. A t. kérdező, úgy látszik, nem tud németül, pedig németül jól kell tudni, ha meg akarjuk érteni magyar íróinkat. Ime, amit magyarul így mondunk: Bélát minden teketória nélkül be lehetne dugni egy skatulyába, — azt a német így fejezi ki: Béla konnte *ohne weiteres* in eine Schachtel gesteckt werden. De így is írhatná a magyar író: *minden körülmény nélkül* (*ohne Umstände*), vagy pedig, ha esetleg franciából fordít: *minden alak v. alakiség nélkül* (*sans façons*).

ANTIBARBARUS.

5. A *hurra* eredete. Kotzebue sokat-tudó Peregrinusa (Der Vielwissende) azt állítja, hogy a *hurrah* tatár eredetű szó. A német mindig alapos, így hát megnyugodtam a kijelentésében. De most a Vasárnapi Ujság fenhatósága alatt szerkesztett Világkrónikában meg azt olvasom, hogy ez az ó-német *hurtiren*-ből származik. No, ebben már szabad kételkednem, gondolám magamban s bátorkodtam azt vélni, hogy e szó nem is annyira tatár eredetű, annál kevésbbé ó-német, hanem a magyar lovasságnál még ma is divatos „*hajrá!* üsd, vágd: nem apád“ kifejezésből származik. Ne keressük a magunk tyúkjá tojását mindig a szomszédban. Nincs igazam? B o d o n y i N á n d o r.

F. Lehetséges — már Thallóczy L. is sejtette — hogy a nyugati nyelvek *hurra*-ja (ang. *hurra*, fr. *hourra* is) a magyar *huj*-rá, *haj*-rá szóból lett; a *huj* forma eléggé ki van mutatva régi íróinkból s a *vox diabolica hui hui*-ban már a X. századból ismerjük (l. Tóth B. Szájrrul szájra 4—6). — Kluge és Heyne német szófejtő szótárai szerint a *hurra*, középfn. *hurrá*, szabályos fölszólitó mód ebből a kfn. igéből: „*hurren*, sich schnell bewegen“. A főt említett *hurtieren* igére s a *hurtig* melléknévre emlékeztet az a forma, mellyel Suchenwirt osztrák költő él a XIV. sz.-ban, Nagy Lajosról szóltaiban: „*Hurta-*

Hurta Ungerlant!“ (Tóth B. idézi.) De lehet, hogy ez csak szójáték vagy népetimológia *hurrá* helyett.*

SIMONYI ZSIGMOND.

6. *Valakihez vagy valakire hasonlítani*, melyik a jobb? Amaz általánosabb. ez nekem jobban tetszik. Amint valaki az atyjára üt, úgy kellene vagy lehetne *reá* hasonlítani is.

F. Az irodalmi nyelvszokás valóban *-hoz* ragos határozóval kapcsolja rendszeresen a *hasonlít* igét s *-ra* ragos vonzattal a régi nyelvből sem tudunk példát. De a népnyelvben a *valakire hasonlítani* kifejezés meglehetősen közönséges s a t. kérdezőnek is nyilván népies volta miatt tetszik jobban. Magyarosság tekintetében az utóbbi szerkesztés ellen sem lehet kifogást tenni. mert a régiesebb *-hoz* ragos használatnak valószínűleg épen a *valakire ütni* kifejezés hatása alatt lépett helyébe.

7. *Kérdés vagy bonyodalom?* Az újságokban mindegyre olvassuk: örmény kérdés, keleti kérdés, egyiptomi kérdés, venezuelai kérdés, nemzetiségi és Isten tudja még miféle kérdés, amelyekre azonban nincsen se örmény, se keleti, se egyiptomi felelet. Helyes magyarsággal csak az lehet kérdés, amire felelet is van. Nem hagyhatnának fel már egyszer a *die Frage* és *la question* mintájára felkapott *kérdéssel* s nem használhatnák a *bonyodalmat* helyette?

F. Nézetünk szerint a *kérdés* szónak ezt a használatát, bár világosan a nyugati napi-sajtó hatása alatt kapott lábra, nem lehet magyartalannak mondani. Hiszen olyan közönséges és világos kép, hogy minden nyelvben helyet foglalhat s nem veszélyezteti egyiknek sem az eredetiségét. A politikában mindezek a bonyodalmak valóban kérdések, amelyekre előbb-utóbb meg kell találni a feleletet is. Aztán a *bonyodalom* a maga jelentésénél fogva nem is illik minden egyes olyan esetre, ahol a *kérdést* használni szoktuk. Próbáljuk csak Frarynak ismeretes *La question du latin-jét* a latin nyelv bonyodalmanak vagy latin bonyodalomnak fordítani!?

8. *Utolján vagy utoljára?* Turcsányi Andor elmés felolvasában is (Nyr. 291), meg mások, főleg dunántúli származásúak beszédében rendszerint *utolján*-t találunk az *utoljára* helyett. Ez pedig nem mindegy: „Az *elején* is, *utolján* is meglátszik, hogy gondos munka“. „Mind megérkeztek; *utoljára* jött a sereghajtó“. Szabad-e ezt túrni az irodalmi nyelvben? Hiszen itt nem lehet szó nyelvkincs-gyapardásról, inkább orvosolni való hibáról.

F. Mi nem botránkoztunk meg a kérdéses helyen az *utolján* alak használatában, mert a mondatnak mindkét helyén, ahol előfordul, a *végén* kifejezéssel egyértékűnek is tekinthetjük. Azonban, ha határozottan az *utoljára*, *postremo*, *zuletzt* értelemben gondolta és mondta is a felolvasó, legfőllebb régiességet és, mint a t. kérdezőnek a megjegyzése bizonyítja, dunántúliasságot alkalmazott, ami minthogy félreértést nem okoz, megbocsátható. A régiek mind az *utoljára* mind az *utolján*

* Sachs szót. szerint a fr. *hourra* az oroszról való; német lexikonok szerint pedig régi német tengerész-kiáltás, mely előbb a muszka, s utóbb (1813—15) a német hadseregénél is meghonosult.

szót teljesen azonos értelemmel használták. Példát csak az utóbbira kell idéznünk: „Duplázd meg *utólyán* nagy vitézségedet“ (Zrinyi). „*Utólyán* ne csak hitelét vegye el, hanem irtóztassa az hiveket tőle, mint eretnekségtől“ (Sámbár, I. NySz.). ZOLNAI GYULA.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. Mondja-e a nép: *hívni, szívní, rívní, hívsz, szívtá, óvhat* — *v* hanggal? (Tagadó feleletre nincs szükség, mert alig tévedünk, ha azt hisszük, hogy a legtöbb nyelvjárás nem ismeri e *v*-hangú alakokat.) — Továbbá mely vidékeken mondják: *növünk, növés, fővünk, fővés, fővő, fővetlen*? s hol mondják: *nölünk, fölünk, fölö, főtelen* stb.?

2. Hol mondják *bosszant, bosszankodik, bosszu*, s hol *boszant (boszont, boszint?)*, *boszankodik* v. *boszonkodik, boszu*?

3. Hol mondják *kat-holikus, theológia*, s hol mondják *ka-tolikus, teológia*?

4. Hol mondják *lössz* e h. *lész*? Ejtik-e valahol így a *tész, vész* igéket is?

5. Mely vidékeken ejtik a *pósta* nevét most is rövid *o*-val *postának*?

6. Hol használják a *pongár* szót és mi a jelentése?

7. Hol ejtik így: *könyet*, s hol így: *könnyet*?

8. Használja-e a nép e kifejezéseket: *jól érzi magát, rosszúl érzi magát*?

9. Hol ismerik a *felfosztolódzni* igét és mi a jelentése?

10. Egy vidéki hirlapban olvastuk: „Utána *beleabalyított* tolmácsom a sziget erődítményeibe“ (Egri Híradó 1896. IV.25). Hol ismerik e szót és mi a jelentése?

11. Melyik alakot tartja a t. gyűjtők nyelvérzéke helyesebbnek: felszólítják a *félt* vagy felszólítják a *felet*?

12. Melyik kifejezést kell magyarosabbnak tartani: „Talán csak akad valaki, aki azt *összeszedje*“ vagy: „Talán cs. a. v., aki azt *összeszedi*“?

13. Ismeri-e a nép a *kelengye* szót?

14. *Nyílt, elmúlt, folyt, tojt, megért, eltört*? vagy *nyíllott, elmúlt, folyott, tojott, megérett, eltörött*? melyik alak van a nép nyelvében inkább elterjedve?

15. Egy múlt századi naplóban olvastuk: „Ezen esztendő a hirtelen *idő el fogás* és szünetlen való esők miatt igen szűk esztendő volt“. Hol ismerik ezt az *időelfogás* kifejezést és mi az értelme?

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes. magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszetre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A s z e r k.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Néhány régebbi és újabb kérdésre érkezett választ közlünk itt a kért szók betűrendje szerint. Amazokat a Nyelvőr régi kézíratai közt találtuk. A kért szó mellé vetett számokkal a Nyelvőr azon helyeire utalunk, ahol a kérdés a közönséghez intéztetett.

Ágy-ciha (21: 238): Ismeretes szó Érsekújvárt. Jaksics Lajos.

Ágyaz (21: 329): Ágyazza a kendert. Mielőtt a guzsalyra tekerné, egyforma vastagságban hosszukás négyszögletre (ágy) rakja ki. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Akaszt (vö. *akad* 21: 239): Összeakasztottak a. m. összeveszttek. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Alít (21: 239): „*Elalította* a fogfájásomat a hideg víz“. De inkább mondják *elgyalította*. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Áll (21: 239): „Ugyan mikor *áll* már neki ez a zidő?“ a. m. mikor fordul jobbra. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Átáll (21: 240): *Megátallotta magát* a. m. elrészelt, elszégyelte magát, pl. ha véletlenül akadt az ember vkire, aki meglepi. Vagy ha olyan dolog adja elé magát, ami meglepőleg s egyszersmind zavarólag hatott az emberre. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Csába (17: 269): Bodroközi (Zemplén) és hernádvölgyi (Abauj) szójárás szerint a. m. 'bolond' „Már az nem háborodott (elméjében), de egészen *csába*“ „Mi baja van? *Megcsábult*.“ Karsa Ferenc.

Csal, *csali* (17: 269): Bodroközön a *csal* szót ilyen kifejezésben használják: „A birkozásban *csalt* vetett“. *Csali* a. m. halász-horogra alkalmazott hús, giliszta, féreg stb. (csalétek). Pl. „Szedd fel azt a poc-halat, jó lesz *csuka-csalinak*“. Karsa Ferenc.

Csepke (17: 270): Hernádvölgyi és abaujcsereháti szójárás: „Egy mákszemnyi *csepkét* adott neki“, ami még az igen kicsinyen is kevesebb. Karsa Ferenc. — (Ez a *csepke*, v. i. *cseppke* nem azonos a kérdésbeli szóval. A szerk.)

Cseplye-perje (17: 270): Bodroközben a. m. tarack-fű. Karsa Ferenc.

Csüd (17: 271): A. m. a lónak a 'csürki' (*csürök*). Nem minden csukló *csüd*. (Bodroköz.) Karsa Ferenc.

[*Csüröl*], *kicsüröl* (17: 271): A. m. ravasz-sággal elvesz, elhazud valamit. Bodroközi és abauji szójárás. Karsa Ferenc. — E közlés alkalmából ide irom egy régi, 1881-ben tett följegyzésemet. Egy kisvárdai (Szabócs m.) asszony mondta előttem ezt: „Ük engemet *ki* akarnának *csürülni* a vagyonból“. A MTSz. nem ismeri. Zolnai Gyula.

Ellető (17: 554): Az a hely, ahová az állatokat a fiadás idejére elzárják. (Győr m.) Tolnai József.

Előbbször (17: 554): Egy öreg földmivestől hallottam: „Az ugart *előbbször* le kell szántani, azután megfogasolni“. Tolnai József.

Engedelem (17: 554): Dunántúl, mondhatom, mindenütt *engedelém* és sehol *engedelém*; azaz: a második szótag *e*-je is zárt. Tolnai József.

Es (17:555): *Esre-hitre* Veszprém megyében azt teszi: nagy kérésre, könyörgésre, pl. adta oda, amit kértem. Csakis így, összetételben járatos. Tolnai József.

Fajt (17:461): Veszprémben állatra, növényre egyformán mondják: jó *fajt*, rossz *fajt* e. h. jó fajú, rossz fajú. Tolnai József.

Fentő (17:462): Veszprémben a legkisebb testvért mondják *fészek-fentő*-nek. *Fészek-fentő* galamb: a galambfiuk között a legkisebb; *fészek-fentő* gyerek: utolsó gyerek. Tolnai József.

Fitit (17:463): A. m. mutat. Pl. A fenekit *fitítja*. (Veszprém m.) Tolnai József.

Futrás (17:466): Veszprémben *futrás*-t nem, de igenis ismernek *futrás*-ot, csomó, kötet' értelemmel. „Egy *futrás* szalma, széna“ alatt akkora csomót értenek, amennyi belefér egy szalmakötélbe. Tolnai József.

Ha: hanem (21:37): „Ne annyit tőccs, *ha* többet“. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Habda (21:37): Régente inkább használták, most csak a pásztorok lábaszárán látható, a. m. elnyűtt eszmaszárból, a bocskor felett, a lábikrárt takaró kamásli. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Habókol (21:37): „Ne *habokolj* itt előttem“. *Hajbokol* a zsidó, mikor imádkozik. A ló nem *hajbokol*, hanem *bakol*. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Hadaz (21:37): „Jóska is ott *hadazott* a verekedő legények között, de ő senkit meg nem ütött“. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Hara (21:39): Lúhara: lőtakaró pokróc (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Hinnyog (21:40): Elfojtva nevet, nevetkórész. A lovak is hinnyognak; de a nyerítés az más. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Hörpítés (21:191): Ebben az alakban nem járatos, de mondják: *herpítés* és azt teszi: köbhögős, zörgős mellű. Pl. „Ojan *herpítés* hurutos vagyok“. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Húgy (21:191): Kőszvényhúgy, apró piros foltok, pattanások, öklések a bőrön. (Tiszadob.) Jaksics Lajos.

Hadonáz (25:43): Nem áll ugyan a kérdezett jelentéssel, de a közönségestől mégis eltér a *hadonáz* használata Kemény Zsigmondnak következő helyében: „De nagyuraim, ha Elemér vitézkedik, ő fog másokat el s nem megfordítva: szólt a várnagy. — Ugyan mit *hadonáz* kend? — Osupa fonákságokat mond“. (Zord idő 32. l.) Vida Sándor.

Lehatároz (25:43): Magát e szóalakot nem, de a *lehatárol*-t használják nálunk ilyen értelemben: határba rak a kocsirol vmit, pl. „No ma sok fát *lehatároltunk*!“ a. m. sokat hazahordtunk kocsin s mindjárt rakásba hordtuk. (Pálfa, Vas m., Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos.

Maradhass (25:179): Ezt a sajtóságos fölszólító alakot nálunk is használják. A kötekedőnek szokták mondani, hogy „*maradhass* má vesztég“, „*maradhass* a bürödbe“, „*maradhasson* má éccér!“ Így jelentő móddal is: „Té sohasé maradhacc, maga sē maradhat“ stb. (Pálfa,

Vas m., Kemenesalja.) Sztróka y Lajos. — A *maradhass* stb. mintájára a MTsz.-ban találtam e kifejezést: *Férhess*: hagyj békét! (Háromszék m.) Magam is többször hallottam efféléket: *maradhass*! — Továbbá: *Mehessünk?* = mehetünk? *Nem tehessünk róla* = nem tehetünk. *Nem lehessen tudni*; *nem tudhassa az ember* = nem lehet t.; nem tudhatja. (Somogy m.) Trencsény Károly. — Magát a *maradhass* kifejezést Nagybányán (Szatmár m.) nem használják ugyan, tudtommal, de mondják ehhez egészen hasonlóan: *nyughass*! A ható alaknak alkalmazására hadd idézzem még ezt a Balaton-vidéki följegyzésemet: „Ejnye de *maradhatatlan* vagy!” a. m. nyugtalan, nyugthatatlan. (Vöröserény, Veszprém m.) Zolnai Gyula.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Egy szót se lehetett kívájni belőle, mint a fagyos némethől.

(Addigra elhúzzák alattad a zsi-nart (a koporsókötelet).

(Tükörbe' nézi a napot.

Főle is van már annak az ötvennek (azaz valamivel idősebb ötven évesnél).

Nézd, az a gyerek hogy dühödik azzal a sippal!

Jól rávertem az északi felére (az alfelére).

Zsiványfogó lett a szőlőjéből (míveletlenül hagyta).

Beáll a Balaton (befagy).

Bolyog mint a zsidóban a fájás.

Rogyásig eszik; rogyásig iszik.

Naiszen ha én egyszer ráterítem a nyelvemet!

Bolond az eset!

Ha az Isten is úgy ismer, ahogy én, akkor tudom, hogy sohase mond fiának.

Egérutra tért a falatja.

Nagy urakkal nem jó egy tálból cseresznyét enni: mert utóbb a magjával dobálnak.

Tudja, mitől döglük a légy.

(Zala megye).

Egy ültében képes három napig inni.

(Nem szoktam a más bőrrivel takarózni.

(Még pingálva se szeretnék ott lenni.

Hagyj nekem békémet!

(Bagoj mondja a verébnek, hogy nagyfejú!

(Fut előtte a hazudság.

Éles a nyelve mint a harisznak.

Rügik-rügják egymást.

Magam körme-kopta (magam keze készítette).

Akad kutya a korpára.

(Úgy eltátotta a száját, hogy a bagólé kicsöppent rajta.

(Urtul, bolondtul mindent föl kell venni.

(Ökör iszik magába.

(Keresztelő lesz. „Nálatok lesz keresztelő, mert feléd dőlt a pohár.”

Annyit lefetyőlt már, hogy azt hittem, lyukat beszél a hátamon.

(Asszonyra ne bizz a titkot, mert a könyökén is kiszalad.

Együnk is már erre a jó kis murcira, hadd igya föl.

ZILAHY JÓZSEF.

Nem vetek belé sok bizadalmat.

Nem vetek belé három napat, eső lesz.

Nem ér egy fakovát.

Úgy maradt, mind az ujjam.

Mingyár híre futamadatt a dolognak.

Vigyázz magadra, mer ma megfoglak, de elolvadsz a kezem között!

Ugy láccik, ennél az embernél is hijánzik az ötödik kerék (a józan ész).

Ugy megcsinálta mind a pinty.

Ojan igaz mind a máji nap, hogy még ott sem voltam.

Ugy fussan ki a két szemed? „Ugy, ha nem mondak igazat“.

Annyi a dógom, hogy ha száz kezem vóna, még akkor se tudnám elvégezni.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Jaksics Lajos Tisza-Dobról egyebek közt a következő szólásokat is közölte: 1. Érdekli a betegség. 2. Elszámítottam anni, de nincs értékem (v. írükem), hogy vásárra mennyek. 3. Van talán nekem is annyi erő gógyóm. 4. A kis gyermek kever. 5. Másánt is lehetne az. 6. Ponkrot lett a csizmám.

E kifejezésekre meg kell jegyeznem a következőket:

1. Érdekli, csak tréfás értelemben használják.

2. Ezt a frázist így dobi ember sohase mondja, legfeljebb holmi bevándorolt urasági cseléd. Dobon nincs *adni* helyett *anni*, se *érték*, csak *értik*.

3. Gógyó cigány szó, pusztán tréfás szólásokban használják, de így is nagyon gyéren.

4. A kever igét ez értelemben rendesen *oda* igekötővel használják s csak befejezett cselekvés jelzésére: *oda kevert*.

5—6. A másánt és ponkrot szintén nem dobi szók; Dobon: „másként“ és prankót v. pankrót.

(Tisza-Dob.)

GULYÁS ISTVÁN.

Minden szíre-szóra: minden untalan, minden ok nélkül. Pl. „Minden szíre-szóra pinzt kír túlem“.

Minden zsáklík főtlik: minden zsákra akad folt.

Tippá tenni vmit: elrongálni. Pl. „Ez a gyerek egészen tippá tette a ruháját“.

Tüstön tűvű: egészen tövestül. Pl. „Tüstön tűvű kivágni a fát“: egészen a föld színétől kivágni.

Kócon-finc: hitvány. Pl. „Ilyen kócon-finc embernek nem hiszek“.

Merevestű merevín: egészen, mind. Pl. „Ez a buza merevestű merevín szemetes“.

Szittyem-szotty: mondják olyan emberről, leginkább gyermekről, kivel mindent lehet tenni. Pl. „Tíged bizony mindenki bolonddá tehet, te szittyem-szotty!“

(Csécsény, Rábaköz.)

VARJAS GÁBOR.

Hasonlatok.

Bartók Jenő Nyr. 25:332. Hasonlatai elsejében egy adomát mond el a közölt szólásmód magyarázatául. Az adomának sokkal valószínűbb változata a következő.

Először is maga a szólás ez: „Nem piszkoskodom én vele mint a bótrágyi ember a miatyánkkal“. Bótrágy beregmegyei kis kálvinista község, melyről a vidéken sok furcsaság van elterjedve. A bótrágyiaknak még abban az időben, mikor a papot minden esztendőben külön marasztották, volt egy öreg papjuk. akin szerettek volna szép szerivel túladni, de nem volt alkalom. Egyszer a pap imádkozás közben a templomban eltévesztette a miatyánkot, kihagyott belőle. Nosza összeül a presbiterium s felszólította a papot, hogy hagyja ott a falut, hiszen már a miatyánkot se tudja. A pap mentegetőzött, de a hívek nem tágtottak, azt mondva, hogy a miatyánkot a legutolsó gyerekek is tudnia kell, nemhogy a papnak. A pap ekkor kijelentette, hogy ő meg van győződve, hogy a presbiterek közül egy se tudná elmondani a miatyánkot a templomban a katedrán. Ha akad köztük csak egy, aki el tudja mondani, ő lemond; de aki nem tudja, fizessen az egyház javára 10 frtot. Presbiter uraimék bíztak magukban, s örültek, hogy ilyen könnyen megszabadulnak az öreg paptól. Bevonultak hát a templomba próbát tenni. De a próba nem sikerült. Egymásután mentek fel az atyafiak a szószékbe, de alig egy-két mondat után mind bele-sültek s lefizették a 10 frtot. Az utolsó presbiterre került a sor. Ez attól félván, hogy ő is úgy jár, mint a többiek, bele se fogott az elmondásba, fel se ment a szószékbe, hanem kivette a bugyellárisát és így szólt: „Ej, nem piszkoskodom én a miatyánkkal, itt a 10 frt.“

Fél mint Samu a nadrágjától. Ezt Debrecenben sohasem hallottam, hanem csak ezeket: Samu-nadrág, fél-nadrág: hóbor-tos ember, ki nem egészen bolond, csak nincs ki neki egészen mind a négy pászma.

Ugy szeressen mint Isten a suhai malmot. Bartók J. tordai eredetűnek mondja ezt a hasonlító átkot. Debrecenben és vidékén ebben a formában él: „Áldjon meg az Isten mint a suhai malmot!“ (egy nyáron hétszer ütött bele a villám).

GULYÁS ISTVÁN.

Népetimológia.

Feldmesser nevű ember nevét a nép Félmeszely-nek, Dobersberger-ét Dobos Gergely-nek, Descombes-ét Díszgombos fiskálisnak, Vokurkó-ét Vak hurká-nak, Ohrenstein szabómesterét Úristen szabójá-nak, a Partei-führer-t meg Parti féregnek ejti ki Beregszászban és környékén.

VOZÁRI GYULA.

Szójátékok.

Nem jártál Bátorba. Kártyázáskor mondta egy kíbica a játszónak, ki nem mert a kaláberben biztató, de vétel nélkül meg nem nyerhető kártyára az eredeti színbe bemenni.

Egy ismerősöm szeretett volna pénzt látni eladó tergerijéből, de a felesége még nem hagyta eladni, várván, míg a tengeri ára följebb szökken. Erre a nő így felelt: „Én Tartsán lakom, az uram meg Adomba”. (Adony.)

Újhejbe kell mán menni ezzel a ruhával: újat kell már helyette venni.

(Szatmár-Németi.)

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Komárom megyeiek.

hiredét játszani: a gyermekek egyet kivéve, elfoglalják helyüket, ami rendesen vagy fa, vagy pedig pad; azután szétfutnak; ha az illető, kinek először nem volt helye, most hamarabb tud helyet találni, akkor az. kinek helyét elfoglalta, futhat és kereshet hasonló módon magának helyet.

kartinfogva: karonfogva.

lampi: éjjel az istálókban égő kisebb lámpa.

lógó: így nevezik a harmadik lovat, mely nem a kocsirúd mellett, hanem egyik ló mellett áll.

paláng: deszkakerítés.

sústyé: a kukoricaacsövet burkoló levelek.

szitka: tejszűrő.

űkő: a ház elé rakott száraz fadarabok, melyeken vásár- és ünnepnapokon ülni szoktak.

(Bagota.)

HORVÁTH CÉZÁR.

Zalamegyeiek.

bócértos: borzas, kócos.

boncos: ua.

cebeg: ebickél, lubickol a vízben a kis gyermek, midőn a fürdetés közt vickándozik.

egyebugya: ügyetlen.

ésassul. „Hidegtül úgy ésassul, hogy nincs ereje főkénti és megfagy”.

eklendez: vkinek útjába akadékoskodik.

gezemize: lim-lom.

kaláha: a gabna bőköcs része.

kepesztet: a. m. cebeg.

kurugla: amivel a havat lehúzzák a háztetőről.

panduc: óra sétálója (lat. pondus?).

pirkál: nyitogat a szőlőben.

sókonyi: kiabálva ríni, sivalkodni.

somforkálni: vki után kémlődve lappangni.

tunk: káposztás hordó.

zsóderos: félódalas.

(Tapolca.)

VÁZSONYI IZIDOR.

Családnevek.

A minden községben előforduló családneveket (Nagy, Kis, Szabó, Kovács, Varga stb.) mellőzve, csak azokat közlöm, amelyeket nem mindenütt hallani:

Alföldi. Apjuk. Ambrus. Bali. Bakó. Borka. Binec. Börcsök. Bobis. Burunkai. Bökönyi. Birinyi. Csala. Csávás. Csanda. Csindó. Cirbus. Csertus. Dobsa. Diós. Dékány. Döme. Domokos. Erdős. Erdei (sok). Fodor. Fejes. Fábián. Fekete. Földesi. Figuli. Garai. Gesztesi. Galamb. Gyura. Gera (sok). Gréci. Gyenes. Gyenei. Görbe (sok). Gyüge. Hadár. Halász. Háló. Hamvai. Herceg (sok). Juhász. Jámor. Jó (sok). Igaz (sok). Kaszap. Kulcsár. Kelemen. Kálmán. Kurai (sok). Kardos (sok). Kristó (sok). Karakas. Kalász. Király. Kocka (sok). Kockás (sok). Köteles. Kotormán. Kúsz (sok). Láda. Labdás. Lengyel (sok). Lőkös. Lőrinc. Liskai. Mándoki. Marjai (sok). Márton (sok). Mező (sok). Mazsi (sok). Mogorósi. Nagy-György (sok; e két szó együtt tesz egy predikátumot, pl. Nagy-György János). Nemes. Négyesi. Paku (sok). Panyor. Polgár. Patkós (sok). Posztos (nem Posztós). Rác (sok). Rádai. Rédei. Rafai. Ravasz. Róka. Rozsnyai. Sarkadi (sok). Szentpéteri (sok). Sipos (sok). Szőnyi (sok). Süket (sok). Szél (sok). Székely. Szalai (sok). Szalkai. Szalóki. Szani (sok). Szemes (sok). Szirbik (sok). Sepsei (sok). Szondi. Sarró. Téren. Turi. Török (sok). Törös. Tarcali. Turda (sok). Vig (sok). Vári (sok). Vas (sok). Vízi (sok). Vadlövő vagy Vadlövő (sok). Vörös (sok). Vámos. Vékony. Vér (sok).

Ingyen osztogatott s régóta használt predikátumok: Kácsafejű Börcsök. Bocskoros Balog (valamelyik elődje bocskorban járt). Nagykalapú Sipos. Jóljárt Miska. Parókhia Gyurka. Piszte Gyurka. Cigány Nagy Pista. Dézsafejű Gera. Vedres vagy Vödrös Kis (valamelyik őse vedret lopot). Hazug Szirbik. Kanász Szabó (elődje kanász volt). Vörös Varga (vörös hajáról). Ráadás Jóska (apró kis termetű). Topa Gera. Pukkantó Jó Kata (pohos) stb.

Érdekes szójáték: „A pápisták közt egy jó sincs; a reformátusok közt egy igaz sincs” azaz: a nagyon kiterjedt Jó családnak egy tagja sincs a róm. kath. egyházban; viszont a szinte nagyszámú Igaz családból egy református vallású sincs.

Figyelemre méltó, hogy a zsidóknak itt a nép egyáltalában nem ad gúnynévet. Bihar megyében pl. majd minden faluban hallani a Talpigbűdös, Nyakigláb, Végig üres, Rókafuró stb. csufondáros, és a zsidókra alkalmazott előneveket. Itt ilyet sohase tapasztaltam. Nem tudom eldönteni: az itteni nép értelmességében, vagy az itt lakó zsidóság régebbi keletű megmagyarosodásában van-e ennek oka? Az bizonyos, hogy jóval a divatos névmagyarosítás előtt itt már a Boros, Dózsa, Dallos nevű zsidó családok el voltak terjedve. A makói nép a zsidóságot csak felekezetnek tekinti.

(Makó.)

CSÉCSI MIKLÓS.

Öltözetnevek.

Pendely. Vászomból készült női alsó ruha, melyet a vármegye egyes vidékén ing helyett is használnak. Azt mondja a legény is a szeretőjének: „Gyere hozzám egy pendelybe!” — Ingváll. A pendely kiegészítő része. Szintén vászonból készül, rövid ujjakkal s elől néha gombbal ellátva. — Krispin. Vattázott hosszú női felső ruha. Ma már kiment a használatból. — Mondér. Férfi ujjas, inkább nyári használatra. — Libegő. Kartonból készült női nyári ruha, melyet kötővel nem szokás a derékhoz lekötönni. — Lajbi: mellény. — Köce. Juhbőrből készült, cifrán kivarrott téli öltözet. Leginkább pásztoremberek használják. — Kabát. Nálunk e néven a női ruhát ismerik s általában minden női szoknyát így neveznek. — Pundra; plundra: hosszú felső ruha; köpenyeg. — Vikler: ugyanazonos a krispinnel. — Décbunda: prémes bunda. — Menté: zsinóros dolmány téli öltözetül. — Ködmön: köce. — Surc: vászonkötény, melyet férfiak használnak munkaközben. — Lityak: fejkötő. Hívják sok helyen: fűkötőnek is. — Repétő: libegő.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Gúnynevek.

Hadiúr. (Mindig oly fenhangon veszekedik, mintha legalább is tábornok lenne.)

Firismasér. (Apró, gyorsan járó ember.)

Butuli. (Buta + mutuli.)

Villomhuszár. (Baka volt, de otthon huszárnak adta ki magát, s rettenetesen füllentett katona dolgokról.)

Princ. (Mindig kincset keresett Szt. György nap éjjelén és mindig ezt énekelte: „Bort iszom én nem vizet, Ferenc József megfizet“.)

Turocki. (Turót lopott.)

Laska. (Nagyon szereti a laskát.)

Csempé. (Törpe, szájtáti legény.)

Fótos Moska. (Bal arcán egy nagy vörös folt van. Moska = Mózes. „Moska, boska, mamoska; Ördögöknek anyósa“.)

Mamos. (Csizmadia. Nevét elődjétől örökölte, mert e faluban a csizmadiákat mind mamosoknak hívják.)

Gorcsi. (Cigánynév.)

Gebe. (Süket-néma, csak „gebe-gebe“, ennyit tud mondani.)

Hirtelen szőke. (Az erősen barnát általában így hívják.)

Cotra. (Nagy tolvaj volt, s róla maradt e név egy más tolvajra.)

(Udvarhely m. Homoród.)

VAS MIKLÓS.

Javítandók.

Nyr. 25 : 428. fölülr. 6. sor: *nyevit* h. olv. *nyévit*.

10. „ *kimenés* h. olv. *ki menés*.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXV. kötet.

1896. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

CÍM ÉS RANGSOR.

I.

A végén kezdem. Helyesnek és ezentúl is használandónak tartom némely címnek a név elé tételét. Helyes tehát: *herceg Esterházy Pál, gróf Széchenyi István, báró Eötvös József, nemes Nagy Pál, dr. Toldy Ferenc*. Helyes legfőképp azért, mert a százados gyakorlatnak van annyi befolyása, két-három század legjobb íróinak, legkiválóbb magyarjainak kell hogy annyi tekintélyök legyen, hogy törvényessé, a nyelvbe beleoltottá válják egy bármilyen forrásból került kifejezés vagy szólás.

Nagyon veszedelmes lejtőre lépni, ha egyszerre csak hadat izennénk mind annak, amit idegen hatásnak, külső befolyásnak látunk, jobban mondva, annak vélünk. Akkor mondjuk ki az anathémát legtöbb tudományos műszavunkra, a vallásos élet számtalan kifejezésére, a latin és német nyelv hatása alatt keletkezett, de régóta meghonosodott számos metaforánkra, szólásunkra, mert bizony ha elemezzük, rá kell jönnünk, hogy nem ősmagyar eredetűek. Akkor dobjuk ki az *eset*, az *ige* szót a nyelvtanból, akkor a pápának sem *adatott hatalom oldani és kötni*, akkor a pap ne *tartson prédikációt*, akkor nincs egyetlen *kifejezésünk* sem (Ausdruck) stb. stb.

A Nyelvörnek meg kellene elégednie a következő tények konstataálásával: Mióta a magyar társadalomban divatosá lettek az egyes osztályok megkülönböztetésére szolgáló címek, azóta e címeket legjobb íróink is a név előtt használják *báró Balassa Bálinttól* kezdve *dr. Jókai Mórig*. Ha e használat nem felelt volna is meg kezdetben a tiszta magyarság szellemének, oktalanság is, kegyeletlenség is volna nekünk nyelvészeknek e törvényerőre emelkedett szokással perbe szállani. Legföljebb az a kötelességünk, hogy pontosan megjelöljük azokat a címeket, melyeknek jogosultságuk van a százados használat következtében a név elé kerülni.

Ez esetben, ha körültekinünk, a következő címeket jelenthetjük ki ilyenekül: *herceg, gróf, báró, nemes, doktor, polgár*;

vagyis mindazon szavakat, melyek nálunk a rendi társadalomban fennállott különböző osztályokat jelölték; t. i. a főrendeket, a köz-nemeseket, a honoráciorokat és a városi polgárokat. E címek közül hiába akarta kivonni Rákosi Jenő a *nemes* szót, mondván, hogy a *nemes* csak olyan jelzője a nemesi családnévnek, mint a *tekintetes*, *nemzetes* és *vitézlő*. Ez távolról sem így áll. A *nemes* szó épen olyan főnévvé lett, mint a *gróf* és *báró*, épen úgy társadalmi osztályt különböztet, mint a *főrend* és *polgár*. S ha Toldi Miklós¹ feleletre méltatja az őt parasztnak szólító Lacfit, bizonyára nem azt mondja: „*Én tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő vagyok*“, hanem csak ennyit: *én nemes vagyok*. Különben Petőfi sem énekli meg a magyar *tekintetest*, *nemzetest* és *vitézlőt*, hanem csupán a magyar *nemest*.

Bármily feltűnőnek tessenek is sokak előtt, a *polgár* szó is ide tartozik. Legalább Debrecenben, ahol talán egyedül alakulnak igaz magyar polgári intézmények, és ahol talán először fejlődött ki tiszta magyar polgári osztály, a *polgár* szó épen olyan társadalmi cím és épen úgy eléje kerül a névnek, mint a *báró* vagy a *gróf*. Debrecen városi jegyzőkönyvei, egyházi iratai, temetőbeli fejfái ezrivel szolgáltatják az ilyen példákat: *polgár Kapros András*, *polgár Jóna Sámuel*, sőt rövidítve: *p. Beke Dániel*. Itt pedig bajos volna német hatásról beszélni, mert alig hiszem, hogy a németben bárhol szokásban lett volna a polgárokat így szólítani: *Bürger Johann Müller*.

Bizvást elfogadhatjuk tehát a fentebb felsorolt címszókat a név előtt, de csakis a családnév előtt, mert a keresztnévnek mindig háta mögé kerülnek; e szerint *főherceg Sándor* nem azért helytelen, mivel *gróf Károlyi* magyartalan volna, hanem mert sohasem mondunk *gróf Pistát*, sem *báró Zsigmondot*. Hogy miért nem használjuk a keresztnévek mellett ugyanazon módon a címszókat, mint a családnevek mellett, azon valami nagyon soha se törjük a fejünket, ne is keressük a címszóknak egyik esetben egészen más értelmét, mint a másik esetben, hanem elégedjünk meg azzal, hogy egyik esetben ezt a használatot szentesítette a szokás, a másik esetben amazt. A kivételek a nyelv eleven életének legfőbb bizonyítékai, a nyelv fájának legérdekesebb virágai.

Hogy tehát újra összefoglaljuk véleményünket: a magyar nyelv a címet, rangot, állást, állapotot, foglalkozást jelentő szokat az idegen nyelvekkel ellentétben a név után helyezi ugyan, de e szavak némelyike, kivált a társadalmi osztályokkal járó állandó

címzők előtte szoktak állani a névnek. Ez utóbbiakkal tartozik egy csoportba az *özvegy* szó is, mert *Marci legény, Juliska kisasszony, Sándor apó* mellett csak ez járja: *özv. Kulcsár Gáborné*.

E kivételeket — nincs kizárva — hogy idegen hatás ne szülhette volna, de nem okvetetlenül szükséges idegenszerűséget látnunk a címzők elültetésében. A címzők, midőn így a nevek elé kerültek, csak jelzőkké lettek s mint ilyenek csak követték a magyar nyelvnek egy igazán általános szabályát, mely szerint a jelző szónak a jelzett szó előtt a helye.

Bármint legyen is a dolog, származtak legyen az elültett címzők külső befolyás alatt avagy csupán követik a magyar nyelvnek egy másik törvényét, annyi bizonyos, hogy hadat izenni ellenök fölösleges, hiábavaló, sőt jogtalan eljárás, mert a magyar nyelvtan tételes törvényeit, a *ius strictum*-ot alkalmazva e kérdésben, könnyen elkövethetjük azt a végzetes hibát amelyet a latin *summum ius summa iniuriá*-nak nevez. * KARDOS ALBERT.

* Szívesen helyt adok az ellenkező nézet vitatásának, de ehhez mindjárt egy pár rövidke megjegyzést kell csatolnom. 1) Először is nem tettem anathéma alá a „százados gyakorlat szentesítette kivételt“; sőt magam is megemlítettem, hogy igen jeles magyar írók megbarátkoztak vele s hogy valósággal meghonosult szokássá vált. Én csak azt vitattam, hogy idegen eredetű, s hogy a mellette maiglan főnmaradt másik szórend magyarosabb és inkább ajánlandó. E mellett ma is megmaradok. — 2) A *nemes* és *özvegy* más tekintet alá esik; ezek a népnyelvben majdnem mindig melléknevek, főnévül rendszerint csak ezeket használják: *nemesember, özvegyasszony*. — 3) A debreceni *polgár* előtétele is csak a latin *civis* urias szórendjét utánozta. — 4) Ahhoz a mondáshoz, hogy a jelző előtétele általános szabály, először is szó fér annyiból, hogy az értelmező is jelző, s az értelmező s az elülálló jelző közti határt talán nem is lehet mindig biztosan megállapítani. De meg az általános szokás szerint a *Kovács János uramban* s a *Szabó Mihály bácsiban* épen a *Kovács János* és *Szabó Mihály* a jelző, tehát annak kell elül állani. Különben sem ritkaság, hogy ilyen főnévi kifejezések valóságos jelzőkké válnak nyelvünkben; pl. Bemondák ezt a *szép asszony Eszternek* (Hofgr. 282). Ravaszul ezt irta [Lajos a] *cseh király császárnak* (Ar: TSz. 4:6). Egyszer volt egy *szegényállat ember* (Nyr. 6:229). *Egy icce lencse kárért* a bíróhoz megy (Dug: Pb. 1:44). Itt a *szép asszony* az *Eszter* jelzője, a *cseh király* a császáré, a *szegényállat* az emberé, az *icce lencse* a káré. — 5) Végül folyvást kíváncsi vagyok arra, vajjon Debrecenben és Erdélyben sohasem emlegetnek *Zichy Livia grófnőt, Degenfeld grófnőt, Bethlen grófkisasszonyt*? s ha igen, hát csakugyan nem élnek soha a *grófnő* szóval s mindig így mondják: *gróf Zichy Livia, gróf Degenfeld lány, gróf Bethlen kisasszony*? S. Zs.

II.

Tóth Béla, kit én kiváló jó magyaros nyelvérzékeért igen nagyra becsülök, cikkelyt irt a *Pesti Hirlap* október 8-iki számába a nyelvünkben lábrakapott idegenszerűségekről. Nagy gyönyörűséggel olvastam, ami közleményében az igazi idegenszerűségről szól, amit pl. a magyar nők neve említésében elharapózó németiségről irt. Hogy mennyire időszerű, a *Budapesti Hirlap* október 10-diki száma is bizonyítja, melynek színházi kritikusa egyszerűen „Helveyt, Boért, Keczerit, Meszlényit“ említ, holott magyar ember ezeket a művésznőket bizony férfiaknak gondolná, ha ott nem olvasná, hogy „a nők közül említjük“.

Annál inkább meglepett Tóth Béla részéről, hogy az idegenszerűségekkal egy kalap alá foglalja a *gróf* és a *dr.* cím hátratevését s a *gróf Károlyi Györgyöt* jelenti ki magyarnak, mert a *gróf* mindig jelző.

Már megbocsásson, de én tiszta magyar vidéken, a soprony-megyei Répce-nelléken nevelkedvén föl, ezt másképen érzem. A Széchenyi grófok nagy kertjében játszottuk gyermekjátékainkat a grófi gyerekekkel. Akkori emlékeim sokkal élénkebbek, hogysem a szokásos címezést elfeledtem volna. Tudom pl., hogy a kis grófok atyjáról mindig úgy beszéltünk, hogy a *Dénes gróf*, a nagybátyjukat *Imre grófnak* neveztük s olyan németesnek tetszett, ha a cselédség *gróf Dénest*, *gróf Imrét* mondott. És most is csupán nyomatékosító jelzőképen mondanám: Melyik Imre? A *gróf* Imre. Ahogy a többi játszópajtásokról azt mondtuk: a *kertész* Jancsi, a *kasznár* Béla, a *kocsmáros* Pista, aszerint, hogy kinek-kinek mi az apja. De már ha abból a Jancsiból is kertész lett volna, úgy-e bár *Jancsi kertész* lenne.

Hogy a *gróf* cím rendesen nem jelző, az is bizonyítja, hogy pl. Széchenyi Bélát a *cenki grófnak* neveztük, vagyis olyan embernek tartottuk, akinek a foglalkozása, hivatása, állása vagy akár-mije az, hogy *gróf*, aki Cenken lakik. Sohasem mondtuk, hogy a *cenki gróf Széchenyi*, s azt meg nem kellett mondani, hogy a *cenki Széchenyi*, mert úgyis mindenki tudta, hogy híják a grófot. Később is, mikor Szalában megfordultam, az idegen *Guteani* nevet sohasem hallottam a nép ajkán, hanem a kastélya szerint a *szigligeti* vagy szalai szokás szerint *szigeti bárónak* nevezték. De hiszen, a magyar családnevek jó része épen a származási helyet jelenti. A Széchenyiek, habár sárvári és felső-vidéki a

predikátumuk, eredetük szerint *szécsényiek*, a Hunyadiak *hunyadiak*, a Károlyiak *nagykárolyiak*, az Apponyiak *apponyiak* stb., vagyis odavaló grófok: szécsényi grófok, hunyadi grófok stb. Ennek révén az idegen nevű Wenckheimok vagy a Wodiánerok is mint *wenkheimi* grófok, *wodiani* bárók állanak szemünk előtt, még ha utólagosan kapták is hazulról hozott nevükhöz a mágnási címet. A *Bánffy*, *Kendeffy*-féle személynevek pedig csak olyanok, mint akár a *Géza gróf*, *Béla báró*, tehát nem is igen tűrik a cím előre tevését.

Ezeket azonban csak elüljáróban akartam elmondani. Az én célom inkább a *dr.* hátraillesztésének a megvédése. Eddig hallgattam, de immár kötelesség sarkal a hozzászólásra, mert meggyónom bűnömet — ha bűn — hogy a *Simonyi Zsigmond dr* forma elterjedése tisztára engem terhel. Úgy esett, hogy hadat indítottam az egyetemen osztogatott *tudor* cím ellen, egyetemi grádusnak egyedül a *doktor* címet mondtam jogosultnak. Rám hallgattak-e, avagy mások is úgy jutottak jobb belátásra, nem kutatom, de megtörtént, hogy az egyetem végre mellőzte a *tudorrá* avatást, a „*doktorrá* fogadom“ formulát állapította meg. (Elmondom egyúttal, hogy a *magántanár* helyett meg a *dócens* címet javasoltam, de nem fogadta el az orvosi kar, avval a hivatalos megokolással nyilatkozván ellene, hogy a *privat-docent* címben a *privat* a fő, a *dócens* tehát nem fejezi ki teljesen a fogalmat. A kar aztán a saját javaslatában, megfélekezvén a saját megokolásáról, az *előadó* címet ajánlotta. Ezt azonban a dócensok tiltakozása miatt a miniszter nem hagyta helyben.)

Megvolt tehát a *dr.* cím, de hová illesszük? Én következetesen a nevem után tettem, névjegyemen, orvosi közleményeimben, recept-papirosomon, még az aláírásomban is. Sőt mikor az uccai táblámra is azt főttem: *Csapodi István dr.*, gúnyolódva jegyezték meg kollégáim, hogy Csapodi az egyetlen magyar doktor, ő nem akar *Dr Csapodi* lenni.

Nagyobb gyakorlati jelentőségre vergődött ez a dolog. a mikor a *Budapesti Hirlap*, melynek dolgozótársává lettem, elfogadta javaslatomat. A *Budapesti Hirlap* hatásának kell ugyanis tulajdonítani, hogy a *dr.* címnek a név után illesztése olyan nagyon elterjedt, már a hivatalos névsorokban sem ritkaság. Igaz, az is megesik, hogy a béli meghívókon a bizottsági tagok névsorában még az *íj.* is a név után kerül, holott ez mindig jelző lévén, csak a név előtt állhat. A milyen nehézségekbe.

ütközött az újítás elfogadtatása, annyira terjed ma már, sőt végre a *Nyelvőr* is ráadta áldását, mint leghelyesebb írásmódra. Egyesek támadása nem fogja a dolgot visszafordítani.

Orvosi irodalmunkban a legtekintélyesebb orvosi lap, az *Orvosi Hetilap* minden közleményében a név után teszi a *dr*-t, sőt a lap homlokán is ott van: *Alapította Markusovszky Lajos dr.* Ellenben a *Gyógyászat* még mindig Schächter Miksa tr.-t ír, ámbár ha valaki kívánja, meghagyja a *dr*-t is a név végén. A *Klinikai Füzetek* és a *Magyar Orvosi Archivum* a név elé teszi a *Dr*-t.

Az a *Gyógyászat*-ban szokásos *tr.* azonban igen nevezetes jelenség, mert határozottan azt bizonyítja, hogy a magyar ember nyelvérzéke kívánja a doktori fokot jelentő betűcsoport hátratevését. Bugáték bűne, hogy a *tudor* szót megcsinálták, de igen tanulságos dolog, hogy csak bátortalan kísérleteket tettek a *tudor* címnek a név elé tevésével, pl. *T. Beck*, *T. Demour*, *T. Walther* (Fabini tanítmánya a szembetegségekről, ford. Vajnoch János). Csakhamar győzött annak önkéntelen érzése, hogy mihelyt magyarul írják a címet, ez a név mögé való. Orvosi lapjaink és könyveink aztán az újabb időkig következetesen azt tették, hogy az idegen *Dr*-t a név elé illesztették, a magyar *tr*-t pedig mindig a név után. Érezték, hogy ha engedményt tesznek is az idegen címnek, a magyar cím nem állhat a név előtt, mert nem jelző, hanem értelmező, melynek a név mögé kell kerülnie. De meg amit főntebb idéztem, az az engemet csufoló megjegyzés is nem annak önkéntelen megnyilatkozása-e, hogy magyarosabb a cím hátratevése?

Magamat is annak magyaros érzése vezérelt, hogy a cím a név után való, mint ahogy öreg orvosunkat mindenki csak a *Mittler doktornak* hitta. Ha valaki beszéd közben mondott előttem pl. *doktor Kovácsot*, ez csak olyan visszás, németes vagy latinos volt a fülemnek, mint mikor orvosnövendék társamnak székelőföldi atyja úgy címezte a levelét, hogy *szigorló orvos O. Gyula úrnak*. A bugátos *tr.* hátravetése egyenesen fölbiztatott, hogy ennek helyére tegyem a jogait követelő *dr*-t is.

Azt mondhatná valaki, hogy más az orvოსdoktor, akinek a közfölfogás mintegy a foglalkozását jelöli meg avval, hogy *doktor*, s más, akinek csak tudományos címe a *dr*. Még ha így volna is, nálunk a nép az orvosok révén ismerte meg a doktor címet; ha most már az ügyvéd is *dr.*, meg a professzor is *dr.*, ez a dologon nem változtat semmit; olyan szőrszálhasogatást nem

enged meg a nyelv logikája, hogy az orvos *Kovács doktor* legyen, az ügyvéd meg *Dr Kovács*.

Tóth Béla a címek halmozása esetén lehetetlennek tartja az ilyen írást: *Eötvös Loránd báró dr.* De mennyivel lehetetlenebb ez, mint emez: *Dr báró Eötvös Loránd?* Sőt fiatal doktor koromból emlékszek egy fölvetett kérdésre: Mi a helyes *Dr ifjabb Bókay János*, vagy *Ifjabb dr. Bókay János?* Az újabb írás szerint ez a nehézség is eloszlik: *Ifjabb Bókay János dr.*

CSAPODI ISTVÁN DR.

III.

Vidéki ismerőseimnél tudakoltam a nép nyelvszokását, s értesüléseim talán szintén előmozdithatják a vitás kérdésnek tisztázását. Valami sok adatot eddigelé nem kaptam; az a néhány tudósítás is azonban, melyet sikerült összeszereznem, elég világosan tanúskodik a nép eredeti kifejezése módjáról.

Szováti (Sopron m.) tudósítóm a következőket írja: „Azt kérdeztem a szováti bírótól: kié volt előbb az egyedi uradalom? A felelet az volt rá: *Batthyány grófé*. — Mikor aztán azt kérdeztem, melyik helyesebb, ha azt mondja *gróf Batthyány* vagy *Batthyány gróf?* Akkor azt felelte, hogy a *gróf Batthyány* helyesebb. A falusi ember nem igen dobálózhatik [folytatja tovább tudósítóm] hercegekkel és grófokkal. Hogy herceg és gróf létezik, a katonaeletről tudja. Azt mondja a hazatérő katona: *gróf Pálffy, főhadnagy úr Kovács*.“ — Azt hiszem, elég világos bizonyíték ez arra, hogy a közönséges falusi ember egészséges nyelvérzéke, míg magára van hagyva és semmi más gondolat nem befolyásolja, *Batthyány grófot* mond. Mikor azonban figyelmeztetik a kifejezések kétféleségére, akkor eszébe jut, hogy magánál okosabb kaputos emberektől *gróf Batthyányt* hallott, s „a Horvát Istók is úgy mongya, pedig az most gyűtt haza a katonaságtú.“

Győr megyében, Gönyön s a szomszédos falvakban használják mindkét alakot s a kérdésre, hogy melyik jobb a kettő közül, azt felelte az illető parasztember, hogy a *gróf Batthyány* „illetőssebben gyün ki“, ami nem jelent mást, minthogy az uraktól rendesen így hallotta s ép ez oknál fogva megszokta ezt urasabbnak s így szebbnek is tartani. A *doktor* szót azonban ez utóbbi helyen mindig hátul használják.

A győr megyei Csécsény községben, a mosonymegyei

Arakon, Halászigiban s ezek környékén a *doktor, báró, gróf és herceg* szók mindig a tulajdonnév után állnak.

Következtethetjük már ezekből, hogy a nép eredetileg csak *Bánffy bárót* és csak *Széchenyi grófot* ejtett, de különféle hatások (az irodalom terjedése, az inkább olvasó városi emberekkel való érintkezés) nagyon befészkeltek egyes vidékeken a másik szórendet. A városiaknál, mivel többet társalognak irodalmi emberekkel, akik nagyjából magukévá tették a latin és német hatás létrehozta alakokat, ezek még könnyebben elterjedhetnek. Elég az épen elmúlt képviselőválasztás zászlóira utalnunk. Mikor a legkülönbébb néposztályú emberek minden zászlón ezt látják: *Éljen br. Podmaniczky Frigyes, éljen dr. Holló Lajos*, s a gyűléseken is mindig ezt kiáltották, nem csodálkozhatunk, ha lassanként el is felejtik az ellenkező kifejezést, melyet tán eredeti, magyar nyelvű falujokból magokkal hoztak.

VIDA SÁNDOR.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

VI. (folytatása.)

A logika, mint Trendelenburgból maga Steinthal idézi s kárba veszett fáradsággal igyekezik megeáforni, éles határt von az ítélet eredménye és művelete (a szólás és mondás) között. Nem áll az, hogy a logika nem tenne s nem is tudna különbséget tenni e két kifejezés között: *deus aeternus* és *deus est aeternus*. Nagyon jól ismeri e különbséget s csupán az utóbbi kifejezést tartja ítéletnek, az előbbi csak egy előbbi ítélet eredményének, vagy mint a III. fejezet elején emlegettük, fogalmak határozódásának. Azt is jól tudja a logika, hogy a határozódó fogalmak attributív és objektív viszonyban vonatkozhatnak egymásra. Tudta már akkor, mikor még nem is sejtette, hogy nem ez a két viszony a fő a dologban, hanem az az egy viszony, hogy tulajdonképpen alany és állítmány módjára vonatkoznak egymásra. Mikor ezt észrevette, csak akkor tudta meg, hogy a határozódó fogalmak (szólások) tulajdonképpen ítéletek (mondások) eredményei s akkor rőtta a gramatikára azt a kötelességet, hogy mondattani alapon tanítsa a nyelvet. De a fogalomhatározódást soha se tartotta ítéletnek s midőn a határozó fogalmat állítmányi, a határozandót alanyi értelműnek nevezte el, azzal még korántsem azt mondta, hogy amaz predikátum, ez szubjektum.

Ha a fogalomhatározódás ítéles eredménye, vagy gramatice szólva, ha a szólás a mondasból lett, akkor a szólás két tagjából ama mondas két tagjára lehet következtetni. Ezért vettem föl az alany és állítmány ismertető jelei közé a szólás és mondas viszonyát is.

Épen a logika az, mely csak egy mondatot láttat velünk a több szóból álló mondatban, mivel a logika előtt a *szürke ló* csak egy dolog s a *vízet iszik* vagy tulajdonképen *vízital* szinte csak egy dolog. Ebben az ítéletben: *a szürke ló vizet iszik* csak két dolognak egymásra vonatkozását érezzük, azért csak egy ítélet, egy mondat az. *Fő-kötő, jól-lakott, Tisch-Tuch, Lein-Tuch* csak az elemző gramatika előtt két-két szó, a logika előtt csak egy-egy fogalom, épen úgy mint a *Haube, satt, abrosz, lepedő*. Ha így írunk ama mondatot: *aszürkelő || vizetiszik*, akkor felelne meg egy-egy fogalomnak egy-egy szó. S hogy a beszélő valóban egy szónak érzi, amit egy fogalomnak, egy dolognak tart, bizonyítja az, hogy minél kevesebbet hallott valaki gramatikáról, annál inkább hajlandó a szólásokat egybeírni. Ezt tapasztaljuk a Rig-Védában is, melyben, mint Simonyi írja, „egy-egy egész mondat (talán csak szólás?) egy folytában van írva ilyenformán: *egyfolytábanvanírva*“.

(A magyar nyelv 140.)

Steinthal igen téved tehát, midőn azt állítja, hogy „a formális logika két fogalomnak bármely kapcsolatában ítéletet lát“, azaz, hogy az efféle mondat: *a szürke ló vizet iszik* a logika előtt három ítélet volna. Épen a logika az, mely nem törődve a *szó k számával*, csak egy ítéletet lát az efféle mondatban s ez által a gramatikát is arra kényszeríti, hogy csak egy mondatot lásson benne.

Steinthal úton-útfélen lándsát tör amellett, hogy a mondat organikus szerkezetű dolog, lándsát tör avval, aki a mondatnak e tulajdonságát nem is tagadja, hisz maga földözte föl; de maga mindig csak gramatikai elemeket, vokabulumokat, nem szintaktikus tagokat lát a mondatban. Csak egyszer, *wenn das Auge brechende Medien hat, so kann es sehen*, lát egyszerre két mondatban is csak két mondattagot. Ekkor helyesen érzi, hogy a függő és független mondat is alany és állítmány módjára vonatkozik egymásra s nem elemeket, hanem valóságos tagokat, orgánumokat nevez alanynak és állítmánynak. De ezt az alanyt és állítmányt is logikainak, azaz mechanikainak tartja. Hát az pillantott be a mondat organikus szerkezetébe, aki így csacsog: *Auge* szubjektum, *hat* predikátum, *es* szubjektum, *kann* predikátum?

A többi példában már csak vokábulumokat, nem mondat-tagokat lát Steinthal, akár a gramatikai, akár a logikai alanyt vagy állítmányt keresi bennök. Azért az *igaz* alanyt és állítmányt csak ritkán találja meg, többnyire csak ráfogja egyik vagy másik szóra, hogy ez az. Azt mondja pl. hogy ebben: *das Eisen leitet ihn, ihn* a logikai alany. Hát az *Eisen* micsoda? Gramatikai alany, felelné Steinthal. De a logika előtt is csak kell valaminek lennie. Hogy micsoda ez az *Eisen*, könnyen megtudhatjuk, ha két tagra s nem négy elemre bontjuk a mondatot. *Das Eisen || leitet ihn, a vas | vezeti.* Így már világosan látjuk, hogy *das Eisen* az igaz alany. Alany ugyan az *ihn* is — mert a mondat, ha helyesen tagoljuk, ismét csak mondatokra vagy ilyenekre váltható szólásokra oszlik s a mondatok megint csak alanyból és állítmányból, a szólások pedig ilyen értelmű tagokból állanak — de nem a példabeli mondat alanya, hanem csak alanyi értelmű altagja a mondat egyik főtagjának, az állítmánynak. S a IV. fejezetben kifejtettük, hogy ebben a tiszten is egyaránt osztozik még a *leitet*-be értett *es*-szel. A magyarban mind az *ihn*, mind az *es* beleolvadt az igébe.

A következő példában sem *von ihm* az alany, hanem az *Electricität*. Vö. *Electricität || wird von ihm geleitet, a villamosság || vezettetik általa, a villamosságot || vezeti.* * Ebben: || *es* gehört Herrn N., (a *könyv*) || N. úré, nem alany a *Herrn N.*, hanem állítmányi értelmű tagja az előbbiekhöz képest csupán egy szólásból álló, azaz egytagú, elhallgatott alanyú mondatnak.

Ehhez a példához még azt a megjegyzést fűzi Steinthal, hogy *e* dativus azért logikai alany, mert a személyhez van kapcsolva a *könyv*, nem a személy a *könyvhöz*. Ez egy új ismertető jele volna az alanynak, mely teljesen kikerülte figyelmünket. De mégse bánjuk e figyelmetlenségünket, ha meggondoljuk, hogy itt mondatbeli viszonyokat valóságbeli viszonyokkal zavar össze Steinthal. Se N. úr maga (*wie er leibt und lebt*), se a valóságos *könyv* nem tagja a mondatnak. Ebbe csak a neve fér be mindkettőnek s *e* két névszót aztán úgy vonatkoztatjuk egymásra, amint a logikai szükség hozza magával. Ebben: a *könyv* || N. úré, bizony N. úr van a *könyvhöz* kapcsolva mind azok szerint, akik olyasmit értenek az állítmányon, ami valami kapoccsal (kopula) az alanyba van akasztva.

* De ezt és az előbbi példát Steinthal alkalmasint így ejtette: *Das Eisen leitet ihn. Electricität wird von ihm geleitet.* S akkor helyesen elemezte.

A hangsúlyról, mint az alany és állítmány ismertető jeléről csak futólag emlékezik Steinthal: es sind **Menschen**, es **sind** Menschen. Igen helyesen az erősebben hangoztatott tagot tartja állítmánynak, de megint nem grammatikai, hanem logikai állítmánynak. Pedig a hangsúly épen a lelke annak az organizmusnak, amit mondatnak nevezünk; a legbizonyosabb jele annak, hogy élő, nem valami mechanice konglomerált anorganikus dologgal van közünk.

Steinthal okai tehát mind vagy az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit támogatniok kellene, azt t. i., hogy épen az a grammatikai alany és állítmány, amit Steinthal logikainak nevez; vagy azt, hogy ily megkülönböztetésre semmi szükség nincsen

Akit e cáfolat nem győzött volna meg arról, hogy az, amit ma i n a p s á g a grammatikai és logikai alany és állítmány különbségének tartanak, csak eszelősség, azt meg fogja győzni annak bebizonyítása, hogy v a n k ü l ö n b s é g a grammatikai és logikai alany és állítmány között s annak kimutatása, hogy miben áll ez a különbség.

A logika valóban mechanikus tudomány, hasonló a fizikához. A fizika úgy határozza meg a testek fajsúlyát, hogy bizonyos temérdekségű, pl. egy köbcentiméternyi helyet elfoglaló víznek súlyával, a mérték egységével veti őket egybe. A vizet azért választja, mert a legközönségesebb testek egyike. A többi testeket ugyanazon formába öntögeti, méregeti s azt találja, hogy ugyanazon temérdekségű más test ennyiszor üti meg a mértéket, azaz hogy ennyiszor nehezebb vagy könnyebb a víznél. A formán nem az edényt érti, amelybe a testeket töltögeti, hanem azt a teret, melyet bizonyos temérdekségű víz vagy más test elfoglal. Az edény csak arra való, hogy a test e formából ki ne ömölhessen. A forma csak képzelt dolog. Mivel a testek, úgy amint keze ügyébe akadnak, majd merők, majd hígak, majd égneműek, ama bizonyos formába pedig csak úgy öntheti őket, ha olyan folyók, mint a víz; azért a víztől különböző halmozatban talált testeket előbb folyóvá teszi. Ez sokszor keserves munka. A méregetés közben nem törődik a testek kémiai elemeivel, sokszor nem is ismeri őket. Midőn pl. a sárga vérlúgos fajsúlyát határozza meg, nem néz arra, hogy e só káliumból, kéksavból és vasból áll. De ha két vagy több testnek keverékével van dolga, akkor főképen az alkotó részekre néz. Pl. midőn víz és borszesz keverékének a fajsúlyát méri, akkor azt akarja megtudni, hogy mily arányban keveredett az értékes borszesz a értéktelen vízzel. Ugyanazon forma s ugyanazon halmozat, ez a

két fő föltétel. Annak kitanulja minden csínját-bínját, ennek előállítására erőszakos eszközöktől sem riad vissza.

Hasonlóképen jár el a logika is az ítéletek mennyiségének meghatározásában. Valamely közönséges ítélettel veti egybe a többbit. Ilyen közönséges ítélet a következő: *ἄνθρωπος ζῶν ἐστὶ*.

Ime a mérték. Mi ebben a formába öntött test? Ez nem egyszerű test, mint a víz, hanem két test keveréke. A logika nem vízzel, hanem borral, víz és szesz keverékével veti egybe a többi ítéletet. Ezt nem azért cselekszi, mintha egyszerű ítéletek nem volnának. Vannak ilyenek is, pl. *esik, dörög, villámlik, sötét van*, vagy mint följebb láttuk, *es gehört Herrn N.*; de ezek nem oly közönségesek. A logika tehát három mennyiséget keres egyszerre: a keverék (az ítélet) mennyiségét, hogy tudhassa, miként arányzódik más keverékekhez, s a víznek és a szesznek megfelelő két rész (a fogalmak) mennyiségét, hogy tudhassa, miként arányzódhatnak egymáshoz. De a kémiai úton egyesült elemekkel ő se törődik. Szerinte ez az ítélet: *a futtatáson ezer forintot nyert szürke ló igen jámbor állat*, szinte csak két test keveréke.

A logikai mérték annyival is szövevényesebb, mivel a logikának tudnia kell azt is, hogy valamely keverékben melyik rész felel meg a víznek s melyik a szesznek, azaz hogy valamely vizsgálandó ítéletnek melyik része az, mely a mértékül szolgáló ítéletben az *ἄνθρωπος*-nak, s melyik az, mely a *ζῶν ἐστὶ*-nek felel meg. Hogy ezt biztosan tudhassa, nem szabad zavarba jönnie, ha valamely tudákos tudomány, akár gramatika, akár metafizika legyen a neve, azzal állana elő, hogy e formába nem két, hanem három test keveréke van öntve: *ἄνθρωπος, ζῶον, ἐστὶ*. Mert ha a fizikának azzal állana valaki elő, hogy a pálinka nem víz és szesz, hanem víz, szesz és szén keveréke, a fizika azt felelné, meglehet, sőt magam is tudom, hogy szén is van a keverékben, de ha a szentet külön választom, akkor a szesz nem szesz többé; a szén nem azonrendű test e keverékben a vízzel és szesszel. Ugyanazt kell felelnie a logikának is. A *ζῶν ἐστὶ* elemei kémiai úton egyesültek, ha így írjuk is a mértékül szolgáló ítéletet: *ἄνθρωπος ζῶν ἐστὶ*. A keverékben így is csak két test van. S a keverék ugyanaz marad, ha így mondjuk is: *ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον*, vagy így: *ἐστὶ ζῶον ἄνθρωπος*.

Megtörténhet azonban, hogy a szesz, mely vízből és szénből áll, valami erő hatása folytán valóban kettéválik s a víz víznek marad, de a szén az előbbi vízzel ismét szesszé egyesül. A fizikát

nem érdekli ez a változás s meglehet, hogy észre sem veszi. Neki így is ugyanazon keverékkel van dolga. De a logika más keveréket lát e változás után, mert ebben: ζῶν ἄνθρωπος ἔστι, az állat ember, a ζῶν felel meg a mértékül szolgáló ítéletben az ἄνθρωπος-nak s az ἄνθρωπος ἔστι a ζῶν ἔστι-nek. E keverékben ζῶν a víz s ἄνθρωπος ἔστι a szesz.

Miből ismeri meg tehát a logika, hogy valamely keverékben melyik rész a víz s melyik a szesz? A szénből, az ἔστι-ből. Az a rész, amellyel ez az ἔστι kémiai úton egyesült, a szesz, a másik a víz.

De ezzel az egy ismertető jellel nem elégszik meg a logika. Megfigyeli azt is, hogy a mértékül szolgáló ítéletben mind az ἄνθρωπος, mind a ζῶν ἔστι olyasmi, amit valami előttünk forgó dologról, ὁποκειμένον-ról szoktunk mondani, hogy az egyik is, másik is mondomány, κατηγορία vagy κατηγορούμενον. Megfigyeli továbbá azt is, hogy az egyik mondomány, a ζῶν ἔστι ismét úgy vonatkozik a másikra, az ἄνθρωπος-ra, mint ez az előttünk forgó dologra. Azt mondja tehát, hogy az ἄνθρωπος a ζῶν ἔστι-hez képest ὁποκειμένον, a ζῶν ἔστι az ἄνθρωπος-hoz képest κατηγορούμενον. Itt relatív értelemben veszi a ὁποκειμένον, szubjektum és κατηγορούμενον, predikátum kifejezéseket s már alkalmasabb nevet is ad annak, amit eddig víznek és szesznek neveztünk.

E nevezetekben csak az a bökkenő, hogy kétértelműek. A ὁποκειμένον azt a dolgot is jelenti, mely nem része s nem is lehet része az ítéletnek, s az ítélet egyik részét is; mondomány, κατηγορούμενον pedig magára a dologra vonatkoztatva a ὁποκειμένον is. Hogy e kétértelműség zavart ne okozzon, más nevet is ad az ítélet két részének: ὄνομα és ῥήμα.

Az ὄνομα vagy név az a ὁποκειμένον, mely valóban része az ítéletnek. E műszót azért választotta a logika, mert a mértékül szolgáló ítéletben az ἄνθρωπος valóban a neve annak a dolognak, amelyről szó van. A ῥήμα vagy ige ugyanazt teszi ugyan, amit a κατηγορούμενον vagy mondomány — mert nem a ῥεῖ (folyik) tövéből hajtott ki, mint sokan hiszik (ebből a ῥεῖμα eredt), hanem abból a tövből, amelyből az εἶρηκα és ῥήτωρ is — de legalább más szó, le lehetett tehát a szorosabb értelemben vett mondomány számára foglalni.

Sajnos, hogy e névváltoztatással csöbörből vödörbe került a logika. Az ὄνομα és ῥήμα szók is kétértelműek voltak s idők folytán még egy harmadik értelmet is öltöttek magukra, mely teljesen elfödte a logikától reájok ruházott értelmet. Az ὄνομα és ῥήμα

műszókon később beszédrészeket kezdtek érteni, gramatikai elemeket, nem az ítélet két főrészét, vagy a mondat két főtagját.*

De nem az okozta a zavart, hogy az ὄνομα és ῥήμα szókon később gramatikai elemeket értettek. Ez teljes szabadságában állott az utókornak. Minek legyen ugyanazon dolognak két neve? Hagyjuk meg az ítéletnek s mondatnak a *szubjektum* és *predikátum* szokat, a *nomen* és *verbum* szokat pedig foglaljuk le oly dolgok elnevezésére, amelyekre szinte szükségünk van. Így mindig szabad volt gondolkozni. A zavart az okozta, hogy később a *szubjektum* és *predikátum* szókon is ugyanazon gramatikai elemeket kezdték érteni, mint a *nomen* és *verbum* szókon, azaz, hogy míg a régi logika és a régi gramatika is ebben: *a futtatáson ezer forintot nyert szürke ló | két ezer forinton kelt el*, az egész első tagot tartotta nomennek vagy szubjektumnak s az egész második tagot verbumnak vagy predikátumnak, addig az újabb gramatika és, sajnos, még az újabb logika is egész sereg noment lát ugyan benne, de csak a *ló* szót tartja szubjektumnak s csak a *kelt* vagy legföljebb *elkelt* szót predikátumnak.

E zűrzavarban kivált a predikátum kelt ki igaz képéből, úgyhogy mai napság még következetes gondolkodónak kell neveznünk azt, aki a logikának mértékül szolgáló ítéletben az ἔστι-t tartja predikátumnak. Mert ha a predikátum azonos a gramatikai

* Mennyire elfődte ez az utóbbi értelem az eredeti logikai értelmet, meglátszik abból, hogy még Simonyi is így ír: „Azonban mindenesetre nagyfontosságú lépés volt a nyelvtan megalapítására, hogy Platón fölismerte a két beszédrészt: a névszót és igét“. Igaz, hogy hozzáteszi, „ámbar ő e szókon (ὄνομα: *nomen*, *névszó*, ῥήμα: *verbum*, *ige*) voltaképp még az alanyt és állítmányt értette“. Platón azért sem fődözhetette föl a két fő beszédrészt, mivel az ő idejében már nem csak ez a kettő, hanem a többi is ismeretes volt. Csak hogy nem beszédrészeknek, hanem a mondományok tíz nemének, τὰ γένη τῶν κατηγοριῶν hitták őket. „Amit mondunk, úgymond Aristoteles, azt vagy kapcsolva vagy kapcsolatlan mondjuk. Kapcsolva, mint pl. az ember szalad, az ember győzedelmeskedik. Kapcsolatlan, mint pl. ember, tehén, szalad, győzedelmeskedik“ (Κατηγοριαι. 2). „A kapcsolatban mondottak vagy valóságot jelentenek, vagy mennyiséget, vagy milyenséget, vagy vonatkozást, vagy helyet, vagy időt, vagy állapotot, vagy bírást, vagy cselekvést, vagy szenvedést“ (uo. 4). Kétségtelen, hogy a valóságot, a dolgok mivoltát (οὐσία) jelentő szók a mi főneveinknek, az állapotot, bírást, cselekvést és szenvedést jelentők a mi igéinknek felelnek meg. Hogy pedig kategoriáknak, mondományoknak nevezték őket, igen természetes, mert minden szóval mondunk valamit. Hisz csak az imént említettük, hogy a mértékül szolgáló ítéletben mind az ἄνθρωπος mind a ζῷον ἔστι mondomány.

igével, akkor az $\epsilon\sigma\tau\iota$ szükségkép predikátum. Sőt némelyek, pl. Kern, annyira következetesek a következtetlenségben, hogy ebben az $\epsilon\sigma\tau\iota$ -ben látják még a szubjektumot is, tehát az egész ítéletet. Ez az Eszti ugyancsak nagyra nőtt harmadfél ezer év alatt. Aris-toteles még semminek se tartotta ($\alpha\delta\tau\omicron\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \omicron\omicron\delta\delta\acute{\epsilon}\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota$, $\Pi\epsilon\pi\iota\ \epsilon\pi\mu\eta\gamma\eta\sigma\iota\alpha\varsigma$ 3). Maig minden lett a semmiből.

A logika, már t. i. az a régi, mely Kant szerint azóta egy lépést se tett előre, azt is megfigyelte, hogy a mértékül szolgáló ítéletben az $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ szűkebb fogalom, mint a $\zeta\omega\omicron\nu$, hogy amaz benne van ennek terjedelmében, ez annak tartalmában. De mivel egyre megy, akár azt mondom, hogy az $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma = \beta$ benne van a $\zeta\omega\omicron\nu = \alpha$ terjedelmében, akár azt, hogy a $\zeta\omega\omicron\nu = \alpha$ benne van az $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma = \beta$ tartalmában, a szószaporitást mellőzve egyszerűen csak azt mondja a logika, hogy az alfa benne van a bétában ($\tau\omicron\ \alpha\ \acute{\epsilon}\nu\epsilon\sigma\tau\iota\ \eta\ \acute{\omicron}\pi\acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\ \tau\omicron\ \beta$) s egyszer mindenkorra megjegyzi magának, hogy alfán a tágabb fogalmat, tehát a predikátumot, bétán a szűkebb fogalmat, tehát a szubjektumot kell érteni. Ez azt teszi, hogy rövidség kedvéért mindig csak azt mondja, hogy a predikátum benne van a szubjektum t a r t a l m á b a n.

Ezzel, talán némely apróságok híján, melyeket a gyakorlat fog megmutatni, kitanulta a formának minden csinját-bínját. Lássuk most, mint önti e formába a többi ítéletet.*

* De előbb jegyezzük meg még azt is, hogy a logika főképen a szillogizmusok helyességének vagy hamisságának fölismerhetése végett méregeti az ítéleteket s ezek két tagját, az alanyt és állítmányt. A szillogizmusban három ítélettel, tehát három alannyal és állítmány-nal van dolga, de csak három különböző dologgal. Ebben a leg-közönségesebb szillogizmusban: „az ember állat, Sokrates ember, tehát Sokrates állat”, állat, ember, Sokrates ez a három dolog. Ezeket fogal-maknak ($\delta\omicron\tau\omicron\iota$, termini) nevezi, még pedig nagyobb szélső vagy első, középső, és kisebb szélső vagy harmadik fogalomnak. Midőn t. i. így beszél a logika: az állat benne van az ember-ben, az ember benne van Sokrates-ben, tehát az állat is benne van Sokratesben, akkor a terminusok oly rendben következnek egymás után, hogy az ember a két szélső közé esik. De minket itt nem a mennyiségek érdekelnek, hanem csak az, hogy hogyan különbözteti meg a logika a szeszt a víztől, az állítmányt az alanytól. Azért az ítéletek mennyiségével nem fogunk törődni.

(Vége köv.)

KICSKA EMIL.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Eredetileg az volt szándékomban, hogy egy nagyon hasznos és elmésen írt, de minálunk talán nem eléggé ösmeretes könyvre irányítsam a Nyelvőr olvasóinak figyelmét. Borchardt könyve ez: „Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmunde nach Sinn und Ursprung erläutert“, melynek második kiadását Gustav Wustmann, az ismert német ortológus, rendezte sajtó alá (Lipce, Brockhaus 1894). Ez a második kiadás tulajdonképen teljesen új könyv, annyira bővült új adatokban, magyarázatok helyesbítésében. Rendre veszi a német nyelv szólásmódjait, képes kifejezéseit, utána jár mindegyik eredeti jelentésének, felkutatja esetleges idegen forrásait, kimutatja, hogyan módosította ezeket alakilag és tartalmilag a német nyelv szelleme, szóval olyan könyvet ad az olvasó kezébe, mely a laikust tanulságosan mulattatja, a nyelvkuató tudóst pedig igen sok termékeny gondolatra készti. E könyv olvasása közben ötlött igazán szemembe, mily sok szólásunk van nekünk is, mely vagy ugyanazon természeti, társadalmi körülményeknél fogva támadt úgy, mint más nyelvekben, vagy idegenből került hozzánk, akár tartalom szerint lefordítva és alkalmazva, akár szószerint átültetve, s ez néha annyira elhomályosítja a szólás eredetét, hogy csak nagy nehezen deríthetjük ki eredeti jelentését. Az utóbbiakra például szolgálhatnak ezek: *körmére ég a dolog, bakot löni, iszik mint a kefekötő, kő esett le szívről, fején találja a szöget* stb. stb. Így azután az egyszerű ismertetés keretén túlhága magam kísértettem meg néhány szólásmódunk magyarázatát, mely vagy átvétele, vagy fordítása az idegennek, vagy bármi más módon is kapcsolatban van nem magyar, legkivált német szólásokkal. Borchardt könyvén kívül tekintetbe vettem Hermann Schrader „Bilderschmuck der deutschen Sprache“ 5. kiadását (Weimar, 1896.) és „Wundergarten der deutschen Sprache“ (Weimar, 1896.) c. néhány hete megjelent nagyérdekű könyvét, továbbá Albert Richterét „Deutsche Redensarten“ (Lipce, 1889.); a magyarban főleg a Nyelvtörténeti Szótárt, Simonyi Német és Magyar Szólásait, Margalits Közmondásainak megjelent füzetét s több e szakba vágó munkát. Borchardt nagyon elmozdító és magyar nyelvészre is igen fontos művét ismételen figyelmébe ajánlom a frazeológiát művelőknek. Az alább következők, miket kísérletképen igyekeztem megmagyarázni, a vezérszó (Schlagwort) szerint következnek betűrendben egymásután.

„*Aprilist járatni* vkivel, áprilisba küldeni, áprilizálni“ (Mon. Írók. XVIII.30): bolondját járatni, lövő, lúddá tenni. Gyermeekvers: „Április bolondja, Felmászott a toronyba, Megkérdezte, hány óra“. — Állítólag germán szokás volt, április elsején, az újév elején, ajándékokat osztogatni, ami rendesen nem járt tréfa nélkül. Ném. *in den April schicken*. Franciában a *maquereau* halról, mely akkora volt, az áprilisi tréfát *poisson d'avril*-nek hívják.

„Könnyebb egy zsák (véka) balhát őrizni, mint egy *asszonyt*“. — Bebel közmondásgyűjteménye (1507) 84. sz.: „Difficillima dicitur esse custodia mulierum: adeo ut mille pulices ex proverbio facilius contineantur in uno loco, quam castitas unius mulieris pravae et libidinosae“. Ném. „Lieber eine Wanne voll Flöhe, als ein hübsches Mädchen hüten.“

„*Bakot löni*“: szarvashibát elkövetni; a régiségben nincs meg, először Erdélyinél. Szórol-szóra a németből való fordítás: *Einen Bock schießen*. Általános hit, hogy ez a vadásznyelvből származik: (öz)-bakot löni suta helyett. Már így is ellenkezik a vadásztörvénnyel és szokással: mert sutát löni a bak helyett, ez volna az igazi baklövés. A német *Bock*, annyi mint hiba, ép úgy, mint *Sau* (ténta-malac, poca, disznó); az angol *bull*: hiba, vétség; a francia *canard*, hiba a zenében: gix. *Schiessen* tréfás kifejezés *machen* helyett. Schrader i. h. a *Purzelbock* (bakfitty, bukfenc, buk-seng) szóból magyarázza: *einen Purzelbock schießen*. A kecskebak fura ugrálásától vette nevét, mikor öklelőzni akar; innen tehát: bakugrás, fejtetőre esés, botlás, hiba. (Vö. Nyr. 17: 262.)

„*Megbélyegezni* vkit, rásütni a *bélyeget*“. Már a görögöknél és rómaiaknál szokásos módja a büntetésnek, midőn a bűnös vagy fogolyrab vállára, vagy homlokára tüzes bélyegzővel bizonyos jelt (stigma) sütöttek. (Vö. Kain-jegy.) Ma is szokás a lábas jószágot egyik combján, szarván (lovat, szarvasmarhát), vagy homlokán (juhót) *megbillogozni*. Ma a szólást inkább átvitt értelemben használjuk.

„*Rossz bőrben van*“: beteges; vö. rossz v. jó színben van. Ném. *er steckt in keiner guten Haut*.

„*Csülökre állani*, csülökre magyar, csülökre legények“: harcra, ellenállásra vagy munkára készülni. Ném. *sich auf die Hinterbeine stellen*. A ló ágaskodásáról vett kép.

„*Disznóban van*, disznaja van“. A kártyanyelvből vett kép. Kinek sok a disznaja (Ass), annak van legtöbb reménye a nyeresésre. Ném. *Schwein haben*.

„*Füget* mutatni“: vkinek kérését gúnyosan visszautasítani, miközben eléje tartjuk öklünket, melynek mutató és középső ujjá közt keresztüldugjuk a hüvelyket. Már Borchardt is valami aljas célatot lát benne; Tóth Béla határozottan annak mondja, mert a szólás minden nyelvben, melyben megvan (fr. *faire la figue*; ném. *die Feige weisen*) rosszul értett fordítása az olasz *far la fica* kifejezésnek, amely egészen mást jelent, tehát valóságos „Leiter Jakab“. Füge olaszul *il fico*, himnemű, a nőnemű *la fica*, *la ficaccia* pedig női szemérmert jelent. Így a szólás eredeti jelentése egészen

világos. (Vö. Nyr. 13: 456; 14: 36, 83.) A *far la fica* gesztus különben alföldi cigányainknál, sőt itt-ott a népnél is szokásos. Nagyon hasonló ehhez értelmileg és alakilag a német *Hundsfott* szólás is, amiből a mi *huncfut*, *huncut* szavunk eredt. Káromkodásainkból különben még több idevágó példát is lehetne idézni.

„Zavarosban *halászni*”. Majdnem minden nyelvben megvan. Lat. *piscari in aqua turbida*, *piscari in turbido*; fr. *pêcher en eau troublee*; ang. *to fish in troubled waters*; ném. *im Trüben fischen* stb. A halász zavaros vízben sokkal könnyebben fog halat a hálójával, mint tisztában. Már Aristophanesnél is: „Mit evickélsz, mit zavarod a vizet...” (Lovagok 775) és a hurkás mondja Kleonnak:

„No, egy húron pendülsz tehát az ángolna-halással.
Ez is bizony semmit se’ fog mikor szép csöndes a tó;
De, hogyha előbb a sarat fel és alá habarja,
Akkor fog: ép’ így fogsz te is, a várost fölkevervén” (uo. 806).

„Kirúgni a *hámából*”, rövidebben „kirúgni”: eltérni a rendes élettől. A ficáncoló lóról vett kép. Tréfás borközi vers: „Nem lehet az ember fából, Ki kell rúgni a hámfából”. — Ném. „Über den Strang schlagen, über die Schnur hauen.”

„Jégre vinni kít”: veszélyes helyzetbe juttatni, rászedni. Már egy XII. századi latin mondásban: Qui currit glaciem, se non monstrat sapientem. Erdélyi gyűjteményében (Népd. és mondák): „Jégre viszen, csüffá teszen, Míg eszedre kélsz”. Ném. *jemand aufs Eis führen*. Ennek megfelelőleg: jégre menni, *aufs Eis gehen*: botorul belemenni vmibe. „Wenn’s dem Esel gut geht, so geht er aufs Eis tanzen”.

„Kerülgeti”, mint macska a forró kását: szeretne belekapni, de nem mer, habozik. Nagyon közkeletű szólás; gör. *λόκος περί τὸ φρέαρ χορεύει*; lat. *lupus circa puteum saltat*; ném. *um etwas herumgehen, wie die Katze um den heißen Brei*; az erdélyi szászoknál: „e git wa der Tost äm’t Loch” (kerülgeti, mint borz a lyukat).

Shakspeare, Macbeth 1.7:

„... Szeretnéd bírni azt, mit az
Életnek ékeül ítélisz; s magad
Ítéletében gyáva lenni? hogy
Az „akarom” nyomát a „nem merem”
Kísérje, mint szegény macskának, a
Mesébe!”

„Iszik mint a *kefekötő*”. Szó szerint a németből: *Trinken, wie ein Bürstenbinder*. Semmi köze nincs a kefekötőhöz. A középkori egyetemeken az egy nemzethez tartozó diákok nagyobbbrészt alapítványi házakban, olyan konviktus-félékben *bursákban* éltek. Innen kapták a német diákok a *Bursch* nevet; minthogy pedig akkor is ők értettek legjobban az iváshoz, ezt *bürschen*-nek nevezték. A *bürschen*-t a közbeszéd a *bürschten*, *bürsten* szóval cserélt össze, s ebből csinálta a diáktréfa e szólást: *Trinken wie ein Bürsten-*

binder (Vö. Nyr. 17:264.), épen úgy, mint teszik a németben evvel a szólással: „Es geht mir ein Licht — ein Seifensieder (mert ez mártogatta a gyertyát) — és legújában: ein Edison auf.“

„*Kergekóros, megkergült*“: bogaras, rigolyás, szeszélyes, feljön a hava. A juhok veszedelmes betegsége, melyet a galandféregnek a juhok agyában fejlődő egyik ivadéka, az ú. n. hólyagféreg okoz, midőn a juhok bódultán keringenek, támolyognak. A német is innen vette: *einen Wurm im Kopfe haben, die Drehkrankheit haben*.

„*Kő esett le szivemről, keblemről*“: megszabadultam vmi nagy gondtól. Ném. *mir fiel ein Stein vom Herzen*, tulajdonképen: *mir fiel ein Alp vom Herzen*. — *Der Alp* (*Alf, Elf*) annyi mint lidérc, s a németben összetévesztették a hasonló hangzású: *die Alp, Alpe, Alpen*, szóval, mely havast jelent, különösen a svájci havasokat. Hasonlóan az *Alpdrücken*, tulajdonképen lidércnyomás, szintén félreértéssel: *ein Stein liegt mir am Herzen, ein Stein drückt mir das Herz*, nagy kő nyomja szivemet. Különben nagyon kínálkozó hasonlat a nehéz gondot kövel jelképezni.

„*Körmére ég a dolog*“: vki utolsó percben nagy sebbel-lobbal kénytelen elvégezni vmit. Ném. *es brennt auf die Nägel*. Régi szokás volt, hogy sötétben való olvasásnál apró viaszgyertyákat raggattak körmükre, kivált a barátok a hajnali misénél; ezért, ha az kurta volt, sietniök kellett a kiszabott imádság olvasásával, hogy körmükre ne égjen a gyertya. Vö.: „Hány van, ki majdnem a körmét is meggyújtotta, hogy gyertya szükében annak világánál tanulja meg a diákszt” (Vas Gereben: Dixi. I. fejj.).

„*Légvárat* építeni“: hiü reményeket táplálni, végre nem hajtható terveket koholni. Ném. *Luftschlösser bauen*; ang. *to build castles in the air*; olasz *far castelli in aria*; spany. *hacer castillos en el aire*; a francia szólás: *bâtir des châteaux en Espagne*, a mórók idejéből származik, mikor spanyolországi birtok nem volt biztonságban. Hasonló képes kifejezések: „kártyavárat építeni“, „szappanbuborékokat fújni“.

„*Mézes madzagot húzni* végig vkinek a száján“: hizelegve megcsalni vkit. *Margarita facetiarum* (1508): *calamus factus est, quem trahere tibi nituntur per os, si dumtaxat mel haberent, quo linirentur*. Ném. *Einem das Hälmlein süß durch den Mund streichen* (ziehen). Homályos eredetű szólás.

Nyárspolgár: szószerinti fordítása a ném. *Spiessbürger*-nek. A XVI. századból származik, midőn a városok hanyatlásakor a kis városok maradi polgárai őseiktől örökölt nehézkes fegyverzetben, páncélban és ládsával (*Spiess*) védelmezték falaikat, holott a nagy háborúkban már lövőfegyverekkel harcoltak. Ma is a hagyományaihoz makacsul ragaszkodó, minden újítást megvető, korlátolt városi polgár gúnyneve.

„*Olajat önteni a tűzre, olajjal oltani a tüzet*“: alkalmatlan eszközökkel nagyobbítani a bajt, szítani a szenvedélyt. Régi szólás. Horatius Sat. II.3. 321: *oleum adde camino*; Sz. Jeromos (Ad Eustachum): *Quid oleum flammæ adiicimus?; oleo incendia extinguere*;

oleum igni addere; ném. *Öl ins Feuer giessen*; fr. *jeter de l'huile sur le feu*; ang. *to add fuel to the fire*.

„*Pikkje van vkire*”. Eredetije a német: *einen Pick*, helyesen: *eine Pike auf jemand haben*. Mint a harcos, ki dőfésre tartja készen lándsáját, *pikáját*, lesni az alkalmat, hogy árthasson ellenfelének.

„*Port* hinteni vkinek szemébe”: hiú okokkal, ürügyekkel elámítani vkit. A porhintés régi, talán ősi fogása a verekedőknek, ma is eleget láthatjuk gyermekeknél. Hasonlóan homokot szór a róka az üldöző agarak szeme közé, a farkas pedig havat arra, akit, vagy amit meg akar támadni. Latin: Gellius V. 21. 4: *Pulverem ob oculos aspergere*; Erasmus, Adagia II.9: *Pulverem oculis offundere*; ném. *einem Sand in die Augen streuen*; fr. *jeter de la poudre aux yeux*.

„*Rókázni*, rókát nyúzni”. Tréfás szólásmód a hányásra. Rabelais Gargantuájában (IV.44) egész kis történetet mond erről, mely azonban a szólást nem magyarázza meg. Ném. *einen Fuchs schiessen, schinden, machen, streifen, rupfen*. Alkalmasint németből vettük. A régiségben *rókázni* (Csúzi: Síp. 688) a. m. hazug ígérettel álcázni, kendőzni, rejteni.

„*Rovásdon* van, felróni vkinek vmit (leróni, megróni)”. Régi, igen sok népnél elterjedt módja a feljegyzésnek, papálcikákra való bevágásokkal, kivált a pogány világban, de még ma is. *Rovásfa* minálunk: kétfelé hasított pálcika, melyen haránt bevágásokat: *rovásokat*, tesznek, úgy hogy mind a két felén meglegyenek. A bevágások jelzik p. o. a mészárosnál a vett húst, korcsmában az iccéket, a fuvarok számát, szüretnél a lehordott csöbröket stb.; a rovások szerint jár azután a fizetség. A rovásfa egyik felét rendszeren a munkaadó, hitelező, másikat a murkás, adós tartja meg; ellenőrzésül a két felet összehajtogatják, s akkor a rovásoknak egyezniök kell. A népdalban is: „Rója fel a rézfokosom nyelére, Hány icce bort ittam én meg hitelbe.” Ném. *einem etwas ankerben, bei jemand auf dem Kerbholze stehen*. Maga a *Buchstabe* „betű” jelentése is eredetileg: bükkpálcika.

„*Rövidebbet húzni*”: vmi dologban kisebbségben lenni, megkárosodni. Sorshúzás módja két különböző hosszúságú szalmaszállal. Gyermekekjátékokban még ma is gyakori. Ném. *den kürzern ziehen*.

„Elvetni a *sulykot*, kalapács nyelét”: nagyot mondani, tóditani, lóditani. Régi jogi szokás volt, hogy valaki oly nagy területen lehetett úr, amily messzire bírta szerszámát hajítani. Könnyen megeshetett, hogy többé meg sem találta. „Nyárfasulykot hajigála” (Kresznerics), ez t. i. oly könnyű, hogy hamar elveszhet. Ném. *er wirft das Beil zu weit*.

„*Szalmát* csépelni”: léha, hiú, tartalmatlan beszéd, szószaporítás; beszéde merő szalma; tele van a feje szalmával; a diáknyelvben: *szalmázn*, annyi mint hasból beszélni, sokat beszélni tudás nélkül. Ném. *leeres Stroh dreschen*.

„*Szalmatüz*, -láng”: könnyen lobbanó, hamar lohadó lelkesedés.

Kisfaludy S. Hattyúdalában, Széchenyi István a magyar lelkese-
désre alkalmazza. Ovid. Trist. 5, 8, 20: *Flamma de stipula nostra
brevis erit.* Ném. *Strohfeuer*; fr. *feu de paille*.

„Szeme felnyitva, nyitott szemmel (mint a hal), félszemre,
ébren aludni (mint a nyúl): aki álmában is észreveszi, ha körötte
történik valami. Vö. Jókai (Kis Dekameron. Egy haramiabanda a
havason): a halszemű Ravasel „ha aludt is, nyitva voltak szemei,
mintha nem tudná szempilláit lecsukni, akár a hal“. Lat. *Dormit
sicut lepus* (dicitur in simulantibus); ném. *mit offen Augen schlafen*.

„Szeme nagyobb gyomránál: aki többet akar, mint amennyit
elbír; többet vesz tányrára, mint amennyit megehetik. Majdnem
minden népnél megvan. Ném. *seine Augen sind grösser, als sein
Magen*; ang. *his eyes are bigger, than his belly*; *il a les yeux plus
grands, que le ventre*; olasz *ha più grandi gli occhi, che la bocca*;
ha più grande la gola, che il ventre.

„Fején találni a szöget: pontosan, helyesen mondani, eltalálni
vmit. Ném. *den Nagel auf den Kopf treffen*. Közönségesen kala-
pácsra és szögre értjük, pedig a lövésznyelvől származik. *Szög* =
Nagel, a céltábla feketéje, ma is úgy nevezik. Hajdan nyállal kel-
lett, ma golyóval kell eltalálni. Lat. *acu tangere*.

„Tojásdon járni, tojástáncot járni“. Ném: *auf Eiern gehen*,
Eiertanz; a. m. félve lépkedni, óvatosan cselekedni. Egy olasz tánc-
tól vette nevét, mit a földre egyenletes távolságban rakott tojások
közt kellett járnia a táncosnak, anélkül, hogy egyet is összetörjön.
Hasonló a keletről származott kard-tánchoz, a római császárság
idejében.

„Tűzpróbát megállani: igaznak bizonyulni. Nem a középkori
istenítéletre, hanem az aranypróbára vezet vissza. Már a szent-
írásban (Példabeszédek XVII.3): „Mint az olvasztómester tégelye
az ezüstöt és a kemence az aranyat: úgy az Úr megpróbálja a
szíveket.“ (Vö. még Zakariás 13, 9; Ján. Jelen. 3, 18.) Ovid. Trist.
1. 4. 25: *ut fulvum spectatur ignibus aurum*. Erasmus Adagia
IV.1: *aurum igni probatur*.

„Újjal mutatni vkire: kicsúfolni, kigúnyolni. Alkalmasint a
középkori pellengérbüntetésből származik. A régieknél ellenkezője:
híresnek lenni. Hor. Od. IV.3. 22: *Monstror digito praetereuntium*.
Vö. még Persius 1.23; Tacitus de orat. 7.

TOLNAI VILMOS.

KÓTYAVETYE.

E szónak eredetével először Révai foglalkozott, aki azt mondja
róla: „Ab Illyriis videtur mihi arrepta esse ex ipso huiusmodi
auctonibus actu clamoso, et interrogatione multum repe-
tita: *ko otye vetye*, quis vult maius, seu plus, subintellige, dare“
(Antiquitates 89. l.). Ezt a magyarázatot Miklosich is elfogadta s

idézi e szerb kifejezést: *koćeveće* „ki akar többet“ t. i. adni (l. Nyr. 11 : 271).

Simonyi e szerb szólás létezésében kételkedve, némely megvesztegető nyelvtörténeti adatok alapján a szót magyar eredetűnek hiszi. Szerinte magyar eredetre a következő régi kifejezések utalnak: *kótyavető*, *kótyavetés*, *kótyát vetni*, *kótyát hányni*, sőt *kótyavetést hányni*, mint Aranyánál „csókvetést hinteni“, vagy pl. „könnyhullatást ejteni“ (Magy. nyelv 1 : 146).

Vajjon csakugyan följogosítanak-e bennünket e kifejezésmódok a *kótyavetye* szó magyar eredetének hirdetésére?

A Nyelvtörténeti Szótárból azt látjuk, hogy a *kótya-vető* mindössze két adatban fordul elő. Egyik az 1641-iki Nomenclaturából való (Kresznerics után) és szavunk auctionariust jelent benne; a másik adat Szilády Áronnak egy XVI. századból való idézetén alapul (RMKT. 3 : 442), amelyben a *kótya-vető* auctiot, árverést jelent („*kótyavetőre* hány“). A *kótya-vetés*-re egyetlen egy adatunk van, amely így hangzik: „Ottan az táborban *hánytak kótyavetést*“ (1661-ből, MTörtTár 15 : 159). A *kótyát vetni*, *kótyát hányni* kifejezéseket nem találjuk meg a NySzótárban. Ellenben van egy adatunk a *kótyára vet* kifejezésre, amely a XVII. század elejéről való, és elég közönségesek a *kótyavetyét hányni*, *kótyavetyére hányni* kifejezések, de a XVI. század végénél nem régiebbek.

Ebből kétségtelen, hogy a *kótyavetye* alak régibb és általános s hogy a *kótyavető* és *kótyavetés*, valamint a *kótyára vetni* kifejezések újabbak és ritkán fordulnak elő.

Am ha jelentős kifejezésnek vesszük is az itt-ott fölbukkanó *kótya-vetőt* és *kótya-vetést*, vajjon meg lehet-e őket s általában az árverést magyaráznunk a mai székely *kótya* szóval, amely a MTSz.-beli leírás szerint piszkafát jelent? Van-e erre valami tárgyi, történeti bizonyítékunk?

A latin *subhastatio*-ban, árverésben a *hasta*, lándsa szerepét értjük, mert tudjuk, hogy a rómaiak mikor a zsákmányt elkótyavetyélték, az árverés helyén jelül egy lándsát szúrtak a földbe s innen magyarázódnak a *hastam ponere*, *emptio ab hasta*, *vendere aliquid sub hasta* stb. kifejezések és maga az árverés neve is, *subhastatio*. Azonban a mi *kótya-vetésünk* mibenlétéről, ha ugyan volt valaha, általában semmit sem tudunk.

Simonyi a *kótyavetye* példáját épen annak az igazolására hozza föl Magyar nyelvében, hogy miként vezetik nyomra a szófejtőt a nyelvtörténet adatai. Mi is azt tartjuk, hogy a *kótyavetye* története a legérdekesebb példák egyike, amelyek a nyelvemlékek fontosságát igazolják. De a mi adatunk épen az ellenkező nézetet teszi kétségtelenné, megerősítvén Révai és Miklosich származtatását. Simonyi a szerb *koćeveće* szólást állítólagosnak mondja. Azonban mi okunk volna létezésében kételkedni? Hiszen az az elliptikus kérdés „ki akar többet (t. i. adni)?“ egészen természetes kifejezés-mód (vö. „ki ad többet érte?“ a magyarban) és szerbül valóban úgy hangzik. Hogy nincs reá adatunk (ha valóban nincs), az leg-

kevésbé sem aggaszthat. Hogy azonban szerbjeink a XVI. század elején bizonyára ezzel az elliptikus kérdéssel kótyavetyélgették egymás holmijait, s hogy ennél fogva a magyar *kótyavetye* szó csak szerb eredetű lehet, kétségtelenül bizonyítja Szamotának egyik fontos jegyzete, mely egy 1540-iki latin oklevélből való s így szól: „Dati sunt duo cothurni per *kothye*, *wethye* empti“ (Orsz. Levéltár, Neor. Act. 42). Itt szavunk *kótye-vetye* alakban áll, vagyis még egészen szerbül hangzik s kizárja a *kótya-vető*, *kótyát vetni* kifejezések eredetiségét. Ez adat alapján bizonyosnak tarthatjuk, hogy a *vet* ige a *vetye* helyett csupán az értelmesítő népetimológia folytán került az idézett magyaros végű kifejezésekbe. (A *kótye* > *kótya* hangváltozásra vö. ném. *lade* > m. *láda* kfném. *malhe* > m. *málha* stb.).

A szerbből való eredetet a történelemmel is támogathatjuk. Ide iktatom, amit Tagányi, Károly kérdésekre velem közölni sziveskedett: „A régi adatok szerint a *kótyavetye* mindig hadi zsákmánynak vagy kőbor katonák, cigányok stb. kétes eredetű holmijának elárverezését jelentette. És ha innen indulunk ki, én is annak a nézetnek adok igazat, hogy a szó szerb eredetű, mert hiszen a XVI. században — mikor e szó hozzánk átjött — a *rácok* voltak az az elem, kik mind a magyar mind a török részen a rendetlen kőbor katonaságot (martalócok, hajdúk) képezték. Ilyen fajta katonaságtól származhatott a *kótyavetye*, mert hiszen a zsákmányolás volt fő foglalatosságuk“.

ZOLNAI GYULA.

DEBRECENI DIÁK-SZÓK ÉS SZÓLÁSMÓDOK.

(Vége.)

Bárhol és bármily körülmények közt bejön két debreceni diák, első szava társához: *hogy vagy kani?* — *Kanul mint a nyúl!* szól rá a válasz s aztán megindul a társalgás. *Tán s....l kőtől,* vagy *ballábbal léptél le a vacokról?* (rossz kedve van). Hadd el! Ippen latin órán ültünk, közel jártunk már a *fertájho* (negyed órai szünet), mikor csak valaki egy *gerundiummal* (furkós bot) ódalba csapja az ajtót; persze minnyájan egy torokból kiátottuk, hogy *prepa vót* (amennyiben a diákság egész következetesen szegény tanítójelöltekre hárítja az effajta dolgokat), de hijába: észre vette a *vín kani* (a professzor úr), hogy jó magam vótam az a *prepa*, meg is citált mingyán az irodába s ott ojjan hatot hegedültetett a pódeksemre, hogy a sok *ebenlógó*, *kacagány*, *röhögő*, *kaftán*, *lebernyeg*, *felleghajtó*, *krispin*, *csurapé* (téli kabát) a fogason mind megelevenült a két szemem előtt s egyik jobban vigyorgott rám, mint a másik. Na de csakhamar megszabadultam; az igaz, hogy a *markomba' vittem a fenekemet* (t. i. nagyon sajgott), de azir úgy *lomoltam* (szaladva siet), hogy a *nagyitiszteletű úr* (tanár)

„aprószeres köjök”, „kasza-kapa-kerülő” utánam vágott titulusai alig-alig irtik be a balfülem cimpáját. Csak jönne is már az a *szent heverd el nap!* (születnap). Az igaz, hogy annyiszor *begatyáztam* (*gatyáz, be-lű* = elégtelenre felel), hogy ides apám megin avval fogad karjai közé: „*de sok ökrömbe kerültél, te marha!*” (kedvelt közmondás), de mindegy, csak itt hagyhassam már egy időre az *alma mater*-t.

Igaz hé! Hallottad-i, hogy a *kántus* (ifjúsági énekkar) hogy kitett magáir? Szoboszlón a *cibere* (alias: gyöngy-fakk = tenor II.) oly szívremegtető módon csuklott a gyászénekbe, hogy a jámbor atyafiak még 50 *bőgővel* (forint) megtódták a *stólát* (honorárium az éneklésért). Én ugyan első szóra nem hittem Miskának, váltig kapdostam a *pőcsik* után (mikor valamit nem hisz a debreceni diák, egyszerre csak elkezd a levegőbe kapdosni, hogy ő *pőcsiket*, dongó legyet, fog, azaz nem hisz kötni való kollégájának), de Miska koma úgy *megjuhászkapcsolott**, hogy menten én kezdetem neki mondogatni, hogy nem 50, hanem 100 *bikk* (forint) vót ott a ráadás.

Hát az *ides úrral* (gúnynév) találkozta-l-i? Nem én; ha' (hanem) a *préri kutya* a *makival* (gúnynevek) ott kóborog most is a piacon. Kírtam tőlük az elebb az adósságot, de azt monták, hogy majd: *post festa* (*ünnepe után*, a lehető legbizonytalanabb terminus a diáknyelvben). Igaz különben, hogy az election is egyre azt kiabálták neki: „*csipte, fogta*” (arra a választóra szokás mondani, aki nem valami jó helyet kapott) s így honnan is fizethetne a nyomorult?

Énnye, énnye, hun is lehet az az ides úr? Kerestem a *Pannóniába, Dáciába, Hungáriába, Grand Hotelbe, Békésbe, Concordiába* (lakószobák nevei a kollegiumban), de nincs a' sehun se! Alighanem *botanizálni* (gyümölcs-lopni) ment. Pedig nem szabadul meg a körmöm közzül, úgy *megtestelem*, hogy még nem kapott ojjat, mióta a *fenekit hátul hordja*. Hogy mír? Hát azír? hogy ma reggel benn vagyok a Pannóniába, amikor csak betoppan ő kigyelme egy ismerősisel, osztán mutatja neki, hogy mi van az ajtóféltre írva: *cave canem* (reminiscentia a római házakról) s aszongya, hogy én miattam kellett ezt kiragasztani. Na de megájj, maj' megtapogatlak! Persze nem jut már az eszibe, hogy a multkor úgy *beszekundázott vóna, hogy hat ökr se húzta vón' ki belőle*, ha én nem segitem ő kigyelmét, a *lúbas jószágot*. De 'isz én felőlem *megbomolhatsz*, ha *megkerülsz* se sugok én többet egy szót se.

Tennap is jó vót úgy-i a *csiriz* (tejbekása; a katonáknál:

* *Juhászkapocs* igen kedves kis játék, melyben például az említett Miska koma kedves társának hátsó felére nagy passzióval, nyitott tenyérrel hatalmasokat csapdos s az érintés után kezét vissza nem véve mint egy kapocs markolja össze az ujjai közé szorult testrészét a delinquensnek.

majomfogó)? Tömted ugy-i két pofára? Nem mondtad vón' akkor: „*ne ugass, kérlek; kuss; kádarcz nye! ácsi! némulj meg! mondd ki az utó(l)sót!*“ Hanem ha most viletlenül rám ír a csuklás, mingyán kész vagy véle, hogy *emlegetnek a verebek a lósz...n.* Hanem lesz még a kutyára dér, szítverem ezt a *corpus delictit* (bot) azon a girhes hátadon. Hejh te nyomorult *pótlík* (aki a görög nyelv helyett az azt pótló tárgyakat tanulja), te céda *bagoj* (fiatal diák), megemlegeted még te a magyarok istenit!

BARCZA JÓZSEF.

MAGYAR ELEMEEK A NEMZETISÉGEK NYELVÉBEN.

4. Magyar szók az árvamegyei tótoknál.

Ha érdekes. nyelvészeti s műveltségtörténeti szempontból tanulságos és fontos megfigyelni azt, hogy a magyar szavak közül melyek honosultak meg oly vidéken, ahol a magyar nép már régóta testvéri viszonyban s folytonos érintkezésben áll az ott lakó idegen nemzetiségekkel: mennyivel fontosabb oly helyen gyűjteni össze magyar eredetű szavakat, ahol a nép csak ritkán vagy épen sohasem hall magyar szót. Míg ott a folytonos érintkezés folytán könnyen s szinte észrevétlenül, talán szükségből is honosul meg a sok idegen szó s kölcsönösen vesz át egyik nyelv a másiktól szavakat már csak azért is, hogy a két nép könnyebben érthesse meg egymást: addig itt más okok, más körülmények hatottak közre, hogy egy eléggé távolcső nyelvből honosuljanak meg a szavak.

Ily szembetűnő példa Árva megyének alsó vidéke, ahonnan az én adataim vannak merítve.

Az itt lakó tótok csak nagy ritkán hallanak magyar szót, csak elvétve vagy sohasem érintkeznek magyar emberekkel, mégis tekintélyes számú magyar szavakat találunk nyelvükben s oly következetesen használják ezeket, hogy teljesen meghonosult szavaknak mondhatjuk az alább elősoroltakat.

Igaz, hogy e szavak közül több nem eredeti magyar szó, mert a magyar nyelvbe is más, idegen nyelvekből került, de bizonyára a magyar nyelv közvetetésével jutott el az árvamegyei tót nyelvbe, mert hisz az itt elősorolt idegen eredetű szavak legtöbbje török vagy más keleti nyelvekből való s így valószínű, hogy csak a magyar nyelv útján honosulhatott meg e vidéken.

E meghonosult szavak némileg csoportosítva a következők:

1. Ruhaneműek: *átilla*: atilla; *mentieka*: mente; *kepeny*: köpönyeg; *csákou*: csákó; *forgou*: a csákó mellé tűzött tolléesség; *csizsmi*: csizma; *sujtás*: paraszt szűrruhán a cifra kivarrott zsinórzat; *ranc*: ránc; *rojta*: rojt; *vitizketis*: szűrnapdrágon levő cifra zsinórzat; *kepenyszik*: köpenyszíj, amellyel a katonák és csendőrök a köpönyeget kötik össze; *szuknya*: szoknya.

2. Földmívelésre és gazdaságra vonatkozó kifejezések: *kocs*:

kocsi, hintó; *kocsis*: kocsis; *ketefék*: kötőfék; *szerszám*: a lónak összes felszerelése, hám, nyereg stb.; *lovász*: lovász; *fújtás*: fojtás, az a papir- vagy rongydarab, mellyel a régi puskáknál a puska-port betömtek; *pusnáj prach*: puskaapor; *kantár*: kantár; *parkan*: párkány; *vigyiek*: vidék; *chotár*: határ; *szalas*: a juhász lakása s a nyári juhakol, mely a hegyek között van, tehát a *szállás* szóból.

3. Házi eszközök és berendezés: *habarka*: habaró (mellyel az ételt habarják); *fogas*: ruhafogas; *csakan*: csákány; *fokoska*: kis fejsze vagy a juhászok fokosa; *lampás*: lámpás; *gulás*: gulyás-hús; *mertyük*: mérték; *diván*: divány.

4. Ipar, mesterségek: *remek*: az iparosnak első önálló és szép munkája; *pipka*: kis pipa; *csutorka*: csutóra; *pipaszár*: pipa-szár; *tajtyúk*: tajték.

5. Állami élet, törvénykezés, közigazgatás, oktatás és keresztyénség: *kelcsik*: költség; *bírsák*: pénzbeli büntetés; *hajdúch*, hajdú: *huszár*: huszár; *vityáz*: vitéz; *vezír*: vezér; *oldomás*: áldomás; *honvíd*: honvéd; *polgárka*: polgári iskola; *tyemjén*: tömjén.

6. Természeti viszonyokra, emberekre, állatokra, növényekre vonatkozó szavak és gúnynevek stb.: *bácsik*: bácsi; *kisaszonka*: kisasszony; *zsivány*: haszontalan ember; *toprongyos*: haszontalan, ringy-rongy ember; *betyár*: betyár; *mirges*: csúfnév; *vizsla*: vizsla; *dinya*: dinnye; *kukurica*: kukorica; *gyumbier*: gyömbér; *birzsalma*: birsalma; *lopovka*: lopótök; *utravaló*: útravaló; *csemer*: csömör; *chýr*: hír; *bajúszi*: bajúszt; *mocska*: a pipában levő tisztátalan nedv vagyis bagó (a *mocsok*, *mocska* szóból); *dohán*: dohány; *csárdás*: csárdás.

Ezekén kívül fel kell említenem, hogy nagy számú magyar igét és melléknevet is találhatunk az itteni nyelvjárásban, pl. *I g é k*: *bantovaty*: bántani; *panoszovaty*: panaszkodni; *teremtetovaty*: káromkodni, teremtetézni; *keltovaty*: költeni; *csudovaty*: csodálni; *pedrovaty*: bajúszt pödörni; *banovaty*: banni; *zunovaty*: megünni; *unovaty szá*: unatkozni; *csarovaty*: cserélni; *vakovaty*: vakolni. — *M e l l é k n e v e k*: *gyenglivj*: gyenge; *barnavj*: barna; *vityazlivj*: vitéz.

Érdekes, hogy némely meghonosult szó vagy mást jelent, mint a magyar nyelvben, vagy legalább a jelentése némileg módosult, pl. a *táltos* szó ügyes, dolgos, szorgalmas embert jelent; *had* gúnyos értelemben dologkerülő, haszontalan családot vagy csöcseléket (pl. *to je veru pekný had*: az ugyan szép csöcseléket). Valószínűleg magyar szó az *akurát** és a *mingyari*, pl. *akurát taký*: épen olyan (akkora); *vyšli na mingyari*: rövid idő alatt tönkre jutottak (a *mindjárt* szóból).

Végül felemlítem a szokásos állatneveket: *L ó n e v e k*: *Kesel*, *Betyár*, *Csillag*, *Fakov*, *Sárga*, *Huszár*. — *Ö k ö r n e v e k*: *Bimbov*,

* Ez nem más mint a mi népnyelvünkben is közönséges latin *akkurát* (*accurate*) szó. Z. Gy.

Szarvas, Szilny, Gombos. — Kutyanek: *Vigyáz, Bundás, Vezír, Vadász, Vitéz, Halgas.*

Az itt elősorolt szavakat mind az Árva megye déli részén fekvő helységekben használják; annál inkább előfordulnak a Zólyom, Nógrád, Gömör megyében lakó tótoknál, mert ezek folytonos érintkezésben állanak a magyarokkal s így még igen sok magyar szót lehet e vidéken összegyűjteni.

KORÁNYI GYÖRGY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Szivar, nyugta. A Nyr. októberi füzete (460, 461. l.), a Budapesti Hirlap s a Vasárnapi Újság több év előtt megjelent számaiból, két nyelvújítási adatot közöl: az egyik a *nyugta* szó születését, a másik a *szivar* szó eredetét adja elő — de mind a kettőt csak emlékezet után. Úgy látszik, maga Zolnai Gyula sem igen bízik e mulatságos történetkéek hitelességében, mert cikke végén „irodalmunk veteránjaihoz” fordul, hogy jobb tudomásukkal igazítsák helyre a netán hibás emlékezéseket. Én nem sorozom ugyan magamat „irodalmunk veteránjai” közé, de azért hozzá merek szólni a kérdéshez. Hiszen, ha valaki nem is veterán, mégis jobban tudhat egy s más dolgot, mint a legöregebb veterán.

Ott kezdem, hogy mind a két a d a t megjárja tréfás ötletnek, megjárja adomának, de adatnak egyik sem válik be.

Az egyik elmondja, hogy 1848-ban, a Kossuth Hirlapja szerkesztőségében, Bajza a szerkesztő és Veress a titkár hogyan versengtek a *nyugtató* szó ide-oda javíztatásán, míg végre mulatságos tollhibából 4000 *nyugta* jött napvilágra. Lehet, hogy ez csakugyan megtörtént; de az bizonyos, hogy a *nyugta* szó nem ekkor s nem így született. Megvolt már 1845-ben is, amiként a következő szótári adat is bizonyítja:

quietantia: nyugtatvány, *nyugta*, nyugtató levél, nyuglevél, nyugtaték.

quietare: nyugtatványozni, *nyugtázn*i, megnyugtatni. (Nagy Nep. János: Latin-Magyar Közhasználatos egyházi műszótár, Szombathely 1845.)

Még nem tudom, ki csinálta a *nyugta* szót: a most említett szótár tudós szerkesztője-e, vagy főmunkatársa, Fábíán István, a finnista, vagy talán más valaki; de hihetőnek tartom, hogy a *nyugtom*, *nyugtod*, *nyugta* lebegett a szeme előtt.

A *szivar* szóról pedig azt adatolja a Budapesti Hirlap, hogy 1846 táján keletkezett s a már előbb született *szivolá*val ilyen forma viszonyban állt: „Ha van *fuvola* és van *fuvar*, miért ne lehetne *szivola* és *szivar*”? De már erre azt kell mondanom: egy szó sem igaz belőle. Tanúm Vörösmarty Mihály, aki a Figyelmező 1837. II. félévi 7-ik számában a 110. lapon a következőket írta:

„A’ *szipa* eddig banya (Vettel) értelemben volt ismeretes,

az író fiatalság most cigarró helyett akarja használni. A' *szipa* még a *szipákolra* is emlékeztet, mi annyit tesz, mint sűrűen s egészen e dísztelen foglalatosság gyönyöreibe merülve tobákolni. . . . 'S nevezzük most már a szép, karesú cigarrót *szipának*! Havannah' minden fűszerei bosszút kiáltanak. . . . Tréfán kívül — e' helyett más szót kellene csinálnunk; talán *szivar*? mivel szivárogha jó fel benne a' füst. De ha megmarad is az idegen cigarro név, nem vesztünk vele: a' szipánál minden esetre kellemesb". (Vö. Vörösm. Munkái 11 : 159.)

Világos ebből, hogy a *szivar* szót Vörösmarty javasolta 1837-ben, s nem a *fuvola* és *fuvar* képtelen analógiájára, hanem elvonásképen a *szivárog* igéből, a *kóborog-kóbor*, *sovárog-sovár*, *mosolyog-mosoly* stb. mintájára. Annak pedig, hogy a *szivar* győzedelmeskedett a *szivolán*, *szipán*, *sziván* (Bugát) stb., oka az, mert legjobban emlékeztetett a *cigarre*-ra.*

KIRÁLY KÁROLY.

Szivar. A *cigarro* neve nálunk kezdetben *szipa* volt. (Vö. CzF.-val.) Ez a szó még 1842-ben is uralkodott, mint Kohl *Reise in Ungarnja* (Drezda és Lipcse, 1842. 1.122.) is bizonyítja. Később lett belőle *szivola*. 1849-ben már a *szivar* járt. Buda megvételekor Alnoch ezredes, az egykorú lapok szerint, égő *szivarát* dobja a lánchídra rakott puskaporos hordókba.

TÓTH BÉLA.

Üzem. Körösi József (Nyr. 25 : 307) azt állítja, hogy „a Betrieb szóra az *üzemet* ő faragta 1868-ban“. Nincs-e tévedés a dologban? Hiszen az *üzem*, *üzemmód*, *üzemrendszer*, az erdészeti betrieb értelmében, megvan már az Erdészeti Lapok 1862. évfolyamában (84. 86. 88. ll. s még sok más helyen).

LUKÁCS LŐRINC.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

5 **Herkópáter.** (Nyr. 24 : 251. 25 : 371, 419). *Mendemonddk c.* könyvemben ezeket írtam: „Élt-e valaha a Herkó páter? Vagy csak költött alak? Erre a kérdésre az a válaszom, hogy a Herkó páter nem is alak, hanem afféle homályos, meghatározhatatlan fogalom, aminő a fene. Ha a Herkó páter felől köztudomású volna csak egyetlen egy folklorisztikus személyi vonás, egyetlen egy népies anekdota: lehetne vitatkozni az ő hisztorikumáról. De a Herkó páter egyszerű szólás-mód, enyhe káromkodás, szinte azt mondom: a fene eufemizmus; mert a használata körülbelül azon egy a fenéével: „tudja a Herkó páter“, ezen a Herkó páter sem igazodik el' sat. A Herkó páter dolgával tehát az etimologusoknak kell elbánniok. Eddig az a kutatásoknak

* A *szivarra* vonatkozólag ugyanezt a helyreigazítást közli velünk Wolff Béla, hivatkozva Vör. Össz. Munk. 1885-i kiad. 6 : 309—315. lapjaira.

A SZERK.

elég valószínű eredménye, hogy a Herkó páter a *herr gott vater* elferdítése. Én a *-kó* végződésből tót népetimológiát sejtek. A szólás csakugyan leginkább a felső vármegyékben járatos. Azt a Herkó pátert, a balogi barátot, aki Tompa Mihály *Szuhay Mátyásában* fordul elő, természetesen semmi vonatkozás nem fűzi ehhez az alakatlan alakhoz. A költő egyszerűen a nevet használta. Minderről azért szólok, mert némelyek azt hiszik, hogy a Herkó páter eredete abban a Hirkó nevű jászai barátban keresendő, aki a XVII. században élt és kegyetlenül zaklatta a protestánsokat; egyebek között 1671. március 12-én elfoglalta a tornai református templomot és parókiát. — R. Prikkel Marián közlése szerint „a *herkópáter* szélteben él népünk tudatában”. Ez az állítás engemet igen érdekel, mert én most is csak azt tudom, hogy a *herkópáter* alakatlan alak, nem ismerünk egyetlen egy népies hagyományt vagy anekdotát se róla. (Ép azért bánom, hogy könyvemben nem éltem a logikásabb *herkópáter* írásmóddal.) Szirmay Antal a *Hungaria in Parabolishan* ezt mondja: (Hungaros) „Herculeum etiam veneratos fuisse aliqui exinde autumant: quod *Herko-Pater* antiquissimum sit Hungaris vocabulum, et in proverbio sit: *ha maga Herko Pater mondaná, még se hinném*”. Ime a nagy anekdotakedvelő se tud semmi személyi vonást s a római mithológiában keresgél. Melich János szövejtése és az én eszmélkedésem azonnal megdőlné, ha gyűjtőink tudnának valamit mondani a Herkó páter (itt már nem *herkópáter*) meséjéről vagy a nép között ismeretes viselt dolgairól. Addig azonban mintha nekünk volna igazunk.

TÓTH BELA.

Laikus nyelvészkedés. Nem hiszem, hogy a *virraszt*, *szöllő*, *varr*, *üllő*, *lábbad* rossz, a *viraszt*, *szőlő*, *var*, *ülő*, *lábad* meg jó (l. Nyr. 403); nem hiszem, mert másra oktatott helyesírásunk egész története és a magyar nép élő nyelve. Nem hiszem, hogy van az országban tiszta beszédű vidék, ahol azt mondják: *cikkázik* e h. *cikázik*. *Cikkázikot* alkalmasint csak a tót deák mond, akit sokat csúfolnak más-salhangzó sikkasztásaiért, s aki aztán hű sáfár akar lenni, de csak ott dupláz, ahol nem kellene, és a hagyományos *kassai betetem* helyett nagy jó szándékkal azt mondja: *bettelem*.

TÓTH BELA.

Seemann úr így szól: „*Bodri névre hallgat* — germanizmus”. Igaz. De nem úgy van tiszta magyarán, hogy: „*Bodri a neve* — *Bodrinak híják*”, ámbátor nem magyartalan ez sem, csak színtelen; de úgy van jól, amint nt. Fábíánné asszonyomtól hallottam Nagy-Körösön: „Mi névről ért ez a csajkos (csatakos, loncosos) kutya? Hadd szólítanám, mert félek: megharap!” (Veszi észre, kedves Antibarbare, a *hogy* kihagyását? Így segít és javít, könnyít és szépít maga a nyelv a maga dísztelenségein és nehézségein.) Tehát *Bodri névről ért ez a kutya*.

ÁGAI ADOLF.

Erdély határán, Arad megyében mindenütt csak kettőzött más-salhangzót ejtenek az ilyen szavakban: *virraszt*, *szöllő*, *üllő*, *varrok* (de más-salhangzó előtt: *varsz*), *lábbad*; sőt ilyenekben is: *íjjed*, az *ő díjja*; továbbá: *íjjen*, *ojjan*, *rossz*, *bosszú*.

TOLNAI VILMOS.

A varró tű, s a cikázó gyerek bizony csak így él az én palóc nyelvemen, ahogy leírtam. Magam is eleget cikáztam, sőt ciká is voltam egy párszor. De viszont a szőlő is csak úgy esik jól nekem, ha két *ll* van benne, bár tudom a Nyelvőről, hogy sokan jobban szeretik, ha lágyabb szőlőt kapnak.

Ami az *ilyen-olyan* szókat illeti, hát biz' én — ne essék zokon senkinek — még most is csak a régi (rossz?) szokást követem, ha beszélek, bár eleget bosszont, hogy sokszor írásban is elkövetem az *ilyen* szók ellen az *olyan* régen ismeretes hibát.

Ennyit a szók írásáról. S most hadd védjek meg egy 'germanizmust'.

Lehet, hogy a tejen levő bőr jó magyarul nem bőr, hanem *pille*; de mivel én gyermekkorom óta csak úgy hallottam, sőt, mondhatom, ha valaki pillés kávét akarna adni, most is a tejbe pottyant pillangó jutna eszembe, kénytelen vagyok azt hinni, hogy ez ép olyan mértékben magyar szó, mint a víz tükre (Wasserspiegel). Mind a két nyelv szemlélet alapján, külön juthatott e fogalomhoz, annál is inkább, mert magam is akárhányszor mondtam a jó, tejfölös tejet borító bőrre, hogy akár csizmatalpat is lehetne belőle csinálni. Hogy a pilléből lehet-e, nem tudom.

MIKÓ PÁL.

Helynév-magyarázatok: *Esküllő, Kolos*. Karácsonyi János történettudósunk 'A honfoglalás és Erdély' című dolgozatában (Katholikus Szemle 1896. évf. 456. s. köv. ll., és különnyomatban is) némely nyomok vizsgálata alapján biztosnak tartja, hogy őseink egészen Szent István koráig Erdélyt nem foglalták el s hogy Szent István korában is csak a Szamos völgyét vették birtokukba, aztán pedig Szent László korában a Maros és a két Küküllő völgyeit. E bűváriatok bennünket történeti érdekükön kívül egy pár helynévnek magyarázatánál fogva is érdekelnek.

Karácsonyi azt igyekszik kimutatni, hogy az Esküllőnél (Kolozs m.) történt békekötés és meghódolás, amelyről a Névtelen jegyző szól, pusztá mese, tudákos szójáték: az *Esküllő* névnek semmi köze az *eskü* szóhoz, mint Szerencsnek sincs a szerelemhez. Hisz Biharban is van egy *Esküllő* nevű helység s vajjon miféle esküről nevezték volna ezt el? Valóban csak a középkori krónikások etimológiai módszerével lehet az *Esküllő* nevet az eskütételből kimagyarázni. Megfontolásra méltó, de szerintünk nem a legnagyobb jelentőségű ok az *esküből* való származtatás ellen, hogy régen e helynevet *Wskulleu*, *Euskelev*, *Euscelleu* alakokkal írták (Anonymusnál csak *Esculeu*). Igaz, hogy e régi alakoknak, az *Üsküllő*, *Ösküllő*-nek szókezdő magánhangzója az *eskü* nyílt *e*-jével ellenmondásban áll (bár például a mai népnyelvben a nyílt *este* mellett *öste* is van), de fontosabbnak tartjuk, amit Karácsonyi nem vet ellen, hogy az *eskü* szóból ilyen **eskül*, s ami még föltünőbb, **esküll* igének az egész nyelvtörténetben, a mai nyelvet is ide értve, sehol semmi nyoma, a 'iurare' fogalomra csak az *esküszik* származékszó járja. Legfontosabb azonban, hogy az 1150 táján Dézsen, Zilahon és Kolozsvárt meg környékén letelepedett németek Esküllőt *Schwalben-*

dorfnak nevezték el. Ez sok valószínűséget ad Karácsonyi magyarázatának, aki az *Esküllő*, illetőleg *Ósküllő* névben összetételt keres: *ős-küllő*, amelynek utótagjában a régi „merops, meer- oder seeschwalbe” jelentésű *küllő* madárnevet látja (l. NySz.), előtagját pedig, mint a NySz. III.902. lapjára való hivatkozással sejteti, az *üst* „argentum” szóval tartja azonosnak (? vö. *üsti*: variegatus, versicolor; gescheckt, vielfärbig NySz.). Karácsonyi egyenesen azt mondja ugyan, hogy az *ős* vagy *ös* a régi magyar nyelvben „a szürke-fejér vagy ólomszint jelentette”, mi azonban ilyen szót sem a régiségből sem a mai nyelvből nem ismerünk, s a helyen, amelyre a NySz.-ban hivatkozik, csak az *üst* és *üsti* szavak találhatók. De hiszen, ha már csakugyan kell, ezzel az *üst*-tel is megfejtethetjük az előtagot: **üst-küllő* > *üsküllő* nagyon egyszerű hangkopás volna, olyan mint pl. *kerbe* kertbe Nyr. 4:20, *Pesre* Pestre, *fesve* festve 7:79, *tarhattják* tarthatják 5:18, vagy Szamotának egy 1481-iki adatában: „Aurum et argentum wigo *ezwsmiuet* es penzet” e h. ezüstmivet.

Amit Karácsonyi a *küllő* szóval kapcsolatban a *fecske* szó eredetéről mond, hogy ez a régi magyar *fekü* (??) azaz *fekete* (!) szónak kicsinyítője (**fekucse* > **fekcse* > *fecske*): azon a merész etimológiázáson nagyon csodálkozunk. És erre a szófejtői kalandra nem is volt szüksége az értekezés írójának.

Másik helynév-magyarázata sokkal tetszetősebb. A *Kolos* helynév u. i. Karácsonyi szerint tulajdonképp gyepüt * jelent. E helynevet évszázadokon keresztül *Clus*-nak írják a latin oklevelek, ami szerinte a középkori olasz nyelven rekesztéket (lat. *clausum*), torlaszt v. i. magyarosan gyepüt jelent és *chiusa* alakban ma is él az olasz nyelvben. Mármost *Kolozsmonostor*, *Kolozsvár*, *Kolos-Akna* onnan vették nevüket, hogy ilyen *clus* v. i. gyepű mellett épültek. Még két helyen fordul elő hazánkban a *Kolos* helynév, ú. m. Vas megyében Németújvár mellett és Nyitrában Nagy-Tapolcsánytól keletre, és mindkét helyről oklevelekkel is ki lehet mutatni, hogy gyepük vonultak el mellettük.

E magyarázatnak ellene látszik szólani Kolozsvárnak latin *Claudio-polis* neve, ami a *Kolos* = *Claudius* keresztnévre utal, ámbár nem lehetetlen, hogy ez a latinítás csak későbbi etimológiázás eredménye, amikor a magyar *Kolos* helynevet már a *Kolos* keresztnévvel kezdték azonosítani. De vajjon nem keletkezett-e hasonló módon az *Esküllő*nek német (*Schwalbendorf*) fordítása is?

ZOLNAI GYULA.

Györré. Belányi Tivadar (Nyr. 418) rosszul értette közlésemet (318). Hiszen én is azt mondom, hogy a *Györré* archaizmus, de tudtommal „ma már csak” mint jaurinizmus él. Csapodi István *Györé* variánsa mellett szól a LevT. I.-beli *Györe akarnak mennyi* (160), *mentek be Gyewre* (281), *irtham Korlatwytt vramnak Gyere* (282; ez a két idézet

* Gyepüknek nevezték az ország határán készített mesterséges akadályokat, legtöbbnyire fatorlaszokat. A NySz. a szónak ily jelentését nem állapítja meg, bár adatai közt van, amely ilyen jelentésűnek látszik. Effélekben a nyelvészt csak a történetíró vezetheti útba.

egy levélből való, de ugyanabban: *Gyerre borth kwlggyek*), *fel kywan-kozyk uala Gidre* (369), Azt hiszem, a *Györé* fajtájához tartoznak ezek is: *Feyer vara akar jwny* (143), *kyt be bocatwnk wala Feyerwara* (85), *kylttewnk wolth Wacha* [Vácá] *egy emberewnketh* (107), *egh emberemet kewltem Peche* (376), *be jwtek Peche* (284). *Mohacha keultek* (376). Vagy ezek csak helyesírásbeli ingadozások? Mert gyakori a *varra* is, és egy helyen (377) azt találom: *Pecche*. Szóljanak a többet olvasók.

TÓTH BELA.

Ez alak Tóth Béla szerint (Nyr. 319) ma már csak jaurinizmus. Ezzel szemben egész bátran merem kijelenteni, hogy ha régebben lehetett is, ma már épen nem lehet jaurinizmusnak nevezni, amennyiben magában Győrben csak nagyon ritkán hallja az ember a *Györré*-t a *Györbe* helyett. Én, aki szintén győri vagyok s ott éltam 19 éves koromig, habár a környéken s a környékbeliektől Győrben is sokszor hallottam a *Györré*-t, magam mégsem használom azt, mert szüleim és győri társaim között egészen megszoktam a *Györbe* alakot.

Győr és Sopron megye faluiban azonban általános a *Györré*. Győrtől egy óra járásnyira van egy kis község, Bácsa, honnan tejet szoktak hozni naponként a városba. Mikor úgy vakációban egy-két hétig ott tartózkodtam, gyakran hallottam kérdezgetni: „Rozi, bemisz-é hónap *Györé*?” Reggelenként pedig a kapuban álló asszonyok szoktak a fejükön fülest vivő lányokra kiáltozni: „Hé, *Györé* misz-é?”

Sopron megyében a következőképen kérdi a menyecske férjét: „Kocsim-megy-é kēē *Györré* vagy vonalon?”

VIDA SÁNDOR.

Szögedébe. Ezt az alakot Tóth B. (25: 319) az *-é* lativus ragos *Szögedé* megtoldásának tartja. Hasonló alakoknak véli Simonyi (uo.) a következőket: *Ménésibe*, *Kerekibe*, *Duna-Patajiba*, *Szepetkére*. Hasonló palóc helynevek: *Szombatjiba*, *Recskibe*, *Ományiba*. Újabban (418. l.) Zolnai is hasonló véleményt nyilvánított s a *Szögedébe* alak szakasztott másának tartja a Tolnai V. közlöt *Györébe* határozót (429. l.). Mellesleg megemlítem, hogy Budenz, mikor egyszer a *Szögedébe* szót neki felemlítettem, szintén „pleonasztikus lativusi formá”-nak mondotta, hozzátevéen, hogy biztosabb elemzéséhez több hasonló alakra volna szükségünk.

Kénytelen vagyok bevallani, hogy engem ennyi tekintélyes nyilatkozat sem tudott eddig meggyőzni. Nyilvánvaló, hogy a *Györébe* alak a régi *Györé* + *Györbe* összekeveréséből keletkezett,* de a többi felsorolt helyneveket a címbeli szóval egyetemben egészen máshova tartozóknak vélem. A címbeli határozóban lativusi *-é*-t nem kereshetünk, mert mind a három helyhatározásban előfordul: *Szögedében*, *Szögedébül*, *Szögedébe*. De ekkor a két első alakban mit keres a lativusi *-é*? Erről ott alig lehet szó. De meg azért sem lehet itt lativusi formáról beszélnünk, mert ez esetben a címbeli szó régiség volna, már

* Hiszen az eredmény így is az, amit mi állítottunk: az *-é* raghoz még a *-be* is hozzájárult.

pedig a régi nyelvben hasonló alakoknak nincsen nyomuk, sőt azt látjuk, hogy újabban kapták fel őket s csak mostanában indultak nagyobb kelendőségnek. Az említett s még említendő palóc helynevekről ezt tapasztalatból is tudom. Így tehát a *Szögedébe* alak hasonló társaival együtt sokkal fiatalabb, hogysen régiség lehetne. Azt sem szabad még figyelmen kívül hagynunk, hogy a címbeli szóval azonos végződésű *Györébe* alak még mindig járatos a régi lativusi (-é) raggal, míg *Szögedéről* (ilyen alakban is él) ez semmiképen sem állítható sem a jelenben, sem a múltban.

De mi hát az a fölösleges *é* meg *i*? Én az egy *Györébe* kivételével a többi felsorolt szavakban az *é*, *i* hangot egyszerű kiegészítő hangnak tartom, mely a könnyebb kiejtés céljából analógia útján származott. Legjobban bizonyítják ezt a felsorolt szavak közül a következők: *Szepetkére*, *Recskibe*. Ide vehetjük még ezt a palóc alakot is: *Derecskére*, melynek nevező alakja majd *Derecsk*, majd meg *Derecske*. (Vö. *derecsk-i* ember, *derecsk-i-ek*). Ezekben olyan mássalhangzós csoport keletkeznék az *é* v. *i* közbeszúrása nélkül, amelyet kiejteni a magyarban bajos volna: *Szepetkre*, *Recskbe*, *Derecskre*. Azt hiszem tehát, nem véti el az igazságot amaz állításom, hogy az ilyen nehéz kiejtésű szavakra más helynevek hasonló végzetei (*Becsére*, *Bicskére*, *Németibe*, *Kerekibe*, *Püspökibe*) hatottak s e hatás később analógia útján átszármazott a könnyebben kiejthető alakokra is.

BARTHA JÓZSEF.

Saját tapasztalatomból erősíthetem meg a *Ménesebe*, *Kerekibe*, *Szögedébe*, *Györébe* alakokat, holott a helyneveket magukat soha más képen, mint *Ménese*, *Kerek*, *Szöged*, *Győr* a néptől nem hallottam, nyomtatásban sem olvastam. Az aradmegyei *Kerek* már az oklevelekben is mint ilyen fordul elő (l. Márki: Aradmegye monographiája).

TOLNAI VILMOS.

Kovács Károly értesítése szerint ezt is mondják: „megyek *Vadkertibe*“ (Vadkert, Nógrád m.).

A SZERK.

Csiga és csikós. (Nyr. 25 : 179.) A pozsonyi német gyerekek bizony nem azért nevezik a *csigát csikó*-nak is, mert olyan fűre mint a *fia-ló* és ustorral hajtják; mert magát a játékszert, a *csigát*, és nem a játékot, játszást nevezik: *csiga*, *csigás*, *csigó*, *csigós*, *csikó*, *csikós* néven. A *csiga* és *csikó* szó összezavarása tehát első sorban hangtani jelenség. — Sopronban jártomban a minap azt hallottam, hogy az ottani német gyerekek is elferdítik a *csigá*-t; csigázni, csigát pörgetni, annyi mint: *csigádl*, *csigáj*, *csiháj* treiben’.

TOLNAI VILMOS.

A „lesz“ mint időképző. Melich J. az *ír lesz*, *mondta lesz* alakok keletkezését lelki jelenségből magyarázza. Megállapítja, hogy a jelzett alakok csak valószínűséget, lehetőséget fejeznek ki, és arra a következtetésre jut, hogy a kifejező *ír lesz* használata csak másodlagos. Ebben teljesen igaza van, csak az *ír lesz*, *mondta lesz* alakok eredete

tére nézve van egy kis eltérés közöttünk. Én abban az erős hiszemben vagyok, hogy ezen alakok két külön mondat összevonásából állottak elé.

Az eredeti alakot szerintem így lehetne visszaállítani: *ír, úgy lesz*, *mondta, úgy lesz*.

Ilyenféle kapcsolatot magam is hallottam, tehát még járatos a nép nyelvében is, erre alapítottam fejtegetésemet. Idézem a mondatot: „Ménny csak a paphó, *üllész* (úgy lesz) *otthonn is van*“ v. „csak ménny, *üllész, hogy ott van*“ (Nagy-Igmánd, Komárom m.). Hellyelközzel így is mondják: *otthon van üllész*.

Az *ugy lesz* csak valószínűséget, lehetőséget fejez ki: talán otthon van; lehetséges, hogy otthon van.

Ez a kapcsolat, úgy hiszem, megadja a kulcsot az *ír lesz* alak magyarázatához. Én legalább ebben épen olyan összevonást látok, mint a *kell menjek*-ben. PÁPAY JÓZSEF.

Szalados. Melich J. közlését (Nyr. 461.), hogy a nyitrai tótok magyar szóval *keltýš*-nek nevezik a csíráztatott búzából készült édeskés ételt, az ellenkező oldalról világosíthatom meg, hogy t. i. Soprony megyében ugyanazt az ételt szláv eredetű szóval *szalados*-nak híjják. Persze a sopronymegyei magyarság nem is sejti, hogy nem tősgyökeres magyar szót mond.

CSAPODI ISTVÁN.

Írni fogna. Ezt az időalakot én is hallottam a néptől Baranya megyében: „Bárcsak *meg fogna gyógyulni*!“ a. m. bárcsak meggyógyulna.

SÁNDOR JÓZSEF.

Szomorodni. Azt hiszem, alig van ember széles e hazában, aki a jó szomorodni bort ne ismerné. A neve azonban jó magyar hangzása mellett is tót szó s nevét készítése módjától nyerte: *samo rodni* (*sam, sama, samo*: maga és *rodni*: termett, született) = maga a termés: azaz olyan bor, mely a maga valóságában van, mely a tiszta termés eredménye (asszú- és nem asszúszőlő vegyest).

SASSI NAGY LAJOS.

Hanem helyett ha. Barcsa Jánosnak, aki a Nyr. szept. számában Kaba és vidékének nyelvsajátságait vázolja, aligha lesz pontos a *hanem*-re vonatkozó megfigyelése. Szerinte *hanem* helyett mindig *ha* járja, még ilyen mondatokban is: Elmegyek hozzád, ha te is jöjj el azután! — Én is jártam Kabán, laktam és lakom a vidéken (Szoboszló, Debrecen), de *hanem* helyett csak akkor hallottam *ha*-t, mikor az előző mondat tagadó. Pl. Nem a templomba jár, ha a kocsmába. Ne a kamarában keresd, ha a palláson. Nem a gyermeket kellene megbüntetni, ha az apját stb.

KARDOS ALBERT.

Zavagy. E szót mint eddig teljesen ismeretlent említi és magyarázza Balassa (Nyr. 275. l.). Szótáraink valóban nem ismerik és sem a népnyelvből, sem a régiségből nem volt eddig kimutatva. De

megvolna az 'Arany-Szótárban', ha — amint vártuk — a hallgató Lehr Albert ezt a sok nyelvi tanulságot ígérő szógyűjteményt megcsinálta volna. Aranynál ugyanis megvan a *zavagy* szó a *Losonci István* című elbeszélő költemény egyik végső versszakában, s annak idején, amikor, a Balassa cikkének megjelenése előtt, olvastam és kijegyeztem, annyira különösnek találtam, hogy hajlandó voltam valami sajtóhibának tartani (pl. *zagyva* helyett).

A jelentés szemléltetése végett idéznem kell az egész versszakot s a megelőzőt is. Losonci Istvánról mondja a költő:

Avval jobbra, balra, a meddig beéri,
Neki a töröknek, szabadalni, metélni;
Példáját követi mind a többi társa,
Két kézzel aprítják a pogányt rakásra.

Lett aztán *zavagy*, de nem sokáig tartott:
Sűrűen forgatja a török a kardot,
Száz jut egy magyarra, még talán több jutna,
Ha egyhez olyan sok hozzáférni tudna.

Az összefüggés világosan mutatja, hogy itt a *zavagy* szó nem vádat, rágalmat jelent, mint a Széll Farkas adataiban, hanem körülbelül azt, amit a horvát *zavada* 'ellenségeskedés, viszály'. Pontosabban a *zavagy*-nak 'küzdelem, tusa, viaskodás' az értelme.

A *zavagy* példájából is csak az a tanulság, hogy még szókincsünk összegyűjtésében is sok a tenni valónk.

ZOLNAI GYULA.

Balogék tagja; tag. (Nyr. 467). Minden vidéken szokásos a birtokrészt *tagnak* nevezni. Ez a tagosztály idejéből maradt fenn, amikor minden házhely után a reá eső részt kiki egy vagy két tagban kikapta, úgy a nagybirtokos is a maga tagját. Így, ha erdőrészből vagy szántóból egyes részeket kibérelnek, az az uraság tagjából való, s így tovább.

SZOKOLAY HERMIN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Tűzajtó helyébe a nem rossz *fűtő-ajtónál* (302. l.) jobb a régi *tévő*. [Vagy *előte*, *tűz-elöte*. — A szerk.] ÁGAI ADOLF.

Segél. A *segély* szót olyan gyanúsna néztem mindig, hogy csakis Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana bátorított föl, hogy tollamra vegyem ebben a kapcsolatban *orvosi segély*. De ezután sem merném a *segélyegyletek* formájában ajánlani, még az *egyesület* kipótlásával sem. Aztán meg a *segély*, *segélyez* miatt mindinkább pusztul egy jó magyar ígék a *segél* s származékai, a *segélő*, *segélés*. Ezeket már csak érdemes volna megmenteni, még a Bessenyeivel igazolható *segély* mellett is.

Víz hullajtó. Zolnai Gy. (449. l.) azt veti a *víz hullajtó* ellen, hogy nem lehet belőle származékszót alkotni. Ezt a szót én csináltam a *douche* kifejezésére a *zuhany* helyett, s iparkodtam a Közegészségi Egyesületben, az Egészségben, a Budapesti Hirlapban, meg az i-kolai egészségügyben forgalomba juttatni. Nem tartom hibájának, hogy nem alkot egyelőre származékokat, hiszen más kapcsolatra nincs is szükség, mint hogy „megeresztette a víz hullajtót”, „a víz hullajtó alá állott”. De meg ha egyszer általános lenne a használata, bizonyára megkopna *hullajtó*-vá s akkor azt is mondhatnák: jól meghullajtózta magát. A Közegészségi Egyesület egyik ülésén Fodor József a *záporozó*-t ajánlotta. Ezt a kifejezést szintén el lehet fogadni a különféle víz hullajtók apró sűrű sugarú fajtájának jelzőjéül, de nem lehet a *douche* általános kifejezője, mert van egy sugarú ütő víz hullajtó is.

CSAPODI ISTVÁN.

Jó napot. A mióta megint a mi kedves Budapestünknek a lakosa lettem, egymásra sérti a fülemet ez a köszöntés. A tanítványaim ezzel kapják le a kalapot, ha meglátnak az uccán, az üzletben ezzel fogadnak, ezzel eresztenek el. Ha pedig este van s én távozáskor *Jó éjtszakát* kívánok vagy szerényen *Ajánlom magamat*, azt röpítik utánam, hogy *jó estét*! Nos, ez a *jó napot* vagy *jó estét*, akármilyen ártatlan két szócskának tessenek máskülönben, szemenszedett germanizmus. Magyar ember azt hogy *jó napot*, így magában nem mondja soha. Nem is lehet egyhamar a magyar fülre valami bántóbb, mint ez a rövidke köszöntés: annyi hetyke, lenéző, sértő valamit érez ki abból a még el nem szunnyadt nyelvérzék. Fogalma sincs erről annak, akinek a fülében az ártatlan *Guten Tag* motozkál. Ha a magyar mondja is *jó napot*, mindig így megbővíti: *jó napot kívánok* vagy *jó napot tanár úr, doktor úr, bátyám* stb. Ez a kikerekítés egyenesen illendőség. Ami pedig a *jó estét* illeti, ezt épen úgy lehet használni mint a *jó reggelt*. Ezeknél is jó a *kívánok* vagy egyéb toldalék, de nem szükséges okvetetlen. Hanem csak beköszönni lehet velük, már elbúcsúzni egyikkel sem. Este a magyar búcsúzáskor azt mondja: *jó éjtszakát, jó éjt, reggel* vagy nappal pedig azt, hogy *Ajánlom magamat* vagy *Alázszolgája*. Igen, a régi jó Alázszolgája. Hanem hát a századvégi fővárosi nem alázszolgája senkinek. Az nem *létezik*! Ki is merne magának ilyet *beképzeln*?

ZILINSZKY ALADÁR.

Hófehér, hósín fehér. Csapodi István az ilyes összetételeket (25 : 227. l.) magyartalanoknak tartja; szerinte különösen a színeket nem mondjuk így magyarul: *aranyárga, hajnalpiros, hófehér* stb. A magyar ember azt mondja: *égszín kék, vérszín vörös, hósín fehér* stb. — Meglehet, hogy az előbbi összetételek a német *gold-gelb, schnee-weiss, himmel-blau* mintájára alakultak meg nyelvünkben, de ma már annyira meghonosodtak, hogy megbélyegzésük egészen fölösleges, annál is inkább, mert az összevont alakok (*hófehér*) a nép ajkán is sokkal gyakoribbak, mint a különállók (*hósín fehér*). De meg a tösgyökeres magyar ember nem is ismer *tejszín fehér* arcot, hanem

csak *tejszín* v. *tejszínű* arcot, a ruhája se *vérszín* vörös, hanem csak *vérszínű*, feleségének az arca is csak *rózsaszínű*, bort meg már épen nem *vérszín* pirost, hanem *vérpirost* iszik s mikor megöregszik, haja nem *hószín* fehér, hanem *hófehér* lesz.

BARTHA JÓZSEF.

Új idegenszerűség. Az a magyartalanság, melyet e cím alatt már egyszer megbélyegeztünk a BH. nyomán (25 : 235), lapjaink napireiben folyvást hódít. Ime egy kis böngészet egy napról : *A beteg Lauka Gusztáv* e h. L. G. beteg v. L. G. betegsége. *Kifosztott pénzeslevél* e h. pénzeslevél kifosztása. *Szerencsétlenül járt gyáros* e h. egy gyáros szerencsétlensége. (Ezek a PN. VIII. 29-i számából valók ; de uo. helyesen : „Egy kaszárnya égése“, „Gránát-robbanás“, „Rabbi-beiktatás“, tehát nem *leégett kaszárnya*, *fölrobbant gránát* — így írja az ugyanaznap i Egyetértés, — *beiktatott rabbi*). — *Az elmaradt díszszemle* e h. a díszszemle elmaradása. *Megkritizált ezredéves emlék* e h. egy ezredéves emlék bírálata (helyesen az aznap i Egyetértésben : „Kifogások a pannonh. emlék stílusa ellen“). *Sikkasztó gyakornok* e h. egy gyakorló sikkasztása. *Kirabolt bankár* e h. egy bankár kirablása (ezek az aznap i MHirlapból valók ; de uo. helyesen : „Milliók veszélyben“, nem *veszélyben forgó milliók*, „Az utolsó Migazzi gróf meghalt“, nem pedig *kihalt grófi család*, mint az aznap i Föv. L. írja).

Ide csatolunk még egynéhányat a most mindennapos példák közül : *a megtámadott kiegyezés* (helyesen : támadás a kiegyezés ellen), *a megvédelmezett primás* (a primás védelme), *a megoldott kormányválság* (a k. megoldása), *a meghiusult fúzió* (a f. meghiusulása), *a megleckéztetett franciák* (lecke a franciáknak), *az áthelyezett káplán* (egy káplán áthelyezése). *a megkínzott betegek* (betegek kínzása), *a visszavetett Lueger* (pedig nem a visszavetett Luegerről szól az a cikk, hanem csak Lueger visszavetéséről), *megváltoztatott házszabályok* (a h. megváltoztatása), *a fegyverkező Görögország* (Gör. fegyverkezése), *a fegyvervásárló görögök* (a görögök fegyvervásárlásai), *a 65 éves Tisza Kálmán* (T. K. 65. születése-napja).

„Újabb sütetű szócsintan“. Vajda J. azt írja : „Jelenleg az író, aki jól tud magyarul, ki van téve annak, hogy a nagy rész nem érti s lehurrogatja mint ósdit vagy *újabb sütetű szócsintanárt*. (Holott pedig mi nem jó és miért nem volna jó magyar a *szócsintanban*? A szó, a csin, a tan, melyik nem jó magyar?)“ (Jelenkor 1 : 532). Jeles költőnk nyilván azt hiszi, hogy a *szócsintan* a szóknak csinjáról, csinosságáról szól. Tehát nem tudja, hogy Bugát a *szócsinálás* tudományát nevezte *szócsintannak*. Avagy csakugyan helyeselné Vajda János, hogy a *csinálás* is *csin* legyen, hogy a *kínálás* is *kín* legyen, hogy az *útálás* *út* legyen stb. stb.? — Az meg már sehogy sem illik a magyarság lánglelkű bajnokához, hogy az újon cseperedettet *újabb sütetű*-nek mondja csak azért, mert a német is úgy mondja (*neugebacken*)!

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. A Nyr. IX. füzetében olvasom: Jegyzetek az Antibarbarushoz. III.: „*Latin szavakat* ne használjunk németesen csonkított alakban.“ Mért használunk tehát *januárt, februárt, januárium, februárium* helyett? Mért használja maga a Nyelvőr is: „1896. *január* 15. I.füzet?“ Vagy talán *januárium, februárium* hosszú szók? Idegenszerűség — még hosszabb. T r e n c s é n y K á r o l y.

F. A *január, február* szókat újra átvettük a német nyelvből, tehát nem esnek ama szabály alá. Van ilyen több is, pl. *font* < *Pfund* (lat. *pondo*), *stül* (az építésben) < *Stil* (*stilus*), *tégely* < *Tiegel* (*tegula*), *törköly* < *Torkel* (*torcular*) stb. Valamint tehát *font* helyett nem kell *pondót, gót stül* helyett *gót stilust, törköly* helyett *torkulárt* mondani, ép úgy nem kell a meghonosult *január* mellett a lat. *januáriushoz* ragaszkodni.

ANTIBARBARUS.

2. **Térbecsül.** Bácskában a *térdel* szót intelligens emberek is *térbecsül*-nek ejtik. Mi e sajátságos alaknak a magyarázata?

F. A *térbecsül* alak nem a *térdel*, hanem a *térdepel* szónak az elváltozása. Ez érdekes népnyelvi változat többszörös hangbeli fejlődés eredménye, még pedig közvetlen a népies *térgyepel* alakból magyarázandó, amely utóbbiban ugyanaz a jésülés mutatkozik, amelyet magában a *térd* szóban is kifejlesztett a népnyelv s amelyet már a régiségben is megtalálunk: *térgy* (l. NySz.). A *térgyepel*-ből sajátságos hangátvetés útján előbb *térbetyel*, illetőleg dialektikus végződésel *térbetyül* lett. E hangátvetésben az az érdekes, hogy míg az ínnyel és ajakkal való artikulálás helyet cseréltek, vagyis az ínnyhang helyébe ajakhang lépett és viszont (*gy* > *b*, *p* > *ty*), addig a hang keménysége és lágy-sága megmaradt a maga helyén, tehát a lágy *gy* helyébe nem maga a kemény *p*, hanem a megfelelő lágy *b*, s viszont a kemény *p* helyébe nem maga a lágy *gy*, hanem kemény párja, a *ty* lépett. A bácskai kiejtés azonban nem állapodott meg ennél az általánosabb népies ejtésnél, hanem tovább menve, a *ty*-t cs-re változtatta, amint pl. nem egy vidéken *keztüü* helyett *kescsüt* mondanak (l. MTsz.).

3. **Városi helyen vagy város helyen?** E gyakran hallottam kifejezés helyett: *városi helyen* nem alkalmasabb-e ezt használni: *város helyen*?

F. Mind a két kifejezőmód alkalmas, azaz helyes. De valóban úgy tudjuk, hogy az utóbbi, a *város helyen* népiesebb. Szatmár megyében, Nagybányán pl. nem emlékszem, hogy *városi helyen* kifejezést hallottam volna, szintűgy mindig csak így beszélnek: *falu helyen* s nem *falusi helyen*. Hogy azonban a *városi helyen* kifejezőmód sem helytelen, magának a kifejezésnek szerkezetén kívül az is bizonyítja, hogy már a régi irodalomban is előfordul (Veres Balázsnak Verbőczifordításában, l. NySz.).

4. *Folyamatos (v. folyó) jelen helyes-e?* Én a *folyamatos* v. *folyó jelen* elnevezést nem tartom helyesnek, mert nem használható általánosan. Például *villan, dörren, koppan, indul* stb. igék pillanatnyi cselekvést fejeznek ki, tehát a cselekvésre szükséges idő is (akár jelen, akár mult, akár jövő) csak pillanatnyi. Míg *alszik, fekszik, szánt, utazik, foly, prédikál* stb. tartós, huzamos cselekvést fejeznek ki s így a jelen és jövő idejük is egyaránt tartós, addig a főtebb idézett és hozzájuk hasonló igéknél az idő, amelyben a velük jelölt cselekvés végbemén, sem *folyamatos jelen*, sem *folyamatos mult*, sem *folyamatos jövő* nem lehet. Kálmán Sándor.

F. A *folyamatos* v. *folyó jelen* műszót a mozzanatos igék miatt el nem ejthetjük, mert szükségünk van a cselekvés háromféle (*folyó, befejezett, beálló*) állapotának (a cselekvés módjai helyett helyesebbnek tartom a cselekvés állapotai kifejezést) megkülönböztetésére. A *befejezett* és *beálló* cselekvéssel szemben a harmadik állapot-kategóriát másnak mint folyónak v. folyamatosnak nem tekinthetjük. Mint mindenben, a gramatikában is: *a parte potiori fit denominatio*. Már pedig a mozzanatos v. i. pillanatnyi cselekvést jelentő igék a többiek összeségével szemben jelentéktelen számot tesznek s ha miattuk a *folyó* v. *folyamatos* műszót el kellene vetnünk, akkor a kezdő igék kedvéért *beálló cselekvésről* sem szólhatnánk, mert hisz ezek tulajdonképpen minden időben beálló, meginduló cselekvést jelentenek.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

„Ösztöndíj nyelvjárási anyag gyűjtésére. A Cseh Akadémia III. osztálya újból két, 200—200 forintos ösztöndíjat tűzött ki cseh nyelvjárási anyag gyűjtésére és földolgozására“. Ezt a pár, sokat mondó sort olvassuk a *Český Lid* idei folyamának 5. füzetében (V: 476) s meg nem állhatjuk, hogy közzé ne tegyék. Hány fiatal törekvő nyelvészünk vidulna föl, ha e hírt úgy véletlenül a mi Akadémiai Értesítőnkben olvasná cseh-magyar fölcseréléssel. Bizony akkor többet tudnánk akár a Kalotaszeg nyelvéről, akár Torda-Aranyosszék-Torockóéről, akár a Cserna völgyéről (Hunyad m.); de nem sorolom föl azokat a területeket, amelyek még teljesen vagy nagyon is hiányosan ismeretesek. Hiu ábrándok kielégítésére egyeseink áldoznak ezreket, de saját népük nyelvének, etnografiájának megismertetésére nincsen egyetlen forintjuk sem. Ha nem fordulhatunk egyesekhez, követné legalább akadémiánk a cseh akadémia példáját.

MELICH JÁNOS.

Az Akadémia új helyesírási szabályai. Simonyi Zsigmondnak, az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság előadójának kezdeményére az Akadémia revízió alá vette az évről-évre változatlanul lenyomatott helyesírási szabályokat („A magyar helyesírás elvei és szabályai“). A bizottság hosszú és beható vitában tárgyalta [Simonyinak részletes

javaslatát, s bár ebben — mint a *Hazánk* 1894. febr. 12. számában megjelent ismertető cikkünk mutatja — több időszzerű és jogos újítás volt indítványozva, a Nyelvtudományi Bizottság a konzervatívabb szép-írók befolyása alatt csupán két főbb újítást fogadott el: a *c* hangnak egyszerű *c*-vel való írását és a vonatkozó névmások egybeírását: *aki*, *amely*, *ahol* stb. Ellenben elvetették a kétjegyű mássalhangzóknak a *-val -vel* és *-vá -vé* ragok hasonulásánál indítványozott csonkítását, amelyet a bizottság egy ízben már elfogadott volt (l. Nyr. 10:85); tehát ezentúl is így kell az Akadémia szerint írni: *ősszel*, *királylyal*, *királylyá* stb. Ez utóbbi kérdésben a döntő erősség, amely egy-két nyelvészt is megingatott, helyesírásunknak az az általános elve volt, hogy a *tő* képét a származékokban is meg kell őrizni, holott az *ősszel*, *királylyá* írásmódban nem lehetne a *tövet* s a *ragot* az írásban megkülönböztetni. Csakhogy amit ezzel megmentünk — ha ugyan szükséges a megmentése — valóban nagy betűpazarlásunkba kerül: egy kettős hangot nem kevesebb mint négy betűvel írunk le: *őssszel*, *királylyá*! Nem fogadta el a bizottság az idegen szóknak következetes magyaros írását sem s ezzel mintegy szentesítette a mostani habozó s a legnagyobb tarkaságig következetlen írásmódot. De el kell ismer-nünk, hogy az új szabályok, midőn a meghonosodott idegen szóknak v. i. a jövevényszavaknak magyaros írását megengedik s midőn e kategóriába a *reakciót*, *klasszikust*, *bürokratát*, *sovinizmust*, *fúziót*, *dikciót*, *pedagógiát*, *filozófiát* és sok hasonlót hivatalosan beiktatják, a régiekhez képest nagy haladást bizonyítanak. Hogy néhány kisebb újítást is idézzünk, ezentúl a javaslat szerint így kell írunk: *higgyen* (nem *higgyen*), *hetyke* (nem *hegyke*), *poggyász* (nem *podgyász*), *icce* (nem *ítce*, ellenben az *utca* megmaradna *tc*-vel mint irodalmi népetimológia); *Budapest* (nem *Buda-Pest*, amint ma is csak a Budap. Szemle s az Akadémiai Értesítő írja), *Nagyvárad* (nem *Nagy-Várad*), *Székesfehérvár* (nem *Székes-Fehérvár*); *Veszprém megye* (nem *Veszprémmege*) stb. Az új helyesírási szabályokat a régieknél becsesebbé teszi az az újítás is, hogy végükön betűrendes jegyzékbe vannak foglalva mindazon szók, amelyeknek írására nézve az írónak kétsége támadhat, s össze vannak állítva a divatban levő rövidítések is. Óhajtjuk, hogy a Nyelvtud. Bizottság ez új javaslatát mielőbb az Akadémia összességé is elfogadja és szentesítse.

Z. Gy.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvtani adatok a felnémeti dialektusból.

Hangtan.

A birtokrag *-e*, *-é* magára és viszonzyszók előtt csak nagy ritkán marad meg, helyette *-i* áll: Oda ki vót helyibe; mos' jutott eszibe; tetőstetejével raktam; enyím szemem; aki mos' kilenc évi, hogy elment a gombára.

Basa-rózsa levelit raktam rá;
Basa-rózsa leveli nem haszná' ...
Mégis lēhullott annak a leveli.

A magánhangzórendszerben jellemző az *é* és *e* (ē) mellett másutt (pl. csak a szomszédos tárkányiak nyelvében is) szokásos nyílt *ē*-nek teljes hiánya s a közép *ē* hangnak gyakori használata, főképp bizonyos ragalakokban, pl. a felszólító egyes 3. személyragjában.

Különös hangszínezetők van az *erre* és *arra* mutató-határozó névmásoknak. Az irod. nyelv *arra*-jának első hangzója egészen nyílt *á*, az *erre* pedig hosszú nyílt *e*-vel van:

Ére gyere, nē mēnny ára,
Nē mēnny a bíró sorára:
Hírēs lyányok laknak ára,
Be van az ajtójok zárva!

Holott a palócság általában diftongus-féle hangszínezettel ejti

Még különösebb az, hogy a megfelelő kérdő és relativ határozóban hosszú zárt *é* hang van pl. Ére gyere, amére én.

Az irodalmi *-ök*, *-ük* helyett a több birtokos egy birtok 3. szem. alakjában kivétel nélkül *-ik* a használatos: „Csúnya viseletyik van (a tárkányiakról beszéltek a leányok). Sok pézik van ám nekik. Jó kényerik van. De jó kedvik is van, no! Mēddōglōtt az ökrük.” A megfelelő, mélyhangú birtokrag azonban mindig *-ok* alakú.

Az *i* helyett *ö* van ebben: ösmer.

ű h. ő, pl. keserő, gyűrő, gyűsző, varróto.

Viszont *ő* helyett *ű*: késű jár; késű gyōtt haza.

ő helyett *ē*: tēmjén, tēmērdēk, zērēg (pl. a haraszt), de: nē zōrōg' mǎ'; zōrget és zērget; bēgre (bōgre, kisebb fajta vizes edény).

Némely szóban az eredetibb *i* hang maradt meg: files, filemile, bikkfa; a Bikken vótam. (Égyedēm, bēgyedēm, báró bikkó, bikk-mogyoró, az erdőbe szó' a rigó, Űs'ki-būs'ki, szabó buk' ki); siket; de: būdōss.

ű helyett *ē*: csētērtēk, sērēg (sūrōg); sērēgt (pl. az orsó) mint annak a rengyi.

é helyett *i* (i) kevés szóban: fejir, mēgint ... nē kímidd! .. gyikín, ... kikín (kōkény).

i h. a: kalincs (kilincs).

a h. o; e h. ē, ő: magamot is belēvetēm mēllōtték a disznótokot; behajtották a lovatokat; fēlirták a dunnámot is. Mēllopták a

szöllőtököt, behajtották az ökrötököt. Általában szólva, a felnémetiek a többes számú és a személyragos tárgyas alakban a *t* előtt álló irodalmi mély *a* hangot mindig *o*-nak, amint az ugyanilyen tárgyesetben álló *e* magas hangzót mindig *ë*-nek, *ö*-nek ejtik.

o helyett *u* : *usan* (elusant : elosont), *bukor*, *hërnyü*, *pufók*.

Barna kis lyán kötött bukrétája

Három napig állott a puhárba.

Hun vótá'? Papnyi. Gyuvontá-ë má'?

A birtokos névmások előtt álló névelő mindig magas hangú az asszimiláció miatt. *Enyim*, *et téd*, *ez övé*, *em mën*k, *et téték*, *ez övék*.

A személyragos viszonzszók előtt a *ti* alak helyett *të* használatos: Pegyi' *tëndálatok* is vót... Gyere no! Úgy-ë nincs meri ère gyönnyi?... Má' mé' në vóna? Csak *tëtületék* nem fénék tán?

A mássalhangzók cserélkezése részint asszimiláció, részint gyengülés eredménye, úgy hogy igazi cserélkezés csak a dentális *n* és *m*. s amaz és a liquida *l* között van. A nyelv ebben a dialektusban igen türelmes még a nehezebb kiejtésű mássalhangzó-csoportok iránt is, a szó elején is.

n : *m* — *nedve* (medve) (így fogad a nyomtató gazda a szérűjén esős időben : „itt a medve“, s mutat a nedves *ádzásra*).

n : *l* — *tanál* : *talál*.

Általános a *meg* igeikötő hasonulása : *mëhhallották*, *mëhharakszik*, maj' mëffogják, maj' mëlládd, jó mësszitták ; mëssütték má' ? Mëvvák-tam az újom'. *

Nemcsak egyazon szóban van hasonulás a kemény és lágy mássalhangzók között, hanem két különböző szóban is, úgyhogy néha alig ismerni rá az eredeti szóra. Pl.

t + sz, *t + cs*; *gy + sz* : Kész szëm szilva. duráncai. Èsz szá' szoknya. Mi' csiná'sz. Ki misz szeret, arra néz.

n + m : Ém mëg osztán.

g + n : Pegyin nem mënt el.

gy + j : Èggyëj jót (egy-egy jót) nevettem.

s + cs : A ruhámot ics csak úgy becsipásztá.

d + n : Harman napig állott a puhárba. Tunnájë të kacsintanyi ? Ha të tunná', tënné' rúla. Honnë annék ?! Nem tunnakk dógoznyi.

g, *gy + n* : Pegyin nem ment el. Ha tuttað, hon' nem lëszek a tized.

n + l : Killógyik (kínlódik).

d + s : Színës së lássam.

d + l : Csak në beszé', téged is tullað hún vótá'!

gy + t : Elhatta ja szeretőjë csalfán.

A lágy dentális *i* előtt *gy*-vé, a kemény *meg* *ty*-vé leszen : Aggyij jár a kossó a kútra. A gyijó, mogyoró törve jó. Pegyit èggy is jaj de hosszú a lyánnak. Mëggyiv vótá' oda? Szeretyik azok egymás' nagyon. Tyik is ott vótatok. Ott fétyi, a hún fáj. Bá' horvátyi. Végig mëntem fëlnémetyi nagy úcán. Ellenben *batu* e h. *batyu*.

j > gy : gyön, gyere.

* Egerben is így, l. Nyr. 18 : 21.

Mássalhangzó-elesés: a) Szóvégről: Néhány szóban a végső mássalhangzó elesik; ilyenek: *maj'*, *mer'*, *mé'?* *má'*, *bá'csak mingyá'*, *mindé'*, *no né'!* b) Szóközépről: *keresz(t)komja*, a *ker(t)be* menők.

Alaktan.

Fokoznak főneveket: *kárább* a ké' széminé'; a' më mék *kutyáv* vót. A felső fok kifejezésére megkettőzik a névszót: *tetőstetetejibe*, *tetőstetetejivel*; vagy kicsinyítő képzőkkel fejezik ki rajta a felső fok fogalmát: a *tutúcskájába'* rakta a fészkit; vagy a *leg*-et teszik a névszó elé: *maj'* fēlmászok én a *lettetejibe* is.

A tulajdonságnevek fokozásában nincs különösség, de igenis a határozókéban.

Az *érébb* alak hatott az *drébb* alakra; ezek meg az *odébb*, *hamarébb* alakokat szerintkeztetik. De már *tovább*: *idébb*.

A személynévmás többes számú alakját mindig *k*-val mondják: *mink*, *tyik*, *ők*.

A második és harmadik személy a többes nominativus alakhoz is felveszi a dativus ragot: *tyiknek*, *őknek*. Őknek is van olyan szép ökrök. Így a 2. személy a tárgyragos alakban: *tyiktékét* so sē látalak ott.

A főnevek ragozásában két figyelemre méltó jelenségre bukkunk. Egyike ezeknek a *-val* (ill. *-vel*) és *-vá* (ill. *-vé*) ragoknak az irodalmitól eltérő hozzáfűggesztése a névszóhoz. A *-vel* u. i. megtartja *v*-jét mássalhangzók után is: *bot-val*, *ostornyel-vel*. A *-vá* pedig csak *-é* alakban járul a szóhoz: De szeretnék aranyhalé ványi.

A másik szembetűnő a birtokragozás: *ökreji*, *szölleji*. Ugyanis a több birtokos több birtok alakjaiban *-jajim* stb. ill. *-jejim* a rag, ha a névszó magánhangzóra végződik: *eke*—*ekéjejim* stb., *liba*—*libájajim*.

Az ikes ragozás teljes bomlásban van: *égyék*, *iggyék* mellett *eszék*, *iszók*, *alszók*, *káromkodók* stb. kivétel nélkül (de „észēm-iszomra van pénze“).

Az ikes alak fölszólító módbeli egyes 3. személye hatott a nem ikesek ugyanily személyére: *Végyék mé' belül!* *Aggyék egy ice bort*. *Ménnyék má'...* szintén kivétel nélkül. A városias beszédmód utánzása azonban nem kevés zavart idéz elő a falusi nyelvben, ha urasan akar beszélni. Akkor azt mondja, hogy: *egyen*, *igyon*, mert ő azt hallja, hogy: *adjon*, *végyén*, *ménnyén*, *tégyén*, *kérjén* stb. De az első személyben mindig *-k* a személyrag.

A fölszólító 2. személy leggyakrabban *é*-re végződik: *mi légyé' kutya legyé'...* *vigyé'.* A jelentő mód így is: *hajjól*, *hagyol*.

A *j* módrag elvesz nyomtalanul a *g*, *d*, *p* után, ha az igékre mássalhangzón kezdődő szó következik: *szúr'* mēn no, ha mersz! *Nē morog'* má' mindé'!

Mint a tárgyas igealak jellemző hangja szintén elvesz a *g*, *sz* mássalhangzók után a többes 1. sz.-ben: No, emelljük el innen! Fogjátok-é má'? *Foguk* má'! *Aggyuk* e h. aggyuk. Nem mēnök

mos' be; nem esik jó' (a bor). Oda sē neki, maj' megiszuk mink. (Ugyanigy: *megészük, mēvvészük* stb.) De: *megisszátok, isszák.*

Kötőhangzó nélkül képezik a befejezett cselekvést: *köttem, kötté', sűttem, sűtté', befűtté'-ē má'?*

A szóképzésben is akadni némi' különösségre. Így a participiumokat szerte használják főnevek helyett; sajátoság határozó jelzőjű összetételeket és eredetibb képzésű igéket használnak.

Az *eladó* magára is járatos a 'leány' elhagyásával: „No *aladó* (t. i. lány; eladó helyett, illeszkedéssel) hun vóta'?” — Magára álló participium: *Nyugodó, villó, csőllő, fonó, vasaló, zugó, fűvő, leső, déllő*; összetételben: *Egerlátó, bordőllő* stb.

Az összetétel példái: *keresztű-szalma, felvég, alvég, alsókert, kert-allya, kirá-kúttya, három királyok-napja, jó-szösz, bordás csik, harmad-fű, úrrétyi, halá-válság, bűdös-kút-allya, leshely*; — *tejbe-kása. törbe-bab* (így), *lesi-puskás, tátyi-szájuk.*

Asszimiláció: *fejel, dērēkaly.*

Az *-at, -et* (-ás, -és) helyett: *-csik: foncsik, tekercsik, ülcsik; -cik: tőcik.*

Kicsinyítő képzős fogalmat egész terjedelmében használják: *padka*: kis padka, nagy padka.

A magánhangzós végű szó az *-en* rag előtt *v* vagy *j* hangot vesz be: *egyenlőjen, gyönyörűven* (így is: *gyönyörvetésen*).

A mi különösség van az igeképzésben, abban határozódik, hogy az *-ít* képző némely szókban *-ajt* alakú: *szakajt, fakajt*; de: *szomorít, szépit* stb. Az *-ng* képzőre példák: *borong, borzong* (a háta).

(Heves m.)

TÖRÖK KONSTÁNT.

Szólások.

K á r é ment a lovam: elpusztult.

Ne huzd nyársra a cibré, met úgy is leszotyog: ne add az urat, mert rongyos vagy. (A *cibre* vmi leves-féle.)

Valakivel újat húzni: vetélkedni, veszekedni.

Megrázza mint Krisztus a vargát.

Hadd el keddre, hogy legyen jobb kedve.

E kérdésre: 'hová mennek?', ha nem akarják megmondani, ezt mondják: 'Nárittyomba jeget aszalni' v. 'Kukutyinba zabot hegyezni'.

Mért mennek? Felelet: 'Hogy a rák a vetésre ne menjen'.

E kérdésre: mikor mennek ide v. oda? Felelet: Csernátonhoz (egy falu) két hétre. (Bizonytalan terminus.)

Voltál-e katona? 'Igen, egy nyáron kilenc esztendeig'. (Azt teszi, hogy nem volt katona.)

(Háromszék m. Orbai járás.)

PÉTER MÓZES.

H ű s ő l ő pipa: használatban levő, mindennapi.

Szívesen teccett adni, de mi o k k a l m ó d d a l: miért?

Három napjátúl fogva nem ettem: három nap óta.
 Az ördög környékezett: majd elvesztem.
 Majd oldalba kedvellek: oldalba ütlek.
 Megittuk a borunkat, bevitte az ördög, majd kihozza a Jézus.
 Rugott borjú: egy esztendő.
 Az én fíjamat ne patrija senki: ne gondoskodjék róla.
 Nagy tuggya van most neki: nagyon tudja, nagy a tudománya.
 (Szíhalom.) Vozári Gyula.

Hallgat mind a disznó a búzába.
 Annyit iszik mind a gödény.
 Nem ettem tolluseprűt, hogy neked aggyam.
 Talám biza bontó-fűsűt ettél, hogy ojan ződeket beszéssz.
 Uccu, bocskor, ne suttagj!
 Uj szita szegen függ; később az ágy alá kerül.
 Bolondra, füst! bolondra füst, bolondra!
 Ennek is az apja Szent János napkor a jég alá hát.
 Hatházi macska. Hatházi kutya. (Amelyik a szomszédoknál is
 épen úgy otthon érzi magát, mint a gazdájánál.)
 Se ingem, se gagyám.
 Ojan hideg a keze mind a béka lába.
 Menny el, te ujságos bolond, te háromfertájos eszű!
 Beszéjj a hótakkal! (Akár ennek beszélj, akár a holtaknak.)
 Né te, milyen horgasan néz az emberre!
 Ojan nincs a sifonerbe!
 Akkor hiszem, mikor a nap alólról jű fel!
 Menny el, te madárijesztő! te sokszó csűf!
 Ojan szép mind az iratt tojás.
 Pénzem ára, ha semmit sem ér is.
 Na csak, na! ha viszket a hátod, én mingyár megvakaram!
 Most má fuhacc a plattenbe!
 (Maros-Torda m.) ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Gömör megyei.

fogonik: fogamzik. „A hársfa szemel v. szemzeg az eső:
 nehezen fogonik“. szemetel, ritkán esik.
 huzog: huzogat. v e d e r n i. Pl. Tudni kell, minő
 kampa: kampó. körülmények vedernek el a ma-
 mancs: állat végső tagja. jális tartásától (riasztanak el,
 pajod. Első évben tojás, 3 évig vernek le).
 pajod, 4. évben lesz cserebogár. P á r b e s z é d. Jó napot! — Jó
 sipakodik: „Az asszonyok sipa- napot! — Hova? — Baksay-
 kottak, hogy belefűl a fű a nott [Baksayhoz]. — Nocsak!
 vízbe“. [Tessék, menjen.]
 (Rimaszombat.) Vozári Gyula.

Sopronymegyeiek.

értetlen. „De mikor ollan értetlen a zembër, sosë tuggya, kire hallgasson“.

ezënten: nemsokára.

főszegni: „Ezt is főszektük, gyöp vót“: föltörték, fölszántották.

kortalan: „Doktornak még nagyon kortalan“: fiatal, gyerek (orvosnövendékről mondták).

közfa: strájfa, az istállóban a lovakat elválasztó lengő rúd.

mëgnyillani: „Rossz az üdő-

járás, tavasszó nem akar mëgnyillani“: tavaszodni.

Szó-lá-sok: Fálnak fülö van: figyelmeztető szó, hogy olyan is van jelen, akinek nem szabad meghallani, amit mondani akarnak.

Vót am má a zurak előtt is: rossz ember, kit már törvény elé is idéztek.

Csapodi István.

Baranyamegyeiek.

affektál: udvarol.

bábaszüle: bába.

belső embör: úri ember.

eljegyezni: férjhez menni.

éjnek évadján: késő éjjel.

erősebb: idősebb.

fejes ükenne: szívó szék.

ne gunérozsz: ne csúfolj ki, ne ne vess ki.

gyengébb: fiatalabb.

hütés: nagy betegség.

izromban: azonnal.

lázadás: láz.

micsaa?: micsoda.

petár: bögre.

poringatni: pirongatni.

püdők: köldök.

silány: nyoszolyó lány.

sorvad: zsibbad.

tanárok: uccaköz.

teknő sattyá: teknő füle.

tilk: tyúk.

Szó-lás: Mőgjárta a száz tú hosszát: kerülő úton ment, eltévedt.

(K.-Dombó. Darány. Nagy-Dobsza. Istvándi.)

SÁNDOR JÓZSEF.

Keresztnevek.

Jancsi, Jankó, Jani: János. Kari: Károly. Peti: Péter. Zsiga, Zsigu, Zsigó, Zsigi: Zsigmond. Ábron, Ábri, Ábris: Ábrahám. Ádu, Ádi: Ádám. Ári: Áron. Sári: Sára. Samu, Soma: Sámuel. Lojzi: Alajos. Lenorka: Eleonora. Póli: Apollónia. Dani, Danus: Dániel. Fáni: Franciska. Gedi, Gedus, Gedő: Gedeon. Gizi, Giza, Gizuska: Gizella. Gyuri, Gyuszi, Gyurka: György. Ilka, Ilus, Iluska: Ilona. Kati, Kata, Kató, Katinka: Katalin. Laji: Lajos. Marci: Márton. Mikó: Miklós. Rébi: Rebeka. Rozi, Róza, Rozál: Rozália. Simi, Simsi: Simon. Terka, Tercsa, Teri, Terus, Teruska: Terézia.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Helynevek

Homoród-Karácsonfalváról.

A község határa éjszaken Almással, keleten Vargyassal, délen Oklánddal, nyugaton Szent-Pállal barázdás. A Pisztrangos nevű területet 100 évvel ezelőtt Almás, a Sűgő nagy erdőt Vargyas elperelte. A határ a Kövestető hegyoldalon kezdődik.

1. Az alsó v. Oklánd felőli mező: Kövestető-alja v. Kövesút-alja. Felső-Kismeződ. Alsó-Kismeződ. Kismeződ-árka. Veresdomb. Malom-oldal. Barázda-hát. Pados (víz mellett). Szík (sósforrások). Túróci-féle tag. Bene-hegy (két csúcsú). Malom-kert. Gedő-szegelete. Sospataka melléke. Mocsár. Gyótoma. Fajkarét-alja. Kányáspatak-feje. Tóthok parraga. Kigyós-völgy (két vízmente).

2. A Vargyas v. kelet felőli mező: Tőkös-kert. Dózsa-alja. Tekerő. Veresfüzre-menő. Limbus. Hosszúhegy. Dongóhegy-köze. Dongóhegy. Dongóhegy-tere. Sospatak. Kis-Nyír. Nagy-Nyír. Nyírtető. Halovány. Mihály-verem-száda. Sósút környéke. Rétföld. Pap-szaka-dozása (két futásos kaszáló). Imola. Dózsa. Csűzteteje. Csűz-oldala. Csűz-loka. Csűz-patak. Csűz-egre. Csűz-ága-köze. Csűz-kútja. Kákahegyese. Káka-oldala. Káka-sziklája. Szármány teteje. Szármány oldala. Akasztófa-nyaka. Felső- és Alsó-fejbükk-alja.

3. A felső v. Almás felől való mező és rét: Velence. Tóthok kertje. Tó-fenék. Alsó-Póka-földe. Hámor-árok (a hagyomány szerint vashámor volt ott valaha). Felső-Póka-földe. Hőrcsög szilvása. Ince-szege. Ince-szege-oldala. Lapos (pityókás). Mátyás Pál kertje. Luca-kert. Bence-szegelete. Lok. Harangos föld (haranghozásért kapta 1819-ben). Betlen-föld. Kápolna-mege. Háromágú. Avas-alja. Csiki Dávidné parragja. Lókötő gödör (1848 előtt a hivatalos sürgös leveleket vinni köteles ármális nemes székelyek lovainak nyári etető helye). Ila-ponkja. Hágó földek. Bükkfej-alja-régi-osztás. Bükkfej-alja-órás-földek (1828-ban az unitárius eklézsiának adták, hogy árából toronyórát csináltasson). Bükkfej-alja-új-osztás. Tutó. Tutó-cseréje. Tutó-oldala. Sorpatak-loka. Sorpatak. Gecsemán. A Lészánál. Vészpataka. Vész-loka. Vész-homloka. Vész-oldala. Vész-teteje. Szencsek. Bóka-vágása. Csűzbogár-üstőke (csorda-járás). Kornád. Magyarós oldala. Nagy-Homoród vize. Senye vagy Belmező pataka. Lejtő feje.

4. Szénaság: Széna-hordó-út. Szoros út. Kűpüs-kút. Csűz-kútja. Csűz-bükke. Alsó-Babockó. Felső-Babockó. Lapjas-bükk teteje. Kustaly vára (kőfal-maradványokkal; Oklándi Kovács Áron ezelőtt 70 évvel ott ásogatott arany ekék reményében). Kakas-barázda (a Vargyasi területen 400 lépés hosszú sánc). Galambos völgy. Nagy völgy. Szoros völgy. Kerek völgy. Csipa. Csipa karéja. Ladó völgye. Szilos pataka. Szilos. Szilos-száda. Szilos tere. Szilos oldala. Szilos teteje. Alsó-Szilos. Hagymás vára. Hagymás-mező. Nyáras-alja. Nyáras-sűrűje, Ivót pataka. Határ patak. Hagymás-pataka tere. Szalonkás patak. Feketehegy-alja. Feketehegy-böte. Feketehegy teteje. Sűgő-melléke. Somos-alja.

5. Közhelyek, erdők és ciheres legelők: Hegyes-árka. Hegyes. Ladó völgye. Hegyes-teteje. Hegyes-vize. Veres György aszalása. Vész szálasa. Vész pataka. Vész kútja. Bartais. Leány temetése (mikor itt még nagy erdő volt, egy vargyasi leányt itt megöltek a rablók, ide temették az út szélére a domb alá; az arra járók most is zöld ágot és apró követ dobnak a halomra). Oldal-út. Bükkfej teteje. Bükkfej oldala. Veres-himlő parraga. Veres-himlő szege. Fenes. Vajaszló (vaj-aszaló?). Tőkés. Két-árok köze. Tővises. Fél szemű kút. Fél szemű-kút gödre. Fél szemű kút árka. Szult hegyese. Varga parraga. Tetves kút (sok kárásszal). Nádas oldala. Nádas pataka. Hóta-pataka. Hóta-pataka oldala. Szászok vágása. Szeles bérc. Orosz-padja. Magyarós oldala. Erős-patak. Erős-patak bükke (most: csereszálás). Őrhegy. Berke-homloka. Berke. Berke vize. Belmező pataka. Vész-bükke. Szénégető. Borvízkút. Nagy-árnyék. Nagy-árnyék alja. Zsidó-száda. Darázs-forrás. Szász-ölő. Osztoványos teteje. Borju deielő. Senye pataka. Osztoványos oldala. Osztoványos pataka. Gyertyános. Gy.-homloka, -teteje, -árnyéka. Nagy György keresztje. Török-likat-feje. Sár (forrásos hely). Török-likat. Török-likat pataka. Tunya Péter (mikor köd borítja, azt mondják: T. P. pipál, eső lesz). Baconi-kert. Életlen-völgy oldala. Virgő (Virrogó? = peres). Mirke (almási ejtés szerint Merke). Mirke tető. Mirke láza (láz = magas térség). Setét vápa (vápa = éjszakai meredek, szűk völgytorok vagy árokfej). Kurta oldal. Csigó feje. Csigó. Csigó árka. Canka. Kovácsék kertje. Rezen. Rezen csorgója. Belmező tizes földek. Belmező pataka. Nagyárnyék pataka. Salatiék kaszáló kertje. Hagymás gátja. Somos bükke. Bató vágása. Somos tető. Somos oldal. Kásás mező. Eklézsia erdeje. Köves-bérc alja. Köves bérc. Sűgő melléke. Száraz-kút feje. Kerek-domb mocsára. Kerek-domb. Kerek domb nyaka. Réz-út. Két-árok köze. Köz-bérc. Senye. Senye teteje. Senye feje. Gyökeres kút. Lőrinc-kert. Fejedelem asztala (talán öreg Apafi vadászó helye).

Homoródalmási barlang tájékán: Csudáló kő vagy Csala tornya. Vízkelet (a Vargyas vizének 20 kilométernyi bujdosás után ismét előtünése). Salati lika. Szobor tető. Fekete hegy. Sűgő pataka. Tolvajok útja. Újvérsi-nyíres. Sűgő lika. Hagymás kő. Hagymás pataka. Hagymás kapu. Nagy-Vargyas vize. Vízelve. (A három utolsó Vargyas községben.)

(Derzsi József kézirati monográfiájából.)

Összeállította HERRMANN ANTAL.

Gúnynevek.

Dodoka. Döndi. Fekete pulyszka [?]. Faszulyka János. Kágyász. Kuka. Kulán. Méci. Peca. Peka. Puzsi. Lekuc. Pikó. Retkes. Répáné. Darrang. Patika. Furus. Murtyán. Belegány. Tördelés. Ici. Pacsa. Sápte Pali. Kotoka. Haidácki. Burszán. Liboc. Sarogja.

(Háromszék m. Orbai járás.)

PÉTER MÓZES.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXV. kötet.

1896. DECEMBER 15.

XII. füzet.

HUSZONÖT ÉV.

Huszonöt év — csak egy hullám az idők végtelen óceánjában, de nagy idő egy-egy emberi törekvés történetében. Huszonöt éve, hogy az Akadémia elhatározta folyóiratunk kiadását és megtalálta SZARVAS GÁBORban azt az embert, ki a tervet legjobban meg tudta valósítani, ki a tudományos s egyúttal nemzeti célhoz legjobban meg tudta választani az irányt s az eszközöket.

A nyelvújítók művészivé akarták tenni a magyar irodalom nyelvét s a helyett mesterkéltté tették. A készen kínálkozó gazdag nyelvkincset nem ismerték s nem kutatták eléggé. E helyett az idegen kifejezések lefordítására maguk fűrták-faragták, csonkították, sőt koholták a szókat, igen sokszor az érthetőség rovására. Hozzájárult az „idegen kecsek“ meghonosítása, mely nem csak egy-egy szép költői kitéltet ültetett át nyelvünkbe, hanem derűre-borura utánozta az idegen nyelveknek minden fordulatát, szerkezetét. Az irodalmi nyelv az élő magyar beszédől mindig messzebb-messzebb távozott, mindig idegenebbé lett, a nemzeti művelődés kiszámíthatatlan kárára.

Vörösmarty, Petőfi, Arany visszavezették a költői nyelvet az ősforráshoz, a néphez, de annál sivárabb képe volt az irodalmi prózának — még Jókai eleven, népies írásmódja mellett is — az ötvenes, hatvanas években. Brassai Sámuel, Arany János újra-újra hangoztatták intő szózatukat, hozzájuk csatlakozott Gyulai Pálnak e téren is érvényesülő kritikai szelleme, — végre megindult a visszahatás Szarvas Gábor folyóiratában, a Magyar Nyelvőrben.

Nem akarunk itt a M. Nyelvőr érdemeivel kérkedni, nem akarjuk viselt dolgainkat részletezni. A munkáról számot fog adni a nemsokára megjelenő új NYELVÖRKALAUZ, az érdemek pedig SZARVAS GÁBOR nevéhez fűződnek és szó volt róluk nem rég, mikor vezérünk elhunytá adott rá alkalmat.

Ma csak sajnálatunkat fejezzük ki, hogy ő meg nem érte e nevezetes évfordulót, — és örömünket, hogy törekvése nem volt meddő, hogy élete munkája gyümölcsöző lett és példaadó, s hogy immár oly sokan dolgozunk vállvetve, lelkes odaadással nyelvünk előmenetelén.

A SZERKESZTŐ.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

VI. (vége.)

Ime egy ítélet: $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota$, *Sokrates* sétál. Kétségtelen, hogy ez az ítélet is két testnek a keveréke, de melyik felel meg benne a szesznek, azaz a mértékül szolgáló ítéletben a $\zeta\omega\acute{\omicron}\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota$ -nek? Azt mondtuk, hogy az a rész felel meg a keverékben a szesznek, amellyel az $\epsilon\sigma\tau\iota$ egyesült. Ezt az $\epsilon\sigma\tau\iota$ -t sehol se látjuk e keverékben. A kohóba tehát vele. Alig hogy hevíteni kezdjük, már is látjuk, hogy a $\beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota$ halmozata valamivel tömöttebb volt, azért nem lehetett a formába önteni. Mihelyt folyóvá lett, $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\omega\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota$, könnyen beleönthetjük

Ebben az esetben a forma követelte halmozat előállítására oly csekély erőszakra volt szükség, hogy a logika kissé megfontolatlanul így kezdett okoskodni: Eh, mit bajlódjak én a $\beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota$. $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota$, $\delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}$ stb. elfolyósításával, hisz ezek, ha nincsenek is épen önthető állapotban, oly lágyak, hogy könnyen be lehet őket a formába gyúrni. Én így is elfogadom őket állítmányokul, igékül. A fizika azt mondaná az ily eljárásról: a gyakorlatban megjárja, de az elméletben nem. Mert amit gyúrni kell, arról, ha még oly lágy is, mindig kétséges marad, betölti-e a formát teljesen.

Sokkal szigorúbban ragaszkodott a logika az eleve megszabott föltételekhez, midőn azt állította, hogy az efféle ítéletekben: $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon$, *Sokrates* egészséges vala és $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}$, *Sokrates* egészséges lesz, a $\delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon$ és $\delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}$ nem igék, hanem az ige esetei ($\omicron\delta\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha\tau\alpha$, $\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}\ \pi\tau\acute{\omega}\sigma\iota\varsigma\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$. $\pi\epsilon\rho\iota$ $\epsilon\rho\mu$. 3). A $\delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon$ és $\delta\gamma\iota\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}$ t. i. így folyósodnak el: $\delta\gamma\iota\alpha\nu\omicron\varsigma\ \eta\nu$ és $\delta\gamma\iota\alpha\nu\omicron\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\alpha\iota$. De a forma $\delta\gamma\iota\alpha\nu\omicron\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\iota$ -t követel.

Ha az előbbi esetben kelletténél elnézőbb, akkor az utóbbiban kelletténél szigorúbb volt a logika. Ezt maga is belátta s új eljárásan kezdte törni a fejét, hogy a $\delta\gamma\iota\alpha\nu\omicron\varsigma\ \eta\nu$ és $\delta\gamma\iota\alpha\nu\omicron\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\alpha\iota$ alakokat beletuszkolhassa a formába. Hamar kisütötte, hogy $\epsilon\sigma\tau\iota$, $\eta\nu$, $\epsilon\sigma\tau\alpha\iota$ mind az időt jelentik s csak az a különbség köztök, hogy $\epsilon\sigma\tau\iota$ a jelen időt jelenti ($\tau\omicron\nu\ \pi\alpha\rho\acute{\omicron}\nu\tau\alpha\ \pi\rho\omicron\sigma\sigma\eta\mu\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\iota\ \chi\rho\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$), a másik

kettő a jelen körül való időt (τὸν περίε χρόνον; περι έρμ. 3). Amennyiben pedig mind a három egyet, t. i. időt jelent, annyiban mindaz, ami egyikükkel vagy másikkal egyesült, ugyanazon halmazat, tehát ige. A mérték nem változik akár ζῶν έστι, akár ζῶν ήν, akár ζῶν έσται a formája. A víz temérdeksége nem változik, akár csészébe, akár csőbe, akár tömlőbe fogtuk azt föl. E fontolgatás után már így beszél a logika: a mi a *vannal* vagy *valával* vagy *leszszel* egyesült (τὰ μετὰ τοῦ έστιν, ή ήν, ή έσται), az mind ige, mert időt jelent (ρήματά έστι, προσσημαίνει γάρ χρόνον; περι έρμ. 1. és 10). S minthogy előbb megengedte, hogy a ύγιανεί is ige, most a ύγιανε és ύγιανεί alakokat is igékül ismeri el.

Ez alatt a fontolgatás alatt azt is észrevette, hogy ez az έστι, ήν. έσται az, ami az igét igévé teszi, s hogy ha ez az igealkotó elem kiválik az igéből, akkor a maradék csak víz, azaz olyan mint a név (αὐτὰ μὲν οὖν καθ' αὐτὰ λεγόμενα τὰ ρήματα, ὀνόματά έστι; περι έρμ. 3). Az ige és név (értsd mindig állítmány és alany) közt tehát az a különbség, hogy az utóbbi idő nélkül (ἄνευ χρόνου), az előbbi időben jelent valamit (ῥήμα δέ έστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον. Περι έρμ. 2. és 3).

Az ige különféle módjai, egyszerűbb vagy többé-kevésbé összetett volta, pl. (τὸ τεῖχος) πεποιήται, λίθου πεποιήται, έρυθροῦ λίθου πεποιήται, (a fal) fölépült, kőből épült föl, vörös kőből épült föl, semmi nehézséget sem okoznak a logikának. A parancsoló, ohajtó vagy egyéb módú ige könnyen olvad a forma követelte jelentő módba, az összetett igék elemei pedig kémiai úton egyesültek, ezeket a logika nem tartozik se figyelembe venni se észrevenni. Előtte az έρυθροῦ λίθου πεποιήται csak ennyi: έρυθρουλιθου-πεποιημένον έστί, név, melyet az έστι igévé tesz. Ezen nincs mit hevíteni, hűteni, sajtolni, mert ugyanazon halmazat, mint a ζῶν έστι.

Lássunk most egy más ítéletet. Τῶν εναντίων έστί μία επιστήμη, contrariorum est una scientia, az *ellenkezőkről* azonegy tudomány szól.*

* Sajnálom, hogy oly példával kell előhozakodnom, mely ma alig ismeretes. De mivel Aristotelessel akarom állításomat támogatni. ő pedig ezt a példát hozza föl, kénytelen vagyok vele. A régi görögök azt értették e furcsa tételen, hogy az ellenkező dolgok a tudományban nem zárják ki egymást, hogy pl. az erkölcs tan mind a jót mind a rosszat, az orvosi tudomány mind az egészség mind a betegség jelenségeit, a mechanika mind a nyugalás mind a mozgás törvényeit tárgyalja.

Hogy önti a logika ezt az ítéletet a formába?

Az ige, úgymond Aristoteles, a forma követelte halmazatban van, mert $\epsilon\sigma\tau\iota\ \mu\acute{\iota}\alpha\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta$ ugyanazon halmazat, mint $\epsilon\sigma\tau\iota\ \zeta\omega\omega\nu$ vagy $\epsilon\sigma\tau\iota\ \epsilon\tilde{\nu}\ \zeta\omega\omega\nu$. De az $\epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\omega\nu$ nem $\mu\acute{\epsilon}\nu\ \Phi\acute{\iota}\lambda\omega\nu\sigma$. $\Phi\acute{\iota}\lambda\omega\nu$ s egyéb effélék nem nevek, hanem a név esetei ($\tau\acute{o}\ \delta\epsilon\ \Phi\acute{\iota}\lambda\omega\nu\sigma$, $\eta\ \Phi\acute{\iota}\lambda\omega\nu$ *καὶ ὅσα τοιαῦτα, οὐκ ονόματα. ἀλλὰ πτώσεις ὀνόματος*. *Περὶ ἑρμ.* 2). Ez azt teszi, hogy az $\epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\omega\nu$ nincs ugyanazon halmazatban, mint az $\alpha\tilde{\nu}\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ a mértékül szolgáló ítéletben, hogy nem nevező, nem víz, hanem dér vagy köd vagy egyéb efféle. A logika u. i. mindig beleérti az $\delta\upsilon\omicron\mu\alpha$ műszóba a nevező formát, azért ezentúl csak nevezőnek fogom mondani. Az $\epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\omega\nu$ -t, hogy az ítélet két fogalmát összehasonlíthassa, megmérhesse, előbb nevezővé, a dér-t vagy ködöt vízzé kell változtatnia. Mert a mérték szerint tulajdonkép nem nevezőt és ígét, hanem két nevezőt hasonlít össze egymással. E nevezők egyikét az $\epsilon\sigma\tau\iota$ igévé teszi ugyan, de ezt az $\epsilon\sigma\tau\iota$ -t félre lehet gondolni s akkor mind az $\alpha\tilde{\nu}\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ mind a $\zeta\omega\omega\nu$ nevező. Az effélékben is: $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota = \Delta'$. $\epsilon\sigma\tau\iota\ \beta\alpha\delta\acute{\iota}\zeta\omega\nu$, $\tau\acute{o}\ \tau\epsilon\acute{\iota}\chi\omicron\varsigma\ \pi\epsilon\pi\omicron\iota\eta\tau\alpha\iota$ $\tau\acute{o}\ \tau.$ $\epsilon\sigma\tau\iota\ \pi\epsilon\pi\omicron\iota\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$ két nevező áll szemben egymással, mert $\alpha\upsilon\tau\alpha\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \omicron\upsilon\tilde{\nu}\ \kappa\alpha\theta'$ $\alpha\upsilon\tau\alpha\ \lambda\epsilon\gamma\acute{o}\mu\epsilon\nu\alpha\ \tau\acute{\alpha}\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha\tau\alpha\ \delta\omicron\nu\acute{o}\mu\alpha\tau\acute{\alpha}\ \epsilon\sigma\tau\iota$. De ezt az $\epsilon\sigma\tau\iota$ -t nem is kell szükségképp félre gondolni, mert $\tau\acute{o}\ \zeta\omega\omega\nu\ \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$ szinte nevező.

Ha az $\epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\omega\nu$ -t nevezőre változtatja, azaz ugyanazon halmazatba hozza a mértékül szolgáló $\alpha\tilde{\nu}\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ -szal, akkor ez a két nevező áll előtte: $\tau\acute{\alpha}\ \epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\alpha$ és $\tau\acute{o}\ \mu\acute{\iota}\alpha\nu\ \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta\nu$, az *ellenkezők* és az *azonegy tudományhoz valóság* vagy *tartozóság*. Ez már teljesen a forma követelte halmazat s most már hozzáfoghat a fogalmak méréséhez. Ezt így végzi: az *azonegy tudományhoz valóság* = α benne van az *ellenkezők* = β fogalmában. Minthogy pedig α a tágabb, β a szűkebb fogalom, tehát az *azonegy tudományhoz valóság* az állítmány, az *ellenkezők* az alany. Avagy, ha a következő szillogizmust vizsgálja:

$\tau\acute{o}\nu\ \epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\omega\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \mu\acute{\iota}\alpha\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta$

$\tau\acute{o}\ \alpha\gamma\alpha\theta\acute{o}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\alpha\chi\acute{o}\nu\ \epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\alpha\ \alpha\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\iota\varsigma$

$\tau\acute{o}\nu\ \alpha\gamma\alpha\theta\acute{o}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\alpha\chi\acute{o}\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \mu\acute{\iota}\alpha\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta$

akkor nem törődve a gramatikai formákkal, így jelöli e szillogizmus terminusait, azaz az ítéletek alanyait és állítmányait: $\tau\acute{o}\ \mu\acute{\iota}\alpha\nu\ \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\mu\eta\nu = \alpha$, $\tau\acute{\alpha}\ \epsilon\lambda\alpha\nu\tau\acute{\iota}\alpha\ \alpha\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\iota\varsigma = \beta$, $\tau\acute{o}\ \alpha\gamma\alpha\theta\acute{o}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\alpha\chi\acute{o}\nu = \gamma$. Ezek pedig csupa nevezők.

Az alanynak s állítmánynak nevezővé tétele igen könnyű munka ugyan, de mégis erőszakos dolognak látszik, mivel ha az

ily két nevezőt egymás mellé állítjuk, csak ritkán kapunk értelmes ítéletet. Vegyük pl. ezt az ítéletet: *Jánost* || a *hideg* leli. Ha ebben *János* az alany, *hidegtelelés* az állítmány, azt várnók, hogy „*János* || *hidegtelelés*” értelmes ítélet legyen, mert a mértékben: az *ember* || *állat*, értelmes ítélet az egymás mellé állított két nevező. De ez méltatlan követelés volna a nyelv irányában, melynek a logika nem szabhat törvényeket. A logikának meg kell elégednie azzal, ha az ugyanazon halmazban, tehát egymással összehasonlítható állapotban erőszakolt két fogalomról annyit tud meg, hogy melyik az, mely a saját törvényeit követő mondatban a másikról van mondva. Meg kell elégednie azzal, ha megtudta, hogy az előbbi példában a *hidegtelelés János*ról van mondva, vagy benne van *János*ban. Egyébiránt az ily egymás mellé állított két nevező nem mindig értelmetlen ítélet. Az előbbi példát így is lehet magyarázni: az alany *János*, az állítmány *hidegtelelős*, „*János* || *hidegtelelős*” már értelmes ítélet.

A logika nem követelheti s nem is követeli, hogy az állítmánynak az alanyban való léte, illetőleg a nagyobb szélső vagy első fogalomnak a középsőben s ennek a kisebb szélsőben való léte mindig ugyanazon módon legyen kimondva. E példában: az *ellenkezőkről azonegy tudomány szól*, α (az állítmány) = *azonegy tudomány szólása*, β (az alany) = *az ellenkezők*. De α nem úgy van a bétában, mintha azt mondhatnók: az *ellenkezők* || *azonegy tudomány szólása*, hanem csak úgy, hogy az *azonegy tudomány szólása az ellenkezőkre vonatkozik*, azokról van mondva. Ez kissé szabadabb fordítása, de igaz értelme Aristoteles következő helyének:

Τὸ δὲ ὑπάρχειν τὸ πρῶτον τῷ μέσῳ. καὶ τοῦτο τῷ ἄκρῳ. οὐ δὲ λαμβάνειν ὡς αἰεὶ κατηγορητομένων ἀλλήλων ὁμοίως... Ὅλον. ὅτι τῶν ἐναντίων ἐστὶ μία ἐπιστήμη. ἔστω γὰρ τὸ α . τὸ μίαν εἶναι ἐπιστήμην· τὰ δ' ἐναντία ἀλλήλοις, ἐφ' οὗ β . τὸ δὴ α τῷ β ὑπάρχει, οὐχ ὡς τὰ ἐναντία τὸ μίαν εἶναι αὐτῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ ὅτι ἀληθὲς εἶπέν καθ' αὐτῶν. μίαν εἶναι αὐτῶν ἐπιστήμην (Analyt. I.36). *

* Hogy még világosabb legyen e helynek értelme, idézem Pacius magyarázatát is: Termini (t. i. az alany és állítmány) per se ponantur in recto casu, in propositionibus autem modo in recto, modo in obliquo aliquo casu, prout ratio linguae requirit... Datam doctrinam illustrat exemplo (τῶν ἐναντίων stb.), cuius subiectum in patrio casu ponitur (t. i. ratione linguae). Pacius épen úgy fogta föl e helyet, mint én. A különbség csak az, hogy én a nominativusban és rectus casusban nem látok azonos dolgot. Mert pl. ebben a mondatban:

Van tehát különbség a logikai és grammatikai alany és állítmány között. A logikai alany és állítmány mindig nevezők, de mivel az egyik nevező mindig időre van vonatkoztatva, tehát azt mondhatjuk, hogy a logikai alany = nevező, a logikai állítmány = ige (*ὄνομα καὶ ῥῆμα*). A grammatikai alanynak és állítmánynak annyi formája lehet, a hány formája van valamely nyelvnek a nevezőn kívül.

A logikai és grammatikai alany és állítmány azonban csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól. Nem lehet azt mondani, hogy valamely mondatban más a logikai és más a grammatikai alany vagy állítmány. Nem lehet pl. azt mondani, hogy ebben a mondatban: a *gyermeknek* || **könyve** van, a *gyermeknek* logikai, *könyve* grammatikai alany, a *van* pedig logikai és grammatikai állítmány. Ez mind nem igaz. A *van* se nem logikai se nem grammatikai állítmány. Az állítmány ez: *könyve van*. Ezt a logika, hogy a maga mértékéhez alkalmaztassa, a maga kaptafájára üsse (de a grammatika is, hogy szólást csinálhasson belőle), *könyvvallásra*, *könyvvallóra* változtatja. A *gyermeknek* nem logikai alany, hanem az alanynak grammatikai formája, tehát épen a grammatikai alany. De ebben a formában: a *gyermek*, egyszersmind logikai alany.

Még azt se lehet mondani, hogy két nyelvben, ha ugyan azt mondjuk rajtok, más-más az alany és állítmány. Ezt: a *gyermek* || **rosszul** van, így mondja a német: dem *Kinde* || geht es **schlecht**. A magyar grammatikus szerint ebben a *gyermek* az alany, még pedig mind a grammatikai mind a logikai és *van* mind a két állítmány. A német grammatikus szerint es a grammatikai, dem *Kinde* a logikai alany és *geht* mind a két állítmány. E magyarázat ellen határozottan tiltakozik a logika s azt parancsolja (ebben már parancsol), hogy mind a magyar, mind a német grammatikus ezt tartsa logikai alanynak: a *gyermek*, das *Kind* s ezt logikai állítmánynak: *rosszullét*, *Schlechtgehen*. A logika csak azt engedi meg, hogy ezt az alanyt és állítmányt mind a két nyelv sua ratione, a maga módja szerint, a maga eszközeivel fejezhesse ki.

A fejtegetésből kitűnt, hogy az, amit az alany és állítmány első ismertető jegyének mondottunk, alany = nevező, állítmány = ige, tulajdonképen a logikai alany és állítmány

Jánost || a **hideg** leli az akkuzativus a rectus casus és a nominativus az obliquus casus.

ismertető jegye. De kitűnt a fejtegetésből az is, hogy ez a jegy igen szépen összefér a többi hattal, ha nevezőn és igén nem grammatikai elemeket, hanem mondattagokat értünk, ha pl. e két mondatban: a *vadalmafán* || *fanyar gyümölcs terem és közös lónak* || *túros a háta*, nem a *gyümölcs* és *háta* szokat, hanem a *vadalmafa* és *közös ló* szólásokat tartjuk nevezőknek, s nem a *terem* és *van* szokat, hanem a *fanyar gyümölcs termő + van* és *túros hátú + van* szólásokat igéknek. A *gyümölcs*, *háta*, *terem*, *van* csak az elemző grammatika előtt nevezők és igék, a szerkesztő grammatika, a mondatban előtt az a nevező és ige, amit a régi görögök értettek az *ὄνομα* és *ῥήμα* műszókon.

Hogy mi most grammatikai elemeket tartunk mondatnani nevezőnek és igének, azt nem az ókori, hanem a középkori bölcséseknek köszönhetjük, azoknak, akik folytonosan Aristotelesben turkáltak ugyan, de az orruk hegyénél tovább nem láttak.

És Steinthal még azt hiszi, hogy midőn ezt a nevezőt (*gyümölcs*, *háta*) tartja grammatikai alanynak s ezt az igét (*terem*, *van*) grammatikai állítmánynak, akkor organikus alkotmányt lát a mondatban és kizárta a grammatikából a logikát. Pedig amit ő grammatikai alanynak és állítmánynak tart — alany = nevező, állítmány = ige — az csak a logika kaptafája, azaz az volna, ha megfordítva nem dugná a csizmába, a mondatba. Ezt nem csúfkepen mondom, mert jól tudom, hogy századokig rögzött hamis vélekedések a legjobb elmének is megtompíthatják életét.

A grammatikai alany és állítmány, mint följebb saját okainak ellene fordításával is kimutattuk, épen az, amit Steinthal logikai-nevez. Hogy ő ezt a szerinte logikai, de valóban grammatikai alanyt és állítmányt nem mindig ismeri föl, annak oka az, hogy ő a mondatban minden bizonykodása ellenére csak mechanikusan konglomerált elemeket lát s hogy a mondat lelkét, a hangsúlyt nem veszi méltó figyelembe.

A hangsúly a legbiztosabb és legfinomabb kalauz a grammatikai alany és állítmány keresésében, de csak úgy vehetjük hasznát, ha valóban organikus test gyanánt tagoljuk a mondatot. Csak így győződhetünk meg arról, hogy mind a mondatban, mind annak alsóbb meg alsóbb rendű tagjaiban, a szólásokban és szókban a predikatív értelmű tagot hangsúlyozzuk.

Ezt Steinthal nem is gyanította, mert ha gyanította volna akkor mást is tudott volna mondani a hangsúlyról, nem csak azt, amit a neki szentelt 123. szakaszban mond. Ez a rövidke szakasz így hangzik:

„Der Accent. Endlich noch ein Wort über den Accent, die Betonung. Man muss dabei gar nicht an Ton denken. Unsere Betonung ist nicht das lateinische Accentus, sondern ictus, und ist ein rein rhythmisches Wesen, dasselbe was der Metriker Ars is (oder nach älterem Sprachgebrauche vielmehr Thesis, le frappé) nennt. Der Accent ist also Nachdruck, grössere Stärke (nicht Höhe) des Lautes, ein forte, und hat sein Wesen in der rhythmischen Aufeinanderfolge von Sylben, Wörtern, Sätzen“.

Steinthal szerint tehát a ritmus kedvéért van hangsúly a beszédben, holott az igazság az, hogy azért lehetséges a ritmus, mert hangsúly van a beszédben.

A predikatív értelmű tagot hangsúlyozzuk. Ennek a tételnek a föllállítása volt értekezésem célja. Mennyire sikerült e tételt okokkal körülmögeztetnem, annak megítélését az olvasóra bízom. Csak azt kívánom még megjegyezni, hogy ez okok keresésében és föltalálásában Brassai volt vezérem, aki sokkal mélyebben pillantott be a mondat szerkezetébe, mint akármely nagy nevű német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener sat. Steinhallal egyetemben. Ezzel a nyilatkozattal egyszersmind megkövetem Brassait, ha akár „Hangsúly és szórend“ című, akár ebben az értekezésemben, mely annak csak folytatása, elszóltam volna magamat, azaz nem szóltam volna róla az őt megillető tisztelettel.

Ezzel bocsánatot kérve az olvasótól némely beváltatlan maradt ígéretért s köszönetet mondva a Nyelvőrnek, hogy helyet engedett e körét valóban csak érintő s hozzá még oly hosszú lére eresztett elmefuttatásnak, befejezem értekezésemet. *

KICSKA EMIL. **

* Az értekezésbe a következő értelemzavaró sajtóhibák csúsztak be: Nyr. 24: 346. l. utolsó sor: *Nekem* || *kalapom* van. — A *gyermeknek* || könyve van e h. *Nekem* || *kalapom* van. — A *gyermeknek* || **könyve** van. Uo. 437. l. 15. sor: e megfelelő szólásokban e h. e megfelelő mondásokban. — Uo. 438. l. 28. sor: ettől pedig már egy lépés e h. Ettől pedig már csak egy lépés. — Uo. 441. l. 25. sor: jobban él e h. **jobban** él. — Uo. 443. l. 11. sor: disperdat e h. disperdet. — Uo. 445. l. 23. sor: illetőleg annak szótagán e h. illetőleg annak első szótagán. — Uo. 542. l. 2. sor: Ezek azonban ellenfelek e h. Ezek valóban ellenfelek. — Uo. 554. l. 1. sor: épen úgy el van hallgatva e h. épen úgy el van hallgatva.

** Midőn t. dolgozótársunknak köszönetet mondunk elmemozdító fejtegetéseikért, egyúttal mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy e fejtegetések nem elégítenek ki bennünket minden tekintetben s hogy bírálatukat elvárjuk azoktól a dolgozótársainktól, akik foglalkoznak a mondattan

SZÓMAGYARÁZATOK.

Írmag.

Ez az országszerte jól ismert, érdekes tájszó irodalmunkban. tudommal, Csokonainál fordul elő legelőször. (Vál. Munk. II 35.):

„S mikor a csemeget kezdik hordogatni,
Bezzeg auditort is *írmagúl* kaphatni“.

A szótár-írók között Sl.-nál találom legelőször: „*írmagúl* *hagyni*, terjedésnek fentartani“. Simai Kristóf így értelmezi: „*materia serendi, propagandi*“. CzF. azt mondja róla: „valamely nemnek vagy fajnak utolsó magva, ivadéka, akár az állati, akár a növényi országból“, s használata megértetésére fölhozza e jól ismert mondatot: „úgy elpusztítom (e népet vagy családot), hogy *írmagnak* való sem marad belőle“. Szinnyei a Tájsszótárban két jellemző szólást közöl róla: „írmag se maradt belőle“, (semmi sem maradt); és „éppen, hogy írmagnak maradt belőle valami“ (nagyon kevés maradt).

Szembetűnik, hogy mind ezen mondásokban az *írmagot* a *mag* szóval helyettesíteni lehet, anélkül, hogy az értelem lényegesen megváltoznék. Ime egy pár példa: „Magnak hagyja“ (Kreszn.); „magva szakad“ (Werb.); „hála Istennek! még maradtott egy ember és egy keresztyén köztünk legalább magúl“ (Fal.).

A *mag* és *írmag* között olyanforma viszony van tehát, mint a *bánat* és *búbánat*, a *hatalom* és *erőhatalom*, a *part* és *révpárt*, a *beszéd* és *szóbeszéd* között. Ezen s a hozzájuk hasonló összetételekben a jelző nem arra szolgál, hogy új fogalmat alkosson a jelzett szóból, hanem csak világosabbá teszi jelentését, vagy pedig nyomatékosabbá a kifejezés módját. S valamint a *bú* és *bánat*, *erő* és *hatalom*, *szó* és *beszéd* stb. bizonyos tekintetben összetartozó fogalmak, szintűgy az *ír* és *mag* szokat illetőleg azt kell következtetnünk, hogy ezek között is ilyenforma összetartozandóságnak kell lenni.

és logika kölcsönös vonatkozásaival. Főleg egy hiányt érzünk ez értekezésben: nem felel arra a kérdésre, vajjon mi hát a különbség a szerinte gram. alanynak nevezendő mondatrész különféle formái közt? Ha pl. azt mondom: *Ez* || feledésbe ment. *Ezt* || elfelejtették. *Erről* || megfeledkeztek, — vajjon itt az első mondatrész csak *forma* szerint különböző-e? ha igen, miért? s ha nem, mi a jelentésbeli különbség közöttük s micsoda mondattani kategória az egyik, a másik s a harmadik?

A SZERKESZTŐ.

Az *ír* szónak két értelme közönségesen ismeretes: t. i. először is, mint igető, a lat. scribit, ném. schreibt-nak felel meg; másodsor, mint főnév, a lat. unguentum s a ném. salbe, schmier-salbe-val egyjelentésű. Nyilvánvaló, hogy egyikök sem vonható a *mag*-gal semmiféle összetartozandóságba. Tovább kell tehát kutatnunk.

Diószegi és Fazekas, a Magyar Fűvészkönyvben, az *ír* szót egy harmadik jelentésben is gyakran használják. Ők t. i. azt állítják, hogy az *ír* még annyit is tesz, mint *gyökér*. A 377. lapon így szólnak: „a dentariának gyökere vagy íre pikkelyes”; a *Fumaria bulbosa*-t (újabb nevén *Corydalis cava*-t) *likas-írnek* nevezik, „mert *lyukas a gyökere*”.

Nincs szótárirónk, a ki Diószegiéknek ezt az állítását elhitte volna; egyikök sem vette fel t. i. az *írnek gyökér*-jelentését a szótári anyag közé, nyilván azért, mert jól tudták, hogy Diószegiék kényök-kedvök szerint gyártották a növény-neveket. (Például a zuzmarából a *zuzmót*, a maszatból a *moszatot* stb.).

Budenz azonban másképp vélekedett: csatlakozott Diószegiék állításához, és csak ő reájok hivatkozva, a gyökér jelentésű *ír*-t az osztyák *ler*-rel, a vogul *tar*-ral hasonlította össze (MUSz. 792).

Ha az *ír* csakugyan annyit is tenne, mint gyökér, úgy közte és a *mag* között mindjárt meglenne az összetartozandóság, s az *ír-mag* összetételt ez alapon könnyen meg lehetne magyarázni. De ily dologban, egyedül Diószegiék szavára, én sem mernék sokat építeni.

Szerencsére van egy (igaz, hogy csak egy) egészen hiteles, régi adatom, mely mind a Diószegiék állítását, mind a Budenz csatlakozását teljesen igazolja.

MA. és PP. minden kiadásában megvan (a NySz. gyűjtői mindamellettt kifejejtették) a *likasír* szó, s a jelentése: aristolochia rotunda. Ezt az aristolochiát a régi német botanikusok *hohlwurzel*nek, Frankovics Gergely, XVI. századi magyar orvos, *hézag-gyökér*nek nevezte. Ízről-ízre összehasonlítván a *hohlwurzel*, *hézag-gyökér* és *likasír* szavakat, csakugyan kiderül, hogy az *ír* a régi magyar nyelvben, annyit is tett, mint *gyökér*.

Írmag sem maradt meg belőle, voltaképen annyit jelent tehát, hogy nemcsak a magva, de még a gyökere is, a „materia serendi, propagandi”, végkép kiveszett.

Pöre.

„Alkalmasint a *bőr* szótól származott, mintha *bőri* vagy *bőrű*, azaz bőrtakaró volna“ — mondja CzF.

Kassai szerint (Szókönyv III.cs. 410. l.): „*Póru*l vastag hangon, *pörén* vékony hangon, jól észrevevén, hogy mind *pór*nép, mind *pöre-gatyás* németes szólás. *Pór* lett *Bauer* szóból, a miből a német *paur* szót galyabított; *paur* szóból pedig a magyar *pór* szót csinált“.

Mondanom sem kell, hogy mind CzF., mind Kassai magyarázata (amennyiben a *pörét* illeti) nem egyéb pusztá ötletnél. Nyelvtörténeti bizonyítéka egyikök sem gondol, pedig e nélkül a szómagyarázat többnyire csak szójáték.

A NySz. hibásan értelmezi a *pöre* szót, s ezzel csak félrevezetheti a kutatót. Szerinte a régi nyelvben *pöre* annyit tett volna, mint mezíten; holott a mai népnyelv (TSz.¹) azt bizonyítja, hogy a *pörén* járás nem mezítenül, hanem ingben-gatyában járást, a *pörére vetkőzés* nem mezítenre, hanem ingre-gatyára vetkőzést jelent. Ugyanezt bizonyítja BSzD. Kisded szótárában is egy érdekes népnyelvi följegyzés: „Még *pörében* (alsó öltözetben, pongyoláson) találtam ötet“. — BSzD. ki is mondja egyenest, hogy *pöre* a. m. alsó öltözet. De miféle alsó öltözet? A *pöre-gatya* kifejezés azt sejteti, hogy ez két hasonló jelentőségű szóból alkotott összetétel, a minő: agy-koponya, fogoly-madár, heveder-öv, kőszikla, szeccel-szék stb., vagyis hogy a *pöre* valami alsó nadrágféle lehetett.

Nincs-e a régi latin-magyar szótárakban, az efféle jelentésű femoralia, subligaculum stb. alatt, a *pörére* emlékeztető magyar név? Calepinusnál: femoralia: nadrág, berhe, gaty; subligar: berhe, gattia. A TSz. első kiadásában: *börhe*: berhe, nadrág, gaty, harisnya, mint székely szó van közölve.

A *berhe*, *börhe* már közel jár ugyan a *pöréhez*, de a köztük mutakozó eltérés még külön vizsgálatot kíván. A *h* kiesése és a rövid *ö*-nek hosszú *ő*-re nyúlása nem okoz semmi nehézséget; (ilyesmi történt a mai *pólyánál* is, amely MA. szótárában még *polha*, *polyha*) sőt még egy átmeneti alak is megmaradt: *perjén* *pörén*, Faludinál. NySz.

Figyelemreméltóbb a *b*-nek *p*-re változása. Ez csakis idegen, jelesül német eredetű szavainknál szokott előfordulni. A *pöre*, miként Kassai is (id. h.) megjegyzi, eredetileg dunántúli szó

volt; ezt bizonyítják a TSz.¹ adatai is. A *börhe*, *pöre* eredetijét tehát az osztrák vagy bajor dialektusban kell keresnünk, s itt meg is találjuk.

Schmellernél (Bayer. Wört. 342. l.) megvan a régibb bajor nyelvből: *bruech*, *brüech*, *pruech*, s ennek jelentése: hosen, niederkleid, femoralia. „Hemd und Bruech als leinene Leibwäsche finden sich in den alten Stellen meist vereint“. Például: „Die prudere schullen haben driu *hemede*, und drei *prüche*“. Ebből már egész szabályszerűen következik a magyar *börhe* és *pörhe*. Vö. *günzel* = *göncöl*, *frühstück* = *fölöstököm*, *lüre* = *löre* stb.

A német *brüch*, *brüch* mását megtaláljuk a többi nyugati nyelvekben is: lat. *braccae*, *brachae*, fr. *brayes*, ol. *brache*, ang. *breeches*, sp. *bragas* stb. Vö. Cal. és Ducange.

NAGYSZIGETHI KALMÁN.

A „JELENKOR“ HAROM SZÓPÁLYÁZATÁRÓL.

E történeti szempontból oly rendkívül nevezetes esztendő utolsó hónapján nem lesz talán érdektelen, ha rámutatok arra a két ízben is felvetődött nyelvészmozgalomra, mely irodalmunk munkásait élénken foglalkoztatta.

Minden jóérzékű író érezte, hogy nyelvünk ismét közel van ahhoz a ponthoz, hogy testének egész tehetetlen súlyával belemerüljön az idegyszerűségek fertőjébe.

E sülyedés pedig már másodízben ismétlődött századunk második felétől számítva. Az első elsekélyesedés az ötvenes—hatvanas évekre esik. E szomorú időkben irodalmunk színtelen, bágyadt, korcs volt s hemzsegett az idegyszerűségektől.

Erre azonban erős visszahatás támadt, melynek vezére Szarvas Gábor, kifejezője a Nyelvőr lett. A Nyelvőr mint igazi tudományos és független folyóirat csakhamar meg is tette hasznos szolgálatát. Huszonnégyszer éven át tisztította, rendezte a nyelvet. közben szorgalmasan építvén a magyar nyelv tudományos rendszerét. Ideális célját azonban nem vihette keresztül. Nem, egyszerűen azért, mert a valóság örökös ellensége az ideálisnak, mert a kettő örökös harcban áll egymással s csak úgy békélnek meg időről-időre, ha kölcsönösen megalkusznak. A Nyelvőr tehát kénytelen volt engedni, mert eljött az az idő, amikor a kedvező politikai hatások alatt a magyar irodalom ismét felpezsdült s vágtató rohanással igyekezett az európai művelt nemzetek irodalmát utolérni. Ez idő alatt nagy részben idegen műveken táplálkozott s jelszava a gyors haladás volt.

Ez az irodalom már nem hallgatta meg az ortológusok intó szavait; a Nyelvőr pedig erőtlen volt egymagában, hogy

rohanását mérsékelje. Így burjánzott fel a jelen időszak nyelve száz meg száz idegenszerűségtől, s ma már megint majdnem ott vagyunk, ahol a hatvanas években: ki kellett mondanunk a magyar nyelv válságát. Ez ellen lépett fel a második visszahatás 1896. január elején, kifejezője természetesen ismét csak a Nyelvőr.

Azóta napilapok, folyóiratok foglalkoznak a magyar nyelv ügyével, úgy hogy egész irodalom bokrosodott fel, s noha egyesek elfogadható okokkal mentegetik e koresosodást: a magyar nyelv válságát valamennyien elismerik.

A Nyelvőr után másodiknak a *Jelenkor* keletkezett, mely pontokba foglalva álláspontját, célul tűzte ki az irodalmi kritikát, a magyar nyelv megtisztítását s az idegenné fajult álmagyar szellem nemzetivé tételeit.

Mi sem természetesebb mint az, hogy e hetilapot testvérként üdvözölte a Magyar Nyelvőr, mely félig elvtársat s jóbarátot látott benne a közös cél érdekében.

A Jelenkor azóta nagy lelkesedéssel, de kis szerencsével szolgálja a magyarság ügyét, célját azonban annyiban mégis elérte, hogy figyelmet tudott ébreszteni. Különösen két dologban tűnt föl: a 'Félszüzek' ellen írt tiltakozásával s a szópályázatokkal.

Ez utóbbinál álljunk meg kissé.

Szópályázatok? Lehetséges ez? Most. 1896-ban, mikor erre alig van szükség. Mikor nagyon távol állunk a nagy nyelvújítástól s még távolabb egy esetleges másodiktól. Lehet-e a nyelv ügyét, a nyelv tisztaságát pályázatokkal előbbre vinni? És mégis így van. A Jelenkor szópályázatokat hirdetett s dicsekedett 2—3, sőt 400 pályázóval. Hiába szólalt fel Sebestyén Károly (Nyr. 25:245). Tóth Béla (Nyr. 25:337) és sok más: a szópályázatok mint lármázó hírharangok csak törtek, csak haladtak előre, mintha ők akarnák megmenteni Magyarországot. Pedig régi igazság, hogy a magyartalanság nem az idegen szóban, hanem az idegen gondolkodásmódban s a fattyuhajtásokban keresendő. E pályázatok bizony édes keveset segítettek. Maradt minden a régiben. Nyilván, mert valami egyebet kell kigondolni, vagy várni szépen türelemmel, ameddig magától le nem rakja zavaros nyelvünk idegenből hozott salakját.

Szóval bekövetkezett az, amitől a Nyr. már kezdetben félt, noha jóakarató várákozással szemlélte a mozgalmat s ahol csak lehetett, támogatta is. Csakhogy a Jelenkor nem vette figyelembe, hogy szófordításoknál mi mindenre kell ügyelni s e mellett mégis alig lehet olyan *egy* szót találni, amely a 8—10 jelentésű idegent tökéletesen födni tudná, különben nem jutalmazott volna 30 olyan szót, melyek közül alig 8—10 érdemel említést.

De nézzük e pályanyertes szavakat.

1) szubtilis = *szálfinom*, banalis = *útszéli*, pikáns = *gerjes*, cinikus = *ebbitű*, obskurus = *hátmögi*, blazirt = *magaunt*, brüszk = *förmeteg*, demagóg = *tömegbujtó*, reklám = *haszonhír*, sport = *birok*.

E szavakra a Nyr. a 25 : 233. lapján a következőket mondja : „Az eredmény érdekes, s az ítélettel egészben véve mi is egyet-értünk. Legjobb az *útszéli*, *hátmögi*, *magaunt*, *birok*, *förmeteg*.“ Ezek mellett ajánlja a *népbujtó*, *csipőkés* (pikáns), *fásult* (blazirt), és a *sördal* (kuplé) szavakat. — A 277. lapon Szilasi Móric *haszonhír* helyett a *hírharangot*, szálfinom h. a *kipécézett*, útszéli h. a *köznapi*, gerjes h. a *csiklós*, magaunt h. a *dosztos*, hátmögi h. a *látatlan*, förmeteg h. a *peckes* s tömegbujtó helyett a *véres szájú* szavakat tartja jobbaknak. De ezeknek nagy része ellen kifogást tett Tóth Béla (337).

2) sablon = *kapta*, szalon = *nagyház*, kuplé = *sördal*, bazár = *végycott*, panoráma = *ezerlátó*, jargon = *fajszólás*, burleszk = *bohókás*, szuggerál = *átsugall*, illuzórius = *délbábos*, triviális = *alpári*.

E pályázatról a Nyr. bírálata szűkszavú, de kedvezőbb (25 : 322), s csakugyan itt vannak a legsikerültebb szavak : *kapta*, *sördal*, *átsugall*, *délbábos* és *alpári*. Az első csoportnál jó a *magaunt* s a *hátmögi*, vagyis összesen 7.

Nézzük immár a harmadik pályázatot.

3) program = *előkép*, kongresszus = *sereglés*, plágium = *orozmány*, sztrájk = *csököny*, deficit = *hiánylat*, tip = *nevezés*, refrén = *visszatérő*, korzó = *pálya*, konstatál = *megállat*, poent = *csattanó*.

Ezek közül kettő, a *csattanó* s a *nevezés* jó, a többi kilenc ellenben erőltetett, rosszhangzású s a közbeszédbe be nem illeszthető. Pl. A munkáscsököny hova-tovább jobban terjed. A munkások *csökönyölnek*. Apponyi Albert gyönyörű *előkép*beszédet mondott. A tanítók feltörekedtek a II. *sereglésre*. Könyvére kisütötték, hogy *orozmány*. Vállalata *hiánylattal* végződött. Minden szavának ez a *visszatérője*. A *pályán* csak előkelő hölgyek sétálnak. A felülvizsgáló sikkasztást *állatott meg*.

Ime az erőszakos szófordítás eredménye! Mennyivel egyszerűbb s jobb *konstatál* helyett a *megállapít*, program h. a *műsor*, *előrajz*, *tervrajz*, korzó h. a *sétatér*, kongresszus h. a *nagygyűlés* (a reformátusok ilyen értelemben használják), deficit h. a *hiány* stb.!

Elismerem, hogy ezek sem fődik a fogalmat minden esetben, hisz ez természetes is. Az idegen szó, az úgynevezett „műszó“, fogalomköre ugyanis idők folytán egyre tágul, apróbb rokon árnyékatlatokat olvaszt magába, s azért egy szóval alig helyettesíthető. Jó példa erre a *politika* szó, mely a legmagasabb államtudománytól kezdve le egészen a csűrés-csavarás mesterségeig tömérdek fogalmat jelent, amennyiben századokon át az összes rokon kifejezéseket magába szította föl. Ebből tehát az a tanulság, hogy e szavak megmagyarításával már elkéstünk.

Kíváncos volna, hogy a Jelenkor jövőben ne annyira az idegen, mint inkább az idegenszerű szavakat s általában a magyar-talanságokat irtsa és üldözze kérlelhetetlen haraggal.

A MAGYAR JÁTEKSZÍN NYELVE.

A magyar játékszín a német színészethez járt iskolába. A mult század utolsó évtizedének első felében német rendező avatta be a magyar színjátszó társaságot a színjáték elemeibe. És a német iskola, a német hatás — a magyar színészet történelmének tanúsága szerint — erősen meglátszik a játékrenden; a németek mintegy korlátlanul uralkodnak színpadunkon Szigligeti Ede fellépéseig s a hetvenes évekig nevezetes szerepük jut a magyar színházak műsorában.

A nagy művelt nemzetek költőfejedelmeinek műveit is másodkézből kaptuk, német szomszédaink fordításában, átdolgozásában. Igen jellemző az is, hogy a budapesti Nemzeti Színház jöllehet magyar prologussal, de német szerző darabjával nyílt meg az 1838. év nyarán. Szóval: a német hatás nyilvánvaló. S így természetes is, hogy a magyar színészet műszavai és szólásai javarészt a megfelelő német kifejezésnek fordítása, módosítása, magyarosítása. A magyar színészvilág nyelvének latin, francia és olasz elemeit is nagybárra a németből vettük, mert hiszen ez idegen szók előkerülnek a német játékszín műnyelvében is.

Nem csekély fáradozással gyűjtöttem össze a magyar színészet műszavait és szólásait. Munkámban Molnár László úr, színésziskolai tanár, segített, akinek e helyütt mondok igaz köszönetet.

I. A magyar játékszín idegen műszavai.

Angol szók: star (= csillag).

Francia szók: abonnement (— suspendu), attitude, bien écouter, bien parler, bon vivant, *boulevard-drama*, claque (claqueur), comparse (comparserie), costume, debut, decorateur, ensemble, *force-szerep*, foyer, garderobe, genre, habitué, loge, mères nobles, mise en scène, operette, pères nobles, parquet, parterre, pièce. première, repertoire, reprise, saison, soubrette, vaudeville, vestibule.

Latin szók: affectus, dialogus, effectus, epilogus, fluidum, interpretatio, mimus, monologus, organum, prologus, publicum, recitator.

Német szók: Abgang, Anstandsdame, Kunstpause, Naturbursch, Rührstück, Schminke, Sprechrolle, Umzug, Versetz-(Decoration), Vorsetzer.

Olasz szók: buffo, impresario, primo amoroso, prima donna, staggione.

II. A magyar színészet magyar és magyarított műszavai.

<i>aktor</i> : színész (dédapáink e latin szóval jelölték a színészt; most ritkábban kerül elő).	<i>alkalmi darab</i> : Gelegenheitsstück.
<i>alakítani</i> : gestalten.	<i>anya</i> : anya-színésznő, anya-szerepeket játszó színésznő (hős-anya, drámai a., vígjátéki a.).

apa: apa-színész (kedélyes apa, drámai apa stb.).

arcfesték: Schminke.

arcjáték: Mimik.

*álca**: maszk, amelyet a színész arcára fest avagy ragaszt.

álarc: Maske, Larve, az arc elfödésére alkalmas jelmezdarab.

ballet, ballerína: tánckar, táncosnő.

balra (el): links (ab), a színésztől *balra*, a közönségtől *jobbra*.

baritonista: Baryton.

basszista: Bass, seriöser Bass.

belejátszani (magát a szerepbe): sich einspielen in eine Rolle.

beugrani: einspringen (hirtelen, próba nélkül szerepet elvállalni).

bevált (a darab, a színész): hat gefallen, Erfolg gehabt.

bohóc: Clown.

bohóság, bohózat: Posse.

cselszövő: Intriguant.

csepürágó: (a színész gúnyneve).

cím szerep: Titelrolle.

daljáték: Singspiel.

darabos játék: oly játék, amelynél a színész egyes jelenéseket elejt, másokat pedig hatásra számítva túlságosan kiszínezt.

deszkák, világot jelentő deszkák: színpad (Schillertől eredő szállóige).

dilletáns: mükedvelő.

diszítő-mester: Decorateur.

díszlet: Decoration.

dramaturg(us): Dramaturg, színházi bíráló.

domborítani: a szerepet gondosan kidolgozva eljátszani.

elejteni a szerepet: a szereppel gondatlanságból vagy művészi tehetetlenségből kudarcot vallani.

előadó művész: darstellender Künstler, színész.

előadó művészet: recitirende Kunst. *előrántani darabot*: a műsoron nem levő d. hirtelen előadatni.

az *emberábrázolás művészete*: die Kunst der Menschendarstellung.

epizód szerep: Episodenrolle (rövidke, egy-két jelenésre szoruló szerep).

ezerfejtű szörnyeteg: a közönség tréfás elnevezése.

fahang: éretlen, tompa hang.

fátyolozott hang: rekedtes hang.

felvonás: Aufzug.

fenékszín: Hinterbühne.

festett világ: geschminkte Welt (színészvilág).

félre: bei Seite.

fiaszkót vallani: megbukni, kudarcot vallani.

fintor: Grimasse.

fixumos színész: olyan színész, akinek szerződésileg meghatározott biztos jövedelme van (vö. majdolingos, proporciós sz.).

furorét csinálni (kelteni): furore machen, lelkesedést kelteni.

gatyás darab: népszinmű.

gázsi: Gage, fizetség, tiszteletdíj.

gesztus: Geste.

gyermekszerep: Kinderrolle

hazafias darab: patriotisches Stück.

hálás szerep: dankbare Rolle (oly sz., melyben könnyű szerrel nagy hatást lehet elérni).

hős: Held, erster Liebhaber.

hősködik: a hatást mintegy kieroszakolja lármás előadással, csinált, hazug mozgással.

hős-apa: Heldenvater.

hős-szerelmes: Heldenliebhaber.

igric: régi magyar zenész.

intendáns: Intendant.

intrikus: Intriguant.

íves szerep: nagy, hosszú szerep. mely egy v. több írott ívre terjed.

* Kétes helyességű szó, melyet — mint sok fattyú képzést — felvettem e szógyűjteménybe, mivel szélkében használják. H. G.

játék: Spiel, Aktion.
játékdíj: Spielhonorar.
játékmester: Vortragsmeister.
játékrend: Repertoire.
játékszín: Schaubühne, Theater.
játéktenor: Spieltenor, tenorbuffo.
jelenés, jelenet: Auftritt, Scene.
jellemszínész, j.-ábrázoló: Charakterspieler, Characterdarsteller.
jelmez: Kostüme.
jelmezes szerep: oly sz., melyben nem hordanak divatos ruhát.
jobbra: a színésztől jobbra, a nézőtől balra.
jokulátor: régi magyar énekmondó, mulattató.
jutalomjáték: Benefiz-Vorstellung.
kabínet-alakítás: Kabinetleistung, minden ízében kidolgozott példaszzerű alkotás.
kacagányos darab: magyar történelmi színmű.
kar: Chor.
kardalos, kardalnok: Chorsänger, Chorist.
karékesnő, kardalnoknő: Choristin.
karnagy: Dirigent.
karmester: Kapellmeister.
kartanító: Chormeister, Chordirigent.
karvezető: Chorführer.
karzat: Gallerie.
kasírt tárgy (cachirt): papirmachéból készült tárgy (pl. gyümölcs).
kassza-darab: oly d., mely „telt ház”-at csinál.
kellékes: Theatermeister.
kép: Bild, színváltozás.
kiénekel hang: ausgesungene Stimme.
kiesik a szerepből: aus der Rolle fallen.
kiszínez: ausmalen, ausarbeiten.
komédiás: színész (némi gúnyolódással).
komikus: Komiker (burleszk k., operette k., szalon k., pedans k.).

komika: Komikerin (fiatal komika, vén komika, Soubrette, komische Alte).
kórista, kóristanő: kardalos, kardalosnő.
kortina: Vorhang.
kókler: Gaukler.
kredlni (szerepet): eine Rolle kreieren (valamely szerepet valamely színpadon először eljátszani).
lámpaláz: Lampenfieber (félelem).
leszorulni a játékrendről: vom Repertoire verschwinden.
limonádés darab: hyperromantikus darab (célzás Schiller: „Ármány és szerelem” c. szomorújátékára).
lírai szerelmes (— hős): junger lyrischer Held.
lírai tenor: lyrischer Tenor.
magánbeszéd: Monolog.
magánszereplő (—énekes): Solist.
majd’ingire játszani: napidíjra, osztalékra játszani.
majd’ingos színtársaság: Theilungsschmiere.
markírozni: markieren (félhangon beszélni, hanyagul játszani, a szerepet jelezni).
másodszerelmes: zweiter Liebhaber.
megy a darab: színre kerül, előadják a darabot.
mellhang: Bruststimme.
mimika: Mimik.
modoros: maniriert (modoros játék, melyet a színész rossz szokásai egyhangúvá tesznek).
műsor: Repertoire.
nadrágszerep: Hosenrolle (amikor a nő is férfiruhát ölt).
naíva: Naive.
a nemzet napszámosai: színészek (Vas Gereben hasonló című regénye után).
normanap: Normatag, oly nap, melyen az előadás tiltva van.
nyílt szín: offene Scene.
összes (v. együttes Szerk.): Ensembl.
összejáték: Zusamemnspiel.

parádés szerep : Paraderolle.
paraszt-színész : oly sz., aki jelesül parasztokat játszik.
paróka : Perrücke.
párbeszéd : Dialog.
pojáca : Bajazzo.
potyajegy : az ingyenes jegy tréfás elnevezése.
póz, pózol : Pose, posiren.
praktikábel-díszlet : praktikable Decoration (tényleg használható és nem pusztán festett díszlet, pl. pr. pad, ablak, pr. ajtó stb).
proporcióra játszani : a jövedelem bizonyos hányadára játszani (societaire-rendszer).
prospektus : hátsó (fal-) díszlet, a fenékszín díszlete.
rácsolás : az r betű törése, a kiéjtés hibája.
recenzió : bírálat, ismertetés.
rekvizitum : Requisit.
rendező : Regisseur.
reprezentáló-szerep : Anstandsrolle.
ripacs : a kőborló, elzüllött színész gúnyneve, Szigeti József a „Csókon szerzett vőlegény“ című bohózatának egyik alakja után való elnevezés).
Ripacsék : die Schmiere.
rivalda (az olasz „ribalta“ szó) : Rampe.
rögtönözni : extemporiren.
rutin, rutinos : Routine, rutinirt.
sárga csizmás darab : így nevezik a lovagdrámákat, mivel abban a szereplők sárga csizmát hordanak.
segédszínész : Episodist, Schauspieler für kleinere Rollen.
sláger : Schlager (nagy és tartós színpadi siker).
sminkölni : sich schminken.
sprajc : Spreitze (apró lé, melyel a díszletet a színpadra erősítik).
statista : Statist.
sugó : Souffleur.

sülyesztő : Versenkungsvorrichtung.
szak, szakma : Fach, Rollenfach.
szalon-hős, sz.-színész : Salonheld, Salonspieler.
szeles : fiatal komikus, Naturbursch.
szende : naiva (drámai szende, vígjátéki sz.).
szentimentális hösnő : sentimentale Liebhaberin.
szerepfaló : Rollenfresser (olyan színész, aki mindent eljátszik, sokszor gúnynev, amikor a mindent akaró tehetetlenséget kívánja jellemezni).
szerepkör : Rollenkreis, Rollenfach.
szereposztás : Besetzung.
szerepeket írni : Rollen schreiben, íróról mondják, amikor bizonyos szerepet bizonyos színész részére ír.
szerepeket kiírni : a darab szövegéből a szerepeket végszavaikkal egyetemben kiírni.
szertáros : Theatermeister.
szín : Scene, Bühne.
színigazgató : Theaterdirektor.
színré alkalmazni : für die Bühne bearbeiten, einrichten.
színész : Schauspieler, Mime, Menschendarsteller.
színészi fogás : Komödiantenkniffe.
színfal : Coulisse.
színfalhasogató : Coulissenreisser.
színfaltologató : Coulissenschieber, Bühnenarbeiter.
színházi évad : Theatersaison.
színkör : Arena, Sommertheater.
színjáték : Schauspielkunst.
színjátszó : Schauspieler.
színlap : Theaterzettel.
szolga-szerepek : Bedientenrollen.
szólista : Solist.
szuffita : Souffitte, a színpad felső részének díszlete.
szufla : lélekzet.
szürkén játszani : hanyagul, bágyadtan, fásultan, kedvtelenül játszani.

társalgó darab: Conversationsstück.

tenorista: Tenor.

Thália papja: színész.

történelmi hős: történelmi darabok hőse.

tragika, tragikus: Tragödin, Tragöde.

tréma: Furcht.

trikó: Tricot.

úszik a szerepében: schwimmt in der Rolle (a szerep nem tudásának következtében a színész sok-

szor többet mond, mint amennyit szerepe szerint mondania kellene; ilyenkor mondják, hogy *úszik*).

ügyelő: Inspicient.

változás: Scenenwechsel.

vendégjáték: Gastspiel.

végyszó: Stichwort.

vígkamasz: Naturbursch.

zsinórmester: Bühnenmeister.

zsinórpadlás: Schnürboden.

HARMAT GÉZA.

IRODALOM.

Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya.

Az aranykesztyűs kisasszony. Novellák. Irta Pekár Gy. Bpest, 1897. Singer és Wolfner.

Ha igaz Buffonnak sokat hangoztatott, de már kissé elkopott állítása: „Le style, c' est l'homme“, akkor Az aranykesztyűs kisasszony szerzője egyike a legérdekesebb embereknek. Rég nem volt könyv a kezünkben, amelynek stílusa annyi egyéniséget, annyi eredetiséget, annyi különösséget tükrözött vissza, mint amiről most szólnunk. Ismeretlen szók, szokatlan kifejezések, merész mondat-szerkezetek egymást kergetik ebben a kis könyvben s a röptében való olvasáshoz szokott agyunkat igen gyakran megállítják, hogy magába mélyedve elmélkedjék a „misztikus“ szavak közönséges értelméről.

Mert az egyszerű emberi értelem kétségbeesik, ha azt olvassa minduntalan: *Glóriásan kék volt az ég* (21. 46. 76. 178. 241. 244. lap) vagy a *nap pirjának aureolája* (239. l.) s remegve gondol arra, mi történnék ugyan vele, ha valakivel meg kellene értetnie, mi az a nap pirjának aureolája vagy el kellene képzelnie, milyen lehet az, midőn a hold sugarai glóriává oszlnak szét a tavon. Van több ilyen mély gondolat, melynek nem is próbálunk a fenekére jutni, annyira megrémülünk attól a nagytekintetű külsőtől, melybe a gondolatok beburkolódtak. Midőn azt olvassuk hogy: *Csodálatos gőzök szálltak föl az erika bokrokból, melyeknek masszait lenge fantómokká, ruszalkákká rajzolta a hideg holdvilág* (173), bár azon is tűnődhetünk, hogy a gőzök vagy az erika bokrok kerültek a holdvilág, rajzón'-ja alá (hiszen ha lerajzolta őket, csak volt ceruzája, mije), s ha még (talán azt is tudjuk, mit jelent a *fantóm* s az *erika* mégis közönséges, szegényes eszünkkel szótárhoz kell fordulnunk, hogy a *ruszalka* jelentésével megbarátkozzunk. Keressem a szót Ballagiban, Georgesben, a francia akadémia nagy szótárában, még egy angol lekszikont is fölnyitottam: semmi nyoma. Talán

lengyel lesz, mert hát az elbeszélés eme szerencsétlen nemzet földjén látszik. Sajnos, lengyel ismereteim csak a nép-himnuszra szorítkoznak (azt is csak magyarul tudom) így még mai napig sem tudom, mi az a ruszalka. Valamint az is rejtélyes, mi az a *piaffirozó* mén (169. l.) s nem értem, mért kellett azt írni: „természetes, *morgantikus* gyermek“, meg „*diszkrét*, elburkolt célzás“, mikor az idegen jelző teljesen fölösleges a jó magyar mellett. Nem akarom az idegen szavaknak elcsépelet kérdését újra szélnek szórni, nagyon jól tudjuk, hogy jellemzés kedvéért, vagy szükségből bátran használhatunk akár frissen kölcsönzött szokat is, de folyton folyvást azt írni: *philomela*, *exorcismus*, *demoniakus*, *chrisma*, *oleum infirmorum*, *penna* (ez utóbbi öt szó egy lapon), *stimmung*, *allé grandezza*, *disztिंगvált*, *feldübung*, *tét* (fej), *divett*, stb. — mégis sok.

Ha legalább ez a sok idegen szó megkimélné bennünket a kores szavaktól. Pedig dehogy, buján tenyésznek ezek is, mint a *visszfény*, *csábkép*, *csábállás*, *gunyoros*, *virány*, azután ezek a már sokszor megrótt idegenszerű összetételek: *vakfehér*, *vakszürke* (contradictio in adiecto), *viharterhes*, *manöverporos*, *halálkutya*.

A szavak összekötésében már kevesebb a tévedés, látszik, hogy az író tud magyarul, s csak néha-néha botlik meg, midőn a nyelvérzéke cserben hagyja. Egyszer-másszor bizon ez az érzéke is bóbiskol, mikor a „két hegedűs *kimondottan* vetélytárs“, mikor „a cipő hegye beszakítja a havat a *férfi* iránt“, „a princ áthatolt az udvaron az *ajtó* iránt“, „a svábnak mindég *van elég* (de mije?) a ház nál“. Előkerül az a régi germanizmus is, hogy a szemek mélyen *feküsznek*, a cirkusz *jól megy*. Annál zavaróbbak ezek az idegenszerűségek, mert sokszor igazi magyaros kifejezéssel is találkozunk a novellákban: *Beleöregedett* az ünnepség a holdas éjszakába, A kocsma *oda rugott ki a malomárokra* (Petőfi), nagyon régi *dolgok buggyantak ki, fölszikkadni* a napon (fölszáradni).

Nem a Nyelvőr hivatása ugyan, hogy a stílusbeli értelmetlenségeket számon tartsa és megjavítsa, de azért megemlítjük, mint csoda dolgot a *fehér szöghajat*, a *misztikus felhődarabot* és ezt a szép gondolatot: *szimbolikus maradt ő meg bennem a veszedelem géniuszának*.

CSENDES ALADÁR.

Gerely József vallástani könyvei.

Az elemi iskolák bibliai tankönyveinek reformjáról. Bp. 1896. 30 kr. — Kis képes biblia, vagyis az üdvösség története kis gyermekek számára. Az elemi isk. I. és II. oszt. részére. Az esztergomi főegyh. jóváhagyásával. Bp. 1896. 30 kr.

Gerely József fővárosi hittanító (nem *hitoktató*, mint ő nevezi magát, mert a tárgyat csak tanítani lehet, nem oktatni)* igen üdvös mozgalmat indított oly célból, hogy fölfrissítse és magyarosabbá tegye a vallási kézikönyvek nyelvét.

* Ezt épen a nyáron, a kath. „hitoktatók“ nagygyűlése alkalmával fejtegette CzF. szótára nyomán Füredi Ig. a Főv. Lapok idei VIII. 24-i számában.

Első helyen említett füzetében sürgeti a vallástanítás rendezését, a tanítástervnek reformját és különösen az iskolai könyvek stílusának javítását. Ennek van szentelve a könyvecskének egész utolsó szakasza, mely igen helyes nézeteket hangoztat:

„A magyar szentírás-fordítás létrejötte óta a magyar nyelv óriási haladást tett. Az a latinizáló, ósdi nyelv csaknem egészen idegen előttünk. Téved és csalódik, aki azt hiszi, hogy a szentírás különös varázsát és bizonyos szent nimbusát, mely tényleg sajátja, attól a sajátosság, idegenszerű és ósdi nyelvezettől nyeri és nem a kifejezések erőteljességében, a gondolatok nagyszerűségében rejlik. A magyaros, jó nyelvezet egy csöppet sem vonhat le a szentírás hatásosságából. Ez az egyik ok a szentírás szó szerinti alkalmazása ellen. A másik ok az, hogy így a pedagógia követelményeinek könnyebben tehetünk eleget, a stílust a gyermeki értelemezhez könnyebben alkalmazhatjuk.

Az ilyen kifejezések: legyen nekem a te igéd szerint, kémekek lenni mondván őket, kiknek a Szentlélektől megígértetett stb., meg az az örökös *-ván-vén*, a temerdék *-tatik, tetik, -tattatott, -tettetett* és azok a rőfös mondatok — mindez nyilvánvalóan nem segíti elő a gyermek nyelvérzékének képzését. Pedig nem tudnám, miért érje e vád épen a hittani könyveket?

Sietek azonban kijelenteni, hogy a párbeszédeket, az oratio rectakat és ama nevezetes helyeket, mondatokat, melyek a közélet szavaiba is átmentek s az egész életen keresztül kísérnek bennünket, amelyeknek sokszor mélyen kell a gyermek lelkébe vésődniök, habár értelmét, jelentőségét igazán becsülni csak később fogja, e helyeket — a németek találóan „Charakterstellen“-nek nevezik őket — szükségesnek tartottam *szó szerinti* közölni.

A helyes és magyaros mondatszerkezetre tehát lehetőleg ügyeltem.

Itt van az „eredeti“, vagy „eredendő bűn“ (peccatum originale) kifejezés. Az *eredeti* szónak mai napság egészen más jelentése van, az *eredendő*nek meg épen semmi értelme sincs. Pedig milyen egyszerűen segíthetünk ezen a dolgon. Mindkét kifejezés a régi magyar „ered“, illetőleg „átered“ igéből származik. Az a bűn ős szüleinktől az emberi természettel együtt áteredt mibélénk, tőlünk pedig átered utódaink lelkébe. Milyen bűn ez tehát? *Áteredő* bűn. Lám megvan. Magyaros, jó, kifejező és könnyen érthető.*

Magyartalan, latinos kifejezés továbbá pl. *mennyeknek országa* (regnum coelorum) e helyett: *mennyország, poklok* (inferi) e helyett: *pokol*. Mióta a Hiszekegyben így tanítom: *szálla alá pokolra*, nem hallom az eddig szinte kiirthatatlan elferdítést: *szálla alá bokrokra* vagy *pokróc alá*“.

A Kis Képes Biblia igen szépen megvalósítja a szerzője hangoztatta elveket. Nyelve sokkal világosabb, érthetőbb s magyárosabb az eddigi bibliáknál.

* Ezt elfogadhatni ugyan „átszármazó“ értelemben, de azt hisszük, az *eredeti* is megmaradhatna itt mint a később támadt bűnök ellentéte.

Csak itt-ott lehetne még egyszerűsíteni, javítani, simítani egyetmást. Pl. „Isten a világot *pusztá* akaratával semmiből teremtetette“ (1. 51); inkább: *csupán csak* akaratával. — „Ha ártatlanok maradtak *volna*, sohasem kellett *volna* meghalniok, hanem testestül-lelekestül a mennyországba kerültek *volna*“ (4); a sok *volnát* szépen el lehet kerülni: Ha ártatlanok maradnak, sohasem kell meghalniok, hanem t.-l. a mennyországba kerülnek. — „Kikergeté *Adám és Évát* (6), csak így helyes: *Adámot és Évát*. — „A mennyország a bűn *folytán* zárva volt“ (8); a gyermekeknek érthetőbb így: a bűn *miatt*. — „Kérték Jézust, hogy *tanítaná meg* őket imádkozni“ (33); „Jézus elé vitte gyermekeit, hogy *áldaná meg* őket“ (34—5); jobb így: *hogy tanítsa meg, hogy áldja meg*. — A két *lator* helyett (41) a gyermek könnyebben megérti a két *gonosztevőt*. — Szintügy *pokolra* helyett (42, 46) a *pokolba* alakot. — „*Onnét* lészen ismét *eljövendő*“ (46); jobb volna: *onnan újra eljön*. — „*Hogy hangzik* az apostoli hitvallás?“ (48. 59); egyszerűbben: *hogy szól?* — *Egyszülött fia* h. *egyetlen fiú* (56). — „Hogy bűneinkért *eleget* tegyen Istennek“ (56): *kiengesztelje* Istent v. bocsánatot szerezzen Istentől.

Gerely József törekvése minden esetre igen öröndetes jelenség és utánpótlást érdemel.

SIMONYI ZSIGMOND.

Földes János erdészeti munkája.

A legelő-erdők. A legeltetés kérdése Magyarországon s annak megoldása erdőgazdasági úton. Az országos erdészeti egyesület által dícsérettel kitüntetett pályamunka. Bpest, 1895. (200 l.)

Földes János m. kir. főerdész munkája figyelmünket érdemli azért, mert a szokottnál szorgosabb gondot fordít a nyelvi helyes-ségre s különösen a műszókra. S öröndve olvassuk előszavában, minő erős bizalommal van eltelve e tekintetben:

„Én a népies s régies iránynak vagyok tántorithatatlan híve, s meg nem ingatható véleményem, hogy ez az irány nem hosszú idő múlva győzni fog az egész vonalon, s egészen visszahelyezi a tiszta, hamisítatlan magyar nyelvet jogaiba. Mai napság már... erdészeti egyesületünk is a nép szájáról s régi nyelvemlékeinkből összeszedett szóhalmozatból készül megszerkeszteni az erdészeti műszótárt. A most megindult erdészeti ponyvairódalom meg el sem lehet a „népies és ósdi“ stílus nélkül.“

A könyvön meg is látszik a gondos törekvés, csak itt-ott találkozunk egy-egy olyan műszóval, melyben megütközünk, pl. *korhany* e h. televény (49), *állab* (40), *forda*. Az utóbbi kettővel a szerző maga sem volt megelégedve s az Erdészeti Lapokban (1896. febr.) iparkodott más kifejezéseket találni helyettük. Az *állab* helyett, mely az egykorú (pl. 15 vagy 20 éves) fák összefüggő területét jelöli, most *állatnak* akarja nevezni, mert a régi nyelvben e szónak általánosabb jelentése volt, tehát *bükkállat, tölgyállatok*. De ez furcsa volna, mert ma az *állatnak* egész más a

megállapodott jelentése. Talán *állomány* lehetne. — A *forda* a. m. turnus, s a szerző most cikkében a MTsz. alapján ilyen műszókat ajánl: *forduló, forgó (vágásforgó)*. *Forduló* a székelyföldön a határnak azon része, amelyet egyszerre mívelnek, ez tehát igen jól és egyszerűen kifejezi a fogalmat.

A könyv végén „mutató” van „a szövegben előforduló ritkább használatú eredeti magyar szavakról”. Ezek majdnem mind az új MTszból vannak véve, de új pl. a *kacornak kaszur* alakja (a MTszban *koszér* stb.). Egy-két hiba is becsúszott itt, pl. *allít* v. *áltt* helyett *állít*, továbbá: „metélék: faradék, hulladék, *csölék*” — az utóbbi e h. *csölék*, ez pedig szótáraink régi tévedése e h. *esölék*.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Suggestion, Hypnose. Legányi Gyula azt mondja, hogy az *igézés, igézet* a *sugallás*nál jobban fejezi ki a szuggerálás fogalmát, mert magát a fiziológiai processzust hívebben fejezi ki (416). Legányi azonban feleli, hogy más a *szuggerálás* és más a *hipnotizálás*. A *hipnotizálás* valóban mindig *igézés* révén történik, ha nem is épen szemmel; de azért a dolog mégis csak *fascinatio* és a hipnózisos állapot voltaképpen *fascinum*. Braid műszava, a *hipnózis*, rossz, mert nem fejezi ki azt az állapotot kellőképen; a *hipnózis* nem mindig álomszerű. A régi *fascinum* a helyes, az igazmondó. Ezért azt ajánlom, hogy a magyar orvostudomány fogadja el az *igézet, igézés, igézni* műszavakat a *fascinum, fascinatío, fascinare*, illetőleg *hipnózis, hipnotizálás, hipnotizálni* egyértékűje gyanánt. A *szuggerálás* csak akkor történhetik, mikor valaki már *igézetben* van, és semmi szavunk nem fejezheti ki teljesebben a *sugallás*nál. Szily Kálmán javaslatát különben rég elfogadták a szakbeliek. Most már csak arról lehet szó, hogy az *igézetet* lefoglalják a *hipnózis* számára.

Kongress. Én a *sokadalom* szót szeretném *nagygyűlés* helyett (416), mert a *nagygyűlés* más (vajon *Kongress*-e pl. a M. T. Akadémia *nagygyűlése*?)*, a félig elfeledt s már csak a Tiszán túl és Erdélyben lappangó *sokadalom* pedig nem csupán „*nundinae*”, hanem mint a NySz. idézetei is bizonyítják, sokaknak összesereglése. Irtam is már egy-néhányszor: orvosok, statisztikusok stb. sokadalma; és mindenki megértett.

TÓTH BÉLA.

Anpumpen. Jókai a „Rákóczy fia” c. regényének I. kötetében (102. l.) használja a „pumpolni, pumpolás” szavakat s ezt a

* Ezzel az okoskodással T. B. ellentmond önmagának. A szófordításokról írva azt fejtegette, hogy egyik nyelv egy szavának nem kell a másik nyelv egy szavát földöznie. Azért hogy a *nagygyűlés Jahressitzung*, bízvást lehet még a. m. *Kongress*.

S. Zs.

jegyzetet teszi hozzá: „Szivattyúzni. Adósságcsinálás műszava“. Ha Jókai nem tudja a szót megfelelő magyar kifejezéssel pótolni, tudja-e más valaki? Bajosan hiszem. Talán: *eret vágni valakin?* Pumpolásból él = mások *megkoppasztásából* él. — Wolff Béla.

— Diák emlékeimből tudom, hogy erre a *műveletre* a következőket hallottam: *ugyancsak csapra ütöttem az öregem tárcáját; eret vágtak rajtam; nem lehetett belőle egy árva petákot sem kivásalni.* — Tolnai Vilmos.

— *Kiszipolyoz, kiprésel.* Addig-addig *zsírmál* rajtam, míg minden garasomat *kikunyorálja.* (Heves m.) — Hevess Kornél.

Emporkömming, Parvenu. A sopronmegyei *gyütt-ment, jött-ment* saját tapasztalatom szerint inkább az idegen beköltözöttet, a *hergelaufener*-t jelenti; szerintem igen helyes és szabatos szó a *mibőllett.* A néptől körülírással *ugorkafára kapaszkodott embert* hallottam. — Tolnai Vilmos.

— *Jött-mentnek* a Dunán túl is, az Alföldön is az *ös-*, az *erbgessesen* (ezt is jó lesz lefordítani) lakos nevezi az odaszakadt embert, még ha előkelő hivatalnok vagy nagy úr is. A *parvenu* fogalmát a magyar nép széltyben úgy fejezi ki, hogy *felkapaszkodott az ugorkafára.* — Német Péter.

Stichprobe. Földes János *körömpróbát* mond, ez helytelen. *Körömpróba* a német *Nagelprobe* átültetése, értelme pedig: fenékgig (t. i. ürítette poharát). — Német Péter. (Vö. „A poharat mindig *körömpróbáig* hajtotta fel“ Jókai: Magy. nábob, díszkiad. I.165. Zolnai Gy.)

A kuglizás műszavaihoz. Az idegen szóért való büntetés kötelezettségét társaságunk is kimondotta. A *Kriegspartie* szó helyett *teke-patét* mondtunk, a *csete-paté* mintájára. Forró kásaként kerültük a *vándli* szót is. Dobj egy *zsódérosat!* *Palánkos* dobás volt! *Nem ment egyenesen* a golyód! Koppantsd le azt a *fehérnépet* jobbról! (Dobd le vándlira a jobb dámát!) A kuglipénz helyett nálunk a *pörső-pénz* járatos. — Vázsonyi Izidor.

— *Kriegspartie: Ki többet!* Játsszunk ki többet v. ki többre! *A kugli vandlizik:* a golyó *ódalog*, lefordul a középről; *vandli nem gílt:* oldal-bökés v. görbe dobás nem érvényes. Egyéb kifejezések: *Visszárul* nem ér az ütés, csak a tiszta dobás. Hány *bábu* v. *fa* áll? *Dög:* egy fekvő (leütött) bábu az álló bábu előtt. — Hevess Kornél.

— A németben a tekejátéknál az egyes tekéknek neve van, pl. *König, Bauer, Apotheke, Dame* stb. Szeretném tudni, vajon a magyar népnelv ezekhez hasonló elnevezéseket ismer-e, különösen hogy a *pap* és *bíró* elnevezések előfordulnak-e és ha igen, hogy hol használják. — Jacobi Gyula.

— Veszprémben a középső kuglibabát *bakonybíró*nak hívják. S. Zs.

— Jókai e bábót *tekebíró*nak nevezi (Magy. nábob. Díszkiad. I.123). — Zolnai Gy.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csaba írem vagy *csaba írme* a Balaton partján Veszprém vármegyében ma is élő, gyakran emlegetett név és használt orvosság. Vörös-Berényben és Arácson több ember ugyanazt a fület vagyis a *Pimpinella Saxifragát* mutatta vagy hozta nekem *csabáírem* vagy *csabaírme* néven. Arácson a gyakori *Artemisia camphoratót* *bárány-írem*-nek nevezik; általában az üröm szó összetételben nem ritkaság. Az üröm szónak balatonias hangzása még az *imer* (*Artemisia Absinthium* vagyis fehér üröm).

A Csabáírem szavat legelőször *Melius Herbariuma* 67, 81, 104, 129, 130. l. (*czaba* és *czába íre*) olvassuk (1578). *Clusius* és *Beythe* „*Stirpium nomenclator Pannonicus*“-a is közli 1583-ban, mint a *Pimpinella Germanica Saxifraga* ernyős fű nevét, vagyis azt a növényét, amelyet a Balaton mellékén ma is *csabáírem*-nek hínak. Azt is elmondják róla, amit *Veszelszki* 349. lapja szerint tudnak „az istoriákban jártas s költős hazánkfiak,“ hogy Attilának fiatalabbik fia, Csaba vezér, az atyja halála után kitört testvérháboru végével Ó-Buda és Sz.-Endre közt megsebesült 15 ezer katonáját ezzel a fűvel gyógyította meg. Ezért nevezik *csabáírének*.

Melius Juhász Péter és *Clusius*-ék „*Chaba íre*, hoc est Chabae emplastrum“ alakot írnak, de nem lehetetlen, hogy a *csaba íre*, mint általában túl a Dunánról ismeretes név, a *csabáírem* sajtóhibájából keletkezett, amit az utódok későbbben kritika nélkül egyszerűen lemásoltak. Hogy a *csabáíre* szóösszetételének *üröm* (*írem*) az alapszava, abból is kitűnik, hogy különösen túl a Dunán ismerős fűvész-írók *csabáíre* után *csabaüröm* szinonimot is gyakran írnak.

A *csabáíre*-nek továbbá *csabafű*, *csabáíre fű*, *csabáíre gyökere*, *csaba ürme*, *csaba-üröm* alakjai is föl vannak jegyezve régibb nyelvünkben, sőt Csapó *bábaíre*-füvet is ismertet, amely szintén az ernyős *Pimpinella Saxifraga*.

Hol fogamzott meg e történet meséje legelőször, bajos megmondani. A magyar hősök korára vonatkozik, hőseinket dicsőíti, ezért mint ősi hagyomány megbecsülésre méltó.

Fialowski L. a Nyr. 13. évfolyamában a *csabáíre* irodalmáról hosszas tanulmányt közöl, s nem tudott a nyomába jutni, hogy az országban valahol a *csabáíre* élő és népies szó lenne. *Szarvas Gábor* uo. 22:150. a *csabáíret* oláh kölcsönzésül iparkodik elhítni, hogy a latin *ciboriumból* fejlődött oláh *csabáre* vagy *csabáre* származéka lenne s annyit jelentene, mint kehelyvirág vagy pohárvirág. *Szinnyei József* is *Szarvas* véleményéhez csatlakozik (22:249. l.).

Bizonyos és igaz azonban az én utánna járásomból:

1. hogy a *csabáírem* szó *Fialowski* kutatása ellenére, ma is élő szó, különösen a Balaton vidékén. Lehet túl a Dunán még ma is ismeretesebb növénynév, vagy régebben ismeretesebb volt, mert kétségtelenül innen került bele ez a szó a magyar botanikákba.

2. A magyarság túl a Dunán csak is a *Pimpinella Saxifragát*

nevezi *csabairem*nek. A *Poterium „Sanguisorba“* vagy helyesebben *P. polygamum* W. et Kit. a *csabaüröm* nem lehet, mert ez a Balaton mellékén elég ritka, s általában a népnek nem szembetűnő fű. (Arácsos *gombosfü*nek mondták, mert a virágzata gömbalakú.)

3. A *csabafű* legendája túl a Dunán keletkezett. Vas vármegyéből ismerkedtünk meg vele. A *csabairme* név is túl a Dunán, nevezetesen a Balaton mellékén élő szó ma is. Minthogy azonban a Balaton partmellékén és Vas vármegyében a botanikai szavak keletkezésére a szláv nyelvnek semmi hatása sincs (noha azt is hallani, a szlávok helynevekből következtetve, hogy e vidéken valamikor szláv népség lakott volna), annál függetlenebb az oláh nyelv hatásától, úgyhogy *Szarvas Gáborral* és *Szinnyei Józseffel* szemben bátran ki merem mondani, hogy a balatonmelléki *csabaüröm* meg az oláh *csebäre* vagy *csabäre* között semmi származásheli összefüggés nincs, legfeljebb hangzásbeli véletlen találkozás.

4. *Brandzának* Prodomul floreí române (Bukarest 1879—83) című munkájában, a 46. l. a *Sanguisorba Poterium* román neve *cébareu vulg.*, az 531. l. pedig a *Poterium muricatum* vagyis a hazai *P. polygamum* W. et Kit. neve *cebare*. Hogy *Diószegiék csábair*-je, a *Poterium* (de nem a *Pimpinella* = *csabaüröm*) nem függ-e össze az oláh szótóval, erre nekem tapasztalatom nincs, erdélyi kutatóknak kellene eldönteniök.

5. Végre *Szarvas Gábor* jó *Beythe István* ösbátyánkat azzal a váddal terhelte, hogy azegész *csabaüröm* mondáját ő találta ki. Nem hiszem, hogy a szíves olvasó közönség közt akadna valaki, aki a *Gentius király* füve, *Sz.-László füve*, a Nagy-Károlyról nevezett *Carlina* csudatévő füvek legendáját természettudományi alapon nyugvónak, igazi történetnek tekintené. De az ilyen történeti hagyomány tanúskodik arról, hogy népünk a fejedelméhez hűségesen ragaszkodik, csodatevő erőket s a népet gyógyító jó akaratot lát benne. Lehet, hogy a *csabaüröm* legendája nem őshun eredetű; lehet, hogy a *Carlina* legendája után támadt és ennek magyaros formája; de én *Beythét* a följegyzéséért nem vádolom, hanem áldom érte dicső emlékét.

(Földr. Közl. 1894. 67. l.)

BORBÁS VINCE.

Január, február. Antibarbarus felelete (518) nem győzött meg. Mért épen csak e két szót vettük át újra, ilyen (csonkított) alakban, s miért kell hozzá ragaszkodnunk? Vagy akkor mért nem mondjuk a *márciust* is *mercnek*, s az *aprílist* *aprílnak*? Igaz: mondanak és írnak *aprílt* is, csakhogy az szintén „németesen csonkított alak“. Lám a *májust* se mondjuk *májnak* stb. Bizony nincs is rá semmi szükség, hogy a *januárt* meg a *februárt* másodkézből, csonkított alakban vegyük át.

TRENCSENY KÁROLY.

Igenis, érdekes, de könnyen eldönthető kérdés, hogy a *januárius*, *februárius* neve mért honosult meg újra s ezúttal rövidebb formában s a németből, s miért nem vették át a *mercet* vagy *májt* is. Nyilván azért, mert emezek nagyon is eltérnek a megszokott *március*, *május* formától s így mellettük nem kaphatnak lábra. Ellenben a *januárius*-

ból, *februárius*ból még a *január*, *február* alakban is aránylag igen sok megmarad, még több, mint pl. a *kátékizmus* vagy *preparandista* ezen népies rövidítéseiben: *káté*, *prepa* (vö. *spiritus* : *spiri* stbeff.). Azonfölül a *január*, *február* bevétele a nyelvünkben elég gyakori -*ár* szóvég is megkönnyítette. Szarvas Gábor a *Nyelvőr*-füzetek első lapján 1872-ben a hosszabb, 1873-tól fogva ellenben mindig a rövidebb formákat alkalmazta, tehát nyelvérzéke semmi kifogást nem tett a *január* s *február* ellen.

ANTIBARBARUS

A keresztnévek fordítása. Tóth Béla ily című cikke a *Nyelvőr* januári füzetében igen helyesen ítéli el a *Favre Gyula* (Jules Favre)-féle keresztnév-fordításokat, de e kérdésben szerintem igen határozatlan. Mert ugyanő ugyanott nem kifogásolja a *Victor Hugo* illetén fordítását: *Húgó Viktor*. Én sem hiszem ugyan, hogy e részben valami általános érvényű szabályt birjak alkotni, de legalább megkísértem. Szerintem a külföldiek nevét valóban meg kellene hagynunk eredeti formájukban. Nem mondom: *Ariosto Lajos*, *Leopardi Jakab*, hanem *Ludovico Ariosto*, *Giacomo Leopardi*. Ugyanígy mondom *Jules Lemaître*-t s nem *Lemaître Gyulát*, *André Theuriet*-t s nem *Theuriet Andrást*, *Matthew Arnold*-ot s nem *Arnold Mátét*, *John Hay*-t s nem *Hay Jánost*, *Rudolf Baumbach*-ot s nem *Baumbach Rezsőt*, *Emanuel Geibel*-t s nem *Geibel Munót*. Legfőlebb azt engedhetném meg, hogy mind e nevekben a keresztnévet magyar módra hátra vessük; így: *Baumbach Rudolf*, *Geibel Emanuel* stb. Más kérdés persze, hogy a magyarországi idegen nemzetiségűekkel szemben hogyan járjunk el. Egészen tiszta sor, hogy a magyar állam magyarul iratván anyakönyveit, ezekbe a keresztnévet is magyaros alakjában jegyezteti be.*

Megemlítem itt egy füst alatt a külföldi helynevek dolgát is. Itt már meglehetősen általánosan elfogadott szabály, hogy a külföldi helynevet külföldi alakjában kell meghagynunk. Az olaszországi *San Biagio* községet nem lehet nekünk *Szent Balázsnak* mondanunk. Azért igen furcsának találtam a Bud. Hírlap egyik januári számában ezt az írásmódot: „Fromhold *Józsefstadt*ban raboskodott“.

Azon helyneveket illetőleg, melyeknek meggyökeresedett magyar fordításuk van, meg kell tartani az eddigi gyakorlatot. *Firenzét* már egy pár száz esztendeig *Flórencnek* mondtuk. Igaz, hogy ezt a nevet a német *Florenz* mintájára csináltuk, de ez szerintem nem ok arra, hogy most szélitiben *Firenzét* irjanak. *Florenz* (~ —) német, *Flórenc* magyar.

RADÓ ANTAL

* Hasonló nézetet hangoztatott, Schuchardt cikkére válaszolva, Zolnai Gyula dolgozótársunk is a Bud. Hírlap ápr. 5-i számában: „Mi a saját honfitársaink megnevezésében ragaszkodunk a nálunk hagyományos nyelvszokáshoz, a keresztnévek magyaros alakjához és elhelyezéséhez; idegen államok és irodalmak személyneveiben pedig szabad kezét adunk a kifejlődő használatmódnak“.

A szerk.

Makaróni-szavak. (321, 464.) *Klipiklapatórium* (vagy mint én öreg piaristáktól hallottam: *clipiclepetorium*) csak tréfás deák szó, de nem makaróni portéka, mert nincs benne magyar elem, még csak kölcsönzés sem. Makaróni-szavaink különben jobbadán a kölcsönzőkből lettek; hogy a már többször említett *per sundam bundam*ról ne is szóljak, ilyen a *fifika* (pfiff; a Nemzet, klasszikus rómainak vélvén, így írta: *fifika*), *snasséria* (a bécsi G'schnas), *gavalléria*, *kupléria*, *glicséria* (émelyítő kedveskedés, dicsérgetés, alkalmasint a patikai glycyrrhisa, édesgyökér, származéka), *mutyista* (a fr. moitié), *blattista*, *patyikus* (nem az apothecariusból, hanem a patyikából lett), *kla-pancia* (ha jól tudom, Reviczky Gyula vagy Szabó Endre adta e nevet a Fliegende Blätterbeli Klapphorn-versek magyar másainak), és a ritka, sőt talán egyetlen deák participiumos alak: a *buzeráns*. Tisztább magyar makaróni-szavak a *cincius*, *kurváncius* (l. mindkettőt a NySz.-ban), *in gatyibusz* (ad normam: in naturalibus), *kutyáliter* (Petőfi), *meglepátus* (az apám szokta tréfásan mondani meglepetés helyett), *betyárizmus*. Nem tudom, ide tartozik-e a túladunai *május* (májas) *hurka*? Eredet és elterjedtség dolgában kétségesek a Mokány Berci meglehetősen gyártott ízű makaróni-szavai: *bögyörella*, *jordanella*, *jebuzella* stb. Följegyzésre érdemes a Grobian magyarja, a *Gorombátes*, bár épúgy nem ragadt meg, mint ellentéte, a *Szelidátes*. Nem dönthetem el, magyar-spanyol makaróni-szó-e a hatvanas évekbeli *csendilla* (a zugligetben ma is egy nyaralóház neve) vagy a *csend* és a régi *illa* fonák összeházasítása. Nem maccaronicum, de népies latin szó a Bereg megyében járatos *konfértáció*: aphrodisiacum. „Beatták a cigánnak a konfértációt” (egy anekdotában).

TÓTH BÉLA.

Ad ugrandum. Jókai a „Rákóczy fia” című regénye (1892) I. kötetében egy „hungariai jövevény”-ről beszél, ki Bécsben a piac közepén magyar kutyákat mutogat, melyeknek neve hungáriai nyelven: „komondores”. Itt aztán ezt mondja az író: „Egyszer azt mondá hungariai nyelven: *ad ugrandum*! Arra a scythiai farkasok elkezdtek ugrándozni, azután pedig azt mondá nekik: *ad ugatandum*! erre elkezdének ugatni” (15. l.).

WOLFF BÉLA.

Nembánomság. Ennek a szónak az alkotását Antibarbarus szerint Tóth Béla magának tulajdonítja még a hetvenes évekből (Nyr. 25 : 424. l.). Az igazság érdekében meg kell jegyeznem, hogy a *nembánomság* és hozzá hasonló társai, mint: *nemtörődömség*, *ehetnémség*, *ihatnémság*, *úrhatnémság* a palóc nép között nagyon el vannak terjedve. És ezt bizvást elhiheti nekem bárki, mert már kiskoromban nemcsak hallottam, de meg is szoktam őket. Lehet ugyan, hogy a hetvenes évekbeli kiskoromra nem jól emlékszem vissza, de lehetetlennek tartom, hogy Tóth B. egyetlen *nembánomsága* okozta volna, hogy a fönt említett rossz tulajdonságok az én palócaim között mindjárt a hetvenes években olyan nagy mértékben elterjedtek. Úgy látszik, csak visszaemlékezés útján való szóalkotásról, helyesebben forgalomba-hozásról lehet itt szó.

15-én, 15-étől. Zolnai (Nyr. 25:376.) a keltezésnél az ideírt kitéltelt tartja legrövidebbnek s legcélszerűbbnek. Ami jó öreg eleinknek írásait olvasgatván, azt találok, hogy ők nagyon sokszor megelégedtek az ilyen keltezéssel: *die 17. Februarii, anno 1756.*, vagy *1653. jan. 14.* Azt hiszem, ezzel az utóbbival mi kései unokák is beérhetjük s bizonyára nem értenek félre. Szövegközben is untig elegendő ennyi: *jan. 5-től ápr. 8-ig*, vagy: *a március 15-i nagy napok*. Nekem ez utóbbi esetben még jobban tetszenék a betűkkel való kiírás (így a 70-es évek helyett is).

BARTHA JÓZSEF.

Izé. E cím alatt a Nyelvőr 1892. évi áprilisi számában egy kis versikét közöltem azon megjegyzéssel, hogy: „nem tartom lehetetlennek, hogy a versike az *izé* szóban valamely pogány őskori vallási fogalmat őrzött meg, s hogy talán az *izé* a pogány magyaroknál a házasság istene volt.” Midőn a versikét világgá bocsátottam, abban az erős meggyőződésben voltam, hogy olyan dolgot mondok, amit sokan tudunk. Azonban a Nyr. következő számában Négyesy azt állította, hogy „a mi furcsa *izé* névmásunkat” én vittem föl „az ősmagyar mitológiába”, megtévén azt „afféle házasság-közvetítő istennek”.

Ha jól emlékszem, én az *izé* szellemről a Pedagógiumban hallottam először, s ime, most Mangold Lajos művében, A magyarok oknyomozó történelmében (2. kiad. 1887.), a 18. lapon a következőket olvasom: „... Az *izé* szellemnek nyomát szólásmódunk őrzi.” Lakonikus beszéd ugyan, de arra épen elég, hogy Négyesy rekriminációjának első részét megcáfolja.

Ami most már az *izé*-nek hivatalát illeti, nos, ez csakugyan az én bűnöm, mert ezt én adtam neki, a versikéből következtetvén, de a versikét összevetve azzal, amit ime Mangold is állít — maga Négyesy is aligha vonhatna le más következtetést.

A versike eredetét nem ismerem. Én ezelőtt 20—25 évvel tanultam Cegléden egy cselédünkötől.*

DVORZACSEK JÁNOS.

Spaletta. Melichnek különben szép és tanulságos cikkelye ez egy szóban olyan furcsát állít (Nyr. 24:397), hogy nem tehetem, hogy meg ne rójjam érte. Kérem, hogy lehet olasz és német keveredést e szó kialakultára fölvenni?! Különben is nemcsak a Jankóból idézett vidéken, hanem talán széles e hazában mindenütt ősmarik a *paléta* v. *spaletta* v. *spalét-tábla* szót és tárgyat, amelyen az ablakokon belül alkalmazott kettős faablaktáblát értik s melyet uri helyeken a végből használunk, hogy a holdvilág és az erős szél ellen még jobban védekezzenek.

BÓDISS JUSZTIN.

Pernye, póka, stömp. Csak mostanában vettem észre, hogy a Nyr. 17. kötetében (381. l.) közölt szolnok-dobokai tájszavaim közül a *pernye*, *póka*, *stömp* magyarázata a Nyr. 18:515. lapján helyre-

* Az *izé* szót szellemnek, ill. ördögnek v. fenének, én magyaráztam 5:481., még pedig az *izre* való tekintettel („*az iz egyen meg*”), melyet Hunfalvy a finn *Häisi* ördögnévvel egyeztetett. Ma azonban tudjuk, hogy az *iz* szó tkp. betegséget, rákfénét jelent (l. MTsz.) s ezzel mind az *iz*, mind az *izé* ördög-jelentése fölötte kétséssé vált.

SIMONYI ZSIGMOND.

igazítás-féle jegyzetek jelentek meg. Talán most sem késő kifejeznem, hogy az én magyarázataim helyesek voltak, ha más vidéken más is a jelentése az illető szónak. A *póka* pl. Borsodban is előfordul a szolnok-dobokaival egyenlő jelentésben, mint ezt a Nyr. 18 : 568. l. bizonyítja.

KALMÁR ELEK.

Vánniad. Széchy Károly használja e szót — amellyel az irodalomban eddig nem találkoztam — a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben : „Kedélyök üdesége *elványiad*, képzeletök röpülése ellankad“ (1 : 350).

E *ványiad*-nak származéka, a *vánniyadt* melléknév rokon jelentésű a *vézna*, *cingár*, *cinege*, *nyápic*, *nyavalyás* szavakkal. E többől valónak tartom még a *vánszorog* (*vâncorog*) : torpesco (NySz.), lassan, betegesen menni, fölkelni (Nógrádban), *vánszorodik* : contabesco (NySz.) igéket. Érdekes jelenség a szó értelem-változtatására a *vánszorog* ige, mely eredetileg csak senyvedést, soványodást, esést (vö. nagyot estek a tehenek = nagyon lesoványodtak; esett hús stb. Nógr.) jelentett (a NySz.-ban nincs más jelentése), most pedig csak nehézkes, beteges mozgást jelent. Pl. „A szegény a gazdag telkére másnap megint kívánszorog“ (Tompá : Kenyérkö). „Fél vâncorgott valahogy nágy nehezen á zágybú“ (Nógr.).

MIKÓ PÁL.

Hasonlítani valakire v. valakihez. (Nyr. 471.) Magam inkább azt mondom *valakire*, bár a *valakihez* vonzatot is gyakran hallottam tősgyökeres magyaroktól. Ipólyságon állítólag így is mondják tárgyias vonzattal : *hasonlítja az apját*.

Samu nadrágja. (Nyr. 477.) Biharban, Tenkén így hallottam ennek a szólásnak eredetét. Samunak megveszett a kecskéje, úgy kellett agyonbunkózni, Hogy egészen kárba ne vesszen, megnyúzta s a cserezetlen, kikészítetlen bőrből nadrágot varrt magának s menten föl is húzta. Amint a nyers bőr megszáradt, zörögni kezdett, olyannyira, hogy Samu veszedelmet sejtven, futni kezdett; a nadrág ekkor aztán még jobban zörgött. Innen mondják a félkegyelmű emberre : *Samu-nadrág*; olyanra, aki könnyen ijedős : *Fél, mint Samu a nadrágjától*; aki könnyen megszalad s nem veszi észre, hogy vele van a baj : *Szalad, mint Samu a nadrágjától*; végül erősen zörgő holmira : *Zörög mint a Samu nadrágja*.

TOINAI VILMOS.

A szuhai malom. „Áldjon meg az Isten, mint a *suhai* malmot“. (Nyr. 332, 477.) E szólásmód tudtommal így hangzik (a hogy Borsodban használják) : „mint a *seuhai* malmot“ s ily alakban magyaráztatja is egészen természetzerű, nem kell holmi három- vagy ötszörös istennyilákkal előhozakodni. Ugyanis *Szuha* (tótul a. m. 'száraz') egy csekélyvizű patakocska Borsodban, mely nyár derekán sokszor ki is apad. Nagyon könnyen megérthető tehát, hogy a Szuhára épített malom Isten különös áldásával nem dicsekedhetik. (Szuha-Kálló, Borsod.) K. Gy.

Maradhass, nyughass, férhess. Szülőfalumban (Vécs, Heves m.) is hallhatók. Ide sorozható még a 'várj' értelemben használt *vár-*

hass! Rendes szólások: „Nem *maradhatsz* nyugton v. veszteg; nem *nyughatsz* tölem; nem *férhetsz* a bőrdbe; nem *várhatsz*?” Ezen szólásokban gyakran előforduló *maradhatsz*, *nyughatsz*-féle ható igékből alkothatta a nép a megfelelő *maradhass*, *nyughass*-féle fölszólító alakokat. Ezen alakokban a ható igék *-hat*, *-het* képzőjének jelentése teljesen elmosódott. Nem tartozik ide az analógiaképen fölhozott: *nem lehessen tudni*; *nem tehessünk róla*. Mind a két szólás hetvenkedő, affektált beszéd szüleménye vagy a borsodmegyei (*nem látja* > *nem lássa*) tájszólás utánzása. A Zolnai közölte *maradhatatlan* a *nyughatatlan* mintájára képződött.

HEVES KORNÉL.

Borsodban gyakori az ilyesmi: *maradhass*, *nyughass*, *ugyan alhass mán*, *gyöheessen máñ kend*, *sose hagyhassa békibe, ki nem mondhassa az embër* stb. Érdekesebb ennél a reflexivumos és személytelen *az nem tudhassék*, *az nem adhassék*, *az nem láthassék* stb.

TÓTH BÉLA.

Vegyeshangú szók ragozása. Amikor a Nyelvörhen fölvettem a vegyeshangú szavak dolgát, még magam is magashangúnak ismertem a *korteskedés*-t. Most egy nógrádmegyei származású budai fürdőszolga szájából hallottam, hogy mekkora Budán a *kortéskodás*, a Császárfürdőben is rendeztek *bankétot*. Megjegyzem még, hogy bajai származású hírneves zeneszerző szájából hallottam *köncértot*.

CSAPODI ISTVÁN.

Körös vagy Körözs folyó? Karácsonyi János történetudósunk az *Ethnographia* idei 1. füzetében a *Körös* folyónév eredetével és kiejtésével foglalkozik. Kimutatja, hogy e folyónkat legrégibb okleveleink *Crys*, *Cris*, *Kris* és *Kriss* (olv. *Kris* v. *Kriss*) vagy latinosan *Crisius* alakkal emlegetik. (Borovszky Samu tudvalevőleg az ófölném. *griez* 'föveny, homok' szóból származtatja, *A honfoglalás története* 85. l.) A XIII—XVI. századokban már rendszeren *Keres* (olv. *Kërës* v. *Kërëzs*) alakot találunk, sőt a cikkíró tanúsága szerint „a Gyulától délkeletre eső Vári, Ágya, Ant, Nagy- és Bél-Zerind, valamint feljebb *Körözs*-Tarcsa lakosai ma is *Kerezs*nek [bizonyára zárt *ë*-vel: *Kërëzs*] ejtik“ a folyó nevét. Az *ö* hangzós alak csak később lesz általános. E példa is kétségtelen adat a magyar nyelvtörténetben tapasztalható *i* > *ë* > *ö* hangfejlődésre (vö. Nyelvemlékeink, 17. l. és Nyr. 25 : 34).

Karácsonyi J. cikkében a folyót következetesen *Körözs*-nek nevezi, ahogy a bihari és békési magyarság hívja, s megtámadja a mai irodalmi szokást, amely újabban (még az Akadémia kiadta Ortway-féle munkában is) következetesen *Körös* alakot használ. A legújabb helységnévtárban is (1892.) *Körös*-Tarján, *Körös*-Tarcsa stb. állanak. Ha hívek akarunk maradni a név eredetéhez, s követni a folyómenti lakosságnak kétségtelenül irányadó és hitelesebb ejtémódját: Karácsonyi kifogásának igazat kell adnunk. De alig hisszük, hogy az irodalmi szokást ez esetben útjáról visszatéríthetjük. Az *s*-sel való ejtést menthetjük azzal, hogy a *zs*-nél bizonyára eredetibb, a hosszú *ö*-t meg azzal az általános tüneménnyel, hogy az első szótagban magánhangzóink

szeretnek megnyúlni. Így lett — a *Kris* történetével teljesen azonos módon — a régi *is* (*isemucut* HB.) szónak eredetibb *ös* ejtéséből (Aranyánál és Halason ma is *ösi* s nem *ösi*) a mai általános *ös* ejtés. Ezért mondunk *ópium*-ot *opium* helyett (vö. lat. *opium*, gör. *ὀπιον*), *Lóránt*-ot *Loránt* mellett s újabban *kör*-t, *körút*-at e h. *kör*, *körút* stb. A *Körös* ejtésre mindenesetre *Nagy-Körös*, *Kis-Körös* helynevek is befolyással voltak, amelyek pedig bizonyára más eredetűek.

ZOLNAI GYULA.

Herkó páter. Ki gondolta volna, hogy ő tisztelendőségének még létezését is kétségbe vonják, mikor az egri ember esküdni is szokott a nevére. Eger környékén az a beszéd járja, hogy Herkó páter közön-séges kolduló barát volt s működése különösen a Mátra vidékére terjedt ki. A nép szerette, mert fölfelé is bátran megmondta az igazat, de egyttal félt is tőle, mert vallási dolgokban nem ismert kíméletet. Mikor a kálvinista papok a Mátra vidékére is ellátogattak térítés végett, Herkó páter, ahol csak megfordult, kiadta paranesban a falu népének, hogy ha papféle megy hozzájuk, addig be ne eresszék a falujukba, míg az Üdvözlégy Máriát előttök el nem mondta. Ha pedig vonakodnék, akkor tudják meg, hogy ez az ördög küldöttje, s ne is eresszék be, hanem üzzék el, neki kellő figyelmeztetéssel szolgálván. A palócok meg is fogadták a szép szót s a közéjük vetődött prédikátorok hátukon vitték el a sok figyelmeztetést, mit nekik a palócok bőven kiosztottak. Innen van, hogy a mátrai palócok most is majdnem mind igaz hitű pápisták s alig akad köztük itt-ott egy-egy Kánya Miska. Így tartja a mende-monda.

BARTHA JÓZSEF.

Kuna. A MTSz. négy *kunát* ismer, a 4-et csak Baranyából, de Mikó idei közlése (itt 370. l.) azt sejteti, hogy a palócoknál is megvan. Mind a 3., mind a 4. *kuna* megvan az újszlovénban. A 3. az egész szlávtságban és litvántságban el van terjedve s a palócokhoz a tót nyelvből jutott. A 4. ellenben az olaszból jött a déli szlávokhoz s onnan juthatott mi hozzánk (ol. *cunno*, lat. *cunnius*).

SIMONYI ZSIGMOND.

Kótyavetye. Hátha a *kótya* és *kópja* hasonló hangzása vitte rá a régieket, hogy *kótyavetést*, *kótyát hányint* mondjanak, ad normam *kópjavetés*, *kópját hányini*. („Rudat hányini“, Ilosvai.) Vagyis népetimológia lenne az egész? Segíthette a *hasta*.

DEÁK BÉLA.

A geologia műszavaihoz. (Nyr. 407.) Miskovits említi, hogy Veszprém, Szombathely, Pápa városokban és vidékükön a nagyobb kavicsot *sóskő*-nek nevezik. Arad megyében a gyermekek ugyancsak a fehér kavicsot s a frissen tört kovát *békasó*-nak hívják.

TOLNAI VILMOS.

Lámpa. Király Károly azt tartja, hogy a *lámpa* szó nem német eredetű, hanem Verseghy elvonása a *lám-pás*-ból, ad normam *csodás* : *csoda* stb. (Nyr. 24 : 469).

Ígaz, hogy a *lám-pá*-t régi szótáraink és — véletlenből-e? — a NySzótár sem ismeri, hogy tehát valószínűleg csak újabban került

az irodalom szavai közé. De mi azt hisszük, hogy e kései föltünését másképp is magyarázhatjuk, mint nyelvújítói elvonásból. Azt hiszem, hogy a *lampa* a tótból került hozzánk, ahol a lámpást *lampa*-nak hívják (Bernolák) és elég régi forrásunk is van reá: a Nemzeti Múzeumnak egy XVIII. századi tót szójegyzéke (28. *Fol. Slav.* jelzet alatt). A tót bizonyára nem a magyarból vette a maga *lampa*-ját, vagy ha vette is, nem a nyelvújítók állítólagos szócsonkítmányát hozta vele forgalomba. E mellett szól az is, hogy a *lampa*-t megtaláljuk a ruténben (Csopey) és a lengyelben is (*lampa*). Vö. Miklosich: *Etym. Wbuch* és *Fremdwörter*.

A magyar *lampa* idegen eredetét teszi valószínűbbé a népnyelvben több helyen járatos *lámpi* alak is (l. MTSz.), amely kétségtelenül a német *lampe* mása. Ha ez behatolhatott a nép szókincsébe, miért ne hatolt volna be a tót *lampa* szó is? ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A törvénykezés nyelvéből. Értem, uram, értem, de föl nem foghatom. A magyar bakának eme szavai jutottak eszembe, mikor a B. H. tavali 196. sz. 16. lapján azt olvastam, hogy a komáromi törvényszék elnöke egy *igényjogosult* csendőrt a törvényszékhez szolgának nevezett ki. Nem tudom, az illető csendőr föl birta-e fogni, mi fán terem az ő *igényjogosultsága*; de kötve hiszem, hogy meg tudta volna bárkinek is magyarázni. Tudjuk, az *igény* v. *jog* szó körülbelül egyet akar mondani, de hogy mire való a kettő együtt, azt meg nem foghatom. Ha megvan valakinek a képzettsége vagy joga ahhoz, hogy ezért v. azért a hivatalért v. állásért folyamodhassék és már reá is került a sor, hogy kinevezzék, az olyant tudtommal *sorosnak* hívják; de lehetne mondani *jogosult* v. *jogosított*nak is, t. i. az előléptetésre v. kinevezésre. Az ilyen beszédet aztán megértené bárki, még a legyszerűbb ember is, aki a törvényszék szavai szerint 'igényjogosulttá' válik. De hát, sajnos, ilyen mesterkéltséggel és érthetlenséggel határos nyelvezetű a magyar törvénykezésnek tán minden irata! Olvasom ugyan Edvi Illés Károly jelentéséből, hogy Erdély miniszternek új törvényjavaslatában magyaros nyelvezet érvényesül; bizony már ideje volna! A nagy többségnek szóló iratok csak megérdemelnék, hogy egyszerű, érthető és magyaros nyelven legyenek fogalmazva.

BÖDISS JUSZTIN.

Mezítelen kard. Arany J. trópusnak mondaná. A NySzótárban megvan (*mezítelen* alatt) a *mezítelen fegyver* és *mezítelen tör*: gladius strictus, evaginatus. Jegyzeteimben meg ezt találok: *mezítelen kard*, Pázm: Préd. 1695. 484. l.

KICSKA EMIL.

Igaz, de régi íróinknál latinosság volt (vö. *nudare gladium vagina, evaginare gladium*) s azóta megint elavult.

ANTIBABBARUS.

Buda halálában azt mondatja Arany János Etelével: „Meztelen a kardot jobb kézbe' viseltem“ (IX. é.). Bulcsu vezérnek is, mikor belépett Etele sátorába, „Kard vala jobbájában, meztelen és görbe“ (uo.). Vö. még „Hüvellyel a kardot Etele ruházza“ (uo.). A *Nyelvtörténeti Szótárban* is a *meztelen* szó után egész sereg ilyen példát találtam.

TRENCSENY KÁROLY.

Arany J. nyilván olvasta a régieknél s mint trópuszt használta. Hisz találkoznunk Arany költeményeiben nyilvánvaló latinosságokkal is, de ezek nála régiesség számba mennek. Pl. „Melyet midőn a hegytetőn jó Detre százsz eszébe vőn“ (Keveháza) — prózában ezt ő sem irta volna s másnál sem lehetne helyeselni.

ANTIBARBARUS.

A Budapesti Hirlap ortalógiája. (Nyr. 447.) Hiába írja valaki *mérvadó* helyett *mértékadó*, mégis csak a német *massgebend* az. A magyar egyértékűt a *hiteles, szavahihető, döntő, avatott, vezérlő* stb. között kell esetenként megtalálnunk. *Mértéket adni* magyarul nem jelent semmit. Ha a francia beéri ezzel: *déterminant, compétent, décisif*, és nem jut az eszébe semmi *measure* meg *donner*, mink is megérthetjük, mik pl. az *avatott körök, vezérlő politikusok, döntő személyiségek* stb. [Vö. még: *irányadó*. — A szerk.]

Festész helyett az oktanul mellőzött *képirót* kell használnunk. A festő maradjon csak a *tíntor* egyértékűje. A *pictura* különben sem lehet *festés*; minek is lenne, mikor megvan a *képirás*. Bőségünknek közepette szűkölködünk!

Ellenszenv, rokonszenv helyett az *ellenérzés, rokonérzés* ugyan-csak idegenség. Valahányszor *idegenkedésnek* fordítottam az antipathiát, *vonzódásnak* a sympathiát, mindenki megértett.

Ha a *belépti díj, belépti jegy* jó, miért rossz a *forgási sebesség, a foglalkozási kör* (450) vagy e gyártott példáim: *hálási szoba, ivati pohár, kenyérvágati kés*; ellenben miért helyes a *forgó sebesség, foglalkozó kör, háló szoba, ivó pohár, kenyérvágó kés*? Azt hiszem, csakis a *belépő díj, belépő jegy, térő jegy* a jó.

Boncolni helyes, de helyes a *felbontani* is. A nép csakis ezt használja. A régiségben ez a *disseco* fő egyértékűje. Miért ne élénk vele, mikor megvan és mindenki megérti. Kiküszöbölni kár volna. Az bizonyos, hogy *bontó terem, boncoló terem* helyett hiábavaló különösség; de örülünk, hogy a *scalpellum* ma már *bontókés*, nem *bonckés*, [De a két kifejezéssel mindenki egyformán fog elbánni. — A szerk.]

A *csepegőkő* nem a BH. kitalálása. A nép csakis így hívja a stalaktitot, a stalagmitot. Sohse hallottam máskép a legmagyarabb hegységben, a Bükkben. Említi különben CzF. is. Életrevalóságán tehát nincs mit vitakoznunk. A *cseppkő* Bugát alkotása. Lehet jó összetétel, de mégis csak a *Tropfstein* mása. Mikor elsőben hallottam, nem is jutott az eszembe, hogy *csepegőkőről* van szó; azt hittem, valami kicsiny, gömbölyű, sima, csepp formájú kő az, ad normam *gyöngycsepp*.

TÓTH BÉLA.

Az ezredéves kiállítás elénk tárta az ezredéves magyarság kiállítását is számos németességével és korcs szavával. „Kéretik hozzá nem nyúlni.“ „Kéretik a tárgyakhoz nem nyúlni.“ „A kiállított tárgyakat kéretik nem érinteni.“ „Tisztántartásért kérünk néhány fillérrel hozzájárulni.“ Ezekkel minden lépten-nyomon találkoztunk. Aztán meg a hivatalos magyarság kedves mákvirágaival. Megtudtuk pl., hogy a honvédség nem csak a kaszárnyát finomította *laktanyává*, hanem az abraknak is *lótáp* nevet adott, s ugyanott az *utánszállítási zabadag* sem megvetendő műremek (a *lötér*, *lótávol*, *lörés*, *lőpor* az ezeréves magyarnak nyelvérzékét már alig is bántja). A posta-kiállítás homlokán ott diszelgett a *távbeszélő*, ámbár az életben mindenki *telefonnak* nevezi. A selyemcsarnokban megtudtuk, hogy *selymérpete*-vizsgáló intézet van Szegzárdon stb. stb. Jó falusi atyánkfiai bizonyosan iparkodtak jól emlékükbé vésní ezt az új, finom, művelt nyelvet.

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Ellenkező-értelműség.** Vannak-e oly szók, melyek már eredetileg (tehát nem későbbi jelentéskéjlődés útján) mást jelentenek, mint amit tényleg kifejeznek? S ha igen, ide számíthatók-e az efféle szók: *andalog* (Antal), *kocsi* (Kocs helység) s az Abel-féle ellentétes jelentésű szók? S milyen viszony van ezekben a szó és fogalom között?

F. Nem értjük e kérdés elején a *már* szót. Hisz épen eredetileg jelentett a legtöbb szó mást, mint amit most fejez ki. Minden esetre jó példák erre az *andalog* és *kocsi*, de a legtöbb más szó is. Például a *péllda* eredetileg 'kép' = ném. *Bild*; *eredet* tkp. 'elindulás' vö. *eredj innen!* — Ami az Abel Károly „ellenkező-értelműségét“ illeti (Gegensinn der Urworte) — mely szerint eredetileg minden szó két ellenkező képzetet fejezett ki együtt — ez a nyelvészettnek legalább is nyílt kérdése és teljes joggal kételkedhetünk az igazságában. Az Abel fölhozta példák egy része természetes módon megmagyarázódik (l. például a magasat s mélyet jelentő latin *altus* magyarázatát P. Thewrewk Emil imént megjelent Elnöki beszédeiben 131. l.), nagyobb részük pedig tévedésen s a nyelvtörténet nem-ismerésén alapszik (ezt kimutatta Techmer az ő Internat. Zeitschrift-jában 1 : 423).

2. **Tihany eredete.** A Földrajzi Közlemények f. é. 255. l. ez áll: „*Tichu*, *ticha*-ból 'csöndes' lett *Tihany*“. (Ehhez a magam részéről hozzátehetem: *Borgó-Tiha* meg *Tihuca* Beszterce-Naszód vmben.) Ellenben a Nyr. f. é. 446. l. ezt olvasom: „Így szent *Tichonius* nevéből *Tihany*. S. Zs.“ Kértem tisztelettel, melyik részen van már most az igazság?

F. Hogy *Tihany* a szláv melléknévből származik, az lehetséges, bár nem találom ennek ilyenféle származékát a szótárakban. Sokkal valószínűbb, hogy már a szlávok a *Tichon* nevű szentről vagy vala-

mely ilyenévű birtokosról nevezték el a helyet. Az a szent, úgy látszik, a szlávoknál nagy tiszteletben állt s az oroszok ma is olvassák, sőt tatárra, votjákra fordítják az ő „keresztény tanítását“ (vö. Munkácsi, Votják Szótár XIV. l.). A *Tycho* név* azelőtt elég elterjedt név lehetett s még ma is előkerül; vö. *Tycho-Brahe*, *Tycho Mommsen*. Szent Tycho nevéből magyarázták mások is már a mi *Tihanyunkat* (Balatonfüredi Napló 1863. 6. szám).

SIMONYI ZSIGMOND.

3. A görögök játékaik v. a görögök játéakai? Helyesen van-e használva a *-k* többes rag e mondatban: „Irátkot le, mik voltak és hogyan folytak le a görögök olympiai *játékaik*.“

F. A mai általános nyelvszokás szerint „a görögök játékaik“ helytelen, amennyiben ma a birtokszőn a birtokos többségét, amit a *-k* rag jelöl, nem szoktuk kifejezni. Csupán a népnyelv őrizte meg ittott ezt a régies kifejezésmódot, pl. Pistáék *bérössük* e h. bérese (Alföld, Nyr. 5 : 86), Bödőék *bornyújuk* e h. Bödőék borja (Szeged, 9 : 523) stb. Hasonló kifejezésmódot magunk is hallottunk egy gárdonyi (Fehér m.) lány beszédében. Régi példákat l. Matkó Istvántól Nyr. 2 : 262.

4. Talóka. A kassai premontrei főgimnázium 1892/3. évi Értesítőjében az értekezésnek egy mondata így hangzik: „A hegyes Svájcnak, Szavojának és általában éjszagnak szűk és nedves völgyeiben lakókat bizonyos tétlen hanyagság, bárgyúság, nem ritkán tompa elméjűség és *talókaság* karakterizálja“. Én ezt a szót nem ismerem. Szeretném tudni, hol használják. A NSz. a *talyókás* szónál csak ennyit közöl: „Heves megyei tájszó, a. m. ostoba, pimasz, bamba. Talán *bolyókás* szóból módosult“.

F. Az értekezésbeli *talókaság* alapszava, a *talóka* azonos a NSz.-beli *talyókás* alapszavával. Az új Tájszótár szerkesztőjének, Szinnyi Józsefnek szíves közlése szerint ugyanis Heves megyében egy 1840-ből származó névtelen följegyzés szerint *talyóka-péter* a. m. pimasz, *talyókás* pedig a. m. bolyókás. Nem lehetetlen, hogy e különben csak Hevesből ismert *talyóka* szó az együgyűt jelentő *tahó* és a *bolyókás* „bohó“ szónak vegyülékéből keletkezett.

5. Okol vagy okoz? „Minek tetted ezt, még utoljára engem *okoznak* majd“ — e kifejezésre azt a megjegyzést tettem egy társaságban, hogy helyesen így kellett volna mondani: *okolnak*. Igazam volt-e?

F. Mind az *okoz*, mind az *okol* helyes az ilyen mondatokban. Az *okoz* ígéről már a Nagy Szótár megjegyzi, hogy *okol* helyett is használják „vminek okául állít“ értelemben, pl. saját hibáért engem

* Nem *Tichonius*, de a görög formája *Tychon*.

ne *okozz*; *okozd* magadat. (Vö. „Ez csak tőlünk függ s ne *okozzunk* mi mást senkit“ Bud. Hirl. 1896. II.22. vc.) Sőt a régi nyelv a NySz. tanúsága szerint az *okol*-t nem is ismerte s csak az *okoz* igét használta ilyen jelentéssel is. A t. kérdezőnek annyiban igaza volt, hogy a mai irodalmi nyelv, mint a NSzótár főttebbi megjegyzése is elárulja, a „vminek okául állítás“ kifejezésére inkább az *okol* igét alkalmazza, s ez helyes is, mert ekként az *okoz* megmaradhat a „*verursachen*“ fogalmának külön kifejezőjeül.

ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(L. Nyr. 25 : 472.)

Hogy a beérkezett válaszok közlésében rövidség kedvéért elegendő legyen pusztán a vidékre hivatkozni, előre bocsátjuk vidékek szerint azon gyűjtőink neveit, akiknek válaszai mindig ugyanazon tájra vonatkoznak: Székelység általában és Marosvásárhely: Paal Gyula. — Csík és Háromszék: Kassai Lajos. — Udvarhely m.: Balásy Dénes. — Horgospatak, Szolnok-Doboka m.: Kalmár Elek. — Nagybánya, Szatmár m.: Zolnai Gyula. — Debrecen: Kardos Albert. — Hajdu m.: Rechnitz Ignác. — Hajdu-Nánás: Berencsy János. — Mezőtúr, Közép-Tisza és Körös mente: Varga Gábor. — Délmagyarország, Temes és Torontál m.: Mosdóssy Andor. — Arad m.: Tolnai Vilmos. — Tokaj vidéke: Demjén Kálmán. — Alsó-Nógrád: Wallentinyi Samu. — Losonc: Máté Lajos. — Heves m.: Heves Kornél. — Nagy-Szalánc, Abauj m.: Szemkő Aladár. — Mohács: Pándi Manó. — Somogy m.: Szokolay Hermin. — Fehér m. (ha név nincs külön említve): Borsodi Miklós. — Tapolca és vidéke: Vázsonyi Izidor. — Pálfa, Kemenesalja: Sztróckay Lajos. — Győr vidéke: Csizmazia Ferenc. — Nagy-Igmánd, Komárom m.: Pápay József. — Sopron m.: Csapodi István.

Válaszaink a következők:

1. A *hívni*, *szívni*, *rívni*, *hívsz*, *szívhat*, *óvhat* stb. alakokat (mással. angzó előtt *v* hanggal) a nép a beérkezett válaszokból kiteszőleg nem ismeri. Csupán Kalmár Elek említi, hogy az idén Szatmárban ilyet hallott: *hívnek*; Borsodi Miklós szerint pedig Fehér megyében az *ójon* mellett néha *óvjon*-t is mondanak. (Hiteles népnyelvi alak-e?) A többi válaszokból, bár tagadók, ide jegyezzük a következő adatokat: Isten *ójjon*; *mégotta*; még a fúvó szélről is *ójja*; *óhat*. (Mezőtúr. Ugyanitt sohasem mondják *bocsájt*, *fújt*, hanem csak *bocsát*, *fútt*.) — *Hí* idész anyám; *hítt*; eréggy fiam, *hídd* be apád, kész az ítel; *hínám*, de nem gyön; *híni*; *híjjátok* be; *hírnék*. *Szi*; *kiszíjja* virít; *szíttam*; égy *szívásra*. (Közép-Tisza és Hármaskörös mentén.) Temes, Torontál megyékben: *híni*, *színi*, *híjja*, *szíjja*, *ója*, *ótal*-

mazza. — *Híni, színi, ríni* stb. (Horgospatak, Szolnok-Dob. m.). — Udvarhely m.-ben: *híni, szíjni (ríni ritka), hísz, szípta, ótalmazta*. — Nagy-Szaláncon Abauj m.-ben: *híj, híj, híj, híj* stb. — Mohácson a 3. szem.: *híl, szíl, ríl*. — Fejér m.-ben: *híni, színi, híd ide. szíd ki, ójon*. — Egy dömsödi (Pest m.) ember beszédéből jegyeztem föl már régebben ezeket az alakokat: *híl, ide hílom, meghílom*, s egy fehérmegyei (Gárdony) cselédünk is így beszélt: „éngem *híl* vissza?”. A BHirlapban meg egyszer ezt olvastam: „Őt nem *nyülték* (olv. *nyülték*) el a súlyos közgazdasági bajok“ (15. évf. 328. sz.). A MTSz. kevés adatban ismeri. Vö. még *fövíl, fö’* Nyr. 25: 46. Zolnai Gyula.

A nő, fő igék ragozására a következő adatokat haptuk: Horgospatakon *növünk, növés, fővés, fővő, főtelen*. — A székelységben: *növünk* és *nöltünk*, de csak *növő, növés*; *fövünk* és *fölünk*, de csak *fövés, fővő, főtelen*. (Marosvásárhely.) — Csíokban és Háromszéken: *növünk, növés*. de: *fövünk, fővés, fővő* és *főtelen*. — Debrecenben és vidékén jó messze: *növünk, növés*, de már: *fő, fővés, fővő*. — A Tokaj-Hegyalján *nyőjünk, nyövés* stb. járja. „Ugyan mér nem házasodol mán? Raérek még, kicsi a lány, hagy *nyőjjék* még! Nagy kár van a szőlőben. Sok *nyővést* letört a szél“. *Föl, nöl* nem járatos egyáltalában. — Hajdu-Nánáson *nyövünk, nyövés, fővünk, fővés, fővő, fövetlen*. — Mezőtúron többnyire így beszélnek: *növő, fővő, fővünk*. — Délmagyarországon (különösen Temes-Torontál m.): *főtelen, nölünk, fölünk*. — Mohácson *nyölünk, nyövés, fölünk, fölés, fölő, főtlen*. — Alsó-Nógrádban kendert *nyő, nyövünk, nyövés*. — Losoncon *nöl, nölök, föl*. — A Közép-Tisza és Hármas-Körös mellékén *növök*; szíp *növise* van a maga fiának; fejire *nőtt* a fia; *megnössz* már écsém. Így ragoztatik: *fő. hí, szí, ó, rí, ví*. — Fehér megyében: *nöl, föl, fölünk, főtelen*; de: *növés*. — Székesfehérvárt több alsóbb osztályú tanítványom gyakorlatában találkoztam ezzel az alakkal: *kinyölő, kinövő*. Ugyanott a nő igének *nyő* ejtése is közönséges. Zolnai Gyula. — Győr vidékén *nyövök, nyövünk* és *nyöllek, nyölünk* vegyesen használatosak. — Soprony megyében: *nyölünk, fölünk, főtelen*. — Pálfán (Kemenesalja) *nyölünk, fölünk, fölök, főtelen*. — Tapolcán és vidékén így beszélnek: maj *megnyölünk*; ez a borsó rossz *fölő; főtelen*. — Somogyban azt mondják: *nyöl* a fű, *nyölök: föll* az étel; *főtelen*; *nyűji* a kendert; el ne *nyüdd* a ruhát. — A Dunántúl északi részében (Győr, Sopron, Komárom m.) így beszélnek: *nyölünk, fölő; de megnyötté’* écsém; jó *fölő* ez a bab? Vida Sándor.

2. Kettős sz-szel ejtik a *bosszant, bosszankodik, bosszu* szokat az érkezett válaszok szerint a köv. vidékeken: Horgospatakon, Szolnok-Dobokában, a *bosszús* kivételével, amely itt egy sz-szel hangzik; valamennyi alakban Debrecenben. Nagybányán, Szatmár m., a Tisza és Körös vidékén, Mezőtúron, Arad megyében (Tolnai Vilmos), Szentesen (Kardos Albert), Hevesben, Losoncon, Alsó-Nógrádban, Nagy-Szaláncon, Abauj m. (*bosszant, bosszóság*), és Fehér megyében (Borsodi Miklós), ez utóbbi vidéken, Székesfehérvárt *bosszint* alak is járja (Zolnai Gyula).

Ellenben egyszerű sz-szel mondják a kérdésbeli szavakat: Udvarhely megyében: *bosszont, bosszonkodik, buszú*; Csíokban és Háromszéken: *bosszont, bosszongat, bosszonkodik, buszu* és *bosszu*; Marosvásárhelyen s

a székelységben általában: *boszont*, *boszonkodik*, *boszu*; Temesben és Torontálban: *boszant* v. *boszint*, *boszús*, *boszankodik*; ugyanígy Mohácson; Somogyban: *boszont*, *boszint* és *boszént*, *boszu*, *boszonkodik*; Sopron megyében: *boszus*, *boszont*, *boszonkodik*; Győr vidékén *boszant*; Pálfán, Kemenesalján: *boszint*, *boszonkodik*, *boszu* s így általában a Dunántúl északi részében, Győr, Sopron és Komárom megyében (Vida Sándor); Nagy-Igmádon (Komárom m.) és környékén egy másik értesülésünk szerint *boszant*, *boszankodik* a járatosabb alak, de hallható *boszont*, *boszonkodik* is.

Ellent mondanak egymásnak: Berencsy János, aki szerint Hajdu-Nánáson *bosszant*, *bosszankodik*, *bosszu* járatos (így Kardos Albert szerint is Debrecenben, l. fentebb) és Rechnitz Ignác, aki szerint Hajdu megyében *boszant*, *boszúság* a divatos alakok. Mosdóssy Andor szerint pedig Makón a főnevet (*bosszú*) már kettős *sz-szel* is ejti a nép, az ígét azonban nem. (Vö. az ellenkező esettel Szolnok-Dobokában.)

3. A *katholikus* szónak válaszaink szerint négyféle fő ejtémódja divatos a népnyelvben. Ű. m. 1) *katolikus*, ez úgy látszik a legáltalánosabb; így ejtik a köv. vidékek: Hajdu m.; Fehér, Veszprém, Temes, Torontál és Zala m. (Mosdóssy Andor), Mohács, Losonc (*kátolikus*), Alsó-Nógrád (használatosabb *pápista*; de a *náthánál* ritkább a *náta*), Tokaj vidéke, Győr vidéke, Sopron m. és Pálfa, Kemenesalja; ez utóbbi helyen néha *kátolikus*t is mondanak, de leggyakoribb a *pápista* név. — 2) *katolikus*-nak ejtik a köv. vidékek: Csik m., Udvarhely m., Hajdu-Nánás (gyakrabban *katholikus*), Tokaj vidéke (ritkábban, inkább *katolikus*, l. fentebb) és Fehér m. (de általánosabb a *pápista* név). — 3) *katholikus*; így csak Nagy-Igmándról közli Pápay J., megjegyezvén, hogy sokkal gyakoribb a *pápista* elnevezés és a kálvinisták néha *atyafiak*nak nevezi a katolikusokat: „Hun harangoznak, István bácsi? *Az atyafiaknál.*“ — 4) *katholikus*; így ejtik Nagy-Szaláncon, Abauj m. és Hajdu-Nánáson (l. fent 2. alatt). Ezen ejtémódhoz Tóth Béla a következő észrevételeket fűzi: „*Kat-holikus*. Soha sem hallottam. Ellenben a kálvinisták mind így mondják: *kat-holikus*. Ez már nem is tájbeszéd, hanem felekezetiesség, olyanforma, amilyen a *keresztény*. Érzésem azt sugja, hogy ez ama szónak igaz magyar ízü ejtése. Vagy miért is sikkasztanánk el a *t* mellől azt a *h*-t, mikor nyelvünkben nem ritkaság a *t-h* hang? Ki ejti nehezen ezt: *göthös*, *nátha*, *láthat*? A pápistákat csakis a különködés vibette rá a *katolikus* ejtésre (mert ők ejtik így); és ugyane különködésből támadt közöttük a régiségben igen ritka *keresztény* általános használata. Helyes, magyaros kálvinista beszéd a *t-heológia* is. Az *ateista*, *mitosz* stb. a romlatlan ajkon mindig csak *at-heista*, *mit-hosz.*“

A *theologia* (*theologus*) szó a nép előtt nem igen ismeretes. Ejtésére csak a következő válaszokat kaptuk: *teologia* hallható Fehér, Veszprém, Temes, Torontál és Zala megyékben (Mosdóssy Andor), és Mohácson; *teológia* Udvarhelyben és Losoncon; *theologia* Hajdu-Nánáson.

4. A *lesz* ígét egy kivétellel valamennyi válaszuk szerint hosszú *sz-szel* ejtik. (Csik és Háromszék, Kolozs m. [Mosdóssy A.], Zala,

Veszprém, Temes, Torontál, Csanád m. [ua.], Mohács, Losonc, Alsó-Nógrád, Fehér m. [Borsodi M., Mosdóssy A., Zolnai Gy.], Sopron m., Pálfa, Kemenesalja. A rövid *lész* ejtést csupán Paal Gy. közli Marosvásárhelyről, aki szerint a székelységben *lëssz* is, *lész* is, *lëssen* is; de *tësz*, *vësz* csak így: *tëssen*, *vëssen*. — A *tesz*, *vesz* igéket mindenütt egyszerű *sz*-szel ejtik, csupán Udvarhelyben mondanak *tëssz*, *vëssz* alakokat.*

5. A *pósta* nevét rövid *o*-val *postának* ejtik Paal Gy. és Balásy D. szerint egész Erdélyben (ezt Csík és Háromszék m.-re és a szolnok-dobokamegyei Horgospatakra nézve is megerősítik válaszaink), továbbá a következő vidékeken: Nagybánya, Szatmár m., Hajdu m. (Berencsy J. és Rechnitz I.), Mátra vidék (Hevess Kornél), Tokaj, Alsó-Nógrád, Sopron m., Pálfa, Kemenesalja. — Ellenben hosszú *ó*-val *póstának* ejtik a köv. vidékek: Délmagyarország (Mosdóssy A.), Arad m., Nagy-Szalanc (Abauj m.), Losonc, Fehér m., Győr vidéke, Somogy m., sőt Borsodi M. és Mosdóssy A. szerint egész Dunántúl.

6. A *pongár* szóra vonatkozólag semmi fölvilágosítást nem kaptunk.

7. A *könny* szót egyetlen vidékről sem közlik *köny*, *könyet* stb. ejtéssel. A *könnyet*, *könnyez* stb. ejtést a köv. vidékekről jelentik válaszaink: Székelység, Erdély, Horgospatak (Szolnok-Doboka m.), Nagybánya (Szatmár m.), Hajdu-Nánás, Losonc, Nagy-Szalanc (Abauj m.), Mohács, Somogy m., Tapolca és vidéke, Pálfa (Kemenesalja), Győr vidéke, Nagy-Igmánd (Komárom m.), Sopron m. — A *vés* alakokat a következő vidékek ismerik: *könyvet* és *könyüt*, *könyvez*, *könnyez*, *könnyezik* és *könyüzik*, Székelység (Paal Gy.); *könyvet*, *könyvez* Csík m. (így ejtik a kevésbé iskolázottak); *könyvei*, Horgospatak, Szolnok-Doboka m. (Kalmár E. gyermekkorában hallotta ezt az ejtémódot); *könyvezni* H.-Nánás, Alsó-Nógrád; *könyveim* Rábaköz (öreg asszony beszédéből, Sztrókay Lajos).

8. A *jól érzi magát*, *rosszul érzi magát* kifejezéseket használja a nép a követk. vidékeken: Udvarhely m. (de inkább *jól vagyok*, *rosszul vagyok*); Csík és Háromszék; Erdély (általában elég gyakran hallható, Paal Gy.); Délmagyarország; Losonc; Fehér m. (gyakori ez is: *jól van*, *jó színben van*); Pálfa, Kemenesalja. — Ellenben Hajdu-Nánáson csak azt mondják: „Hál’ Istennek *jól szógál az egísség*“ v. „*jól vagyunk*“. — Tokajban is csak így beszélnek: „Hát *hogy van* a beteg? Bizoñ az éccaka megint igen *rosszul vót*. Hál’ Istennek egy kicsit *jobbacsán van*“. — Mohácson is inkább azt mondják: *jó sora van*, *rossz sora van*. — Somogyban a *jól érzi magát* kifejezés csak ott hallható a néptől, ahol az uraktól alkalmuk volt eltanulni; rendszeren így beszélnek: „No mi van a Gyuricával, *hogyan van*? Bizony

* Ez az ejtémód bizonyára a *lessz* hatása alatt keletkezett. Itt említem meg, hogy egy zempléni embertől a *lesz*, *tesz*, *vesz* igék fölszólító alakjait következetesen így hallottam: *leggyen*, *tegyyen*, *vegyyen*. Ezek nyilván a *higgyen* analógiájából magyarázandók. Viszont Arany a *hisz* ige fölszól. alakját így használja: *higyetek* e h. *higyjete*k (Sz. László füve). Hallhatók-e valahol ezek a kivételes ejtémódok általános is?

még *nem a legjobban*. *Jól vagyunk* háláisten, *semmi bajunk*. édes anyám is *csak megvan*“. — Hellyel-közzel Nagy-Igmádon is hallani, de jobbára cselédektől, vagy olyan emberektől, akik az uraknál gyakran megfordulnak; különben rendesen így beszélnek: „*Hogy vagy?* Köszönöm, *jól v. csak lassan*. Hát a Pál bátyád? úgy hallom, beteg. Köszönöm kérdésit, má az is *jobban van*“.

9. A *felfosztolódzni* igére a köv. fölvilágosításokat kaptuk: A *felfosztolódzni* igét az egész székelység, az egész Erdély jól ismeri és sűrűn használja; mellette gyakran hallható a hasonló jelentésű *felaggatódzik* ige is. Hogyha a nő ruhája alját vagy e mellett még alsóruháinak alsó szélét is egy, két vagy több helyen, vagy akár kerekengkörül, többé-kevésbé magasan visszahajtja s aztán kezében fenfogva tartja, vagy övébe szúrja s így megy, jár-ke, vagy dolgozik. azt mondják: *felfosztolódzott*. Így tesz a székely asszonyember, amikor kiszapult fehérneműjét a kút mellett, vagy pataokban, vagy a folyó partján, vagy a tutajon, vagy a meritőn, sulykolja; mikor patak vagy folyó gázlóján átkel; mikor kendert áztat el vagy vet ki; mikor esőben, sárban, locs-pocsban kénytelen járni stb. (Maros-Vásárhely). P a a l G y u l a. — *Felfosztolódzni* használatos a népnél Erdélyben. Maros-Vásárhely környékén. Értelme: többszörösen nagyon felaggatni a női ruhát, mint azt a sárban járó, sulykoló, vagy vizet gázoló asszonyok cselekszik, hogy sártól, víztől érintetlen maradjon. J a k a b Ö d ö n. — *Felfosztolódni* (igy), Közép- és Al-Csíkon mondják, mikor a munkásnő felső szoknyáját a csipőjéhez *felszúrja* s kilátszik az elnyűtt alsó szoknya. K a s s a i L a j o s. — *Felfosztolódni* (igy), mondják, mikor a nő ruháját (szoknya, rokoja, fersing) felfogja, felemeli, felakasztja övére. (Udvarhely m.) B a l á s y D é n e s. — Somogy vidékein *fölfosztolódik* v. *fölfosztolódik* egészen szokásos a napi beszédben. Jelentése: magától fölfoszlik, pl. a húzó kötél, mikor vásásban van, itt-ott szálát ereszt, elvászott végeket bujtat elő. Így jár a sokat nyűtt szőnyeg, kabát, pokróc stb. S z o k o l a y H e r m i n. — *Fölfosztolódni* vagy *fölfosztolódni* annyi mint *fölfosztózódni*: denudari, praecipue parte inferiori (NySz.). Élő beszédből nem emlékszem reá, de előfordul a következő helyen: „Szedik ezt (t. i. a harmatkását, festuca fluitans) Sz. János naptól fogva (mert nem egyszer-'smind érik) egész nyáron által, mikor harmat esik, késő estve 's jó reggel, míg ez a fű a' harmattól nedves, 's ettől a' szitához-is hozzá-ragad, szitával kapdosva a' paraszt asszonyok *felfosztolódva*, szennyesen, lutskoson mint meg annyi boszorkányok; a' honnan boszorkány-kásának-is mondatik“. Mátyus J. Ó és új diaetetica II. k. 151. l. K i e s k a E m i l.

10. *Beleabalyít*. E szóra csak egy fölvilágosítást kaptunk: Rokontermű a *gabalyít* igével. *Abalyog*—*gabalyog*, *abalyít*—*gabalyít* is járatos a Mátra vidékén. *Beleabalyít* körülbelül annyit jelent, mint belezavar. (Heves m.) H e v e s s K o r n é l.

11. Felszólítják a *félt* v. a *felet*, — e két kifejezés közül az előbbit (*félt*) tartják helyesnek Kassai Lajos („nem nyelvtani szempontból, hanem a fogalom pontosabb megjelölése kedvéért“), Wallentinyi Samu, Máté Lajos és Demjén Kálmán. — Ellenben a *felet* alak

a helyesebb a Csapodi István, Pándi Manó, Szokolay Hermin, Sztrókay Lajos és Vázsonyi Izidor nyelvérzéke szerint. — Mindkét alakot egyaránt helyesnek tartja Paal Gyula, míg Balásy Dénes szerint a *felet* helyesebb, a *félt* szebb.

12. Talán csak akad vki, aki (azt) *összeszedi* vagy *aki összeszedje*. E két kifejezésmód közül a válaszolók kettő kivételével mind az előbbi tartják magvarosabbnak (Berencsy János, Demjén Kálmán. Paal Gyula, Sztrókay Lajos, Vázsonyi Izidor, Wallentínyi Samu), sőt az utóbbit (*szedje*) egyenesen latinosságnak vélik (Kassai Lajos, Máté Lajos, Tolnai Vilmos és Pándi Manó; ez utóbbi szerint Mohácson az *összeszedje* alak járatos). Szokolay Hermin szerint az értelemről függ, hogy *szedi* v. *szedje* alakot használjunk-e. Ha a mondattal óhajtást is fejezünk ki, akkor a fölszólító alak a helyes. Ha kérdezve mondjuk, *szedi*-t kell használnunk. — Hajdu megyében Rechnitz Ignác szerint a kérdett kifejezést a nép csak így mondja: T. cs. a. v., aki ezt *össze fogja szedni*. — Az *összeszedje* alakot a latinosság ellen Pápay József a következőleg védi: „Az *összeszedje* alakot bizonyára igen sokan idegenszerűnek, latinosnak vélik. pedig ezen föltevésükben csalódnak, mert pártjára kel a népnelv, megvédelmezi, sőt a magáénak vallja. A nép nyelvében sűrűn találkozunk ilyenforma kifejezésekkel: „Nincs az Istennek olyan embere, aki ezt a nagy követ elmozdítsa innét“; „nem egy könnyen akad olyanra, aki elhiggye neki ezt a hazugságot“ v. „aki megértse, hogy mit akar.“ Ezt a formát látjuk ebben a szép kesergő nótában is: „Kitették a holttestet az udvarra, nincsen senki, aki végigsírássa“ (nem: *síratja*). Még most is a fülembe cseng egy sor: „Nincs, aki lássa, nincs, aki hallja.“ Talán Aranyinak valamelyik költeményéből való. Ha figyelmesen vizsgáljuk az efféle kifejezéseket, legottan szemünkbe tűnik, hogy ezekben a legtöbbször valami kívánás, vagy óhajtás lappang. (Vö. Szokolay Hermin észrevételével. A szerk.) Pl. Talán csak akad valaki, aki ezt *összeszedje*. E mondatban a beszélő mintegy kívánja, óhajtja, hogy azt valaki csakugyan meg is *tegye*. De nem mindig a beszélő kívánása van hatással a mellékmondat tartalmára, mint pl. ebben a mondatban: „Nem egy könnyen akad olyanra, aki elhiggye neki ezt a hazugságot.“ De a kívánás itt is megvan, mert az a más, akiről szó van, az akarja, hogy valaki elhiggye. Ezekben a mondatokban a fölszólító mód olyaténképen érvényesül, mint a főmondatokban. Ennek megvan a maga pszichológiai alapja is, mert a mellékmondat tartalmára hatással van az a kívánás, óhajtás, amely a beszélő lelki szemei előtt megvillan. A jelen esetben az első kifejezést helyesebbnek tartom, de nincs kifogásom a második ellen se. E két kifejezés között finom jelentésbeli különbséget látok. Ebben a mondatban: Talán csak akad valaki, aki ezt *összeszedje*, érezzük, hogy a beszélő kívánja is, hogy megtörténjék. Ebben pedig: Talán csak akad valaki, aki ezt *összeszedi* a beszélő egészen pártatlanul csak az *összeszedés* lehetőségét állítja. anélkül azonban, hogy ezt a maga óhajtásával is támogatná. Az idézett népdal veszítene valamit költői szépségéből, ha valaki megjavítaná és így énekelné: „Nincsen senki, aki végig *síratja*“. A *sírássa*

formában a költő részvéte, sajnálata is kifejezésre jut, itt pedig csak egyszerűen elmondja az eseményt úgy, amint látta, minden lelki meghatottság nélkül. Tehát mindegyik kifejezés jó magyaros és használatos is, de csak a maga helyén.“

13. A *kelengye* szóra vonatkozólag részint nem kaptunk választ, részint teljesen ismeretlennek mondják a nép előtt gyűjtőink (Balásy D. Paal Gy. Pándi M. Szokolay H.). Helyette Mohácson *staférun*got mondanak, Udvarhelyben pedig (régebben) *parafernum*ot; Somogyban meg így beszélnek: „az *eggye-mását* készítgeti; ami kis *készülete* van“. — Csupán „Csallóközben használják a *kelengye* szót a köv. jelentéssel: 1) keszkenő, könnyű kendő: „vettem a vásáron *kelengyét* is a fejembe“; 2) egy kupacba szedett szénarend, kis petrence; ezt vegyesen *kalangyá*-nak is mondják. A „*staférun*“ jelentést nem merem harmadiknak venni, bár hallottam, de csak írástudó, olvasó embertől“. (Tolnai Vilmos.)

14. *Nyílt, elmúlt, folyt, tojt, megért, eltört* és *nyíllott, elmullott, folyott, tojott, megérett, eltörött*. Ez alakok közül következetesen az előbbieket, vagyis a kötőhangzó nélkül valókat Horgospatakon (Szolnok-Doboka m.), Nagybányán (Szatmár m.), Hajdu-Szováton (Rechnitz I.), Tokajban és Losoncon használják. Viszont Mohácson inkább ezek a járatosak: *nyíllott, elmullott, folyott, tojott, megérett, eltörött*. Nem találunk következetességet a következő vidékeken: A székelységben Marosvásárhelyen *nyílt, elmúlt, megért*, de *tojt* és *tojott, eltört* és *eltörött* (Paal Gy.); Udvarhely m.-ben *émút, fojt, tojt*, de *nyíllott, étörött* és *megért* meg *megérett*; Csikban *elmúlt, folyt. megért* és *nyíllott, tojott, eltörött*. Sopron m.-ben *nyíllott, elmullott, megérett, eltörött*, de *tojt, fót* (folyt). Somogyban *nyíllott, tojott, mögérett*, de *fót* (folyt) és vegyesen: *elmút—elmullott, eltört—eltörött*. Tapolcán *nyíllott, tojott, megérett, étörött*, de *émút, éfót*. Pálfán, Kemenesalján *nyíllott* (ritkábban *kinyít*), *tojott, megérett, étörött*, de *émút* és *fót* (ritkábban *folott*). Igen érdekes és az Ehrenfeld-kódex alakjaira emlékeztet Kicska Emil meglepő közlése, amely szerint Egerszegen és Vicsáp-Apátiban (Nyitra m.) így beszélnek: *fojott, fájott, járott, sírott*. — Hajdu-Nánásról két, egymásnak ellenmondó választ kaptunk: Berencsy János szerint csak *nyílt, elmúlt* stb., Máté Lajos szerint ellenben *kinyíllott, elmullott, kifolyott, tojott, megérett, eltörött*.

15. Az *időelfogás* kifejezésről nem kaptunk egyéb fölvilágosítást, mint a következőt: „*Időelfogás*. Így magában nem használatos a nép közt sem, de mondják gyakran, hogy az esőzés pl. *elfogja* az embertől az *időt* (hogy hátráltatja). Azt hiszem, az idézett tételben is ez az értelme: nem volt jó termés, mert az esős idő miatt nem láthattak idején a megmunkáláshoz. Az anya is kevésre mehet, mert a gyermek *elfogja* az időt tőle“. (Somogy m.). Szokolay Hermin.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Népmese.

A jövendőleis.

Vaót éccer, hol nem vaót, vaót éccer egy biraó, még annak
 ész csihos fiatal felesége.

Éccer osztang viseleős lett az asszony. Mikor éccer estve
 léfekütek, hogy majd világra hozza az asszony a gyermekét, hát
 kopogtatnak az ablakon.

Kineiz a biraó, hát uram fija mit lát? Mit mást, mind keit
 mestérlegeint, akik szállást keirtek eicakára. A biraó igej jaó szívű
 embér vaót, de mëmmonta a keit legeinnek, hogy most nem adhat
 szállást, mer az asszony betegágyat fekszik, de ha nem sajnáják
 — aszmongya — feküggyenek lë a gangon, mer szeip gangos
 háza vaót a biraónak. Hát úgy is vaót. A mestéllegeinyek fejük
 alá tetteik a tarisznyát, osztang befekütek a virágos kendërbe,
 mer akkor vaót a nyöveis idejé, hát oda vaót rakva a kendër
 szeipen a fal mellei.

Régvel osztang csakugyan mevvaót a kis fiju. Ritt is nagyon,
 mintha csak a Samu nadrágja lett vaóna rajta.

A keit mestéllegeiny osztang félkelt, osztang beméntek a
 a biraóho, hogy mekköszönnyeik a szállást. Hát hol vagyon lakások
 — aszongya a biraó — mërre irányitják a szekerrüggját?

A keit mestéllegeiny osztang mëmmonta, hogy hova mennek.

— De má várjonak ész cséppet — aszmongya a biraó, mer nem
 erisztëm el aggyig, amíg ész csépp früstököt nem észnek. Osztang
 behitta eóket az elseó házba. Lëül a keit mestéllegeiny, a biraó
 mëb benyúl az almárijomba, kivészën egy icce pájinkát, még egy
 porciaóst, osztang kínájja eóket. Azok még isznak. Kimënt osztang
 a komorába, hát behoz egy nagy kënyëret, még egy font pap-
 rikás salonnát. Azok még esznek.

Mikor osztang jaó laktak, a biraó odahozta hozzájuk a kis
 gyermekét, ami ma régvel született. Mënneizi mindakeit mestéllegeiny,
 az apja osztang kimëgyën, hogy innya aggyeik a morhának.

Aggyig még az egyik mestéllegeiny egy kis ceidulára aszt
 írta, hogy: „Vigyázzeik biraó uram erre a gyermekre, mer az annyát
 vëszí majd el, az apját pegyig megölyi“. Osztang a ceidulát betëttë
 az almárijomba, osztang mëgint visszaült az asztalfeőre.

Elbucsusztak, osztang elméntek, a biraó még otthom maratt.

Éccer osztang má tizennyaóc esztendeős lett a gyermek, igën
 szeip vaót. Ha az apjával, ami meig akkor is biraó vaót, veigig
 mënt az üccán, mindën kapuba mëbbámüták eóket, meig a kúrá-
 tor is aszmonta rájuk, hogy ojjan, akar csak ész ceip pár ökör.
 Csupa gyönyörűseig vaót rájuk neiznyi.

De éccer má igën gazdag lett a biraó, hát új házat akart

eipitetnyi, de a reigi butorokat be akarta vinnyi, hát a kezeibe akad az a bizonyos ceidula.

Eloolvassa, osztang csak elmegyén világu, nem szaól eő senki-nek, as sē monta. hogy 'Isten ágyon', csak elmént.

Mikor a reitreő haza gyött az asszony, hát láttya, hod nincs ott az ura. Szeitszalajtya a falut, hogy keresseik mēg, de nem tanájják, osztang csak elmegyén világu, nem szaól eő sēnkinek, assē monta, hogy 'Isten ágyon', csak elmént.

Mikor osztang másnap a vásarraó hazagyött a fiju, hát látja, hod nincs se az apja, se az annya. Szeitszalajtya a falut, hogy keresseik mēg, de nem tanájják, osztang csak elmegyén világu, nem szaól eő sē nkinek, as sē monta, hogy 'Isten ágyon', csak elmént.

Mént, mént, mendegeilt.

Má legalább öt esztendejē, hogy keresi az apját, mēg a zannyát, má belē isz szokott, hogy eő árva, de azei meig is kerestē.

Éccēr osztang megyen egyg erdeő közepibe, hēgyēn fēl, hēgyēl lē, hát éccēr csak mēllát a fān egy vadmacskát. De nem feit teölē. A vadmacska mēl leugrik, rászalad a fejē tetejire, osztang asz-mongya neki, hod nē mēnnyēn arra, mer ott lēssz ec ceip mēnyecske. osztang baj lēssz beleölē.

De a fiju rá sē hallgatott, csak mént tovább . . .

Mēgyēn, mēgyēn, mendēgeil, hács csakugyan úgy vaót, ahogy a vadmacska monta. Egyg gyönyörűseigēs szejp mēnyecske ült ott. Hát ahogy mēllátja a fiju, aki mán huszohárom esztendeős is vaót, mingyá elfelejtētte aszt is, amit a vadmacska mondott, mēg aszt is, hogy eő az apját, mēg az annyát keresi, mer mingyá oda ült a mēnyecske mellei, osztang elkesztē ölelgetnyi. De a mēnyecske is elfelejtētte, hod neki is aszmonta egyg vadmacska, hogyha lēül valahol, baj lēsz beleölē, mēg hogy az urát, mēg a fiját keresi, mer szejp legeint eirzēt maga mellett, hát eő is kesztē ölelgetnyi, ēc caóval mēsszēretteik egymást.

El is mēntek egy pusztára, a legeiny beállott juhásznak, a mēnyecske, a feleseige mēg ősmēng juhászneinak. Osztang ott eiltek.

Hát éccēr csak kimēgyēn a juhász eörzenyi a juhót, de a früstökei hazamēnt, hát láttya, hogy ēggy embēr fekszik a feleseige ágyába. Asz gondolta, hogy a feleseige meccsajja, hát fēlkapta a fokosát, osztang mēgöltē az embērt, ami a tulajdon apja vaót.

Éccēr csak begyōn az asszony, ammēg ahogy mēllátja az embērt, mingyá elájū, mer a mēg az elseő ura vaót.

Hát ott neizi éccsēppet a fiju egeiszem mēgiszonyodva, éccēr osztang csak beugrik az ablakon keit vadmacska. „Látod mēm-momtam, hod nē mēnny arra, tē arra mēntel, osztang most mēg-öldet az apádat, mēg az anyádat, mer annak mēhhasadt a szivē, ahogy mēttutta, hocs csakugyan a vaót ura vaót“.

— Hát az apám vaót-ē je?

— Bij az a! — aszmongya a keit vadmacska éccēre.

— Jaj! — aszmongya a juhász, a vaót bíráó fija — hát igazán-ē?

— Bij igazán — aszmongya a keit vadmacska éccére. —
A feleséigéd még a tulajdon anyád vaót.

— Jaj! aszmongya a fiju, osztang odamént az apjáho, osztang méccsaókolgatta, mér ritt is.

Osztang odamént az annyáho, aho a bizonyos menyecskeihé, amivel az erdeőbe a fa alatt tanákozott, osztang ami a feleseige is lett, osztang méccsaókolgatta, mér ritt is.

Osztang kiszaladt.

Szaladt vaóna világu, de az alatt a bizonyos fa alatt elejibe ugrott az a bizonyos keit macska. A fiju má tutta, hogy mije, de még a keit macska is monta neki, hogy ojjan nagy bünnel veit-keszteil, hogy itt fél kell magadat akasztanyi.

Bij a fiju fél is akasztotta magát.

Hát a keit mestéllegeinnek a jövendeőleise be is tejjesedett. Így büntetté még az lsten!

(Otrokocs. Gömör m.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Szólások.

Ország, világ, cipó, szalanna : elmehecc!

(Csíp a hadarójával. (Akkor mondják, amikor egy magas és egy törpe ember megy egymás mellett.)

Nem hazudak én senkinek rovásra.

Inkább elhiszem, mindhogy végire járjok.

(Cini, cini, Péter bácsi, kennek muzsikálok!

Ennye, mijen macska-trappba táncolnak!

(Nő már a hegy. (Vénül az ember.)

Nézz csak oda, mijen begyes lőján lett ebből a Zsuzsiból.

Mikor oda értem, már a hült hejit se találtom.

(Ugy szuszag mind a bornyuzó tehen.)

Ugy szakad az eső, mindha cseberrel öntenék.

(Fődhöz vágta az ördög a zsákját. (Akkor mondják, amikor a részeg ember elesik.)

Annyi esze sincs mind egy tyuknak.

Üssen beléd a szöszmenkő!

(Farkas nem eszi meg a kőjkit.

Te bükkfejű Mátyás! (Nehéz felfogású.)

Bizd csak réjám, beszélek én a fejivel! (Megoktatja.)

(Hejh, őcsém, kariKálábú! (Őcsém, karikás!)

Megájj, gyermek, megájj! mingyár patkószeget rittyentek belőled!

(Ugy szeretlek mind a fené a kicsi malacat.

Ojan kővér a két orcájo, hogy majd kicsattan, mind a cseresnye.

Se baj! (oda se neki!

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Bihar megyeiek.

cundra: guba.
 élköszönni: elbúcsúzni. „Éfeledtem a szomszédit élköszönni.“
 felálltatni: felállítani. „Álltasd már fel aszt a gyermeket!“
 fitogtatni: a tükört árnyékos helyen csillogtatni.
 foka: 5 literes fa dézsácska.
 forgáncs: forgács.
 göcs: 1) tönkö, tuskó. „Tígy egy nagy göcsöt a tűzre.“ 2) csomó. „Kössé rá egy göcsöt!“
 gyújtó: szilánk, apró, vékonyra vágott fa tűzgyújtásra.
 halgatosítani: elhallgattatni. „Hallgatosítsd el aszt a gyereket.“
 hemperődni: henteregni.
 kislelteni: kikutatni. „Kisleltem az egész szemetet és nem leltem.“
 konpír: vízmelegítő bádóg üst.
 langal: lánol. „Langal az orcája“.

mihaszna: miért? „Mihaszna tegyenek tányért?“
 megsáfol: megcáfol, meghazudtol. „Megsáfolja a szovát.“
 mi helyt: hol? „Mi helyt van a kenyír?“
 megrőkönyödni: megbolondulni. „Ne rőkönyögy meg!“
 moszmotol: járkál. „De sokat moszmotol!“
 pálló: ruhaszáritó kötél.
 pilláz: küszöb. „Át ne lípt többet eszt a pillázt, mert —“. roccsan: reccsen.
 sánc: földtöltés.
 sustorékol: pislog, pislákol. „Ne hagyjátok aszt a gyertyát sustorékolni!“
 szinnán: fehér posztószerű fél női kabát, melyet itt az oláhok maguk szőnek és készítenek el.
 szuszog: szelel. „Jó szuszog ez a szivar?“

(Kisháza.)

RECHNITZ IGNÁC.

Lozsádiak.

Bústér: falurésznek a neve.
 cög: kitűzött pont a játékban, pl. labdázásnál ameddig kell futni.
 írál. „Kinek a faga fáj, írálni kell“.
 kajar: maradék kender a guzsá-

lyon, mikor még nem fonták le mind, amit rákötöttek.
 pác: csepű.
 pëcsit: szeplő. „Ki a csillagakat megszámalja, pëcsítés lesz az arca“.

KOLUMBÁN SAMU.

Hatvanvidékiek.

gurgyi: olyan kerített hely, hol a marha takarmányát tartják.
 gurgyoloz: gyomlál.
 kocérol: tisztít; „kocérojja a kapát“.
 lészka: karám, kerített hely a juhoknak éjtszakára.
 lészkáznai: a juhokat egy kerített helyre oly célból behajtani,

hogy a sovány (szikes) földet megtrágyázzák.
 rekkenős a földben a muhar: a növény félben levő muhar, mikor a nap erősen rásüt, növény közben úgy pattogzik, hogy szinte érzi, hallja (sic) nőni az ember, mikor a földre fekszik.
 VOZÁRI GYULA.

Esztergomiak.

- ejtődzni: félre menni.
 elgyentőni: elszerezni, összehozni (szeretőket).
 glüci: gombfaj; gömbös, füles, kicsi, közönséges.
 hajlok: préház. (Az esztergomi paraszt szigorúan megkülönbözteti a „hajlokat” és a „pincét”.)
 hujja: pihenj! A kormányos kiáltja az evezősnek, hogy hagyjon fel az evezéssel.
 hullajtík kadarka: szőlőfaj, melynek a szeme könnyen hull.
 keresztüménne rajta: megtámadná, elverné.
 kesedék baja sincs: épen semmi baja nincs.
 kezes: ragadós kezű.
 kísázkodni: civakodni, heccelődni.
 kurucónyi: szőlőművelet a döntésnek egy módosítása.
 lapsi: gombfaj; lapos, füles.
 lekiszebbíti: ócsárolja.
 má: azaz. Pl. „Ott vót egy gëbre (bögre), má egy pohár”.
 nesz: vélemény, gondolat. Pl. „Hát ők avvá a neszé gyüttek”.
 palacka: poloska.
 primás gomb: libériákról.
 szalamia: gombfaj, nagy, füles; német parasztok hordják.
 szëged: sziget.
 szovazni: szavalni.
 trámbá(1)ni: hurcolni.
 vacak: ringy-rongy holmi.
 vontakozni: vontatva hozni.

NÓGRÁDI JENŐ.

Vas megyeiek.

- csőrfős: pulykamérgű.
 - dejkó: piros ló.
 göröncöl: ráz, zityeg-zötyög, pl. göcsörtös úton a szekér, a megfelelő melléknév göröncös: göcsörtös.
 hõmpõke: gombóc.
 hupolag: daganat.
 këráfli: vajas sütemény.
 kórísz: keres, kutat, pl. leszedés után a kukoricát kórísszák; Komárom megyében: „bõngész”.
 megrëndül: 1) megpirongat, 2) megver.
 muszkul: gyömöszöl, szakogat.
 õringû: észveszettül megy v. szalad, pl. „Ugy éfutott, csak-úgy õringût!”
 pesz meg: 1) alaktalan, pl. „Të (Pálfa, Vas m.) pesz meg!”; 2) sületlen, pl. „Az én pogácsám pesz meg”: nem sült meg, hanem összeragadt.
 pële: tepszi.
 rempül: vkit a nyelve hegyére vesz.
 risza: jó fajta népség, különösen nőre mondják, különben pedig itt egy egész község lakóit riszának hívják, nyilván rossz erkölceikért.
 sörgyáz: kereket old, elszalad.
 szepentyók: kétes hírű nő.
 taráta: rendetlen; olyan, aki magára nem ad semmit. (Komárom megyében „elemezne”).
 természetes: akaratos.
 zalámbul: csavarog, tekereg.

SZTRÓKAY LAJOS.

Javítandó.

Nyr. 25 : 427. alulr. 7. sor *põrin*-lábán h. olv. *szõrin*-lábán.

TARTALOM.

Értekezések.

ÁSBÓTH OSZKÁR:	Folnagys és Folnegovics	21,	Lap 258
BALASSA JÓZSEF:	Szláv igék a magyar nyelvben	113	
	Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában?	58,	151
CSAPODI ISTVÁN:	Cím és rangsor	484	
JENDRASSIK ERNŐ:	Az idegen szavak nyelvünkben	440	
KARDOS ALBERT:	Cím és rangsor	481	
KICSKA EMIL:	Alany és állítmány 107, 158, 200, 244, 433, 488,	530	
KIRÁLY KÁROLY:	Nyelvújítási adatok	210,	251
KORÁNYI GYÖRGY:	Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében	505	
LÁZÁR ISTVÁN:	Az alsófehérmegyei népnyelv	346	
LUKÁCS LŐRINC:	Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet?	342,	396
MAZUCH EDE:	Magyar szók a hazai rutén nyelvben	298	
MELICH JÁNOS:	Vatálé	116	
	A 'lesz' mint időképző	351	
MISKOVITS F. HENRIK:	A geológia műszavai	406	
MUNKÁCSI BERNÁT:	Törökségek a magyar nyelvszerkezetben	16	
NAGYSZIGETHI KÁLMÁN:	Gyám, jog, ügyvéd	120	
	Törlejt, vellejt	295	
	Szómagyarázatok: Irmag, Pőre	537	
PÁPAY JÓZSEF:	Egy dunántúli nyelvjárás-sziget	207	
R. PRIKKEL MARIÁN:	Szég, szög	409	
RATZENBERGER FERENC:	Magyar szók a gölnicvölgyi németeknél	299	
RECHNITZ IGNÁC:	Magyar szók a hajdumegyei oláhoknál	300	
SCHUCHARDT HUGÓ:	A keresztnévek fordítása	99	
SEBESTYÉN KÁROLY:	A nyelvújítók	242	
SEEMANN GÁBOR:	Laikus nyelvészkedés	403	
SIMONYI ZSIGMOND:	A jogász nyelvről	49,	193
	Cím és rangsor	385	
SZIGETI JÓZSEF:	Vasuti germanizmusok	302	
TOLNAI VILMOS:	Szólásmagyarázatok	496	
TÓTH BÉLA:	A keresztnévek fordítása	11,	145
	Atilla és sujtás	217	
	Szófordítások	337	
TURCSÁNYI ANDOR:	A magyar meg a német	289	
ZLINSZKY ALADÁR:	Nemzeti vonások a szálló igékben	4,	45
ZOLNAI GYULA:	Kótyavetye	501	
	A Budapesti Hirlap ortológidája	447	

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Lap		Lap
Az anatómiai műszók. ZOLNAI GY.	29	Szabács Viadala. BALASSA J.	32
Pergament-körte. KÚNOS I.	30	A Müncheni Töredékek egy helyé-	
Feszület. SIMONYI Zs.	31	ről. BÓDISS J. ZOLNAI Gy.	32
Hogy hangzik a <i>veszté</i> ige fölszólító		Megokol. BÓDISS J.	34
módja? ZOLNAI Gy. KÓBORI J.	31, 173	Sitét, sétét. ZOLNAI Gy.	34

	Lap	Lap
Csélcsap. SZILASI MÓRIC. PRIKKEL		Gyevi Marcsa. SIMONYI Zs. . . 318
MARIÁN 35, 228		Holval. R. PRIKKEL MARIÁN. . . 318
Kesedés, kesedés. BAKSAY S. . . 36		Gyórré. TÓTH BÉLA. SIMONYI Zs.
Deres. SZÉLL FARKAS 78		BELÁNYI T. CSAPODI I. VIDA S. 318,
Nyelvváltás. SZÉLL F. 79		418, 511
Irva lett. SZERK. 80		Fardagály és krinolin. KROFF L. 319
Menevéd. ZOLNAI Gy. 80		Tegez. VIDA S. 320
Vándormagyarok. TOLNAI V. . . 80		Öbrül. MIKÓ PÁL. 320
Vándorlegények. MIKÓ P. 80		Pótlások olasz jövevényszavaink-
A Duna-Tisza-közi tájszókhoz.		hoz. MELICH J. 321
OLASZ J. 81		A mádi regálebérlő. TÓTH BÉLA. 321
Ség. PRIKKEL M. 82		Kuna. MIKÓ PÁL. SIMONYI Zs. 370, 560
Töndül. BAKSAY S. 82		Katona. SIMONYI Zs. 370
Szedni. HALÁSZ I. 128		Férj. SIMONYI Zs. 370
Tautologia trilinguis. TÓTH BÉLA 129		Redő. BÓDISS J. 370
Perdó. BALASSA J. 129		Herkópáter. PRIKKEL M. WOLFF B.
Század. KIRÁLY KÁROLY 129		TÓTH BÉLA, BARTHA J. 371, 419,
Tized. KARDOS A. 129		508, 560
Petzen, penzen. SCHÄFER K. . . 130		Áldomás. PRIKKEL M. 372
Még néhány szó a <i>hol-val, ta-val</i> -		Zavagy. BALÁSY D. 372
féle határozókhoz. MUNKÁCSI B. 130		Vád. ASBÓTH O. 373
Hol-val, regvel, nappal, estvel,		Azonnal, ezennel. MUNKÁCSI B. 373
éjjel. PRIKKEL M. 132		Holval, estély. CSAPODI I. . . . 374
Peszmet. PRIKKEL M. KISS LAJOS		A magyar Tasso szavaihoz. CSA-
TÓTH BÉLA. 173, 270, 321		PODI I. 374
Somogyi nyelvsajátságok. SEBES-		Szubtilis. ZOLNAI Gy. 374
TYÉN K. 174		Szebesztha contra Palágyi. SZERK. 417
Még egyszer a „folnogy”. MELICH		Balog tag féle. SZTRÓKAY L. . . 417
JÁNOS. 174		Jegyzetek az Antibarbarushoz.
Virágja. TÓTH BÉLA. 175		SZTRÓKAY L. 417
A tárgyaz ige alkalmazása Mikes-		Megye. SZTRÓKAY L. BELÁNYI T. 418
nél. TÖRÖK KONSTÁNT 176		Szögedébe. ZOLNAI Gy. BARTHA
Vegyülekshók. SZILASI M. . . . 177		JÓZSEF. TOLNAI V. 418, 512
A névrágok külön írása a H. B-		Fél-ing. LAUKÓ A. 419
ben. ZOLNAI Gy. 177		At van fejezve. SASSI NAGY L. 419
Maradhass, nyughass, férhess.		Zrinyi szörendjéhez. VIDA S. . . 419
MIKÓ PÁL. NÉMET S. WOLFF B.		Keltűs MELICH J. 461
RÉVÉSZ SAMU. KIS L. KIS J.		Förfi. CSAPODI I. 462
TURCSÁNY S. HEVESS K. TÓTH		Budapesti maccaronicumok. WOLFF
BÉLA. . . 179, 321, 318, 421, 558		BÉLA. 463
Csiga és csikós. WEILLER Gy.		Makaróni-szavak. HEVESS K. TÓTH
TOLNAI V. 179, 513		BÉLA. 463, 556
Magyar viselet. 179		Kész van. KISS IGNÁC. BÓDISS J.
Pótlások a Tüzetes Magyar Nyelv-		TRENCSENY K. SIMONYI Zs. . . 463
tanhoz. CSAPODI I. 227		Laikus nyelvészkedés. VÁZSONYI I.
Csakány. KROFF L. 230		TÓTH B. ÁGAI A. TOLNAI V.
Az - <i>nek</i> d rag a Balaton mellékén.		MIKÓ PÁL. 465, 509
ZOLNAI Gy. 231		Kolomp. KIRÁLY KÁROLY. . . . 465
Kornyikál. TRENCSENY K. 231		Száraz híd, uccaház. KARDOS A. 466
Véd-oszlop. SZABÓ B. 232		Lebbezzen fel. BARTHA J. . . . 466
Karancsi betűk. SZINNYEI J. . . 270		Balogék tagja. HEVESS KORNÉL.
Szemény. PRIKKEL M. 271		SZOKOLAY H. 467, 515
Székfű. TOLNAI V. 273		Irní fogna. ZOLNAI Gy. SÁNDOR J. 467,
Zavagy, vád. BALASSA J. 275		514
Vatalé. TÓTH BÉLA. 276		Helynév-magyarázatok: Esküllő,
Pótolni. KANYARÓ F. 276		Kolos. ZOLNAI Gy. 510
Melenget. SIMONYI Zs. 276		A <i>lesz</i> mint időképző. PÁPAY J. 513
Hátralék. NAGYSZIGETHI K. . . . 317		Szalados. CSAPODI I. 514
Imrő, Endrő. SIMONYI Zs. 318		Szomorodni. SASSI NAGY L. . . 514

	Lap		Lap
Hanem helyett ha. KARDOS A.	514	Samu nadrágja. TOLNAI V.	558
Csaba irem. BORBÁS V.	554	A szuhai malom. K. GY.	558
Január, február. TRENCSENY K., ANTIBARBARUS.	555	Vegyeshangu szók ragozása Csa- PODI I.	559
A keresztnévek fordítása. RADÓ A.	556	Kőrös vagy Körözs folyó? ZOLNAI GYULA.	559
Nembánomság BARTHA J.	557	Kótyavetye. DEÁK B.	560
15-én, 15-étől. BARTHA J.	557	Ad ugrandum. WOLFF B.	566
Izé. DVORZACEK J.	558	A geológia műszavaihoz. TOLNAI VILMOS	560
Pernye. póka, stómp. KÁLMÁR E.	558	Lámpa. ZOLNAI GY.	560
Vánniad. MIKÓ PÁL.	558		
Hasonlítani vkire v. kikez. TOLNAI VILMOS.	558		

Kérdések és feleletek.

a) A feleletek SIMONYI ZSIGMONDTÓL.

A nyelvhelyesség kérdése	38	Késefán járni mit jelent?	279
Szilveszter vagy Sylvester?	43	A betűk és hangok előfordulása- nak aránya	325
Az ural ige szerkezete	87	Nembánomság	423
Lehell, restell vagy lehel, restel?	87	Létezik	424
Utánszámítás helyesebben?	88	Mérvadó v. mértékadó	470
A Nyelvőr új iránya	135	Szédelgő v. szélhámós	470
Utánszámítás	136	Emlézés v. könyv nélküli közlés?	470
Történeti v. természeti tudomány-e a nyelvészet?	181	További = teketória?	470
Aki vagy amely?	181	A hurra eredete	470
A király szó eredete	182	Latin szavakat ne használjunk né- metesen csontkított alakban	518
Gondolkozok vagy gondolkozom?	236, 280	Ellenkező-értelműség	563
Megoldás, megfejtés v. kivétel, ki- dolgozás?	236	Tihany eredete	563
Cékla	237		

b) A feleletek ZOLNAI GYULÁTÓL.

Madarka, lovacskaja	41	Helyes-e a Kölcsey használta véd- leni ige?	280
Forintonként vagy forintontként?	41	Átalános, általában, egyáltalán v. álta- lános, általában, egyáltalán?	281
Fölmentették vagy fölmentették?	41	Oaáérkezik, hazaérkezik v. oda érke- zik, haza érkezik?	281
Szóló v. szőlő?	41	Éjszaka-e v. éjszaka?	281
Rögtön v. röktön?	42	Elöljáróság v. előljáróság v. elöl- járóság?	325
Méltányos v. méltános?	42	Körözik-e v. körzik?	326
Honnan származik a lég és levegő szó?	88	Nyilvános rendes egyetemi tanár v. egyetemi nyilvános rendes tanár?	375
Jövevényszó-e a ránc?	88	Ménésibe, Kerekibe magyarázata	375
Írnalak, kérnelek	136	Neki tehenedik jelentése	375
A gyönyörű szó -ú, -ü képzős mel- léknév-e?	136	15-én, 15-ikén, 15-dikén, 15-ödikén	376
A kérdés megvitatásához láttak he- lyes-e?	182	Valakihez v. valakire hasonlítani	471
Hisz vmibe, bízik vmibe helyes-e	183	Kérdés vagy bonyodalom?	471
Közvetve, közvetlen helytelenek-e?	183	Utolján v. utoljára?	472
Megoldás, megfejtés v. kivétel, kidol- gozás?	183	Térbeccsül magyarázata	518
Vállalkozni v. vállalkozni	184	Városi helyen v. városhelyen?	518
Melyik jobb: hadastyán-e v. agg- harcos?	184	Folyamatos v. folyó jelen helyes-e?	519
Mi jobb: sétatér-e v. sétány?	184	A görögök játékaik v. a görögök játékai?	564
Honnan ered a paraszt szó?	184	Talóka	564
Fellábad v. fellábad?	237	Okol v. okoz?	564
Mi helyesebb: a rozsda megfogja a vasat v. a vas megfogja a rozsdát?	280		

Idegen csemeték. Fattyúhajtások.

	Lap		Lap
A nyelv-kórház újra megnyílik	36	Várszínház avagy Burgszínház	324
Károlyi Gábor <i>névtelen gyűlölete</i>	36	HARMAT G.	324
ANTIBARBARUS.	36	Sugallás. ZOLNAI GY.	324
Jókai <i>menlevele</i> . ANTIBARBARUS	36	Árjaizmus. EFENDI.	324
Is, is, is, — talán sok is már az is.	37	Titokszerű mondas. Közli KERESKES LAJOS.	374
KARDOS A.	37	A <i>nyargonc</i> pusztulása. BUDAPESTI HIRLAP.	375
Ajánlatos kifejezések. SIMONYI Zs. ARANY JÁNOS.	37	A Pesti Hirlap <i>uralása</i> . ANTIBARBARUS.	421
A magyar nyelv válsága. ZOLNAI GYULA	83	Jósda. ANTIBARBARUS.	421
Millennium és évezred. ANTIBARBARUS.	85	Plágium a Pesti Naplóban. ANTIBARBARUS.	421
Botránkozás. ANTIBARBARUS.	86	A <i>kér</i> ige németes szerkezete. ANTIBARBARUS.	422
A <i>természetes</i> szónak egy új jelentése. SCHUCHARDT H.	86	Hadargás. KERESKES L.	422
Nemzeti irány. TÓTH BÉLA	133	Uccavágó nóta. HARMAT G.	422
Jókai s a tegez. MINIMUS.	134	Csárdás-kisasszony. HARMAT G.	422
Pályadij idegen szók ellen. ANTIBARBARUS.	135, 233, 322	Egy szegény polip történetéből. VASÁRNAPI UJSÁG.	423
Osztani nézetét. ANTIBARBARUS.	180	Meztelen kard. ANTIBARBARUS. KICSKA E., TRENCSENY K.	467, 561
Vallás- és közoktatásügyi minisztérium. ZOLNAI GY.	180	Tréfás indítvány. ANTIBARBARUS.	468
A háború és a magyar nyelv. ANTIBARBARUS.	180	Elnemzetlenít, elnemzetlenieskedés. ZOLNAI GY.	468
Jókai <i>vojvodája</i> . ANTIBARBARUS.	234	Elmagyarosodik, megmagyarosodik. ZOLNAI GY.	469
Bánffy Dezso és Kossuth Ferenc egyetértése. ANTIBARBARUS.	234	Van szerencsém, vagyok bátor, vagyok tisztelettel. HEVESS K.	469
Törhetetlen: rendületlen. ANTIBARBARUS.	234	Tűzajtó. ÁGAI ADOLF.	515
Költőink magyarsága. B—I J—S.	235	Segél. CSAPODI I.	515
Új idegenszerűség. J—K J—F.	235	Víz hullajtó. CSAPODI I.	516
A bécsi <i>járszalag</i> . ANTIBARBARUS.	277	Jó napot. ZLINSZKY A.	516
A Jelenkor pályázata. SZILASI M. KANYARÓ F.	277	Hófehér, hósín fehér. BARTHA J.	516
<i>Hamis, Náció</i> . Népieskedés. ADONYI Némethon. RADÓ A.	278	Új idegenszerűség. ANTIBARBARUS.	517
Ártatlanul megrovott szók: <i>megbeszél, fenkő</i> . ZOLNAI GY.	278	„Újabb sütetű <i>szócsintán</i> “. ANTIBARBARUS.	517
Inferioris, superioris. PRUZSINSZKY JÁNOS	323	A törvénykezés nyelvéből. BÓDISS JUSZTIN.	561
Közösügyes latinság. ANTIBARBARUS.	323	A Budapesti Hirlap ortológiája. TÓTH B.	562
		Az ezredéves kiállítás. ANTIBARBARUS.	563

Nyelvtörténeti adatok.

Szatmármegyei régi iratokból. ZOLNAI GYULA	27	A Kassai Múzeum-Egylet III. évkönyvében előforduló régi szók és szólások. ALEXICS GY.	412
Zarka maximái. GÖSY G.	282		

Nyelvújítási adatok.

Kegyed és Ön. Atilla. LUKÁCS L.	306	Szivar. Nyugta. ZOLNAI GY. KIRÁLY KÁROLY.	461, 507
Üzem. KÖRÖSI JÓZSEF. LUKÁCS LÓRINC	307	Szivar. TÓTH BÉLA.	508

A német-magyar szótárhoz.

	Lap		Lap
<i>Schlagfertig</i>	269, 316	<i>Stichhältig</i>	415
<i>Eine Faust im Sack machen</i>	269, 316	<i>Leistung</i>	415
<i>Strike</i>	315, 542	<i>Suggestion, Hypnose</i>	416, 551
<i>Zerrbild, Karrikatur</i>	316	<i>Tourniquet</i>	416
<i>Emporkömmling, Parvenu</i>	316, 415, 552	<i>Kongress</i>	416, 551
<i>Waschecht és farbenblind</i>	316, 414	<i>Weilherzig</i>	416
<i>Schöngeist</i>	316	<i>Anpumpen</i>	416, 551
A kuglizás műszavai	317, 416, 552	<i>Parodie: gúnymás</i>	417
<i>Stichprobe</i>	415, 552		

Irodalom.

Tóth Béla könyve Jézus Krisztus gyermekségéről. SIMONYI Zs.	24
Lád Károly Magyar Nyelvkönyve. SIMONYI Zs.	25
A nyelvhelyesség irodalma	26
Négyesy L. Stilisztikája. ZOLNAI Gy.	71
Négyesy L. Stilisztikája és Szerkesztéstana. KULCSÁR E.	76
Kozma Andor: Humoros históriák SEBESTYÉN K.	77
Bródy S. Magyarország története. TRENCSENY K.	123
Bárczay O. A hadügy története. RADÓ A.	125
Ifjúsági irataink nyelve. PERÉNYI A.	126
Nyelvemlékek irodalma. ZOLNAI Gy.	164
A Vasuti és Közlekedési Közlöny. SZIGETI J.	170
Német és magyar szólások. SIMONYI Zs.	171
Jakab Ödön elbeszélései. SEBESTYÉN K.	218
Vidéki Költők Albuma. SASSI NAGY L.	221
Hevesi Sándor könyve a színműről. HARMAT H.	222
Földes Béla Nemzetgazdaságtana. LEGÁNYI Gy.	223
Finn vélemény az Árpád-kori magyar kiejtésről. Z. Gy.	226
Radó Antal Ariosto-fordítása. BALASSA J.	261
Terentius magyarul. BARTHA J.	262
Mikszáth Kálmán Almanakja. KISS ERNŐ	265
Régi és ritka szavak az új magyar Tassóban. SZEMLÉR F.	308
A Tüzetes Magyar Nyelvtan legtüzetesebb bírálat. SIMONYI Zs.	359
Német-magyar tőzsdei zsebszótár. BALASSA J.	411
Tóth Sándor: Az utolsó kuruc. ALBERT J.	457
Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya. CSENDES A.	547
Gerely József vallástani könyvei. SIMONYI Zs.	548
Földes János erdészeti munkája. SIMONYI Zs.	550

Vegyesek.

Beköszöntő. SIMONYI Zs.	1	Ösztöndíj nyelvjárási anyag gyűjtésére. MELICH J.	519
Nyelvújítási adatok gyűjtése. NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN	9	Az Akadémia új helyesírási szabályai. Z. Gy.	519
Jegyzetek az Antibarbarushoz. ARANY JÁNOS	69, 356, 400	A szerkesztőség kérdései. 43, 238. 472	
Felhívás és kérelem. BEÖTHY ZSOLT. SZIGETVÁRI IVÁN	241	Válaszok a szerk. kérdéseire. 89, 137	
A m. könyvkereskedeleme nyelve. SEBESTYÉN EDE	354	185, 327, 473	
Debreceni diák-szók és szólások. BARCZA J.	454, 503	Huszonöt év. A SZERKESZTŐ	529
Cím és rangsor. VIDA S.	487	A jelenkor három szópályázatáról. SASSI NAGY L.	540
		A magyar játékszin nyelve. HARMAT G.	543

Népnyelvahagyományok.

	Lap		Lap
Szólások 44, 95, 190, 285, 330, 376, 427, 475, 574		Levelek	142
Közmondások	140	Családnevek	380, 479
Beszéd-törédek	379	Keresztnevek	48, 190
Népmese	572	Gűnynevek	480
Népetimológia	477	Tréfás jelzők	429
Találós mesék	240	Csufolódások	428
Szójátékok	478	Ruhanevek	48, 191, 480
Rímes mondások	382, 429	Helynevek	332, 380, 429
Hasonlatok	239, 332, 477	Dúlónevek	95
Ikerszók	286	Állatnevek	192
Átkok	332	Kutyanevek	333
Nyelvsajátságok	93, 425	Palóc nóta	192
A berugás szinonimikája	144	Tájszók 45, 96, 192, 240, 287, 334, 383, 430, 478, 575	
Az észbeli gyarlóság szinonimikája	334		

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése az Árpádok korában 58, 151 | A betűk és hangok előfordulásának aránya 325 | Az *æ* (*Ä*) hang az alsó-fehérmegyei nyelvjárásban 346.

II. Magánhangzók: Magánhangzók megőrzése: *vejesz*: *vejsz*, *siher*: *sír* 166, *tekenyő*, *cserefa*, *másat* 348, *fehérváru*, *ülyvves*: *ölyves* 167 | magánhangzók elveszése: *beszéd*: *öszl*, *beséda*, *lapát*: *öszl*, *lopota*, *barack*: *öszl*, *breskva* 276 | Időmérték: Hosszú magánhangzók: *fűz*, *tűz*, *kút* 425, *bé*, *vér*, *nyér* 347 | Hangzónyuítás: *fél*, *lél*, *csérben hagy*, *fénkő*, *késely*, *séllő* 280, *gyermek*, *álma*, *vadászás*, *tánál* 347 | Hangrendi lleszkedés: *fazakas*, *benem*, *gyartya*, *saha*, *cakhal*: *cethal* 347, *vónák*: *volnék* 228, *fejel* 524, vegyeshangú szók ragozása 559 | Hangrendi kivételek 16, *megya*, *brokinya* 166, *hengya*, *hermanika*: *harmonica*, *krécár*, *eli g* 347 | Hangszín: Zártság: *u>o*: *szoros*: *szoros*, *sárus*, *homálus*, *barum*, *hárum* 169, *huá*, *tuvébb*, *küdüs*, *csumá*, *lú* 347, *usan*, *bukor*, *pufók*, *puhár* 522; *o>a*: *kokos*, *miloszt* 68, *oznoc*, *scovol*, *vilagnoc* 154, *rovaz*, *morha* 169, *jova*, *toszit*, *okoson* 425; *i>é*: *feyrhigaz* 167, *Timis*, *Lindva* 168, *é>i* 167, 347, *gyikin*, *kikin*: *kökény* 521; *e, é>ö*: *mörges*, *förges*, *öbred* 321, *förfi* 462, *öste*, *nemös* 347; *ü>ö*: *büdüsség*, *ezüstüs*, *küntüs* 169 | Nyíltság 65; *o<u*: *boglár*: *n. buckler*, *ortály*: *urtály*, *n. urtheil* stb. 67 *o>a*: *asszan*, *bar*, *barsó*, *bakréta* 346, *ó>á*: *rázsám*, *vána*, *csákat*, *bucsuzádik* 346 *i>a*: *kalincs* 521; *i>e*: *cepő*, *ejen* 347; *i>ej*: *hejdas*: *hidas*, *hejzó*, *ejdős*, *bejro* 94; *ü<i* *files*, *bikkfa*, *siket* 521, *ü<ö*: *késérő*, *gyűrő*, *lő*, *gyűsző* 521; *ö<é*: *témjén*, *zérget*, *bégre* 521; *ü>é*, *e*: *serit*: *sürit*, *ferdik*, *föggyek* 346; *ö<é*: *fejked* 94, *fédem*, *féarvas*, *ékemék* 346 | Hiátus 348 | Járulék magánhangzók: *puruszlájke*, *kalázi*, *derót* 94, *gerábla*, *garád* 152, *pelé*, *ésteráng*, *karajcár* 425.

III. Mássalhangzók: Hosszú mássalhangzó: *zsupp* 227, *megejjed*, *ujjabb*, *vélle*, *nállunk*, *szállak* 347, *virrad*, *szöllő* 509 | Eredeti mássalhangzó megőrzése: *sajt*: *só*, *lopuch*, *lapuh*: *lapu* 166, *huigh*: *bügy* 168, *lombái* 227, *csitkő*, *tángyér*, *kenyvezik* 348 | Mássalhangzó elveszése: *ög*: *üveg*, *süög*: *süveg* 227, *küd*, *dóga*, *kócs*, *zód*, *ikádb* 426, 347, *kerbe*, *tarhattya*, *esküllő*: **üstüllő* 511, *maj*, *mer*, *mindé* 523 | Szóösszevonás: *csál*, *kát*, *tüs*: *tövis*, *jándék* 348 || Asszimiláció: *ri>ll* 42, *böttes*, *gyálttő*, *mett*, *válttig*, *béllő* 347, *hallám*, *hanném* 426, *méhhal*, *méhharagszik* 522 | Disszimiláció: *tanál* 426, *bérlés*: *béllés*, *karló*: *kalló*, *sugarlás* 297 | Hangváltozások: *k>(i)* *ty*; *tyd*: *kidlt*, *ötyer*: *ökör*, *ötyéme*: *ökeme* 348; *gy>g*; *jegző* 94, *egedül*, *genge*, *gargya*: *gyertya* 348; *gj*: *gy*, *vergye*, *gyerjed*, *Gyergyey*, *gyegy* 347, 425

sz, $\tau > dz$, c, fűdző, deka, ráckódik, irtódzik 347, szóvégi $h > j$ 119; v: h; lohak, lehel: levél 94; jésítés: $d > gy$, $t > ty$ 522; $n > m$; nedve: medve 522; szóvégen $n > m$ 20 || Hangátvetés: feleke, lékri, peterzselyem, lereny, makverő 348, térbe csül 521 || Járuléknál hangzó k 19, 227, 425.

Alaktan.

I. Szótó 169, 276, 565—6, 568—9 571, | Szóösszetétel 227, 282, 365, 399, 524 | Szóelvonás 399.

II. Szóképzés. Kombináló szóalkotás 177 | Idegen képzők 443 || Igeképzés: frequ. k. -gat, -get 296, -ad, -ed 237, -ál 321 | causativ k. -ít, -ejt 296, 524 | momentan k. -l 87 | Ható képző 366, maradhass, nyughass stb. 558 | denomin. k. -ul, -ül 321, -z 326 || Név szóképzés: deverb. -ék 317, -ság, -ség 366, nembánomság 423, -tyú, -tyű <le; kopoltéja, pallantéja, sarkante 169 | denom. k. -s 18, -di 166, -ista 16, -nik 16; dimin. k. -kó 349, -csik 524 | Igeköti 164.

III. Szóragozás: Névragozás: birtokos személyragok 348, 521, 523 | Kérdő és határozatlan névmások személyragozása 17; -é birtokrag 521 | Helyragok: -nit, -ni 348, -nál: -hoz 348, -ra, -re 166, -lél, -él, -nek 178; -é lativus rag 319, -ként 41, -nkéd 231, -ig 167, -lag, -leg 348, -val, -vel 21, 318, 523 || Igeragozás 349 | tárgyas ragozás 227 | bef. jövő -and, -end 362 | veszti főlszólító módja 31, 173 | lesz mint időképző 351, 513 | föltételes jövő: írni fogna 467, 514 | irnalak, kérnelek 136 | Ikes igék 25, 236, 280, 349, 426, 523 | nyomósító: -sza, -sze 349.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 426 | Nemzeti vonások a szálló igékben 4, 55 | Szó-lásmagyarázatok 496 | Névszósított igealakok 326 | A geológia műszavai 406, 560; a könyvkereskedés műszavai 354; a kuglizás m. 552 | Keresztnevek fordításai 11, 000; helynevek ford. 556 | Az idegen szavak nyelvünkben 440 | feszület 31 | Makaróni-szavak 463, 556 | Idegenszerűségek 367 | Ellenkező-értelműség 563.

Mondattan.

Szórend 351 | Főhangsúlyos névszó az ige előtt 17 | Zrinyi szórendje 419 | Alany és állítmány 107, stb. 536 | A névelő használata 350 | A tárgyas ige alkalmazása Mikesnél 176 | Tárgyas alak főnévi igenévvel: szereti beszélni, nem merem ránézni 351 | Szenvedő ige helyett visszaható 426 | évette lesz, megfázott lesz 350 | Határozói igenév 350 | adjuk tudtokra mindenkinek 28 | ural szerkezete 87 | hisz vmibe, bízik vmibe 183 | hasonlít vkéhez v. vkire 471 | kész van 463 | aki, amely 181 || Kötőszók: de, csak 20; hanem helyett ha 427, 514, meri, hogy 350 | Célhat. és következményes mond. 351 | Relatív mondat igemódja 570 | Kötőszó kihagyása 351 | A tagadó szók használata 424.

Földrajzi mutató.

Duna-Tiszaköz: Kecskemét 44, 95; Kis-Kunság (Félegyháza) 379 | Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye (Nagy-Körű) 191 || Dunáninnen: Esztergom m. 288, 576; Komárom m. (Bagota) 478 || Dunántúl 378; Sopron megye 526; Kis-Falud 429; Rábaköz 429; Csécsény 476 | Vas megye (Pálfa, Kemenesalja) 239, 576 | Veszprém megye 240; Csókút 286 | Somogy m. (Csókóly és Kis-Korpád) 93; Csurgó 286; Marcali 380 | Zala m. 379, 475; Tapolca 381, 478 | Tolna m. (Gyöng) 288; Dombóvár 381 | Baranya m. (Ormányság) 142.

Palócvidék; Nógrád m. (Pálfalva) 287 | Heves m. 524; Várasszó, Istenmezeje 96; Sirok 378; Mátra melléke 433 | Gömör megye 287, 572 | Abauj-Torna m. (Kassa) 240; Kassa vidéke 384 || Tiszáninnen: Zemplén m. (Sáros-patak) 431 | Bereg m. (Beregszász) 190, 192, 286, 480, 526 || Tiszántúl: Szabolcs megye (Földes) 239; Tisza-Süly 48, 432; Tisza-Dob 476 | Szatmár megye

(Dengeleg) 431; Patóháza 382; Szinyérváralja 383; Szatmár-Németi 478 | Bihar m. 575 | Hajdu megye (Tetétlen) 45, 383; Debrecen 48, 427; Hajdu-Szovát 428; Kaba és vidéke 425 | Csanád megye (Makó) 144, 479.

Székelység 45, 96 | Csik megye 377 | Háromszék megye 383, 524, 528; Udvarhely m. (Homoród-Almás) 380, 381, 480, 527 | Maros-Torda m. 378, 382, 430, 476, 574 | Lozsád 575.

SZÓMUTATÓ.

Abajdóc 89
abalyít 569
abroncos hal 185
ad ellengőzt 305
ad ugrandum 556
aggastyán 184
aggharcos 184
agglant 262
agyag 408
ágyaz 473
ágy-ciha 473
ajánlat-kiírás 303
ajtat 304
akaszt 473
alap-kiemelés 303
áldomás 372
áldozatkész 450
alig 89
alít 473
alkalom 89
áll 404, 473
álladalom 50
alpénz 352
am-az, em-ez 20
antipathia 552
áprilist járat 497
arc 89
árjaizmus 325
árkot von 304
árút értesít 305
aszó 166
ászok 89
asszony 497
asztal 68
átall 473
atilla 217, 307
át van fejezve 419
auflag 354
azonnal 373
aztronnara 328
aztag 89.
Babkává 404
báj, bájos, 18
bakoló 309
bakonybíró 552
bakot lő 497
barack 373
báró 395

bazár 278
beállít mérő asztalt 303
beállít messzelátót 303
bedzegő 89
beereszt padlót 304
behöz késést 305
bék 309
belépő jegy 451, 562
belépti díj 451, 562
béretettünk 90
berhe 539
bevezetése valamely for-
bevezet új menetjegyeket
galomnak 304 [304
bevezet utasítást 304
bibornok 38
bida 90
bidli 90
binye lakás 90
bíró (kuglizásban) 552
birok 234, 244
birvágy 54
blazirt 339, 442
boglár 67
bomba 155
bonc 88
boncjegyzőkönyv 54
bonckés 562
boncol 452, 562
bonyodalom 471
borjú 75
borosta 90
botránkozás 86
bósál 91
bósás 91
boszthó 91
boszont, bosszú stb. 566
botorkál 91
bó, bós 446
bőkezű 416
bőlömbika 466
börc 309
bősze 91
brizli 91
brűszk 338
bucok, buksz 91
buda 217
bugár 91

burgszinház 324
busa 309
buzeráns 556
Capa-pohár 119
cékla 237
cikk 450
csába 473
csabaire, csaba-irem 553
csajbatag, csajpota 168
csak 20
csákány 230
csákó 218
csal, csali 473
csárdás-kisasszony 422
csavaranya 305
csélcscap 35, 228
csepke 473
cseplye-perje 473
cseppkő, csepegőkő 453, [562
csiga 179, 513
csikós 179, 513
csinál késést 305
csonka 155
csuszkorál 374
csüd 473
csülökre áll 497
csülökre magyar 497
czaykatachat 168
Dalár 449
dara 407
de 20
defekt 355
deficit 542
délzsin 310
deres 47
dicsér 113
diórium 463
disponenda 355
disznóban van 497
dittámfű 310, 374
doktor 395
doromb 466
dosztos 339
Ebhitű 277
egészségügyi vonat 303
egyenruha 449
egyes próba 415
ehül 374

ejed, ejjed 327
 éjtszaka, éjszaka 281
 éles kanyarulat 303
 elhurcolt podgyász 304
 elkékül 400
 ellenszenv 449, 562
 ellető 473
 elmagyarosodik 469
 elnapol határidőt 304
 elnemzetlenít 468
 előállít bevágást 303
 előbbször 473
 előir 305
 előjáróság 325
 előmelegít 305
 elv 54
 emel díjszabást 305
 emlkezés 470
 én, engem 18
 Endrő 318
 engedelem 473
 enyhő 310
 építmény 399
 érc 88
 eredendő bűn 549
 eret vág vkin 552
 érez: jól érzi mt. 568
 erős forgalom 304
 erősít vonalat 304
 erős lejtő 304
 erős oszlop 304
 erős szállítmányok 304
 érték után díjaztatik 305
 ez 474
 Eskülő 510
 eső ablak 304
 eső lécz 302
 espiáskodik 321
 estély 374
 estvel 133
 étlap 451
 éved, évad 468
 évezred 372
 ezennel 373
 Fajt 474
 falazás 416
 faló 78
 fardagály 319
 február 554
 fején találja a szöveget 501
 fekhely 188
 felállít díjszabást 303
 felállít díjtételt 303
 fél-ing 327, 419
 fellábbad 237
 felmetsz váltót 304
 felpénz 412
 felró 500
 félsz 326
 felülvizsgálás 303

felvesz új viszonylatokat 304
 félyheteg 177
 fenkő 279
 fényképez 452
 férhess 558
 férj 370
 festés, festő 558
 festészeti 449
 feszület 31
 fiadás 412
 fifika 558
 filagoria 182
 Firenze 556
 fitit 474
 fiugoria 182
 fizető képes 412
 Flórenc 556
 fogür 303
 folnagy 21, 174, 258
 Folnegovits 21
 folytán 550
 font 67
 forda, forduló 550
 forgatmány 412
 forgattyú 416
 forgó kereszt 416
 forint 155
 forintonként 41
 forspont 375
 földött kocsi 303
 főheny, fővény 408
 fölkapott 316
 főnök 448
 főveg 327
 főrfi 462
 furatos 78
 furfang 155
 futásbér 304
 futó deszka 304
 futó súly 304
 futrás 474
 futtatás 316
 fügét mutat 474
 függöny 449
 Gabalyodás 412
 gajd 322
 gáncsol 115
 gázégető 304
 gerjes 233, 243
 golyó 155
 gondolatgazdag 450
 gondolompróba 415
 göbics 407
 görhő 408
 gróf 395
 gúnymás 316, 417
 gyám 51, 120
 gyógyászat 449
 gyógymód 450

gyors eszű 269, 316
 gyönyörű 136
 Gyórré 318, 418, 511
 gyűlhely 54.
 Ha, hanem 474, 514
 habarcos 185
 habda 474
 habókol 474
 háborság 185
 hadakozás 416
 hadargás 330, 422
 hadastyán 181
 hadaz 474
 hadonáz 185, 474
 hagymás betegség 185
 hahotál 115
 hajlangó 185
 hajnal 133
 hajtott gyolcs 185
 halvány 185
 hamar esszű 269
 hamis 278
 hamisan állított váltó 304
 hamis bevallás 304
 hamis irányítás 304
 hamis vágányon halad 304
 han; hanság 166
 harcelős 127
 háporja haporja 185
 hara 474
 harcra kész 269
 harkal 186
 harmot 186
 három 19
 hasonlít vkire 558
 használ vonatot 305
 hátmőgi 277
 háttralék 317
 hátülés 302
 hehegetni 186
 helyez forgalomba 305
 helyez szolgálatba 305
 henyl 114
 helytálló 415
 herköpáter 413, 371, 508, 560
 hevely 311
 hidni 186
 hideg mozdony 303
 hini, hivni 565
 hinnyog 474
 hirharang 277
 hirhordó 400
 hitoktató 548
 hóféher 516
 hóg 186
 hollú 186
 holt teher 304
 hol-val 21, 130, 318, 374

- homok 65
 homokkő 408
 honvéd 53
 horderő 458
 hordrugó 304
 hord terhet 304
 horgad 311
 hosszakazán 302
 hosszú keréktáv 305
 hoz mozgásba 305
 hoz tudomásra 305
 hozzálát 182
 hőmp 408
 hőmpöly 408
 hőnfutás 302
 hőrpítés 474
 hugy 164, 474
 hullogat 400
 humni 186
 huppan 91
 huzint 91
 hurra, hurrah 470
 huszár 218
 Időelfogás 571
 időtartam 449
 igazítlan 327
 igazság 51
 Igebő 445
 igényjogosult 561
 igézés 416, 551
 igrül-igre 165, 327
 ijedelem 400
 ilyen 404
 Imró 318
 indok 54
 inferioris 37, 323
 ír („gyökér”) 538
 irdos-birdos 327
 irmag 537
 ernalak 136
 irni fogna 467, 514
 irodalap 302
 iromány 50
 irregés 92
 irva lett 80
 iszamtékos 92
 iszaplik 92
 iszik mint a kefekötő 438
 íz, izé 554
 izék 92
 izom 327
 Január 554
 jármű, járómű 449
 járszalag 277
 javánkodik 177
 jégre visz 438
 jelzést adni 304
 jó estét 516
 jó napot 516
 jog 52, 120
 jósda 421
 jótállás 305
 jöttment 415, 552
 Kakas 68
 kalandárium 463
 kapa 373
 kapu 81
 karancsi betűk 270
 karkötő 404
 kastély 167
 katolikus 567
 katona 370
 kavics 407
 kegyed 306
 kéjvonat 302
 kelengye 571
 kémpróba 415
 kendeni 311
 képezde 448
 kér 522
 kérdés 47
 kereszt 114
 keresztsorompó 416
 kéretik hozzá nem nyúlni
 kergekóros 499 [561
 kerülget 498
 késefa 279
 keshedés, kesedés 36
 készakarva, készakartva
 készantag 311 [329
 készbeszélő 316
 kész van 463
 kiad 89
 kiállítása a kocsinak 308
 kiállítása a menetjegy-
 nek 303
 kiállít fuvarlevelet 303
 kibolondít 90
 kicsűrül 373
 kikészült 269
 kimondása a kihallga-
 tottnak 305
 kipécézett 337
 király 182
 kiróg a hámból 498
 kiugrás 305
 kivisz építést 308
 kivitel 183
 koci 207
 kocsioldal-toldat 305
 kohó 67
 kolomp 465
 Kolos 510
 komplet 356
 kongresszus 416, 542,
 551
 konkrét 322
 konstatal 542
 kontinuuáció 355
 kontó 155
 konyha 68
 kopasz mentség 416
 korhany 550
 kornyikál 281
 korom 65
 korzó 542
 kostál 321
 koszorús leány 404
 kótyavetye 501, 560
 kő esett le szivéről 499
 költés 461
 könny 568
 könyomatos 451
 könyvnélkülözés 470
 könyvvvezetés 304
 körmére ég a dolog 499
 környülmény 50
 körömpróba 415, 553
 Kőrös folyó 559
 körözik, körzik 326
 kövécs 407
 középiskola 452
 központ 452
 közvetve 183, 452
 krinolin 319
 kuglizni 317
 kuna 370, 560
 kuncsorog 177
 kurta 155
 kussad 312
 küzdtér 54
 Lábbad 465, 509
 láda 503
 lámpa 560
 lancfa 126
 lant 169
 lanyhafi 412
 lapu 166
 lat 67
 látcső 449
 látó-halló 186
 látókő 165
 lebbezen fel 466
 lég 74, 88, 449
 légmentes 450
 légvárakat épít 499
 lehatároz 186, 474
 lehell 87
 lejobbítása a terhelésnek
 lelerc 448 [305
 leltár 449
 lengő ütközés 303
 lesz 351, 513, 567
 létezik 424
 levegő 88
 lóbál 227
 löfuttatás 316
 lovacska 41
 löpor 450
 löseb 450

lősz, lössz 408
 lövész 449
 Madarka 41
 mádi regálebérlő stb. 321
 maga 307
 magasabb érték stb. 305
 magasbít díjszabást 305
 magas kamatok 305
 magaunt 277
 magyarán 55
 magyarka 217
 malaszt 68
 málha 503
 maradhass 179, 231, 318,
 megágyaz 89 [474, 558
 megálló felelet 4
 megbélyegez 492
 megbeszél 279
 megérett, megért 571
 megkergült 439
 megmagyarosodik 469
 megokol 34
 megoldás 183
 megpumpol 417
 megvitat 182
 megye 418
 melenget 276
 méltányos 42
 menevéd 80
 menlevél 36
 mennyeknek országa 549
 mersz 326
 mérv 449
 mérvadó 470
 mézes madzag 499
 mező 303
 mértékadó 562
 meztelen kard 467, 567
 mibőllett 38, 316, 415
 millennium 85
 mindig 405
 mosható 414
 múlt, mullott 571
 munkabírás 415
 munka-szüntetés 316
 murva 407
 mutyista 556
 műkö 302
 műtárgy 303
 művészi alkotás 416
 Náció 278
 nagygyűlés 416, 551
 nagylelkű 416
 négy, negyven 19
 nekitehenedik 375
 nembánomság 423, 556
 Némethon 278
 nemszó 312
 névragozás 73
 névtelen gyűlölet 37

nő ige rag. 576
 nyargonc 375
 nyárspolgár 499
 nyék 312
 nyelvváltság 79
 nyerstégla építmény 304
 nyílt kocsi 303
 nyílt, nyíllott 571
 nyomban kész 269
 nyomda 448
 nyughass 558
 nyugolm 166
 nyugta 460, 507
 nyugtató levél 50
 Odavágós 269
 okol, okoz 564
 oktat 548
 olajat önt a tűzre 499
 orr 89
 ortály 67
 orv 67
 osztani nézetét 180
 óvoda 448
 öbrül 320
 öklelőfa 126
 ön 306
 Pala 408
 pálcás gyolcs 187
 pamacsol 115
 parancs 373
 paraszt 184
 parázs 373
 paródia 417
 párkány 416
 párol 115
 patyikus 556
 peckes 277, 338
 pénzesít 412
 perdő 129
 pergament-körte 30
 pernye 557
 perzsel 115 [270, 321
 peszmet, peszmeg 173.
 petzen, penzen 130
 pikáns 278
 pikkje van 500
 pilka 407
 pitykő 407
 plágium 542
 poent: csattanó 542
 póka 557
 poklok 549
 polip 423
 port hint szemébe 500
 pósta 568
 pótol 276
 potroh 117
 pöre 539
 program 542
 pumpolás 417, 551
 Ráhagy 44, 188
 ránc 88
 rákos 218
 rakpart 449
 redő 370
 refrén 542
 regvel 21, 132
 regzett 313
 remittenda 354
 rendfa-ház 187
 repülő földel 303
 restell 87
 rókát nyúz 500
 rókazik 500
 rokonszeny 449, 562
 rossz bőrben van 497
 rováson van 500
 rögtön 42
 rögtönszólo 316
 rövidebbet húz 500
 rövidlítő 38
 Samu nadrágja 558
 ség 82, 166
 segél 515
 segély 448
 semmibőllett 415
 séta 373
 sétál 113
 sétatér 184
 siher, sir 166
 sikál 227
 sínbőség 303
 sir 404
 sisak 125
 sitét, sötét 34
 sokadalom 551
 sördal 234
 spaletta 557
 stömp 557
 suba 270
 sugall 37
 sugallás 325, 416, 551
 sujtás 218
 súlykot elvet 500
 surnia 169
 suttyomban fittyet hány
 316
 súv 127
 Szabács vártája 32
 szakul 227
 szalados 514
 szaldo 355
 szálfinom 243, 277
 szálloda, szállodás 452
 szalmát csépel 500
 szalmatűz 500
 szám 20
 szárazhid 466
 szarm, zorm 166
 század 85, 129

- széd 128
szédelő 470
szög, szög 409
székfü 273
szélhám 187
szélhámos 187, 470
szeme felnyitva 501
szeme nagyobb gyomrá-
szemény 271 [nál 501
szemes 269
szenes ház 187
szép-lélek 316
szerencsefi 316
Szilveszter 42
szimpathia 562
színhagyó 316
színi, színi 565
színnemlítés 415
színtartó 316
színtévesztő 316, 414
színvak 316, 414
zipa 507
szírom 20
szivar 461, 507
szivola 548
szóbelileg 196
szócsintan 517
szolgafa, szolgavas 327
szolgáltatás 415
szomorodni 514
szóvaktság 415
Szögedébe 418, 512
szőlő, szőlő 41, 403, 509
sztrájk 315, 322, 542
szubtilis 337, 374
szuhai malom 558
szuperioris 323
szűrpróba 415
szűkmarkú 416
szűr alól beszél 270
szüntetés 315
Tag 417, 467, 515
találom-próba 415
talóka 564
talponálló 269
talpraesett 269, 316
tályog 408
támpont 54
tanácsnok 50
tandíj 450
tankönyv 74
táp-anyag, -szer 450
tárna 449
taval 21, 130
távbeszélő 563
távírat-leadás 303
tegez 134, 320
tehetetlenség 400
tehetség 462
tekebíró 552
teketória 470
tekintve 198
telefon 564
telep 449
televényföld 408
teljesítmény 415
teljhatalmú 449
térbecsül 518
terméskő 408
theologia 567
Tihany 563
tip : nevezés 542
tizet 86, 129
tojáson jár 501
tojt, tojott 571
torony 67
torta 155
további 470
többet 453
tökebíró 412
tömegbujtó 233
tömlőc 68
töndül 82
törhetetlen 234
törlejt 295
törlejtő 297
tört, törött 571
törvény 51
törvénytár 50
tözsdekolomp 412
tűlerőltet 305
túlhalmoz 305
tüllépi a határidőt 305
turniké 416
tűzajtó 302, 515
tűzbiztos 38
tűzpróbát megáll 501
Uccaház 466
uccavágó nóta 422
udvarképes 38
udvarnagy 38
udvaronc 448
ugorkafára kapaszkodott
553
ujjal mutat 501
ural 87
uralás 421
uszkorál 374
utánszámítás 88, 136
útszéli 243
utántenni a tűzre 305
utántölt 305
utólján 471
Ügy 51
ügyész 53
ügyvéd 53, 120
ünnepegy 448
üres mozdony 303
űröm 554
Üszögös Szent Péter 328
üzem 307, 508
Vád 275, 373
vádol 115
vala-ki vala-mi 19
vállalkozik 184
váltó 20
vanniad 558
varázs 168
varázsol 116
várszínház 324
vastartó 303
vatalé 116, 276
véd 122
védasszony 449
védeni 280
védnök 448
védoszlop 232
velleget 296
vellejt 295
verbuval 115
verébbal 187
veszt 32, 173
vetellő 117
vezényszó 449
virágja 175
viraszt 403, 465, 509
virrongás 314
vissza 314
visszatérő 542
visszavágó 316
vízhatlan, vízálló 38
vízhullajtó 516
vojvoda 234
volna elkerülése 550
vonattal utazik 305
Zabál 115
zárbeszéd 54
zárfa 304
zárfék 305
zargat 315
zárkalauz 305
zárlámpa 305
zavagy 275, 372, 514
zavarosan halász 498
zrínyi-dolmány 217
zuhany 449
zsákvasut 302
zseniális 323.

1896. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST. 1896.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

Tessék az előfizetést január végeig megújítani.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York palota.

A ki három előfizetőt szerez, a negyedik példányt ingyen kapja.

Könyvkereskedők két teljes előfizetésért három példányt kapnak.

TARTALOM.

Az olvasottabb budapesti s az összes vidéki lapokat kérjük, az ügy érdekében vegyék át a szerkesztőség kérdéseit.

	Oidal
Beköszöntő <i>Simonyi Zsigmond</i>	1
Nemzeti vonások a szálló igékben. <i>Zlinszky Aladár</i>	4
Nyelvújítási adatok gyűjtése. <i>Nagyvígati Kálmán</i>	9
A keresztnevek fordítása. <i>Tóth Béla</i>	11
Törökségek a magyar nyelvszerkezetben. <i>Munkácsi Bernát</i>	16
Folnagy és Folnegovics. <i>Ásbóth Oszkár</i>	21
Irodalom:	
Tóth Béla könyve Jézus Krisztus gyermekségéről. <i>Simonyi Zsigmond</i> ..	24
Lád Károly Magyar Nyelvkönyve. <i>Simonyi Zsigmond</i>	25
A nyelvhelyesség irodalma	26
Nyelvtörténeti adatok: Szatmármegyei régi iratokból. <i>Zolnai Gyula</i>	27
Helyreigazítások Magyarázatok:	
Az anatómiai műszók ügye. <i>Zolnai Gyula</i>	29
Pergament-körte. <i>Kúnos Ignác</i>	30
Feszület. <i>Simonyi Zsigmond</i>	31
Hogy hangzik a „veszt” ige fölszólító módja. <i>Zolnai Gyula</i>	31
Szabács Viadala. <i>Balassa József</i>	32
A Münchener Töredékek egy helyéről. <i>Bódis Jusztián</i> . <i>Zolnai Gyula</i> ..	32
Megokol. <i>Bódis Jusztián</i>	34
Sítét, sötét. <i>Zolnai Gyula</i>	34
Csélcsap. <i>Szilasi Mór</i>	35
Keshedés, kesedés. <i>Baksay Sándor</i> . <i>Szerk.</i>	36
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
A nyelv-kórház újra megnyílik	36
Károlyi Gábor névtelen gyűlölete. <i>Antibabarus</i>	36
Jókai menlevele. <i>Antibabarus</i>	36
Is, is, is, — talán sok is már az is. <i>Kardos Albert</i>	37
Ajánlatos kifejezések. <i>Simonyi Zsigmond</i> . <i>Arany János</i>	37
Kérdések és feleletek:	
1) A nyelvhelyesség kérdése. <i>Simonyi Zsigmond</i>	38
2) Madarka, lovacskaja. <i>Zolnai Gyula</i>	41
3) Forintonként vagy forintonként? <i>Zolnai Gyula</i>	41
4) Fölmentették vagy fölmentték? <i>Zolnai Gyula</i>	41
5) Szőlő vagy szőlő? <i>Zolnai Gyula</i>	41
6) Rögön vagy rögön? <i>Zolnai Gyula</i>	42
7) Múltányos vagy múltányos? <i>Zolnai Gyula</i>	42
8) Szilveszter vagy Sylvester? <i>Simonyi Zsigmond</i>	42
A szerkesztőség kérdései	43
Népnyelvhagyományok:	
Szólások <i>Kerekes Lajos</i> . <i>Barcsa János</i>	44
Tajszók. <i>Fejér József</i>	45
Keresztnevek. <i>Székelly Ilona</i>	48
Öltözetnevek. <i>Décsi Lajos</i>	48

A Magyar Nyelvőr

ezentúl is havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre **5 frt.** — Tanítóknak, tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek **3 frt.** — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr föladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegen-szerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szép-irodalmat s a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelv-járásokból.

Megjelent az Akadémia kiadásában:

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

8r. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlék-k. IV. A népnyelv és a nyelvjárárok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK

A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A MAGYAR NYELVNEK LEGJOBB FORRÁSAIBÓL SZERKESZTETTE

SIMONYI ZSIGMOND.

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT 1896.

Ára füzve 4 frt.

A Magyar Nyelvjárárok osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárárok térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára füzve 30 frt, félbőr-kötésben 36 frt.

A Magyar Nyelvőr régebbi kötetei

teljes példányokban,

valamint egy-néhánynak kivételével egyenként is még folyvást kaphatók, egyesek — melyekből még elegendő készlet van — tetemesen lezárt áron: az I. és V. kötet 1 frt. — a III. IV. VI. VII. VIII. IX. XIV. XV. XIX. XX. XXI. XXII. XXIII. kötet 2 frtjával, — a XVI. kötet 3 frt. — a II. XVII. XVIII. kötet 5 frtjával. (Nem eladók egyenként a XI. XIII. XXII. XXIV. k.) — Teljes példány ára 120 frt.

A megrendelést szívesen közvetíti az új kiadóhivatal (Budapest, New-York palota). A megrendelt kötetek árát tessék lehetőleg a megrendeléssel együtt beküldeni, vagy megjegyezni, hogy utánvétellel küldendő-e.

Az első tíz kötet tartalmáról teljes tájékozást kaphatni a *Nyelvőr-Kalauz*-ból, mely 1 frtjával kapható. — Kíváncsi mindenkinél megküldjük az összes kötetek rövid tartalomjegyzékét, hogy a tetsző köteteket ki lehessen válogatni.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

A „NEW-YORK” ÉLETBIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG.

Alapított 1845-ben, tisztán kölcsönösségen alapszik, minden utánfizetési kötelezettség kizárásával. Minthogy részvényesei nincsenek, az összes tőke és nyereségek a biztosítottak tulajdonát képezik.

Kivonat az 1894. évi zárószámából:

Aktívák összege	k.	810,058.854
Évi bevétel	„	182,416.567
1894-ben a biztosítottaknak kifizetett	„	78,325.015
1894-ben kötött új üzletek összege	„	993,006.870
Főlétség	„	101,346.536

Nincs más kölcsönös biztosító-társaság a világon, mely ilyen óriási fölélygel rendelkezne. — Fennállása óta a New-York biztosítottjainak kifizetett 986,981.113 koronát. — A New-Yorknak a művelt világ összes országaiban van fiókja.

Referenciák Magyarországon:

A magyar általános hitelbank. A magyar kereskedelmi bank.

Közelebbi felvilágosításokat ad

A „NEW-YORK”

életbiztosító-társaság magyarországi igazgatósága

Budapest, VII., Erzsébet-körút 9—11. New-York palota.

1896. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

*Tessék az előfizetést e hó végeig okvetetlen megújítani.
Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York palota.*

TARTALOM.

	Lap
A jogásznyelvről. <i>Simonyi Zsigmond</i>	49
Nemzeti vonások a szálló igékben. <i>Zlinszky Aladár</i>	55
Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában? <i>Balassa József</i>	58
Jegyzetek az Antibarbarushoz. <i>Arany János</i> hagyatékából	69
Irodalom:	
Négyesy L. Stilisztikája. <i>Zolnai Gyula</i>	71
Négyesy L. Stilisztikája és Szerkesztéstana. <i>Kulcsár Endre</i>	76
Kozma Andor: Humoros históriák. <i>Sebestyén Károly</i>	77
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Deres. <i>Széll Farkas</i>	78
Nyelváltás. <i>Széll Farkas</i>	79
Irva lett. <i>Szerk.</i>	80
Menevéd. <i>Zolnai Gyula</i>	80
Vándormagyarok. <i>Tolnai Vilmos</i>	80
Vándorlegények. <i>Mikó Pál</i>	80
A Duna-Tisza-közi tájszókhoz. <i>Olasz József</i>	81
Ség. <i>R. Prikel Marián</i>	82
Töndül. <i>Baksay Sándor</i>	82
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
A magyar nyelv válsága. <i>Zolnai Gyula</i>	83
Millennium és évezred. <i>Antibarbarus</i>	85
Botrányozás. <i>Antibarbarus</i>	86
A természetes szónak egy új jelentése. <i>Schuchardt Hugó</i>	86
Kérdések és feleletek:	
1) Az ural ige szerkezete	87
2) <i>Lehell, restell</i> vagy <i>lehel, restel?</i>	87
3) <i>Utánszámítás</i> helyesebben? <i>S. Zs.</i>	88
4) Honnan származik a <i>lég</i> és <i>levegő</i> szó?	88
5) Jövevényszó-e a <i>ránca</i> ? <i>Zolnai Gyula</i>	88
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>Agai Adolf, Albert János, Balassa József, Bene István, Beöthy Zolt, Breth Gyula, Csapodi István, Cserép József, Gösy Géza, Jede Viktor, Kolumbán Samu, Lasz Samu, Molnár Bertalan, Pálovics Miklós, Id. Rimler Pál, Rovara Frigyes, Rozvány György, Ruprecht Lajos, Szigetvári Iván, Szilasi Móric, Ujlaki István.</i>	89
Népnyelvhasználatok:	
Nyelvsajátságok Csökölly és Kis-Korpad nyelvéből. <i>Halász Gyula</i>	93
Szólásmódok. <i>Kerekes Lajos</i>	95
Dúlónevek. <i>Vozári Gyula</i>	95
Tájszók. <i>Fejér József</i>	96

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre 5 frt. — Tanítóknak, tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek 3 frt. — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegen-szerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szép-irodalmat s a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelv-járásokból.

I Z E N E T E K.

Intézetek folyvást reklamálnak egyes számokat, még pedig elkésve, — mert mindig meg volt mondva, hogy csak az illető hónapon belül fogadunk el reklamációkat. Lapunk pontosan megjelenik a hónap közepén, s ha elmarad, ezt két hét alatt észre kell venni. — Egyébiránt nem expediciókban van a hiba; ez kiténik abból, hogy *egyes* előfizetőink igen ritkán panaszkodnak, csakis az intézetek!

Amely intézetek példányaiból *egyes régi füzetek* hiányzanak, jelentések ezt *e hó 25-éig*, akkor díjtalanul szolgálunk velük. Azontúl egyes füzeteket többé nem adhatunk.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelv-
őrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII.
XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot).

Tanítóknak még egy *rendkívüli kedvezmény*el szolgálunk. A jövő, 1897. évtől kezdve mindig visszafogadjuk a megelőző évfolyamot s ezt 1 frt 50 kr értékben beszámítjuk az új előfizetésbe, úgyhogy a következő évfolyamokat tanítók 3 frt helyett 1 frt 50 krajcárért kaphatják.

Tóth Istv. Tévedés volt; rendben van.

Zilahi B. Csak 3 frtot kellett volna fizetnie. 1 frtot 1897-re irtunk.

Sopron, Magyar Társaság. Csak még 50 krajcárral tartoznak.

R. I. Kisháza. Két szómagyarázata, mint látja, nem sikerült; ehhez a szóképzést s a nyelvtörténetet jobban kellene ismerni. Baritiu szótárában azok a szók mind Ballagiból valók, tehát ismeretesek, s azonkívül tájszótárainkban sokkal hitelesebben is megvannak. Csak tessék egyelőre a népnyelvi gyűjtésnél maradni. — Az előfizetést kivételkép megengedjük a kért módozattal.

Kálmán S. Mindnyájan érezzük az igeidők tanításának nehézségét; így hát csak azért, hogy ezt éreztesse, nincs szükség olyan bő fejtegetésre. De van cikkének néhány olyan részlete, melynek közlése hasznos volna; ezeket, ha megengedi, közöljük.

Schn. M. Két tárgyat ajánlunk. 1) Próbálja megállapítani, a Török-magyarkori tört. emlékek nyelvében (kiadta a M. T. Akadémia) melyek azok a szók, alakok, szerkezetek, melyeket a nagykőrösi nyelvjárás segítségével lehet megmagyarázni. Ott sok nagykőrösi okirat van. — 2) Hasonlítsa össze a nagykőrösi nyelvjárást a halasival s a szegedivel, Korda és Négyesy tanulmányai alapján.

Beérkezett kéziratok. Ásbóth O. Szláv igék a m. nyelvben. — Schuchardt H. A keresztnévek fordítása. — Király K. Nyelvújítási adatok. — Széll Farkas: Nyelvtörténeti adatok. — Munkácsi B. Holval. — Prikk M. Holval, csélcsep, szemény, hős, szög, szög, szontyolodik, herköpáter, áldomás, peszmet. — Perényi A. Ifjusági iratok. — Baloghy D. Standarte. — Melich J. Még egyszer a folnogy. — Radó A. A keresztnévek fordítása. — Kálmán S. A magyar igeidők. — Pécsi Ö. Az első m. fizika műszavai. — Szigeti J. Vasúti germanizmusok. A Vasúti és Közl. Közlöny. — Tolnai (Lehr) V. Székfű, patália stb. Tájszótárlózat. — Dostál K. A hangácsi nyelvjárás. — Kóbory J. Helyreigazítások és feleletek. — Szalay Gy. Bethlehemes vers, gyermekversek és feleletek. — Bodor D. Népies ráfogások. — Sztróka L. Gyermekjátékok s versek. — Vázsonyi I. Népdalok. — Feltóthy L., Halasi V., Kaprinay I., Kovács K., Paal Gy., Schäfer K. Feleletek.

Beérkezett könyvek. Szamota I. Murmelius Lexikona. — Melich J. Német vendégszók (külön-ny. a Nyelvörből). — Szokolay Hermin: Az ő betű helyesbítő szerepe a m. nyelvben. — Hummer N. A keresztény szlávság a honfoglalás előtt. — Thomsen V. Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées. — Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. IV. 4—6. — Irodalomtörténeti Közlemények 1895. 4. — Vass B. Horvát István életrajza. — Váczy J. Berzsenyi D. életrajza. — Greguss-Csengeri: M. költészet, I. Verstan. — Dickens-Mutschenbacher: Válogatott elbeszélések. — Jakab Ö. Falu

elbeszélések). — Erődi B. Utazásom Sicília és Malta szigetén. — A m. nemzet története (szerk. Szilágyi S., kiadja az Athenaeum) 51—58. füz. — Ifjúsági iratok: Havas és Geréb: Homeros. Kempf J. A trójai háború. Pulszky Polyxena: Elbeszélések a római világból. Kis Almanach (szerk. Bródy S.) Vajdaffy E. Gulliver. Donászy F. Buda hőse.

A Magyar Nyelvőr régibb kötetei

teljes példányokban,

valamint egynéhánynak kivételével egyenként is még folyvást kaphatók, egyesek — melyekből még elegendő készlet van — tetemesen leszállított áron: az I. és V. kötet 1 frt. — a III. IV. VI. VII. VIII. IX. XIV. XV. XIX. XX. XXI. XXII. XXIII. kötet 2 frtjával, — a XVI. kötet 3 frt., — a II. XVII. XVIII. kötet 5 frtjával. (Nem eladók egyenként a X. XI. XII. XIII. XXIV. k.) — Teljes példány ára 120 frt.

A megrendelést szívesen közvetíti az új kiadóhivatal (Budapest, New-York palota). A megrendelt kötetek árát tessék lehetőleg a megrendeléssel együtt beküldeni, vagy megjegyezni, hogy utánvétellel küldendők-e.

Az első tíz kötet tartalmáról teljes tájékozást kaphatni a *Nyelvőr-Kalauz*-ból, mely 1 frtjával kapható. — Kiváncra mindenkinek megküldjük az összes kötetek rövid tartalomjegyzékét, hogy a tetsző köteteket ki lehessen válogatni.

☛ A leszállított árak csak f. é. március végeig érvényesek!

Megjelent az Akadémia kiadásában:

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

8r. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK

A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítéssel a német-magyar szótárakhoz.

A MAGYAR NYELVNEK LEGJOBB FORRÁSAIBÓL SZERKESZTETTE

SIMONYI ZSIGMOND.

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT 1896.

Ára füzve 4 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

*Tessék az előfizetést e hó végeig okvetetlen megújítani.
Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.*

TARTALOM.

	Lap
A keresztnevek „fordítása”. <i>Schuchardt Hugó</i>	97
Alany és állítmány. <i>Kicska Emil</i>	107
Szláv igék a magyar nyelvben. <i>Ásbóth Oszkár</i>	113
Vatalé. <i>Melich János</i>	116
Gyám, jog, ügyvéd. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	120
Irodalom:	
Bródy S. Magyarország története. <i>Trencsény Károly</i>	123
Bárczay O. A hadügy története. <i>Radó Antal</i>	125
Ifjúsági irataink nyelve. <i>Perényi Adolf</i>	126
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Szedni. <i>Halász Ignác</i>	128
Tautologia trilinguis. <i>Tóth Béla</i>	129
Perdó. <i>Balassa József</i>	129
Század. <i>Király Károly</i>	129
Tized. <i>Kardos Albert</i>	129
Petzen, penzen. <i>Schäfer Károly</i>	130
Még néhány szó a <i>hol-val, ta-val</i> -féle határozókhöz. <i>Munkácsi Bernát</i>	130
Holval, regvel, nappal, estvel, éjjel. <i>R. Prikel Marián</i>	132
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Nemzeti irány. <i>Tóth Béla</i>	133
Jókai s a tegez. <i>Minimus</i>	134
Pályadíj idegen szók ellen. <i>Antibarbarus</i>	135
Kérdések és feleletek:	
1) A Nyelvőr új iránya.	135
2) Utánszámítás. <i>S. Zs.</i>	136
3) Irnalak, kérnelek.	136
4) A <i>gyönyörű</i> szó -ú -ű képzős melléknév-e? <i>Zolnai Gyula</i>	136
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>I. Bencs. II. Bencs. Halasi Viktor.</i>	
<i>Kaprinay István. Köbör János. Kovács Károly. Schäfer Károly.</i>	137
Népnyelvhagyományok:	
Közmondások. <i>Margalits Ede</i>	140
Levelek. <i>Bodonyi Nándor</i>	142
A berugás szinonimikája. <i>Kiss Ernő</i>	144

TUDNIVALÓ.

A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A Magyar Nyelvőr
szerkesztősége.

IZENETEK.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelv-
őrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII.
XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot).

Gyűjtőknek. A Nyelvőrben leginkább tájszókát, szólásokat, köz-
mondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi
érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, nép-
szokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekver-
sek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*,
Philologiai Közöny és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban
közzölhetők.

Kiss E. Kérjük a Jókairól s a M. Almanakjáról ígért cikkeket.

Reklamálóknak. A reklamált régi füzeteket nagyobbbrészt megküld-
hettük az illetőknek. Amely füzeteket nem küldtünk, azok már elfogytak. —
A netalán elmaradó új füzeteket tessék mindig az illető hó végeig kérni!

Beérkezett kéziratok. Király K. és Lukács L. Nyelvújítási ada-
tok. — Tóth B. Helyreigazítások. — Pruzsinszky J. A magyar helyes-
írás és az Akadémia. Inferioris, superioris. — Weiller Gy. Csiga és csi-
kós. — Ratzenberger F. Magyar szók a gölcnicvölgyi németeknél. —
Dvorzacsek J. Izé. — Horváth I. Válaszok. — Vázsonyi I. Szólások és
tájszók. — Szini P. Szólások, közmondások, mondókák, tájszók, kereszt-
nevek, állatnevek. — Versényi Gy. Babonák. — Téglás B. Öltözetnevek. —
Csécsi M. Szólások, tájszók, családnevek, helynevek, játékdalok. — Ádám
I., Lauffert K. és Pollák B. Szólások és tájszók. — Istvánffy Gy. Palóc
tájszótarlózat.

Beérkezett könyvek. Szilasi M. Vogul szójegyzék. — Gáspár E. L.
A Lobkowitz-kódex nyelvi ismertetése. — Giesswein S. Les éléments dé-
monstratifs des types *t*, *n*, *l* et leurs fonctions dans les langues ouraliqnes.
(Különnyomat a Muséon c. folyóiratból.) — Geöcze Sarolta. Igaz törté-
netek. — A m. nemzet története, szerk. Szilágyi S. 59—61. füzet. —
Gerely J. Az elemi iskolák bibliai tankönyveinek reformjáról. — U. a. Kis
képes biblia.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

IRTA

ZOLNAI GYULA.

(25 mellékletbeli s egy szövegekői hasonmással.)

A. M. T. Akadémia kiadása. — Ára 6 ft.

Tartalma: A nyelvemlékek fontossága a nyelvőrvárlatra nézve. Teendőink tanul-
mányozásuk terén. Nyelvemlékeink olvasása. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.
Szemelvények: Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék. Szótárirodalmunk legelső zsengei:
a Besztercei és Schlágl Szójegyzékek. A legrégibb magyar könyv: az Ehrenfeld-Codex.
A legrégibb magyar biblia maradványai: a Bécsi, Müncheni és Apoc. Németújvári Glosszák.
BirkóC. Szabács Viadala. Legrégibb ráolvasásaink: a bagonyai ráolvasások. A legrégibb
magyar nyugtatvány: Vér András menedéklevele. GuaryC. Vásarhelyi András éneke és a
PeerC. NádorC. DöbrenteiC. Margit-Legenda. Dóczy Ferenc kötelezvénye (1511). CzechC.
Drágffy Mária kelengye-lajstroma (1516). JordánszkyC. és töredékei. Emlékdal Mátyás király
halálára és a GyöngyösiC. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele (1523). WespriemC.
VitkovicsC. Thurzó Elek szerelmes levele (1525). ErdyC. Drágffy János végrendelete (1526).
KazinczyC. Katalin-Legenda és az ErsekújváriC.

UGYANE SZERZŐTŐL MEGJELENTEK

és Lampel Róbert könyvkereskedésében (Andrássy-út 21) kaphatók:

Szómagyarázatok.

Ára 40 kr.

Mátyusföld nyelvjárása.

Ára 90 kr.

Mondattani búvárlatok.

(A M. T. Akadémiától Sámuel-díjjal
jutalmazott tanulmány.) Ára 60 kr.

Megjelent az Akadémia kiadásában :

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

8r. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

A Magyar Nyelvőr régibb kötetei

teljes példányokban,

valamint egynéhánynak kivételével egyenként is még folyvást kaphatók, egyesek — melyekből még elegendő készlet van — tetemesen leszállított áron: az I. és V. kötet **1** frt. — a III. IV. VI. VII. VIII. IX. XIV. XV. XIX. XX. XXI. XXII. XXIII. kötet **2** frtjával, — a XVI. kötet **3** frt., — a II. XVII. XVIII. kötet **5** frtjával. (Nem eladók egyenként a X. XI. XII. XIII. XXIV. k.) — Teljes példány ára **120** frt.

A megrendelést szívesen közvetíti az új kiadóhivatal (Budapest, New-York palota). A megrendelt kötetek árát tessék lehetőleg a megrendeléssel együtt beküldeni, vagy megjegyezni, hogy utánvétellel küldendők-e.

Az első tíz kötet tartalmáról teljes tájékoztatást kaphatni a *Nyelvőr-Kalauz*-ból, mely 1 frtjával kapható. — Kívánatra mindenkinek megküldjük az összes kötetek rövid tartalomjegyzékét, hogy a tetsző köteteket ki lehessen válogatni.

~~A~~ A leszállított árak csak f. é. március végeig érvényesek!

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1–1 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK

A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A MAGYAR NYELVNEK LEGJOBB FORRÁSAIBÓL SZERKESZTETTE

SIMONYI ZSIGMOND.

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT 1896.

Ára füzve 4 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

1896. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.

TARTALOM.

	Lap
A keresztnévek „fordítása”. <i>Tóth Béla</i>	145
Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában? <i>Balassa József</i>	151
Alany és állítmány. <i>Kicska Emil</i>	158
Irodalom:	
Nyelvemlékek irodalma. <i>Zolnai Gyula</i>	164
A Vasúti és Közlekedési Közlöny. <i>Szigeti József</i>	170
Német és magyar szólások. <i>Simonyi Zsigmond</i>	171
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Peszmet. <i>R. Prikel Marián</i>	173
Hogy hangzik a „veszt” ige fölszólító módja. <i>Kőbori János</i>	173
Somogyi nyelvsajátságok. <i>Sebestyén Károly</i>	174
Még egyszer a „fölnagy”. <i>Melich János</i>	174
Virágja. <i>Tóth Béla</i>	175
A tárgyas ige alkalmazása Mikesnél. <i>Török Konstant</i>	176
Vegyülekzők. <i>Szilasi Mór</i>	177
A névrágók különírása a Halotti Beszédben. <i>Zolnai Gyula</i>	177
Maradhass. <i>Mikó Pál</i>	179
Csigá és csikós. <i>Weiller Gyula</i>	179
Magyar viselet	179
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Oszdtani nézetét. <i>Antlibarbus</i>	180
Vallás- és közoktatásügyi minisztérium. <i>Zolnai Gyula</i>	180
A háború és a magyar nyelv	180
Kérdések és feleletek:	
1) Történeti v. természeti tudomány-e a nyelvészet?	181
2) <i>Aki vagy amely?</i>	181
3) A király szó eredete. <i>Simonyi Zsigmond</i>	182
4) A kérdés megvitatásához láttak helyes-e?	182
5) <i>Hisz vmibe, bizik vmibe</i> helyes-e?	183
6) <i>Közvetve, közvetellen</i> helytelenek?	183
7) <i>Megoldás, megfejtés v. kivétel, kidolgozás?</i>	183
8) <i>Vállalkozni v. vállalkozni?</i>	184
9) Melyik jobb: <i>hadastyán-e v. aggharcos?</i>	184
10) Mi jobb: <i>sétalér-e v. sétány?</i>	184
11) Honnan ered a <i>paraszt</i> szó? <i>Zolnai Gyula</i>	184
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>Barczány Imre. Bartha József. Berencsy János. Bódis Jusztin. Fellőthy László. Halasi Viktor. Horváth István. Kaprinay István. Kiss Ernő. Kőbori János. Kovács Károly. Paál Gyula. Schäfer Károly. Simonyi Zsigmond. Szalay Gyula. Szini Péter. Zolnai Gyula</i>	185
Népnyelv hagyományok:	
Szólások. <i>Szini Péter</i>	190
Keresztnévek. <i>Szini Péter</i>	190
Ruhanevek. <i>Erdősi József</i>	191
Állatnevek. <i>Szini Péter</i>	192
Tájszók. <i>Tómló Lajos</i>	192
Pálóc nóta. <i>Bodor Dezső</i>	192

Fölhívás.

Szarvas Gábor fővárosi emlékére a Tanáregyesületnél 3000 frton fölül gyűlt össze. Jankovics szobrász már szép tervet is készített s bemutatta a bizottságnak. Most Adán, Szarvas Gábor szülővárosában, indult mozgalom, hogy — egyszersmind az ezredév emlékeül — a város nagy szülőttjének **mellszobrot** állítsanak. Az e célra alakult bizottság (elnöke Wolf József, titkára Burtik Győző dr. és jegyzője Gácsér Béla) gyűjtőíveket bocsátott ki, s most arra kérjük olvasóinkat, hogy különösen akik még nem adakoztak a fővárosi emlékre, szíveskedjenek akármily csekély adományukat május hó 1-ig e lap szerkesztőségéhez juttatni. — Eddigi gyűjtésünk: A M. Nyelvőr szerkesztősége 5 frt. Balassa József 2 frt. Csütörtöki társaság 2 frt. Összesen 9 frt.

IZENETEK.

Ajándék előfizetőinknek. Kívánatra minden előfizetőnknek (*intézeteknek is*) ingyen megküldjük a következő könyveket:

1) **Nyelvőr-Emlék.** Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) **A Magyar Nyelv Szótára** (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábertől, különnyomat a M. Nyelvörből 1889).

3) **Nyelvőrkalauz** (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke. 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvőrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot).

Gyűjtőknek. A Nyelvörben leginkább tájszókát, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Kérelem a magyar és német nyelv tanáraihoz. Középiskolai magyar és német nyelvtanaimból ez évben új kiadás készül. Igen kérem a t. szaktanár urakat, szíveskedjenek ez alkalommal észrevételeikről s kívánságaikról értesíteni. — Simonyi Zsigmond.

Bartha J. Egy kis türelmet kérünk, mert sok kézirat vár kiadásra. Levél is megy nemsokára.

Albert J. Helyesen elválasztva: *hatalo-mért*, l. erről Nyr. 19:426. — Nem *Tárnok völgy*, mert annak a völgynek nem *Tárnok* a neve (ez a helység neve), hanem *Tárnokvölgy*. Így van pl. Veszprém határában egy *Aranyoskút-völgy*, mert ott van az Aranyoskút nevű forrás.

Viharos F. Igaza van, hogy a magyar nyelv megtanulására szolgáló segédeszközeink hiányosak. Mégis vannak pl. közmondás-gyűjteményeink. Ezek közül jó és olcsó Almásy Jánosé (M. közmondások gy., különös tekintettel az életbölcseségre és a nevelésre, 1890. 1 frt.); s most indul meg Margalits teljes gyűjteménye, melyből márciusban közöltünk mutatványt. — A szólások nagyrészt megvannak szótárainkban. Új gyűjtemény Simonyié, melyről a jelen füzetben is szó van. — Szinonim-gyűjteményünk is lesz talán nemsokára; egy most van bírálat alatt az Akadémiánál.

Véd-oszlop. A t. beküldött igen kérjük, szíveskedjék újra leírni közleményét, mert itt a sok kézirat közt eltévedt, pedig a jövő számban közölni akarjuk.

Beérkezett kéziratok (ápr. 1-ig). Bartha J. Terentius ford. ismeretése. A csokvai tájszólás. Feleletek. — Harmat G. Egy új könyvről. — Kiss E. Mikszáth Almanakja. — Gombocz Z. Értelmi egyezés. — Sassi Nagy L. Vidéki költők albuma. — B. Kádár Ella. Knopfmacher. — Szemlér F. Régi és ritka szók az új m. Tassoban. — Vida J. Zrínyi szörendjéhez. — Trencsény K. Kornyikál. — Tóth B. Helyreigazítások. — Kálmán S. Tájszók és tájszólási sajátágok. — Lenhardt F. Csángó szók. — B. J. Költőink magyarsága. — Istvánffy Gy. Palóc tájszótárlózat.

Beérkezett könyvek. Kardos I. C. A Keszthelyi codex alaktana és mondattana. — Velleius Paternulus Róma történetéről írt két könyve. (Lat. és magy.) Ford. Szölgyémy F. — Szilasi M. Praeparatio Horatius vál. ódáihoz. — Geréb J. Praeparatio Hor. vál. satiráihoz és epistoláihoz. — Czigler Ig. Művelődéstört. kül. tek. a képzőműv. fejlődésére. Fels. leányisk.

számára. — Halász F. Teendőkink a népoktatás terén. — Csengery J. Homeros Iliasa bő szemelvényekben. — Posch J. Az idő elmélete. I. rész. Az Akadémia támogatásával, Dobrowsky és Franke biz. — Tegzes: A magyar nyelv veszélyben. B.-Gyarmat. 20 l. 40 kr. — Szinnyei J. Magyar Tájszótár IX. füzet: Kushad—Mécs.

Fölvívások előfizetésre „Ezeréves Magyarország”. Millenniumi füzet a május 9-i ünnepség anyagával. Kiadja az Eötvös-alap orsz. bizottsága. Megrendelhetni Lampel R.-nél 20 kr-ával. — Forgácsok Aho Jánostól. Finnből f. Popini A. (Aho arcképével.) Ára 1 frt. Franklin-Társulat. — Kulcsár Endre: A magyar stílus; 3-kötetes mű, „melyből a helyes magyarság és művészi előadás elveivel kinek-kinek módjában legyen tüzetesen megismerkednie”. Az 1. k. 16—18 ív, okt. elején jelenik meg László Albert debreceni könyvtárusnál, előfiz. 2 frt.

A Magyar Nyelvőr régebbi kötetei

teljes példányokban még folyvást kaphatók. Teljes példány ára 120 frt.

A megrendelést szívesen közvetíti az új kiadóhivatal (Budapest, New-York-palota).

Megjelent az Akadémia kiadásában:

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

8r. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A MAGYAR NYELVNEK LEGJOBB FORRÁSAIBÓL SZERKESZTETTE

SIMONYI ZSIGMOND.

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT 1896.

Ára fűzve 4 frt.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.

TARTALOM.

	Lap
A jogásznyelvről. <i>Simonyi Zsigmond</i>	193
Alany és állitmány. <i>Kicska Emil</i>	200
Egy dunántúli nyelvjárás-sziget. <i>Pápay József</i>	207
Nyelvújítási adatok. <i>Király Károly</i>	210
Atilla és sujtás. <i>Tóth Béla</i>	217
Irodalom:	
Jakab Ödön elbeszélései. <i>Sebestyén Károly</i>	218
Vidéki Költők Albuma. <i>Sassi Nagy Lajos</i>	221
Hevesi Sándor könyve a színműről. <i>Harmat Géza</i>	222
Földes Béla Nemzetgazdaságtana. <i>Legányi Gyula</i>	223
Finn vélemény az Árpád-kori magyar kiejtésről	226
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Pótlások a Tüzetes Magyar Nyelvtanhoz. <i>Csapodi István</i>	227
Csélszap. <i>R. Prikkel Marián</i>	228
Csákány. <i>Kropf Lajos</i>	230
Az -nkéd rag a Balaton-melléken. <i>Zolnai Gyula</i>	231
Maradhass. <i>Kiss Lajos. Kiss János. M. Németh Sándor. Révész Samu</i>	231
Kornyikál. <i>Trencsény Károly</i>	231
Véd-oszlop. <i>Szabó Béla</i>	232
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Pályázat idegen szók ellen.	233
Jókai <i>vojvodája</i>	234
Bánffy Dezső és Kossuth Ferenc egyetértése.	234
Törhetetlen : rendületlen. <i>Antibarbarus</i>	234
Költőink magyarsága. <i>B—i J—s.</i>	235
Új idegenszerűség.	235
Kérdések és feleletek:	
1) <i>Gondolkozok vagy gondolkozom?</i> <i>Simonyi Zsigmond</i>	236
2) <i>Megoldás, megfejtés vagy kivétel, kidolgozás?</i> <i>Árpás Miklós. S. Zs.</i>	236
3) <i>Cékla.</i> <i>Simonyi Zsigmond</i>	237
4) <i>Fellábbad-e vagy fellábad?</i> <i>Zolnai Gyula</i>	237
A szerkesztőség kérdései	238
Népnyelvahagyományok:	
Hasonlatok, szólásmódok. <i>Bakoss Lajos</i>	239
Találós mesék. <i>Kovács Károly</i>	240
Tájszók. <i>Lintner Lajos</i>	240

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre 5 frt. — Tanítóknak, tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek 3 frt. — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szép irodalmat s a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

IZENETEK.

A M. Nyelvőr a kiállításon több helyen is megtalálható. Az eddigi 24 kötet s a Nyelvőr-Kalauz ki van állítva a sajtó-csoportban. Ugyanott a Nyelvőr-Emlék s a Nyr. egyes új és régi füzetei ingyen kaphatók. A most folyó füzetek pedig megvannak s olvashatók a Közművelődés és Sajtó pavillonja hirdaptermében, továbbá az oktatásügyi csarnok középiskolai osztályában s uo. a Lampel-féle gyűjteményben.

Ajándék olvasóinknak. Minthogy még elegendő példánnyal rendelkezünk, nemcsak előfizetőinknek, hanem minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) A Magyar Nyelv Szótára (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábertől, különnyomat a M. Nyelvörből 1889).

3) Nyelvörkalauz (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke, 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvör-t, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot). Különösen szükségünk volna a X. kötetre, s ebből külön egy első füzetre is, továbbá a köv. füzetekre: III: 12, IV: 1, XI: 6, XX: 2, XXI: 1, XXII: 6, XXIII: 12.

Gyűjtőknek. A Nyelvörben leginkább tájszókat, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Kérelem a magyar és német nyelv tanáraihoz. Középiskolai magyar és német nyelvtanaimból ez évben új kiadás készül. Igen kérem a t. szaktanár urakat, szíveskedjenek ez alkalommal észrevételeikről s kívánságaikról értesíteni. — Simon y i Zsigmond.

Finn olvasmány. Akik finnül tanulnak, igen érdekes és tanulságos olvasmányt találnak Setälä Emil ily című füzetében: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (a jelenkori nyelvbúvárlat alapelvei; magyarul Szilasi M. fordításában BSzemle 1894. dec.) A finn füzet kapható Eggenbergeréknél 60 krajcárért.

Szolnoky I. Eredményről, közkinccsé: ezt az írásmódot a Nyr. többször tárgyalta, s utolszor Szarvas G. küzdött mellette mint egyszerűbb s egyéb esetekkel egyezőbb mellett (*mennyi*, *loccsan* stb.). Az ilyen vitás kérdések most vannak tárgyalás alatt az Akadémiában.

Harmat G. A színészet műszavait érdekes volna összegyűjteni, lehetőleg a megf. német kifejezésekkel egybevetve. Legtöbb anyagot a színügyről szóló könyvekben találhatna, de kikérhetné a szini iskolák tanárai segítségét.

Tolnai V. Az ajánlott ismertetést szívesen vesszük.

Legányi Gy. Figyelmeztetjük a Jelenkor pályázatára.

Zsimbel a. m. *zsémbel* (a német *schimpfen*-ből).

Szarvas Gábor emlékére, még pedig a fővárosi emlékre Bichler Simon dr. úrtól kaptunk 1 frtot, az adai emlékre pedig 3 frtot a kolozvári unitárius főgimnázium VIII. osztb. hazafias növendékeitől. Elküldöttük az illetékes helyekre.

Beérkezett kéziratok. Nagyszigethi K. Törlejt, vellejt. — Kiss E. Nyelvünk tisztasága. — Kiss L. Helyreigazítások. — Harmat G. Burg-

színház v. Várszínház? — Kanyaró F. Nyelvtörténeti adatok. — Legányi Gy. Ajánlatos kifejezések. — Szini P. Szólások. A részegség kifejezései. Idegen szók Beregben. Öltözetnevek. Keresztnevek stb. — Nógrádi J. Tájszók. — Olasz J. Gyermekversek. — Révai S. T. Palóc nóta.

Beérkezett könyvek. Vajda János: Magyarság és nemzeti önérzet. Kóros áramok. — Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. — Régi Magyar Költők Tára. VI. k. A M. T. Akad. megbíz. közz. Szilády Áron. (1545—1559: Szegedi Kiss István, Heltai Gáspár, Szegedi Gergely stb. 3 frt.) — Volf Gy. Első ker. térítőink, nyelvünk, irásunk és történetünk tanubizonyossága szerint. — Dante: A pokol. Ford. Gárdonyi Géza. A Molnár és Trill körképéből vett rajzokkal. (Singer és Wolfner. 1 frt.) — Pintér K. Irodalmunk a millen[n]iumig. Olvasmányul a serdülő m. ifjuság számára. (Kiadja a Szt.-István-társ. Kis 8-r. 123 l. képekkel. 80 kr.) — Berkeszi I. A temesvári m. k. áll. főreáliskola története. — Torkos L.: A nők hódolata. Drámai allegória egy fvon., dalokkal. Leányisk. mill. ünnepére. (Lampel, 40 kr.) — Sztérynyi H. Növénytan a középisk. felső oszt., úgysz. tanítóképző int. számára. Színes táblával és 289 képpel. (Lampel, 1.50.) — Forrai S. Fokozatos gyorsírási olvasókönyv. (Lampel, 60 kr.) — Lőrincz Gy. A m. történet századai. Képekkel. (Szt.-István-t. 80 kr.). — Millen[n]iumi emlékkönyv. (Szt.-István-t. 80 kr.) — Vezérkönyv a mill. isk. ünnepekhez (Szt.-István-t. 12 kr.)

Heinrich Winkler. Germanische Casussyntax. I. Der Dativ, Instrumental, örtliche u. halbörtliche Verhältnisse. Berlin, Dümmler. 551. l. — Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usage. Dirigé par H. Gaidoz, Paris. 1896. 1. és 2. sz.

Az Ethnographia szerkesztősége Bpest VIII. József-utca 49.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára füzve 30 frt., félbőr-kötésben 36 frt.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

1896. JÚNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

 Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.

TARTALOM.

	Lap
Felhívás és kérelem. <i>Beöthy Zsolt. Szigetvári Iván.</i>	241
A nyelvújítók. <i>Sebestyén Károly.</i>	242
Alany és állítmány. <i>Kicska Emil.</i>	244
Nyelvújítási adatok. <i>Király Károly.</i>	251
Még egyszer a 'felnagy' szó. <i>Ásbóth Oszkár.</i>	258
Irodalom :	
Radó Antal Ariosto-fordítása. <i>Balassa József.</i>	261
Terentius magyarul. <i>Bartha József.</i>	262
Mikszáth Kálmán Almanakja. <i>Kiss Ernő.</i>	265
A német-magyar szótárhoz. <i>Szilasi Móric. Csapódi István. Krausz Sámuel.</i> <i>Turcsányi Andor. Harmat Géza. Veszprémi. Árpás Mihály. Kerekes Lajos.</i> <i>Simonyi Zsigmond.</i>	268
Helyreigazitások. Magyarázatok :	
Peszmet, peszme. <i>Kiss Lajos.</i>	270
Karancsi betűk. <i>Szinnyei József.</i>	270
Szemény. <i>R. Prikkel Marián.</i>	271
Székfü. <i>Tolnai Vilmos.</i>	273
Zavagy, vád. <i>Balassa József.</i>	275
Vatalé. <i>Tóth Béla.</i>	276
Pótolni. <i>Kanyaró Ferenc.</i>	276
Melenget. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	276
Idegen csemeték. Fattyuhajtások :	
A bécsi járszalag. <i>Antibarbarus.</i>	277
A Jelenkor pályázata. <i>Szilasi Móric. Kanyaró Ferenc.</i>	277
<i>Hamis. Náció. Népieskedés. Adonyi.</i>	278
<i>Némethon. Radó Antal.</i>	278
Ártatlanul megrovott szók : megbeszél, fenkő. <i>Zolnai Gyula.</i>	279
Kérdések és feleletek :	
1) Késefán (kísefán) járni mit jelent?	279
2) Gondolkozok vagy gondolkozom? <i>Simonyi Zsigmond.</i>	280
3) Mi helyesebb : a rozsda megfogja a vasat vagy a vas megfogja a rozsdat?	280
4) Helyes-e a Kölcsény használta <i>védleni</i> ige?	280
5) Átalános, általában, egyáltalán vagy általános, általában, egyáltalán?	281
6) Odaérkezik, hazaérkezik vagy oda érkezik, haza érkezik?	281
7) Éjtszaka-e vagy éjszaka? <i>Zolnai Gyula.</i>	281
Nyelvtörténeti adatok :	
Zarka Máximái. <i>Gósy Géza.</i>	282
Népnyelvhagyományok :	
Szólamódok. <i>Szini Péter. Endrei Ákos.</i>	285
Ikerszók. <i>Tolnai József.</i>	286
Tájszók. <i>Vozári Gyula. Dömök Erzs. Kerekes Lajos. Molnár Sándor.</i>	287

TUDNIVALÓ.

A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A Magyar Nyelvőr
szerkesztősége.

IZENETEK.

A M. Nyelvőr a kiállításon több helyen is megtalálható. Az eddigi 24 kötet s a Nyelvőr-Kalauz ki van állítva a sajtó-csoportban. Ugyanott a Nyelvőr-Emlék s a Nyr. egyes új és régi füzetek ingyen kaphatók. A most folyó füzetek pedig megvannak s olvashatók a Közművelődés és Sajtó pavillonja hírlaptermében, továbbá az oktatásügyi csarnok középiskolai osztályában s uo. a Lampel-féle gyűjteményben.

Ajándék olvasóinknak. Minthogy még elegendő példánnyal rendelkezünk, nemcsak előfizetőinknek, hanem minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) A Magyar Nyelv Szótára (nagy kritikái tanulmány Szarvas Gábortól, különnyomat a M. Nyelvőrből 1889).

3) Nyelvőrkalauz (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke, 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvőrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot). Különösen szükségünk volna a X. kötetre, s ebből külön egy első füzetre is, továbbá a köv. füzetekre: III: 12, IV: 1, XI: 6, XX: 2, XXI: 1, XXII: 6, XXIII: 12.

Gyűjtőknek. A Nyelvőrben leginkább tájszókat, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Kérelem a magyar és német nyelv tanáraihoz. Középiskolai magyar és német nyelvtanaimból ez évben új kiadás készül. Igen kérem a t. szaktanár urakat, szíveskedjenek ez alkalommal észrevételeikről s kívánságaikról értesíteni. — **Simonyi Zsigmond.**

Finn olvasmány. Akik finnül tanulnak, igen érdekes és tanulságos olvasmányt találnak Setälä Emil ily című füzetében: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (a jelenkori nyelvbúvárlat alapelvei; magyarul Szilasi M. fordításában BSzemle 1894. dec.) A finn füzet kapható Eggenbergeréknél 60 krajcárért.

Barcza J. Minden esetre megjelenhetik a két jóízű cikk, de legkorábban augusztustól kezdve.

Eicher M. Most megvan az előfizetés egész évre.

Földes J. Szívesen mondunk véleményt arról a könyvről.

Beérkezett kéziratok. Turcsányi A. Magyar és német. — Barcza J. Debreceni diák-szók és szólásmódok. Bakáéknál — Valló A. Tót elemek a magyarban. — Miskovits F. H. A geológia műszavai. Maradhass. — Kanyaró F. Helyreig., válaszok, kérdések. — Farnat G. Fattyuhajtások. — Schneider M., Paal Gy., Csapodi I., Kerekes L. és Sztrókay L. Válaszok. — Hegedűs L. Tájszók. — Péter J. Csíkm. szólásmódok és tájszó¹

Beérkezett könyvek. Margalits Ede. Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. A M. T. Akadémia támogatásával kiadja Kókai L. 1. és 2. füz. (Egy-egy f. 40 kr.) — Farkas Emőd. Megölt szívek. Regény. (Lampel. 1 frt 80 kr.) — Bellaagh Aladár. A körmöcbányai magyar-egyesület 16. évi működése.

Megjelent az Akadémia kiadásában:

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

Sr. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

IRTA

ZOLNAI GYULA.

(25 mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.)

A. M. T. Akadémia kiadása. — Ára 6 frt.

Tartalma: A nyelvemlékek fontossága a nyelvújvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén. Nyelvemlékeink olvasása. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Szemelvények: Halotti Beszéd. Königsbergi Török. Szótárirodalmunk legelső zsengei: a Besztercei és Schlágli Szójegyzékek. A legrégibb magyar könyv: az Ehrenfeld-Codex. A legrégibb magyar biblia maradványai: a Bécsi, Müncheni és AporC. Németújvári Glosszák. BirkC. Szabács Viadala. Legrégibb ráolvasásaink: a bagonyai ráolvasások. A legrégibb magyar nyugtatvány: Vér András menedéklevele. GuaryC. Vásarhelyi András éneke és a PeerC. NádorC. DöbrenteiC. Margit-Legenda. Dóczy Ferenc kötelezvénye (1511). CzechC. Drágffy Mária kelengye-lajstroma (1516). JordánszkyC és törödékei. Emlékdal Mátyás király halálára és a GyöngyösiC. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele (1523). WessprémiC. VitkovicsC. Thurzó Elek szerelmes levele (1525). ErdyC. Drágffy János végrendelete (1526). KazinczyC. Katalin-Legenda és az ErsekújváriC.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára fűzve 30 frt., félbőr-kötésben 36 frt.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1–1 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára fűzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. A K A D É M I A T U L A J D O N A.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.

A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
A magyar meg a német. <i>Turcsányi Andor</i>	289
Törlejt, vellejt. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	295
Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében:	
1. Magyar szók a hazai rutén nyelvben. <i>Mazuch Ede</i>	298
2. Magyar szók a gölncivölgyi németeknél. <i>Ratzenberger Ferenc</i>	299
3. Magyar szók a hajdumegyei oláhoknál. <i>Rechnitz Ignác</i>	300
Vasuti germanizmusok. <i>Szigeti József</i>	302
Nyelvújítási adatok:	
<i>Kegyed és Ön. Atilla. Lukács Lőrinc</i>	306
<i>Üzem. Kőrösi József</i>	307
Irodalom:	
Régi és ritka szavak az új magyar Tassóban. <i>Szemlér Ferenc</i>	308
A német-magyar szótárhoz. <i>Árpás Miklós. Belányi Tivadar. Bodonyi Nándor.</i> <i>Földes János. Harmat Géza. Kárpáthy Gusztáv. Kozáry Gyula. Pápay</i> <i>József. Révész Samu. Simonyi Zsigmond. Szigeti József</i>	315
Helyreigazitások. Magyarázatok:	
Hátralék. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	317
Imrő, Endrő	318
Gyevi Marcsa, Gyevi Julia. <i>Simonyi Zsigmond</i>	318
Maradhass. <i>Turcsányi Andor</i>	318
Holval. R. <i>Prikkel Marián</i>	318
Gyórré. <i>Tóth Béla. Simonyi Zsigmond</i>	318
Fardagály és krinolin. <i>Kropf Lajos</i>	319
Tegez. <i>Vida Sándor</i>	320
Óbrül. <i>Mikó Pál</i>	320
Pótlások olasz jövevényszavainkhoz. <i>Melich János</i>	321
Peszmeg. <i>Tóth Béla</i>	321
A mádi regalebérő. <i>Tóth Béla</i>	321
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Pályázat idegen szók ellen. <i>Antibarnus</i>	322
Inferioris, superioris. <i>Prussinszky János</i>	323
Közösügyes latinság. <i>Antibarnus</i>	323
Várszínház avagy Burg-színház? <i>Harmat Géza</i>	324
Sugallás. <i>Zolnai Gyula</i>	324
Árjaizmus. <i>Efendi</i>	324
Kérdések és feleletek:	
1) A betűk és hangok előfordulásának aránya. <i>Simonyi Zsigmond</i>	325
2) <i>Előjáróság</i> v. <i>előjáróság</i> v. <i>előjáróság</i> ?	325
3) <i>Körözök</i> -e vagy <i>körzök</i> ?	326
4) <i>Képző</i> -e a <i>mersz</i> , <i>félzs</i> főnevekben az <i>sz</i> hang? <i>Zolnai Gyula</i>	326
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>Belányi Tivadar. Bernáth Ottó. Egy</i> <i>előfizető. Harmat Géza. Kanyaró Ferenc. Kerekes Lajos. Krausz Sámuel.</i> <i>Olasz József. Paal Gyula. Péter János. Schneider Mátyás. Sstrókey Lajos.</i> <i>Turcsányi Andor</i>	327
Népnyelvhagyományok:	
Szólásmódok. <i>Jaksics Lajos. Volák Lajos</i>	330
Hasonlatok. <i>Bartók Jenő</i>	332
Átkok. <i>Schön Bernát</i>	332
Helynevek. <i>Kríza János</i>	332
Kutyanevek. <i>Vozári Gyula</i>	333
Tájszók. <i>Komjáthy Sándor</i>	334
Az észbeli gyarlóság szinonimikája. <i>Komjáthy Sándor</i>	334

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre 5 frt. — Tanítóknak tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek 3 frt. — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat s a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

IZENETEK.

A Szarvas-emlékre közvetlen hozzánk küldték adományukat: Schuchardt Hugó egy. tanár Grácból 10 frt, Vándor Józsefné úrhölgy Kaposvárról 5 frt. Balásy Dénes Bpestről 70 krt. Mészöly Gáspár Nagykőrösről 2 frt. Köszönjük és eljuttatjuk a Tanáregyesület pénztárához.

A M. Nyelvőr a kiállításon több helyen is megtalálható. Az eddigi 24 kötet s a Nyelvőr-Kalauz ki van állítva a sajtó-csoportban. Ugyanott a Nyelvőr-Emlék s a Nyr. egyes új és régi füzetei ingyen kaphatók. A most folyó füzetek pedig megvannak s olvashatók a Közművelődés és Sajtó pavillonja hírlaptermében, továbbá az oktatásügyi csarnok középiskolai osztályában s uo. a Lampel-féle gyűjteményben.

Ajándék olvasóinknak. Minthogy még elegendő példánnyal rendelkezünk, nemcsak előfizetőinknek, hanem minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) A Magyar Nyelv Szótára (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábertől, különnyomat a M. Nyelvőrből 1889).

3) Nyelvőrkalauz (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke. 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvőrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot). Különösen szükségünk volna a X. kötetre, s ebből külön egy első füzetre is, továbbá a köv. füzetekre: III: 12, IV: 1, XI: 6, XX: 2, XXI: 1, XXII: 6, XXIII: 12.

Gyűjtőknek. A Nyelvőrben leginkább tájszókat, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Finn olvasmány. Akik finnül tanulnak, igen érdekes és tanulságos olvasmányt találnak Setälä Emil ily című füzetében: *Nykyaikuisen kielen-tutkimuksen periaatteista* (a jelenkori nyelvbúvárlat alapelvei; magyarul Szilasi M. fordításában BSzemle 1894. dec.) A finn füzet kapható Eggenbergeréknél 60 krajcárért.

Palkovich J. Harasztí olvasókör helyesebb, mint *harasztii* olvasókör.

Beérkezett kéziratok. Tóth Béla: Szófordítások. — Balásy D. Helyreigazítások, kérdések, tájszók.

Beérkezett könyvek. A m. nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 72—74. füz. (Fraknoi V. Mátyás király.) Athenaeum. — Kölcsény F. Parainesis. (Lampel R. 40 kr. Díszk. 1 frt.) — Falóczy L. Bpest és környéke. Bäckerszerű útmutató, a kiállítást tárgyaló függelékekkel, térképekkel. (Lampel R.) — A Lampel R. Wodianer F. és fiai kiadóhivatalában megjelent művek jegyzéke. — Latin praeparatio, szerk. Dávid I., kiadja Lampel R. (Dávid I. olv. könyve, magy. Dávid I. 3. füz. Sallustius, magy. Kapossy L. 1. füz. Horatius, magy. Gergye L. 2. füz.) — Buddha-mondák. Mayer és Berger könyvk. M.-Sziget. 50 fillér. — Péterfy S. A m. elemi iskolai népoktatás. 1. füz. Lampel. — Kovács J. dr. A felső nép- és polgári-isk. oktatás. Uo. (Mind a kettő a v. és k. miniszter megbíz. az ezs. ünnep alk.). — Az iparosok olvasótára. Szerk. Mártonfy M. és Sztérényi J. II. évf. 1896. Lampel R. — Aho János. Forgácsok. Ford. (finnből) Popini Albert. — Róna Béla. Mara és egyéb költemények.

Bpest. Grill K. — Margalits E. Magyar közmondások. 3. füz. — Földes J. A legelő-erdők. Az orsz. erdészeti egyesület által dícsérettel kit. pályamű. Bpest, 1895. Pátria. — A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője. — A prémontr. kassai főgimn. évi jelentése.

Heinrich Winkler. Die sprache der zweiten columne der dreisprachigen inschriften und das altaische. Breslau. (Der magy. Akademie d. Wiss. gewidmet.)

Aminoff: Votjakin äänne- ja muoto-opin luonnos (votják hang- és alaktan vázlata, kiadta Wichmann; különnyomat a Finn-Ugor-Társaság folyóiratából, Helsingfors).

A magyar köztörök.

Együttal az összetett mondat elmélete. — A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. — Három kötet 3 frt 90 kr.

Irta Simonyi Zsigmond.

„A magyar köztörök eredetével s alkalmazásával foglalkozik, s ami ezzel együtt jár, a mondat szerkesztés különböző alakjait nagy részletességgel tárgyalja. Gondos tanulmányon alapuló, éles ítéletre valló munka“. — Könyvjegyzék a Középiskolai Tanári Könyvtárak számára. Kiadta a vallás- és oktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi 35,135. sz. a. kelt rendeletével. (Első sorban beszerzendő műnek van jelezve.)

A magyar határozók.

A m. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina jutalommal kitüntetett pályamunka. Két kötet.

Irta Simonyi Zsigmond.

„E pályamunka nagy grammatikai képzettségről, az összes magyar irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik. — Először fejlődésök szerint összeállítja a tényeket, aztán az egyes jelenségek okait vizsgálja s lélektanilag iparkodik megmagyarázni, végül fejlődésök utolsó fokai szerint állapítja meg használatukat, mindenkor különválasztva egy részről a feledésbe ment, más részről az idegen hatás nyomása alatt keletkezett használatot. — Feladatát egészben véve jelesen oldotta meg“. — Az akadémiai bíráló bizottság (Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor, Lehr Albert) jelentéséből.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1–1 frt.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára füzve 30 frt., félbőr-kötésben 36 frt.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.

A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
Szófordítások. <i>Tóth Béla</i>	337
Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet? <i>Lukács Lőrinc</i> . . .	342
Az alsófehérmegyei népnyelv. <i>Lázár István</i>	346
A 'lesz' mint időképző. <i>Melich János</i>	351
A magyar könyvkereskedelem nyelve. <i>Sebestyén Ede</i>	354
Jegyzetek az Antibarbarushoz. <i>Arany János</i>	356
Irodalom:	
A Tüzetes Magyar Nyelvtan legtüzetesebb bírálata. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	359
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Kuna. <i>Mikó Pál</i>	370
Katona. <i>Simonyi Zsigmond</i>	370
Férj. <i>Simonyi Zsigmond</i>	370
Redő. <i>Bódis Jusztn</i>	370
Herkópáter. <i>R. Prikkel Marián</i>	371
Áldomás. <i>R. Prikkel Marián</i>	372
Zavagy. <i>Balásy Dénes</i>	372
Vád. <i>Asbóth Oszkár</i>	373
Azonnal, ezennel. <i>Munkácsi Bernát</i>	373
Holval, estély. <i>Csapódi István</i>	374
A magyar Tasso szavaihoz. <i>Csapódi István</i>	374
Szubtilis. <i>Zolnai Gyula</i>	374
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Titokszerű mondas. Közli <i>Kerekes Lajos</i>	374
A <i>nyargonc</i> pusztulása. <i>Budapesti Hírlap</i>	375
Kérdések és feleletek:	
1) <i>Nyilvános rendes tanár</i> v. <i>egyetemi nyilvános rendes tanár</i>	375
2) <i>Méneseibe, Kerekébe</i> magyarázata?	375
3) <i>Nekitehenedik</i> jelentése.	375
4) <i>15-én, 15-ikén, 15-dikén, 15-ödikén?</i> <i>Zolnai Gyula</i>	376
Népnyelvhatyományok:	
Szólásmódok. <i>Péter János, Simonyi Szerafin, Vozári Gyula, Zilahy József,</i> <i>Móra István</i>	376
Beszédtörödékek. <i>Volák Lajos</i>	379
Családnevek. <i>Simonyi Zsigmond, Gőzon Imre, Kriza János</i>	380
Helynevek. <i>Kriza János</i>	380
Találos mesék. <i>Vázsonyi Izidor, Bartók Jenő</i>	381
Rimes mondasok. <i>Zilahy József</i>	382
Tájszók. <i>Péter Mózes, Baján Miksa, Bircsa János, Korponay Ilona</i>	383

TUDNIVALÓ.

A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámoltásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A Magyar Nyelvőr
szerkesztősége.

IZENETEK.

A Szarvas-emlékre közvetlen hozzánk küldték adományukat: Schuchardt Hugó egy. tanár Grácból 10 frt, Vándor Józsefné úrhölgy Kaposvárról 5 frt. Balásy Dénes Bpestről 70 krt. Mészöly Gáspár Nagykőrösről 2 frt. Köszönjük és eljuttatjuk a Tanáregyesület pénztárához.

A M. Nyelvőr a kiállításon több helyen is megtalálható. Az eddigi 24 kötet s a Nyelvőr-Kalauz ki van állítva a sajtó-csoportban. Ugyanott a Nyelvőr-Emlék s a Nyr. egyes új és régi füzetei ingyen kaphatók. A most folyó füzetek pedig megvannak s olvashatók a Közművelődés és Sajtó pavillonja hirlaptermében, továbbá az oktatásügyi csarnok középiskolai osztályában s uo. a Lampel-féle gyűjteményben.

Ajándék olvasóinknak. Minthogy még elegendő példánnyal rendelkezünk, nemcsak előfizetőinknek, hanem minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) A Magyar Nyelv Szótára (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábertől, különnyomat a M. Nyelvőrből 1889).

3) Nyelvőrkalauz (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke, 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

NB. Az aug. 1-je óta érkezett megrendeléseket csak okt. elején teljesíthetjük.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvőrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot). Különösen szükségünk volna a X. kötetre, s ebből külön egy első füzetre is, továbbá a köv. füzetekre: III: 12, IV: 1, XI: 6, XX: 2, XXI: 1, XXII: 6, XXIII: 12.

Gyűjtőknek. A Nyelvőrben leginkább tájszókat, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Finn olvasmány. Akik finnül tanulnak, igen érdekes és tanulságos olvasmányt találnak Setälä Emil ily című füzetében: *Nykyaikuisen kielen-tutkimuksen periaatteista* (a jelenkori nyelvbúvárlat alapelvei; magyarul Szilasi M. fordításában BSzemle 1894. dec.) A finn füzet kapható Eggenbergeréknél 60 krajcárért.

Zilahy J. A TMNy.-t meg fogjuk küldeni okt. elején. — Terve, melyről értesít — különösen kellő előkészület s az ill. irodalom ismerete nélkül — igen kockázatos, a tér nagyon sikamlós; félünk, hogy a drága időt hiába vesztegeti. Ha mutatóványt küld, bővebb véleményt mondhatunk.

Cs. Makó. B. küldeményére minden esetre rákerül a sor még az idén.

Beérkezett kéziratok. Csapodi I. Helyreigazítások. A német-magyar szótárhoz. — Móra István, Félégyházi tájszók és szólások. — Kerekes L. Hadargás. — Földes J. A n.-m. szótárhoz. — Sztrokay L. Helyreigazítások. Tájszók. — Legányi Gy. Üzem. — Laukó A. Féling. — Zilahy J. Szólások, tájszók, rimes mondások. — Korányi Gy. Magyar szók az árvamegyei tótoknál. Tájszók. — Gulyás I. Szólamódok. Hasonlatok. — Rechnitz I. Szólások, tájszók, helynevek.

Beérkezett könyvek. A Magyar Nemzet Története, szerk. Szilágyi S., kiadja az Athenaeum. 78—80. füzet.

Wodianer F. és fiai kiadásából: Magyar nyelvtan mondattani alapon. Irta Halász Ignác. II. 40 kr. — Német írók iskolai tára. V.

Hebel Schatskätzlein des Rheinischen Hausfreundes; jegyzetekkel ellátta Bartos F. 30 kr. — Kereskedelmi iskoláink és tanáraink a millennium esztendejében; írta dr. Schack Béla. 1 frt 50 kr. — A polgári iskolai tanító és tanítónőképzés. A vallás- és okt.-ügyminister megbízásából írták dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona. — Gyakorlati olasz nyelvtan. Ahn nyomán írta Palóczy L. 80 kr. — Chemia és áruismeret. Feiső keresk. iskolák használtára írták Hankó V. dr. és Pacholek Gy. Kötve 1 frt 40 kr. — Francia nyelv és olvasókönyv II. Írták Mebold Fr. és Ujvári B. 1 frt. — Általános földrajz, a polgári leányiskolák III. oszt. számára írta Lád K. Ára 80 kr. — Morlin E. A magyar kisedővás multja és jelene.

Nyelvtudományi Közlemények, szerk. Szinnyi J. 1896. 2. füz. Tart.: Szilasi M. A finn-ugor összetételek. I. Setälä E. Az eredeti *kt* megfeleltéje a magyarban. Halász I. Déli-lapp szövegek. Hegedűs I. Az acc. a görögben. Zolnai Gy. Árpád-kori szók magyarázatához. Ásbóth O. Az ószlovén nyelv hazája. Hellebrant Á. Könyvészet 1895. II. Ism. és bírálólatok. Kisebb közlések.

Ádám G. és Joó I. A nagykovácsi ev. ref. főgimn. tört. Nagykőr. — A soproni lyceum főgimnáziumának és böcs.-theol. főisk. Értésítője 189⁵/₆. — A kassai főreáliskolának az iskola történetét magában foglal. Értésítője 189⁵/₆.

A magyar kötőszók.

Együttal az összetett mondat elmélete. — A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. — Három kötet 3 frt 90 kr.

Írta Simonyi Zsigmond.

„A magyar kötőszók eredetével s alkalmazásával foglalkozik, s ami ezzel együtt jár, a mondat szerkesztés különböző alakjait nagy részletességgel tárgyalja. Gondos tanulmányon alapuló, éles fíteleire valló munka“. — Könyvjegyzék a Központi Tanári Könyvtárak számára. Kiadta a vallás- és oktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi 35,135. sz. a. kelt rendeletével. (Első sorban beszerzendő műnek van jelezve.)

A magyar határozók.

A m. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina jutalommal kitüntetett pályamunka. Két kötet. — Ára 7 frt 50 kr.

Írta Simonyi Zsigmond.

„E pályamunka nagy grammatikai képzettségről, az összes magyar irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik. — Először fejlődésök szerint összeállítja a tényeket, aztán az egyes jelenségek okait vizsgálja s lélektanilag iparkodik megmagyarázni, végül fejlődésök utolsó fokai szerint állapítja meg használatukat, mindenkor különválasztva egy részről a feledésbe ment, más részről az idegen hatás nyomása alatt keletkezett használatot. — Feladatát egészben véve jelesen oldotta meg“. — Az akadémiai bíráló bizottság (Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor, Lehr Albert) jelentéséből.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

NEGBIZÁSÁBÓL

S Z E R K E S Z T I S K I A D J A

S I M O N Y I Z S I G M O N D.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M . T . A K A D É M I A T U L A J D O N A .

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.
A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
Cím és rangsor. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	385
Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet? <i>Lukács Lőrinc</i>	396
Jegyzetek az Antibarbarushoz. <i>Arany János</i> .	400
Laikus nyelvészkedés. <i>Seemann Gábor</i> .	403
A geológia műszavai. <i>Miskovits F. Henrik</i> .	406
Szög, szög. <i>R. Prikel Marián</i> .	409
Irodalom:	
Német-magyar tőzsdei zsebszótár. <i>Balassa József</i> .	411
Nyelvtörténeti adatok: A Kassai Múzeum-Egylet III. évkönyvében előforduló régi szók és szólások. <i>Alexics György</i> .	412
A német-magyar szótárhoz. <i>Csapódi István, Földes János, Grätz Mór, Harmat Géza, Legányi Gyula, Révész Samu, Sebestyén Ede, Simonyi Zsigmond, Wolff Béla, Zolnai Gyula</i> .	414
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Sebesztha contra Palágyi. <i>A szerkesztőség</i> .	417
Balog tag féle. <i>Sztrókey Lajos</i>	417
Jegyzetek az Antibarbarushoz. <i>Sztrókey Lajos</i> .	417
Megye. <i>Sztrókey Lajos, Belányi Tivadar</i> .	418
Györré. <i>Belányi Tivadar, Csapódi István</i>	418
Szögedébe. <i>Zolnai Gyula</i> .	418
Fél-ing. <i>Laukó Albert</i> .	419
At van fejezve. <i>Sassi Nagy Lajos</i> .	419
Nem lett észrevevőve. <i>Sassi Nagy Lajos</i> .	419
Herkó páter. <i>Wolff Béla</i> .	419
Zrinyi szörendjéhez. <i>Vida Sándor</i> .	419
Maradhass. <i>Wolff Béla</i>	421
Idegen csemeték. Fattyuhajítások:	
A Pesti Hírlap uralása	421
Jósda.	421
Plágium a Pesti Naplóban.	421
A <i>kér</i> ige németes szerkezete. <i>Antibarbarus</i>	422
Hadargás. <i>Kerekes Lajos</i> .	422
Uccavágó nóta. <i>Harmat Géza</i>	422
Csárdás-kisasszony. <i>Harmat Géza</i> .	422
Egy szegény polip történetéből. <i>Vasárnapi Újság</i> .	423
Kérdések és feleletek:	
1) Nembánomság	423
2) Létezik	424
3) A tagadó szók használata. <i>Antibarbarus</i>	424
Népnyelvahagyományok:	
Nyelvsajátságok Kaba és vidéke nyelvéből. <i>Barcsa János</i> .	425
Szólások. <i>Décsi Lajos, Rechnitz Ignác</i> .	427
Csúfolódások. <i>Tolnai Vilmos</i> .	428
Tréfás jelzők. <i>Domonkos István</i> .	429
Helynevek. <i>Kriza János</i> .	429
Rimes mondások. <i>Zilahy József</i>	430
Tájszók. <i>Horváthné Katona Linda, Sassi Nagy Lajos, Székely Ilona, Sztrókey Lajos, Vozári Erzsé</i>	430

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre **5 frt.** — Tanítóknak tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek **3 frt.** — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókát, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Órzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat s a tudományos munkákat.
2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.
3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.
4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.
5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

IZENETEK.

Szarvas Gábor emlékére egy frtot kaptunk Markovits Arnold dr. szombathelyi főgimn. tanár úrtól.

A M. Nyelvőr a kiállításon több helyen is megtalálható. Az eddigi 24 kötet s a Nyelvőr-Kalauz ki van állítva a sajtó-csoportban. Ugyanott a Nyelvőr-Emlék s a Nyr. egyes új és régi füzetek ingyen kaphatók. A most folyó füzetek pedig megvannak s olvashatók a Közművelődés és Sajtó pavillonja hirlaptermében, továbbá az oktatásügyi csarnok középiskolai osztályában s uo. a Lampel-féle gyűjteményben.

Ajándék olvasóinknak. Minthogy még elegendő példánnyal rendelkezünk, nemcsak előfizetőinknek, hanem minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) A Magyar Nyelv Szótára (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábortól, különnyomat a M. Nyelvőrből 1889).

3) Nyelvőrkalauz (a M. Nyr. első tíz kötetének részletes tartalomjegyzéke. 184 l.). Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B.

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

NB. Az aug. 1-je óta érkezett megrendeléseket csak okt. elején teljesíthetjük.

Régi előfizetőinknek ingyen adjuk az idei vagy a jövő évi Nyelvőrt, ha visszaküldik vagy a tavali évfolyamot, vagy pedig a X. XI. XII. XIII. kötetek valamelyikét (az 1881. 1882. 1883. 1884-i évfolyamot). Különösen szükségünk volna a X. kötetre, s ebből külön egy első füzetre is, továbbá a köv. füzetekre: III: 12, IV: 1, XI: 6, XX: 2, XXI: 1, XXII: 6, XXIII: 12.

Gyűjtőknek. A Nyelvőrben leginkább tájszókat, szólásokat, közmondásokat, helyneveket, gúnyneveket stb. használhatunk, egyáltalán nyelvi érdekű közleményeket. Már a babonák, tárgyak és eszközök leírása, népszokások, lakodalmi versek, betlehemes versek, népdalok, gyermekversek stb., szóval a néprajzi s irodalmi érdekűek inkább az *Ethnographia*, *Philologiai Közöny* és *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratokban közölhetők.

Finn olvasmány. Akik finnül tanulnak, igen érdekes és tanulságos olvasmányt találnak Setälä Emil ily című füzetében: *Nykyaikuisen kielen-tutkimuksen periaatteista* (a jelenkori nyelvbúvárlat alapelvei; magyarul Szilasi M. fordításában BSzemle 1894. dec.) A finn füzet kapható Eggenbergeréknél 60 krajcárért.

Az új Nyelvőr-Kalauz dolgozó-társait kérem, az elvállalt s átnézett füzeteket október első felében küldjék be, — előbb ne, mert okt. 1-je előtt nem lesznek a fővárosban. Akik addigra el nem készülhetnek, szíveskedjenek erről — külön fölszólítást nem várva — értesíteni.

Század és évszáz. Ezekről az idén mondtuk el véleményünket a februári füzet 85. lapján.

Beérkezett kéziratok. Belányi T. Helyreigazítások, kérdések.

Beérkezett könyvek. Komáromy András. Ugocsa vármegye keletkezése. Bpest, Akadémia. — Margalits Ede. Márk királyfi (Králjevis Márkó). Délszláv népballadák a XIV. XV. sz.-ból. Bpest, Sz.-István-Társulat. — Áldásy Antal. Az 1409. évi cividalei zsinat története. Uo. — Halász I. Svéd-lapp nyelv VI. (Akadémia).

A magyar nemzet története, Millenniumi kiadás. Szerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum. 75—77. füz. (Fraknói V. A Hunyadiak és Jagellók.)

Margalits E. Magyar közmondások 3. füz.

A szegedi f. keresk. isk. XI. évi értesítője.

Wodianer (Lampel R.) kiadványai: Badies F. Magyar Olvasókönyv

II. — Vadas J. Jogi ismeretek. — Hornischek H. Rajzoló geometria II. — Gööz J. Budapest története. 3. kiad. — Mártonffy M. Magyar nyelvtan, teljesen átdolgozta Veszely Ö. 2. kiad. — Forrai S. Fokozatos gyorsírási olvasókönyv.

A magyar kötőszók.

Együttal az összetett mondat elmélete. — A M. Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. — Három kötet 3 frt 90 kr.

Irta Simonyi Zsigmond.

„A magyar kötőszók eredetével s alkalmazásával foglalkozik, s ami ezzel együtt jár, a mondat szerkesztés különböző alakjait nagy részletességgel tárgyalja. Gondos tanulmányon alapuló, éles ítéletre valló munka“. — Könyvjegyzék a Középiskolai Tanári Könyvtárak számára. Kiadta a vallás- és oktatásügyi m. kir. miniszter 1885. évi 35,135. sz. a. kelt rendeletével. (Első sorban beszerzendő műnek van jelezve.)

A magyar határozók.

A m. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina jutalommal kitüntetett pályamunka. Két kötet. — Ára 7 frt 50 kr.

Irta Simonyi Zsigmond.

„E pályamunka nagy grammatikai képzettségről, az összes magyar irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik. — Először fejlődésök szerint összeállítja a tényeket, aztán az egyes jelenségek okait vizsgálja s lélektanilag iparkodik megmagyarázni, végül fejlődésök utolsó fokai szerint állapítja meg használatukat, mindenkor különválasztva egy részről a feledésbe ment, más részről az idegen hatás nyomása alatt keletkezett használatot. — Feladatát egészben véve jelesen oldotta meg“. — Az akadémiai bíráló bizottság (Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor, Lehr Albert) jelentéséből.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára füzve 30 frt., félbőr-kötésben 36 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR NYELVÖR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York-palota.
A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
Alany és állítmány. <i>Kicska Emil</i>	433
Az idegen szavak nyelvünkben. <i>Jendrassik Ernő</i>	440
Néhány személy- és helynévről. <i>Balássy Ferenc</i>	445
A Budapesti Hírlap ortológiája. <i>Zolnai Gyula</i>	447
Debreceni diák-szók és szólásmódok. <i>Barcza József</i>	454
Irodalom:	
Tóth Sándor, Az utolsó kuruc. <i>Albert János</i>	457
Nyelvújítási adatok:	
Hogy született a <i>nyugta</i> szó?	460
A <i>sziivar</i> szó eredete. <i>Zolnai Gyula</i>	461
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Kelttyő. <i>Melich János</i>	461
Förfi. <i>Csapodi István</i>	462
Budapesti maccaronicumok. <i>Wolff Béla</i>	463
Makaróni-szavak. <i>Hevess Kornél</i>	463
Kész van. <i>Kiss Ignác, Bódis Juszán, Trencsény Károly, Simonyi Zs.</i>	463
Laikus nyelvészkedés. <i>Vázsonyi Izidor</i>	465
Kolomp. <i>Király Károly</i>	465
Szárazhíd, uccaház. <i>Kardos Albert</i>	466
Lebbezen fel. <i>Bartha József</i>	466
Balogék tagja. <i>Hevess Kornél</i>	467
Írni fogna. <i>Zolnai Gyula</i>	467
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
Meztelen kard	467
Tréfás indítvány. <i>Antibarbarus</i>	468
Elnemzetlenít, elnemzetlenieskedés	468
Elmagyarosodik, megmagyarosodik. <i>Zolnai Gyula</i>	469
Van szerencsém, vagyok bátor, vagyok tisztelettel. <i>Hevess Kornél</i>	469
Kérdések és feleletek:	
1) Mérvadó vagy mértékadó?	470
2) Szédelgő vagy szélhámos?	470
3) Emlézés vagy könyvnélkülözés?	470
4) További = teketória?	470
5) A hurra eredete. <i>Simonyi Zsigmond</i>	470
6) Valakihez vagy valakire hasonlítani?	471
7) Kérdés vagy bonyodalom?	471
8) Utólján vagy utoljára? <i>Zolnai Gyula</i>	471
A szerkesztőség kérdései	472
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>Jaksics Lajos, Karsa Ferenc, Sztrókey Lajos, Tolnai József, Trencsény Károly, Vida Sándor, Zolnai Gyula</i>	473
Népnyelvahagyományok:	
Szólások. <i>Zilahy József, Gulyás István, Varjas Gábor</i>	475
Hasonlatok. <i>Gulyás István</i>	477
Népetimológia. <i>Vozári Gyula</i>	477
Szójátékok. <i>Vozári Gyula</i>	478
Tájszók. <i>Horváth Cézár, Vázsonyi Izidor</i>	478
Családnevek. <i>Csécsi Miklós</i>	479
Öltözetnevek. <i>Szini Péter</i>	480
Gúnynevek. <i>Vas Miklós</i>	480

TUDNIVALÓ.

A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A Magyar Nyelvőr
szerkesztősége.

IZENETEK.

Ajándék olvasóinknak. Minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvekkel:

1) **Nyelvőr-Emlék.** Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

2) **A Magyar Nyelv Szótára** (nagy kritikai tanulmány Szarvas Gábertől, különnyomat a M. Nyelvőrből 1889).

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajeárnyi levélbélyeget küldeni.

S. N. L. Szeged. — A jó hírek örültem, s az ígért cikket várom.

Beérkezett kéziratok. Hevess K. Helyreig. A kuglizás és sakkjáték műszavai stb. — Kardos A. Cím és rangsor. Helyreigazítások. — Várnai S. A szórend és jelentősége. — Bartha J. Dudvák. Helyreigazítások. — Török I. Növénynevek Pápai Páriz F. kéziratából. — Barcza J. Könyvársi mesterszók. — Zlinszky A. Jó napot! — Trencsény K. Helyreigazítások. Idegen csemeték. Kérdések.

Beérkezett könyvek. Tóth S. Kuruc krónikák II. Rákóczi F. korából. Az ifj. számára. (Eggenberger-féle kk. 1 frt 50 kr.) — Beöthy Zs. A magyar irodalom kis tükre. (Athenaeum, 1 frt 60 kr.) — A m. nemzet története. Millenn. kiadás. Szerk. Szilágyi S. 78—86. füz. Fraknói V. A Hunyadiak és Jagellók, és Angyal D. Magyarország tört. II. Mátyástól III. Ferdinándig. (Athenaeum. Egy-egy f. 30 kr.) — Mokány Berci viselt dolgai. (Ath. 2 frt.) — Firdúsi Sahnáméjából. Szijavus. Perzsából ford. Radó Antal. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (Franklin. 1 frt 20 kr.) — Szeirelem könyve. Költemények. Írta Regőci (Exner) Győző. (Megrendelhető a szerzőnél Székesfehérvárt. Ára 5 kor. 40 f.) — Prot. árvaházi képes naptár. (Hornyánszky V. 30 kr.) — Új óramutató. Szerk. Szabó Aladár, a „Hajnal” szerkesztője. (Hornyánszky V. 50 kr.)

Szinnyei J. Magyar Tájszótár 10. füzet (Hornyánszky V.) 1 frt.

Szinnyei J. Magyar Nyelvhasznítás. Jegyzetek. (Hornyánszky V. 1 frt 20 kr.)

Halász Ignác. Pite-lappmarki szótár és nyelvtan. (Akadémia. 1 frt 60 kr.)

Donner O. Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie. (Journal de la Soc. finno-ougrienne XIV. 1.)

Setälä E. Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen. — U. a. Nachtrag I. II. — Különnyomatok a Journal de la Soc. finno-ougrienne-ből. Helsingfors.

Genetz A. Suomalais-ugrilainen *d* (a finnugor *d*). — Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan sanoissa (az első szótag magánhangzói a finn, lapp és mordvin szókban). — Különny. a Suomi folyóiratból.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent az Akadémia kiadásában :

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta

SIMONYI ZSIGMOND.

I. KÖTET: Magyar hangtan és alaktan.

8r. 750 l. — Ára 6 frt.

Tanítóknak s tanároknak kedvezményes áron.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

IRTA

ZOLNAI GYULA.

(25 mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.)

A M. T. Akadémia kiadása. — Ára 6 frt.

Tartalma: A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén. Nyelvemlékeink olvasása. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Szemelvények: Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék. Szótárirodalmunk legelső zsengéi: a Besztercei és Schlágli Szójegyzékek. A legrégebb magyar könyv: az Ehrenfeld-Codex. A legrégebb magyar biblia maradványai: a Bécsi, Münchener és AporC. Németújvári Glosszák. BirkC. Szabács Viadala. Legrégebb ráolvasásaink: a bagonyai ráolvasások. A legrégebb magyar nyugtatóvány: Vör András menedéklevele. GuaryC. Vásárhelyi András éneke és a PeerC. NádorC. DöbrenteiC. Margit-Legenda. Dóczy Ferenc kötelezvénye (1511). CzechC. Drágffy Mária kelengye-lajstroma (1516). JordánszkyC és töredékei. Emlékdal Mátyás király halálára és a GyöngyösiC. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele (1523). WespriemiC. VitkovicsC. Thurzó Elek szerelmes levele (1525). ErdyC. Drágffy János végrendelete (1526). KazinczyC. Katalin-Legenda és az ErsekújváriC.

UGYANE SZERZŐTŐL MEGJELENTEK

és Lampel Róbert könyvkereskedésében (Andrássy-út 21) kaphatók:

Szómagyarázatok.

Ára 40 kr.

Mátyusföld nyelvjárása.

Ára 90 kr.

Mondattani búvárlatok.

(A M. T. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott tanulmány.) Ára 60 kr.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

1896. NOVEMBER 15.

XI. FÜZET

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M. T. AKADÉMIA TULAJDONA.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York palota.
A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
Cím és rangsor. <i>Kardos Albert, Csapodi István, Vida Sándor</i>	481
Alany és állítmány. <i>Kicska Emil</i>	488
Szólásmagyarázatok. <i>Tolnai Vilmos</i>	496
Kótyavetye. <i>Zolnai Gyula</i>	501
Debreceni diák-szók és szólásmódok. <i>Barcza József</i>	503
Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében. <i>Korányi György</i>	505
Nyelvújítási adatok :	
Szivar, nyugta. <i>Király Károly</i>	507
Szivar. <i>Tóth Béla</i>	508
Üzem. <i>Lukács Lőrinc</i>	508
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Herkópáter. <i>Tóth Béla</i>	508
Laikus nyelvészkedés. <i>Tóth Béla, Ágai Adolf, Tolnai Vilmos, Mikó Pál</i>	509
Helynév-magyarázatok : <i>Esküllő, Kolos, Zolnai Gyula</i>	510
Gyórré. <i>Tóth Béla, Vida Sándor</i>	511
Szögedébe. <i>Bartha József, Tolnai Vilmos, A szerk.</i>	512
Csiga és csikós. <i>Tolnai Vilmos</i>	513
A 'lesz' mint időképző. <i>Pápay József</i>	513
Szalados. <i>Csapodi István</i>	514
Írni fogna. <i>Sándor József</i>	514
Szomorodni. <i>Sassi Nagy Lajos</i>	514
Hanem helyett ha. <i>Kardos Albert</i>	514
Zavagy. <i>Zolnai Gyula</i>	514
Balogék tagja; tag. <i>Szokolay Hermin</i>	515
Idegen csemeték. Fattyuhajtások :	
Tűzajtó. <i>Ágai Adolf</i>	515
Segél.	515
Víz hullajtó. <i>Csapodi István</i>	516
Jó napot. <i>Zlinszky Aladár</i>	516
Hőfehér, hősín fehér. <i>Bartha József</i>	516
Új idegenszerűség	517
„Újabb sütetű szócintan“. <i>Antibarbarus</i>	517
Kérdések és feleletek :	
1) Latin szavakat ne használjunk németesen csonkitott alakban?	
<i>Trencsény Károly, Antibarbarus</i>	518
2) <i>Térbeccsül</i> magyarázata	518
3) Városi helyen vagy város helyen?	518
4) Folyamatos v. folyó jelen helyes-e? <i>Zolnai Gyula</i>	519
Egyveleg:	
Ősztöndíj nyelvjárási anyag gyűjtésére. <i>Melich János</i>	519
Az Akadémia új helyesírási szabályai. <i>Z. Gy.</i>	519
Népnyelv hagyományok :	
Nyelvtani adatok a felnémeti dialektusból. <i>Török Konstánt</i>	521
Szólások. <i>Péter Mózes, Vozári Gyula, Zilahy József</i>	524
Tájszók. <i>Vozári Gyula, Csapodi István, Sándor József</i>	525
Keresztnevek. <i>Szini Péter</i>	526
Helynevek. <i>Herrmann Antal</i>	527
Gúnynevek. <i>Péter Mózes</i>	528

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre **5 frt.** — Tanítóknak tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek **3 frt.** — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókát, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőr egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze :

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat s a tudományos munkákat.
2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.
3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.
4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.
5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjáráásokból.

IZENETEK.

Ajándék olvasóinknak. Minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvvel:

Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

A csomagolás és posta költségére tessék mindegyik kötetért tíz krajcárnyi levélbélyeget küldeni.

Szász B. s többeknek. A Nyelvőrkalauz elfogyott, de jövő év elején megjelenik az új Nyelvőrkalauz a Nyelvőr huszonöt évfolyamának tárgy- és szómutatójával.

Sz. B. A *savanyú, szigorú, szomorú, szörnyű, iszonyú* melléknevek a *gyönyörű*-höz mind hasonló példák: egyikük sincs az *-ú -ű* melléknévképzővel alkotva. A *szomjú* második szótagjában a régi *joh* szó lappang.

Beérkezett kéziratok. Csapodi I. Hogy írjuk a dr.-t? Helyreigazítások. Feleletek. — Berencsy J. Válaszok. — Mikó P. Helyreigazítások. — Jakab Ö. Válasz. — Harmat G. A m. játékszín nyelve. — Sztrókay L. Tájszók. Válaszok. — Tolnai V. Helyreigazítások. Válaszok. — Vida S. Palóc nóta. Válaszok. — Kovács K. Helyreigazítások. Magyar-szláv érintkezés. Válaszok. — Hevess K. Helyreigazítások, fattyúhajtások, válaszok. — Kardos A. Idegen csemeték, válaszok. — Vándoryné Sz. H. Helyreigazítások, válaszok. — Pándi Manó. Tájszók. Válaszok. — Demjén K., Mosdóssy A., Wallentinyi S. Válaszok. — Nagyszigethi K. Pöre. — Kiss E. Jókai újabb regényei. — Nyárasdy J. Nemzetietlenségek. — Kalmár E. Az új Tájszótár. Helyr., válaszok. — Paal Gy. válaszok.

Beérkezett könyvek. Sziklay J. és Borovszky S. Magyarország vármegyéi és városai. A m. korona országai . . . enciklopédiája. I. k. Abauj-Torna vm. és Kassa. (Bpest, Apollo irod. társ. 4r. 580 l. Számos színes és fekete képpel.) — Benedek E. Magyar mese- és mondavilág. 44—46. füzet. (Athenaeum; még négy füzet van hátra. Egy-egy füzet 25 kr.). — Grósz L. A természet köréből, népszerű olvasm. Írták Lendl A., Sajó K., Mágócsy-Dietz S. stb. 68 képpel. (Franklin. 2 frt 40 kr.) — Loti. Izlandi halász. Ford. Kovács S. J. (Franklin. 1 frt.) — A bp. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Egybeírta Horváth Ignác. — Hegedűs I. Guarinus és Janus Pannonius. (Tud. Akadémia. 80 kr.) — Gyomlay Gy. Demosthenes beszédei görögül és magyarul. II. r. 2 k. (Franklin. 3 frt.). — Huszár V. Rousseau és iskolája a regényirodalomban. (Grill.)

Szinyei J. Magyar nyelvhasznítás. (Hornýánszky. 1 frt 20 kr.) — Munkácsi B. Budenz emlékezete. (Tud. Akad. 60 kr.) — Kulcsár E. A m. stílus. I. köt. (Csokonai kiadó r.-t. 2 frt.). — Weszely Ö. Stilisztika. (Lampel R. Füzve 1 frt, kötve 1 frt 20 kr.) — Mártonfy-Weszely. M. Nyelvtan. (Lampel R. Füzve 80 kr., kötve 1 frt.) — Margalits E. M. Közmondások. 5. 6. f. (Egy-egy füzet 40 kr. Kókai Lajos.) — Nógrády J. A sümegvidéki nyelvjárás (Horváth G. Sümegen). — Bély M. A m. helyesírás és a helyes magyarság. (Fischel F. N.-Kanizsa. Ára ?) — Ghetie J. Románmagyar szótár isk. és magánh. A Fekesházy-alapból jutalm. munka. (Franklin. Ára 3 frt.) — Kalmár E. Magyar olvasókönyv. III. (Franklin. Ára 1 frt 20 kr.)

Wiklund K. B. Entwurf einer urlappischen Lautlehre. I. (Helsingfors, Société Finno-ougrienne. 7 $\frac{1}{2}$ finn márka = 7 $\frac{1}{2}$ frank.) — Journal de la Soc. Finno-ougrienne. XIV. (Donner, Aminoff, Setälä munkálatai. 8 finn márka.) — Kallio A. H. Svenskt-Finnskt Lexikon. III. (Svéd-finn szótár. A finn irod. társ. kiad. Helsingfors.) — Vähäisiä kirjelmä. XXIII. (Kisebb dolgozatok; különny. a Suomi című folyóirat-

ból. Genetz A. két összehasonlító hangtani értekezése.) — Suomen kansan sävelmiä. 6. 7. füz. (A finn nép nótái, kiadja a finn irod. társ.) — Bang V. Zu den Kók-Türk-Inschriften (különnyomat a T'oung-Pao folyóiratból, Leiden). — U. a. Über die köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kül-Tägin-Denkmal (Leipzig, Harrassowitz).

Megjelent

Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatalában
Budapesten:

FINN-UGOR KÉZIKÖNYVEK.

Szerkeszti: Szinnyi József dr.

I. Finn nyelvtan , negyedik kiadás	Ára 1 frt.
II. Finn olvasókönyv , második kiadás	Ára 1 frt.
III. Magyar nyelvhasznítás	Ára 1 frt 20.
-

A Magyar Néprajzi Társaság a korán elhunyt jeles szibériai utazónak, Pápai Károly dr.-nak nagybecsű irodalmi hagyatékát,

Az uralvidéki rokon népek anthropológiáját

kiadni szándékozik.

Felhívjuk olvasóink figyelmét e mind antropológiai, mind etnológiai szempontból nagy fontosságú munkára, amely a magyar faj eredetének homályára is világot fog vetni.

A munka 12—14 ívnyi terjedelemben, táblázatokkal, mintegy 15 antropológiai illusztráció-lappal, továbbá a szerző arcképével fog megjelenni. Előfizetési ára 3 frt, mely összeg egyszerűen a Magyar Néprajzi Társaságnak címére küldendő. Megrendelőül Zolnai Gyula dr. úrnál (VI., Felső erdősor 1.) jelentkezhetni.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig.

SZERKESZTETTÉK

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.

Három kötet. Ára füzve 30 frt., félbőr-kötésben 36 frt.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF dr.

Mintegy 20 füzetben. Ára 1—1 frt.

A Magyar Nyelvjárások osztályozása és jellemzése.

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe.

Ára füzve 1 frt 80 kr.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

S Z A R V A S G Á B O R.

*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXV. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1896.

A M T. A K A D É M I A T U L A J D O N A.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New-York palota.
A hó végén túl csak azok reklamációját intézhetjük el díjtalanul,
akik közvetlen kiadó-hivatalunknál fizetnek elő.

TARTALOM.

	Lap
Huszonöt év. <i>A szerkesztő</i>	529
Alany és álltmány <i>Kicska Emil</i>	530
Szómagyarázatok: Irmag. Pöre. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	538
A „Jelenkor“ három szópályázatáról. <i>Sassi Nagy Lajos</i>	540
A magyar játékszín nyelve. <i>Harmat Géza</i>	543
Irodalom:	
Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya. <i>Csendes Aladár</i>	547
Gerely József vallástani könyvei	548
Földes János erdészeti munkája. <i>Simonyi Zsigmond</i>	550
A német-magyar szótárhoz: <i>Hevess Kornél, Jacobi Gyula, Német Péter, Tolnai Vilmos, Tóth Béla, Vázsonyi Izidor, Wolff Béla, Zolnai Gyula</i>	551
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Csaba írem. <i>Borbás Vince</i>	553
Január, február. <i>Trencsény Károly, Antibarbarus</i>	554
A keresztnevek fordítása <i>Radó Antal</i>	555
Makaróni-szavak. <i>Tóth Béla</i>	556
Ad ugrandum. <i>Wolff Béla</i>	556
Nembánomság	556
15-én, 15-étől. <i>Bartha József</i>	557
Izé. <i>Dvornacek János</i>	557
Spaletta. <i>Bódis Jusztn</i>	557
Pernye, póka, stömp. <i>Kalmár Elek</i>	557
Vánnyad. <i>Mikó Pál</i>	558
Hasonlítani valakire v. valakihez.	558
Sámu nadrágja. <i>Tolnai Vilmos</i>	558
A szuhai malom <i>K. Gy</i>	558
Maradhass, nyughass, férhess. <i>Hevess Kornél, Tóth Béla</i>	558
Vegyeshangú szók ragozása. <i>Csapodi István</i>	559
Körös vagy Körözs folyó? <i>Zolnai Gyula</i>	559
Herkó páter. <i>Bartha József</i>	560
Kuna. <i>Simonyi Zsigmond</i>	560
Kótyavetve. <i>Deák Béla</i>	560
A geológia műszavaihoz. <i>Tolnai Vilmos</i>	560
Lámpa. <i>Zolnai Gyula</i>	560
Idegen csemeték. Fattyuhajtások:	
A törvénykezés nyelvéből. <i>Bódis Jusztn</i>	561
Mezítelen kard. <i>Kicska Emil, Trencsény Károly, Antibarbarus</i>	561
A Budapesti Hírlap ortológiája. <i>Tóth Béla</i>	562
Az ezredéves kiállítás. <i>Antibarbarus</i>	563
Kérdések és feleletek:	
1) Ellenkező-értelműség	563
2) <i>Tihany</i> eredete. <i>Simonyi Zsigmona</i>	563
3) A görögök játékaik v. a görögök játékaik?	564
4) Talóka.	564
5) Okol vagy okoz? <i>Zolnai Gyula</i>	564
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: <i>Balásy Dénes, Berencsy János, Borsodi Miklós, Csapodi István, Csizmazia Ferenc, Demjén Kálmán, Hevess Kornél, Jakab Ödön, Kassai Lajos, Kalmár Elek, Kardos Albert, Kicska Emil, Máté Lajos, Mosdóssy Andor, Paál Gyula, Pándi Manó, Pápay József, Rechnitz Ignác, Szemkő Aladár, Szokolay Hermin, Sztrókay Lajos, Tolnai Vilmos, Tóth Béla, Varga Gábor, Vázsonyi Izidor, Vida Sándor, Wallentinyi Samu, Zolnai Gyula</i>	565
Népnyelvahagyományok:	
Népmese. <i>Juhász László</i>	572
Szólások. <i>Zilahy József</i>	574
Tájszók. <i>Rechnitz Ignác, Kolumbán Samu, Vozári Gyula, Nógrádi Jenő, Sztrókay Lajos</i>	575
Tartalomjegyzék, tárgymutató, szómutató	577

TUDNIVALÓ.

A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A Magyar Nyelvőr
szerkesztősége.

I Z E N E T E K.

Ajándék olvasóinknak. Minden olvasónknak ingyen szolgálunk a köv. könyvvvel:

Nyelvőr-Emlék. Szarvas G. kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére 1890. 84 l. (Szarvas arcképével.)

A csomagolás és posta költségére tessék tíz krajcárnyi levélbélyegyet küldeni.

Gy. L. dr. A kérdezett szövegben az új mondatot kezdő *mely* latinosság. Magyarosan: *Ez* összeget... ide mellékelem.

Ist. Gy. Minthogy Pintér mesegyűjteményét a nyelvészek úgys ismerik, annak a tarlózatnak nem juttathatunk helyet a sok közölni való eredeti gyűjtés rovására. Szíves engedelmével az új MTájsz. szerkesztőjének adjuk át fölhasználás végett.

Fölvívás előfizetésre. Steuer János fumei szaktársunk előfizetést hirdet *Családi Kör* c. kétheti folyóiratra, mely újévtől kezdve szépirodalmi s művészeti tartalommal fog megjelenni Fiumében. Egész évre 4 frt.

Beérkezett kéziratok. Kropf L. Még egyszer a kocsiról. — Losonczy L. A Stambul név keletkezésének egy magyarországi analógiája. — Banekovich J. Tájszók. — Csendes A. Ismertetés. — Halasi V. Cím és rangsor. — Vikár B. Gyám, gyámol, gyámolít. — Kelen F. Tájszók. — Szántó S. Tájszók. — Kardos A. Helyreigazítások.

Beérkezett könyvek. Edvi Illés A. Bpest műszaki útmutatója. (Kiadta a M. Mérnök- és Építészegylet. IX. rajzmelléklettel külön kötetben és 425 szöveg közé v. külön lapra nyomott ábrával.) — Petőfi S. összes művei. Jókai irta életrajzzal s Havas A. irodalmi jegyzeteivel. IV—VI. k. Vegyes művek. (Ath. Ára 9 frt.) — Garda S. Zalán futásának helye Vör. költészetében. (Székesf.) — Szilágyi S. A m. nemzet története. 87—89. füz. (VI. k.) — Tóth Béla. A Boldogasszony dervise és egyéb históriák. (Ath. 1897.) — Kincses kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója. (Bpesti Hirlap kiadóhiv. 1897.) — Lázár István. Alsó-Fehér vm. magyar népe. Különny. Alsó-F. vm. monografiájából. (Cirner és Lingner, Nagyenyed. 2 frt.) György Aladár. Emberbaráti, tan- és nevelőintézeteink. (Lampel R. 1896.) — Dr. Kiss Áron és Sebestyenné Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónő-képzés. (Lampel R.) — Sztterényi J. A házi ipari és kézügyességi oktatás Magyarországon. (Lampel R.) — Sebestyén Gy. Elemi isk. tanítóképzésünk fejlődése. (Lampel R.) — Morlin E. A magy. kisedővás multja és jelene. (Lampel R.)

Ponori Thewrewk E. Elnöki beszédei a Bp. Philol. Társ. közgyűlésein. A Bp. Ph. Társ. kiadv. 1897.

Paasonen H. Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistys-historiaan (nyelvészeti adalékok a finnek műveltségtörténetéhez; különny. a Suomiból, Helsingfors, 49 l.)

Megjelent

Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatalában
Budapesten:

FINN-UGOR KÉZIKÖNYVEK.

Szerkeszti: Szinnyei József dr.

I. Finn nyelv tan, negyedik kiadás	Ára 1 frt.
II. Finn olvasó könyv, második kiadás	Ára 1 frt.
III. Magyar nyelv hasonlítás	Ára 1 frt 20.

A MAGYAR NYELVŐR

az 1896-i évfolyammal

pályafutásának **huszonötödik évét** töltötte be.

Mióta *Szarvas Gábor* megalapította, híven buzgólkodott megfelelni hivatásának, és törekvése, hatása immár általános elismerésnek örvend. Az **ezredéves kiállítás** sajtó-bíráló bizottsága is *összes szaklapjaink közt* első helyre állította a Nyelvőrt. Idézzük a hivatalos jelentést szó szerint:

„A szakirodalom gazdagsága méltán meglepi a kutatót Magyarország művelődési törekvéseiben. Alig van az ismere-
tek, a tudományok, a szellemi és anyagi érdekek körében
mező, amelyet egy vagy több folyóirat ne szolgálja. *Ezek
közül nagy jelentőséggel emelkedik ki a Magyar Nyelvőr,
25 éves multjával, amely a nemzeti művelődés terén
a magyar nyelv szolgálatában korszakos jelentőségre
tudott szert tenni*“.

A Magyar Nyelvőr

havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre **5 frt.** — *Tanítóknak, tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek* **3 frt.** — Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népnyelvi gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat s a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.